INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

TESTIMONIA NAJDAWNIEJSZYCH DZIEJÓW SŁOWIAN

SERIA ŁACIŃSKA

Tom 3
ŚREDNIOWIECZE

Zeszyt 1a
NARRACYJNE ŹRÓDŁA WĘGIERSKIE
PISARZE Z WIEKU XI–XIV
(kroniki, rocznik, hagiografia)

Wydali
BARBARA GRUNWALD-HAJDASZ,
RYSZARD GRZESIK, ANNA KOTŁOWSKA,
WOJCIECH MĄDRY, ADRIEN QUÉRET-PODESTA

157

TESTIMONIA
NAJDAWNIEJSZYCH DZIEJÓW SŁOWIAN

Prace Slawistyczne. Slavica
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

157

Redaktor Naczelna / Editor-in-Chief

Dr hab. Mariola Jakubowicz, prof. inst.,
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Rada Naukowa / Editorial Board

- Д-р ф.н., проф. Тетяна О. Черниш, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна [D-r f.n., prof. Tetiana O. Chernysh, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine]
- Dr hab. Rafał Górski, prof. inst., Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk; Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska [Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences; Jagiellonian University, Cracow, Poland]
- Prof. dr hab. Aleksandra Janowska, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Katowice, Polska [University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland]
- Prof. Igors Koškins, Latvijas Universitāte, Rīga, Latvija [University of Latvia, Riga, Latvia]
- Wur. prof. dr. / apl. Prof. Dr. Thomas Menzel, Serbski Institut / Sorbisches Institut, Bautzen / Budyšin, Deutschland [Sorbian Institute, Bautzen, Germany]

INSTYTUT SLAWISTYKI
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1954-2024

INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

TESTIMONIA NAJDAWNIEJSZYCH DZIEJÓW SŁOWIAN

SERIA ŁACIŃSKA

Tom 3
ŚREDNIOWIECZE

Zeszyt 1a
NARRACYJNE ŹRÓDŁA WĘGIERSKIE
PISARZE Z WIEKU XI–XIV
(kroniki, rocznik, hagiografia)

Wydali
BARBARA GRUNWALD-HAJDASZ, RYSZARD GRZESIK,
ANNA KOTŁOWSKA, WOJCIECH MĄDRY,
ADRIEN QUÉRET-PODESTA

POZNAŃ–WARSZAWA 2024

Recenzje wydawnicze [Editorial reviews]

Prof. dr hab. Józef Dobosz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, Polska
[Adam Mickiewicz University in Poznań, Poznań, Poland]

dr habil. László Tapolcai, Ph.D.
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
[Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary]

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki" w latach 2017–2024, nr projektu 11H 16 0195 84.
[The publication of this volume was financed under the National Programme for the Development of Humanities (NPRH) for 2017–2024, funded by the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Poland, Project No. 11H 16 0195 84.]

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Redakcja i korekta [Editing and proofreading]
Barbara Grunwald-Hajdasz, Dorota Leśniewska, Dorota Muszyńska-Wolny, Szabolcs Németh

Skład [Typesetting]
Barbara Adamczyk

© Copyright by Barbara Grunwald-Hajdasz, Ryszard Grzesik, Anna Kotłowska, Wojciech Mądry, Adrien Quéret-Podesta, 2024

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits redistribution, commercial and noncommercial, provided that the book is properly cited.

e-ISBN: 978-83-66369-68-9
ISBN: 978-83-66369-69-6
ISSN: 0208-4058 (Prace Slawistyczne. Slavica)
DOI: https://doi.org/10.11649/978-83-66369-68-9

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa, tel. +48 22 827 17 41,
wydawnictwo@ispan.edu.pl, www.ispan.waw.pl

Spis treści

Przedmowa 7

Wstęp 13

I. Kroniki i roczniki 17

Anonim węgierski (tzw. Magister P.), Gesta Hungarorum (Dzieje Węgrów) 19

Annales Posonienses (Rocznik pożoński) 101

Formularz somogyvárski 107

Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum (Szymona z Kézy Dzieje Węgrów) . 109

Chronicon Zagrabiense et Chronicon Varadiense (Kronika zagrzebska i Kronika waradyńska) 155

Wykaz biskupów zagrzebskich 170

Wzmianka o jednym z biskupów z drugiej połowy XIII w. zawierająca informację o kulcie świętego Emeryka jako księcia Sławonii 171

Wzmianka o węgiersko-polskich związkach dynastycznych w pierwszej połowie XIV w. 172

Wykaz biskupów waradyńskich 173

Fragment zaginionej (?) rzekomej (?) kroniki Jana, archidiakona goryckiego 175

Kompozycja kronikarska z XIV w. 183

Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum (Kronika Jánosa Thuróczyego) 357

Relatio fratris Ricardi (Relacja brata Ryszarda) 361

II. Hagiografia i moralistyka 381

Libellus de institutione morum (Książeczka nauk moralnych) 383

Vita sanctorum eremitarum Zoeradi Confessoris et Benedici martyris, auctore Mauro episcopo Quinqueeclesiensi (Żywot świętych pustelników [Andrzeja] Świerada wyznawcy i Benedykta męczennika autorstwa Maurusa biskupa pięciokościelskiego) 389

Legendae sancti Stephani (Legendy świętego Stefana) 405
Chronica Hungaro-Polonica / Chronicon hungaro-polonicum (Kronika węgiersko-polska) 431
Redakcja dłuższa 438
Redakcja krótsza 469
Legendae sancti Gerhardi episcopi (Legendy św. Gerarda biskupa) 491
Halotti beszéd és könyörgés (Mowa pogrzebowa i błaganie) 515
Wykaz skrótów 521
Bibliografia 523
Indeks nazw geograficznych 605
Indeks nazw osobowych i etnicznych 615
O wydawcach. Abstrakt 629
About the editors. Abstract 631

Przedmowa

Niniejszy zeszyt rozpoczyna trzeci tom serii łacińskiej *Testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian*. Zgodnie z planem publikacji (Grzesik, 2007, ss. 5–17) tom ten poświęcony jest Słowianom w źródłach pełnego średniowiecza. Tu postanowiliśmy przygotowywać zeszyty, stosując kryterium państwa bądź terytorium, w którym czy na którym powstało dane źródło. Jako pierwszy powstaje zeszyt poświęcony źródłom węgierskim.

Średniowieczne Węgry były krajem specyficznym. Objęły teren Basenu Karpackiego, inaczej zwanego Kotliną Karpacką, w części pokrywającego się z rzymską prowincją Panonii (to dzisiejsza Transdanubia, po węgiersku Dunántúl, po słowacku Zadunajsko). Granice państwa wyznaczyły naturalne masywy górskie: łańcuch Karpat oraz góry Półwyspu Bałkańskiego. Od początku XII w., kiedy władcy węgierscy zostali koronowani diademem królów chorwackich, w skład Królestwa weszła Chorwacja wraz z Dalmacją, a państwo aż do 1918 r. miało dostęp do Morza Adriatyckiego. Już sam ten fakt wskazuje na ścisłe związki węgiersko-słowiańskie. Więzi te były bliższe, niż dziś zazwyczaj sobie wyobrażamy, bo zapominamy, że na terenie tzw. Węgier etnograficznych (dzisiejszych Węgier potrianońskich) żyły plemiona słowiańskie – zwłaszcza w dawnej Panonii. Badacze dziejów misji cyrylo-metodiańskiej dobrze wiedzą, że bracia sołuńscy w swej drodze do Rzymu w 867 r. zatrzymali się u Kocela, księcia Blatnogradu – Mosaburga, na którego miejscu wyrósł komitacki Zalavár. Ta mnogość ludności słowiańskiej, zanim rozpłynęła się w morzu madziarskim, przekazała Węgrom nie tylko wiele słów ze swego języka, ale i część swojej tradycji, którą z pewnym zadziwieniem odkrywamy w *Gesta* anonimowego notariusza króla Béli. Ale wpływy szły też w drugą stronę, obejmując wspólną kulturę, zwyczaje, krajobraz kulturowy czy choćby węgierskie zapożyczenia językowe w językach tamtejszych Słowian czy w rumuńskim. Ukształtowane przez przybyszów z kresów Europy państwo było typową monarchią środkowoeuropejską dzielącą z sąsiadami, Czechami i Polską, wspólne losy. To podobna organizacja społeczna, korzeniami sięgająca modelu karolińsko-ottońskiego, może przejętego za pośrednictwem Wielkich Moraw, to sojusze polityczne i waśnie, jakże częste w ówczesnej Europie. Państwa środkowoeuropejskie do dzisiaj, w zmienionych warunkach historycznych, politycznych i często w innym kształcie terytorialnym, cechuje podobieństwo losów i kultury. Należy pamiętać, że w przypadku historycznych Węgier w 1918 r. doszło do ich rozpadu, a najpełniejszym dziedzicem niegdysiejszego Królestwa, obok współ-

czesnego państwa węgierskiego, jest Słowacja. Niemniej historia Węgier pozostaje naturalnym punktem odniesienia dla Chorwacji, Serbii, Rumunii, a nawet ukraińskiego Zakarpacia czy austriackiego Burgenlandu.

Historycznie ukształtowana duchowa bliskość Polaków i Węgrów, której jeden z nas poświęcił nawet dysertację doktorską (Quéret-Podesta, 2010)[1], skłania do bliższego przyjrzenia się węgierskiej tradycji dziejopisarskiej. Jak przedstawieni są w niej Słowianie? Czy odegrali oni jakąś rolę w węgierskiej etnogenezie? Te pytania zapewne nurtować będą czytelników niniejszego zeszytu, jak nurtowały wydawców przygotowujących ekscerpty. Od razu zaznaczmy, że węgierska tradycja historyczna nie jest tradycją słowiańską, a nawet ukształtowała się w opozycji wobec Słowian. W naszych ekscerptach staraliśmy się ją przedstawić szerzej, niż wynikałoby to z głównej problematyki, jaką zajmujemy się w *Testimoniach*. Dzięki temu, mamy nadzieję, polski czytelnik uzyskuje bliższy wgląd w węgierską „duszę", a zatem świat wyobraźni historycznej, kształtowany przecież przez wydarzenia przeszłości, w której ważną rolę odgrywają mity etnogenetyczne.

Nasz zeszyt ze względu na objętość dzielimy na dwie części. W pierwszej znajdują się ekscerpty ze źródeł w języku oryginału i w polskim przekładzie, jak zwykle poprzedzone komentarzem filologicznym. Nowością w stosunku do poprzednich zeszytów jest wprowadzenie za edycjami dokładnych odmianek tekstowych. Chcemy w ten sposób zainteresowanym historykom pokazać transmisję tekstu kronikarskiego, nieraz zmieniającego się w różnych przekazach. Jest to kwintesencja źródłoznawstwa uświadamiająca nam, że odbiorcy obcowali często z różnymi tekstami, niejednokrotnie innymi niż my, którzy korzystamy ze standardowych edycji źródłowych.

Druga część zawiera komentarze rzeczowe w formie leksykonu. Kontynuujemy tu tradycję pierwszego tomu serii łacińskiej oraz dawniejszą tradycję *Słownika starożytności słowiańskich*. Każde hasło zawiera zestawienie form źródłowych, wyjaśnienie terminu w postaci zwięzłego artykułu, zestawienie bibliograficzne oraz odesłania do miejsc, gdzie dany termin występuje. W ten sposób powstał pierwszy w Polsce (choć nie na świecie[2]) słownik biograficzno-geograficzny wczesnośredniowiecznych Węgier.

Konieczne jest jeszcze jedno wyjaśnienie. Nasze ekscerpty kierują nas do świata wyobrażeń węgierskich kronikarzy i hagiografów żyjących przed kilkuset laty w innej rzeczywistości historyczno-politycznej. Od tego czasu w południowej części Europy Środkowej zaszły wielkie zmiany. Po przegranej bitwie pod Mohaczem w 1526 r. Królestwo Węgierskie praktycznie rozpadło się na trzy części: część wcieloną bezpośrednio do Turcji, pokrywającą się mniej więcej z dzisiejszymi Węgrami etnograficznymi (posttrianońskimi), Królestwo wcielone do krajów koronnych austriackich Habsburgów (to zachodnia część dzisiejszych Węgier, Słowacja, Chorwacja i dzisiejsze ukraińskie Zakarpacie) oraz balansujący między

nimi Siedmiogród pod protektoratem tureckim. Półtora wieku władzy tureckiej i wojny na pograniczu z Habsburgami spustoszyły kraj, doprowadziły do zniknięcia wielu miejscowości, zmieniły też wygląd ocalałych osad (zrujnowanie średniowiecznej warstwy osadniczej, powstanie instytucji typowych dla cywilizacji muzułmańskiej, np. łaźni, z których słyną dzisiejsze Węgry). Od końca XVII w. całość Królestwa Węgierskiego wraz z Siedmiogrodem przez długi czas zachowującym administracyjną odrębność znalazła się pod władzą Habsburgów.

Wśród ogólnoeuropejskich prądów intelektualnych docierających na Węgry w XVIII i XIX w. był nurt rozszerzenia świadomości narodowej, dotąd ograniczonej do warstw społecznych powiązanych z państwem, na inne, niższe klasy społeczne – mieszczaństwo i chłopów. W ten sposób rozpoczęło się kształtowanie nowoczesnej świadomości narodowej. Procesy te okazały się zabójcze dla wieloetnicznej monarchii, doprowadzając do wykształcenia się w XIX w. odrębnych narodów zainteresowanych budową odrębnych państwowości. Mocno dotknęło to całą Monarchię Habsburską, a zwłaszcza jej węgierską część. Odpowiedzią Węgrów na wzrastający separatyzm niewęgierskich mieszkańców Królestwa stała się nasilająca się polityka madziaryzacji. Doszło w efekcie do rozpadu Królestwa Węgierskiego przypieczętowanego podpisanym 4 czerwca 1920 r. w Wielkim Pałacu Trianońskim w Wersalu układem pokojowym. Dla Węgrów po dziś dzień jest to symbol klęski porównywalnej z Mohaczem, zaś dla innych narodów Królestwa – kamień węgielny budowy nowych organizmów politycznych – co ciekawe, wszystkich mających swoje centrum poza dawnym Królestwem Węgierskim (Czechosłowacja z czeską Pragą, Jugosławia jednocząca się wokół Serbii z Belgradem, który już od stuleci nie był częścią Węgier, Rumunia z centrum w Wołoszczyźnie, drobny fragment Królestwa Węgierskiego wszedł nawet w skład odrodzonej Polski). Ich tożsamość narodowo-państwowa kształtowała się w ostrej opozycji wobec Węgrów, co przejawiało się choćby w zmianie nazewnictwa miast. Jaskrawym przykładem jest tu Bratysława, w którą przekształcił się Pożoń, jedno z najważniejszych miast Królestwa, a dziś stolica niepodległej Słowacji. Nawet jeśli – jak w rumuńskim Siedmiogrodzie – toponimy praktycznie w całości powielają nazwy węgierskie, to ortografia zaciera te węgierskie podstawy. Polski czytelnik obeznany jest ze współczesnymi nazwami „narodowymi", natomiast obco brzmią dla niego dawne, historyczne nazwy węgierskie.

Wyjaśnienie to jest konieczne, aby uzasadnić naszą decyzję (zasugerowaną nam przez Recenzentów), aby w tłumaczeniach i komentarzach zastosować dawne nazwy węgierskie. Tylko dzięki temu zrozumiałe staną się etymologie z lubością i zgodnie z praktyką epoki podawane przez anonimowego notariusza króla Béli. Co więcej, pierwotne nazwy węgierskie zawierają w sobie bardzo często oryginalne rdzenie słowiańskie, nieprzetworzone przez słowackich czy serbsko-chorwackich językoznawców z XIX w., którzy starali się zeslawizować nazwy

węgierskie, nie zawsze zdając sobie sprawę, że są one utworzone na słowiańskim korzeniu. Zachowanie tych nazw pokaże nam zatem, jak duży był wpływ świata słowiańskiego na przybyłych pod koniec IX w. Węgrów, historykom powie ponadto o etnicznej strukturze państwa z dużym udziałem ludności słowiańskiej, a językoznawcom historycznym przyniesie materiał do dalszych badań.

Zastosowanie tej zasady napotkało jednakże pewną trudność, jeśli chodzi o oddawanie głosek *s* oraz *š*, które w polszczyźnie i węgierszczyźnie zapisywane są przeciwstawnymi znakami. Uznaliśmy, że dla czytelnika polskiego naturalna jest polska ortografia, zatem w przypadkach zależnych oddajemy te głoski po polsku nawet wtedy, gdy główka hasła zapisana jest po węgiersku. Przykładem niech służy tu nazwa rzeki zapisywanej po węgiersku jako Körös, zaś po polsku jako Keresz. Choć główka hasła jest po węgiersku, to w przypadkach zależnych wprowadzamy ortografię polską, jedynie właściwą, jeśli polski czytelnik chce prawidłowo przeczytać tę nazwę. A zatem: Körös, ale: dopływ Kereszu. Podobnie jest z nazwą Pest – do Pesztu.

Zeszyt węgierski *Testimoniów* serii łacińskiej powstaje jak zwykle w Zakładzie Historii Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk dzięki wsparciu finansowemu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w ramach projektu nr 11H 16 0195 84. Dziękujemy bardzo Recenzentom za ich uwagi, koleżankom z Zespołu Obsługi Badań Naukowych, z Księgowości i Działu Kadr Instytutu oraz Wydawnictwu Instytutu Slawistyki PAN za pomoc i obsługę techniczno-finansową naszego grantu oraz zmierzenie się z trudem przygotowania dostarczonego tekstu do druku.

P r z y p i s y:

1 Praca została przygotowana pod kierunkiem prof. Jean-Luca Fraya na Uniwersytecie Blaise'a Pascala w Clermont-Ferrand i prof. Jánosa Barty z Uniwersytetu w Debreczynie.

2 Wspomnieć należy choćby o *Korai magyar történéti lexikon (9.–14. század)* pod redakcją Gyuli Kristó, Pála Engela i Ferenca Makka (Kristó, Engel, & Makk, 1994).

Zasady pisowni węgierskiej

Aby ułatwić Czytelnikom nieobznajomionym z prawidłami węgierskiej ortografii odczyt nazw i imion, podajemy poniżej podstawowe różnice w stosunku do języka polskiego.

Litera	Odczyt	Uwagi
a	a (o)	Słabe ‘a’ brzmiące bardziej jak ‘o’.
á	długie ‘a’	Wyraźniej i dłużej artykułowane niż polskie ‘a’.
ch	cz	W starej ortografii.
cs	cz	Wymawiane bardziej miękko niż polskie ‘cz’; odpowiada czeskiemu, słowackiemu czy południowosłowiańskiemu ‘č’.
cz	c	Tylko w zapisach historycznych.
é	ej, yj	Pośrednie między ‘e’ a ‘i’, jak ‘e’ pochylone w wymowie małopolskiej w XIX w.
gy	di	Miękkie ‘d’, jak czeskie i słowackie ‘ď’ czy chorwackie ‘đ’, ‘dj’.
h	ch	W przypadku zestawienia ‘ch’ czytamy każdą literę oddzielnie.
í	długie i	
k	k	W zestawieniu ‘ck’ każdą literę czytamy oddzielnie.
ly	j	Pierwotnie miękkie ‘l’, dziś wymawiane jak ‘j’.
ny	ń	
ó	ou	Długie ‘o’, ale wymawiane jako pośrednie między ‘o’ a ‘u’, nigdy jak polskie ‘u’.
ö	ö	Jak niemieckie ‘o’ umlaut.
ő	długie ‘ö’	Wymawiane dłużej niż ‘ö’.
s	sz	Odwrotnie niż w polszczyźnie.
sz	s	Odwrotnie niż w polszczyźnie.
ty	ti	Wymawiane jak czeskie czy słowackie ‘ť’.
ú	długie ‘u’	
ü	ü	Jak niemieckie ‘u’ umlaut.
ű	długie ‘ü’	Wymawiane dłużej niż ‘ü’.
v	w	
y	-------	Występuje tylko w złożeniach, nie jest samodzielną głoską.
zs	ż	

Zasady zaznaczania przypisów tekstowych

Wyraz oznaczony literą alfabetu łacińskiego we frakcji górnej oznacza, że zasygnalizowana w przypisie tekstowym odmianka tyczy się tego wyrazu, np. **wyraz**[a]. W przypadku skończenia się liter dodajemy przed powtarzanymi literami a, b, c i tak dalej w miarę potrzeby, np. **wyraz**[be]. Niekiedy z przyczyn praktycznych stosujemy numerację [a'], [a'']. W przypisie znajdzie się objaśnienie: sygla rękopisu i forma widniejąca w tym przekazie.

Grupa wyrazów oznaczonych literami z myślnikami oznacza, że odmianki odnoszą się do tej grupy wyrazów, np. [a-]wyrazy i słowa[-a]. Oczywiście wyraz oznaczonej grupy może posiadać swój odsyłacz, np. [a-]**słowa**[b] **i wyrazy**[-c] oznacza, że przypisy tekstowe dotyczą zarówno wyrazów oznaczonych przypisami [a-c], jak i wyrazu oznaczonego przypisem [b]. Np. [a-c] (sygla rękopisu 1.) **wyrazy i słowa** (czyli odwrócona kolejność), zaś [b] np. (sygla rękopisu 2.) **zwroty**, co oznacza, że w danym rękopisie występuje wyraz **zwroty**, zamiast **słowa**.

Występowanie odsyłaczy połączonych myślnikiem między wyrazami oznacza, że w jednym lub kilku rękopisach znajduje się wyraz lub wyrazy, który/które nie został/zostały włączony/włączone do tekstu zasadniczego, np. **słowa** [a-a] **i wyrazy**, zaś w strefie przypisów tekstowych znajduje się objaśnienie [a-a] (sygla rękopisu) **zwroty**, co należy czytać, że w danym rękopisie występuje fraza: **słowa, zwroty i wyrazy**.

Zasady te pokrywają się z pracą: Adam Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku* (Wolff, 1957, s. 165, §34).

Wstęp

Średniowieczne dziejopisarstwo węgierskie wykazuje liczne cechy wspólne z dziejopisarstwem czeskim i polskim, ale czytelne są też różnice, zwłaszcza jeśli chodzi o kronikarstwo i annalistykę. W tych trzech krajach zachowała się do dziś podobna liczba kronik, niemniej początki dziejopisarstwa węgierskiego są bardziej niejasne niż u północnych sąsiadów Węgier. Chociaż najstarsza zachowana do dzisiaj kronika – *Gesta* anonimowego notariusza króla Béli – pochodzi z przełomu XII i XIII w. czy też pierwszych dekad XIII w., wiele przesłanek wskazuje na istnienie wcześniejszych *Gesta*, które zaginęły[1]. Ich powstanie kładzie się na drugą połowę XI albo początek XII w. (zob. np. Bagi, 2008, ss. 33–37; Hóman, 1925; Kristó, 1994a; 2002). Podobieństwa treściowe między licznymi znanymi dziś kronikami sugerują istnienie niegdyś ich wspólnej podstawy. Omawiamy te kwestie bliżej w komentarzu filologicznym do *Kompozycji kronikarskiej z XIV w*. Ślady znajomości praźródła dziejopisarstwa węgierskiego znajdujemy obok *Gesta* anonimowego notariusza w *Kronice węgiersko-polskiej* będącej pod względem chronologicznym drugą najstarszą zachowaną kroniką węgierską. Opisuje stosunki polsko-węgierskie w X i XI w., łącząc tradycję węgierską z polską, a z powodu jej wagi dla tematyki niniejszej antologii przytaczamy ją w całości w obu redakcjach: dłuższej i krótszej. Jednocześnie wbrew sięgającej średniowiecza tradycji przesuwamy ją do działu poświęconego hagiografii z uwagi na oparcie sporej części tekstu na *Legendzie św. Stefana* pióra biskupa Hartwika. W ten sposób chcemy podkreślić, że dzieło to można rozpatrywać również w kontekście hagiograficznym, jako „polską" legendę św. Stefana. Ostatnią znaną dziś kroniką napisaną w XIII w. były *Gesta* autorstwa Szymona z Kézy, powstałe w latach 1282–1285.

Bez wątpienia późne średniowiecze możemy określić mianem złotego wieku dziejopisarstwa węgierskiego. W XIV w. powstała podstawa szeregu kronik z XIV i XV w. wykazujących zadziwiające zbieżności tekstowe i nawet leksykalne. Przez wybitnego badacza tych kronik, Sándora Domanovszkyego, określona ona została jako *Kompozycja kronikarska z XIV w.* Jak zobaczymy niżej, wyróżniamy tutaj dwie rodziny kronik czerpiących z *Kompozycji*: *Kroniki budzińskiej* oraz *Kroniki obrazkowej*. W XIV w. pojawia się też pierwsza kronika pisana po niemiecku autorstwa Henryka z Mügeln. Druga kronika pisana po niemiecku pochodzi z połowy XV w. ze Spiskiej Soboty (dziś część Popradu), a właściwie z Lewoczy, i inicjuje wspaniały rozwój miejskiego dziejopisarstwa na Spiszu. Obu

kronik nie umieszczamy w naszej antologii, podobnie jak łacińskiej kroniki na bieżąco opisującej wydarzenia z czasów Ludwika Wielkiego, w Polsce znanego jako Węgierski. Chodzi o *Kronikę* Jana z Küküllő, funkcjonującego w historiografii słowackiej jako Ján zo Šarišských Sokoloviec, zachowanej tylko w późniejszej kronice Jana Thuróczego. Problematyka XIV w. wychodzi poza zakres naszego zainteresowania, skupionego na wydarzeniach wcześniejszej fazy średniowiecza, choć sporadycznie niektóre z naszych ekscerptów o to stulecie zahaczają, by pokazać związki węgiersko-polskie czy zainteresowanie genealogią Andegawenów w kronikach powstałych na terenie dzisiejszej Chorwacji. XV w. to czas spisania *Kroniki dubnickiej*, druku w 1473 r. *Kroniki budzińskiej*, a także powstania syntezy tradycji średniowiecznej w *Kronice* Jana Thuróczego.

Drugą różnicą między dziejopisarstwem węgierskim a polskim i czeskim jest prawie zupełny brak tradycji annalistycznej na Węgrzech, ograniczonej do *Rocznika pożońskiego* (*bratysławskiego*) z końca XII w. oraz zapisek historycznych w *Formularzu somogyvárskim* z drugiej połowy XV w. Jak wiadomo, annalistyka polska i czeska jest dość bogata, wykazuje też wzajemne związki, które są żywo dyskutowane w nauce, zaś korzenie swoje czerpie w rocznikarstwie niemieckim, które z kolei jest kontynuatorem annalistyki karolińskiej. Wspomniane roczniki węgierskie są zaś izolowane, czyli nie wykazują związku z obcą tradycją, wyrażając świadomość węgierskich kręgów dworskich i duchownych. Ze względu na niewielką objętość, *Rocznik pożoński* publikujemy w całości, natomiast brak edycji *Formularza* w chwili rozpoczęcia prac nad tomem uniemożliwił nam włączenie jego zapisek do naszej antologii. Wprawdzie w ich trakcie ukazało się wydanie *Formularza*, ale ma on dla nas wtórne znaczenie (Bácsatyai, 2019).

Wydaje się, że węgierska hagiografia może poszczycić się dziełami wcześniejszymi niż polska. Pierwszy żywot, *Legenda św. Andrzeja-Świerada* (swoją drogą przybysza z Polski) i jego ucznia Benedykta, spisana została w latach sześćdziesiątych XI w. Jeszcze w XI w. powstała *Legenda większa św. Stefana* oraz może *Legenda mniejsza św. Gerarda* albo też wspólna podstawa obu legend tego świętego. Na przełomie XI i XII w. spisana została *Legenda mniejsza św. Stefana* oraz kanoniczna *Legenda* pióra biskupa Hartwika, a na początku XII w. opuszczona przez nas ze względu na brak jakichkolwiek odniesień do Słowian *Legenda św. Emeryka*. Przełom XII i XIII w. to czas powstania *Legendy św. Władysława*, natomiast wiek XIII i XIV to okres napisania żywotów świętych pań kanonizowanych w tymże stuleciu (Elżbiety turyńskiej, Małgorzaty i Heleny z Veszprémiu), jak również ostatecznej redakcji *Legendy większej św. Gerarda*. W Polsce w XI w. powstały zaś przypuszczalnie tylko *Żywot II św. Wojciecha* pióra św. Brunona z Kwerfurtu oraz *Pasja z Tegernsee* opisująca męczeństwo św. Wojciecha w inny sposób niż jego kanoniczne żywoty. Koniec XII albo początek XIII w. przynosi *Legendę św. Wojciecha Tempore illo* i dopiero w XIII i XIV w. następuje praw-

dziwy wysyp twórczości hagiograficznej związanej z kanonizacją św. Stanisława, nową wersją żywota św. Wojciecha *In partibus Germanie* oraz żywotami piastowskich księżnych pań (Salomei i Kingi).

Trzeba też wspomnieć o pominiętych przez nas dziełach poświęconych najazdowi tatarskiemu 1241 r., pisanych przez naocznych świadków tej tragedii. To *Carmen miserabile*, co można oddać po polsku jako *Pieśń żałobna* (choć źródło to nie funkcjonuje pod polską wersją tytułu) magistra Rogera, wydana ostatnio w prowadzonej przez Wydział Mediewistyki Uniwersytetu Środkowoeuropejskiego serii źródeł z Europy Środkowej wraz z *Gesta* Anonima, wiersz *Planctus destructionis Regni Hungariae per Tataros* (a zatem *Lament o zniszczeniu Królestwa Węgier przez Tatarów*) oraz rymowany początek *Kroniki ze Stičnej* (*Chronicon Sitticense*), z której zachowało się 26 strof i początek 27. Natomiast w całości publikujemy relację brata Ryszarda o wyprawie brata Juliana z lat 1234–1235, w której opisane są obszary Europy Wschodniej. Pomijamy natomiast list brata Juliana pisany na wschodnich pograniczach Rusi, ale opisujący wyłącznie Tatarów.

Do kategorii źródeł narracyjnych zaliczymy też *Książeczkę nauk moralnych* (*Libellus de institutione morum*), napisaną z inicjatywy króla św. Stefana dla jego syna Emeryka w duchu popularnych w tym czasie karolińskich „zwierciadeł książąt" (*Fürstenspiegel*). To pierwsze dzieło literatury węgierskiej, powstałe ok. 1015 r. Niewiele później, bo w latach dwudziestych XI w., kształtująca się kultura węgierska wzbogaciła się o traktat filozoficzno-teologiczny pt. *Traktat o trzech młodzieńcach* (*Tractatus de trium puerorum*) autorstwa Gerarda, przyszłego biskupa Csanádu i męczennika, pominięty z oczywistych względów w naszej antologii.

Ten wstępny przegląd pokazuje, że Węgry od zarania rodzimego chrześcijaństwa włączyły się twórczo w nurt europejskiej kultury pisma. Do podanych przykładów dodać można obecność od połowy XI w. rodzimego języka w źródłach pisanych. Frazy po węgiersku zawiera już dokument fundacyjny opactwa w Tihany z 1055 r., który z braku miejsca nie zmieścił się w naszej antologii, pierwszym ciągłym tekstem w języku węgierskim jest zaś *Mowa pogrzebowa* (*Halotti beszéd*), którą również udostępniamy Czytelnikom.

Wyrażamy nadzieję, że opublikowane przez nas ekscerpty z kronik, hagiografii, rocznik i pierwsze w historii polskie tłumaczenie *Mowy pogrzebowej* przybliżą polskim czytelnikom węgierskie spojrzenie na dzieje słowiańskich sąsiadów i współmieszkańców. Naszą kwerendę znacznie rozszerzyliśmy, wychodząc poza założenia serii, by pokazać również tradycję o pochodzeniu Węgrów. Tradycja ta przez wieki formowała węgierską świadomość narodową i do dziś kształtuje węgierski świat wyobrażeń. Warto, abyśmy poznali ten ważny element świadomości tak ważnego i bliskiego nam narodu, dzięki czemu możliwe będzie jeszcze lepsze porozumienie „dwóch bratanków". Zamieściliśmy również obszerne fragmenty

opisów wojen domowych, rozdzierających Węgry po śmierci Stefana I Świętego. Zainteresują one polskich badaczy ze względu na zaangażowanie w nie Polski. Warto przyjrzeć się temu okresowi z punktu widzenia węgierskich kronikarzy. Wzbogaci to na pewno nasz ogląd epoki, również w kontekście historii rodzimej.

P r z y p i s y:

1 Zob. ze starszej literatury Deér (1937, ss. 3–11), z nowszej Bagi (2007, ss. 105–127).

I. KRONIKI I ROCZNIKI

Anonim węgierski (tzw. Magister P.)
Gesta Hungarorum
(Dzieje Węgrów)

Jest to nieznany z imienia autor najstarszego zachowanego dzieła średniowiecznej historiografii węgierskiej. Z *Prologu* wiemy o nim tylko, że odbył studia we Francji, gdzie zapoznał się z *Historią trojańską*, późnoantycznym przekładem łacińskim zaginionego tekstu greckiego, którego anonimowy autor znany jest pod imieniem Daresa Frygijczyka. Po powrocie był notariuszem króla Béli, po którego śmierci zaczął pisać swe dzieło. Ponieważ na Węgrzech czterech władców nosiło imię Béla, przedmiotem dyskusji stało się określenie, czy Anonim był notariuszem Béli II Ślepego (1131–1141), Béli III (1172–1196) czy Béli IV (1235–1270). Nowsi badacze wykluczają osobę Béli I (1060–1063) jako władcy panującego za wcześnie na to, aby kancelaria królewska była już ukształtowana. Obecnie przeważa pogląd, że Anonim mógł być notariuszem jedynie Béli III, za czym przemawia ogólna tendencja ideowa jego dzieła (np. akcentowanie władztwa węgierskiego nad Rusią Halicką), przenoszenie w przeszłość sytuacji przełomu XII i XIII w., wplecione słowa węgierskie – z tego samego okresu pochodzi pierwszy zachowany utwór zapisany po węgiersku: *Halotti beszéd* [*Mowa pogrzebowa*], który publikujemy niżej – oraz wzmianki o siedzibach komitatów, odzwierciedlające stan z ok. 1200 r., wreszcie silne związki węgiersko-francuskie w czasach Béli III.

Dyskusję w nauce wzbudził początek rękopisu, zawierający zapis inicjalnego *P* poprzedzającego słowa *dictus magister*. Większość badaczy widzi w nim pierwszą literę imienia autora (wtedy należałoby pierwsze słowa dzieła czytać: *P. dictus magister*), utożsamiając go ze znanymi osobami z przełomu XII i XIII w. (Loránd Szilágyi z Piotrem prepozytem ostrzyhomskim, György Györffy z Piotrem kanonikiem budzińskim, János Horváth mł. z Piotrem prepozytem białogrodzkim, późniejszym biskupem Győr). Znaczna część badaczy opowiada się za przypuszczeniem, że inicjalne *P* jest skrótem przedrostka *Pre* wyrazu *Predictus*, w którym kopista opuścił znak skrótu. W tym przypadku tekst należałoby czytać: *Predictus magister*. Rozwiązanie to sugerowałoby, że przed tymi słowami znajdował się jakiś tekst, który został opuszczony przez kopistę.

Dzieło Anonima zaliczane jest do gatunku zwanego *gesta nationis*, choć niekiedy uznaje się je za *gesta nobilium* albo epos pisany prozą. Jest ono swobodnym opowiadaniem o początkach Węgrów, ich przybyciu do Panonii i pierwszych latach pobytu widzianych przez pryzmat czynów domniemanych przodków rodów możnowładczych. Wykorzystuje tradycję ustną rodów arystokratycznych (np. rodu

Aba z północno-wschodnich Węgier czy rodu Bár-Kalán na środkowym Alföldzie), nie cofając się przed tworzeniem imion fikcyjnych osób od nazw miejscowych. Z tego względu korzystanie z niego wymaga szczególnej ostrożności historyków. Z dzieł literackich autor znał bez wątpienia *Exordia Scythica* oraz *Kronikę Reginona z Prüm*. Przypuszcza się także, że czytał zaginione *Gesta Ungarorum*, zachowane jedynie w tekstach późniejszych kronik węgierskich, lecz prawie ich nie wykorzystał (zbieżności leksykalne pojawiają się przy opisach pierwotnej ojczyzny Węgrów oraz Panonii).

Omawiane *Gesta* są cenne jako przekaz tradycji utrzymującej się wśród Węgrów o początkach ich obecności w Panonii. Na ich podstawie można rekonstruować dawne madziarskie podania (np. podanie o białym koniu w rozdz. 14 – zob. ekscerpt). Z ostrożnością natomiast należy podchodzić do podanych przez niego faktów, choć wiele szczegółów (jak droga Węgrów do Panonii przez Ruś czy etapy zajmowania Panonii) zdaje się wiarygodnymi. Dzieło Anonima jest wreszcie cenne dla badaczy języka starowęgierskiego, przekazując wiele słów i form gramatycznych (np. dodawanie do węgierskich imion rodzimej końcówki dativu: -nak, -nek).

W dziele Anonima często pojawiają się Słowianie jako ludy, przez których ziemie Węgrzy przechodzą (Ruś) i które podbijają (Słowianie panońscy, Czesi w Nitrze czy Słowianie bułgarscy). Uzasadnieniem podległości Słowian Węgrom ma być dawne władztwo Attyli nad przyszłymi terenami osadnictwa słowiańskiego. Czechy i Polska wspomniane są jako sąsiedzi, przeciwko którym umacnia się węgierską granicę. Książę Zolta miał obłożyć je obowiązkiem płacenia corocznego trybutu.

Gesta Hungarorum zachowały się w jednym rękopisie, obecnie przechowywanym w Państwowej Bibliotece Széchényich (Országos Széchényi Könyvtár, OSZK) pod sygn. Cod. Lat. Medii Aevi 403. Jest to niezbyt dokładna kopia zawierająca dużą liczbę błędów, pochodząca z drugiego trzydziestolecia XIII w., co wyklucza Bélę IV jako władcę, którego notariuszem mógłby być anonimowy autor.

Wykorzystane wydania:

P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum, wyd. Aemilius Jakubovich, Desiderius Pais, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*P. Magistri, qui Anonymus dicitur...*, 1937, T. 1, ss. 13–117) [dalej cyt. **SRH**].

Die „Gesta Hungarorum" des anonymen Notars, wyd. Gabriel Silagi & László Veszprémy (Silagi & Veszprémy, 1991) [dalej cyt. **An. niem.**].

Kronika anonymného notára kráľa Bela. Gesta Hungarorum, wyd. Vincent Múcska (Múcska, 2000) [dalej cyt. **An. słc.**].

Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum, tłum. Aleksandra Kulbicka, Krzysztof Pawłowski, Grażyna Wodzinowska-Taklińska, wstęp i przypisy Ryszard Grzesik (*Anonimowego notariusza króla Béli Gesta*, 2006) [dalej cyt. **An. pol.**].

Anonymus and Master Roger: *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum* / *Anonymus, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians* (wyd., tłum. i przypisy Martyn Rady & László Vesz-

prémy); *Magistri Rogerii Epistola in miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta / Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars* (wyd., tłum. i przypisy János M. Bak & Martyn Rady) (Anonymus & Master Roger, 2010) [dalej cyt. **An. ang.**].

Tekst edycji opieramy zasadniczo na An. ang., uwzględniając przypisy tekstowe (podające lekcje przyjęte przez SRH i An. niem.) i porównując z pozostałymi wymienionymi wydaniami. Opuszczamy zaznaczanie odmianek *ci-*, *ti-*, różnie oddawanych przez wydawców a także *ę* (*e caudata*) występujące w końcowych partiach kroniki i oddawane niekonsekwentnie przez część wydawców (np. w rozdz. 50 *Dux autem Arpad ęt sui milites e caudata* zaznaczona jest tylko w SRH, natomiast w rozdz. 51 *fugiens a facię eorum* – w SRH, An. niem. An. słc.). Warto odnotować, że w 2008 r. ukazało się również tłumaczenie tekstu Carles'a Fernàndeza-Komlósiego na kataloński: *Gesta Hvngarorvm. Els actes dels Hongaresos*. http://mek.oszk.hu/05800/05885/05885.pdf (dostęp 21.07.2020; Fernàndez-Komlósi, 2008). Praca poprzedzona jest krótkim wstępem i zawiera wyłącznie tekst kataloński. Na aparat krytyczny składają się zamieszczone w apendyksach słowniczki: osób, nazw geograficznych i narodowości, brak natomiast odwołań do literatury przedmiotu. Spośród licznych przekładów węgierskich, raczej nieprzydatnych dla polskiego czytelnika zazwyczaj nieznającego języka węgierskiego, odnotujmy tłumaczenie autorstwa László Veszprémyego zamieszczone w tomie *A honfoglalás korának írott forrásai* (Kristó i in., 1995, ss. 277–347).

Podstawą zamieszczonego przez nas polskiego przekładu jest istniejące już tłumaczenie zespołu z Pracowni Słownika Łaciny Średniowiecznej Instytutu Języka Polskiego PAN z udziałem jednego ze współautorów niniejszego zeszytu Testimoniów. Jest to dla nas okazja do weryfikacji i poprawienia tego przekładu, który został w wielu miejscach zmieniony. Lektura łacińskiego tekstu *Gesta* wskazuje, iż autor był oszczędny w stosowaniu synonimów, jego styl jest klarowny, zależy mu na konsekwencji stosowanej terminologii i jasnej gradacji rangi społecznej. Przekład nie może łamać tej konsekwencji, nawet jeśli nie odpowiada to dzisiejszemu nazewnictwu. Tej dbałości o jasność przekazu zawdzięczamy częste, niepotrzebne powtórzenia fraz, które mogą budzić znużenie u współczesnego odbiorcy.

Ważniejsza literatura:

Anonymus, 1995, ss. s. 277–347; L. Benkő, 1995, ss. 221–247; Csapodi, 1978; Göckenjan, 1979, szp. 675; Györffy, 1948b/1993, passim (z dodatkiem *Régi kérdések új válaszok*); 1996a, ss. 193–213; Hóman, 1925, ss. 44–49, 72–75, 80–82, 91, 104; 1940, T. 1, ss. 408–413; Macartney, 1953, ss. 59–84; Pražák, 1988, ss. 169–260 (przekład czeski z wyczerpującą literaturą i stanem badań); Székely & Bartha, 1984, T. 1/4, wg indeksu; Szilágyi, 1938, ss. 629–634; Spychała, 2011; Swoboda, 1986, T. 7, Z. 2, ss. 365–367 (tu dalsza literatura).

Incipit Prologus in Gesta Hungarorum[a]

P dictus[b] magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius N. suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientie inbuto, salutem et sue petitionis effectum[c]. Dum olim in scolari studio simul essemus et in hystoria Troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram, pari voluntate legeremus, petisti a me, ut, sicut hystoriam Troianam bellaque Grecorum scripseram, ita et genealogiam regum Hungarie et nobilium suorum, qualiter septem principales persone, que Hetumoger vocantur, de terra Scithica descenderunt vel qualis sit terra Scithica et qualiter sit generatus dux Almus aut quare vocatur Almus primus dux Hungarie, a quo reges Hungarorum originem duxerunt, vel quot regna et reges sibi subiugaverunt aut quare populus de terra Scithica egressus per ydioma alienigenarum Hungarii et in sua lingua propria Mogerii vocantur, tibi scriberem. [--] Optimum ergo duxi, ut vere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere, quomodo res geste essent. Et si tam nobilissima gens Hungarie primordia sue generationis et forcia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset. Ergo potius ammodo[d] de certa Scripturarum explanatione et aperta hystoriarum interpretatione rerum veritatem nobiliter percipiat. Felix igitur Hungaria, cui sunt dona data

Zaczyna się Prolog do dziejów[1] Węgrów

P., zwany mistrzem, niegdyś notariusz świętej pamięci przesławnego króla Węgier Béli, wraz z pozdrowieniem przesyła drogiemu swemu przyjacielowi N.[2], mężowi czcigodnemu i głęboko wykształconemu w literaturze, plon jego życzeń[3]. Kiedy niegdyś razem bawiliśmy na studiach i obaj z równym zapałem wczytywaliśmy się w historię trojańską, którą ja potem z wielkim zapałem z ksiąg Daresa Frygijczyka oraz innych autorów – tak jak to słyszałem od moich nauczycieli – spisałem w jednej księdze na własny sposób, nalegałeś na mnie, abym – podobnie jak przedstawiłem historię trojańską i wojny greckie – napisał dla Ciebie również dzieje rodu królów węgierskich i naszych możnych: jak to siedmiu dostojników, którzy zwą się Hetumoger [*Hétmagyar*], opuściło krainę scytyjską, jaki jest kraj Scytów, z jakiego rodu pochodził książę Álmos i dlaczego pierwszy książę węgierski, od którego wzięli początek węgierscy królowie, zwał się Álmos, ilu królów i ile królestw podbili albo dlaczego szczep, który wyszedł z ziemi scytyjskiej, w obcych językach nazywany jest Hungarii [Węgrami], a w swoim ojczystym Mogerii [Madziarami]. [--] Uznałem zatem za rzecz najodpowiedniejszą opisać wszystko zgodnie z prawdą, prostymi słowami, aby czytelnicy dowiedzieli się, jak to się wszystko odbyło. Nie wypada bowiem i byłoby niestosowne, aby tak znakomite plemię, jakim są Węgrzy, dowiadywało się o początkach swego rodu i o swoich walecznych czynach z tego, co słyszy jak we śnie, z kłam-

varia, omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratoris, quia exordium genealogie regum suorum et nobilium habet, de quibus regibus sit laus et honor regi eterno et sancte Marie matri eius, per gratiam cuius reges Hungarie et nobiles regnum habeant felici fine hic et in evum. AMEN[e].

SRH, ss. 33–34; An. niem., ss. 28–30; An. słc., ss. 34; An. pol., ss. 24–28; An. ang., ss. 2–4.

liwych bajek czy z rozwlekłych pieśni wesołków. Niech więc na przyszłość godnie dowiaduje się prawdy z Pisma[4] i jasnego wykładu historycznych przekazów. Szczęsne zatem są Węgry, którym dano rozmaite dary, bo w każdej chwili będą się mogły cieszyć tym, co otrzymały od swego nauczyciela, skoro mają najdawniejszy rodowód swoich królów i możnowładców; a za tych królów niech będzie cześć i chwała Królowi wieków i Pannie Marii, matce Jego, z których łaski królowie węgierscy i możnowładcy niech panują szczęśliwie teraz i na zawsze, amen.

[a] *Rkp*. Hungarum. [b] *Tak rkp.*, *bez kropki An. słc., An. ang.*; *SRH, An. pol*. P. dictus; *An. niem*. P<re>-dictus. [c] *Rkp*. affectum. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *An. niem*. affectum. [d] *Rkp*. āmo. *An. ang.* an non. *An. ang. błędnie wskazuje, że SRH podaje formę* anon, *lecz w tekście czytamy* ammodo*, zaś w komentarzu opinię, że odczyt jest niepewny i możliwa jest również lekcja* an non. [e] *Tak SRH, An. słc., An. pol. Inni wydawcy podają* Amen.

P r z y p i s y:

1 *Gesta* w historiografii antycznej (*res gestae*) i średniowiecznej to aspekt ‘dziejów’: ‘dokonania, czyny’, nacechowany wartościująco. Nie jest to zatem ogólna przeszłość Węgier, lecz to, co ich definiuje jako wspólnotę historyczną.

2 Osoba nieznana.

3 Słowa zaczerpnięte z traktatu Hugona z Bolonii *Rationes dictandi prosaicae*: *salutem et petitionis effectum*.

4 Autor zdaje się podkreślać w tym miejscu dwa źródła autorytetu: biblijne i tradycyjne (historiografia klasyczna oraz tradycja ustna), widać to pięknie zwłaszcza w rozdz. 1. Słusznie Rady-Veszprémy: *Scripture*; ale też błędnie Múcska: ‘písomnosti’, Pražák: ‘textů’. Natomiast już kompletnie nietrafione, anachroniczne, Silagi: ‘Literatur’.

→ Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Béla III; → Grecja, Grecy; → Hétmagyar; → Ioculator; → Magister; → Notariusz; → Scytia, Scytowie; → Węgry; → Węgrzy

C. 1. De Scithia

Scithia igitur maxima terra est, que Dentumoger dicitur; versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad Nigrum Pontum. A tergo autem habet flumen, quod dicitur

Rozdz. 1. O Scytii.

Jest zatem Scytia ogromną, zwróconą ku wschodowi krainą, która zwie się Dentumoger [*Dentümogyer*], a począwszy od północy, sięga swymi krańcami aż po Morze Czarne. Z tyłu zaś ma rze-

Thanais, cum paludibus magnis, ubi ultra modum habundanter inveniuntur zobolini ita, quod non solum nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subbulci ac opiliones sua decorant vestimenta[a] in terra illa. Nam ibi habundant aurum et argentum et inveniuntur in fluminibus terre illius preciosi lapides et gemme. Ab orientali vero parte vicina Scithie fuerunt gentes Gog et Magog, quos inclusit Magnus Alexander. Scithica autem terra multum patula in longitudine et latitudine, homines vero, qui habitant eam, vulgariter Dentumoger dicuntur usque in hodiernum diem et nullius[b] umquam imperatoris potestate subacti fuerunt. Scithici enim sunt antiquiores populi et est potestas Scithie in oriente, ut supra diximus. Et primus rex Scithie fuit Magog filius Iaphet et gens illa a Magog rege vocata est Moger, a cuius[c] etiam progenie regis descendit nominatissimus atque potentissimus rex Athila, qui anno dominice incarnationis CCCC[o] L[o] I de terra Scithica descendens cum valida manu in terram Pannonie venit et fugatis Romanis regnum obtinuit et regalem sibi locum constituit iuxta[d] Danubium super calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari precepit et in circuito muro fortissimo edificavit, que per linguam Hungaricam dicitur nunc Buduuar[e] et a Teothonicis[f] Ecilburgu vocatur. Quid plura? Iter hystorie teneamus. Longo autem post tempore de progenie eiusdem regis Magog descendit Vgek[g] pater Almi ducis, a quo reges et duces Hungarie originem duxerunt, sicut in sequentibus dicetur. Scithici enim, sicut diximus, sunt antiquiores populi, de quibus hystoriographi, qui gesta[h] Romanorum

kę, zwaną Don, z rozlicznymi bagnami, gdzie w tak niespotykanej obfitości występują sobole[6], iż [w ich futra] przyodziewają się nie tylko możni i ludzie niższego stanu w tym kraju, ale nawet pasterze wołów i ich pomocnicy, zaś pasterze owiec ozdabiają nimi swoje szaty. Jest tu zaiste pod dostatkiem złota i srebra, a w strumieniach tej ziemi można znaleźć kosztowne kamienie i rudy metali[7]. Od wschodu sąsiadowały ze Scytią szczepy Gog i Magog, które przyłączył [do swego państwa] Aleksander Wielki. Ziemia scytyjska na całym swoim obszarze jest bardzo rozległa, ludzie zaś, którzy ją zamieszkują, pospolicie zwą się Dentumoger [*Dentümogyer*] i aż do dnia dzisiejszego nie podlegali władzy żadnego cesarza[8]. Scytowie bowiem są istniejącym od bardzo dawna szczepem, a Scytia jest potęgą na wschodzie, tak jak to wspomnieliśmy wyżej. I tak pierwszym królem Scytii był Magog, syn Jafeta, a lud ten wziął nazwę Moger [Madziar] od króla Magoga. Od potomków tego króla pochodził najznakomitszy i najpotężniejszy król Attyla, który w roku od Wcielenia Pańskiego 451 opuścił kraj Scytów i przybył z wielką potęgą na ziemię Panonii. Wypędził Rzymian i objął władzę, a miejscem jej sprawowania ustanowił okolice nad Dunajem zwane Gorącymi Wodami. Wszystkie dawne budowle, jakie tam napotkał, a które teraz w języku węgierskim zwą się Budavár, po niemiecku zaś Ecilburg, polecił odnowić i otoczyć silnym murem. Cóż dalej? Trzymajmy się biegu wypadków[9]. Po wielu latach nastąpił Ügyek potomek króla Magoga, a zarazem ojciec księcia Álmosa. Od niego wzięli początek królowie i możni

scripserunt[5], sic dicunt: Quod Scithica gens fuisset[i] [j]sapientissima et mansueta[j], qui terram non laborabant et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum tenptoria[k] de filtro parata. Carnes et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta[l] multa habebant. Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eiusdem terre inveniebantur. Non concupiscebant aliena, quia omnes divites erant, habentes animalia multa et victualia sufficienter. Non erant enim fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem. Postea vero iam dicta gens fatigata in bello ad tantam crudelitatem pervenit, ut quidam dicunt hystoriographi, quod iracundia ducti humanam manducassent carnem et sanguinem bibissent hominum. Et credo, quod adhuc eos cognoscetis, duram gentem fuisse de fructibus eorum. Scithica enim gens a nullo imperatore fuit subiugata. Nam Darium regem Persarum cum magna turpitudine Scithici fecerunt fugere et perdidit ibi Darius octoginta milia hominum et sic cum magno timore fugit in Persas. Item Scithici Cirum[m] regem Persarum cum trecentis et XXX milibus hominum occiderunt. Item Scithici Alexandrum magnum filium Phylippi regis et regine Olympiadis, qui multa regna pugnando sibi subiugaverat, ipsum etiam turpiter fugaverunt. Gens namque Scithica dura erat ad sustinendum omnem laborem et erant corpore magni Scithici et fortes in bello. Nam nichil habuissent in mundo, quod perdere timuissent pro illata sibi iniuria. Quando enim Scithici victoriam habebant, nichil de preda volebant, ut

Węgier – jak to zostanie opowiedziane w następnych rozdziałach. Scytowie bowiem, jak to już powiedzieliśmy, są istniejącym od dawien dawna szczepem, o którym dziejopisarze, którzy spisali dokonania Rzymian, powiadają, że jest to ród wielce roztropny i łagodny. Nie zajmowali się uprawą ziemi i niemal nigdy nie popełniali żadnych wykroczeń we własnej wspólnocie. Nie mieli fachowo wykonanych domów, lecz sporządzone z wojłoku namioty[10]. Żywili się mięsem, rybami, mlekiem i miodem, mieli także liczne stada bydła. Przyodziewali się w skóry soboli[11] i innych zwierząt. Złota, srebra i rud metali mieli tyle, ile kamieni w rzekach swojego kraju. Nie pożądali cudzej własności, skoro wszyscy – mając mnóstwo zwierząt i dostateczną ilość pożywienia – byli bogaci. Nie byli również cudzołożnikami, lecz każdy z nich miał tylko swoją żonę. Dopiero później wspomniany szczep z powodu trudów wojennych stał się tak okrutny, że – jak mówią dziejopisarze – owładnięci gniewnym szałem pożerali ludzkie mięso i pili ludzką krew[12]. I myślę, że teraz jeszcze możecie sądzić z ich czynów, iż był to twardy lud. Żaden władca bowiem nie zdołał ujarzmić szczepu scytyjskiego. Scytowie zmusili do haniebnej ucieczki króla perskiego Dariusza. Stracił wtedy Dariusz osiemdziesiąt tysięcy ludzi i w wielkim strachu uszedł do Persji. Podobnie króla perskiego Cyrusa wraz z trzystu trzydziestoma tysiącami ludzi Scytowie położyli trupem[13]. Ci sami Scytowie wygnali także Aleksandra Wielkiego, syna króla Filipa i królowej Olimpias, który pokonał i podbił wiele królestw. Plemię scytyjskie bowiem było wytrzymałe i gotowe

moderni de posteris suis, sed tantummodo laudem exinde querebant. Et absque Dario et Cyro atque Alexandro nulla gens ausa fuit in mundo in terram illorum intrare. Predicta vero Scithica gens dura erat ad pugnandum, et super equos veloces et capita in galeis tenebant et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi et sic cognoscetis[n] eos fuisse de posteris eorum. Scithica enim terra quanto a torrida zona remotior est, tanto propagandis generibus salubrior. Et quamvis admodum sit spatiosa, tamen multitudinem populorum inibi generatorum nec alere sufficiebat, nec capere. Quapropter septem principales persone, qui Hetumoger dicti sunt, angusta locorum non sufferentes ea maxime devitare cogitabant. Tunc hee[o] septem principales persone habito inter se consilio constituerunt, ut ad occupandas sibi terras, quas incolere possent, a natali discederent solo, sicut in consequentibus dicetur.

SRH, ss. 34–37; An. niem., ss. 32–36; An. słc., ss. 36–38; An. pol., ss. 28–36; An. ang., ss. 4–10.

na wszelkie trudy. Scytowie odznaczali się potężną budową ciała oraz odwagą na polu walki. Nie istniało dla nich na świecie nic takiego, czego lękaliby się utracić, [mszcząc się] za doznane krzywdy. A kiedy Scytowie odnosili zwycięstwo, nie szukali żadnych łupów – jak to [czynią] obecnie ich potomkowie – ale pragnęli tylko chwały. Poza Dariuszem, Cyrusem i Aleksandrem żadne plemię na świecie nie odważyło się wtargnąć na ich ziemię. Wspomniany bowiem lud scytyjski był zahartowany w boju. Na szybkich koniach, w szyszakach na głowie, nie mieli sobie równych w strzelaniu z łuku w żadnym kraju na ziemi, a o tym, że tacy byli, dowiecie się od ich potomków. Im bardziej kraj Scytów był oddalony od strefy gorącej, tym korzystniejsze miał warunki do rozkrzewiania zamieszkujących go ludów. I jakkolwiek bardzo rozległy, to jednak był niezdolny do wykarmienia i utrzymania mnogości ludów w nim zrodzonych. Z tego powodu siedmiu dostojników, którzy zwą się Hetumoger [*Hétmagyar*], z braku miejsca najusilniej rozmyślało o tym, by stąd uciec. Następnie tych siedmiu dostojników po wspólnej naradzie postanowiło opuścić kraj rodzinny, by zdobyć dla siebie tereny, na których mogliby się osiedlić, tak jak będzie o tym mowa dalej.

[a] *Rkp*. vestimeta. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i w komentarzu wskazuje* Recte: vestimenta. [b] *W rkp. poprawione z* nullus. [c] *SRH* cuis*, przypuszczalnie błąd drukarski nie odnotowany w erracie ani przez innych wydawców.* [d] *Rkp*. iux. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i wskazuje* Recte: iuxta. [e] *Tak SRH, An. pol. Reszta wydawnictw podaje* Buduvar. [f] *An. pol*. Theotonicis. [g] *Tak rkp*., *SRH, An. pol. Reszta wydawnictw* Ugek. [h] *Rkp*., *SRH* gasta. *An. niem*. gaesta. [i] *Rkp*., *SRH* fuissent. [j-j] *Rkp. poprawia z* sapientissimi et mansueti. [k] *Rkp. poprawia z* temptoria. *SRH* temptoria; *An. niem* tentoria. [l] *SRH w komentarzu*: Fortasse pro: iumenta*; por. An. niem., ss. 33 i 141 przyp. 29; An. słc., s. 122 i przyp. 11:* korenia; *An. ang., s. 9:* spice. [m] *Rkp. poprawia z* Circum. [n] An. pol. cognoscentis. [o] *Rkp. poprawia z* hii *wg SRH i An. ang. An. niem. pisze:* korr.aus hec. *SRH, An. niem., An. słc*. hęę.

P r z y p i s y:
5 *Exordia Scythica,* por. An. niem., s. 141 i przyp. 31; *Anonymus*, 1995, s. 282 i przyp. 930.
6 W łacinie średniowiecznej zwierzę to określane jest *sabellum*. Forma użyta przez Anonima *zobolini* jest ewidentnym slawizmem (może rutenizmem, co sugeruje An. węg, s. 6 i przyp. 1).
7 Na określenie bogactw Scytii użyto tu biblijnego toposu bogactwa (propozycja terminu: Grzesik, 2010b, ss. 325–333) przejętego z *I Księgi Królewskiej* (7, 51; 10, 11; 15, 18; 20, 3; 20, 5) przez *Exordia Scythica* i rozpowszechniony w dziejopisarstwie węgierskim.
8 Kronikarz rozumiał termin *imperator* jako władcę najwyższego stopnia, o charakterze uniwersalnym. Słowa te podkreślają niezależność Węgrów od Cesarstwa (An. niem., s. 139 i przyp. 21).
9 Słowa te rozpoczynają wątek legendy dynastycznej Arpadów, znanej nam z tekstu Anonima oraz z *Kroniki Szymona z Kézy* i *Kompozycji kronikarskiej z XIV w*. Kontynuowana jest ona w rozdz. 3, natomiast poniżej zastępuje ją opis Scytii.
10 Opis Reginona z Prüm uzupełniony o wzmiankę o filcu, z którego wyrabiano namioty jeszcze w XII w. (An. ang., s. 9 i przyp. 5).
11 Ponowne użycie słowiańskiej nazwy zwierzęcia: *de pellibus zobolorum*.
12 Topos dzikości zaczerpnięty z Reginona z Prüm, który posiłkował się *Etymologiami* Izydora z Sewilli (14.3.32) (An. ang., s. 9 i przyp. 6).
13 Autor pomylił kolejność wydarzeń. Wyprawa Dariusza I Wielkiego (522–486) na Scytię miała miejsce w 513 r. p.n.e., natomiast Cyrus II Wielki (559–530) zginął nad Syr Darią pod koniec 530 r. p.n.e.

→ Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Budafelhévíz; → Czarne Morze; → Dentümogyer; → Don; → Dunaj; → Filip (1); → Hétmagyar; → Niemcy; → Óbuda; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Ügyek; → Węgry; → Węgrzy

C. 2. Quare Hungari dicitur

Nunc restat dicere, quare populus de terra Scythica egressus Hungari vocantur. Hungari dicti sunt a castro Hungu eo, quod subiugatis sibi Sclauis[a] VII principales persone intrantes terram Pannonie diutius ibi morati sunt. Unde omnes nationes circumiacentes vocabant Almum filium Vgek[b] ducem de Hunguar[c] et suos milites vocabant Hunguaros[d]. Quid plura? His omissis redeamus ad propositum opus, iterque hystorie teneamus et, ut Spiritus Sanctus dictaverit, inceptum opus perficiamus.

SRH, s. 37; An. niem., s. 36 v. 1–7; An. słc., s. 38; An. pol., ss. 36–38; An. ang., s. 12.

Rozdz. 2. Dlaczego nazywają się Węgrami

Pozostaje teraz wyjaśnić, dlaczego lud, który wyruszył z kraju Scytów, zwie się Hungari [Węgrami]. Hungari otrzymali tę nazwę od grodu Hungu[14], ponieważ siedmiu dostojników przybywszy na ziemię panońską, podbiło wcześniej Słowian i dłużej tam zabawiło. Z tego to powodu wszystkie okoliczne ludy nazywały Álmosa, syna Ügyeka, księciem z Ungváru, a jego wojowników Hungwarami [*Węgrami*]. Cóż dalej? Pozostawmy to i wracajmy do tematu, zachowując kolejność wypadków i tak jak Duch Święty podyktował – zakończmy zaczęte dzieło.

[a] *Tak Rkp., SRH, An. pol. Inne wydania* Sclavis. [b] *Tak Rkp., SRH, An. pol. Inne wydania* Ugek. [c] *An. niem., An. słc.* Hungvar. [d] *An. niem, An. słc*. Hungvaros.

P r z y p i s y:
14 Węg. *Ungvár*, ogólnosłow. *Užhorod*.

→ Álmos (1); → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Słowianie; → Ungvár; → Ügyek; → Węgrzy

C. 3. De Almo primo duce

Anno dominice incarnationis DCCC° XVIIII° Vgek[a], sicut supra diximus, longo post tempore de genere Magog regis erat quidam nobilissimus dux Scithie, qui duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu, de qua genuit filium, qui agnominatus[b] est Almus. Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnanti per sompnium apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnium in lingua Hungarica dicitur almu et illius ortus per sompnium fuit pronosticatum[c], ideo ipse vocatus est Almus. Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri. Quid ultra?

SRH, s. 38; An. niem., ss. 36–38; An. słc., s. 40; An. pol., ss. 38–40; An. ang., ss. 12–14.

Rozdz. 3. O pierwszym księciu Álmosu

W roku od Wcielenia Pańskiego 819, jak to wspomnieliśmy wyżej, Ügyek, potomek króla Magoga, który jeszcze przez długi czas był najznakomitszym scytyjskim księciem, wziął sobie w Dentumoger [*Dentümogyer*] za małżonkę córkę księcia Önedbelii imieniem Emese i z nią spłodził syna, któremu nadano przydomek Álmos. Ale to z woli Bożej [książę] otrzymał imię Álmos, gdyż matka jego, będąc brzemienną, miała boskie[15] widzenie, które na kształt jastrzębia przyszło do niej i zapłodniło ją, zapowiadając, że z jej łona wypłynie strumień, a z jej lędźwi wywodzić się będą sławni królowie, ale nie rozmnożą się w swoim kraju. Ponieważ zaś „sen" w języku węgierskim to *almu*, a narodziny [księcia] zostały przepowiedziane we śnie, został on nazwany Álmosem. Albo też dlatego nazwano go Álmosem, czyli świętym, gdyż z jego rodu narodzić się mieli święci królowie i książęta[16]? Cóż dalej?

[a] *Tak Rkp.*, *SRH, An. pol; An. niem., An. słc., An. ang.* Ugek. [b] *Poprawione z* agminatus. [c] *Rkp. poprawia z* pronosticum. *Tak SRH, An. niem., An. słc., An. pol. An. ang.* pronosticatus.

P r z y p i s y:
15 Termin *divinus* oznacza przynależność przedmiotu do 'świętego' porządku rzeczy, ale nie determinuje czasowości, a więc również jego 'zapowiedzi', 'przepowiedzenia' itp. Słusznie Múcska: 'Bożie', Silagi: 'göttliche', Pražák: 'božstvo', Rady-Veszprémy: 'divine', Fernández-Komlósi: 'divina'.

16 Jest tu zapisana legenda etnogenetyczna Arpadów, znana również jako legenda (podanie) o turulu.

→ Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Dentümogyer; → Emese; → Önedbelia; → Scytia, Scytowie; → Turul; → Ügyek; → Węgrzy

C. 4. De duce Almo

Dux autem Almus, postquam natus est in mundum, factum est duci Ugek et suis cognatis [a-]gaudium magnum[-a] et fere omnibus primatibus Scithie eo, quod pater suus Vgek[b] erat de genere[c] Magog regis. [--] Dux autem Almus, dum ad maturam etatem iuventutis pervenisset, duxit sibi uxorem in eadem terra, filiam cuiusdam nobilissimi ducis, de qua genuit filium nomine Arpad, quem secum duxit in Pannoniam, ut in sequentibus dicetur.

SRH, s. 39; An. niem., s. 38, v. 1–5, 13–17; An. słc., s. 40, w. 16–19, 27–30; An. pol., s. 40; An. ang., s. 14.

Rozdz. 4. O księciu Álmosu

Przyjście na świat księcia Álmosa sprawiło ogromną radość księciu Ügyekowi, jego krewnym i niemal wszystkim dostojnikom scytyjskim, ponieważ jego ojciec, Ügyek, wywodził się z rodu króla Magoga. [--] Kiedy zaś książę Álmos został dojrzałym młodzieńcem, wziął sobie żonę ze swojego kraju, córkę pewnego wielce znamienitego wodza, z którą spłodził syna imieniem Arpad. Jego to zabrał ze sobą do Panonii, jak to zostanie opowiedziane w następnych rozdziałach.

[a–a] *W Rkp. zapis* magnum gaudium *poprawiony na* gaudium magnum. [b] *Tak Rkp., SRH, An. pol; An. niem., An. słc., An. ang.* Ugek. [c] *W Rkp*. geonere, *poprawka wydawców*.

→ Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Arpad; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Ügyek

C. 5. De electione Almi ducis

Gens itaque Hungarorum fortissima et bellorum laboribus potentissima, ut superius diximus, de gente[a] Scithica, que per ydioma suum proprium Dentumoger dicitur, duxit originem. Et terra illa nimis erat plena ex multitudine populorum inibi[b] generatorum, ut nec alere suos sufficeret, nec capere, ut supra diximus. Quapropter tunc VII principales

Rozdz. 5. O wyborze księcia Álmosa

Plemię węgierskie, nader dzielne i wytrzymałe na trudy wojenne – jak wyżej powiedzieliśmy – wzięło początek ze szczepu Scytów, który w rodzimym języku zwie się Dentumoger [*Dentümogyer*]. Kraj ów, przepełniony mnogością ludów tam zrodzonych, nie był w stanie ich wyżywić ani utrzymać, jak to powiedzieliśmy poprzednio. Dlatego też sied-

persone, qui Hetumoger vocantur usque in hodiernum diem, angusta locorum non sufferentes habito inter se consilio, ut a natali solo discederent, ad occupandas sibi terras, quas incolere possent, armis et bello querere non cessarunt. Tunc elegerunt sibi querere terram Pannonie, quam audiverant fama volante terram Athile regis esse, de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderat. Tunc ipsi VII principales persone communi[c] et vero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi ducem ac preceptorem super se habeant. Ergo libera voluntate et communi consensu VII virorum elegerunt sibi ducem ac preceptorem in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem Almum filium Vgek[d] et, qui de eius generatione descenderent, quia Almus dux filius Vgek[e] et, qui de generatione eius descenderant, clariores erant genere et potentiores in bello. Isti enim VII principales persone erant viri nobiles genere et potentes in bello, fide stabiles. Tunc pari voluntate Almo duci sic dixerunt: Ex hodierna die te nobis ducem ac preceptorem eligimus et quo fortuna tua te duxerit, illuc te sequemur. Tunc supradicti viri pro Almo duce more paganismo fusis propriis sanguinibus in unum vas ratum fecerunt iuramentum. Et licet pagani fuissent, fidem tamen iuramenti, quam tunc fecerant inter se, usque ab obitum ipsorum servaverunt tali modo.

SRH, ss. 39–40; An. niem., ss. 38–40; An. słc., ss. 40–42; An. pol., ss. 40–42; An. ang., s. 16.

miu dostojników, zwanych aż do dziś Hetumoger [*Hétmagyar*], nie wytrzymało niepewnej sytuacji i po wspólnie odbytej naradzie postanowiło zabiegać o to, by opuścić kraj ojczysty i nawet zbrojną ręką zająć tereny, na których mogliby się osiedlić. Postanowiono poszukać krainy panońskiej, gdzie, jak słyszeli z pogłosek, władał kiedyś król Attyla, od którego wywodził się książę Álmos, ojciec Arpada. Wtedy jednak tychże siedmiu dostojników po wspólnej i szczerej naradzie zrozumiało, że bez mądrego wodza i naczelnika nie będą w stanie zrealizować podjętej wędrówki. Z własnej woli przeto i przy ogólnej zgodzie siedmiu dostojników wybrało dla siebie i swoich następców aż do ostatniego pokolenia na księcia i naczelnika Álmosa, syna Ügyeka, i jego potomków – ponieważ książę Álmos, syn Ügyeka, i jego potomkowie byli najszlachetniejszego rodu i najdzielniejsi w boju. Tychże siedmiu dostojników pochodziło ze znakomitych rodów, byli niezwyciężeni w walce i niewzruszeni w wierności. Jednomyślnie tedy ozwali się do księcia Álmosa w te słowa: „Z dniem dzisiejszym ciebie wybieramy na naszego księcia i naczelnika i dokąd ciebie los zaprowadzi, podążymy za tobą”. Wówczas to wspomniani wyżej mężowie upuścili – zwyczajem pogańskim – nieco własnej krwi do jednego naczynia i tak potwierdzili przysięgą swoje oświadczenie. A chociaż byli poganami, to jednak aż do kresu swych dni dochowali złożonej sobie w takiej formie przysięgi[17].

[a] *An. pol.* engte, *wyraźny error typographicus nie odnotowany przez erratę i późniejszych wydawców.* [b] *An. pol.* in ibi. [c] *Rkp. poprawia z* commune. [d] *Tak Rkp., SRH, An. pol; An. niem., An. słc., An. ang.* Ugek. [e] *Tak Rkp., SRH, An. pol; An. niem., An. słc., An. ang.* Ugek.

P r z y p i s y:
17 W opisie tym mamy oczywiście wyobrażenie kronikarza, jak mogła wyglądać przysięga u ludów stepowych. W 811 r. chan Krum każe przywódcom słowiańskim pić z czaszki zabitego cesarza Nikefora (Brzóstkowska & Swoboda, 1995, s. 75), co niewątpliwie stanowiło rodzaj poświadczenia lojalności. Jeszcze w XIII w. Kumanie zażądali od przedstawicieli łacińskiego cesarza Bizacjum wypicia krwi zmieszanej z wodą i winem dla potwierdzenia przysięgi (An. niem., s. 144 i przyp. 53; An. pol., s. 42 i przyp. 44).

→ Álmos (1); → Arpad; → Attyla; → Dentümogyer; → Hétmagyar; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Ügyek; → Węgrzy

C. 6. De iuramento eorum

[--] Quorum VII virorum nomina hec fuerunt: Almus pater Arpad, Eleud pater Zobolsu, a quo genus Saac descendit, Cundu pater Curzan, Ound pater Ete, a quo genus Calan et Colsoy descendit, Tosu pater Lelu, Huba, a quo genus Zemera descendit, VII^{us} Tuhutum pater Horca, cuius filii fuerunt Gyyla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit, ut inferius dicetur. Quid plura? Iter[a] hystorie teneamus.

SRH, s. 41 v. 11–17; An. niem., s. 42 v. 16–23; An. słc., s. 44 w. 1–6; An. pol., s. 44–46; An. ang., s. 18.

Rozdz. 6. O ich przysiędze[18]

[--] Imiona tychże siedmiu dostojników były następujące: Álmos, ojciec Arpada; Előd, ojciec Szabolcsa, od którego wywodził się ród Csák; Kündü, ojciec Kurszána; Ond, ojciec Etego, od którego początek wzięły rody Kalán i Kölcsey; Tas, ojciec Léla; Huba, od którego pochodzi ród Szemere; a jako siódmy Tétény, ojciec Horki, którego synami byli: Gyula i Zombor, od nich wywodził się ród Maglód, jak to zostanie opowiedziane w następnych rozdziałach. Cóż dalej? Trzymajmy się biegu historii.

[a] *W Rkp. zapis* it *ze znaczkiem abrewiacji, który należałoby czytać* item. *Wszyscy wydawcy podają* iter.

P r z y p i s y:
18 Cały rozdział, z którego przytaczamy tylko zakończenie, ma podkreślić znaczenie możnych rodów węgierskich, sprzeciwiających się faworyzowaniu przez Andrzeja II obcych przybyszów, przeważnie Niemców.

→ Álmos (1); → Arpad; → Bár-Kalán; → Csák; → Előd; → Ete; → Gyula (2); → Horka; → Huba; → Kölcsey; → Kurszán; → Künd; → Lél; → Maglód; → Ond; → Szabolcs; → Szemere; → Tas; → Tétény; → Zombor

C. 7. De egressu eorum

Anno dominice incarnationis D CCC L XXXIIII, sicut in annalibus continetur

Rozdz. 7. O ich wyjściu

W roku od Wcielenia Pańskiego 884, tak jak to podają roczniki i kroniki, sied-

cronicis, septem principales persone, qui Hetumoger vocantur, egressi sunt de terra Scithia[a] versus occidentem, inter quos Almus dux filius Ugek de genere Magog regis, vir bone memorie dominus et consiliarius eorum una cum uxore sua et filio suo Arpad et duobus filiis Hulec avunculi sui, scilicet Zuard et Cadusa nec non cum multitudine magna populorum non numerata federatorum de eadem regione egressus est. Venientes autem dies plurimos per deserta loca et fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt et nunquam viam civitatis vel habitaculi invenerunt. Nec labores hominum comederunt, ut mos erat eorum, sed carnibus et piscibus vescebantur, donec in Rusciam, que Susudal vocatur, venerunt. Et iuvenes eorum fere cottidie erant in venatione, unde a die illo usque ad presens Hungarii sunt pre ceteris gentibus[b] meliores in venatu. Et sic Almus dux cum omnibus suis venientes, terram intraverunt Ruscie, que vocatur Susudal.

miu dostojników zwanych Hetumoger [*Hétmagyar*], wyruszyło z kraju Scytów, kierując się na zachód. Granice tegoż kraju przekroczył wraz z nimi książę Álmos, syn Ügyeka z rodu króla Magoga, ich świętej pamięci pan i doradca, razem z żoną i synem Arpadem oraz z dwoma synami swego wuja Hüleka, to jest Szovárdem i Kadocsą, a także z niezliczoną rzeszą ludów sprzymierzonych. Wędrując wiele dni przez pustkowia [i przebywszy] rzekę Etyl, siedząc – zgodnie ze zwyczajem pogańskim – na skórzanym worze[19], nigdzie nie napotkali ni śladu miasta, ni domu. Dopóki nie przybyli na Ruś, zwaną Suzdal, nie jedli żadnych przyrządzanych potraw – jak to było ich zwyczajem – lecz żywili się samym mięsem i rybami. Ich młodzież prawie codziennie brała udział w polowaniu. Stąd to od owych czasów aż po dzień dzisiejszy Węgrzy jako myśliwi zręcznością przewyższają inne plemiona. I tak książę Álmos, wędrując z całym swym ludem, dotarł do kraju Rusinów, który zwie się Suzdal.

SRH, ss. 41–42; An. niem., s. 42; An. słc., s. 44; An. pol. ss. 48–50; An. ang., s. 20.

[a] *Tak Rkp.*, *SRH [z kwantyfikatorem (sic)], An. niem., An. słc.; An pol.* Scithie; *An. ang.* Scithica. [b] *Rkp. poprawia z* generibus.

P r z y p i s y:

19 Termin turecki: *tulbou* jedyny raz odnotowany w źródłach węgierskich; Pražák: ‘na koženém měchu’, An. niem., s. 43: ‘auf Schläuchen’, An. słc., s. 45: ‘na kožených vreciach’, An. pol., s. 49: ‘na skórzanym worze’; An. ang., s. 21: ‘on lether bags’; Fernández-Komlósi, 2008, s. 12: ‘sobre bots’. *Anonymus*, 1995, s. 288: ‘tömlőn’.

→ Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Arpad; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Don; → Hétmagyar; → Hülek; → Kadocsa; → Ruś, Rusini; → Scytia, Scytowie; → Suzdal; → Szovárd;→ Ügyek; → Węgrzy

C. 8. De Rutenia

Postquam autem ad partes Rutenorum pervenerunt, sine aliqua contradictione[a] usque ad civitatem Kyeu[b] transierunt et, dum per civitatem Kyeu[b] transissent, fluvium Deneper[c] transnavigando, voluerunt regnum Rutenorum sibi subiugare. Tunc duces Rutenorum hoc intelligentes timuerunt valde eo, quod audiverant Almum ducem filium Vgek[d] de genere Athile regis esse, cui proavi eorum annuatim tributa persolvebant. Attamen dux de Hyeu[e] convocatis omnibus primatibus suis habito inter se consilio elegerunt, ut pugnam promoverent[f] contra Almum ducem et magis vellent mori in bello, quam amitterent regna propria et subiugati essent sine sua sponte duci Almo. Statim dux de Kyeu[b] missis legatis VII duces Cumaroum suos fidelissimos amicos in adiutorium postulavit. Tunc hii VII duces, quorum nomina hec fuerunt: Ed, Edum[g], Etu, Bunger, Ousad pater Ursuur, Boyta, Ketel pater Oluptulma non modica multitudine equitum insimul coadunata causa amicicie ducis de Kyeu[b] celerrimo cursu contra Almum ducem venerunt. Et dux de Kyeu[b] cum exercitu[h] suo obviam processit eis et adiutorio Cumanorum armata multitudine contra Almum ducem venire ceperunt. Dux vero Almus, cuius adiutor erat Sanctus Spiritus, armis indutus ordinata acie, super equum[i] suum sedendo ibat huc et illuc confortans suos milites et facto impetu stetit ante omnes suos et dixit eis: "O Scithici et conmilitones mei viri fortissimi[j], memores[k] estote initium viarum vestrarum, quando dixistis, quod terram, quam in colere possetis, armis et bello quereretis. Ergo nolite turbari de multitudine Ruthenorum et Cumanorum, qui

Rozdz. 8. O Rusi

Kiedy zaś dotarli do kraju Rusinów, bez żadnych przeszkód doszli aż pod miasto Kijów. Po przejeździe przez miasto Kijów i przeprawie przez rzekę Dniepr zapragnęli podbić dla siebie królestwo ruskie. Książęta ruscy na wieść o tym bardzo się przerazili, słyszeli bowiem, że książę Álmos jest synem Ügyeka z rodu króla Attyli, któremu to ich pradziadowie składali rokrocznie daniny. Mimo to książę Kijowa, zwoławszy wszystkich swoich dostojników, odbył z nimi naradę i postanowili prowadzić wojnę z księciem Álmosem, woląc raczej zginąć na polu bitwy, niż utracić swoje królestwa i dostać się wbrew własnej woli pod jarzmo księcia Álmosa. Książę kijowski natychmiast wysłał posłów i poprosił o pomoc siedmiu książąt kumańskich jako swoich najbardziej godnych zaufania przyjaciół. Wówczas tychże siedmiu książąt o imionach: Ed, Edömén, Etu, Böngér, Ocsád, ojciec Örsúra, Vajta, Ketel, ojciec Alaptolmy, ruszyło razem co rychlej przeciw księciu Álmosowi z niemałymi siłami konnicy, w imię przyjaźni łączącej ich z księciem Kijowa. Także książę Kijowa wraz ze swoim wojskiem wyszedł im naprzeciw i z licznym zastępem zbrojnych Kumanów wyruszyli na księcia Álmosa. Jednak książę Álmos – którego wspierał Duch Święty – przyodziany w zbroję, siedząc na swym koniu, jeździł tu i tam przed stojącym w ordynku szykiem, krzepiąc serca swoich wojowników, a potem galopem wyjechał przed swoich i tak do nich przemówił[20]: „O Scytowie i towarzysze moi nieustraszeni! Pamiętajcie o początku waszego szlaku, kiedy to powiedzieliście, że z bronią w ręku szukać będziecie

assimulantur nostris canibus. Nam canes statim, ut audiunt verba dominorum suorum, nonne in timorem vertuntur? Quia virtus non valet in multitudine populi, sed in fortitudine animi. An nescitis, quia unus leo multos cervos in fugam vertit, ut dicit quidam philosophus? Sed hiis omissis dicam vobis: Quis enim potuit contra stare militibus Scithie? Nonne Darium regem Persarum Scithici in fugam converterunt et sic cum timore et maxima turpitudine fugiit in Persas et perdidit ibi octoginta milia hominum? Aut nonne Cyrum regem Persarum Scithici cum trecentis XXX[ta] milibus occiderunt[l]? Aut nonne Magnum Alexandrum filium Philippi regis et regine Olimpiadis, qui multa regna pugnando sibi subiugaverat, ipsum etiam Scithici turpiter fugaverunt? Unde strennue et fortiter pugnemus contra eos, qui assimilantur[m] nostris canibus, et sic multitudinem eorum timeamus, ut muscarum multitudinem". Hoc audientes milites Almi ducis multum sunt confortati statimque sonuerunt tubas bellicas per partes et conmixta est utraque acies hostium ceperuntque pugnare acriter inter se et interficiebantur plurimi de Ruthenis et Cumanis. Predicti vero duces Ruthenorum et Cumanorum videntes suos deficere in bello, in fugam versi sunt et pro salute vite properantes in civitatem Kyeu[b] intraverunt. Almus dux et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos usque ad civitatem Kyeu[b] et tonsa[n] capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tamquam crudas cucurbitas. Duces vero Ruthenorum et Cumanorum in civitatem ingressi videntes audatiam Scithicorum quasi muti remanserunt.

SRH, ss. 42–44; An. niem., ss. 44–46; An. słc., ss. 44–46; An. pol., ss. 50–54; An. ang., ss. 20–24

kraju, w którym moglibyście się osiedlić. Niech więc was nie przerażają tłumy Rusinów i Kumanów, którzy do naszych psów są podobni. Psy bowiem, gdy słyszą słowa swoich panów, natychmiast przypadają do stóp zalęknione, a przecież siła nie leży w liczebności ludu, lecz w odwadze ducha. Czyż nie wiecie, że – jak to powiada pewien filozof – jeden lew potrafi zmusić do ucieczki całe stado jeleni?[21] Lecz pomijając to, powiem wam, że nikt nie zdołał zmierzyć się ze Scytami. Czyż Scytowie nie zmusili do ucieczki króla perskiego Dariusza, tak iż w strachu i hańbie wycofał się do Persji, tracąc przy tym osiemdziesiąt tysięcy ludzi? Czyż to nie Scytowie króla perskiego Cyrusa wraz z trzystu trzydziestoma tysiącami wycięli w pień? Albo czy nie zmusili do haniebnej ucieczki Aleksandra Wielkiego, syna króla Filipa i królowej Olimpias, który ujarzmił orężem wiele królestw? Dlatego też żwawo i dzielnie walczmy z tymi, którzy przypominają nasze psy, i nie obawiajmy się ich ciżby bardziej niż roju much". Wojownicy księcia Álmosa zagrzani tymi słowami natychmiast zadęli wszędzie w trąby bojowe, wrogie szyki starły się z obu stron i rozpoczął się ostry bój jednych z drugimi. Wielu spośród Rusinów i Kumanów zginęło. Wspomniani zaś wodzowie ruscy i kumańscy, widząc że mnóstwo ich wojowników poległo w bitwie, rzucili się do ucieczki i, ratując życie, dotarli w pośpiechu do miasta Kijowa. Książę Álmos i jego wojownicy ścigali Rusinów i Kumanów aż do miasta Kijowa, a wojownicy księcia ścinali ogolone głowy Kumanów jak świeże dynie. Książęta Rusinów i Kumanów zaś, wszedłszy do miasta, oniemieli na widok męstwa Scytów.

[a] *Rkp*. contradicione, *tak SRH [z kwantyfikatorem (sic)], An. niem., An. słc.; An. pol., An. ang.:* contradictione. [b] *Tak Rkp., SRH, An. pol.; An. niem., An. słc., An. ang.* Kyev. [c] *W Rkp. wpierw zapisano* de neper, *potem słowa połączono*. [d] *Tak Rkp., SRH, An. pol; An. niem., An. słc., An. ang.* Ugek. [e] *Tak Rkp., SRH [z kwantyfikatorem (sic)]; An. niem., An. słc.* Hyev; *An. pol*. Kyeu; *An. ang.* Kyev. [f] *An. pol.* promoverunt – *typowy error typographicus*. [g] *Tak Rkp., SRH [z kwantyfikatorem (sic)], An. niem., An. słc.* Edum; *An. pol., An. ang.* Edumen. [h] *Rkp., SRH*. ercitu; *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [i] *Rkp.* equm. [j] *An. ang.* fortossimi – *błąd drukarski*. [k] *Rkp. poprawia z* memor. [l] *W Rkp. wpierw zapisano* exciderunt, *co potem poprawiono na* occiderunt. *SRH* exciderunt *[z kwantyfikatorem (sic)]*; *An. niem., An. pol.* exciderunt; *An. słc., An. ang.* occiderunt. [m] *An. ang.* assimulantur – *błąd drukarski*. [n] *Rkp. poprawia z* tunsa.

P r z y p i s y:
20 Mowa ułożona została na podstawie epiki o Aleksandrze oraz *Exordia Scythica*, por. An. niem., s. 149 i przyp. 82; An. pol., s. 54 i przyp. 74.
21 Chodzi tu nie o Arystotelesa, nazywanego w średniowieczu powszechnie Filozofem, lecz o jedną z postaci występujących w *Historia de preliis Alexandri Magni* (An. niem., s. 150 i przyp. 83; An. pol., s. 52 i przyp. 73).

→ Alaptolma; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Álmos (1); → Attyla; → Böngér; → Dniepr; → Ed; → Etu; → Filip (1); → Ketel; → Kijów, Kijowianie; → Kumanie; → Ocsád; → Örsúr, Örs; → Ruś, Rusini; → Scytia, Scytowie; → Ügyek; → Vajta

C. 9. De pace inter ducem et Ruthenos

Dux vero Almus et sui milites adepta victoria terras Ruthenorum sibi subiugaverunt et bona eorum accipientes in secunda ebdomada civitatem Kyeu[a] ceperunt expugnare. Et dum scalas ad murum ponere cepissent, videntes duces Cumanorum et Ruthenorum audatiam Scithicorum timuerunt valde. Et dum hoc intellexissent, quod eis obsistere non valerent, tunc missis legatis dux de Kyeu[a] et alii duces Ruthenorum nec non Cumanorum, qui ibi fuerunt, rogaverunt Almum ducem et principes suos, ut pacem facerent cum eis. Cum autem legati venissent ad Almum ducem et eum rogassent, ut domini eorum de sedibus non expellerentur suis, tunc dux Almus inito consilio cum suis, sic legatos remisit Ruthenorum, ut duces et primates

Rozdz. 9. O pokoju zawartym między księciem a Rusinami

Książę Álmos zaś i jego wojownicy, odniósłszy zwycięstwo, podbili ziemie ruskie, zagarnęli ich [Rusinów] dobra i rozpoczęli w następnym tygodniu oblężenie miasta Kijowa. A gdy tylko zaczęli przystawiać drabiny do muru[22], książęta kumańscy i ruscy, widząc męstwo Scytów, wielce się przerazili, a zdając sobie sprawę, że nie będą w stanie stawić im czoła, książę Kijowa i inni książęta ruscy – nie wyłączając kumańskich, jacy tam byli – wysłali posłów do księcia Álmosa i jego dostojników z prośbą, by zawarli z nimi pokój. Kiedy zaś posłowie przybyli do księcia Álmosa, prosząc go, by ich panowie nie zostali wygnani ze swoich siedzib, książę Álmos po porozumieniu się ze swoimi, odesłał ruskich posłów

sui filios suos in obsides darent, tributumque annuatim persolverent[b] decem milia marcarum et insuper victum vestitum et alia necessaria. Duces vero Ruthenorum, licet non sponte, tamen hec omnia Almo duci concesserunt, sed rogaverunt Almum ducem, ut dimissa terra Galicie ultra silvam Houos[c], versus occidentem in terram Pannonie descenderent, que primo Athile regis terra fuisset, et laudabant eis terram Pannonie ultra modum esse bonam. Dicebant enim, quod ibi confluerent nobilissimi[d] fontes aquarum, Danubius et Tyscia et alii nobilissimi[d] fontes bonis piscibus habundantes, quam terram habitarent Sclaui[e], Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie. Quid plura?

SRH, ss. 44–46; An. niem., ss. 46–48; An. słc., s. 48; An. pol., ss. 54–58; An. ang., ss. 24–26.

z poleceniem, by ich książęta i naczelnicy dali swoich synów na zakładników i płacili dziesięć tysięcy grzywien rocznej daniny[23]. Ponadto mieli dostarczać wyżywienie, odzież i inne niezbędne rzeczy. Książęta ruscy zaś – aczkolwiek niechętnie – przystali na wszystkie warunki księcia Álmosa. Uprosili wszakże Álmosa, by opuścił ziemię halicką położoną na zachodzie, po drugiej stronie Śnieżnego Lasu [*Havaserdő*] i udał się do krainy panońskiej, należącej ongiś do króla Attyli. I zachwalali tę krainę jako nadzwyczaj żyzną. Mówili, że tam łączą się szlachetne źródła wód, Dunaj i Cisa, a także inne szlachetne źródła, obfitujące w wyborne ryby[24]; że kraj ten zamieszkiwali Słowianie, Bułgarzy, Własi[25] i pasterze rzymscy. Rzymianie ci, po śmieci króla Attyli, nazywali krainę panońską pastwiskami dlatego, że ich trzody pasły się na panońskiej ziemi. Słusznie krainę panońską nazywano pastwiskami Rzymian, ponieważ wciąż Rzymianie pasą bydło w dobrach węgierskich. Cóż dalej?

[a] *Tak Rkp., SRH, An. pol.; An. niem., An. słc., An. ang.* Kyev. [b] *An. pol.* persoluerent. [c] *W Rkp. wpierw zapisano* Ho uos, *potem połączono te słowa*. *SRH, An. pol*. Houos; *An. niem., An. słc., An. ang.* Hovos. [d] *SRH* noblissimi – *ewidentny błąd drukarski*. [e] *Rkp., SRH, An. pol.* Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi.

P r z y p i s y:

22 Węgrzy wykorzystywali drabiny przy oblężeniach miast od połowy X w. (Pražák, 1988, s. 237 i przyp. do s. 196).

23 Grzywny zaczęto stosować na Węgrzech od 1146 r. (Pražák, 1988, s. 237 i przyp. do s. 196; An. niem., s. 150 i przyp. 86).

24 Obfitość ryb przewija się w opisach Panonii w różnych kronikach.

25 Imre Boba (1995, s. 98): ‘Bulgarian and Blachian Slavs’ (‘Słowianie bułgarscy i w(o)łoscy’), ewidentnie niewłaściwie. Por. w grece bizantyjskiej: *Βλάχοι*.

→ Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Bułgaria, Bułgarzy; → Cisa; → Dunaj; → Halicz; → Karpaty; → Kijów, Kijowianie; → Kumanie; → Panonia; → Ruś, Rusini; → Scytia, Scytowie; → Słowianie; → Węgry; → Wołosi

C. 10. De VII ducibus Cumanorum

Dux vero Almus et sui primates inito inter se consilio peticioni[a] ducum Ruthenorum satisfacientes pacem cum eis fecerunt[b]. Tunc duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu[c] et Susudal[d], ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos in obsides dederunt Almo duci et cum[e] eis miserunt X[cem] milia marcarum et mille equos cum sellis et frenis more Ruthenico ornatis et centum pueros Cumanos et XL camelos ad onera portanda, pelles ermelinas et griseas sine numero ac alia multa munera non numerata. Tunc prenominati duces Cumanorum, scilicet Ed, Edumen, Etu, Bunger[f] pater Borsu, Ousad pater Vrsuuru, Boyta, a quo genus Brucsa descendit, Ketel pater Oluptulma cum vidissent pietatem Almi ducis, quam fecit circa Ruthenos, pedibus eius provoluti se sua sponte duci Almo subiugaverunt dicentes: "Ex hodierna die nobis te dominum ac preceptorem usque ad ultimam generationem eligimus et quo te fortuna tua duxerit, illuc te sequemur". Hoc etiam, quod verbo dixerunt Almo duci, fide iuramenti more paganismo firmaverunt et eodem modo dux Almus et sui primates eis fide se et iuramento se constrinxerunt. Tunc hii VII duces Cumanorum cum uxoribus et filiis suis nec non cum magna multitudine in Pannoniam venire concesserunt. Similiter etiam multi de Ruthenis Almo duci adherentes, secum in Pannoniam venerunt. Quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitat.

SRH, ss. 46–47; An. niem., ss. 48–50; An. słc., ss. 48–50; An. pol., s. 60; An. ang., s. 28.

Rodz. 10. O siedmiu książętach kumańskich

Tak więc książę Álmos i jego dostojnicy po wspólnej naradzie, spełniając prośby ruskich wodzów, zawarli z nimi pokój. Wtedy książęta ruscy, to jest z Kijowa i Suzdalu, by nie wyrzucano ich z ich własnych siedzib, dali księciu Álmosowi swoich synów na zakładników. Wraz z nimi posłali dziesięć tysięcy grzywien, tysiąc koni, wraz z siodłami i wędzidłami ozdobionymi w stylu ruskim, jak również stu chłopców kumańskich i czterdzieści wielbłądów do dźwigania ładunków, skóry gronostajów i popielic w ilości niezmierzonej oraz mnóstwo innych darów. Wtedy wspomniani uprzednio książęta kumańscy, czyli Ed, Edömén, Etu, Böngér, ojciec Borsa, Ocsád, ojciec Örsúra, Vajta, od którego wziął początek ród Baracska, Ketel, ojciec Alaptolmy, widząc łaskawość[26] okazaną Rusinom przez księcia Álmosa, padli do jego stóp, dobrowolnie oddając się w jego służbę i mówiąc: „Z dniem dzisiejszym ciebie wybieramy na naszego pana i wodza aż do najdalszego pokolenia i dokąd ciebie los zaprowadzi, podążymy za tobą". I to, co powiedzieli do księcia Álmosa, potwierdzili również słowami przysięgi – zgodnie z obyczajem pogańskim. Podobnie książę Álmos i jego dostojnicy przyrzekli im wierność i związali się przysięgą. Następnie tych siedmiu książąt kumańskich wraz ze swoimi żonami i dziećmi oraz wielkim tłumem ludzi wyraziło zgodę na odejście do Panonii. Podobnie też wielu Rusinów przyłączyło się do księcia Álmosa i udało się razem z nim do Panonii, a ich potomstwo aż do dnia dzisiejszego mieszka w różnych miejscach na Węgrzech.

[a] *Rkp. poprawia z* petioni. [b] *An. pol*. facerunt – *błąd drukarski*. [c] *Tak Rkp., SRH, An. pol.; An. niem., An. słc., An. ang.* Kyev. [d] *Rkp., SRH, An. niem*. Sudal; *An. słc., An. pol., An. ang.* Susudal. [e] *An. ang. brak– błąd drukarski*. [f] *Rkp. poprawia z* Burger.

P r z y p i s y:
26 *Pietas* to jedno z najważniejszych pojęć etyki rzymskiej, skoncentrowanej na relacjach odpowiedzialności wzajemnej członków społeczności (rodziny, państwa, itp.; stąd np. cesarski tytuł *pater patriae*). Oznacza 'łaskawość', 'łagodność', 'pobożność', zawsze pełne szacunku, ale zarazem z jasnym wskazaniem zależności.

→ Alaptolma; → Álmos (1); → Baracska; → Bors (1); → Böngér; → Ed; → Etu; → Ketel; → Kijów, Kijowianie; → Kumanie; → Ocsád; → Örsúr, Örs; → Panonia; → Ruś, Rusini; → Suzdal; → Vajta; → Węgry

C. 11. De civitatibus Lodomer et Galicia

Tunc Almus dux et alii principales persone, qui Hetumoger dicuntur, nec non duces Cumanorum una cum cognatis et famulis ac famulabus suis egressi sunt de Kyeu[a] et in ductu Ruthenorum Kyeuyensium[b] venerunt usque ad civitatem Lodomer. Dux vero Lodomeriensis et sui primates obviam Almo duci usque ad confinium[c] regni cum diversis preciosis muneribus processerunt et civitatem Lodomeriam ultro ei aperuerunt. Et dux Almus cum omnibus suis in eodem loco per tres ebdomadas mansit, in tertia vero ebdomada dux Ladomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis iobagionum suorum duci Almo in obsides dedit et insuper duo milia marcarum argenti et centum marcas auri cocti cum pellibus et palliis[d] non numeratis et CCC equos cum sellis et frenis et[e] XXV camelos et mille boves ad onera portanda et alia munera non numerata tam duci quam suis primatibus presentavit. Et in quarta ebdomada dux Almus cum suis in Galiciam venit et ibi requiei locum sibi et suis elegit. Hoc dum Galicie dux audivisset, obviam Almo duci

Rozdz. 11. O ziemi włodzimierskiej i halickiej

Wówczas książę Álmos i inni dostojnicy, zwani Hetumoger [*Hétmagyar*], jak również przywódcy kumańscy wraz ze swoimi rodzinami i służbą opuścili Kijów i prowadzeni przez kijowskich Rusinów przybyli aż do miasta Włodzimierz. A książę Włodzimierzan i jego dostojnicy wyszli naprzeciw księciu Álmosowi do samych granic królestwa z mnóstwem cennych darów i pokazali mu ponadto ziemię włodzimierską od strony przeciwległej. Książę Álmos pozostał tam przez trzy tygodnie wraz z całym swoim ludem. W trzecim zaś tygodniu książę Włodzimierza dał księciu Álmosowi jako zakładników dwóch swoich synów, jak również synów swoich dostojników[27]. A nadto ofiarował zarówno księciu, jak i jego dostojnikom dwa tysiące grzywien w srebrze i sto grzywien czystego złota, skóry, ubiory w niezmierzonej ilości, trzysta koni z siodłami i wędzidłami, dwadzieścia pięć wielbłądów i tysiąc wołów do dźwigania bagaży oraz mnóstwo innych darów. W czwartym tygodniu książę Álmos przybył wraz ze swoimi

cum omnibus suis nudis pedibus venit et diversa munera ad usum Almi ducis presentavit et aperta porta civitatis Galicie quasi dominum suum proprium hospicio[f] recepit et unicum filium suum cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit, et insuper X farisios optimos et CCC equos cum sellis et frenis et tria milia marcarum argenti et CC marcas auri et vestes nobilissimas tam[g] duci quam [h-]etiam omnibus[-h] militibus suis condonavit. Dum enim dux Almus requiei locum per mensem unum in Galicia habuisset, tunc dux Galicie ceterique consocii sui, quorum filii in obsides positi erant, sic Almum ducem et suos nobiles rogare ceperunt, ut ultra Howos versus occidentem in terram Pannonie descenderent. Dicebant enim eis sic, quod terra illa nimis bona esset et ibi confluerent nobilissimi fontes, quorum nomina hec essent, ut supra[i] diximus: Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri, que etiam primo fuisset terra Athile regis et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocavissent[j] pastores suos. Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium, preoccupavisset sibi Keanus magnus, dux Bulgarie, avus Salani ducis, usque ad[k] confinium Ruthenorum et Polonorum et fecisset ibi habitare Sclauos[l] et Bulgaros. Terram vero, que est inter Thisciam et silvam Igfon, que iacet ad Erdeuelu[m], a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout eo, quod plures habebat amicas, et terram illam habitarent [n-]gentes, qui dicuntur Cozar[-n]. Terram vero, que est a fluvio Morus[o] usque ad castrum Vrsua[p] preoc-

do Halicza i tam dla siebie oraz swoich ludzi wybrał miejsce na odpoczynek. Na wieść o tym książę Halicza z całym swoim otoczeniem wyszedł boso na spotkanie księcia Álmosa. Ofiarował mu rozliczne dary do jego użytku i, otwarłszy bramy miasta Halicza, przyjął go jak swojego. Dał na zakładnika swojego jedynego syna wraz z innymi synami dostojników swego królestwa. Nadto podarował zarówno księciu, jak również wszystkim jego wojownikom dziesięć najczystszej rasy arabów[28], trzysta koni wraz z siodłami i wędzidłami, trzy tysiące grzywien w srebrze oraz dwieście grzywien w złocie i szaty w najlepszym gatunku. Kiedy jednak książę Álmos odpoczywał przez miesiąc w Haliczu, książę halicki i pozostali jego towarzysze, którzy synów swoich oddali na zakładników, zaczęli prosić księcia Álmosa i jego możnych, by odeszli na zachód za Śnieżny Las, do krainy panońskiej. Mówili im mianowicie, że jest to żyzna ziemia i że tam łączą się szlachetne źródła o nazwach takich, jak już powiedzieliśmy, to jest: Dunaj, Cisa, Wag, Marusza, Keresz, Temesz[29] i inne, i że ongiś kraj ten należał do króla Attyli. Po jego śmierci krainę Panonii aż po Dunaj zajęli władcy rzymscy i tam osadzili swoich pasterzy. Ziemię zaś położoną między Cisą a Dunajem aż do granicy ruskiej i polskiej zajął Kean Wielki, książę bułgarski, dziadek księcia Salana, i osiedlił tam Słowian i Bułgarów. Natomiast obszar pomiędzy Cisą a lasem Igyfon położony w kierunku Siedmiogrodu, od rzeki Maruszy aż po rzekę Szamos, zagarnął książę Marót, którego wnuk zwany był przez Węgrów Ménmarótem, ponieważ miał wiele przyjaciółek, a ziemię tę za-

cupavisset[q] quidam dux nomine Glad[r] de Bundyn[s] castro egressus[t] adiutorio Cumanorum, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani Sunad filius Dobuca nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit eo, quod predicto regi rebellis fuit in omnibus. Cui etiam predictus rex pro bono servicio suo[u] uxorem et castrum Ohtum cum omnibus apendiciis suis condonavit, sicut enim mos est bonorum dominorum suos fideles remunerare, quod castrum nunc Sunad nuncupatur. Quid ultra?

SRH, ss. 47–50; An. niem., ss. 50–52; An. słc., ss. 50–52; An. pol., ss. 62–68; An. ang., ss. 30–34.

mieszkiwały szczepy zwane Chazarami. Natomiast obszar między rzeką Maruszą a grodem Orszowa zagarnął z pomocą Kumanów pewien książę imieniem Galád, który wyruszył z grodu Bodony. Z jego rodu przyszedł na świat Ajtony[30], którego już dużo później, za czasów panowania świętego króla Stefana, zabił Csanád – syn Doboki, potomek króla – w jego grodzie nad Maruszą za to, iż stale buntował się przeciw wymienionemu królowi. Temuż Csanádowi wspomniany król za dobrą służbę darował żonę i gród Ajtonya [*Marosvár*] wraz ze wszystkimi przyległościami, jako że dobrzy władcy wynagradzają swoje wierne sługi[31]. Cóż dalej?

[a] *Tak Rkp., SRH, An. pol.; An. niem., An. słc., An. ang.* Kyev. [b] *Tak Rkp., SRH, An. pol.; An. niem., An. słc*. Kyevyensium; *An. ang.* Kyeveyensium – *prawdopodobnie błąd drukarski*. [c] *Rkp. poprawia z* finium. [d] *An. ang.* pallis. [e] *An. ang. brak – przypuszczalnie błąd drukarski*. [f] *Rkp. inną ręką poprawia z* hospicium. [g] *Rkp. inną ręką poprawia z* quam. [h–h] *Rkp. poprawia z* omnibus etiam. [i] *Rkp. poprawia z* super. [j] *Rkp. poprawia z* collocassent. [k] *W Rkp. po przyimku wykreślona litera* l. [l] *Tak Rkp., SRH, An. pol.; An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavos. [m] *Tak Rkp., SRH, An. pol., An. ang.; An. niem., An. słc*. Erdevelu. [n–n] *Rkp. poprawia z* gentes Cozar qui dicuntur. [o] *Tak An. pol., An. ang.; Rkp., SRH, An. niem., An. słc.* Mors. [p] *Tak An. pol.; Rkp., SRH [z kwantyfikatorem (sic)]* Vrscia*; An. niem., An. słc*. Urscia; *An. ang.* Ursua. [q] *Rkp. poprawia z* preoccupavissent. [r] *Rkp. poprawia z* Gaad. [s] *Tak Rkp., SRH [z kwantyfikatorem (sic)], An. niem., An. słc.; An. pol., An. ang.* Budyn. [t] *An. ang.* agressus – *przypuszczalnie błąd drukarski*. [u] *An. ang. brak – przypuszczalnie błąd drukarski.*

P r z y p i s y:

27 Węg. *jobbágy*. W polszczyźnie istnieje przejęty z języka węgierskiego termin „jobagionowie", który wyjaśniamy w części leksykalnej naszego wydawnictwa.

28 Łacińskie określenie (acc. pl. *farisios*) przejęte zostało z arabskiego *al faras*.

29 W przekładach podajemy polskie formy nazw rzek Körös (czyli Keresz) i Temes (Temesz) ze względu na oczywistość ich deklinowania. Natomiast główka haseł w słowniku i odsyłacze do nich zawierają formy węgierskie.

30 Łac. *Ohtum*.

31 Bardzo często spotykamy się w tekście z faktem obdarowywania przedstawicieli elity wojowników (dowódców oddziałów zwiadowczych, posłów itp.) przez władcę. Nie jest to sprawa indywidualna, lecz sformalizowany i oczekiwany przez społeczność zwyczaj wyrażenia szacunku w tradycji ludów koczowniczych Eurazji od starożytności po wczesną nowożytność. Władca, który nie wywiązywałby się z tego obowiązku, szybko utraciłby swoją władzę. Podobną funkcję społecznego rytuału pełniły uczty, także skrzętnie opisywane.Wydarzenia, o których mowa, szerzej przedstawia Legenda większa św. Gerarda, zob. ekscerpty poniżej.

→ Ajtony; → Álmos (1); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Bodony; → Bułgaria, Bułgarzy; → Chazarowie; → Cisa; → Csanád; → Csanád, wódz; → Doboka; → Dunaj; → Galád; → Halicz; → Hétmagyar; → Igyfon; → Jobagionowie; → Karpaty; → Kean; → Kijów, Kijowianie; → Körös; → Kumanie; → Marót; → Marusza; → Ménmarót; → Orszowa; → Panonia; → Polacy, Polska; → Ruś, Rusini; → Salan; → Siedmiogród; → Słowianie; → Stefan I Święty; → Szamos; → Temes; → Wag; → Węgrzy; → Włodzimierz Wołyński

C. 12. Quomodo Pannoniam intraverunt

Dux vero Almus et sui primates acquiescentes consiliis Ruthenorum pacem firmissimam [a-]cum eis[-a] fecerunt. Duces enim Ruthenorum, ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos, ut supra diximus, in obsides dederunt cum muneribus non numeratis. Tunc dux Galicie duo milia sagittatorum[b] et III[a] milia rusticorum anteire precepit, qui eis per silvam Houos[c] viam prepararent usque ad confinium Hung, et omnia iumenta eorum victualibus et aliis necessariis oneravit et pecudes ad victum condonavit sine numero. Tunc VII principales persone, que[d] Hetumoger dicuntur, et hii VII duces Cumanorum, quorum nomina supra diximus, una cum cognatis et famulis ac famulabus consilio et auxilio Ruthenorum Galicie sunt egressi in terram Pannonie. Et sic venientes per silvam Houos[c] ad partes Hung descenderunt. Et cum illuc pervenissent, locum, quem primo occupaverunt, Muncas nominaverunt eo, quod cum maximo labore ad terram, quam sibi adoptabant, pervenerant. Tunc ibi pro requie laborum suorum XL dies permanserunt et terram ultra, quam dici potest, dilexerunt. Sclaui[e] vero habitatores terre audientes adventum eorum, timuerunt valde et sua sponte se Almo duci subiugaverunt eo, quod audiverant

Rozdz. 12. Jak wkroczyli do Panonii

Zatem książę Álmos i jego dostojnicy posłuchali rad Rusinów i zawarli z nimi trwały pokój. Władcy zaś ruscy, chcąc uniknąć wygnania ze swoich siedzib, oddali – jak powiedzieliśmy wyżej – swoich synów na zakładników wraz z niezliczonymi darami. Wtedy władca Halicza dał im jako straż przednią dwa tysiące łuczników i trzy tysiące chłopów, by torowali im drogę przez Śnieżny Las aż do granicy Hungu. Wszystkie zaś ich juczne zwierzęta obładował żywnością i innymi niezbędnymi rzeczami, a na utrzymanie podarował im mnóstwo sztuk bydła. A wówczas siedmiu dostojników zwanych Hetumoger [*Hétmagyar*] i tych siedmiu kumańskich przywódców, których imiona wyżej wymieniliśmy, wespół z rodzinami i ludnością służebną za radą i pomocą Rusinów wyruszyło z Halicza do krainy Panonii. I tak wędrując przez Śnieżny Las, zstąpili do kraju Hung. A gdy tam przybyli, miejscowość, którą pierwszą objęli w posiadanie, nazwali Munkácsem dlatego, iż z wielkim trudem dotarli do wybranego przez siebie kraju. Tutaj zatem zostali na odpoczynek po trudach przez czterdzieści dni i pokochali tę ziemię ponad zwykłą miarę. A Słowianie – mieszkańcy tego kraju – na wieść o ich przybyciu wielce się

Almum ducem de genere Athile regis descendisse. Et licet homines fuissent Salani ducis, tamen cum magno honore et timore serviebant Almo duci, omnia, que sunt necessaria ad victum, sicut decet, domino suo offerentes. Et talis timor et tremor irruerat super habitatores terre et adulabantur[f] duci et suis primatibus, sicut servi[g] ad suos proprios dominos et laudabant eis fertilitatem terre illius et narrabant, quomodo mortuo Athila[h] rege magnus Keanus, preavus[i] ducis[j] Salani, dux de Bulgaria egressus auxilio et consilio imperatoris Grecorum preoccupaverat terram illam, qualiter etiam ipsi Sclaui[e] de terra Bulgarie conducti[k] fuerunt ad confinium Ruthenorum, et qualiter nunc Salanus dux eorum se et suos teneret et quante potestatis esset circa suos vicinos.

SRH, ss. 50–51; An. niem., ss. 54–56; An. słc., ss. 52–54; An. pol., ss. 70–72; An. ang., ss. 34–36.

zatrwożyli i sami dobrowolnie uznali zwierzchność księcia Álmosa, ponieważ słyszeli, że książę Álmos wywodził się z rodu króla Attyli. I choć poprzednio podlegali księciu Salanowi, to jednak z wielką czcią i szacunkiem wypełniali służbę u księcia Álmosa, składając wszystko, co niezbędne do życia, jak swojemu prawowitemu panu przystało. Tak wielki strach i trwoga padła na mieszkańców [owego] kraju, że z przesadną wręcz czcią, jak niewolnicy do swoich panów, zwracali się do księcia i jego dostojników. Zachwalali im żyzność tego kraju i opowiadali, jak to po śmierci króla Attyli Kean Wielki, pradziad księcia Salana, za radą i z pomocą cesarza greckiego opuścił Bułgarię i zawładnął tym krajem. Opowiadali o tym, jak nawet sami Słowianie zostali sprowadzeni z kraju bułgarskiego do granicy ruskiej i w jakich teraz pętach książę Salan trzyma zarówno ich, jak i swoich ludzi, oraz jak wielką ma władzę w krajach sąsiednich.

[a–a] *W Rkp słowa dopisane.* [b] *Rkp. poprawia z* sagittarum. [c] *Rkp., SRH, An. pol.* Houos; *An. niem., An. słc., An. ang.* Hovos. [d] *Rkp. poprawia z* qui. [e] *Rkp., SRH, An. pol.* Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi. [f] *Rkp. poprawia z* adul abantur. [g] *An. pol*. serui. [h] *Rkp. poprawia z* athala. [i] *Rkp. poprawia z* pre avus. [j] *Rkp. poprawia z* duces. [k] *Rkp., SRH (z kwantyfikatorem sic)* conductu; *poprawka wydawców*.

→ Álmos (1); → Attyla; → Bułgaria, Bułgarzy; → Grecja, Grecy; → Halicz; → Hétmagyar; → Karpaty; → Kean; → Kumanie; → Munkács; → Panonia; → Ruś, Rusini; → Salan; → Słowianie; → Ungvár

C. 13. De Hung castro

Tunc[a] dux Almus et sui primates audientes talia leciores facti sunt solito et ad castrum Hung equitaverunt, ut caperent eum[b]. Et dum castra metati essent circa murum, tunc comes eiusdem castri nomine Loborcy, qui in lingua

Rozdz. 13. O grodzie Ungvár

Usłyszawszy to, książę Álmos i jego dostojnicy niezwykle się ucieszyli i konno ruszyli w okolice grodu Ung, by go zdobyć. A kiedy założyli pod murami miasta obóz, komes tegoż grodu imieniem Laborc, który w ich języ-

eorum duca vocabatur, fuga lapsus ad castrum Zemlum[c] properabat, quem milites ducis persequentes iuxta quendam fluvium comprehendentes laqueo suspenderunt in eodem loco et a die illo fluvium illum vocaverunt sub nomine eiusdem Loborcy. Tunc dux Almus et sui castrum Hung subintrantes diis immortalibus magnas victimas fecerunt et convivia per IIII[or] dies celebraverunt. Quarto autem die inito consilio et accepto iuramento omnium suorum dux Almus ipso vivente filium suum Arpadium ducem ac preceptorem constituit et vocatus est Arpad dux Hunguarie[d] et ab Hungu omnes sui milites vocati sunt Hunguari[e] secundum linguam alienigenarum et illa vocatio usque ad presens durat per totum mundum.

SRH, ss. 51–52; An. niem., s. 56; An. słc., s. 54; An. pol., ss. 72–74; An. ang., ss. 36–38.

ku zwał się duca, uciekł i kierował się do grodu Zemplín. W trakcie pościgu w pobliżu jakiegoś strumienia pojmali go wojownicy księcia i powiesili na sznurze. Od tego dnia rzekę ową nazywają imieniem tegoż – Laborc. Wtedy książę Álmos i jego wojownicy weszli do grodu Ung. Złożyli wiele ofiar nieśmiertelnym bogom i przez cztery dni ucztowali. Czwartego zaś dnia po naradzie i przyjęciu od wszystkich swoich poddanych przysięgi książę Álmos, jeszcze za życia, ustanowił swego syna Arpada księciem i zwierzchnikiem. I nazywano go Arpadem, księciem Hungwarii, a wszystkim jego wojowników od nazwy grodu Hungu w języku obcokrajowców. Nazwa ta utrzymuje się na całym świecie aż do dnia dzisiejszego.

[a] *Rkp., SRH* Dunc. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Pozostali wydawcy zmieniają na* Tunc. [b] *An. ang.* id *z komentarzem, że jest to przypuszczalnie błąd zapisu*: *„The MS has 'to capture him', but this must be a textual corruption" (s. 37 i przyp. 1). Wydawcy rozumieją to zdanie: 'in order to capture it [scil. Hung]'. Wydawcy An. niem. to słowo wiążą z księciem Salanem: 'um Salán gefangenzunehmen'. An. słc. i An. pol. prawidłowo wiążą zaimek z Zamkiem Ung: 'k Užskému hradu, aby ho obsadili' resp. 'w okolice grodu Užhorod, by go zdobyć'.* [c] *An. słc*. Zemlun; *Rkp. i pozostałe wydania*. Zemlum. [d] *Rkp. poprawia z* Hungarie. *An. niem., An. słc*. Hungvarie; *SRH, An. ang.* Hunguarie; *An. pol*. Hungarie. [e] *Rkp., SRH, An. pol., An. ang.* Hunguari; *An. niem., An. słc*. Hungvari.

→ Álmos (1); → Arpad; → Laborc; → Ungvár→ Węgry; → Węgrzy; → Zemplín; → Żupan

C. 14. De Arpad duce

Anno dominice incarnationis D CCCC[o] III[o] Arpad dux missis exercitibus suis totam terram, que est inter Thisciam et Budrug usque ad Vgosam[a] sibi cum omnibus habitatoribus suis preoccupavit et castrum Borsoa obsedit et tercio

Rozdz. 14. O księciu Arpadzie

Roku od Wcielenia Pańskiego 903 książę Arpad rozesłał swoje wojska i zawładnął całą ziemią pomiędzy Cisą a Bodrogiem aż po Ugocsę oraz jej mieszkańcami. Obległ gród Borszowa i zdobył go po trzech dniach. Zburzył

die pugnando apprehendit, muros eius destruxit et milites Salani ducis, quos ibi invenit, cathenis ligatos in castrum Hung duci precepit. Et dum ibi per plures dies habitassent, dux et sui videntes fertilitatem terre et habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium de fluminibus Thiscie et Budrug, terram ultra, quam dici potest, dux Arpad et sui dilexerunt. Tandem vero, dum hec omnia, que acta fuerant, dux Salanus a suis fuga lapsis[b] audivisset, manum levare ausus non fuit, sed missis legatis suis more Bulcarico[c], ut mos est eorum, minari cepit et Arpadium ducem Hungarie quasi deridendo salutavit et suos pro risu Hunguaros[d] appellavit et multis modis mirari cepit, qui essent et unde venissent, qui talia [e-]facere ausi[-e] fuissent, et mandavit eis, ut mala facta sua emendarent et fluvium Budrug nullo modo transire auderent, ut ne ipse veniens cum adiutorio Grecorum et Bulgarorum de malo facto eorum eis vicem reddens vix aliquem dimitteret, qui ad propria remeans salutis gaudia nuntiaret. Missi vero Salani ducis venientes ad castrum Zemlin et transito fluvio Budrug secunda die ad ducem Arpadium pervenerunt, tertio autem die ducem Arpadium[f] verbo domini sui salutaverunt et mandata eius duci Arpadio retulerunt. Dux autem Arpad audita legatione Salani superbi ducis, non superbe, sed humiliter ei respondit dicens: "Licet preavus meus, potentissimus rex Athila habuerit terram, que iacet inter Danubium et Thysciam usque ad confinium Bulgarorum, quam ipse habet, attamen ego non propter aliquem timorem Grecorum vel Bulgarorum, quod eis resistere non valeam, sed propter amicitiam Salani ducis ve-

jego mury, a wojowników księcia Salana, ktorych tam napotkał, zakuł w kajdany i polecił zaprowadzić do grodu Ung. W czasie swojego wielodniowego pobytu tam, książę Arpad i jego ludzie, widząc urodzajność ziemi tego kraju, obfitość zwierząt i bogactwo ryb w wodach Cisy i Bodrogu, pokochali nadzwyczajnie tę ziemię. Na koniec zaś książę Salan, dowiedziawszy się od swoich zbiegów o tym wszystkim, co się wydarzyło, nie odważył się podnieść ręki [na Węgrów], lecz wysłał – na sposób bułgarski – posłów i swoim zwyczajem zaczął się odgrażać. Kpiąco pozdrowił zatem księcia węgierskiego Arpada, a jego ludzi z drwiną nazwał Hungwarami. I na wszelki sposób okazywał zdziwienie, kimże to byli i skąd przybyli ci, którzy odważyli się takich rzeczy dokonać. Przykazał im także, by naprawili swoje niecne postępki i w żadnym razie nie odważyli się ptrzekraczać rzeki Bodrog, aby on sam z pomocą Greków i Bułgarów nie odpłacił im za wyrządzone przez nich zło, bo nie darowałby nikomu, kto powracając do siebie, mógłby obwieścić radość z wybawienia. Posłowie księcia Salana przybyli pod gród Zemplín i, przeprawiwszy się przez rzekę Bodrog, dotarli następnego dnia do księcia Arpada. Na trzeci dzień natomiast pozdrowili księcia słowami swego pana i przedstawili mu polecenie swego władcy. Wtedy książę Arpad, wysłuchawszy posłów pysznego księcia Salana, nie wyniośle, lecz z pokorą odpowiedział im tymi słowami: „Jakkolwiek pradziad mój, najpotężniejszy król Attyla, posiadał ziemię, która rozciąga się między Dunajem a Cisą aż do granicy bułgarskiej, a którą teraz ma on sam [Salan], to ja jednak, nie ze strachu

stri peto de mea iustitia unam particulam propter pecora mea, scilicet terram usque ad fluvium Louiou[g] et insuper peto ab[h] ipso duce vestro, ut mittat mihi gratia ipsius duas lagungulas[i] plenas aqua Danubii et unam sarcinam de herbis sabulorum Olpar, ut possim probare, si sint dulciores herbe sabulorum Olpar herbis Scythicorum, id est Dentumoger, et aque[j] Danubii, si sint meliores aquis Thanaydis. Et data eis legatione diversis eos muneribus ditavit et capta benivolentia eorum repatriare precepit. Tunc dux Arpad inito consilio eodem modo misit nuntios suos ad Salanum[k] ducem et misit ei XII albos equos et XII camelos et XII pueros Cumanicos et ducisse XII puellas Ruthenicas prudentissimas et duodecim pelles ermelinas et XII zobolos et XII pallia deaurata. Et missi sunt in legatione illa de nobilioribus personis Oundu pater Ethe et alter Ketel pater Oluptulmae[l] et tercium miserunt quendam strennuissimum militem nomine Tursol causa spectaculi, qui inspiceret qualitatem terre et cicius reversus nuntiaret domino suo duci Arpad.

SRH, ss. 53–54; An. niem., ss. 56–60; An. słc., ss. 56–58; An. pol., ss. 74–78; An. ang., ss. 38–40.

przed Grekami czy Bułgarami, jakobym nie śmiał stawić im czoła, lecz mając na względzie przyjaźń waszego księcia Salana, proszę na mocy przysługującego mi prawa o jedną cząstkę ziemi dla mojego bydła, to jest o tereny aż po rzekę Sajó. Ponadto proszę samego waszego księcia, by w swojej łaskawości posłał mi dwa dzbanuszki napełnione wodą z Dunaju i jedną wiązkę ziół rosnących na puszcie Alpár, bym mógł spróbować, czy zioła z puszty Alpár są słodsze od ziół ze Scytii, to jest Dentumoger [*Dentümogyer*], a woda z Dunaju czy jest lepsza od wód Donu. I przekazawszy posłom takie przesłanie, obdarował ich hojnymi darami, a uzyskawszy [w ten sposób] ich życzliwość, polecił, by wracali do ojczyzny. Następnie książę Arpad, naradziwszy się ze swoimi, również wysłał swoje poselstwo do księcia Salana. Posłał mu dwanaście białych koni, dwanaście wielbłądów, dwunastu chłopców kumańskich, a dla księżnej dwanaście ruskich dziewcząt[32] wielce roztropnych, dwanaście skór popielic i dwanaście soboli oraz dwanaście szat tkanych złotem. W poselstwie tym wśród znamienitych osobistości byli również: Ond, ojciec Etego, i Ketel, ojciec Alaptolmy. A jako trzeciego wysłano pewnego obrotnego wojownika imieniem Tarcal, aby na własne oczy przekonał się o jakości ziemi i, wróciwszy co prędzej, opowiedział o tym swojemu księciu Arpadowi.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Vgosam; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ugosam. [b] *Rkp. poprawia z* lapsus. [c] *Tak Rkp., SRH [z kwantyfikatorem (sic)], An. niem; An. słc., An. pol., An. ang.* Bulgarico. [d] *An. niem., An. słc*. Hungvaros. [e–e] *Rkp. poprawia z* ausi facere. [f] *Rkp. poprawia z* Apadium. [g] *Rkp., SRH, An. słc*. Louiou; *An. niem*. Loviou; *An. pol., An. ang.* Souiou. [h] *An. pol*. ad, *co wydaje się błędem drukarskim*. [i] *An. pol*. langungulas, *co wydaje się błędem drukarskim*. [j] *Rkp*. aq; *An. niem., An. słc., An. ang.* aque; *SRH, An. pol*. aqua. [k] *An. pol*. Salanus. [l] *Rkp*. Oluptolmae; *SRH, An. niem., An. słc*. Oluptulmae; *An. pol., An. ang.* Oluptulme.

P r z y p i s y:
32 An. niem. (s. 156 i przyp. 124) i An. pol. (s. 78 i przyp. 121) zwracają uwagę, że czytelnik znający język węgierski dostrzeże we frazie o 12 dziewczynach ruskich ciekawą grę słów: *12 orosz lany* brzmi podobnie jak *12 oroszlán*, czyli '12 lwów'. Lwy były dawane w prezencie według *chansons de geste*.

→ Alaptolma; → Alpár; → Arpad; → Attyla; → Bodrog; → Borszowa; → Bułgaria, Bułgarzy; → Cisa; → Dentümogyer; → Don; → Dunaj; → Ete; → Grecja, Grecy; → Ketel; → Kumanie; → Ond; → Ruś, Rusini; → Sajó; → Salan; → Scytia, Scytowie; → Tarcal; → Ugocsa; → Ungvár;→ Węgry; → Węgrzy; → Zemplín

C. 15. De Camaro[a] castro

Missi vero Arpad ducis Oundu pater Ethe et Ketel pater Oluptulma et Turzol miles Cumanus, cuius genealogia defecit in semetipso, venientes fluvium Budrug transnataverunt in illo loco, ubi parvus fluvius manans a Saturholmu descendit in Budrug. Et sic transeuntes fluvium Budrug, cum predictum parvum fluvium transirent quasi leti, tunc per inundationem aquarum Ketel equo offendente in aquam submersus est et sociis suis adiuvantibus vix a leto liberatus est. Tunc fluvius ille per socios Ketel vocatus est per risum Ketelpotaca. Et postea dux Arpad per gratiam suam totam terram cum habitatoribus suis eidem Ketel a Saturholmu usque ad fluvium Tulsuoa condonavit et[b] non tantum hec, sed etiam maiora hiis condonavit, quia dux Arpad subiugata sibi tota terra Pannonie pro fidelissimo servitio suo eidem Ketel dedit terram magnam iuxta Danubium, ubi fluvius Wag descendit, ubi postea Oluptulma filius Ketel castrum construxit, quod Camarum nuncupavit. Ad servitium cuius castri, tam de populo secum ducto, quam etiam a duce aquisito duas partes condonavit, ubi etiam longo post tempore ipse Ketel et filius suus Tulma more paganismo

Rozdz. 15. O grodzie Komárom, czyli Komarno

Posłowie księcia Arpada: Ond, ojciec Etego, i Ketel, ojciec Alaptolmy, oraz wojownik kumański Tarcal, którego ród wygasł na nim samym, przeprawili się przez rzekę Bodrog w miejscu, gdzie z Namiotowego Wzgórza [*Sátorhalom*] wypływa mały strumień i wpada do Bodrogu. Przechodząc przez rzekę Bodrog, podczas gdy wspomniany mały strumień przebyli z łatwością, wskutek wezbrania wód Ketel, [jadąc] na okaleczonym koniu, dostał się pod wodę i tylko dzięki pomocy towarzyszy uniknął śmierci. Wtedy towarzysze Ketela nazwali żartobliwie ową rzekę Ketelpataka. Następnie zaś książę Arpad w swojej łaskawości nadał temuż Ketelowi całe terytorium wraz z jego mieszkańcami od Namiotowego Wzgórza aż po rzekę Tolcsva. I nie tylko to, lecz dużo więcej im podarował. Gdy bowiem zawładnął całą ziemią Panonii, dał temuż Ketelowi za wierną służbę wielki obszar nad Dunajem, w miejscu ujścia doń rzeki Wag. Tam później Alaptolma, syn Ketela, wzniósł gród, który nazwał Komárom czyli Komarno. Do obsługi grodu przeznaczył dwie trzecie sług, zarówno spośród tych,

sepulti sunt, sed terram illam, que nunc Ketelpotaca vocatur, posteritas eius usque ad tempora Andree regis filii Calvi Ladizlay habuit. Attamen rex Andreas de posteris Ketel canbivit[c] illum locum duabus de causis, unum quia utilis regibus erat ad venationes, secundum quia diligebat partes illas habitare uxor sua[d] eo, quod propius[e] ad natale solum esset[f], quia erat filia ducis Ruthenorum et timebat adventum imperatoris Theotonicorum, ut ne ulturus[g] sanguinem Petri regis Hungariam intraret, ut in sequentibus dicetur.

SRH, ss. 54–56; An. niem., ss. 60–62; An. słc., s. 58; An. pol., ss. 78–80; An. ang., ss. 42–44.

których przywiózł ze sobą, jak i tych, których dostał od księcia. Tam także po wielu latach został pochowany pogańskim zwyczajem sam Ketel i jego syn Alaptolma, a kraj ten, który obecnie zwie się Ketelpataka, aż do czasów króla Andrzeja, syna Władysława Łysego, znajdował się w rękach jego potomków. Jednakże król Andrzej od rodu Ketela nabył przez zamianę tę ziemię z dwóch powodów. Po pierwsze, dlatego że była ona odpowiednia na polowania dla królów, po drugie, ponieważ małżonka jego lubiła zamieszkiwać te strony, gdyż stamtąd miała bliżej do ojczystej ziemi. Była bowiem córką ruskiego księcia i obawiała się, by cesarz niemiecki nie wkroczył na Węgry, by zemścić się za krew króla Węgier Piotra – jak to zostanie opowiedziane w następnych rozdziałach[33].

[a] *Rkp. poprawia z* Camero. [b] *An. pol. brak.* [c] *Rkp*. canbium; *poprawka wydawców*. [d] *An. ang.* suo. [e] *Rkp*. proprius*; wydawcy*. propius. [f] *Rkp, poprawia z* essent. [g] *Rkp*. ulterius; *poprawka wydawców*.

P r z y p i s y:
33 Słowa te dowodzą, że kronikarz chciał kontynuować swe dzieło przynajmniej do połowy XI w., co nie doszło do skutku.

→ Alaptolma; → Andrzej I; → Arpad; → Bodrog; → Dunaj; → Ete; → Ketel; → Ketelpataka; → Komarno; → Komitat; → Kumanie; → Niemcy; → Ond; → Panonia; → Piotr Orseolo; → Ruś, Rusini; → Sátorhalom; → Tarcal; → Tolcsva; → Wag; → Węgry; → Władysław Łysy

C. 16. De monte Turzol

Tunc Ound et Ketel nec non Turzol transeuntes silvam iuxta fluvium Budrug equitando quasi bravium accipere volentes super equos velocissimos currentes super verticem unius altioris montis ascenderunt. Quos Turzol miles strennuissimus antecedens cacu-

Rozdz. 16. O górze Tarcal

W tym czasie Ond i Ketel, a także Tarcal, jadąc konno przez las nad rzeką Bodrog, tak jakby chcieli zdobyć nagrodę, ścigając się na chyżych koniach, wspięli się na szczyt wysokiej góry. Na ich czele niebywale zwinny wojownik Tarcal pierwszy wyjechał na szczyt

men montis primus[a] omnium ascendit et montem illum a die illo usque nunc montem Turzol nominaverunt. Tunc hii tres domini super verticem eiusdem montis terram undique perspicientes, quantum humanus oculus valet, ultra, quam dici potest dilexerunt et in eodem loco more paganismo occiso equo pinguissimo magnum aldamas fecerunt. Turzol a sociis accepta licentia, sicut erat vir audax et fidus in armis, cum suis militibus ad ducem Arpadium reversus est, ut ei utilitatem illius terre nuntiaret. Quod et sic factum est. Ound vero et Ketel equitantes celerrimo cursu[b] egressi de monte Turzol tercio die ducem Salanum in castro OpaR[c] iuxta Thysiam[d] invenerunt, quem ex parte Arpad[e] salutaverunt et ei secunda die post ingressum curie sue dona, que secum portaverant[f], presentaverunt ac mandata Arpad ducis ei retulerunt. Dux Salanus visis muneribus et audita legatione tam suorum quam istorum letior factus est solito et missos Arpad ducis benigne suscepit et diversis donis ditavit et insuper postulata Arpad concessit. Decimo autem die Ound et Ketel accepta licentia a Salano duce repatriare ceperunt, per quos dux Salanus duas lagungulas aqua Danubii plenas et unam sarcinam de herbis melioribus sabulorum Olpar quasi pro risu deridendo cum diversis muneribus duci Arpad misit et insuper cum habitatoribus suis terram usque ad fluvium Souyoy concessit. Tunc Ound et Ketel ad ducem Arpad cicius venientes cum legatis Salani ducis ac munera missa presentaverunt et terram cum omnibus habitatoribus suis duci Arpadio condonatam esse dixerunt. Unde maxima leticia orta est in curia Arpad ducis et per III dies magnum convivium

góry, a góra owa od tamtego dnia aż po dzień dzisiejszy otrzymała nazwę góry Tarcal[34]. Spodobała się niezmiernie wszystkim trzem ta ziemia, gdy z wierzchołka góry spoglądali na nią tak daleko, jak tylko wzrokiem można było sięgnąć. W miejscu tym, pogańskim zwyczajem, zabili tłustego konia i złożyli wielką ofiarę[35]. Tarcal za zgodą towarzyszy, jako odważny i sprawny w obchodzeniu się bronią, powrócił wraz ze swoimi ludźmi do księcia Arpada, by donieść mu o urodzajności tej ziemi. I tak się też stało. Ond zaś i Ketel zjechali konno z góry Tarcal i trzeciego dnia w grodzie Alpár nad Cisą spotkali księcia Salana. Przekazali mu pozdrowienia od Arpada, a na drugi dzień, gdy przybyli na jego dwór, ofiarowali mu dary, które przywieźli ze sobą, i przekazali przesłanie od księcia Arpada. Książę Salan, ujrzawszy dary i wysłuchawszy poselstwa tak swojego, jak i księcia Arpada, ucieszył się niezmiernie i z życzliwością podjął posłów księcia, ofiarowując im różne dary, a nadto przystał na żądania Arpada. Dziesiątego dnia Ond i Ketel za zgodą księcia zaczęli szykować się do powrotu do ojczyzny. Książę Salan posłał przez nich dla księcia Arpada wśród wielu darów – jakby kpiąc sobie z ich żartu – dwa dzbanuszki pełne wody z Dunaju i jedną wiązkę najlepszych ziół rosnących na puszcie Alpár. Ponadto przyznał im w darze ziemię i jej mieszkańców aż po rzekę Sajó. Wtedy Ond i Ketel wraz z posłami księcia Salana przybyli co prędzej do księcia Arpada, pokazali mu przesłane dary i oznajmili, że [Salan] podarował mu tę ziemię wraz ze wszystkimi jej mieszkańcami. Z tego to powodu na dworze księcia Arpada

celebraverunt. Et tunc roborata pace legatos Salani ducis diversis muneribus ditatos repatriare dimissit paciferos.

SRH, ss. 56–57; An. niem., ss. 62–64; An. słc., s. 60; An. pol., ss. 82–84; An. ang., ss. 44–46.

zapanowała wielka radość i przez trzy dni hucznie ucztowano. A gdy zawarto pokój i obdarowano mnóstwem darów księcia Salana, [Arpad] wyraził zgodę, by jako wysłannicy pokoju wracali do ojczyzny.

[a] *Rkp. poprawia z* primum. [b] *An. pol*. curso. [c] *Tak Rkp., SRH, An. słc.; An. niem., An. pol*. Opar; *An. ang.* Olpar. [d] *An. ang*. Thysciam. [e] *Rkp. poprawia z* Apat. [f] *An. pol*. portaverunt.

P r z y p i s y:

34 Dzis. pasmo górskie Tokaj (Zemplén), najwyższy szczyt Nagy-Milic, 894 m. n.p.m.

35 Użyte to słowo *áldomás* oznacza ofiarę. An. ang. tłumaczy: ‘they made a great celebration’; zaś An. słc. ‘slávili podľa pohanského zvyku veľký oldomáš’ z objaśnieniem w przypisie, że chodzi o ofiarę (*obetu*). Swoją drogą fascynuje, że to węgierskie słowo najwyraźniej przeszło do słowackiego i jest zrozumiałe dla tamtejszego czytelnika. Przekład czeski Richarda Pražáka: ‘vystrojili velkou hostinu’; An. niem. ‘ein großes Opfermahl – *aldamas* in ihrer Sprache – veranstalteten’, zaś An. pol. ‘i złożyli wielką ofiarę’ z wyjaśnieniem w przypisie, że chodzi o ucztę ofiarną.

→ Alpár; → Arpad; → Bodrog; → Cisa; → Dunaj; → Ketel; → Ond; → Sajó; → Salan; → Tarcal

C. 17. De Zerensze[a]

Arpad vero dux et sui nobiles egressi de castro[b] Hung cum magno gaudio ultra montem Turzol castra metati sunt in campo iuxta fluvium Tucota usque ad montem Zerenche[c] et inspicientes super montana illa qualitatem illius loci et nominaverunt locum illum amabilem, quod interpretatur in lingua eorum zerelmes, eo, quod multum dilexerunt illum locum, et a die illo[d] usque nunc a zerelmu locus ille vocatur Zerenche. Ubi etiam dux Arpad et omnes sui primates cum omni familia sua labore postposito factis tuguriis requiei locum sibi elegerunt et non paucos ibi dies permanserunt, donec omnia loca sibi vicina subiugaverunt, scilicet usque ad fluvium Souyou et usque ad Castrum Salis. Et ibidem iuxta Tocotam et infra silvas dux

Rozdz. 17. O Szerencsu

Tymczasem książę Arpad i jego dostojnicy wielce uradowani opuścili gród Ung i po drugiej stronie góry Tarcal, na polu nad rzeką Takta aż po górę Szerencs rozbili obóz. Spoglądali na tę górzystą krainę i, widząc jakość tej ziemi, nazwali ten zakątek „godnym miłości”, co w ich języku znaczy *zerelmes*[36], gdyż wielce się im spodobał, i od tamtego dnia aż do dziś miejsce to od *zerelmu*[37] bierze nazwę Szerencs. W tym miejscu książę Arpad i wszyscy jego dostojnicy razem ze swoimi rodzinami, nie zważając na trud, rozbili namioty. Wybrali sobie miejsce na odpoczynek i pozostali tam przez kilka dni, aż wszystkie ziemie sąsiednie wzięli w posiadanie, to jest aż do rzeki Sajó i Solnego Grodu. I tamże, nad Taktą oraz w obrębie lasów, książę

Arpad dedit terras multas diversorum locorum cum suis habitatoribus Edunec[e] et Edumernec[f]. Quas etiam terras posteritas eorum divina gratia adiuvante usque nunc habere[g] meruerunt. Predictus vero Turzol per gratiam Arpad ducis ad[h] radicem eiusdem montis, ubi Brudrug[i] descendit in Tysciam, acquisivit magnam terram et in eodem loco castrum construxit terreum, quod nunc in presenti Hymusuduor[j] nuncupatur.

SRH, ss. 57–58; An. niem., s. 64;
An. słc., ss. 60–62; An. pol., ss. 84–86;
An. ang., ss. 46–48.

Arpad dał Edowi i Edöménowi[38] wielkie obszary ziemi, położone w różnych miejscach, wraz z ich mieszkańcami. Tereny te ich potomni, dzięki łasce Bożej, aż po dziś dzień utrzymali w swym posiadaniu. Wspomniany zaś Tarcal z łaski księcia Arpada otrzymał wielką posiadłość u podnóża tejże góry, tam, gdzie Bodrog wpada do Cisy. W tym też miejscu zbudował gród ziemny, który jeszcze teraz zwie się Hímesudvar.

[a] *Tak Rkp., SRH, An. niem., An. słc.; An. pol*. Zerense; *An. ang.* Zerenche. [b] *Rkp. poprawia z* casto. [c] *An. słc. w komentarzu podaje, że w Rkp. widnieje forma* Zereuche. [d] *Rkp. poprawia z* illa. [e] *An. niem*. Edu-nec. [f] *An. niem*. Edumer-nec. [g] *Rkp. poprawia z* hebere. [h] *SRH* ac – *przypuszczalnie błąd typograficzny.* [i] *Rkp., SRH, An. niem*. Brudrug; *An. słc., An. pol., An. ang.* Budrug. [j] *Rkp., SRH, An. pol.* Hymusuduor; *An. niem., An. słc., An. ang.* Hymusudvor.

P r z y p i s y:
36 Węg. *szerelmes*: ‘umiłowany’, ‘ukochany’.
37 Węg. *szerelem*: ‘miłość’. Oczywiście, podobnie jak w wielu innych przypadkach mamy tu do czynienia z etymologią ludową.
38 Oba imiona w datiwie węgierskim (*Edunek*, *Edumennek*). Zdaniem László Veszprémyego (An. ang., s. 48 i przyp. 1) to dowód na to, że kronikarz nie był Węgrem i nie zorientował się, że chodzi o odmianę. Naszym zdaniem jest dokładnie na odwrót. Kronikarz jako Węgier nie umiał w tym przypadku zastosować deklinacji łacińskiej, użył zatem naturalnej dla siebie odmiany węgierskiej.

→ Arpad; → Bodrog; → Cisa; → Ed; → Hímesudvar; → Sajó; → Salis; → Szerencs; → Takta; → Tarcal; → Ungvár

C. 18. De Borsod

Et dum ita radicati essent, tunc communi consilio et ammonitione omnium incolarum missus est Borsu filius Bunger cum valida manu versus terram Polonorum, qui confinia regni conspiceret et obstaculis confirmaret usque ad montem Turtur et in loco convenienti castrum construeret causa custodie regni.

Rozdz. 18. O Borsodzie

A kiedy już osiedlili się na stałe, po wspólnej naradzie i za namową ogółu mieszkańców wysłali Borsa, syna Böngéra, z silnym oddziałem w stronę Polski. Miał on za zadanie obejrzeć pogranicze królestwa, umocnić je zasiekami aż po Tatry i w dogodnym miejscu wznieść gród jako strażnicę królestwa.

Borsu vero accepta licentia egressus felici fortuna collecta multitudine rusticorum iuxta fluvium Buldua[a] castrum construxit, quod vocatum est a populo illo Borsod eo, quod parvum fuerit. Bors vero acceptis filiis incolarum in obsides et factis metis per montes Turtur reversus est ad ducem Arpad et de reversione Borsu factum est gaudium magnum in curia ducis. Dux vero pro beneficio suo Borsum in eodem castro comitem constituit et totam curam illius partis sibi condonavit.

SRH, ss. 58–59; An. niem., ss. 64–66; An. słc., s. 62; An. pol., s. 86; An. ang., s. 48.

Tak więc Bors na ich zlecenie wyruszył i dzięki sprzyjającemu szczęściu zebrał sporą liczbę wieśniaków oraz wybudował nad rzeką Bodva gród, a tamtejszy lud nazwał go Borsod, gdyż był mały. Następnie Bors wziął jako zakładników synów okolicznych mieszkańców, ustawił kopce graniczne na wzgórzach Tatr, powrócił do księcia Arpada i wielka radość zapanowała na dworze książęcym z powodu jego powrotu. Książę za tę przysługę ustanowił Borsa komesem tegoż grodu i ze swej strony otoczył go wielką troskliwością.

[a] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc., An. pol*. Buldua; *An. ang.* Buldva.

→ Arpad; → Bodva; → Bors (1); → Borsod; → Böngér; → Polacy, Polska; → Tatry; → Żupan

C. 19. De duce Bycoriensy[a]

Dux vero Arpad transactis quibusdam diebus accepto [b-]nobilium suorum consilio[-b] legatos misit in castrum Byhor ad ducem Menumorout petens ab eo, quod de iusticia atthavi sui Atthyle regis sibi concederet terram a fluvio Zomus usque ad confinium Nyr et usque ad portam Mezesynam, et misit ei donaria sua, sicut primo miserat Salano duci Tytulensy. Et in legatione illa missi sunt duo strennuissimi milites: Vsubuu[c] pater Zoloucu et Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit. Erant enim isti genere nobilissimi sicut[d] et alii de terra Scythica egressi, qui post Almum ducem venerant cum magna[e] multitudine populorum.

SRH, ss. 59–60; An. niem.,s. 66; An. słc., ss. 62–64; An. pol., s. 88; An. ang., s. 50.

Rozdz. 19. O księciu biharskim

Po kilku dniach książę Arpad za poradą swoich możnych wysłał posłów do grodu Bihar z prośbą do księcia Ménmaróta, by zgodnie z prawem przysługującym jego przodkowi, królowi Attyli, dał mu ziemię od rzeki Szamos aż do granicy Nyíru i do Bramy Meseskiej. I posłał mu dary, tak jak wcześniej posłał [je] Salanowi, księciu titelskiemu. W poselstwie wysłano dwóch znakomitych wojowników: Ösbő, ojca Szalóka, i Veleka, z którego rodu pochodził biskup Turda. Byli to ludzie z wielce szlachetnych rodów, jak zresztą cała reszta scytyjskich uchodźców przybyłych z wielką ciżbą ludzi za księciem Álmosem.

[a] *An. ang.* Byhoriensy. [b–b] *Rkp. poprawia z* suorum consilio nobilium. *Wydawcy różnie oddają tę frazę: SRH, An. pol., An. ang.* consilio nobilium suorum; *An. niem, An. słc* nobilium suorum consilio. [c] *Rkp., SRH, An. pol*. Vsubuu; *An. niem., An. słc., An. ang.* Usubuu. [d] *An. ang. sicuti*. [e] *Rkp. poprawia z* magni.

→ Álmos (1); → Arpad; → Attyla; → Bihar; → Ménmarót; → Meszes; → Nyírség; → Ösbő; → Salan; → Scytia, Scytowie; → Szalók; → Szamos; → Titel; → Turda; → Velek

C. 20. Qualiter contra Byhor missum est

Missi vero Arpad ducis Vsubuu[a] et Veluc fluvium Thyscie in portu Lucy transnavigaverunt et hinc egressi in castrum Byhor venientes ducem Menumorout salutaverunt et donaria, que dux eorum miserat, ei presentaverunt. Tandem vero mandata Arpad ducis ei referentes terram, quam prenominavimus, postulaverunt. Dux autem Menumorout eos benigne recepit[b] et diversis donis ditatos tertia die repatriare precepit. Quibus tamen ita respondit dicens: "Dicite Arpadio duci Hungarie, domino vestro: debitores sumus ei ut amicus amico in omnibus, que ei necessaria sunt, quia hospes homo est et in multis indiget. Terram autem, quam petivit a nostra gratia, nullatenus concedimus nobis viventibus. Hoc etiam indigne tulimus, quod Salanus dux ei concessit maximam terram aut propter amorem, ut dicitur, aut propter timorem, quod negatur. Nos autem nec propter amorem, nec propter timorem ei concedimus terram, etiam quantum pugillus caperet[c], licet dixerit ius suum esse. Et verba sua non conturbant animum nostrum eo, quod mandaverit nobis se descendisse de genere Atthile regis, qui flagellum dei dicebatur, qui etiam violenta manu rapuerat terram hanc ab atthavo meo,

Rozdz. 20. Jak przebiegała wyprawa na Bihar

Posłowie księcia Arpada, Ösbő i Velek, przeprawili się przez Cisę brodem Tiszalúc i wyruszyli stąd do grodu Bihar. Pozdrowili księcia Ménmaróta i ofiarowali mu dary od swojego księcia. Na koniec, przedstawiwszy mu poselstwo księcia Arpada, zażądali ziemi, o której wcześniej była mowa. Książę Ménmarót zaś przyjął ich życzliwie i hojnie obdarował, a trzeciego dnia nakazał, by wracali do ojczyzny. Odpowiedź dał im jednak następującą: „Powiedzcie panu waszemu Arpadowi, księciu Węgier, że mamy względem niego zobowiązania tak jak przyjaciel względem przyjaciela we wszystkim, co jest mu niezbędne, ponieważ jako przybysz też jest człowiekiem i ma wiele potrzeb. Ziemi wszakże, której zażądał od naszej łaskawości, w żadnym razie za naszego życia mu nie damy. Przyjęliśmy natomiast z oburzeniem fakt, że książę Salan oddał mu wielki kraj powodowany czy to miłością – jak się mówi, czy strachem – czemu się zaprzecza. My zaś ani z miłości, ani ze strachu nie damy mu [Arpadowi] nawet tyle ziemi, ile mieści się w garści, chociaż powiedział, że przysługuje mu takie prawo. I nie wzruszają nas jego słowa tylko dlatego, że przekazał nam, iż pochodzi on z rodu króla Attyli, zwanego

sed tamen modo per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani nemo potest auferre de manibus meis". Et hoc dicto dedit eis licentiam recedendi. Tunc Vsubuu[d] et Veluc legati ducis Arpad cursu celeriori ad dominum suum properaverunt et venientes mandata Menumorout domino suo duci Arpad retulerunt. Arpad vero dux et sui nobiles hoc audientes iracundia ducti sunt et statim contra eum exercitum mittere ordinaverunt. Tunc constituerunt, quod Tosu[e] pater Lelu et Zobolsu filius Eleud, a quo genus Saac descendit, nec non Tuhtum[f] pater Horca avus Geula et Zumbor, a quibus genus Moglout descendit, irent. Qui cum a duce Arpadio essent licentiati, cum exercitu non modico egressi sunt et Thysciam[g] transnataverunt in portu Ladeo nemine adversario contradicente. Secundo autem die ceperunt equitare iuxta Thysciam versus fluvium Zomus et castra metati sunt in illo loco, ubi nunc est Zobolsu, et in eodem loco fere omnes habitatores terre se sua sponte eis subiugaverunt et pedibus eorum provoluti filios suos in obsides dederunt, ut ne aliquid mali paterentur. Nam timebant eos fere omnes gentes et quidam a facie eorum fugientes vix evaserunt, qui venientes ad Menumorout facta eorum nuntiaverunt. Hoc audito talis et tantus timor[h] irruit super Menumorout, quod manum levare ausus non fuit, quia omnes habitatores timebant eos ultra, quam dici potest, eo, quod audiverant Almum ducem patrem Arpadii a genere[i] Atthile regis descendisse, unde nullus credebat se posse vivere, nisi per gratiam Arpad filii Almi ducis et suorum nobilium, unde plurimi se sua sponte subiugabant eis. Bene implevit deus in

biczem Bożym, który gwałtem zabrał mojemu przodkowi tę ziemię. Teraz jednak, z łaski pana mojego, cesarza konstantynopolitańskiego, nikt nie wydrze jej z moich rąk". Po tych słowach pozwolił im odejść, a Ösbő i Velek, posłowie księcia Arpada, czym prędzej pospieszyli do swojego pana i przedstawili mu odpowiedź Ménmaróta. Na te słowa książę Arpad i jego możni zawrzeli gniewem i rozkazali, aby natychmiast wysłać przeciwko niemu wojowników. Postanowili zaś, by z tym wojskiem wyruszyli: Tas, ojciec Léla, i Szabolcs, syn Előda, od którego wziął początek ród Csáków, a także Tétény, ojciec Horki, a dziad Gyuli i Zombora, od których to wywodził się ród Maglód. Ci, z polecenia Arpada, z niemałą armią udali się w drogę i bez żadnych przeszkód przekroczyli Cisę brodem Ladány. Na drugi zaś dzień podążyli konno wzdłuż brzegów Cisy, kierując się ku rzece Szamos, i rozbili obóz w miejscu, gdzie dziś leży Szabolcs. Tam niemal wszyscy mieszkańcy kraju dobrowolnie im się poddali, i padłszy im do nóg, oddali swoich synów na zakładników, by nie stało im się nic złego. Albowiem obawiały się ich [Węgrów] niemal wszystkie ludy, a ci, którzy uciekając przed nimi, z trudem uszli z życiem, gdy przybyli do Ménmaróta, donosili mu o tym, co zaszło. Po tych wieściach taki strach padł na Ménmaróta, że nie odważył się nawet podnieść na nich ręki, gdyż wszyscy mieszkańcy [jego ziemi] obawiali się Węgrów bardziej, niż da się to powiedzieć. Słyszeli bowiem, że książę Álmos, ojciec Arpada, wywodził się z rodu króla Attyli, i dlatego każdy z nich wierzył, że może zachować życie jedynie dzięki łasce Arpada, syna księcia Álmosa, i jego

Almo duce et filio suo Arpad propheciam, quam cecinit Moyses propheta a filiis Israel dicens: ‘Et locus, quem calcaverit pes vester, vester erit’. Quia a die illo loca, que calcaverunt Almus dux et filius suus Arpad cum suis nobilibus, usque ad presens posteritates eorum habuerunt et habent.

SRH, ss. 60–62; An. niem., ss. 66–70; An. słc., ss. 64–66; An. pol., ss. 90–92; An. ang., ss. 50–54.

możnych. Dlatego też wielu dobrowolnie im się poddało. Tak to Bóg spełnił w odniesieniu do księcia Álmosa i jego syna Arpada proroctwo, które wyśpiewał Mojżesz, mówiąc o synach Izraela: „I miejsce, którego dotknie wasza stopa, będzie wasze”[39], ponieważ od tego dnia miejsca, których dotknął stopą Álmos i jego syn Arpad wraz z ich możnymi, aż do dziś mieli i mają w swym posiadaniu ich następcy.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Vsubuu; *An. niem., An. słc., An. ang.* Usubuu. [b] *An. pol*. recipit – *przypuszczalnie błąd drukarski*. [c] *Rkp*. capere; *wydawcy poprawiają na* caperet. [d] *Rkp., SRH, An. pol*. Vsubuu; *An. niem., An. słc., An. ang.* Usubuu. [e] *Rkp. poprawia z* Tasu. [f] *Tak Ms., SRH, An. niem.; An. słc., An. pol., An. ang.* Tuhutum. [g] *Rkp. poprawia z* Thysciam essent. [h] *Rkp. opuszcza to słowo, dodawane przez wydawców z kontekstu.* [i] *Rkp., SRH* a geo nere; *An. niem., An. słc., An. pol., An. ang. poprawiają na* a genere.

P r z y p i s y:
39 Pwt 11.24.

→ Álmos (1); → Arpad; → Attyla; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Bihar; → Cisa; → Csák; → Előd; → Gyula (2); → Horka; → Konstantynopol; → Ladány; → Lél; → Maglód; → Ménmarót; → Ösbő; → Salan; → Szabolcs; → Szamos; → Tas; → Tétény; → Tiszalúc; → Velek; → Węgry; → Węgrzy; → Zombor

C. 21. De Zobolsu

Tunc Zobolsu vir sapientissimus considerans quendam locum iuxta Thysciam et, cum vidisset qualitatem loci, intellexit esse munitissimum ad castrum faciendum. Communi ergo consilio sociorum suorum congregatione facta civium fecit fossatam magnam et castrum fortissimum edificavit de terra, quod nunc castrum Zobolsu nuncupatur. Tunc Zobolsu et socii sui de incolis terre ad[a] castrum illud multos ordinaverunt servientes, qui nunc civiles vocantur, et dimissis ibi militibus sub quodam nobilissimo milite nomine Eculsu se longius

Rozdz. 21. O Szabolcsu

W tym czasie niezwykle rozważny mąż Szabolcs, oglądając pewne miejsce nad Cisą, kiedy poznał jego zalety, zrozumiał, że bezpiecznie można tam wznieść gród. Za wspólną radą swych towarzyszy zgromadził więc mieszkańców, kazał wykopać wielki rów i wybudował potężny gród ziemny, zwany dziś grodem Szabolcsa. Wtedy Szabolcs i jego towarzysze wyznaczyli spośród mieszkańców tej ziemi wielu ludzi, zwanych dziś civiles, na służbę w tym grodzie i, pozostawiając tam wojowników pod dowództwem pewnego szla-

ire preparaverunt. Tunc Zobolsu et socii sui totum exercitum in duas partes diviserunt, ut una pars iret iuxta fluvium Zomus et altera pars per partes Nir. Zobolsu et Thosu pater Lelu cum medietate exercitus egressi sunt per crepidinem Thyscie subiugando sibi gentes et venerunt versus fluvium Zomus ad illum locum, qui nunc dicitur Saruuar[b]. Et in eodem loco infra paludes Thosu pater Lelu congregata multitudine populi fossatam magnam fecit et castrum munitissimum de terra construxit, quod primo castrum Thosu nominatum fuit, nunc vero Saruuar vocatur, et acceptis filiis incolarum in obsides castrum militibus plenum dimiserunt. Tunc Thosu per peticionem[c] populi domino suo duci Arpad subiugati fecit stare forum inter Nir et Thysciam, cui etiam foro nomen suum imposuit, quod usque nunc Forum Thosu nuncupatur. Post vero Zobolsu et Thosu hinc egressi usque ad castrum Zotmar pervenerunt, et castrum per tres dies pugnando obsidentes victoriam adepti sunt. Et quarto die castrum intrantes milites ducis Menumorout, quos ibi apprehendere potuerunt, cathenis ferreis obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt et filios incolarum in obsides acceperunt et castrum militibus plenum dimiserunt, ipsi vero ad portas Mezesinas ire ceperunt.

SRH, ss. 62–63; An. niem., ss. 70–72;
An. słc., ss. 66–68; An. pol., ss. 92–94;
An. ang., ss. 54–56.

chetnego wojownika imieniem Ekölcs, przygotowali się do dłuższej drogi. Szabolcs i jego towarzysze podzielili całe wojsko na dwie części, z których jedna miała maszerować wzdłuż rzeki Szamos, druga zaś przez okolice Nyíru. Szabolcs i Tas, ojciec Léla, z połową wojska wyruszyli wzdłuż brzegu Cisy i, poskramiając [tamtejsze] plemiona, przybyli nad rzekę Szamos do miejsca, które dziś nazywane jest Sárvár. W tej samej okolicy poniżej bagien Tas, ojciec Léla, zgromadziwszy znaczną liczbę ludzi, rozkazał wykopać wielki rów i wybudować warowny gród ziemny, który nazywano początkowo grodem Tasa, obecnie zaś nosi nazwę Sárvár. Następnie wzięli synów mieszkańców [tej ziemi] na zakładników i pozostawili gród wypełniony załogą. Wtedy Tas na prośbę ludu podległego jako panu, księciu Arpadowi, polecił zbudować plac targowy pomiędzy Nyírem i Cisą i nadał mu swe imię; do dziś nazywa się on Targowiskiem Tasa [*Tasvásár*]. Potem zaś Szabolcs i Tas wyruszyli stamtąd i dotarli do grodu Szatmár, a po trzydniowym oblężeniu odnieśli zwycięstwo. Czwartego dnia, wkraczając do grodu, pojmali, ilu tylko mogli, wojowników księcia Ménmaróta i związanych żelaznymi łańcuchami wtrącili do ohydnych lochów więziennych, a synów [tamtejszych] mieszkańców wzięli na zakładników, sami zaś pozostawili gród wypełniony załogą i skierowali się ku Bramie Meseskiej.

[a] *Brak w An. ang. – przypuszczalnie błąd druku.* [b] *An. ang.* Saruvar. [c] *Rkp*. peticionemne *oraz poprawka z* petionemne; *SRH* petitionemne; *pozostali wydawcy poprawiają na* petitionem.

→ Arpad; → Cisa; → Civiles; → Ekölcs; → Lél; → Ménmarót; → Meszes; → Nyírség; → Nyírtass; → Sárvár; → Szabolcs; → Szamos; → Szatmár; → Tas

C. 22. De Nyr

Tuhutum[a] vero et filius suus Horca per partes Nyr equitantes magnum sibi populum subiugaverunt a silvis Nyr usque ad Umusouer[b]. Et sic ascendentes usque ad Zyloc pervenerunt contra eos nemine manum levante, quia dux Menumorout et sui non sunt ausi pugnare contra eos, sed fluvium Cris custodire ceperunt. Tunc Tuhutum et filius suus Horca de Ziloc egressi venerunt in partes Mezesinas ad Zobolsum et Thosum et, cum se ad invicem vidissent, gaudio gavisi sunt magno et facto convivio unusquisque laudabat se ipsum de sua victoria. Mane autem facto Zobolsu, Thosu et Tuhutum inito consilio constituerunt, ut meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incole terre iussu eorum portas lapideas edificaverunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt. Tunc hii tres prenominati viri omnia facta sua duci Arpad et suis primatibus per fideles nuntios mandaverunt. Quod cum renuntiatum fuisset duci Arpad et suis yobagyonibus, gavisi sunt gaudio magno valde et more paganismo fecerunt aldumas et gaudium adnuntiantibus diversa dona presentaverunt. Dux vero Arpad et sui primates ob hanc causam leticie per totam unam ebdomadam sollempniter comendebant et fere singulis diebus inebriebantur propter eventum tante leticie. Et hoc audito dux Arpad et sui egressi sunt a Zeremsu et castra metati sunt iuxta fluvium Souiou a Thyscia usque ad[c] fluvium Honrat.

SRH, ss. 63–64; An. niem.,s. 72; An. słc., s. 68; An. pol., ss. 96–98; An. ang., ss. 56–58.

Rozdz. 22. O Nyírze

Tétény zaś i jego syn Horka, przemierzając konno okolice Nyíru, podbili liczny lud [zamieszkujący obszar] od lasów Nyíru do [rzeki] Omsóér. A jadąc dalej, dotarli do [miasta] Zilah i nikt na nich nie podniósł ręki, ponieważ książę Ménmarót i jego ludzie nie odważyli się przeciw nim walczyć, lecz postanowili bronić rzeki Keresz. Wówczas Tétény i jego syn Horka wyruszyli z Zilah i przybyli w okolice Bramy Meseskiej do Szabolcsa i Tasa. Na swój widok wszyscy bardzo się uradowali i przygotowali wspólną ucztę, a każdy chwalił się swym zwycięstwem. Gdy nastał ranek, Szabolcs, Tas i Tétény po naradzie postanowili, że granicę królestwa księcia Arpada stanowić będzie Brama Meseska. Wówczas mieszkańcy tej ziemi wznieśli na ich rozkaz kamienne bramy i zbudowali z drzew wielkie zasieki wzdłuż granicy królestwa[40]. Następnie ci trzej wyżej wspomniani mężowie przekazali przez zaufanych posłów wiadomość o tych wszystkich czynach księciu Arpadowi i jego dostojnikom. Skoro doniesiono o tym księciu Arpadowi i jego dostojnikom, uradowali się oni wielce i obyczajem pogańskim złożyli ofiarę[41], a zwiastunom radosnej nowiny ofiarowali różne dary. Z tej radosnej przyczyny książę Arpad i jego dostojnicy przez cały tydzień uroczyście ucztowali i prawie co dzień upijali się z racji tak szczęśliwego wydarzenia. Wiadomość ta sprawiła też, że książę Arpad i jego ludzie wyszli z Szerencsu i rozbili obóz nad rzeką Sajó od Cisy aż po rzekę Hornád.

[a] *SRH* Tvhutum. [b] *Rkp., SRH, An. słc., An. pol., An. ang.* Umusouer; *An. niem*. Umusover. [c] *Rkp*. sad; *SRH* s ad.

P r z y p i s y:
40 Tzn. przesiekę graniczną.
41 Użyty jest znowu wyraz węgierski *áldomás* 'ofiara'. Por. wyżej rozdz. 16, s. 48 i przyp. 35.

→ Arpad; → Cisa; → Horka; → Hornád; → Jobagionowie; → Körös; → Ménmarót; → Meszes; → Nyírség; → Omsóér; → Przesieka; → Sajó; → Szabolcs; → Szerencs; → Tas; → Tétény; → Zilah

C. 23. De victoria Thosu, Zobulsu et Tuhutum

Thosu et Zobolsu nec non Tuhutum cum vidissent, quod deus dedit eis victoriam magnam et subiugaverunt domino suo fere plures nationes illius terre, tunc exaltati sunt nimis super habitatores illius terre et, dum ibi nullus[a] inventus esset eis, plures dies ibi manserunt, donec confinia regni firmaverunt obstaculis firmissimis.

SRH,s. 64; An. niem.,s. 74; An. słc., ss. 68–70; An. pol., s. 98; An. ang., s. 58.

Rozdz. 23. O zwycięstwie Tasa, Szabolcsa i Tétényego

Tas i Szabolcs oraz Tétény, widząc że Bóg dał im wielkie zwycięstwo, i że niemal większość ludów tej ziemi poddali pod władzę swego pana, zaczęli się nadmiernie wynosić ponad mieszkańców tej ziemi, a ponieważ nie znaleźli nikogo [kto by im się przeciwstawił], spędzili tam wiele dni, dopóki nie umocnili granic królestwa silnymi zaporami.

[a] *An. niem., An. ang. dodają*. adversarius, *jak w rozdz. 44. An. słc. dodaje w przekładzie*: 'kým sa nedal nájsť už žiaden [protivník]'; *An. pol. dodaje w przekładzie*: 'nie znaleźli żadnego [wroga]'.

→ Szabolcs; → Tas; → Tétény

C. 24. De terra Ultrasiluana[a]

Et dum ibi diutius morarentur, tunc Tuhutum pater Horca, sicut erat vir astutus, dum cepisset audire ab incolis bonitatem terre Ultrasiluane[b], ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat, cepit ad hoc hanelare[c], quod, si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui terram Ultrasiluanam[d] sibi et suis posteris

Rozdz. 24. O ziemi siedmiogrodzkiej

W czasie tego przedłużającego się pobytu Tétény, ojciec Horki, mąż wielce przebiegły, słysząc od mieszkańców o urodzajności ziemi siedmiogrodzkiej (gdzie władzę sprawował pewien Włach Gyalu) zapragnął, o ile to możliwe dzięki łaskawości swego pana, księcia Arpada, zdobyć dla siebie i swych

aquireret. Quod et sic factum fuit postea, nam terram Ultrasiluanam[e] posteritas Tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt et diucius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Biuia[f] et Bucna Christiani esse voluissent et semper contrarie sancto regi non fecissent, ut in sequentibus dicetur.

SRH,s. 65; An. niem.,s. 74; An. słc., s. 70; An. pol., ss. 98–100; An. ang., ss. 58–60.

potomków ziemię siedmiogrodzką, co też potem nastąpiło. Albowiem potomkowie Tétényа posiadali ziemię siedmiogrodzką aż do czasów świętego króla Stefana i byliby ją posiadali jeszcze dłużej, gdyby Gyula młodszy wraz z dwoma swymi synami, Bolyą i Bonyhą, zechcieli przyjąć chrześcijaństwo i gdyby nie sprzeciwiali się stale świętemu królowi, jak to zostanie opowiedziane w następnych rozdziałach.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Ultrasiluana; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvana. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Ultrasiluane; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvane. [c] *Rkp. poprawia z* anelare; *SRH w komentarzu i An. pol*. anhelare. [d] *Rkp., SRH, An. pol.* Ultrasiluanam; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvanam. [e] *Rkp., SRH, An. pol.* Ultrasiluanam; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvanam. [f] *Rkp., SRH, An. pol*. Biuia; *An. niem., An. słc., An. ang.* Bivia.

→ Arpad; → Bolya; → Bonyha; → Gyalu; → Gyula (3) młodszy; → Horka; → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Tétény; → Wołosi

C. 25. De prudentia Tuhuti

Predictus vero Tuhutum vir prudentissimus misit quendam virum astutum patrem Opaforcos Ogmand, ut furtive ambulans previdereet sibi qualitatem et fertilitatem terre Ultrasiluane[a] et quales essent habitatores eius. Quod si posse esset, bellum cum eis committeret, nam volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram aquirere. Ut dicunt nostri ioculatores: ‘Omnes loca sibi aquirebant et nomen bonum accipiebant’. Quid plura? Dum pater Ogmand speculator Tuhutum per circuitum more vulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset, quantum humanus visus valet, ultra, quam dici potest, dilexit et celerrimo cursu ad dominum suum reversus est. Qui cum venisset, domino

Rozdz. 25. O mądrości Tétényа

Wspomniany zaś roztropny mąż Tétény posłał pewnego przebiegłego Agmánda, ojca Apafarkasa[42], z tajną misją, aby mu doniósł o tym, jaka jest wartość i urodzajność ziemi siedmiogrodzkiej i jacy są jej mieszkańcy. Jeśli byłoby to możliwe, Tétény prowadziłby z nimi wojnę, chciał bowiem o własnych siłach zdobyć sobie sławę i ziemię. Jak mówią nasi wesołkowie[43]: „Wszystkie ziemie dla siebie zdobyli i zyskali sobie dobre imię”. Cóż dalej? Kiedy ojciec Agmánd, zwiadowca Tétényego, krążąc niczym lis, dostrzegł (o ile ludzki wzrok jest w stanie to uczynić) wartość i urodzajność ziemi oraz zalety jej mieszkańców, nad wyraz ją sobie upodobał i jak najszybszym marszem powrócił do swojego pana. Po

suo de bonitate illius terre multa dixit. Quod terra illa irrigaretur optimis fluviis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit, et quod in arenis eorum aurum colligerent et aurum terre illius optimum esset et ut ibi foderetur sal et salgema[b] et habitatores terre illius viliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasii et Sclaui[c], quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas et dux eorum Geleou[d] minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites ut[e] auderent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur.

SRH, ss. 65–66; An. niem., ss. 74–76; An. słc., s. 70; An. pol., s. 100; An. ang., s. 60.

powrocie wiele opowiadał swemu panu o wartości tej ziemi: że owa ziemia jest zasilana wodą najlepszych rzek, których nazwy i czerpane z nich korzyści po kolei wymienił; że w piaskach tych rzek ludzie zbierają złoto, a złoto tej ziemi jest najlepsze; że kopie się tam sól i kamień panwiowy, a przy tym mieszkańcy tego terenu są najnędzniejsi ze wszystkich na świecie, gdyż są to Własi i Słowianie używający nie innego uzbrojenia, jak tylko łuków i strzał, zaś ich wódz Gyalu nie jest na tyle silny i nie ma wokół siebie tylu dobrych wojowników, aby ośmielili się przeciwstawić waleczności Węgrów, zwłaszcza że doznali wielu krzywd ze strony Kumanów i Pieczyngów.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Ultrasiluane; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvane. [b] *Tak An. ang., nowa lekcja wg prof. Istvána Draskóczyego. Dotychczasowi wydawcy czytali* salgenia. [c] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi. [d] *An. słc., An. pol*. Gelou. [e] *Rkp., SRH, An. pol*. et; *An. niem.; An. słc., An. ang.* ut – *poprawka wynikająca z kontekstu*.

P r z y p i s y:

42 Turkijskie ‘Ojciec Wilk’; por. tradycję ludów turkijskich o pochodzeniu od wilczycy z gór Ałtaju. Obecnie ten symbol eksponują niestety skrajni nacjonaliści tureccy (m.in. organizacja Szare Wilki).

43 Jest to ślad istnienia ustnej epiki bohaterskiej wykonywanej przez tradycyjnych śpiewaków, por. Prolog oraz rozdz. 42 i 46.

→ Agmánd; → Apafarkas; → Gyalu; → Ioculator; → Kumanie; → Pieczyngowie; → Siedmiogród; → Słowianie; → Tétény;→ Węgrzy; → Wołosi

C. 26. Quomodo contra Gelu[a] itum est

Tunc Tuhutum audita bonitate terre illius misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licentiam daret ultra silvas eundi contra Gelou ducem pugnare. Dux vero Arpad inito consilio voluntatem Tuhutum laudavit et ei licentiam ultra silvas eundi contra Gelou pugnare concessit. Hoc dum Tuhutum audivisset a legato,

Rozdz. 26. Jak wyruszono przeciwko Gyalu

Wtedy Tétény, słysząc o wartości tej ziemi, wysłał swych posłów do księcia Arpada, aby pozwolił mu przejść poza tereny leśne[44] i walczyć z księciem Gyalu. Zaś książę Arpad po zastanowieniu pochwalił życzenie Tétényego i udzielił mu pozwolenia na przejście poza tereny leśne, aby walczyć przeciw Gyalu. Kiedy

preparavit se cum suis militibus et dimissis ibi sociis suis egressus est ultra silvas versus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou vero dux Ultrasiluanus[b] audiens adventum eius congregavit exercitum suum et cepit velocissimo cursu equitare obviam ei, ut eum per portas Mezesinas prohiberet, sed Tuhutum uno die silvam pertransiens ad fluvium Almas pervenit. Tunc uterque exercitus ad invicem pervenerunt medio fluvio interiacente. Dux vero Gelou volebat, quod ibi eos prohiberet cum sagitariis suis.

SRH, ss. 66–67; An. niem.,s. 76; An. słc., s. 72; An. pol., s. 102; An. ang., s. 62.

Tétény usłyszał to od posła, przygotował się ze swoimi wojownikami i, pozostawiając tam swych współtowarzyszy, przekroczył tereny leśne, [podążając] na wschód przeciwko Gyalu, księciu Włachów. A książę siedmiogrodzki Gyalu, słysząc o jego nadejściu, zgromadził swe wojsko i wyruszył konno z wielkim pośpiechem na spotkanie, aby go zatrzymać u Bramy Meseskiej. Jednak Tétény w ciągu jednego dnia przebył las i dotarł do rzeki Almás. Wtedy oba wojska stanęły naprzeciw siebie rozdzielone [płynącą] pośrodku rzeką. Książę Gyalu pragnął ich [*Węgrów*] tam zatrzymać przy pomocy swych łuczników.

[a] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc*. Gelu; *An. pol., An. ang.* Gelou. [b] *Rkp., SRH* Ultrasiluanis; *An. pol*. Ultrasiluanus; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvanus.

P r z y p i s y:
44 W tekście łacińskim mamy ładną grę słów: *ultra silvas* ‘za lasami’ oraz nazwa Siedmiogrodu: *Ultrasilvana*, pod względem znaczenia identyczna z Transylwanią. Takie jest też znaczenie nazwy węgierskiej: Erdély.

→ Almás; → Arpad; → Gyalu; → Meszes; → Siedmiogród; → Tétény; → Węgrzy; → Wołosi

C. 27. De morte Gelu[a]

Mane autem facto Tuhutum ante auroram divisit exercitum suum in duas partes et partem alteram misit parum superius, ut transito fluvio militibus Gelou nescientibus pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia levem habuerunt transitum utraque acies pariter ad pugnam pervenerunt et pugnatum est inter eos acriter, sed victi sunt milites ducis Gelou et ex eis multi interfecti, plures vero capti. Cum Gelou dux eorum hoc vidisset, tunc pro defensione vite cum paucis fugam cepit. Qui

Rozdz. 27. O śmierci Gyalu

Gdy nastał ranek, przed wschodem słońca Tétény podzielił swe wojsko na dwie części i jedną z nich wysłał nieco wcześniej, aby po przejściu rzeki mogła zaatakować niespodziewających się bitwy wojowników Gyalu. Tak też się stało. A ponieważ [Węgrzy] mieli łatwą przeprawę, oba oddziały przystąpiły do bitwy z równymi siłami i walczyły ze sobą zaciekle, lecz wojownicy księcia Gyalu zostali pokonani i wielu z nich zabito, a jeszcze liczniejszych wzięto do niewoli. Na ten widok ich książę Gyalu,

cum fugerat properans ad castrum suum iuxta fluvium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes ducem Geloum iuxta fluvium Copus interfecerunt. Tunc habitatores terre videntes mortem domini sui sua propria voluntate dextram dantes dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horca et in loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmaverunt et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo, quod ibi iuraverunt. Tuhutum vero a die illo terram illam obtinuit[b] pacifice et feliciter, sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit. Tuhutum vero genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor[c], Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu[d] et altera Saroltu et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Zumbor vero genuit minorem Geulam patrem Bue et Bucne, tempore cuius sanctus rex Stephanus subiugavit sibi terram Ultrasiluanam[e]. Et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit et per omnes dies vite sue carceratum tenuit eo, quod in fide esset vanus et noluit esse Christianus et multa contraria faciebat sancto regi Stephano, quamvis fuisset ex cognatione matris sue.

SRH, ss. 67–69; An. niem., ss. 76–78; An. słc., ss. 72–74; An. pol., ss. 102–104; An. ang., ss. 62–64.

chcąc ratować życie, rzucił się z garstką ludzi do ucieczki. Kiedy zaś uciekał, zmierzając do swego obozu położonego nad rzeką Szamos, żołnierze Téténya śmiało rzucili się w pościg i zabili go nad rzeką Kapos. Wówczas mieszkańcy tej ziemi, widząc śmierć swego pana, z własnej woli wybrali sobie na pana Téténya, ojca Horki, podając mu prawicę na znak wierności, i w miejscu zwanym Esküllő przysięgą potwierdzili swą wierność. Od tego dnia owo miejsce nazywa się Esküllő na pamiątkę owej przysięgi[45]. Tétény zaś od tego dnia panował nad tą ziemią spokojnie i szczęśliwie, a jego potomkowie utrzymali ją do czasów świętego króla Stefana. Tétény spłodził Horkę, Horka spłodził Gyulę i Zombora, Gyula spłodził dwie córki, z których jedna miała na imię Karold, a druga Sarolt[46]. Sarolt była matką świętego króla Stefana. Zombor zaś spłodził Gyulę Młodszego, ojca Bolyi i Bonyhy. Za jego czasów święty król Stefan podbił ziemię siedmiogrodzką, a samego Gyulę, zakutego w kajdany, ściągnął na Węgry i do końca jego dni trzymał go w więzieniu, ponieważ był on fałszywej wiary i nie chciał przyjąć chrześcijaństwa, a nadto wielokrotnie się sprzeciwiał świętemu królowi Stefanowi, chociaż pochodził z rodu jego matki.

[a] *An. ang.* Gelou. [b] *Rkp. poprawia z* optinuit. [c] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc.* Zubor; *An. pol., An. ang. poprawiają na*. Zumbor. [d] *Rkp. poprawia z* Carodu. [e] *Rkp., SRH, An. pol*. Ultrasiluanam; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ultrasilvanam.

P r z y p i s y:

45 Węgierskie słowo *eskü* oznacza ‘przysięgę’.

46 An. niem. i An. pol. stosują formę starowęgierską: ‘Karoldu’, ‘Saroldu’; Pražák i An. słc.: ‘Karolda’, ‘Sarolta’; An. ang.: ‘Karold’, ‘Sarolt’.

→ Bolya; → Bonyha; → Esküllő; → Gyalu; → Gyula (2); → Gyula (3) młodszy; → Horka; → Kapos; → Karold; → Sarolt; → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Szamos; → Tétény; → Węgry; → Węgrzy; → Zombor

C. 28. De duce Menumorout

Tosu vero et Zobolsu adepta victoria reversi sunt ad ducem Arpad subiugando totum populum a fluvio Zomus usque ad Crisium et nullus contra eos ausus fuit manus levare. Et ipse Menumorout dux eorum magis preparabat vias suas in Greciam eundi, quam contra eos veniendi. Et deinde egressi descenderunt iuxta quendam fluvium nomine Humusouer[a] et venerunt usque ad lutum Zerep. Et deinde egressi venerunt usque ad Zeguholmu[b] et ibi volebant transire Crisium, ut contra Menumorout pugnarent, sed venientes milites Menumorout eis transitum prohibuerunt. Deinde egressi per diem unum equitantes castra metati sunt iuxta Parvos Montes et hinc iuxta fluvium Turu equitantes usque ad Thysciam pervenerunt. Et in portu Drugma fluvium Thyscie transnavigantes, ubi etiam per gratiam Arpad ducis cuidam Cumano militi nomine Huhot, magnam terram aquisiverunt, quam posteritas eius usque nunc habuerunt.

Rozdz. 28. O księciu Ménmarócie

Tas zaś i Szabolcs, odniósłszy zwycięstwo, powrócili do księcia Arpada, podbijając cały lud od rzeki Szamos aż do Kereszu, i nikt przeciwko nim nie ośmielił się podnieść ręki. Sam zaś książę Ménmarót przygotowywał się raczej na podróż do Grecji niż przeciw Węgrom. Następnie wyruszyli, i, idąc w dół pewnej rzeki zwanej Omsóér, dotarli do jeziora Szerep. Potem dotarli do Szeghalomu, gdzie zamierzali przebyć Keresz, aby walczyć z Ménmarótem, lecz nadciągający wojownicy Ménmaróta powstrzymali ich przeprawę. Następnie, po jednym dniu jazdy konnej, rozbili obóz w pobliżu Małych Wzgórz. Stamtąd, posuwając się w ten sam sposób wzdłuż rzeki Túr, dotarli do rzeki Cisy i brodem Tiszadorogma przeprawili się przez rzekę, gdzie także z łaski księcia Arpada zdobyli dla pewnego wojownika kumańskiego imieniem Ohat wielki obszar ziemi, który jego potomkowie do dziś posiadają.

SRH,s. 70; An. niem., ss. 78–80; An. słc., s. 74; An. pol., ss. 104–106; An. ang., ss. 64–66.

[a] *Rkp., SRH, An. pol., An. ang.* Humusouer; *An. niem., An. słc*. Humusover. [b] *Rkp. poprawia z* Zeguhulmu.

→ Apróhalom; → Arpad; → Cisa; → Grecja, Grecy; → Körös; → Kumanie; → Ménmarót; → Ohat; → Omsóér; → Szabolcs; → Szamos; → Szeghalom; → Szerep; → Tas; → Tiszadorogma; → Túr; → Węgrzy

C. 29. De reditu eorum

Dum navigassent fluvium Thyscie, nuntios suos ad ducem Arpadium premiserunt, qui gaudia salutis nuntiarent. Qui cum ad ducem Arpad venissent et

Rozdz. 29. O ich powrocie

Kiedy płynęli rzeką Cisą, wysłali przodem swych posłów do księcia Arpada, aby przekazać mu pełne radości pozdrowienie. Ci zaś, gdy przybyli do

gaudia ei annuntiassent, quod Zobolsu et Tuso[a] cum exercitu suo sani et incolumes reversi essent et portum Drugma cum omnibus exercitibus suis transnavigassent. Hoc cum audivisset dux Arpad, quod [b–b] Thosu et Zobolsu cum omnibus exercitibus suis sani et incolumes reversi essent et fluvium Thyscie transnavigassent, fecit magnum convivium et gaudium annuntiantibus diversa dedit donaria. Tunc Thosu et Zobolsu cum curiam ducis intrare vellent, dux omnes suos milites obviam eis premisit et sic eos cum magno gaudio recepit et, sicut mos est bonorum dominorum suos diligere fideles, fere cottidie eos faciebat ad mensam suam comedere et multa eis dona presentabat. Similiter etiam ipsi duci Arpad diversa dona ac filios incolarum in obsides eis positos presentaverunt.

SRH, ss. 70–71; An. niem.,s. 80; An. słc., s. 74; An. pol., s. 106; An. ang., s. 66.

księcia Arpada, oznajmili mu radosną wiadomość, że Szabolcs i Tas, cali i zdrowi, powrócili ze swym wojskiem i ze wszystkimi swymi siłami przepłynęli przez bród Tiszadorogma. Książę Arpad, słysząc, że Tas i Szabolcs zdrowi i cali powrócili ze wszystkimi swymi wojskami i przepłynęli rzekę Cisę, wyprawił wielką ucztę i posłom, którzy przynieśli mu szczęśliwą wiadomość, ofiarował rozmaite dary. Kiedy zaś Tas i Szabolcs zapragnęli przybyć na dwór księcia, ten wysłał na ich spotkanie wszystkich swych wojowników i przyjął ich z wielką radością. Zgodnie ze zwyczajem dobrych panów kochających swych poddanych prawie codziennie zapraszał ich do wspólnego stołu i ofiarowywał im wiele darów. Podobnie też i oni ofiarowali księciu Arpadowi różne dary, a nadto synów okolicznych mieszkańców, których oddano im na zakładników.

[a] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc.* Tuso; *An. pol.* Tosu; *An. ang.* Thosu. [b–b] *W Rkp. przekreślone imię* Thaso.

→ Arpad; → Cisa; → Szabolcs; → Tas; → Tiszadorogma

C. 30. De duce Salano

Dux vero Arpad transactis quibusdam diebus inito consilio et sui nobiles miserunt nuntios suos ad ducem Salanum, qui nuntiarent ei victoriam Thosu et Bulsuu[a] nec non et Tuhutum quasi pro gaudio et peterent ab eo terram usque ad fluvium Zogea. Quod sic factum est. Missi sunt enim Etu et Voyta, qui, cum invenissent ducem Salanum in sabulo Olpar, mandata gaudia nuntiaverunt et terram ab eo usque ad fluvium Zogea

Rozdz. 30. O księciu Salanie

Książę Arpad zaś i jego dostojnicy po upływie kilku dni i po odbyciu narady wysłali swych posłów do księcia Salana, aby się z nim niejako podzielić radością ze zwycięstwa Tasa i Szabolcsa oraz Tétényа i by domagać się odeń odstąpienia ziemi aż po rzekę Zagyva. Tak też się stało. Zostali bowiem wysłani Etu i Vajta, którzy zastali księcia na puszcie Alpár i radośnie przekazali mu polecenia [Arpada], żądając odeń odstąpienia

postulaverunt. Salanus dux hoc audito in maximum irruit timorem, et terram ab ipso postulatam timore percussus usque ad fluvium Zogeua duci Arpad[b] concessit, et legatis diversa dona presentavit. Septimo autem die Etu et Voyta accepta licentia ad dominum suum sunt reversi, quos dux Arpad honorifice recepit et audita legatione eorum factum est gaudium magnum in curia ducis et cepit dux donare suis fidelibus loca et possessiones magnas.

SRH,s. 71; An. niem., ss. 80–82; An. słc., s. 76; An. pol., s. 108; An. ang., s. 68.

ziemi aż po rzekę Zagyva. Książę Salan usłyszawszy to, popadł w wielki strach i przerażony odstąpił księciu Arpadowi żądaną ziemię sięgającą aż po rzekę Zagyva, a posłom ofiarował różne dary. Siódmego zaś dnia Etu i Vajta, odprawieni stamtąd, powrócili do swego pana i książę Arpad przyjął ich z uszanowaniem. Na wieść o ich poselstwie nastała wielka radość na dworze książęcym, a książę zaczął obdarowywać swych wiernych poddanych ziemiami i wielkimi majątkami.

[a] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc*. Bulsuu; *An. pol., An. ang.* Zobolsu. [b] *Rkp. poprawia z* ap(ad).

→ Alpár; → Arpad; → Etu; → Salan; → Szabolcs; → Tas; → Tétény; → Vajta; → Vérbulcsú; → Zagyva

C. 31. De egressu Zeremsu

Postea dux et sui principes egressi sunt de Zeremsu et transnavigaverunt fluvium Souyou in illo loco, ubi fons Honrad descendit, et castra metati sunt iuxta fluvium Heuyou usque ad Thysciam[a] et usque ad Emeud et permanserunt ibi per unum mensem. Ibi etiam dux dedit Bungernec patri Borsu terram magnam a fluvio Topulucea[b] usque ad fluvium Souyou, que nunc vocatur Miscoucy, et dedit ei castrum, quod dicitur Geuru, et illud castrum filius suus Borsu cum suo castro, quod dicitur Borsod, unum fecit comitatum.

SRH, ss. 71–72; An. niem.,s. 82; An. słc., s. 76; An. pol., ss. 108–110; An. ang., s. 68.

Rozdz. 31. O wyjściu z Szerencsu

Potem książę i jego dostojnicy opuścili Szerencs i przepłynęli przez rzekę Sajó w miejscu, gdzie wpada strumień Hornád. Rozbli obóz nad rzeką Hejő[47] aż do Cisy i Emőd, a przebywali tam jeden miesiąc. Tam też książę Arpad dał Böngérowi[48], ojcu Borsa, wielki obszar ziemi od rzeki Tapolca aż do rzeki Sajó, dziś nazywany Miszkolc. Dał mu też gród zwany Győr [*Diósgyőr*], który jego syn Bors połączył w jeden komitat ze swym grodem zwanym Borsod.

[a] *Rkp. poprawia z* Thyciam. [b] *Rkp. poprawia z* Tapulucea. *An. niem*. Tapulucea.

P r z y p i s y:
47 Tłumacze: add. [rozciągający się], co wydaje się zbędne.
48 Węgierski dativus z końcówką -nek.

→ Bors (1); → Borsod; → Böngér; → Cisa; → Diósgyőr; → Emőd; → Hejő; → Hornád; → Komitat; → Miskolc; → Sajó; → Szerencs; → Tapolca

C. 32. De castro Vrsuur[a] et fluvio Egur[b]

Postea dux Arpad[c] et sui nobiles hinc egressi venientes usque ad fluvium Naragy et castra metati sunt iuxta rivulos aquarum a loco illo, qui nunc dicitur Casu, ubi etiam dedit terram magnam Ousadunec patri Ursuur et ibi postea Ursuur filius eius ad caput eiusdem fluminis castrum construxit, quod nunc castrum Ursuur nuncupatur. Hinc vero dux Arpad et sui egressi venerunt usque ad fluvium Egur et ibi paratis tuguriis plures dies permanserunt et montem illum, super quem duci foliata fecerunt, nominaverunt Zenuholmu et castra eorum fuerunt a fluvio Ystoros usque ad castrum Purozlou. Deinde egressi venerunt usque ad fluvium Zogea et castra metati sunt per crepitudinem eiusdem fluminis a Thyscia usque ad silvam Matra et subiugaverunt sibi omnes habitatores terre a Grisio[d] usque ad fluvium Zogeua[e] et usque ad silvam Zepus. Tunc dux Arpad in silva Matra dedit terram magnam Edunec et Edumenec[f] ubi postea Pota, nepos eorum, castrum construxit, ex quorum etiam progenie longo post tempore rex Samuel descendit, qui pro sua pietate Oba vocatur.

SRH, ss. 72–73; An. niem., ss. 82–84; An. słc., ss. 76–78; An. pol., ss. 110–112; An. ang., s. 70.

Rozdz. 32. O grodzie Örsúra i rzece Eger

Potem książę Arpad i jego dostojnicy wyruszyli stamtąd, a dotarłszy do rzeki Nyárád, rozbili obóz wzdłuż strumieni wód od miejsca zwanego dziś Kács. Tam też książę Arpad nadał wielki obszar ziemi Ocsádowi[49], ojcu Örsúra. Później Örsúr, jego syn, w tym samym miejscu, u źródeł tejże rzeki wzniósł gród zwany dziś grodem Örsúra [*Örsúrvára*]. Zaś książę Arpad i jego ludzie przybyli nad rzekę Eger, a wybudowawszy szałasy, przebywali tam wiele dni. Górę, na której postawili dla księcia namiot z listowia, nazwali Szihalom[50], a ich obóz rozciągał się od rzeki Ostoros aż do grodu Poroszló. Następnie wyruszyli stamtąd i dotarli do rzeki Zagyva, rozbili obóz nad jej brzegiem od strony Cisy aż do lasu Mátra i podbili wszystkich mieszkańców ziemi sięgającej od Kereszu aż do rzeki Zagyva i Spiskiego Lasu. Wtedy to książę Arpad w lesie Mátra nadał wielki obszar ziemi Edowi i Edöménowi[51], gdzie później ich wnuk Pota zbudował gród. Z ich rodu po wielu latach wyszedł także król Samuel, którego z powodu pobożności nazywano Aba.

[a] *Rkp., SRH, An. pol.* Vrsuur; *An. niem., An. slc., An. ang.* Ursuur. [b] *SRH* EguR. [c] *Rkp. poprawia z* ap(ad). [d] *An. ang.* Crisio. [e] *An. ang.* Zogeva. [f] *An. pol., An. ang.* Edumernec.

P r z y p i s y:
49 J.w.
50 W różnych tłumaczeniach spotyka się też formę „Szinhalom".
51 Por. rozdz. 17.

→ Aba Samuel; → Arpad; → Cisa; → Ed; → Eger; → Kács; → Keres; → Nyárád; → Ocsád; → Ostoros; → Örsúr, Örs; → Pata; → Poroszló; → Spisz; → Szihalom; → Zagyva

C. 33. De castro Nougrad et Nitra

In[a] eisdem temporibus dux Arpad, dum se per milites suos vidisset ita sublimatum et tutum esse, tunc habito inter se consilio misit multos milites in expeditionem, qui subiugarent sibi populum de castro Gumur et Nougrad, et si fortuna eis faveret, tunc ascenderent versus fines Boemorum usque ad castrum Nitra. Quibus etiam militibus in expeditionem euntibus principes et ductores constituit duos filios avunculi sui Hulec, Zuardum et Cadusam nec non Hubam, unum de principalibus personis. Tunc hii tres domini accepta licentia a duce Arpad egressi sunt a loco illo, qui dicitur Paztuh, equitantes iuxta fluvium Hongvn[b] et eundem fluvium transierunt iuxta fluvium Souyou. Et inde egressi sunt per partes castri Gumur et venerunt usque ad montem Bulhadu, et inde ad partes Nougrad venientes usque ad fluvium Caliga pervenerunt. Hinc vero egredientes per crepitudinem Danubii iverunt et fluvium Wereuecca[c] transeuntes castra metati sunt iuxta fluvium Ypul. Et quia divina gratia in eis erat, timuit eos omnis homo, et maxime ideo timebant eos, quia audierant ducem Arpadium filium Almi ducis ex progenie

Rozdz. 33. O grodzie Nógrád i Nitra

W tym samym czasie książę Arpad, widząc, że dzięki swojej armii osiągnął taką potęgę i bezpieczeństwo, po głębokim namyśle wysłał wielu wojowników na wyprawę, aby podbili ludność grodów Gemer i Nógrád i, o ile szczęście będzie im sprzyjać, dotarli w stronę granicy czeskiej aż do grodu Nitra. Na czele wojowników idących na wyprawę postawił jako wodzów i dowódców dwóch synów swojego wuja Hüleka – Szovárda i Kadocsę, oraz jednego z dostojników imieniem Huba. Wówczas ci trzej możni za pozwoleniem księcia Arpada wyruszyli z miejsca zwanego Pásztó i jadąc konno wzdłuż rzeki Hangony, przepłynęli tę rzekę w pobliżu rzeki Sajó. Stamtąd przez ziemie komitatu Gemer dotarli do góry Bolhád, a stamtąd przybyli do ziem Nógrádu, dochodząc do rzeki Galga. Dalej szli brzegiem Dunaju, przeprawili się przez rzekę Verőce i rozbili obóz nad rzeką Ipola. A ponieważ byli obdarzeni łaską Bożą, budzili powszechną bojaźń. Obawę tę budziła zwłaszcza zasłyszana wieść, że książę Arpad jest synem księcia Álmosa i pochodzi z rodu króla Attyli. Wówczas wszyscy Słowianie,

Athile regis descendisse. Tunc omnes Sclaui[d] habitatores terre, qui primo erant Salani ducis, propter timorem eorum se sua libera sponte subiugaverunt eis nullo manum sublevante. Et ita cum magno timore et tremore serviebant eis, ac si olim domini eorum fuissent. Tunc Zuardu et Cadusa nec non Huba, a quo prudens Zemera descendit, cum vidissent populum multum sine bello ipsis subiugatum, fecerunt magnum convivium et melioribus habitatoribus terre, qui filios suos in obsides dederant, diversa dona presentaverunt et blandis verbis sub dominium ducis Arpad sine bello subiugaverunt et ipsos secum in expeditionem duxerunt, filios vero eorum in obsides accipientes ad ducem Arpad cum diversis muneribus remiserunt, unde dux et sui nobiles leciores facti sunt solito, nuntiis gaudia ferentibus multa dederunt dona.

mieszkańcy tej ziemi, którzy najpierw podlegali księciu Salanowi, ze strachu przed Węgrami dobrowolnie im się poddali i nikt nie podniósł na nich ręki. I z tak wielkim strachem i drżeniem im służyli, jak gdyby Węgrzy od dawna byli ich panami. Wówczas Szovárd i Kadocsa oraz Huba, od którego wywodzi się roztropny Szemere, widząc, że liczny lud bez wojny im uległ, wyprawili wielką ucztę, a godniejszym mieszkańcom tej ziemi, którzy dali swych synów na zakładników, ofiarowali różne dary i pochlebnymi słowami poddali ich bez wojny pod panowanie księcia Arpada. Zabrali ich ze sobą na wyprawę, zaś ich synów wzięli na zakładników i wraz z różnymi darami odesłali do księcia Arpada. Książę i jego dostojnicy niezwykle się tym ucieszyli i posłom przynoszącym radosne wieści ofiarowali liczne dary.

SRH, ss. 74–75; An. niem., ss. 84–86; An. słc., ss. 78–80; An. pol., ss. 112–116; An. ang., ss. 70–72.

[a] *SRH* IN. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Hongvn; *An. niem., An. słc., An. ang.* Hongun. [c] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc.* Wereuecca; *An. pol., An. ang.* Wereucea. [d] *SRH, An. pol.* Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi.

→ Álmos (1); → Arpad; → Attyla; → Bolhád; → Czechy, Czesi; → Dunaj; → Galga; → Gemer; → Hangony; → Huba; → Hülek; → Ipola; → Kadocsa; → Nitra; → Nógrád; → Pásztó; → Sajó; → Salan; → Słowianie; → Szemere; → Szovárd; → Verőce; → Węgrzy

C. 34. De fluvio Gron et castro Borsu

Interea[a] Zuard et Cadusa, filii Hulec, nec non Huba et omnis exercitus eorum fluvium Ypul iuxta Danubium transierunt et alio die transito fluvio Gron castra metati sunt in campo iuxta quoddam

Rozdz. 34. O rzece Hron i grodzie Bars

Tymczasem Szovárd i Kadocsa, synowie Hüleka, oraz Huba i całe ich wojsko przeszli przez Ipolę w pobliżu Dunaju i drugiego dnia po przeprawieniu się przez rzekę Hron rozbili obóz na polu

castellum terreum, quod nuncupatur Uarod[b]. Et capto illo castro manserunt ibi tres dies expectantes adventum Borsu filii Bumger[c], quem dux Arpad cum magno exercitu miserat in auxilium eorum. Quarto die cum Borsu ad eos venisset cum valida manu, timuerunt eos omnes incole terre et nullus ausus fuit levare manus contra eos. Tunc hii IIII[or] domini inito inter se consilio per peticionem incolarum sibi fidelium constituerunt, ut tercia pars de exercitu cum incolis terre irent in silvam Zouolon[d], qui facerent in confinio regni municiones fortes tam de lapidibus quam etiam de lignis, ut ne aliquando[e] Boemy vel Polony possent intrare causa furti et rapine in regnum eorum. Tunc communi consilio hac de causa missus est Borsu filius Buger[f] cum suis militibus, et cum equitarent iuxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus ante eos cacumina montium ascendit, quem Borsu celerrimo cursu persecutus ictibus sagittarum in vertice montium interfecit. Et tunc Borsu, cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret, et statim congregata multitudine civium in vertice unius altioris montis castrum fortissimum construxit, cui nomen suum imposuit proprium, ut Castrum[g] Borsu nuncupatur. Et inde cum exercitibus suis usque ad silvam Zouolun[h] perrexit et maximam munitionem de lapidibus facere precepit, quod nunc Castrum[i] Borssed Zouolvn[j] vocatur[k].

SRH, ss. 75–76; An. niem., ss. 86–88; An. słc., s. 80; An. pol., ss. 116–118; An. ang., ss. 72–74.

obok pewnej małej twierdzy ziemnej, zwanej Várad. Po zajęciu tej twierdzy zatrzymali się tam trzy dni, oczekując na nadejście Borsa, syna Böngéra, którego wraz z wielkim wojskiem książę Arpad wysłał im na pomoc. Czwartego dnia, kiedy przybył do nich Bors z silnym oddziałem, strach ogarnął wszystkich mieszkańców ziemi i żaden nie ośmielił się podnieść na nich ręki. Wówczas ci czterej dostojnicy po odbyciu między sobą narady postanowili, na prośbę wiernych im mieszkańców, że trzecia część wojska wraz z mieszkańcami tej ziemi uda się do Zwoleńskiego Lasu, by zbudować na granicy państwa mocne obwarowania z kamieni i drewna, aby uniemożliwić Czechom i Polakom wtargnięcie do ich królestwa w celach rabunkowych. Po wspólnej naradzie został tam wysłany Bors, syn Böngéra, ze swoimi wojownikami. Kiedy jechali konno wzdłuż rzeki Hron, wspiął się na stoki górskie umykający przed nimi jeleń i Bors w pośpiesznym pościgu zabił go strzałami na górskim szczycie. Potem zaś, kiedy rozejrzał się wokół po górach, przypomniał sobie, że ma wznieść tutaj gród i zgromadziwszy natychmiast liczną rzeszę ludzi, polecił zbudować na szczycie jednego z wyższych wzgórz warowny gród, któremu nadał własne imię, nazywając go grodem Borsa. Potem wyruszył ze swoimi wojskami w stronę Zwoleńskiego Lasu i rozkazał wybudować ogromną warownię z kamieni, która dziś zwie się twierdzą Borsséd-Zólyom.

[a] *SRH* INterea. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Uarod; *An. niem., An. słc., An. ang.* Varod. [c] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc*. Bumger; *An. pol., An. ang.* Bunger. [d] *Rkp., SRH, An. pol*. Zouolon; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zovolon. [e] *An. niem* aliqando – *błąd drukarski* [f] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc.* Buger;

An. pol., An. ang. Bunger. [g] *An. niem., An. słc*. Castrum *z majuskulnym C. Pozostali wydawcy i Rkp.* castrum. [h] *Rkp., SRH, An. pol*. Zouolun; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zovolun. [i] *An. niem., An. słc*. Castrum *z majuskulnym C. Pozostali wydawcy i Rkp.* castrum. [j] *Rkp. poprawia z* Zouolon; *Rkp., SRH, An. pol*. Zouolvn; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zovolun. [k] *SRH* vocatuR.

→ Arpad; → Bars; → Bors (1); → Borsod; → Böngér; → Borsséd-Zólyom; → Czechy, Czesi; → Dunaj; → Hron; → Huba; → Hülek; → Ipola; → Kadocsa; → Polacy, Polska; → Przesieka; → Słowianie; → Szovárd; → Várad; → Zwoleński Las.

C. 35. De Nitria[a] civitate

Zuardu[b] et Cadusa nec non Huba post discessum Borsu cum omnibus exercitibus suis egressi de castro, quod dicitur Warod, ultra silvam Tursoc castra metati sunt iuxta fluvium Sytua[c]. Altera autem die miserunt quosdam speculatores viros, quos sciebant esse audaces, qui transirent fluvium Nitra et viderent, si sine bello possent transmeare usque ad civitatem Nytra. Qui cum velocissimo cursu venissent usque ad rivulum Turmas, ubi descendit in rivulum Nytre, viderunt habitatores illius provincie Sclauos[d] et Boemos eis obsistere cum adiutorio ducis Boemorum, quia mortuo Athila rege terram, que iacet inter Wag et Gron a Danubio usque ad fluvium Moroua[e], dux Boemorum sibi preoccupaverat et in unum ducatum fecerat, et tunc tempore per gratiam ducis Boemorum dux Nitriensis factus erat Zubur.

SRH, ss. 76–77; An. niem.,s. 88; An. słc., ss. 80–82; An. pol., s. 120; An. ang., s. 76.

Rozdz. 35. O mieście Nitra

Szovárd i Kadocsa oraz Huba po odjeździe Borsa wyruszyli z całym wojskiem z grodu zwanego Várad i za lasem Turczok rozbili obóz nad rzeką Zsitva. Następniego dnia wysłali jako zwiadowców pewnych ludzi znanych z odwagi, aby przebyli rzekę Nitra i zobaczyli, czy można bez walki dotrzeć do miasta o tej samej nazwie. Ci szybkim marszem przybyli nad rzeczkę Tormoš tam, gdzie wpada ona do Nitry, i stwierdzili, że mieszkańcy tej prowincji, Słowianie i Czesi[52], przy wsparciu księcia Czechów mogą stawić im opór, ponieważ po śmierci króla Attyli ziemię rozciągającą się między Wagiem i Hronem, od Dunaju aż do rzeki Morawa opanował wcześniej książę Czechów, który uczynił z niej jedno księstwo. Wtedy, dzięki łaskawości księcia czeskiego, księciem Nitry został Zobor.

[a] *An. pol*. Nitra. [b] *Rkp., SRH, An. pol.* Zvardu; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zuardu. [c] *Rkp., SRH, An. pol*. Sytua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sytva. [d] *Rkp., SRH, An. pol.* Sclauos; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavos. [e] *Rkp., SRH, An. niem., An. pol*. Moroua; *An. słc., An. ang.* Morova.

P r z y p i s y:

52 Bardzo interesujące sformułowanie, które odróżnia ludność czeską i tych „innych" Słowian, których nie można było łatwo zdefiniować: mieszkańców Panonii i późniejszych Słowaków.

→ Attyla; → Bors (1); → Czechy, Czesi; → Dunaj; → Hron; → Huba; → Kadocsa; → Morawa; → Nitra; → Nitra, rz.; → Słowianie; → Szovárd; → Tormoš; → Turczok; → Várad; → Wag; → Zobor; → Zsitva

C. 36. De speculatoribus missis a ducibus

Cum autem speculatores illi, qui fuerant missi a Zuard et Cadusa, vidissent Sclauos[a] et Boemos eis obsistere non valentes, miserunt sagittas tribus vicibus super eos et quosdam ex ipsis ictibus sagittarum interfecerunt. Hoc cum vidissent Sclaui[b] et Boemi, quos ad custodiam constituerat Zubur, quod isti, qui dicuntur Hetumoger, talibus uterentur armis, timuerunt valde, quia talis armatura nunquam[c] visa fuit eis, statim nuntiaverunt Zuburio, domino eorum, ceterisque principibus eiusdem provintie.

SRH, ss. 77–78; An. niem.,s. 88; An. słc., s. 82; An. pol., s. 120; An. ang., s. 76.

Rozdz. 36. O zwiadowcach wysłanych przez książąt

Kiedy zaś ci zwiadowcy, których wysłali Szovárd i Kadocsa, zobaczyli, że Słowianie i Czesi nie są w stanie im stawić oporu, obrzucili ich trzykrotnie strzałami i paru spośród nich zabili. Kiedy Słowianie i Czesi, których Zobor postawił na straży, spostrzegli jaką bronią posługuje się Siedmiu Węgrów [*Hétmagyar*], wystraszyli się bardzo, gdyż nigdzie takiej nie widzieli i natychmiast oznajmili o tym swemu władcy Zoborowi oraz innym wodzom tejże prowincji.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclauos; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavos. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi. [c] *An. niem*. numquam.

→ Czechy, Czesi; → Hétmagyar; → Kadocsa; → Słowianie; → Szovárd; → Węgrzy; → Zobor

C. 37. De pugna ducum Arpadii

Tunc Zubur hoc audito cum adiutorio Boemorum armata multitudine obviam eis venit pugnaturus. Et dum uterque exercitus ad fluvium Nitra pervenissent, Zuardu, Cadusa et Huba volebant transire fluvium, sed Zubur dux Nitriensis et sui milites contra eos diutissime certantes nullo modo eis transitum concedere volebant. Et cum diu inter se certassent, Hungarii ex Boemis et Sclauis[a] ictibus sagittarum multos interficiebant, sed per

Rozdz. 37. O bitwie książąt Arpada

Na wieść o tym Zobor przy wsparciu Czechów i wielu zbrojnych wyszedł im naprzeciw, aby stoczyć bitwę. Kiedy oba wojska dotarły do rzeki Nitra, Szovárd, Kadocsa i Huba chcieli przekroczyć rzekę, lecz książę nitrzański Zobor i jego wojownicy bardzo długo z nimi walczyli, w żaden sposób nie chcąc pozwolić im na przeprawę. I chociaż walka trwała długo, a Węgrzy zabili strzałami wielu Czechów i Słowian, jednak przez

tres dies nullo modo Hungarii propter inundationem aquarum transitum habuissent, tandem IIII. die Boemi et omnes Nytrienses Sclaui[b] videntes audaciam Hungarorum et percussiones sagittarum non sufferentes fuga lapsi sunt et velocissimo cursu pro defensione vite in civitatem Nitriam inclusi sunt cum magno timore, quod Zuardu, Cadusa et Huba nec non ceteri milites persequentes eos usque ad civitatem et ex eis quosdam interfecerunt et quosdam vulneraverunt et alios ceperunt. Zubur vero dux eorum, dum fugiendo contra eos pugnare vellet, per lanceam Caduse cecidit et captus in custodiam traditus est; ceteri vero in civitatem inclusi, quasi muti remanserunt. Alio namque die Zuard, Cadusa et Huba armata multitudine exercituum ceperunt fortiter expugnare civitatem Nitriam multis modis. Et dedit eis deus victoriam magnam et pugnantes intraverunt eam et fusus est per eos ibi sanguis multorum adversariorum. Tunc iracundia ducti Zuburium ducem illius provincie, quem nudius tertius ceperant, supra montem excelsum ducentes laqueo suspenderunt, unde mons ille a die illo usque nunc Mons[c] Zubur nuncupatur. Et propter hoc factum timuerunt eos omnes homines illius patrie, et omnes nobiles filios suos [d-]eis in obsides[-d] dederunt et omnes nationes illius terre se subiugaverunt sibi usque ad fluvium Wag. Et quia gratia dei antecedebat eos, non solummodo ipsos subiugaverunt, verum etiam omnia castra eorum ceperunt, quorum nomina hec sunt usque modo: Stumtey, Colgoucy, Trusun[e], Blundus et Bana, et ordinatis custodibus castrorum iverunt usque ad fluvium Moroa et firmatis obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum usque ad Boronam et us-

trzy dni nijak nie mogli się przeprawić z powodu wylewu wód. W końcu czwartego dnia Czesi i wszyscy nitrzańscy Słowianie, widząc odwagę Węgrów i nie wytrzymując gradu ich strzał, rzucili się pędem do ucieczki i z wielkim strachem schronili się w mieście Nitra, ratując życie. Szovárd, Kadocsa i Huba oraz inni wojownicy ścigając ich aż pod samo miasto, niektórych zabili, innych zranili lub pojmali. Ich książę zaś Zobor, kiedy w trakcie ucieczki chciał przeciwko nim walczyć, runął ugodzony włócznią[53] Kadocsy i ujęty, został przekazany pod straż; pozostali zaś, zamknięci w mieście, siedzieli tam jak oniemiali. Nazajutrz Szovárd, Kadocsa i Huba wraz z mnóstwem uzbrojonego wojska rozpoczęli z wielką odwagą szturm na miasto Nitra i Bóg dał im wielkie zwycięstwo. Walcząc, weszli do miasta i przelali tam wiele krwi swych wrogów. Następnie, ogarnięci gniewem, pochwyconego dwa dni wcześniej księcia tej prowincji o imieniu Zobor wyprowadzili na wysoką górę i powiesili na sznurze. Dlatego góra ta od owego dnia aż do dziś zwie się górą Zobor. Wydarzenie to wzbudziło strach u wszystkich mieszkańców tej ziemi i wszyscy możni oddali swych synów na zakładników, a wszystkie plemiona tej ziemi aż do rzeki Wag poddały się ich [*Węgrów*] władzy. Za sprawą łaski Bożej Węgrzy nie tylko ich podbili, lecz także opanowali wszystkie ich grody o następujących nazwach: Sempte, Galgóc, Trenczyn, Bolondóc i Bana. Po wyznaczeniu załóg strażniczych dla grodów doszli do rzeki Morawa i, umocniwszy zasieki, wytyczyli granice państwa węgierskiego aż do Borony i Sárváru. Po odniesionym zwycięstwie powrócili do

que ad Saruuar[f] et adepta victoria reversi sunt ad ducem Arpad, et omnes infideles illius terre ferreis cathenis ligatos secum duxerunt. Cumque Zuard, Cadusa nec non Huba ad ducem Arpad cum omnibus captivis suis venissent sani et incolumes, factum est gaudium magnum in curia ducis. Dux Arpad consilio et peticione suorum nobilium donavit accepto iuramento infidelium terras in diversis locis predictis infidelibus de partibus Nytrie ductis, ut ne aliquando infideliores facti repatriando nocerent sibi fidelibus in confinio Nitrie habitantibus. Et in eodem gaudio dux Arpad Hubam fecit comitem Nitriensem et aliorum castrorum et dedit ei terram propriam iuxta fluvium Sytuua[g] usque ad silvam[h] Tursoc.

SRH, ss. 78–80; An. niem., ss. 90–92; An. słc., ss. 82–84; An. pol., ss. 122–126; An. ang., ss. 78–80.

księcia Arpada i przyprowadzli ze sobą wszystkich opornych mieszkańców tej ziemi, związanych żelaznymi łańcuchami. Kiedy Szovárd, Kadocsa oraz Huba powrócili cali i zdrowi ze wszystkimi jeńcami do księcia Arpada, nastała wielka radość na dworze książęcym. Książę Arpad za radą i prośbą swoich dostojników podarował ziemie niepokornych, położone w wymienionych powyżej miejscach, buntownikom z okolic Nitry po odebraniu [od nich] przysięgi, mając na względzie to, że po powrocie do ojczyzny mogliby stawiać jeszcze większy opór i stać się zagrożeniem dla wiernych mu ludów zamieszkujących w sąsiedztwie Nitry. Wśród tej radości książę Arpad mianował Hubę komesem Nitry i innych grodów oraz nadał mu na własność ziemię w pobliżu rzeki Zsitva aż do lasu Turczok.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclauis; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavis. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi. [c] *An. niem*. Mons (*wielką literą M*). [d–d] *Rkp. poprawia z* in obsides eis. [e] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc*. Trusun; *An. pol., An. ang.* Trunsun. [f] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc., An. pol*. Saruuar; *An. ang.* Saruvar. [g] *An. ang.* Sytuva. [h] *Rkp., SRH* sil. *Pozostali wydawcy poprawiają na* silvam.

P r z y p i s y:
53 Rady-Veszprémy: ‘lance’; Múcska: ‘kopijou’, Pražák: ‘kopím’, Silagi: ‘Lanze’.

→ Arpad; → Bana; → Bolondóc; → Borona; → Czechy, Czesi; → Galgóc; → Huba; → Kadocsa; → Morawa; → Nitra; → Nitra, rz.; → Sárvár; → Sempte; → Słowianie; → Szovárd; → Trenczyn; → Turczok; → Wag; → Węgrzy; → Zobor; → Żupan; → Zsitva

C. 38. De exercitu Grecorum et Bulgarorum

Interea[a] dux Salanus, dum intellexisset potentiam et facta Hungarorum, timuit, ut ne aliquando iracundia ducti eum expellerent de regno suo. Tunc inito consilio suorum misit legatos suos ad impera-

Rozdz. 38. O wojsku Greków i Bułgarów

Tymczasem książę Salan, widząc potęgę i czyny Węgrów, zaczął się obawiać, aby powodowani gniewem nie wygnali go kiedyś z jego królestwa. Zatem po naradzie ze swymi wysłał posłów do cesarza

torum Grecorum et ducem Bulgarorum, ut sibi auxilium darent causa pugne contra Arpad ducem Hungarorum. Imperator Grecorum et dux Bulgarorum magnum exercitum Salano duci miserunt. Qui cum ad ducem Salanum pervenissent, in illo loco, qui dicitur Tetel, factum est gaudium magnum in curia ducis. Secundo autem die dux Salanus et sui nobiles inito consilio miserunt legatos ad ducem Arpad dicendo, ut terram eorum dimitteret et ad natale solum repatriare inciperet. Qui cum ad ducem Arpad pervenissent ac mandata Salani ducis ei dixissent, dux Arpad et sui nobiles egre ferentes sic per eosdem legatos duci Salano remandaverunt: "Terram, que inter Danubium et Thysciam iacet, et aquam Danubii, que a Ratispona in Greciam descendit, pecunia nostra comparavimus tunc tempore, quando novi fuimus et pro precio ei misimus XII albos equos et cetera, ut supra. Ipse etiam laudans bonitatem terre sue misit unam sarcinam de herbis sabulorum Olpar et duas lagungulas[b] de aquis Danubii, unde precipimus domino vestro duci Salano, ut dimissa nostra terra celerrimo cursu terram Bulgarorum eat, unde preavus suus descenderat mortuo Athila rege atthavo nostro. Si autem hoc non fecerit, sciat nos in proximo tempore contra eum dimicaturos". Legati vero[c] hoc audientes accepta licentia tristi vultu ad ducem Salanum properaverunt. Dux autem Arpad et sui nobiles egressi de fluvio Zogea cum omni exercitu castra metati sunt iuxta montem Teteuetlen usque ad Thysciam, deinde venientes per crepidinem Thyscie usque ad sabulum Olpar pervenerunt.

SRH, ss. 80–81; An. niem., ss. 92–94; An. słc., ss. 84–86; An. pol., ss. 126–128; An. ang., ss. 80–82.

Greków i księcia Bułgarów, aby udzielili mu wsparcia do walki przeciwko księciu Węgrów Arpadowi. Cesarz Greków i książę Bułgarów przysłali księciu Salanowi wielką armię. Kiedy dotarła ona do Salana, do miejsca zwanegi Titel, nastała wielka radość na dworze księcia. Następnego zaś dnia książę Salan i jego dostojnicy po naradzie wysłali posłów do księcia Arpada z żądaniem, by opuścił ich ziemię i wyruszył w drogę powrotną do rodzinnego kraju. Kiedy przybyli oni do księcia Arpada i przedstawili mu polecenia księcia Salana, książę Arpad i jego wojownicy, czując się tym dotknięci, za pośrednictwem swych posłów dali księciu Salanowi taką odpowiedź: „Ziemię leżącą między Dunajem a Cisą i wodami Dunaju, płynącymi od Ratyzbony do Grecji, nabyliśmy za własne pieniądze wówczas, gdy pojawiliśmy się tu po raz pierwszy i w zapłacie posłaliśmy Salanowi dwanaście białych koni i inne wyżej wymienione[54] przedmioty. On sam także, wychwalając urodzajność swej ziemi, przesłał wiązkę ziół z puszty Alpár oraz dwie buteleczki wody z Dunaju. Dlatego polecamy waszemu panu, księciu Salanowi, aby opuściwszy naszą ziemię, jak najszybciej udał się do ziemi Bułgarów, skąd przybył jego pradziad po śmierci naszego przodka, króla Attyli; a jeśli tego nie uczyni, niechaj wie, że w najbliższym czasie rozpoczniemy przeciw niemu walkę". Posłowie, usłyszawszy to i otrzymawszy pozwolenie odejścia, ze smutkiem na twarzy udali się do księcia Salana. Książę Arpad zaś i jego dostojnicy wyszedłszy z całym wojskiem z okolic rzeki Zagyva, rozbili obóz u podnóża góry Tetétlen aż do Cisy, a następnie, idąc brzegiem Cisy, doszli do puszty Alpár.

[a] *SRH* INterea. [b] *Rkp. poprawia z* latunculas. [c] *Słowo w Rkp. dopisane później tą samą ręką.*

P r z y p i s y:
54 Takiej frazy nie użyto by w żywej mowie, co dowodzi, iż *orationes rectae* są dziełem kronikarza. Jest to powtórzenie podania o białym koniu, legitymizującego pobyt Węgrów na ich obecnych ziemiach, por. rozdz. 14.

→ Alpár; → Arpad; → Attyla; → Bułgaria, Bułgarzy; → Cisa; → Dunaj; → Grecja, Grecy; → Ratyzbona; → Salan; → Tetétlen; → Titel; → Węgrzy; → Zagyva

C. 39. De egressu Salani ducis contra Arpium[a] ducem

Dux autem Salanus cum adiutorio Grecorum et Bulgarorum egressus de Tetel furiata mente per ammonicionem suorum contra ducem Arpad equitare cepit. Et dum uterque exercitus ad invicem prope pernoctassent, neuter eorum dormire per totam noctem ausus fuit, sed equos sellatos in manibus tenendo pernoctaverunt. Mane autem facto ante auroram utraque pars se ad bellum preparavit. Dux vero Arpad cuius adiutor erat deus omnium, armis indutus ordinata acie fusis lacrimis deum orans suos confortans milites dicens: "O Scithici[b], qui per superbiam Bulgarorum a castro Hungu vocati estis Hungarii, nolite oblivisci propter timorem Grecorum gladios vestros et amittatis vestrum bonum nomen. Unde strennue et fortiter pugnemus contra Grecos et Bulgaros, qui assimilantur nostris feminis, et sic timeamus multitudinem Grecorum, sicut multitudinem feminarum". Hoc audito milites sui multum sunt confortati, statimque Lelu filius Tosu tuba cecinit et Bulsuu, filius Bogar[c], elevato vexillo in prima acie contra Grecos pugnaturi venire ceperunt. Et commixta est utraque acies hostium ad bellum et ceperunt

Rozdz. 39. O wyjściu księcia Salana przeciwko księciu Arpadowi

Książę Salan zaś z pomocą Greków i Bułgarów, opętany gniewem, za zachętą swych ludzi, wyruszył konno z Titelu naprzeciw księciu Arpadowi. I kiedy oba wojska nocowały w pobliżu siebie, nikt po obu stronach przez całą noc nie zmrużył oka, lecz spędzono noc, trzymając w gotowości osiodłane konie. A gdy nastał ranek, jeszcze przed świtem obie strony przygotowały się do boju. Książę Arpad wspomagany przez Boga wszechrzeczy, okryty zbroją, ustawił szyk bojowy i, zalewając się łzami, modlił się do Boga, i zachęcał wojowników tymi słowami: „O Scytowie, których Bułgarzy przez swą pychę nazwali Hungarami [*Węgrami*] od grodu Hungu, nie możecie ze strachu przed Grekami zapomnieć o waszych mieczach i utracić waszego dobrego imienia. Walczmy więc z męstwem i odwagą przeciw Grekom i Bułgarom, którzy nie są lepsi od naszych kobiet; obawiajmy się więc tłumu Greków tak, jakbyśmy się obawiali tłumu kobiet". Słysząc to, jego wojownicy nabrali ducha i natychmiast Lél, syn Tasa, zagrał na trąbie, a Bulcsú, syn Bogáta, wzniósł chorągiew i w pierwszym sze-

pugnare acriter inter se, et dum totus exercitus ducis Arpad accessisset pugnaturus contra Grecos, plurimi interficiebantur de Grecis et Bulgariis[d]. Predictus vero dux Salanus, cum vidisset[e] suos deficere in bello, fuga lapsus est et pro salute vite Albam Bulgarie properavit. Greci vero et Bulgari timore Hungarorum percussi viam, quam venerant, oblivioni tradiderunt, fuga lapsi pro salute vite Thysciam pro parvo fluvio reputantes transnatare volebant, sed quia talis timor et terror irruerat super eos, ut propter timorem Hungarorum fere omnes in fluvio Thyscie mortui sunt ita, quod aliqui vix remanserunt, qui imperatori eorum mala salutis nuntiarent. Unde locus ille, ubi Greci mortui fuerunt, a die illo usque nunc Portus[f] Grecorum nuncupatur.

SRH, ss. 81–83; An. niem., ss. 94–96; An. słc., ss. 86–88; An. pol., ss. 128–130; An. ang., ss. 82–84.

regu ruszyli do walki przeciwko Grekom. Zwarły się w boju dwa szeregi wrogów i rozpoczął się zacięty bój. Kiedy całe wojsko księcia Arpada przystąpiło do starcia z Grekami, wielu Greków i Bułgarów poległo. Wspomniany zaś książę Salan, widząc, że jego wojownicy słabną w walce, rzucił się do ucieczki i dla ocalenia życia ruszył pośpiesznie do Belgradu. Grecy zaś i Bułgarzy, ogarnięci lękiem przed Węgrami, zapomnieli jaką drogą przybyli. Ratując życie, rzucili się do ucieczki w przekonaniu, że Cisa jest niewielką rzeką; chcieli ją przepłynąć wpław, ale opanowani strachem i z obawy przed Węgrami wszyscy niemal ponieśli śmierć w wodzie. Niewielu zaledwie uszło z życiem, aby oznajmić cesarzowi złe wieści. Z tej przyczyny miejsce, gdzie zginęli Grecy, od tamtego dnia aż do dziś nazywa się Greckim Brodem [*Görög rév*].

[a] *Tak Rkp., SRH*; *pozostali wydawcy poprawiają na* Arpadium. [b] *Rkp., SRH, An. niem*. Sithici; *An. słc., An. pol., An. ang.* Scithici. [c] *Rkp., SRH, An. niem*. Bogar; *An. słc., An. pol., An. ang.* Bogat. [d] A*n. ang.* Bulgaris. [e] *Rkp*. cividisset, *co pozbawione jest sensu*. [f] *An. niem. pisze to słowo wielką literą, pozostali wydawcy małą*.

→ Arpad; → Belgrad; → Bogát; → Bułgaria, Bułgarzy; → Cisa; → Geréc; → Grecja, Grecy; → Lél; → Salan; → Scytia, Scytowie; → Tas; → Titel; → Ungvár; → Vérbulcsú; → Węgrzy

C. 40. De victoria Arpad[a] ducis

Dux vero Arpad et sui milites adepta victoria hinc egressi venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtueltou, et mansuerunt ibi iuxta silvam Gemelsen XXXIIII[or] diebus et in illo loco dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consuetudinarias leges regni et omnia iura

Rozdz. 40. O zwycięstwie księcia Arpada

Książę Arpad i jego wojownicy po odniesieniu zwycięstwa wyruszyli stamtąd i dotarli do jeziora zwanego Körtvélytó. Przebywali tam w pobliżu lasu Gyümölcsény przez trzydzieści cztery dni. W tym miejscu książę i jego dostojnicy ustanowili wszystkie zwyczajowe

eius, qualiter servirent duci et primatibus suis vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso. Ibi etiam dux condonavit suis nobilibus secum venientibus diversa loca cum omnibus habitatoribus suis et locum illum, ubi hec omnia fuerunt ordinata, Hungarii secundum suum idioma nominaverunt Scerii eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni. Et dux locum illum dedit Oundunec patri Ete a Thyscia usque ad stagnum Botua[b] et a Curtueltou usque ad sabulum Olpar. Postea vero transactis quibusdam temporibus Ethe filius Oundu congregata multitudine Sclauorum[c] fecit inter castrum Olpar et portum Beuldu edificari[d] castrum fortissimum de terra, quod nominaverunt Sclaui[e] secundum ydioma suum Surungrad, id est nigrum castrum.

SRH, ss. 83–84; An. niem.,s. 96; An. słc., s. 88; An. pol., ss. 130–132; An. ang., s. 86.

prawa królestwa i wszelkie jego ustawy dotyczące tego, jak mają [*Węgrzy*] służyć księciu i jego dostojnikom i jak mają sprawować sądy w sprawie każdego popełnionego przestępstwa. Tam też książę darował towarzyszącym mu dostojnikom różne ziemie wraz z ich mieszkańcami, również i to miejsce, gdzie to wszystko ustanowiono. Węgrzy nazwali je w swym języku Scerii [*Szer*] dlatego, że tam określono wszystkie czynności prawne dla królestwa. Obszar ten, ciągnący się od Cisy do mokradeł Botva i od Körtvélytó do puszty Alpár, książę podarował Ondowi[55], ojcu Etego. Następnie zaś, po upływie pewnego czasu Ete, syn Onda, zgromadził znaczną liczbę Słowian i polecił wybudować między grodem Alpár a brodem Bőd potężny gród ziemny, który Słowianie w swym języku nazwali Csongrád, czyli Czarny Gród.

[a] *Rkp. poprawia z* apad. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Botua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Botva. [c] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclauorum; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavorum. [d] *Rkp. poprawia z* edificicari. [e] *Rkp., SRH, An. pol*. Sclaui; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavi.

P r z y p i s y:
55 Węgierski dativus -*nak*, -*nek*.

→ Alpár; → Arpad; → Botva; → Bőd; → Cisa; → Csongrád; → Ete; → Gyümölcsény; → Körtvélytó; → Ond; → Słowianie; → Szer; → Węgrzy

C. 41. De egressu Arpad

Postea vero dux Arpad et sui nobiles hinc egressi venerunt usque ad Titulum subiugando sibi populum. Deinde egressi venerunt usque ad portum Zoloncaman et totum populum infra Thysciam et Danubium habitantem sub iugum suum constituerunt. Hinc vero venientes ad

Rozdz. 41. O wyjściu Arpada

Potem zaś książę Arpad i jego dostojnicy wyruszyli stamtąd i przybyli do Titelu, podbijając [tamtejszy] lud. Następnie przybyli do brodu Zalánkemén i cały lud mieszkający między Cisą a Dunajem wzięli pod swoje panowanie. Stamtąd zaś maszerując, dotarli w okolice Bodrogu

partes Budrug pervenerunt et iuxta fluvium Uoyos[a] castra metati sunt et in partibus illis dux dedit terram magnam cum omnibus habitatoribus suis Tosunec patri Lelu cum avunculo suo Culpun patre Botond. Tunc dux Arpad et sui primates inito consilio constituerunt, quod exercitum mitterent propter Salanum ducem ultra Danubium contra Albam Bulgarie, super quem exercitum constituti sunt principes et ductores: Lelu filius Tosu, Bulsuu filius Bogat, Botond filius Culpun, qui accepta licentia a duce Arpad equitantes transnavigaverunt Danubium nullo contradicente in illo loco, ubi fluvius Zoua[b] descendit in Danubium, et inde egressi contra Albam Bulgarie civitatem equitare ceperunt. Tunc dux Bulgarorum consanguineus Salani ducis cum magno exercitu contra eos pugnaturus cum adiutorio Grecorum accessit. Altera autem die ordinate sunt utreque acies in campo iuxta ripam Danubii. Statim Lelu filius Tosu elevato vexillo sui signi et Bulsuu filius Bogat tubas bellicas sonando pugnaturi accesserunt. Et commixte sunt per partes manus utriusque hostis et ceperunt pugnare inter se acriter et interfecti sunt de Grecis et Bulgariis plurimi et quidam capti sunt ex eis. Videns ergo[c] dux Bulgarie suos deficere in bello, fuga lapsus pro defensione vite Albam civitatem ingressus est. Tunc Lelu, Bulsuu nec non Botond adepta victoria castra metati sunt iuxta Danubium parum inferius in campo et omnes captivos Bulgarorum et Grecorum ante se duci fecerunt, quos ferro ligatos duci Arpad [d-]in Hungariam remiserunt[-d].

SRH, ss. 84–86; An. niem.,s. 98;
An. słc., ss. 88–90; An. pol., ss. 132–134;
An. ang., ss. 86–88.

i rozbili obóz nad rzeką Vajas. Tam książę nadał wielki obszar ziemi ze wszystkimi jej mieszkańcami ojcu Léla o imieniu Tas[56] oraz jego wujowi Kölpényemu, ojcu Botonda. Wtedy książę Arpad i jego dostojnicy po naradzie postanowili ze względu na księcia Salana wysłać wojsko poza Dunaj przeciw bułgarskiemu Belgradowi. Na przywódców i dowódców tego wojska zostali wyznaczeni Tas, Bulcsú, syn Bogáta, i Botond, syn Kölpénya. Ci za zgodą księcia Arpada, nie napotykając żadnego oporu, przeprawili się konno przez Dunaj w miejscu, gdzie rzeka Sawa wpada do Dunaju, i stamtąd wyruszyli konno przeciwko bułgarskiemu miastu Belgrad. Wtedy zbliżył się do nich książę Bułgarów i krewny księcia Salana z wielkim wojskiem, aby z pomocą Greków stoczyć z nimi walkę. Następnego zaś dnia oba oddziały ustawiły się na polu nad brzegiem Dunaju. Natychmiast Lél, syn Tasa, z uniesioną w górę chorągwią swego zastępu i Bulcsú, syn Bogáta, dmąc w trąby bojowe, przystąpili do walki. I zmieszały się oddziały obu wrogów, i zaczęły się bić zaciekle między sobą. Bardzo liczni Grecy i Bułgarzy polegli, a niektórzy zostali wzięci do niewoli. Książę bułgarski, widząc, że jego ludzie słabną w bitwie, rzucił się do ucieczki i, ratując życie, wkroczył do miasta Belgrad. Wtedy Lél, Bulcsú oraz Botond, odniósłszy zwycięstwo, rozbili obóz nieco niżej na polu nad Dunajem i rozkazali prowadzić przed sobą wszystkich jeńców bułgarskich i greckich. Zostali oni związani łańcuchami i odesłani księciu Arpadowi na Węgry.

[a] *Rkp., SRH, An. pol.* Uoyos; *An. niem., An. słc., An. ang.* Voyos. [b] *Rkp., SRH, An. pol.* Zoua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zova. [c] *An. niem.* igitur. [d–d] *Rkp. poprawia z* remiserunt in Hungariam.

P r z y p i s y:
56 J.w.

→ Arpad; → Belgrad; → Bodrog (gród i komitat); → Bogát; → Botond; → Bułgaria, Bułgarzy; → Cisa; → Dunaj; → Grecja, Grecy; → Kölpény; → Lél; → Salan; → Sawa; → Tas; → Titel; → Vajas; → Vérbulcsú; → Węgry; → Zalánkemén

C. 42. De nuntiis ducis Bulgarie

Secundo autem die dux Bulgarie misit nuntios suos cum diversis donis ad Lelu et Bulsuu atque Botond[a] et deprecans eos, ut paci faveant, et insuper mandavit, quod partem Salani ducis avunculi sui non foveret, sed Arpadio duci Hungarie subiugatus fideliter serviret et annuale vectigal persolveret. Illi vero paci faventes proprium filium ducis in pignus accipientes cum multis bonis rebus Bulgarie discesserunt et ducem eorum illesum[b] dimiserunt. Deinde egressi usque ad portam Wazil iverunt et exhinc egressi terram Racy subiugaverunt et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt. Hinc vero egressi usque ad mare pervenerunt et omnes nationes illius patrie dominatui Arpad ducis Hungarorum potenter et pacifice subiugaverunt, et civitatem Spaletensem ceperunt et totam Crouatiam[c] sibi subiugaverunt et inde egressi filios nobilium in obsides acceperunt et in Hungariam reversi sunt ad ducem Arpad. Quorum etiam bella et fortia queque facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non

Rozdz. 42. O posłach księcia bułgarskiego

Następnego dnia książę bułgarski wysłał swych posłów z różnymi darami do Léla, Bulcsú oraz Botonda, prosząc ich, aby wyrazili zgodę na pokój, oraz przekazał im, że nie będzie popierał swego wuja, księcia Salana, lecz jako poddany będzie wiernie służył księciu węgierskiemu Arpadowi i płacił coroczny trybut. Węgrzy jednak, w trosce o zachowanie pokoju, wzięli na zakładnika syna księcia i odeszli z wieloma wspaniałymi darami z Bułgarii, księcia ich zaś pozostawili bez szwanku. Następnie wyruszyli i dotarli do Bramy Wasyla, idąc zaś dalej, podbili Raszkę, a jej władcę wzięli do niewoli i skutego łańcuchami długo więzili. Odchodząc stamtąd, dotarli do morza i bez walki, lecz stanowczo[57], poddali pod panowanie węgierskiego księcia Arpada wszystkie plemiona tego kraju. Zdobyli także miasto Split i podbili całą Chorwację. Na odchodnym zabrali ze sobą jako zakładników możnych tego kraju i powrócili na Węgry do księcia Arpada. Jeśli nie chcecie uwierzyć temu, co napisano o ich wojnach i dzielnych czynach na kartach tej kroniki, to dajcie wiarę pieśniom wesołków i zmyślonym baśniom prostego ludu, które do dnia

tradunt. Sed quidam dicunt eos ivisse[d] usque ad Constantinopolim[e] et portam auream Constantinopolis Botondium cum dolabro suo incidisse. Sed ego, quia in nullo codice hystoriographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere[f] non proposui.

SRH, ss. 86–87; An. niem.,s. 100; An. słc., ss. 90–92; An. pol., ss. 136–138; An. ang., ss. 88–90.

dzisiejszego nie pozwalają zaginąć pamięci o wojennych czynach Węgrów. Niektórzy powiadają, że dotarli oni aż do Konstantynopola i że Botond uderzył swym toporem w Złotą Bramę Konstantynopola. Ja jednak nie znalazłem nic na ten temat w dziełach historiografów, a tylko słyszałem o tym ze zmyślonych podań ludowych i dlatego postanowiłem nie zapisywać tego wydarzenia w tej kronice.

[a] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc*. Bontond; *An. pol., An. ang.* Botond. [b] *Rkp. poprawia z* in lesum. [c] *Rkp., SRH, An. pol., An. ang.* Crouatiam; *An. niem., An. słc*. Crovatiam. [d] *Rkp*. iuusse; *poprawka wydawców*. [e] *Rkp. poprawia z* Constantipolim. [f] *Rkp. poprawia z* scip.

P r z y p i s y:
57 Fraza *potenter et pacifice* jest nietypowa dla kronikarstwa węgierskiego. Używa jej Albert z Akwizgranu, kronikarz pierwszej krucjaty piszący ok. 1100 r., oraz występuje ona w szeregu dokumentów hiszpańskich (An. ang., ss. 90–91 i przyp. 3).

→ Arpad; → Botond; → Brama Wasyla; → Bułgaria, Bułgarzy; → Chorwaci, Chorwacja; → Ioculator; → Konstantynopol; → Lél; → Salan; → Serbia, Serbowie; → Split; → Vérbulcsú; → Węgry; → Węgrzy

C. 43. De castris Zabrag, Posaga et Vlcou[a]

Bulsuu, Lelu et Botond hinc egressi silvam, que dicitur Peturgoz, descendentes iuxta fluvium Culpe castra metati sunt, et transito fluvio illo usque ad fluvium Zoua[b] pervenerunt. Et transito Zoua[c] castrum Zabrag ceperunt et hinc equitantes castrum Posaga et castrum Vlcou[d] ceperunt, et hinc egressi Danubium in portu Greci transnavigantes in curiam ducis Arpad pervenerunt. Cumque Lelu, Bulsu et Botond ceterique milites sani et incolumes cum magna victoria in secundo anno ad ducem Ar-

Rozdz. 43. O grodach Zagrzeb, Požega i Valkó

Bulcsú, Lél i Botond, przeszedłszy przez las zwany Petrov Gvozd, idąc w dół wzdłuż rzeki Kupa, rozbili obóz, a gdy przeprawili się przez tę rzekę, doszli do rzeki Sawa. Po jej przejściu zdobyli gród Zagrzeb. Stamtąd jadąc konno, zdobyli grody Požega i Valkó, a przeprawiwszy się przez Dunaj przy brodzie Geréc, dotarli na dwór księcia Arpada. Skoro Lél, Bulcsú i Botond oraz inni wojownicy, cali i zdrowi, w następnym roku po wielkim zwycięstwie powrócili do księcia Arpada, nastała wielka radość

pad reversi fuissent, factum est gaudium magnum per totam curiam ducis et fecerunt convivium magnum et epulabantur cottidie splendide Hungarii una cum diversis nationibus. Et vicine nationes audientes facinora facta eorum, confluebant ad ducem Arpad et pura fide subditi serviebant ei sub magna cura, et plurimi hospites facti sunt domestici.

i na całym dworze książęcym urządzono wspaniałą ucztę, a Węgrzy codziennie uroczyście biesiadowali w towarzystwie różnych plemion. Sąsiednie zaś ludy, słysząc o ich przedsięwzięciach i czynach, tłumnie przybywały do księcia Arpada i jako poddani służyły mu z wielką gorliwością, szczerze i wiernie, i wielu przybyszów stało się ziomkami.

SRH, ss. 87–88; An. niem., ss. 100–102
An. słc., s. 92; An. pol., s. 140;
An. ang., ss. 90–92.

[a] *An. niem*. Ulcou. [b] *Rkp., SRH, An. pol*. Zoua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zova. [c] *Rkp., SRH, An. pol*. Zoua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Zova. [d] *An. niem*. Ulcou.

→ Arpad; → Botond; → Dunaj; → Geréc; → Kupa; → Lél; → Petrov Gvozd; → Požega; → Sawa; → Valkóvár; → Vérbulcsú; → Węgrzy; → Zagrzeb

C. 44. De insula Danubii

Post hec vero egressus dux Arpad de partibus illis, ubi nunc est castrum Budrug, et descendit iuxta Danubium usque ad [a]-Insulam Magnam-[a]. Et castra metati sunt iuxta insulam et dux Arpad suique nobiles intrantes insulam visa fertilitate et ubertate ilius loci ac munitionem[b] aquarum Danubii dilexerunt locum ultra, quam dici potest, et constituerunt, ut ducalis esset insula et unusquisque nobilium personarum suam ibi haberet curiam et villam. Statim dux Arpad conductis artificibus precepit facere egregias domos ducales et omnes equos suos longitudine dierum fatigatos ibi introductos pascere precepit et agasonibus suis magistrum prefecit quendam Cumanum, virum prudentissimum nomine Sepel et propter Sepel magistrum agasonum inibi morantem vocata est insula illa nomine Sepel

Rozdz. 44. O wyspie na Dunaju

Po tych wydarzeniach książę Arpad wyruszył z tych stron, gdzie teraz jest gród Bodrog, i zszedł wzdłuż Dunaju aż do wielkiej wyspy. Obóz rozbili w pobliżu wyspy, a książę Arpad i jego możni, wszedłszy na wyspę, zobaczyli, jak urodzajna jest ta ziemia i jak zabezpieczają ją wody Dunaju; i niezwykle spodobało im się to miejsce. Postanowili, że wyspa będzie należała do księcia, a każdy z możnych będzie tam miał dwór i wieś. Książę Arpad natychmiast rozkazał sprowadzonym rzemieślnikom wybudować wspaniałe domy, godne księcia. Rozkazał także, aby przyprowadzono tam na wypas wszystkie jego konie, zmęczone wielodniowym marszem. Przełożonym nad swoimi koniuszymi mianował pewnego Kumana, męża bardzo mądrego o imieniu Csepel, i właśnie od Csepela, przełożonego nad koniu-

usque in hodiernum diem. Dux vero Arpad et sui nobiles permanserunt[e] ibi cum famulis et famulabus suis pacifice et potenter a mense Aprilis usque ad mensem Octobris. Et dimissis ibi uxoribus suis communi consilio ab insula exeuntes constituerunt, ut ultra Danubium irent et terram Pannonie subiugarent et contra Carinthinos bellum promoverent ac in marciam Lambardie[d] se venire prepararent et, antequam hoc fieret, mitterent exercitum contra Glad ducem, qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum Horom, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit. Ad hoc autem missi sunt Zuardu et Cadusa atque Boyta, qui, cum accepta licentia equitarent, Tysciam in Kenesna transnavigaverunt et descensum fecerunt iuxta fluvium Sezturеg. Et nemo adversarius inventus est eis, qui levaret manus contra eos, quia timor eorum irruerat super omnes homines illius terre. Exhinc egressi ad partes Beguey pervenerunt et ibi per duas ebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patrie a Morisio usque ad fluvium Temes sibi subiugaverunt et filios eorum in obsides acceperunt. Deinde amoto exercitu venerunt versus fluvium Temes et castra metati sunt iuxta Vadum Arenarum, et, cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad, a cuius progenie Othum[e] descendit, dux illius patrie cum magno[f] exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum. Altera autem die, dum utraque acies interiacente fluvio Temes ad invicem nullatenus transire valuisset, tunc Zuardu iniunxit fratri suo Caduse, ut[g] cum dimidia parte exercitus sui descenderet inferius

szymi, tamże przebywającego, wyspa otrzymała nazwę Csepel i tak jest aż do dnia dzisiejszego. A książę Arpad i jego możni przebywali tam w spokoju i dostatku ze swoimi rodzinami i służbą od kwietnia aż do października. Następnie wspólnie postanowili pozostawić tam swoje żony i wyruszyć z wyspy, aby iść za Dunaj i podbić ziemię panońską, stoczyć wojnę z Karyntią i przygotować się na wkroczenie do Marchii Lombardzkiej. Ale [zdecydowali, że] zanim to nastąpi, wyślą wojsko przeciwko księciu Galádowi, który panował od rzeki Marusza aż do grodu Haram i z którego rodu po wielu latach zrodził się Ajtony, zabity [później] przez Csanáda. W tym celu wysłano Szovárda, Kadocsę oraz Vajtę, którzy otrzymawszy taki rozkaz, wyruszyli konno, przeprawili się przez Cisę w miejscowości Kanizsa i dotarli nad rzekę Csesztreg. Nie znaleźli żadnego przeciwnika, który ośmieliłby się podnieść na nich rękę, ponieważ strach przed nimi padł na wszystkich ludzi tej ziemi. Wyruszywszy stamtąd, dotarli w okolice rzeki Begej i tam przebywali przez dwa tygodnie, dopóki nie podbili wszystkich mieszkańców tych stron od Maruszy aż do rzeki Temes, a synów ich nie zabrali jako zakładników. Zebrawszy następnie wojsko, wyruszyli w kierunku rzeki Temes i rozbili obóz w pobliżu Piaszczystego Brodu, czyli Fövény, a kiedy chcieli przejść przez rzekę, wyszedł im naprzeciw Galád, z którego rodu pochodził Ajtony, z licznymi zastępami jazdy i piechoty, przy wsparciu Kumanów, Bułgarów i Włachów. Następnego zaś dnia, kiedy jedna i druga armia nie mogła podjąć ataku na przeciwnika, gdyż pośrodku rozpościerała się rzeka Temes, Szovárd kazał swemu

et, quolibet[h] modo posset transmeare, pugnaret contra hostes. Statim Cadusa preceptis fratris sui obediens cum medietate exercitus equitans descendit inferius celerrimo[i] cursu et, sicut divina gratia erat eis previa, levem habuit transitum. Et dum una pars exercitus Hungarorum cum Cadusa ultra esset et dimidia pars cum Zuard citra esset, tunc Hungarii tubas bellicas sonuerunt et fluvium transnatando acriter pugnare ceperunt. Et quia deus sua gratia antecedebat Hungaros, dedit eis victoriam magnam et inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post messores. Et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum et tres kenezy Bulgarorum et ipse Glad dux eorum fuga lapsus evasit, sed omnis exercitus eius liquefacti, tamquam cera a facie ignis, in ore gladii consumpti sunt. Tunc Zuard et Cadusa atque Boyta adepta victoria hinc egressi venerunt versus fines Bulgarorum et castra metati sunt iuxta fluvium Ponoucea. Dux vero Glad fuga lapsus, ut supra diximus, propter timorem Hungarorum castrum Keuee[j] ingressus est et tercio die Zuardu et Cadusa nec non Boyta, a quo genus Brucsa descendit, ordinato exercitu contra castrum Keuee[k] pugnare ceperunt. Hoc cum Glad dux eorum vidisset, missis legatis pacem ab eis petere cepit et castrum sua sponte cum diversis donis condonavit. Hinc euntes castrum Ursoua[l] ceperunt et per mensem unum ibi habitaverunt et Boytam cum tercia parte exercitus ac filiis incolarum in obsides positis ad ducem Arpad remiserunt, et insuper legatos suos miserunt, ut eis licentiam daret in Greciam eundi, ut totam Macedoniam sibi subiugarent a Danubio usque ad Nigrum Mare. Nam mens Hungarorum tunc tempore nichil

bracie Kadocsy, aby z połową swego wojska przesunął się niżej, by tym sposobem mógł się przeprawić przez rzekę i zaatakować wroga. Kadocsa, posłuszny rozkazom swojego brata, bardzo szybko przesunął się z połową konnicy wzdłuż rzeki i z łaską Bożą łatwo ją przekroczył. A kiedy jedna część wojska węgierskiego z Kadocsą była po jednej stronie, a druga połowa z Szovárdem po drugiej, wtedy Węgrzy zadęli w trąby bojowe i ci, którzy najpierw przekroczyli rzekę, rozpoczęli krwawą bitwę. A ponieważ Bóg swoją łaską sprzyjał Węgrom, dał im wielkie zwycięstwo, a wrogowie ich padali przed nimi jak pokosy przed żniwiarzami. W tej bitwie zginęło dwóch książąt kumańskich i trzech kniaziów bułgarskich, a sam Galád – ich książę – uratował się ucieczką, natomiast całe jego wojsko stopniało jak wosk od ognia i wyginęło od miecza. Wtedy Szovárd, Kadocsa oraz Vajta po odniesionym zwycięstwie wyruszyli stamtąd w kierunku granic bułgarskich i rozbili obóz nad rzeką Panóca. Książę Galád, uratowawszy się ucieczką, jak wyżej powiedzieliśmy, w obawie przed Węgrami udał się stamtąd do grodu Keve. Trzeciego dnia natomiast, Szovárd, Kadocsa i Vajta, od którego pochodzi ród Baracska, uszykowawszy wojsko, rozpoczęli szturm grodu Keve. Kiedy książę Galád to zobaczył, wysłał posłów, aby poprosili ich o pokój, a gród swój przekazał im dobrowolnie wraz z rozlicznymi darami. [Węgrzy] idąc dalej, zajęli gród Orszowa i przebywali w nim przez miesiąc, a Vajtę z jedną trzecią wojska i synami miejscowego ludu w charakterze zakładników, odesłali do księcia Arpada. Wysłali doń swoich posłów, by dał im pozwolenie na wyru-

aliud optabat, nisi occupare sibi terras et subiugare nationes et bellico uti labore. Quia Hungarii tunc tempore ita gaudebant de effusione humani sanguinis sicut sanguissuga et, nisi ita fecissent, tot bonas terras posteris suis non dimisissent. Quid plura? Boyta et legati eorum ad ducem Arpad pervenerunt et res gestas sibi narraverunt. Dux vero opus eorum collaudavit[m] et Zuardu ac Caduse licentiam concessit liberam in Greciam eundi et terram preoccupandi sibi et Boyte pro suo[n] fidelissimo servicio dedit terram[o] magnam iuxta Thysciam nomine Torhus. Tunc legati Zuard et fratris sui Caduse accepta licentia leti ad dominos suos reversi sunt.

SRH, ss. 88–92; An. niem., ss. 102–106; An. słc., ss. 92–96; An. pol., ss. 142–148; An. ang., ss. 92–96.

szenie do Grecji, aby podbili całą Macedonię od Dunaju aż do Morza Czarnego. Albowiem duch Węgrów w tym czasie niczego innego nie pragnął, jak tylko zdobywać dla siebie ziemię, podbijać narody i ponosić trudy wojenne. Zaiste, Węgrzy w tym czasie cieszyli się z rozlewu krwi ludzkiej niczym pijawka, ale gdyby tak nie postępowali, nie pozostawiliby potomnym tylu dobrych ziem. Cóż dalej? Vajta i ich posłowie dotarli do księcia Arpada i opowiedzieli mu, co się wydarzyło. Książę zaś pochwalił ich czyny, a Szovárdowi i Kadocsy udzielił pełnego pozwolenia, aby swobodnie udali się na ziemie greckie i podbijali je. Vajcie natomiast, za jego wierną służbę, dał wielki obszar ziemi nad Cisą o nazwie Tarhos. Wówczas posłowie Szovárda i jego brata Kadocsy uradowani udali się do swoich panów.

[a-a] *An. ang. zapisuje tę nazwę dużą literą, pozostali wydawcy małą.* [b] *An. ang.* munitione. [c] *Rkp.* permaserunt, *poprawka wydawców.* [d] *An. pol.* Lombardie. [e] *Rkp., SRH, An. niem.* Othum; *An. słc., An. pol., An. ang.* Ohtum. [f] *An. ang.* magna. [g] *Rkp.* ut ut. [h] *Rkp., SRH* quodlibet, *poprawka reszty wydawców.* [i] *Rkp. poprawia z* celerimo. [j] *Rkp., SRH, An. pol.* Keuee; *An. niem., An. słc., An. ang.* Kevee. [k] *Rkp., SRH, An. pol.* Keuee; *An. niem., An. słc., An. ang.* Kevee. [l] *Rkp., SRH, An. pol.* Ursoua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Ursova. [m] *Rkp., SRH, An. pol.* collaudavit; *An. niem., An. słc., An. ang.* conlaudavit. [n] *Rkp. poprawia z* su. [o] *Rkp.* teram; *poprawka wydawców.*

→ Ajtony; → Arpad; → Baracska; → Begej; → Bodrog (gród i komitat); → Bułgaria, Bułgarzy; → Cisa; → Csanád, wódz; → Csepel; → Csesztreg; → Czarne Morze; → Dunaj; → Fövény; → Galád; → Grecja, Grecy; → Haram; → Kadocsa; → Kanizsa; → Karantanie, Karyntia; → Kenezy; → Keve; → Kumanie; → Lombardia; → Macedonia; → Magister; → Marusza; → Orszowa; → Panóca; → Panonia; → Szovárd; → Tarhos; → Temes; → Vajta; → Węgrzy; → Wołosi

C. 45. De civibus Bulgarorum et Macedonum

Transactis quibusdam diebus Zuard et Cadusa cum omni exercitu suo elevatis vexillis signiferis aquam Danubii transnavigaverunt et castrum Borons

Rozdz. 45. O Bułgarach i Macedończykach

Po kilku dniach Szovárd i Kadocsa podniósłszy w górę chorągwie ze znakami, przeprawili się z całym wojskiem przez rzekę Dunaj i zajęli gród Barancs, a na-

ceperunt, deinde ad castrum Scereducy iverunt. Audientes hoc cives Bulgarorum et Macedonum, timuerunt valde a facie eorum. Tunc omnes incole illius terre miserunt nuntios suos cum donariis multis, ut terram sibi subiugarent et filios suos in obsides traderent. Zuard et Cadusa paci faventes et dona et obsides eorum accipientes eos quasi suum proprium populum in pace dimiserunt, ipsi vero ceperunt equitare ultra portam Wacil et castrum Philippi regis ceperunt, deinde totam terram usque ad Cleopatram[a] civitatem sibi subiugaverunt et sub potestate sua habuerunt totam terram a civitate Durasu usque ad terram Rachy. Et Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Grecia remansit, et ideo dictus est soba secundum Grecos, id est stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam.

SRH, ss. 92–93; An. niem., ss. 106–108; An. słc., ss. 96–98; An. pol., ss. 148–150; An. ang., s. 98.

stępnie podążyli do grodu Szeredec, czyli Sofia. Słysząc o tym, ludy Bułgarów i Macedończyków poczuły wielki lęk przed nimi. Wszyscy więc mieszkańcy tej ziemi wysłali swoich posłów z licznymi darami, aby oznajmić im, iż mogą podbić [ich] ziemię, a synów swoich przekażą im jako zakładników. Szovárd i Kadocsa, jako że sprzyjali pokojowi, przyjęli od nich dary i zakładników, a ich samych, niczym własny naród, zostawili w spokoju. Sami natomiast udali się poza Bramę Wasyla i zajęli gród Filipopol [*Płowdiw*]. Następnie podbili cały kraj aż do miasta Kleopatry, a zatem pod swoim panowaniem mieli całą ziemię od miasta Durrës aż do Raszki. Szovárd wziął sobie żonę w tej krainie, a naród ów, który nazywa się Sobamogera, pozostał w Grecji po śmierci księcia Szovárda, a nazwano go *soba* – co po grecku znaczy „głupi naród”[58] – ponieważ po zgonie swego pana nie pragnął wrócić do swojej ojczyzny.

[a] *An. ang.* Neopatram *z identyfikacją z miastem Neopatras*.

P r z y p i s y:

58 Por. gr. *σοβαρός* ‘pyszny’, ‘dumny’, ‘arogancki’. Nie jest słuszne nawiązanie w tym kontekście przez L. Veszprémyego do *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* (DAI 38). Po pierwsze, o wędrówce tych Czarnych Węgrów na wschód, do Armenii, kronikarz nic nie wie; po drugie, formy greckie są odległe i nie mają wspólnej podstawy.

→ Barancs; → Brama Wasyla; →Bułgaria, Bułgarzy; → Dunaj; → Durrës; → Filipopol; → Grecja, Grecy; → Kadocsa; → Kleopatra; → Macedonia; → Serbia, Serbowie; → Sobamogera; → Szeredec; → Szovárd

C. 46. De portu Moger

Transactis quibusdam diebus dux Arpad et omnes sui primates communi consi-

Rozdz. 46. O brodzie Megyer[59]

Po pewnym czasie książę Arpad i wszyscy jego dostojnicy po wspólnej nara-

lio et pari consensu ac libera voluntate egredientes de insula castra metati sunt ultra Surcusar usque ad fluvium Racus. Et dum vidissent, quod undique tuti essent, nec aliquis eis obsistere valeret, transierunt Danubium et portum, ubi transitum fecerunt, portum Moger nominaverunt eo quod VII principales persone, qui Hetumoger dicti sunt, ibi Danubium transnavigaverunt. Transito Danubio castra metati sunt iuxta Danubium usque ad Aquas Calidas Superiores. Et hoc audito omnes Romani per terram Pannonie habitantes vitam fuga servaverunt. Secundo autem die dux Arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus Hungarie intraverunt in civitatem Atthile regis et viderunt omnia palacia regalia quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non, et ammirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea et facti sunt leti ultra, quam dici potest, eo, quod capere meruerunt sine bello civitatem[a] Atthile regis, ex cuius progenie dux Arpad descenderat, et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palatio Attile regis collateraliter sedendo et omnes simphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se. Fercula, pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis, quia omnia bona aliorum regnorum circumiacentium dederat deus in manus eorum, et vivebant large ac splendide cum omnibus hospitibus ad se venientibus. Et hospitibus secum commorantibus dux Arpad terras et possessiones magnas dabat et hoc audito multi hospitum confluebant ad eum et ovanter morabantur cum eo. Tunc dux Arpad et sui propter leticiam

dzie dobrowolnie opuścili wyspę i rozbili obóz poza Soroksár nad rzeką Rákos. Przekonawszy się, że zewsząd są bezpieczni i nikt nie jest w stanie stawić im oporu, przeprawili się przez Dunaj, a bród, w którym dokonali przeprawy, nazwali brodem Megyer, ponieważ siedmiu dostojników, których zwano Hetumoger [*Hétmagyar*], w tym właśnie miejscu przepłynęło Dunaj. Przeprawiwszy się przez Dunaj, rozbili obóz nad rzeką Dunaj w pobliżu Gorących Wód [*Budafelhévíz*]. A kiedy dowiedzieli się o tym Rzymianie, zamieszkujący krainę panońską, gromadnie ratowali się ucieczką. Drugiego dnia książę Arpad i wszyscy jego dostojnicy ze wszystkimi wojownikami węgierskimi przybyli do miasta króla Attyli i zobaczyli wszystkie pałace królewskie, niektóre zniszczone aż do fundamentów, niektóre zaś istniejące, i niezmiernie podziwiali te kamienne budowle[60]. Uradowali się nadzwyczaj, gdyż zdołali bez walki zdobyć miasto króla Attyli, z którego rodu pochodził książę Arpad. Ucztowali zatem codziennie, z wielką radością zasiadając wspólnie w pałacu króla Attyli; podziwiali wszystkie słodko brzmiące dźwięki cytr i fletów i wszelkie śpiewy kuglarzy. Potrawy i napoje podawano księciu i możnym w złotych naczyniach, a służbie i wieśniakom w srebrnych, ponieważ wszystkie dobra innych, leżących wkoło królestw Bóg dał w ich ręce, a żyli w dostatku i okazałości z wszystkimi gośćmi przychodzącymi do nich. Gościom z nim przebywającym książę Arpad dawał rozległe ziemie i posiadłości, a gdy o tym usłyszano, napłynęło do niego wielu gości i z wielką radością przy nim pozostało. Wtedy książę

permanserunt in civitate Atthile regis per XX[ti b] dies et omnes milites Hungarie ante presentiam ducis[c] fere cottidie super dextrarios suos sedendo cum clipeis et lanceis maximum turnamentum faciebant[d] et alii iuvenes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant, unde dux Arpad valde letus factus est et omnibus militibus suis diversa donaria tam in auro quam in argento cum ceteris possessionibus donavit et in eodem loco Cundunec patri Curzan dedit terram a civitate Atthile regis usque ad Centum Montes et usque ad Gyoyg et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc Curzan castrum illud sub suo proprio nomine iussit appellari, quod nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni traditum.

SRH, ss. 93–95; An. niem., ss. 108–110; An. słc., ss. 98–100; An. pol., ss. 152–154; An. ang., ss. 98–102.

Arpad i jego towarzysze, powodowani radością, pozostali w mieście króla Attyli przez dwadzieścia dni, a wszyscy wojownicy węgierscy na swoich wierzchowcach niemal codziennie urządzali przed obliczem księcia wielkie turnieje, zbrojni w tarcze i włócznie[61]. Inni młodzieńcy natomiast, zwyczajem pogańskim zabawiali się łukami i strzałami. Bardzo był tym uradowany książę Arpad i wszystkim swoim wojownikom ofiarował wraz z innymi posiadłościami rozliczne podarunki tak w złocie, jak i w srebrze, a w tym samym miejscu Kündowi[62], ojcu Kurszána, dał ziemię od miasta króla Attyli poczynając, aż po Százhalom i Diósd, a jego synowi podarował jeden gród do obrony jego ludu. Kurszán zaś rozkazał ów gród nazwać swoim imieniem, która to nazwa aż do dnia dzisiejszego nie uległa zapomnieniu.

[a] *Rkp. poprawia z* civitem. [b] *Rkp. poprawia z* XX[ta]. [c] *Rkp. poprawia z* duci*, dodając końcowe* s. [d] *Rkp. poprawia z* fece[bant] *na* fecie[bant]; *SRH* feciebant; *pozostali wydawcy* faciebant.

P r z y p i s y:
59 Rozdział ten przytaczamy ze względu na opis uczty przypominający opis w *Kronice węgiersko-polskiej*.
60 Były to pozostałości budowli rzymskich.
61 Por. rozdz. 37
62 Węgierski dativus.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Arpad; → Attyla; → Budafelhévíz; → Diósd; → Dunaj; → Hétmagyar; → Ioculator; → Kurszán; → Künd; → Megyer (2); → Óbuda; → Panonia; → Rákos; → Soroksár; ; → Węgry

C. 47. De terra Pannonie

Dux vero Arpad XXI[o] die inito consilio egressus est de Ecilburgu, ut subiugaret sibi terram Pannonie usque ad fluvium Droua[a], et prima die castra metatus est

Rozdz. 47. O krainie panońskiej

Natomiast książę Arpad, zgodnie z powziętym zamiarem, dwudziestego pierwszego dnia wyruszył z Ecilburga, aby podbić ziemię panońską aż do rzeki

iuxta Danubium versus Centum Montes. Tunc ordinatum est, quod dux de exercitu suo unam partem mitteret iuxta Danubium versus castrum Borona, cui prefecit [b-]principes et ductores[-b] duos de principalibus personis, scilicet Ete pater Eudu et Boyta, a quo genus Brugsa[c] descendit, quibus etiam pro suo fidelissimo obsequio[d] dux Arpad donavit munera non minima et Eudunec filio Ete dedit terram iuxta Danubium cum populo non numerato. Et in loco illo Eudu subiugato populo illius partis edificavit castrum, quod nominavit vulgariter Zecuseu eo, quod sibi sedem et stabilitatem constituit. Et Boyte eodem modo dedit terram magnam versus Saru cum populo non numerato, que usque modo nuncupatur Boyta.

SRH, ss. 95–96; An. niem.,s. 110; An. słc., s. 100; An. pol., ss. 154–156; An. ang., s. 102.

Drawa, i pierwszego dnia rozbił obóz nad Dunajem w kierunku Százhalom. Wtedy postanowiono, że książę pośle jedną część swojego wojska wzdłuż Dunaju w kierunku grodu Baranyavár, zaś na dowódców tego wojska wyznaczył dwóch spośród dostojnych osobistości, to jest Ete, ojca Öda, oraz Vajtę, od którego pochodzi ród Baracska. Ich także książę Arpad obdarował za wierne posłuszeństwo nie byle jakimi darami, a synowi wodza Etego, Ödowi[63], dał ziemię wzdłuż Dunaju z niezliczonym ludem. W tym miejscu Öd, podbiwszy okoliczną ludność, zbudował gród, który nazwał w języku ludowym Szekcső dlatego, iż obrał go sobie na stałą siedzibę. Ponadto tym samym sposobem Vajcie dał rozległe tereny w kierunku Sáru z niezliczonym ludem, które aż do teraz nazywają się Vajta.

[a] *Rkp., SRH, An. pol*. Droua; *An. niem., An. słc., An. ang.* Drova. [b–b] *Rkp. poprawia z* principem et ductorem. [c] *An. ang.* Brucsa. [d] *W Rkp. słowo nadpisane*.

P r z y p i s y:
63 J.w.

→ Arpad; → Baracska; → Baranyavár; → Drawa; → Dunaj; → Ete; → Óbuda; → Öd; → Panonia; → Sár; → Százhalombatta; → Szekcső; → Vajta

C. 48. De civitate Bezprem

In[a] secunda parte exercitus missus est Vsubu[b] pater Zolocu et Cusee[c], qui iret versus civitatem Bezprem et subiugaret omnes habitatores terre usque ad Castrum Ferreum. Tunc Usubu princeps et ductor illius exercitus licentiatus a duce elevato vexillo[d] egressus est et castra metatus est iuxta montem Pacoztu. Hinc vero equitantes in campo Peytu castra

Rozdz. 48. O mieście Veszprém

Z drugą częścią wojska zostali wysłani Ösbő, ojciec Szalóka, oraz Őse. Udali się oni w kierunku miasta Veszprém i ujarzmili wszystkich mieszkańców tej krainy aż do Żelaznego Grodu. Tak więc Ösbő, naczelnik i wódz tego wojska, po otrzymaniu pozwolenia od księcia i po podniesieniu w górę chorągwi, wyruszył w drogę i rozbił obóz

metati sunt et per tres dies ibi permanserunt, quarto autem [e–e] usque ad castrum Bezprem pervenerunt. Tunc Usubu et Eusee ordinato exercitu contra Romanos milites, qui castrum Bezprem custodiebant, pugnare acriter ceperunt. Et pugnatum est inter eos per ebdomadam unam. In secunda autem ebdomada, feria IIII[ta] dum utraque pars exercitus labore belli nimis esset fatigata, tunc Usubu et Eusee plures milites Romanorum in ore gladii consumpserunt et quosdam ictibus sagittarum interfecerunt. Reliqui vero Romanorum videntes audaciam Hungarorum dimisso castro Bezprem fuga lapsi sunt et pro remedio vite in terram Theotonicorum properaverunt, quos Usubuu et Eusee usque ad confinium Theotonicorum persecuti sunt. Quadam autem die, dum Hungarii et Romanii in confinio essent, Romani fugiendo latenter fluvium, qui est in confinio Pannonie et Theotonicorum, transnataverunt, unde fluvius ille ab Hungaris vocatus Loponsu eo, quod Romani propter metum Hungarorum latenter transnataverunt.

SRH, ss. 97–98; An. niem.,s. 112; An. słc., ss. 100–102; An. pol., ss. 158–160; An. ang., ss. 102–104.

u stóp góry Pákozd. Po wyjeździe stamtąd rozbili obóz na Polu Pét i przez trzy dni tam pozostawali, czwartego zaś dnia dotarli aż do grodu Veszprém. Wtedy Ösbő i Őse sprawiwszy wojsko przeciwko wojownikom rzymskim, którzy bronili grodu Veszprém, zaczęli ostro walczyć. Walczyli ze sobą cały tydzień. W następnym zaś tygodniu, czwartego dnia, kiedy obie strony były bardzo zmęczone atakiem, Ösbő i Őse położyli trupem bardzo wielu wojowników rzymskich, w tym niektórych pozabijali, miotając w nich strzałami. Pozostali zaś Rzymianie, widząc odwagę Węgrów, opuścili gród Veszprém i, ratując się ucieczką, pospieszyli dla ocalenia życia w kierunku ziemi niemieckiej, a Ösbő i Őse ścigali ich aż do granic niemieckich. Któregoś zaś dnia, kiedy Węgrzy i Rzymianie znaleźli się na pograniczu, Rzymianie uciekając, przeprawili się ukradkiem przez rzekę, która jest na granicy Panonii i Niemiec; dlatego rzeka ta otrzymała nazwę Lapincs, ponieważ Rzymianie ze strachu przez Węgrami przeprawili się przez nią po kryjomu.

[a] *SRH* IN. [b] *Rkp., SRH, An. pol.* Vsubu; *An. niem., An. słc., An. ang.* Usubu. [c] *An. ang.* Eusee. [d] *Rkp. poprawia z* velillo. [e–e] *An. ang.* die.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Lapincs; → Niemcy; → Ösbő; → Őse; → Pákozd; → Panonia; → Pét; → Szalók; → Vasvár; → Veszprém; → Węgrzy

C. 49. De Castro Ferreo

Et exhinc Usubuu pater Zoloucu et Eusee[a] pater Urcun reversi Castrum Ferreum ceperunt et filios incolarum in ob-

Rozdz. 49. O Żelaznym Grodzie

Następnie Ösbő, ojciec Szalóka, i Őse, ojciec Örkénya, powrócili stamtąd, zajęli Żelazny Gród, a synów mieszkań-

sides acceperunt. Hinc vero equitantes iuxta fluvium Bolotun usque ad Thyon pervenerunt et subiugatis[b] sibi gentibus X°IIII° [c] die castrum Bezprem intraverunt. Tunc Usubuu et Eusee inito consilio nuntios suos cum diversis muneribus et filiis[d] incolarum in obsides positis duci Arpad transmiserunt et qualiter dedit eis deus victoriam et quomodo Romani dimisso castro Bezprem ante eos fuga lapsi fluvium Loponsu latenter transnataverunt. Missi vero eorum ducem Arpad in silva Turobag arpalice ambulantem invenerunt et eum cum diversis [e–e] ex parte Usubuu et Eusee salutaverunt et filios incolarum in obsides positos duci presentaverunt. Dux vero Arpad audito hoc lecior factus est solito et iterum in Ecilburgu[f] reversus magnum fecit convivium et legatis gaudia nuntiantibus munera magna condonavit.

SRH, ss. 98–99; An. niem., ss. 112–114; An. słc., s. 102; An. pol., s. 160; An. ang., ss. 104–106.

ców wzięli na zakładników. Stamtąd zaś, jadąc wzdłuż rzeki Balaton, dotarli aż do Tihany i ujarzmiwszy tamtejsze narody, czternastego dnia wkroczyli do grodu Veszprém. Wtedy to Ösbő i Őse postanowili wysłać do księcia Arpada swoich posłów z rozmaitymi darami wraz z synami tamtejszych mieszkańców wziętych na zakładników oraz z wiadomością, że Bóg dał im zwycięstwo, a Rzymianie, opuściwszy gród Veszprém, podczas ucieczki przed nimi, w ukryciu przepłynęli rzekę Lapincs. Posłowie wszakże spotkali księcia Arpada polującego[64] w lesie Torbágy i pozdrowili go wraz z innymi tak w imieniu Ösbő, jak i Őse, a także przedstawili księciu synów tamtejszych mieszkańców, wziętych na zakładników. Książę Arpad, usłyszawszy o tym, wielce się uradował i ponownie udał się do Ecilburga, i wydał wielką ucztę, a posłom zwiastującym radosne wieści ofiarował bogate dary.

[a] *An. ang.* Esusee – *przypuszczalny błąd drukarski*. [b] *Rkp., SRH* subugatis, *pozostali wydawcy poprawiają na* subiugatis. [c] *An. ang.* X°IIIII° – *przypuszczalny błąd drukarski. W tłumaczeniu prawidłowo* 'on the fourteenth day'. [d] *An. ang.* fillis – *przypuszczalny błąd drukarski*. [e–e] *An. ang.* muneribus. [f] *Rkp., SRH, An. niem*. Eciburgu; *An. słc., An. pol., An. ang.* Ecilburgu.

P r z y p i s y:

64 Mamy w tekście łacińskim grę słów: *arpalice ambulantem* nawiązuje do imienia królewny Harpalix, biegłej w sztuce łowieckiej, znanej z *Eneidy* Wergiliusza oraz z *Exordia Scythica*. Jest to gra słów z imieniem Arpada sugerująca jego biegłość w sztuce łowieckiej.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Arpad; → Balaton; → Lapincs; → Óbuda; → Örkény; → Ösbő; → Őse; → Szalók; → Tihany; → Torbágy; → Vasvár; → Veszprém

C. 50. De devastatione Pannonie

Tunc dux Arpad et sui nobiles cum tertia parte exercitus sui de Ecilburgu[a] egressi castra metati sunt iuxta cam-

Rozdz. 50. O spustoszeniu Panonii

Następnie książę Arpad i jego możni z jedną trzecią swojego wojska wyruszyli z Ecilburga i rozbili obóz na

pum Putei Salsi et inde equitantes usque ad montem Bodoctu pervenerunt. Dux vero Arpad ab orientali parte dedit Eleudunec patri Zobolsu[b] silvam magnam, que nunc Uertus[c] vocatur propter clipeos Theotonicorum inibi dimissos. Ad radicem cuius silve iuxta stagnum Ferteu Sac nepos Zobolsu longo post tempore castrum construxit. Quid ultra? Dux autem Arpad et sui milites sic eundo iuxta montem sancti Martini castra metati sunt et de fonte Sabarie tam ipsi quam eorum animalia biberunt et montem ascendentes et visa pulchritudine[d] terre Pannonie nimis leti facti sunt. Et inde egressi usque ad Rabam et Rabuceam venerunt, Sclauorum[e] et Pannoniorum gentes et regna vastaverunt et eorum regiones occupaverunt. Sed et Carinthinorum Moroanensium fines crebris incursibus irripuerunt, quorum multa milia hominum in ore gladii occiderunt, presidia subverterunt et regiones eorum possiderunt, et usque in hodiernum diem adiuvante domino potenter et pacifice posteritas eorum detinet. Tunc Usubuu et Eusee pater Urcun cum omni exercitu eorum sani et incolumes cum magna victoria reversi sunt ad ducem Arpad. Deus enim, cuius misericordia previa erat, tradidit duci Arpad et suis militibus inimicos eorum et per manus suas labores populorum possederunt. Ubi cum radicati fuissent et fere omnia viciniora regna sibi subiugassent, reversi sunt iuxta Danubium versus silvam causa venationis et dimissis militibus ad sua propria dux et sui nobiles manserunt in eadem silva per X dies et inde venerunt in civitatem Atthile regis et ad[f] insulam Sepel descenderunt, ubi ducissa et alie mulieres nobilium fuerunt.

równinie przy Słonej Studni [*Sóskút*], a stamtąd dotarli do góry Bodajk. Książę Arpad dał Elődowi[65], ojcu Szabolcsa, wielki las od strony wschodniej, który teraz zwie się Vértes z powodu tarcz niemieckich tam porzuconych. U podnóża tych zalesionych wzgórz, obok jeziora Fertő, Csák, potomek Szabolcsa, po wielu latach zbudował gród. Cóż dalej? Książę Arpad zatem i jego wojownicy wędrując tak, rozbili obóz w pobliżu Góry Świętego Marcina i tak samo oni, jak ich zwierzęta, pili ze źródła Sabaria, a po dotarciu na szczyt, widząc piękność krainy panońskiej, bardzo się radowali. Wyruszywszy stamtąd, przybyli nad rzekę Rábę i Rábcę, a pustosząc ziemie i królestwa Słowian i Panończyków, zaczęli zajmować cały ten obszar. W częstych najazdach przekraczali także granice Karyntyjczyków nadmurskich[66] i pozabijali tam mieczami wiele tysięcy ludzi; zniszczyli majątki, a tereny zajęli i ich potomni aż do dnia dzisiejszego z pomocą Boską utrzymują to w swoim posiadaniu. Wtedy Ösbő i Őse, ojciec Örkénya, cali i zdrowi, i z całym swym wojskiem, po tylu zwycięstwach powrócili do księcia Arpada. Bowiem Bóg, przewidujący w swojej łaskawości, wydał nieprzyjaciół księciu Arpadowi i jego wojownikom, którzy przemocą przejęli ich zbiory. Skoro tylko zagarnęli tamtejsze ziemie i podbili niemal wszystkie pograniczne królestwa, zawrócili wzdłuż Dunaju w kierunku lasu[67], aby zapolować, a odesławszy wojowników do ich włości, książę i jego możni pozostali w tym lesie przez dziesięć dni. Następnie udali się stamtąd do miasta króla Attyli i przybyli na wyspę Csepel, gdzie przebywała małżonka księcia i inne niewiasty możnych.

Et[g] eodem anno dux Arpad genuit filium nomine Zulta et factum est gaudium magnum inter Hungaros et dux et sui nobiles per plurimos dies faciebant convivia magna, iuvenesque eorum ludebant ante faciem ducis et suorum nobilium, sicut agni ovium ante arietes. Transactis autem quibusdam diebus dux Arpad et sui nobiles communi consilio miserunt exercitum contra Menumorout ducem Byhoriensen[h], cui exercitui principes et ductores facti sunt Usubuu et Velec. Qui egressi sunt de insula equitantes per sabulum et fluvium Thyscie in portu Beuldu transnavigaverunt, et inde equitantes iuxta fluvium Couroug castra metati[i] sunt et omnes Siculi, qui primo erant populi Atthyle regis, audita fama Usubuu obviam pacifici venerunt et sua sponte filios suos cum diversis muneribus in obsides dederunt. Et ante exercitum Usubuu in prima acie contra Menumorout pugnaturi ceperunt et statim filios Siculorum duci Arpad transmiserunt et ipsi precedentibus Siclis[j] una contra Menumorout equitare ceperunt, fluvium Cris in Cervino Monte transnataverunt et inde equitantes iuxta fluvium Tekereu castra metati sunt.

SRH, ss. 99–103; An. niem., ss. 114–116; An. słc., ss. 102–104; An. pol., ss. 162–166; An. ang., ss. 106–108.

W tym samym roku książę Arpad spłodził syna o imieniu Zolta i nastała wielka radość wśród Węgrów. Książę i jego dostojnicy przez wiele dni urządzali wielkie uczty, ich młodzieńcy natomiast igrali przed obliczem księcia i jego możnych niczym jagnięta przed baranami. Po pewnym czasie książę Arpad i jego możni po wspólnej naradzie wysłali wojsko przeciwko Ménmarótowi, wodzowi biharskiemu, wyznaczając na naczelników i dowódców tego oddziału Ösbő i Veleka. Wyruszyli oni z wyspy, przejechali konno przez pusztę i przeprawili się przez rzekę Cisę brodem Bőd i posuwając się stamtąd, rozbili obóz nad rzeką Kóróg y. Wówczas wszyscy Szeklerzy, którzy wcześniej byli poddanymi króla Attyli, wyszli im naprzeciw, nastawieni pokojowo, ponieważ słyszeli o sławie Ösbő, i dobrowolnie wydali swoich synów jako zakładników wraz z różnymi darami, a nadto postanowili walczyć przeciwko Ménmarótowi w pierwszym szeregu przed wojskiem Ösbő. [Dowódcy] natychmiast wysłali synów Szeklerów do księcia Arpada, a sami, z Szeklerami na przedzie, razem ruszyli konno przeciw Ménmarótowi. Przeprawili się przez rzekę Keresz pod Jelenim Wzgórzem [*Szarvashalom*], a następnie rozbili obóz nad rzeką Tekerő.

[a] *Rkp., SRH, An. niem*. Elciburgu; *An. słc., An. pol., An. ang.* Ecilburgu. [b] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc*. Zolsu; *An. pol., An. ang.* Zobolsu. [c] *Rkp. poprawia z* Uetus. *Rkp., SRH, An. pol*. Uertus; *An. niem., An. słc., An. ang.* Vertus. [d] *Rkp., SRH* pulchritune; *poprawka pozostałych wydawców*. [e] *Rkp., SRH, An. pol.* Sclauorum; *An. niem., An. słc., An. ang.* Sclavorum. [f] *W Rkp. słowo nadpisane*. *An. ang. w miejsce* ad *podaje* in *bez komentarza*. [g] *W Rkp. litera E napisana minią, ale jest mniejsza, niż litery zaczynające rozdziały. SRH, An. ang. zaczynają tu nowy akapit.* [h] *An. pol., An. ang. poprawiają na* Byhoriensem. [i] *An. ang.* meteti – *przypuszczalnie błąd drukarski.* [j] *An. pol., An. ang. poprawiają na* Siculis.

P r z y p i s y:
65 Węgierski dativus.
66 Regino z Prüm, którego *Kronika* była podstawą dla naszego kronikarza, wymienia tu Morawian. An. pol., s. 164 przyp. 322.
67 Być może chodzi o Góry Pilis na południowy wschód od Ostrzyhomia, w średniowieczu domenę łowiecką Arpadów. Por. An. pol., s. 165 i przyp. 323.

→ Arpad; → Attyla; → Bihar; → Bőd; → Cisa; → Csák; → Csepel; → Dunaj; → Előd; → Fertő; → Karantanie, Karyntia; → Körös; → Kórógy; → Ménmarót; → Morawianie, Morawy; → Niemcy; → Óbuda; → Örkény; → Ösbő; → Őse; → Panonia; → Pannonhalma; → Rába; → Rábca; → Sabaria; → Słowianie; → Sóskút; → Szabolcs; → Szarvashalom; → Szeklerzy; → Tekerő; → Velek; → Vértes; → Węgrzy; → Zolta

C. 51. De duce Menumorout

Hoc cum audivisset Menumorout[a], quod Usubuu et Velec nobilissimi milites ducis Arpad cum valida manu precedentibus Siclis[b] contra eum venirent, timuit ultra, quam debuit et contra eos ausus venire non fuit eo, quod audiverat ducem Arpadium et suos milites validiores esse in bello et Romanos fugatos esse de Pannonia per ipsos et Carinthinorum Moroanensium fines devastasse et multa milia hominum occidisse in ore gladii eorum regnumque Pannoniorum occupasse et inimicos eorum ante faciem eorum fugisse. Tunc dux Menumorout dimissa multitudine militum in castro Byhor ipse cum uxore et filia sua fugiens a facie eorum in nemoribus Ygfon habitare[c] cepit. Vsubuu[d] et Veluc omnisque exercitus eorum leti contra castrum Byhor equitare ceperunt et castra metati sunt iuxta fluvium Iouzas[e]. Tercio autem die ordinatis exercitibus ad castrum bellando[f] egressi sunt et e converso milites congregati ex diversis nationibus contra Usubuu et suos milites pugnare ceperunt. Sycli[g] et Hungarii[h] ictibus sagittarum multos hominum interfecerunt. Vsubuu[i] et Velec per balistas CXXV milites occiderunt.

Rozdz. 51. O księciu Ménmarócie

Kiedy Ménmarót usłyszał, że Ösbő i Velek, najznakomitsi wojownicy księcia Arpada, z silnym oddziałem i z Szeklerami na przedzie idą na niego, przestraszył się bardziej, niż było trzeba, i nie odważył się wyjść im naprzeciw, ponieważ słyszał, że książę Arpad i jego wojownicy są mocniejsi w walce; że wypędzili Rzymian z Panonii, a granice Karyntyjczyków nadmurskich spustoszyli, a nadto, że wygubili tam tysiące ludzi, zajmując królestwo ich i Panończyków. Słyszał także, że ich nieprzyjaciele uciekali przed nimi. Przeto książę Ménmarót zostawił liczne wojska w grodzie Bihar, a sam z żoną i córką uciekł przed atakującymi i zamieszkał w lesie Igyfon. Ösbő i Velek oraz całe ich wojsko radzi ruszyli na gród Bihar i rozbili obóz nad rzeką Jószás. Trzeciego zaś dnia uszykowali wojsko i ruszyli do walki o gród, z przeciwnej zaś strony wojownicy zgromadzeni z różnych narodów natarli na Ösbő i jego wojowników. Szeklerzy i Węgrzy zabili wielu ludzi strzałami z łuków. Ösbő i Velek zgładzili z kusz stu dwudziestu pięciu wojowników. I przez dwanaście dni toczyła się między nimi

Et pugnatum est inter eos XII dies et de militibus Vsubuu[j] XX Hungarii et XV Sjcli[j] interfecti sunt. [k-]Terciodecimo autem die[-k] cum Hungari et Sycli[l] fossata castri implevissent et scalas ad murum ponere vellent, milites ducis Menumorout videntes audaciam Hungarorum, ceperunt rogare hos duos principes exercitus et aperto castro nudis pedibus supplicantes ante faciem Usubuu et Velec venerunt, quibus Vsubuu[m] et Velec custodiam ponentes ipsi in castrum Byhor intraverunt et multa bona illorum militum inibi invenerunt. Hoc cum Menumorout per nuntios fuga[n] lapsos audivisset, irruit in maximum timorem, et misit nuntios suos cum diversis muneribus ad Vsubuu[o] et Velec et rogavit eos, ut ipsi paci faventes [p-]ut ipsi[–p] legatos suos ad ducem Arpad eundi[q] dimitterent, qui nuntiarent ei, quod Menumorout, qui duci Arpad primo per legatos proprios Bulgarico corde superbe mandando terram cum pugillo se daturum negabat, modo per eosdem nuntios victus et prostratus totum regnum et Zulte filio Arpad filiam suam dare non dubitaret. Tunc Vsubuu[r] et Velec consilium eius laudaverunt et cum legatis suis nuntios miserunt, qui dominum suum ducem Arpadium causa pacis rogarent. Qui cum insulam Sepel intravissent et ducem Arpad salutassent, secunda die legati mandata Menumorout dixerunt. Dux vero Arpad inito consilio suorum nobilium mandata Menumorout dilexit et laudavit et, dum filiam Menumorout eiusdem etatis, ut filius suus Zultus, iam esse audivisset, peticionem Menumorout differe noluit et filiam suam in uxorem Zulte accepit cum regno sibi promisso. Et missis legatis ad Usubu[s] et Ueluc[t] mandavit,

walka, a z zastępów Ösbő zginęło dwudziestu Węgrów i piętnastu Szeklerów. Trzynastego zaś dnia, kiedy Węgrzy i Szeklerzy wypełnili fosę wokół grodu i zaczęli przystawiać drabiny do muru, wojownicy księcia Ménmaróta, widząc odwagę Węgrów, zaczęli błagać o litość obu przywódców wojska i na otwartym polu, boso, z pokorą stanęli przed Ösbő i Velekiem. Ösbő i Velek oddawszy ich pod straż, weszli do grodu Bihar i znaleźli tam liczne dobra owych wojowników. Kiedy Ménmarót dowiedział się o tym od zbiegłych posłańców, wielce się przeraził i posłał do Ösbő i Veleka swoich posłów z różnymi darami. Prosił ich, pragnąc pokoju – jak oni sami – aby wysłali jego posłów do księcia Arpada i oznajmili mu, że Ménmarót, choć wcześniej księciu Arpadowi przez swoich posłów w wyniosły sposób – zgodnie z bułgarską naturą – odmówił garści ziemi, teraz, zwyciężony i zmuszony do posłuszeństwa, nie będzie się wahał przez tych samych posłów dać całego swego królestwa, a Zolcie, synowi Arpada, swojej córki [za żonę]. Ösbő i Velek zatem pochwalili jego zamiar i wysłali posłów z wysłannikami [księcia], aby poprosili ich pana, księcia Arpada, o pokój. Wysłannicy przybyli na wyspę Csepel i pozdrowili księcia Arpada, a następnego dnia przekazali mu to, co im zlecił Ménmarót. Książę Arpad, odbywszy naradę ze swoimi możnymi, dobrze przyjął i uznał za słuszne słowa Ménmaróta, a kiedy usłyszał, że córka Ménmaróta jest w tym samym wieku, co jego syn Zolta, przyjął prośby Ménmaróta wraz z obiecanym królestwem i zgodził się na to, aby jego córka została żoną Zolty. Następnie wysłał posłów do Ösbő

ut celebratis nuptiis filiam Menumorout filio suo Zulte in uxorem acciperent et filios incolarum in obsides positos secum ducerent, et duci Menumorout daret Byhor castrum.

SRH, ss. 103–105; An. niem., ss. 116–120; An. słc., ss. 104–106; An. pol., ss. 166–170; An. ang., ss. 110–112.

i Veleka z poleceniem, aby po przeprowadzeniu zaręczyn, córkę Ménmaróta zabrali jako żonę dla jego syna Zolty i wzięli ze sobą synów mieszkańców na zakładników; księciu Ménmarótowi dał gród Bihar.

[a] *Rkp. poprawia z* Menurout. [b] *An. pol., An. ang.* Siculis. [c] *Rkp. poprawia z* cabitare. [d] *Rkp., SRH* Vsubuu, *pozostali wydawcy* Usubuu. [e] *Rkp. poprawia z* Iouzos. [f] *Rkp*. belland; *poprawka wydawców*. [g] *An. pol., An. ang.* Syculi. [h] *Rkp., SRH* Hugarii, *poprawka pozostałych wydawców.* [i] *Rkp., SRH* Vsubuu; *pozostali wydawcy* Usubuu. [j] *Rkp., SRH* Sjcli; *An. niem., An. słc*. Sicli; *An. pol., An. ang.* Syculi. [k–k] *Rkp. poprawia z* terciodecimo die autem. [l] *An. pol., An. ang.* Syculi. [m] *Rkp., SRH* Vsubuu; *pozostali wydawcy* Usubuu. [n] *Rkp., SRH* faga; *pozostali wydawcy poprawiają na* fuga. [o] *Rkp., SRH* Vsubuu; *pozostali wydawcy* Usubuu. [p–p] *An. niem*. ut ipse; *An. ang. brak.* [q] *Rkp., SRH, An. słc., An. pol*. eundi; *An. niem., An. ang.* eundo. [r] *Rkp., SRH* Vsubuu; *pozostali wydawcy* Usubuu. [s] *An. ang.* Usubuu. [t] *Rkp., SRH, An. pol*. Ueluc; *An. niem., An. słc., An. ang.* Veluc.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Arpad; → Bihar; → Bułgaria, Bułgarzy; → Csepel; → Igyfon; → Jószás; → Karantanie, Karyntia; → Ménmarót; → Morawianie, Morawy; → Ösbő; → Panonia; → Szeklerzy; → Velek; → Węgrzy; → Zolta

C. 52. De Usubuu[a–a], Veluc

Usubuu et Veluc nec non omnis exercitus preceptis domini sui faventes filiam Menumorout celebratis nuptiis acceperunt et filios incolarum in obsides positos secum duxerunt et ipsum Menumorout in castro Byhor dimiserunt. Tunc Usubuu et Ueluc[b] cum magno honore et gaudio ad ducem Arpad reversi sunt, dux vero et sui yobagyones obviam eis processerunt et filiam Menumorout, sicut decet sponsam tanti ducis, honorifice ad ducalem domum duxerunt. Dux vero Arpad et omnes sui primates celebrantes nuptias magna fecerunt convivia et fere cottidie comedebant nuptialiter cum diversis militibus[c] circumiacentium regnorum et iuvenes

Rozdz. 52. O Ösbő i Veleku

Ösbő i Velek, a także całe wojsko posłuszne rozkazom swojego pana, po uroczystych zaręczynach zabrali córkę Ménmaróta. Wzięli również ze sobą synów tamtejszych mieszkańców jako zakładników, a samego Ménmaróta zostawili w grodzie Bihar. Następnie Ösbő i Velek z wielką czcią i radością powrócili do księcia Arpada, książę natomiast i jego dostojnicy wyszli im naprzeciw i córkę Ménmaróta, jak przystoi oblubienicy tak wielkiego księcia, z uszanowaniem wprowadzili do domu księcia. Książę Arpad, tak jak i jego wszyscy dostojnicy, obchodząc zaślubiny, urządzali wielkie uczty i niemal codziennie biesiadowali weselnie z różnymi wo-

eorum ludebant ante faciem ducis et suorum nobilium. Dux Arpad accepto iuramento primatum et militum Hungarie filium suum Zultam ducem cum magno honore elevari fecit. Tunc dux Usubunec patri Zoloucu pro suo fidelissimo servicio dedit castrum Bezprem cum omnibus[d] appendiciis suis et Veluquio[e] dedit comitatum de Zarand et sic ceteris nobilibus honores et loca condonavit. Menumorout post istam causam in secundo anno sine filio mortuus est et regnum eius totaliter Zulte generi suo dimisit in pace. Post hec anno dominice incarnationis DCCCCVII dux Arpad migravit de hoc seculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Atthile regis, ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia, que vocatur Alba, sub honore beate Marie[f] virginis.

SRH, ss. 105–106; An. niem., ss. 120–122; An. słc., s. 108; An. pol., ss. 170–172; An. ang., ss. 112–114.

jownikami z sąsiadujących królestw, a ich młodzieńcy tańczyli przed obliczem księcia i jego możnych. Książę Arpad, odebrawszy hołd od dostojników i wojowników węgierskich, swojego syna Zoltę z wielką czcią wyniósł na księcia. Następnie Ösbő[68], ojcu Szalóka, za jego wierną służbę ofiarował gród Veszprém z wszystkimi jego przyległościami, a Velekowi dał komitat w Zaránd i podobnie innych możnych obdarował zaszczytami i posiadłościami. Ménmarót zmarł w drugim roku po tym zdarzeniu, nie pozostawiając syna, a królestwo swoje całkowicie przekazał w pokoju swojemu zięciowi Zolcie. W roku Pańskim 907 książę Arpad odszedł z tego świata i został uroczyście pochowany obok źródła pewnej małej rzeczki, która spływa kamiennym korytem do miasta króla Attyli, gdzie po nawróceniu Węgrów został także zbudowany kościół, nazywany Alba, pod wezwaniem błogosławionej Marii Dziewicy.

[a–a] *An. niem., An. słc.* et. [b] *Rkp., SRH, An. pol.* Ueluc; *An. niem., An. słc., An. ang.* Veluc. [c] *Rkp.* milibus; *poprawka wydawców*. [d] *Ms., SRH* ominibus; *poprawka pozostałych wydawców*. [e] *An. ang.* Velucio. [f] *Rkp.* MaRie.

P r z y p i s y:
68 Węgierski dativus.

→ Arpad; → Bihar; → Fehéregyháza; → Jobagionowie; → Komitat; → Ménmarót; → Óbuda; → Ösbő; → Szalók; → Velek; → Veszprém; → Węgry; → Węgrzy; → Zaránd; → Zolta

C. 53. De suscessione[a] Zulte ducis

[--] Transactis quibusdam temporibus dux Zulta cum esset XIII^{cim} annorum, omnes primates regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam rectores

Rozdz. 53. O sukcesji księcia Zolty

[--] Po pewnym czasie, gdy Zolta miał lat trzynaście, wszyscy dostojnicy jego królestwa po wspólnej naradzie jednomyślnie wybrali kilku przywódców kró-

regni sub duce prefecerunt, qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent. Alios autem constituerunt ductores exercitus, cum quibus diversa regna vastarent, quorum nomina hec fuerunt: Lelu filius Tosu, Bulsuu vir sanguinis filius Bogat; Botond[b] filius Culpun. Erant enim isti viri bellicosi et fortes in animo, quorum cura nulla fuit alia, nisi domino suo subiugare gentes et devastare regna aliorum. Qui accepta licentia a duce Zulta cum exercitu Caranthino decreverunt et per Forum Iulii in marchiam Lombardie venerunt, ubi civitatem Paduam cedibus et incendiis et gladio et rapinis magnis crudeliter devastaverunt. Ex hinc intrantes Lombardiam multa mala facere ceperunt. Quorum violentie ac belluino[c] furori cum terre incole in unum augmen conglebate resistere conarentur, tunc innumerabilis multitudo Lombardorum per Hungaros ictibus sagitarum periit quam plurimis episcopis et comitibus trucidatis. Tunc Lutuardus[d] episcopus Uercelensis[e] ecclesie vir nominatissimus Caroli minoris quondam imperatoris familiarissimus amicus ac fidelissimus consiliarius a secreto hoc audito assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra, quam estimari potest, habundabat, cum omnibus votis effugere laboraret eorum cruentam ferocitatem, tunc inscius[f] super Hungaros incidit et mox ab eis captus interficitur et thesaurum existimationem humanam transcendentem, quem secum ferebat, rapuerunt. Eodemque tempore Stephanus frater Waldonis comitis cum in secessu residens super murum castri in nocturnis [g-g] alvum purgare vellet, tunc a quodam Hungaro per fenestrum cubiculi sui

lestwa, którzy przepisem prawa zwyczajowego w zastępstwie księcia mieli łagodzić sprzeczki i spory rozłamowców. Innych zaś ustanowili naczelnikami wojska i z nimi zamierzali pustoszyć różne królestwa, a imiona ich były następujące: Lél, syn Tasa, Bulcsú, mąż krwawy, syn Bogáta, Botond, syn Kölpénya. Byli to bowiem mężowie waleczni i odważni duchem, i niczego innego nie pragnęli, jak tylko podbijać narody dla swojego pana i pustoszyć królestwa innych. Kiedy więc otrzymali pozwolenie od księcia Zolty, stoczyli walkę z wojskiem karyntyjskim i przez Friul dotarli do Marchii Lombardzkiej, gdzie mordami, pożarami, mieczem i wielkimi grabieżami okrutnie spustoszyli miasto Padwa. Następnie wkraczając do Lombardii, zaczęli czynić wiele zła. Kiedy mieszkańcy krainy, zebrani w jeden oddział, starali się przeciwstawić ich przemocy i zwierzęcemu szałowi, niezliczona rzesza Lombardczyków zginęła od strzał wypuszczanych przez Węgrów; zamordowanych zostało także bardzo wielu biskupów i komesów. Wtedy Liutward, biskup Kościoła vercelleńskiego, mąż wielce znakomity, bliski przyjaciel Karola Młodszego [*Grubego*] – niegdyś cesarza – i najwierniejszy jego doradca, kiedy dowiedział się o tym, w sekrecie wziął ze sobą majątek i niezliczone bogactwa, którymi dysponował w ilości większej, niż można było przypuszczać. A kiedy uciekał ze wszystkimi wotami, pragnąc uniknąć okrutnej wściekłości [Węgrów], nieświadomy natknął się na nich i pochwycony, wkrótce został zamordowany, zaś przewyższający wyobrażenie ludzkie skarb, który miał ze sobą, został zrabowany. W momencie, kiedy Stefan, brat komesa Waldona, sie-

sagitte ictu graviter vulneratur, de quo vulnere eadem nocte extinguitur.

SRH, ss. 107–108; An. niem., ss. 122–124; An. słc., ss. 108–110; An. pol., ss. 172–174; An. ang., ss. 114–116.

dząc w latrynie powyżej muru zamku, chciał się nocą wypróżnić, jakiś Węgier zranił go ciężko strzałą, wypuszczoną z okna sypialni, i z powodu rany tej samej nocy zmarł.

[a] *An. pol., An. ang. poprawiają na* successione. [b] *Rkp., SRH, An. niem., An. słc.* Bonton; *An. pol., An. ang.* Botond. [c] *Rkp., SRH, An. niem., An słc*. belluyno. [d] *An. ang.* Lutvardus. [e] *Rkp., SRH, An. pol*. Uercelensis; *An. niem., An. słc., An. ang.* Vercelensis. [f] *Rkp. poprawia z* incius. [g-g] *SRH w komentarzu i An. ang. w tekście* horis.

→ Bogát; → Botond; → Friul; → Karantanie, Karyntia; → Karol Gruby; → Kölpény; → Lél; → Liutward, bp; → Lombardia; → Padwa; → Stefan (3); → Tas; → Vérbulcsú; → Vercelli; → Węgrzy; → Zolta; → Żupan

C. 57. De constitutione regni

Dux vero Zulta post reversionem militum suorum fixit metas regni Hungarie ex parte Grecorum usque ad portam Wacil et usque ad terram Racy. Ab occidente usque ad mare, ubi est Spaletina civitas, et ex parte Theotonicorum usque ad pontem Guncil et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce, avo suo in Pannoniam venerant, et in eodem confinio ultra lutum Musun collocavit etiam Bissenos non paucos habitare pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furibundi Theotonici propter iniuriam sibi illatam fines Hungarorum devastare possent. Ex parte vero Boemorum fixit metas usque ad fluvium Moroa sub tali condicione, ut dux eorum annuatim tributa persolveret duci Hungarie, et eodem modo ex parte Polonorum usque ad montem Turtur, sicut primo fecerat regni metam Borsu filius Bunger. Et dum dux Zulta et sui milites ita radicati essent ubique[a] Hungarii, tunc dux Zulta

Rozdz. 57. O ustanowieniu królestwa[69]

Książę Zolta zaś, po powrocie swoich wojowników, ustanowił granice Królestwa Węgierskiego od strony greckiej aż do Bramy Wasyla i do Raszki. Od zachodu aż do morza, gdzie jest miasto Split, i od strony niemieckiej aż do Mostu Guncila; i na tych właśnie terenach pozwolił wybudować gród Rusinom, którzy z księciem Álmosem, jego dziadkiem, przybyli do Panonii. Na tym pograniczu, powyżej bagna Moson, kazał osadzić także Pieczyngów, aby wielu mieszkało [tam] dla obrony jego królestwa i aby nigdy więcej w przyszłości Niemcy z zemsty za wyrządzoną im krzywdę nie mogli pustoszyć granic Węgrów. Od strony czeskiej natomiast wytyczył granice na rzece Morawa pod takim warunkiem, że ich książę corocznie będzie płacił daniny księciu węgierskiemu, i w ten sam sposób od strony polskiej do gór Tatr, tak jak wcześniej wytyczył granicę królestwa Bors, syn Böngéra. A kiedy książę

duxit filio Tocsun uxorem de terra Cumanorum et ipso vivente accepit iuramenta suorum nobilium et filium suum Tocsun fecit ducem ac dominatorem super totum regnum Hungarie. Et ipse dux Zulta III[o] anno regni [b-]filii sui[-b] de ergastulo corporis viam universe carnis egressus est. Thocsun vero dux cum omnibus primatibus Hungarie potenter et pacifice per omnes dies vite sue obtinuit omnia iura regni sui et audita pietate ipsius[c] multi hospites confluebant ad eum ex diversis nationibus. Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine[d] Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit. Bylla vero et frater eius Bocsu, a quorum progenie Ethey descendit, inito consilio de populo secum ducto duas partes ad servicium predicti castri concesserunt, terciam vero partem suis posteris dimiserunt. Et eodem tempore de eadem regione venit quidam nobilissimus miles nomine Heten, cui etiam dux terras et[e] alias possessiones non modicas condonavit. Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam quintum ducem Hungarie. Et in eodem tempore de terra Byssenorum venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thonuzoba[f] pater Vrcund[g], a quo descendit genus Thomoy, cui dux Thocsun dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad. Sed iste Thonuzoba vixit usque ad tempora sancti regis Stephani nepotis ducis Tocsun. Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide vanus

Zolta i jego wojownicy w ten sposób pozapuszczali korzenie we wszystkich stronach Węgier, wtedy Zolta wziął dla syna Taksonya żonę z ziemi kumańskiej i za swojego życia przyjął przysięgi od swoich możnych, a syna swojego Taksonya uczynił księciem i władcą całego Królestwa Węgierskiego. Sam książę Zolta natomiast pożegnał się z życiem doczesnym w trzecim roku panowania swojego syna. Książę Taksony zaś, z wszystkimi dostojnikami węgierskimi, w dostatku i pokoju, przez wszystkie dni swojego życia strzegł wszelkich praw swego królestwa, a ponieważ słyszano o jego łaskawości, napływali do niego liczni goście z różnych narodów. I tak z Bułgarii Nadkamskiej przybyli z wielkim tłumem Izmaelitów pewni bardzo dostojni panowie, którzy nosili imiona Billa i Baks, a którym to książę podarował ziemie w różnych częściach Węgier i nadto przekazał im na wieczne czasy gród nazywany Pesztem. Billa zaś i brat jego Baks, z rodu których wywodzi się Etej, podjęli decyzję, że dwie trzecie narodu przyprowadzonego ze sobą przekażą w służbę wymienionego wyżej grodu, a jedną trzecią pozostawią dla swego potomstwa. W tym samym czasie, z tego samego kraju przybył pewien bardzo znakomity wojownik imieniem Hetény, któremu książę także podarował rozległe ziemie i inne posiadłości. Książę Taksony spłodził syna o imieniu Gejza – piątego księcia Węgier. Ponadto w tym samym czasie z ziemi Pieczyngów przybył pewien wojownik z rodu książęcego, któremu na imię było Tonuzoba, ojciec Örkénda, od którego pochodzi ród Tomaj, i jemu książę Taksony dał do zasiedlenia ziemię na terenach Kemej aż do Cisy,

noluit esse Christianus, sed cum uxore vivus[h] ad portum Obad est sepultus, ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in eternum, sed Vrcun[i] filius suus Christianus factus vivit cum Christo in perpetuum.

SRH, ss. 113–117; An. niem., ss. 128–132; An. słc., ss. 114–116; An. pol., ss. 182–188; An. ang., as. 124–128.

gdzie teraz jest bród Abád. Otóż ten Tonuzoba żył aż do czasów świętego króla Stefana, potomka księcia Taksonya. I kiedy święty król Stefan głosił Ewangelię i chrzcił Węgrów, wtedy Tonuzoba, trwając w fałszywej wierze, nie chciał zostać chrześcijaninem, lecz wraz z żoną żywcem zostali pochowani nieopodal brodu Abád, aby tylko nie musieli po przymusowym ochrzczeniu żyć z Chrystusem na wieczność. Natomiast jego syn Örkénd został chrześcijaninem i żył z Chrystusem na wieki.

[a] *Rkp., SRH* unque; *SRH w komentarzu, An. niem., An. słc., An. pol*. undique; *An. ang.* ubique. *Jest to poprawka zaproponowana przez Kornéla Szováka w artykule „Die Gesta Hungarorum" des anonymen Notars (Szovák, 1993, s. 67). László Juhász (1932, s. 39):* undique in Hungaria. [b–b] *Rkp. poprawia z* sui filii. [c] *Rkp. poprawia z* sua. [d] *Rkp. poprawia z* multudine. [e] *An. ang.* at – *przypuszczalnie błąd drukarski.* [f] *Rkp. poprawia z* Thunuzaba sive Thonuzeba. [g] *Rkp., SRH, An. pol*. Vrcund; *An. niem., An. słc., An. ang.* Urcund. [h] *Rkp. poprawia z* vivos. [i] *Rkp., SRH, An. pol*. Vrcun; *An. niem., An. słc., An. ang.* Urcun.

P r z y p i s y:

69 Pomijamy rozdziały o najazdach na Alamanię, Bawarię, Saksonię, Turyngię, Franków oraz Lombardię jako niezawierające odniesień do Słowian, choć ekscerpty z dalszych kronik będą zahaczać o te wydarzenia.

→ Abád; → Álmos (1); → Baks; → Billa; → Bors (1); → Böngér; → Brama Wasyla; → Bułgaria Nadkamska; → Cisa; → Czechy, Czesi; → Etej; → Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Hetény; → Kemej; → Kumanie; → Morawa; → Moson; → Most Güncila; → Niemcy; → Oroszvár; → Panonia; → Pest; → Pieczyngowie; → Polacy, Polska; → Ruś, Rusini; → Saraceni; → Serbia, Serbowie; → Split; → Stefan I Święty; → Taksony; → Tatry; → Tomaj; → Tonuzoba; → Węgry; → Węgrzy; → Zolta

Annales Posonienses
(Rocznik pożoński)

Jest to najstarszy zachowany rocznik węgierski. Przechował się w jednym z najstarszych rękopisów węgierskich, zwanym od nazwiska swego odkrywcy, György Praya[1], *Kodeksem Praya*, będącym do 1813 r. własnością kapituły w Pożoniu, dzisiejszej Bratysławie, a w tymże roku przekazanym do Biblioteki Węgierskiego Muzeum Narodowego (dziś Biblioteka Széchényich [Országos Széchényi Könyvtár, OSZK]), gdzie jest przechowywany pod sygnaturą MNY1 (Madas, Monok, 2003, ss. 36, 234)[2]. Kodeks to sakramentarz, zawiera teksty liturgiczne. Prawdziwą jego ozdobą jest pierwszy zwarty tekst w języku węgierskim, *Halotti beszéd*, czyli mowa pogrzebowa, do której dołączone jest błogosławieństwo (*Könyörgés*), które również zamieszczamy w dalszym ciągu naszej antologii[3]. Kodeks powstał przypuszczalnie na przełomie XII i XIII w. (w latach 1192–1195) w klasztorze benedyktyńskim w Bodvie (węg. Boldva) albo w Diakovcach (węg. Deáki) i już przed 1241 r. znalazł się na wyposażeniu kapituły pożońskiej, czyli bratysławskiej[4]. Od tego miasta wzięła się nazwa *Rocznika.*

Rocznik zapisano w początkowej części *Kodeksu*, na dwóch tablicach paschalnych na fol. 9^{r}–9^{v} oraz 16^{r}–16^{v}. Czterdzieści cztery zapiski można podzielić na reprezentujące zrąb zasadniczy *Rocznika* (lata 997–1187) – czterdzieści zapisek oraz na cztery zapiski końcowe o wybitnie lokalnym charakterze, dotyczące klasztorów benedyktyńskich w Diakovcach oraz w Bodvie, z których ostatnia zapisana na bieżąco dotyczy spalenia się klasztoru w Bodvie w 1203 r. W głównym trzonie *Rocznika* wyróżniamy zapiski dotyczące dziejów Kościoła węgierskiego i powszechnego (np. śmierci papieża Benedykta VIII w 1024 r.) oraz dziejów państwa. Zdaniem Bálinta Hómana te zapiski mają charakter benedyktyński i musiały powstać w klasztorze św. Marcina, dzisiejszej Pannonhalmie. Ich podstawą do 1060 r. miał być zaginiony *Rocznik z Pannonhalmy*. Część zapisek, szczególnie dotyczących władców, powstała jednak na królewskim dworze w Székesfehérvárze. Mogły się opierać na zaginionym praźródle kronikarstwa węgierskiego, tzw. *Gesta Ungarorum* oraz ich przeróbce z czasów Stefana II (zapiski do 1127 r.). Zapiski późniejsze aż do roku 1187 (*recte*: 1177) opierają się, zdaniem B. Hómana, na tradycji ustnej przechowanej w klasztorze w Széplak (dziś Krásna), filii klasztoru w Pannonhalmie. Wyróżniają się błędną datacją (Hóman, 1925, ss. 76–78). Większą popularnością cieszy się dziś opinia, że zapiski rocznikarskie zostały spisane w Székesfehérvárze (Makk, 2006, s. 337).

Rocznik przechowuje pamięć historyczną elit węgierskich, stanowiąc ważne źródło do dziejów Węgier w XI i XII w. Zaczyna go wspomnienie o męczeń-

stwie św. Wojciecha, którego kult rozkwitał na Węgrzech. Spotykamy informacje o koronacjach władców, walkach wewnętrzych po śmierci św. Stefana, walkach z najazdami Niemców i Pieczyngów, a także o najazdach Węgrów na Bałkany: króla Salomona na Bułgarię, zdobyciu Zadaru przez Kolomana i Niszu przez Stefana II. Wspomniane są typowe dla tego okresu ucieczki pretendentów do tronu do sąsiednich państw oraz wydarzenia zaszłe w Pożoniu, będącym wówczas grodem broniącym Węgier od strony Królestwa Czech i Austrii.

Ze względu na niewielką objętość źródło publikujemy w całości.

Wykorzystane wydanie:

Annales Posonienses, wyd. Emericus Madzsar, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Annales Posonienses*, 1937, T. 1, ss. 119–127) [dalej cyt. **SRH**].

Literatura:

Almási, 1994, ss. 557–558; Kersken, 1995, ss. 653–654 i przyp. 6; Kristó, 1994, s. 556; Quéret-Podesta, 2008, ss. 149–159; Spychała, 2010a, s. 80. W obydwu ostatnich pracach cytowane starsze wydania i literatura.

Przypisy:

1 György Pray SJ (1723–1801) był historykiem państwa i Kościoła węgierskiego, noszącym oficjalny tytuł *historiographus regius*, bibliofilem i odkrywcą licznych rękopisów (por. Madas & Monok, 2003, s. 189).

2 Obecnie dostępna jest wersja zdigitalizowana *Kodeksu Praya*: http://mek.oszk.hu/12800/12855/html/index.html (dostęp 26.01.2022), fot. 80, 81, 94, 95.

3 Andor Tarnai (1984, s. 23) uznaje, że oba dzieła wyszły spod pióra jednego autora stosującego znane mu z łaciny środki stylistyczne, nawiązujące do Cycerona, Horacego i św. Hieronima.

4 Almási (1994f, s. 558); Edit Madas i István Monok (2003, s. 36) oraz Quéret-Podesta (2008, s. 151) opowiadają się za czasem spisania kodeksu między 1192 a 1195 r.

Annales Posonienses

Anno ab incarnacione Domini 997 Adalbertus episcopus martirizatus est.

998. Geysa princeps Ungarorum obit.
1000. Stephanus Ungarorum rex coronatus est.
1019. dedicatur ecclesia S. Adriani M[artiris].
1024. Benedictus papa obiit.
1030. Gerardus episcopus ordinatur.

1031. Henricus filius Stephani regis obiit.
1036. Maurus episcopus est effectus.
1037. Dedicatum est monasterium S. Benedicti et Stefanus rex mortuus est et Petrus in regem elevatur.
1041. Petrus rex eicitur et Abba in regem elevatur.
1042. Bompertus episcopus obiit.
1044. Abba rex interficitur et Petrus rex in pristinum restituitur.

1047. Interficiuntur episcopi Gerardus et Modestus et Petrus rex cum dolo obcecatur et Andreas rex elevatur.

1051. Henricus imperator Pannoniam ingreditur.
1052. Henricus imperator castrum Poson obsedit.
1053. Samson filius Andree regis nascitur.
1055. Henricus imperator obiit.
1057. Andreas rex infirmatur et Salomonem filium suum coronavit.
1060. inter Andream et fratrem eius Bela gravis discordia oritur et rex Andreas moritur.
1068. Civitas Bulgarorum a rege Salomone capitur rursumque ab isdem Bulgaris et Grecis dolo recipitur.

Rocznik pożoński

W roku 997 od Wcielenia Pańskiego biskup Adalbert [*Wojciech*] poniósł śmierć męczeńską.
998. Zmarł Gejza, książę Węgrów.
1000. Stefan został koronowany na króla Węgrów.
1019. Kościół dedykowany św. Adrianowi, męczennikowi[5].
1024. Zmarł papież Benedykt.
1030. Gerard został wyświęcony na biskupa[6].
1031. Zmarł Henryk [*Emeryk*], syn króla Stefana.
1036. Maurus został biskupem[7].
1037. Klasztor został dedykowany św. Benedyktowi[8], zmarł król Stefan i Piotr został wyniesiony na króla.
1041. Król Piotr został wygnany i Abba został wyniesiony na króla.
1042. Zmarł biskup Bompert.
1044. Król Abba został zabity i król Piotr został przywrócony do poprzedniej godności.
1047[9]. Biskupi Gerard i Modestus zostali zabici, król Piotr podstępnie oślepiony i Andrzej został wyniesiony na króla.
1051. Cesarz Henryk wkroczył do Panonii.
1052. Cesarz Henryk obległ zamek Pożoń.
1053. Urodził się Samson [*recte*: Salomon], syn króla Andrzeja.
1055[10]. Zmarł cesarz Henryk.
1057. Król Andrzej zachorował i Salomona, syna swego, koronował.
1060. Pomiędzy Andrzejem i bratem jego Bélą zrodził się poważny spór; i król Andrzej zmarł.
1068[11]. Miasto Bułgarów [*Belgrad*] zostało wzięte przez króla Salomona i w krótkim czasie, przez tychże Buł-

garów i Greków zostało odzyskane podstępem.

1071. Salomon rex cum duce Magno Geyza Ungarorum exercitum debellatur (*sic*) atque populi in captivitatem reducuntur et Bessenorum exercitus percutitur.

1071. Król Salomon z księciem Wielkim Gejzą pokonali wojsko Węgrów[12], ludzie zostali wzięci do niewoli, a wojsko Pieczyngów rozbite.

1072. Salomon rex Bulgarense regnum invasit.

1072. Król Salomon najechał królestwo bułgarskie.

1074, inter regem Salomonem et ducem Magnum gravis discordia oritur et Salomon regno privatur.

1074. Pomiędzy królem Salomonem i księciem Wielkim [*Gejzą*] zrodził się poważny spór; i Salomon został pozbawiony królestwa.

1075. Magnus rex coronatur.

1075[13]. Wielki [*Gejza*] został koronowany na króla.

1076. Magnus rex obiit et frater eius Ladizlaus in regem elevatur.

1076[14]. Wielki [*Gejza*] zmarł i brat jego, Władysław, został wyniesiony na króla.

1081. Ladizlaus rex et Salomon frater eius pacem fecerunt et[b] crux Domini fulgure percussa est.

1081. Król Władysław i Salomon, brat jego, zawarli pokój; i krzyż Pana został trafiony piorunem.

1083. In carcere missus et dominus rex Stephanus et Henricus filius eius et Gerardus episcopus revelantur et Salomon rex fugit.

1083. [Salomon] został wtrącony do więzienia i król Stefan i Henryk, syn jego, oraz biskup Gerard pojawili się,[15] a król Salomon uciekł.

1097. Ladizlaus rex obiit et frater eius Lampertus dux, quibus Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum.

1097[16]. Zmarł król Władysław i brat jego, książę Lampert; po których królestwo przejął Koloman i brat jego Álmos.

1098. Colomannus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur.

1098[17]. Koloman został koronowany na króla i brat jego, Álmos, przywdział diadem [książęcy].

1100. Cupanus episcopus interficitur a Chunis et Laurencius episcopus obit.

1100[18]. Biskup Koppány został zabity przez Kumanów i biskup Wawrzyniec zmarł.

1108. Colomannus rex accepit civitatem Zader.

1108[19]. Król Koloman zajął miasto Zadar.

1114. Laurencius archiepiscopus obit. Almus dux cum rege pacificatus est[a].

1114. Arcybiskup Wawrzyniec zmarł. Książę Álmos pogodził się z królem.

1117. Almus dux et Bela filius eius obcecantur et Colomannus rex mortuus est et filius eius Stephanus in regem elevatur et coronatur.

1117[20]. Książę Álmos i Béla, syn jego, zostali oślepieni; i król Koloman zmarł, a syn jego, Stefan, został wyniesiony na króla i koronowany.

1127. Stephanus rex accepit civitatem Nis.

1127. Król Stefan zajął miasto Nisz.

1143. Regnante gloriosissimo rege Geyza dedicatum est monasterium in Ciploc in honore S. Marie a venerabili episcopo Martyrio.

1143. Za panowania bardzo sławnego króla Gejzy dedykowano klasztor w Széplak ku czci św. Marii przez czcigodnego biskupa Martyriusza.

1145. Geyza rex Thevtonicorum terram intravit et expugnavit Herzog et exercitum eius fugavit.

1145[21]. Król Gejza wkroczył na ziemię Niemców i pokonał Herzoga, którego wojsko uciekło.

1172. Geiza rex appositus est ad patres suos et filius eius Stephanus corona insignitur. Ladizlaus et Stephanus fratres Geyze regis de Grecia revertentes Ungariam intraverunt et supradicto Stephano corona privato Ladizlaus in regem elevatur. Qui Stephanus in Poson fugit. Mortuo itaque Ladizlao Stephanus frater eius regni gubernacula suscepit. Item Stephanus filius Geyze de Poson exiens armata manu expugnavit Stephanum fratrem Ladizlai.

1172. Król Gejza został złożony przy swoich ojcach i syn jego, Stefan, został ozdobiony koroną. Władysław i Stefan, bracia króla Gejzy, wracając z Grecji, wkroczyli na Węgry i po pozbawieniu korony wyżej wspomnianego Stefana Władysław został wyniesiony na króla. A Stefan uciekł do Pożonia. Po śmierci zaś Władysława Stefan, brat jego, przejął stery królestwa. Następnie Stefan, syn Gejzy, wyszedłszy z Pożonia, zbrojnie pokonał Stefana, brata Władysława.

1185. Bela frater eius de Grecia eductus in regem elevatur.

1185. Béla, brat jego, powróciwszy z Grecji, został wyniesiony na króla.

1186. Obiit Cumperdinus comes. Eodem anno dux Geyza exiens Ungariam (*sic*) cum Laurencio comite et multis aliis intravit Haustriam et soror eius nupsit in Grecia. Mater vero eius tenetur captiva in Bronz.

1186. Zmarł komes Cumperdinus. W tym samym roku książę Gejza, opuściwszy Węgry z komesem Wawrzyńcem i wieloma innymi, wkroczył do Austrii i siostra jego została poślubiona w Grecji. Zaś matka jego była trzymana w niewoli w Bronz [*Barancs*, *Braniczewo*].

1187. Dux Geyza transivit de Haustria in Boemiam, unde a rege fratre suo reductus est in Ungariam. Wata comes cecatur. Stephanus Colociensis (*sic*) episcopus deponitur. Eodem tempore mater regis in exilium in Greciam mittitur.

1187[22]. Książę Gejza przeszedł z Austrii do Czech, skąd został przez króla, brata swego, zawrócony na Węgry. Komes Vata został oślepiony. Stefan, biskup Kalocsy został złożony z urzędu. W tym samym czasie matka króla została zesłana do Grecji.

1195. Desiderius abbas depositus est.

1195. Opat Dezydery został złożony z urzędu.

1199. Buda sacerdos obiit.

1199. Kapłan Buda zmarł.

1200. Daniel presbyter ordinatur.

1203. Monasterium Ioannis b[eati] comburitur iuxta Buldvam situm.

1200. Daniel został wyświęcony na prezbitera.

1203. Spłonął klasztor bł. Jana, położony w pobliżu Bodvy.

SRH, ss. 126–128.

[a] *Tekst Rocznika obejmujący karty 9r–9v w tym miejscu został przerwany, następuje tablica paschalna, zaś zapiski kontynuowano na karcie 16r i 16v.* [b] *Powtórzenie abrewiacji na* et.

P r z y p i s y:
5 W Zalavárze.
6 Por. niżej ekscerpty z *Legendy większej św. Gerarda*.
7 Pécsu, por. niżej *Legendę św. Świerada i jego ucznia Benedykta*.
8 Chodzi o klasztor w Pécsváradzie.
9 *Recte*: 1046.
10 *Recte*: 1056.
11 *Recte*: 1071.
12 Prawdop. błąd skryby: powinno być *Graecorum* ‘Greków’.
13 *Recte*: 1074.
14 *Recte*: 1077.
15 Prawdop. błąd skryby; powinno być *elevantur*: ‘zostali wyniesieni [na ołtarze]’.
16 *Recte*: 1095.
17 *Recte*: 1095.
18 *Recte*: 1099.
19 *Recte*: 1105.
20 *Recte*: 1115 i 1116.
21 *Recte*: 1145.
22 *Recte*: 1177.

→ Aba Samuel; → Álmos (2) ; → Andrzej I; → Austria; → Barancs; → Belgrad; → Béla I; → Béla II Ślepy; → Béla III; → Benedykt VIII; → Benedykt, św.; → Bodva; → Bompert, bp; → Buda (2); → Bułgaria, Bułgarzy; → Cumperdinus; → Czechy, Czesi; → Daniel, kapłan; → Dezydery (2); → Emeryk, św.; → Gejza (1); → Gejza (2); → Gejza I; → Gejza II; → Gerard, św.; → Grecja, Grecy; → Henryk III; → Herzog; → Kalocsa; → Koloman Uczony; → Koppány (1); → Kumanie; → Lampert (2); → Martyriusz, (a)bp; → Maurus (1); → Modest, bp; → Niemcy; → Nisz; → Panonia; → Pieczyngowie; → Piotr Orseolo; → Pożoń; → Salomon (1); → Stefan I Święty; → Stefan II; → Stefan III; → Stefan IV; → Stefan (1); → Széplak; → Vata; → Wawrzyniec (1); → Wawrzyniec (2); → Wawrzyniec (3); → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Władysław II; → Wojciech (1), św.; → Zadar; → Żupan

Formularz somogyvárski

To kolekcja formularzy prawnych do użytku notarialnego z początku XVI w. złożona z 272 kart i dotąd nie wydana[1]. Przechowywana jest w Bibliotece Telekich-Bolyaiów w Târgu Mureş (Marosvásárhely) pod sygn. Ms. 374, a po raz pierwszy opisana została w 1957 r. przez György Bónisa (Bónis, 1957, s. 117–133). Pomiędzy formularzami, na f. 258^{r}–267^{v}, znajdują się zapiski biograficzne, genealogiczne i historyczne. Zapiski historyczne zaczynają się na f. 260^{r} i wśród nich można wyróżnić cztery grupy. Pierwsza (f. 260^{r} – początek f. 262^{r}) to zapiski dotyczące historii biblijnej i kościelnej, a następnie węgierskiej z lat 993–1291. Druga grupa (f. 262^{r}–263^{v}) obejmuje wypisy z historii huńskiej i węgierskiej do 1222 r. Kolejnych jedenaście zapisek (od dołu f. 263^{v} do góry f. 265^{r}) to biografie królów węgierskich od Béli III po Władysława z Apulii, zaś ostatnie zapiski (f. 265^{v}–266^{r}) dotyczą historii węgierskiej od 1001 do 1464 r. Są one kontynuowane tą samą ręką do początku XVI w. W tekście znajdujemy też wpisane noty z drugiej połowy XVI w.

Wspomniane grupy zapisek przyjmują formę annalistyczną i są ostatnio określane jako *Roczniki chrześcijańskie* (grupa pierwsza zapisek), *Roczniki huńskie* oraz *Roczniki węgierskie* (Quéret-Podesta, 2009, s. 189). Większość wiadomości o Słowianach zapisanych w *Formularzu* znamy z *Rocznika pożońskiego* i kronik węgierskich. *Roczniki chrześcijańskie* i *Roczniki huńskie* odnotowały śmierć św. Wojciecha. Ponieważ różnią się od siebie datacją i stylem, musiały zostać zaczerpnięte z różnych źródeł. Pokazują one wagę kultu tego świętego na Węgrzech.

Roczniki huńskie wspominają pod 613 r. o wojnie między Węgrami a Bułgarami – pod określeniem Węgrów figurują zapewne Awarzy – oraz o wyprawie Salomona przeciwko Bułgarii. Pod 1095 r. wspomniana została śmierć św. Władysława i wstąpienie na tron Kolomana i jego brata Álmosa z podkreśleniem, że Koloman władał z Polski[2]. Zapiska ta świadczy o trwałości pamięci o tym epizodzie stosunków węgiersko-polskich i o wybieraniu Polski jako kraju docelowego przez uciekinierów z Węgier. Ostatnia wzmianka o dzisiejszych terytoriach słowiańskich poświęcona jest ucieczce przyszłego króla Stefana IV do Pożonia, dzisiejszej Bratysławy.

Brak wydania zapisków formularza w chwili przygotowywania niniejszego tomu uniemożliwia ich uwzględnienie w naszej pracy.

P r z y p i s y:

1 Nad wydaniem pracuje obecnie dr Zsolt Simon, pracownik Biblioteki Telekich-Bolyaiów w Târgu Mureş.

2 Folio 263^{r}: *Anno domini m° xc v Ladislaus rex migravit ad Domini* [*recte*: *ad Dominum*]. *Eodem vero anno Colomanus cognomine pontifice* [?] *de Polonia cepit regnare cum fratri suo Almo.*

Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum
(Szymona z Kézy Dzieje Węgrów)

Mistrz Szymon z Kézy pochodził przypuszczalnie z szeregów niższej szlachty służebnej (jobagionów) z komitatu Fejér albo też z osiadłego w komitacie Zemplín (Zemplén) rodu Bogátradvány. Na podstawie wzmianek, które pozostawił w swoim dziele, wiemy, że studiował we Włoszech (być może w Padwie) prawo rzymskie i uzyskał tam tytuł magistra. Jego łacina jest zresztą przesiąknięta italicyzmami. Podróżował też po Francji i Włoszech, może jako członek misji dyplomatycznych Stefana V i Władysława IV, był też kapelanem nadwornym i notariuszem tego ostatniego władcy. Kronikę swoją napisał między jesienią 1282 a wiosną 1285 r. *Terminus a quo* wyznacza wzmianka o klęsce Kumanów w bitwie nad jeziorem Hód, blisko dzisiejszego miasta Hódmezővásárhely, brakuje natomiast opisu najazdu tatarskiego, który miał miejsce wiosną 1285 r.

Kronika składa się z czterech części. Otwiera ją *Historia huńska*, poświęcona dziejom Hunów przedstawionych jako bezpośrednich przodków Węgrów. Opisuje się ich etnogenezę w formie genealogii od synów Noego, przez pokolenia żyjące w Scytii aż po huńskich przywódców określanych mianem kapitanów, którzy wyruszyli do Panonii, pokonali Rzymian i wybrali spośród siebie Attylę (Etzela) na władcę. Państwo huńskie scharakteryzowane jest jako monarchia opierająca się na prawie rzymskim. Dalej opisuje się huńskie podboje Europy oraz upadek władzy Hunów po śmierci Attyli (Etzela). Druga część, czyli *Kronika Węgrów*, opowiada o powrocie Węgrów do Panonii rzekomo dwa pokolenia po jej opuszczeniu przez Hunów (Węgrów), kreśli historię władców węgierskich jako potomków Attyli. Dzieje Węgrów dociąga do czasów sobie współczesnych, bardzo pozytywnie przedstawiając panowanie swojego chlebodawcy jako władcy chrześcijańskiego, rzeczywistego potomka pogańskiego Attyli. Trzecią część stanowi wykaz rodów szlacheckich pochodzenia obcego, przybyłych w różnym czasie na Węgry, zaś czwartą – wyjaśnienie różnic społecznych między czystymi Węgrami, z których reprezentanci ludności poddanej mieli być potomkami osób odrzucających służbę wojskową.

Kronika mistrza Szymona po raz pierwszy wprowadza terminologię prawa rzymskiego, która rozwijała się na zachodzie Europy, do opisania społeczeństwa węgierskiego. Po raz pierwszy pojawia się termin *natio Hungarica* na określenie wieloetnicznej warstwy rządzącej Węgrami. Na naród węgierski składa się 108 rodów oraz „mieszańcy" (*missali*), czyli przybysze z innych stron dokoptowani do tego narodu, którzy wymienieni zostali we wspomnianej części trzeciej (apendyksie). Zwraca uwagę precyzja języka dzieła mistrza Szymona, jego zainteresowanie

etymologią i onomastyką oraz wspominanie nazw w różnych językach wykazujące jego nieprzeciętną erudycję.

Źródłami *Historii huńskiej*, stanowiącej oryginalny, autorski wkład Szymona, stały się kroniki Jordanesa, Pawła Diakona, Izydora z Sewilli oraz Godfryda z Witerbo, a także opowiadania o Aleksandrze Wielkim. Historię Węgier kreślił na podstawie jednej z przeróbek *Gesta Ungarorum* dokonanej ok. 1270–1272 r., czyli za panowania Stefana V, przez magistra Ákosa, będącego m.in. nadzorcą (*procurator*) opactwa dominikanek na Wyspie Zajęczej na Dunaju, w którym przebywała św. Małgorzata, jedna z córek króla Béli IV – od jej imienia wyspa ta nazywana jest dziś Wyspą Małgorzaty i stanowi znane miejsce wypoczynku węgierskiej stolicy. Część dotycząca panowania Władysława IV oraz apendyksy są własnym dziełem Szymona.

Do naszych czasów nie zachował się żaden średniowieczny rękopis *Kroniki*. W XVIII w. znany był jeden manuskrypt pochodzący przypuszczalnie z przełomu XIII i XIV w. Przechowywany był w bibliotece rodu Esterházych w Kismarton (dzisiaj Eisenstadt w austriackim Burgenlandzie). Miał go w ręce Gábor Hevenesi SJ (1656–1717), jeden z twórców historiografii krytycznej na Węgrzech, który 16 maja 1701 r. wykonał jego kopię (**H**, dziś w Bibliotece Uniwersytetu Budapeszteńskiego, ELTE Collectio Hevenesiana, vol. LXX). Kopię tę odpisał po kilkudziesięciu latach György Pray SJ (1723–1801) (**P**, dziś w tejże Bibliotece, Collectio Prayana, vol. XXIX), zaś kopię Praya odpisał Dániel Cornides, który wiele lat później miał dostęp do średniowiecznego manuskrytu. Kopia ta nabyta została przez hr. Józsefa Telekiego i przechowywana jest w Bibliotece Telekich w Tîrgu Mureş (Marosvásárhely). Ten rękopis nie jest wykorzystywany w edycjach jako trzecia kopia.

Oryginalny rękopis w 1713 r. został przeniesiony do klasztoru franciszkanów w Eisenstadt, skąd wypożyczył go pijar Elek Horányi (1736–1809), przygotowujący pierwsze wydanie drukowane *Kroniki*. Przypuszczalnie dostał ten rękopis tylko na jeden dzień od prowincjała franciszkanów Jenő Kósy, który przewiózł go do Pożonia, dzisiejszej Bratysławy. Horányi wydał *Kronikę* w 1781 r. w Wiedniu, zaś po roku wydał nową, poprawioną edycję (oznaczana jako **E**). Cornides ocenił, że Horányi zmieniał tekst źródła, by „dopasować" je do kronik z XIV w. Na pewno korzystał z rękopisu, który po jego śmierci zaginął. József Podhradszky (1795–1870) przygotowując kolejną edycję dzieła Szymona z Kézy zmuszony był wykorzystać H.

Z rękopisu tego dokonano na początku XVIII w. jeszcze jednego odpisu znajdującego się w Bibliotece Batthyányich w Rohonc (dziś Rechnitz), który w 1838 r. został przeniesiony do Biblioteki Węgierskiej Akademii Nauk (Tört. in 4° 139). Zawiera on lepszy tekst i stał się podstawą współczesnych edycji z wyjątkiem miejsc uszkodzonych (dalej jako **K**). Natomiast tekst Prologu (rozdz. 2) zachował

się też w *Kodeksie Zsámbokyego* (Sambucusa, **S**) zawierającym najlepszy przekaz *Kroniki budzińskiej*.

Kronika Szymona z Kézy nie cieszyła się wielkim zainteresowaniem na Węgrzech, czego dowodzi przetrwanie do XVIII w. tylko jednego jej średniowiecznego rękopisu. Została natomiast wykorzystana przez budzińskiego franciszkanina, który na początku XIV w. dokonał jej przeróbki, zmieniając na negatywny wizerunek Władysława IV Kumańskiego i kontynuując kronikę do swoich czasów. Znał go też wenecki kronikarz żyjący w pierwszej połowie XIV w. Paulinus.

Największy wpływ na potomnych miała *Historia huńska*, która na wieki ukształtowała wiarę w huńskie pochodzenie Węgrów. Dopiero historiografia XIX i XX w., a także badania językoznawcze pokazujące przynależność języka węgierskiego do grupy ugrofińskiej wykazały fałszywość tego przeświadczenia. Nadal jednak pozostaje ono elementem węgierskiej świadomości historycznej, czego wyrazem jest np. wybitna popularność Attyli jako imienia męskiego.

Znajomość *Kroniki mistrza Szymona*, a raczej jej podstawy, *Gesta* z czasów Stefana V autorstwa magistra Ákosa stanowi podstawową trudność w wyborze ekscerptów do niniejszego wydania, gdyż zdecydowaną większość informacji podawanych przez mistrza Szymona znajdujemy też w kronikach powstałych kilkadziesiąt lat później, które przekazują w dodatku wiadomości pełniejsze. Dlatego w niniejszej edycji ograniczymy się do podania wiadomości o „ponownym" zajęciu Węgier przez powracających Hungarów, kiedy teksty *Kroniki mistrza Szymona* i późniejszej *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* zaczynają się różnić filologicznie; wybraliśmy również opisy wojny domowej, która rozdzierała Węgry po śmierci św. Stefana. Należy ona co prawda do historii Węgier, ale wmieszały się do niej obce państwa, Cesarstwo z Czechami, a na późniejszym etapie także Polska, co pozostawiło ślad również w polskiej historiografii. Fragmenty te stanowią pewien komentarz do przytaczanej poniżej w całości *Kroniki węgiersko-polskiej*, która również poświęca tym wydarzeniom uwagę. Przedstawiamy też fragmenty końcowych partii *Kroniki* poświęcone obrazowi społeczeństwa węgierskiego drugiej połowy XIII w. ze względu na stosowaną terminologię pochodzenia m.in. słowiańskiego, określającą jedną z warstw ludności zależnej. Natomiast całość *Historii huńskiej* przesuwamy poniżej do ekscerptów z *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, wersję mistrza Szymona uwzględniając w rozbudowanym aparacie krytycznym.

W y d a n i a:

Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*, wyd. Alexander Domanovszky w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (Simonis de Keza, 1937, T. 1, ss. 129–194) [dalej cyt. **SRH**] – wydanie podstawowe.

Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum* / Simon of Kéza, *The Deeds of the Hungarians*, wyd. László Veszprémy i Frank Schaer ze studium Jenő Szűcsa (Simonis de Kéza, 1999) [dalej cyt. **Kéza**] – wydanie najnowsze; oparte na SRH zawiera też pierwszy przekład na język angielski – to pierwsze tłumaczenie całości dzieła na język inny niż węgierski.

Nasze ekscerpty również bazują na tych dwóch edycjach. Edycja w SRH opatrzona jest wyczerpującym aparatem krytycznym, opiera się w całości na odpisie K. Kéza zawiera zredukowany aparat filologiczny, zasadniczo również podąża za K, lecz prolog (rozdz. 2) podany został przeważnie za S. Obie edycje stosują ortografię klasyczną, obowiązującą w standardzie nowożytnej łaciny.

Przekład ekscerptów:

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 312–339) – przekład na język czeski.

Literatura (wybór):

Almási, 1994e, s. 348; Kersken, 1995, ss. 662–670 (z wyczerpującą literaturą przedmiotu); Szűcs, 1975/1999, ss. XXIX–CIV (jest to skrócona wersja pracy: Szűcs, 1973, ss. 569-643 i 823-878; studium ukazuje Szymona z Kézy jako twórcę politycznej teorii narodu węgierskiego, zakorzenionego dzięki pochodzeniu od Hunów w historii starożytnej); Veszprémy, 1995, ss. 355–371; 2010c, T. 2, ss. 1362–1363.

Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*

C. 2

Cum vestro[a] cordi affectuose adiaceret Hungarorum gesta cognoscere, et id mihi[b] veraciter constitisset, nationis eiusdem historias[c], quae diversis scartabellis[d] per Italiam[e], Franciam ac Germaniam sparsae sunt et diffusae, in volumen unum redigere[f] procuravi, non imitatus Orosium, qui favore Ottonis caesaris, cui Hungari in diversis suis praeliis confusiones plures intulerant, multa in libellis[g] suis apochrifa confingens[h] ex daemonibus incubis Hungaros asseruit generatos. Scripsit enim quod Filimer, magni Aldarici regis Gottorum filius, dum fines Scitiae[i] armis impeteret, mulieres, quae patrio[j] [k-k] nomine Baltrame[l] nominantur, plures secum in exercitu[l'] suo dicitur deduxisse. Quae cum[m] essent militibus infestissimae, retrahentes plurimos per blandities a negotio militari, consilium[n] regis ipsas fertur de consortio exercitus eapropter expulisse. Quae quidem pervagantes per deserta [o-o], litora paludis Meotidae[p] tandem descenderunt. Ibique diutius dum mansissent privatae solatio maritali, incubi daemones ad ipsas venientes concubuisse cum eis[q] iuxta dictum Orosii[r] referuntur. Ex qua quidem coniunctione dixit Hungaros[s] oriundos. Sed ut eius assertio palam fiat falsissima, primo[t] per textum comprobatur evangelicum[u], quod 'spiritus carnem et ossa non habeant'[v], et 'quod est de carne, caro est, quod autem de spiritu, spiritus est'. Contrarium quoque naturis rerum dixisse iudicatur[w] et penitus adversatur veritati, ut spiritus generare possint, quibus non sunt concessa naturalia instrumenta, quae virtutem ac officium dare pos-

Szymona z Kézy *Dzieje Węgrów*

Rozdz. 2[1]

Jako że jest rzeczą drogą Twemu sercu poznać czyny Węgrów, a ja jestem tego doskonale świadom, podjąłem się zebrania w jednym tomie historii tego narodu, rozproszonych i rozdrobionych w rozmaitych kodeksach[2] po Italii, Francji i Niemczech. Nie naśladuję wszakże Orozjusza, który w swoich księgach pomieszał razem apokryfy na korzyść cesarza Ottona, któremu Węgrzy w rozmaitych bitwach przysporzyli wiele problemów, i stwierdził, że Węgrzy pochodzą z demonicznych inkubów. Napisał także, że kiedy Filimer, syn Aldaryka Wielkiego, króla Gotów, wtargnął zbrojnie w granice Scytii, zabrał ze sobą w armii wiele kobiet, które w swoim ojczystym języku zwały się Baltrame[3]. Były one bardzo groźne dla wojowników, wielu z nich czułostkami odciągając od służby wojskowej. Stąd, jak wieść niesie, rada królewska wyrzuciła je z otoczenia armii. W wyniku tego, wędrując przez pustkowia, dotarły w końcu do brzegów błot Meotydy. Tam też dłużej przebywając, pozostawały pozbawione pociechy małżeńskiej, aż – jak się uważa według Orozjusza – przybyły do nich demony inkuby i współżyły z nimi. To z tego związku, jak on mówił, zrodzili się Węgrzy. Jednak to, że jego twierdzenie jest w oczywisty sposób błędne, świadczy – po pierwsze – tekst *Ewangelii*, że „duch nie ma ciała i kości" oraz że „co jest z ciała, ciałem jest, a co jest z ducha, duchem jest". Należy także słusznie stwierdzić, iż jest przeciwne naturze i dogłębnie sprzeczne z prawdą, aby duchy mogły płodzić, jako że nie posiadają natural-

sint generandi valentes perficere veram formam embrionis. [x-]Quocirca patet[-x], sicut mundi nationes alias, de viro et faemina Hungaros originem assumpsisse. In eo etiam idem satis est transgressus veritatem, ubi solos sinistros praeliorum eventus videtur[y] meminisse ipsorum Hungarorum, felices praeteriisse silentio perhibetur, quod odii manifesti[z] materiam portendit evidenter. Volens itaque veritatem imitari, sic inprosperos ut felices interseram, scripturus quoque ortum praefatae nationis, ubi et habitaverint, quot[aa] etiam regna occupaverint et quotiens[ab] immutaverint sua loca. Illius tamen adiutorio ac[ac] gratia ministrante, qui rerum omnium, quae sub lunari circulo esse habent et ultra[ad], vita quoque fruuntur creatione habita, est Deus opifex Creator[ae] idem ac Redemptor[af], 'cui sit honor et gloria in saecula' sempiterna.

SRH, s. 141 v. 4–21, s. 142 v. 1–18; Kéza, ss. 2–8.

nych narządów zdolnych do prokreacji i pozwalających na wypełnienie funkcji wytworzenia prawdziwej formy embrionu. Z tego wynika, że, podobnie jak inne ludy świata, Węgrzy mają pochodzenie z mężczyzny i kobiety. Mija się on znacznie z prawdą także wtedy, gdy wydaje się wspominać tylko przegrane bitwy tychże Węgrów, a pomija milczeniem te zwycięskie, co jest ewidentnie dowodem jego jawnego uprzedzenia. Przeto pragnąc powtarzać prawdę, wplotę tak niesprzyjające, jak i sprzyjające wydarzenia. Napiszę także o pochodzeniu wspomnianego ludu, gdzie mieszkali, ile państw zajmowali oraz ilekroć zmieniali swoje siedziby. Jednak z Jego pomocą i łaską [Tego], który jest Bogiem, Budowniczym, Stwórcą i Zbawicielem zarazem wszystkich rzeczy, które znajdują się pod kręgiem księżycowym i dalej, cieszące się zaś życiem od Stworzenia; „któremu niech będzie honor i chwała na wieki wieków".

[a] *Tak Kéza, S, E; H, K, SRH* nostro. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [b] *H, P* etiam. [c] *Tak E, Kéza; S* ystorias; *H, K, SRH* victorias. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [d] *Tak E, Kéza; S* scartabelis; *H* sparsa bellis; *P* spartabellis; *K, SRH* scartabris. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Kéza, s. 3 przyp. 94 podkreśla, że to przykład italiacyzmu.* [e] *S* Ytaliam. [f] *E* redigi. [g] *S* lebilis. [h] *P* contingens. [i] *H* Scythiae; *P* Schytiae. [j] *Tak S, Kéza; H* generatio; *P* generato; *K, E, SRH* alio. [k-k] *E* quaedam. [l] *Tak S, E, Kéza; H, P* Baltucme; *K* Baltranae; *SRH* Balteranae. [r] *Kéza* exercito. [m] *Tak S, Kéza; K, SRH* dum. [n] *S* conscilium. [o-o] *S* loca sive. [p] *H, P* Meotidis; *E* Moeotidis. [q] *Tak S, Kéza; K, SRH* ipsis. [r] *E* Orosium. [s] *S* Ungaros. [t] *H, P* porro. [u] *SRH* Evangelicum. [v] *Tak Kéza; SRH* habent. [w] *E* indicatur. [x-x] *K* quocitra patrem. [y] *S brak.* [z] *P* manifestam. [aa] *P* quod. [ab] *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic); H, P* quoties. [ac] *Tak S, Kéza; SRH* et. [ad] *Tak S, H, P, E, Kéza; K, SRH* ultro. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [ae] *Kéza* creator. [af] *Kéza* redemptor.

P r z y p i s y:

1 Tekst prologu również w rękopisie Zsámbokiego (Sambucusa, S) *Kroniki budzińskiej*, ale nie został włączony do wydania w SRH (S, V).

2 Z wł. *scartabello*, łac. *codex chartaceus*.

3 U Jordanesa *Haliurunnae = magas mulieres* (Kéza, s. 5 i przyp. 5).

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Francja, Francuzi; → Niemcy; → Otto I; → Scytia, Scytowie; → Węgrzy; → Włochy

Incipit secundus Liber de reditu

C. 25

Imperante igitur[a] Ottone Svevo[b] in Germania et Italia, in Francia Lodowico[c] regis[d] Lotarii[e] filio, et Graeciam Antonino[f] Duro filio Theodori gubernante, D-oCC-C-oLXXII-o anno ab incarnatione Iesu Christi Hunni[g] sive Hungari denuo ingressi in Pannoniam transierunt[h], per regna Bessorum, Alborum Comanorum et civitatem Kyo, et deinde in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere, resederunt. A quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati. Cumque et alia VI castra post hunc fundavissent, aliquandiu in illis partibus permansere.

SRH, s. 164 v. 17–20, s. 165 v. 1–5;
Kéza, s. 76–78.

Rozpoczyna się księga druga o powrocie

Rozdz. 25[4]

W roku 872 od Wcielenia Jezusa Chrystusa, mianowicie za panowania Ottona ze Szwabii w Niemczech i Italii, Ludwika, syna króla Lotara, we Francji, a w Grecji za rządów Antoniusza Durusa, syna Teodora, Hunowie, tzn. Węgrzy, ponownie wtargnęli do Panonii. Przeszli przez państwa Pieczyngów, Białych Kumanów i miasto Kijów, aż w końcu osiadli nad rzeką zwaną Hung, gdzie zbudowali zamek. Ludy Zachodu nadały im nazwę Hungari od tej rzeki. Po tym, jak zbudowali sześć innych zamków, przez czas jakiś pozostali na tym obszarze.

[a] *H, P, E* ergo. [b] *H, P, E* Suevo. [c] *P* Ludovico; *E* Ludouico. [d] *Kéza* rege. [e] *P, E* Lotharii. [f] *E* Antonio. [g] *H, P, E* Huni. [h] *E* transierant.

P r z y p i s y:

4 Przytoczony ekscerpt częściowo pokrywa się z rozdz. 26 *Kroniki budzińskiej*, a w niektórych miejscach i z *Kroniką obrazkową*. Jednak coraz większe różnice między *Kroniką Szymona z Kézy* a *Kompozycją kronikarską z XIV w.* skłaniają nas do rezygnacji z ich porównywania, przeprowadzonego poniżej, ss. 239–241.

→ Antonius (Antoninus) Durus ; → Francja, Francuzi; → Grecja, Grecy; → Hunowie; → Kijów, Kijowianie; → Kumanie Biali; → Lotar; → Ludwik II; → Niemcy; → Otto I; → Panonia; → Pieczyngowie; → Szwabi, Szwabia; → Ungvár; → Węgrzy; → Włochy

C. 26

Tandemque Zvatapolug[a] interempto[b] quemadmodum superius[c] est narratum, in VII exercitus sunt divisi, ita quidem, ut unus exercitus sine centurionibus decurionibusque unum haberet capitaneum, cui tamquam[d] duci deberent[e] unanimiter intendere ac parere. Habe-

Rozdz. 26[5]

W końcu, po zniszczeniu Świętopełka, jak to zostało opowiedziane powyżej[6], zostali podzieleni na siedem oddziałów tak, że jeden oddział, oprócz centurionów i dekurionów miał jednego dowódcę[7], któremu zobowiązani byli jednomyślne posłuszeństwo w działa-

bat enim unus exercitus XXX millia virorum armatorum exceptis decurionibus ac praefectis. Egressi ergo vexillis erectis cum uxoribus, liberis et armentis Danubium in Pest et in portu Zub transierunt, ubi castrum quoddam circa Danubium, in quo erant milites Zvataplug[f] recollecti, qui fuere erepti per fugam, quando dominus ipsorum interierat, expugnarunt. In quo quidem affinem Morot nimis vetulum cum aliis perimentes, usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseverant.

niu. Jeden zaś oddział obejmuje 30 000 zbrojnych, nie licząc dekurionów i oficerów[8]. Wyruszyli zatem po podniesieniu sztandarów wraz z żonami, dziećmi i stadami. Przeprawili się przez Dunaj w Peszcie, w porcie Szob, gdzie zajęli pewien zamek nad Dunajem, w którym byli zgromadzeni wojownicy Świętopełka, co wcześniej uciekli po śmierci ich pana. Wśród zabitych znajdował się człowiek powiązany bardzo starym pokrewieństwem z Marótem; aż do dziś krążą opowieści[9], iż był to sam Marót.

SRH, s. 165 v. 6–17; Kéza, ss. 78–80.

[a] *H* Zuataplug; *P* Zuatapluus; *E* Zvataplug. [b] *SRH* interemto. [c] *H, P* saepius. [d] *Kéza* tanquam. [e] *P* darent. [f] *H* Zuataplug; *P* Zuatapluus.

P r z y p i s y:

5 *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 27 również wspomina o wyborze siedmiu dowódców, ale przenosi to wydarzenie do Siedmiogrodu i nie łączy go z pokonaniem Świętopełka, stąd nie włączyliśmy tego rozdziału do naszego wydawnictwa.

6 W rozdziale 23 podanym przez nas poniżej, w tekście *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*

7 Termin „capitaneus" pochodzi od bizantyjskiego urzędu katepana (κατεπάνω), istotnego zwłaszcza w Italii.

8 *Praefectis*: 'prefektów', najbardziej ogólnie: 'przełożonych'; w powyższym kontekście mowa o dowódcach wyższego szczebla.

9 *Fabulose*: 'opowieści', sugerujące wątpienie autora w ich prawdziwość, ale na tyle obecne w tradycji, iż poczuł się on zobowiązany do ich przytoczenia. W średniowiecznym Królestwie Węgierskim znane były epickie podania o Świętopełku wielkomorawskim, z kilku z nich korzystał Szymon. Por. Steinhübel, 2004, ss. 165–186; Homza, 2013, s. 65.

→ Dunaj; → Marót; → Pest; → Szob; → Świętopełk (1); → Włochy

C. 27

Ex istis ergo capitaneis Arpad, filius Almi, filii Elad, filii Vger[a] de genere Turul rebus ditior erat et potentior gente. Hic igitur[b] Arpad cum gente sua Ruthenorum Alpes prior perforavit et in fluvio Ung[c] primus fixit sua castra, eo quod eius prosapia ista prae caeteris Scitiae[d]

Rozdz. 27[10]

Wśród tych dowódców zaś to Arpad, syn Álmosa, syna Előda, syna Ügyeka z rodu Turula, był bogatszy we włości i potężniejszy klanem. Ten bowiem Arpad ze swoim klanem jako pierwszy przebył Alpy Rusinów i nad rzeką Ung założył swój obóz, albowiem rodzina jego cie-

tribubus praerogativa investitur dignitate, ut exercitum praecedit[e] in eundo, retrograditur redeuntem. Et cum transmeato Danubio Pannoniam introissent, ipse Arpad in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Albensis[f] civitas est fundata. Illeque locus primus descensus[g] existit Arpad ducis.

SRH, s. 165 v. 18–23, s. 166 v. 1–3; Kéza, ss. 80–82.

szyła się godnością przywileju przed pozostałymi szczepami Scytii, aby oddział jej podążał na przedzie podczas marszu i zamykał go podczas odwrotu[11]. Przeto, gdy po przekroczeniu Dunaju wtargnęli do Panonii, sam Arpad postawił namioty w tym miejscu, gdzie później założone zostało miasto Székesfehérvár. Miejsce to stało się też pierwszą siedzibą księcia Arpada.

[a] *H, P* Uger. [b] *H, P* ergo. [c] *E* Vng. [d] *H* Scythiae; *P* Schythiae. [e] *P brak*. [f] *Tak H, P, Kéza*; *K, SRH* Albana; *E* Alben. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [g] *E brak*.

P r z y p i s y:
10 Treść odpowiada rozdziałowi 28 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 242–246.
11 Opis ten nie odzwierciedla realiów wędrówki po stepie, a wyobrażenia kultury współczesnej autorowi.

→ Álmos (1); → Arpad; → Dunaj; → Előd; → Karpaty; → Panonia; → Ruś, Rusini ; → Scytia, Scytowie; → Székesfehérvár; → Turul; → Ungvár; → Ügyek

C. 28.

Alterius vero exercitus capitaneus Zobole vocabatur, qui in eo loco fixit sua castra, ubi modo Chakwara[a] iacet desolata. Ab isto Zobole generatio Chak esse habet.

SRH, s. 166 v. 4–6; Kéza, s. 82.

Rozdz. 28[12]

Natomiast dowódca drugiego oddziału nazywał się Szabolcs, który swój obóz założył w miejscu, gdzie obecnie wznoszą się ruiny Csákváru. Od tegoż Szabolcsa wywodzi się ród Csák.

[a] *H, P* Chakvara.

P r z y p i s y:
12 Znacznie rozszerzony tekst w rozdziale 29 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej s. 246.

→ Csák; → Szabolcs

C. 29

Tertii quidem exercitus Iula fuit capitaneus. Hic, licet[a] cum aliis in[b] Panno-

Rozdz. 29[13]

Dowódcą zaś trzeciego oddziału był Gyula. Ten, jakkolwiek wtargął do Pa-

niam introisset, in partibus Erdevelu[c] tandem habitavit.

nonii wraz z innymi, to w końcu zamieszkał w rejonie Erdély [*Transylwania*].

SRH, s. 166 v. 7–9; Kéza, s. 82.

[a] *K, H, P, SRH* iacet; *E brak. SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i przypuszcza, że chodzi o* licet. [b] *H, P brak.* [c] *E* Erteleu.

P r z y p i s y:
13 Obszerniej rozdział 30 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej s. 247.

→ Gyula (1); → Panonia; → Siedmiogród

C. 30

Sed quarti capitaneus Vrs est nominatus; iste circa flumen Soio sua tabernacula fixisse perhibetur.

Rozdz. 30[14]

Natomiast dowódca czwartego [oddziału] miał na imię Örs; ten właśnie miał postawić swoje namioty nad rzeką Sajó.

SRH, s. 166 v. 10–11; Kéza, s. 82.

P r z y p i s y:
14 Podobnie rozdział 34 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, choć przedstawia Örsa jako siódmego dowódcę, zob. niżej, s. 249.

→ Örsúr, Örs → Sajó

C. 31

Quinti vero exercitus Cund[a] est dictus capitaneus. Hic circa Nyr habitavit, huius filii Cusid[b] et Cupian sunt vocati.

Rozdz. 31[15]

Piątego zaś oddziału dowódcą był Künd. Ten zamieszkał w rejonie Nyírség; jego synowie zwali się Küsid i Kaplony.

SRH, s. 166 v. 12–13; Kéza, s. 84.

[a] *H, P* Eund. [b] *H, P* Eusid.

P r z y p i s y:
15 Podobnie rozdział 31 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, gdzie Künd występuje jako czwarty dowódca, por. niżej, s. 248.

→ Kaplony; → Küsid→ Künd; → Nyírség

C. 32

Lel[a] ergo exercitus sexti ductor fuerat. Iste circa Golgocha[b] primitus habitans, exinde Messianis et Boemis exstirpatis, tandem in partibus Nitriae[c] saepius fertur habitasse. Ex isto Zuard oritur tribus et cognatio.

SRH, s. 166 v. 14–15, s. 167 v. 1–2; Kéza, s. 84.

Rozdz. 32[16]

Lél był zaś dowódcą szóstego oddziału. On to, jak zazwyczaj wieść niesie[17], początkowo zamieszkał niedaleko Galgócu, a stamtąd po pozbyciu się[18] Morawian i Czechów osiadł w końcu w okolicach Nitry. Od niego pochodzi szczep i ród Szovárda.

[a] *K, SRH* Iel. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [b] *H, P* Golgotha. [c] *K, SRH* Nittriae.

P r z y p i s y:

16 Podobnie rozdział 32 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, gdzie Lél występiuje jako piąty dowódca, por. niżej, s. 248.

17 Zastrzeżenie, które świadczy o wątpliwościach autora. Gdy jest on pewny prawdziwości przekazywanej informacji, nie dodaje aluzji zrzucających część odpowiedzialności na źródło, tak np. w rozdz. 31.

18 Czas. ‘exstirpo’, dosł. ‘wykorzenić’, ‘wyrwać z korzeniami’ oznacza radykalne usunięcie, ale nie rozstrzyga o jego charakterze (zabójstwie, wygnaniu itp.).

→ Czechy, Czesi; → Galgóc; → Lél; → Morawianie, Morawy; → Nitra; → Szovárd

C. 33

Septimi siquidem[a] exercitus Werbulchu[b] dux est dictus. Hic in Zala, circa lacum Boloton[c] descendisse perhibetur. Pro eo enim Werbulchu[d] est vocatus, quia cum[e] avus eius in praelio Crimildino per Teutonicos[f] fuisset interfectus, et id ei pro certo constitisset, volens recipere vindictam super eos, plures Germanicos[g] assari fecit super veru et tanta crudelitate [h-]in eos[-h] dicitur exarsisse, quod quorumdam quoque[i] sanguinem bibit sicut vinum. Isti quidem capitanei loca descensumque, ut superius[j] est dictum, sibi elegerunt, similiter et generationes aliae ubi eis placuit eligentes.

SRH, s. 167 v. 3–11; Kéza, ss. 84–86.

Rozdz. 33[19]

Dowódca siódmego oddziału zwany był Vérbulcsú. Jak się przyjmuje, osiadł on w Zali niedaleko jeziora Balaton. Otrzymał on imię Vérbulcsú, ponieważ jego dziadek został zabity przez Niemców w bitwie o Krimhildę[20]. Powziąwszy mocne postanowienie o zemście na nich, wielu Niemców upiekł na rożnie[21] i traktował ich, jak mówiono, z takim okrucieństwem, że wypił także krew jakichś jeńców niczym wino. Tacy oto dowódcy wybrali sobie obszary i siedziby, jak wyżej powiedziano, a także inne rody podobnie wybrały sobie miejsca, gdzie im się podobało.

[a] *E* quidem. [b] *H, P* Verbulchu. [c] *H, P* Bolotim (*wg aparatu krytycznego w SRH* Bolatim); *E* Bolotum. [d] *H, P* Verbulchu. [e] *E* Cun. [f] *P* Theutonicos. [g] *H, P* Germanos. [h-h] *H, P brak.* [i] *P brak.* [j] *P* saepius.

P r z y p i s y:
19 Podobnie rozdział 33 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* gdzie jednak wyjątkowo przekaz bardzo skrócony, por. niżej, s. 249.
20 Odniesienie do zniszczenia Burgundów, opiewanego w *Pieśni o Nibelungach*.
21 Kontaminacja łac. *veru* z węg. *vér*. Picie krwi przypieczętowywało umowy. Obraz krwawego wodza zdaje się być toposem literackim krwawego barbarzyńcy i raczej nie odpowiada rzeczywistości.

→ Balaton; → Krimhilda; → Niemcy; → Vérbulcsú; → Zala

C. 34

Cum autem resedissent Pannonia occupata, tandem Moraviam[a] et Boemiam bonis omnibus spoliarunt Waratizlao eorum duce in praelio interfecto.

Rozdz. 34[22]

Po tym, jak osiedlili się w zajętej Panonii, spustoszyli następnie Morawy i Czechy, zabierając wszelkie dobra, a ich księcia Wratysława zabili w bitwie.

SRH, s. 167 v. 12–14; Kéza, s. 86.

[a] *H, E* Morauiam; *CEU* Moraviam.

P r z y p i s y:
22 Tekst oparty na *Gesta* magistra Ákosa, obszerniej przedstawiony w *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, rozdz. 54, por. niżej, s. 252.

→ Czechy, Czesi; → Morawianie, Morawy; → Panonia; → Wratysław I

C. 35

Post haec[a] vero Carinthiam hostiliter adeuntes, ultra castrum Leopah Meraniae[b] dux Gotfridus nomine duxque Eburhardus[c] cum Aquilegiensi[d] patriarcha ipsis occurrentes atrociter insimul pugnaverunt. Et quamvis ex Hungaris plures corruissent in praelio memorato, utrique[e] duces occiduntur patriarcha per fugam liberato. Abinde spoliata Carinthia[f], Styria[g] et Carniola[h], cum maxima[i] praeda in Pannoniam revertuntur.

Rozdz. 35[23]

Później zaś wtargnęli z wrogim zamiarem do Karyntii, gdzie pod zamkiem Leibach [*Lublana*] zastąpili im drogę Gotfryd, książę Meranii, i książę Eberhard z patriarchą Akwilei; wywiązała się krwawa walka. A chociaż wielu Węgrów padło w pamiętnej bitwie, zginęli też obaj książęta, a patriarcha uciekł. Następnie, po spustoszeniu Karyntii, Styrii i Krainy, z wielkimi łupami powrócili do Panonii.

SRH, s. 167 v. 15–21; Kéza, s. 86.

[a] *H, P, E* hoc. [b] *H, K, SRH* Ineraniae; *H nad tym nadpisuje* Vieraniae; *P* Vieraniae; *E, SRH* Meraniae, *forma uznana przez SRH za właściwą, s. 167 przyp. *. Forma przyjęta do druku opatrzona została kwantyfikatorem (sic). Jak zobaczymy poniżej, zwraca uwagę przytoczenie przez trzy przekazy Kroniki obrazkowej nazwy Moraw w miejsce Meranii, zob. s. 253 przyp. d.* [c] *E* Eberhardus. [d] *P* Aquileien-

si. [e] *K, SRH* uterque. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [f] *E* Carintia. [g] *E* tiria. [h] *H, P, E* Carniolia. [i] *P* mixta.

P r z y p i s y:
23 Tekst oparty na *Gesta* magistra Ákosa, tożsamy z rozdziałem 55 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, s. 253.

→ Akwilea ; → Eberhard; → Gotfryd (1); → Karantanie, Karyntia; → Kraina; → Laibach; → Merania; → Panonia; → Styria; → Węgrzy

C. 37

Tunc Hungari exeuntes intrant in Bulgariam, ex qua armenta et captivos extrahunt infinitos, redeuntes tandem cum victoria in Pannoniam.

Rozdz. 37[24]

Wówczas Węgrzy wyprawili się do Bułgarii, skąd zabrawszy niezliczoną ilość zwierząt hodowlanych i jeńców, powrócili zwycięsko do Panonii.

SRH, s. 168 v. 5–7; Kéza, s. 88.

P r z y p i s y:
24 Tekst oparty na *Gesta* magistra Ákosa wykorzystujących starsze wersje *Gesta Ungarorum*, częściowo zbieżny z rozdziałem 57 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 253–254.

→ Bułgaria, Bułgarzy; → Panonia; → Węgrzy

C. 38

Tempore iterum alio per Forum Iulii intrant Lombardiam, ubi Luitardum Wercellenae[a] civitatis episcopum, imperatoris Caruli[b] consiliarum fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum[c] rapuerunt, totaque pene[d] Lombardia demolita cum maxima[e] praeda in Pannoniam revertuntur.

Rozdz. 38[25]

Kiedy indziej zaś przez Friul wkroczyli do Lombardii, gdzie zabiwszy Liutwarda, biskupa miasta Vercelli i najwierniejszego z doradców cesarza Karola, ukradli wielki skarb z tego kościoła. Wreszcie, po spustoszeniu prawie całej Lombarii, z wielkim łupem powrócili do Panonii.

SRH, s. 168 v. 8–13; Kéza, s. 88.

[a] *H, P* Vercellenae; *E* Wercellanae. [b] *P* Caroli. [c] *P* mixtum. [d] *K, SRH* bene. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [e] *P* mixta.

P r z y p i s y:
25 Tekst oparty o *Gesta* magistra Ákosa wykorzystującego wcześniejsze redakcje *Gesta*, które z kolei przejęły opowiadanie Reginona z Prüm. Podaje te same wydarzenia, co *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 58, ale czyni to innymi słowami i skrótowo, por. niżej, ss. 254–255.

→ Friul; → Karol Gruby; → Liutward, bp; → Lombardia; → Panonia; → Vercelli

C. 42

Postquam autem Italiae provincias aliquas spoliassent, V annis fuere sine motu. Tandem in Bulgariam adeuntes usque Idropolim[a] pervenerunt; dumque exercitum super se venientem non vident, usque Constantinopolim venientes descenderunt prope murum. [--]. Tunc Hungari cum Tocsun eorum duce consilio inito egressi de loco illo, totam Graeciam et Bulgariam spoliantes, ex ipsis aurum, gemmas, lapides pretiosos[b], captivos sine numero et armenta infinita rapiunt, redeuntes tandem cum gaudio in Pannoniam. Istud enim existit ultimum spolium, quod fecere Hungari sub ritu paganismo constituti. Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis seu ducibus, quos pro tempore praeficere usa erat, usque tempora ducis Geichae hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse.

SRH, s. 171 v. 9–13, 36–37, s. 172 v. 1–8; Kéza, ss. 96, 100.

Rozdz. 42[26]

Po tym, jak złupili niektóre prowincje Italii, przez pięć lat pozostawali w spokoju. W końcu wkroczyli do Bułgarii, docierając aż po Adrianopol. Nie widząc zaś, by jakieś wojsko wystąpiło przeciw nim, ruszyli aż po Konstantynopol i rozbili obóz pod murami[27]. [--] Wówczas Węgrzy, naradziwszy się, wraz ze swoim dowódcą Taksonyem opuścili to miejsce i zaczęli pustoszyć całą Grecję i Bułgarię, rabując im złoto, klejnoty, cenne kamienie, niezliczonych jeńców i zwierzęta hodowlane, aż w końcu powrócili radośnie do Panonii. To był wszakże ostatni rajd łupieżczy, którego Węgrzy dokonali, pozostając jeszcze w tradycji pogańskiej. Tak oto wspólnota Węgrów ze swoimi dowódcami czy też przywódcami, których wybierała na określony czas, aż po czasy księcia Gejzy sprowadzała na różne obszary świata zniszczenie i niebezpieczeństwo.

[a] *E* Ydropolim. [b] *K, SRH* pretiosas. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*.

Przypisy:

26 Tak też rozdział 62 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, s. 255.

27 Tzw. Długie Mury, system fortyfikacji w swej podstawowej strukturze sięgający IV w. Opuszczamy tekst podania o pojedynku Botonda z olbrzymim Grekiem, zapisany również w *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, rozdz. 62, i również przez nas opuszczonym jako nie należącym bezpośrednio do stosunkow węgiersko-słowiańskich.

→ Adrianopol; → Bułgaria, Bułgarzy; → Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Konstantynopol; → Panonia; → Taksony; → Węgrzy; → Włochy

C. 43

Anno vero dominicae incarnationis nongentesimo sexagesimo septimo Geicha dux divino praemonitus oraculo genuit sanctum[a] regem Stephanum, Mihal vero, frater [b-b] Geichae genuit Wa-

Rozdz. 43[28]

W roku zaś 967 od Wcielenia Pańskiego książę Gejza, napomniany Bożą przepowiednią, spłodził świętego króla Stefana; natomiast Michał, brat Gejzy, spłodził Wazula i Władysława Łysego.

zul[c] et Zar Ladislaum. At rex Stephanus plures quidem [d-]filios genuit[-d], sed super omnes unum genuit Emricum nomine, Deo et hominibus honorabilem. Sanctus namque rex Stephanus coronatus et tandem duce Cuppan[e] interfecto, Iula avunculo suo cum uxore et duobus filiis de Septem Castris in Hungariam adducto, et adiuncto Septem Castra Pannoniae, post haec[f] cum Kean Bulgarorum duce et Sclavorum praeliatus est. Quo devicto de ipsius thesauro Beatae[g] Virginis ecclesiam de Alba ditare[h] non omisit, quam fundasse perhibetur.

Król Stefan zaś spłodził wielu synów, lecz spośród nich jednego wyjątkowego, imieniem Emeryk, szlachetnego przed Bogiem i ludźmi. Kiedy św. Stefan został korowany, po zabiciu wodza Koppánya sprowadził on swego wuja wraz żoną i dwoma synami z Siedmiogrodu na Węgry i przyłączył Siedmiogród do Panonii. Następnie walczył z Keanem, księciem Bułgarów i Słowian. Po pokonaniu go nie omieszkał obdarzyć jego bogactwem kościół błogosławionej Dziewicy w Székesfehérvárze, który ufundował.

SRH, s. 172 v. 9–20; Kéza, ss. 100–102.

[a] *H, P* secundum. [b-b] *H, P* eius. [c] *H, P* Vazul. [d-d] *H, P* genuit filios. [e] *H* Euppan; *P* Cupan. [f] *E* hoc. [g] *H* beatissimae. [h] *Tak E*; *H, K, SRH* dicare. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*.

P r z y p i s y:

28 Znacznie więcej podają rozdziały 63–68 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, z których niektóre trafiły do naszej edycji, por. niżej, ss. 255–261.

→ Bułgaria, Bułgarzy; → Emeryk, św.; → Gejza (1); → Gyula (3) młodszy; → Kean; → Koppány (2) ; → Michał; → Panonia; → Siedmiogród; → Słowianie; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Wazul; → Węgry; → Władysław Łysy

C. 44

Postquam autem magnificavit Dominus misericordiam[a] suam cum beato rege Stephano subiecitque eius dominio multarum gentium nationes, statuit pompis huius saeculi deposito regni diademate renunciare. Deique solius servitio, exterioribus curis expeditus, deditus esse, coronam vero regni Emrico duci, [b-]suo filio[-b] se daturum disposuit. Erat enim beatus rex Stephanus literatus, naturali quoque ingenio caelitus eruditus; similiter et Emricus.

Rozdz. 44[29]

Po tym, jak Pan okazał swą łaskę bł. królowi Stefanowi i wiele obcych ludów[30] poddał jego władzy, król postanowił złożyć koronę i usunąć się z blasków tego świata, aby, wolny od zewnętrznych trosk, poświęcić się całkowicie służbie Bogu. Uznał przeto, że korona królestwa powinna zostać ofiarowana jego synowi Emerykowi. Był zaś bł. król Stefan człowiekiem piśmiennym, wykształconym, przez Niebiosa obdarzonym wrodzonym talentem, po-

Cum itaque sanctissimus pater curam ministrationis [c-c] gubernandi filio sanctissimo committere intenderet, dux ipse morte est praeventus. Flevit ergo eum pater eius insolabiliter totaque Hungaria, et prae nimio dolore ac tristitia incurrit aegritudinem, pedum enim dolore urgebatur. Nam maxime[d] eapropter[e], ut de suo sanguine dignus nullus esset regni corona sublimari et qui ipso mortuo gentem tam novellam in fide catholica posset conservare. Interea vero viribus corporis caepit repente destitui et gravatum langore[f] se sentiens, misit nuncios festinanter, qui Wazul[g] filium sui patruelis de carcere Nitriae educerent[h], quem ipse post eum regem faceret super Hungaros. Quo audito Kysla[i] regina, habito consilio infidelium, misit comitem Sebus, qui regis nuncium praeveniens, Wazul[j] oculos effoderet auresque eius plumbi infusione obturaret[k] fugeretque abinde in Boemiam[l]. Quem cum tandem regis nuncius ad regem adduxisset, amare flevit super casu, qui acciderat. Convocatis igitur ad se Andrea, Bela et Luenta[m], filiis Zarladislai consuluit eis, ut in Boemiam[n] fugerent festinanter.

SRH, s. 172 v. 21–29, s. 173 v. 1–15;
Kéza, ss. 102–106.

dobnie też Emeryk. Jednakże, chociaż prześwięty ojciec zamierzał przekazać troskę rządzenia przeświętemu synowi, śmierć przedwcześnie zabrała samego księcia. Opłakiwał go nieutulenie ojciec i całe Węgry, a ten ogromny ból i smutek sprowadziły chorobę, ustawiczny ból nóg. Rozpaczał także z tego powodu, że nikt z jego krwi nie wydawał się godnym nosić korony, a po jego własnej śmierci – być w stanie utrzymać nowonawrócony lud w wierze katolickiej. Tymczasem szybko zaczął tracić siły, a czując, że choroba postępuje, wysłał szybko posłów, aby Wazula, syna jego stryja, wydobyli z więzienia w Nitrze, gdyż postanowił uczynić go po sobie królem Węgrów. Kiedy usłyszała o tym królowa Gizela, odbyła naradę zdrajców i wysłała komesa[31] Sebusa, który wyprzedził królewskiego posła[32]. Sebus wyłupił Wazulowi oczy, zalał ołowiem uszy, a następnie uciekł do Czech. Kiedy poseł królewski w końcu doprowadził Wazula do króla, ten gorzko zapłakał nad tym, co się wydarzyło. Wezwał zaraz do siebie Andrzeja, Bélę i Lewentę, synów Władysława Łysego[33], i rozkazał im szybko uciekać do Czech.

[a] *H, P* manum. [b-b] *H, P* filio suo. [c-c] *I. Madzsar (1922, s. 87) wstawia* et. [d] *P* mixte. [e] *P* copter. [f] *H, P, E* languore. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [g] *H, P* Vazul. [h] *K, SRH* educeret; *H, Kéza* educerent. [i] *P* Kisla. [j] *H, P* Vazul. [k] *P* obthuraret. [l] *P, E* Bohemiam. [m] *H, P* Leventa; *E* Lewenta. [n] *E* Bohemiam.

Przypisy:

29 Podobnie rozdział 69 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 261–264.

30 ‘Obcych ludów’, tak oddano *gentium nationes*, aby uniknąć tautologii i podkreślić zarazem, iż termin *gentes* oznacza ‘obcy’, ‘zewnętrzny’ lud, plemię itd., czyli Stefan podporządkował społeczności nienależące do etnosu węgierskiego, głównie słowiańskie.

31 László Veszprémy podaje *ispán*, czyli ‘żupan’. Tu, podobnie jak w innych miejscach, w przekładzie stosujemy łacińską nazwę tej godności.

32 Liczba posłów i zależna od nich, jako podmiotu, fleksja orzeczenia, uległy tu konfuzji ze względu na źle odczytaną podstawę źródłową, z której korzystał Szymon.
33 Jest to celowy fałsz, by zatuszować fakt, że Stefan I Święty, uważany za założyciela i patrona państwa, *de facto* odsunął od dziedziczenia Wazula i jego synów, a zatem przodków rządzącej od połowy XI w. linii Arpadów.

→ Andrzej I; → Béla I; → Czechy, Czesi; → Emeryk, św.; → Gizela; → Lewenta (2); → Nitra; → Sebus; → Stefan I Święty; → Wazul; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław Łysy; → Żupan

C. 45

Sanctus[a] autem rex Stephanus XLVI. anno sui regni[b] in die Assumptionis Beatae[c] Virginis migravit ad dominum. Sepultus est Albae in ecclesia Beatae[d] Virginis gloriosae. Confestim igitur Hungarorum[e] citara[f] in luctum est conversa, et omnis populus regni planxit tam sanctissimum regem ululatu magno. Iuvenes eorum ac virgines scalidis[g] induti vestibus per triennium choreas non duxerunt. Regina vero Kysla consilio iniquorum Petrum Venetum filium sororis suae, cuius pater dux fuerat Venetorum regem fecit super Hungaros, ut pro libitu[h] posset motus suae voluntatis perficere, regnumque Hungariae amissa libertate Teutonicis[i] subderetur.

SRH, s. 173 v. 16–26; Kéza, s. 106.

Rozdz. 45[34]

Święty król Stefan w 46. roku swego panowania, w dzień Wniebowzięcia błogosławionej Dziewicy, odszedł do Pana. Pochowany został w kościele Chwalebnej błogosławionej Dziewicy w Székesfehérvár. Bezzwłocznie „kitara" Węgrów „zwróciła się ku żalowi", a cały lud królestwa opłakiwał, głośno zawodząc, przeświętego króla. Młodzieńcy i dziewczęta w szaty żałobne odziani przez trzy lata nie brali udziału w tańcach[35]. Natomiast królowa Gizela, po naradzie zdrajców, ustanowiła królem Węgrów Piotra z Wenecji, syna swojej siostry, którego ojciec był księciem Wenecjan. Pragnęła bowiem mieć swobodę w działaniu oraz królestwo Węgier pozbawić wolności poprzez uzależnienie od Niemców.

[a] *H, P, E* Beatus. [b] *H, P, E* regiminis. [c] *H, P* Beatissimae. [d] *H, P* Beatissimae. [e] *H* Hungariae; *P* Hungarica. [f] *H* cithara; *P, E* cythara. [g] *H, P* squalidis. [h] *E* libito. [i] *P* Teuthonicis.

Przypisy:
34 Treść odpowiada rozdziałowi 70 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.,* którego nie uwzględniliśmy w niniejszej edycji.
35 Lament po śmierci Stefana przypomina podobny lament po śmierci Bolesława Chrobrego w starszej o 170 lat *Kronice Anonima tzw. Galla*. Obydwa oparte są na *Księdze Joba* 30,31. Por. *Anonima tzw. Galla Kronika* (1952, Ks. I, rozdz. 16, s. 38): „In luctum cythara, gaudium in merorem, organum in suspiria convertuntur. Illo nimirum anno continuo nullus in Polonia convivium publice celebravit, nullus nobilis vir vel femina vestimentis se sollempnibus adornavit, nullus plausus, nullus cythare sonus audiebatur in tabernis, nulla cantilena puellaris, nulla vox letitie resonabat in plateis". Anonim tzw. Gall (1989, s. 38): „[--] dźwięk cytry – w płacz, radość – w smutek, a głos instrumentów zmienił się w westchnienia. Istotnie przez cały ów rok nikt w Polsce nie urządził publicznej uczty, nikt ze

szlachty, ani mąż, ani niewiasta, nie ustroił się w uroczyste szaty, ani klaskania, ani dźwięku cytry nie słyszano po gospodach, żadna dziewczęca piosenka, żaden głos radości nie rozbrzmiewał po drogach".

→ Gizela; → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry; → Węgrzy

C. 46

Postquam autem Petrus regnare incepisset, omnem mansuetudinem regiae[a] abiecit maiestatis et furore Teutonico[b] desaeviens regni nobiles[c] contemnebat cum Alamannis et Latinis, bona terrae superbo oculo et insatiabili corde devorando. Munitiones autem, castra et omnes regni dignitates ab Hungaris auferens tradebat Teutonicis[d] et Latinis. Erat quoque idem lascivus ultra modum, cuius satellites turpitudinem intemperatae[e] libidinis operantes, uxores filiasque Hungarorum, ubicunque Petrus rex ambulabat, violenter opprimebant. Nullus etiam eo tempore de uxoris filiaeque castitate certus erat propter insultus aulicorum Petri regis. Videntes igitur[f] principes et nobiles[g] regni mala gentis suae, quae fiebant contra legem, communicato consilio rogaverunt regem, ut suis inungeret a tam detestabili opere desistere sine mora. Rex vero elationis faustu inflatus ac furore, malitiam, quam in corde gerebat occultando, cum toto veneno effudit in publicum ita dicens: "Si aliquamdiu sanus ero, omnes iudices spectabiles, centuriones, principes et potestates statuam Teutonicos[h] et Latinos terramque Hungariae regni hospitibus adimplens in dominium tradam Teutonicis[i]". Hoc itaque fuit discordiae seminarium inter Petrum regem et[j] Hungaros.

SRH, s. 173 v. 27–31, s. 174 v. 1–15;
Kéza, ss. 108–110.

Rozdz. 46[36]

Jak tylko Piotr objął władzę, odrzucił wszelką łagodność obyczaju majestatu królewskiego i przepełniony wściekłym niemieckim szałem[37], razem z Niemcami i Romanami poniżał możnych królestwa, pożerając dobra tej ziemi „pysznym okiem i nienasyconym sercem"[38]. Umocnienia, zamki i wszelkie godności królestwa odbierając Węgrom, przekazywał Niemcom i Romanom. Był też wyjątkowo rozpustny; jego słudzy zachowywali się w sposób wyjątkowo wulgarny, przemocą nagabując żony i córki Węgrów, gdziekolwiek król Piotr podróżował. W tym to czasie nikt nie mógł pewny czystości żony i córki z powodu natręctw ludzi z otoczenia króla Piotra. Przeto książęta i możni królestwa, widząc całe to bezprawne cierpienie swojego ludu, naradzili się i poprosili króla, aby bezzwłocznie nakazał swoim ludziom zaprzestać tak haniebnego postępowania. Król wszakże, napełniony pychą i wściekłością, okazał publicznie całe szaleństwo i truciznę ukryte dotąd w sercu, mówiąc tymi słowami: „Jak długo będę zdrowy, wszystkich szlachetnych sędziów, centurionów, przywódców i możnych wymienię na Niemców i Romanów, a wypełnioną obcymi ziemię królestwa Węgier przekażę Niemcom w niewolę". Takie oto było źródło niezgody pomiędzy królem Piotrem a Węgrami.

[a] *P* regiam. [b] *P* Theutonico. [c] *P* nationes. [d] *P* Theutonicis. [e] *P brak*. [f] *H, P* ergo. [g] *P* nationes. [h] *P* Theuthonicos. [i] *P* Theuthonicis. [j] *H, P* ac.

P r z y p i s y:
36 Rozdział ten bardzo przypomina opowiadanie *Kroniki węgiersko-polskiej*, gdzie spotykamy np. frazę: *furor Teutonicus*. Odpowiada mu rozdział 71 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 264–266.
37 Przysłowiowy w tradycji literackiej *furor Teutonicus*.
38 Ps 100.5.

→ Niemcy; → Piotr Orseolo; → Romanie; → Węgry; → Węgrzy

C. 47

Anno ergo regni Petri tertio principes et nobiles[a] regni Hungariae episcoporum consilio in unum convenerunt contra Petrum quaerentes solicite, si aliquem de regali genere possent reperire, qui esset idoneus regnum gubernare eosque a Petri tyrannide potenter liberare. Cumque in regno talem invenire potuissent ullo modo[b], ex semetipsis quendam comitem nomine Aba[c], sororium sancti regis Stephani super se regem praefecerunt[d]. Aba[e] vero rex congregato exercitu Hungarorum processit contra Petrum pugnaturus. Cernens autem Petrus Hungarorum adiutorio se privatum, fugiit ad Henricum caesarem in Bavariam[f], petiturus auxilium sibi dari. Petro itaque de regno effugato illi tyranni, quorum consilio afflicti erant Hungari, sunt detenti[g]. Ex quibus unum in frusta conciderunt, oculos duorum filiorum eiusdem eruentes; alios vero in manganis[h] ferreis confregerunt, quosdam lapidibus obruentes. Sebus vero, qui Wazul oculos eruerat, pedibus confractis ac manibus in rota peremerunt. Aba vero in[i] regem consecrato, ea quae Petrus statuerat, in irritum revocans Hungarorum scita iussit observare.

SRH, s. 174 v. 16–33; Kéza, ss. 110–112.

Rozdz. 47[39]

Przeto w trzecim roku panowania Piotra książęta i możni królestwa Węgier za radą biskupów zjednoczyli się przeciw Piotrowi, badając z niepokojem, czy znalazłby się ktoś z rodu królewskiego, kto byłby zdolny rządzić królestwem i wyzwolić ich ostatecznie od tyranii Piotra. Ponieważ nie mogli w żaden sposób znaleźć kogoś takiego w królestwie, wynieśli na króla jednego z pośród siebie, komesa imieniem Aba, który był szwagrem świętego króla Stefana. Król Aba zatem, zebrawszy wojsko Węgrów, wyruszył walczyć z Piotrem. Ten zaś, upewniwszy się, że nie może oczekiwać pomocy Węgrów, uciekł do cesarza Henryka w Bawarii, prosząc o uzyskanie wsparcia wojskowego. Tymczasem po ucieczce Piotra zostali zatrzymani ci jego bandyci, których doradztwo przyniosło cierpienie Węgrom. Jednego z nich pocięto na kawałki, a dwóm jego synom wyłupiono oczy; innych połamano w żelaznych maszynach[40]; kogoś ukamienowano. Sebus natomiast, człowiek który wyłupił oczy Wazulowi, zmarł na kole po połamaniu nóg i rąk. Aba zaś po konsekracji królewskiej, uznawszy postanowienia Piotra za bezprawne, rozkazał zarazem, by za obowiązujące uważać prawa Węgrów.

[a] *P* illustres. [b] *Kéza, s. 110 przyp. a wskazuje, że właściwą frazą byłoby* 'nullo modo'. [c] *P* Abba. [d] *P* perfecerunt. [e] *P* Alba. [f] *H, E* Bauariam. [g] *E* detecti. [h] *K, SRH* manganidis. [i] *H, P brak*.

P r z y p i s y:
39 Rozdział 72 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 266–267.
40 Termin greki bizantyjskiej: *τὸ μάγγανον*.

→ Aba Samuel; → Bawaria, Bawarzy; → Henryk III; → Piotr Orseolo; → Sebus; → Stefan I Święty; → Wazul; → Węgry; → Węgrzy; → Żupan

C. 48

Tertio autem anno Abae[a] regis descendit Petrus rex cum Henrico caesare ducens[b] maximum[c] exercitum contra Abam. Quod Aba dum scivisset, nuncios mittens ad caesarem probavit, si cum eo pacem posset ordinare vel minime. Cui caesar in respondendo se ostendit inimicum, intellectoque, ut intenderet restituere Petrum Hungaris, iratus invasit Austriam et usque in fluvium Tremse[d] spoliavit et post haec[e] est reversus. Tandem quoque, misso exercitu in Carinthiam pro spolio faciendo, cum inde redirent onerosi[f], Gottfridus[g] Austriae marchio circa Petoviam[h] insultum faciens super eos, eorum spolia fertur abstulisse. Tunc enim Austria non duces, sed habebat marchiones. Cumque eo tempore Coloniae degeret imperator, audito, quod Hungari lacerassent Teutonicos[i] sine causa, cum principibus Alamanniae consilium iniit, qualiter ab Hungaris illatam[j] sibi iniuriam iniuria simili propulsaret. Movit itaque expeditionem ingentem et consilio ducis Ratizlai[k] Boemorum[l] ex aquilonali parte Danubii venit ad Hungariae confinia. Legati vero Abae regis et Hungarorum promittebant caesari, ut in omnibus satisfacerent, nisi[m] quia Petrum in regem non susciperent, quod caesar summope-

Rozdz. 48[41]

Tymczasem w trzecim roku [panowania] króla Aby król Piotr wyruszył przeciw niemu, prowadząc z cesarzem Henrykiem wielką armię. Gdy Aba się o tym dowiedział, wysłał posłów do cesarza, aby wybadać, czy istniałaby choć najmniejsza możliwość zawarcia pokoju. Jednak odpowiedź cesarza okazała się wroga do tego stopnia, że Aba zrozumiał, iż jego celem jest przywrócenie władzy Piotra nad Węgrami. W gniewie zaatakował Austrię i spustoszył aż po rzekę Traisen, po czym zawrócił. Następnie wysłał wojsko by spustoszyło Karyntię, wszakże gdy ono powracało obładowane łupami, zaskoczył je pod Petowią[42] Gotfryd, margrabia Austrii, pozbawiając łupów. Wówczas bowiem Austria nie miała książąt, lecz margrabiów. W owym czasie cesarz przebywał w Kolonii, usłyszawszy zaś, że Węgrzy bez powodu zaatakowali Niemców, zwołał naradę z książętami Niemiec, jak na niesprawiedliwość poniesioną ze strony Węgrów podobną niesprawiedliwością odpowiedzieć. Przygotował zatem wielką wyprawę, a za radą Brzetysława, księcia Czechów, wyruszył wzdłuż północnego biegu Dunaju ku granicom Węgier. Posłowie króla Aby i Węgrów obiecali cesarzowi, że

re perficere affectabat[n]. Obligatus enim erat ei iuramento, ut ipsum in regnum Hungariae iterato collocaret. Cum autem Hungari Petrum non admitterent, missis muneribus dataque fide, quod captivos Teutonicorum[o] libere permitterent remeare, caesar consilio inductus ducis Loteringiae[p] et plus allectus muneribus, rediit Bizantiam[q], Burgundiae civitatem.

SRH, s. 174 v. 34–35, s. 175 v. 1–24;
Kéza, ss. 112–114.

zgodzą się na wszystko, poza przywróceniem władzy królewskiej Piotra, co było przecież podstawowym zamiarem cesarza; był on bowiem związany z tamtym przysięgą, że z powrotem posadzi go na tronie Węgier. Jakkolwiek Węgrzy nadal Piotra nie przyjmowali, to – po przekazaniu darów i obietnicy, że jeńcy niemieccy będą mogli swobodnie wrócić do siebie – cesarz skłoniony radą księcia Lotaryngii i dodatkowo obłaskawiony darami powrócił do Besançon, miasta w Burgundii.

[a] *H, E* Aba. [b] *P brak*. [c] *P* mixtum. [d] *H, P* Cremse; *E* Trense. [e] *E* hoc. [f] *H, P, E* honerosi. [g] *H, P, E* Gotfridus. [h] *E* Petouiam. [i] *P* Theuthonicos. [j] *P* illaesam. [k] *P, E* Ratislai. [l] *E* Bohemorum. [m] *H, P* non. [n] *P* adoptabat. [o] *P* Theutonicorum. [p] *P* Lotharingiae. [q] *H* Bizanciam; *P* Pizanciam.

P r z y p i s y:
41 Rozdz. 73 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 267–268.
42 Zostawiamy wersję łacińską toponimu, albowiem zachodzi tu ambiwalencja: Pitten (Dolna Austria) bądź Ptuj (Słowenia; niem. Pettau).

→ Aba Samuel; → Austria; → Besançon; → Brzetysław I; → Burgundia; → Czechy, Czesi; → Dunaj; → Gotfryd (3); → Henryk III; → Karantanie, Karyntia; → Kolonia; → Lotaryngia; → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Ptuj; → Traisen; → Węgry; → Węgrzy

C. 49

Ex hinc ergo rex Aba[a] securitate accepta caepit esse insolens et saeviebat superbe in Hungaros, nobiles[b] contemnens, sicut[c] et iusiurandum pro nihilo reputabat violare. Hungari vero nolentes id ei sustinere, conspiraverunt[d], ut eum morti traderent et occiderent. Sed quidam prodidit[e] consilium, ex quibus, quos capere potuit, sine iudicii examine interfecit, quod ei extitit in summum maxime detrimentum. Nam viros quinquaginta consiliandi causa in unam domum evocavit, quibus in eadem inclusis, crimen non confessos, nec convictos legibus,

Rozdz. 49[43]

W taki oto sposób uzyskawszy bezpieczeństwo, król Aba popadł w butę i zachowywał się wyniośle wobec Węgrów, gardząc możnymi, a nawet za nic miał łamanie przysiąg. Węgrzy nie chcąc znosić z jego strony takiego traktowania, zawiązali spisek, aby go zabić[44]. Lecz ktoś zdradził uzgodnienia, zaś Aba tych, których zdołał schwytać, zabił bez sądu, co okryło go wielką hańbą. Albowiem wezwał na naradę pięćdziesięciu mężów do jednego domu, zamknął ich w nim, a następnie nakazał skrócić o głowę, mimo że nie było żadnego wyznania

caput fecit detruncari. Unde Beatus Gerardus, Chenadiensis episcopus canonica severitate regem corripiens praedixit sibi periculum imminere.

SRH, s. 175 v. 25–31, s. 176 v. 1–4;
Kéza, ss. 114–116.

win, żadnego postępowania prawnego. Wówczas to bł. Gerard, biskup Csanádu, ganiąc króla, z kanoniczną surowością przepowiedział, że sprowadził on na siebie rychłe niebezpieczeństwo.

[a] *P* Abba. [b] *P* nationes. [c] *K, SRH* sed. [d] *H, P, E* conspirarunt. [e] *P* perdidit.

P r z y p i s y:
43 Odpowiada mu znacznie obszerniejszy rozdział 75 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* pominięty w naszej antologii.
44 W oryg. pleonazm mający wzmocnić emocjonalny wydźwięk informacji.

→ Aba Samuel; → Csanád; → Gerard, św.; → Węgrzy

C. 50

Tunc quidam ex Hungaris fugientes ad caesarem [a-]locuti sunt contra Abam-[-a] dicentes, quod pro nihilo iuramentum reputaret violare, nobilesque[b], qui eum regem fecerant, contemnebat. Quibus dixit imperator: "Oportet ergo, ut captivos reddat, damna emendando". Caesar igitur Hungarorum animatus consilio, cum exercitu Norico et Boemico[c] Austriam introivit dissimulans se in Hungariam intraturum, sed simulans cum Aba concordare. Tunc nuncii Aba regis repetebant incessanter a caesare Hungaros, qui ad caesarem fugerant[d], conquerentes ac dicentes praedones et latrones ipsos esse, guerraeque[e] inter caesarem ac Hungaros praecipuos incentores[f], ideoque huiusmodi iniquitatis artifices in manus Abae regis tradi oportere. Quod facturum se caesar promisit ullo[g] modo. Concitato igitur cursu invasit fines Hungariae intrans per Supronium[h] et, cum vellet in Bobut[i] pertransire, non poterat propter aquas. Hungari ergo, qui

Rozdz. 50[45]

W następstwie tego niektórzy Węgrzy uciekli do cesarza i oskarżali Abę, mówiąc, że ma on za nic łamanie przysiąg, a możnymi, którzy uczynili go królem, gardzi. Cesarz rzekł im: „Należy zatem, by oddał jeńców, aby naprawić szkody". Przeto za radą Węgrów cesarz wkroczył z wojskiem noryckim i czeskim do Austrii, skrywając zamiar wtargnięcia na Węgry, a symulując chęć ugody z Abą[46]. Posłowie króla Aby powtarzali ciągle żądania wydania przez cesarza Węgrów, nazywając ich rabusiami i bandytami, którzy nade wszystko podburzają do konfliktu pomiędzy cesarzem a Węgrami i jako sprawcy powyższej niesprawiedliwości powinni być wydani w ręce króla Aby. Cesarz zaś definitywnie odmówił i przyspieszywszy marsz, wkroczył w granice Węgier w Sopronie, a chociaż chciał przeprawić się w Bobut, okazało się to niemożliwe ze względu na wysoki poziom wody. Węgrzy towarzyszący cesa-

erant cum caesare et Petro rege, duxerunt caesaris exercitum sursum iuxta flumen Rebche et utraque flumina tota nocte equitando orto sole facili vado transierunt. Occurrit autem ei rex Aba in Menfeu[j] cum multitudine armatorum nimis praesummens de victoria, quare[k] Bavari[l] quidam nunciaverant ei caesarem cum paucis introisse. Et[m] ut dicitur, Aba rex victoriam habuisset, nisi quia Hungari quidam amicitiam Petro reservantes super terram sua vexilla proiecissent et fugissent. Commisso igitur praelio diu et acriter, tandem caesar divino fretus adminiculo victoriam est adeptus. Aba[n] vero rex fugiit versus Tizam et in villa quadam in scrobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, iugulatur et iuxta quandam ecclesiam sepelitur. Post aliquot autem annos, cum esset effossum corpus eius de sepulchro, sudarium ac [o-]ipsius vestimenta[-o] invenerunt incorrupta et loca vulnerum resanata sepelieruntque tandem corpus eius in proprio monasterio. Ex Teutonicis[p] etenim in illo praelio sine numero ceciderunt. Unde idem locus, ubi praelium est commissum, eorum lingua usque hodie [q-]Florum Paiur[-q] est vocatus et Weznemut[r] nostra lingua.

SRH, s. 176 v. 5–33, s. 177 v. 1–5;
Kéza, ss. 116–120.

rzowi i królowi Piotrowi poprowadzili zatem wojska cesarza wzdłuż górnego biegu rzeki Répce, a jadąc konno przez całą noc, przeprawili się o świcie przez obie rzeki łatwo dostępnym brodem. Król Aba z liczną armią zastąpił mu drogę w Ménfő, spodziewając się pewnego zwycięstwa, ponieważ jacyś Bawarzy powiedzieli mu, że cesarz wziął ze sobą nieliczne siły. I, jak się rzekło, król Aba odniósłby zwycięstwo, gdyby nie to, że niektórzy Węgrzy okazali się lojalni wobec Piotra i po złożeniu na ziemię sztandarów, uciekli. Bitwa zaś była długa i krwawa, aż w końcu zwyciężył cesarz, ufny w Boże wsparcie. Natomiast król Aba uciekł w kierunku Cisy i w jakiejś wsi, w starej jamie[47], poderżnęli mu gardło Węgrzy, których skrzywdził w czasie swych rządów, i pochowali nieopodal pewnego kościoła. Po paru latach, gdy wykopano z grobu ciało, całun i jego szaty pozostały nietknięte, miejsca ran zagoiły się; w końcu pochowano jego ciało w należącym doń klasztorze. W tej bitwie zaś poległo bardzo wielu Niemców, tak że miejsce, w którym się ona odbyła, w ich języku aż do dziś zwane jest „Zniszczeni Bawarzy", a w naszym „Vésznémet" [straceni Niemcy].

[a-a] *P* fugerant conquaerentes ac. [b] *P* nationesque. [c] *E* Bohemico. [d] *P* fugerent. [e] *H, P* quaerereque. [f] *K, SRH* intentores. [g] *Kéza, s. 116 przyp. b wskazuje, że właściwą formą byłaby* nullo. [h] *E* Suprunium. [i] *P* Robut; *E* Bohut. [j] *H, P* Menfeo. [k] *H, P* quod; *E* quia. [l] *H, E* Bauari. [m] *K, SRH* ei. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [n] *P* Abba. [o-o] *H, P* vestimenta ipsius. [p] *P* Theuthonicis. [q-q] *H, P* Florumpaiur. [r] *H, P* Veznemut.

Przypisy:

45 Wydarzenia znacznie obszerniej opowiedziane w rozdziałach 73–76 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 267–271.

46 W tekście oryginalnym zastosowano tu figurę słów paronomazję.

47 *Scrobis*: ‘jama, dół, mogące służyć za pułapkę dla zwierząt; także budynek niskiej jakości’. Kéza, s. 119 i przyp. 2 słowo to objaśnia jako ‘deep pit with sharp stakes in it, used for trapping animals’.

→ Aba Samuel; → Abasár (bez wymieniania nazwy); → Austria; → Babót; → Bawaria, Bawarzy; → Cisa; → Czechy, Czesi; → Henryk III; → Ménfő; → Niemcy; → Noricum; → Piotr Orseolo; → Répce; → Sopron; → Vésznémet; → Węgry; → Węgrzy

C. 51

Caesar vero obtenta victoria descendit Albam civitatem ubi Petro restituit regnum, et sic tandem [a-]est reversus[-a] Ratisponam.

Rozdz. 51[48]

Osiągnąwszy zwycięstwo, cesarz udał się do miasta Székesfehérvár, gdzie przywrócił Piotrowi władzę królewską, a następnie powrócił do Ratyzbony.

SRH, s. 177, v. 6–8; Kéza, s. 120.

[a-a] *E* reversus est.

Przypisy:

48 Podobnie rozdział 77 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, s. 272.

→ Henryk III; → Piotr Orseolo; → Ratyzbona; → Székesfehérvár

C. 52

Rege ergo Petro et Hungaris, qui eum in regnum reduxerant, vires et potentiam resummentibus, caeperunt esse insolentes. Qua de causa omnes Hungari sollicite[a] intendebant, qualiter ammoto Petro filios Zarladislai reducere potuissent. Dum autem ista ita fierent, Andreas, Bela et Luenta[b] de Boemia in Poloniam transeuntes a Misca[c] Polonorum duce amicabiliter sunt recepti; ubi Bela Pomoramiae[d] ducem duello devincens, filia Miskae sibi datur in uxorem. Quod Andreas et Luenta[e] aegre ferentes, ne ipsius nomine viverent in Polonia, in Rutheniam transierunt. Et dum ibi a duce Lodomeriae propter Petrum regem suscepti non fuissent, ad terram vadunt deinde Comanorum. Qui cum eos perimere cogitarent, credentes ip-

Rozdz. 52[49]

Jak tylko król Piotr i Węgrzy, którzy go przywrócili na tron, odzyskali siły i władzę, zaczęli zachowywać się arogancko. Stąd wszyscy Węgrzy solennie postanowili, by po obaleniu Piotra, sprowadzić z powrotem synów Władysława Łysego. Gdy zaczęto wprowadzać to w czyn, Andrzej, Béla i Lewenta, podróżując z Czech do Polski, zostali przyjaźnie przyjęci przez Mieszka, księcia Polaków; gdzie Béla, zwyciężywszy w pojedynku księcia Pomorza, poślubił córkę Mieszka. Andrzej i Lewenta przyjęli to źle i nie chcąc żyć w Polsce w cieniu brata, wyruszyli na Ruś. Ponieważ zaś tamtejszy książę Lodomerii [*Włodzimierza*] nie przyjął ich ze względu na króla Piotra[50], przeszli stamtąd na ziemię Kumanów. Ci zaś zamierzali ich zabić,

sos exploratores regni sui, tandem per captivum Hungarum recogniti optime deinceps pertractantur.

SRH, s. 177 v. 9–21; Kéza, ss. 120–122.

myśląc, że są królewskimi szpiegami, ale w końcu, rozpoznani przez węgierskiego jeńca, zostali potraktowani bardzo dobrze.

[a] *Kéza* solicite. [b] *E* Lewenta. [c] *P* Misa. [d] *P, E* Pomeraniae. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [e] *E* Lewenta.

Przypisy:
49 W rozdziale 79 i 80 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* bardziej szczegółowe informacje, por niżej, ss. 273–276. Są to przekazy ważne dla polskiej historii, często wykorzystywane do badania historii Polski oraz stosunków węgiersko-polskich w połowie XI w.
50 Wiadomość o nieprzyjęciu uchodźców przez Rusina ze względu na króla Piotra znajduje się tylko w dziele mistrza Szymona.

→ Andrzej I; → Béla I; → Czechy, Czesi; → Kumanie; → Lewenta (2); → Mieszko II; → Piotr Orseolo; → Polacy, Polska; → Pomorze; → Ruś, Rusini; → Węgrzy; → Władysław Łysy; → Włodzimierz Wołyński

C. 53

Interea vero Petrus rex Hungaros priori gravamine caepit molestare. Tunc in Chenad[a] omnes in unum convenerunt consilioque habito communiter pro filiis Zarladislai transmittunt, ut[b] ad regnum remearent. Qui cum in Pest advenissent, absconse sicut poterant, statim in curia Petri regis una nocte in equis velocibus per nuncios trium fratrum proclamantur, quod omnes Teutonici[c] et Latini ubicunque[d] inventi perimantur et resumatur ritus[e] paganismus[f]. Mane ergo facto sciscitatus Petrus facti causam pro certo recognovit ipsos esse in Hungaria. Et licet immenso dolore tactus esset, se laetum demonstrabat. Tunc clam mittens suos nuncios, ut Albam occuparent, revelato consilio Hungari per omnia loca incipiunt rebellare occidentes uno tempore Teutonicos[g] et Latinos, mulieribus quoque, infantibus et sacerdotibus, qui per Petrum fuerant

Rozdz. 53[51]

Tymczasem król Piotr zaczął uciskać Węgrów tak ciężko jak wcześniej. Wówczas wszyscy zebrali się w Csanádzie i wspólnie uzgodnili, by posłać do synów Władysława Łysego, aby wrócili do królestwa. Gdy ci zjawili się w Peszcie w takiej skrytości, jak to tylko możliwe, natychmiast przez posłów trzech braci, którzy dotarli na rączych koniach do kurii króla Piotra w jedną noc, ogłoszono, że zostaną zabici wszyscy Niemcy i Romanie, gdziekolwiek by się znaleźli, i że zostanie przywrócony rytuał pogański. Rankiem Piotr pragnąc wiedzieć, co się stało, upewnił się, że tamci są na Węgrzech. Można sądzić, iż był dogłębnie wstrząśnięty, lecz na zewnątrz okazywał spokój. Potajemnie wysłał swych posłów, by zajęli Székesfehérvár, ale gdy jego zamiar wyszedł na jaw, w całym kraju Węgrzy podnieśli bunt, zabijając jednocześnie ludzi Zachodu, Niemców

praepositi, plebani et abbates, non parcentes. Et cum in[h] Albam nequisset introire, arrepta fuga ivit versus Musun, ubi exercitus venisse contra eum perhibetur, indeque, declinans equitavit festinanter versus Albam. Cives etenim demandaverant, quod rediret et civitatem sibi darent. Cum vero in quandam villam circa Albam pervenisset, subito exercitus ipsum circumdedit, ubi captivatus oculi eruuntur, licetque superviveret, in maerore animi[i] finiens vitam suam Quinqueecclesiis subterratur, quam fundasse perhibetur.

SRH, s. 177 v. 22–32, s. 178 v. 1–11; Kéza, ss. 122–124.

i Romanów, nie oszczędzając także kobiet, dzieci i kapłanów, ustanowionych przez Piotra, plebanów i opatów. Nie mogąc dostać się do Székesfehérváru, [Piotr] nagłą ucieczką skierował się w kierunku Mosonu. Tam wszakże, jak wieść niosła, wojsko zwróciło się przeciw niemu, więc zawrócił i pogalopował w stronę Székesfehérváru. Obywatele bowiem zażądali, by wrócił, i obiecali mu poddać miasto. Kiedy wszakże przejeżdżał przez jakąś wieś w okolicy Székesfehérváru, znienacka otoczyło go wojsko; został zatrzymany i wyłupiono mu oczy. Przeżył to, lecz zakończył życie cierpieniem w sercu. Pochowano go w Pięciokościołach; jak się uważa, w miejscu, które sam założył.

[a] *P* Chanad. [b] *E* unde. [c] *P* Theuthonici. [d] *P* ubique. [e] *P* visus. [f] *P* paganissimus. [g] *P* Theuthonicos. [h] *P brak*. [i] *P* omni.

Przypisy:
51 Obszerniej w rozdziale 81–82 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 276–279.

→ Csanád; → Moson; → Niemcy; → Pécs; → Pest; → Piotr Orseolo; → Romanie; → Székesfehérvár; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław Łysy

C. 54

Tunc tres fratres Albensem ingressi civitatem, ab omnibus episcopis, nobilibus[a] omnique populo cum summa laude sunt suscepti, et Andreas aevo potior in regni solium sublimatur.

SRH, s. 178 v. 12–14; Kéza, s. 124.

[a] *P* nationibus.

Rozdz. 54[52]

Wówczas trzej bracia weszli do miasta Székesfehérváru, gdzie wśród pochwał zostali przyjęci przez wszystkich biskupów, możnych i cały lud; zaś Andrzej, jako najstarszy, objął tron królestwa.

Przypisy:
52 Obszerniej o koronacji Andrzeja wspomina *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w pominiętym przez nas rozdziale 86.

→ Andrzej I; → Székesfehérvár

C. 55

Quidam autem istos fratres ex duce Wazul[a] progenitos asseverant ex quadam virgine de genere Tatun, non de vero thoro oriundos, et pro tali missitalia illos de Tatun nobilitatem invenisse. Frivolum pro certo est et pessime enarratum. Absque hoc namque nobiles[b] sunt et de Scitia[c] oriundi, quia[d] isti sunt filii Zarladislai.

SRH, s. 178 v. 15–20; Kéza, s. 124.

Rozdz. 55[53]

Tymczasem niektórzy twierdzili, że ci bracia są synami księcia Wazula z pewnej dziewczyny z rodu Tátonya, urodzonymi z nieprawego łoża i że rodzina Tátonya wywodzi z tego związku swoje szlachectwo. Z pewnością wszakże ta tradycja jest głupia i myląca. Albowiem szlachectwo ich wynika z faktu pochodzenia ze Scytii, niezależnie od tego, że są oni synami Władysława Łysego[54].

[a] *H, P* Vazul. [b] *P* nationales. [c] *H* Scythia; *P* Schythia. [d] *H, P* quare.

P r z y p i s y:

53 Wydarzenia obszerniej opowiedziane w rozdz. 87 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, s. 281.

54 Piękny przykład średniowiecznej krytyki źródeł. Oczywiście kronikarz się mylił, wiemy z *Roczników z Niederalteich* (*Annales Altahenses*, *Roczniki altajskie*), że bracia byli synami Wazula.

→ Andrzej I; → Scytia, Scytowie

C. 56

Gerardus ergo episcopus de Chanad in istis casibus in Pest, per Hungaros de monte[a] submissus in biga, [martyrio] [b] coronatur, qui monachus prius fuerat de Rosacensi abbatia, quae est de territorio Aquilegiae[c]. Deinde Pannoniam ingressus in Beel fuit diutius eremita[d].

SRH, s. 178 v. 21–25; Kéza, ss. 124–126.

Rozdz. 56[55]

Natomiast Gerard, bp Csanádu, podczas tych wydarzeń w Peszcie został uwieńczony męczeństwem po tym, jak Węgrzy zrzucili go ze wzgórza w dwukonnym pojeździe. Wcześniej był on mnichem w opactwie Rosazzo na terytorium Akwilei. Dopiero później przybył do Panonii i przez dłuższy czas pozostawał eremitą w Bakonybél.

[a] *P* morte. [b] *K brak*. [c] *P* Aquileiae. [d] *E* heremita.

P r z y p i s y:

55 Wydarzenia omawia również rozdział 83 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, którego nie włączyliśmy do naszej edycji. Opis męczeństwa św. Gerarda znajduje się też w również przez nas pominiętym fragmencie *Legendy większej* tego męczennika.

→ Akwilea; → Bakonybél; → Csanád; → Gerard, św.; → Panonia; → Pest; → Rosazzo; → Węgry; → Węgrzy

C. 57

Cum igitur Andreas diadema regni suscepisset, cum Noricis, Boemis et Polonis guerram dicitur tenuisse, quos superans debellando tribus annis fecisse dicitur censuales. Propter quod Henricus imperator descendens usque Bodoct[a], V. mensibus Albam obsedit civitatem, ubi tandem sic viribus et potentia dicitur defecisse, ut ipsius Teutonici[b] et Latini in suis tentoriis[c] noctis tempore se vivos sepelirent. Nam Hungari in obscuris in eorum castra descendentes, eos crudeliter sagittis enecabant. Tandem vero caesar ille ductus penuria[d] a rege Andrea et Hungaris veniam caepit postulare, quod omnia onera[e] dimitteret in Hungaria praeter equos faceretque iusiurandum, ut deinceps nec ipse, nec ipsius successores contra regnum Hungariae hostili manu in Hungariam introirent, nec etiam de Bodoct moveret interea suos pedes, donec Sophiam suam filiam Salomoni regi de Alamannia ductam traderet in uxorem, quam primitus filio regis Franciae cum maximo dederat sacramento. Rex vero habito consilio misericorditer eidem dicitur indulsisse. [--]

SRH, s. 178 v. 26–28, s. 179 v. 1–14;
Kéza, ss. 126–128.

Rozdz. 57[56]

Po tym, jak Andrzej przyjął diadem królestwa, mówiono, że rozpoczął wojnę z Austriakami, Czechami i Polakami, a zwyciężywszy, zmusił do płacenia trybutu przez trzy lata. Z tego powodu cesarz Henryk wkroczył aż do Bodajku i przez pięć miesięcy oblegał Székesfehérvár. Tam jednak okazało się, że siła jego wojsk osłabła tak, iż nocą Niemcy i Romanie zagrzebywali się w swoich namiotach. Węgrzy bowiem w ciemnościach podkradali się do ich obozu i okrutnie razili strzałami. W końcu cesarz zmuszony brakiem zaopatrzenia zaakceptował zgodę Andrzeja i Węgrów na to, by cały bagaż – poza końmi – pozostawił na Węgrzech, oraz poprzysiągł, że odtąd ani on, ani jego następcy, nie wkroczą na Węgry z wrogim zamiarem przeciw królestwu; nie ruszy się także z Bodajku dopóty, dopóki nie wyda swej córki Zofii, sprowadzonej z Niemiec, za króla Salomona. Wcześniej, co prawda, obiecał ją pod najświętrzą przysięgą synowi króla Francji. Król zaś, po odbyciu narady, łaskawie mu ustąpił. [--].

[a] *P* Prodort. [b] *P* Theuthonici. [c] *P* territoriis. [d] *H, P, E* poenitentia. [e] *E brak*.

P r z y p i s y:
56 Podobnie rozdział 88 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 281–283.

→ Andrzej I; → Bodajk; → Czechy, Czesi; → Francja , Francuzi; → Henryk III; → Judyta; → Niemcy; → Noricum; → Polacy, Polska; → Romanie; → Salomon (1); → Székesfehérvár; → Węgry; → Węgrzy

C. 58

Post mortem itaque sancti regis Stephani transacti sunt anni undecim, menses quatuor usque ad annum primum im-

Rozdz. 58[57]

I tak od śmierci św. króla Stefana aż do pierwszego roku panowania króla Andrzeja minęło lat jedenaście i cztery

perii Andreae regis. Interea vero Petrus rex primo et secundo regnavit annis V. et dimidio. Aba vero regnavit annis tribus. Andreas autem confectus senio anno imperii sui duodecimo filium suum Salomonem adhuc puerulum cum consensu fratris sui Belae et filiorum eiusdem, scilicet Geichae et Ladislai, regem constituit. Ipse autem obiit anno regni sui decimo quinto et in Tyhon monasterio proprio cum David[a] suo filio sepelitur.

SRH, s. 180 v. 6–14; Kéza, s. 130.

miesiące. Tymczasem pierwsze i drugie panowanie króla Piotra trwało lat pięć i pół. Aba zaś panował lat trzy. Andrzej, zaawansowany już wiekiem, w dwunastym roku panowania wyznaczył na króla swego syna Salomona, wówczas jeszcze dziecko, za zgodą swego brata Béli i jego synów, tzn. Gejzy i Władysława. Sam zaś zmarł w piętnastym roku rządów i został pochowany w swoim prywatnym klasztorze w Tihany, razem ze swoim synem Dawidem.

[a] *H, P, E* Dauid.

P r z y p i s y:
57 Podobnie rozdziały 91–93 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 284–287.

→ Aba Samuel; → Andrzej I; → Béla I; → Dawid; → Gejza I; → Piotr Orseolo; → Salomon (1); → Stefan I Święty; → Tihany; → Władysław I Święty

C. 59

Post hunc regnavit Benyn Bela. Quo regnante Hungari fidem derelinquunt et baptismum, anno in fide oberrantes, ut nec pagani, nec catholici viderentur. Postea tamen motu proprio fidei adhaeserunt. Iste enim omnia fora die sabbathi esse voluit pro vendendo ac[a] emendo, bizantiosque currere fecit per districtum regni sui, qui denariis argenteis multum parvis[b] scilicet XL. cambii debuit. Unde usque hodie denarii XL. numero aurum appellantur; non quod sint aurei, sed quia denarii XL. argentei valebant bizantium unum. Regnavit autem duobus annis et in tertio migravit ex hoc saeculo in suoque monasterio dicto Sceugzard[c] sepelitur. Hic enim calvus erat et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutive,

Rozdz. 59[58]

Po nim panował Benin Béla. Za jego rządów Węgrzy porzucili wiarę i chrzest, przez rok błądzili w wierze tak, że wydawało się, iż nie są ani poganami, ani katolikami. Później jednak samodzielnie wrócili do wiary. Król zatwierdził, iż wszystkie place mają być dostępne w soboty na potrzeby sprzedaży i kupna; dopuścił obrót bizantami na obszarze swego królestwa, przy czym wymiana miała zachodzić w relacji czterdzieści srebrnych denarów za bizant. Stąd aż do dziś liczba czterdziestu denarów określana jest jako ‘złoto’ nie dlatego, że są złote, lecz ponieważ czterdzieści srebrnych denarów ma wartość jednego bizanta. Panował zaś przez dwa lata, a w trzecim odszedł z tego świata i został pochowany we własnym klasztorze,

sicuti erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit.

SRH, s. 180 v. 15–27; Kéza, s. 132.

zwanym Szekszárd. Był on łysy i ciemnej karnacji, więc z tego powodu nadał zdrobniałą nazwę swemu klasztorowi, by oddawała ono charakter jego oblicza.

[a] *E* et. [b] *Tak E, SRH; H, P, K, SRH* per ius. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [c] *E* Steugzard.

P r z y p i s y:
58 Treść w znacznie obszerniejszej postaci przekazują też rozdziały 94–96 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, z których przytaczamy tylko początek rozdziału 94, por. niżej, ss. 287–288.

→ Béla I; → Bizant; → Szekszárd; → Węgrzy

C. 60

Tandem vero inter Salomonem, Ladizlaum[a] et Geicham gravis discordia suscitatur, alumni patriae inter se dividuntur. Quidam enim Salomoni, aliqui Ladizlao[b] et Geiche adhaeserunt. Rex autem Salomon caesarem, suum socerum contra Ladislaum et Geicham per Nitriam[c] cum exercitu maximo introducit. Qui Waciam[d] perveniens Ladislai exercitu speculato[e] fixit se infirmum, per Posonium in Austriam est reversus, dimisso de Boemis et Noricis sufficienti auxilio Salomoni. Tunc caesare retrogresso praelium in Munorod inter ipsos est commissum. Et quid[f] ultra? Salomon devincitur, prostrantur Teutonici[g] et Boemi. Et dum se suosque devictos cognovisset, fugam iniit, Danubium in Scigetfeu[h] pertransiens, inde tandem[i] in[j] Musunium se collegit. In praelio autem Munorodino non solum[k] Teutonici[l] et[m] Boemi ceciderunt, sed etiam maior pars de militia regni periit.

SRH, s. 180 v. 28–32, s. 181 v. 1–9; Kéza, ss. 132–134.

Rozdz. 60[59]

Jednakże między Salomonem, Władysławem i Gejzą wybuchła poważna niezgoda, podzielili się wychowankowie ojczyzny. Jedni poparli Salomona, drudzy Władysława i Gejzę. Zatem król Salomon cesarza, swego teścia, sprowadził z wielkim wojskiem w okolicach Nitry przeciw Władysławowi i Gejzie. Ten, dotarłszy do Vácu, na widok armii Władysława pod pozorem choroby zawrócił przez Pożoń do Austrii, Salomonowi pozostawiając Czechów i Austriaków jako wystarczającą pomoc. Wówczas, po odwrocie cesarza, doszło między nimi do bitwy pod Mogyoródem. I cóż? Salomon pokonany, Niemcy i Czesi zmasakrowani. Gdy zaś zrozumiał, że zostali zwyciężeni, rzucił się do ucieczki, przekraczając Dunaj pod Szigetfő, a w końcu schronił się w Mosonie. Natomiast w bitwie pod Mogyoródem polegli nie tylko Niemcy i Czesi, lecz przepadła także większość wojsk królestwa.

[a] *H, P, E* Ladislaum. [b] *H, P, E* Ladislao. [c] *K, SRH* Nittriam. [d] *H, P* Vaciam. [e] *P* spectato. [f] *P* quod. [g] *P* Theuthonici. [h] *P* Scigefeu. [i] *E brak.* [j] *K, SRH brak.* [k] *P* tantum. [l] *P* Theuthonici. [m] *K, E, SRH* aut.

P r z y p i s y:
59 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziałach 110–123, por. niżej, ss. 299–317.

→ Austria; → Czechy, Czesi; → Dunaj, → Gejza I; → Mogyoród; → Moson; → Niemcy; → Nitra; → Noricum; → Pożoń; → Salomon (1); → Szigetfő; → Vác; → Władysław I Święty

C. 61

Salomon ergo metuens fratres suos, cum tota familia in Styriam[a] introivit, ubi in Agmund monasterio familia sua derelicta in Musunium est reversus volens colligere exercitum iterato. Sed cum de die in diem deficeret, illorumque processus reciperet felicia incrementa, confusus rediit ad caesarem adiutorium petiturus. Et licet pro militia solidanda affluentem pecuniam tradidisset, Teutonici[b] ob timorem Hungarorum recipere noluerunt. Unde spe omni destitutus rediit in Agmund ad reginam, cum qua dies aliquos cohabitans in veste monachali deinde Albam venit. Et cum Ladislaus frater eius in porticu ecclesiae Beatae[c] Virginis manibus propriis pauperibus elemosinam erogaret, ipse ibi inter eos dicitur accepisse. Quem mox cognovit Ladislaus, ut inspexit. Reversus autem Ladislaus a distributione elemosinae inquiri fecit diligenter, non quod ei nocuisset; sed ille malum praesummens ab eodem, secessit inde versus mare Adriaticum, ubi in civitate vocata Pola usque mortem in summa paupertate in penuria[d] finiens vitam suam, in qua et iacet tumulatus, nunquam rediens ad uxorem usque mortem. Regina vero [e-]Sophia uxor eius[-e] in maxima castitate perseverans, nunciis frequentibus maritum visitabat mittens ei expensam, ut habere poterat, invitando nihilominus, quod eam videre dignaretur usque mortem. Qui quamvis in corde habuisset, ob ni-

Rozdz. 61[60]

Wobec tego Salomon, obawiając się swoich braci, z całą rodziną udał się do Styrii, gdzie pozostawiwszy swoją rodzinę w klasztorze w Admont, zawrócił do Mosonu, zamierzając ponownie zebrać armię. Ponieważ jednak jego siły słabły z dnia na dzień, a ich korzystnie wzrastały, zawiedziony zwrócił się do cesarza, prosząc o wsparcie. Mimo, że pozyskał wystarczająco pieniędzy na opłacenie zbrojnych, to Niemcy nie chcieli ich przyjąć z obawy przez Węgrami. Pozbawiony wszelkiej nadziei, powrócił do królowej w Admoncie, spędził z nią kilka dni, aż w końcu w szacie mniszej wyruszył do Székesfehérváru. Wieść[61] niesie, że kiedy brat jego, Władysław, w portyku kościoła błogosławionej Dziewicy własnymi rękoma przekazywał jałmużnę biednym, i on znalazł się wśród nich. Władysław, jak tylko spojrzał, natychmiast go rozpoznał. Rozdawszy jałmużnę, starannie zbadał sprawę, wprawdzie nie po to, by go skrzywdzić, ale Salomon, obawiając się zła z jego strony, odszedł stamtąd w stronę Morza Adriatyckiego. Tam, w mieście zwanym Pula, zakończył życie w kompletnej biedzie i niedostatku. W niej też został pochowany, nie wróciwszy już przed śmiercią do żony. A królowa Zofia, jego żona, trwając w najsurowszej czystości, odwiedzała męża za pośrednictwem częstych poselstw, przesyłając mu, jak tylko mogła, środki na utrzymanie. Prosiła go

miam egestatem [f-]tactus verecundia[-f] ire recusavit. Quem cum de medio sublatum cognovisset, licet multi principes de Germania sibi copulari matrimonialiter voluissent, spretis omnibus, quae habebat saecularia faciens venumdari, egenis est largita. Ipsa vero monialis effecta arctissimam vitam deducendo migravit ad Dominum[g] et in praefato monasterio tumulata, sicut sancta veneratur[h].

SRH, s. 181 v. 10–30, s. 182 v. 1–6; Kéza, ss. 134–136.

też, by zgodził się z nią zobaczyć przed śmiercią. A on, chociaż pragnął tego w sercu, odmówił przybycia, wstydząc się swej nędzy. Gdy tylko dowiedziała się, że odszedł z tego świata, chociaż liczni książęta z Niemiec chcieli ją poślubić, wszystkimi wzgardziła, a cały ziemski majątek sprzedała i rozdała ubogim. Sama zaś została mniszką; prowadząc tak życie w najściślejszej ascezie, odeszła do Pana i została pochowana we wspomnianym klasztorze czczona niczym święta.

[a] *E* Stiriam. [b] *P* Theuthonici. [c] *H, P* Beatissimae. [d] *H, P, E* poenitentia. [e-e] *P* uxor eius Sophia. [f-f] *P* verecundia tactus. [g] *P* Deum. [h] *P* habetur.

P r z y p i s y:
60 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziałach 126 i 136, por. niżej, ss. 318–319, 330–331.
61 Wiadomość o przyjęciu jałmużny z rąk Władysława I Świętego znalazła się także w *Kronice dubnickiej* oraz niemieckojęzycznej *Kronice* Henryka z Mügeln, natomiast pominięta została przez *Kronikę budzińską* i *Kronikę obrazkową*. Także wiadomość o (rzekomych) losach żony Salomona podana została znacznie obszerniej niż w czołowych kronikach przekazujących tekst *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*

→ Admont; → Judyta; → Moson; → Niemcy; → Pula; → Salomon (1); → Styria; → Székesfehérvár; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 62

Post Salomonem vero autem[a] regnavit Geicha annis tribus et mortuus est. Waciae[b], quam fundasse dicitur, tumulatur.

SRH, s. 182 v. 7–9; Kéza, s. 138.

Rozdz. 62[62]

Po Salomonie panował zaś Gejza trzy lata i zmarł. Pochowany został w Vácu, [w kościele], który – jak się wydaje – sam ufundował.

[a] *E brak; SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [b] *H, P, E* Vaciae.

P r z y p i s y:
62 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 130, por. niżej, ss. 322–323.

→ Gejza I; → Salomon (1); → Vác

C. 63

Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX. annis et tribus mensibus. In Warod[a] requiescit. Istius igitur temporibus in VII. Castris, in monte, qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse.

SRH, s. 182 v. 10–15; Kéza, s. 138.

Rozdz. 63[63]

Po Gejzie panował zaś Władysław przez trzydzieści lat i trzy miesiące. Spoczął w Waradynie. Za jego czasów pod górą Kerlés w Siedmiogrodzie Pieczyngowie, arcywrogowie Węgrów, wycofując się po splądrowaniu Węgier, zostali zaskoczeni i przez tegoż króla Władysława oraz Węgrów całkowicie wybici, tak że, jak się uważa, żaden z nich nie ocalał.

[a] *H, P* Varad.

Przypisy:

63 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 134, por. niżej, ss. 328–329.

→ Gejza I; → Kerlés; → Pieczyngowie; → Siedmiogród; → Węgry; → Węgrzy; → Wielki Waradyn; → Władysław I Święty

C. 64

Ladislao autem migrato regnavit post eum filius Geichae regis, Kalomannus annis X. et octo, cuius corpus iacet Albae. Hic quidem praesul erat et exinde translatus in regem coronatur. Qunwes[a] enim Kalman est vocatus, quoniam[b] libros habebat, in quibus ut episcopus legebat suas horas. Iste quoque in regnum Dalmatiae misso exercitu occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris in montibus, qui Gozd dicuntur[c], occurens est devictus in montibus memoratis et occisus. Unde iidem montes usque hodie in Hungarico Patur Gozdia nominantur. Sedes enim huius regis et solium in Tenen[d] erat civitate. Hoc ergo facto et regno Dalmatiae conquastato[e] galeas, naves et territas cum Venetis solidavit, mittens cum eis exercitum Hungarorum in Apuliam, ubi Monopolim et Brun-

Rozdz. 64[64]

Po odejściu zaś Władysława, panował po nim syn króla Gejzy, Koloman, przez lat osiemnaście, a ciało jego spoczywa w Székesfehérvárze. On to był biskupem, zanim koronowano go na króla. Zwany był „Könyves Kálmán”[65], ponieważ miał książki, z których jako biskup czytał swoje godziny. On także, wysławszy wojsko do Dalmacji, przyczynił się do zabicia króla Piotra. Ten spotkawszy Węgrów w górach, zwanych Gvozd, został we wspomnianych górach pokonany i zabity. Od tamtego czasu aż po dziś zwą się one po węgiersku „Patur Gozdia”. Bowiem siedziba tegoż króla i tron znajdowały się w mieście Knin. Gdy zatem [Koloman] to uczynił i po podbiciu Dalmacji wraz z Wenecjanami opłacił galery, statki oraz okręty wojenne, i wysłał na nich wojsko węgierskie do

dusium civitates occuparunt civibus quibusdam fidem Venetis observantibus. [f-]Cumque easdem civitates ad tenendum Venetis reliquissent, concitatis cursibus planum Apuliae in quibusdam locis devastantes, tribus mensibus[-f] in ea permansere. Tandemque ad naves redeuntes per mare in Dalmatiam revertuntur capitaneo Hungaro et regis Hungariae banerio ibidem cum Venetis derelictis. Quas quidem civitates Guillelmus[g] iunior rex Siciliae per auxilium Pisanorum cum magnis sumptibus postmodum vix rehabuit.

SRH, s. 182 v. 16–25, s. 183 v. 1–11; Kéza, ss. 138–140.

Apulii, gdzie miasta Monopoli i Brindisi pokonały pewnych mieszkańców dochowujących wierności Wenecji. Gdy [Węgrzy] pozostawili te miasta do obsadzenia przez Wenecjan, szybkim marszem przeszli przez równinę Apulii, pustosząc ją w pewnych miejscach, i przebywali w niej przez trzy miesiące. Powróciwszy potem na statki, nawrócili przez morze do Dalmacji, pozostawiając tam z Wenecjanami węgierskiego dowódcę i flagę Królestwa Węgierskiego. Potem te miasta z trudem odzyskał dużym nakładem środków i przy pomocy Pizańczyków Wilhelm, młodszy król Sycylii.

[a] *H* Qunuves; *P* quamvis. [b] *E* cum; *K, SRH* quam. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [c] *E, Kéza* dicuntur; *H, P, K, SRH* dicitur. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic*). [d] *E* Teneu. [e] *H, P* conquestato; *E* conquistato. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [f-f] *P brak*. [g] *P* Guilelmus.

P r z y p i s y:

64 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 152, por. niżej, ss. 341–342.

65 Koloman Uczony, dosłownie ‘Książkowy Koloman’.

→ Apulia; → Brindisi; → Dalmacja; → Gejza I; → Knin; → Koloman Uczony; → Monopoli; → Petrov Gvozd; → Piotr (2); → Pizanie; → Sycylia; → Székesfehérvár; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry; → Węgrzy; → Wilhelm (1); → Władysław I Święty

C. 68

Post istum [*scil. Ladislaum II – eds.*] Stephanus frater suus coronam usurpat mensibus V. et diebus V. tandemque devincitur. In quo praelio plures regni nobiles[a] occiduntur, idem vero de regno expulsus, demum venit in Zemin[b], ubi et finivit vitam suam. Albae requiescit.

SRH, s. 183 v. 19–22; Kéza, s. 142.

[a] *P* nationes. [b] *K, SRH* Zemiu.

Rozdz. 68[66]

Po nim [*Władysławie II*] brat jego Stefan bezprawnie nosił koronę przez pięć miesięcy i pięć dni, aż w końcu został obalony. W bitwie tej zginęło wielu możnych królestwa, on sam zaś, z królestwa wygnany, przybył ostatecznie do Zemuna, gdzie zakończył swe życie. Spoczywa w Székesfehérvárze.

P r z y p i s y:
66 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 170 pominiętym w naszej edycji.

→ Stefan IV; → Székesfehérvár; → Władysław II; → Zemun

C. 72

Post hunc [*sc. Andream II. – eds.*] autem regnavit Bela filius eius, apud Fratres Minores Strigonii tumulatur. Istius quidem in diebus [a-]Mongli sive[-a] Tartari de tribus partibus regni in Hungariam adeunt cum quinquies centenis millibus armatorum habentes adhuc centuriones et decuriones ad milia XL. Quibus in Soio rex praefatus contraveniens[b] a Monglis[c] devincitur anno Domini millesimo CC.-o XLI.-o[d]. Ubi fere tota regni militia est deleta ipso Bela coram eis ad mare fugiente. Quo quidem de mari revertente per ducem Fridericum de Austria bello impetitur. Quem ante Civitatem Novam Hungari cum lancea in maxilla transfixum peremerunt.

SRH, s. 184 v. 8–18; Kéza, ss. 144–146.

Rozdz. 72[67]

Po nim [*Andrzeju II*] panował zaś Béla, jego syn, pochowany u Braci Mniejszych w Ostrzyhomiu. W jego czasach Mongołowie, czy też Tatarzy, z trzech kierunków wtargnęli do Królestwa Węgier, mając pięciuset tysięcy zbrojnych, a do tego czterdzieści tysięcy centurionów i dekurionów[68]. Wspomniany król zastąpił im drogę nad Sajó, lecz został przez Mongołów pokonany w roku Pańskim 1241. Siły zbrojne królestwa zostały tam prawie całkowicie zniszczone, a sam Béla na ich oczach uciekł w stronę morza. Kiedy znad tego morza wracał, zaatakował go książę Fryderyk z Austrii. Węgrzy zabili go wszakże pod Wiener Neustadt, wbijając mu lancę w szczękę.

[a-a] *H, P* Mong Lisive; *E* Mong Lisinae; *K, SRH* Mong Lisviae. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i wskazuje na właściwą formę* Mongli sive *zastosowaną w Kéza*. [b] *H, P, E* conveniens. [c] *H, K, SRH* Mong Lis; *P* Monus Lis; *E* Mongalis. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i wskazuje na właściwą formę* Monglis *zastosowaną w Kéza*. [d] *H, P* ducentesimo quadragesimo.

P r z y p i s y:
67 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziałach 177 i 179 pominiętych w naszej publikacji.
68 Archaizm na określenie dowódców niższego szczebla, dosł. ‘setników’ i ‘dziesiętników’.

→ Andrzej II; → Austria; → Béla IV; → Fryderyk II Bitny; → Ostrzyhom; → Sajó; → Tatarzy; → Węgry;→ Węgrzy; → Wiener Neustadt

C. 73

Postea [a-a] regnavit Stephanus rex filius eius, qui Boemiae regem nomine Otacarum[b] ante fluvium Rebcha[c] contra

Rozdz. 73[69]

Później panował król Stefan, jego syn, który mężnie odparł króla Czech, imieniem Otakar, co wyruszył przeciw niemu

eum venientem cum Boemis videlicet, Australibus, Stiriensibus[d], Brandburgensibus et caeteris mixtis gentibus expulit virtuose. Iste etiam civitatem Budum[e] suo dominio subiugavit, dominumque Bulgarorum eo vivente sibi compulit obedire. Migrans tandem ex hoc saeculo et in insula vocata Beatae[f] Virginis in caenobio monialium requiescit[g] tumulatus.

wzdłuż rzeki Répce z Czechami, Austriakami, Styryjczykami, Brandenburczykami oraz mieszaniną innych ludów. On to też podporządkował swej władzy miasto Bodony i wymusił posłuszeństwo od pana Bułgarów na czas swego życia. Opuścił w końcu ten świat i spoczywa na wyspie Błogosławionej Dziewicy, pochowany w klasztorze żeńskim.

SRH, s. 184 v. 19–26; Kéza, ss. 146–148.

[a-a] *E* vero. [b] *P* Ottocarum. [c] *P* Rebecha. [d] *H, P* Styriensibus. [e] *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i zwraca uwagę, że właściwym zapisem byłby* Budun. [f] *H, P* Beatissimae. [g] *H, P* requievit.

P r z y p i s y:
93 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdziale 180 pominiętym w naszej edycji.

→ Austria; → Bodony; → Brandenburgia; → Bułgaria, Bułgarzy; → Czechy, Czesi; → Przemysł Otokar II; → Répce; → Stefan V; → Styria; → Wyspa Małgorzaty

C. 74

Post hunc regnat Ladislaus tertius filus eius. Hic enim puerulus in regni solium Domino disponente coronatur. Istius ergo in[a] diebus rex Otacarus[b] Boemorum, qui de iure imperii plura sibi usurpaverat de facto et iniuste, unde vires[c] resumpserat[d] ac potentiam inauditam, in confiniis Hungariae laceraverat in diversis locis maximam[e] portionem, pro qua ex ipso eius genitor nondum receperat dignam vindictae ultionem, eo quod praeventus esset morte insperata. Sed cum inter ista Alamanniae principes Rudolphum[f] comitem de Habusburc[g] in curia Francurtensi[h] in regem sibi praefecissent, ut imperii iura, quae erant occupata, deberet revocare, ipse tamquam[i] pheudorum[j] imperialium reintegrator[k] in Austriam, que fuerat per Otacarum[l] invasa et possessa, primitus introivit. Quo quidem Viennae

Rozdz. 74[70]

Po nim panował Władysław III[71], jego syn. Z wyroku Boga został koronowany na tron królestwa, będąc jeszcze chłopcem. Przeto w jego czasach król Czechów Otakar, który przywłaszczył sobie wiele uprawnień cesarskich, faktycznie, acz niezgodnie z prawem, zebrał wielkie siły oraz niesłychaną potęgę[72] i spustoszył większą część kraju, przekraczając granicę na różnych odcinkach. Ojciec [*Władysława*] nie zdążył dokonać na nim godnej zemsty, ponieważ niespodziewanie zmarł. Tymczasem książęta Niemiec na dworze frankfurckim wybrali wszakże na swego króla komesa Rudolfa Habsburga, aby przywrócił zaniedbane prawa cesarstwa. Najpierw przywrócił on do poprzedniego stanu lenna cesarskie w Austrii, które zostały najechane i zajęte przez Otakara. Prze-

diutius residente ac iura sua de Boemis requirente rex Boemicus contra eum tam immensum commovit exercitum ac pervalidum[m], quod propriis viribus Alamanniae[n] princeps ei resistere dubitaret[o]. Propter quod ergo Hungariae[p] regem magnificum, tamquam[q] filium sanctae[r] ecclesiae catholicae sibi postulavit humiliter in auxilium, perpetua amicitia seipsum eapropter eidem obligando. Adiiciens insuper, ut in eo quoque sanctae ecclesiae Romanae summum servitium exhibere videretur. Ipse vero auxilio simili quandocunque[s] a rege Hungariae foret requisitus, deberet subvenire. Quia vero Ladislaus Hungariae[t] rex in corde et animo occultabat Otacari[u] praesumptionem temerariam contra patrem et ipsum attentatam, eo quod tener esset viribus corporis et aetate, petitioni principis Alamanniae satisfacturum[v] se disposuit. Egressus igitur[w] de Albensi civitate velut Martis filius, cuius quidem constellatio [x-]conceptionis nativitatisque[-x] ei[y] deinde[z] in audacia et caeteris virtutibus naturalibus [aa-aa] subministrat, in virtute Altissimi et proavorum suorum, scilicet[ab] Sancti[ac] Stephani, Emirici[ad] atque Ladislai regum ac[ae] sanctorum votivis praesummens confidensque suffragiis, erecto banerio regiae maiestatis Rudolphum[af] in Marhec coniunxit cum exercitu, qui ipsius adventum et auxilium sicut Dei expectabat[ag]. Sed quoniam[ah] gens Rudolphi[ai] in motu gravis erat propter arma graviora, nimisque timorata ad resistendum tam validae multitudini, ut Otacarus[aj] conducere ferebatur, pro eo contraire et moveri dubitabat. Hoc autem Ladislao rege viso et percepto, Otacaro[ak] ad praelium properanti ac parato circa castrum Stilfrid, prope fluvium Morowae[al] adpropinquat Boemicum exercitum convallando

bywał dłużej w Wiedniu, domagając się egzekucji swych praw nad Czechami, gdy król czeski wyruszył przeciw niemu z tak liczną i potężną armią, że książę niemiecki wahał się przeciwstawić mu własne jedynie siły. Z tego powodu pokornie poprosił o pomoc jako syna świętego Kościoła katolickiego wspaniałego króla Węgier, zobowiązując się wzamian do wieczystej[73] przyjaźni. Dodał ponadto, że w ten sposób okaże on najwyższy stopień posłuszeństwa względem świętego Kościoła rzymskiego. On sam także obiecuje podobną pomoc, kiedykolwiek król Węgier o nią poprosi. Tak oto Władysław, król Węgier, skrywając w sercu i umyśle przed Otakarem przekonanie o przedwczesnym i lekkomyślnym układzie, jaki jego ojciec zawarł z nim, gdy on sam był jeszcze słaby na ciele i młody wiekiem, uznał, że spełni prośbę księcia Niemiec. Wyruszył zatem z miasta Alby niczym syn Marsa, którego konstelacja – towarzysząca jego poczęciu i narodzinom – wzmacnia w nim odwagę i pozostałe naturalne zalety; oczekując i zawierzając zarazem mocy Najwyższego i modlitwom swoich przodków, tzn. królów i świętych Stefana, Emeryka i króla Władysława. Wzniósłszy chorągiew królewskiego majestatu, połączył się w Marchegg z wojskiem Rudolfa, który wyczekiwał jego przybycia i pomocy, jak gdyby pochodziły od Boga. Jednak ponieważ armia Rudolfa, ze względu na ciężkozbrojnych poruszała się wolniej i bardzo obawiała się stawić czoła silnej i licznej armi przyprowadzonej podobno przez Otakara, to odmówiła dalszego marszu i walki. Władysław to dostrzegł i opanował sytuację. Otóż, gdy Otakar był gotowy i chętny do bitwy, pod zamkiem Stilfrid nad rzeką Morawą

circumquaque. Quorum quidem equos et etiam semetipsos sagittis Hungari et Comani regis sic infestant vulnerando, quod Milot militiae suae princeps, in quo copia exercitus praesertim confidebat, sustinere non valens Hungarorum impetum ac sagittas, cum suis fugam dedit, et post ipsum Poloni conductitii dissoluto exercitu fugierunt[am] cum Boemis; Comanis vero inter ista praelia, onera[an] et arnesia Boemorum regis suique exercitus sustollentibus dissipando. In isto igitur praelio rex Otacarus[ao] dispersa mente et confusa vagando in exercitu captus occiditur. Filius vero eius dux Nicolaus in Hungariam deducitur captivatus cum aliis captivis baronibus, comitibus et militibus sine numero. Mortuorum autem numerum in praefato praelio potuisset aestimare sola divina sapientia. Rudolfus[ap] ergo Teutoniae[aq] rex atque Romanorum cum suis stabat inspiciendo, quae fiebant. Facta igitur hac victoria rex Germanicus Ladislao regi egit grates, quod per eum Austria et Stiria[ar] sibi fuit restituta illo die. Et sic Ladislaus rex Hungariae rediit cum victoria rege Alamannico in Austria remanente. Haec est enim Ladislai regis victoria primitiva[as], quam divina clementia ei tribuit in aetate adolescentiae constituto. In quo quidem exercitu ipso die comes Renoldus filius Renoldi banerium regis tenuit viriliter et potenter de genere Bastech oriundus, adstantes domino regi fratres eiusdem Andreas, Salomon, Ladislaus et alii regni Hungariae nobiles[at], sicut stellae caeli absque numero. Ut igitur[au] in memoriam redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in obprobrium sempiternumque dedecus Boemorum, Polonorum Morawanorumque[av] scuta et vexilla in Albensi ecclesia, sede regni

Władysław zbliżył się doń i otoczył wojsko czeskie ze wszystkich stron. Węgrzy i królewscy Kumanie razili strzałami ich konie i ich samych tak masowo i boleśnie, że ich dowódca Milota, który posiadał duży autorytet w armii, uznając, że nie jest w stanie wytrzymać ataku i strzał Węgrów, rzucił się ze swoimi ludźmi do ucieczki. Natomiast polscy najemnicy po rozproszeniu przezeń wojska uciekli z Czechami, a Kumanie zajęli i zaczęli pośród swoich rozdzielać zaopatrzenie, ładunki oraz bagaże czeskiego króla i jego armii. W tej zaś bitwie znaleziono króla Otakara, jak błąkał się w szoku, a po pojmaniu zabito. Jego syn Mikołaj jako jeniec został zabrany na Węgry wraz z innymi, schwytanymi bez liku baronami, komesami i rycerzami. Jedynie Boska Mądrość mogłaby oszacować liczbę poległych we wspomnianej bitwie[74]. A Rudolf, król Niemiec i Rzymian, otoczony swoimi ludźmi, patrzył na to, co się stało. Po odniesionym zwycięstwie król niemiecki podziękował królowi Władysławowi, gdyż dzięki niemu odzyskał tego dnia Austrię i Styrię. I tak Władysław, król Węgier, powrócił zwycięsko, zaś król niemiecki pozostał w Austrii. Było to zaś pierwsze zwycięstwo króla Władysława, które zesłała mu Boża łaska jeszcze, gdy był w młodym wieku. Tego dnia w armii komes Rejnold, syn Rejnolda, dzierżył silnie i niezachwianie chorągiew króla, a pochodził on z rodu Básztély; zaś jego bracia Andrzej, Salomon, Władysław i inni możni królestwa Węgier stali licznie niczym gwiazdy na niebie przy królu, swoim panu[75]. Aby powracało wspomnienie tak chwalebnego, wspaniałego zwycięstwa króla Władysława, a na wieczną hańbę i wstyd Czechów,

ac solio in pariete suspensa in aeternum perseverant.

SRH, s. 185 v. 1–31, s. 186 v. 1–32; Kéza, ss. 148–154.

Polaków i Morawian, tarcze i sztandary mają zostać na wieczność zawieszone na ścianach kościoła w Székesfehérvárze, będącego siedzibą i tronem królestwa.

[a] *E brak*. [b] *H, P* Otocarus. [c] *E* viros. [d] *E* resumserat. [e] *P* mixtam. [f] *H* Rudolfum. [g] *H* Habuspurc; *P* Habspurg. [h] *P* Francofurtensi. *SRH opatruje formę* Francuurtensi *kwantyfikatorem (sic)*. [i] *Kéza* tanquam. [j] *P* feudorum. [k] *E* redintegrator. [l] *P* Otocarum. [m] *H, P* praevalidum. [n] *H, P* Alemanniae. [o] *P* dubitarent. [p] *P* Hungaria; *K, SRH* Hungari. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [q] *Kéza* tanquam. [r] *SRH* sancte – *zapewne błąd druku.* [s] *E* quocumque. [t] *Tak K, Kéza*; *H, P, E, SRH* Hungarorum. [u] *P* Otocari. [v] *H, P* satisfacturus. [w] *E* ergo. [x-x] *Tak Kéza*; *H, P* conceptioni nativitatisque; *K, E, SRH* conceptioni nativitatique. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i wskazuje jako poprawną formę użytą w Kéza*. [y] *Kéza* ei; *H, P, E, K, SRH* eius. [z] *H, P, Kéza* deinde; *K, E, SRH* die. [aa-aa] *E* vim et incrementum. [ab] *H, P* sive. [ac] *H, P brak*. [ad] *H, P* Emrici; *E* Emerici. [ae] *Kéza* et. [af] *H* Rudolfum. [ag] *H, P* expectabant; *E* exoptabat. [ah] *K, SRH* quam. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [ai] *H* Rudolfi. [aj] *P* Otocarus. [ak] *P* Otocaro. [al] *H* Moroue; *P* Morove. [am] *E* fugerent. [an] *E* honera. [ao] *P* Otocarus. [ap] *K, SRH, Kéza* Rudolfus; *P, E* Rudolphus. [aq] *P* Theuthoniae. [ar] *H, P* Styria. [as] *H* primitima; *E* primitia. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [at] *P* nationes. [au] *E* ergo. [av] *H, P* Moravorumque; *E* Marauorumque. *Kéza, s. 154 przyp. a podaje, że w E widnieje forma tożsama z H.*

P r z y p i s y:

70 Jest to samodzielny rozdział dzieła Szymona z Kézy, niepowtórzony w *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*

71 *Recte*: *quartus*, czyli ‘czwarty’. Kronikarz nie uznał panowania Władysława III, syna Emeryka II, zmarłego w niemowlęctwie tuż po koronacji w 1205 r. (Kéza, s. 2 i przyp. 1).

72 Pleonazm mający na celu wzmocnienie emocjonalne przekazu.

73 Zastosowanie *perpetua* zamiast bliskiego *aeterna* jest znaczące. O ile bowiem *aeternus* oznacza ‘wieczny’, zachowując aspekt czasowy, to *perpetuus* jest go pozbawiony, oznacza ‘nieprzerwane trwanie w bezczasowości’.

74 Bitwa nad Morawą, inaczej: pod Dürnkrut (Suchymi Krutami), 26 sierpnia 1278 r.

75 To obrazowanie bardzo przypomina opis św. Stefana w trakcie mszy w bazylice ostrzyhomskiej w rozdziale 7 *Kroniki węgiersko-polskiej*.

→ Andrzej Básztély; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Austria; → Básztély; → Czechy, Czesi; → Emeryk, św.; → Frankfurt; → Kumanie; → Marchegg; → Mikołaj I, ks. opawski; → Milota; → Morawa; → Morawianie, Morawy; → Niemcy; → Polacy, Polska; → Przemysł Otokar II; → Rejnold, syn Rejnolda z rodu Básztély; → Rudolf Habsburg; → Rzym; → Salomon Básztély; → Stefan I Święty; → Stilfrid; → Styria; → Székesfehérvár; → Węgry; → Węgrzy; → Wiedeń; → Władysław I Święty; → Władysław IV; → Władysław Básztély; → Župan

De nobilibus advenis

C. 76

[C]um pura Hungaria plures tribus vel progenies non habeat quam generationes

O możnych przybyszach

Rozdz. 76[76]

Jako, że same Węgry liczą nie więcej szczepów czy rodzin niż 108 rodów, na-

centum et octo, videndum est unde esse habent[a] illorum progenies, qui de terra Latina vel de Alamannia, vel de aliis regionibus descenderunt. Dux namque Geicha de genere Turul, cui prae caeteris Hungaris oraculum profluisse de supernis[b] dicitur, ut reciperet fidem catholicam et baptismum, quare[c] manus gestabat sanguine humano maculatas[d], nec erat idoneus ad fidem convertere tantam gentem, licet ipse domusque eius per Sanctum Adalbertum baptismi gratiam recepisset, tamen ei de coelesti throno verbum venit, quod a tali resileret cogitatu, quia[e] haec omnia facienda Sancto Stephano ex ipso nascituro Altissimi clementia ordinarat. Unde hoc audito id, quod potuit et debuit circa conversationem suae gentis secundum ordinationem Sancti Adalberti Pragensis scilicet[f] episcopi facere non omisit. Misit itaque suos nuncios in Christianam regionem suam desiderium omnibus divulgando. Quapropter hoc audito multi comites, milites et nobiles[g] ex terris Christianorum ad eum accesserunt, quidam enim ex eis amore Dei, ut ipsum ducem contra paganos, qui fidem non acciperent, adiuvarent, et alii[h], [i-]quod de[-i] ipsis paganis et persecutionibus[j] ipsorum[k] essent liberati. Nam gens ipsa sub paganismo constituta crudelis persecutio fuerat Christianis.

SRH, s. 187 v. 21–22, s. 188 v. 1–19;
Kéza, ss. 158–160.

leży zbadać skąd pochodzą rody tych, którzy przybyli z ziemi romańskiej, niemieckiej czy jakichś innych obszarów. Mianowicie książę Gejza z rodu Turul, jak się twierdzi, wyróżniał się spośród pozostałych Węgrów tym, że otrzymał z niebios wyrocznię, iż przyjmie wiarę katolicką i chrzest. Wszakże z powodu tego, że miał dłonie zbrukane krwią ludzką, nie wydawał się osobą właściwą do przeprowadzenia konwersji na wiarę całego ludu. Mimo że on sam i jego dom przyjęli łaskę chrztu od św. Wojciecha, to jednak z tronu niebiańskiego doszło doń słowo, że powinien odstąpić od tego zamysłu, ponieważ miłosierdzie Najwyższego nakazało, że wydarzy się to wszystko przez św. Stefana, syna, który mu się urodzi. Usłyszawszy to, książę Gejza nie zaniechał uczynić wszystkiego co mógł i powinien w sprawie konwersji swego ludu według wskazówek św. Wojciecha, tzn. biskupa praskiego. I tak wysłał swych posłów do świata chrześcijańskiego, rozgłaszając wszystkim swoje pragnienie. Usłyszawszy o tym, liczni komesi, rycerze i możni przybywali do niego z ziem chrześcijan; jedni z miłości Boga, by wesprzeć tego księcia przeciw poganom, co nie przyjęli wiary; a inni, ponieważ zostali od tych pogan i ich prześladowań wyzwoleni. Sam lud bowiem żył w tradycji pogańskiej i miało miejsce krwawe prześladowanie chrześcijan.

[a] *P* habens. [b] *E* superius. [c] *E* quia. [d] *E* madatas. [e] *H, P* quare; *E* quod. [f] *H, P* seu. [g] *P* nationes. [h] *K, SRH* aliis. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [i-i] *H, P* quidem. [j] *E* persecutoribus. [k] *H, P* eorum.

P r z y p i s y:

76 Przekaz ten znajdujemy również w rozdziale 37 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, ale tam pomija interesującą nas wzmiankę o św. Wojciechu, dlatego nie znalazł się w naszej edycji.

→ Gejza (1); → Niemcy; → Praga; → Romania; → Rzym; → Stefan I Święty; → Turul; → Węgry; → Węgrzy; → Wojciech (1), św.; → Żupan

C. 78

Post haec venit Hunt et Pazman, duo fratres carnales, milites coridati[a] orti de Svevia[b]. Hi enim passagium per Hungariam cum[c] suis militibus facientes ultra mare ire intendebant. Qui detenti per ducem Geicham, tandem sanctum [d-]regem Stephanum[-d] in flumine Goron Teutonico[e] more gladio militari accinxerunt.

SRH, s. 188 v. 25–27, s. 189 v. 1–2; Kéza, s. 162.

Rozdz. 78[77]

Następnie przybyli Hont i Pázmány, dwaj przyrodni bracia, dzielni[78] rycerze pochodzący ze Szwabii[79]. Oni bowiem ze swoimi zbrojnymi podróżowali przez Węgry w celu przeprawienia się przez morze. Zatrzymani przez księcia Gejzę, nad rzeką Hron św. króla Stefana wreszcie opasali mieczem wedle obyczaju niemieckiego.

[a] *P* cordati. [b] *P* Suevia; *E* Sueuia. [c] *P brak*. [d-d] *H, P* Stephanum regem. [e] *P* Theuthonico.

P r z y p i s y:

77 Treści zawarte w tym rozdziale *Gesta Hungarorum* obszerniej opisuje *Kompozycja kronikarska z XIV w.* w rozdz. 41, który koncentruje się na buncie Koppánya, zatem nie znalazł się w naszej antologii.

78 Szymon z Kézy używa tu przymiotnika *coridati*. W Kéza, s. 162 i przyp. 1 wywód tego słowa od włoskiego *corragioso* ‘courageous’ albo *corazza* ‘wearing leather armour’. To kolejny przykład znajomości włoskiego przez kronikarza.

79 Wbrew stanowisku Szymona z Kézy badacze, szczególnie ze Słowacji, wiążą ten ród osiadły w Honcie (dzisiejsza środkowo-wschodnia Słowacja na pograniczu z Węgrami) z Wielkimi Morawami. Zapis źródłowy antroponimu *Pázmány* jako *Poznan*, *Paznan* skłonił poznańskich archeologów do wysnucia ryzykownej, bo niedającej się udowodnić, hipotezy, że uchodzący przed Węgrami członkowie tego rodu dotarli do kształtującego się państwa Piastów. Jeden z nich miał zostać osadzony na warciańskich rozlewiskach, dając początek grodowi strzegącemu brodu przez środkową Wartę i zarazem zachodnich granic domeny piastowskiej, który od imienia grododzierżcy Poznania przybrał miano Poznań. Wszystko, co historyk może stwierdzić, to fakt, że imię „Poznan” było znane na zachodniej Słowiańszczyźnie. Por. Kurnatowska & Kara, 2005, zwł. ss. 12–13.

→ Gejza (1); → Hont; → Hron; → Niemcy; → Pázmány; → Stefan I Święty; → Szwabi, Szwabia; → Węgry

C. 89

Sed illi, qui Rodoan et Bagath[a] nominantur, eorum generatio de Boemia ortum habet.

SRH, s. 190 v. 11–12; Kéza, s. 168.

[a] *H* Bakath; *P* Bakat.

Rozdz. 89

Lecz ci, którzy nazywają się Radvány i Bogát, pochodzą z Czech.

→ Bogát; → Czechy, Czesi; → Radvány

C. 90

Similiter et illorum, qui de Lodan sunt vocati.

SRH, s. 190 v. 13; Kéza, s. 168.

→ Ludány

Rozdz. 90

Podobnie też ci, którzy nazywają się Ludány.

C. 92

Temporibus insuper Stephani regis tertii introivit in Hungariam quidam miles Gotfridus nominatus de Mesnensi regione, a quo egreditur generatio Philippi, Ladislai et Gregorii filiorum Kelad. [--] Quem quidem postmodum adversus ducem de Bozna cum exercitu rex transmittit, quo devicto ad regem reversus cum favore de caetero pertractatur.

SRH, s. 191 v. 27–29, s. 192 v. 1, 8–10; Kéza, ss. 172, 174.

Rozdz. 92[80]

Ponadto w czasach króla Stefana III przybył na Węgry z terenu Miśni pewien rycerz imieniem Gotfryd, z którego wyszło pokolenie Filipa, Władysława i Grzegorza, synów Keleda. [--] Jakiś czas później król wysłał go [*Gotfryda*] z wojskiem przeciw księciu Bośni, a [ten] zwyciężywszy, wrócił do króla i był później traktowany z wielką przychylnością.

P r z y p i s y:

104 Rozdział ten odpowiada rozdziałowi 50 *Kompozycji*, ale tam pomija się opis wyprawy bośniackiej, w związku z czym nie znalazł się w naszej edycji.

→ Bośnia; → Filip (2); → Gotfryd (4); → Keled; → Miśnia, Miśnieńczycy; → Stefan III; → Węgry

C. 93

Myurk etiam de Chakan[a] cum Venceslao[b] et Iacobo[c] fratribus suis, de ducibus Moraviae[d] habentes originem, regni Hungariae novi sunt incolae, affinitate Belae regi quarto coniunguntur.

SRH, s. 192 v. 11–13; Kéza, s. 174.

[a] *H* Kakan; *P* Kackan. [b] *E* Wenceslao. [c] *P* Iacobus. [d] *E* Morauiae.

→ Béla IV; → Csákány; → Morawianie, Morawy; → Węgry

Rozdz. 93

Myrk z Csákány wraz z braćmi swoimi, Wacławem i Jakubem, pochodzący od książąt Moraw, są nowymi mieszkańcami królestwa Węgier; związani pokrewieństwem z królem Bélą IV.

C. 94

Intraverunt quoque[a] temporibus tam [b-]ducis Geichae[-b] quam aliorum regum Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni et fere ex omni extera natione, quae sub caelo est, qui servientes regibus vel caeteris regni dominis ex ipsis pheuda acquirendo nobilitatem processu temporis sunt adepti. Quorum nomina[c] comprehendere aestimavi in praesenti[d] libro onerosa[ed].

SRH, s. 192 v. 14–19; Kéza, s. 174.

Rozdz. 94[81]

Tak w czasach księcia Gejzy, jak i innych królów przybywali Czesi, Polacy, Grecy, Pieczyngowie, Armeńczycy oraz ludzie niemal z każdego obcego narodu, który jest pod niebem, a którzy wstępowali na służbę królów bądź pozostałych panów królestwa. Po otrzymaniu od nich lenna[82], przechodzili proces przyjęcia szlachectwa. Uznałem, że przedstawienie ich imion w niniejszej księdze zbytnio by ją obciążyło.

[a] *P* quidem. [b-b] *H, P* Geichae ducis. [c] *P* materia. [d] *SRH* persenti – *zapewne błąd druku.* [e] *E* honerosa.

P r z y p i s y:

81 Rozdział pokrywa się z rozdziałem 53 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, por. niżej, ss. 251–252.

82 *Pheuda* to termin rzadko spotykany: przed 1300 r. na Węgrzech 6 razy, w Polsce 4. Kolejny dowód wybitnej erudycji autora.

→ Czechy, Czesi; → Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Ormianie; → Pieczyngowie; → Polacy, Polska

De udvornicis

C. 95

Sed quoniam[a] quosdam movet[b], quid sint udvornici[c] castrenses, alii conditionarii, libertini et mancipia, quibus fere Hungaria est repleta, et unde esse habeant, praesenti opusculo apponere dignum duxi. Factum est, quod[d] cum Hungari possessa Pannonia Christianos et paganos more gentium quosdam captivos occiderant resistentes, aliquos ex captivis virtuosos ad praelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent, quosdam vero diversis servitiis mancipando in proprietatem circa sua tabernacula solerent conservare. Iidem captivi ex fructu animalium et praeda sola habebant vitam suam, ut

O ludziach dworskich[83]

Rozdz. 95

A ponieważ niektórzy chcą zrozumieć, kim są ludzie dworscy, zamkowi, inni zależni, wyzwoleńcy i służebni, a których jest pełno na Węgrzech, i skąd się wzięli, uznałem za właściwe przedstawić to w niniejszym dziełku. Mianowicie po zajęciu Panonii Węgrzy, zgodnie z obyczajem obcych ludów, wzięli do niewoli chrześcijan i pogan, a opierających się zabili. Nielicznych jeńców pociągnęli ze sobą do walki, wydzielili im jakąś część z łupów, innych zdecydowali się zachować jako swoją własność do różnych czynności służebnych wokół własnych namiotów. Ci ostatni jeńcy żyli z tego, co przynoszą zwierzęta

Comani[e]. Mox vero ut fidem receperunt et baptismum, Romana ecclesia Christo cognito duci Geichae et sancto regi Stephano dedisse dicitur firmiter in mandatis, ut spolia non committerent[f], captivos Christianos deinceps relinquerent pristinae libertati, cum multi nobiles[g] inter captivos habeantur. Quia vero regnum erat amplissimum et gentibus vacuatum, nec etiam communitas tota in hoc Apostolico assensum tribuebat, dispensatum est postmodum per papam in hunc modum, quod captivi terras colerent et ex terrae fructibus viverent, prout alii Christiani. Ideoque captivi terras non habentes propria voluntate censum dare susceperunt, qualem domini tribuerunt.

SRH, s. 192 v. 20–30, s. 193 v. 1–9; Kéza, ss. 176–178.

i z łupów niczym Kumanie. Niebawem wszakże, jak przyjęli wiarę i chrzest, Kościół rzymski dał księciu Gejzie i św. królowi Stefanowi – poznali już bowiem Chrystusa – stanowcze wskazówki, by nie opierali swego życia na łupach, jeńcom chrześcijańskm przywrócili pierwotną wolność, jako że było wśród tych jeńców wielu możnych. Ponieważ jednak królestwo było rozległe i mało zaludnione, to cała wspólnota nie była zdolna do podporządkowania się woli apostolskiej. W związku z tym papież wydał później dyspensę, by jeńcy mogli przynajmniej uprawiać ziemię i żyć z jej plonów jak inni chrześcijanie. Dlatego też jeńcy, którzy z własnej woli nie posiadają ziemi, są zobowiązani płacić taki trybut, jaki przynależy właścicielowi.

[a] *K, SRH* quam. *SRH oznacza tę formę kwantyfikatorem (sic).* [b] *Kéza; E* monet. [c] *H, P, E* udwornici. [d] *P* quidem. [e] *P* Cumani. [f] *P* amitterent. [g] *P* nationales.

P r z y p i s y:
83 Termin węgierski *udvarnok*, w liczbie mnogiej *udvarnokok* pochodzi od słowiańskiego ‘dworu’ i oznacza chłopską ludność podległą bezpośrednio władcy, osiadłą w królewskich majątkach i obdarzoną różnymi przywilejami. Por Kéza, s. 176 i przyp. 1.

→ Gejza (1); → Kumanie; → Panonia; → Rzym; → Stefan I Święty; → Udvornici; → Węgry; → Węgrzy

C. 96

Processu autem temporis fide roborata potiores regni vivere volentes otiose habentesque captivos sine numero, non dimiserunt eos abire liberos, ut volebat Apostolicus, sed curiae suae famulantes ordinarunt ex eisdem, quos patrio nomine udvornicos[a] vocaverunt. Hoc enim obsequium licet eo tempore de suis captivis plures regni nobiles[b] habuissent, Kalomanni[c] diebus, filii regis Geichae, extitit reprobatum. Voluit tan-

Rozdz. 96

Z biegiem upływu czasu, gdy utwierdziła się wiara, możni królestwa chcąc żyć przyjemniej, a mając licznych jeńców, nie pozwalali im odejść wolno, jak chciała Stolica Apostolska, lecz czynili z nich służebnych, przynależnych do własnego dworu, których nazywali w ich własnym języku [ludźmi] dworskimi. Wielu możnych królestwa miało w tym czasie służbę złożoną z takich jeńców; wszakże za Kolomana, syna króla Gej-

tummodo huiusmodi servitia de captivis suis ipse solus obtinere, et praelatos, quibus largitus erat de captivis suis. Et ne communitas nobilium reprobationem huiusmodi grave ferret, palatino regni, qui pro utilitate nobilium[d] praeficitur, rex suos udvornicos[e] uti dedit. Sed quia Hungari novi Christiani grave habebant onus fidei, eo quod disuescere de spoliis eos oportebat graves labores et onera[f] suis captivis imponebant, quod displicens praelatis, Apostolico super his sunt locuti. Audiens vero Apostolicus clamorem praelatorum, scrutata vita laudabili sancti regis Stephani, de nunciis, qui aderant, in talem vocem fertur prorupisse: "Ego, inquit, sum apostolicus, ille autem verus apostolicus. Unde et ecclesias regni sui eius committo arbitrio ordinare, captivos per eundem redemptos ei tantummodo possidere". [g-]Propter quod omnes redemit, quos potuit ab Hungaris invenire, praeter illos, quos regni nobiles ecclesiis dimiserant possidere[-g]. Ex quibus quidem ordinavit servire suis castris obsequio leviori.

SRH, s. 193 v. 10–31; Kéza, ss. 178–180.

zy, zostało to zarzucone. Król uznał, że tylko on i prałaci, którym użyczy swych jeńców, mają mieć prawo do służebności tego typu. Aby wspólnota możnych nie zniosła źle tego rodzaju zakazu, król swoich [ludzi] dworskich przekazał do użytkowania palatynowi królestwa, który reprezentował interesy możnych. Otóż Węgrzy, jako nowi chrześcijanie jeszcze ciężko znosząc trud wiary, zwłaszcza że musieli zrezygnować z łupiestwa, nałożyli ciężkie prace i obciążenia na swych jeńców. Spotkało się to z opozycją prałatów, którzy odwołali się do ojca apostolskiego. Słysząc te skargi i zapoznawszy się z żywotem chwalebnego świętego króla Stefana, wedle świadectwa obecnych posłów miał on przemówić tak: „Ja jestem następcą apostolskim, on jest prawdziwym uczniem apostolskim[84]. Stąd też powierzam mu kościoły jego królestwa, by je zgodnie z własną oceną urządzał, a jeńców, których wykupił, jemu tylko powierzam". Z tego powodu król wykupił od Węgrów wszystkich, których tylko mógł znaleźć, poza tymi, których możni królestwa już przekazali kościołom. Ci zaś, których umieścił w swych zamkach, mieli służyć na lżejszych warunkach.

[a] *E* vdwornicos. [b] *P* nationales. [c] *H, P* Kolomanni. [d] *P* nationalium. [e] *E* vdwornicos. [f] *E* honera. [g-g] *P powtarza to zdanie*.

P r z y p i s y:

84 Interesujące podkreślenie różnicy między formalnoprawną, a moralną sukcesją apostolską zaczerpnięte z *Legendy św. Stefana* piora biskupa Hartwika, por. niżej, s. 427.

→ Gejza I; → Koloman Uczony; → Palatyn; → Stefan I Święty; → Udvornici; → Węgrzy

C. 97

Iobagiones vero castri [a-]sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram

Rozdz. 97

Jobagionowie[85] są to zubożali możni, którzy zjawiwszy się u króla, otrzyma-

eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri[-a] et castrum guerrae tempore custodirent.

li od niego ziemię należącą do zamku, aby strzegli tego zamku i jego lenn w czasie wojny.

SRH, s. 193, v. 32–34; Kéza, s. 182.

[a-a] *P brak.*

P r z y p i s y:
85 Termin ten nie był obcy Mistrzowi Wincentemu Kadłubkowi, który do warstwy *eubagiones* zaliczył kasztelana krakowskiego Mikołaja. Dla niego była to zatem najwyższa warstwa rycerstwa współuczestnicząca w zarządzaniu państwem, „pierwszy z dostojników" (przekład Brygidy Kürbis). Por. Mistrza Wincentego... Kronika polska, 1994, IV 21, 16, s. 177; Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), 1992, s. 248.

→ Jobagionowie

Chronicon Zagrabiense et Chronicon Varadiense (Kronika zagrzebska i Kronika waradyńska)

Kronika zagrzebska oraz *Kronika waradyńska* zaliczane są do tzw. małych kronik. Pierwsza z nich, *Kronika zagrzebska*, stanowi historiograficzny wstęp do *Statutów kapituły zagrzebskiej* ułożonych w 1334 r. przez kanonika zagrzebskiego i archidiakona goryckiego Jana, lecz zachowanych w zaktualizowanym odpisie z 1354 r., powstałym już po jego śmierci i przechowywanym w Archiwum kapituły zagrzebskiej (Liber acclavatus, U 1250). Obok *Kroniki* zawiera on wykaz biskupów zagrzebskich od czasu ufundowania biskupstwa przez świętego Władysława. Jest to, swoją drogą, pierwszy zachowany tekst statutów kapituły na Węgrzech, będący przykładem dla późniejszych statutów spisywanych w XIV i XV w. Podstawą *Kroniki* był jeden z odpisów praźródła kronik węgierskich – które funkcjonuje w historiografii węgierskiej jako *Gesta Ungarorum* – dokonany, zdaniem Bálinta Hómana, w klasztorze benedyktyńskim w Somogyvárze. *Kronika* w skrócie przedstawia genealogię władców węgierskich, podając inne fakty niż zasadniczy zrąb kronik węgierskich, mające jednak potwierdzenie w źródłach obcych, np. że protoplastą młodszej gałęzi Arpadów, która przejęła władzę po powstaniu pogańskim w połowie XI w., był Wazul a nie Władysław Łysy. Fakt ten powszechnie został przyjęty w nowoczesnej historiografii. *Kronika* w dzisiejszej postaci wyraźnie reprezentuje postawę proandegaweńską, pokazując, że władcy z tej dynastii są legalnymi dziedzicami wymarłej dynastii Arpadów. Zwraca uwagę całkowite pominięcie opisu panowania ostatniego z Arpadów, Andrzeja III. Zdaniem Carlyle Aytona Macartneya w tym miejscu zmienia się styl narracji, co może sugerować, że część czternastowieczna mogła zostać dopisana do części kończącej się na śmierci Władysława IV.

Franjo Rački uznał, że autorem *Kroniki* był wspomniany wyżej Jan. Powątpiewał w to Ivan Krstitelj Tkalčić, który zauważył brak opisu dziesięcioletniego panowania Andrzeja III. Jego zdaniem tekst ten opuścił kopista z 1354 r., gdyż szczegółowy opis miał znajdować się w innym dziele historiograficznym Jana. Dzieło to znane jest nam tylko ze wzmianki u osiemnastowiecznego autora Baltazara Krčelicia. Opinię o autorstwie Jana zakwestionował po trzydziestu latach Milan Šufflay, który słusznie zauważył na podstawie opublikowanych w ostatnich dekadach XIX w. prac na temat dziejopisarstwa węgierskiego, że *Kronika* należy w całości do tego dziejopisarstwa i Jan, uznany przez niego za autora chorwackiego, nie węgierskiego, mógł ją co najwyżej mechanicznie przepisać. Emeryk Szentpétery przychylił się do tego stanowiska, które poparli również C. A. Macartney, Nada Klaić oraz Mladen Švab, natomiast Stjepan Antoljak nie wyklucza autorstwa Jana.

Kronika waradyńska jest z kolei historiograficznym wstępem do *Statutów kapituły waradyńskiej*, spisanych w 1374 r. przez lektora kapituły Emeryka, a zachowanych w niepełnym odpisie z przełomu XV i XVI w., przechowywanym w Bibliotece Batthyányich w Alba Iulii pod sygn. F 5 II, 13, fol. 2^{v}-5^{v}. Warto na marginesie wspomnieć, że w 1828 r. István Horvát, wydawca *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae* zachowanych w rękopiśmiennej spuściźnie zmarłego w 1798 r. hrabiego Ignacego Batthyányego, biskupa siedmiogrodzkiego i założyciela Biblioteki, zasugerował, że kodeks został spisany w Lewoczy. Pogląd ten był domysłem wydawcy wynikłym z tego, że hrabia Batthyány piastował wcześniej godność biskupa spiskiego i przewiózł do Siedmiogrodu liczne rękopisy spiskie (np. jeden z rękopisów *Legendy św. Stefana* pióra Hartwika). Domysł ten oczywiście nie ma pokrycia w rzeczywistości i został z miejsca odrzucony (por. Bunyitay, 1886, s. IX i przyp. 1).

Autor kodeksu miał przed oczami *Statuty kapituły zagrzebskiej*, na podstawie których opracowywał treści dotyczące kapituły waradyńskiej. Przepisał również historiograficzny wstęp, czyli *Kronikę zagrzebską*, uzupełniając ją jednak treściami istniejących większych kronik składających się na *Kompozycję kronikarską z XIV w*. Wykorzystywał zwłaszcza jakąś kronikę należącą do rodziny *Kroniki budzińskiej*. László Veszprémy obie kroniki uznaje za dwie redakcje jednego dzieła. Ich obecność we wstępie do zbiorów statutów łączy z historycznym uzasadnieniem pozycji obu kapituł jako *loci credibiles*, czyli ośrodków notarialnego potwierdzenia wiarygodności dokumentów. Godny podkreślenia jest też fakt, że *Statuty kapituły zagrzebskiej* zapoczątkowały na Węgrzech proces spisywania statutów innych kapituł, żywy od końca XIV w. Oprócz kapituły waradyńskiej statuty spisały kapituły ostrzyhomska i egerska.

Poniżej zamieszczamy wstęp oraz listę królów i władców węgierskich do Kolomana włącznie, jak również informacje o walkach monarchów węgierskich na Bałkanach w XIII i XIV w. Tekst podajemy na podstawie *Kroniki zagrzebskiej* według wydania Emeryka Szentpéteryego. Wydanie to kolacjonuje tekst *Kroniki zagrzebskiej* i *Kroniki waradyńskiej* (Kroniki oznaczamy odpowiednio syglami: **Z** oraz **W**). Wydawca dopełnienia miejsc uszkodzonych, które dało się odczytać, oznacza nawiasami kwadratowymi [], zaś miejsca nieczytelne wykropkowuje. W przypisach tekstowych podajemy lekcje edycji I. Tkalčicia oraz warianty tekstowe *Kroniki waradyńskiej*. Na końcu zamieszczamy za wydaniem I. Tkalčicia charakterystykę pierwszego biskupa zagrzebskiego Ducha z katalogu biskupów zagrzebskich zamieszczonego po *Kronice zagrzebskiej* w rękopisie *Statutów* oraz informacje o stosunkach węgiersko-słowiańskich zawarte w biogramach późniejszych biskupów. Dla porównania zamieszczamy za wydaniem V. Bunyitaya charakterystykę przyszłego króla Kolomana Uczonego jako biskupa waradyńskiego.

W y d a n i a *Kroniki zagrzebskiej*:

Statuta Capituli Zagrabiensis saeculi XIV., wyd. Ivan Krstitelj Tkalčić w: *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije* (Tkalčić, 1874, ss. 1–4); na ss. 5–7 wydanie katalogu biskupów zagrzebskich, z którego przedrukowujemy informacje dotyczące pierwszego biskupa zagrzebskiego Ducha [dalej cyt. **Tkalčić**].

Chronicon Zagrabiense cum textu Chronici Varadiensis collatum, wyd. Emericus Szentpétery, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Chronicon Zagrabiense*, 1937, T. 1, ss. 195–215) – bez katalogu biskupów zagrzebskich [dalej cyt. **SRH**].

W y d a n i a *Kroniki waradyńskiej*:

Statuta Capituli Varadiensis saeculi XIV (Bunyitay, 1886, ss. 6–14) [dalej. cyt. **Bunyitay**].

Chronicon Zagrabiense cum textu Chronici Varadiensis collatum, wyd. Emericus Szentpétery, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Chronicon Zagrabiense*, 1937, T. 1, ss. 195–215) [dalej cyt. **SRH**].

L i t e r a t u r a:

Antoljak, 2004, s. 20; Bunyitay, 1886, ss. III–XXIV (*Statuta Capituli Varadiensis saeculi XIV*); Hóman, 1925, ss. 26–32; Klaić, 1971, s. 31; Macartney, 1938, ss. 35–52; 1940, ss. 21–24; 1953, ss. 109–111; Margetić, 1993, ss. 1–16; Marsina, 1984a, s. 37; Solymosi, 1992, ss. 137–145, zwł. s. 137; Šufflay, 1904, ss. 514–516; Švab, 1982, ss. 131–137; Szentpétery, 1934, ss. 410–425; Szovák & Veszprémy, 1999, ss. 749–750 (komentarz Kornéla Szováka); Tkalčić, 1874, T. 2, s. XIII (*Statuta Capituli Zagrabiensis saeculi XIV*.); Veszprémy, 2010b, s. 452.

[Wstęp][a]

Ante omnia autem[b] est nota dignum, [c-]quod ecclesie Zagrabiensis kathedrali[s] est fundator rex Hungarie Sanctissimus Ladizlaus[-c], cuius [d-d] festum colitur quinto Kalendas Iulii et eius [e-]obitus recolitur[-e] anno [f-]dominice incarnationis[-f] M^{o} nonagesimo quinto, quarto Kalendas Augusti [g-]feria prima[-g].

[h-]Tempore autem eius regiminis notabilius in aliqua parte Sclauonie et in aliqua totaliter cepit vigere nomen Christi. Ipse etiam Zagrabiensem ecclesiam in honore sanctissimi regis Stephani fundaverat et multis possesionibus, iuribus et prerogativis dotaverat. Sed processu temporum advenientibus Tartaris et totum regnum Hungarie ac eius decorem flebiliter devastantibus tempore domini Bele regis quarti, filii Andree regis, patris beate Elyzabeth privilegia ipsius ecclesie metu ipsorum Tartarorum fuerunt asportata pro conservatione in insulam marinam Arbum vocatam, nec exinde potuerant[i] omnia rehaberi. Et quomodo hoc acciderit, ignoratur, ex quo nullus iam vivit, qui facti seriem posset scire. Et sic creditur, quod propter hoc non in paucis suis iuribus dampnificata fuerit ecclesia supradicta, que per dominum Thymotheum olim ipsius ecclesie episcopum cum novo opere secundario[j] honorabiliter incepta, prout apparet, nunc processisse recolitur et procedit adhuc Domino concedente[-k].

SRH, ss. 203 w. 1–24, ss. 204 w. 1–16; Tkalčić, s. 1.

[Wstęp]

Przede wszystkim jest godne uwagi, że założycielem zagrzebskiego kościoła katedralnego jest król Węgier, przenajświętszy Władysław, którego święto obchodzone jest piątego dnia Kalend lipcowych i którego odejście w roku Wcielenia Pańskiego 1095, czwartego dnia Kalend sierpniowych, w pierwszym dniu tygodnia, powraca w myślach.

W czasie bowiem jego panowania w jednej części Sławonii bardziej znacząco, a w innej wręcz całkowicie, zaczęło ożywać chrześcijaństwo. Przeto on sam założył kościół zagrzebski ku czci najświętszego króla Stefana i obdarował [go] licznymi posiadłościami, prawami oraz przywilejami. Jednak wraz z upływem lat, w wyniku najazdu Tatarów, którzy zniszczyli w opłakany sposób całe królestwo Węgier i jego blask w czasach pana króla Béli IV, syna króla Andrzeja, ojca błogosławionej Elżbiety, przywileje tego kościoła z powodu strachu przed tymi Tatarami zostały – w celu zachowania – wywiezione na wyspę, zwaną Rab, a stamtąd nie można już było tego wszystkiego odzyskać. A w jaki sposób się to stało, nie wiadomo, gdyż nie żyje już nikt, kto znałby przebieg wydarzeń. Z tego powodu, jak można sądzić, wspomniany kościół utracił wiele[1] swoich praw, a który przez pana Tymoteusza, dawniej biskupa tego kościoła, szlachetnie, z ponownym trudem został podźwignięty. Jak się wydaje, teraz został przywrócony do sprawowania kultu i będzie użytkowany dopóty Bóg pozwoli.

[a] *Tekst Kroniki Zagrzebskiej poprzedza wstęp do całości kolekcji (Tkalčić, s. 1):* Dei nomine invocato. Ad laudem eius et domini nostri Jhesu Christi matrisque ipsius virginis gloriose et tocius celestis curie, quedam utilia et memoria digna pro statu capituli zagrabiensis ecclesie tam in registrandis iuribus, redditibus et proventibus ipsius capituli ac eciam aliis incidenter quam in statutis editis ab olim in

sensu ut plurimum et nunc ad litteram per ordinem subsequenter, que quicumque de corpore ipsius capituli voluerit cum effectu memoriter retinere, suoque loco et tempore ordinate patefacere invenietur inter eos, quos regit racio concordie, seminacio et status ipsius ecclesie pro suo modulo fidelissimus conservator. Scripta autem et collecta sunt in unum, que secuntur, anno dominice incarnacionis millesimo CCCXXXIIII, et pupplicata in vigilia beati Laurencii martiris, eodem anno. Quamvis post hec sint quedam addita et de novo conscripta sicut plurimum ex datis singulorum plenius apparebit. *Tekst Kroniki Waradyńskiej poprzedza znacznie obszerniejszy wstęp lektora Emeryka, w którym m.in. przedstawia zarys swego dzieła. M. in. czytamy (Bunyitay, s. 6)*: Ad faciliorem igitur instructionem nostram constitutionibus et statutis huiusmodi redactis, ut prefertur, in presentem libellum, ipsum in tres partes duximus dividendum, in quarum prima de fundatione ecclesie nostre Waradiensis, et de nominibus et temporibus regiminum regum Ungarie, et episcoporum ecclesie eiusdem, necnon de iuribus, redditibus, et statutis nostris communibus ac de officiis officialium et aliorum subditorum nostrorum et de stipendiis eorum disserentur [...] *Kronikę w rękopisie poprzedza nota (Bunyitay, s. 6, fol. 2v):* Sequitur de fundatione ecclesie nostre Waradiensis, et devastatione eiusdem per Tartaros facta, rubrica prima. [b] *W brak.* [c-c] *W* quod ecclesie nostre Waradiensis fundator est beatissimus Ladislaus olim Ungarie rex. [d-d] *W* translationis. [e-e] *W* depositio repletur. [f-f] *W* Domini. [g-g] *W brak.* [h-k] *W* Fundavit autem ipsam ecclesiam et dedicavit in honore beatissime matris Marie virginis, instituens primo in ea prepositum et canonicos numero viginti quatuor, computato preposito et tandem erexit ipsam in episcopalem et multis possessionibus, iuribus et prerogativis dotavit; sed processu temporum Tartaris totum regnum Hungarie tempore Bele regis quarti, filii Andree regis, patris sancte Elizabet, anno scilicet Domini millesimo ducentesimo quadragesimo primo flebiliter devastantibus, omnibus privilegiis ipsius ecclesie, preter condam *(? – wyd. w SRH*) privilegium regis Henrici, anno Domini millesimo ducentesimo tertio confectum alienatis et combustis, creditur, quod dicta ecclesia in multis bonis et iuribus suis dampnificata fuerit. Testatur enim idem rex Bela per privilegium suum, confirmans ipsum privilegium Henrici regis, ita inquiens, quod cum *(? – wyd. w SRH*) propter devastationem, que per Tartaros culpis nostris exigentibus accidit, permittente Domino, sicut creditur, privilegia ecclesie nostre Waradiensis super donationibus eidem ecclesie factis, in qua quidem corpus sanctissimi predecessoris nostri regis Ladislai venerabiliter conquiescit, perdita fuissent et combusta, et solum quoddam privilegium regis Henrici pie recordationis illesum remansisset, donationes quasdam continens. Perditis vero et combustis eisdem privilegiis, orta fuit tandem inter episcopum et nos discordia et demum sedata per Lodomerium episcopum, prout habetur clarius infra sub tertia particula capitulo primo De instrumentis. Erat autem eadem ecclesia ex prisca fundatione sui speciosa satis, sed tandem fecit eam ampliorem in longitudine Andreas episcopus et multipliciter decoravit, sicut patet intuentibus. Novissimus vero diebus idem anno Domini M^{mo} tricentesimo sexagesimo [*recte*: quadragesimo – *wyd. w SRH*] secundo inchoavit aliam ecclesiam, que priorem sua magnitudine circumcinxit et pulchritudine exuperat [*sic, recte*: exsuperat – *wyd. w SRH*], et consummavit omnes cellas circa chorum preter testudines, quas perfecit Demetrius episcopus de rapina pauperum, qui obiit anno Domini M^{mo} [*Bunyitay, s. 8*: millesimo] tricentesimo, die septima mensis Decembris et sepultus est in una earumdem [*Bunyitay, s. 8:* earundem] capellarum novarum, quam ipse sufficienter dotavit et in honorem Sancti Demetrii martiris, dum viveret, dedicavit (*SRH, s. 203 w. 6–24, s. 204 w. 1–36, s. 205 w. 1–22; Bunyitay, s. 6–8*). [i] *Tkalčić, s. 1*: protuerant. [j] *Tkalčić, s. 1*: serario.

P r z y p i s y:
1 Non paucis: litotes.

→ Andrzej II; → Andrzej Bátori; → Béla IV; → Dymitr, bp.; → Elżbieta, św.; → Emeryk, syn Béli III; → Rab; → Sławonia; → Stefan I Święty → Tatarzy; → Tymoteusz; → Węgry; → Wielki Waradyn; → Władysław I Święty; → Włodzimierz, bp; → Zagrzeb

C. 1[a-a]

Et quoniam[b] supra describitur obitus beatissimi[c] regis[d] Ladizlai[e], [f-]visum fuit etiam[-f] ducum a[g] tempore ingressionis eorum Pannon[h] [*sic – wyd. w SRH*] et omnum regum Hungarie tam[i] nomina quam[k] tempora regiminum, in quantum occurrit memorie[l], describere[m] [n-]pro futuris[-n]. Relatio enim Hungarorum in scriptis ab olim redacta inter cetera quamplura[o] habet, quod anno ab incarnatione Domini ...[p] octingentesimo [q-]sive octocen...[r] et[-q] octuag[esimo].... [s-s] [de gente Scytica occeano[t] in septemptrione[u]] coniuncta[v] magna multitudo [fines[x] Pannonie intraverat] et potenter[y] occupaverat[z] totam Pannoniam [iure hereditario possidendam]. In qua gente quamplures fuere duces, sed fina[liter[aa] unus ex ipsis[ab] fuit] principalis[ac] forsan[ad] ab aliis propter suam [ac-]nobilitatem et[-ae] [virtutem[af] electus[ag], qui] [ah-]nominatus est vel nominabatur[-ah] Almus. Huic in [ducatu successit eius filius, [ai-]qui nomina]batur[-ai] Arpad. [aj-aj] Huic successit [ak-][filius suus in ducatu[-ak], [al-]qui nominabatur Tho]xon[-al]. [am-]Iste Thoxon[-am] habuit duos [filios. [an-an] Primus fuit dux Geycha[ao], pater b]eati Stephani regis. Secundus [ap-ap] f[uit [aq-]... Michael[-aq]. [ar-]Dux iste Michael[-ar] habuit] duos filios. [as-]Primus fuit dux [Wazul, secundus fuit dux Ladizlaus Calvus][-as]. Iste dux Wazul[at] habuit tres [filios. [au-au] Primus fuit dux Andreas, postea] factus[av] rex. Secundus fuit dux Bela, [aw-]... ...[-aw] infra apparebunt[ax]. Tertius fuit dux L[euente. Dux autem Ladizlaus[ay], de] quo supra, habuit filium, qui[az] [ba-]vocatus est [[bb-]Bonuzlo[-ba]. Modo redeamus[-bb]].

SRH, s. 205 w. 23–27, s. 206 w. 1–21; Tkalčić, s. 1-2; Bunyitay, s. 8–9.

Rozdz. 1[2]

A skoro powyżej opisane zostało odejście błogosławionego króla Władysława, stało się jasne, że należy opisać dla potomności – jak zachowały się w pamięci – tak imiona, jak i czasy panowania wszystkich królów Węgier od momentu przybycia tego ludu do Panonii. Relacja bowiem Węgrów, sporządzona dawniej na piśmie, poza licznymi innymi kwestiami podaje, że w roku od Wcielenia Pańskiego 800, czy też 880... z ludu scytyjskiego znad północnego oceanu bardzo liczny i złożony z połączonych szczepów[3] lud wtargnął w granice Panonii i przemocą zajął całą Panonię, przejętą prawem dziedziczenia[4]. W ludzie tym było wielu książąt, lecz ostatecznie jeden z nich został przez nich uznany za nadrzędnego być może ze względu na swoje szlachetne pochodzenie i dzielność; a nazywał się on, bądź był nazywany, Álmos. Po nim władzę książęcą objął jego syn, który nosił imię Arpad. Po nim władzę książęcą objął jego syn, który nosił imię Taksony. Tenże Taksony miał dwóch synów. Pierwszym był książę Gejza, ojciec błogosławionego króla Stefana. Drugim był [książę] Michał; tenże książę Michał miał dwóch synów. Pierwszym był książę Wazul, drugim książę Władysław Łysy. Tenże książę Wazul miał trzech synów. Pierwszym był książę Andrzej, późniejszy król. Drugim był książę Béla, [który później został królem], jak to się okaże[5]. Trzecim był książę Lewenta. Natomiast książę Władysław, o którym powyżej, miał syna, który zwany był Bonusław. Niedługo do tego wrócimy.

[a-a] *W* Sequitur de nominibus et temporibus regiminum regum Hungarie rubrica II. [b] *W* quia. [c] *W* beati. [d] *W brak.* [e] *W* Ladislai. [f-f] *W* utile est et expediens propter multa, ut omnium. [g] *W brak.* [h] *Tkalčić, s. 1*: Pannoniam; *W* in Pannoniam. [i] *W brak.* [k] *W* et. [l] *W brak.* [m] *W* describantur. [n-n] *W brak.* [o] *W brak.* [p] *U Tkalčicia, s. 1 brak zaznaczenia nieczytelnego słowa, również u Bunyitaya, s. 8 tekst ciągły.* [r] *Tkalčić, s. 1* octocenteno. [q-q] *W brak.* [s-s] *Tkalčić, s. 1 nie zaznacza nieczytelnego słowa i dodaje*: nono; *W* octavo. *Por. przyp. 1 do s. 206 wyd. w SRH, gdzie wskazuje się*, że lekcja nono *oparta jest na przekazie Kroniki Reginona z Prüm, natomiast rękopis Z w tym miejscu jest uszkodzony i nie da się ustalić, jaki liczebnik tam figurował.* [t] *Tkalčić, s. 1*: oceano. [u] *Tkalčić, s. 1*: septemtrione. [v] *W* coniunctam. *Bunyitay, s. 8 ma* coniuncta. [x] *W* finis. *Bunyitay, s. 8 ma* fines. [y] *W* patenter. *Bunyitay, s. 8 ma* potenter. [z] *W* occupavit. [aa] *W brak.* [ab] *Tkalčić, s. 2*: [eis]. [ac] *W* principaliter. [ad] *W brak.* [ae-ae] *W brak.* [af] *Tkalčić, s. 2*: virtutes. [ag] *Tkalčić, s. 2*: [elatus]. [ah-ah] *W* vocabatur. [ai] *Tkalčić, s. 2*: qui vocabatur; *W* nomine. [aj-aj] *W* et. [ak-ak] *Tkalčić, s. 2*: similiter eius filius ..... ta. [al-al] *W* qui Toxin nominatur. *Tkalčić, s. 2 podaje formę imienia*: Toxon. [am-am] *W* Hic. [an-an] *W* quorum. [ao] *W* Geysa; *Tkalčić, s. 2*: Geyche. [ap-ap] *W* vero. [aq-aq] *Tkalčić, s. 2*: dux (Mychael). [ar-ar] *Tkalčić, s. 2*: Iste dux Mychael. [as-as] W ducem videlicet Wazwl et ducem Ladislaum Calvum. [at] *W* Vazul. [au-au] *W* horum. [av] *W brak.* [aw-aw] *W* demum rex, ut *Tkalćić, s. 2*: postea factus rex, ut hec. [ax] *W* dicetur. [ay] *W* Ladislaus Calvus. [az] *W brak*; *Bunyitay, s. 9*: (qui). [ba-ba] *W* Bonuzlo vocabatur; *Bunyitay, s. 9:* Bomizlo vocabatur. [bb-bb] *Tkalčić, s. 2*: Bo..... modo redeamus.

P r z y p i s y:

2 W *Kronice waradyńskiej* rozdział nosi tytuł: *Następuje rubryka druga o imionach i czasach panowania królów Węgier*.

3 ‘złożony z połączonych szczepów’ – tak oddano termin *coniuncta*, sugerujący wewnętrzną złożoność klanowo-szczepową migracji Węgrów, co jest rzeczą naturalną w przypadkach ludów koczowniczych Eurazji i po wielokroć poświadczoną źródłowo.

4 Aluzja do tradycji huńskiej ciągłości.

5 Tekst zepsuty.

→ Álmos (1); → Andrzej I; → Arpad; → Béla I; → Bonusław; → Gejza (1); → Lewenta (2); → Michał; → Ocean; → Panonia; → Północne Morze; → Scytia, Scytowie; → Stefan I Święty; → Taksony; → Wazul; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Władysław Łysy

C. 2

[Dux Geycha[a] filius Thoxon[b], de quo supra, anno ab incarnati[one Domini] nongentesimo LX[o]III[o] nutu[c] tactus[d] divino cepit cogitare de [ritibus] paganismi[e] destruendis et de cultu divino augmentando[f], [seque fecit] baptizari[g] et tandem in [h-h] sancto proposito [i-]et statu[-i] mortuus est, [prout] [j-]hec plenius[-j] in legenda beati regis Stephani [k-]eius filii sunt descripta[-k6].

SRH, s. 207 w. 1–6; Tkalčić, s. 2; Bunyitay, s. 9.

Rozdz. 2

Książę Gejza, syn Taksonya, o którym powyżej, w roku od Wcielenia Pańskiego 963, z natchnienia Bożego zaczął rozmyślać o zniszczeniu rytuałów pogańskich i rozwoju kultu Bożego; kazał się ochrzcić i w końcu, w tym świętym postanowieniu i stanie, zmarł. Tak, jak to obszerniej zostało opisane w legendzie błogosławionego króla Stefana, jego syna.

[a] *W* Geysa. [b] *W* Toxin. [c] *W* nuto; *Bunyitay, s. 9*: nutu. [d] *W brak.* [e] *W* paganismis; *Bunyitay, s. 9*: paganismi. [f] *W* ampliando. [g] *W (u Bunyitaya, s. 9)* baptisari. [h-h] *W* huiusmodi. [i-i] *W brak.* [j-j] *W* plenius hec. [k-k] *W* filii sui continentur, qui scilicet sanctus rex Stephanus natus est ei anno Domini nongentesimo sexagesimo nono.

P r z y p i s y:
6 Por. niżej ekscerpt z 3. rozdziału *Legendy większej św. Stefana* oraz 2. rozdz. *Legendy Hartwika*.

→ Gejza (1); → Stefan I Święty; → Taksony

C. 3

Beatissimus[a] igitur [b-]primus Hungarie rex Stephanus[-b] ducatum Hun[garie], [c-]antequam nomen regis acciperet[-c], optinuit[d] annis octo, regnavit au[tem] post hec[e] annis triginta tribus, mensibus septem, diebus quatuordecim, habuitque[f] filium Sanctum Emericum [g-g], qui [h-]eo vivente transivit de hoc mundo[-h], virgo existens, [i-]plenus sanctitate[-i]. Obiit autem iste [beatissimus] rex anno [j-]dominice incarnationis[-j] M[o] tricesimo IIII[o], die[k] [XVIII]. Kalendas[l] Septembris, feria quinta, in die videlicet[m] Assumptionis [n-]Vir[ginis] gloriose[-n]. Cuius corpus Albe in ecclesia maiori reconditum veneratur, quam ipse [o-]fecit fabricari et laute dotari[-o]. Hic [p-]beatissimus [rex][-p] quantis [q-]gratiis a Deo[-q] fuit insignitus et quanta [r-]meritoria o[pera] exercuit, in sua legenda apparent[-r].

SRH, s. 207 w. 7–18; Tkalčić, s. 2; Bunyitay, s. 9.

Rozdz. 3

Błogosławiony zatem pierwszy król Węgier, Stefan, zanim przyjął tytuł królewski, dzierżył księstwo Węgier przez osiem lat, panował zaś później przez lat trzydzieści trzy, miesięcy siedem, dni czternaście. Miał też syna, świętego Emeryka, który opuścił ten świat za jego życia, pozostając w stanie dziewiczym, przepełniony świętością. Sam zaś błogosłowiany król zmarł w roku Wcielenia Pańskiego 1034[7], osiemnastego dnia Kalend wrześniowych, w czwartek, tzn. w dzień Wniebowzięcia chwalebnej Dziewicy. Jego ciało złożone w kościele większym Székesfehérváru, który sam kazał wybudować i bogato zaopatrzył, jest otoczone czcią. To, jak bardzo ten błogosławiony król został przez Boga wyróżniony łaskami i jakich godnych pamięci czynów dokonał, ukazane jest w jego legendzie.

[a] *W* Sanctus. [b-b] *W* Stephanus primus rex Hungarie. [c-c] *W* priusquam in regem coronaretur. [d] *W* tenuit. [e] *W* hoc. [f] *W* Hic habuit. [g-g] *W* ducem. [h-h] *W* vivente adhuc Sancto Stephano sublatus est de medio. [i-i] *W* sanctitate et gratia plenus. [j-j] *W* Domini. [k] *W brak.* [l] *Tkalčić, s. 2; Bunyitay, s. 9*: kalendis. [m] *W* scilicet. [n-n] *W* beatissime virginis Marie. [o-o] *W* fundavit et uberrime dotavit. [p-p] *W brak.* [q-q] *W* a Deo gratiis. [r-r] *W* opera exercuerit meritoria? vide in sua legenda.

P r z y p i s y:
7 Oczywisty błąd kronikarza – Stefan zmarł w 1038 r.

→ Emeryk, św.; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Węgry

C. 4

[a-]Post obitum huius regis sanctissimi[-a] regnum vacavit [vero] regimine annis undecim, mensibus quatuor et medio, i[nfra] quod tempus prefuit regno Petrus[b] Theutonicus, frater ... [c-c] Gesle[d], consortis eiusdem[e] sancti regis [f-f], forsan[g] annis VII[h] [et] ultra, qui humatus[i] est Quinqueecclesiis. [j-]Et post ipsum Aba[-j] pref[uit] annis tribus et ultra, qui [k-k] tumulatus est in suo monasterio.

SRH, s. 207 w. 19–22, s. 208 w. 1–2; Tkalčić, s. 2; Bunyitay, s. 9.

Rozdz. 4

Po śmierci tego świętego króla, królestwo było pozbawione władcy przez okres jedenastu lat oraz czterech i pół miesiąca, po tym czasie rządził królestwem Piotr Niemiec, brat pani Gizeli, żony tegoż świętego króla; być może przez siedem i więcej lat, a który pochowany został w Pięciokościołach. Po nim zaś rządził Aba, przez trzy i więcej lat, który pogrzebany[8] został w swoim klasztorze.

[a-a] *W* Mortuo autem Sancto Stephano rege. [b] *Bunyitay, s. 9*: P. [c-c] *Tkalčić, s. 2*: domine. [d] *W* Resla regine; *Bunyitay, s. 9*: Kesla regine. [e] *W brak.* [f-f] *W* Stephani, de sorore Sancti Stephani genitus. [g] *W* quasi. [h] *W* XII. [i] *W* sepultus. [j-j] *W* Aba vero sororius S(tephani) regis; *Bunyitay, s. 9*: Aba vero sororius s. regis = *sancti regis*. [k-k] *W* postea ab Hungaris interfectus et.

P r z y p i s y:
8 Zauważmy zamiłowanie autora do ubogacenia słownictwa synonimami: *humatus...tumulatus.*

→ Aba Samuel; → Abasár; → Gizela; → Niemcy; → Pécs; → Piotr Orseolo; → Stefan I Święty; → Węgrzy

C. 5

Post hec[a] adeptus est coronam Andreas dux, filius Wazul[b], de quo supra, et [c-]prefuit regno[-c] annis quindecim, qui [d-]sanus existens adhuc prefecit[-d] post se regnaturum Salomonem filium suum puerulum. [e-e] Tandem [f-]ipse rex confectus senio[-f] obiit [g-]anno Domini[-g] M[o] sexagesimo[h], cuius corpus [i-]est reconditum[-i] in suo monasterio Thyhon[j].

SRH, s. 208 w. 3–6; Tkalčić, s. 2; Bunyitay, s. 9–10.

Rozdz. 5

Potem przyjął koronę książę Andrzej, syn Wazula, o którym powyżej, a rządził królestwem przez piętnaście lat. Ciesząc się zaś dobrym zdrowiem, nakazał, by po nim panował jego mały synek, Salomon. W końcu sam król, będąc już starcem, zmarł w roku Pańskim 1060, a jego ciało złożono w należącym doń klasztorze Tihany.

[a] *W* hoc. [b] *Bunyitay, s. 9*: Vazul. [c-c] *W* regnavit. [d-d] *W* in vita sua instituit. [e-e] *W* et. [f-f] *W* in senectute bona. [g-g] *W brak.* [h] *Bunyitay, s. 10 zapisuje*: 1060. [i-i] *W* reconditum est. [j] *W* Thyan iuxta locum *(sic, recte:* lacum; *SRH, t. 1, s. 208, przyp. ††)* Balaton. *Bunyitay, s. 10 również czyta:* lacum.

→ Andrzej I; → Salomon (1); → Tihany; → Wazul

C. 6

[a-]Rex Salomon[-b], de quo supra, non fuit aptus ad regnandum[c] et concordiam tenendam cum Bela duce filio Wazul[d] et filiis suis, scilicet Geycha[e] et Ladizlao[f], postea [g-]gloriosis regibus, cum quibus[-g] semper, ut habet coronica[h] (*sic – ed.*) Hungarorum, malitiose egit. Nam sanctus rex Ladizlaus[i] ab omnibus regnicolis post obitum Geyche[j] regis, fratris sui, vix potuit induci, ut regni gubernacula[k] susciperet. Qui cum ipso rege[l] Salomone[m] fecerat perfectam[n] pacem concedendo sibi magnam partem regni, sed ipse Salomon post aliquod tempus de hoc non contentus in necem ipsius sancti[o] regis conspiraverat et sic confusus et superatus ab ipso [p-]rege sancto[-p] de regno [q-]pereclitatus[r] (*sic – ed.*) est nullo sciente[-q] et tandem obiit et [s-]in civitate Pola[-s] sepultus est.

SRH, s. 208 w. 9–20; Tkalčić, s. 2-3; Bunyitay, s. 10.

Rozdz. 6

Król Salomon, o którym powyżej, nie był osobą właściwą do panowania; zawarł porozumienie z księciem Bélą, synem Wazula, i z jego synami, tzn. Gejzą i Władysławem, później sławnymi królami. Stale też postępował z nimi fałszywie, jak podaje kronika[9] Węgrów. Albowiem święty król Władysław po śmierci króla Gejzy z trudem został nakłoniony przez wszystkich poddanych, aby pochwycił wędzidła królestwa. Gdy on z samym królem Salomonem zawarł najlepszy możliwy pokój, zostawiając dla siebie wielką część królestwa, to tenże Salomon, niezadowolony z tego, po pewnym czasie uknuł zabójstwo samego świętego króla. Został jednak przechytrzony i pokonany przez samego świętego króla; nie wiadomo, gdzie wędrował[10] po opuszczeniu królestwa, aż w końcu zmarł i został pochowany w mieście Pula.

[a-b] *W* Salomon rex. [b] *Tkalčić, s. 2*: Salamon. [c] *W* regendum. [d] *W* Vazul. [e] *W* Geyse; *Bunyitay, s. 10*: Geysa. [f] *W* Ladislao. [g-g] *W* regibus gloriosis, sed cum eis. [h] *W* cronica. [i] *Bunyitay, s. 10*: Ladislaus. [j] *W* Geyse. [k] *W* gubernaculum. [l] *W brak.* [m] *Tkalćić, s. 2*: Salamone. [n] *W* perpetuam. [o] *Bunyitay, s. 10*: s. [p-p] *W* sancto rege; *Bunyitay, s. 10*: s. rege. [r] *Tkalćić, s. 3*: periclitatus. *SRH, t. 1, s. 208 w. 30 przyp.* *: Recte fortasse: peregrinatus. [q-q] *W* evanuit nemine sciente. [s-s] *W* in Pola civitate Styrie.

P r z y p i s y:

9 W tekście łacińskim Z zapis *coronica*, który być może odzwierciedla prawidłowości fonetyki węgierskiej, która nie lubi zbitek spółgłosek. Jest to odwołanie do jednej z wersji *Gesta Ungarorum*.

10 Przyjęto lekcję: *peregrinatus*.

→ Béla I; → Gejza I; → Pula; → Salomon (1); → Styria; → Wazul; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 7

Post hec[a] regnavit Bela dictus Begon[b], [c-]filius secundus[-c] Wazul, de quo supra. Obiit autem anno Domini M[o]LXIII[o] [d], tertio Idus Septembris et sepultus est

Rozdz. 7

Potem panował Béla, zwany Begon, drugi syn Wazula, o którym powyżej. Zmarł zaś w roku Pańskim 1063, trzeciego dnia Id wrześniowych, i został

in suo monasterio Saxardiensi. Hic reliquit[e] duos filios, scilicet ducem Geycham[f], postea regem et Sanctum [g-]Ladizlaum regem[-g].

pochowany w swoim klasztorze Szekszárd. Pozostawił on dwóch synów, tzn. księcia Gejzę, późniejszego króla, i świętego Władysława, króla.

SRH, s. 208 w. 21–22, s. 209 w. 1–3; Tkalčić, s. 3; Bunyitay, s. 10.

[a] *W* hoc. [b] *W* Belyn. [c-c] *W* secundus filius. [d] *Tkalčić, s. 3*: MLXXIII. [e] *W* habuit. [f] *W* Geysam. [g-g] *W* regem Ladislaum.

→ Béla I; → Gejza I; → Wazul; → Władysław I Święty

C. 8

Post hec[a] regnavit annis tribus Geycha[b], primogenitus Bele regis, de quo supra, qui obiit anno Domini M°LXX°VII°, octavo Kalendas Maii, cuius corpus est humatum in ecclesia Waciensi, quam ipse construxit. Iste[c] fuit rex Christianissimus et habuit duos filios: primus fuit dux Colomanus, postea rex, secundus fuit dux Almus[d], pater regis Bele[e] secundi.

Rozdz. 8

Potem przez trzy lata panował Gejza, pierworodny króla Béli, o którym powyżej. Zmarł on w roku Pańskim 1077, w ósmy dzień Kalend majowych; a jego ciało zostało pochowane w kościele w Vácu, który sam zbudował. Był on bardzo chrześcijańskim królem i miał dwóch synów: pierwszym był książę Koloman, późniejszy król, a drugim książę Álmos, ojciec króla Béli II.

SRH, s. 209 w. 4–9; Tkalčić, s. 3; Bunyitay, s. 10.

[a] *W* hoc. [b] *W* Geysa. [c] *W* Hic. [d] *W* Alnus; *Bunyitay, s. 10*: Almus. [e] *W* Bela; *Bunyitay, s. 10*: Bele.

→ Álmos (2); → Béla I; → Béla II Ślepy; → Gejza I; → Koloman Uczony; → Vác

C. 9

Post hec[a] regnavit beatus rex Ladizlaus[b], filius secundus[c] regis Bele [d-d], de quo supra, annis decem et novem[e], mensibus tribus. Hic multis meritoriis operibus peractis, prout superius ponitur, migravit ad Dominum anno Domini M° centesimo[f] (*sic – ed.*) quinto, IIII[g] Kalendas Augusti [h-h]. [i-]Qui autem vult

Rozdz. 9

Potem przez lat dziewiętnaście i trzy miesiące panował błogosławiony król Władysław, drugi syn króla Béli, o którym powyżej. Ten, dokonawszy wiele wartościowych czynów, jak to zostało przedstawione powyżej, udał się do Pana w roku Pańkim 1105, w czwarty dzień Kalend sierpniowych. Kto zaś

scire[-i] eius meritoria opera, [j-]perlegat ea, que sunt descripta in sua legenda[-j].

SRH, s. 209 w. 10–15; Tkalčić, s. 3; Bunyitay, s. 10.

chciałby poznać jego wartościowe czyny, niech przeczyta to, co zostało spisane w jego legendzie.

[a] *W* hoc. [b] *Bunyitay, s. 10*: Ladislaus. [c] *W* secundogenitus. [d-d] *W* dicti Belyn, fundator et donator ecclesie nostre. [e] *Bunyitay, s. 10*: XIX. [f] *W* nonagesimo. [g] *Bunyitay, s. 10*: quarto. [h-h] *W* feria prima, cuius corpus sanctissimum in suo monasterio Waradini devotissime veneratur. [i-i] *W* Si vis scire plene. [j-j] *W* perlege legendam suam.

→ Béla I; → Wielki Waradyn; → Władysław I Święty

C. 10

Post hec[a] regnavit Colomanus rex, qui fuit episcopus [b-b] Waradiensis, [c-]de quo supra in proximo, primus filius regis Geyche[-c], annis XVIII. mensi[bus] sex, diebus quinque, obiit autem anno Domini M^{o}C^{o}XIIII° [d], tertio No[nas] Februarii, feria tertia, cuius corpus Albe quiescit. Hic habuit filium S[tephanum] ducem, qui eidem[e] successit in regno.

SRH, s. 209 w. 16–21; Tkalčić, s. 3; Bunyitay, s. 10–11.

Rozdz. 10

Potem przez osiemnaście lat, sześć miesięcy i pięć dni panował król Koloman, który był biskupem Waradynu, a o którym więcej powyżej, pierwszy syn króla Gejzy. Zmarł zaś w roku Pańskim 1114, w trzeci dzień Nonów lutowych, we wtorek, a jego ciało spoczywa w Székesfehérvárze. Miał on syna, księcia Stefana, który po nim objął władzę w królestwie.

[a] *W* hoc. [b-b] *W* ecclesie nostre. [c-c] *W* primogenitus regis Geysse, de quo supra; *Bunyitay, s. 10 imię ojca zapisuje*: Geyse. [d] *W* Millesimo centesimo XIII; *Bunyitay, s. 10*: millesimo CXIII. [e] *W* ei.

→ Gejza I; → Koloman Uczony; → Stefan II: → Székesfehérvár; → Wielki Waradyn

C. 20

W

Post hoc regnavit rex Stephanus, de quo supra, annis duobus, mensibus 3-bus[a], diebus V. Hic fuit in wultu[b] austerus. Hic primus Bulgaris in prelio superatis ducem eorum sibi subiugavit et obiit anno Domini MCCLXXVIII^{O} (*sic – ed.*)[c] Idus Augusti, cuius corpus requie-

Rozdz. 20[11]

W

Po nim przez dwa lata, trzy miesiące i pięć dni panował król Stefan, o którym powyżej; był on surowy z wyglądu. Jako pierwszy po pokonaniu Bułgarów w bitwie podporządkował sobie ich księcia, a zmarł w roku Pańskim 1278[12], w Idy sierpniowe. Jego ciało spoczywa na

scit in insula Budensi in ecclesia Beate Virginis in loco Beginarum. Hic habuit unum filium, ducem Ladislaum tandem regem. Huic successit Ladislaus filius eius, qui prius Ottocharo rege Bohemie in prelio interempto et Cumanis Dei adiutorio viriliter in bello campestro (*sic – ed.*) superatis tandem per ipsos Cumanos prope castrum Keweszeg est interfectus circa XII. annum regni sui, anno scilicet Domini MCCLXXXX. Huius tempore Tartari instinctu Cumanorum, qui evaserant et se in Tartariam receperant, secunda vice anno scilicet Domini Millesimo CCLXXXV[o] Hungariam invaserunt et usque Pesth miserabiliter omnia cremaverunt.

Tertio autem decimo die obitus eiusdem Ladislai regis Andreas dux de Weneciis[d], nepos scilicet secundi regis Andree predicti, patris scilicet Bele regis quarti, coronatur; vivente enim adhuc eodem Ladislao rege ductus fuerat in Hungariam. Hic multa adversa passus tandem anno Domini M. tricentesimo primo in die sancti Felicis in Pincis mortuus[e] et in castro Budensi apud Fratres Minores sepelitur[f].

Z, W

Supradictus autem [g-]rex Stephanus[-g], filius regis Bele [h-h], habuit filias tres, ex quibus una vocabatur Maria, que fuit tradita in consortem [i-]Magno Karolo, regi Sicilie[-i], ex qua ipse rex habuit filios quinque. Primogenitus fuit dux Karolus [j-j], qui debebat succedere patri suo in regno Sicilie. Secundus fuit Sanctus Lodouicus[k] episcopus Tholosanus[l]. Tertius fuit rex Robertus. Quartus fuit Philippus et quintus Iohannes[m], principes[n].

SRH, s. 213 w. 1–39, s. 214 w. 1–17; Tkalčić, s. 4; Bunyitay, s. 12–13.

Wyspie Budzińskiej, w kościele Błogosławionej Dziewicy, na terenie beginek. Miał on jednego syna, księcia Władysława, który w końcu został królem. Po nim objął władzę jego syn, Władysław, który po wcześniejszym zabiciu w bitwie [Przemysła] Ottokara, króla Czech, oraz dzielnym zwycięstwie nad Kumanami – z pomocą Bożą – w bitwie na równinie został w końcu przez tychże Kumanów zabity pod zamkiem Keweszeg około dwunastego roku swego panowania, tzn. w roku Pańskim 1290. W jego czasach Tatarzy, pod naciskiem Kumanów, którzy odeszli kierując się w stronę Tartarii, za drugim razem, tzn. w roku Pańskim 1285, wtargnęli na Węgry i aż do Pesztu wszystko puścili z dymem.

Natomiast trzynastego dnia po śmierci tegoż króla Władysława został koronowany Andrzej, książę z Wenecji, czyli bratanek wspomnianego króla Andrzeja II, ojca króla Béli IV. Jeszcze za życia tegoż króla Władysława został sprowadzony na Węgry. Po przejściu wielu przeciwności ostatecznie zmarł w roku Pańskim 1301, w dzień świętego Feliksa, kapłana z Monte Pincio, i został pochowany na grodzie budzińskim u Braci Mniejszych.

Z, W

Wspomniany zaś wyżej król Stefan, syn króla Béli, miał trzy córki, z których jedna, imieniem Maria, została wydana za Karola Wielkiego, króla Sycylii, i miał z nią ten król pięciu synów. Pierworodnym był książę Karol, który powinien po swoim ojcu objąć władzę w królestwie Sycylii. Drugim był święty Ludwik, biskup Tuluzy. Trzecim był król Robert. Czwartym i piątym książęta Filip i Jan.

[a] *Bunyitay, s. 12*: tribus. [b] *Bunyitay, s. 12*: vultu. [c] *Bunyitay, s. 13*: MCCLXX. VIII. [d] *Bunyitay, s. 13*: Wenetiis. [e] *Bunyitay, s. 13*: moritur. [f] *Bunyitay, s. 13*: sepellitur. [g-g] *W* Stephanus rex quintus; *Bunyitay, s. 13*: Stephanus rex quartus. [h-h] *W* quarti. [i-i] *W* Karolo Claudo filio Karoli Magni regis Sicilie. [j-j] *W* Martellus. [k] *Tkalčić, s. 4 oraz Bunyitay, s. 13*: Lodovicus. [l] *W* Thosolanus; *Bunyitay, s. 13*: Tholosanus. [m] *Tkalčić, s. 4 oraz Bunyitay, s. 13*: Johannes. [n] *W* princeps.

P r z y p i s y:
11 *Kronika zagrzebska* podaje tekst skrócony, pomijając wiadomości o zwycięstwie Stefana V nad Bułgarami oraz o klęsce Przemysła Otokara II, a także o najeździe tatarskim i o panowaniu Andrzeja III. Dlatego podajemy tekst *Kroniki waradyńskiej*, uzupełniając go później tekstem *Kroniki zagrzebskiej*.
12 *Recte*: 1272.

→ Andrzej II; → Andrzej III; → Béla IV; → Buda; → Bułgaria, Bułgarzy; → Czechy, Czesi; → Filip Andegaweński; → Jan Andegaweński; → Karol I Andegaweński; → Karol (Martel); → Keweszeg; → Kumani; → Ludwik, św.; → Maria, ż. Karola I Andegaweńskiego; → Pest; → Przemysł Otokar II; → Robert; → Stefan V; → Sycylia; → Tartaria; → Tatarzy; → Tuluza; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry; → Władysław IV; → Wyspa Małgorzaty

C. 21

Predictus ergo[a] dux Karolus [b-b] habuit filium Karolum regem Hungarie, qui fuit coronatus anno Domini M°CCC° et regnavit annis XLII. Obiit autem anno Domini M°CCC°XLII. [c-]XVIII. die[-c] mensis Iulii[d], cuius corpus reconditum est Albe[e] in ecclesia maiori.

Iste rex multas adversitates fuit perpessus[f] a principio [sui regiminis per] annos quamplures[g] a tirannis[h] sui regni infidelibus. Et tandem [factus fu]it potens et [i-]in regno pacifico[-i] vitam finivit, [relictis filiis tribus], duce [j-j] Lodouico[k], postea facto[l] rege, qui ei successit; duce[m] [Andrea facto] rege Sicilie[n]; Stephano Dalmacie, Sclauonie et Croacie duce, [o-][qui] nunc in ipso suo ducatu existit, scilicet anno Domini [p-p]... [q-]Iste dux obiit in ...[-q].

SRH, s. 214, w. 18–24, s. 215 w. 1–9; Tkalčić, s. 4; Bunyitay, s. 13.

Rozdz. 21

Wspomniany książę Karol miał syna Karola, króla Węgier, który został koronowany w roku Pańskim 1300 i panował lat 42. Zmarł zaś w roku Pańskim 1342, osiemnastego dnia miesiąca lipca, a jego ciało zostało pochowane w Székesfehérvárze, w kościele większym.

Tenże król znosił wiele przeciwności przez wiele lat od początku swego panowania z rąk samodzierżców, niedochowujących wierności jego władzy. Ostatecznie zachował swoją potęgę i zakończył życie w spokojnym państwie; pozostawił trzech synów: księcia Ludwika, późniejszego króla, który po nim nastąpił; Andrzeja, późniejszego króla Sycylii, Stefana, księcia Dalmacji, Sławonii i Chorwacji, który obecnie, tzn. w roku Pańskim..., opuścił swoje własne księstwo. Tenże książę zmarł w [1354][13].

[a] *W* autem. [b-b] *W* Martellus. [c-c] *W* die decimo octavo. [d] *Bunyitay, s. 13*: Julii. [e] *W* Albo; *Bunyitay, s. 13*: Albe. [f] *W* passus. [g] *Bunyitay, s. 13*: quam plures. [h] *Bunyitay, s. 13*: tyrannis. [i-i] *W* in pace.

[j-j] *W* scilicet. [k] *Tkalčić, s. 4 oraz Bunyitay, s. 13*: Lodovico. [l] *W brak.* [m] *W brak.* [n] *Tkalčić, s. 4*: Sycilie. [p-p] *Tkalčić, s. 4*: MCCCLIIII. [o-q] *W* qui Stephanus obiit in vigilia beati Laurencii anno Domini MCCCLIIII. in reversione de exercitu moto contra Rasciam. *Bunyitay imię patrona dnia zapisuje*: Laurentii. [q-q] *Słowa dopisane później pismem z epoki w przerwie między rozdziałami, nieodnotowane przez Tkalćicia; SRH, t. 1, s. 215 przyp. 3.*

Przypisy:
13 Tak *W*.

→ Andrzej Andegaweński; → Chorwaci, Chorwacja; → Dalmacja; → Karol (Martel); → Karol Robert; → Ludwik Wielki.; → Sławonia; → Stefan (5); → Sycylia; → Székesfehérvár; → Węgry

C. 22

Nunc autem [a-]regnat laudabiliter[-a] dominus Lodoui[cus[b] rex, de quo supra], qui potentior [c-]fuit factus[-c] de[d] (*sic – ed.*) patre suo et subiugavit [e-][Croaciam et Dal]maciam[-e] a m[edio Carnerii] usque ad fines Duracii, [f-]qui etiam nos et nostram ecclesiam liberavit ab... [g-g] onere castri Medue[-f]. Hic [h-]fuit coronatus[-h] post obitum patris sui die sexto[i] scilicet Dominico[j], anno Domini M[o]CCC[o]XL[mo] secundo[k].

SRH, s. 215 w. 10–16; Tkalčić, s. 4; Bunyitay, s. 14.

Rozdz. 22

Teraz zaś panuje chwalebnie pan Ludwik król, o którym powyżej, a który był potężniejszy od swojego ojca oraz podporządkował Chorwację i Dalmację od centrum Kwarneru, aż po granice Dürres; on też wyzwolił nas i nasz kościół od ... ciężaru zamku Medve. Tenże został koronowany szóstego dnia po śmierci swego ojca, tzn. w dzień Pański, w roku Pańskim 1342.

[a-a] *W* feliciter regnat. [b] *Tkalčić, s. 4 i Bunyitay, s. 14*: Lodovicus. [c-c] *W* factus fuit. [d] *W brak.* [e-e] *W* Dalmaciam et Croaciam; *Bunyitay, s. 14*: Dalmatiam et Croatiam. [f-f] *W brak.* [g-g] *Tkalčić, s. 4 brak.* [h-h] *W* coronatur. [i] *Bunyitay, s. 14*: VI. [j] *W brak.* [k] *Bunyitay, s. 14*: millesimo CCCXLII.

→ Chorwaci, Chorwacja; → Dalmacja; → Durrës; → Kwarner; → Ludwik Wielki; → Medve

Wykaz biskupów zagrzebskich (podany za wydaniem Ivana Tkalčicia, s. 5)

De nominibus et temporibus regiminum episcoporum zagrabiensis ecclesie

Ex quo descripta iam apparent nomina et regimina regum Hungarie non est inconveniens, si eciam nomina episcoporum zagrabiensium similiter describantur in quantum occurrit.

Primus ergo episcopus prefuisse ipse ecclesie zagrabiensi reperitur nomine Duh, qui creditur fuisse tempore domini beati Ladizlai regis, ex quo ipse est fundator ipsius ecclesie zagrabiensis, et forsan fuit de littera sclauica, quod bene inportat suum nomen Duh, id est spiritus.

O imionach i okresach sprawowania godności biskupich Kościoła zagrzebskiego

Po tym, jak uwidaczniają się imiona i okresy panowania królów Węgier, nie jest rzeczą niewłaściwą, aby w podobny sposób zostały spisane także imiona biskupów zagrzebskich jak najdokładniej.

Zbadano zatem, że pierwszy biskup Kościoła zagrzebskiego za czasów błogosławionego króla Władysława, będącego zresztą założycielem samego Kościoła zagrzebskiego, miał na imię Duch, jak się wydaje; a podobno imię Duch, które nosił, w języku słowiańskim oznacza *spiritus* [duch].

→ Duch; → Słowianie; → Węgry; → Władysław I Święty; → Zagrzeb

Wzmianka o jednym z biskupów z drugiej połowy XIII w. zawierająca informację o kulcie świętego Emeryka jako księcia Sławonii

Huic [*scil. episcopum Thymotheum*] successit dominus Anthonius per eleccionem de prepositura albensi, qui modico tempore vixit, quia sex mensibus. Obiit autem anno domini MCC octuagesimo septimo, in die beati Emerici ducis Sclauonie, filii sancti regis Stephani, de mense novembri.

Po nim [*tzn. biskupie Tymoteuszu*] w wyniku wyboru nastąpił pan Antoni z prepozytury w Székesfehérvárze, który żył krótko, gdyż tylko sześć miesięcy. Zmarł zaś roku Pańskiego 1287, w dzień błogosławionego Emeryka, księcia Sławonii, syna świętego króla Stefana, w miesiącu listopadzie.

Tkalčič, s. 6.

→ Antoni, bp.; → Emeryk, św.; → Sławonia; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Tymoteusz

Wzmianka o węgiersko-polskich związkach dynastycznych w pierwszej połowie XIV w.

Huic [*scil. Stephanum*] successit dominus Ladizlaus de Kobol (de preposi) tura tytulensi per provisionem eiusdem domini sumpmi pontificis Johannis tempore domini Karoli regis predicti. Hic et decimas procuravit augmentari et castrum Hrazthouicha obtinuit in lite pro ecclesia zagrabiensi coram judicibus datis ad hoc per regem eundem a Johanne Babonigh tunc magistro tauernicorum domine regine Elyzabeth, filie domini Ladizlai regis Polonie, consortis eiusdem regis Karoli et postea fuit translatus in archiepiscopum colocensem per dominum Clementem papam VI.

Tkalčić, s. 6–7.

Po nim [*tzn. Stefanie*] nastąpił Władysław de Kobol z prepozytury w Titelu, przez przydział dokonany przez jej pana, najwyższego kapłana Jana, w czasach wspomnianego pana króla Karola. Ten zadbał o zwiększenie dziesięcin i przejął zamek Hrastovica na rzecz kościoła zagrzebskiego – w sporze sądowym przed sędziami przydzielonymi do tej sprawy przez tego samego króla – od Jana Babonicia, wówczas magistra tawerników pani królowej Elżbiety, córki pana Władysława, króla Polski, i jej małżonka króla Karola. Później zaś został przeniesiony na stanowisko arcybiskupa Kalocsy przez pana papieża Klemensa VI.

→ Elżbieta Łokietkówna; → Hrastovica; → Jan XXII; → Jan Babonić; → Kalocsa; → Karol Robert; → Klemens VI; → Magister; → Polacy, Polska; → Stefan (2), bp; → Titel; → Władysław de Kobol; → Władysław Łokietek; → Zagrzeb

Wykaz biskupów waradyńskich
(podany za wydaniem Vince Bunyitaya, s. 14)

Sequitur de nominibus, et temporibus regiminum episcoporum ecclesie Waradiensis, rubrica III

Descriptis nominibus et temporibus regiminum regum Hungarie, perutile est et congruum, ut in presenti libello memoria episcoporum ecclesie nostre, in quantum occurrit, fateatur. Et quidem, sicut [a-]ex variis similibus[-a] coniecturis, et precipue ex Cronica apparet Hungarorum, primus episcopus eiusdem ecclesie Waradiensis fuit Colomanus primogenitus Geyse regis secundi, tempore scilicet sancti regis Ladislai. Nam eo emigrante ad Dominum, successit ei idem Colomanus in regno per dispensationem apostolice sedis, qui cum horas canonicas ex debito pontificalis dignitatis exolveret, Kewmues Kalman vocabatur.

Następuje rubryka III o imionach i okresach sprawowania godności biskupich kościoła waradyńskiego

Po opisaniu imion i okresów sprawowania urzędu królów Węgier bardzo pożytecznym i stosownym jest, aby w niniejszej książeczce została przywołana jak najdokładniej pamięć o biskupach naszego Kościoła. Przeto jak wynika z różnych podobnych zapisów, a zwłaszcza z Kroniki Węgrów, pierwszym biskupem tegoż Kościoła w Waradynie był Koloman, pierworodny króla Gejzy II[14]; a było to za czasów świętego króla Władysława. A kiedy ten udał się do Pana, nastąpił po nim w panowaniu Koloman dzięki dyspensie Stolicy Apostolskiej. Ten, gdy wypełnił już godziny kanoniczne wynikające z obowiązku godności biskupiej, został nazwany Kewmues Kalman [*Könyves Kálmán*].

[a-a] *Recte:* verisimilibus*; Bunyitay, s. 14 przyp. 1.*

P r z y p i s y:

14 Kronikarz za Gejzę I uznał księcia Gejzę, ojca św. Stefana. W numeracji władców książę Gejza nie nosi numeru, a numeracja władców zaczyna się od króla Gejzy I, który w naszym tekście nosi numer II.

→ Gejza I; → Koloman Uczony; → Węgry; → Węgrzy; → Wielki Waradyn; → Władysław I Święty

Fragment zaginionej (?) rzekomej (?) kroniki Jana, archidiakona goryckiego

Baltazar Adam Krčelić (Kercselics, 1715–1778), kanonik zagrzebski, jeden z najbardziej wykształconych ludzi w Chorwacji, utrzymujący bliskie kontakty z cesarzową Marią Teresą, autor licznych prac poświęconych dziejom Chorwacji i Kościoła zagrzebskiego, wydał w 1770 r. w Zagrzebiu dzieło *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares*. Jego celem była obrona praw Marii Teresy jako królowej Węgier do władzy nad wspomnianymi w tytule prowincjami. Odpierał roszczenia Wenecji do Dalmacji, zajmował się też państwową przynależnością Sławonii oraz kwestią granic prowincji, broniąc jej odwiecznej przynależności do Świętej Korony, czyli Królestwa Węgierskiego. W swojej argumentacji przytaczał *in extenso* fragment z zaginionej kroniki Jana, archidiakona goryckiego i kanonika zagrzebskiego, wykonującego obowiązki biskupie podczas sedyswakancji diecezji, autora *Statutów kapituły zagrzebskiej*. Fragment opowiada o pomocy udzielonej przez chorwackiego władcę Krešimira świętemu Stefanowi podczas najazdu na Węgry władcy niemieckiego Konrada, za co Chorwat otrzymał zachodnią część Sławonii; podkreśla też, że syn Stefana Emeryk poślubił córkę Krešimira i został księciem Sławonii. Tekst podaje również fakty z dziejów diecezji pięciokościelskiej, która obejmowała terytorium Sławonii, m.in. śmierć Piotra Orseolo w Pécsu. Zachodnią Sławonię restytuował do Węgier Andrzej I, zaś święty Władysław założył obejmujące jej terytorium biskupstwo w Zagrzebiu.

Fakty przekazane przez B. A. Krčelicia znalazły uznanie w nauce – wykorzystał je w 1782 r. Joseph Koller w pierwszym tomie *Dziejów diecezji pięciokościelskiej*, a także chorwacka historiografia krytyczna. Wątpliwości co do wiarygodności źródła nie miał Franjo Rački (1865), Ivan Krstitelj Tkalčić (1874), Miho Barada (1932) oraz Albin Franciszek Gombos (1937). Jednak fakt, że fragment dzieła Jana, żyjącego w pierwszej połowie XIV w., został odnotowany dopiero przez autora w drugiej połowie XVIII w., a w dodatku B. A. Krčelić był jedyną osobą, która ten rękopis – później zaginiony – miała w ręce, wcześnie wzbudził wątpliwości wielu badaczy. Już w 1874 r. Vjekoslav Klaić uznał to dzieło za niewiarygodne i falsyfikat Krčelicia. Pod jego wpływem wątpliwości nabrał Franjo Rački (1877 i 1880). V. Klaić w 1881 r. wyraził pogląd, że jest to nowożytny falsyfikat, dokonany może przez biskupa zagrzebskiego Nikolę Stjepanicia Selničkiego (Miklós Stjepanić Zelnicei), który w 1599 r. wysłał do Rzymu memorandum, w którym udowadniał, że diecezja zagrzebska jako integralna część węgierskiej organizacji kościelnej zwolniona jest od płacenia rocznej opłaty na rzecz Stolicy Apostolskiej. Za niewiarygodny falsyfikat uznał fragment Henrik Marczali (1882), a pod

wpływem argumentacji V. Klaicia do tezy, że może to być nowożytny falsyfilat, przychylił się Ivan Krstitelj Tkalčić (1886), a po dwudziestu latach również Milan Šufflay (1904). Badacz ten wprowadził do literatury naukowej umowne określenie tego tekstu jako *Fragmentu* (*odlomak, töredék*). Ostrożne wątpliwości co do autentyczności *Fragmentu* wyraził Carlyle Ayton Macartney (1953). Stanowisko kwestionujące autorstwo Jana jest powszechne w historiografii węgierskiej (Gyula Pauler, György Györffy) oraz przeważa w nowszej historiografii chorwackiej (Ferdo Šišić, Jaroslav Šidak, który w krótkim haśle w *Encyklopedii Jugosławii* w 1960 r. krótko przedstawił dyskusję). W latach osiemdziesiątych XX w. ukazały się dwa ważne studia poświęcone temu zagadnieniu. Mladen Švab (1982) po przedstawieniu w wyczerpujący sposób dyskusji zanalizował znajomość źródeł przez autora *Fragmentu*, dostrzegając, że opiera się on na źródłach niemieckich (*Annales Stadenses*, *Kronika würzburska*, *Kronika powszechna Ekkeharda*, *Roczniki Lamperta z Hersfeldu*) oraz lokalnej tradycji zadarskiej i pięciokościelskiej. Erudycja kronikarza, jego zdaniem, nie wyklucza autorstwa Jana, archidiakona goryckiego. W odpowiedzi ukazał się artykuł Nady Klaić (1985), w którym ta zasłużona mediewistka, ostro dezawuując wartość pracy M. Švaba, zweryfikowała swój wcześniejszy pozytywny stosunek do Janowego autorstwa (np. Klaić, 1975). W artykule podniosła, że Jan był wybitnym prawnikiem, zainteresowanym podstawami prawnymi funkcjonowania rodzimej kapituły i diecezji zagrzebskiej, ale nie był historykiem, a *Kronikę zagrzebską* i katalog biskupów zagrzebskich wpisał do tekstu *Statutów* może dopiero kopista z 1354 r. Nie mógł zatem ułożyć kroniki o stosunkach chorwacko-węgierskich w XI w. Za autora *Fragmentu* uczona uznaje samego B. A. Krčelicia, który nie chcąc szerzej przedstawiać sporu o przynależność Sławonii do Chorwacji lub Węgier w XI w., swoje stanowisko wyjawił w rzekomo odnalezionym fragmencie *Kroniki* Jana, cieszącego się uznaniem w kościelnych środowiskach Zagrzebia. Na uznanie wobec autorytetu Jana wskazuje zresztą sam B. A. Krčelić (1770, 412–413), gdy wymienia fundacje na rzecz kapituły zagrzebskiej: „Post illos Cives Novovillani, suo gaudentes judice, infra quorum fundos, sunt aeque Canonicorum Zagrab[iensium] allodia. Parochus ad S[anctum] Joannem Baptistam Novovillanus Juris Patronatus Capituli, anno // 1347. a Joanne de Gvercse, immortalis memoriae Viro, fundatus; ut docent litterae Capituli in Vigilia B[eati] Laurentii Martyris 1347 expeditae".

Wydaje się, że po wystąpieniu Nady Klaić dyskusja nad autorstwem rzekomego *Fragmentu* się skończyła. Nawiązał do niej tylko Lujo Margetić (1993), podważając ustalenia M. Švaba i wskazując, że autor *Fragmentu* mógł korzystać **z** *Kroniki Ekkeharda z Aury*, ale nie wypowiadając się o identyfikacji tegoż autora. *Fragment* przestał być zaliczany do kategorii źródeł do wczesnych stosunków chorwacko-węgierskich, nie wspomina go np. Tomislav Bali (2014) w swojej analizie zmian terytorialnych Sławonii; Jan, archidiakon gorycki, nie ma swojego

hasła w fundamentalnej *Encyklopedii kronik średniowiecznych* (2010). Z drugiej jednak strony tezy o jego autorstwie nie odrzucali Emil Niederhauser (1995) oraz Stjepan Antoljak (2004).

Można domniemywać, że mamy do czynienia z nowożytnym apokryfem, może autorstwa samego B. A. Krčelicia, który mógł wykorzystać tezy z listu biskupa Stjepanicia. Byłby to zatem tekst należący nie tyle do dziejów kronikarstwa średniowiecznego, ile nowożytnej historiografii chorwackiej. Ponieważ jednak *Fragment* był w dyskusji traktowany jako autentyczny przekaz z XIV w. i służył jako źródło do opisu stosunków chorwacko-węgierskich w wieku XI, przytaczamy tu jego tekst w całości, sygnalizując zarazem polskim czytelnikom dyskusję, jaka toczy się od półtora wieku w mediewistyce chorwackiej i węgierskiej.

Wydanie za: [Baltazar Adam Krčelić], *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares. Periodus IV. distinctae* [...] *studio, labore ac impensis nobilis honorabilisque viri Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia* [...], (Krčelić, 1770, ss. 101–102).

Wykorzystane przedruki:

Nada Klaić, *Baltazar A. Krčelić (1715–1778) autor tzv. Odlomka Ljetopisa iz 11. stoljeća*, (N. Klaić, 1985, ss. 1–2).

Mladen Švab, *Prilog kritici odlomka Kronologije, djela pripisivanog arhiđakonu Goričkom Ivanu* (Švab, 1982, s. 129–130).

Odpis Nady Klaić jest czytelniejszy dla współczesnego czytelnika, wprowadza akapity oraz rozwiązuje skróty pozostawione przez M. Švaba bez rozwiązania, które zaciemniają tekst. W naszym przedruku wzorem autorów chorwackich ujednolicamy zastosowanie litery ‘s’ rezygnując z tzw. ‘s długiego’, stosujemy dyftong ‘ae’ zamiast ligatury ‘æ’, abrewiację & zapisujemy jako ‘et’, zachowujemy natomiast wielkie litery oryginału. Podział na akapity za wydaniem Nady Klaić.

Literatura:

Antoljak, 2004, s. 20; Bali, 2014; Barada, 1932, ss. 166–170; Baturac & Šidak, 1960, ss. 400–401; *Documenta historiae Chroaticae*, 1877, s. 471–473 (wydanie tekstu i komentarz Račkiego s. 473); Gombos, 1937, s. 1299 i poz. 3138; Grafenauer, Perović, & Šidak, 1953, s. 234 (J. Šidak); N. Klaić, 1971, ss. 29–31; 1985, ss. 1–46; V. Klaić, 1874, ss. 1–22; 1882, ss. 21–30; Koller, 1782, ss. 34–35; Macartney, 1953, ss. 150–151; Marczali, 1882, s. 162; Margetić, 1993, ss. 1–16; Niederhauser, 1995, s. 292; Gy. Pauler, 1899, s. 411 i przyp. 145; Rački, 1865, ss. 548–557; 1880, s. 205–207; Šišić, 1925, ss. 487–488 i przyp. 52, s. 639 i przyp. 41; *Statuta Capituli Zagrabiensis saeculi XIV*., 1874, s. XIV; Šufflay, 1904, ss. 511–525; Švab, 1982, ss. 119–160; Tkalčić, 1886, ss. 71–134.

[a-]Itaque Joannis Archidiaconi de Gvercse, hac in quaestione sequentia sunt[-a]

Satis indagavi, quaesivi, quando et qualiter, haec pars Sclavoniae, devenit ad Croatiae Reges, et ab Hungaris, ac Regno Hungariae est amissa?[b] sed hic vere[c] quadrat, quod scripsit [d-]Albertus abbas stadensis[-d] *Rara fides ideo est; quia multi multa loquuntur*.

Dum Sanctum Pannoniae totius Regem, cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus, [e-]S[anctum] Stephanum adjuvit, et XVI. Kal[endas] Septembres[f], victoriam habuerunt. In rei hujus remunerationem[-e], dum anno MXXXI. Counradus cum Stephano per ambasciatores Emerico adjuvante paciscerentur, pars haec Sclavoniae, quae Regni erat Hungariae, nam pars, a decennio Diogeni Duci Syrmensi parebat, a Culpe in Savum influentiam, per fluvium Trebes, et campum luteum, sive Czernytz[g] ad Dravum usque, Regi Croatiae cessit. Tum Episcopi Croatensis jurisdictio ad Dravum extensa est; et Godimir, quasi fructus pacis, Banus a Cresimiro declaratur.

Haec amicitia cessioque, ne civiles faciat Sancto[h] Stephano motus, filia Cresimiri, futura uxor, sive sponsa Emerici Ducis Sclavoniae declaratur. Mors Emerici, sequente anno secuta, evertit connubium. Petrus, pro Emerico, Titulum[i] Sclavoniae Ducis obtinuit. Qui recuperare[j] volebat Sclavoniam, dotis titulo datam, ut dicebatur sponsae Emerici. [k-]Verum S[anctus] Rex quietis pacisque amans, iniquum censuit; sponsam jure suo privare[-k]. Quare Petrus, ut magis pio Regi complaceat, [l-]Cathedralem Sancti[-l] Petri Quinque-Ecclesiis absolvit.

Przeto w tej sprawie poglądy Jana, archidiakona z Goricy, są następujące

Czy wystarczająco badałem oraz rozpatrywałem, kiedy i w jaki sposób ta część Sławonii dostała się [pod władzę] królów Chorwacji oraz została utracona przez Węgrów i Królestwo Węgierskie? Lecz tu zaprawdę pasuje to, co napisał Albert, opat ze Stade: Wiarygodność zdarza się nieczęsto z powodu tego, że liczni wiele mówią.

Król Chorwacji Krešimir wspomógł świętego Stefana, świętego króla całej Panonii, wówczas, gdy zbrojnie zaatakował cesarz Konrad, i 17 sierpnia odnieśli zwycięstwo. Dla wynagrodzenia tej sprawy, gdy w roku 1031 Konrada pogodzono ze Stefanem przez posłów i przy współpracy Emeryka, część tej Sławonii, która należała do Królestwa Węgier, mianowicie część, która od dekady podlegała Diogenesowi, księciu Sirmium, od ujścia rzeki Kupy do Sawy przez rzekę Trebež i bagniste pole czyli Czernytz aż do Drawy, została przekazana królowi Chorwacji. Wówczas jurysdykcja biskupa chorwackiego rozszerzyła się aż po Drawę; a Godimir, niczym „owoc pokoju" [*godzi mir*], został mianowany banem przez Krešimira.

Aby mieszkańcy nie zbuntowali się przeciwko świętemu Stefanowi z powodu tej przyjaźni i cesji [terytorium] głoszono, że córka Krešimira będzie przyszłą żoną, czyli małżonką Emeryka, księcia Sławonii. Śmierć Emeryka, która nastąpiła w następnym roku, zniweczyła małżeństwo. Piotr otrzymał za Emeryka tytuł księcia Sławonii. Pragnął on odzyskać Sławonię, przekazaną mu wraz z nadanym tytułem, jak to powiedziano

Anno MXXXV. altero quem nostri Zeanum vocant in Regno Croatiae succedente, et Stephani Regis terras molestante, volebant Hungari, ut cessas partes Sclavoniae, recipiat. Rex, non convenire Regi; ut data semel recipiat, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferrent.

Itaque 1038. mortuo Sancto Rege, dum viduam ejus excludi non posse videretur, ipsa Petrum, qua[m] destinatum a marito Regem ut dicebatur, in Socium[n] curarum assumpsit[o]. Sed is totum habere cupiens, eam custodiae angustiis conclusam, misere habuit. Duces, Episcopi, Comites, ad quos Regno providere pertinebat, sibi metuentes, dum haec patrari cum Regina videbant, Samuelem Ducem, Oba dictum, qui ex primis Hungarorum Ducibus, Etheo nempe descenderet, Regem dicunt. Petrus fugit ad Henricum. Oba vero, ob receptum Petrum; Bojoarios[p] et Carentinos est depraedatus. Postquam[q] autem Henricus, Petrum adniteretur reponere, Stephanus Croatiae Rex Volosclavus appellatus, montes Trivallos et Servios ad Drinum usque vastavit, et Banum Prasca constituit.

Petro[r] reposito, Andreas fuit oppositus, qui Petrum Regem in // Ostersich captum, excaecat. Petrus sequente anno mortuus, Quinque-Ecclesiis sepelitur. Andreas Rex stabilito sibi Regno, de recuperandis Regni juribus solicitus, Adalbertum fratrem Ducem fecit Sclavoniae. Radus autem Palatinum Regni. Isti Regem Croatiae coarctarunt[s], et Sclavoniam ad veteres limites Zettinae[t] fluenti reduxerunt.

[u-]Dicunt Belae memorias servari, in Belica, Belovar, aliisque locis[-u].

Adalberto sive Bela Duce[v], ob coronatum puerum Salamonem, ac Hein-

małżonce Emeryka. Zaprawdę święty król, miłując spokój i pokój, uznał za niegodziwość to, aby wyzuć małżonkę ze swoich praw. Z tego powodu Piotr, aby bardziej przypodobać się pobożnemu królowi, dokończył budowę katedry św. Piotra w Pięciokościołach [*Pécs*].

W roku 1035, następnym po tym, gdy nasi [*Chorwaci*] powołali Zeana na następcę w Królestwie Chorwacji, i po udręczeniu ziem króla Stefana Węgrzy zapragnęli odzyskać przekazane części Sławonii. Król [Węgier] nie zgadzał z królem [Chorwacji]; aby odzyskać tereny raz podarowane, odpowiedział wszakże, szczególnie że nie chciał wszczynać otwartej wojny.

Przeto w 1038 r. po śmierci świętego króla, gdy wydawało się, że wdowy po nim nie da się wykluczyć, ta przybrała sobie za towarzysza i opiekuna Piotra, który, jak mówiono, został wyznaczony przez jej męża na króla. Lecz tenże, chcąc mieć wszystko, poddał ją ścisłej kontroli i źle traktował. Książęta, biskupi, żupani, do których należała troska o Królestwo, bojąc się, podjęli wówczas decyzję, że muszą bronić swoich praw wraz z królową i ogłosili królem księcia Samuela zwanego Aba, który wywodził się z pierwszych książąt węgierskich, mianowicie od Etego. Piotr uciekł do Henryka. Aba zaś, z powodu przyjęcia [przez nich] Piotra, złupił Bawarów i Karantanów. Później zaś Henryk pomógł przywrócić Piotra, a Stefan zwany Wojsławem, król Chorwacji, spustoszył góry Tryballów[l] i Serbów aż po Drinę i ustanowił bana Praskę.

Po przywróceniu Piotra przeciwnikiem pozostał Andrzej, który po złapaniu króla w Austrii oślepił go. Piotr zmarł w następnym roku i został pochowany

rici filiam, ei sponsam ordinatam, cum Rege Andrea marte aperto pugnante, licet[w] Dux Bohemorum cum exercitu Andream juvisset, in fuga tamen Rex Andreas ex equo cadens et mortuus, factum est, quod (! – *N. Klaić*) Dux Bela Regno potiretur. Qui Salamonem in Ostervizza praeclusit. Heinricus[y] indigna haec censens, Ostervizzam venit, sponsam Salamoni[z] dedit, ac audita Belae morte, cum exercitu in Pannoniam intrans, Salamonem Regno et Coronae restituit. Filii Belae, Geysa et Ladislaus in Poloniam fugiunt, ac inde cum exercitu reddeuntes, Episcopi et Proceres sic componunt, ut duae partes Salamoni, tertia Ducum esset. Quibus pactatis 1064. Quinque-Ecclesiis coronatus est Salamon. Eadem occasione Bano Svinimir Ducum Sororem, uxorem datam volunt, et cum ea cessam Sclavoniae partem, uti olim a Stephano Rege, data fuerat filiae Cresimiri, sponsae Ducis Emerici. Reliquum Ladislaus habuit, cum parte Hungariae usque ad Tisciam et Arabonem, [aa]ut essent in Comitatu Crisiensi multae memoriae Ladislai.

Affinitate hac, Svinimir potens factus, ad Regnum Croatiae pervenit. Ladislaus et Geysa ad Coronam Hungarorum. Salamonem Bojoarii ipsi, quod ipsi nihil obtinuissent, sunt persecuti, quod postremo carens Regno desierit.

w Pécsu. Król Andrzej, po umocnieniu swojej władzy, zatroskany o odzyskanie praw Królestwa, brata Adalberta uczynił księciem Sławonii, zaś Rada palatynem Królestwa. Oni to powściągnęli króla Chorwacji i ograniczyli Sławonię do dawnej granicy na rzece Cetinie.

Mówi się, że pamięć Béli trwa w Belicy, Belovarze i w innych miejscach.

Gdy książę Adalbert, czyli Béla, otwarłszy Marsa, walczył z królem Andrzejem z powodu koronacji chłopca Salomona oraz córki Henryka, przyrzeczonej mu za małżonkę, to mimo że książę Czechów wspierał wojsko Andrzeja, w trakcie ucieczki król Andrzej spadł z konia i umarł; i tak oto książę Béla osiągnął Królestwo. Zamknął on Salomona w Austrii. Henryk uznając to za niegodne, udał się do Austrii, dał Salomonowi małżonkę oraz, usłyszawszy o śmierci Béli, wkroczył z wojskiem do Panonii oraz przywrócił Salomona Królestwu i Koronie. Synowie Béli, Gejza i Władysław, uciekli do Polski, a po ich powrocie z wojskiem, biskupi i dostojnicy tak ustanowili, aby dwie części [państwa] przypadły Salomonowi, a trzecia książętom. Po uzgodnieniu tego w 1064 r. Salomon został koronowany[2] w Pécsu. Z tej okazji postanowiono oddać siostrę książąt, jako żonę banowi Zvonimirowi, a wraz z nią przekazać część Sławonii, tak jak niegdyś przekazana została przez króla Stefana córce Krešimira, małżonce księcia Emeryka. Pozostałą część otrzymał Władysław wraz z częścią Węgier aż po Cisę i Arabonę[3], aby powstały w komitacie Križevci (*Körös*) liczne upamiętnienia Władysława.

Dzięki temu pokrewieństwu Zvonimir stał się potężny i objął Królestwo

Chorwacji, zaś Władysław i Gejza Koronę Węgrów. Salomona prześladowali natomiast ci Bawarzy, co go nigdy nie pokonali, tak że w końcu zniknął, wyrzekłszy się królestwa[4].

[a-a] *M.* Švab*, s. 129 opuszcza to zdanie*; *N. Klaić, s. 1* Ita que. [b] *N. Klaić opuszcza znak zapytania.* [c] *U B. A. Krčelicia, s. 101 zapis* verè. [d-d] *M.* Švab*, s. 129 podaje za B. A. Krčeliciem skrótowy zapis*: Alber. Ab. Stad. *Skrót rozwijamy za Nadą Klaić.* [e-e] *N. Klaić, s. 1 brak– może to omyłkowe opuszczenie wersu przy przepisywaniu.* [f] *M.* Švab*, s. 129 recte* Septembris. [g] *N. Klaić, s. 1* Czernycz. [h] *B. A. Krčelić, s. 101 i M.* Švab*, s. 129*: S. [i] *N. Klaić, s. 2*: titulum. [j] *N. Klaić, s. 2*: recuparare. [k-k] *N. Klaić, s. 2 brak – może to omyłkowe opuszczenie wersu przy przepisywaniu.* [l-l] *B. A. Krčelić, s. 101 i M.* Švab*, s. 129*: Cathedralem S.; *N. Klaić, s. 2*: cathedralem Sancti. [m] *B. A. Krčelić, s. 101*: quà. [n] *N. Klaić, s. 2*: socium. [o] *N. Klaić, s. 2*: assumpssit *[sic].* [p] *M.* Švab*, s. 129*: Bojoaris. [q] *N. Klaić, s. 2*: Post quam. [r] *N. Klaić, s. 2*: Retro *[sic].* [s] *B. A. Krčelić, s. 102; M.* Švab*, s. 130:* coarctârunt. [t] *M.* Švab*, s. 130*: Zettine. [u-u] *U N. Klaić zapis w nawiasie w osobnym akapicie.* [v] *N. Klaić, s. 2*: duce. [w] *B. A. Krčelić, s. 102; M.* Švab*, s. 130:* licèt. [y] *M.* Švab*, s. 130*: Henricus. [z] *N. Klaić, s. 2*: Salamonis. [aa-aa] *N. Klaić, s. 2 zaczyna od nowego akapitu w nawiasie*: (Et essent in Comitatu Crisiensi multae memoriae Ladislai).

P r z y p i s y:

1 Tryballowie to Serbowie w bizantyjskiej tradycji historyczno-geograficznej; pierwotnie jedno z zachodnich plemion trackich, poświadczone w źródłach od V w. p.n.e. (Hdt 4.49). W nomenklaturze: Serbowie.

2 Syntaksa. Układ zdania może sugerować, że do koronacji Salomona doszło w Pécsu. To oczywiście byłaby nieprawda, gdyż miejscem koronacyjnym pozostawał Székesfehérvár (Białogród Królewski/Stołeczny).

3 Rzeki Raby albo miasta Győr (Raab/Iaurinum).

4 W dalszym ciągu autor zamieszcza krótki komentarz, przechodząc do omówienia dokumentu fundacyjnego biskupstwa pięciokościelskiego, pominięty już przez autorów chorwackich jako nienależący do *Fragmentu*: „Joannis Archidiaconi, utpote ad medium saeculi XIV, scribentis, adeoque duobus saeculis posterioris, praemissa relatio, firmari debet. Quare S[anctum] Regem Stephanum, in exordio Regni sui, totam possedisse Sclavoniam, evincunt Diplomata" [Jako, że wspomniana relacja archidiakona Jana piszącego w I poł. do połowy XIV w. jest późniejsza o dwa stulecia, wymaga ona potwierdzenia. Dlaczego św. król Stefan na początku swego panowania posiadał całą Sławonię, wyjaśniają dokumenty]. Dalej następuje cytat z dokumentu z 1009 r., wskazujący na nadania dla biskupstwa w Dalmacji.

→ Aba Samuel; → Albert (2); → Andrzej I; → Austria; → Ban (godność); → Bawaria, Bawarzy; → Béla I; → Belica; → Belovar; → Brzetysław I; → Cetina; → Cisa; → Chorwaci, Chorwacja; → Czernytz; → Czechy, Czesi; → Diogenes; → Drawa; → Drina; → Emeryk, św.; → Ete; → Gejza I; → Godimir; → Gorica; → Henryk III; → Judyta; → Karantanie, Karyntia; → Konrad II salicki; → Körös (komitat); → Krešimir; → Kupa; → Palatyn; → Panonia; → Pécs; → Piotr Orseolo; → Polacy, Polska; → Praska, ban; → Rába; → Rado; → Salomon (1); → Sawa; → Serbia, Serbowie; → Sirmium; → Sławonia; → Słowianie; → Stefan I Święty; → Stefan Wojsław; → Trebež; → Trivalli; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Zean; → Zvonimir; → Żupan

Kompozycja kronikarska z XIV w.

Jest to konwencjonalne zbiorcze określenie nadane przez Sándora Domanovszkyego grupie kronik z XIV i XV w. czerpiących ze wspólnej podstawy. Opisywały one biblijną etnogenezę Hunów-Węgrów, następnie przedstawiały *Historię huńską*, znaną nam już z *Gesta Hungarorum* Szymona z Kézy, „powrót" Węgrów do Panonii i sylwetki ich wodzów oraz przekazywały historię Węgrów do czasów andegaweńskich. Treści te znane są już z *Kroniki Szymona z Kézy*, który – podobnie jak *Kompozycja* – opierał się na *Gesta Uungarorum* w wersji magistra Ákosa. Oryginalny tekst wykraczający poza dzieło Ákosa i Szymona zaczyna się od panowania Władysława IV Kumańskiego, czyli od roku 1272, którego obraz został zmieniony w stosunku do dzieła Szymona z Kézy – władca ten został przedstawiony w negatywnym świetle. Następnie opisano rządy ostatniego króla z dynastii Arpadów, Andrzeja III oraz starcia o władzę między Karolem Robertem Andegaweńskim a Przemyślidami oraz Ottonem Wittelsbachem, księciem bawarskim. Opisano też panowanie pierwszego Andegawena na tronie węgierskim, być może też koronację jego syna, Ludwika Wielkiego (Węgierskiego) w 1342 r. Ta część nosi wyraźne cechy franciszkańskie i określana jest jako *Kronika minorytу budzińskiego*. Autorem tego niezachowanego dzieła mógł być Jan, prowincjał franciszkanów na Węgrzech w latach 1323–1331, a powstać mogło już po zakończeniu jego urzędowania w latach 1332–1333 z ewentualną kontynuacją do 1342 r. Kronika miała na celu wpisanie nowej dynastii w ciąg władców węgierskich i udowodnienie, że jest ona prawdziwą dziedziczką tradycji Arpadów. Zwraca się też uwagę (Norbert Kersken), że wraz z nastaniem nowej dynastii zmienia się charakter dziejopisarstwa – zamiast *gesta*, czyli czynów, których narracja koncentrowała się na dziejach ludu (Węgrów) i dynastii, pojawia się określenie „kronika" (*chronica*) sugerujące chronologiczną narrację. Podkreśla się też, że *Kompozycja* stworzyła model dziejopisarstwa dynastycznego, rozwijanego następnie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych.

Oryginał *Kompozycji* się nie zachował. Natomiast jej treść przekazują dwie rodziny rękopisów, wyróżnione przez zasłużonego badacza kronikarstwa węgierskiego, Sándora Domanovszkyego: *Kroniki budzińskiej* oraz *Kroniki obrazkowej*.

Literatura:
Spychała, 2010c, s. 348. Zob. też niżej, przy poszczególnych kronikach.

Kronika budzińska

Pierwotną formę *Kompozycji* lepiej zachowała grupa *Kroniki budzińskiej*. Jej określenie pochodzi od tytułu pierwszego węgierskiego inkunabułu, wydanego 5 czerwca 1473 r. przez Andreasa Hessa w Budzie: *Chronica Hungarorum* (w edycjach oznaczana syglą **B**). Z nakładu liczącego ok. 200–240 egzemplarzy do dziś zachowało się dziesięć. Jest to druga w historii wydrukowana kronika „narodowa" po hiszpańskiej, wydanej w 1470 r. *Kronika budzińska* poza historią Węgier do czasu śmierci pierwszego Andegawena na tronie węgierskim podaje żywot jego następcy, Ludwika, przepisując w całości poświęconą mu kronikę Jánosa z Küküllő oraz anonimowego minoryty, również opisującego dzieje Ludwika, a następnie dopełniając opowiadanie wydarzeniami z lat 1382–1468 w porządku rocznikarskim, będąc oryginalnym wkładem A. Hessa. Dzieło kończy się opisem wyprawy Macieja Korwina do Mołdawii. Inicjatorem wydania był arcybiskup ostrzyhomski János Vitéz, jeden z czołowych humanistów węgierskich tego czasu, pod koniec życia odsunięty od dostojeństw za bunt przeciw królowi (1471–1472).

Wydanie:

Chronica Hungarorum, wyd. Andreas Hess – inkunabuł dostępny jest w formie zdygitalizowanej pod adresem: http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/18/34/dd/1/html/index2.htm (dostęp 12.05.2020). Jest to egzemplarz przechowywany w Bibliotece Széchényich (OSZK) w Budapeszcie, sygn. Inc. 326.

Literatura:

Spychała, 2010d, s. 313–314. Zob. też literaturę poniżej.

Identyczny przekaz kompilacji znajdujemy w *Kronice dubnickiej* (**D**), pochodzącej z roku 1474 (Ilona Czamańska), a raczej 1479 (Balázs Kertész). Kronika, zachowana w jednym papierowym rękopisie przechowywanym w Bibliotece Széchényich (OSZK, Clmae 165), zawiera, podobnie jak *Kronika budzińska*, *Żywot Ludwika Wielkiego* pióra Jánosa z Küküllő, ale uzupełniła go o fragment zaginionej biografii tego władcy autorstwa anonimowego minoryty związanego zdaniem Ilony Czamańskiej z klasztorem w Oradei (Wielkim Waradynie), identyfikowanym też ze spowiednikiem pary królewskiej Jánosem Kétym (Lesław Spychała, Aleś Bieły) albo też biskupem zagrzebskim, późniejszym arcybiskupem kalocsańskim Dénesem Lackfim (Lesław Spychała). Jako jedyne źródło opisuje obszernie węgiersko-polską wyprawę na Tatarów i Litwinów w 1352 r., natomiast początkowe partie zawierają tekst *Kroniki obrazkowej* (rozdz. 1-7). Końcowe partie tej *Kroniki* zawierają wiadomości dotyczące rodu Drágfich, w których kręgu spisano tę kompilację. W niewiadomych okolicznościach rękopis trafił do Biblioteki Illésházych w Dubnicy nad Wagiem, skąd w XIX w. przeniesiony został do Biblioteki Széchényich.

Wydanie:

Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano Cronicisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum, wyd. Mátyás Florianus, w: *Historiae Hungaricae fonts domestici*. Cz. 1: *Scriptores*, T. 3 (*Chronicon Dubnicense*, 1884, ss. 1–204).

Kronika uhorských kraľov zvaná Dubnická, wyd. Július Sopko (*Kronika uhorských kraľov*, 2004) (przekład słowacki).

Literatura:

Bely, 2013, ss. 90–92, 379–380; Czamańska, 2010, ss. 326–327; Sopko, 1995, s. 74; Spychała, 2010b, ss. 103–104; Voloshchuk, 2014, s. 65. Zob. też literaturę poniżej.

Oba wspomniane kodeksy tworzą jedną redakcję rodziny *Kroniki budzińskiej*. Drugą, zdaniem badaczy lepiej oddającą pierwotny tekst kompilacji, tworzą dwa pokrewne sobie rękopisy.

Codex Acephalus (**A**) to kodeks pergaminowy spisany w latach pięćdziesiątych albo sześćdziesiątych XIV w. dla własnych potrzeb przez jednego pisarza z budzińskiego lub ostrzyhomskiego otoczenia arcybiskupa ostrzyhomskiego. Zawiera *Kronikę budzińską* (fol. 1v–34v), *Historię Aleksandra Wielkiego* (fol. 48r–78r), zapiski o wyborach książąt i cesarzy niemieckich (fol. 78 v), opis podróży do Wschodniej Azji franciszkanina włoskiego Odoryka de Pordenone (fol. 80r–106v), zapiski przyrodnicze i matematyczne (fol. 119v–122v) oraz astrologiczne (fol. 122v–124r), jak też zestawienie synonimów (fol. 124r–127v). Tekst *Kroniki budzińskiej* jest urwany (stąd określenie rękopisu), zaczyna się od rozdziału 65. Przypuszczalnie jest bezpośrednim odpisem *Kroniki minoryty budzińskiego*, może dokonanym przez samego autora, na co wskazywałoby zostawione wolne miejsce (fol. 35r– 47v). Cechą charakterystyczną kodeksu jest opis czynów arcybiskupa ostrzyhomskiego Csanáda Telegdiego (1330–1349) oraz obszerniejszy niż w innych rękopisach opis śmierci Karola Roberta i koronacji Ludwika Wielkiego. Kodeks w bliżej nieokreślonym czasie trafił do Biblioteki Dworskiej w Wiedniu, gdzie odnotowany był przez tamtejszego bibliotekarza Ádáma Kollára w drugiej połowie XVIII w. Na mocy umowy weneckiej z 1932 r. regulującej podział dziedzictwa kulturalnego byłej monarchii habsburskiej trafił w 1934 r. wraz z innymi rękopisami na Węgry, a dziś przechowywany jest w Bibliotece Széchényich (OSZK, Clmae 405).

Pokrewny rękopis pochodzi z końca XV w. i spisany został pismem humanistycznym. Zawiera pełen tekst *Kroniki minoryty budzińskiego*, w częściach wspólnych z kodeksem A wykazuje skróty. Jego cechą charakterystyczną jest przepisana na pierwszej stronie przedmowa do *Kroniki Szymona z Kézy*. *Kompozycja* znajduje się na fol. 2r–50r. Narracja kończy się na roku 1333, późniejsze lata aż do koronacji Ludwika przedstawione są w skrócie. Kodeks powstał chyba we Włoszech, w 1563 r. nabył go od opata Pistoi węgierski humanista János Zsámboky (Ioannes Sambucus; 1531–1584), dlatego rękopis zwany jest: *Codex Sambucus* (**S**). Stał

się podstawą wydawniczą *Kroniki budzińskiej* w *Scriptores rerum Hungaricarum*. Spadkobiercy właściciela przekazali kodeks do Wiednia. Po powrocie na Węgry w 1934 r. trafił do Biblioteki Széchényich, gdzie przechowywany jest pod sygnaturą OSZK, Clmae 406.

Ostatnim rękopisem rodziny *Kroniki budzińskiej* jest *Kodeks rzymski* (**R**), powstały w XV w. w Dalmacji. Tekst *Kroniki* zaczyna się od rozdz. 28, brakuje rozdziałów 192–196, narracja kończy się na 1333 r. Tekst zbliża się do redakcji *Kroniki obrazkowej*, szczególnie do *Kodeksu Thuróczyego*. W XVII w. kodeks przekazany został przez Ivana Lučicia (Ioannesa Luciusa) do Biblioteki Watykańskiej, gdzie przechowywany jest pod sygnaturą Cod. Vat. Lat. 6970.

Wykorzystane wydanie:

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, wyd. Alexander Domanovszky w: *Scriptores rerum Hungaricarum*, T. 1 (*Chronici Hungarici compositio*, 1937, ss. 217–505; wstęp ss. 219–237). Wydanie zawiera obie redakcje *Kompozycji* zestawione w dwóch kolumnach celem ułatwienia porównania. W niniejszej pracy osobno podajemy tekst redakcji *Kroniki budzińskiej*, osobno *Kroniki obrazkowej*.

Literatura:

Bak & Veszprémy, 2018; Kertész, 2016, ss. 473–481 (opis rękopisów podano za tym studium); 2018, ss. 181–198; Spychała, 2010c, s. 348; Szovák, 2004, ss. 260–261 (opis rękopisów). Zob. też literatura do rodziny *Kroniki obrazkowej*.

Kronika obrazkowa

Rzadko chyba zdarza się, że znamy dokładną dzienną datę rozpoczęcia pracy nad kroniką średniowieczną. To przykład *Kroniki obrazkowej*, którą zaczęto pisać 15 maja 1358 r., jak podają pierwsze jej słowa. Nazwa dzieła pochodzi od iluminowanego rękopisu. Zdaniem Norberta Kerskena *Kronika* ta rozpoczyna obecność w Europie nowego gatunku – kronik ilustrowanych. Rękopis powstał przed 1370 r. – terminus *ad quem* wyznacza ilustracja heraldyczna na pierwszej stronie, przedstawiająca węgierski herb Ludwika Wielkiego. Tymczasem, jak zauważa Ernő Marosi, przechowywany w oksfordzkim Herford College iluminowany rękopis *Secretum secretorum* Pseudo-Arystotelesa, wyszedł z tej samej szkoły iluminatorskiej i zawiera obok herbu Węgier również herb Polski, wskazując, że spisany został już po koronacji Ludwika na króla Polski pod koniec 1370 r. Iluminacje wykazują związki z malarstwem włoskim (np. szkołą bolońską Giotta) i czeskim. Badacze domyślają się, że iluminatorem mógł być Miklós (Mikołaj) Meggyesi, syn Mistrza Hertula, znany z nadania Ludwika z 1356 r. Kodeks mógł być wykonany jako dar dla córki Ludwika, Katarzyny, wydawanej za mąż za fran-

cuskiego delfina Ludwika Valois. W XV w. kodeks wrócił na Węgry jako dar króla francuskiego Karola VII (1422–1461) dla nienazwanego despoty serbskiego – chodzi o Jerzego Brankovicia mającego posiadłości na Węgrzech. W XVI w. kodeks stał się przypuszczalnie podstawą tureckiego przekładu znanego jako *Tarikh-i Üngürüs*. Świadczą o tym trzy glosy dokonane alfabetem arabskim w języku łacińskim i węgierskim. W XVII w. kodeks odnotowany został w katalogu Biblioteki Cesarskiej w Wiedniu. Wpisał go tam Sebastian Tengnagel, pełniący funkcję bibliotekarza w latach 1608–1636. We wcześniejszym katalogu pochodzącym z 1597 r. nie ma jeszcze wzmianki o *Kronice*. Pierwsze wydanie *Kroniki obrazkowej* pochodzi z 1870 r., czego dokonał Ferenc Toldy. Kodeks przekazany został na Węgry w 1934 r. na mocy wspomnianego już wyżej weneckiego porozumienia o podziale spuścizny archiwalnej monarchii habsburskiej i trafił do Biblioteki Széchényich (OSZK) w Budapeszcie, gdzie nosi sygnaturę Clmae 404. Ze względu na długoletnie przechowywanie w Wiedniu *Kronika* przez długie lata zwana była *Wiedeńską Kroniką obrazkową*, dlatego do dziś funkcjonuje pod wprowadzoną przez Sándora Domanovszkyego w jego wydaniu w SRH syglą **V**.

Prostym odpisem V był *Kodeks Telekiego* (**V2**). To kodeks papierowy zawierający cztery teksty: *Kronikę obrazkową* (fol. 1r – 66 r) zgodną z V i omówionym niżej *Kodeksem Csepregiego*, następnie węgierskojęzyczny cyzjojan (f. 67r–67v), list księdza Jana o Indiach (fol. 68r–77v) i w końcu *Historię Aleksandra Wielkiego* (fol. 77r–112v). Na końcu *Kroniki* znajduje się kolofon autorstwa Antoniego de Endreffalwa [Endrefalva] *natus Pauli Fecz (?)*, że zakończył on pisanie kroniki, którą rozpoczął Tomasz, kleryk de N., i obaj przepisali ją dla Benedykta, plebana *de Zowath, natione de Sentpetherwasara* [Szentpétervására] w roku 1462 z kroniki podarowanej despocie serbskiemu przez króla Francji. Zdaniem Balázsa Kertésza Benedykt był plebanem w miejscowości Szovát położonej w siedmiogrodzkim komitacie Kolozs, bo w XVI w. kodeks należał do różnych właścicieli działających w Siedmiogrodzie. W XVIII w. był własnością biblioteki kolegium reformowanego w Nagyenyed (Aiud) – stąd określany jest też *Kodeksem nagyenyedzkim* (*aiudzkim*), a następnie znalazł się w posiadaniu rodu Telekich, trafił do ich biblioteki w Marosvásárhely (Tîrgu Mureş) i stąd w XIX w. przewieziony został do Biblioteki Węgierskiej Akademii Nauk w dzisiejszym Budapeszcie, gdzie przechowywany jest pod sygnaturą Lat. Cod. in 4° 12.

Kolejnym prostym odpisem *Kroniki* był *Kodeks Csepregiego* (*Csepreghyego*), oznaczany syglą **V3**. Był to kodeks pergaminowy z 1431 r. nazwany od pierwszego znanego właściciela, Ferenca Csepregiego (zmarł 1758), profesora kolegium reformowanego w Klużu (Kolozsvárze). Na przełomie XVIII i XIX w. trafił do kolegium reformowanego w Nagyenyed (Aiud), zaś dokonany z niego odpis do Biblioteki Telekich w Marosvásárhely (Tîrgu Mureş), gdzie przechowywany jest do dziś jako Teleki Téka fol. 1902 (odpis z odpisu w Bibliotece Wę-

gierskiej Akademii Nauk, pod sygn. Lat. Cod. in 4° 8). Oryginał spłonął w czasie Wiosny Ludów.

Kodeks Béldiego (oznaczany syglą **V4**) jest kodeksem mieszanym, pergaminowo-papierowym. Obok *Kroniki* (s. 1–118) zawiera traktat o meteorach (*Tractatus de diversis impressionibus aeris, quod dicitur meteorum*, 1473, s. 119–133), wiersze historyczne, listy Eneasza Sylwiusza Piccolominiego oraz panegiryk na cześć Jánosa Hunyadiego i jego synów, Lászla i Macieja Korwina. Na końcu znajduje się kalendarz na lata 1458–1496 oraz zapiski z XVI i XVII w. po węgiersku. Rękopis w 1852 r. został podarowany przez Istvána Béldiego Ferencowi Toldyemu, który przekazał go arcybiskupowi egerskiemu Sándorowi Bartakovichowi. Dziś przechowywany jest w Bibliotece Katedralnej w Egerze pod sygnaturą U[2]. III. 1, zaś odpis w Bibliotece Węgierskiej Akademii Nauk pod sygnaturą Lat. Cod. in 4° 1. Tekst podawany w rękopisie jest najbliższy V3.

Kodeks Thuróczyego (oznaczany syglą **V5**) jest papierowym kodeksem z końca XV w. Zawiera on obok *Kroniki*, której tekst znajdujący się na fol. 1r–69v zaczęto wpisywać 1 października 1467 r., również prawa królów węgierskich (fol. 75r–102v), a także krótką kronikę dociągniętą do 1514 r. opartą na *Kronice Thuróczyego*, stąd określenie kodeksu. W czasach nowożytnych był on własnością jezuitów wiedeńskich, skąd trafił do Biblioteki Dworskiej, a na mocy układu weneckiego z 1932 r. stał się własnością Biblioteki Széchényich (OSZK) w Budapeszcie, gdzie przechowywany jest pod sygnaturą Clmae 407.

Kronika obrazkowa obejmuje, podobnie jak *Kronika budzińska*, dzieje Węgier od synów Noego po czasy Karola Roberta Andegaweńskiego. Inaczej jednak przedstawia węgierską etnogenezę, opowiadając się za pochodzeniem Węgrów – jak innych Europejczyków – od Jafeta, a nie od Chama. Tu wyraźnie widać polemikę z dotychczasowym poglądem i ten fragment jest oryginalnym wkładem autorskim kronikarza. W większości rękopisów tekst urywa się w pół zdania przy opisie rozgromienia armii węgierskiej przez wojewodę wołoskiego Basaraba. Tylko V5 kończy to zdanie oraz kontynuuje narrację do koronacji Ludwika Wielkiego, w czym zbliża się do dwóch najlepszych kodeksów *Kroniki budzińskiej*, A i S. Dlatego *Kodeks Thuróczego* uznawany jest za kodeks łączący obie redakcje *Kompozycji kronikarskiej z XIV w*.

Największą jednak wartością *Kroniki obrazkowej*, obok wspaniałego kodeksu V, jest opowiadanie o wypadkach z XI w. W stosunku do tekstu *Kroniki budzińskiej* czy wcześniejszej *Kroniki Szymona z Kézy* mamy dodane rozdziały szczegółowo opisujące starcia podczas wojny domowej o tron węgierski, która toczyła się przez całą drugą połowę XI i początek XII w. Zwraca uwagę ich szczegółowość i realizm, a także duża wiarygodność faktów (choć są oczywiście czytelne również późniejsze nawarstwienia). Dokładna analiza filologiczna prowadzona przez kolejne generacje badaczy od mniej więcej dwustu pięćdziesięciu lat doprowadzi-

ła do ustalenia, że autor *Kroniki* uzupełniał wiadomości *Kompozycji*, wykorzystując jakieś dawniejsze kroniki, które nie zachowały się do dziś.

Wydaje się, że miał dostęp do najdawniejszego dziejopisarstwa dworskiego, powstałego w drugiej połowie XI albo na początku XII w. Bálint Hóman ostatecznie ustalił, że były to *Gesta Ungarorum*, bo taki tytuł nosi przekaz, na który powołuje się brat Ryszard, jeden z dominikanów wysłanych na samym początku rządów Béli IV w poszukiwaniu Wielkich Węgier. Czas powstania dzieła kładzie się albo na czasy Andrzeja I (1046–1060), albo jego syna Salomona (1063–1074). Udowodniało ono prawa do tronu młodszej linii Arpadów, wywodzącej się od Wazula i odsuniętej przez Stefana. Opisywało również niepokoje wewnętrzne po śmierci Stefana, rządy Piotra Orseolo strąconego z tronu przez Samuela z rodu Aba, a następnie przywróconego dzięki niemieckiej interwencji. Widoczne jest tu silne nastawienie antyniemieckie. Ratunkiem dla uciskanego kraju było sprowadzenie z Rusi wygnanych synów Wazula, Andrzeja i Lewenty. Opisywany jest bunt pogański za rządów Andrzeja I oraz braterski podział kraju między niego a jego najmłodszego brata Béli przybyłego z żoną i dziećmi z Polski. Dowiadujemy się o koronacji Salomona za życia ojca Andrzeja. Kronikarz podkreśla jego legalne prawa do korony – w literaturze węgierskiej określany jest dlatego jako legitymista. Opisuje też zgodne współdziałanie Salomona i synów Béli, Gejzy i Władysława.

Do przeróbki *Gesta* mogło dojść za czasów świętego Władysława (1077–1095), który został koronowany – podobnie jak wcześniej jego starszy brat Gejza I (1074–1077) – po strąceniu z tronu legalnego władcy. Autor przeróbki opisywał wojnę domową między kuzynostwem, a zarazem dowodził, że Władysław miał większe prawa do tronu niż Salomon, gdyż był obdarzony przez Boga cechami władcy i dlatego był bardziej zdolny do rządzenia. Stąd autora przeróbki określa się mianem idoneisty, od łacińskiego przymiotnika *idoneus* ‘godny’, ‘odpowiedni’, ‘zdolny’.

Do kolejnej przeróbki doszło za czasów Kolomana Uczonego (1095–1116), kiedy *Gesta* uzupełniono o czasy Władysława i Kolomana. W literaturze zwrócono uwagę, że charakterystyka Władysława w *Kompozycji* zbliżona jest do tekstu legend tego władcy[1]. Zdaniem badaczy obydwa źródła, kronikarskie i hagiograficzne, korzystały ze wspólnego źródła, biografii konwencjonalnie określanej jako *Gesta Ladislai regis*. Autor przeróbki pisząc o Kolomanie, podkreślał prawowitość jego władzy w kontekście roszczeń jego brata Álmosa, którego Koloman kazał oślepić wraz z jego kilkuletnim synkiem Bélą.

Do następnej przeróbki *Gesta* doszło po tym, gdy na osobie Stefana II (1116–1131) wygasła linia Kolomana, a w osobie Béli II Ślepego (1131–1141) doszła do władzy linia Álmosa. Autor przypuszczalnie za czasów Gejzy II (1141–1162), syna Béli, przerobił opowiadanie o Kolomanie i Stefanie II, oceniając ich panowanie negatywnie. Interpolacje urywają się na roku 1152, choć *Gesta* musiały

być kontynuowane do 1157 r., o czym świadczą nieznane *Kompozycji* fragmenty z *Kroniki Henryka z Mügeln*.

Jak się wydaje, druga połowa XII w. nie doczekała się swojego dziejopisarza, co dziwi, zważywszy, że na tron wstąpił tak wybitny władca, jak Béla III (1172–1196). Dopiero jego notariusz, jak wiemy, podjął nową próbę spisania dziejów Węgrów, ale nie wyszedł poza ich pradzieje pogańskie, dystansował się też od istniejących *Gesta* (zob. wyżej). Dopiero druga połowa XIII w. przyniosła kolejną przeróbkę *Gesta* autorstwa Ákosa, o której wspomnieliśmy już wyżej przy okazji edycji *Gesta Hungarorum* Szymona z Kézy.

Autor *Kroniki obrazkowej* pozostaje dla nas anonimowy wzorem zdecydowanej większości autorów średniowiecznych. W XVI w. upatrywano go w Jánosu Thuróczym, jak o tym świadczy zapiska w alfabecie arabskim: *Turods János krónikája*. Jednak są poważne przesłanki, by utożsamić go z konkretną osobą. János Baranyai-Decsi (1560–1601), siedmiogrodzki humanista działający na dworze Stefana Batorego (por. Vardy, 1976, s. 16) wspomniał o niejakim barbarzyńskim Marku, który przekazał wiadomości o przeszłości Węgrów i z którego czerpał Thuróczy. Uwaga uczonych od razu skupiła się na dziedzicu wsi Kált w komitacie Veszprém, stąd określanym jako Kálti Márk (Marek z Káltu). Pojawia się często w dokumentach w latach 1336–1358. W latach 1336–1337 był kapelanem królowej Elżbiety Łokietkówny, w latach 1342–1352 proboszczem kościoła św. Piotra na budzińskim Wodnym Mieście (Viziváros), w 1352 r. został kustoszem kaplicy królewskiej, będąc też kanonikiem székesfehérvárskim (białogrodzkim) i wesprymskim. W 1353–1354 był proboszczem kapituły sremskiej, w 1358 r. zaś, czyli roku rozpoczęcia pisania *Kroniki*, odnotowany jest jako kustosz bazyliki w Székesfehérvárze, która – przypomnijmy – spełniała funkcję kościoła koronacyjnego oraz nekropolii królewskiej. Znajdować się tu mogło również archiwum, z którego musiał skorzystać, pisząc swoją *Kronikę*. Hipoteza o autorstwie *Kroniki obrazkowej*, choć nie przez wszystkich podzielana, zdaje się mieć mocne podstawy.

Kronika obrazkowa jest jednym z podstawowych źródeł do dziejów Węgier, szczególnie w XI i pierwszej połowie XII w. Bez niej nasz obraz tej epoki byłby znacznie uboższy. Poniżej zamieszczamy ekscerpty pokrywające się z fragmentami z *Kroniki Szymona z Kézy*. Dotyczyć one będą etnogenezy Węgrów oraz historii Węgier w XI w. Pierwsze ekscerpty pochodzą z *Historii huńskiej*, która w myśl powszechnej już dzisiaj opinii była dziełem Szymona z Kézy i praktycznie bez zmian przejęta została przez późniejszych kronikarzy. Przedstawia ona legendarną, erudycyjną przeszłość Węgrów. Z jednej strony pokazujemy tutaj świadomość historyczną elity Królestwa Węgierskiego, z drugiej – opowiadanie mistrza Szymona mocno osadzone jest w antycznej erudycji, która i w wiekach średnich stanowiła podstawę wiedzy geograficzno-etnograficznej. Nawiązujemy tym samym do pierwszego tomu serii łacińskiej naszego wydawnictwa oraz nieopracowanego

jeszcze w chwili przygotowywania niniejszego zeszytu tomu drugiego. Wszystkie łącznie pokażą trwałość pojęcia Scytii oraz wyobrażeń o geografii Europy Wschodniej oraz jej pogranicza z Azją[2]. Zdecydowaliśmy się zamieścić *Historię huńską* w ramach ekscerptów z *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* ze względu na aparat krytyczny, który uwzględnia również odmianki podane przez nowożytne odpisy i edycje *Gesta Hungarorum* mistrza Szymona, omówione wyżej we wstępie do wyjątków z jego dzieła. Podajemy również, jak w przypadku Szymona, ekscerpty dotyczące historii od („ponownego") przybycia Węgrów aż do władzy świętego Władysława, zmarłego w 1095 r., a nawet zagłębiamy się w wydarzenia XII w., wybierając ekscerpty opisujące losy Borysa Kolomanowicza. Zaciekawią one polskiego czytelnika, który dzięki *Kronice* mistrza Wincentego Kadłubka wie, że tego pretendenta do tronu węgierskiego bezskutecznie popierał Bolesław Krzywousty. Tutaj tekst *Kompozycji kronikarskiej* rozchodzi się z kroniką Szymona, zatem podajemy już ekscerpty osobno (zob. wyżej ekscerpty z dzieła Szymona). Przytaczamy tekst zasadniczo w wersji *Kroniki obrazkowej*, ale w przypadku znaczących różnic z *Kroniką budzińską* podajemy obie wersje. W aparacie krytycznym zamieszcza się odmianki wszystkich 10 rękopisów składających się na *Kompozycję*, zaś w przypadku *Historii huńskiej* oczywistą kwestią było uwzględnienie odmianek tradycji tekstowej *Gesta Hungarorum* Szymona z Kézy. W aparacie tekstowym wykorzystujemy sygle odpisów dzieła mistrza Szymona, lecz jeśli odmianki występują we wszystkich przekazach, odnotowujemy je jako *Kronika Szymona z Kézy*, stosując tradycyjne jego określenie pamiętając, że właściwy tytuł to *Gesta Hungarorum*.

Wydania:

Marci Chronica de Gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum M.CCC.XXX. producta, wyd. Franciscus Toldy (*Marci Chronica*, 1867).

Chronica Hungarorum, wyd. Matthias Florianus, w: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici.* Cz. 1: *Scriptores*, T. 2 (*Chronica Hungarorum*, 1883).

Wykorzystane wydania:

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, wyd. Alexander Domanovszky w: *Scriptores rerum Hungaricarum*, T. 1 (*Chronici Hungarici compositio*, 1937, ss. 217–505 – dalej cyt. **SRH** z odpowiednimi stronami, zaś w aparacie krytycznym jako SRH (S, V)).

Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV / Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex, wyd. & tłum. János M. Bak & László Veszprémy, wstęp Norbert Kersken (*Chronica de Gestis Hungarorum*, 2018 – dalej cyt. **CEU**) – wydanie bilingwalne łacińsko-angielskie.

Faksymile:

A Képes Krónika (1991).

Przekłady (wybór):

Képes Krónika, przeł. János Bollók, komentarze Kornél Szovák, László Veszprémy, posłowie Kornél Szovák (*Képes Krónika*, 2004) – jeden z licznych przekładów węgierskich, z obszerną bibliografią.

The Hungarian Illuminated Chronicle / Chronica de gestis Hungarorum, wyd. Dezső Dercsényi, tłum. Alick West (*The Hungarian Illuminated Chronicle,* 1970) – przekład angielski wraz z faksymile.

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 340–372) – przekład czeski ekscerptów.

Bilderchronik. Chronicon Pictum. Chronica de Gestis Hungarorum. Wiener Bilderchronik, T. 1–2, wyd. Dezső Dercsényi, tłum. Ferenc Gottschlig (*Bilderchronik*, 1968) – przekład niemiecki wraz z faksymile

Július Sopko, *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov* (Sopko, 1995, ss. 26–67) – przekład słowacki ekscerptów.

Marek z Káltu, *Viedenská maľovaná kronika*, tłum. Július Sopko & Tünde Lengyelová, komentarz Ján Lukačka (Marek z Kaltu, 2016) – przekład słowacki całości wraz z faksymile kodeksu w pomniejszeniu.

L i t e r a t u r a (wybór)

Bak & Veszprémy, 2018 (zbiór studiów towarzyszących ostatniej edycji łacińsko-angielskiej); Grzesik, 1999a, ss. 54–55; 2003a, passim; 2016c, ss. 794–804; Kersken, 1995, ss. 670–680 (z wyczerpującą literaturą przedmiotu); Kertész, 2016, ss. 481–488 (opis rękopisów podano za tym studium); Szovák & Veszprémy, 1999, T. 2, ss. 750–761 (z obszerną bibliografią); Veszprémy, 2010a, s. 391. Zob. też wyżej literatura do *Kroniki budzińskiej*.

P r z y p i s y:

1 Warto tu wspomnieć, że *Kronika* przekazuje o wiele pełniejszy obraz wydarzeń związanych z Władysławem niż poświęcone mu legendy z przełomu XII i XIII w. (ok. 1204), które przypuszczalnie korzystały ze wspomnianej wersji *Gesta*, ale wykreowały obraz władcy jako Świętego pogrążonego w modlitwie, donatora kościołów, fundatora biskupstw, troszczącego się o swój lud, który wyniósł na ołtarze swych poprzedników, a podczas interwencji w Czechach zachorował i zmarł w opinii świętości. Wydania: *Legenda Sancti Ladizlai regis*, 1938, ss. 507–527; I. Hajdú, 2006, ss. 3–83. Przekłady: Bogyay et. al., 1976, ss. 147–165 i 187–193 – niemiecki przekład obydwu *Legend* autorstwa Jánosa Baka; Pražák, 1988, ss. 132–144 – czeski przekład fragmentów *Legendy większej*; Marsina, 1997, ss. 123–135 – słowacki przekład *Legendy większej* i zakończenia *mniejszej*; Kurcz, 2004, ss. 89–96 – przekład węgierski Ágnes Kurcz. Literatura obszernie cytowana w przytoczonych edycjach, a poza tym: Szovák & Veszprémy, 1999, ss. 783–785 (Kornél Szovák); Klaniczay, 2000, ss. 309–311; Veszprémy, 2018, ss. 140–163.

2 Przykładem analizy antycznej erudycji w odniesieniu do Węgrów jest ostatnio praca: Spychała, 2020, ss. 155–195, 2021, ss. 174–238.

Kronika Szymona z Kézy i *Kronika budzińska*

C. 3 (Szymon z Kézy, c. 4). [a-]Incipit prima cronica Hungarorum[-a]

Porro cum per cladem diluvii preter Noe et tres filios eius [b-]ac uxores eorum[-b] deleta esset omnis caro, tandem [c-]ex Sem[-c], [d-]Cam[e] et Iapheth[-f] septuagintadue[g] tribus post diluvium sunt progresse. Ex[h] Sem vigintidue[i], ex Cam[j] trigintatres[k], ex[l] Iapheth[m] [n-n] decem[o] et septem.

SRH, s. 143 v. 1–4; Kéza, s. 10; SRH, s. 243 v. 8–19.

Rozdz. 3 (*Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 4). Rozpoczyna się pierwsza kronika Węgrów

Przeto, kiedy w wyniku katastrofy potopu zostało zniszczone wszelkie ciało poza Noem, jego trzema synami oraz ich żonami, to w końcu po potopie od Sema, Chama i Jafeta wzięły swój początek 72 plemiona. Od Sema 22, od Chama 33, a od Jafeta 17.

[a-a] *B* Incipit prima pars cronice de origine Hungarorum, de descensu de Scitia in Pannoniam, de bellis contra diversas nationes habitis ac de expulsione eorundem et reditu in Scitiam. [b-b] *Brak w Kronice Szymona z Kézy.* [c-c] *Tak B, Kronika Szymona z Kézy. S* exeme. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [d-f] *H, P* Iaphet et Kam. [e] *Kronika Szymona z Kézy* Kam. [f] *K, Kéza, SRH* Iapfeth; *E, S, B* Iapheth. [g] *Kronika Szymona z Kézy* LXX. duae. [h] *Kronika Szymona z Kézy* De. [i] *Kronika Szymona z Kézy* XXII; *H, P* 25. [j] *W Kronice Szymona z Kézy konsekwentny zapis* Kam. [k] *Kronika Szymona z Kézy* XXXIII; *H, P* 37. [l] *Kronika Szymona z Kézy* a. [m] *Kronika Szymona z Kézy* Iafeth; *E* Iafet. [n-n] *Kronika Szymona z Kézy* vero. [o] *Kronika Szymona z Kézy* X.

→ Biblijna etnogeneza Węgrów; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Węgrzy

C. 4

Dum autem [a-]tribus iste[-a], sicut refert Iosephus, [b-]lingua Ebrayca[-b] uterentur, ducentesimo[c] primo anno post diluvium Nemprot[d] gygas[e] filius Thana[f] [g-]ex semine[-g] Yapheth[h] oriundus, [i-]cepit turrem construere[-i] cum omni cognatione sua, [j-]periculum predictum[k] attendendo[-j], ut si contingeret diluvium iterari, possent effugere[l] [m-]iudicium ultionis[-m] turris interfugio. Divini vero misterii[n] arbitrata sententia, cui non valet[o] resistere

Rozdz. 4

Podczas gdy te plemiona, jak podaje Józef, używały języka hebrajskiego, to w roku 201 po potopie gigant Ménrót, syn Tany, zrodzony z nasienia Jafeta, rozpoczął budowę wieży. Czynił to z pełną świadomością przepowiedzianego niebezpieczeństwa, zakładając, że jeśli potop się powtórzy, zdołają uniknąć kary sądu, chroniąc się w wieży. Jednakże tajemny sąd Boski, któremu nie jest w stanie przeciwstawić się

humanus intellectus, sic[p] illorum mutavit loquelam ac confudit[q], ut dum proximus a proximo non posset intelligi, tandem in diversas [r-]regiones sunt dispersi[-r]. Fecerat[s] enim in turri ipsa[t], sicut refert[u] Yosephus[v], deorum templa ex auro purissimo, palatia lapidibus pretiosis [w-w], columpnas aureas et[x] plateas diversimode petris coloratis [y-]et diversis[-y] abstractis[z]. Et [aa-aa] turris ipsa in quadrum sublevata ab uno angulo in[ab] alium habens passuum[ac] longitudinis mille[ad] quindecim[ae], latitudinis totidem. [af-]Quantitas vero altitudinis[-af] finita nondum erat, sed usque ad[ag] lunarem circulum [ah-ah] [ai-]cogitatu illorum[-ai] debebat sublevari. [aj-]Grossitudo autem fundamenti trecentorum passuum erat, paulatim quidem sublevata[ak] artabatur, ut preminens[al] pondus posset levius substentare grossitudo fundamenti[-am]. Sita enim[an] erat inter Nubiam et Egiptum[ao], cuius antiqualia[ap] cernuntur usque hodie euntibus de Ymphis[aq] Alexandriam. Dimissis igitur[ar] incidentiis, que cepte materie dant colorem, redeundum est ad incepta[as]. Nemproth[at], igitur[au] gigans[av] post linguarum [aw-aw] confusionem terram Eiulath[ax] dicitur[ay] introisse[az], que regio Persidem[ba] isto tempore nominatur[bb], ibique[bc] duos filios, Hunor scilicet et Mogor[bd] ex Enech[be] sua coniuge generavit, ex quibus Huni sive[bf] Hungari sunt egressi[bg]. [bh-]Set quia gigans[-bh] Nemproth[bi] uxores alias sine Enech[bj] [bk-]habuisse perhibetur[-bk], ex quibus absque Hunor et Mogor[bl] plures filios et filias generavit. Hii[bm] sui filii et eorum posteritas Persidem[bn] inhabitant regionem, statura et colore [bo-]similes Hunis[-bo] tantummodo [bp-]differunt parum[-bp] in loquela, sicut Saxones et Turingi. Dum[bq] autem Hunor et Mogor[br] Nemprot[bs] es-

ludzki rozum, tak odmienił oraz pomieszał ich mowę, że nawet sąsiad sąsiada nie mógł zrozumieć, aż w końcu rozpierzchli się po rozmaitych krainach. Zbudowali zaś w tej wieży, jak podaje Józef, świątynie bogów z czystego złota, pałace z kamieni szlachetnych, złote kolumny i ulice, na różny sposób wyłożone[3] kamieniami, w rozmaity sposób kolorowanymi. Sama zaś wieża została wzniesiona na planie kwadratu; od jednego rogu do drugiego miała 15 000 kroków długości i tyle samo szerokości. Wartość wysokości nie została jednak nigdy ustalona, jako że w ich zamyśle miała sięgać aż do strefy księżycowej. Grubość zaś podstawy miała 300 kroków, zmniejszając się zaś powoli w miarę wyższych kondygnacji, była ona w stanie podtrzymać spektakularny ciężar. Położona była natomiast między Nubią, a Egiptem, a jej pozostałości są widoczne po dziś dzień dla podróżujących z Memfis do Aleksandrii. Pozostawiając wszakże na boku szczegóły, które nadają kolorytu opowieści, należy powrócić do głównego wątku. Otóż wieść niesie, że gigant Ménrót po pomieszaniu języków przybył do ziemi Havilah, który to kraj zwany jest dziś Persją[4], i tam ze swoją żoną Eneth spłodził dwóch synów, Hunora i Mogora, od których pochodzą Hunowie, inaczej Węgrzy. A ponieważ, jak się wydaje, gigant Ménrót miał oprócz Eneth inne żony, to z nich – oprócz Hunora i Mogora – miał też licznych synów i córki. To ci jego synowie oraz ich potomstwo zamieszkują kraj Persji, a będąc podobni Hunom postawą i karnacją, odróżniają się tylko troszkę mową, podobnie jak Sasi i Turyngowie. Jako, że Hunor i Mogor byli pierworodnymi Ménróta,

sent primogeniti, a patre ipsorum in[bt] tabernaculis separatim[bu] inhabitabant[bv].

zamieszkiwali w namiotach z dala od swego ojca.

SRH, s. 143 v. 4–20, s. 144 v. 1–17; Kéza, ss. 10–14; SRH, s. 247 v. 21–26, s. 248 v. 1–25, s. 249 v. 1–20, s. 250 v. 1–22.

[a-a] *B* iste tribus. [b] *Kronika Szymona z Kézy* Hebraica; *E* Ebraica; *H* Haebraica. [b-b] *B* Hebraica lingua. [c] *Tak B, Kéza; K, SRH* decimo *(SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem: sic); H, P* deinde; *E* dicto; *S* ducenteximo. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [d] *B, H, P* Nemroth; *Kronika Szymona z Kézy* Menrot. [e] *Kronika Szymona z Kézy* gigans. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [f] *B* Tana. [g-g] *Tak B, Kronika Szymona z Kézy*; *S* exemine. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [h] *B* Iaphet; *Kronika Szymona z Kézy* Iafeth; *E* Iafet. [i-i] *Kronika Szymona z Kézy* turrem construere caepit. [j-j] *Kronika Szymona z Kézy* attendentes periculum praeteritum. [k] *B, Kronika Szymona z Kézy* preteritum. [l] *S* eufugere; *Kronika Szymona z Kézy* evitare. [m-m] *Kronika Szymona z Kézy* ultionis iudicium. [n] *Tak B; Kronika Szymona z Kézy* mysterii; *S* ministerii. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [o] *Kronika Szymona z Kézy* sufficit. [p] *Tak H, P, E, Kéza, S*; *K, SRH* sicut. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [q] *S* confundit. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [r-r] *Kronika Szymona z Kézy* sunt dispersi regiones. [s] *Kronika Szymona z Kézy* Fecerant. [t] *Kronika Szymona z Kézy* memorata. [u] *Kronika Szymona z Kézy* dicit. [v] *B, Kronika Szymona z Kézy* Iosephus. [w-w] *Kronika Szymona z Kézy* fabricata. [x] B ac. [y-y] *Różne odpisy Kroniki Szymona z Kézy mają w tym miejscu różne odczyty, przypuszczalnie najlepszą formą jest* diversiusque, *jak w H, Kéza*; *K, SRH* duusuusque (*SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem: sic*); *E* ductibusque. *Kéza, s. 12 przyp. b podaje, że w S występuje forma* diversisque. [z] *Kronika Szymona z Kézy* astracatas; *E* abstractas. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [y-z] *E na str. 29 zaznacza, że w rękopisie widniała forma* duusuusque astracatas. [aa-aa] *Kronika Szymona z Kézy* erat. [ab] *Kronika Szymona z Kézy* ad. [ac] *B* passus. [ad] *Kronika Szymona z Kézy* millia; *B* mille et. [ae] *Kronika Szymona z Kézy* XV. et. [af-af] *Kronika Szymona z Kézy* Altitudinis vero quantitas. [ag] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [ah-ah] *Kronika Szymona z Kézy* quem diluvii unda non attigerat. [ai-ai] *Kronika Szymona z Kézy* illorum cogitatu. [aj-am] *Kronika Szymona z Kézy* Trecentorum autem passuum grassitudo [*H, P, E* grossitudo; *Kéza, s. 12 przyp. d (omyłkowo?) podaje, że w H i E widnieje forma* grossities] fuerat fundamenti, sublevata siquidem paulatim artabatur [*H, P* arctabatur], quod grassities [*H, P, E* grossities] inferior [*E* interior] pondus prominens [*Tak H, P, E, Kéza*; *K, SRH* praeminens (*SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem sic*)] sustineret. [ak] *B brak.* [al] *B* preeminens. [an] *Kronika Szymona z Kézy* etenim. [ao] *B* Egyptum; *Kronika Szymona z Kézy* Aegyptum. [ap] *Tak H, P, E, Kéza, S, B; K, SRH* antiquilia. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [aq] *Kronika Szymona z Kézy* Menphis; *H, P, E* Memphis. [ar] *Kronika Szymona z Kézy* ergo. [as] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [at] *Kronika Szymona z Kézy* Menroth; *H, P, B* Nemroth. [au] *H, E, Kéza* qui; *SRH* [qui]; *w K w tym miejscu uszkodzenie.* [av] *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [aw-aw] *H, E, SRH, Kéza* inceptam; *w K w tym miejscu uszkodzenie.* [ax] *B* Eiulath; *P* Epilath; *E* Euilath. [ay] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [az] *Kronika Szymona z Kézy* introivit. [ba] *B* Persiden; *Kronika Szymona z Kézy* Perside; *H, P* Persidis. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [bb] *B* nominabatur; *Kronika Szymona z Kézy* appellatur et. [bc] *Kronika Szymona z Kézy* ibi. [bd] *B* Magor. [be] *Tak B*; *S* Eueth. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Kronika Szymona z Kézy* Eneth. [bf] *H, P* seu. [bg] *Kronika Szymona z Kézy* exorti; *P, S, B* egressi. [bh] *B* gigas; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [bh-bh] *S, B* Set gigans/gigas. [bi] *B* Nemroth; *Kronika Szymona z Kézy* Menroth. [bj] *Tak B; S* Eueth; *Kronika Szymona z Kézy* Eneth. [bk-bk] *Kronika Szymona z Kézy* perhibetur habuisse. [bl] *B* Magor. [bm] *Kronika*

Szymona z Kézy hi. [bn] *B* Persiden. *Kronika Szymona z Kézy* Perside; *H, P* Persidem. *SRH i SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [bo] *H, P* Hunnis. [bo-bo] *Kronika Szymona z Kézy* Hunis similes. [bp-bp] *Kronika Szymona z Kézy* parum differunt. [bq] *Kronika Szymona z Kézy* Cum. [br] *B* Magor. [bs] *B* Nemroth; *Kronika Szymona z Kézy* Menroth. [bt] Kronika Szymona z Kézy brak. [bu] *Tak B; S* seperatim. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Kronika Szymona z Kézy* separati. [bv] *Kronika Szymona z Kézy* incedebant; *H, P* incedebat.

P r z y p i s y:
3 Por. nieczęsto spotykane średn. gr. *ἀστράκιον*, nowogr. *αστράκι*: mieszanka piasku i dachówek, stosowana do wypełnienia drogi.
4 Utożsamienie biblijnej ziemi Chawila (Rdz. 2,11) z Persją za Izydorem z Sewilli (Kéza, s. 14 przyp. 1).

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Enech; → Hunor; → Hunowie; → Józef Flawiusz; → Sasi; → Turyngia, Turyngowie; → Węgrzy

Kronika obrazkowa

C. 1

[a-]Anno Domini M-o CCC-o quinquagesimo octavo feria tertia infra octavas Ascensionis eiusdem Domini[-a] incepta est ista cronica de gestis Hungarorum antiquis et novissimis, ortu et progressu, victoria eorundem et audacia, collecta ex diversis cronicis veteribus, earundem veritates ascribendo et falsitatem omnino refutando[b]. In nomine Domini. Amen[-c].

Rozdz. 1

Roku Pańskiego 1358, we wtorek tygodnia Wniebowstąpienia samego Pana, rozpoczęta została ta kronika zarówno o pradawnych, jak i najnowszych czynach Węgrów; o miejscu ich pochodzenia i wędrówce; o zwycięstwach i odwadze; zebrana z różnych dawnych kronik, aby zapisać to, co w nich prawdziwe, i ostatecznie odrzucić to, co fałszywe. W imię Boga. Amen.

SRH, s. 239 v. 1–12; CEU, s. 2.

[a] *V2 brak*. [a-a] *V5* Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo feria quinta proxima post festum beati Michaelis archangeli. [b] *Na marginesie pismem arabskim* Turods János krónikája [*Kronika Jana Thuróczyego*]. [a-c] *V3* In nomine Domini nostril Iesu Christi Amen. In anno eiusdem Domini 1431, 15-ta die mensis Iulii, secunda scilicet die festi Divisionis apostolorum praesens cronica de gestis Hungarorum est inchoata.

→ Węgrzy

C. 3. De prim<a>[a] origine Hungarorum secundum Sacram[a'] Scripturam

Sicut scribit magister ystoriarum[b] Genesis decimo capitulo: Iste sunt generationes filiorum Noe[c], et[d] de istis tribus filiis eius, scilicet Sem, Cam[e] et Iaphet[f] exorte sunt post diluvium septuagintadue generationes, de Iaphet[g] XV, de Cam[h] XXX, de Sem vero XXVII. Isti disseminati sunt in tribus partibus orbis: Sem Asyam[i], Cam[j] Affricam, Iaphet[k] Europam[l] sortitus est. Nam secundum Iosephum filii Iaphet[m] possederunt[n] septemtrionalem regionem [o-]a Tauro et Amano[-o] montibus Sycilie[p] et Syrie[q] usque ad fluvium Tanay[r], qui est in Scytia[s]. Et hoc idem asserit[t] Beatus Ieronimus[u] in libro De Ebraicis questionibus, quod filii Iaphet[v] possederunt[w] in Asya[x] [y-]<ab> Amano et Tauro[-y] montibus usque ad fluvium Tanay[z], in Europa[aa] vero usque ad Gadyra[ab], nomina locis et gentibus relinquentes, ex quibus postea mutata sunt plurima. Cetera permanent in se vel in aliquo simili vel propinquo. Filii Iaphet[ac]: Gomer, a quo nominati sunt Galathe[ad] et postea Gallici, qui sunt Francingene a quodam Francione dicti, filio Paridis, filii Priamidis[ae], primi[af] regis Troye[ag]. Qui venientes de Troya[ah] post eius excidium in Pannonia, que olym[ah'] tempore Alexandri Magni superior Grecia nuncupabatur sub monte Sycaan[ai] circa fluvium Hystrum[aj], qui Alamanice Dun[ak] nominatur, civitatem fortissimam construxerunt et ei nomen Syccambriam[al] a monte Syccan[am] inposuerunt, et ibidem quadringentis annis ante incarnationem Christi permanserunt, et tandem orientales timentes nationes, se ad partes occidentales transtulerunt, et regionem

Rozdz. 3. O pierwotnym pochodzeniu Węgrów według *Pisma Świętego*

Jak pisze Mistrz Historii[5] w dziesiątym rozdziale *Księgi Rodzaju*: Takie są pokolenia synów Noego[6] i z tychże trzech jego synów, tzn. Sema, Chama i Jafeta wywodzą się, po potopie, 72 pokolenia: od Jafeta 15, od Chama 30, zaś od Sema 27. Oni to rozdzielili się po trzech częściach świata: Semowi przypadła Azja, Chamowi Afryka, Jafetowi Europa. Natomiast według Józefa synowie Jafeta objęli kraj na północ od Taurusu i cylicyjskich[7] gór Amanus[8] oraz Syrii aż po rzekę Tanais, która leży w Scytii. Potwierdził to samo błogosławiony Hieronim w księdze *Quaestiones Hebraicae*, że synowie Jafeta zajmowali ziemie w Azji od gór Amanus i Taurus aż po rzekę Tanais, a w Europie aż po Gades, pozostawiając imiona miejsc i ludów, z których większość uległa później zmianie. Niektóre wszakże pozostały niezmienione, bądź zachowały bliskie podobieństwo. Synowie Jafeta: Gomer, od którego nazwę przyjęli Galaci, a następnie Gallowie, zwani *Francigenae* od pewnego Francio, syna Parysa, syna Priama, pierwszego króla Troi. Oni to, przybywszy z Troi po jej zniszczeniu do Panonii, która niegdyś, w czasach Aleksandra Wielkiego, zwana była Górną Grecją, zbudowali potężne miasto u stóp góry Syccan nad rzeką Dunaj, który po niemiecku zwany jest Dun, i nadali mu nazwę Sicambria od góry Syccan. Pozostawali tam przez czterysta lat przed Wcieleniem Chrystusa aż w końcu, w obawie przed ludami ze Wschodu, przenieśli się w zachodnie strony. Zajęli kraj nad rzeką Sakana,

circa fluvium Sakana[an] occupaverunt, cui nomine[an'] Franciam a Francione[ao] duce eorum dictam[ap] indiderunt, et civitatem principalem Paris nomine patris eiusdem Francionis appellarunt. Secundus filius Iaphet[aq]: Magog, a quo descenderunt Scyte[ar] secundum Ieronimum[as], et Maday[at], a quo dicti sunt Medi, Iavan[au], a quo Greci, unde in Ebreo[av] adhuc Grecia nominatur Iavan[av'], et Tubal[aw], a quo descenderunt Hyspani[ax], et Mesoch[ay], a quo Capadoces[az] descenderunt, unde et apud eos adhuc Mazecab[ba] civitas nominatur, et Tyras[bb], a quo nominati sunt Traces[bc]. Porro filii Gomer: Assenech[bd], a quo Troyani[be], filii Iavan[be']: Elyza[bf], a quo dicti sunt Elysei[bg] primo et post Eolides[bh], et Tarsis[bi], [bm-]a quo descenderunt Cylices[bj], unde et civitas[bk] [bl-]metropolis eorum[-bl] vocata est Tharsus[-bm], unde natus [bn-bn] [bo-]Paulus apostolus[-bo], ut habetur in Actibus apostolorum XXI-o capitulo. Et sequitur: ab hiis divise[bp] insule gentium in regionibus suis unusquisque secundum linguam suam. Hoc dicitur[bq] hic per anticipationem, quia factum fuit postea tempore divisionis linguarum. Filii autem Cam[br]: Chus, a quo dicti sunt Etyopes[bs], unde in Ebreo Etyopia[bt] Chus nominatur, et Mezarim[bu], a quo Egipcii[bv] unde et[bw] in Ebreo Egyptus[bx] Mezarim[by] dicitur, Phut[bz], a quo Sibies[ca], qui tamen primo vocati sunt Phutei[cb], unde ibidem est fluvius, qui usque nunc Phut[cc] dicitur, et Chanaan[cd], a quo [ce-]dicti sunt[-ce] Chananei[cf], quorum terra postea filiis Israel[cg] data est. Filii autem Chus[ch]: Saba[ci], a quo dicti sunt Sabei[cj], Cuila[ck], a quo descenderunt Gentil[cl], et Sabatha[cm], a quo Sabateni[cn].

SRH, s. 243 v. 8–24, s. 244 v. 1–29, s. 245 v. 1–17, s. 246 v. 1–28, s. 247 v. 1–20; CEU, ss. 6–10.

który nazwali Francją od swojego wodza Francio, a główne miasto Paryżem od ojca tegoż Francio. Drugi syn Jafeta, Magog, od którego, według Hieronima, pochodzą Scytowie; i Madaj, od którego nazwano Medów; Jawan, od którego Grecy, stąd też aż do dziś w języku hebrajskim Grecja nosi nazwę Jawan; i Tubal, od którego pochodzą Hiszpanie; i Mesoch, od którego pochodzą Kapadocyjczycy, stąd też u nich aż do dziś istnieje miasto, zwane Mazecab; i Tyras, od którego nazwano Traków. Następnie, synowie Gomera: Aszkenaz, od którego Trojanie; synowie Jawana: Elisza, od którego najpierw przyjęli nazwę Elysei, a następnie Eolowie, oraz Tarszisz, od którego pochodzą Cylicyjczycy. Stąd też ich główne miasto nazywa się Tars, gdzie urodził się apostoł Paweł, co można znaleźć w 21. rozdziale *Dziejów Apostolskich.* Powiedziano zaś: przez nich zostały podzielone wyspy pogan w ich krajach, każdemu według własnego języka. W miejscu tym powiedziano o tym, zapowiadając wydarzenia, do których doszło dopiero po podziale języków. Synowie Chama: Kusz, od którego nazwano Etiopów, stąd i w języku hebrajskim Etiopia zwana jest Kusz; i Mizraim, od którego Egipcjanie, stąd i w języku hebrajskim Egipt zwany jest Mizraim; Phut, od którego Libijczycy[9], którzy jednak najpierw zwani byli Phutei, stąd też znajduje się tam rzeka, która aż do dziś zwana jest Phut; i Kanaan, od którego przyjeli nazwę Kananejczycy, których ziemia później dana została synom Izraela. Synowie Kusza: Saba, od którego nazwano Sabejczyków; Ewila, od którego pochodzą Getulowie[10]; i Sabata, od którego Sabatenowie.

[a] *Tak V2, V3, V4, CEU; V, SRH (S, V)* primo. [a'] *V3 brak.* [b] *V3* historiarum. [c] *V2, D* Noee; *V5* Noue. [d] *D brak.* [e] *V3, V4* Cham. [f] *V3, V4* Iapheth; *V2, V5* Iapeth. [g] *V3, V4*, D Iapheth; *V2, V5* Iapeth. [h] *V3, V4* Cham. [i] *V2* Asiam; *V5* Assiam. [j] *SRH (S, V)* Cham. [k] *V4, D* Iapheth; *V2, V5* Iapeth. [l] *V2, V5* Ewropam; *D* Auropam. [m] *V4*, D Iapheth; *V2, V5* Iapeth. [n] *V5, D* possiderunt. [o] *V3* Amatto. [o-o] *V5* Atamo et Amano. [p] *V3* Sicilie; *V4* Scythie; *CEU s. 6 przyp. b: recte* Cilicie. [q] *D* Sirie; *V2* Syrye. [r] *V3* Tanaim. [s] *V3, V4* Scythia, *V2* Scythya; *D* Scitya. [t] *D* asseruit. [u] *V4* Ieronymus; *V3* Hieronymus. [v] *V4* Iapheth, *V2, V5* Iapeth. [w] *D* possiderunt. [x] *V5* Assya. [y-y] *Tak CEU; SRH (S, V)* Amano *z kwantyfikatorem (sic). V* Amano et Tauro; *V2* ab Amano et; *V3* a Amatto et Tauro; *V4* ab Imao et Tauro; *V5* Amano et Atauro. [z] *V3* Tanaim. [aa] *V2* Ewropa; *V5* Ewropo. [ab] *D* Godyra; *V2* Gadiza; *V5* Gadma. [ac] *V4*, D Iapheth; *V2, V5* Iapeth. [ad] *V2, V3, D* Galate. [ae] *V5* Preamidis; *D* Priamidis filii. [af] *V5* filii Priami. [ag] *V3, V4* Troie. [ah] *V4* Troia; *D* in Troya; *V3* ad Troyna. [ah'] *Tak CEU; SRH (S, V)* olim. [ai] *V3, V4* Sicaan; *D* Sican. [aj] *Tak CEU; V, SRH (S, V)* Hyst *z kwantyfikatorem (sic); V4* Hystri; *V3* Istri; *V5* Ister. [ak] *D, V3, V5* Don. *SRH (S, V) opatruje formę* Dun *kwantyfikatorem (sic).* [al] *V5* Sycambriam; *D* Sicambriam; *V3, V4* Sicambria. [am] *V2, V5* Sycan; *V4* Syccaan; *V3* Sican; *D* Siccan. [an] *D, V3* Zakana. [an'] *Tak V i CEU; SRH (S, V)* nomen. [ao] *V3* Francone. [ap] *V2, V5* dicta. [aq] *V3, V4, D* Iapheth; *V2, V5* Iapeth. [ar] *V3, V4* Scythe; *V5* Syte. [as] *V4* Ieronymum; *V3* Hieronymum. [at] *V3* Madai. [au] *V, SRH (S, V)* Ianan; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic); CEU, s. 10 przyp. a*: *recte* Iavan. [av] *V3, V4* Hebreo. [av'] *V, SRH (S, V)* Ianan. [aw] *V4* Thubal. [ax] *V3, V4* Hispani; *D, V5* Ispani. [ay] *SRH (S, V)* Mosoch; *V3* Mosok. [az] *V3, V4* Cappadoces; *D* Capadotes. [ba] *V3* Mazekap; *D* Masetab. [bb] *V3* Thyras; *V4* Tiras; *V2* Tyzas. [bc] *V3* Thraces; *D* Trates. [bd] *V4* Asenech; *D* Aseneth; *V3* a Senech. [be] *V3* Troiani; *D* Traoyani. [be'] *SRH (S, V)* Ianan. [bf] *V3* Elizan; *V4* Elyzan. [bg] *D, V3* Elizei; *V4* Elyzei. [bh] *V3* Aolides. [bi] *V2* Tharsis; *V4* Tarses. [bj] *V3, V4* Cilices. [bk] *V3* civitates. [bl-bl] *V4* eorum metropolis. [bm] *V2* Thorsus; V4 Tarsis. [bm-bm] *V5* brak. [bn-bn] *D* beatus. [bo-bo] *V3* apostolus Paulus. [bp] *V5* divisisse. [bq] *D* dicit. [br] *V3* Cham; *V4* Kam; *D* Caam. [bs] *V3* Athiopes; *V4* Ethiopes. [bt] *V3* Athiopia; *V2* Ethyopia; *D* Etyopa. [bu] *V5* Mezarym; *V4* Mezaran; *V3* Mezaron; *CEU, s. 10 przyp. b: recte* Mesraim. [bv] *V2, V4* Egypcii; *D* Egiptii; *V3* Agyptii. [bw] *D brak.* [bx] *V2, V4* Egiptus; *V3* Agyptus. [by] *V3* Mesarim; *V5* Mezarym. [bz] *V4* Phus. [ca] *V3* Sybies; *V5* Sibies; *V2* Sibires. CEU, s. 10 przyp. c: recte Lybies. [cb] *V5* Putei, *V3* Phtutei; *D* Phantei. [cc] *V3* Phtu; *V4* Phtut. [cd] *V4* Chanan; *V5* Chaanan; *D* Caanan. [ce] *D brak.* [cf] *V2, V5* Cananei. [cg] *D* Israhel. [ch] *V4* Chws. [ci] *V3, V4* Zaba. [cj] *V3, V4* Zabei. [ck] *V2, V3* Euila; *D* Euilat; *V4* Awila; *V5* Quila. *CEU, s. 10 przyp. d: recte* Evila. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [cl] *V2, V3, V4, D* gentiles; *SRH (S, V), p. 247 n. ** oraz CEU, s. 10 przyp. e: recte* Getuli. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [cm] *V2* Sabbatha; *V3, V4, D* Sabata. [cn] *V2* Sabbateni; *V3* Zabateni; *V4, V5* Sabatheni.

P r z y p i s y:

5 Przypuszczalnie Piotr Comestor (CEU, s. 6 i przyp. 16).

6 Od tego miejsca do połowy rozdz. 4 kronikarz wykorzystuje dzieło *Postilla super totam Bibliam* franciszkańskiego egzegety z pierwszej połowy XIV w., Mikołaja z Liry, profesora paryskiej Sorbony, uzupełniając je jednak *Historią trojańską* (por. CEU, s. 6 przyp. 17 i s. 8 przyp. 23).

7 *Sycilie* – zapewne *lapsus ignorantiae* transmisji rękopisów. Prawdopodobnie chodzi o Cylicję (południowo-wschodnią część Anatolii), gdzie istotnie leżą góry Taurus. Por. też przyp. tekstowy p.

8 Część gór Taurus.

9 Sibies *recte* Lybies.

10 Gentil *recte* Getuli.

→ Afryka; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Azja; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Cylicja; → Don; → Dunaj; → Europa; → Francja, Francuzi; → Gadyra; → Galaci; → Grecja, Grecy; → Hiszpania, Hiszpanie; → Józef Flawiusz; → Kapadocyjczycy; → Magister;

→ Medowie; → Niemcy; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Sekwana; → Sicambria; → Sycylia; → Syria; → Taurus; → Trakowie; → Tyras; → Węgrzy

C. 4

Porro Chus[a] genuit Nemproth[b]. Iste fuit, qui induxit posteritatem Noe[c] ad faciendam civitatem et turrim contra Dominum, de qua[d] dicitur Genesis XI-o capitulo. Ideo dicitur[e]: 'ipse cepit esse potens in terra', quia per potentiam alios sibi submittebat et nolentes[f] ad opus predictum conpellebat. Ideo sequitur: 'et erat robustus[g] venator', id est oppressor hominum 'coram Domino', quia nichil latet eius aspectui[h] 'Ob hoc exivit proverbium', id est verbum commune[i] vel vulgatum: 'quasi Nemproth'[j]. Quando[k] enim postea videbatur aliquis oppressor hominum, vocabatur alter Nemproth vel similis Nemproth. 'Fuit autem[l] principium regni eius Babilon'[m] et eius posteritas obtinuit regiones ad mare occeanum. Ex quibus apparet omnibus dictum illorum esse verum, qui dicunt, quod Hunor et Magor, patres Hungarorum, fuerunt[n] filii Nemproth, qui fuit filius Cus[o], qui fuit Cam[p], qui fuit a[q] Noe maledictus. Tum quia non essent Hungari de genere Iaphet[r] secundum dictum Beati Ieronimi[s], tum etiam quia Nemproth numquam habitavit circa fluvium Thanay[t], qui est ad orientem, sed ad mare occeanum[u]. Ergo, sicut dicit Sacra Scriptura et sancti doctores, Hungari descenderunt a[v] Mago[w], filio Iaphet[x], qui post diluvium anno quinquagesimo VIII-o[y], sicut dicit Sanctus Sigilbertus episcopus Antyochenus[z] in[aa] Cronica orientalium nationum, intravit terram Evilat[ab] et ex coniuge sua Enee[ac] genuit Magor et Hunor, a quo[ad] Magari[ae] et Huni[af] sunt nominati[ag].

SRH, s. 247 v. 21–26, s. 248 v. 1–25, s. 249 v. 1–20; CEU, s. 12.

Rozdz. 4

Następnie Kusz spłodził Nimroda. Był on tym, który nakłonił potomstwo Noego do wzniesienia miasta i wieży przeciw Panu, o czym mówi się w 11. rozdziale *Księgi Rodzaju*. Dlatego powiedziano: „on był pierwszym potężnym na ziemi", ponieważ podporządkował sobie innych przemocą i zmusił, wbrew ich woli, do pracy nad wspomnianym przedsięwzięciem. Dlatego powiedziano dalej: „i był silnym myśliwym", tzn. ciemiężcą ludzi „wobec Pana", ponieważ nic nie uszło jego uwadze. Stąd też pochodzi przysłowie, tzn. powiedzenie powszechne i ogólnie znane: „niczym Nimrod". Albowiem, kiedy później pojawiał się jakiś ciemiężca ludzi, zwano go „drugim Nimrodem" albo „podobnym Nimrodowi". „Początkiem królestwa jego był zaś Babilon", a jego potomstwo dzierżyło ziemie aż po morze Oceanu. Wydaje się zatem z tego wszystkiego, że [nie][11]prawdziwe są słowa tych, którzy mówią, że Hunor i Magor, ojcowie Węgrów, byli synami Nimroda, który był synem Kusza, który był synem Chama, którego przeklął Noe. Wówczas bowiem nie byliby Węgrzy z rodu Jafeta, jak według słów błogosławionego Hieronima; poza tym Nimrod nigdy nie mieszkał w pobliżu rzeki Tanais, leżącej na wschodzie, lecz nad morzem Oceanu. Przeto, jak mówią *Pismo Święte* i święci doktorzy, Węgrzy pochodzą od Magoga, syna Jafeta, który w 58 roku po potopie, jak mówi święty Sigilbert, biskup antiocheński, w *Kronice ludów wschodnich*[12], wkroczył na ziemię Ewila i ze swoją żoną Enee spłodził

Magora i Hunora, od których nazwani zostali Madziarzy i Hunowie.

[a] *V4* Chws. [b] *V3* Nemroth. [c] *D* Noee; *V5* Noue. [d] *D* quo. [e] *V5* dicit. [f] *V3* volentes. [g] *V5* robustos. [h] *D* conspectui; *V2* spectui. [i] *V2* communie. [j] *V3* Nemroth; *D* Nemprot. [k] *V4* Qui; *V5* Quum. [l] *V2* enim. [m] *V2, V4, V5, D* Babillon. [n] *V2, V3, V4* fuerint; *D* fuerant. [o] *V3, V4, V5* Chus. [p] *D* Caam; *V3, V5* Cham; *V4* Kham. [q] *V5* et. [r] *V3* Iafet; *V5* Iapeth; *D* Iapheth. [s] *V3* Hieronymi; *D* Ieronymi. [t] *D* Tanay; *V4* Chanan; *V5* Canan. [u] *V3* occianum. [v] *V2* ad. [w] *Tak V z razurą na ostatniej literze, która jest nieczytelna, por. CEU, s. 12 przyp. a; D, V2, V5* Magog; *V3* Mogol; *V4* Mogrus; *SRH (S, V)* Magor. [x] *V3* Iafet; *V5* Iapeth. [y] *V4* LXIIIo. [z] *V2* Antiochenus; *V3* Antyschenus; *V4* Anthyochenus; *D* Anthiotenus. [aa] *V3 brak*. [ab] *V, SRH* Euilat. [ac] *V2* Enek; *D, V3* Eneth; *V4* Enet. [ad] *V4* quibus. [ae] *V5* Magiari; *D* Magori. [af] *V3* Hunni. [ag] *V2* nominati etc.

P r z y p i s y:
11 W tekście łacińskim zabrakło przeczenia, które wyraźnie wynika z treści (por. CEU, s. 12 i przyp. 38).
12 Postać i dzieło nieznane.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Don; → Enech; → Hunor; → Hunowie; → Ocean; → Węgrzy

Kronika Szymona z Kézy, Kronika budzińska i Kronika obrazkowa

C. 5. [a-]Prima origo dilatationis[a'] Hungarorum in oriente Scythie[-a]

Accidit autem dierum una venandi causa illos[a''] perrexisse [b-b], quibus in deserto cum[c] cerva occurrisset [d-]in palludes Meotydas[-d], illam[e] insequentes, fugit[f] ante eos[g]. Cumque[h] ibi [i-]ante eos[-i] prorsus evanuisset[j], diutius requisitam[k] [l-]nullo[m] modo invenire potuerunt[-n]. Peregratis[o] tandem paludibus memoratis pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam[o']. [p-]Deinde ad patrem[-p] redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum [q-]rebus omnibus[-q] paludes Meotydas[r] [s-]pro armentis nutriendis[-s] intraverunt moraturi. Regio quidem[t] Meotyda[u] Perside[v] patrie[w] est vicina, quam undique

Rozdz. 5. Pierwotny początek rozprzestrzenienia się Węgrów we wschodnich terenach Scytii[13]

Wydarzyło się zaś pewnego dnia, że wyruszyli oni na polowanie, a gdy na pustkowiu ukazała im się łania, ścigali ją aż po bagna Meotydy, a ona umykała przed nimi. Tam, gdy już całkiem znikła przed nimi, w żaden sposób nie mogli jej znaleźć, mimo że długo szukali. Po dogłębnym przemierzeniu wspomnianych bagien spostrzegli, że są to okolice bardzo korzystne do wypasania stad. Wróciwszy zatem do ojca, po otrzymaniu odeń pozwolenia z całym dobytkiem wyruszyli do bagien Meotydy, by tam wypasać stada. Kraj meocki leży w pobliżu ziemi perskiej, a za

[x-]praeter vadum unum[y] pontus[-z] gyro[aa] vallat, fluviis[ab] currentibus[ac], herbis[ad], [ae-]silvis, piscibus[-ae], volucribus[-af] et bestiis copiatur, aditus illic[ag] difficilis et exitus. Paludes ergo[ah] Meotydas[ai] adeuntes [aj-]quinque annis ibidem[-aj] immobiliter [ak-ak] permanserunt. Anno vero[al] VI-o[am] exeuntes[an] [an'-]in deserto loco sine maribus[-an'] in tabernaculis permanentes uxores ac filios[ao] filiorum Bereka[ap], [aq-]cum festum tube colerent et coreas ducerent ad sonitum simphonie[-aq], casu[ar] repererunt[as]. Quos cum [at-]eorum rebus[-at] in paludes Meotydas[au] [av-]rapinis celeribus[-av] deduxerunt. [aw-]Hec fuit prima preda post diluvium[-aw]. Accidit autem [ax-]Dule [ay-]principis[-az] Alanorum[-ba] [bb-]in illo prelio inter illos[bc] pueros duas filias[-bd] conprehendi, quarum[be] unam[bf] Hunor[bg], aliam[bh] Magor[bi] sibi sumpserunt[bj] in uxorem[bk]. [bl-]Ex quibus mulieribus omnes Huni[bm] [bn-]sive[bo] Hungari[-bp] originem sumpserunt[-bq]. Factum est autem, cum diutius in [br-br] paludibus Meotidis[bs] habitassent[bt], in gentem validissimam crescere[bu] ceperunt[bv], [bw-]nec eos capere ipsa regio poterat aut nutrire[-bw].

SRH, s. 144 v. 18–28 – s. 145 v. 1–11; Kéza, ss. 14–16; SRH, s. 250 v. 23–29, s. 251 v. 1–22, s. 252 v. 1–3; CEU, ss. 14–16.

wyjątkiem jednej mielizny jest zewsząd otoczony morzem; obfituje w rzeki, strumienie, zioła, lasy, ryby, ptaki i w dziką zwierzynę, przy czym dostać się do niego, jak i wydostać się zeń, jest rzeczą trudną. Przybywszy zatem na bagna Meotydy, pozostawali tam niezmiennie przez pięć lat. Wyruszywszy zaś w szóstym roku, natknęli się przypadkiem na wnuki Bereka i ich żony, pozostające w namiotach na pustkowiu bez swych mężczyzn i świętujące wśród dźwięków trąb oraz tańczące w rytm muzyki. Dokonawszy więc błyskawicznego napadu, powiedli ich z całym dobytkiem na bagna Meotydy. A był to pierwszy rabunek po potopie. Co więcej, w tym ataku schwytali poza chłopcami dwie córki Duli, księcia Alanów. Jedną z nich wziął za żonę Hunor, a drugą Magor. Od tych kobiet wszyscy Hunowie, tzn. Węgrzy [*Hungari*], biorą swój początek. Jest też prawdą, że im dłużej zamieszkiwali w tych bagnach Meotydy, tym bardziej rozwinęli się w tak potężny lud, że kraj ten nie mógł ich dłużej utrzymać i wyżywić.

[a] *V2* Scytye; *V4* Scytie etc.; *V5* Scitye. [a-a] *Kronika Szymona z Kézy i Kronika budzińska brak*. [a'] *V3* dilationis. [a'']*Kronika Szymona z Kézy* ipsos; *Kompozycja* illos. [b-b] *Kronika Szymona z Kézy* in paludes Meotidas. *H, P, E brak*. [c] *E brak*. [d-d] *H, P, E* in paludes Maeotidas; *V3* in palludes Maeotidas; *S, B, D, V2, V5* in palludes Maeotidas; *SRH (S, V), CEU* in palludes Meotydas. [e] *V2* illas. [f] *V4* fuit; *Kronika Szymona z Kézy* fugiit. [g] V4 illos. [h] *D* Cum. [i-i] *Kronika Szymona z Kézy* ab oculis illorum. [j] *Kronika Szymona z Kézy* vanuisset. [k] *V2* requisita. [l-n] *Tak SRH (S, V), CEU. S* nullo modo potuerunt invenire; *B* potuerunt nullo modo invenire; *Kronika Szymona z Kézy* invenire ullo modo potuerunt. [m] *Kronika Szymona z Kézy* ullo; *P* nullo. *Kéza, s. 14 przyp. a: „used several times for 'nullo'"*. [o] *Tak V, SRH (S, V). CEU, S, B, D, V3, V4, Kronika Szymona z Kézy* peragratis. *SRH (S, V) opatruje formę* peregratis *kwantyfikatorem (sic)*. [o'] *SRH (S, V)* opportunam. [p-p] *Kronika Szymona z Kézy* ad patrem deinde. [q-q] *B* omnibus rebus. [r] *S, B, V5, Kronika Szymona z Kézy* Meotidas; *V, SRH, CEU* Meotydas; *V3* Maeotydas. [s-s] *Kronika Szymona z Kézy, S, B brak*. [t] *V* quidam; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic);*

CEU, s. 14 przyp. b: quid<e>m. *S, B, D, V3, V4, Kronika Szymona z Kézy* quidem. [u] *S, B, V5, Kronika Szymona z Kézy* Meotida; *V, SRH (S, V), CEU, V2, V4* Meotyda; *V3* Maeotida. [v] *H, P* Persidis. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [w] *SRH (S, V)* partrie – *przypuszczalnie błąd typograficzny, choć nie ujęty w erracie*; *B* provincie. [x-z] *Kronika Szymona z Kézy* pontus praeter vadum unum parvissimum. [y] *B brak.* [z] *S* pondus. [aa] *Kronika Szymona z Kézy* giro. [ab] *V4, V5* fluvius; *Kronika Szymona z Kézy* fluminibus. [ac] *Tak B*; *CEU* curren<tibus> ; *S, V, SRH (S, V)* currens. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Kronika Szymona z Kézy* penitus carens. [ad] *V3, V5, E* erbis. [ae-ae] *V4* piscibus, silvis. [ae-af] *Kronika Szymona z Kézy* lignis, volatilibus, piscibus. [ag] *B, Kronika Szymona z Kézy* illuc, *V4* illi. [ah] *Kronika Szymona z Kézy* autem. [ai] *S, B, V4, V5, Kronika Szymona z Kézy* Meotidas; *V, SRH (S, V), CEU* Meotydas; *V3* Maeotidas. [aj-aj] *Kronika Szymona z Kézy* annis V. [ak-ak] *H* ibidem. [al] *Kronika Szymona z Kézy* ergo. [am] *V5* septimo. [an] *S* euntes; *B* exierunt; *V2* adeuntes. [an'] *V5* mulieribus. [an'-an'] *B* sine maribus in deserto loco. [ao] *Kronika Szymona z Kézy, S, B* pueros. [ap] *V3* Bereska; *V4* Berzeba; *D* Berela; *Kronika Szymona z Kézy* Belar. [aq-aq] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [ar] *V5* causa. [as] *B, V5* reperierunt; *H* reperiunt. [at-at] *Kronika Szymona z Kézy* rebus eorum. [au] *S, B, V5, Kronika Szymona z Kézy* Meotidas; *V, SRH, CEU* Meotydas; *V3* Maeotidas. [av-av] *Kronika Szymona z Kézy* cursu celeri. [aw-aw] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [ax-az] *Kronika Szymona z Kézy* principis Dulae. [ay-ba] *S* Alanorum principis. [bb-bd] *Kronika Szymona z Kézy* duas filias inter illos pueros. [bc] *V5* alios. [be] *E* quorum. [bf] *S, V5* una. [bg] *V4* Hwnor; *Kronika Szymona z Kézy, D* Hunor et. [bh] *V5* alia. [bi] *S i Kronika Szymona z Kézy* Mogor. *Zauważyć można niekonsekwentny zapis tego imienia w S, por. wyżej w rozdz. 4, s. 196, przyp. br* Mogor. *W V konsekwentnie* Magor. [bj] *Kronika Szymona z Kézy* sumpsit. [bk] *B, V3* uxores. [bl-bq] *D brak.* [bm] *V3, Kronika Szymona z Kézy* Hunni. [bn-bp] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [bo] *B* pariterque. [bq] *Kronika Szymona z Kézy* assumpsere. [br-br] *Kronika Szymona z Kézy* ipsis. [bs] *V4* Meotydis; *V3* Maeotidis. *Kronika Szymona z Kézy brak.* [bt] *Kronika Szymona z Kézy* permansissent. [bu] *Kronika Szymona z Kézy* succrescere. [bv] *Kronika Szymona z Kézy* inceperunt. [bw-bw] *Kronika Szymona z Kézy* nec capere eos potuit ipsa regio et nutrire.

P r z y p i s y:
13 Por. *Kronika Szymona z Kézy*, c. 5. Tekst wspólny *Kroniki obrazkowej* i *Kroniki budzińskiej* oraz dzieła Szymona z Kézy.

→ Alanowie; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Belar; → Dula; → Hunor; → Hunowie; → Scytia, Scytowie; → Węgrzy

Kronika Szymona z Kézy

C. 6

Exploratoribus igitur in Scitiam[a] abinde destinatis, Scitiae[b] regno explorato cum pueris et armentis ipsam patriam intravere permansuri. Regnum itaque ipsum dum adissent, Alpzuros et Prutenos in eo invenerunt habitantes, quibus deletis et expulsis usque hodie illud regnum pacifice dinoscuntur possidere. Scitica[c]

Rozdz. 6[14]

Wysławszy przeto stamtąd zwiadowców do Scytii, po zbadaniu kraju Scytii zdecydowali się wyruszyć z dziećmi i stadami do nowej ojczyzny. A gdy już dotarli do tego kraju, to odkryli, że już mieszkają w nim Alpidzuri i Prusowie. Jak wiadomo, wyniszyli ich bądź wypędzili i od tego czasu po dziś dzień pokojowo

enim regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem, ab uno vero latere ponto Aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur a zona torrida distans, de oriente quidem Asiae iungitur[d]. Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, uni nomen[e] Etul et alterius Togora. Gentes siquidem in eo regno procreatae otia amplectuntur, vanitatibus deditae, naturae dedignantis, actibus[f] venereis intendentes, rapinas cupiunt, generaliter plus nigrae colore quam albae. Scitico[g] quoque regno de oriente iungitur regnum Iorianorum et post haec Tarsia et tandem Mangalia, ubi Europa terminatur. Ex plaga vero aestivali subsolana gens iacet Corosmina, Aethiopia etiam, quae India Minor dicitur, ac post haec[h] inter meridiem et cursum Don fluvii desertum existit immeabile. Fluvius siquidem Don in Scitia[i] oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo, Don est appellatus. Qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum postea vero cadit in Rotundum mare ternis[j] ramusculis. Togora autem fluvius discurrit de Scitia[k] exiendo per desertas[l] silvas[m], paludes ac montes niveos, ubi nunquam sol lucet propter nebulas. Tandem intrat Yrcaniam vergens in mare Aquilonis. Longitudo siquidem Sciticae[n] regionis stadiis CCC. et LX. extendi perhibetur, latitudo vero CXC[p]. Situm enim naturalem habet tam munitum, ut in solo locello parvissimo ibi aditus reperitur. Propter quod nec Romani caesares, nec Magnus Alexander, quamvis attentassent, potuerunt[o] in eam introire. Scitia[q] enim solo laeta est, nemoribus, silvis[r], herbis venustata et bestiis diversi generis mirabiliter dives ac referta. Habet etiam

dzierżą ten kraj. Ziemia scytyjska leży w Europie, przy czym rozszerza się ku wschodowi. Oddaloną od strefy pustyń, z jednej strony zamyka Morze Północne, z drugiej Góry Rifejskie, Azja zaś łączy się z nią od wschodu. Mają w niej początek dwie wielkie rzeki, jedna nazywa się Etul, a druga Togora. Ludy zrodzone w tym kraju otacza spokój; poddają się one błahostkom niegodnym z natury, miłostkom; uwielbiają grabieżcze rajdy; ogólnie są ciemniejszej niźli jasnej karnacji. Z krajem scytyjskim od wschodu graniczy także królestwo Gruzinów, dalej leży Tarsia, a następnie Mongolia, gdzie kończy się Europa. W strefie tropikalnej, podsłonecznej, znajduje się lud Chorezmijczyków, a także Etiopia, zwana Mniejszymi Indiami. Dalej, na południe od biegu rzeki Don, leży pustynia nie do przebycia. Rzeka Don w rzeczywistości ma początek w Scytii, zwana jest przez Węgrów Etul, a gdy zmienia bieg, przepływając przez Góry Rifejskie, staje się znana jako Don. Wypływając na równiny, przepływa ziemię Alanów, a później, w postaci trzech ramion zanika w Morzu Okrągłym. Natomiast rzeka Togora, wypływając ze Scytii, biegnie przez bezludne lasy, bagna i śnieżne góry, gdzie nigdy nie widać blasku słońca zza chmur. Wreszcie wpada do Hyrkanii, skręcając ku Morzu Północnemu. Terytorium Scytii rozciąga się zaś na 360 stadiów długości i 190 szerokości[15]. Przestrzeń ta posiada tak dobrą naturalną ochronę, że tylko na jednym, niewielkim obszarze można znaleźć do niej wejście. Z tego powodu ani cesarze rzymscy, ani Aleksander Wielki, chociaż próbowali, nie byli w stanie do niej dotrzeć. Scytia natomiast ma żyzną ziemię, urocze gaje, lasy, rośliny

de occidente vicinos Bessos et Comanos Albos. Sed circa mare Aquilonis, quod eidem vicinatur, usque regnum Susdaliae est desertum silvestre[s] humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per novem menses iacet. Ibi nec sol cernitur, nisi[t] tantummodo in Iunio, Iulio ac Augusto, et id in tanta diei hora, quantum a VI. est usque nonam. In montibus etenim deserti memorati cristallus invenitur et grifo nidum parat, avesque legerfalc, quae Hungarice kerechet appellantur, procreare pullos dinoscuntur.

Sciticum[u] enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur principando, scilicet in Barsatiam[v], Denciam[w] et Mogoriam. Habet etiam provincias centum et octo propter centum et octo progenies, quae dudum per filios Hunor et Mogor[x], quando[y] Scitiam[z] invaserunt, sunt divisae. Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, advenae sunt vel[aa] ex captivis oriundi, quoniam[ab] ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni[ac] missitalia fuere generatate. Quorum ergo advenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim.

SRH, s. 145 v. 12–26, s. 146 v. 1–34;
Kéza, ss. 18–24.

zielne; cudownie bogata w zwierzynę wielu gatunków. Jej sąsiadami od zachodu są Bessowie[16] i Biali Kumani, lecz wokół Morza Północnego, które też z nią graniczy, aż po kraj Suzdalu leży leśne pustkowie, nie do przebycia dla rodzaju ludzkiego. Rozciąga się zaś ono – jak się przypuszcza – na ogromne przestrzenie, gdzie gęste chmury nie ustępują przez dziewięć miesięcy. Słońce widać tam tylko w czerwcu, lipcu i sierpniu, a i wówczas jedynie między szóstą a dziewiątą godziną dnia. Natomiast w górach wspomnianego pustkowia znaleźć można kryształ, gryfa moszczącego sobie gniazdo, a i ptaki drapieżne, które po węgiersku zwą się *kerecset*[17], wydające na świat pisklęta.

Kraj scytyjski posiada ciągłą granicę, lecz administracyjnie dzieli się na trzy królestwa, tzn. Barsatię, Dencię i Mogorię. Poza tym ze względu na 108 rodów ma 108 prowincji, które dawno temu zostały rozdzielone między synów Hunora i Mogora, kiedy najechali Scytię. Dlatego też czyste[18] Węgry obejmują 108 rodów i nie więcej. Wszystkie inne, to te z tymi pierwszymi spokrewnione, przybyłe bądź pochodzące z ludności jenieckiej. Albowiem 108 rodów narodziło się z Hunora i Mogora na bagnach Meotydy bez żadnych zewnętrznych dodatków. Natomiast pokolenia późniejszych przybyszy zostaną podane po kolei na końcu tej księgi.

[a] *H, P* Scythiam. [b] *H* Scythiae; *P* Schytiae. [c] *H* Scythica; *P* Schytica. [d] *H, P* iunguntur. [e] *K* nomine. [f] *E* artibus. [g] *H* Scythico; *P* Schytico. [h] *E* hoc. [i] *H* Scythia; *P* Schytia. [j] *K* trinis. [k] *H* Scythia; *P* Schytia. [l] P diversas. [m] *Kéza* sylvas. [n] *H* Scythicae; *P* Schyticae. [o] *P* potuerint. [p] *H, P* centum viginti. [q] *H* Scythia; *P* Schytia. [r] *Kéza* sylvis. [s] *H, P* silvae; *Kéza* sylvestre. [t] *H, P* nec. [u] *H* Scythicum; *P* Schyticum. [v] *E* Barsaciam. [w] *E* Dentiam. [x] *Kéza* Magor. [y] *P* quod. [z] *H* Scythiam; *P* Schytiam. [aa] *H, P* ultra. [ab] *K, SRH* quum. [ac] *E* tamen.

P r z y p i s y:
14 Tekst *Kroniki Szymona z Kézy* tylko częściowo pokrywa się z *Kompozycją kronikarską z XIV w.* Dlatego decydujemy się podać osobno te rozdziały w wersji *Kroniki Szymona z Kézy* oraz *Kompozycji* (podstawą jest jak zwykle *Kronika obrazkowa*). Przy tekście *Kompozycji* w części wspólnej podajemy odmianki tekstowe odnoszące się zarówno do *Kroniki Szymona z Kézy*, jak i *Kompozycji*.
15 Przy założeniu, że 1 stadium = 0,185 km, onaczałoby w przeliczeniu na jednostki metryczne, że Scytia miała 66,6 km długości i 35,15 km szerokości. Pokazuje to, że dla kronikarzy nazwy i wartości geograficzne miały znaczenie tylko umowne.
16 Tzn. Pieczyngowie; etnonim „Bessowie" jest archaizmem, ale również oddaniem formy węgierskiej nazwy tego ludu: *besenyők*. W dalszym ciągu konsekwentnie stosujemy nazwę 'Pieczyngowie'.
17 Tzn. 'krogulec'; słowo *kerecset* jest pochodzenia słowiańskiego.
18 Zdajemy sobie sprawę, jak fatalnie termin *pura* w odniesieniu do ludu czy narodu pobrzmiewa w latach dwudziestych XXI w. Jasne i właściwe wyjaśnienie tego terminu otrzymujemy w następnym zdaniu, jakby sam autor zdawał sobie sprawę z powagi słowa.

→ Alanowie; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Alpidzuri; → Azja; → Baszkiria; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Chorezm; → Dentümogyer; → Don; → Europa; → Gruzini; → Hunor; → Hyrkania; → Kumanie Biali; → Mongolia; → Okrągłe Morze; → Pieczyngowie; → Północne Morze; → Prusowie; → Rifejskie Góry; → Scytia, Scytowie; → Suzdal; → Węgry; → Węgrzy

Kompozycja kronikarska z XIV w.

C. 6

Exploratoribus igitur [a-]abinde in Scytiam[-a] destinatis [b-]scrutinii[c] astutia[d] subtilissima[-e] Scythie[f] regione[g] explorata[h], cum pueris et armentis[i] ipsam patriam intraverunt[j] permansuri. Regnum igitur[k] ipsum dum adissent[l], [m-]Alplozuros[n], qui nunc Pruteni nuncupantur[-o], in eo [p-]habitantes invenerunt[-p]. Quibus deletis et expulsis [q-]ac occisis[-q], usque hodie ipsum[r] regnum[s] [t-]invitis vicinis possidere dignoscuntur[-t]. Scytia[u] enim regio in Europa[v] situm habet et[w] extenditur [x-x] versus orientem, ab uno vero latere ponto[y] Aquilonari[z], ab alio vero[aa] [ab-]Ripheis montibus[-ab] includitur. Cui[ac] de oriente [ad-ad] [ae-]Asya[af] et de occidente fluvius Etul[ag], id est Don[-ah]. Gentes siquidem in eadem[ai] procreate otia amplectuntur,

Rozdz. 6

Wysławszy przeto stamtąd zwiadowców do Scytii, po dogłębnym i z niezwykłą przenikliwością zbadaniu kraju Scytii, zdecydowali się wyruszyć z dziećmi i stadami do nowej ojczyzny. A gdy już dotarli do tego kraju, to odkryli, że już mieszkają w nim Alpidzuri, którzy dziś nazywani są Prusami. Jak wiadomo, wyniszyli ich, wypędzili bądź wybili, i od tego czasu po dziś dzierżą ten kraj bez zgody sąsiadów. Ziemia scytyjska leży w Europie, przy czym rozszerza się ku wschodowi. Z jednej strony zamyka ją Morze Północne, z drugiej Góry Rifejskie; od wschodu Azja, a od zachodu rzeka Etul, tzn. Don. Ludy w niej zrodzone otacza spokój; poddają się one błahostkom

vanitatibus dedite, nature dedignantis, actibus[aj] venereis intendentes, rapinas amant[ak], generaliter [al-]colore plus nigre[-al] quam albe.

[am-]Scytia[an] enim[-ao] comprehensione una cingitur, sed in [ao'-]tria regna[-ao'] dividitur principando, scilicet[ap] in Bascardiam[aq], Denciam[ar] et Mogoriam[as]. Habet quoque[at] provincias [au-]C et VIII[-au], quae dudum per filios Hunor et Mogor[av], [aw-]ob centum et octo progenies[-aw], [ax-]que egresse fuerant ex femoribus[ay] eorundem, de paludibus Meotydis[az] intrantes Sytiam[-ba] sunt divise[bb].

[bc-]Regno autem Sytico[-bd] de oriente [be-]regnum iungitur[-be] Iurianorum[bf], et post hec Tarsia[bi], tandem vero[bj] Mangalia, ubi et[bk] Europa[bl] terminatur. Ex plaga vero estivali[bm] subsolana[bn] gens iacet Corosmina et[bo] Ethyopia[bp], que [bq-]Minor India[-bq] dicitur. [br-]Et[bs] post hec[-bt] inter meridiem et cursum Don fluvii est[bu] desertum[bv] inmeabile, [bw-]ubi propter intemperiem [bx-]aeris[bx] illius zone sunt serpentes diversi generis, rane[by] velud[bz] porci, basilli<s>cus[ca] et plura animalia toxicata[cb], tigris et unicornis ibi generantur[-cc]. [cd-]Don grandis fluvius est[-cd], in Scytia[ce] oritur, [cf-cf] ab Hungaris Etul[cg] nuncupatur[ch], [ci-]et ibi[-ci] montes niveos[cj], [ck-]qui Scytiam[cl] cingunt[-cm], transcurrit[cn], amisso nomine[co] Don vocatur[cp]. [cq-]Circa enim[cr] meridiem iuxta[cs] ipsum[ct] iacet gens Kytanorum[cu] et gens[-cv] Alanorum, [cw-]tandem in mare cadit Rotundum[-cw] tribus[cx] ramusculis. [cy-]Alter quoque[cz] fluvius [da-]nomine Thogata[-da] [db-]valde magnus[-db] in regno nascitur Scyticorum[dc]; qui[-dd] per [de-]silvas vadit desertas[-de], [dj-]paludes et[df] montes niveos, ubi [dg-]sol nunquam[-dg] lucet, discurrens[dh] intrat [di-]tandem in[-di] Irchaniam[-dj] [dk-]et ibi[-dk] vergit[dl] in mare[-dm] Aquilonis. Longitudo

niegodnym z natury, miłostkom; uwielbiają grabieżcze rajdy; ogólnie są ciemniejszej niźli jasnej karnacji[19]. Scytia posiada ciągłą granicę, lecz administracyjnie dzieli się na trzy królestwa, tzn. Baskardię, Dencię i Magorię. Poza tym ma 108 prowincji, które dawno temu zostały rozdzielone między synów Hunora i Mogora ze względu na 108 rodów, które wyszły z ich lędźwi, kiedy najechali Scytię z bagien Meotydy.

Z krajem scytyjskim od wschodu graniczy także królestwo Gruzinów, dalej leży Tarsia, a następnie Mongolia, gdzie kończy się Europa. W strefie tropikalnej, podsłonecznej znajduje się lud Chorezmijczyków, a także Etiopia, zwana Mniejszymi Indiami. Dalej, na południe od biegu rzeki Don, leży pustynia nie do przebycia, gdzie z powodu ekstremalnego wiatru w strefie żyją węże rozmaitych gatunków, żaby wielkości świń, bazyliszki i wiele trujących zwierząt; rodzą się tam tygrys i jednorożec. Don jest wielką rzeką; ma początek w Scytii, zwany jest przez Węgrów Etul, a gdy zmienia bieg, przepływając przez śnieżne góry otaczające Scytię, traci swe imię i staje się znany jako Don. Nad jego brzegiem, bardziej na południu, mieszka lud Kytanów i lud Alanów; później, w postaci trzech ramion, wpada do Morza Okrągłego. W kraju Scytii bierze swój początek także inna, bardzo wielka rzeka, zwana Togata. Biegnie ona przez bezludne lasy, bagna i śnieżne góry, gdzie nigdy nie widać blasku słońca; w końcu wpada do Hyrkanii, skręcając ku Morzu Północnemu. Terytorium Scytii, jak się zdaje, rozciąga się zaś na 360 stadiów długości i 190 szerokości. Przestrzeń ta posiada tak dobrą naturalną ochro-

quidem[dn] Sytice[do] [dp-]patrie trecentis et sexaginta stadiis[-dp] extendi[dq] perhibetur, latitudo C nonaginta[dr]. Situm enim[ds] habet tam[dt] munitum, quod[du] in solo [dv-]loco uno[-dv] parvissimo [dw-]vadus ibi[-dw] reperitur, propter quod[dx] [dy-]ipsi[dz] Scythe[ea] nulli imperio, nec etiam[eb] Macedonico aliquo tempore sunt subiecti[ec]. Et pro tanto vocamus eos Demptos, id est exemptos ab omni potestate. Dicimus [ed-ed] etiam Dentos[ee] a dentositate[ef], quia sicut dentes[eg] omnia corrodunt et triturant[eh], ita ipsi omnes alias nationes triturabant. Unde Romani [ei-]eos vocabant[-ei] flagellum Dei[-ej]. [ek-]Sola[el] tamen dicta[em] Scytia[en] in quibusdam locis satis lata esse dicitur[-eo]. Nemoribus, silvis[ep], herbis[eq] venustata[er] [es-]diversique generis bestiis[-es] dives et[et] referta. [eu-]Cui de oriente[-eu] [ev-]vicini sunt[-ev] Bessi[ew] et Cumani[ex] Albi[ey]. [ez-]Circa etiam[-ez] mare Aquilonis, [fa-]de occidente[-fa] quod ei[fb] vicinatur, usque Susdaliam[fc] est desertum silvestre humano generi inmeabile, quod ad[fd] magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per novem menses continue[fe] iacet[ff], ubi[fg] [fh-]sol non[-fh] cernitur [fi-]per menses memoratos[-fi], nisi [fj-]in mense [fk-]Iulio, Iunio[-fk] et[fl] Augusto[-fm], et hoc[fn] in tanta [fo-]hora diei[-fo], [fp-]quanta est a sexta [fq-fq] usque ad nonam[-fr]. In montibus enim[fs] deserti memorati cristallus invenitur, grifones[ft] nidum parant[fu], avesque[fv] legisfalk[fw], que Hungarice kerecheth[fx] appellantur[fy], [fz-]pullos procreare[-fz] dignoscuntur[ga].

SRH, s. 252 v. 4–17; s. 253 v. 1–20; s. 254 v. 1–17, s. 255 v. 1–4; CEU, ss. 16–22.

nę, że tylko na jednym, niewielkim obszarze można znaleźć do niej wejście. Z tego powodu sami Scytowie nie podlegali nigdy żadnej potędze, nawet macedońskiej. Dlatego też nazywamy ich Dempti, tzn. wyłączeni spod każdej władzy[20]. Mówimy także Denti, od uzębienia, ponieważ tak, jak zęby wszystko tną i miażdżą, tak oni miażdżą wszystkie inne narody. Stąd Rzymianie zwą ich „biczem Bożym". Scytia natomiast ma na niektórych obszarach żyzną ziemię, urocze gaje, lasy, rośliny zielne; bogata w zwierzynę wielu gatunków. Jej sąsiadami od wschodu są Pieczyngowie i Biali Kumani, lecz wokół Morza Północnego, które graniczy z nią od zachodu, aż po Suzdal leży leśne pustkowie, nie do przebycia dla rodzaju ludzkiego. Rozciąga się zaś ono – jak się przypuszcza – na ogromne przestrzenie, gdzie gęste chmury nie ustępują przez dziewięć miesięcy; gdzie słońca nie widać przez wspomniane miesiące, za wyjątkiem czerwca, lipca i sierpnia, a i wówczas jedynie między szóstą a dziewiątą godziną dnia. Natomiast w górach wspomnianego pustkowia znaleść można kryształ, gryfy moszczące sobie gniazdo, ptaki drapieżne, które po węgiersku zwą się *kerecset*, wydające na świat pisklęta.

[a] *B* Scitiam; *S* Scithiam; *V3* Scythiam; *V4 D* Scityam; *Kronika Szymona z Kézy zob. wyżej przyp. a*. [a-a] *Kronika Szymona z Kézy* in Scitiam abinde. [b-e] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [c] *V3* scrutaturi. [d] *S* abstutia. [f] *B* Scitia; *S* Scithie; *D* Scytie; *V4* Scitye; *Kronika Szymona z Kézy zob. wyżej przyp. b*. [g] *V3* regionem; *Kronika Szymona z Kézy* regno. [h] *Kronika Szymona z Kézy* explorato. [i] *V2, V3* armatis.

[j] *Kronika Szymona z Kézy* intravere. [k] *Kronika Szymona z Kézy* itaque. [l] *V2* adisset. [m-o] *Kronika Szymona z Kézy* Alpzuros et Prutenos in eo invenerunt habitantes. [n] *V3, V4* Alphozuros; *B* Alprosuros; *Kronika Szymona z Kézy* Alpzuros. [o] *B, D* nominantur. [p-p] *Kronika Szymona z Kézy* invenerunt habitantes. [q-q] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [r] *Kronika Szymona z Kézy* illud. [s] *D brak*. [t] *B, D, V2, V4, V5* dinoscuntur. [t-t] *Kronika Szymona z Kézy* pacifice dinoscuntur possidere. [u] *B* Scitia; *S* Scithia; *V3* Scythia; *V4* Scitya; *Kronika Szymona z Kézy zob. wyżej przyp. c*. [v] *V5* Ewropa. [w] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [x-x] *Kronika Szymona z Kézy* enim. [y] *V5* ponte. [z] *Kronika Szymona z Kézy* Aquilonali. [aa] *Kronika Szymona z Kézy* brak. [ab-ab] *D* niveis montibus; *Kronika Szymona z Kézy* montibus Rifeis. [ac] *V5* Qui; *Kronika Szymona z Kézy* a zona torrida distans. [ad-ad] *Kronika Szymona z Kézy* quidem. [ae-ah] *Kronika Szymona z Kézy* Asiae iungitur. Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, uni nomen Etul et alterius Togora. [af] *S, V3* Asia. [ag] *V* Ethul. [ah] *V2* Dun. [ai] *D* ea; *Kronika Szymona z Kézy* eo regno. [aj] *E* artibus. [ak] *Kronika Szymona z Kézy* cupiunt. [al-al] *D* plus nigre; *Kronika Szymona z Kézy* plus nigrae colore. [am-ao] *Kronika Szymona z Kézy* Sciticum enim regnum. [an] *S, B* Scitia; *V3* Scythia; *V4* Scitya. [ao'-ao'] *Kronika Szymona z Kézy* regna tria. [ap] *S brak*. [aq] *V3* Bastardiam; *Kronika Szymona z Kézy zob. wyżej przyp. v*. [ar] *Tak B i Kronika Szymona z Kézy*; *S, E* Dentiam; *V, V5* Benciam; *V2* Benthiam; *V3* Dentriam; *V4* Bentriam. *SRH (S, V) formę* Benciam *opatruje kwantyfikatorem (sic). CEU przyjmuje formę* <D>enciam. [as] *Tak Kronika Szymona z Kézy, S, B, V2, V3, V4*; *V oraz SRH (S, V) i CEU* Magoriam. [at] *V3* habetque; *Kronika Szymona z Kézy* etiam. [au-au] *Kronika Szymona z Kézy* centum et octo, propter centum et octo progenies. [av] *V2, V4, V5* Magor. [aw-aw] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [ax-ba] *Kronika Szymona z Kézy* quando Scitiam invaserunt. [ay] *D, V2, V3, V4* senioribus. [az] *S, B, V2, V3* Meotidis; *V3* Maeotidis. [ba] *S, B* Scitiam; *V2, V5* Scytiam; *V4* Scityam; *V3* Scythiam; *CEU* S<c>ytiam. [bb] *V3* divisa. *Kronika Szymona z Kézy* sunt divisae. Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, advenae sunt vel ex captivis oriundi, quoniam ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni missitalia fuere generatae. Quorum ergo advenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim. [bc-bd] *Kronika Szymona z Kézy* Scitico quoque regno. [bd] *V2* Sitico; *B* Scitico; *S* Scithico; *D* Scytico; *V4* Scityco; *Kronika Szymona z Kézy zob. wyżej przyp. u*. [be-be] *Kronika Szymona z Kézy* iungitur regnum. [bf] *Kronika Szymona z Kézy* Iorianorum. [bi] *V5* Tharsya; *Kronika Szymona z Kézy* Tarsia et. [bj] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bk] *V2 i Kronika Szymona z Kézy brak*. [bl] *V2, V4* Ewropa. [bm] *S* extivali. [bn] *V, SRH (S, V)* subsolari – *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *V3* subsolani; *V5* subsorari; *D* subsolaris; *CEU* subsola<na>. [bo] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bp] *S, B, V3, V5* Ethiopia; *V2* Etyopya; *D* Etyopia; *Kronika Szymona z Kézy* Aethiopia etiam. [bq-bq] *Kronika Szymona z Kézy* India Minor. [br-bt] *B* Deinde. [bs] *Kronika Szymona z Kézy* ac. [bt] *V3, V4, V5, E* hoc. [bu] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bv] *Kronika Szymona z Kézy* desertum existit. [bw-cc] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bx] *D, V4, V5* aieris. [bx-dm] *V3 brak*. [by] *V4* nam. [bz] *V2, V3, V5* velut; *S, B* ut. *W wykazie odmianek w przypisach tekstowych w SRH (S, V) wymienia się V3 (s. 253 przyp. t, mimo że tekst ten jest oznaczony jako niewystępujący w tym rękopisie (s. 254 przyp. *)*. [ca] *Tak CEU*; *V, SRH (S, V)* basillicus. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *S, B, D, V3, V4* basiliscus; *V2, V5* basilliscus. [cb] *V2* toxitata; *S* tosicatas. [cd-cd] *Kronika Szymona z Kézy* Fluvius siqidem Don. [ce] *S, B, Kronika Szymona z Kézy* Scitia; *V3, H* Scythia; *V4* Scitya; *P* Schytia. [cf-cf] *B* ac; *Kronika Szymona z Kézy* qui. [cg] *V2, V3* Ethul; *por. wyżej przyp. bz*. [ch] *Kronika Szymona z Kézy* nominatur. [ci-ci] *D* id est ibi; *Kronika Szymona z Kézy* sed ut. [cj] *Kronika Szymona z Kézy* Rifeos. [ck-cm] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [cl] *S, B* Scitiam; *V3* Scythiam; *V4* Scityam. [cn] *Kronika Szymona z Kézy* transit. [co] *Kronika Szymona z Kézy* diffluendo. [cp] *Kronika Szymona z Kézy* est appellatus. [cq-cv] *Kronika Szymona z Kézy* Qui tandem in planum effluens currit terram. [cr] *D* etenim. [cs] *B* circa. [ct] V4 ipsam. [cu] *S* Kitauorum; B Kythanorum; *V5* Quitanorum. [cw-cw] *Kronika Szymona z Kézy* postea vero cadit in Rotundum mare. [cx] *Kronika Szymona z Kézy* ternis *albo* trinis. [cy-dd] *Kronika Szymona z Kézy* Togora autem fluvius discurrit de Scitia exiendo. [cz] *B* vero. [da] *B, V4* Togata; *D* Tagatha. [da-da] *V2* Thogata nomine. [db-db] *V4 brak*. [dc] *B,*

V2 Sciticorum; *S* Sithicorum. [de-de] *Kronika Szymona z Kézy* desertas silvas. [df] *Kronika Szymona z Kézy* ac. [dg-dg] *Kronika Szymona z Kézy* nunquam sol. [dh] *Kronika Szymona z Kézy* propter nebulas. Tandem. [di-di] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [dj] *S, B, V5* Ircaniam; *Kronika Szymona z Kézy* Yrcaniam. [dj-dj] *D brak*. [dk-dk] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [dl] *Kronika Szymona z Kézy* vergens. [dn] *D, V4, V5, Kronika Szymona z Kézy* siquidem. [do] *S, B* Scitice; *V5, D* Scytie; *V3* Scythie; *V4* Scitye; *CEU* S<c>ytice; *Kronika Szymona z Kézy zob. wyżej przyp. n.* [dp-dp] *Kronika Szymona z Kézy* regionis stadiis CCC. et LX. [dq] *V, SRH (S, V)* extenti. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* exten<d>i. [dr] *Kronika Szymona z Kézy* vero CXC (*H, P* centum viginti). [ds] *V3 brak; V4* etiam. *Kronika Szymona z Kézy* enim naturalem. [dt] *D brak*. [du] *Kronika Szymona z Kézy* ut. [dv] *Kronika Szymona z Kézy* locello. [dw-dw] *B* vadu aditus illuc; *Kronika Szymona z Kézy* ibi aditus. [dx] *B* hoc. [dy-ej] *Kronika Szymona z Kézy* nec Romani caesares, nec Magnus Alexander, quamvis attentassent, potuerunt in eam introire. [dz] *V3, V4* ibi. [ea] *B* Scite; *S* Scithe; *V2* Sytie; *V3* Scythae; *D* Scyte. [eb] *D* in. [ec] *D* subiuncti. [ed-ed] *B* eos. [ee] *V2, V3* Dentes; *S, B* demptos. [ef] *V3* densitate. [eg] *S* demptes. [eh] *V5* tritulant. [ei-ei] *V3* vocabant eos. [ek-eo] *Kronika Szymona z Kézy* Scitia enim solo laeta est. [el] *S, B* Solo. [em] *V2 brak*. [en] *B* Scitia; *S* Scitha; *V2, V3* Scythia; *V4* Scitya. [ep] *B* silvis et; *Kéza* sylvis. [eq] *V4* erbis. [er] *V4* vestita. [es-es] *Kronika Szymona z Kézy* et bestiis diversi generis mirabiliter. [et] *Kronika Szymona z Kézy* ac. [eu-eu] *Kronika Szymona z Kézy* Habet etiam de occidente. [ev-ev] *Kronika Szymona z Kézy* vicinos. [ew] *Kronika Szymona z Kézy* Bessos. [ex] *D, V3, V4, V5* Comani; *Kronika Szymona z Kézy* Comanos. [ey] *Kronika Szymona z Kézy* Albos. [ez-ez] *Kronika Szymona z Kézy* Sed circa. [fa-fa] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [fb] *Kronika Szymona z Kézy* eidem. [fc] *S* Sosdaliam; *Kronika Szymona z Kézy* regnum Susdaliae. [fd] *S brak*. [fe] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [ff] *D* iacent. [fg] *Kronika Szymona z Kézy* Ibi. [fh-fh] *Kronika Szymona z Kézy* nec sol. [fi-fi] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [fj-fm] *Kronika Szymona z Kézy* tantummodo in Iunio, Iulio ac Augusto. [fk-fk] *S, V3* Iunio, Iulio. [fl] *S brak*. [fn] *B, Kronika Szymona z Kézy* id; *S brak*. [fo-fo] *Kronika Szymona z Kézy* diei hora. [fp-fr] *Kronika Szymona z Kézy* quantum a VI. est usque nonam. [fq-fq] *V4* hora. [fs] *Kronika Szymona z Kézy* etenim. [ft] *Kronika Szymona z Kézy* et grifo. [fu] *Kronika Szymona z Kézy* parat. [fv] *D* avisque. [fw] *S* legisfale; *V3* legisfalck; *V4* legisfalli; *V5* legisfak*; Kronika Szymona z Kézy* legerfalc. [fx] *S* keretheth; *D, Kronika Szymona z Kézy* kerechet. *Chodzi o krogulca. Słowo kerecset jest pochodzenia słowiańskiego*. [fy] *V2* appellatur. [fz-fz] *Kronika Szymona z Kézy* procreare pullos. [ga] *B, D, V2, V4, V5, Kronika Szympona z Kézy* dinoscuntur; *V, SRH (S, V), CEU* dignoscuntur.

P r z y p i s y:

19 W dalszym ciągu opowiadania następuje różnica między tekstem *Kroniki* a *Kompozycją z XIV w. Kompozycja* podaje w tym miejscu ostatni akapit tego rozdziału u Szymona z Kézy, opowiadający o podziale Scytii na trzy regiony i 108 prowincji, z których wywodzi się 108 rodów węgierskich, opuszczając jednakże dwa ostatnie zdania mówiące o tym, że tylko te rody stanowią prawdziwych Węgrów, a następnie wraca do przerwanej narracji nt. Scytii. Por. Szűcs, 1975, ss. LXII–LXIII oraz o niezrozumieniu jego koncepcji przez autora *Kompozycji* – s. LXVIII (na przykładzie opowiadania o Csabie).

20 Zauważmy interesującą grę retoryczno-semantyczną: *imperium – potestas*, jakkolwiek są one do pewnego stopnia synonimiczne, to ich powyższe zestawienie ma uwypuklić r ó ż n i c e: aspekt polityczny vs ogólnofilozoficzny (społeczny, rodzinny [por. *patris potestas*], psychologiczny). Stąd tłum. ‘potęga’ – ‘władza’.

→ Alanowie; → Alpidzuri; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Azja; → Baszkiria; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Chorezm; → Dentümogyer; → Don; → Europa; → Gruzini; → Hunor; → Hyrkania; → Kumanie Biali; → Kytani; → Mongolia; → Okrągłe Morze; → Pieczyngowie; → Północne Morze; → Prusowie; → Rifejskie Góry; → Scytia, Scytowie; → Suzdal; → Węgry; → Węgrzy

C. 7

Kronika budzińska i Kronika Szymona z Kézy	*Kronika obrazkowa*
[a-a]In sexta igitur etate[-a] seculi multiplicati [b-b]Huni in Scithia[c] habitando[d] ut arena, anno Domini [e-]trigenteximo vigeximo octavo[-e]	[a''-]Primus ingressus Hungarorum in Pannoniam[-a'']
	Anno ab incarnatione Domini CCC-o LXX--o III-o, tempore Valentis[a'] imperatoris et Celestini[b'] primi, pape Romane ecclesie, in sexta etate seculi multiplicati[c'] Huni[d'] in Scythia[e'] habitando

Rozdz. 7

Kronika budzińska i Kronika Szymona z Kézy	*Kronika obrazkowa*
Mianowicie w szóstej epoce świata Hunowie podczas pobytu w Scytii stali się bardzo liczni niczym piasek, Roku Pańskiego 328	Pierwsze przybycie Węgrów do Panonii.
	W roku 373 od Wcielenia Pańskiego, w czasach cesarza Walensa i Celestyna I, papieża Kościoła rzymskiego, w szóstej epoce świata, Hunowie stali się liczniejsi podczas pobytu w Scytii;

[a-a] *Kronika Szymona z Kézy* Igitur in aetate sexta. [b-b] *B* sunt. [c] *B, Kronika Szymona z Kézy* Scitia; *H* Scythia; *P* Schytia. [d] *B brak*. [e-e] *B* CCC vicesimo; *Kronika Szymona z Kézy* septingentesimo. *Liczebnik podany za S w SRH (S, V) opatrzony jest kwantyfikatorem (sic)*. [a''-a''] *D* Hic Hungari capitaneos fecerunt inter se isto modo. *V5* Panoniam. [a'] *V2, V3, V4, V5* Valentini. [b'] *D* Celesteni. [c'] *D* multiplicati sunt. [d'] *V3, V5* Hunni. [e'] *D* Scytia; *V4* Scitya.

Tekst wspólny *Kroniki Szymona z Kézy*, *Kroniki budzińskiej* i *Kroniki obrazkowej*

[f-]congregati in unum[-f], [g-]inter se capitaneis constitutis[-g], [h-]Wele[i], filio Chele de[-j] genere Zemein[k] oriundo[l], [m-]Keue[n] et Kadicha[o] eiusdem[-p], [q-]Ethele[r], Kewe[s] et Buda[t], filiis Bendekus[u] de genere

Kronika budzińska i Kronika Szymona z Kézy	*Kronika obrazkowa*
Erd	Cadar[v], ad

zebrawszy się, wyłonili spośród siebie dowódców: Welę [*Bélę*], syna Csele z rodu Szemény, Keve i Kadocsę, jego braci; Etele, Keve i Budę, synów Bendegúza z rodu Kádár i podjęli decyzję o inwazji na ziemie zachodnie. Wybrawszy spośród swych 108 plemion po dziesięciokroć sto tysięcy zbrojnych mężczyzn, tzn. z każdego rodu po dziesięć tysięcy, pozostawili resztę Hunów w Scytii, aby chronili ich sie-

occidentales regiones invadere decreverunt[w]. [x]De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, [z]derelictis aliis Hunis[y] in Scythia[z], qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent[aa]. Constituentes[ab] inter se rectorem unum nomine Kadar[ac] de genere Turda[ad], qui [ae]lites sopiret dissidentium[ae], [af]fures et latrones ac malefactores castigaret[af], ita tamen[ag], ut si [ah]rector idem[ah] inmoderatam [ai]sententiam diffiniret[ai], [aj]in irritum posset communitas revocare[aj] errantem [ak]rectorem et capitaneos[ak] deponeret[al] quando vellet[am]. Consuetudo itaque[an] [ao]ista legitima[ao] inter[ap] Hunos[aq] sive Hungaros usque ad tempora ducis Geyche[ar] filii Toxun[as], extitit observata. Ante[at] etenim[au] baptismum[av] [aw]Hungarorum[aw], [ax]in castris vox preconia clamando [ay]taliter [az-az] Hunos[ba] congregabat[bb] [bc]ad exercitum[bd]: "Vox Dei et [be]communitatis universe[be], quod[bf] unusquisque [bg]in tali loco armatus vel sicuti est[bg] [bh]debeat precise[bh] comparere communitatis [bi]preceptum ac[bj] consilium[bk] auditurus". Quicumque ergo[bl] edictum contempsisset [bm]non valens[bn] praetendere[bo] rationem, [bp]cultu divino[bp] per medium lex Scitica[bq] sanctiebat[br], aut ire in desperatas[bs] causas, vel in communium[bt] servitium inmisericorditer tradebatur[bu]. Vitia itaque et [bv]huiusmodi excessus[bv] unum Hunum[bw] ab aliis[bx] separari[by]. Alias autem[bz], cum unus pater et una [ca-ca] mater [cb]Hunos omnes[cb] generans[cc] procreaverit, quomodo unus nobilis et[cd] alter ignobilis esse[ce] diceretur, nisi victus per hos[cf] casus[cg] criminis haberetur?

SRH, s. 147 v. 1–21 – s. 148 v. 1–6; Kéza, ss. 24–30; SRH, s. 255 v. 5–14, s. 256 v. 1–21, s. 257 v. 1–13; CEU ss. 22–24.

dzibę i królestwo przed wrogami. Wybrali też spośród siebie jednego przywódcę imieniem Kádár, z rodu Turda, który miał łagodzić spory, karać złodziei, bandytów i złoczyńców, w taki jednak sposób, że w sytuacji, gdyby ten przywódca podjął decyzję skrajną, wspólnota mogłaby ją uznać za nieważną, a błądzącego przywódcę i dowódców odwołać, kiedyby tylko zechciała. Zwyczaj ten był prawem przestrzeganym wśród Hunów, tzn. Węgrów, aż do czasów księcia Gejzy, syna Taksonya. Albowiem przed chrztem Węgrów w taki oto sposób po obozach rozlegał się proszący głos, wzywając Hunów do broni: „Słowem Boga i całej wspólnoty jest, by każdy pojawił się uzbrojony w określonym miejscu i czasie oraz by wysłuchał, przygotowany, rozkazu bądź postanowienia wspólnoty". Kogokolwiek natomiast, kto by to zlekceważył, nie przedstawiając ważnego wytłumaczenia, na mocy boskiego rytuału prawo scytyjskie karało przecięciem na pół, wystawieniem na niebezpieczeństwo bądź bezlitosnym wydaniem w niewolę publiczną. Przez tego typu winy i wykroczenia taki Hun był oddzielany od pozostałych. Poza tym, skoro jeden ojciec spłodził i jedna matka urodziła wszystkich Hunów, jakim sposobem jeden zwany jest możnym, a drugi pospolitym, jak nie w wyniku tego, że ten drugi został uznany winnym powyższego przestępstwa?

[f-f] *Kronika Szymona z Kézy* in unum congregati. [g-g] *Kronika Szymona z Kézy* capitaneos inter se, scilicet duces vel principes praefecerunt. [h-j] *Kronika Szymona z Kézy* quorum unus Wela fuit, Chele [*H, E* Thelae] file [*H* filiae; *P* filae] filius ex. [i] *V3* Vele; *S* Uelle; *V2* Welle; *B, D* Bele; *Kronika Szymona z Kézy* Wela; *H, P* Vela. [k] *B, D* Zemyn; *V3, V4* Zemeyn; *Kronika Szymona z Kézy* Zemem; *E* Zemein; *P* Teman. [l] *Kronika Szymona z Kézy* oriundus. [m-p] *Kronika Szymona z Kézy* cuius fratres Cuwe et Caducha ambo capitanei. [n] *S* Cue; *V4* Kewe; *V5* Kew; *CEU* Keve; Kronika *Szymona z Kézy* Cuwe; *H, P* Cuve. [o] *S* Chadica; *V5* Cadica; *Kronika Szymona z Kézy* Caducha. [p] *B, D, S* eiusdem fratribus. [q-w] *Kronika Szymona z Kézy* Quatri vero ducis nomen Ethela fuit, Bendacuz filius, cuius fratres Reuwa et Buda uterque duces extitere de genere Erd oriundi ut simul uno corde occidentales occuparent regiones. [r] *S* Etela; *B, D* Atile; *Kronika Szymona z Kézy* Ethela. [s] *S* Keuue; *B, D, V3* Keue. [t] *D* Budam. [u] *V4* Bendeguz; *V5* Bendekwz; *S, B, D* Bendekuz. [v] *V* Eadar; *V2, V3* Kadar; *V4, V5, D* Cadar. [x-aa] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [y] *V4* Hwnis; *V3, V5* Hunnis. [z] *V5, D* Scytia; *S* Scithia; *V4* Scitya; SRH (S, V) Sycthia. [z-z] *B* aliis Hunis in Scithia derelictis. [ab] *V5* constituentesque; *S, B* Constituentes nichilominus; *Kronika Szymona z Kézy* Constituerunt quoque. [ac] *V5* Cadar; *P* Kadaz. [ad] *B, D* Torda. *Kronika Szymona z Kézy* Turda oriundum. [ae] *V3, V4* discedentium. [ae-ae] *Kronika Szymona z Kézy* communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret. [af] *S* gastigarent. [af-af] *Kronika Szymona z Kézy* castigaret malefactores, fures ac latrones. [ag] *Kronika Szymona z Kézy* quidem. [ah-ah] *B* idem rector. [ai] *Kronika Szymona z Kézy* definiret. [ai-ai] *B* diffiniret sententiam. [aj-aj] *Kronika Szymona z Kézy* communitas in irritum revocaret. [ak-ak] *Kronika Szymona z Kézy* capitaneum et rectorem. [al] *Tak Kronika Szymona z Kézy, CEU, s. 24 przyp. a. V, SRH (S, V)* deponerent. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). B* deponere; *D* disponere. [am] *Tak Kronika Szymona z Kézy, CEU, s. 24 przyp. b. Mss. i SRH (S, V)* vellent. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i oznacza przypisem *** do s. 256: Recte*: vellet. [an] *D* itaque est; *Kronika Szymona z Kézy* etenim. [ao-ao] *D* legittima ista. [ap] *D* in. [aq] *V3* Hunnos. [ar] *V5* Gyesse; *E* Geiche. [as] *V2* Taxon; *V4* Toxin; *V5* Toxim; *V3* Topou; *S* Thosum; *Kronika Szymona z Kézy* Tocsun inviolabiliter. [at] *V5* dum; *Kronika Szymona z Kézy* Antequam. [au] *S* enim; *Kronika Szymona z Kézy* ergo. [av] *Kronika Szymona z Kézy* baptizati. [aw-aw] *Kronika Szymona z Kézy* fuissent Hungari et effecti Christiani. [ax-bd] *Kronika Szymona z Kézy* sub tali voce praecones in castris ad exercitum Hungaros adunabant. [ay-ba] *S* Hunos taliter. [az-az] *D* inter. [ba] *V3* Hunnos. [bb] *S* congrebat. [bc-bd] *V4 brak*. [be-be] *Kronika Szymona z Kézy* populi Hungarici. [bf] *Kronika Szymona z Kézy* quod die tali. [bg] *Tak S, B, V2, V3, V4, V5, CEU; V, SRH (S, V)* esse. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [bg-bg] *Kronika Szymona z Kézy* armatus in tali loco. [bh-bh] *Kronika Szymona z Kézy* praecise debeat. [bi-bk] *Kronika Szymona z Kézy* consilium praeceptumque. [bj] *D* et. [bl] *D* autem. [bn] *V4* volens; *D brak*. [bm-bo] *Kronika Szymona z Kézy* praetendere non valens. [bp-bp] *S, B* cultro dividi; *CEU, s. 24 przyp. d recte* cultro dividi. [bp-bu] *Kronika Szymona z Kézy* lex Scitica per medium cultro huiusmodi detruncabat [*P* obtruncabat], vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in communium servitutem. [bq] *V2* Sitica; *V5* Scytica; *S* Cithica; *V3* Scythia; *V4* Scityca; *H* Scythica; *P* Schytica. [br] *D* sanxiebat; *V3* sauciebat. [bs] *V4* disperatas. [bt] *V4* commune. [bu] *V4* tradebant. [bv-bv] *Kronika Szymona z Kézy* excessus huiusmodi. *K, SRH* huius. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [bw] *V3* Hunnum; *Kronika Szymona z Kézy* Hungarum. [bx] *Kronika Szymona z Kézy* alio. [by] *V, SRH (S, V)* seperari. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* sep<a>rari. *Kronika Szymona z Kézy* separavit. [bz] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [ca-ca] *B, D* etiam. [cb-cb] *Kronika Szymona z Kézy* omnes Hungaros. [cc] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [cd] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [ce] *Kronika Szymona z Kézy* innobilis [*P, E* ignobilis]. [cf] *Kronika Szymona z Kézy* tales. [cg] *D brak*.

→ Attyla; → Bendekus; → Buda (1) ; → Celestyn I; → Csele; → Érd; → Gejza (1); → Hunowie; → Kádár; → Kadocsa; → Keve; → Panonia; → Rzym; → Scytia, Scytowie; → Szemény; → Taksony; → Turda (2); → Walens; → Wela; → Węgrzy

C. 8

Tunc [a-]omnes capitanei simul[b] uno animo unoque[c] consilio egressi de Scythia[d], intrantes tandem[-e] Bissos[f] et [g-]Cumanos[h] Albos[-i], deinde Susdalos[j], [k-]Ruthenos[l] terramque[-m] Nigrorum Cumanorum[n] [o-]intravere[p]. Abinde egressi[-q] usque [r-]ad Tysciam[-r] pervenerunt, qua quidem regione circumspecta concorditer[s] [t-]placuit omni cetui ulterius non incedere cum uxoribus et armentis[-t]. Cum uxoribus [u-]enim et bigis et suis thabernaculis de natali solo[v] descenderant[-w]. Cumque eo tempore Pannoniam[x], Pamphiliam[y], Frigiam[z], Macedoniam [aa-]et Dalmaciam[-aa] tetrarcha[ab] Macrinus[ac] natione Longobardus, de[ad] Sabaria oriundus gubernaret, armis[ae] bellicis informatus, audito, quod Huni[af] super Tysciam[ag] resedissent et de die in diem devastarent[ah] regnum eius[ai], cum alumpnis [aj-]sui regni[-aj] ipsos agredi[ak] formidans[al], ad Romanos [am-]nuncios suos[-am] destinavit, [an-]petens [ao-]sibi auxilium[-ao] contra Hunos[-ap]. Ex[aq] gratia[ar] etenim Romanorum [as-]imperatoris[-au] memoratis[av] imperabat [aw-aw]. [ax-]Romani vero eo tempore[-ax] [ay-]Detricum de Verona[-ay], [az-]natione Alamanum[-az], voluntarie[ba] super se regem prefecerant [bb-bb]. Quem petentes, ut Macrino[bc] subsidium importaret; [bd-]illo autem[-bd] animo[be] gratanti annuente, egressus est[bf] cum exercitu Ytalico[bg], Germanico ac[bh] aliis[bi] mixtis gentibus partis[bj] occidentis. Pervenit [bk-]tandem in[-bk] Zazholm[bl], ubi ipsi Longobardi[bm] [bn-]ad civitatem Potentianam[bo] convenerant[-bp], [bq-]ut tractarent[-bq] cum Macrino[br] consilium, utrum Hunos in eorum [bs-]thabernaculis, in suo[-bs] descensu, [bt-]transmeando Danubium[-bt], vel in alio loco conpetenti[bu] invadere oporteret.

SRH, s. 148 v. 7–18, s. 149 v. 1–14; Kéza, ss. 30–34; SRH, s. 257 v. 14–19, s. 258 v. 1–17, s. 259 v. 1–4; CEU, ss. 24–26.

Rozdz. 8[21]

Wówczas wszyscy dowódcy, będąc jednej myśli i rady, wyruszywszy ze Scytii, wkroczyli w końcu na ziemię Pieczyngów i Białych Kumanów, a następnie dotarli do kraju Suzdalczyków, Rusinów i Czarnych Kumanów. Wyruszywszy zaś stamtąd, przybyli aż nad Cisę. Tam, po zbadaniu terenu, wszystkim rodom zgodnie podobało się, by nie iść dalej z kobietami i stadami. Albowiem ziemię rodzinną opuścili z kobietami, wozami dwukonnymi i własnymi namiotami. W tym czasie bowiem Panonią, Pamfilią, Frygią, Macedonią i Dalmacją zarządzał tetrarcha Makryn z ludu Longobardów, pochodzący z Sabarii; znający się na sprawach wojennych. Usłyszawszy, że Hunowie osiedlili się nad Cisą i dzień po dniu pustoszą jego państwo, a obawiając się zaatakować ich swoimi ludźmi, wysłał swoich posłów do Rzymian, prosząc o pomoc przeciw Hunom; rządził bowiem z łaski wspomnianego cesarza Rzymian. W owym czasie Rzymianie z własnej woli ustanowili nad sobą królem Dytryka z Werony, z ludu Alamanów. Gdy więc poprosili go, aby dostarczył wsparcie Makrynowi, zgodził się chętnie i wyruszył z wojskiem italskim, germańskim i złożonym z różnych innych ludów Zachodu. Tak dotarł do Százhalom, gdzie sami Longobardowie zgromadzili się pod miastem Potenciana, aby naradzić się z Makrynem, czy zaatakować Hunów w ich namiotach, w miejscu po przeprawieniu się przez Dunaj, czy też należy uderzyć gdzie indziej, w bardziej dogodnej okolicy.

[a-e] *Kronika Szymona z Kézy* de tribubus centum et octo elegerunt viros fortes ad bellandum, assumentes de quolibet genere decem millia armatorum, aliis in Scitia [*H* Scythia; *P* Schytia] derelictis, qui eorum regnum ab hostibus custodirent elevatisque baneriis egredientes. [b] *D* insimul. [c] *D, V3, V4* uno quoque; *V5* uno. [d] *B* Scitia; *D, V5* Scytia; *S* Scithia; *V4* Scitya. [f] *S, B, D* Bessos, *V5* Byssos; *Kronika Szymona z Kézy* Bessorum. [g-i] *Kronika Szymona z Kézy* Comanorum Alborum terras transirent. [h] *V3, V4* Comanos. [j] *V5* Susdalas; *Kronika Szymona z Kézy* Sosdaliam. [k-m] *Kronika Szymona z Kézy* Rutheniam et. [l] *V2, V5* Rutenos. [m] *D* terramque quoque. [n] *V3, V4, V5, Kronika Szymona z Kézy* Comanorum. [o-q] *Kronika Szymona z Kézy* terras ingressi tandem. [p] *V4* intraverunt. [r] *S* Tisciam; *V5* Tyciam. [r-r] *Kronika Szymona z Kézy* Tize fluvium salvis rebus, invitis gentibus praefatis. [s] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [t-t] *Kronika Szymona z Kézy* omni caetui complacuit non incedere ulterius cum armentis et familia. [u-w] *Kronika Szymona z Kézy* etenim tabernaculis et bigis descenderant de eorum terra. [v] *V3* scolo; *V4* suo. [x] *V2, V4* Panoniam. [y] *V2* Panfyliam; *V3* Pansiam; *V4* Panfiliam; *V5* Panphiliam; *D* Pamphyliam. [z] *D* Frygiam. [aa-aa] *Kronika Szymona z Kézy* Dalmatiamque. [ab] *V4* tetrachia et rarcha. [ac] *B, D* Matrinus; *V4* Marcrinus; *K, SRH* Macritius. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [ad] *Kronika Szymona z Kézy* urbe. [ae] *V3* artibus. [af] *V3, Kronika Szymona z Kézy* Hunni; *H, P, E* Huni. [ag] *V4* Tiscyam; *V5* Tyciam; *Kronika Szymona z Kézy* Tizam. [ah] *Kronika Szymona z Kézy* lacerarent. [ai] *D brak.* [aj-aj] *B, D, V3, Kronika Szymona z Kézy* regni sui. [ak] *B, D* aggredere; *Kronika Szymona z Kézy* aggredi. [al] *Kronika Szymona z Kézy* reformidans. [am-am] *Kronika Szymona z Kézy* suos nuncios. [an-ap] *Kronika Szymona z Kézy* contra Hunnos petiturus gentem et auxilium commodari. [ao-ao] *V3* auxilium sibi. [ap] *V3* Hunnos. [aq] *V2* Et. [ar] *Kronika Szymona z Kézy* parte. [as-au] *S* im; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *B, D; Kronika Szymona z Kézy* in praedictis patriis. [av] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [aw-aw] *V4* regis. [ax-ax] *Kronika Szymona z Kézy* Tunc Romani. [ay-ay] *Kronika Szymona z Kézy* Ditricum Veronensem. [az] *B, D* Almanum. [az-az] *Szymon z Kézy* Alamannum nacione. *CEU, s. 27: King Dietrich of Verona, a German by nationality. Kéza, s. 35 tłumaczy: of the German nation. Tego samego angielskiego terminu używa się do oddania określenia Germanus*, cum exercitu ... Germanico '*army of ... Germans'*. [ba] *Kronika Szymona z Kézy* illo in tempore. [bb-bb] *Kronika Szymona z Kézy* voluntarie. [bc] *B, D* Matrino. [bd-bd] *Kronika Szymona z Kézy* Ditrico ergo. [be] *V2* primo; *V4, V5* anno. [bf] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [bg] *V* Ytalico; B, *S, D, V2, V3, V4, V5* Italico. [bh] *V4* et. [bi] *Kronika Szymona z Kézy* caeteris. [bj] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [bk-bk] *Kronika Szymona z Kézy* in. [bl] *B, D* Zazhalm; *V4* Zazholom; *V5* Zazhalom. [bm] *V2* Lombarti. [bn-bp] *Kronika Szymona z Kézy* convenerant ad Potentianam civitatem. [bo] *V2* Potenciam. [bp] *B, D* fuerant congregati. [bq-bq] *Kronika Szymona z Kézy* pertractans. [br] *B, D* Matrino. [bs-bs] *Kronika Szymona z Kézy brak. SRH (S, V), s. 259 przyp. 2 błędnie wskazuje, że Szymon z Kézy opuszcza* in eorum tabernaculis. [bt-bt] *Kronika Szymona z Kézy* Danubium transiendo. [bu] *Kronika Szymona z Kézy* congruenti.

P r z y p i s y:
21 Tekst wspólny z rozdz. 8 *Kroniki Szymona z Kézy*.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Cisa; → Dalmacja; → Dunaj; → Dytryk z Werony; → Frygia → Hunowie; → Kumanie Biali; → Kumanie Czarni; → Longobardowie; → Macedonia; → Macrinus; → Niemcy; → Pamfilia; → Panonia; → Pieczyngowie; → Potenciana; → Ruś, Rusini; → Sabaria; → Scytia, Scytowie; → Suzdal; → Százhalombatta; → Włochy

C. 9

In istis itaque [a-]consiliis et[-a] tractatibus Detrico[b] Macrinoque[c] residentibus [d-]Huni super utres noctis in silentio in Sicambria Danubium[-d] transeuntes[e], [f-]Macrini[g] et Detrici[h] exercitum[-i], quem [j-]civitas Potenciana capere non poterat[-j], [k-]in campis [k'-]in[l] tentoriis[-m] commorantem crudeliter trucidarunt[n]. Ex[o] qua enim invasione Detricus[p] acerbatus [q-]exivit contra Hunos in campum Tarnukuolg[r] pugnaturus, qui[-s] committendo[t] prelium [u-]Hunos fertur devicisse[v] cum suorum maximo interitu et periculo[-w]. [x-]Ex Hunis vero qui remanserunt, fugerunt[y] ultra Tysciam[-z]. [aa-]Ceciderunt autem illo die[-aa] ex Hunis [ab-ab] C[ac] et XXV. milia [ad-ad] Keueque[ae] [af-]capitaneus interiit et[ag] in ipso prelio inter illos[-ah]. [ai-]Ex Detrici vero et Macrini[aj] exercitu[-ak], exceptis illis, qui in [al-]suis tentoriis[-al] [am-am] fuerant trucidati, CC[an] et decem[ao] milia corruerunt[ap]. Videns[aq] autem[ar] Detricus[as] tantam cedem [at-]accidisse [au-av] sui populi in prelio[-aw], [ax-]post congressum altera[ay] die[-az] perrexit versus Tulnam[ba] civitatem [bb-]cum Macrino[-bb], que[bc] tunc [bd-]erat civitas Latinorum inter urbes Pannonie[be] computata [bf-bf]. Tulna[bg] civitas est in Austria, tres rastas distat Vienne[-bh]. [bi-]Ut autem cognoverunt Huni retrocessisse suos adversarios[-bi], [bj-]ad locum certaminis sunt reversi[-bj], [bk-]et cadavera suorum sociorum et[-bk] Kevam[bl] capitaneum [bm-]more Sythico[bn] prope [bo-]stratam, ubi statua[-bo] sollempnis lapidea[bp] [bq-]est erecta[-bq], decentissime subterrarunt locumque illum et partes illas [br-]Kewe Oza[-br] vocaverunt[-bs]. [bt-]Experientes igitur in prelio precesso[bu] animositatem Romanorum et armorum paraturam, resarcito exercitu versus Tulnam[bv] civitatem, ubi[bw] se inimici eorum collegerant, Huni perrexerunt[-bx].

Rozdz. 9[22]

Podczas gdy przebywając tam, Dytryk i Makryn dyskutowali i radzili, Hunowie przeprawili się przez Dunaj na skórach, w nocnej ciszy, pod Sikambrią, następnie wybili wojsko Makryna i Dytryka, którego nie mogło pomieścić miasto Potenciana, a stacjonujące w namiotach na otwartym polu. Dytryk, wściekły z powodu tego ataku, wyszedł naprzeciw Hunom, by stoczyć bitwę na polu Tárnokvölgy, gdzie – jak wieść niesie – w wyniku podjętej walki definitywnie Hunów pokonał, ponosząc wszakże duże straty i koszty wśród swoich ludzi. Ci z Hunów, którzy przeżyli, uciekli za Cisę. Dnia tego zginęło 125 tysięcy Hunów, a dowódca Keve także poległ w tej bitwie. Natomiast z wojska Dytryka i Makryna, poza tymi, którzy zostali zabici w swoich namiotach, padło 202 tysięcy. Dytryk, widząc jak wielką rzezią jego ludzi była ta bitwa, dzień po starciu wyruszył z Makrynem w kierunku miasta Tulln, które wówczas było liczącym się, romańskim miastem Panonii. Miasto Tulln leży w Austrii, trzy dni drogi od Wiednia. Gdy Hunowie zorientowali się, że ich przeciwnicy odeszli, powrócili na miejsce bitwy i pochowali ciała swoich swoich towarzyszy, w tym dowódcy Keve, jak sądzimy, zgodnie ze zwyczajem scytyjskim, wznosząc kamienny pomnik; w sposób bardzo godny przygotowali podziemny pochówek, a miejsce to i jego części nazwali Keveaszó[23]. Doświadczywszy zaś w minionej bitwie ducha i uzbrojenia Rzymian, po przegrupowaniu wojska Hunowie ruszyli w stronę miasta Tulln, gdzie zgromadzili się ich wrogowie. Wieść niesie, że Dytryk z Makrynem wystą-

[by-]Contra quos Detricus cum Macrino[-by], in Cezumaur[bz] [ca-]dicitur occurrisse[-ca], et a mane usque ad[cb] nonam [cc-]preliantes Romani sunt devicti. Ubi et Macrinus[cd] mortuus est, et[ce] Detricus per sagittam in fronte vulneratus, totoque exercitu Romanorum interempto[cf] ac[cg] fugato. Ex Hunis vero in illo prelio quadraginta milia perierunt, Wela[ch], [ci-]Kewe[cj] et Kadicha[-ck] ibidem interfectis, quorum cadavera abinde removentes apud statuam memoratam [cl-]cum aliis Hunis[-cl] sepulture tradiderunt. Postquam autem Romanorum exercitus de Cezunmaur[cm] est dispersus[cn], nunquam deinceps per plures annos contra Hunos congregari[co] potuerunt[-cp].

pili przeciw nim pod Zeiselmauer, zaś w walce, trwającej od rana do godziny dziewiątej, Rzymianie zostali pokonani. Zginął tam też Makrynus, Dytryk został ranny strzałą w czoło, zaś całe wojsko Rzymian przepadło bądź uciekło. Z Hunów natomiast w tej bitwie zginęło 40 tysięcy, w tym zabici zostali Béla, Keve i Kadocsa, a ciała ich zabrane stamtąd – jak się mówi – zostały pochowane wraz z pozostałymi Hunami przy wspomnianym pomniku[24]. Po tym, jak armia Rzymian została rozbita pod Zeiselmauer, przez wiele kolejnych lat nie byli oni w stanie zebrać się przeciw Hunom.

SRH, ss. 149 v. 15–22 – s. 150 v. 1–25; Kéza, ss. 34–38; SRH, s. 259 v. 5–26; s. 260 v. 1–19; CEU, ss. 26–28.

[a-a] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [b] *Kronika Szymona z Kézy* Ditrico. [c] *B, D* Matrinoque. [d-d] *Kronika Szymona z Kézy* noctis silentio super utres Huni Danubium in Sicambria. [e] *B, D* transfretantes; *Kronika Szymona z Kézy* transierunt. [f-i] *Kronika Szymona z Kézy* exercitum Macrini et Ditrici. [g] *B, D, V2, V3* Matrini. [h] *V2* Detriti. [j-j] *Kronika Szymona z Kézy* capere Potentia non potuit. [k-m] *Kronika Szymona z Kézy* in tentoriis campis. [k'-m] *B, D brak.* [l] *V3* et. [n] *S* trucidarent; *V5* cruciaverunt. [o] *Kronika Szymona z Kézy* Pro. [p] *Kronika Szymona z Kézy* Ditricus. [q-s] *Kronika Szymona z Kézy* in campum Tawarnucweg exivit cum Hunnis [*H, P, E* Hunis]. [r] *B* Tauarnokuelgy; *D* Tauarnokuelghy; *V3* Tanokuolgh; *V4* Tanokwelgh; *V5* Tarwokwelgh; *Kronika Szymona z Kézy* Tawarnucweg; *H, P* Tavarnucveg. [t] *Kronika Szymona z Kézy* committens. [u-w] *Kronika Szymona z Kézy* cum suorum et Macrini maximo interitu ac periculo. Fertur tamen Hunnos [*H, P, E* Hunos] in hoc loco potenter devicisse. [v] *V3* domasse. [x-z] *Kronika Szymona z Kézy* Hunnorum [*H, P, E* Hunorum] autem residuum in sua est reversum arrepta fuga tabernacula. [y] *B, D, V2, V3, V4, V5* fugierunt. [z] *V2* Tisciam; *V5* Tyciam; *S* Stisciam. [aa-aa] *Kronika Szymona z Kézy* In eo enim praelio. [ab-ab] *Kronika Szymona z Kézy* virorum. [ac] *Kronika Szymona z Kézy* C millia. [ad-ad] *Kronika Szymona z Kézy* corruerunt. [ae] *B, D* Keuaque; *V2, V5* Keweque; *S* Reuaque; *Kronika Szymona z Kézy* Cuwe; *H, P* Cuve. [af-ah] *Kronika Szymona z Kézy* etiam capitaneo ibidem interfecto. [ag] *V4, B, D, S brak.* [ah] *V3* ipsos; *B, D* ipsos deiectos. [ai-ak] *Kronika Szymona z Kézy* De militia vero Ditrici et Macrini. [aj] *B, D* Matrini; *V4* Marcrini. [ak] *V, V2, V3, V4, V5 brak.; CEU* <exercitu>; *SRH (S, V) podaje jako formę występującą wyłącznie w redakcji S.* [al-al] *B, D* tentoriis suis in campis. [am-am] *Kronika Szymona z Kézy* ante urbem memoratam. [an] *Kronika Szymona z Kézy* ducentena millia. [ao] *V* II. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Reszta rękopisów ma prawidłowy liczebnik* decem, *jak Kronika Szymona z Kézy. Por. SRH (S, V), s. 259 przyp. *; CEU, s. 28 (przyjęto liczebnik* II*) i przyp. a.* [ap] *Kronika Szymona z Kézy* perierunt. [aq] *V3* Videntes. [ar] *Kronika Szymona z Kézy* ergo. [as] *Kronika Szymona z Kézy* Ditricus. [at-aw] *Kronika Szymona z Kézy*

suorum accidisse. [au-av] *V* de. *SRH (S, V), s. 259 i przyp. ** wprowadza tę formę do tekstu zasadniczego i opatruje ją kwantyfikatorem (sic). CEU, s. 28 o formie tej wspomina tylko w przyp. b, zaznaczając, że została ona w rękopisie przekreślona. Faksimile kodeksu pokazuje, że* de *zapisane zostało na końcu wersu dokładnie pod* de *wers wyżej, stanowiące pierwszą sylabę imienia* Detricus. *Może chodzi zatem o omyłkę. Litera* d *była zapewne skrobana i jest mniej wyraźna niż* e. *Dwie ukośne kreski nad słowem pojawiają się również pięć wersów wyżej, zaznaczając chyba przeniesienie imienia* Ma-crini. *Trudno zatem wnioskować, jak wydawcy CEU.* [ax-az] *Kronika Szymona z Kézy* die altera post congressum praelii. [ay] *V3* altero. [ba] *B, D* Tolnam; *P* Tullnam. [bb] *V, SRH (S, V)* Matrino; *V4* Marcrino. *Formę identyczną z Kroniką Szymona z Kézy ma V2, V3, V5 oraz CEU (bez zaznaczania formy z V).* [bb-bb] *B, D, S brak.* [bc] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [bd-bh] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [be] *V2, V4, V5* Panonie. [bf-bf] *S* Macrini potentia nullatenus permanente. [bg] *V3, D* Tolna. [bh] *S, D, V2, V3, V5* a Vienna; *B* Uienna; *V4* Wyenna. [bi-bi] *Kronika Szymona z Kézy* Hunni intellecto, quod Macrinus et Ditricus de loco certaminis removissent sua castra. [bj-bj] *Kronika Szymona z Kézy* reversi ad locum certaminis. [bk-bk] *Kronika Szymona z Kézy* sociorum cadavera, quae [*K* qui] poterant invenire. [bl] *V4* Keuem; *V5* Kewam; *S* Reuam; *Kronika Szymona z Kézy* Cuwemque; *H, P* Cuvemque. [bm-bs] *Kronika Szymona z Kézy* prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scitico solemniter terrae commendarunt, partesque illius territorii Cuwe-Azoa [*H, P* Cuve Azoa; *E* Cuveazoa] post hac [*H, P, E* hoc] vocaverunt. [bn] *V2* Sitico; *B, V5* Scitico; *D* Scytico; *V4* Scityco; *S* Scithico; *V3* Scythico. [bo-bo] *V* stratum, ut putamus. *SRH (S, V), s. 260 i przyp. ** oznacza tę formę kwantyfikatorem (sic), ale włącza ją do zasadniczego tekstu, podobnie CEU, s. 28 i przyp. d.* [bp] *V3, V4 brak.* [bq-bq] *B, D* erecta est. [br-br] *V3* Keueoza; *S* Reuaoza; *B, D* Keuehaza. [bt-bx] *Kronika Szymona z Kézy* Cognita itaque armorum et animi occidentis nationis qualitate et quantitate, Huni animum resummendo, exercitu resarcito adversus Ditricum et Macrinum versus Tulnam pugnaturi perrexerunt. [bu] *V5* preceswsu. [bv] *B, V3* Tolnam; *D* Tolna. [bw] *V5* soli. [by] *B, D* Matrino, *V4* Marcrino. [by-by] *Kronika Szymona z Kézy* Quorum adventum Ditricus ut cognovit. [bz] *V3* Cesumaur; *B, D, V5* Cezmaur; *Kronika Szymona z Kézy* Cezunmaur; *P* Cesunmaux; *E* Cesummaur. [ca-ca] *Kronika Szymona z Kézy* eis contravenit [*H, P, E* convenit]. [cb] *V4, Kronika Szymona z Kézy brak.* [cc-cp] *Kronika Szymona z Kézy* praelium est commissum tam vehemens ac hostile, ut Wela, Rewa et Caducha, Hunnorum illustres capitanei cum aliis XL millibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadavera abinde removentes apud statuam memoratam cum caeteris sociis subterrarunt. Occubuit quoque Macrinus ex Romano exercitu ipso die et quamplures principes Germanorum Ditrico per iaculum in fronte lethaliter vulnerato et quasi toto exercitu occidentis interempto ac fugato. [cd] *B, D, V2* Matrinus; *V4* Marcrinus. [ce] *D brak.* [cf] *S* interrupto. [cg] *V4, V5* et. [ch] *V3* Vela; *S* Uella; *B, D* Bela. [ci-ck] *B, D* Cadicha et Keue; *S* Radicha et Cue. [cj] *B, D* Keue; *S* Cue. [ck] *V5* Kadyca. [cl-cl] *B, D brak.* [cm] *S, V4* Cezumaur; *B, D, V5* Cezmaur; *V3* Kesumaur. [cn] *V2* despersus. [co] *V3* congregare.

P r z y p i s y:

22 Tekst wspólny z rozdz. 9 *Kroniki Szymona z Kézy*.

23 Możliwa jest też interpretacja *Keveháza*. Por. przyp. tekstowy br-br.

24 Monument upamiętniający poległych określany jest raz jako *sollempnis lapidea*, innym razem jako *statua*. Nie mamy więc pewności, co naprawdę on przedstawiał.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Austria; → Cisa; → Dunaj; → Dytryk z Werony; → Hunowie; → Kadocsa; → Keve; → Macrinus; → Niemcy; → Panonia; → Potenciana; → Romanie; → Scytia, Scytowie; → Sicambria; → Tárnokvölgy; → Tulln; → Wela; → Wiedeń; → Zeiselmauer

C. 10

Kronika budzińska (B, S)	*Kronika obrazkowa*
Tunc Huni	[a-]De electione Atyle regis Hungarorum et de victoria eiusdem monarchiali[-a] [b-]Anno ab[c] incarnatione[d] Domini quadringentesimo primo, ab ingressu vero Hungarorum in Pannoniam[e] anno XXVIII-o [f-]Hungari sive Huni[-f] concordi voluntate[-g]

Rozdz. 10[25]

Kronika budzińska (B, S)	*Kronika obrazkowa*
Następnie Hunowie	O wyborze Attyli, króla Hunów, i jego królewskich zwycięstwach. W 401 roku od Wcielenia Pańskiego i w 28 roku od przybycia Węgrów do Panonii, Węgrzy, tzn. Hunowie, wspólną wolą

[h-]Atylam filium Bendekus[i] consuetudine Romanorum super se[-j] regem prefecerunt[k], [l-]qui primo[m] unus de capitaneis habebatur[-n], [o-]et ipse[-o] Budam [p-]fratrem suum de flumine Tysce[q] usque Don [r-r] principem[-s] constituit ac rectorem [t-]vocarique[u] se faciens[-v] [w-]regem Hungarorum[-w], [x-]metum orbis, [y-y] flagellum Dei[-z]. [aa-]Atyla[ab] Dei gratia filius Bendekus[ac], nepos[ad] magni Magor[ae], nutritus in Engadi[af], rex Hunorum[ag], Medorum[ah], [ai-]Gottorum, Danorum[-ai], metus orbis terre et flagellum Dei[-aj]. Erat enim rex Atila[ak] colore teter, oculis furiosus[al], [am-]elatus incessu, pectore lato[-am], barbam prolixam [an-an] deferebat. [ao-]In archa sua es tenere contempnebat[ap], audacie quidem temperate, astutissimus[aq] in preliis ac solicitus, fortitudinis conpetentis suo corpore habebatur, in voluntate magnanimus, armis politis, mundis[ar] thabernaculis cultuque utebatur[-as]. [at-]Amabatur siquidem ab extranea natione, eo quod esset liberalis [at'-]ac[au] conmunis[-av], ex natura vero seve-

wcześniej był on jednym z dowódców. On zaś powołał swego brata Budę jako księcia i namiestnika ziem od rzeki Cisy po Don. Sam natomiast kazał się nazywać królem Węgrów, postrachem świata, biczem Bożym; Attylą, z łaski Bożej, synem Bendekusa, wnukiem wielkiego Magora, wychowanym w Engaddi, królem Hunów, Medów, Gotów, Danów, postrachem świata i biczem Bożym. Król Attyla miał brzydką karnację, szaleństwo w oczach, pyszny chód, szeroką pierś, obfitą brodę, a poza tym był wyjątkowo kochliwy. Gardzący trzymaniem pieniędzy w skrzynce, umiarkowanego charakteru; w walce bardzo przebiegły i mający wszystko pod kontrolą; odznaczał się właściwą siłą cielesną, wielkodusznością; z bronią, sprzętami namiotowymi i rytualnymi[26] obchodził się w stosowny sposób. Był kochany przez obce ludy, gdyż cechował się szczodrobliwością i prostotą w obejściu; z natury surowy, budził

ritatem[aw], quam[ax] habebat, [ay-]mirabiliter [az-az] [ba-]a suis[-bb] timebatur[-bc]. [bd-]Linguarum ideoque diversarum nationes[be] de finibus orbis[bf] terrae ad eum[-bg] confluebant, quibus [bh-]liberaliter pro posse[-bh] affluebat. [bi-]Habebat enim[bj] decem[-bk] milia curruum falcatorum, [bl-]diversas machinas et omnia ingenia, quibus castra urbesque confringuntur, que in suo exercitu secum ferebat[-bl]. Thabernacula quidem[bm] variis modis [bn-]diversorum[bo] regnorum[-bp] [bq-]operata habere consueverat[-bq]. Unum tamen[br] habebat sic celebre ac[bs] sollempne, ut ex laminis[bt] aureis mirifice coniunctim[bu] solidatum[bv], modo solvi et nunc reconiungi [bw-]ad tendentium[-bw] staret voluntatem[bx]. Columpne eius[by] ex auro laborate habentes iuncturas[bz], opera ductilia, in medio tamen[ca] vacue, in [cb-]suis iuncturis[-cb] [cc-]lapidibus pretiosis fabrefacte[cd] iungebantur[-ce]. Sed et[cf] sua maristalla[cg], dum pergeret ad[ch] exercitum, [ci-]diversarum patriarum equis replebatur[-ci], quos quamvis visus esset[cj] habuisse [caros][ck], largiter tamen[cl] egentibus tribuebat, ita [cm-]quidem, ut[-cm] duos[cn] haberet aliquando pro usu equitandi. Istae vero[co] maristalle[cp] ex [cq-]bisso et purpura[-cq] habebant paraturam. [cr-]Sed et regales selle[-cr] ex auro [cs-]fuerant[ct] et lapidibus pretiosis[-cu] laborate[cv]. Mensa [cw-cw] erat tota aurea, vasa etiam coquinaria[cx] [cy-]aurea erant[-cy]. Talamus autem[cz] eius ex auro purissimo [da-]mirifice fabrefactus[db] secum in exercitu[-dc] ferebatur. [dd-]In huiusmodi[de] [df-]igitur et aliis[-dg] seculi[dh] pompis Atyla[di] rex Hunorum[dj] erat gloriosus[-dk]. Expeditio [dl-]vero sua[-dl] preter extraneas[dm] nationes decies centenis [dn-]milibus[do] virorum[dp] armatorum[-dq] replebatur, ita quidem, ut[dr] si[ds] unum Sciticum[dt] decedere contigisset[du], [dv-]statim[dw] pro ipso alter[-dx] ponebatur. [dy-]Arma quidem[-dy] gentis

niezwykłą bojaźń u swoich. Dlatego też ludy różnych języków przybywały do niego z krańców świata, a on wynagradzał je tak szczodrze, jak tylko mógł[27]. Dysponował zaś dziesięcioma tysiącami rydwanów, zaopatrzonymi w ostrza, różnymi machinami i wszelakim sprzętem, którymi niszczył fortece i miasta, a wszystko to zabierał wraz ze swoim wojskiem. Przechowywał też namioty sporządzone według rozmaitych zwyczajów wielu królestw. Jeden z nich był wyjątkowo zdobiony i szczególnie sławny: sporządzony z tak subtelnie połączonych złotych blaszek, że mógł swobodnie być składany, przenoszony i ponownie rozkładany. Jego kolumny, zbudowane ze złotych arkuszy, były w środku puste, a w miejscu połączeń arkuszy wpasowane zostały kamienie szlachetne. Także jego stajnie, gdy szykował się na wyprawę, napełniały się końmi różnorodnego pochodzenia. Chociaż widać było, że są mu drogie, to jednak szczodrze nimi obdarowywał potrzebujących, tak że czasami miał tylko dwa nadające się do jazdy. Same zaś stajnie wyłożone były byssosem[28] i purpurą. Także królewskie siodła były zrobione ze złota i drogich kamieni. Cały złoty był stół, złote były naczynia kuchenne; łoże też z najczystszego złota, kunsztownie wykonane, zabierane przezeń na wyprawę. W taki i na wiele jeszcze innych sposobów słynny był doczesny przepych Attyli. Jego armia, wyłączywszy obce ludy, liczyła milion zbrojnych, tak że jeśli jeden Scyta poległ, natychmiast zastępował go następny. Uzbrojenie ochronne jego ludu było sporządzone rozmaicie, głównie ze skór i różnych metali; posiadano zwykle łuk i bardzo ostre lance oraz sztylety przy-

eius ex corio[dz] maxime et [ea-ea] metallis variis diversimode fuerant[eb] laborata, [ec-]arcus[ed] habens[ee] et lanceas acutissimas pariter et cultros accinctos in femore[-ef]. Banerium[eg] quoque regis Atile[eh], quod in suo[ei] scuto[ej] gestare consueverat, similitudinem austuris[ek] [el-]in capite[-el] habebat [em-em] cum corona. Quod[en] signum[eo] Hungari[ep] [eq-]dum se regerent[er] per communitatem, usque [es-es] tempora ducis Geyche[et] filii Toxun[-eu], in exercitu semper communium[ev] gestavere. [ew-ew].

Kronika Szymona z Kézy
[Zakończenie]

In istis itaque et aliis pompis huiusmodi Ethela rex Hunnorum[ex] prae caeteris regibus sui[ey] temporis gloriosior erat in hoc mundo. Civitatum, castrorum et urbium dominus[ez] fieri cupiebat et super illas dominari, habitare vero in ipsis contemnebat. Cum gente enim sua in campis cum tabernaculis et bigis incedebat, extera natio, quae eum sequebatur, in civitatibus et in[fa] villis[fb]. Indumentorum vero modus et[fc] forma [fd-]sibi et genti[-fd] modum Medorum continebat.

SRH, s. 150 v. 26–29, s. 151 v. 1–31, s. 152 v. 1–14; Kéza, ss. 38–44; SRH, s. 260 v. 20–26, s. 261 v. 1–22, s. 262 v. 1–27, s. 263 v. 1–15; CEU, ss. 30–34.

pasane do biodra[29]. Herb króla Attyli, umieszczony na trzymanej przezeń tarczy, był podobny do jastrzębia z koroną na głowie[30]. Węgrzy, tak długo, jak rządzili się jako wspólnota, aż do czasów księcia Gejzy, syna Taksonya, zawsze nosili w wojsku ten wspólny znak.

Kronika Szymona z Kézy
[Zakończenie]

W taki i na wiele jeszcze innych sposobów Attyla, król Hunów, sławniejszy był od innych królów swego czasu na tym świecie. Pragnął być panem społeczności, zamków i miast oraz nad nimi panować. Gardził wszakże zamieszkiwaniem wśród nich. Oto bowiem wraz ze swoim ludem stacjonował na polach w namiotach i wozach, podczas gdy inna społeczność, która za nim podążała, w miastach i wsiach. Własnym i swego ludu sposobem i stylem ubioru kontynuował zaś obyczaj Medów.

[a-a] *V4* De electione Atyle regis Hungarorum et de Victoria eiusdem monarchiali sequitur; *V2* De electione Atyle regis Hungarorum et de Victoria eiusdem monarchiali et sic incipit. *Kronika budzińska i Kronika Szymona z Kézy brak.* [b-g] *Kronika Szymona z Kézy* Postquam vero exercitus se dispersit. [c] *V4 brak.* [d] *V4* incarnationis. [e] *V5* Panoniam. [f-f] *V4* Huni sive Hungari. [g] *D* voluntate tunc. [h-j] *Kronika Szymona z Kézy* Romano more Huni super se Ethelam. [i] *V4* Bendegwz; *V2, V5* Bendeguz. [k] *Kronika Szymona z Kézy* praeficiunt; *P* perficiunt. [l-n] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [m] *V3, V4* primus. [o-o] *Kronika Szymona z Kézy* ipseque. [p-s] *V2 brak.* [q] *D* Tyscie; *B* Tyscia; *V4* Tiscie; *V5* Tycie; *S* Tisce; *Kronika Szymona z Kézy* Tize; *H, P* Tiza. [r-r] *Kronika Szymona z Kézy* super diversas exteras nationes. [t-v] *Kronika Szymona z Kézy* Ipse autem seipsum. [u] *S* vocari. [v] *V2* fecit. [w-w] *Kronika*

Szymona z Kézy Hunorum regem. *To znamienna różnica między autorami z XIII i XIV w.* [x-z] *B* Titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat; *D* metum orbis et flagellum Dei, titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat. [y-y] *D* et. [aa-aj] *Kronika Szymona z Kézy* a subiectis suis fecit appellari. [ab] *B, D* Atila; *S* Atylla. [ac] *S, B, D, V3* Bendekuz; *V2* Bendeguz; *V4* Bendegwz; *V5* Bendekws. [ad] *V3* nepus. [ae] *S, D* Nemproth; *B* Nemroth, qui est; *V5* Nemproth Magor. [af] S Eugadi. [ag] *B, D* Hungarorum. *Na przykładzie tej odmianki widzimy synonimiczne traktowanie pojęcia Hunów i Węgrów przez późnośredniowiecznych kronikarzy.* [ah] *B* Medorum et; *D* Dariorum et. [ai-ai] *B, D, S* Gothorum. [ak] *V2, V3, V4, V5* Atyla; *S* Atylla; *Kronika Szymona z Kézy* Ethela. [al] *Kronika Szymona z Kézy* nigris et furiosis. [am-am] *Kronika Szymona z Kézy* pectore lato, elatus incessu, statura brevis. [an-an] *Kronika Szymona z Kézy* cum Hunnis; *H, P, E* cum Hunis. [ao-as] *Kronika Szymona z Kézy* Audaciae quidem temperantis erat, in praeliis astutus et solicitus, suo corpore competentis fortitudinis habebatur. In voluntate siquidem magnanimus, politis armis, mundis tabernaculis cultuque utebatur. Erat enim venereus ultra modum. In archa sua aes tenere contemnebat, propter quod ab extera natione amabatur, eo quod liberalis esset ac communis. [ap] *V3* contenebat. [aq] *V4* statuissimus. [ar] *V2* mundisus. [at-av] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [at'-av] *V2* aconmunis. [au] *B, D, V4* et. [aw] *V, SRH (S, V), CEU* serenitatem. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *V2, V3, V4* severitatem; *S* seretinitatem; *Kronika Szymona z Kézy* severitas; *K, SRH* severitatem; *E* ex nimia vero severitate. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [ax] B, *D, V3, V4 brak.* [ay-bb] *Kronika Szymona z Kézy* a suis Hunnis mirabiliter. [az-az] *B, D* etiam. [ba-bc] *V3* timebatur a suis. [bd-bg] *Kronika Szymona z Kézy* Nationes ideoque regnorum diversorum ad ipsum de finibus orbis terrae. [be] *Ta forma widnieje w Kronice Szymona z Kézy i w Kronice budzińskiej. W Kronice obrazkowej zapis niejednoznaczny. SRH (S, V) czyta* nationum; *CEU podaje w tekście zasadniczym formę* nationes *oraz w przyp. b do s. 32*: forse nation(um). *Abrewiacja nie jest jednoznaczna i umożliwia też lekturę* nationes. [bf] *V5* urbis. [bh-bh] *Kronika Szymona z Kézy* pro posse liberaliter. [bi-bk] *Kronika Szymona z Kézy* Decem enim. [bj] *V5* etiam. [bl-bl] *Kronika Szymona z Kézy* in suo exercitu deferri faciebat cum diversis generibus machinarum, quibus urbes et castra destrui faciebat. [bm] *Kronika Szymona z Kézy* etiam. [bn-bp] *Kronika Szymona z Kézy* regnorum diversorum. [bo] *V3* divisorum. [bq-bq] *B, D, Kronika Szymona z Kézy* habere consueverat operata. [br] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [bs] *Kronika Szymona z Kézy* et. [bt] *B, D* laminibus. [bu] V5 coniunctum. [bv] *W Komp.* solidata, *tak też w SRH (S, V) – forma opatrzona kwantyfikatorem (sic). W CEU w tekście* solidat<um>, *w przyp. b do s. 32 wskazanie na formę rękopisów* solidata. *Kronika Szymona z Kézy* solidatum. [bw-bw] *Ta forma w B, D i Kronice Szymona z Kézy. W reszcie przekazów oraz w SRH (S, V)* attendentium. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* [ad] attendentium. [bx] *V5* voluntate. [by] *Kronika Szymona z Kézy* cuius. [bz] *Kronika Szymona z Kézy* iunctiones. [ca] *B, D brak.* [cb-cb] *Kronika Szymona z Kézy* iuncturis suis. [cc-ce] *Kronika Szymona z Kézy* pretiosis lapidibus iungebantur mirabiliter fabricatae. [cd] *B, D, Kronika Szymona z Kézy* fabricate. [ce] *V4* coniungebantur. [cf] *Kronika Szymona z Kézy* etiam. [cg] *V5* maristella. [ch] *Kronika Szymona z Kézy* in. [ci-ci] *Kronika Szymona z Kézy* equis diversarum patriarum replebatur. *Słowo* replebatur *opuszczone w Kronice obrazkowej, CEU* <replebatur>. [cj] *V5* essent. [ck] *Słowo dodaje SRH i Kéza (z zaznaczeniem, s. 40 przyp. b, że zostało ono dodane przez wydawcę). SRH (S, V), s. 262 przyp. ***:* Supplendum est: caros; *CEU, s. 32*: <caros> habuisse. [cl] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [cm-cm] *B, D* tamen quod. [cn] *B, D, S* duos vix; *Kronika Szymona z Kézy* vix duos. [co] *Kronika Szymona z Kézy* ergo. [cp] *V5* maristelle. [cq-cq] *Kronika Szymona z Kézy* purpura et bisso. [cr-cr] *Kronika Szymona z Kézy* Sellae vero regales. [cs-cu] *Kronika Szymona z Kézy* et lapidibus pretiosis fuerant. [ct] *V4* erant; *V5* fuerat. [cv] *V2* preparate. [cw-cw] *Kronika Szymona z Kézy* autem eius. [cx] *B, D, Kronika Szymona z Kézy* coquinarum; *V5* cioquinaria. [cy-cy] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [cz] *Kronika Szymona z Kézy* quidem. [da-dc] *Kronika Szymona z Kézy* laboratu mirifico in exercitu secum. [db] *Tak B, D*; *V5* fabrefacto; *V, V2, V3, V4, S, SRH (S, V)* fabrefacte. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* fabrefact<us>. [dd-dk] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [de] *V4* huius. [df-dg] *V3* et aliis igitur. [dh] *B, D* huius mundi. [di] *B* Atila, *S* Atylla; *V5* Athyla. [dj] *V3* Hunnorum. [dl-dl] *Kronika*

Szymona z Kézy autem eius. [dm] *B, D, S, Kronika Szymona z Kézy* exteras. [dn-dq] *Kronika Szymona z Kézy* armatorum millibus. [do] *V3* militibus. [dp] *D brak.* [dq] *D brak.* [dr] *V3, V4 brak.* [ds] *S brak.* [dt] *V2, V5* Scyticum; *S* Sithicum; *V3* Stuticum; *H* Scythicum; *P* Schyticum. [du] *V5* contingisset. [dv-dx] *Kronika Szymona z Kézy* alter pro ipso confestim. [dw] *B, D* continuo. [dy-dy] *Kronika Szymona z Kézy* Sed arma. [dz] *S, V2, V3, V4* coreo. [ea-ea] *Kronika Szymona z Kézy* etiam. [eb] *V3* fuerunt. [ec-ef] *Kronika Szymona z Kézy* ferens arcus, cultros et lanceas. [ed] *V5* arcos. [ee] *V4* habentes. [ef] *V4* fervore. [eg] *B, D, S* Baluerium; *V, V2, V3, V4, V5* Galnerium. *SRH (S, V) obie formy opatruje kwantyfikatorem (sic), zwracając uwagę, że forma Kroniki Szymona z Kézy* Banerium *nigdzie nie występuje w Komp. CEU* <Ba>nerium. [eh] *V2, V3, V4, V5* Atyle; *S* Atylle; *Kronika Szymona z Kézy* Ethelae. [ei] *Kronika Szymona z Kézy* proprio. [ej] *V5* scutu. [ek] *V5* austeris; *Kronika Szymona z Kézy* avis. [el-el] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [em-em] *Kronika Szymona z Kézy* quae Hungarice turul dicitur, in capite. *Oznacza to opustkę przez Kompozycję kronikarską z XIV w.* węgierskiej nazwy totemicznego ptaka. [en] *Kronika Szymona z Kézy* Istud; *H,P, E* illud. [eo] *Kronika Szymona z Kézy* enim banerium. [ep] *V5* Hungaria; *Kronika Szymona z Kézy* Hunni; *H, P, E* Huni. [eq-eu] *Kronika Szymona z Kézy* usque tempora ducis Geichae, dum se regerent pro communi. [er] *V5* regeret. [es-es] *V4* ad. [et] *V5* Geysse. [eu] *V3, V4, V5* Toxon. [ev] *Kronika Szymona z Kézy* secum. [ew-ew] *Kronika Szymona z Kézy podaje tekst opuszczony przez Komp., który przytaczamy w tekście zasadniczym.* [ex] *H, P, E* Hunorum. [ey] *H, P* suis. [ez] *H, P* domos. [fa] *P brak.* [fb] *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) oraz w przyp. * s. 152 dopisuje* habitabat. [fc] *H, P* ac. [fd-fd] *K, SRH* sibi et gente; *H, P* sua et gentis. *SRH opatruje formę* sibi et gente *kwantyfikatorem (sic) oraz w przyp. ** s. 152 rekonstruuje jako* sibi et (recte) genti. *Ta forma też w Kéza.*

P r z y p i s y:

25 Tekst wspólny z rozdz. 10 *Kroniki Szymona z Kézy*.

26 W oryg. *cultuque*: przez opozycję do pozostałych wymienionych w zdaniu przedmiotów, pod tym słowem kryją się rzeczy, należące do sfery kultury duchowej.

27 Ta charakterystyka Attyli bardzo przypomina charakterystykę księcia Gejzy choćby w *Żywotach św. Stefana*, gdzie pierwszy władca Węgier również przedstawiony został jako okrutny dla swoich, lecz przystępny dla cudzoziemskich przybyszów.

28 Bezcenne tekstylium, wyrabiane z wydzieliny mięczaków *pinna nobilis*, por. Jaroszyński & Kotłowska, 2013, ss. 39–46.

29 Opis wojska Attyli przypomina opis wojsk króla Dariusza w zaginionej węgierskiej *Legendzie Aleksandra Wielkiego*, znanej nam dziś wyłącznie z przekładu na języki południowosłowiańskie. Legenda ta była zdaniem László Hadrovicsa przeróbką greckiej *Legendy* autorstwa Pseudo-Kallistenesa, najbardziej zbliżoną do redakcji γ (w cyt. pracy C), zachowanej w rękopie paryskim z końca XVI w. (Hadrovics, 1960, ss. 288–289). Zdaniem uczonego, węgierskojęzyczna *Legenda* mogła powstać w czasach Béli III, wychowanego w Konstantynopolu na następcę tronu Cesarstwa. Dzieło na chorwacki w wersji czakawskiej mógł przełożyć dworzanin Ludwika Wielkiego Novak de Croacia, który w 1368 r. ufundował mszał głagolicki do katedry zagrzebskiej. Legenda zachowała się w dwóch wersjach: wspomnianej czakawskiej oraz przeróbce starocerkiewnosłowiańskiej w wersji serbskiej. Obie te wersje cieszyły się sporą popularnością na przełomie średniowiecza i ery nowożytnej, docierając nawet do Rosji. Por. Hadrovics, 1960, ss. 235–293. O „serbskiej legendzie o Aleksandrze powstałej prawdopodobnie w XIV w. w Dalmacji lub Bośni" wspomina na marginesie swoich studiów Wanda Gawłowska, ale nie zna ustaleń László Hadrovicsa (Gawłowska, 1990, s. 144 i przyp. 7).

30 Tekst Szymona z Kézy dodaje jeszcze, że chodzi o ptaka zwanego po węgiersku *turulem*. Nazwę tę pomijają kroniki wywodzące się z *Kompozycji kronikarskiej z XIV w*. Zob. też przyp. tekstowy em-em.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Bendekus; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Buda (1) ; → Cisa; → Don; → Duńczycy; → Engaddi; → Gejza (1); → Hunowie; → Medowie; → Mogor; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Taksony; → Turul; → Węgrzy

Kronika Szymona z Kézy

C. 12

Tertia vero exercitus societas, quae fuerat contra Miranniamonam[a] destinata, propter moram interesse non valens in praelio, remansit usque vitam Ethelae[b] Katalaunis[c], habitatores tandem Katalauniae[d] sunt effecti. Erant enim soli Hunni[e] praeter exteras nationes CCC. millia XXX. millia et XXXII. Hunni[f]. Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei[g] constituti, qui Hunorum lingua spani[h] vocabantur, ex quorum nominibus tota Ispania[i] postmodum est vocata, cum primo vocati essent Catalauni[j].

Rozdz. 12[31]

Trzeci zaś oddział wojska, który został wysłany przeciw Amīrowi al-mu'nimīnowi, nie wziąwszy udziału w walce z powodu spóźnienia, pozostał przez całe życie Attyli w kraju Katalończyków i w końcu na stałe w Katalonii zamieszkał. Nie licząc innych ludów, samych Hunów było 330 032. Wielu spośród tych Hunów zostało ustanowionych dowódcami w wojsku, których w języku huńskim zwie się *spani.* Stąd później przyjęło się nazywać całą Hiszpanię, jako że wcześniej jej mieszkańcy zwani byli Katalończykami[32].

SRH, s. 155 v. 4–12; Kéza, ss. 48–50.

[a] *H, E* Miramammonam; *P* Miranamonam. [b] *E brak.* [c] *P* Catalaunis. [d] *P* Catalauniae. [e] *H, P, E* Huni. [f] *H, P, E* Huni. [g] *H, P* capitaneis. [h] *P* spain. [i] *P* Hispania. [j] *E* Katalauni.

P r z y p i s y:

31 Tekst *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* w inny sposób niż *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 12, opowiada o powstaniu Hiszpanii. Dlatego w tym rozdziale rezygnujemy z porównywania tekstów obydwu kronik i publikujemy je osobno.

32 Fantastyczna etymologia Katalonii od Pól Katalaunijskich, gdzie rozegrała się bitwa opisana w opuszczonym przez nas rozdz. 11, i Hiszpanii, której nazwa miała pochodzić od węgierskiego urzędu *ispána*, czyli żupana, kasztelana. Słowo jest pochodzenia słowiańskiego.

→ Amīr al-mu'nimīn; → Attyla; → Hiszpania, Hiszpanie; → Hunowie; → Katalonia, Katalończycy; → Żupan

C. 12

Tertia vero pars exercitus Atyle[a] regis, que non potuit in hoc prelio interesse, timens Atylam[b] propter moram, [c-]usque [d-d] vitam Atyle[e] remansit Chatalaunis[f], eiusdem[-g] patrie habitatores tandem[h] sunt effecti Pannoniam[i] nolentes[j] remeare. Erant enim soli Huni[k] adversus[l] Miramammonam[m] destinati [n-]sexaginta quinque[-n] milia excepta extera[o] / extranea[p] natione. Ex his etiam Hunis[q] plures fuerant[r] capitanei constituti[s], qui lingua ipsorum[t] spani[u] vocabantur, ex quorum[v] quidem nominibus Yspania[w] tota[x] nomen assumsit.

SRH, s. 267 v. 1–11; CEU, s. 38.

Rozdz. 12

Trzecia zaś część wojska króla Attyli, która nie mogła wziąć udziału w tej bitwie, obawiając się Attyli z powodu spóźnienia, przez całe jego życie pozostała wśród Katalończyków; tak że stawszy się w końcu mieszkańcami tej ziemi, nie chciała powrócić do Panonii. Samych zaś Hunów wysłanych przeciw Amīrowi al-mu'nimīnowi było 65 tysięcy, nie licząc innych ludów. Wielu spośród tych Hunów zostało ustanowionych dowódcami, których w ich języku zwie się *spani*; stąd cała Hiszpania przyjęła nazwę.

[a] *B, D* Atile; *S* Atylle. [b] *B, D* Atilam; *S* Atyllam. [c-g] *V2 brak*. [d-d] *S* ad. [e] *B, D* Atile; *S* Atylle. [f] *S* Chatalaunis; *B* Cathalaunis; *D* Cathalanis; *V3, V5* Cathalamus. [h] *V3, V4 brak*. [i] *S, V2, V4* Panoniam. [j] *V3, V5* volentes. [k] *B, D* qui. [l] *V3* adversaria. [m] *V4* Miromammonam; *S* Mirammamonam; *V5* Mirammanonam. [n-n] *V5* sexagintaque. [o] *Forma Kroniki budzińskiej zbliżona do formy Kroniki Szymona z Kézy*. [p] *Forma Kroniki obrazkowej*. [q] *S* Huni. [r] *B, D, V3* erant. [s] *B, D* statuti. [t] *B, D* eorum. [u] *V4* epani. [v] *B, D* quibus. [w] *S* Spania; *B, D, V3* Hispania; *V2* Hyspania. [x] *V3, V4* totum.

→ Amīr al-mu'nimīn; → Attyla; → Hiszpania, Hiszpanie; → Hunowie; → Katalonia, Katalończycy; → Panonia; → Żupan

C. 13

[a-]In loco siquidem prelii diebus paucis Atyla[b] commorante regressus est demum[-c] cum victoria venitque[d] [e-]in civitatem Tolosanam[-e], [f-]in qua per cives[g] cum summa laude est receptus[-h]. [i-]Abinde se removens abiit contra[-i] Remensem[j] civitatem, [k-]scilicet capitalem urbem[-k] Gallicorum[l], que ei[m], [n-]dum pergeret Cathalanniam[-n], resisterat[o] [p-]vehementer, quam occupans sine mora, omnes [q-q] quos ibi reperit, igne ac[r] gladio deva-

Rozdz. 13[34]

Pozostając na miejscu bitwy przez kilka dni, Attyla w końcu powrócił zwycięsko i wkroczył do miasta Tuluzy, gdzie został przyjęty przez mieszkańców z największymi honorami. Wyszedłszy stamtąd, zwrócił się przeciw społeczności Reims, tzn. głównemu miastu Gallów, które mu się twardo przeciwstawiło, gdy dążył ku Katalonii. Zająwszy je bez zwłoki, zgładził ogniem bądź mieczem każdego, kogo w nim za-

stavit[-s]. Taliterque tota[t] [u-]Francia et Flandria[-u] demolita [v-]pervenit Coloniam[-v], ubi Sanctam Ursulam[w], Bractanorum[x] regis filiam cum undecim[y] milibus virginum Hunorum feritas crudeliter iugulavit. [z-z] [aa-]Reno[ab] [ac-]ibidem Colonie[-ac] transpassato deinde[ad] intrans[ae] Turingiam[af] apud Ysmacum[ag] civitatem [ah-ah] curia sollempni in ipsa[-ai] celebrata, super Dacos, Noruanos[ak], Frisones[al], Lytuanos[am] et Prutenos[an] exercitum [ao-ao] destinavit, quos[ap] devictos[aq] [ar-]sibi fecit deservire[-ar]. [as-]Egressus vero curia celebrata Siccambriam[at] Pannonie[-au] civitatem intravit[-av], [aw-]in qua propriis manibus Budam[ax] fratrem suum[-ay] interfecit [az-]ac corpus eius[ba] in Danubium[bb] proiecit[-bc], [bd-]quam ipse[-bd] Atyla[be] in partibus occidentalibus[bf] demorante[bg], [bh-]ibidem Buda[-bh] inter ipsum[bi] et Atylam[bj] [bk-]fratrem suum[bk] metas statutas[bl] transgressus fuerat dominando. [bm-]Nam Siccambriam[bn] suo nomine fecerat nominari Budawara[-bo]. Et quamvis [bp-]rex Atyla[bq] Hunis et[br] aliis gentibus posuisset interdictum[-bs], ut [bt-]eadem civitas non Budauara[bu], sed urbs Atyle[bv] vocaretur[-bw], Teutonici[bx] interdictum[by] formidantes [bz-]Eccylburg[ca] eam vocant, [cb-]id est[-cb] urbs[cc] Atyle[-cd], Hungari[ce] vero[cf] [cg-]interdictum non curantes[ch] adhuc[ci] eam Ovbudam[cj] usque hodie vocant et appellant[-ck]. His[cl] itaque sic[cm] peractis quinque[cn] annis Siccambrie[co] requievit speculatoribus suis per[cp] mundi quatuor partes [cq-]destinatis[cr] sive[-cs] distributis. Speculatorum quidem[ct] prima societas[cu] [cv-]de[cw] Siccambria[cx] ordinatim[-cy] in quantum unius[cz] clamor[da] [db-]potuisset ad alium exaudiri[-db], [dc-]die ac nocte Colonie, Germanie civitate[-dc] stare consueverat, altera pars[dd] usque Lytuam[de], tertia in [df-]littore Don fluvii[dg] id est Etul[dh], sed[di] quarta statio[-dj] Yadrie[dk], [dl-]Dalmacie civitate[-dm] con-

stał. Po tak wielkim spustoszeniu całej Francji i Flandrii udał się do Kolonii, gdzie bestialstwo Hunów bezlitośnie zamordowało świętą Urszulę, córkę króla Brytów[35], wraz z jedenastoma tysiącami dziewic. Przeprawiwszy się zatem przez Ren w Kolonii, wkroczył do Turyngii pod miastem Eisenach, a po odbyciu tam uroczystego zebrania wysłał wojsko przeciw Danom, Normanom, Fryzom, Litwinom i Prusom, których pokonał i sobie podporządkował[36]. Wyruszywszy po uroczystym zebraniu, wkroczył do Sikambrii, miasta Panonii, w którym własnymi rękoma zabił swego brata Budę, a jego ciało wrzucił do Dunaju. Albowiem gdy sam Attyla przebywał na terenach zachodnich, tutaj Buda naruszył przemocą granice ustaleń poczynionych z bratem. Otóż nakazał, aby Sikambria zmieniła nazwę na Budavára, pochodzącą od jego imienia. A chociaż Attyla nakazał Hunom oraz innym ludom, aby to miasto nazywało się nie Budavára, lecz „miastem Attyli", co ze strachu przyjęli Niemcy, zowiąc je Etzelburg, to sami Węgrzy, nie dbając o nakaz, tak wówczas, jak i dziś, wołają na nie „Óbuda". Po tych przedsięwzięciach przez pięć lat odpoczywał w Sikambrii, podczas gdy jego szpiedzy zostali wyznaczeni i rozesłani na cztery strony świata. Pierwsza grupa szpiegów z Sikambrii, rozstawiona na odległość głosu, dzień i nocą zachowywała kontakt z Kolonią; druga aż z Litwą, trzecia z wybrzeżem rzeki Don, tzn. Etul, a czwarta z Zadarem, miastem w Dalmacji. Dzięki ich głosom i krzykom cztery strony świata mogły wiedzieć, co Attyla czyni, bądź jakiej wojennej wyprawie się poświęca.

sistebat[-dn]. Quorum [do-]quidem clamore et voce[-do], quid[dp] Atyla[dq] ageret, vel[dr] quali exercitationi [ds-]esset deditus[-ds], [dt-]mundi quatuor partes scire potuissent[-dt33].

SRH, s. 155 v. 13–21, s. 156 v. 1–21; Kéza, ss. 50–52; SRH, s. 267 v. 12–21, s. 268 v. 1–21, s. 269 v. 1–10; CEU, ss. 38-40.

[a-c] *Kronika Szymona z Kézy* Demorantibus siquidem Ethela et Hunnis [*H, P, E* Hunis] in Belvider [*H, P, E* Beluider] aliquamdiu, tandem regressi. [b] *B, D* Atila; *S* Atylla. [d] *Kronika Szymona z Kézy* intraverunt. [e] *V4* Tolossanam; *V5* Tolonasam; *V2* Colosanam. [e-e] *Kronika Szymona z Kézy* Tolosanam civitatem. [f-h] *Kronika Szymona z Kézy* ubi a civibus cum laude summa sunt suscepti. [g] *V5* cuis. [i-i] *Kronika Szymona z Kézy* Indeque recedentes. [j] *S* Remessem; *E* Rhemensem. [k-k] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [l] *S* Galigorum. [m] *Kronika Szymona z Kézy* Ethelae. [n] *S, D, V3* Cathalaniam; *V4* Cathalonniam. [n-n] *Kronika Szymona z Kézy* in eundo. [o] *B, D, S, Kronika Szymona z Kézy* restiterat. [p-s] *Kronika Szymona z Kézy* igne concremarunt, militia et civibus, qui [*Tak H, P, Kéza*; *K, SRH* quae; *E* quod] se in ea [*E zamiast* in ea *podaje* ita] recluserant [*Tak H, P*; *K, SRH* recluserat], omnibus trucidatis. [q-q] *B, D* contra se restantes. [r] *B, D, V3, V5* et. [t] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [u] *S* Flandea; *V5* Frandria. [u-u] *V3, V5* Flandria et Francia. [v-v] *Kronika Szymona z Kézy* Renum [*P, E* Rhenum] Coloniae pertransivit. [w] *B, V5* Vrsulam; *V2* Uisulam; *P, E* Vrsulam. [x] *V5* Britanorum; *V3* Britannorum; *S* Brachanorum; *Kronika Szymona z Kézy* Brittanorum; *P* Britannorum; *E* Britanorum. [y] *Kronika Szymona z Kézy* XI. [z-z] *B, D* Deinde; *Kronika Szymona z Kézy* Abinde. [aa-ai] *Kronika Szymona z Kézy* Turingiam [*E* Thuringiam] introgressus in Isnaco curia. [ab] *Tak B, D, CEU*; *Kronika obrazkowa* Regno. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [ac-ac] *V5* Colonie ibidem. [ad] *B, D brak*. [ae] *B, D* intravit. [af] *V3* Thuringiam. [ag] *B, D* Ysnacum; *V3* Hismacum. [ah-ah] *B, D* et in ipsa. [ai] *B, D brak*. [ak] *V3* Normannos; *V4* Mormannos; *Kronika Szymona z Kézy* Norvagios. [al] *V2* Frissones. [am] *V3* Lithuanos; *V5* Lytwanos; *H, P, E* Lituanos. [an] *V3* Pruthenos; *B, D* Brutenos. [ao-ao] *Kronika Szymona z Kézy* magnum. [ap] *Kronika Szymona z Kézy* quibus. [aq] *Kronika Szymona z Kézy* devictis. [ar-ar] *Kronika Szymona z Kézy* et humiliatis sibi fecit subiugari. *Tekst Szymona z Kézy* Abinde Turingiam introgressus in Isnaco curia celebrata super Dacos, Norvagios, Frisones, Litvanos et Prutenos exercitum magnum destinavit, quibus devictis et humiliatis sibi fecit subiugari*, zawierający ablativus absolutus i ułożony według kadencji rytmicznej cursus trispondaicus jest lepszy pod względem retorycznym od tekstu Kompozycji.* [as-av] *Kronika Szymona z Kézy* Ab Isnaco autem [*E* ante] curia celebrata egrediens Sicambriam introivit. [at] *B, D, S, V5* Sicambriam; *V2* Syccambriam. [au] *S, V4* Panonie. [aw-ay] *Kronika Szymona z Kézy* ubi Budam fratrem suum manibus propriis. [ax] *V; SRH (S, V)* Sudam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* <B>udam. *Reszta rkp. Komp. oraz odpisy Kroniki Szymona z Kézy mają poprawne imię* Budam. [az-bc] *Kronika Szymona z Kézy* proiici [*E* prohici] faciens corpus eius in Danubium. [ba] *S, V3* suum. [bb] *V5* Danobium. [bd] *V4 brak.* [bd-bd] *B, D, S* quoniam ipso; *CEU* qu<oni>am ipse; *Kronika Szymona z Kézy* eo quod ipso. [be] *B, D* Atila; *S* Atylla; *Kronika Szymona z Kézy* Ethela. [bf] *Kronika Szymona z Kézy* occidentis. *K, H, P, E, SRH* occiduis. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) oraz zauważa (przyp. *, s. 156), że prawidłową formą jest* occidentis *albo* occidentalibus, *jak w Kompozycji*. [bg] *Kronika Szymona z Kézy* praeliante. [bh-bh] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bi] *Kronika Szymona z Kézy* eum. [bj] *B, D* Atilam; *S* Atyllam; *V3, V4* Atyla. *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bk-bk] *Kronika Szymona z Kézy* fratrem eius; *E* fratres eius. [bl] *Kronika Szymona z Kézy* stabilitas. [bn] *B, D, V3, V4, V5* Sicambriam; *V2* Syccambriam; *S* Sicambria in. [bn-bo] *Kronika Szymona z Kézy* Fecerat

etiam Sicambriam suo nomine appellari. [bo] *B, D, S, V2, V3* Budauara; *V5* Bwdawara. [bp-bs] *Kronika Szymona z Kézy* Hunis et caeteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset. [bq] *B, D* Atila; *S* Atylla. [br] *B* ac. [bt-bw] *Kronika Szymona z Kézy* ut urbs Ethelae vocaretur. [bu] *V2, V4, V5* Budawara. [bv] *B, D* Atile; *S* Atylle. [bx] *V5* Thewtonici. [by] *V4* edictum. [bz-cd] *Kronika Szymona z Kézy* eam Echulbuer [*E* Echulburc] vocaverunt. [ca] *B, D, S* Ecilburg;*V3* Ercylburg; *V4* Eczilburg; *V5* Echilburk. [cb-cb] *S* in. [cc] *V4* urb; *B, D, S* urbem. [cd] *B, D* Atile; *S* Atylle. [ce] *Kronika Szymona z Kézy* Hunni; *H, P, E* Huni. [cf] *V3* autem. [cg-ck] *Kronika Szymona z Kézy* curam parvam illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubudam sicut prius. [ch] *V2* curant. [ci] *D* ad. [cj] *B, D, S, V2, V5* Obudam; *V3* Oh Budam. [cl] *V4* Et his. [cm] *K, SRH brak; słowo to uwzględniają H, P, E i Kéza.* [cn] *Kronika Szymona z Kézy* V. [co] *B, D, S* Sicambrie; *V2* Syccambria; *Kronika Szymona z Kézy* continue in Sicambria. [cp] *Kronika Szymona z Kézy* in. [cq-cs] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [cr] *V5* destinasset. [ct] *V3, V4, Kronika Szymona z Kézy* siquidem. [cu] *V4* brak. [cv-cy] *Kronika Szymona z Kézy* ordinatim de Sicambria. [cw] *V4* sede. [cx] *B, D, S, V3, V4* Sicambria. [cy] *V3* ordinata. [cz] *B, D* unus; *V5* vivus. [da] *V3* clamore. [db-db] *Kronika Szymona z Kézy* ad alium audiri potuisset. [dc] *B, D om.* [dc-dc] *Kronika Szymona z Kézy* Coloniae, Germaniae civitate die ac nocte. [dc-dm] *P brak.* [dd] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [de] *B, D, S, V3, H, E* Lituam; *V4* Lytwam; *V5* Lyctuam; *Kronika Szymona z Kézy* Litvam. [df-dj] *Kronika Szymona z Kézy* Don fluvii litore, quarta vero. [dg] *V4 brak.* [dh] *V4* Ettul; *V5* Ethul. [di] *V4* sed et. [dk] *B, D, V3* Iadrie; *V4* Zadrie; *Kronika Szymona z Kézy* Iadrae. [dl-dn] *Kronika Szymona z Kézy* civitate Dalmatiae stationes faciebat; *P* Dalmatiae stationes faciebat. [do-do] *Kronika Szymona z Kézy* voce et clamore. [dp] *S* qui. [dq] *B, D* Atila; *S* Atylla; *Kronika Szymona z Kézy* Ethela. [dr] *Kronika Szymona z Kézy* seu. [ds] *V4* deditus in. [ds-ds] *Kronika Szymona z Kézy* deditus esset. [dt] *S, V3, V4* potuisset. [dt-dt] *Kronika Szymona z Kézy* mundi partes quatuor potuissent experiri.

P r z y p i s y:

33 Z perskim systemem komunikacji opartym na krzyku, odnotowanym przez Diodora Sycylijskiego 19.17, kronikarz mógł się zapoznać dzięki *Aleksandreidzie*.

34 Tekst wspólny z rozdz. 13 *Kroniki Szymona z Kézy*.

35 *Bractanorum*, *recte*: *Brittanorum*.

36 Tekst Szymona z Kézy: „Abinde Turingiam introgressus in Isnaco curia celebrata super Dacos, Norvagios, Frisones, Litvanos et Prutenos exercitum magnum destinavit, quibus devictis et humiliatis sibi fecit subiugari", zawierający *ablativus absolutus* i ułożony według kadencji rytmicznej *cursus trispondaicus* jest bardziej dynamiczny pod względem retorycznym od tekstu *Kompozycji.*

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Belvider; → Buda (1) ; → Dalmacja; → Don; → Dunaj; → Eisenach; → Flandria; → Francja, Francuzi; → Fryzowie; → Hunowie; → Katalonia, Katalończycy; → Kolonia; → Litwa, Litwini; → Niemcy; → Normanowie; → Norwegowie; → Óbuda; → Panonia; → Prusowie; → Reims; → Ren; → Sicambria; → Tuluza; → Turyngia, Turyngowie; → Urszula, św.; → Węgrzy; → Zadar

C. 14. [a-]Fugat nationes[-a]

Pannonie[b], Pamphilie[c], [d-]Frigie, Macedonie et Dalmacie[-d] civitates, que [e-]per Hunos obsidione crebra[-e] erant fatiga-

Rozdz. 14. Narody zmuszone do ucieczki[37]

Społeczności Panonii, Pamfilii, Frygii, Macedonii i Dalmacji, które bardzo ucierpiały od huńskiego oblężenia, wy-

te, natali solo[f] derelicto in Apuliam per mare Adriaticum[g] [h-]licentia ab Atila[-h] impetrata, [i-]servire ipsi Atyle[j] rennuentes, dimissis armentis[-k] transierunt; Vlachis[l], qui ipsorum [m-]coloni[n] [o-]extitere[p] ac pastores[-q], remanentibus[r] sponte in Pannonia[s].

SRH, s. 156 v. 22–25, s. 157 v. 1–2; Kéza, ss. 52–54; SRH, s. 269 v. 11–18; CEU, s. 42.

prosiwszy pozwolenie od Attyli, rozpuściły swe stada, opuściły ziemię rodzinną i przeprawiły się przez Morze Adriatyckie do Apulii, odmawiając służby samemu Attyli; natomiast Włachowie, którzy byli ich kolonami i pasterzami, z własnej woli pozostali w Panonii.

[a-a] *S, B, D, Kronika Szymona z Kézy* Incidentia. [b] *V4, V5* Panonie. [c] *D, V2, V5* Panphilie; *V4* Panfilie; *Kronika Szymona z Kézy* Panfiliae; *E* Pamfiliae. [d-d] *Kronika Szymona z Kézy* Macedoniae, Dalmatiae et Frigiae. [e-e] *Kronika Szymona z Kézy* crebris spoliis et obsidionibus per Hunos. [f] *V4* suo. [g] *V2* Areaticum. [h] *V2, V4, V5* Atyla; *V3* Atilla; *S* Atylla; *Kronika Szymona z Kézy* Ethela. [h-h] *Kronika Szymona z Kézy* de Ethela licentia. [i-k] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [j] *B, D* Atile; *V3* Atille; *S* Atylle. [l] *B, D* Ulachis; *S* Ualachis; *V2* Walachis; *V4* Volachis; *Kronika Szymona z Kézy* Blackis. [m-q] *Kronika Szymona z Kézy* fuere pastores et coloni. [n] *V3* colonie. [o-q] *V4* et pastores extitere. [p] *Tak B, D, S, V4*; *V, SRH (S, V), CEU* existere *ze wskazaniem (s. 42 przyp. a) na poprawność formy* extitere; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [r] *Tak B, D, S, V4, Kronika Szymona z Kézy*; *V3* renuentes; V, *SRH (S, V)* remanentes. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* remanent<ibus> *z podaniem w przyp. b form rękopiśmiennych* remanentibus, remanentes. [s] *V4, V5* Panonia; *V2* Panonia etc.

P r z y p i s y:
37 Tekst tożsamy z *Kroniką Szymona z Kézy*, rozdz. 14.

→ Adriatyckie Morze; → Apulia; → Attyla; → Dalmacja; → Frygia; → Hunowie; → Macedonia; → Pamfilia; → Panonia; → Wołosi

C. 15. [a-]Rex Atyla expugnat civitatem Aquilegiam[-a]

[b-]Cumque rex Atyla[c] quinque annis Siccambrie[d] repausasset, sui exercitus defectum, videlicet tertie partis[-e], que dudum[f] remanserat Cathalaunis[g], resarcire procuravit curiaque [h-h] celebrata egressus [i-i] de Pannonia[j], per[k] [l-]Carinthiam[m], Stiriam[-n] et Dalmaciam[o] pertransiens[p], apud urbem Salonam[q] [r-]et Spaletum[s] mari Adriatico[-t] se coniunxit am-

Rozdz. 15. Król Attyla oblega miasto Akwileję[38]

Przez pięć lat król Attyla odpoczywał w Sikambrii i odtwarzał swoje osłabione wojsko, zwłaszcza po tej trzeciej części, która niedawno osiedliła się w Katalonii. Następnie po uroczystym zebraniu wyruszył z Panonii, a przeszedłszy przez Karyntię, Styrię i Dalmację, zatrzymał się nad Morzem Adriatyckim w okolicy Solinu i Splitu; oba te miasta spalił.

basque[u] urbes [v-]fecit concremari[-v]. [w-]Ab illo vero loco egressus perrexit[-w] circa[x] mare Traguram[y], [z-]Sardonam[aa], Sibinicum[-ab], Iadram[ac], Nonam[ad], Sceniam[ae], [af-]Parenciam[ag], Polam[-ah], Caputstriam[ai], Terrestrinam[aj] civitates[ak] [al-]et alia multa oppida, in montibus discurrens[-al] pervenit tandem Aquilegiam, cuius quippe[am] magnitudine conspecta[an] [ao-]abhoruit[ap] et[-aq] [ar-]se confusum[-ar] reputans[as], si dictam urbem[at] inexpugnabilem[au] reliquisset[av], pro eo maxime, quia [aw-]plures rebelles[-aw] Longobardi de Panonia[ax] fugisse[ay] in ipsam ferebantur[az]. Quos[ba] [bb-]cum per nuncios a civibus repetisset illosque[-bb] tradere recusassent[bc], expugnare cepit [bd-]diversis machinis civitatem[-bd]; quam cum[be] capere nullatenus potuisset, obsedit eam [bf-]uno anno[-bf] et dimidio. [--]. Tunc[bg] edicto[bh] proclamato, machinarum[bi] omni[bj] genere adhibito[bk], cum non potuisset[bl] [bm-]civitatem expugnare cum machinis, consilio[-bm] Scythicorum[bn] [bo-]bo usus[bp] [bq-]sellam unam ex decies centenis milibus[-bq] de quolibet postulavit fecitque[br] ex sellis iuxta muri[bs] circulum[bt] [bu-]congeriem vehementem et[-bu] iussit incendi sellas ipsas, quarum flamma et[bv] ardore murus[bw] se dissolvens[bx] [bv'-]cum turribus in terram est prostratus[-bv']. Quo viso [bw'-]cives omnes [bx'-]derelicta urbe[-bx'] in insulam maris fugerunt[by], [bz-]quamdam [ca-]enim[-bz] insulam[-ca] [cb-]maris Aquilegie[cc] contiguam decreverunt introire[-cd] eterno ibidem[ce] permansuri, [cf-]que vera[cg] Venecia[ch] usque hodie nominatur[ci]. In quam[cj] quidem aliquamdiu habitantes propter metum [ck-]regis Atyle[-ck] ipsa [cl-cl] derelicta, insulam[cm], que Realt[cn] dicitur, intraverunt permansuri[-co].

SRH, s. 157 v. 3–19, s. 158 v. 1–11; Kéza, ss. 54–58; SRH, s. 269 v. 19–23, s. 270 v. 1–16, s. 271 v. 7–25; CEU, ss. 42–44.

Odszedłszy stamtąd, przemieszczał się wzdłuż wybrzeża przez miasta Trogir, Skradin, Szybenik, Zadar, Nin, Senj, Poreč, Pulę, Koper, Triest i inne liczne miejscowości. Błądząc po górach, wkroczył w końcu do Akwilei. Oszołomiony widokiem wielkiego miasta uznał, że byłby to błąd, gdyby wspomniane miasto pozostawił niezdobytym, tym bardziej, że doszły go wieści, jakoby wielu Longobardów, uciekinierów z Panonii, znalazło w nim schronienie. Dlatego też, kiedy mieszkańcy odrzucili przekazane przez posłów żądania, w tym wydania tych ludzi, rozpoczął oblężenie miasta za pomocą rozmaitych machin; a ponieważ nie był w stanie zdobyć go z marszu, oblegał je przez półtora roku. [--] Po wydaniu rozkazu wykorzystano machiny wszelkiego typu. Nie będąc wszakże w stanie zdobyć miasta za pomocą machin, wykorzystał podstęp scytyjski. Mianowicie zażądał jednego siodła od każdego ze swoich miliona wojowników; następnie z tych siodeł wzniósł olbrzymią stertę wzdłuż kręgu muru i rozkazał je podpalić; a płomienie i żar rozłożyły mur, który wraz z wieżami się zawalił. Na ten widok wszyscy mieszkańcy opuścili miasto i schronili się na morskiej wyspie leżącej naprzeciw Akwilei, i postanowili, że na wieczność pozostaną tam, gdzie przybyli. A po dziś dzień zwie się ta wyspa Starą Wenecją[39]. Mieszkali na niej przez pewien czas, ale ze strachu przed królem Attylą opuścili ją i przenieśli się na wyspę zwaną Rialto.

[a-a] *V3, V4* De expugnatione civitatis Aquilegiensis. [b-e] *Kronika Szymona z Kézy* Repausato autem rege Ethela Sicambriae V. annis defectum tertiae partis sui exercitus. [c] *B, D* Atila; *S* Atylla. [d] *S, V3, V4* Sicambrie; *V2* Syccambrie; *B, D* in Sicambria. [f] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [g] *B, D, S* Cathalannis; *V5* Chatalannis; *V3* Cathalaonis; *V4* Catholonus; *Kronika Szymona z Kézy* Catalaunis; *E* Katalaunis. [h-h] *Kronika Szymona z Kézy* solemni. [i-i] *Kronika Szymona z Kézy* est. [j] *V4, V5* Panonia. [k] *B, D* in. [l-n] *Kronika Szymona z Kézy* Styriam, Carinthiam. [m] *S, E* Carintiam; *V2* Charintiam; *B, D* Corinthiam. [n] *Kronika Szymona z Kézy* Styriam; *E* Stiriam. [o] *Kronika Szymona z Kézy* Dalmatiam. *B, D* Dalmaciam occupatisque rebellibus. [p] *B, D* pertransivit tandem. [q] *V3* Salottem. [r-t] *Kronika Szymona z Kézy* mari Adriatico et Spaletum. [s] *V5* Spalatum. [t] *S* maria deatico. [u] *Kronika Szymona z Kézy* ubi ambas. [v] *V4* concremare. [v-v] *Kronika Szymona z Kézy* dirui fecit et cremari. [w-w] *Kronika Szymona z Kézy* Egressus tandem. [x] *V3* iuxta. [y] *B, D* Traguriam. [z-ab] *Kronika Szymona z Kézy* Sebenicum, Scardonam. [aa] *V3* Sardovam; *Kronika Szymona z Kézy* Scardonam. [ab] *V2* Sybinicum; *Kronika Szymona z Kézy* Sebenicum. [ac] *B, D* Iadriam; *V2* Iadian. [ad] *B, D, V3* Nouam. [ae] *V4* Sceinam; *V5* Scutiam; *Kronika Szymona z Kézy* Senam. [af-ah] *Kronika Szymona z Kézy* Polam, Parentiam. [ag] *S, B* Perenciam; *Kronika Szymona z Kézy* Parentiam. [ai] *S* Caput Ystriam; *B* Caputstriam et; *D* Capustriam et; *V2, V5* Capustriam; *V4* Caputstriam; *Kronika Szymona z Kézy* Campistyriam; *H, P* Campstiriam; *E* Capostiriam. [aj] *Kronika Szymona z Kézy* Triestinam; *H, P* Terestinam. [ak] *Kronika Szymona z Kézy* civitatem. [al-al] *Kronika Szymona z Kézy* ac cetera multa oppida occupans in montanis. [al] *V3* destruens. *Forma* discurrens *opatrzona przez SRH (S,V) kwantyfikatorem (sic). CEU, s. 42 przyp. c wskazuje, że prawidłową formą jest* destruens. [am] *V3* quidem; *Kronika Szymona z Kézy brak*. [an] *Kronika Szymona z Kézy* circumspecta. [ao-aq] *Kronika Szymona z Kézy* stupefactus. [ap] *S* aboruit. [ar-ar] *V4* confusum se. [as] *Kronika Szymona z Kézy* reputabat. [at] *Kronika Szymona z Kézy* civitatem. [au] *B, D, S, Kronika Szymona z Kézy* inexpugnatam. *CEU, s. 42 przyp. d*: recte inexpugnatam. [av] *D, V4* relinquisset. [aw-aw] *Kronika Szymona z Kézy* quamplures. [ax] *B, D, S, V3* Pannonia. *Kronika Szymona z Kézy* Pannonia, qui Hunorum dominium et Ethelae contempserant. [ay] *Kronika Szymona z Kézy* confugisse. [az] *S* ferebatur. [ba] *V3* Quo. [bb-bb] *Kronika Szymona z Kézy* quidem a civibus per nuncios repetens, et dum. [bc] *V5* recusasset; *Kronika Szymona z Kézy* recusarent. [bd-bd] *Kronika Szymona z Kézy* civitatem machinarum diversis instrumentis. [be] *Kronika Szymona z Kézy* dum. [bf-bf] *V5, Kronika Szymona z Kézy* anno uno. [bg] *V3* Tum. [bh] *S* edito. [bi] *V4* machinarumque. [bj] *V, SRH (S, V), CEU* omnium. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [bk] *V3* adhibita. [bl] *V5* potuissent. [bm-bm] *Kronika Szymona z Kézy* machinis expugnare, ingenio. *Tekst Kompozycji wydaje się pełniejszy niż Kroniki Szymona z Kézy.* [bn] *S, H* Scithicorum; *B, D, Kronika Szymona z Kézy* Sciticorum; *V2, V5* Scyticorum; *V4, P* Scitycorum. [bo] *B, D*, *S, Kronika Szymona z Kézy* tandem. [bp] *V3 brak*. [bq-bq] *Kronika Szymona z Kézy* ex decies centenis millibus sellam unam. [br] *Kronika Szymona z Kézy* et facta congerie. [bs] *Kronika Szymona z Kézy* murum. [bt] *B, D, S* circuitum; *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bu-bu] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [bv] *Kronika Szymona z Kézy* ac. [bw] *B, D* murus nimium. [bx] *V2* dissolvent. [bv'-bv'] *Kronika Szymona z Kézy* corruisse in terram cum turribus perhibetur. [bw'-bx'] *Kronika Szymona z Kézy* omnes cives urbe derelicta. [bx'-bx'] *B, D brak*. [by] *B, D, V2, V5, Kronika Szymona z Kézy* fugierunt; *E* fugerunt. [bz-bz] *Kronika Szymona z Kézy* Eandem etenim. [ca-ca] *V3* insulam enim. [cb-cd] *Kronika Szymona z Kézy* intraverant; *P* intraverunt. [cc] *S* Aquilige. [ce] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [cf-co] *Kronika Szymona z Kézy* sed in ipsa paucis annis demorantibus tandem propter metum regis Ethelae in paludes Realt, ubi nunc morantur, intraverunt. Unde etiam eadem insula usque hodie Venetica lingua Vecca Venesia nominatur. [cg] *B, D, S* vetus. *CEU, s. 44 przyp. c wskazuje na poprawność formy* vetus, *por. przyp. cf-co:* Vecca *u Szymona z Kézy.* [ch] *V5* Venicia. [ci] *B, D* nuncupatur. [cj] *Tak V. CEU i SRH (S, V)* qua; *CEU, s.44 przyp. d wskazuje, że w rękopisie występuje forma* quam. [ck] *B, D, S* Atile. [ck-ck] *V3, V4* Atyle regis. [cl-cl] *B, D* insula. [cm] *V4 brak*. [cn] *V3* Realth; *B, D* Bealth.

P r z y p i s y:
38 Tekst tożsamy z *Kroniką Szymona z Kézy*, rozdz. 15.
39 Wł. Vecchia Venezia.

→ Adriatyckie Morze; → Akwilea; → Attyla; → Dalmacja; → Hunowie (tylko u Szymona); → Katalonia, Katalończycy; → Karantanie, Karyntia; → Koper; → Longobardowie; → Nin; → Panonia; → Poreč; → Pula; → Rialto; → Scytia, Scytowie; → Senj; → Sicambria; → Skradin; → Split; → Styria; → Szybenik; → Triest; → Trogir; → Wenecja, Wenecjanie; → Zadar

Kronika Szymona z Kézy

C. 16

Veneti siquidem sunt Troiani, ut canit cronica[a] Venetorum[b]. Post excidium enim Troiae Aquilegiae permanserunt, quam et fundasse referuntur. Quidam autem Venetos de Sabaria fuisse opinantur. Sabaria vero habitata fuerat Longobardis, in qua erat generalis schola orbis terrae nationi[c], poetarum musis et dogmatibus philosophicis elucenter illustrata idolorumque erroribus diversis mancipata. Quam quidem Archelaus rex primitus devastavit. Sed postea per Hunos[d] de Pannonia expelluntur nuncque litora fluvii Tycini habitare dinoscuntur, qui et dicuntur Papienses.

SRH, s. 158 v. 12–20; Kéza, s. 58.

Rozdz. 16[40]

Wenecjanie są bowiem Trojanami, jak opiewa kronika Wenecjan. Albowiem po zdobyciu Troi przebywali w Akwilei, którą zresztą założyli, jak wieść niesie. Niektórzy wszakże twierdzą, że Wenecjanie pochodzą z Sabarii. Jednak w rzeczywistości Sabaria była zamieszkała przez Longobardów; znajdowała się w niej szkoła generalna dla ludów kręgu Ziemi, sławna blaskiem muz poetów i nauk filozofów, oddana różnorodnym błędom idoli. Ją to jako pierwszy spustoszył król Archelaos[41]. Później jednak zostali wygnani przez Hunów z Panonii i obecnie, jak się wydaje, zamieszkują brzegi rzeki Ticino; zwani też pawijczykami.

[a] *P* chronica. [b] *K, SRH* veterorum; *E* veterum *oraz na marginesie powtarza* Veneti siquidem sunt Troiani etc. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [c] *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [d] *P* Hunnos.

P r z y p i s y:
40 Tekst częściowo tylko tożsamy z rozdz. 16 *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, dlatego podajemy obie wersje osobno.
41 Postać fikcyjna osnuta na Jordanesie i Orozjuszu, gdzie występuje król Kapadocji Archelaus (Kéza, s. 59 i przyp. 4; CEU, s. 46 i przyp. 118).

→ Akwilea; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Hunowie; → Longobardowie; → Panonia; → Pawia; → Sabaria; → Ticino; → Wenecja, Wenecjanie

Kompozycja kronikarska z XIV w.

C. 16. [a-]De ortu Venetorum[-a]

[b-]Veneti quidem[c] sunt Troiani[d], ut cronica[e] canit veterorum[f]. Post excidium tamen[g] Troie[h] Aquilegie permanserunt, quam fundasse perhibentur[-i]. Veneti quidem non accipiunt originem de Sabaria[j], [k-]ut quidam opinantur[-k]. Nam Sabarie[l] Latini, Longobardi videlicet inhabitabant, et[m] erat ibi[n] scola generalis tam ipsis Longobardis, quam aliis gentibus orbis terre poetarum, multis[o] philosophorum dogmatibus[p] luculenter illustrata et variis [q-]ydolorum erroribus[-q] mancipata, quam quidam[r] rex Gottorum[s] nomine Arcellaus[t] [u-]primo volens capere[-u], diu obsessam [v-v] non potuit. Demum metus orbis[w] expugnavit. Cuius nempe incole per Hunos expulsi [x-x] nunc habitant Papye[y] in Italia[z], iuxta flumen Ticini[aa].

SRH, s. 272 v. 1–14; CEU, s. 46.

Rozdz. 16. O pochodzeniu Wenecjan

Wenecjanie są bowiem Trojanami, jak opiewa dawna kronika[42]. Albowiem po zdobyciu Troi przebywali w Akwilei, którą zresztą założyli, jak wieść niesie. Wenecjanie nie pochodzą zaś z Sabarii, jak twierdzą niektórzy. Albowiem w Sabarii zamieszkiwali Romanie, tzn. Longobardowie, i znajdowała się tam szkoła generalna dla tych Longobardów, jak i innych ludów kręgu Ziemi, sławna blaskiem wielu nauk poetów i filozofów, oddana różnorodnym błędom idoli. Ją to, jako pierwszy, zapragnął zdobyć król Gotów, imieniem Archelaos, ale mimo długiego oblężenia nie zdołał tego osiągnąć. W końcu zdobył ją „postrach świata". Jej mieszkańcy zaś, wygnani przez Hunów, zamieszkują obecnie Pawię w Italii, nad brzegiem rzeki Ticinio.

[a-a] V4 De ortu Venetorum sequitur. [b-i] *S brak.* [c] *V, SRH (S, V)* quidam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [d] *V2, V4* Troyani. [e] *V4* coronica. [f] *B, D* veterum; *Kronika Szymona z Kézy recte* Venetorum. [g] *B, D, Kronika Szymona z Kézy* enim. [h] *V2* Troye. [j] *V4* Zabaria. [k-k] *B, D* sed de Troia civitate opimatissima. [l] *V4* Zabarie. [m] *B, D* ubi. [n] *B, D brak.* [o] *B, D* multisque. [p] *S* domagtibus. [q] *S brak.* [q-q] *B, D* erroribus ydolorum. [r] *V4, V5* quidem. [s] *B, D* Gotthorum; *S* Gothorum. [t] *B, D, S* Archelaus; *V2, V3, V4* Arcellanus; *V5* Arcelanus. [u-u] *B, D brak.* [v-v] *B, D* capere. [w] *V5* urbis. [x-x] *B, D* sunt et. [y] *B, D, S, V3, V4, V5* Papie. [z] *V, SRH (S, V), CEU* Ytalia. [aa] *B, D* Tycini.

Przypisy:

42 Motyw trojańskiego pochodzenia Wenecjan można znaleźć np. w *Estoires de Venise* napisanych ok. 1275 r. przez weneckiego kronikarza Martina da Canal (Martino da Canal, 1972).

→ Akwilea; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Hunowie; → Longobardowie; → Pawia; → Romanie; → Sabaria; → Ticino; → Wenecja, Wenecjanie; → Włochy

C. 21

Remanserant autem[a] ex[b] Hunis[c] virorum tria millia, [d-]qui per[e] fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino[f], in campum Chiglamezei[g] se colligere procurarunt. Qui[h] cum timerent occidentis[i] nationes, ne[j] eos invaderent ex obrupto[k], ad[l] Erdeelew[m] intraverunt, non se Hungaros, sed [n-n]Zekul[o] [p-]alio nomine[-p] vocaverunt. [q-]In vita quidem Atyle[r] infesti fuerant ipsi Huni occidentali nationi[-s]. Isti etenim[t] Zekuli[u] Hunorum sunt residui [v-v], [w-]usque ad[x] aliorum[y] Hungarorum reditum[z] in campo prefato commorantes[-aa]. [ab-]Dum ergo[-ab] Hungaros [ac-]iterato in Pannoniam[-ac] [ad-]redire cognovissent, in Rutheniam[ae] eis[af] occurrerunt, conquestrantes[ag] simul Pannonie[ah] regionem. [ai-]Qua quidem conquestrata in eadem sorte[aj] remanserunt, ut tamen Hungari voluerunt[-ak], [al-]non [am-am]in plano Pannonie[an], sed cum Vlachis[ao] in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis[ap] conmixti litteris ipsorum uti perhibentur[-aq]. Isti[ar] namque[as] Zekuli[at] [au-]Chabam in Grecia perisse[-au] putaverunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi[av]: "Tunc redire debeas, quando Chaba de[aw] Grecia revertitur[ay]".

SRH, s. 162 v. 15–23, s. 163 v. 1–4; Kéza, ss. 70–72; SRH, s. 278 v. 17–18, s. 279 v. 1–25; CEU, ss. 54–56.

Rozdz. 21[43]

Trzy tysiące Hunów, którzy dzięki ucieczce wyrwali się z bitwy Krimhildy[44], zebrało się na polu Csigla[45]. Ponieważ obawiali się oni, by narody Zachodu nie zaatakowały ich z zaskoczenia, wkroczyli do Transylwanii, gdzie określali siebie imieniem Szeklerów, a nie Węgrów. Albowiem za życia Attyli Hunowie byli znienawidzeni przez lud Zachodu. Owi zaś Szeklerzy byli jedynymi z Hunów, którzy się ostali aż do powrotu innych Hunów, którzy zebrali się na wspomnianym polu. Kiedy zatem dowiedzieli się oni, że Węgrzy powrócili do Panonii, aby ich spotkać, wyruszyli na Ruś, zajmując zarazem ziemię Panonii. Po jej podboju pozostali na części jej terytorium, zgodnie jednak z życzeniem Hunów zajęli obszar nie na równinie Panońskiej ale razem z Włachami, w pogranicznych górach. Stąd pomieszali się z Włachami, a nawet – jak się przypuszcza – używali ich pisma. Natomiast sami Szeklerzy sądzili, że Csaba zginął w Grecji i stąd wzięło się powiedzenie, stosowane do dziś: „Powinieneś wrócić wówczas, kiedy Csaba powróci z Grecji"[46].

[a] *Kronika Szymona z Kézy* quoque. [b] *Kronika Szymona z Kézy* de. [c] *Kronika Szymona z Kézy* Hunnis; *H, P, E* Hunis. [d-s] *Kronika Szymona z Kézy* ex praelio Crimildino erepti per fugae interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunnos, sed Zaculos vocaverunt. [e] *V3* pro. [f] *B, D* Crimiheldino; *V3* Kromheldino; *V4* Krumbeldino; *V5* Crumherdino; *S* Crumheldi. [g] *B, D* Chigladmezei; *V3* Csiklamezei. *Z oznaczeniem V4 podane są w SRH (S, V) dwa warianty nazwy* Chyglamezey *oraz* Chyklamezew. [h] *B, D* Et. [i] *V3, V4* occidentes. [j] *V3* ire. [k] *SRH (S, V) oznacza tę formę kwantyfikatorem (sic), wskazując na właściwą formę* abrupto.

CEU pozostawia ją bez komentarza. [l] *V4* in. [m] *B, D* Erdeel; *S* Erdeelu; *V3* Erdeeleu; *V2* Erdew; *V4* Erdeelwe; *V5* Erdei. [n-n] *V4* alio nomine. [o] *V5* Secul; *V3* Zekel; *S* Zaculos; *B, D* Siculos. [p-p] *V4 brak*. [q-s] *B, D brak.* [r] *S* Atylle. [s] *V, V2, V5 SRH (S, V)* natione. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* nation<i>. [t] *V3* enim. [u] *B, D* Siculi; *S* Zakuli; *V5* Zekeli; *Kronika Szymona z Kézy* Zaculi. [v-v] *V5* et. [w-aa] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [x] *V5 brak*. [y] *B, D, S, CEU* alium. [z] *B, D* adventum. [ab] *B* enim; *D* brak. [ab-ab] *Kronika Szymona z Kézy* qui dum. [ac] *S, V2, V4, V5* Panoniam. [ac-ac] *Kronika Szymona z Kézy* in Pannoniam iterato. [ad-ak] *Kronika Szymona z Kézy* cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata partem in ea sunt adepti. [ae] *V2, V3, V4, V5* Ruteniam. [af] *V3* ipsis. [ag] *V5* consequestrantes. [ah] *S, V2, V4, V5* Panonie. [ai-ak] *B, D* ubi tandem in eadem sorte permanserunt. [aj] *S* forte. [al-aq] *B, D, S brak*. [am-am] *Kronika Szymona z Kézy* tamen. [an] *V4, V5* Panonie. [ao] *V2* Vholais; *V4* Wlachis; *V5* Volachis; *Kronika Szymona z Kézy* Blackis. [ap] *V2* Vlolachis; *V4* Wlachis; *V5* Vohais; *Kronika Szymona z Kézy* Blackis. [ar] *B, D* Iidem. [as] *Kronika Szymona z Kézy* quippe; *H, P* quidem. [at] *S* Zakuli; *V2* Zeculi; *V5* Zekylii; *B, D* Siculi; *Kronika Szymona z Kézy* Zaculi. [au-au] *Kronika Szymona z Kézy* in Graecia perisse Chabam. [av] *B, D* proverbio. [aw] *V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* a. *W V wbrew SRH (S, V) forma* de, *podobnie Kronika Szymona z Kézy, SRH, Kéza*. [ay] *Kronika Szymona z Kézy* revertetur.

P r z y p i s y:

43 Tekst zbieżny z *Kroniką Szymona z Kézy*, rozdz. 21.

44 W opuszczonych przez nas rozdziałach mowa jest o wojnie domowej, która miała wybuchnąć po śmierci Etheli/Attyli między jego synami, Csabą, którego matką była córka cesarza greckiego Honoriusza, oraz Aladárem, zrodzonym z księżniczki niemieckiej Krymhildy (*ex Cremildi* u Szymona z Kézy). W bitwie Krymhildy (w *Kronice Szymona z Kézy*: *praelium Crumhelt*) Csaba musiał uciekać do Scytii, a cała władza nad Panonią dostała się w ręce Niemców.

45 W tekście łacińskim użyta jest przymiotnikowa forma nazwy: *Csiglamezei*.

46 Tzn. ‘na święty nigdy’, stosując polski ekwiwalent.

→ Arpad; → Attyla; → Csaba; → Csiglamező; → Grecja, Grecy; → Hunowie; → Krimhilda; → Panonia; → Ruś, Rusini; → Siedmiogród; → Szeklerzy; → Węgrzy; → Wołosi

Kronika budzińska według rękopisu S

C. 23

Exterminata itaque multitudine filiorum regis Atylle[a] tandem Panonia[b] remansit sine rege [c-]annis decem[-c], Vllachis[d], Grecis, advenis Messianis, Teutonicis, Sclauis exulibus remanentibus tantummodo in Panonia[e], qui Atylle[f] serviebant. Surrexit post hec quidam princeps Zuatapollug[f'] Moroti filius in Pononia[g], cepit[h] nichilominus et in Panonia[i] dominari. Hunc quidem primo Hungari[j] de Erdeelu[k] et de flumine Ungli[l] muneribus variis explorantes, bractando[m] diversis sermonibus, denique [n-]irruptione subita [o-]in quodam[p] oppido circa Pontem Bani iuxta Tatam[-q], [r-]cuius opidi adhuc apparet[s] interruptio[-t], cum tota militia[u] deleverunt[v] et sic [w-]populis[x] Pannonie[-y] memoratis[z], [aa-]quos Moroti[ab] filius dilatando adauxerat[-ac], inceperunt dominari[-ad].

SRH, s. 280 v. 26–27, s. 281 v. 1–29.

Rozdz. 23[47]

Po tym jak wymordowano wielką liczbę synów króla Attyli, Panonia pozostawała bez króla dziesięć lat, przy czym pozostali w Panonii jedynie Włachowie, Grecy, nowo przybyli Myzowie, Niemcy, wygnańcy Słowianie, którzy służyli Attyli. Po tym czasie powstał pewien książę, Świętopełk, syn Maróta, w Polsce i podjął się, mimo wszystko, panowania w Panonii. Jego zaś Węgrzy z Transylwanii i z nad rzeki Ung najpierw zwabili rozmaitymi podarkami, oszołomili różnymi przemowami, a w końcu nagłym uderzeniem zniszczyli wraz całym wojskiem w pewnej miejscowości blisko Bánhidy pod Tatą, a pozostałości tej miejscowości wciąż są widoczne. W taki oto sposób rozpoczęli panowanie nad wspomnianymi ludami Panonii, które syn Maróta powiększył i wzmocnił.

[a] *B, D* Atile. [b] *B, D* Pannonia. [c-c] *B, D* decem annis. [d] *B, D* Ulachis. [e] *B, D* Pannonia. [f] *B, D* Attile. [f'] *B, D* Suetibolug. [g] *B, D* Polonia. *Podobnie Kronika pożońska, rozdz. 21, SRH, t. 2, s. 30 w. 20*: Moroti filius de Polonia. *SRH (S, V) opatruje formę* Pononia *kwantyfikatorem (sic)*. [h] *B, D* cepitque. [i] *B, D* Pannonia. [j] *Tak B, D*; *S, SRH (S, V)* Hungaris. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [k] *B* Erdeel; *D* Erdel. [l] *B* Ungh; *D* Vngh. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [m] *B, D* practando. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i w przyp. † do s. 281 domniemywa*: Fortasse: tractando. [n-ad] *Część wspólna z Kroniką Szymona z Kézy i obrazkową.* [p] *S, V, SRH (S, V)* quadam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* qu<o>dam. [o-q] *Kronika Szymona z Kézy* prope fluvium Racus, iuxta Banhida, in quodam oppido. [q] *S* tantam. [r-t] *Kronika Szymona z Kézy* cuius interrupta adhuc eminent. [s] *B, D* patet. [u] *V5* millia. [v] *V, V2, V3, V4, V5, Kronika Szymona z Kézy* peremerunt. [w-y] *Kronika Szymona z Kézy* Pannoniae populis. [x] *V3* populus. [y] *S, V2, V4, V5* Pononie; *B, D brak*. [z] *S* memoratus; *Kronika Szymona z Kézy* qui superius sunt notati. [aa-ac] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [ab] *B, D* Morothi; *S* Moriti; *V3, V4* Morati; *V5* Marati.

Przypisy:

47 *Kronika budzińska* i *Kronika obrazkowa* podają tutaj rozbieżne teksty. Zwykle przekaz *Kroniki budzińskiej* pokrywa się z tekstem znanym z *Kroniki Szymona z Kézy* w dalszych partiach opartych

na *Gesta* z czasów Stefana V, skomponowanych przypuszczalnie przez magistra Ákosa, natomiast *Kronika obrazkowa* tekst pierwotny interpoluje, co zobaczymy w ekscerptach dotyczących historii połowy XI w. Bieżący rozdział jest chyba jedynym, kiedy doszło do odwrócenia tej relacji. *Kronika obrazkowa* przekazuje tu tekst zakończenia *Historii huńskiej* tak jak *Kronika Szymona z Kézy*, zaś *Kronika budzińska* tylko w końcowej części podaje tekst identyczny jak *Kronika Szymona z Kézy* i *Kronika obrazkowa*, przedstawiając swoją wersję opowiadania.

→ Attyla; → Bánhida; → Grecja, Grecy; → Hunowie; → Marót; → Myzowie; → Niemcy; → Panonia; → Polacy, Polska; → Rákos; → Siedmiogród; → Słowianie; → Świętopełk (1); → Ungvár; → Węgrzy; → Wołosi

Kronika Szymona z Kézy i *Kronika obrazkowa*

C. 23

Postquam autem filii Athyle[a] in prelio Crumhelt[b] cum gente Scytica[c] fere quasi[d] deperissent, Pannonia[e] extitit decem[f] annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, [g-]Vlachis[h], Teutonicis[i] advenis, Messianis[-j] remanentibus in eadem, qui vivente Atyla[k] populari servitio sibi serviebant. Surrexit [l-]post hec quidam princeps[-l] Zuatapolug[m] nomine[n] [o-]Moroti[p] filius[-q] in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens[r] similiter[s] in Pannonia[t] [u-]dominari post Hunorum exterminium[-u]. Hunc quidem Hungari [v-]de Erdelw et[-v] de fluvio Hung[w] variis muneribus allectum et nunciis explorantes, considerata [x-]illius[y] militia[-z] immunita, ipsum Zuatapolug[aa] [ab-]irruptione subita [ac-]in quodam[ad] oppido circa Pontem Bani iuxta Tatam[-ae], [af-]cuius opidi adhuc apparet[ag] interruptio[-ah], cum tota militia[ai] peremerunt[aj] et sic [ak-]populis[al] Pannonie[-am] memoratis[an], [ao-]quos Moroti[ap] filius dilatando adauxerat[-aq], inceperunt dominari[-ar].Tradunt quidam, quod Hungari Morot[as], non Zuatapolug[at] in secundo eorum reditu in Pannonia[au]

Rozdz. 23[48]

Po tym, jak synowie Attyli razem z ludem scytyjskim niemal całkowicie wyginęli w bitwie Krumhildy, Panonia pozostawała bez króla dziesięć lat, przy czym pozostali w niej jedynie Słowianie, Grecy, Włachowie, nowo przybyli Niemcy, Myzowie[49], którzy za życia Attyli służyli jako wspólni niewolnicy. Po tym czasie powstał pewien książę, Świętopełk, syn Maróta, w Polsce, który podporządkowawszy Braktę, rządził Bułgarami i Myzami oraz w podobny sposób podjął się panowania w Panonii po wygubieniu Hunów. Jego zaś Węgrzy z Transylwanii i z nad rzeki Ung zwabili rozmaitymi podarkami, a zorientowawszy się przez szpiegów w słabości jego wojska, tegoż Świętopełka nagłym uderzeniem zniszczyli wraz całym wojskiem w pewnej miejscowości blisko Bánhidy pod Tatą, a pozostałości tej miejscowości wciąż są widoczne. W taki oto sposób rozpoczęli panowanie nad wspomnianymi ludami Panonii, które syn Maróta powiększył i wzmocnił. Niektórzy podają, że to Maróta, a nie Świętopełka, napotkali jako wład-

reperissent principantem. Hoc[av] idcirco esse habet[aw], quia Moroth[ax] pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro[ay], quod Besprem[az] nominatur. Audito infortunio, quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finivit vitam suam. Filius vero in dominando novus erat. [ba-ba]

SRH, s. 163 v. 16–25, s. 164 v. 1–10; Kéza, ss. 72–76; SRH, s. 280 v. 26–27, s. 281 v. 1–29, s. 282 v. 1–14; CEU, ss. 56–58.

cę Węgrzy w trakcie swego drugiego powrotu do Panonii. Mogło tak być ze względu na fakt, że Marót, ojciec, miał sławniejsze imię, lecz z powodu zmęczenia wiekiem wycofał się do zamku zwanego Veszprém. Usłyszawszy o nieszczęściu, które spotkało jego syna, zakończył swe życie nagłą śmiercią, uderzony cierpieniem. Jego syn nie miał zaiste doświadczenia w rządzeniu.

[a] *Kronika Szymona z Kézy* Ethele. [b] *V2, V3, V4* Crumheld; *V5* Crumherth; *Kronika Szymona z Kézy* Crunhelt; *E* Crumhelt. [c] *V2, V3* Scythica; *V4* Scityca; *Kronika Szymona z Kézy* Scitica; *H* Scythica; *P* Schytica. [d] *V4 brak*. [e] *V2, V4, V5* Panonia. [f] *Kronika Szymona z Kézy* X. [g-j] *Kronika Szymona z Kézy* Teutonicis, Messianis et Ulahis [*Kéza* Vlachis] advenis remanentibus. [h] *V2, V4* Wlachis; *V5* Volachis. [i] *V2* Tewtonicis; *V5* Theutunicis; *P* Theutonicis. [k] *Kronika Szymona z Kézy* Ethela. [l-l] *Kronika Szymona z Kézy* tandem. [m] *V2* Zuatapolog; *V3* Suatapolug; *V5* Zeuetapolok; *Kronika Szymona z Kézy* Zvataplug; *H, P* Zvatapolug. [n] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [o-q] *Kronika Szymona z Kézy* filius Morot, princeps quidam. [p] *V3, V4, V5* Morati. [r] *V5* incipiensque. [s] *V3* scilicet. [t] *V4* Panonia; *V5* Panoniam; *H, P* Pannonias. [u-u] *Kronika Szymona z Kézy* post Hunnorum [*P, E* Hunorum] exterminium dominari. [v] *V3* Erdeleu; *V4* Erdeelew; *V5* Erder. [v-v] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [w] *V4* Vng. [y] *V3* ipsius. [x-z] *Kronika Szymona z Kézy* militia illius. [aa] *V2* Zuatapalog; *V5* Zuetapologh; *H, E* Zuataplug; *P* Zuatapluus. [ab-ar] *Część wspólna z Kroniką Szymona z Kézy i budzińską.* [ac-ae] *Kronika Szymona z Kézy* prope fluvium Racus [*P* patris], iuxta Banhida, in quodam oppido. [ad] *S, V, SRH (S, V)* quadam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* qu<o>dam. [ae] *S* tantam. [af-ah] *Kronika Szymona z Kézy* cuius interrupta adhuc eminent. [ag] *B, D* patet. [ai] *V5* millia. [aj] *B, D, S* deleverunt. [ak-am] *Kronika Szymona z Kézy* Pannoniae populis. [al] *V3* populus. [am] *S, V2, V4, V5* Pononie; *B, D brak*. [an] *S* memoratus; *Kronika Szymona z Kézy* qui superius sunt notati. [ao-aq] *Kronika Szymona z Kézy brak*. [ap] *B, D* Morothi; *S* Moriti; *V3, V4* Morati; *V5* Marati. [ar] *W tym miejscu kończy się przekaz Kroniki budzińskiej.* [as] *V2* Moroth; *V3, V4* Morog. [at] *V2* Zuatapalug; *V5* Zeuetopologh; *D* Suetibolug; *Kronika Szymona z Kézy* Zvataplug. [au] *V2, V4, V5* Panonia. [av] *V3* Quod. [aw] *Kronika Szymona z Kézy* habetur. [ax] *V3, V4* Morog; Kronika Szymona z Kézy Morot. [ay] *D* caustro. [az] *Kronika Szymona z Kézy* Bezprem. [ba-ba] *Kronika Szymona z Kézy* Explicit liber primus de introitu.

P r z y p i s y:

48 Tekst *Kroniki obrazkowej* prawie dosłownie opiera się na rozdz. 23 *Kroniki Szymona z Kézy*.

49 Wydawcy w: Kéza tłumaczą ten etnonim jako ‘Morawianie’ (s. 73, 75). Słuszniejsze jest chyba stanowisko Gyuli Kristó, autora węgierskiego przekładu ekscerptów z *Kroniki Szymona z Kézy*, opublikowanego w antologii *A honfoglalás korának írott forrásai* (Kristó, Olajos, Tóth, & Zimonyi, 1995, s. 350 i przyp. 1204), który tłumaczy ten etnonim jako *messianusok* – ‘Myzowie’, choć zapewne za tą antykizującą nazwą kryją się Morawianie.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Bánhida; → Bułgaria, Bułgarzy; → Grecja, Grecy; → Hunowie; → Krimhilda; → Marót; → Myzowie; → Niemcy; → Panonia;

→ Polacy, Polska; → Rákos; → Scytia, Scytowie; → Siedmiogród; → Słowianie; → Świętopełk (1); → Ungvár; → Veszprém; → Węgrzy; → Wołosi

C. 26. [a-]Incipit secunda cronica Hungarorum[-a]

Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*
Porro	[b-]Anno ab incarnatione Domini sexcentesimo LXX-o VII-o, a morte vero Atyle[b'] regis Hungarorum anno centesimo quarto, tempore Constantini imperatoris tertii et Zacharie[c] pape, sicut[d] scribitur in cronica[e] Romanorum, Hungari de Scytia[f] secundo egressi[g] sunt hoc modo[-h], quod[i]
Eleud[j] filius Vgeg[k] ex filia Eunodbilia[l] in	
Tekst według *Kroniki budzińskiej*	**Tekst według *Kroniki obrazkowej***
Magor[m]	Scytia[n]

genuit filium, qui nominatur Almus[o] ab eventu, quia matri[p] eius [q-]in sompno[-q] innotuerat[r] avis quasi in forma austuris veniens, dum esset gravida, et quod de utero eius egrederetur torrens ac in terra non sua multiplicaretur. Ideoque factum[s] fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur[t u-u]. Quia[v] vero sompnium[w] in lingua nostra dicitur alm[x], et illius ortus per sompnium[y] fuit prenosticatus[z], ideo ipse vocatus est Almus[aa] [--]. Almus [ab-ab] genuit Arpad[ac], Arpad[ad] genuit Zoltan[ae], Zoltan[af] genuit Toxun[ag].

Rozdz. 26. Rozpoczyna się druga kronika Węgrów[50]

Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*
Następnie	W roku od Wcielenia Pańskiego 677, a w roku 104 od śmierci Attyli, króla Węgrów; za czasów cesarza Konstantyna III i papieża Zachariasza, jak jest napisane w kronice Rzymian, Węgrzy po raz drugi wyszli ze Scytii, a stało się to w następujący sposób.
Előd, syn Ügyeka, z córki Eunodbilii w	
Tekst według *Kroniki budzińskiej*	**Tekst według *Kroniki obrazkowej***
Magor	Scytii

spłodził syna imieniem Álmos. Imię zaś wzięło się stąd, że jego matce, gdy była brzemienna, ukazał się we śnie lecący ku niej ptak w postaci jastrzębia, a z jej łona wytrysnął potok, rozwidlający się na inne ziemie. Stało się bowiem tak, że z jego lędźwi zrodzili się sławni królowie. A ponieważ na „sen" w naszym języku mówi się *álom*, a urodziny jego zostały przepowiedziane we śnie, to nadano mu imię Álmos[51]. [--] Álmos spłodził Arpada, Arpad spłodził Zoltána, Zoltán spłodził Taksonya.

Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*	Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*
Imperante igitur Othone[ah] cesare de Sueuia oriundo in Italia et Germania, in Francia Lothari[ai] regis filio, Lodouico ac Antonio[aj] Duro filio Theodorii, anno octigentexim o octuageximo [*sic! – SRH (S, V)*] octavo ab incarnatione Yhesu Christi	Anno igitur ab incarnatione Domini [ak-]sexcentesimo vel sexingentesimo[-ak] septuagesimo septimo, a morte vero Atile[al] regis[am] anno centesimo	Zatem za panowania cesarza Ottona, pochodzącego ze Szwabii, w Italii i Niemczech; a we Francji Ludwika, syna króla Lotara, bądź Antonia Dura, syna Teodora, w roku 888 od Wcielenia Jezusa Chrustusa	Przeto w roku od Wcielenia Pańskiego 677, a w 100 od śmierci króla Attyli
vulgariter Magori[an] vero Hungari[ao]	sive Huni, Latine	znani powszechnie jako Madziarzy, tzn. Hunowie, a po łac. Hungarowie	

Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*	Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*
	tempore Constantini tertii[ap] imperatoris et Zacharie[aq] pape		za czasów cesarza Konstantyna III i papieża Zachariasza
denuo[ar] ingressi sunt Pannoniam[as]. Transeuntes igitur[at] per regnum[au] Bessorum[av], Alborum Cumanorum, Susdaliam et civitatem Kyo nominatam, deinde [aw-aw] transierunt[ax] Alpes in quandam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas[ay] manere non potuerunt, quia[az] de arboribus tamquam musce descendebant aquile et consummebant devorando pecora eorum et equos. Volebat enim Deus[ba], ut citius[bb] descenderent in[bc] Hungariam. Exinde [bd-bd] montes		ponownie weszli do Panonii. Przechodząc zaś przez królestwo Pieczyngów, Białych Kumanów, Suzdal i miasto, zwane Kijowem, w końcu przebyli Alpy, a w bliżej nieznanym kraju ujrzeli niepoliczalną mnogość orłów. Z powodu tych orłów nie mogli zresztą pozostać na miejscu, gdyż niczym muchy zlatywały one z drzew i pożerały ich bydło i konie. Podobało się bowiem Bogu, by prędzej zeszli do Węgier. Stąd	

Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*	Tekst według *Kroniki budzińskiej*	Tekst według *Kroniki obrazkowej*
transcendunt[be]	Descenderunt	przeszli góry	zeszli z gór
per tres menses et[bf] deveniunt[bg] in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw[bh] invitis gentibus memoratis.		w trzy miesiące i dotarli do granic królestwa Węgier, tzn. do Transylwanii, bez zgody wspomnianych ludów. Po-	

Ibique terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conservandis aliquamdiu permanserunt. Quapropter Teutonici[bi] partem illam ab illo die Simburg[bj], id est septem castra vocaverunt.

zostali tam jakiś czas, budując siedem ziemnych umocnień dla ochrony żon i dobytku. Z tego powodu Niemcy od tamtego czasu zwą ten obszar *Siebenbürgen*, tzn. ‘siedem grodów’.

SRH, s. 284 v. 1–21, s. 285 v. 11–18, s. 286 v. 1–23; CEU, ss. 60–64.

[a-a] *Tak S*; *B, D* Hec secunda pars coronice est de secundo ingresu Hungarorum in Pannoniam et de vita et morte regum eorundem in dicto regno hinc inde successorum; *V, V2, V3, V4, V5 brak.* [b-h] *Tekst przepisany przez D, który dodaje potem* etc. De generationibus infra declaratis patent. [b'] *D* Atile. [c] *V2, V4, V5* Zakarie. [d] *V5* sic. [e] *D* coronica. [f] *D* Scitia; *V4, V5* Scitya. [g] *V5* ingressi. [i] *V2, V3, V4* quia. [j] *V3* Eliud; *V4* Elywd. [k] *B, D* Vgek; *S* Ugek; *V4* Ugreg *albo* Ugeeg *(SRH (S, V) podaje dwie formy)*. [l] *B, D* Ennodbilia; *V2* Eunogbilia; *V4* Ermodbilia; *V5* Eunobilia. [m] *D* Scitia Magor. [n] *V4* Scitya; *V2* Scytia, filium. [o] *V4* Almos. [p] *B, D, S, V2, V3, V4* matri; *V, SRH (S, V)* mater. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* mat<ri>. [q] *S* sono. [q-q] *V4 brak.* [r] *V3* metuerit. [s] *B, S, V3* fatatum. [t] *V2* propagarent. [u-u] *V5* Ideoque factum fuit. [v] *S* quare. [w] *V5* sumpmum. [x] *S* alin; *V4* alom. [y] *D, V2, V4* somnum. [z] *V3* prognosticatus. [aa] *V4* Almos. [ab-ab] B, D autem. [ac] *V3* Arpat. [ad] *V3* Arpat. [ae] *D, V4, V5* Zolthan; *S* Zoltam. [af] *D* Zolthan. [ag] *S, V2, V3* Toxim; *V4, V5* Toxon. [ah] *B, D* Ottone. [ai] *D* Lotarii. [aj] *D* Anthonio. [ak-ak] *V4* sexingentesimo vel sexcentesimo. [al] *V3* Atille; *V2, V4, V5* Atyle. [am] *V4 brak.* [an] *S, V3* Mogori; *B, V5* Magyari; *D* Maghiari. [ao] *V, SRH (S, V)* Vngari; *CEU* Ungari. [ap] *V3 brak.* [aq] *V2, V4, V5* Zakarie. [ar] *V5* denovo. [as] *S, V2, V4, V5* Panoniam. [at] *B, D* enim; *S* autem. [au] *B, D* regna. [av] *B, D, V2* Bessenorum. [aw-aw] *S* Hungari. [ax] *B, D* transcenderunt; *V5* transeuntes. [ay] *V5 brak.* [az] *V4* qui. [ba] *V5* Dominus. [bb] *V5* otius. [bc] *D brak.* [bd-bd] *V4* tandem. [be] *B, D* transcendentes; *V, V2, V3, V4, V5* descenderunt. [bf] *B, D* tandem. [bg] *D, V5* devenerunt. [bh] *V2* Erdel; *B, D* Erdeel; *S* Erdelu; *V3, V5* Erdeleu. [bi] *V5* Theutunici; *S* Teotonici. [bj] *B, D* Sibenburg; *V3, V4* Sybenburg; *V5* Simburk.

P r z y p i s y:

50 Przytoczony ekscerpt częściowo pokrywa się z rozdz. 25 *Kroniki Szymona z Kézy*, ponieważ jednak pod względem filologicznym tekst *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* coraz bardziej różni się od przekazu Szymona, rezygnujemy z przytaczania odmianek tej *Kroniki*, z której ekscerpty zamieściliśmy wyżej, s. 115.

51 Opuszczamy wywód genealogiczny Álmosa od Noego.

→ Álmos (1); → Alpy; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Antonius Durus; → Arpad; → Attyla; → Előd; → Francja, Francuzi; → Hunowie; → Kijów, Kijowianie; → Konstantyn III; → Kumanie Biali; → Lotar; → Ludwik II; → Mogor; → Niemcy; → Otto I; → Önedbelia; → Panonia; → Pieczyngowie; → Romanie; → Scytia, Scytowie; → Siedmiogród; → Suzdal; → Szwabi, Szwabia; → Taksony; → Turul; → Ügyek; → Węgry; → Węgrzy; → Włochy; → Zachariasz; → Zolta

C. 28. [a-]Primus capitaneus[-a]

[b-]Fuerat autem[-b] ex istis [c-c] capitaneis [d-]ditior et potentior[-d] Arpad filius Almus[e], filii Eleud[f], filii Ugeg[g]. Huius autem pater Almus in[h] patria Erdelw[i] occissus est, non enim potuit in[j] Pannoniam[k] introire[l]. In Erdelw[m] igitur[n] quieverunt et pecora sua recreaverunt. Audientes autem[o] terre utilitatem de habitatoribus[p], quod optimus fluvius esset Danubius[q] [r-]et melior terra[-r] in mundo non esset partibus illis, accepto itaque[s] communi consilio miserunt nuncium nomine Kusid[t] filium Kund[u], ut iret et totam terram prospiceret[v] [w-]habitatoresque[x] terre agnosceret[-y]. Cum[z] ergo[aa] Kusid[ab] venisset[ac] in medium Hungarie[ad] et circa partes Danubii descendisset[ae], vidit locum amenum et[af] circumquaque terram bonam ac[ag] fertilem, fluvium bonum et[ah] pratosum, placuit ei. Deinde venit ad ducem provincie, qui regnabat post Atilam[ai], vocatum Zuatapolug[aj], salutavitque eum de suis et causam, pro qua venerat, manifestavit. Hec[ak] audiens, Zuatapolug[al] gavisus est gaudio magno, putabat enim illos esse rusticos, ut venirent et terram eius colerent; propter[am] hoc nuncium delicatum remisit. Kusid[an] autem de aqua Danubii[ao] lagenam implens et herbam periarum[ap] ponens in utrem et de terra nigri sabuli[aq] accipiens, ad suos [ar-]reversus est[-ar]. Cumque narrasset omnia, que audierat[as] et viderat, valde placuit eis, et lagenam aque, terram et herbam[at] eis presentavit[au]. De quibus ipsi sapiendo bene cognoverunt, quod terra optima sit et aquam [av-]habeat[aw] dulcem[-ax] et pratum cum herbis similibus, que[ay] nuncius eis recitavit. Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu implens et

Rozdz. 28. Pierwszy dowódca[52]

Wśród tych dowódców jeden wyróżniał się bogactwem i siłą, a był nim Arpad, syn Álmosa, syna Előda, syna Ügyeka. Jego zaś ojciec Álmos został zabity na ziemi Transylwanii, nie mógł bowiem wejść do Panonii[53]. Odpoczywali zatem w Transylwanii i wzmacniali swoje stada. Słysząc zaś od mieszkańców o zdatnej ziemi, o Dunaju, najlepszej z rzek, i że żadna inna ziemia na świecie jej nie dorównuje, po podjętej wspólnie decyzji wysłali posła imieniem Küsid, syna Künda, aby obejrzał całą ziemię i poznał jej mieszkańców. Kiedy zatem Küsid dotarł do wnętrza Węgier i przewędrował okolice w kierunku dolnego Dunaju, ujrzał miejsce przyjemne, a ziemię wokół dobrą i urodzajną, przejrzystą rzekę przecinającą łąki; wszystko mu się spodobało. Udał się więc do księcia tego terytorium, który panował po Attyli, a miał na imię Świętopełk; pozdrowił go w imieniu swoich ludzi i wyjaśnił powód, dla którego przybył. Słysząc to, Świętopełk ucieszył się wielce[54], sądząc że są wieśniakami, którzy mogliby uprawiać jego ziemię; dlatego też łaskawie odesłał posła. Küsid wszakże napełnił naczynie wodą z Dunaju, włożył do bukłaka trawę i chwycił w garść czarne grudy ziemi, po czym wrócił do swoich. Gdy opowiedział wszystko, co widział i słyszał, bardzo im się to spodobało, a pokazał im też naczynie z wodą, ziemię i trawę. Po ich zbadaniu jasno uświadomili sobie, że byłaby to bardzo dobra ziemia wraz ze słodką wodą i z łąkami porosłymi trawą, zgodnie z tym, co powiedział im poseł. Wówczas to Arpad otoczony swoimi ludźmi napełnił róg wodą Du-

ante omnes Hungaros super illud cornu omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut Dominus[az] eis terram [ba-]in perpetuum concederet[-ba]. Finitis hiis verbis omnes Hungari clamaverunt: "Deus, Deus, Deus" tribus vicibus. Et ibi inventus est [bb-]usus iste[-bb] et servatur apud Hungaros usque modo. Deinde communi consilio[bc] ad predictum ducem eundem nuncium remiserunt et ei equum [bd-bd] magnum cum sella deaurata auro Arabie et freno deaurato miserunt pro terra sua. Quo viso dux ipse magis gavisus putabat, quod ei pro terra quadam[be] hospitalarii[bf] misissent. Nuncius ergo[bg] impetravit[bh] ibi a duce terram[bi], herbam[bj] et aquam[bk]. Dux vero subridens ait: "Habeant quantumcunque[bl] volunt pro hoc munere". Et sic nuncius [bm-]ad suos reversus est[-bm]. Arpad autem interim cum VII ducibus Pannoniam[bn] intravit, non[bo] sicut hospites, sed sicut terram iure hereditario[bp] possidentes. Tunc nuncium alium ad ducem miserunt et ei hanc legationem mandaverunt: "Arpad cum suis [bq-]tibi dicit[-bq], quod super ista[br] terra[bs], quam a te emerunt, diutius nullo modo stes, quia terram tuam cum equo emerunt, herbam[bt] cum freno, aquam cum sella. Et tu[bu] propter emphiteosim[bv], id est inopiam et cupiditatem terram, herbam[bw] et aquam concessisti". Cumque duci dicta esset legatio, [bx-bx] subridens[by] dixit: "Equum illum malleo ligneo[bz] interficiant[ca], frenum autem in pratum proiciant[cb], sellam vero[cc] deauratam[cd] in aquam Danubii abiciant[ce]". Cui nuncius: "Et inde, domine, quid dampni[cf] habebunt[cg]? Si equum interficis[ch], canibus suis victualia dabis, si frenum in herbam[ci] proicies[cj], homines sui, qui fenum falcant, aurum freni inveniunt[ck], si vero sellam in Danubium abicis[cl], piscanaju i wznosząc ten róg przed obliczem wszystkich Węgrów, poprosił wszechmogącego Boga o łaskę, aby Pan oddał im tę ziemię na wieki. Gdy skończył mówić, wszyscy Węgrzy zakrzyknęli trzykrotnie: „Bóg, Bóg, Bóg". W ten sposób narodził się zwyczaj, obchodzony przez Węgrów po dziś dzień. Następnie wspólną decyzją odesłali tego samego posła do wspomnianego księcia i posłali mu, w zamian za jego ziemię, okazałego konia wraz z siodłem ze złota Arabii i złotą uzdą. Widząc to, książę ucieszył się wielce, sądząc że jest to dlań podziękowanie za gościnę. Gdy zatem poseł zażądał od księcia ziemi, trawy i wody, ten, uśmiechając się, rzekł: „W zamian za dar, niech wezmą, co chcą!". I tak poseł powrócił do swoich. Tymczasem Arpad wraz z siedmioma książętami wtargnął do Panonii nie jako gość, lecz jak właściciel ziemi na mocy prawa dziedziczenia. Wysłali wówczas do księcia innego posła i kazali przekazać następujące przesłanie: „Arpad ze swoimi ludźmi mówi tobie, że dłużej nie masz już władzy nad tą ziemią, którą od ciebie kupili, ponieważ ziemię twoją kupili za konia, trawę za uzdę, wodę za siodło. A ty na mocy emfiteuzy[55], tzn. odczuwania braku i przez to pragnienia posiadania [wierzchowca], oddałeś ziemię, trawę i wodę. Kiedy książę wysłuchał przesłania, uśmiechając się, rzekł: „Niech zabiją tego konia drewnianym młotem, uzdę rzucą na łąkę, a złote siodło cisną w wodę Dunaju". Na to poseł: „Myślisz, panie, że te rzeczy znikną? Jeśli zabijesz konia, sprawisz psom ucztę; jeśli rzucisz uzdę w trawę, znajdą ją ludzie, co ścinają siano; jeśli zaś ciśniesz siodło do Dunaju, rybacy wydobędą na

tores illius aurum selle super litus exponunt[cm] atque domum[cn] reportabunt[co]. Si ergo[cp] terram[cq], herbam[cr] et[cs] aquam habent, totum habent". Dux ergo[ct] ille hiis auditis exercitum cito congregavit timens Hungaros[cu] et auxilium ab amicis impetravit[cv] et omnibus coadunatis[cw] [cx-]eis obviam[-cx] venit. Illi autem interdum prope Danubium pervenerunt et in campo pulcherrimo summo diluculo pugnam[cy] inierunt. Fuit autem auxilium Domini cum Hungaris, a quorum facie dux[cz] sepedictus [da-]se in fugam[-da] convertit. [db-]Persecuti suntque[-db] eum Hungari usque Danubium et ibi pre timore in Danubium se iactavit, in quo pre aquarum vehementia suffocatur. Retradidit autem Dominus [dc-]Hungaris Pannoniam[-dc] sicut[dd] tradiderat [de-]filiis Israel[-de] tempore Moysi[df] terram[dg] Seon regis[dh] Amorreorum[di] [dj-]dj et omnia regna Chanaan[dk] in hereditatem. Dum ergo capitaneus iste[dl] Arpad uteretur speciali quadam [dm-]dignitate in Scytia[-dm], et hanc haberet ipsius generatio consuetudinem Scithica[dn] legittima et probata, ut unus in expeditione gradientibus debeat anteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios[do] capitaneos in[dp] [dq-]Pannoniam[dr] adeuntes[ds] fertur precessisse[-dt]. Eoque Arpad Zuatapolug[du] cum ceteris Hungaris, ut superius dictum est, debellato et occiso castra[dv] fixit in monte Noe[dw] prope Albam, et ille[dx] locus est primus, quem Arpad[dy] sibi[dz] elegit in Pannonia[ea], unde et civitas Alba per sanctum regem Stephanum, [eb-]qui de ipso processit[-eb], fundata est ibi prope.

brzeg złoto tego siodła i do domu przyniosą. Jeśli zatem ziemię, trawę i wodę mają, wszystko mają". Usłyszawszy to, książę pospiesznie zebrał wojsko, obawiając się Węgrów; wezwał wsparcie od przyjaciół i z całą zebraną armią wyruszył naprzeciw nim. W międzyczasie oni zbliżyli się do Dunaju i zainicjowali walkę o samym świcie, na polu bardzo pięknym. Wsparcie Pana było zaś po stronie Węgrów i wspomniany książę zwrócił się do ucieczki. Węgrzy ścigali go aż do Dunaju, ze strachu rzucił się do rzeki i utonął w niej, porwany szybkim nurtem. Tak oto Pan przywrócił Panonię Węgrom, tak jak w czasach Mojżesza przekazał jako dziedziczną własność dzieciom swym ziemię Sehona, króla Amorytów, i wszystkie królestwa Kanaanu[56]. Teraz więc dowódca Arpad cieszył się wyjątkowym szacunkiem w Scytii i ten szacunek odziedziczył jego ród na mocy uznanego i ważnego prawem zwyczaju scytyjskiego, że podczas wyprawy jeden z rodu ma stać na czele atakujących, zaś podczas odwrotu – na tyłach. Stąd mówiło się, że Arpad stał na czele innych dowódców podczas wejścia do Panonii. Kiedy Świętopełk został pokonany i zginął, jako powiedziano powyżej, Arpad wraz z pozostałymi Węgrami założył obóz na górze Noego, blisko Székesfehérváru. Było to pierwsze miejsce, które Arpad wybrał dla siebie w Panonii; stąd też miasto Székesfehérvár zostało w pobliżu założone przez jego potomka, świętego króla Stefana.

SRH, s. 287 v. 13–18, s. 288 v. 1–32, s. 289 v. 1–30, s. 290 v. 1–10; CEU, ss. 66–72.

[a-a] *B, D, S* brak. [b-b] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [c-c] *Kronika Szymona z Kézy* ergo. [d-d] *Kronika Szymona z Kézy brak. Fraza ta pojawia się pod koniec zdania.* [e] *V4* Almos; *B, D, Kronika Szymona*

z Kézy Almi. [f] *V, V2, V3, SRH (S, V)* Elev; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *B, D, S* Eleud; *V4* Elyud; *V5* Elew; *Kronika Szymona z Kézy* Elad. *CEU* Eleu<d>. [g] *B, D, S* Ugek; *Kronika Szymona z Kézy* Vger. *W tym miejscu kończy się zgodność z tekstem rozdz. 27 Kroniki Szymona z Kézy*. [h] *S* im. [i] *V2* Erdelv; *V3* Erdeleu; *V4* Erdelew; *V5* Erdekw; *B, D* Erdeel; *S* Erdelku. [j] *B, D, S brak*. [k] *V2, V4, V5* Panoniam. [l] *V4* intrare. [m] *S* Erdelu; *B, D* Erdeel; *V2* Erdelv; *V3* Erdeleu; *V5* Erdelew. [n] *B, D* igitur cum. [o] *B, D brak*. [p] *S* habitationibus; *B, D* inhabitatoribus et. [q] *V5* Danobius. [r-r] *B, D* terraque melior. [s] *B, D, S brak*. [t] *V5* Kysid; *S* Rusid. [u] *V5* Kwnd. [v] *S* perspiceret; *B, D, V4* conspiceret. [w-y] *B, D brak.* [x] *V4* habitatores. [y] *V5* prospiceret seu agnosceret. [z] *B, D* Cumque. [aa] *S brak*. [ab] *V5* Kysid; *S* Rusid. [ac] *S* veniret. [ad] *V, SRH (S, V)* Vngarie; *CEU* Ungarie. [ae] *V3* descendisset et. [af] *B, D, S* ac. [ag] *B, D* et. [ah] *B, D* ac. [ai] *S* Atyllam; *V3* Atillam; *V2, V4, V5* Atylam. [aj] *V5* Zuatapologh; *B, D* Suetibolug. [ak] *V4* Hoc. [al] *V3* Zuatopolug; *V4* Suatapolug; *V5* Zuatapolog; *S* Soeutepolug; *B, D* Suetibolug. [am] *S* pro. [an] *V4* Cusid; *V5* Kysid; *S* Rusid. [ao] *W tym miejscu zaczyna się tekst rkp. watykańskiego (rzymskiego, R)*. [ap] *V2* pariarum; *S* pesiarum; *V4* perye. [aq] *V4* zabuli. [ar-ar] *R* est reversus. [as] *S* odierat. [at] *V5* erbam. [au] *V3* presentat. [av-ax] *D* dulcem habeat. [aw] *V, SRH (S, V), CEU* habebat. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [ay] *Tak V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)*; *B, D, R* quomodo; *S* quo; *CEU* similibusque. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [az] *V3* Deus. [ba-ba] *V2* concederet in perpetuum. [bb-bb] *V2* iste usus; *R* usus. [bc] *V2* consilium. [bd-bd] *B, D, R, S* album et. [be] *V4* quidam. [bf] *B, D, V4* hospitalari. *SRH (S, V) opatruje formę* hospitalarii *kwantyfikatorem (sic). CEU* hospitala<gia> *z objaśnieniem (s. 69 przyp. 180), że termin ten, nieznany innym źródłom, może odnosić się do daniny uiszczanej przez osadników-gości* (hospites). [bg] *B, D* autem. [bh] *V3* impetrabat; *V4 brak*. [bi] *S* terram et. [bj] *V5* erbam. [bk] *V4* aquam petivit. [bl] *S* quandocumque; *V3* quamcumque. [bm-bm] *D* reversus est ad suos; *S* ad suos reversus. [bn] *S, V2, V4, V5* Panoniam. [bo] *B, D* non enim. [bp] *V5* hereditario tunc. [bq-bq] *V2* interdicit. [br] *R* istam; *V3* ipsa. [bs] *R* terram. [bt] *V5* erbam. [bu] *V5* cum. [bv] *V4* emphitiosim. [bw] *V5* erbam. [bx-bx] *V3* dux. [by] *V5 brak*. [bz] *V4* ligno. [ca] *V5* interficiam. [cb] *V5* proiiciam. [cc] *B, D, S* autem. [cd] *V2* adauratam; *V5 brak*. [ce] *V5* abiciam. [cf] *V5* dampnum. [cg] *D* habebuntur. [ch] *B, D* interficies; *S* interficiens. [ci] *V5* erbam. [cj] *V2, V4, V5* proicis; *V3* proiicis. [ck] *S, R* inveniant; *B, D, V5* invenient. [cl] *V3* abiicis; *V5* proicis. [cm] *B, D* exponent. [cn] *B, D* domi. [co] *R* portabunt. [cp] *R, V4* vero. [cq] *V2, V4* terram et. [cr] *V5* erbam. [cs] *V3, V4* ac. [ct] *V3, V4* autem. [cu] *V, SRH (S, V)* Vngaros; *CEU* Ungaros. [cv] *V, SRH (S, V)* imperavit. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [cw] *V5* quoadunatis. [cx-cx] *B, D, R* obviam illis; *S* obviam illius. [cy] *V5* Hungariam. [cz] *R* brak. [da-da] *V5* in fugam se. [db-db] *B, D, R* persecutique sunt; *S* persecutique. [dc] *S, V2, V5* Panoniam. [dc-dc] *V4* Panoniam Hungaris. [dd] *V5* sic. [de-de] *V, V2, V5, SRH (S, V)* filii. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* filii<s>. *Przyjmujemy formę Kroniki budzińskiej*. [df] *V3* Moysis. [dg] *B, D brak*. [dh] *B, D* regem. [di] *V3* Amoreorum; *B* Ammoreorum; *S* Amoireorum; *R* Amoricorum. [dj-dj] *D* et Og regem Basan; *B* et Ogh regem Basan. [dk] *S, V5* Chanan; *V2* Canam. [dl] *V3, V4* ille. [dm] *V3* Scythia. [dm-dm] *B, D* in Scitia dignitate; *S* in Scithia dignitate. [dn] *B, D, R, V3, V4, V5* Scitica. [do] *V2* alius. [dp] *B, D brak*; *S, V2* im. [dq-dt] *B, D* fertur precessisse Pannoniam adeuntes; *S* precedi se. [dr] *V2, V4, V5* Panoniam. [ds] *V3* audentes. [du] *V5* Zuatapolog; *B, D* Suetibolug; *R* Zuetepolug; *S* Zentepolug. [dv] *V2* castri. [dw] *V3* Noae; *V2, V5* Noue. [dx] *V5* ibi. [dy] *B, D brak*. [dz] *S brak*. [ea] *S, V2, V4, V5* Panonia. [eb-eb] *V5 brak.*

P r z y p i s y:

52 Tekst luźno oparty na *Kronice Szymona z Kézy*, rozdz. 27 (por. wyżej, ss. 116–117), lecz zawierający nieznaną Szymonowi legendę o białym koniu, z którą spotkaliśmy się już w *Gesta Hungarorum* Anonima. Wersja *Kompozycji* jest surowsza, nie obfituje w tak bajeczne szczegóły jak opowiadanie Anonima, reprezentuje zatem chyba wcześniejszą fazę rozwoju tego podania, a zapisana mogła być w jednej z wcześniejszych wersji *Gesta Ungarorum*. Zwraca uwagę powiązanie opowiadania ze Świętopełkiem. Podanie o białym koniu (*fehérló-monda*) jest jednym z podstawowych podań legitymizu-

jących władzę Węgrów w Basenie Karpackim. W rozdziale tym zaczyna się przekaz rękopisu *Kroniki budzińskiej*, czyli kodeksu watykańskiego (rzymskiego, R) zasygnalizowany przypisem tekstowym ao.
53 Opowiadanie o rytualnym mordzie na przywódcy, który może miał zapewnić ochronę Węgrów przed wrogami (Pieczyngami), znane jest tylko z *Kompozycji*, lecz mogło zostać przejęte ze starszej wersji *Gesta*. Swoją drogą nawiązuje to do losu Mojżesza, któremu też nie dane było wejść do Ziemi Obiecanej, ale zmarł śmiercią naturalną (Pwt. 32,48–52 oraz 34,4). Być może odzwierciedla też praktykę eliminowania władców sakralnych (*künde/kende*), którym przestały sprzyjać Niebiosa.
54 Mt 2.10.
55 Gr. ἐμφύτευσις; termin prawa rzymskiego, oznaczający typ dzierżawy wieczystej z prawem jej dziedziczenia.
56 Ps 134.11.

→ Álmos (1); → Arabia; → Arpad; → Attyla; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Dunaj; → Előd; → Góra Noego; → Künd; → Küsid; → Panonia; → Scytia, Scytowie; → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Świętopełk (1); → Ügyek; → Węgry; → Węgrzy

C. 29. Secundus capitaneus[a]

Zoboleh[b] vero alius[c] capitaneus[d], unde Chak[e] oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi Chakuara[f] nunc iacet desolata. Illud etenim castrum Zobolei[g] fundavit capitaneus, quod postmodum Chak[h] ipso mortuo suo nomine a suis cognatis et[i] familia iussit appellari[j]; primo quidem Zoboley[k] dicebatur. Illud etiam castrum temporibus[l] Andree[m], Bele[n] et Levente[o], filiorum Zaar[p] Ladizlai[q] per commune consilium Hungarorum[r] est confractum.

SRH, s. 290 v. 11–20; CEU, s. 72.

Rozdz. 29. Drugi dowódca[57]

Drugim dowódcą był Szabolcs, od którego pochodzi ród Csáka; miał się on zaś osiedlić na tym polu i miejscu, gdzie teraz leży zrujnowana Csákvára. Tutaj to dowódca założył zamek Szabolcs, który później, po jego śmierci, przez krewnych i rodzinę Csáka, z rozkazu tegoż, nazywany był jego imieniem; wcześniej bowiem zwał się Szabolcs. W czasach Andrzeja, Béli i Lewenty, synów Władysława Łysego, zamek ten został zburzony na mocy wspólnej decyzji Węgrów.

[a] *B, D, R, S brak*. [b] *B, D* Zoboley; *R* Zobolei; *S* Zobuley; *V2, V3, V4* Zobolch; *V5* Zoborech. [c] *V5* alios. [d] *V5* capitaneos. [e] *B, D, R, S, V4* Chaak. [f] *B, D, V3* Chaakuara; *V2* Chakvara; *S* Chachuara; *R, V4* Chaakwara; *V5* Chakwar. [g] *R* Zabolei; *V3* Zobolci; *B, D* Zoboley. [h] *B, D, R, S, V4* Chaak. [i] *B, D* atque. [j] *V3* appellare; *V4* nominare. [k] *S, R, V5* Zobolei; *V4* Zobolet; *V3* Zobolci; *V2* Sobolei. [l] *V3 brak*. [m] *R* Andre. [n] *S* Belle. [o] *B, D* Leuente; *S* Leuuente; *R* Lewente. [p] *V3* Zar. [q] *S, V3, V4* Ladislai. [r] *V, SRH (S, V)* Vngarorum; *CEU* Ungarorum.

Przypisy:
57 Tekst częściowo oparty na *Gestach* magistra Ákosa (*Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 28, zob. wyżej, s. 117), ale amplifikowany wiadomościami ze starszych redakcji *Gesta*.

→ Andrzej I; → Béla I; → Csák; → Lewenta (2); → Szabolcs; → Węgrzy; → Władysław Łysy

C. 30. [a-]Tertius capitaneus[-a]

Tertius vero capitaneus Gyula[b] fuit; unde Gyula[c] filius Ladizlai[d] derivatur. Eratque iste Gyula[e] dux magnus et potens, qui civitatem magnam in Erdelw[f] in venatione sua invenerat, que iam pridem[g] a Romanis constructa fuerat. Habebatque filiam [h-]nomine Sarolt[i] pulcherrimam[-j], de cuius pulchritudine [k-]provinciales duces[-k] diutius loquebantur, quam Geysa[l] dux consilio et auxilio Beliud, qui terram[m] Kulan[n] [o-]possiderat[p], traduxit[q] in uxorem legittimam. Isti Beliud Kulan[-r] dedit filiam suam, ut contra fratrem suum [s-]Kean[t] debellaret. Et post obitum suum[-u] [v-]terram suam[-v] idem Kulan[w] Beliud hereditavit. Tandem cum Gyula[x] Hungaris in Pannonia[y] habitantibus infestus esset et multipliciter agravatus[z], per Sanctum [aa-]Stephanum regem[-aa] in Pannoniam[ab] est deductus. Non tamen iste Gyula[ac] capitaneus, sed ab illo tertius.

SRH, s. 290 v. 21–23, s. 291 v. 1–12;
CEU, s. 74.

Rozdz. 30. Trzeci dowódca[58]

Trzecim dowódcą był zaś Gyula, od którego pochodzi Gyula, syn Władysława. Był ten Gyula księciem wielkim i potężnym, co znalazł wielke miasto w Transylwanii podczas swego polowania, założone jeszcze przez Rzymian[59]. Miał też przepiękną córkę imieniem Sarolt, o której piękności długo mówiono wśród książąt kraju. Wziął ją za prawowitą żonę książę Gejza, za radą i z pomocą Beliuda, który dzierżył ziemię Kulana. Temu Beliudowi Kulan dał swą córkę, aby ten walczył przeciw Keanowi, bratu Kulana. A po śmierci Kulana Beliud odziedziczył jego ziemię. Ponieważ zaś Gyula był źle postrzegany przez Węgrów mieszkających w Panonii i po wielokroć go oskarżano, później przez świętego króla Stefana został sprowadzony do Panonii. Nie był to jednak Gyula dowódca, lecz trzeci z jego rodu.

[a-a] *B, D, R, S brak*. [b] *R* Gula; *V2, V4, V5* Gywla. [c] *R* Gula; *V2, V4, V5* Gywla. [d] *S, V3, V4* Ladislai. [e] *V2, V4, V5* Gywla. [f] *B, D* Erdeel; *S* Erdelu; *V3* Erdelew. [g] *V4 brak*. [h-j] *B, D, R, S* pulcherimam nomine Sarolt. [i] *S, V5* Sarolth; *B, D, R* Zarolth. [k-k] *B, D, R* duces provinciales. [l] *V3* Gaysa; *V5* Geyssa. [m] *V, SRH (S, V)* terra. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* terra<m>. [n] *V4* Kwlan; *S* Kulam. [o-r] *S brak.* [p] *B, D* possederat. *SRH (S, V) opatruje formę* possiderat *kwantyfikatorem (sic), na jej błędność wskazuje też CEU (S,V).* [q] *R* transduxit. [r] *V5* Kwlan. [s-u] *R brak*. [t] *S* Rean. [v-v] *S* terra sua; *V5* terram. [w] *S* Kulam; *V4, V5* Kwlan. [x] *V4, V5* Gywla. [y] *S, V2, V4, V5* Panonia. [z] *S* aggravator. [aa-aa] *S* regem Stephanum. [ab] *S, V2, V4, V5* Panoniam. [ac] *V2, V4, V5* Gywla.

P r z y p i s y:

58 Tekst oparty na *Gestach* mistrza Ákosa, znanych z *Kroniki Szymona z Kézy*, rozdz. 29 (zob. wyżej, ss. 117–118), amplifikowany o wiadomości ze starszych wersji *Gesta*.

59 Apulum w Dacji, dzis. Białogród Siedmiogrodzki, rum. Alba Iulia, węg. Gyulafehérvár.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Beliud; → Białogród Siedmiogrodzki; → Gejza (1); → Gyula (1); → Gyula (2); → Gyula (3) młodszy; → Kean; → Kulan; → Panonia; → Sarolt; → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Węgrzy

C. 31. [a-]Quartus capitaneus[-a]

Quarti[b] siquidem capitanei [c-]vocabulum fuerat[-c] Cund[d], cuius filius Kusyd[e] et Cupan[f], qui[g] prope[h] Nyr[i] fixere sua castra ibique post baptismum monasterium fundavere.

SRH, s. 291 v. 13–17; CEU, s. 74.

Rozdz. 31. Czwarty dowódca[60]

Imię czwartego dowódcy brzmiało Künd, którego synami byli Küsid i Kaplony; swoje obozy postawili w pobliżu Nyírségu i tam też po chrzcie założyli klasztor[61].

[a-a] *B, D, R, S brak.* [b] *V5* Quartum. [c-c] *V3* fuerat vocabulum. [d] *B, D* Kund. [e] *S* Rusid; *B, D, R, V2, V3* Kusid; *V4* Kwsid; *V5* Kwsyd. [f] *V2* Kupan; *V4* Kwpan. [g] *S brak.* [h] *V3* pro se. [i] *R* Nir.

P r z y p i s y:
60 Zdaniem Eleméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 162) rozdział w całości zapożyczony został z dawnych *Gesta*. Jednak treść, choć nie dosłownie, pokrywa się z rozdz. 31 *Kroniki Szymona z Kézy* (tam jako piąty dowódca); zob. wyżej, s. 118.
61 W Kaplony, dziś Căpleni.

→ Kaplony; → Künd; → Küsid; → Nyírség

C. 32. [a-]Quintus capitaneus[-a]

Sed quintus Leel est nominatus, qui Messianos[b], scilicet Bohemicos de partibus Golgate[c] expulit ibique diutius castra [d-]metatus fuisse[-d] perhibetur. Ex isto quidem Zuard[e] oritur generatio, sive prosapia et origo.

SRH, s. 291 v. 18–21, s. 292 v. 1–2; CEU, s. 76.

Rozdz. 32. Piąty dowódca[62]

Natomiast piąty miał na imię Lél, który wypędził Myzów[63], tzn. Czechów, z obszaru Galgócu i tam, rozbiwszy obóz, miał ponoć pozostać na dłużej. Od niego bierze swój początek ród czy też krewni Szovárda.

[a-a] *B, D, R, S brak.* [b] *R* Missarios; *B, D* Messarios. [c] *B, D, R* Golgothe; *V3* Golgate. [d-d] *V4* metasse. [e] *B, D* Zouard.

P r z y p i s y:
62 Rozdział oparty na *Gesta* magistra Ákosa, amplifikowanych przez starsze wersje *Gesta*. Zob. *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 32, gdzie Lél wspomniany został jako szósty wódz. Por. wyżej, s. 119.
63 Z kontekstu wynika, że chodzi tu o Morawian. Gy. Kristó (Kristó, Olajos, Tóth, & Zimonyi, 1995, s. 354 i przyp. 1235) tłumaczy konsekwentnie ten termin jako *messianusok,* dopiero w przypisie wyjaśniając, że chodzi o Morawian. Zachowujemy terminologię źródła.

→ Czechy, Czesi; → Galgóc; → Lél; → Morawianie, Morawy; → Szovárd

C. 33. [a-]Sextus capitaneus[-a]

Sextus capitaneus Werbulchu[b] nomen habuit, qui circa Balatun[c] sua thabernacula fixisse probatur.

SRH, s. 292 v. 3–6; CEU, s. 76.

Rozdz. 33. Szósty dowódca[64]

Szósty dowódca miał na imię Vérbulcsú i podobno rozbił swe namioty w pobliżu Balatonu.

[a-a] *B, D, R, S, V3 brak.* [b] *S* Uerbulchu; *B, D* Berbulchu; *V3* Verbulchu; *V5* Werbuchu. [c] *V2* Galatym; *SRH (S, V)* Balatim. *Zapis w V można odczytać jako* Balatim*, ale również* Balatun.

P r z y p i s y:
64 Rozdział oparty na *Gesta* magistra Ákosa, por. *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 33 (zob. wyżej, ss. 119–120), gdzie znacznie obszerniejsze opowiadanie.

→ Balaton; → Vérbulcsú

C. 34. [a-]VII-us capitaneus[-a]

Septimus capitaneus[b] Vrs[c] dicitur. Istius siquidem generatio circa Seyo[d] locum habebat[e].

SRH, s. 292 v. 7–10; CEU, s. 76.

Rozdz. 34. Siódmy dowódca[65]

Siódmy dowódca zwany był Örs. Jego ród miał siedzibę w pobliżu rzeki Sajó.

[a-a] *B, D, R, S brak*; *V2* Sequitur septimus capitaneus. [b] *R, S brak.* [c] *R, S, CEU* Urs. [d] *B, D, R, S* Seo; *V4, V5* Sayo. [e] *S, V5* habet.

P r z y p i s y:
65 Tekst pokrywa się z rozdz. 30 *Kroniki Szymona z Kézy*; zob. wyżej, s. 118.

→ Örsúr, Örs; → Sajó

C. 38. [a-]De generatione Tata[-a]

Introivit ergo primo Deodatus de comitibus Sancti Seuerini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator. Iste etiam cum Sancto Adalberto [b-]Pragensi episcopo[-b] sanctum regem Stephanum baptizavit, cuius quidem

Rozdz. 38. O rodzie Taty[66]

Jako pierwszy przybył Deodatus z hrabiów Sanseverino w Apulii, który był założycielem i budowniczym klasztoru. On to wraz ze św. Wojciechem, biskupem Pragi, ochrzcił św. króla Stefana, a jego klasztor nosił imię Taty, ponie-

monasterii nomen pro eo Tata[c] appellantur, quia[d] cum beatus rex[e] Stephanus ipsius nomen ob reverentiam non exprimeret, sed eum[f] Tata appellaret, abolitum est nomen Deodati, sed Tata extitit[g] vocatus[h], unde etiam ipsius monasterium taliter est vocatum. Huius quidem generatio in Pannonia[i] non habetur, quia quamvis uxorem habuisset, tamen sine heredibus finivit vitam suam[j].

waż błogosławiony król Stefan nie używał z szacunku jego imienia, ale nazywał go Tata. W taki oto sposób imię Deodata popadło w zapomnienie, lecz nadal stosowano formę „Tata" i stąd wzięła się nazwa klasztoru. Jego ród nie przetrwał w Panonii, a chociaż miał żonę, to jednak zakończył swe życie bez dziedziców.

SRH, s. 295 v. 13–26; CEU, s. 82.

[a-a] *V, V3, V5* De generatione Tata; *V2* Sequitur de generatione Tata; *V4* Generatio Tata. Sequuntur generationes principum advenarum et alienigarum; *B, D, R, S brak.* [b-b] *D* episcopo Pragensi. [c] *V5 brak.* [d] *V3* nam. [e] *V2 brak.* [f] *S* cum. [g] *S* est. [h] *B, D, R, S* vocitatus. [i] *S, V5* Panonia; *V2* Pannoniam. [j] *V5 brak.*

P r z y p i s y:
66 Tekst pominięty przez *Kronikę Szymona z Kézy*.

→ Apulia; → Deodatus; → Panonia; → Praga; → San Severino; → Stefan I Święty; → Tata; → Wojciech (1), św.; → Żupan

C. 44

Kyquini[a] quidem[b] et Renaldi[c] origo est de Yspania[d], cum regina Margaretha[e], coniuge Bele[f] regis filii Zaar Ladizlai[g] Pannoniam[h] adeuntes. Hic enim Bela[i] primo uxorem de Polonia habuit.

Rozdz. 44[67]

Kökényes i Radnót pochodzili z Hiszpanii; przybyli do Panonii wraz z królową Małgorzatą, żoną króla Béli, syna Władysława Łysego. Ten bowiem Béla pierwszą żonę miał z Polski.

SRH, s. 298 v. 6–9; CEU, s. 86.

[a] *V2* Kiquini; *V3* Kygnini; *S* Riquiui. [b] *V5 brak.* [c] *B, D* Rinaldi; *V2* Reualdi; *V3* Revalae. [d] *B, D, V2* Hispania; *V3, V4* Ispania. [e] *R* Margareta; *S* Malgareta. [f] *S* Belle. [g] *S, V3, V4, V5* Ladislai. [h] *V2, V4, V5* Panoniam. [i] *S* Bella.

P r z y p i s y:
67 Fragment oparty na *Gesta* magistra Ákosa, ale nieznany *Kronice Szymona z Kézy*.

→ Béla I; → Hiszpania, Hiszpanie; → Kökényes; → Panonia; → Polacy, Polska; → Radnót; → Władysław Łysy

Kronika budzińska

C. 46 [a-a]

Generationes autem[b] Rataldi[c] de Apulia exivisse nullus debet dubitare. De cognatione comitis Castrie Oliuerius, Ratoldus oriundi per regem Colomanum[d] filium Geyche[e] regis, qui Dalmaticos subiugavit, in Panonia[f] collocantur.

SRH, s. 299 v. 8–18.

Rozdz. 46[68]

Nikt nie powinien wątpić, iż rody Ratolda pochodzą z Apulii. Oliwer i Ratold, krewni hrabiego Caserty, przez króla Kolomana, syna króla Gejzy, który podbił mieszkańców Dalmacji, zostali przeniesieni do Panonii.

[a-a] *V, V2, V3, V4* Generatio Oliuerii et Ratoldi; *V5* De generatione Oliuerii et Ratoldi. [b] *R* igitur; *B, D brak*. [c] *B, D* Ratoldi. [d] *B, R* Colomannum. [e] *R* Geyse. [f] *B, R* Pannonia.

P r z y p i s y:

68 Tekst przejęty z *Gesta* magistra Ákosa, zachowanego w *Kronice Szymona z Kézy*, rozdz. 84. Tekst tej *Kroniki* pokrywa się z tekstem *Kroniki obrazkowej* i nie zawierają one żadnych interesujących nas wiadomości, dlatego pominęliśmy go w naszej antologii. Natomiast *Kronika budzińska* podaje własną wersję, rozszerzoną w stosunku do wymienionych i podaną innymi słowami, zawierającą m.in. wiadomość o podboju Dalmacji przez Kolomana Uczonego.

→ Apulia; → Caserta; → Dalmacja; → Gejza I; → Koloman Uczony; → Oliwer; → Panonia; → Ratold

C. 53. [a-]Introitus diversarum nationum[-a]

[b-]Preterea intraverunt[-b] in Hungariam[c] tam tempore regis Geyche[d] et[e] sancti regis Stephani quam diebus regum aliorum Bohemi, Poloni, Greci, Ispani[f], Hismahelite[g] [h-]seu Saraceni[-h] Bessi, Armeni[i], Saxones, [j-]Turingi, Misnenses[k] et Renenses[-l], Cumani[m], Latini, qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimoniorum diversorum[n] contractus Hungaris[o] inmixti nobilitatem pariter[p] et descensum sunt adepti. [q-q].

SRH, s. 303 v. 11–23, s. 304 v. 1–6;
CEU, s. 94.

Rozdz. 53. Przybycie różnych narodów[69]

Poza tym na Węgry przybyli, tak w czasach króla Gejzy i świętego króla Stefana, jak i za dni innych królów, Czesi, Polacy, Grecy, Hiszpanie, Izmaelici, czyli Saraceni, Pieczyngowie, Armeńczycy, Sasi, Turyngowie, mieszkańcy Miśni i Nadreńczycy, Kumani, Romanie. Po tym, jak długo przebywali w królestwie, to chociaż nieznane było ich pochodzenie, wchodzili w liczne związki małżeńskie z Węgrami i zostali przyjęci na równych prawach do szlachty rodowej.

[a-a] *V2* Sequitur introitus diversarum nationum; *V4* Introitus diverarum nationum in Hungariam; *B, D, R, S brak.* [b-b] *B, D, R, S* Intraverunt autem. [c] *V, SRH (S, V), CEU* Ungariam. [d] *R* Geyse. [e] *B, R, S brak.* [f] *R, S, V2* Yspani; *B, D, V3* Hispani. [g] *B, D, R, S* Ysmaelite; *V2, V5* Hismaelite. [h-h] *B, D, R, S brak.* [i] *V5* amen armei. [j-l] *B, D, R, S brak.* [k] *V4* Mysnenses; *V5* Misenenses. [m] *V4, V5* Comani. [n] R diversimode. [o] *V, SRH (S, V)* Vngaris; *CEU* Ungaris. [p] *S* peritiar. [q-q] *B, D, R, S* quorum quidem nomina, licet [*B, D brak*] michi nota essent, tamen huic operi non apponam; *V5* Sequitur aliud capitulum etc.

P r z y p i s y:
69 Rozdział oparty na *Gesta* magistra Ákosa, por. *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 94, s. 151.

→ Czechy, Czesi; → Gejza I (właściwie: → Gejza (1)); → Grecja, Grecy; → Hiszpania, Hiszpanie; → Kumanie; → Miśnia , Miśnieńczycy; → Nadreńczycy; → Ormianie; → Pieczyngowie; → Polacy, Polska; → Romanie; → Saraceni; → Sasi; → Stefan I Święty; → Turyngia, Turyngowie; → Węgry; → Węgrzy

C. 54. [a-]Recitantur facta tempore Toxun[b] ducis[-c]

Postquam autem Zuatapolug[d] per Hungaros[e], ut superius dictum est [f-f], necatus[g] et Hungari descendissent in Pannoniam[h], per sex annos eorum arma et equos meliorare curaverunt[i]. Anno igitur[j] VII-o[k] Morauiam[l] et Bohemiam, in quibus eo tempore dux Vratizlaus[m] regnare videbatur, crudeliter spoliaverunt[n]. Exinde cum victoria redeuntes treugis ordinatis cum prefato duce uno anno quieverunt.

Rozdz. 54. Opowieść o wydarzeniach za czasów księcia Taksonya[70]

Po tym, jak Świętopełk został zabity przez Węgrów, jak wyżej powiedziano, i Węgrzy weszli do Panonii, przez sześć lat ulepszali swoją broń i konie. W roku zaś siódmym krwawo złupili Morawy i Czechy, gdzie wówczas miał panować książę Wratysław. Wracając stamtąd zwycięsko, zawarli pokój ze wspomnianym księciem i przez rok zachowywali się spokojnie.

SRH, s. 304 v. 7–15; CEU, ss. 94–96.

[a-c] *B, D, R, S brak.* [b] *V2* Toxim; *V4* Toxon; *V5* Toxini. [d] *B, D* Suetibolug; *R* Zuetepolug; *V5* Zuatapolug. [e] *V, SRH (S, V), CEU* Ungaros. [f-f] *R, S, V3* est. [g] *B, D* necatus esset. [h] *V2, V4, V5* Panoniam; *S* Panonia; *B, D* Pannonia. [i] *V2* ornaverunt. [j] *B, D* deinde. [k] *R* VIII-o; *V5* octavo. [l] *CEU* Moraviam. [m] *V3, V4* Vratislaus; *R* Wradizlaus. [n] *B, D, R, S V2, V5* spoliarunt.

P r z y p i s y:
70 Tekst oparty na *Gesta* magistra Ákosa, częściowo (ale w wielkim skrócie) powielony też przez *Kronikę Szymona z Kézy* w rozdz. 34; zob. wyżej, s. 120.

→ Czechy, Czesi; → Morawianie, Morawy; → Panonia; ; → Świętopełk (1); → Taksony; → Węgrzy; → Wratysław I

C. 55

Post hec Carinthiam[a] hostiliter adeuntes, ultra castrum Leopah[b] [c-]dux[d] Meranie[-e] Gothfridus[f] nominatus[g] [h-]et dux Carinthie[-h] Eberhardus[i], [j-]nec non Gregorius[-j] Aquilegie[k] patriarcha ipsis occurrentes, [l-]insimul atrociter[-l] pugnaverunt, et quamvis ex Hungaris plures[m] [n-]ibi[o] cecidissent, tamen[-p] ambos[q] duces Hungari[r] occiderunt[s] patriarcha vero[t] per fugam evadente[u]. Abinde spoliata Carinthia[v], [w-]Corniola[x] et Stiria[-y] cum maxima preda [z-]sunt reversi[-z].

Rozdz. 55[71]

Następnie z wrogim zamiarem nawiedzili Karyntię; za zamkiem Leibach [*Lublana*] wyszli im naprzeciw książę Meranii imieniem Gotfryd, książę Karyntii Eberhard, a także patriarcha Akwilei Grzegorz. Walczyli ze sobą okrutnie, a chociaż wielu z Węgrów tam poległo, to jednak zabili obu książąt, patriarcha zaś ratował się ucieczką. Po splądrowaniu Karyntii, Krainy i Styrii powrócili stamtąd z wielkim łupem.

SRH, s. 304 v. 16–22; CEU, s. 96.

[a] *B, D, R* Corinthiam; *S* Carintiam; *Kronika Szymona z Kézy* vero Carinthiam. [b] *D* Leopach; *S* Leo pali; *V5* Leoph. [c-e] *Kronika Szymona z Kézy* Meraniae dux. [d] *R brak.* [e] *V3, V4, V5* Morauie; *S* Merauie. *Zwraca uwagę przytoczenie przez trzy przekazy Kroniki obrazkowej nazwy Moraw w miejsce Meranii.* [f] *R, V2, V3* Gotfridus; *S* Ghutfridus; *V4* Gothfrigus; *Kronika Szymona z Kézy* Gotfridus. [g] *Kronika Szymona z Kézy* nomine. [h] *B, D* Corinthie; *R* Karinthie. [h-h] *Kronika Szymona z Kézy* duxque. [i] *S* Eberchardus; *B, D* Bernhardus; *Kronika Szymona z Kézy* Eburhardus. [j-j] *Kronika Szymona z Kézy* cum. [k] *B, D* Aquilegiensis; *Kronika Szymona z Kézy* Aquilegiensi. [l-l] *Kronika Szymona z Kézy* atrociter insimul. [m] *V5* quamplures. [n-p] *Kronika Szymona z Kézy* corruissent in praelio memorato. [o] *V3, V4* ibidem. [q] *Kronika Szymona z Kézy* utrique. [r] *Kronika Szymona z Kézy brak.* [s] *Kronika Szymona z Kézy* occiduntur. [t] *V3, V4, Kronika Szymona z Kézy brak.* [u] *Kronika Szymona z Kézy* liberato. [v] *B, D* Corinthia. [w-y] *Kronika Szymona z Kézy* Styria et Carniola. [x] *S* Cariuola; *B, D* Carniolia. [y] *V5* Styua. [z-z] *Kronika Szymona z Kézy* in Pannoniam revertuntur.

P r z y p i s y:

71 Tekst oparty na *Gesta* magistra Ákosa, tożsamy z rozdz. 35 *Kroniki Szymona z Kézy*, dlatego podajemy również odmianki tekstowe tej *Kroniki*. Zob. też wyżej, ss. 120–121.

→ Akwilea; → Eberhard; → Gotfryd (1) ; → Grzegorz, patriarcha; → Karantanie, Karyntia; → Kraina; → Laibach; → Merania; → Morawianie, Morawy; → Styria; → Węgrzy

C. 57. [a-]Hungari devastant Bulgariam[-a]

[b-]Anno autem quarto[c] Hungari[d] Bulgariam invaserunt[-e], ex ea[f] [g-]thesaurum et arma[-g] [h-]innumerabilia[i] adduxere[j] castra

Rozdz. 57. Węgrzy pustoszą Bułgarię[72]

W czwartym roku Węgrzy napadli na Bułgarię, unosząc z niej skarb i niezliczone stada, zajmując jej zamki i nisz-

ipsorum[k] occupantes [l-]et civitates eorum destruentes[-l], que Domino concedente et nunc habent et possident[-m].

SRH, s. 305 v. 9–18; CEU, s. 98.

cząc miasta, które, z woli Pana, także obecnie trzymają i posiadają[73].

[a-a] *B, D, R, S brak.* [b-e] *Kronika Szymona z Kézy* Tunc Hungari exeuntes intrant in Bulgariam. [c] *V5* quarta. [d] *B, D, S brak.* [f] *B, D* eaque; *Kronika Szymona z Kézy* qua. [g] *B, D, R, S* armenta. *CEU* arma *oraz na s. 98 przyp. a* recte armenta. [g-g] *Kronika Szymona z Kézy* armenta et captivos. [h-m] *Kronika Szymona z Kézy* extrahunt infinitos, redeuntes tandem cum victoria in Pannoniam. [i] V*, SRH (S, V)* innumerablia. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* innumerabilia; *V2* inmirabilia. [j] *B, D, R, S, V3* adduxerunt. [k] *R, V5* eorum. [l-l] *B, D brak.*

P r z y p i s y:
72 Tekst oparty na *Gesta* magistra Ákosa wykorzystujących starsze wersje *Gesta Ungarorum*, częściowo zbieżny z rozdz. 37 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, s. 121.
73 Użycie w oryginale dwóch synonimicznych czasowników ma wzmocnić ich znaczenie; jest to figura słów zwana *congregatio*.

→ Bułgaria, Bułgarzy; → Węgrzy

C. 58

Postquam autem memorata regna devicerunt, per Forum Iulii usque in[a] marchiam Longobardie[b] intraverunt, ubi civitatem Paduam[c] igne ac[d] gladio consumpserunt. Ex hinc intrantes Lombardiam[e] Linthar[f], Vercelline[g] civitatis[h] episcopum, imperatoris Karoli[i] consiliarum fidissimum[j] occidentes ex ipsius ecclesia thezaurum maximum[k] rapuerunt, totamque pene[l] Longobardiam[m] spoliantes cum maximo spolio in Pannoniam[n] cum victoria redierunt[o].

SRH, s. 305 v. 19–20, s. 306 v. 1-7;
CEU, s. 98.

Rozdz. 58[74]

Po tym, jak pokonali wspomniane królestwa, wtargnęli przez Friul aż do Marchii Lombardzkiej, gdzie ogniem i mieczem zniszczyli miasto Padwę. Następnie będąc już w Lombardii, zabili Liutwarda, biskupa miasta Vercelli, najbardziej zaufanego z doradców cesarza Karola, i zrabowali z jego kościoła wielki skarb. Jak już splądrowali prawie całą Lombardię, z bardzo bogatym łupem zwycięsko wrócili do Panonii.

[a] *V4* ad. [b] *S* Lombardie. [c] *V2, V5* Padwam. [d] *D* et. [e] *B, D* Longobardiam. [f] *B, D, V3, V4* Lynthar. [g] *B* Uercelline; R Wercelline; *S* Verceline. [h] *S* civitates. [i] *V2* Kalori; *V3* Caroli. [j] *V3, V4, V5* fidelissimum; *R* validissimum. [k] *V3* magnum. [l] *V4 brak.* [m] *S* Lombardiam. [n] *S, V4, V5* Panoniam. [o] *S* reddiderunt.

P r z y p i s y:
74 Tekst oparty o *Gesta* magistra Ákosa wykorzystującego wcześniejsze redakcje, które z kolei przejęły opowiadanie Reginona z Prüm. Podaje te same wydarzenia, co *Kronika Szymona z Kézy* w rozdz. 38, ale czyni to innymi słowami i obszerniej; zob. wyżej, s. 121.

→ Friul; → Karol Gruby; → Liutward; → Lombardia; → Padwa; → Panonia; → Vercelli

C. 62. [a-]Greci devincuntur per Hungaros[-a]

[b-]Annis vero viginti sine motu in Panonia[c] permanserunt[-d], vicesimo[f] autem primo anno egressi in Bulgariam[g] intraverunt et inde [h-h] Ydropolim[i] venientes ipsa[j] expugnata Constantinopolim tandem obsederunt. [--]

Rozdz. 62. Grecy pokonani przez Węgrów[75]

Przez dwadzieścia lat zatem pozostawali spokojnie w Panonii, zaś w dwudziestym pierwszym roku wyszli i wtargnęli do Bułgarii. Przybywszy stamtąd do Adrianopola, wzięli go szturmem, a następnie oblegli Konstantynopol. [--]

SRH, s. 310 v. 5–12; CEU, s. 104.

[a-a] *B, D R, S brak*; *V5* Greci devincuntur per Hungaros isto modo; *V2* Greci devincuntur per Hungaros et sic. [b-d] *V, V2, V3, V4, V5 brak*. [e] *B, D, R* Pannonia. [f] *S* vigeximo. [g] *D* Hungariam. [h-h] *B, D* ad. [i] *V2, V4, V5* Idropolim. [j] *B, D* qua.

P r z y p i s y:
75 Rozdział o oblężeniu Konstantynopola przez Węgrów zawiera zapis ustnego podania o pojedynku Botonda z olbrzymim Grekiem zapisanego również w rozdz. 42 *Kroniki Szymona z Kézy*, por. wyżej, s. 122. Kronika ta wspomina o spustoszeniu przez Węgrów Grecji i Bułgarii, natomiast *Kompozycja* opuszcza już to drugie państwo. Dlatego podajemy tylko ekscerpt z początku rozdziału i – podobnie jak w przypadku ekscerptów z *Kroniki Szymona z Kézy* – również nie włączamy tego podania do naszej publikacji.

→ Adrianopol; → Bułgaria, Bułgarzy; → Grecja, Grecy; → Konstantynopol; → Panonia; → Węgry; → Węgrzy

C. 63. [a-]Sanctus Stephanus primus rex Hungarorum nascitur[-a]

Porro Toxun[b] genuit Geycham[c] et Michaelem[d], Michael[e] vero genuit Calvum Ladizlaum[f] et Vazul[g], Geycha[h] vero divino premonitus oraculo anno Dominice incarnationis [i-i] [j-]nongentesimo sexagesimo nono[-j], quemadmodum in legenda

Rozdz. 63. Urodził się święty Stefan, pierwszy król Węgrów[76]

Następnie Taksony spłodził Gejzę i Michała, a Michał spłodził Władysława Łysego i Wazula. Gejza natomiast, uprzedzony Boskim proroctwem, w 969 roku od Wcielenia Pańskiego, spłodził świętego Stefana, króla, z Saroltą, córką

Beati[k] Stephani[l] regis scriptum est, genuit Sanctum [m-]Stephanum regem[-m] ex Sarolth[n] filia Gyula[o]. At[p] rex Stephanus[q] plures quidem [r-]genuit filios[-r], sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum[s] Deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione[t] est. Hic autem per inscrutabile[u] [v-]divini consilii iudicium[-v] raptus[w] est de medio, ne malicia mutaret[x] intellectum eius et ne fictio[y] deciperet[z] animum[aa] eius, quemadmodum de inmatura morte scribitur in libro Sapientie. Ut ergo acta ne agamus et exposita ne exponamus, quot et quantis virtutibus[ab] floruerit, et quam fervens in Dei servitio sanctus confessor Christi Emericus[ac] dux fuerit, scribere supersedimus. Quisquis[ad] enim hoc scire voluerit, ex legenda eiusdem beatissimi confessoris plenam sanctissime[ae] [af-]conversationis eius[-af] notitiam habere poterit[ag]. Nos enim[ah] ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt, breviter ac summatim scribere intendimus.

SRH, s. 311, v. 21–26, s. 312 v. 1–19;
CEU, s. 108.

Gyuli, jak zostało napisane w legendzie błogosławionego króla Stefana. Król Stefan zaś spłodził wielu synów, lecz wśród nich miał jednego syna imieniem Emeryk, miłego Bogu i szanowanego przez ludzi, błogosławionej pamięci. On to bowiem przez niezbadany wyrok Boskiego osądu został zabrany ze świata, aby szaleństwo nie odmieniło jego umysłu, a fałsz nie zgubił jego duszy, jak o przedwczesnej śmierci jest napisane w *Księdze Mądrości*[77]. Jako że nie przedstawimy dokonań i nie wyłożymy tego, co byłoby wyłożone[78], powstrzymamy się od napisania, iloma i jak wielkimi cnotami błyszczał, jak gorący był w służbie Bożej ten święty wyznawca Chrystusa, książę Emeryk. Ktokolwiek chciałby poznać te kwestie, może sięgnąć po pełen zapis najświętszego życia w legendzie tego najbardziej błogosławionego wyznawcy. My natomiast przejdziemy krótko i treściwie raczej do tych spraw, które przez innych pisarzy zostały pominięte.

[a-a] *V2, V5* Sanctus Stephanus primus rex Hungarorum nascitur; *V3* De nativitate Sancti Stephani primi regis Hungarie; *V4* De nativitate Sancti Stephani primi regis Hungarorum; *B, D* De generatione Sancti Stephani [*D* Sthephani] primi regis Hungarie post secundum ingressum de Scitia in Pannoniam ac de vita, bellis et morte eiusdem; *R* Sancta Griza Khrabatzka[79]. [b] *V2, V3* Toxim; *V4* Toxon. [c] *R* Geysam. [d] *R* Michahelem. [e] *R* Michahel. [f] *V2, V3, V4, V5* Ladislaum. [g] *R* Wazul; *S* Uazul; *V3* Vasul; *V4* Wasul. [h] *R* Geysa. [i-i] *R, S* Domini. [j-j] *R, S* CCCCLXIX. [k] *B, D* Sancti. [l] *R* Stefani. [m-m] *R, V4* regem Stephanum. [n] *V3* Sarolt. [o] *V3, V5* Gywla; *B, D, R* Gyule. [p] *S* Ac. [q] *R* Stefanus. [r-r] *R* filios genuisse perhibetur. [s] *S* Emiricum. [t] *V3* benedictionem. [u] *S* scrutabile. [v-v] *V5* divinum iudicium consilii. [w] *V3* captus. [x] *B, D* inmutaret. [y] *V3* peccato. [z] *V3* decipet. [aa] *B, D, R, S* animam. [ab] *V5* floribus. [ac] *S* Emiricus. [ad] *B, D* Quique; *R* Quis. [ae] *V5* sanctissimi. [af-af] *B, D* eius conversationis; *V3* conservationis eius. [ag] V2, V3, V4 potuerit. [ah] *V, V2, V3, V4, V5, CEU brak*; *SRH (S, V) umieszcza to słowo jako cechę redakcji S, czyli Kroniki budzińskiej*.

P r z y p i s y:

76 Zdaniem Eleméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 239) tekst pochodzi z kontynuacji *Gesta* z czasów Kolomana. Por. *Kronikę Szymona z Kézy*, rozdz. 43 (zob. wyżej, ss. 122–123), gdzie brak wzmianki o Sarolcie i tekst jest mocno skrócony w stosunku do opowiadania *Kompozycji*.

77 4.11.
78 Figura słów zwana paronomazją, łac. *adnominatio* (też znana jako *figura etymologica*): „acta... exponamus".
79 Znaczenie tych słów zapisanych zapewne w Dalmacji pozostaje nierozszyfrowane. Por. Pál Lukcsics, A vatikáni magyar krónika kódexéről és szövegéről, Magyar Könyvszemle, seria nowa, R. 36, 1929, z. 3, s. 145-146 (całość pracy s. 141-146).

→ Emeryk, św.; → Gejza (1) ; → Gyula (2); → Michał; → Panonia; → Sarolt; → Scytia, Scytowie; → Stefan I Święty; → Taksony; → Wazul; → Węgrzy; → Władysław Łysy

C. 65. [a-]Sanctus rex Stephanus pugnat cum Gyula[b] duce Transiluano[-c]

Porro Beatus Stephanus, postquam regie celsitudinis[d] coronam divinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra avunculum[e] suum nomine Gyulam[f], qui tunc temporis totius Ultra Siluam[g] regni gubernacula possidebat. Anno [h-]itaque Domini[-h] M-o II-o beatus rex Stephanus cepit Gyulam[i] ducem cum uxore et duobus filiis suis et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepissime [j-j] amonitus a beato [k-]rege Stephano[-k] nec ad fidem Christi conversus [l-l], nec[m] ab inferenda[n] Hungaris iniuria conquievit. Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem [o-o] regnum illud[p] Hungarice[q] Erdeelw[r], quod irrigatur plurimis fluviis, in quorum arenis aurum colligitur et aurum terre illius optimum est.

SRH, s. 314 v. 8–19, s. 315 v. 1–7;
CEU, s. 114.

Rozdz. 65. Święty Król Stefan walczy z Gyulą, księciem Transylwanii[80]

Następnie błogosławiony Stefan, po tym, jak z woli Bożej otrzymał koronę królewskiego majestatu, stoczył słynną i zyskowną wojnę przeciw swemu wujowi o imieniu Gyula, który w owym czasie posiadał władzę nad całym krajem Transylwanii[81]. I tak w roku Pańskim 1002 błogosławiony król Stefan pochwycił księcia Gyulę wraz z żoną i dwoma synami, i wysłał na Węgry. Uczynił tak dlatego, ponieważ – mimo wielokrotnego napominania przez błogosławionego króla Stefana – tamten ani nie nawrócił się na wiarę Chrystusa, ani nie odstąpił od krzywdzenia Węgrów. Cały zaś jego kraj, największy i najbogatszy, przyłączył do królestwa Węgier. Kraj ten nazywa się zaś po węgiersku Erdély, ponieważ jest nawadniany wieloma rzekami, w piaskach których zbiera się złoto, a złoto tej ziemi jest najlepsze[82].

[a-c] *D* Coronatus Sanctus Sthephanus; *B, R, S brak.* [b] *V5* Gywla. [c] *V2, V3, V4, V5* Transsiluano. [a-c] *D* Coronatus Sanctus Stephanus; *B, R, S brak.* [d] *SRH (S, V)* celsitudidinis, *co zapewne jest błędem drukarskim*. [e] *B, D, R, S* proavunculum*; Kronika Szymona z Kézy podaje w ablatywie absolutnym* Iula avunculo suo. [f] *B, D* Gyula. [g] *B, D* Transiluani; *R* Transsiluani. [h-h] *S* Domini itaque. [i] *V4, V5* Gywlam; *R* Transsiluanum. [j-j] *B, D* fuit. [k-k] *V4* Stephano rege. [l-l] *B, D, S* est; *V4* et. [m] *V5* ne. [n] *S*

inferanda. [o-o] *V3* hoc. *W tym miejscu zaczyna się tekst najlepszego przekazu redakcji Kroniki budzińskiej, rękopisu Acephalus* (**A**). [p] *V3 brak*; *V4* istud. [q] *S, V3* Hungarie. [r] *A* Erdelv; *R, V2, V5* Erdelw; *S* Erdeelu; *V3* Erdeleu; *B, D* Erdeel.

P r z y p i s y:
80 Tekst zdaniem Eleméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 250) pochodzi z kontynuacji *Gesta* z czasów Kolomana z dodatkami magistra Ákosa. Odpowiada mu bardzo skrócony przekaz rozdz. 43 *Kroniki Szymona z Kézy* (zob. wyżej, ss. 122–123). Pod koniec tego rozdziału zaczyna się przekaz kolejnego rękopisu *Kroniki budzińskiej*, zwanego Acephalus i oznaczanego syglą A, por. przypis tekstowy o-o.
81 Oddajemy tu dosłownie użyty termin łaciński.
82 Jak się zdaje, kronikarze przyjmują tutaj, że nazwa Erdély pochodzi od łacińskiego przymiotnika *aureus* ‘złoty’. W rzeczywistości nazwa węgierska oznacza dokładnie to samo co łacińska *Ultra Silva* czy też Transylwania, pod którą region ten znany jest w większości języków germańskich, słowiańskich i wszystkich romańskich. Na polski można by ją przetłumaczyć jako Zalesie. Nazwa polska (a także czeska i słowacka) „Siedmiogród” odzwierciedla niemiecką nazwę *Siebenbürgen*, o czym zresztą czytaliśmy wyżej w rozdz. 26, s. 241.

→ Gyula (3) młodszy; → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Węgry; → Węgrzy

C. 66. [a-]Tertium bellum sancti regis Stephani contra Kean ducem[-a]

Post hec autem[b] movit exercitum [c-c] super[d] Kean ducem Bulgarorum et Sclavorum, que gentes[e] loca naturali situ[f] munitissima inhabitant[g]. Unde etiam multis laboribus et bellicis[h] sudoribus[i] predictum ducem vix tandem devicit et occidit et inestimabilem copiam thezaurorum[j] et[k] precique in auro et gemmis ac pretiosis[l] lapidibus accepit et locavit ibi unum [m-]proavum suum[-m] nomine Zoltan[n], qui postea hereditavit illas[o] partes Transiluanas[p] et ideo vulgariter[q] sic[r] dici solet: Erdeelui[s] Zoltan[t]. Erat enim[u] ille[v] antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti[w] regis[x] et ideo voluit ipsum[y] esse super[z] gentes opulentas. Ex hac itaque gaza multiplici sanctus[aa] rex[ab] Stephanus plurimum locupletatus Albensem Basilicam, quam[ac] ipse fundaverat, aureis altaribus, cruci-

Rozdz. 66. Trzecia wojna świętego króla Stefana przeciw księciu Keanowi[83]

Potem zaś skierował wojsko przeciw Keanowi, księciu Bułgarów i Słowian, które to ludy zamieszkiwały miejsca z natury obronne. Stąd dopiero po licznych trudach i mozołach wojennych wspomnianego księcia ledwo w końcu pokonał, zabił i zabrał niepojętą ilość skarbów, zwłaszcza w złocie, kosztownościach oraz drogocennych kamieniach. Ustanowił tam jednego ze swoich przodków, o imieniu Zoltán, który później odziedziczył te części Transylwanii i dlatego zwykło się go potocznie nazywać: Erdélyi Zoltán. Był on już bardzo stary, dożył czasów świętego króla i dlatego ten chciał, by porządził bogatym ludem. Natomiast z środków tego różnorodnego skarbu święty król Stefan hojnie obdarował bazylikę székesfehérvárską, którą sam

bus[ad] quoque[ae] et calicibus, indumentis etiam pontificalibus [af-]contextis auro purissimo[-af] et lapidibus pretiosissimis copiavit ac[ag] ditavit[ah]. Vasa quoque ministratoria et cetera utensilia eidem basilice necessaria, necnon et aliis ecclesiis Dei[ai] regali[aj] donavit largitate. Inter cetera vero[ak] dedit eidem Albensi ecclesie quedam donaria[al] sempiterne memorie digna, duo scilicet racionalia, quorum utrumque habebat[am] oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus pretiosis, que Beatus Benedictus sancte Romane ecclesie pontifex ad preces Sancti Stephani regis tante auctoritatis privilegio insignivit, ut quicunque in celebrando missam eis uteretur, legittime posset regem inungere, coronare et gladio accingere. Et quia pecunia [an-]illius Gyule[-an] fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter [ao-]est passa[-ao] incendium. In eadem autem ecclesia ipsum avunculum suum cum tota familia sua[ap] absque velle conpulit[aq] baptizari [ar-ar], sed postea[as] honorifice tenuit, sicut patrem[at]. Regina vero Keisla[au], uxor sancti regis, dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis, tabulis, calicibus, gemmis et ornamentis[av] ultra[aw] modum ditavit[ax].

założył; wyposażył i wzbogacił[84] złotymi ołtarzami, krzyżami i pucharami, kapłańskimi szatami przetykanymi czystym złotem, a także drogocennymi kamieniami. Także naczynia rytualne i inne sprzęty niezbędne tej bazylice oraz innym kościołom Boga podarował z królewską szczodrością. Temuż kościołowi białogrodzkiemu przekazał m.in. rzeczy godne wiecznej pamięci, mianowicie dwa pektorały, z których każdy miał brzeg wyłożony 74 grzywnami czystego złota i drogich kamieni; błogosławiony Benedykt, biskup świętego Kościoła rzymskiego, na prośby świętego króla Stefana nadał przywilej o takim autorytecie, że ktokolwiek korzystałby z nich podczas odprawiania mszy, miałby prawo króla namaścić, koronować i przypasać mu miecz. Ponieważ pieniądze tego Gyuli były źle zdobyte, to sam kościół często cierpiał od pożarów. W tym samym kościele król Stefan zmusił swego wuja wraz z całą rodziną do chrztu wbrew jego woli, ale później traktował go z szacunkiem, niczym ojca. Zaś królowa Gizela, żona świętego króla, wspomniany kościół wzbogaciła ponad miarę złotymi krzyżami, naczyniami, tablicami, pucharami, drogocennymi kamieniami.

SRH, s. 315 v. 8–20, s. 316 v. 1–24;
CEU, s. 116-118.

[a-a] *D* Hic sanctus Benedictus pontifex iniungat Sanctum Sthephanum in regem et barrones [*sic – wydawcy*] accingant gladio; *A, B, R, S brak.* [b] *B, D brak.* [c-c] *V3* suum. [d] *V5* contra. [e] *B, D* gens. [f] *V5* scitu. [g] *B* inhabitat. [h] *B, D brak.* [i] *V2* subdoribus. [j] *R* thezauri. [k] *A, B, D, R, S* eius. [l] *B, D* pretiosissimis. [m-m] *A brak.* [n] *V5* Zolthan. [o] *V2, V3, V4* istas. [p] *V4* Transiluanenses; *D* Transsiluanas. [q] *A brak.* [r] *B, D, S brak.* [s] *R* Erdelui; *A, V2* Erdelw; *V5* Erdely; *B, D* Erdeeli. [t] *S* Zultan; *D* Zolthan. [u] *V3 brak.* [v] *V3 brak.* [w] *D* sancti Stephani. [x] *V4* regis Stephani. [y] *A, B, D, R, S* eum. [z] *S* supra. [aa] *V3* beatus. [ab] *V2 brak.* [ac] *A* quem. [ad] *V5* auribus. [ae] *V3* que. [af-af] *B, D* auro purissimo contextis. [ag] *B, D* atque. [ah] *S* dictavit. [ai] *B, D* de. [aj] *A brak.* [ak] *B, D brak.* [al] *A* donarie. [am] *V5* habeat. [an] *S* Giule; *V5* Gywle. [an-an] *B, D* ipsius ducis Gyule. [ao-ao] *A, B, D, R, S* passa est. [ap] *A, B, D, S, V4 brak.* [aq] *V4* fecit. [ar-ar] *V4* et conpulit. [as] *V3, V4* postmodum. [at] *D* patrem suum. [au] *B, D, R, V5* Keysla; *A, V4* Kysla. [av] *S* hornamentis. [aw] *V2* utra. [ax] *S* dicavit.

P r z y p i s y:
83 Zdaniem Eleméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 254) rozdział skomponowany został przez magistra Ákosa na podstawie starszych *Gesta*. Odpowiada mu krótka wzmianka w rozdz. 43 *Kroniki Szymona z Kézy*; zob. wyżej, ss. 122–123.
84 Figura słów: *congregatio*.

→ Benedykt VIII; → Bułgaria, Bułgarzy; → Gizela; → Gyula (3) młodszy; → Kean; → Rzym; → Siedmiogród; → Słowianie; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Zoltán (2)

C. 67. [a-]De edificatione templi per Sanctum Stephanum[b] regem in Veteri Buda pro canonicis[-c d-d]

Deinde sanctus rex[e-e] venit in civitatem, que Vetus Buda vocatur una cum filio suo Sancto Emerico[f] et regina. Et cum[g] ibi non invenisset[h] aliquod pium opus in Christo, in quo possit[i] laudari[j] Creator[k] omnium, statim sanctissimus rex de thezauro predicti Kean ducis Bulgarorum[l] et Sclauorum, quem occiderat, cepit[m] in medio civitatis edificare[n] grande cenobium in honore apostolorum[o] Petri et Pauli [p-p], ditando illud multis prediis[q] et simili libertate Romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie Romane, quam corporaliter[r] visitarat[s]. Dum igitur edificaretur, magistri lapicide de Grecia ducti erant et sanctissimus rex cum[t] regina ratione devotionis ibidem degebant. Regina autem cruces, tabulas et ornamenta[u] procurabat. Quia vero illud grande opus inceptum multos annos conduxerat, ideo vivente Sancto Stephano rege illud cenobium non potuit consumari[v], sed volente Deo post multum temporis sanctissimus rex Ladizlaus[w], nepos[x] eiusdem Beati[y] Stephani, illud opus consumavit, ut scilicet possit adimplere[z] votum[aa] proavi sui, sicut inferius plenius declarabitur[ab]. [--]

SRH, s. 316 v. 25–31, s. 317 v. 1–17;
CEU, s. 120.

Rozdz. 67. O wybudowaniu przez świętego króla Stefana kościoła dla kanoników w Starej Budzie[85]

Następnie święty król przybył do miasta, zwanego Starą Budą, wraz ze swoim synem świętym Emerykiem i królową. A ponieważ nie znalazł w nim żadnego pobożnego dzieła w Chrystusie, w którym mógłby być sławiony Stwórca wszechrzeczy, przenajświętszy król natychmiast rozpoczął budowę w centrum miasta wielkiego kenobium pod wezwaniem apostołów Piotra i Pawła, korzystając ze skarbu wspomnianego Keana, księcia Bułgarów i Słowian, którego zabił. Wyposażył je w liczne posiadłości oraz, dla pamięci i szacunku kurii rzymskiej, którą osobiście odwiedził, nadał przywilej wolności właściwy Kościołowi rzymskiemu. Podczas gdy budowa postępowała, sprowadzeni zostali mistrzowie kamieniarstwa z Grecji, a przenajświętszy król wraz z królową przebywali tam dla modlitwy. Królowa zatroszczyła się przy tym o krzyże, tablice i ozdoby. Ponieważ to wielkie zaiste, podjęte dzieło trwało wiele lat, to za życia świętego króla Stefana kenobium tego nie zdołano ukończyć, lecz z woli Boga, po dłuższym czasie przenajświętszy król Władysław, potomek tegoż błogosławionego Stefana, zakończył to dzieło, tak że

mógł wypełnić wotum swego przodka,
tak jak to będzie ogłoszone poniżej. [--]

[a-c] *A, B, D, R, S brak*. [b] *V4 brak*. [d-d] *V2* etc. [e-e] *V4, V5* Stephanus. [f] *S* Emirico. [g] *V5* quod. [h] *V2* invenissent. [i] *R* posset. [j] *S* laudare. [k] *S* creatorem. [l] *A* Bulgarie. [m] *V3 brak*. [n] V3 edificavit. [o] *V4* beatorum; *V3* apostolorum beati. [p-p] *V4* apostolorum. [q] *SRH (S, V)* precliis. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). V i CEU* prediis. [r] *A* curialiter. [s] *B, D* visitaverat; *V2* visitaret; *V3, V4* visitavit. [t] *B, D* et. [u] *S* hornamenta. [v] *V3* consummare. [w] *V3, V5* Ladislaus. [x] *V4, V5* nepus. [y] *R* sancti. [z] *B, D, R* implere. [aa] *A brak*. [ab] *A, B, D, R, S* declarabo.

Przypisy:

85 Rozdział ten pochodzi z *Gesta* magistra Ákosa (E. Mályusz w: Thurocz, 1988, II/1, ss. 260, 263–264). Ma on kapitalne znaczenie dla interpretacji wzmianki Anonima tzw. Galla (*Anonima tzw. Galla Kronika* (1952, I, 18, s. 41 w. 16 i s. 42 w. 1) o bazylice w Bazoarium, która ufundowana została przez Piotra Orseolo. Dyskusję ostatnio zreferował Dániel Bagi (Bagi, 2008, ss. 133–139; oryginał węgierski: Bagi, 2005, ss. 172–182), opowiadając się za identyfikacją Bazoarium z Óbudą (Stara Buda, Budavár), które to stanowisko, powszechne dzisiaj w historiografii węgierskiej, wyraził po raz pierwszy János Karácsonyi (1897, ss. 291–297). Wydaje się możliwe, że z perspektywy czasu – jak to dowodzi Dániel Bagi – przypisano fundację Piotra Orseolo, cieszącego się fatalną opinią w węgierskim dziejopisarstwie, jego wujowi, św. Stefanowi. Ale por. niżej, rozdz. 85, ss. 279–280.

→ Bułgaria, Bułgarzy; → Emeryk, św.; → Gizela; → Grecja, Grecy; → Kean; → Óbuda; → Rzym; → Słowianie; → Stefan I Święty; → Władysław I Święty

C. 69. [a-]De[-b] morte sanctissimi[c] Emerici ducis et de[d] orbatione oculorum Vazul[-e]

Postquam autem magnificavit Dominus misericordiam suam cum beato [f-]rege[g] Stephano[-h] vertendo dorsa regum in fugam a facie gladii eius et dominio eius principatus atque[i] potestates subiciendo omnium exterarum nationum circumadiacentium[j], deliberavit sanctus rex Stephanus et firmiter statuit, ut omnibus pompis mundane glorie calcatis et temporalis[k] regni dyademate deposito solius Dei servitio semet ipsum manciparet[l] et ab exterioribus curis expeditus contemplativam vitam[m] [n-]tranquillam pacem[-n] perageret, coronam vero regie

Rozdz. 69. O śmierci przenajświętszego księcia Emeryka i wyłupieniu oczu Wazulowi[86]

Po tym, jak Pan okazał swoje miłosierdzie błogosławionemu królowi Stefanowi w tym, że zwrócił ciała królów ku ucieczce spod ostrza miecza i władzy jego podporządkował księstwa i państwa wszystkich obcych narodów mieszkających dookoła, święty król Stefan przemyślał i postanowił stanowczo, że zdeptawszy wszelki przepych ziemskiej chwały i złożywszy diadem przemijającej władzy, poświęci się jedynie służbie Bogu; uwolniony od zewnętrznych trosk spędził życie w spokoju na rozmyślaniu, a koronę królewskiego

celsitudinis filio suo, duci Emerico[o], sanctissimis moribus divinitus instructo se daturum disposuit. Erat enim Beatus Emericus[p] in [q-]primevo adolescentie[-q] flore, supra communem naturam hominum divino munere sublimatus, iustitia, prudentia, fortitudine, temperantia, sapientia, scientia, mansuetudine, misericordia, benignitate, largitate, humilitate[r] et patientia armatus ceterisque[s] catholicis atque politicis[t] virtutibus adornatus; [u-]similiter et Sanctus Stephanus pater suus[-u]. Cum itaque sanctissimus pater sanctissimo filio curam administrationis et gubernandi regni sollicitudinem intenderet committere, beatus dux Emericus propria[v] morte preventus est. Flevit autem eum [w-]sanctus[x] rex[-y] Stephanus [z-]et universa Hungaria inconsolabiliter planctu[aa] [ab-]magno valde[-ab]. Tanta[ac] vero doloris acerbitate[ad] sanctus rex Stephanus[-ae] exacerbatus[af] in gravissimam incidit infirmitatem et post multos dies vix[ag] qualemcunque vite reparationem recepit, sed pristine sanitati nunquam [ah-]plene potuit[-ah] restitui. Nam et pedum doloribus urgebatur[ai], [aj-]et tristitia ac[ak] gemitibus[al] afficiebatur[-am], presertim [an-]propterea, quia nullus videbatur de[-an] consanguineis[ao] suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret. Pronior etenim erat [ap-ap] gens Hungarica ritui paganismo inclinari[aq], quam fidei Christiane. Interim vero [ar-]viribus[as] corporis[-at] cepit [au-au] destitui et langore gravissimo[av] se gravatum sentiens misit festinanter nuncium, scilicet Budam filium Egiruth[aw], qui Vazul[ax] patruelis sui[ay] filium, quem recluserat[az] rex propter iuvenilem lasciviam et stultitiam, ut corrigeretur, de carcere Nitrie[ba] educeret[bb] et ad se duceret[bc], ut eum antequam moreretur[bd], regem constitueret.

majestatu nakazał przekazać swojemu synowi, księciu Emerykowi, którego z woli Boga cechowała najświętsza wrażliwość moralna. Znajdował się zaś błogosławiony Emeryk w pierwszym kwiecie młodości, z Bożej łaski wyrastający ponad przeciętność ludzkiej natury; zbrojny w sprawiedliwość, roztropność, męstwo, umiarkowanie, mądrość, wiedzę, łagodność, miłosierdzie, współczucie, hojność, skromność i cierpliwość; zdobny też w inne katolickie i polityczne cnoty, podobnie jak i ojciec jego, święty Stefan. Jednak, kiedy przenajświętszy ojciec przenajświętszemu synowi zamierzał przekazać zadanie administrowania i troskę rządzenia królestwem[87], wyprzedziła go nagła śmierć błogosławionego księcia Emeryka. Opłakiwał go święty król Stefan i całe Węgry z nieutulonym, wielkim lamentem. Złamany tak wielką ostrością bólu święty król Stefan popadł w bardzo poważną słabość i chociaż po wielu dniach odzyskał częściowo siły życiowe, to nigdy już nie powrócił do dawnego zdrowia. Albowiem zarówno dręczony był bólem stóp, jak i pełnym żalu smutkiem, zwłaszcza z powodu tego, że spośród swoich krewnych nie znalazł nikogo, kto byłby zdolny po jego śmierci zachować królestwo w wierze Chrystusowej. Otóż lud węgierski skłaniał się bardziej ku tradycji pogańskiej aniżeli wierze chrześcijańskiej. Tymczasem zaczął tracić siły cielesne i czując się przytłoczonym ciężkim bardzo przygnębieniem, wysłał szybko posłańca, mianowicie Budę, syna Egirutha, aby wydostał z więzienia nitrzańskiego Wazula, syna swego wuja, którego wcześniej dla poprawy zamknął ze względu na młodzieńczą rozpustę

Audiens autem hoc Keisla[be] regina iniit[bf] consilium cum Buda viro nephando et festinantissime misit nuncium nomine Sebus[bg] filium ipsius Buda ad[bh] carcerem, in quo Vazul[bi] detinebatur[bj]. Sebus[bk] itaque[bl] preveniens nuncium regis [bm-]effodit oculos[-bm] Vazul[bn] et concavitates aurium eius plumbo[bo] obturavit et recessit in Bohemiam[bp]. Post hunc[bq] autem veniens nuncius regis vidit[br] Vazul[bs] oculis orbatum, in eisdem oculis[bt] vulneribus duxit ad regem. Quem [bu-]sanctus rex[-bu] Stephanus[bv] videns tam miserabiliter destructum[bw] in[bx] nimias erupit lacrimas, sed inpediente egritudinis molestia debitam penam malefactoribus inferre[by] non potuit. Convocatis itaque[bz] filiis Calvi Ladizlai[ca] patrui sui, scilicet Andrea[cb], Beela[cc] et Leuenta[cd], consuluit eis, ut [ce-]quanto citius[-ce] possent, fugerent, ut sic sibi salutem et[cf] corporum suorum [cg-]servarent[ch] integritatem[-ci]. Illi igitur[cj] salubri consilio sancti regis acquiescentes[ck] a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugerunt[cl].

SRH, s. 318 v. 12–23, s. 319 v. 1–27, s. 320 v. 1–25, s. 321 v. 1–9; CEU, s. 124–128.

i głupotę, oraz aby go doń przywiódł, żeby, zanim umrze, mógł go ustanowić królem. Słysząc o tym, królowa Gizela podjęła pomysł z Budą, mężem zbrodniczym, i spiesznie wysłała posła imieniem Sebus, syna tegoż Budy, do więzienia, w którym trzymany był Wazul. I tak oto Sebus wyprzedziwszy posła królewskiego, wyłupił Wazulowi oczy, a otwory uszne wypełnił ołowiem, po czym uciekł do Czech. Kiedy po nim przybył poseł króla, zobaczył Wazula pozbawionego wzroku i zabrał w tym stanie, niewidomego, do króla. Ujrzawszy go tak straszliwie zranionego, święty król Stefan uronił wiele łez; niestety ciężar postępującej choroby uniemożliwił mu właściwe ukaranie złoczyńców. Wezwawszy przeto synów Władysława Łysego, swego kuzyna, tzn. Andrzeja, Bélę i Lewentę, poradził im, aby uciekli tak szybko, jak tylko zdołają, gdyż tylko w ten sposób zachowają swoje życie i nienaruszone zdrowie. Oni zaś, przyjąwszy zbawienną radę króla, od zła i cierpienia uciekli do Czech.

[a-b] *V2* Sequitur de. [a-e] *A, B, D, R, S brak.* [c] *V3* sancti. [d] *V5 brak*. [e] *V4* Wazul; *V2* Wazul et sic incipitur. [f-h] *V5* Stephano rege. [g] *B, D brak*. [i] *B, D* et. [j] *R* circumiacentium. [k] *V, V2, V3, SRH (S, V)* temporali. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* temporali<s>. [l] *S* mancipari. [m] *V5 brak*; *S* vitam et. [n-n] *A, B, D, S, V4* tranquilla pace. [o] *S* Emirico. [p] *S* Emiricus. [q-q] *V3* primeva adolescentia. [r] *V2, V3, V4* humanitate. [s] *V5* ceteris. [t] *R* policitis. [u-u] *A, B, D, R, S brak*. [v] *V5* propera; *A, B, D, R, S* prepropera. *CEU, s. 126 przyp. a* recte prepropera. [w-y] *A* rex sanctus. [x] *V3* sanctissimus. [z-ae] *R brak.* [aa] *S* ploratu. [ab-ab] *V5* valde magno. [ac] *S* Tanto. [ad] *A* acerbitas. [af] *V5* acerbatus. [ag] *V4 brak.* [ah-ah] *V2* potuit plene. [ai] *V2* videbatur. [aj-am] *S brak*. [ak] *V3* et. [al] *V2* a gemitibus. [an-an] *V5 brak*. [ao] *V5* sanguineis. [ap-ap] *B, D* atque paratior. [aq] *V3* inclinare. [ar-at] *R* corporis viribus. [as] *V5 brak.* [au-au] *A, B, D, R, S, Kronika Szymona z Kézy* repente. [av] *A, B, D, R, S* vehementissimo. *Kronika Szymona z Kézy ma w tym miejscu* gravatum langore. [aw] *V2* Egeruth; *V3* Egyruth; *B, D* Egyruh; *S* Egiruh; *A* Egirud. [ax] *A, V3* Wazul; *S* Uazul; *R* Waxul. [ay] *A brak*. [az] *S* reduxerat. [ba] *V5* Nytrie. [bb] *V3* educetur. [bc] *V3* ducetur. [bd] *S* moriretur. [be] *A, B, D, R, V2, V3, V5* Keysla; *S* Keysia; *V4* Keysa; *Kronika Szymona z Kézy* Kysla. [bf] *V5* inivit. [bg] *V3 V4* Zebus. [bh] *V2* in. [bi] *A, V4* Wazul; *S* Uazul. [bj] *V2* continebatur. [bk] *V3, V4* Zebus. [bl] *R brak*. [bm-bm] *S* Uazul oculis orbatum in eisdem

vulneribus duxit ad regem. [bn] *A, R, V4* Wazul; *S* Uazul. [bo] *V5* plombo. [bp] *S* Boemiam. [bq] *D* hoc; *B brak*. [br] *A, B, D, R, S brak*. [bs] *R, V4* Wazul; *S* Uazul. [bt] *A, B, D, R, S brak*. [bu-bu] *V3, V4* rex sanctus. [bv] *V3, V4 brak*. [bw] *S* destrutum. [bx] *S* et. [by] *B, D* impendere. [bz] *A, B, D, R, S* autem. [ca] *V3, V4* Ladislai; *D* Ladizlaui. [cb] *A* Andree. [cc] *A, B, D, R, V4, V5* Bela; *S* Bella. [cd] *B, D, R, V5* Levente; *A* Luenta. [ce-ce] *V3* quantotius. [cf] *A brak*; *S* in. [cg-ci] *B, D* integritatem reservarent. [ch] *V2, V5* servaret. [cj] *B, D* vero. [ck] *V5* acquiescens. [cl] *B, D, R* fugierunt.

P r z y p i s y:

86 Zdaniem Elméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 268) tekst zaczerpnięty został z dawnych *Gesta* z dopełnieniami z XII w. Odpowiada mu tekst rozdz. 44 *Kroniki Szymona z Kézy*, ale podaje on wersję skróconą. Z tego względu nie porównujemy tekstów obu kronik. Zob. też wyżej, ss. 123–125.

87 Przy zastosowanych synonimach: „curam [...] sollicitudinem", różnica między nimi zachodzi na płaszczyźnie wartościowania: termin *sollicitudo* jest mocno nacechowany etycznie, podczas gdy *cura* jest w zasadzie neutralny i dopiero kontekst może, lecz nie musi, nadać wartościowanie.

→ Andrzej I; → Béla I; → Buda (3); → Czechy, Czesi; → Egiruth; → Emeryk, św.; → Gizela; → Lewenta (2); → Nitra; → Sebus; → Stefan I Święty; → Wazul; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław Łysy

C. 71. [a-]De sevitia Petri regis[-a]

Postquam autem Petrus [b-]factus est rex[-b], omnem regie serenitatis benignitatem abiecit et Teutonico[c] furore seviens nobiles Hungarie aspernabatur, bona terre superbo oculo et insatiabili[d] corde cum Teutonicis[e] beluina feritate[f] rugientibus et cum[g] Latinis yrundinum[h] garrulitate murmurantibus devorabat, munitiones, presidia[i], et castella Teutonicis[j] et Latinis custodienda tradebat. Erat enim[k] ipse Petrus nimium lascivus, nullusque eo[l] tempore tutus [m-]esse poterat[-m] de pudicitia uxoris sue vel filie [n-n] seu sororis virginitate[o] [p-p] insultus[q] satellitum regis, qui eas impune[r] violabant. Videntes igitur[s] principes Hungarie[t] mala[u] gentis sue, que contra Deum eis inferebantur, conmunicato consilio rogaverunt regem, ut preciperet suis[v] [w-]a tam[-w] detestabili[x] opere desistere. Rex autem[y] faustu[z] superbie[aa] inflatus [ab-]pestiferum

Rozdz. 71. O okrucieństwie króla Piotra[88]

Piotr, po tym jak został królem, odrzucił wszelką powściągliwość właściwą królewskiej łaskawości i, popadłszy w niemieckie szaleństwo[89], pogardzał możnymi Węgier; dobra ziemskie pysznym wzrokiem i nienasyconym sercem[90] pożerał wraz z Niemcami wyjącymi jak dzikie bestie i z Romanami mruczącymi bez przerwy jak jaskółki; także umocnienia, twierdze i zamki przekazywał w zarząd Niemcom i Romanom. Był zaś ten Piotr wyjątkowo rozpustnym człowiekiem, tak że w tym czasie nikt nie mógł być bezpieczny co do obyczajności swojej żony bądź czystości córki czy siostry z powodu nagabywań ludzi z otoczenia króla, którzy je bezkarnie gwałcili. Obserwując przeto krzywdę swego ludu, która dotknęła go wbrew woli Boga, możni Węgier zwrócili się ze wspólną prośbą do króla, aby nakazał

preconcepti veneni fetorem[ac] in propatulum effudit, dicens[-ad]: "Si aliquamdiu sanus fuero, omnes iudices, tam clarissimos[ae] et spectabiles quam pedaneos, centuriones [af-af] ac villicos omnesque principes et[ag] potestates in[ah] regno Hungarie Teutonicos[ai] constituam, et [aj-]terram eius[-aj] hospitibus implebo[ak] [al-]et eam universaliter in potestatem Teutonicorum[am] redigam[-an]". Et dicebat [ao-ao]: "Hoc nomen Hungaria derivatum est ab angaria, et[ap] ipsi debent angariari". Hec itaque fuerunt[aq] fomenta discordie inter Petrum regem et Hungaros[ar].

SRH, s. 323 v. 13–25, s. 324 v. 1–18;
CEU, ss. 130–132.

swoim ludziom odstąpić od tak niszczącego zachowania. Wszakże król napełniony pychą wydał z siebie, publicznie, szkodliwy fetor znanej już trucizny, mówiąc: „Jak długo pozostanę zdrowy, wszystkie urzędy sędziów, zarówno tych najszlachetniejszych i najznakomitszych, jak i tych zwyczajnych, setników i przywódców wiejskich, a także stanowiska wszystkich możnych i potężnych w królestwie Węgier, przeniosę na Niemców; ziemię zaś jego napełnię obcymi przybyszami i oddam ją całkowicie pod władzę Niemców". Dodał też: „Ta nazwa *Hungaria* pochodzi od 'służby' [*angaria*][91] i oni powinni być sługami". Takie oto były źródła niezgody pomiędzy królem Piotrem a Węgrami.

[a-a] *A* De sevitia et de insolentia Petri regis; *B, D* De sevitia, expulsione, reingressu et morte Petri regis; *R* De sevitia Petri regis Teutonici; *V2* Sequitur de sevitia Petri regis et sic incipitur; *V4* De sevitia et crudelitate Petri regis. [b-b] *A* rex factus est; *B, D* est factus rex. [c] *A, S, V5* Theutonico. [d] *SRH (S, V)* insatiablili, *co wydaje się być błędem drukarskim*. [e] *A* Theutonicis cum; S Theutonicis. [f] *R* frenuitate. [g] *R brak*. [h] *V3* hirundinum. [i] *R* predia. [j] *V4* Teutunicis; *R* Theutonicis. [k] *A, B, D, R, S* autem. [l] *R* illo. [m-m] *V5* poterat esse. [n-n] *B, D* sue. [o] *V3* virginitatis. [p-p] *A, B, D, R, S* propter; *CEU* <propter:>. [q] *A, S* insultum. [r] *V4* importune. [s] *B, D* autem. [t] *V, SRH (S, V)* Vngarie; *CEU* Ungarie; *V3* Hungari; *B, D* Hungarie tanta. [u] *V5* male; *V3* nulla. [v] *V5* servis. [w-w] *S* aatam. [x] *S* destabili. [y] *B, D* vero. [z] *V3, V4* faustus. [aa] *V3, V4* superbia. [ab-ad] *A* ac furore malitiam, quam in corde gerebat et in animo, cum toto veneno effudit in patulo ita dicens. [ac] *V5 brak*. [ae] *S* clarissimus. [af-af] *A, B, D, R, S* et etiam decuriones. [ag] *A* ac. [ah] *V2* et. [ai] *R, S* Teuthonicos. [aj-aj] *V4* terram eorum; *A* terramque Hungarie. [ak] *A* adinplebo; *V2 brak*. [al-an] *A* et dominium tradam Teutonicis et alienis. [am] *R* Theuthonicorum; *S* Theutonicorum. [ao-ao] *V4* sic. [ap] *A, B, D, S* ideo. [aq] *V3* erant. [ar] *S* Hungharos.

P r z y p i s y:

88 Rozdział odpowiada *Kronice Szymona z Kézy*, rozdz. 46, ale jest znacznie bardziej rozbudowany; zob. wyżej, ss. 126–127. Dlatego rezygnujemy z przytaczania odmianek tej *Kroniki*. Oparty jest na dawnych *Gesta*.

89 Fraza *furor Teutonicus* występuje w *Kronice Szymona z Kézy* oraz w *Kronice węgiersko-polskiej*. Jak zauważa Elemér Mályusz (Thurocz, 1988, II/1, ss. 281–282), zaczerpnięta została z dzieła *Pharsalia* Lukana (I, 256) i do obiegu w Europie Zachodniej weszła dzięki opatowi Saint-Denis, Sugerowi, który tym wyrażeniem opisał zachowanie posłów cesarza Henryka V w Châlons-sur-Marne w 1107 r. Możliwe, że na Węgrzech frazę *furor Teutonicus* używano już wcześniej, gdyż dzieło Lukana odnotował inwentarz klasztoru św. Marcina na Panońskiej Górze (dziś Pannonhalma) pochodzący z lat 1083–1095. Por. też Csapodi, 1957, ss. 14–24, zwł. ss. 15 i 22 oraz CEU, s. 131 i przyp. 362.

90 Ps 100.5.

91 Termin *angaria* jest grecki (ἀγγαρεία) i oznacza w okresie klasycznym i hellenistycznym służbę państwową (m.in. pocztę), a z biegiem czasu także pracę/zatrudnienie wykwalifikowanego, szanowanego robotnika. Pojęcie jest obecne w *Nowym Testamencie* (Mt 5.41, 27.32), zarówno w oryginalnej postaci, jak i w tłumaczeniu łacińskim, co mogło stanowić źródło dla kronikarza.

→ Niemcy; → Piotr Orseolo; → Romanie; → Węgry; → Węgrzy

C. 72. [a-]De[b] fuga Petri [c-c] et de[d] electione Abe[-e]

Anno igitur regni[f] Petri[g] tertio principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant[h], si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent[i], qui ad gubernandum regnum esset ydoneus et eos a tyrannide[j] Petri[k] liberaret. Cumque neminem[l] talem [m-]in regno[-m] invenire [n-n] potuissent, elegerunt de semet[o] ipsis quemdam comitem nomine Abam[p], sororium sancti regis Stephani et[q] eum super se regem constituerunt[r]. Aba[s] vero congregato Hungarorum exercitu contra[t] [u-]Petrum regem[-u] processit [v-v] preliaturus. Petrus autem [w-w] videns se Hungarorum auxilio destitutum, vehementer expavescens transfugit in Bauariam Herrici[x] regis Teutonicorum[y] adiutorium[z] imploraturus. Petro itaque per fugam de manibus Hungarorum elapso Hungari[aa] sceleratissimum Budam barbatum, omnium malorum intentorem[ab], cuius consilio Petrus[ac] Hungariam[ad] afflixerat, in frusta[ae] concidentes interfecerunt et duorum filiorum suorum[af] oculos effoderunt[ag]. Sebus autem, qui oculos Vazul[ah] eruerat, contractis manibus et pedibus peremerunt. Quosdam vero lapidibus obruentes, alios autem[ai] in manganis ferreis [aj-]vastantes occiderunt[-aj]. Aba vero regali potestate sublimatus

Rozdz. 72. O ucieczce Piotra i wyborze Aby[92]

Tak oto w trzecim roku panowania Piotra węgierscy możni i rycerze ze wsparciem biskupów połączyli się w sprzeciwie wobec króla Piotra i zaczęli energicznie badać, czy znalazłby się w królestwie ktoś królewskiego pochodzenia, kto nadawałby się do rządzenia królestwem i wyzwoliłby ich z tyranii Piotra. Jako że nie mogli nikogo takiego znaleźć w królestwie, wybrali spośród siebie pewnego komesa imieniem Aba, szwagra świętego króla Stefana, i ustanowili królem nad sobą. Aba zaś, zgromadziwszy wojsko Węgrów, wyruszył przeciw królowi Piotrowi, by stoczyć z nim bitwę. Król Piotr wszakże, widząc, że Węgrzy mu nie pomogą, przepełniony strachem uciekł do Bawarii, aby wybłagać pomoc u Henryka, króla Niemców. Tak oto Piotr dzięki ucieczce wymknął się z rąk Węgrów, ale zabili, siekając na kawałki, brodatego, zbrodniczego Budę, źródło wszelkiego zła[93], za którego namową Piotr krzywdził Węgry, i wyłupili oczy jego dwóm synom. Sebusa natomiast, który wyłupił oczy Wazulowi, skazali na śmierć, połamawszy mu ręce i nogi; jednych ukamienowali, innych zabili, torturując zamknięciem w żelaznych machinach[94]. Aba zaś został podniesiony do godności królewskiej i konsekrowany na króla.

consecratus est in regem. Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex [ak-]secundum consuetudinem[-ak] suam [al-al] statuerat, Aba rex in[am] irritum revocavit. In hiis autem rebus gerendis tres[an] de principibus regni [ao-ao] precipui fuerunt. Unus vocabatur Wisce[ap], secundus Toyzlau[aq], tertius vero Pezli[ar], qui libertatem gentis sue querebant, [as-]et regnum regali semini[at] restituere fideliter nitebantur[-au].

Wszystkie też zarządzenia i należności, które ustanowił król Piotr wedle swego zwyczaju, król Aba uznał za nieważne. W tych przemianach trzech możnych królestwa odgrywało najważniejszą rolę: pierwszy miał na imię Viska, drugi Tojszló[95], a trzeci Pecsili. Oni to pragnęli wolności dla swego ludu i lojalnie zasłużyli się w przywróceniu panowania rodu królewskiego.

SRH, s. 324 v. 19–23, s. 325 v. 1–20, s. 326 v. 1–4; CEU, ss. 134–136.

[a-e] *A, B, D, R, S brak.* [b] *V2* Sequitur de. [c-c] *V5* regis. [d] *V2, V3, V4 brak.* [f] *B, D brak.* [g] *B, D* Petri regis. [h] *R* querebat. [i] *R* potuissent. [j] *V5* tyrannitate. [k] *A brak.* [l] *R brak.* [m-m] *V4, V5 brak.* [n-n] *R* non. [o] *V5* se. [p] *V2* Abbam. [q] *V2* ut. [r] *R* prefecerunt. [s] *V2* Abba. [t] *A brak.* [u-u] *V2* regem Petrum. [v-v] *R* pugnaturus seu. [w-w] *A, S* rex. [x] *B, D, V4* Henrici. [y] *S* Theutonicorum. [z] *S* ad aiutorium. [aa] *V, SRH (S, V)* Vngari; *CEU* Ungari. [ab] *V3* incentorem. [ac] *D* Petrum. [ad] *V, SRH (S, V)* Vngariam; *CEU* Ungariam. [ae] *R, V5* frustra. [af] *A brak.* [ag] *A* eruerunt. [ah] *R* Wazul; *S* Uazul. [ai] *A brak.* [aj-aj] *B, D* occiderunt vastantes. *Rubrum:* Expulso rege Petro de regno Aba rex consecratur. [ak-ak] *V4* consuetudinem secundum. [al-al] *R* fecerat et. [am] *A brak.* [an] *A brak.* [ao-ao] *A* qui. [ap] *V2* Waysce; *V3* Vysce; *A, V5* Wysce; *S* Uisce; *B, D, V4* Viske; *CEU, s. 137 (w przekładzie)* Visca; *Képes krónika (jak we wstępie), s. 48* Viske. [aq] *S* Toyzlaus; *R* Toyzlaw; *V2, V4, V5* Toyzlan; *V3* Toizlau. *Annales Altahenses*: Ztoizla; *Képes krónika, s. 48 i CEU, s. 137*: Tojszló. [ar] *V4* Pezly; *S* Pezlai; *Ann. Altahenses* Pehzili; *Képes krónika, s. 48 i CEU, s. 137* Pecsili. [as-au] *V4 brak.* [at] *A* semine.

P r z y p i s y:

92 Podobnie, jak wyżej, tekst oparty jest na dawnych *Gesta Ungarorum*, które z kolei opierają się na przekazie *Annales Altahenses*, i odpowiada rozdz. 47 *Kroniki Szymona z Kézy*, ale podaje więcej informacji. Zob. wyżej, ss. 127–128.

93 2 Mach. 4.1.

94 Grecki termin późnoantyczny i średniowieczny na machinę miotającą pociski: τὸ μάγγανον.

95 W słowie tym można dopatrzeć się słowiańskiego imienia Stojsław.

→ Aba Samuel; → Bawaria, Bawarzy; → Buda (3); → Henryk III; → Niemcy; → Pecsili; → Piotr Orseolo; → Sebus; → Stefan I Święty; → Toyzlau; → Viska; → Wazul; → Węgry; → Węgrzy; → Żupan

C. 73

[--] Rex Aba hiis auditis intellexit, quod cesar intenderet Petro regnum[a] restituere. Inflammatus ira[b] congregato[c] exercitu magno invasit Austriam et

Rozdz. 73[96]

[--] Król Aba, usłyszawszy o tym, zrozumiał, że cesarz planuje przywrócić panowanie Piotra. Zapłonąwszy gniewem, po zebraniu wielkiego wojska

Bauariam, et[d] ex utraque parte Danubii fluminis bipartitis[e] alis pugnatorum fortium, percussit eos in ore gladii. Tulit itaque[f] spolia eorum et plurimos captivos ex eis[g] secum trahens a flumine, quod vocatur[h] Traysama[i], pertransivit[j] captivando usque civitatem Tulnam[k], in qua pernoctavit. Factum [l-]est autem[-l] hoc[m] [n-]secunda feria[-n] [o-o] a crepusculo usque noctem. Mane autem facto cum[p] innumerabili[q] multitudine captivorum in Hungariam [r-]reversi sunt gaudentes[-r]. Post hec misit bellatores fortes in Karinthiam[s], qui plurimos captivos [t-t] receperunt[u] et in Hungariam redierunt. [v-]Gothfridus[w] autem Austrie[x] marchio circa Petoviam[y] insultum faciens super eos, eorum spolia fertur abstulisse. Tunc enim Austria non duces, sed [z-]habebat[aa] marchiones[-ab].

najechał na Austrię i Bawarię; podzieliwszy swe dzielne siły na dwie części po obu stronach rzeki Dunaj, ściął ich ostrzem miecza[97]. Zebrał też od nich łupy i wziąwszy ze sobą wielu jeńców, przekroczył rzekę, zwaną Traisen, zagarniając wszystko aż po miasto Tulln, gdzie przenocował. Miało to miejsce w poniedziałek, od świtu do nocy. Gdy nastał ranek, z nieprzeliczonym mnóstwem jeńców wrócili na Węgry w radosnych nastrojach. Potem wysłał siły zbrojne do Karyntii, które pochwyciły wielu jeńców i powróciły na Węgry. Mówiono, że Gotfryd, margrabia Austrii, spadł na nie w okolicy Petowii[98] i zabrał im łupy. Albowiem wówczas Austria nie miała książąt, lecz margrabiów.

SRH, s. 326 v. 14–19, s. 327 v. 1–19;
CEU, s. 136.

[a] *R* regno. [b] *V2, V5* iram; *D brak*. [c] *B, D* congregatoque. [d] *A brak.* [e] *A, B, D, R* bipertitis. [f] *V3* ita. [g] *V3* iis. [h] *B, D* vocant. [i] *A, B, D* Treysama; *R* Treysma; *S* Treysania; *V3, V4* Trahysama; *V5* Traizama; *Kronika Szymona z Kézy* Tremse; *Annales Altahenses* Treisama. *Chodzi o Traisen*. [j] *V3* transivit. [k] *A, S* Tulinam; *B, D* Tullinam. [l-l] *A, B, D* autem est. [m] *A brak*; *V2* hic; *V5* hec; *B, D* hoc in. [n] *R* feria secunda. [o-o] *A, B, D, S* sexagesime. [p] *V3* quod. [q] *V2* inmirabili. [r-r] *R* redierunt. [s] *A* Caryntiam; *B, D, R, V2, V3, V4, V5* Carinthiam; *S* Charinthiam. [t-t] *B, D* ibidem. [u] *A, B, D, R, S* ceperunt. [v-ab] *A, B, D, R, S brak.* [w] *V3* Gotfridus. [x] *V2* Astrie. [y] *V2, V3, V4, V5* Petoniam. [z-ab] *V4* marchiones habebat. [aa] *V5* habebant.

P r z y p i s y:

96 Tekst oparty na *Gesta Ungarorum* i jego przeróbkach odpowiada rozdz. 48 *Kroniki Szymona z Kézy* (zob. wyżej, ss. 128–129). Autor *Gesta* posiłkował się tu, jak w poprzednich rozdziałach, *Rocznikami z Nieder-Alteich* (*Annales Altahenses*). Tekst opowiada w obszerniejszych słowach niż przekaz Szymona z Kézy o interwencji króla Niemiec Henryka III (cesarza od 1046 r.) w interesie Piotra Orseolo. Z naszego punktu widzenia ważny jest fragment o teatrze działań wojennych, które toczyły się wzdłuż Dunaju w Bawarii i Austrii oraz w Karyntii.

97 Wj 17.13.

98 Istnieje spór, czy należy P. identyfikować klasycznie z m. Ptuj (Pettau), czy z Pitten.

→ Aba Samuel; → Austria; → Bawaria, Bawarzy; → Dunaj; → Gotfryd (3); → Henryk III; → Karantanie, Karyntia; → Piotr Orseolo; → Ptuj; → Traisen; → Tulln; → Węgry

C. 74

Eo autem[a] tempore cesar pasca Domini Colonie[b] celebravit, et cum principibus suis consiliatus[c] est, qualiter regno suo iniuste illatam[d] ab Hungaris iniuriam deberet vindicare. Qui concorditer [e-]consuluerunt ei[-e], ut Hungaros, qui sine causa [f-]regnum suum hostiliter[-f] irruperant[g], armis invaderet[h] et captivos suos ab eorum servitute liberaret[i]. Movit itaque expeditionem ingentem et consilio Baratzlai[j] ducis Bohemorum ex aquilonari parte Danubii venit ad confinium Hungarie. Legati vero Hungarorum promiserunt[k] cesari, quod Hungari [l-]in omnibus starent[-l] ad mandatum eius, nisi quia[m] Petrum in regem non susciperent, quod tamen cesar [n-]summo opere[-n] perficere affectabat[o]. Obligatus enim erat Petro [p-p] promissione, quod[q] ei regnum restitueret. Hungari vero nullatenus consenserunt et missis muneribus, data quoque fide, quod captivos Teutonicorum[r] abire permitterent, cesar [s-s] rediit festinanter contra insultus[t] Gothfridi[u] ducis Lotoringorum[v] filii ducis Gozzilonis[w].

SRH, s. 327 v. 20–24, s. 328 v. 1–12; CEU, s. 138.

Rozdz. 74[99]

W owym czasie cesarz obchodził Paschę Pańską w Kolonii; naradził się też ze swoimi książętami, w jaki sposób powinien zemścić się za krzywdę, którą jego królestwo poniosło ze strony Węgrów. Zgodnie mu doradzili, aby Węgrów, którzy bez powodu napadli na jego królestwo, najechał zbrojnie i wyzwolił swych jeńców z ich niewoli. I tak wysłał wielką wyprawę, a za radą Brzetysława, księcia Czechów, zbliżył się do granicy Węgier od północnej strony Dunaju. Posłowie węgierscy przyrzekli cesarzowi, że Węgrzy będą mu we wszystkim posłuszni, jeśli tylko nie będą musieli przyjąć Piotra za króla, co stanowiło jednak główny zamiar, który cesarz zamierzał spełnić. Był bowiem związany przysięgą, daną Piotrowi, że przywróci go do władzy królewskiej. Węgrzy jednak, w żadnym wypadku nie mogli się na to zgodzić; po tym jednak, jak wysłali dary i obiecali, że pozwolą na powrót jeńców niemieckich, cesarz spiesznie zawrócił, aby odpowiedzieć na ataki Gotfryda, księcia Lotaryngii, syna księcia Gozzilona.

[a] *A, B, D, R, S brak*. [b] *S* Collonie. [c] *V3* consultatus. [d] *V2* illata. [e-e] *A, B, D, S* ei consuluerunt; *R* ei consulerunt. [f-f] *A* hostiliter suum regnum. [g] *V5* irruperat. [h] *V3, V4* invaderent. [i] *V2* liberarent. [j] *V2, V5* Barathzlai; *V3, V4* Baraczlai; *A* Baraztilai; *B, D* Vratizlai; *R* Wradizlai; *S* Baratizlai. [k] *A, B, D, R, S* promiserant. [l-l] *V2* starent in omnibus. [m] *V3* quam. [n-n] *B, V3* summopere. [o] *A* cupiebat. [p-p] *A* Sacramento et. [q] *V3, V4 brak*. [r] *S* Theutonicorum. [s-s] *A* autem. [t] *S* insultum. [u] *B, D, R, V3* Gotfridi; *S* Gothfredi. [v] *R, S* Lothoringorum; *V4* Lotoringiorum. [w] *A, B, D* Gozzylonis; *V2* Gozilonis; *V3, V4* Gossilonis.

P r z y p i s y:

99 Jest to kontynuacja opowiadania z poprzedniego rozdziału, w skróconej formie znanego również z rozdz. 48 *Kroniki Szymona z Kézy*; zob. wyżej, ss. 128–129.

→ Brzetysław I; → Czechy, Czesi; → Dunaj; → Gotfryd (2); → Gozillo; → Henryk III; → Kolonia; → Lotaryngia; → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Węgry; → Węgrzy

C. 76

Quidam[a] itaque ex coniuratis propter hoc magis incitati, fugientes venerunt ad cesarem et[b] oblocuti sunt contra Abam dicentes, quod pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque, qui eum[c] regem super se constituerant[d], contempneret et[e] cum rusticis [f-f] ignobilibus[g] ederet, equitaret et continue loqueretur. Quibus dixit imperator: "Ista etenim[h] consuetudo non est nobilis hominis, sed eius oppositi". Ipsum ergo cesarem efficaciter instigaverunt, ut super Abam regem [i-]iniuriam vindicaret[-i], quia nec captivos suos[j] remiserat, sicut cesari iuraverat, nec illata[k] dampna resarciret[l]. Caesar itaque animatus[m] instigationibus Hungarorum cum exercitu Norico[n] et Bohemico et flangribus[o] aulicorum suorum [p-p] venit in marchiam Austrie dissimulans se intraturum in Hungariam [q-q], simulans autem[r] se pactum [s-]ab Aba[-s] rege [t-t] exacturum et reversurum. [--] Aba vero rex devictus[u] fugit versus Tysciam[v] et[w] in[x] [y-]villa quadam[-y] in scrobe[z] veteri ab Hungaris[aa], quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur[ab]. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia, que fuerat prope[ac] ipsam[ad] villam. Post [ae-]aliquos[af] autem[-ag] annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius vestimenta invenerunt incorrupta et loca vulnerum resanata [ah-ah]. Tandem sepelierunt corpus [ai-ai] in proprio monasterio in Sarus[aj]. Cesar autem reversus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac devote prostravit, discalciatus[ak] pedes, cilicio ad carnem indutus, una cum omni populo suo misericordiam Dei glorificavit, quod ipsum[al] illo[am] die liberavit de manibus Hungarorum. Ex Teutonicis[an] [ao-ao] illo die [ap-]in loco ipso[-ap] infinita corruit multitudo [aq-aq]. [ar-]Ita [as-

Rozdz. 76[100]

Z tego powodu niektórzy ze spiskowców zwiększyli aktywność; uciekłszy, przybyli do cesarza i oskarżyli Abę, mówiąc, że ma on za nic przysięgi, że gardzi szlachetnymi, którzy ustanowili go nad sobą królem, i rozmawia, jada, jeździ konno z ludźmi pospolitymi. Cesarz powiedział im: „Zaprawdę, nie jest to zachowanie godne człowieka szlachetnego, lecz jego przeciwieństwa". Zatem mocno naciskali samego cesarza, aby zemścił się na królu Abie za poniesioną krzywdę, zwłaszcza że ani nie oddał on jeńców, jak to przysiągł cesarzowi, ani nie wynagrodził wyrządzonych szkód. Cesarz zatem, zachęcony nagabywaniami Węgrów, z wojskiem noryckim i czeskim oraz ze swoimi przybocznymi przybył do marchii Austrii, udając, że zamierza wkroczyć na Węgry, sugerując zarazem, że zawróci, jeśli król Aba wypełni zawartą umowę. [--] Pokonany król Aba uciekł ku Cisie i w jakiejś wsi, w starym dole[101] został okrutnie zamordowany przez Węgrów, których skrzywdził podczas swych rządów. Przy czym jego ciało pochowano w kościele, znajdującym się przy wiosce. Po kilku latach, gdy został wydobyty z grobu, okazało się, że nakrycie i szaty pozostały nietknięte, a miejsca ran się zagoiły. Wówczas pochowano jego ciało w należącym doń klasztorze w Abasár[102]. Tymczasem cesarz wróciwszy do obozu, pokłonił się pokornie i pobożnie przeświętemu drzewu krzyża, niosącemu zbawienie; zdjął buty, przywdział włosienicę na gołe ciało i razem z całym swoim ludem sławił miłosierdzie Boga, które tego dnia wyzwoliło go z rąk Węgrów. Nieskończona liczba Niemców padła w tym

quod[at] idem[au] locus usque hodie [av]-Ferlorum Payer[av] in [aw]-lingua eorum[aw], [ax]-in lingua autem nostra[ax] Westnempti[ay] nominatur. Ob fetorem namque mortuorum per duas menses homo non poterat bono modo per partes illas pertransire[az], sagittari enim occiderant eos[ba].

miejscu tego dnia, tak że do dziś w ich języku zwie się ono Ferlorum Payer [*Verlorene Bayern*], a w naszym Westnempti [*Vésznémeti*]. Z powodu fetoru poległych, zabitych przez łuczników, żaden człowiek nie był w stanie przebyć tego obszaru przez dwa miesiące.

SRH, s. 330 v. 7–20, s. 332 v. 3–20, s. 333 v. 1–3; CEU, ss. 142, 144–146.

[a] *V5* Qui quidem. [b] *A, B, D, R, S brak.* [c] *V5* cum. [d] *R* constituerat; *V5* prefecerant. [e] *B, D* ac. [f-f] *A, R, S* ac; *B, D, V4* et. [g] *S* inobilibus. [h] *V2* enim. [i-i] *V4* vindicaret iniuriam. [j] *V3* eius. [k] *V2* allata. [l] *A* resarcivit. [m] *B, D* armatus. [n] *V3* Noraco. [o] *A* Flagrinbus; *B, D* Flandris; *V3* Flandribus; *recte* falangibus; *cf. CEU, s. 142 przyp. c*. [p-p] *B, D* bellicosissimis. [q-q] *A* sed. [r] *A brak.* [s-s] *V2* a Baba. [t-t] *A* se. [u] *A* cum vidisset se suorum destitutum auxilio. [v] *R* Tisciam; *V3* Tystiam; *V5* Ticiam. [w] *V4 brak.* [x] *V, V3, V5 brak. SRH (S, V) oznacza ten brak kwantyfikatorem (sic). CEU* <in>. [y-y] *V3* villam quandam. [z] *V, V2, V3, V4, V5, A, B, D, SRH* scoobe. *SRH (S, V) oznacza tę formę kwantyfikatorem (sic). R, S* scobe. *Kronika Szymona z Kézy ma poprawną formę* scrobe, *którą stosuje też CEU (jako* sc<r>obe*)*. [aa] *A* Ungaris. [ab] *V3* iugularetur. [ac] *V4* circa. [ad] *A, R* illam. [ae-ag] *A, S* autem aliquos. [af] *V3* alios. [ah-ah] *V3 in rubrum* Sepultus in Saros. [ai] *A, B, D, R, S* eius; *CEU* <eius>. [aj] *V3* Scharos; *V4* Saro; *V5* Saarus. [ak] *V3* discalceatus. [al] *V3* illum. [am] *V3* ipso. [an] *R, S* Theutonicis; *V4* Teutunicis. [ao-ao] *A, B, D, R, S* enim. [ap] *B, D* illo. [ap-ap] *V4 brak.* [aq-aq] *V4* in loco ipso. [ar-at] *V2, V3, V4* Itaque. [as-au] *V3* quidem. [av-av] *A* Florunpaiur; *B, D* Ferlorun Payr; *R, S* Florumpayr; *V5* Ferlorum Payr. [aw-aw] *A, B, D, S* eorum lingua. [ax-ax] *A, B, D, R, S* in nostra autem lingua. *Forma ta nie jest wskazana w SRH (S, V) jako specyficzna dla redakcji Kroniki budzińskiej przez przesunięcie jej do tekstu w osobnej kolumnie. Przy okazji ujawnia się niekonsekwencja, gdy niekiedy pojedyncze słowa zaznaczane są w tekście zasadniczym jako specyficzne dla jednej lub drugiej redakcji Kompozycji, zaś frazy charakterystyczne dla jednej z redakcji (jak w tym przypadku) przesuwane są tylko do strefy przypisów tekstowych.* [ay] *A* Vezthnempmuth; *B* Uezetnemet; *D* Vezetnemet; *R* Weztnemet; *S* Uezpthenempti; *V5* Vestnempti. [az] *B, D* transire. [ba] *A, B, D, S* illos.

P r z y p i s y:

100 Rozdział o najeździe cesarza (a właściwie jeszcze wtedy króla niemieckiego) interweniującego na Węgrzech w obronie króla Piotra przynosi treści znane nam już z *Kroniki Szymona z Kézy*, rozdz. 50 (zob. wyżej, ss. 130–132), ale jak zwykle podane znacznie obszerniej. Podajemy dwa fragmenty: o udziale wojsk czeskich w interwencji oraz o losach ciała króla Samuela Aby zabitego w trakcie ucieczki po klęsce pod Ménfő i o nazwie pola bitwy.

101 ‘Dół, jaskinia, zagłębienie’ – rozumienie tego terminu łacińskiego nie jest proste; wydawcy zaproponowali tezę, iż pochodzi ono od toponimu Feldebrő, w którym *debrő* ma źródłosłów słowiański: ‘jaskinia, jama’.

102 Wbrew brzmieniu nazwy z V3 (zob. przyp. tekstowy aj) nie chodzi o komitat szaryski, ale o miejscowość Abasár w komitacie Heves.

→ Aba Samuel; → Abasár; → Austria; → Bawaria, Bawarzy → Cisa; → Czechy, Czesi; → Flandria; → Henryk III; → Niemcy; → Noricum; → Szarysz; → Vésznémet; → Węgry; → Węgrzy

C. 77

[--] Indeque cum omni multitudine sua [cesar] Albam[a] venit, que Teutonice[b] Veyzmburg[c] dicitur, que[d] est principalis sedes regni Hungarie. Ibi[e] ergo cesar imperiali honore [f-]et latissimo[-f] preparatu[g] ab Hungaris[h] [i-i] honoratus Petrum regem regali corona plenarie restitutum et sacris insignibus[j] sancti regis Stephani more regio decoratum in regali throno manu sua deducens, in basilica gloriose[k] [l-]genitricis Dei[-l] semper Virginis Marie regaliter[m] sedere fecit et ibidem regem Hungaris et Hungaros regi reconciliavit concessitque petentibus Hungaris[n] Hungarica[o] scita servare et consuetudinibus iudicari. [--]

SRH, s. 333 v. 7–16; CEU, s. 146.

Rozdz. 77[103]

Stąd z całym swoim wojskiem [cesarz] przybył do Székesfehérváru, zwanego po niemiecku Weissenburg[104], a który jest pierwszą stolicą królestwa Węgier. Tu cesarz został przez Węgrów przyjęty z imperialnymi zaszczytami, które poprzedzało bardzo wiele przygotowań. Uszanował Piotra jako całkowicie przywróconego króla, koroną królewską, a obyczajem królewskim przyozdobionego świętymi insygniami świętego króla Stefana, prowadząc go własną ręką na tron królewski w bazylice chwalebnej Matki Bożej zawsze Dziewicy, Marii, nakazał usiąść po królewsku. Tam pogodził króla z Węgrami i Węgrów z królem i zaakceptował prośby Węgrów, aby zachowane były prawa węgierskie i by mogli się sądzić wedle obyczaju.

[a] *V2* Abbam. [b] *R, S* Theutonice; *V2* Tewtonice. [c] *A* Peizinburg; *B* Ueyzenburg; *D* Veizenburg; *R* Weizznburch; *S* Ueizimburg; *V3* Veizunburg; *V4* Weyzmburg; *V5* Veyzenburg. [d] *B, D* et. [e] *V4* Ubi. [f-f] *R* et altissimo; *S* elatissimo. [g] *R* preparato. [h] *V, SRH (S, V), CEU* Ungaris. [i-i] *B, D* est. [j] *V3, V4* insigniis. [k] *B, D brak*. [l-l] *V3, V4* Dei genitricis. [m] *S* legaliter. [n] *V, SRH (S, V)* Vngaris; *CEU* Ungaris. [o] *A* Vngarica; *V5* Hungarieta.

Przypisy:

103 Rozdział powtarza informacje znane nam z *Kroniki Szymona z Kézy*, rozdz. 51, ale jak zwykle zawiera więcej informacji (zob. wyżej, s. 132). Z rozdziału zamieszczamy wiadomość o statusie Székesfehérváru.

104 W dzisiejszej ortografii (Stuhl)Weissenburg, czemu odpowiada polski Białogród. W XIX w. funkcjonowała w polszczyźnie nazwa: Białogród Królewski, do dziś po słowacku miejscowość tę określa się jako Stoličný Belehrad.

→ Niemcy; → Piotr Orseolo; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Węgry; → Węgrzy

C. 78. [a-]De reversione imperatoris[b] in Hungariam[-c]

Sequenti vero[d] anno [e-e] reversus est cesar in Hungariam, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie

Rozdz. 78. O powrocie cesarza na Węgry[105]

W następnym roku wszakże cesarz powrócił na Węgry, a król Piotr podczas świętej i pamiętnej uroczystości,

cum deaurata lancea tradidit coram[f] Hungaris simul et [g-g] Teutonicis[h]. Multis etiam insuper et magnificis muneribus cesar honorificatus a rege ad propria rediit cum gloria. Interea Endre[i], Bela[j] et Leuente[k], qui fugerant in Bohemiam[l], inde propter[m] paupertatis inopiam[n] transierunt in Poloniam et a Misca[o] duce Polonie benigne sunt suscepti et honorati.

SRH, s. 334 v. 1–14; CEU, ss. 146–148.

w obecności Węgrów i Niemców przekazał mu królestwo Węgier wraz ze złotą włócznią. Cesarz, uszanowany poza tym przez króla innymi wspaniałymi darami, wrócił do siebie w chwale. Tymczasem Andrzej, Béla i Lewenta, którzy uciekli do Czech, z powodu ubóstwa udali się stamtąd do Polski i przez Mieszka, księcia Polski, zostali serdecznie przyjęci i uszanowani.

[a-c] *V2* De reversione imperatoris in Hungariam et sic; *A* De adwentu cesaris in Hungariam secundario; *B brak*; *D* De adventu Cesaris in Hungariam, deinde ad propria rediit; *S* De adventu Cesaris in Hungariam. [b] *V4* cesaris. [d] *A brak*; *B, D, R, S* quoque. *Forma* vero *została przyjęta jako podstawowa przez wszystkich wydawców*. [e-e] *A* quoque. [f] *R* coronam. [g-g] *B, D* coram. [h] *R, S* Theutonicis. [i] *A, V3* Endree; *V4* Andre. [j] *A* Beela; *V3* Bele. [k] *A* Luente; *S* Leuuente. [l] *S* Boemiam. [m] *W tym miejscu urywa się tekst V4, gdzie brakuje jednej karty, zob. przyp. tekstowy ar do rozdz. 81, s. 277*. [n] *A, B, D, S* necessitudinem. [o] *A* Milcha; *R, V2* Mischa; *B, D, V3, V5* Myska.

P r z y p i s y:
105 Rozdział, ważny dla historii Polski, oparty został na dawnych *Gesta Ungarorum*. Odpowiada mu *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 52, ale jak zwykle *Kompozycja* podaje tekst znacznie bardziej rozbudowany. Zob. wyżej, ss. 132–133.

→ Andrzej I; → Béla I; → Czechy, Czesi; → Henryk III; → Lewenta (2); → Mieszko II; → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Polacy, Polska; → Węgry; → Węgrzy

C. 79

Tunc vero Pomorani annuas[a] pensiones duci Polonorum[b] cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux vero censum sibi debitum a Pomoranis[c] armata manu cepit exigere. Pomoranis[d] itaque paganis et Polonis Christianis comuniter placuit, ut duces eorum duello confligerent et si caderet devictus Pomoranus, consuetam persolveret[e] pensionem; si vero Polonus, tantummodo dampna fleret. Cum igitur [f-]Misca[g] dux et[-h] filii eius horrerent duellum assumere inpositum, Bela[i] seipsum per verbum[j] interpretis in[k] medium introducens sic dicebat: “Si vobis

Rozdz. 79[106]

Tymczasem Pomorzanie[107] odmówili płacenia corocznego trybutu księciu Polaków, do czego byli zobowiązani. Książę postanowił zatem zbrojnie wyegzekwować od Pomorzan należną płatność. Pogańscy Pomorzanie i chrześcijańscy Polacy zgodzili się, aby ich książęta stoczyli pojedynek i jeśli padnie pokonany Pomorzanin, zapłaci zwyczajowy trybut, jeśli zaś Polak, odżałuje jedynie jego stratę. Ponieważ książę Mieszko i jego synowie obawiali się podjęcia wyzwania na pojedynek, wystąpił osobiście Béla i przez tłumaczy tak powiedział:

Polonis et domino duci placet, quamvis sim[l] nobilior, quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni vestri conmodo et honore [m-m] ducis". Placuit itaque tam Pomorano[n] et[o] Polonis. Cumque armati[p] cum lancea se iunxissent[q], tam [r-]viriliter Pomoranum[-r] fertur Bela[s] de suo dextrario[t] detrusisse, ut [u-u] de loco [v-]suo se[-v] movere non potuit, et gladio[w] perfossum prostravit. Confessusque[x] est ipse dux Pomoranus se culpabilem. Quo viso Pomorani[y] duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradictione persolverunt. Dux vero inde[z] revertens[aa] cum victoria [ab-]per Belam[-ab] aquisita, audaciam et potentiam valoris in Bela[ac] duce collaudans cum toto censu Pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem et universa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose minstrari precepit, et eum[ad] in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit ac bona quantitate de terra eundem non omisit[ae].

SRH, s. 334 v. 15–21, s. 335 v. 1–24;
CEU, ss. 148–150.

„Jeśli podoba się wam, Polakom, i panu księciu, to chociaż jestem człowiekiem szlachetniejszym niż ten poganin, to jednak będę walczył zarówno za wasze królestwo, jak i honor księcia". I podobało się to tak Pomorzanom, jak i Polakom. Kiedy więc, zbrojni, złączyli się lancą, to Béla – jak mówiono – tak silnie strącił Pomorzanina z jego rumaka, że ten nie mógł się ruszyć z miejsca, i pokonał go, przebijając mieczem. Książę Pomorzan publicznie przyznał się więc do winy[108]. Widząc to, Pomorzanie pokornie poddawszy się księciu Polski, bez sprzeciwu zapłacili należny trybut. Książę natomiast, wracając stamtąd ze zwycięstwem Béli zawdzięczanym, chwaląc odwagę i siłę księcia Béli, przekazał mu wraz z całym trybutem Pomorzan swoją córkę za żonę; nakazał też, by otrzymał on w wystarczająco dużej ilości wszystko, co było mu niezbędne. Trzymał go też ze wszelkimi honorami w swoim księstwie i nie zapomniał obdarzyć dobrej jakości ziemią.

[a] *V3* amuas. [b] *R* Poloniorum. [c] *S* Pomeranis; *V2* Aporranis; *V3* Porranis; *V5* Poranis. [d] *A* Pomorani. [e] *D* persolverent. [f-h] *A, B, D, R, S* tam Misca [*A* Milka; *B, D* Myska] dux quam. [g] *V2* Miska; *V3* Mysca; *V5* Myska. [i] *A* Beela. *Zapis ten dobrze oddaje wymowę wzdłużonego 'é'.* [j] *A, B, D* verba; *V3* verbium. [k] *A* per. [l] *A brak.* [m-m] *A, B, D, S* domini. [n] *B, D, R* Pomoranis. [o] *A, B, D, S* quam; *R* duci et; *CEU* <quam> et. [p] *V5* armatis. [q] *V3* vixissent; *SRH (S, V)* vinxissent. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Odczyt dokonany przez CEU* iunxissent, *ale równie dobrze ten zapis można czytać* uinxissent. [r-r] *V3* Pomoranum viriliter. [s] *A* Beela. [t] *R* equo. [u-u] *R* se. [v-v] *R brak.* [w] *D* gladium. [x] *S* consexus quia. [y] *V5* Pomerani. [z] *V5 brak.* [aa] *B, D* convertens; *V5* revertentes. [ab] *A* Beelam. [ab-ab] *B, D brak.* [ac] *A* Beela. [ad] *V3* cum. [ae] *A, B, D, R, V5* obmisit; *V2* emisit.

P r z y p i s y:

106 Ciąg dalszy opowiadania o pobycie wygnańców w Polsce, oparty na dawnych *Gesta*, czyli przekazujący wiarygodną tradycję z epoki. Dániel Bagi widzi w tym tekście wersję *Gesta* z czasów Kolomana Uczonego, a celem opowiadania miało być sławienie linii Béli, od którego pochodzili późniejsi władcy Węgier (Bagi, 2017, ss. 356–366; na s. 357 w przyp. 1612 błędne odwołanie do stron w pracy Przemysława Wiszewskiego (Wiszewski, 2008), na których omówiony jest pobyt książąt: chodzi nie o ss. 188–189, lecz 538–540). Przypuszczalnie do opisanej sceny doszło przed 1046 r., kiedy według

Annales Altahenses władcy: Polski Kazimierz, Czech Brzetysław I i Pomorza Zemuzil, zostali wezwani do Merseburga, by się pojednać przed cesarzem (Bagi, 2017, s. 363).
107 Zwraca uwagę polski zapis nazwy Pomorzan (*Pomorani*), co jest argumentem za wiarygodnością przekazu, zawierającego tradycję zrodzoną w Polsce. W źródłach pochodzących z Niemiec etnonim zapisuje się jako *Pomerani* (por. Grzesik, 1997, s. 73 i przyp. 109).
108 Dániel Bagi (2017, ss. 360–361) widzi w tej scenie zwyczaj obecny od X w. i obwarowany zasadami: potykali się równi (choć w naszym przypadku Béla wyraźnie podkreśla, że jako chrześcijanin jest szlachetniejszy od poganina), a przegrany, umierając, wypowiadał swoją winę.

→ Béla I; → Mieszko II; → Polacy, Polska; → Pomorze

C. 80. [a-]De[b] Bela duce Benyn[c] dicto[-d e-e]

Bela vero dux ipse in Polonia duos genuit filios[f-f], quorum unus Geysa[g], alter autem[h] Ladizlaus[i] nomine avi sui est vocatus. Displicuit autem Endre[j] et Leuente[k], quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, dedignatique sunt occasione sui nominis in [l-]ducis curia[-l] permanere. Et accepta a duce licentia, Bela[m] fratre suo ibidem relicto euntes iverunt[n] ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit. Cumque non haberent, ubi caput suum reclinarent, abinde ad Cumanos[o] perrexerunt. Videntes autem ipsos Cumani[p] optime personatos, arbitrati sunt, ut eorum terram advenissent[q] explorare, et nisi captivus[r] Hungarus[s] illos cognovisset, revera occidissent, et sic postmodum aliquo tempore ipsos tenuerunt. Abhinc postea in Rusciam[t] sunt profecti.

SRH, s. 335 v. 25–29, s. 336 v. 1–11;
CEU, s. 150.

Rozdz. 80. O księciu Béli, zwanym Benyn[109]

Książę Béla spłodził w Polsce dwóch synów, z których jeden miał na imię Gejza, a drugi Władysław po swoim pradziadku. Nie podobało się wszakże Andrzejowi i Lewencie, że u księcia Polski byli traktowani przez Bélę niczym przyboczni, tolerowani na dworze księcia jedynie ze względu na swoje imię. Uzyskawszy zatem pozwolenie od księcia, opuścili swego brata Bélę i udali się do króla miasta Włodzimierz, który ich nie przyjął. Jako że nie mieli gdzie złożyć głowy, podążyli stamtąd do Kumanów[110]. Dostrzegłszy ich, doskonale ukrywających swoją tożsamość, Kumani sądzili, że przybyli oni na ich ziemię, aby szpiegować, i gdyby pojmany wcześniej Węgier ich nie rozpoznał, z pewnością zostaliby zabici, a tak przez jakiś czas byli tam przetrzymywani. Następnie udali się na Ruś.

[a-d] *A* De Beela duce patre Sancti Ladislai; *R* Dux Bela qui erat in Polonia; *B, D brak*; *S* De Bela duce etc. [b] *V2* Sequitur de. [c] *V5* Genyn. [e-e] *V2* etc. [f-f] *B, D* filios genuit. [g] *A, B, D, V5* Geycha. [h] *S, V5* vero. [i] *D, S, V3* Ladislaus. [j] *A* Endree. [k] *A* Luenthe; *S* Leuuente. [l-l] *V3* curia ducis. [m] *A* Beela. [n] *B, D* venerunt. [o] *V5* Comanos. [p] *V5* Comani. [q] *V5* contravenissent. [r] *V3* captivos; *V5* captus. [s] *V3* Hungaros. [t] *V2* Rusriam.

P r z y p i s y:
109 Ciąg dalszy opowiadania o losach Béli i jego braci, którego skrót znajdujemy też w końcowych partiach rozdz. 52 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, ss. 132–133. O przydomku *Benyn* zob. objaśnienie w części słownikowej wydawnictwa.
110 György Györffy (2014d, ss. 252–253) zauważa, że w rzeczywistości byli to Pieczyngowie.

→ Andrzej I; → Béla I; → Gejza I; → Kumanie; → Lewenta (2); → Polacy, Polska; → Rusini, Ruś; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Władysław Łysy; → Włodzimierz Wołyński

C. 81

Eo tempore quidam magnates Hungarie[a] desolationem regni gementes et liberationem[b] Hungarie[c] a tyrannide[d] Petri[e] cupientes Endre[f], Bele[g] et Leuente[h], qui de genere Sancti [i-]Stephani regis[-i] [j-]progeniti erant[-j], intemeratam[k] fidelitatem servabant et eis per nuncios bona, que habere poterant, mittendo fideliter serviebant. Erant autem[l] isti magnates Visca[m], Bua[n] et Buhna[o] et alii eorundem cognati, qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opportunum tempus, quando Andream, Belam[p] et Leuentam[q] possent reducere in Hungariam, et regnum generi Sancti[r] [s-]Stephani regis[-s], qui eos dilexerat et exaltaverat, omnibus viribus suis restituere laborabant. Petrus vero rex[t] per potestatem regis Teutonicorum[u] elatus non iam regnabat, sed potius tyrannidis sue crudelitate Hungariam deprimendo flagellabat. Quibusdam autem perfidis, Buda scilicet et Deuecher[v] suggerentibus audivit Petrus, quod predicti nobiles Hungarie, scilicet[w] Visca[x], Bua[y] et Buhna[z] et eorum cognati cogitabant, qualiter[aa] regnum regio semini possent restituere et Andream, Belam[ab] atque Leuentam[ac] contra Petrum regem in regnum reducere[ad]. Petrus vero[ae] rex vehementi furore succensus fecit eos comprehendi et[af] in eculeo[ag] [ah-]suspen-

Rodz. 81[111]

W tym czasie pewni możni Węgier, opłakujący spustoszenie królestwa i pragnący wyzwolenia Węgier od tyranii Piotra, zachowali nienaruszoną wierność Andrzejowi, Béli i Lewencie, którzy pochodzili z rodu świętego króla Stefana, i służyli wiernie, przekazując im przez posłów dobra, które posiadali. Tymi możnymi byli Viska, Bua, Buhna i inni ich krewni, którzy z wzdychaniem i płaczem oczekiwali okazji, kiedy będą mogli sprowadzić Andrzeja, Bélę i Lewentę z powrotem na Węgry, i pracowali z całych swych sił, aby przywrócić królestwo rodowi świętego króla Stefana, który ich szanował i wyróżniał. Król Piotr zaś wyniesiony potęgą króla Niemców nie tyle panował, co biczował Węgry przytłaczającym okrucieństwem swej tyranii. Dzięki podszeptom pewnych zdrajców, tzn. Budy i Devecsera, Piotr usłyszał, że wspomniani możni Węgier, tzn. Viska, Bolya i Bonyha oraz ich krewni rozważają, jak można by przywrócić królestwo nasieniu królewskiemu i sprowadzić z powrotem do królestwa Andrzeja, Bélę i Lewentę przeciw królowi Piotrowi. Pełen wściekłości król Piotr nakazał, aby ich schwytano, poddano torturom i zabito, a innych, by pozbawiono wzroku. I całe Węgry dotknął tak wielkim cier-

sos interfici[-ah], quosdam autem effossis oculis tormentari. Et totam Hungariam[ai] tam magnis afflixit angustiis, ut magis eligerent mori[aj], quam ita miserabiliter vivere. Tunc nobiles Hungarie[ak] videntes mala gentis sue in [al-]Chanad[am] in unum[-an] convenerunt, consilioque habito totius Hungarie[ao] nuncios miserunt sollempnes[ap] in Rusciam ad Andream et Leuentam[aq] dicentes eis, quod tota Hungaria eos fideliter expectaret[ar] et universum regnum eis[as], sicut regali semini[at] libenter obsequeretur[au], tantummodo ipsi[av] in Hungariam descenderent [aw-]et eos a furore Teutonicorum[ax] defenderent[-ay]. Hoc etiam [az-]eis iuramento[-az] firmaverunt[ba], quod statim ut ipsi in[bb] Hungariam[bc] introirent, omnes Hungari unanimiter ad ipsos[bd] confluerent et eorum dominio se subderent.

pieniem, że wielu wybierało śmierć niż dalsze życie w takiej boleści. Wówczas możni Węgier, widząc niedolę swego ludu, spotkali się wspólnie w Csanádzie i po odbyciu narady [przedstawicieli] całych Węgier, wysłali uroczystych posłów na Ruś, do Andrzeja i Lewenty, aby im powiedzieli, że całe Węgry ich wiernie oczekują i całe królestwo będzie im, jako nasieniu królewskiemu, z własnej woli posłuszne, jeśli tylko przybędą na Węgry i obronią ich przed szaleństwem Niemców. Potwierdzili im przysięgą to, że jak tylko wkroczą na Węgry, natychmiast wszyscy Węgrzy jednomyślnie się do nich przyłączą i podporządkują ich władzy.

SRH, s. 336 v. 12–30, s. 337 w. 1–13;
CEU, s. 152.

[a] *A* Vngarie. [b] *V3* libertatem. [c] *A* Vngarie; *B, D* eiusdem. [d] *S* tirannide. [e] *A brak*. [f] *A* Endree. [g] *A* Beele; *R* Bela. [h] *A* Luente; *S* Leuuente. [i-i] *B, V2* regis Stephani. [j-j] *B, D* erant progeniti. [k] *V2* in temeritatem. [l] *V2* enim. [m] *A* Wysca; *R* Wisca; *S* Voisca. [n] *V2* Buda; *V3* Buha. [o] *D* Buha; *S* Buhana; *V3* Buhira. [p] *A* Beelam. [q] *A* Luentam; *B, D* Leuente; *S* Leuuentam; *V2* Leuentem. [r] *V5* sui. [s-s] *V3* regis Stephani; *V5* Stephani. [t] *V5 brak*. [u] *R, S* Theutonicorum. [v] *B* Devether; *V2* Dewecher. [w] *B, D, V3 brak.* [x] *A* Wysca; *R* Wisca; *V5* Wyska. [y] *R, V5* Buda. [z] *D* Buha; *S* Buchna; *V3* Buhira. [aa] *V2 brak*; *D* qualiter et. [ab] *A* Beelam. [ac] *A* Luentam; *B, D* Leuente; *S* Leuuentam. [ad] *R, V5* deducere; *B, D* reducere. Ideoque. [ae] *A, B, D brak*. [af] *S brak*. [ag] *S* eculeoque. [ah-ah] *V5* suspendi. [ai] *A* Vngariam; *V3* Hungarie. [aj] *V3* mortem. [ak] *A* Vngarie. [al-an] *V5* Chanadinum. [am] *A, B, D* Chanaad; *S* Canad. [ao] *A* Vngarie. [ap] *A brak*. [aq] *A* Luentam; *B, D* Leuente; *V3* Leuentem. [ar] *W tym miejscu wznowiona jest narracja V4, w którym brakuje karty, zob. przyp. tekstowy m do rozdz. 78 , s. 273*. [as] *V5 brak*. [at] *V5* semine. [au] *V3, V5* obsequerentur. [av] *A brak*. [aw-ay] *A brak*. [ax] *S* Theutonicorum; *V5* Teutunicorum. [az-az] *R* iuramento eis. [ba] *S* confirmaverunt. [bb] *D brak*. [bc] *V, SRH (S, V), CEU* Ungariam. [bd] *A, B, D, S* eos.

P r z y p i s y:

111 Rozdział oparty na dawnych *Gesta* i ich przeróbkach; odpowiada mu rozdz. 53 *Kroniki Szymona z Kézy* (por. wyżej, ss. 133–134). Opowiada o buncie przeciwko Piotrowi i wezwaniu na Węgry wygnanych książąt. Zwraca uwagę podkreślenie, że pochodzili oni z rodu św. Stefana, co jest elementem legitymizacyjnym tej w istocie bocznej gałęzi królewskiego rodu.

→ Andrzej I; → Béla I; → Bolya; → Bonyha; → Buda (3); → Csanád; → Devecser; → Henryk III; → Lewenta (2); → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Rusini, Ruś; → Stefan I Święty; → Viska; → Węgry; → Węgrzy

C. 82

Endre[a] vero et Leuente[b] timentes palliatas insidias clamculo miserunt nuncios in Hungariam[c]. [d-]Cum autem[-d] venissent [e-]ad Novum Castrum[f], quod [g-]rex Aba[-g] construxerat, ecce universa multitudo Hungarorum catervatim confluxit[h] ad ipsos[i] et instinctu dyabolico inflammati pervicaciter[j] petierunt ab Endre[k] et Leuente[l], quod permitterent universum populum ritu paganorum vivere, episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, Christianam fidem abicere et ydola colere. Permiseruntque eos secundum desideria cordis eorum[m], ut irent et perirent[n] in adinventionibus antiquorum patrum suorum, aliter enim non pugnabant contra Petrum regem pro[o] Endre et Leuente[p]. Primus autem inter Hungaros[q] nomine Vatha[r] de castro Belus[s] dedicavit se demoniis radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum. Cuius filius nomine[t] Ianus multo postmodum tempore ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et phitonissas[u] et aruspices, per quorum incantationes valde gratiosus[v] erat apud dominos. De multis autem deabus suis una nomine Rasdi capta fuit a Christianissimo rege Bela[w] et tamdiu in carcere fuit reclusa, donec recomederet[x] pedes proprios, ibidemque[y] moreretur[z]. Est autem scriptum in antiquis libris [aa-]de gestis[-aa] Hungarorum[ab], quod omnino prohibitum erat Christianis uxorem ducere de consanguineis Vatha[ac] et Ianus, qui[ad] sicut Dathan[ae] et Abyron[af] in veteri lege seditionem moverunt contra Dominum, sic et isti tempore gratie Ungaricum[ag] populum a fide Christi averterunt[ah]. Tunc itaque[ai] detestabili et execrabili amonitione illius Vathe[aj] omnes popu-

Rozdz. 82[112]

Wszakże Andrzej i Lewenta, obawiając się zasadzek niczym z paliaty[113], potajemnie wysłali posłów na Węgry. Kiedy zatem przybyli do Abaújváru, który zbudował król Aba, to oto wielka liczba Węgrów przypłynęła do nich zewsząd i napełniona duchem diabelskim uparcie domagała się od Andrzeja i Lewenty, aby pozwolili całemu ludowi żyć według tradycji pogańskiej, zabić biskupów i kleryków, zniszczyć kościoły, odrzucić wiarę chrześcijańską i czcić idole. I pozwolono, by ludzie żyli i umierali według pragnień swego serca, nawet w wymysłach swoich pradawnych przodków, inaczej bowiem za Andrzeja i Lewenty nie walczono by z królem Piotrem. Przywódca wśród Węgrów, Vata z zamku Békés, oddając się demonom, ogolił swą głowę i uplótł trzy warkocze zgodnie z tradycją pogańską. Dużo później syn jego Janus poszedł za zwyczajem ojca, zgromadził przy sobie wielu magów, proroków i wróżbitów, a z powodu ich modłów zyskał duże poważanie wśród możnych. Jedna z wielu jego kapłanek imieniem Rasdi została pojmana przez bardzo chrześcijańskiego króla Bélę i tak długo była zamknięta w więzieniu, aż zjadła własne stopy i tam umarła. W dawnych księgach o czynach Węgrów zostało zapisane, że istniał ścisły zakaz, by chrześcijanie brali żony od krewnych Vaty i Janusa, którzy niczym Datan i Abiram w dawnym prawie[114] podnieśli bunt przeciw Panu; którzy w tym czasie łaski lud węgierski odwrócili od wiary Chrystusa. Wówczas za wstrętną i pożałowania godną namową tego Vaty wszyscy ludzie oddali się demonom, zaczęli jeść mięso końskie

li libaverunt se demoniis[ak] et ceperunt comedere equinas[al] pulpas[am] et omnino [an]pessimas facere[-an] culpas. Tam quippe clericos quam laicos catholice fidei servatores interfecerunt et quamplures ecclesias Dei[ao] destruxerunt. Deinde contra Petrum regem rebellantes universos Teutonicos[ap] et Latinos, qui[aq] in officiis diversis prefecti per[ar] Hungariam sparsi fuerant, turpi neci tradiderunt. [--]

SRH, s. 337 v. 14–28, s. 338 v. 1–24;
CEU, s. 154–156.

i popełniali wszelkie najgorsze obrzydliwości. Oczywiście, zabijali też kleryków, jak i wiernych, sługi Chrystusowe, oraz zniszczyli wiele kościołów. Buntując się przeciw królowi Piotrowi, wszystkich Niemców i Romanów, którzy byli rozproszeni po Węgrzech jako naczelnicy urzędów, poddali haniebnej śmierci. [--]

[a] *A* Endree. [b] *A* Luente; *S* Leuuente. [c] *A* Vngariam; *V4* Hungariam consurgentes. [d-d] *V4* autem cum. [e-g] *V na marginesie* Aba Uywar. [f] *V3* Castellum. [g-g] *B, D, R* Aba rex. [h] *V5* confluxerunt. [i] *V3, V4* eos. [j] *A* pertinaciter vel perniciter; *D* pernicaciter id est contumaciter; *B, R, S* pernicaciter. *Wahania te pokazują, że słowo użyte w Kronice sprawiło autorom redakcji Kroniki budzińskiej kłopoty.* [k] *A* Endree. [l] *A* Luenta; *S* Leuuente. [m] *V3, V4* ipsorum. [n] *V4* perierent. [o] *V2* quod. [p] *A* Luenta; *S* Leuuente. [q] *A, B, D, R, S* renatos. [r] *A* Vata; *R* Watha; *S* Nata; *V2* Vasca. [s] *V, SRH (S, V), CEU* Selus. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU, s. 154 przyp. c wyjaśnia, że pierwsza litera tej nazwy jest trudna do identyfikacji. Wgląd w faksymile rękopisu pokazuje, że jest to istotnie* S *przerobione z* B *albo* B *przerobione z* S. *V5* solus. [t] *V3, V5 brak*. [u] *V3* pythonissas; *V5* fytonissas. [v] *R* gloriosus. [w] *A* Beela. [x] *B, D, R* comederet; *V2* recomenderet. [y] *V3* ibique; *SRH (S, V)* ibidem quoque; *CEU zgodnie z lekcją V i reszty przekazów* ibidemque. [z] *D* moretur. [aa-aa] *V4 brak*. [ab] *A* Vngarorum. *Chodzi tu oczywiście o Gesta Ungarorum; por. wyżej wstęp do Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* [ac] *A, R* Wata; *B, D* Vata; *S* Uata. [ad] *B, D* quod. [ae] *V2, V3, V4* Datan; *S* Datham. [af] *B, D, S, V4* Abiron. [ag] *B, D, V3, V4* Hungarorum; *R, S, V2, V5* Hungaricum; *A* Vngaricum; *SRH (S, V)* Vngarorum. *CEU podaje zgodnie z lekcją V* Ungaricum. [ah] *V4* everterunt. [ai] *B, D* igitur. [aj] *A, R* Wate; *B, D* Vate; *S* Uate. [ak] *A, B, D, S, V4* demonibus. *SRH (S, V) opatruje formę* demoniis *kwantyfikatorem (sic)*. [al] *A* equina. [am] *R* pulmas; *D* pulpas id est crudas carnes. [an-an] *A* facere pessimas. [ao] *D* de. [ap] *R, S* Theutonicos; *V4* Teutunicos. [aq] *S brak*. [ar] *V2 brak*.

P r z y p i s y:
112 Ciąg dalszy opowiadania poprzedniego rozdziału o reakcji pogańskiej na Węgrzech. Opuszczamy końcowe zdania rozdziału, gdzie mowa o walkach książąt przeciwko Piotrowi i jego stronnikom.
113 Paliata – gatunek komedii rzymskiej epoki republikańskiej, naśladującej wzory greckie.
114 Lb 16.1–31.

→ Abaújvár; → Andrzej I; → Béla I; → Belus; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → János Vata; → Lewenta (2); → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Rasdi; → Romanie; → Vata; → Węgry; → Węgrzy

C. 85. [a]De[b] morte Petri regis[-c]

Petrus autem rex videns Hungaros unanimiter adhesisse ducibus Endre et Leuen-

Rozdz. 85. O śmierci króla Piotra[115]

Król Piotr zaś widząc, że Węgrzy jednomyślnie przystąpili do książąt Andrzeja

te[d], ipse cum suis Teutonicis[e] fugam iniit versus Musun[f], ut abinde in Austriam pertransiret, sed[g] evadere non potuit. Interim enim Hungari portas et exitus regni primo occupaverunt, sed et legatus ducis Endre[h] revocavit Petrum regem sub pretextu pacis et honoris sibi congrui. Qui credens ei revertebatur, ut dicitur, sed maxime coacte, quia exercitum sibi iam[i] absconditum cognoverat et volebat [j-]reverti festinanter[-j] in Albam. Qui cum divertisset in villam Zamur[k], predictus legatus insidiis[l] voluit[m] eum capere et vinctum[n] ad Endre ducem ducere[o]. Petrus autem prenoscens hoc collegit se in quandam[p] curiam et per triduum viriliter dimicando semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittariis sunt interempti, ipse vero vivus captus est et obcecatus Albamque ductus[q], pre nimio dolore vitam in brevi finivit. Sepultus est[r] Quinqueecclesiis [s-]quam ipse fundaverat in honore Beati[t] Petri apostoli anno regni sui secunda vice tertio[-u].

SRH, s. 342 v. 20–26, s. 343 v. 1–15; CEU, s. 162.

i Lewenty, sam ze swoimi Niemcami zaczął uciekać w kierunku Mosonu, aby stamtąd przeprawić się do Austrii, nie zdołał jednak umknąć. W międzyczasie bowiem Węgrzy od razu obsadzili bramy i drogi wyjścia z królestwa, a i poseł księcia Andrzeja wezwał króla Piotra pod pretekstem pokoju i gwarancji honorowych. Ten zawierzywszy mu, zawrócił, jak powiedziano. Był zresztą do tego zmuszony, ponieważ miał świadomość, że wojsko go już opuściło, i chciał jak najszybciej wrócić do Székesfehérváru. Kiedy kierował się ku wsi Zámoly, wspomiany poseł postanowił pochwycić go w zasadzce i związanego dostarczyć księciu Andrzejowi. Przewidziawszy to, Piotr zamknął się w jakiejś posiadłości i dzielnie bronił przez trzy dni. W końcu wszystkim jego wojownikom zabrakło strzał, a on sam został pojmany żywcem i oślepiony, zabrany do Alby, gdzie wkrótce zmarł w wielkim bólu. Pochowany został w kościele w Pécsu, który sam ufundował pod wezwaniem błogosławionego apostoła Piotra w trzecim roku swego drugiego panowania.

[a-c] *A brak*. [b] *V2* Sequitur de. [c] *V2* regis et sic; *V4* regis Teutunici. [d] *A* Luente etc. [e] *S* Theutonicis; *V4* Teutunicis. [f] *S* Musum; *V3* Musen; *V4, V5* Muson. [g] *V4* et. [h] *A* Endree. [i] *R, V3 brak*. [j-j] *V4* festinanter reverti; *R* reverti. [k] *V3, V5* Zamor. [l] *B, D brak*. [m] *V4* volebat. [n] *S* victum. [o] *A, B, D, R, S* perducere. [p] *A, V2* quadam. [q] *V3* deductus; *B, D* ductus et. [r] *A brak*; *S* est in. [s-u] *A, B, D, R, S* in basilica, quam ipse fundaverat, anno tertio regni sui. *CEU* <in basilica> quam ipse fundaverat in honore Beati Petri apostoli anno regni sui secunda vice tertio. [t] *V4 brak*.

P r z y p i s y:

115 Rozdział ten, oparty o dawne *Gesta Ungarorum*, informuje o końcu życia Piotra Orseolo. Z naszego punktu widzenia ważne jest miejsce pochówku władcy – w ufundowanym przez siebie kościele w Pécsu. Potwierdza to wiadomości Anonima tzw. Galla (zob. dyskusję wyżej, rozdz. 67, ss. 260–261). Tekst przekazany w wielkim skrócie również przez *Kronikę Szymona z Kézy* w zakończeniu rozdz. 53 (zob. wyżej, s. 134).

→ Andrzej I; → Austria; → Lewenta (2); → Moson; → Niemcy; → Pécs; → Piotr Orseolo; → Székesfehérvár; → Węgrzy; → Zámoly

C. 87

Tradunt quidam istos[a] tres fratres filios fuisse Vazul[b] ducis ex quadam puella de genere Tatun[c] [d-]et[e] non de vero thoro ortos esse, et ob[f] hanc coniunctionem illos de Tatun[-g] nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est et pessime enarratum[h]. Absque [i-]hoc namque[-i] sunt nobiles, quia isti filii sunt Calvi Ladizlai[j], qui [k-k] uxorem de Ruthenia[l] dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur.

SRH, s. 344 v. 16–22; CEU, s. 164.

Rozdz. 87[116]

Niektórzy twierdzą, że ci trzej bracia byli synami księcia Wazula i pewnej dziewczyny z rodu Tátonya; nie byli zaś urodzonymi z prawego łoża i z tego powodu otrzymali szlachectwo od Tátonya. Jest to z pewnością opowieść fałszywa i wstrętna. Możni ci są tego imienia, ponieważ są synami Władysława Łysego, który – jak się mówi – otrzymał żonę z Rusi i to ona urodziła tych trzech braci.

[a] *V2, V3* ipsos. [b] *A, R, V4* Wazul; *B, D* Nazul; *S* Uazul. [c] *V2* Tatim; *V3, V4* Taton. [d-g] *S brak.* [e] *A, B, D, R brak.* [f] *V2* ab. [g] *V2* Tatim; *V3, V4* Taton. [h] *S* et narratum. [i-i] *B, D* namque hoc. [j] *V3, V4, V5* Ladislai. [k-k] *S* non de vero thoro ortos esse, et ob hanc coniunctionem illos de Tatun. [l] *B, D, S* Rutenia; *V3* Ruthia.

P r z y p i s y:

116 Rozdział wyjaśniający pochodzenie trzech braci pochodzi chyba od autora trzynastowiecznego (magistra Ákosa?) i próbuje ukryć fakt ich genealogicznych związków z Wazulem. W jego oczach książęta narodzili się w związku Władysława Łysego z księżniczką ruską. Odpowiada mu rozdział 55 *Kroniki Szymona z Kézy* (por. wyżej, s. 135).

→ Andrzej I; → Béla I; → Lewenta (2); → Magister; → Rusini, Ruś; → Tátony→ Wazul; → Władysław Łysy

C. 88

Iste quidem rex Albus Andreas et Catholicus est vocatus. Tribus enim[a] annis Polonos, Bohemos et Australes [b-]Hungaris [c-]suis armis fecit[-c] censuales. Rex autem [d-]hic Andreas[-d] fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam[e] cum magna dilectione vocans eum et dicens: "Nos qui quondam[f] penurie participes fuimus[g] et laborum, rogo te dilectissime[h] frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus[i] gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim [j-]heredem habeo[-j], nec[k] ger-

Rozdz. 88[117]

Tenże król Andrzej[118] zwany był Białym i Katolickim. W ciągu trzech lat zbrojnie przymusił Polaków, Czechów i Austriaków do płacenia Węgrom trybutu. Król ten, Andrzej, po stracie brata[119] posłał do Polski, do drugiego z braci, do Béli, zwracając się doń z wielką serdecznością i mówiąc: „My, którzy kiedyś dzieliliśmy biedę i trud; proszę ciebie, bracie najdroższy, abyś przybył do mnie bez zwłoki, gdyż odtąd będziemy towarzyszami zabaw i, uczestnicząc w pomyślności królestwa, będziemy współcieszyć się swoją obec-

manum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas[l]". Hiis itaque verbis Bela[m] adlinitus[n], cum omni familia sua[o] venit ad regem. Quem rex videns gavisus est gaudio magno valde, quia [p-]fraterno fulcitus[-p] est[-q] robore. Post hec autem rex et frater eius[r] Bela habito consilio diviserunt regnum[s] in tres partes, quarum due in proprietate[t] regie [u-]maiestatis seu[-u] potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata [v-v]. Hec igitur prima[w] regni [x-]huius[y] divisio[-z] seminarium fuit discordie et guerrarum inter [aa-]duces et reges[-aa] Hungarie. Eo tempore rex Andreas iuxta lacum Balatini[ab] construxit [ac-]monasterium in honore[-ac] Sancti Aniani[ad], in loco qui dicitur Tyhon[ae]. Duxit autem sibi [af-af] uxorem filiam ducis Ruthenorum[ag], de qua genuit Salomonem[ah] et David. De concubina autem, quam habuit de villa Moroth[ai], genuit Georgium. Porro dux Bela[aj] in Polonia genuit liberos Geysam[ak] et Ladizlaum[al], in Hungaria autem[am] genuit Lampertum et filias. Vivebantque rex et dux in magna pacis tranquillitate.

SRH, s. 344 v. 23–25, s. 345 v. 1–25;
CEU, ss. 164–166.

nością. Nie posiadam bowiem dziedzica ani brata poza tobą. Ty byłbyś moim dziedzicem, ty przejmiesz królestwo." I oto ujęty tymi słowami Béla z całą swoją rodziną przybył do króla. Król, ujrzawszy go, ucieszył się niezmiernie, ponieważ wzmocniony został braterską siłą. Następnie król i jego brat Béla, po odbyciu narady, podzielili królestwo na trzy części, z których dwie pozostały w posiadaniu, czy też we władzy, królewskiego majestatu, a część trzecią przekazano na własność księcia. Ten pierwszy podział królestwa stał się zasiewem niezgody i konfliktów pomiędzy książętami i królami Węgier. W tym czasie król Andrzej nad jeziorem Balaton wzniósł klasztor pod wezwaniem świętego Aniana, w miejscu zwanym Tihany. Wziął zaś za żonę córkę księcia Rusów, która urodziła mu Salomona i Dawida. Natomiast z nałożnicy, którą miał ze wsi Marót, urodził mu się Jerzy. W Polsce zaś książę Béla spłodził dzieci Gejzę i Władysława, a na Węgrzech spłodził Lamperta i córki. I żyli tak, król i książę w wielkiej spokojności pokoju.

[a] *B, D* idem. [b-c] *B, D* suis armis Hungaris. [c-c] *V4* armis suis. [d-d] *V3, V4* Andreas hic. [e] *A* Beelam. *Jest to dobre oddanie fonetycznego wzdłużenia é w imieniu Béla.* [f] *S, V2, V4, V5* condam; *V3* quod. [g] *A* sumus. [h] *V3* dulcissime. [i] *V3* sumus. [j-j] *B, D* habeo heredem. [k] *S* neque. [l] *S* subcedas. [m] *A* Beela. [n] *R* adlimitus. [o] *V3 brak*. [p-p] *B* fulcitus fraterno. [p-q] *D, V3* fulcitus est fraterno. [r] *V5* suus. [s] *V5 brak*. [t] *R, V, V2, V3, V4, V5* proprietatem. *SRH (S, V) opatruje formę akuzatywną kwantyfikatorem (sic). CEU, s. 166* proprietate *ze wskazaniem w przyp. a na formę rękopiśmienną w V* proprietatem. [u-u] *A, B, D, R, S brak*. [v-v] *D* etc. [w] *A* primi. [x-z] *A* divisio huius. [y] *R brak*. [aa-aa] *R* reges et duces. [ab] *A, B, D, R* Balatun; *S* Balatum; *V4* Balaton. [ac-ac] *S* ecclesiam. [ad] *S, V3* Auiani. [ae] *R, V3* Thihon; *V4* Tihon. [af-af] *A, B, D, R, S, V4* in. [ag] *A* Rutenorum. [ah] *S* Salamonem. [ai] *A, B, D, R, S* Morouth. [aj] *R brak*. [ak] *S* Geysiam; *V5* Geycham. [al] *S, V4* Ladislaum. [am] *A, B, D, R, S* vero.

P r z y p i s y:

117 Rozdział oparty na dawnych *Gesta Ungarorum*, odpowiada mu rozdział 57 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob.wyżej, s. 136. Opowiada m.in. o sprowadzeniu z Polski przez Andrzeja jego brata Béli oraz

o fundacji klasztoru w Tihany, którego dokument fundacyjny zamieścimy w suplemencie niniejszego zbioru.

118 Godne uwagi jest, że od pominiętego przez nas rozdziału 86 opisującego koronację Andrzeja zmienia się zapis jego imienia z (pogańskiego?) Endre na (chrześcijańską formę) Andreas. Por. CEU, s. 163 i przyp. 438. Przy okazji zauważmy, że nastąpił tu błąd techniczny i tekst przypisu został włączony do tekstu angielskiego tłumaczenia *Kroniki*, a sam przypis pozbawiony został wykazu literatury, która znalazła się w treści przekładu.

119 Po śmierci Lewenty, żyjącego w duchu pogańskim i pochowanego jak poganin, o czym mowa w pominiętym przez nas rozdz. 86.

→ Anastazja; → Andrzej I; → Austria; → Balaton; → Béla I; → Czechy, Czesi; → Dawid; → Ducatus; → Gejza I; → Jerzy (1); → Lampert (2); → Marót, wieś; → Polacy, Polska; → Rusini, Ruś; → Salomon (1); → Tihany; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 89. [a-]De Rege Theutonicorum[-a]

Eo tempore Teutonicorum[b] rex cum magno exercitu obsedit castrum Poson[c] volens iniuriam Petri vindicare et Hungariam[d] suo dominio subiugare. Extruxit autem multas machinas[e] bellicas ad pugnandum[f] castrum[g], et[h] per octo ebdomadas[i] obsidendo[j] nichil[k] [l-]profecit. Venerat enim[m] predictus rex navigio ad obsidendum castrum Poson. Tunc Hungari, qui in castro erant, natatorie prudentissimum invenerunt hominem nomine Zothmund[n], quem noctis in silentio ad naves imperatoris miserunt, qui sub aqua veniens omnes naves perforavit, que subito aqua plene [o-]facte sunt[-o], et potentia Theutonicorum[p] contrita est, et sic effeminati enervatique viribus reversi sunt ad propria. Multi enim[q] milites erant in Poson, sed precipui erant inter eos Woytech[r], Endre, Vylungard[s], Vrosa[t] et Martinus, qui cotidie cum Teutonicis[u] dimicabant acriter[-v].

SRH, s. 346 v. 1–24, s. 347 v. 1–3;
CEU, ss. 166–168.

Rozdz. 89. O królu Niemców[120]

W owym czasie król Niemców z wielkim wojskiem obległ zamek Pożoń, chcąc pomścić krzywdę Piotra i podporządkować Węgry swojej władzy. Zbudował chociażby wiele machin wojennych, służących zdobyciu zamku, ale przez osiem tygodni oblężenia nie osiągnął niczego. Przy czym wspomniany król, aby oblegać zamek Pożoń, przybył drogą wodną. Wówczas Węgrzy, którzy znajdowali się w zamku, znaleźli człowieka imieniem Zotmund, doskonałego pływaka, którego nocą, po cichutku wysłali ku statkom cesarza. Ten nurkując, przedziurawił wszystkie statki, które szybko nabrały wody. Tak oto złamana została potęga Niemców, którzy zdemoralizowani oraz pozbawieni sił, wrócili do siebie. Wielu było zaś żołnierzy w Pożoniu, ale najdzielniejszymi pośród nich byli Wojciech, Endre, Wylungard, Urosa i Marcin, którzy codziennie mężnie walczyli z Niemcami.

[a] *V2* Tewtunicorum; *V3* Teutonicorum. [a-a] *A* De tertio adwentu imperatoris; *V4* Quod rex Teutonicorum de obsidione castri Poson confusus cum suis rediit ad propria et de ceteris; *B, D, R brak.* [b] *S* Theutonicorum; *V2* Tewtunicorum. [c] *S* Posson. [d] *A* Vngariam. [e] *V3, V4* naves. [f] *A, B, D* expugnandum. [g] *B, D brak*. [h] *V4* et castrum. [i] *S* edomodas; *V2* abdomas. [j] *A brak*; *V3, V4* obsedendo. [k] *SRH (S, V) w odniesieniu do Kroniki obrazkowej* nihil. *CEU za V* nichil. [l-v] *A, B, D, R, S* proficiens effeminatus [*A brak*] enervatusque viribus rediit ad propria. [m] *V2, V4* autem. [n] *V3, V4* Zothmond. [o-o] *V5* sunt facte. [p] *V2* Tewtonicorum; *V4* Teutunicorum. [q] *V4* siquidem. [r] *V2, V4* Moytech; *V3* Moyloth; *V5* Moythech. [s] *V3* Vilungard; *V4* Vilingard. [t] *V5* Viosa. [u] *V2* Thewtonicis; *V4* Teutunicis.

P r z y p i s y:
120 Rozdział oparty na dawnych *Gesta Ungarorum* opisuje najazd cesarza Henryka III wzdłuż północnego brzegu Dunaju oraz obronę Pożonia, dzisiejszej Bratysławy. Jest to też pierwszy rozdział, w którym *Kronika obrazkowa* podaje tekst znacznie bardziej rozbudowany niż *Kronika budzińska*.

→ Endre (1) ; → Henryk III; → Marcin; → Niemcy; → Piotr Orseolo; → Pożoń; → Urosa; → Vylungard; → Węgry; → Węgrzy; → Wojciech (2); → Zotmund

C. 91. [a-]De coronatione Salomonis patre suo Andrea rege[b] adhuc vivente[-c]

Postquam autem cesar [d-]Herricus[-d] cum tanto dedecore[e] fugit[f] in terram suam de Vngaria[g], rex Andreas mittens ad eum[h] legatos petivit ab eo, ut[i] Sophiam filiam suam Salomoni[j] filio suo matrimonio copulandam, ut promiserat, concederet[k]. Cesar autem quemadmodum iureiurando[l] promiserat, fideliter [m-m] conplevit. Regalibus itaque nuptiis[n] iuxta fluvium Morua[o] celebratis [p-]et federibus pacis firmiter roboratis[-p] cesar et rex cum gaudio sunt reversi. [--] [q-]Cum autem in coronatione Salomonis canerent[-q]: esto dominus fratrum tuorum, et hoc per interpretem Bele[r] duci innotuisset, quod [s-s] Salomon[t] infantulus sibi dominus constitueretur, graviter est indignatus.

SRH, s. 351 v. 5–18, s. 352 v. 25–26, s. 353 v. 1–3; CEU, ss. 172–174.

Rozdz. 91. O koronacji Salomona jeszcze za życia Andrzeja, jego ojca[121]

Po tym, jak cesarz Henryk w tak wielkiej hańbie uciekł z Węgier na swoją ziemię, król Andrzej, wysławszy doń posłów, poprosił, aby swoją córkę Zofię oddał za żonę Salomonowi, jego synowi, tak jak obiecał. Cesarz zaś wszystko to, co zaprzysiągł, wiernie wypełnił. Królewskie zaślubiny były zatem świętowane nad rzeką Morva, czyli Morawą, zawarto solidnie układy pokojowe, a następnie cesarz i król w radosnych nastrojach wrócili do siebie. [--] Kiedy zaś śpiewano podczas koronacji Salomona: „Bądź panem braci twoich”[122] i przez tłumacza przekazano księciu Béli to, jakoby maleńki Salomon miałby być nad nim ustanowiony panem, ten poczuł się ciężko znieważony.

[a-c] *R, S* De fuga regis Theutonicorum; *B* De nuptiis Salomonis cum domina Sophia quomodoque in pueritia per patrem coronatus est; *A, D brak.* [b] *V2, V3, V4, V5 brak.* [d-d] *A, B, D, R, S brak.* [e] *V2* decore. [f] *R* fugiit. [g] *B, D, R V2, V3, V4, V5* Hungaria; *CEU* Ungaria. [h] *A* eos. [i] *V3, V4 brak.* [j] *S* Salamoni; *V5* Salamon. [k] *V5* concedere. [l] *V4* iusiurando. [m-m] *V4* et. [n] *S* numptiis. [o] *A, R* Morva; *S* Moruua. [p-p] *A brak.* [q] *V5* caneret. [q-q] *A, B, D, R, S* Cumque in consecratione eius caneretur. [r] *A* Beele. [s-s] *V4* sic. [t] *S* Salamon.

P r z y p i s y:

121 Rozdział opowiada o małżeństwie syna króla Andrzeja Salomona z Judytą, córką cesarza Henryka III, podaje też chronologię panowania władców Węgier znaną nam już z rozdz. 58 *Kroniki Szymona z Kézy* (zob. wyżej, ss. 136–137) oraz opisuje koronację *vivente rege* Salomona. Z rozdziału tego przytaczamy początek wskazujący, gdzie doszło do ceremonii zaślubin, oraz końcówkę, anegdotycznie pokazującą źródło niesnasek między Andrzejem a Bélą. Tekst rozdziału różni się między *Kroniką budzińską* a *Kroniką obrazkową*, ale wybrane fragmenty podają tekst zgodny.

122 Gen 27.29: fragment modlitwy *Omnipotens det tibi* nawiązującej do Dawida i Salomona, wchodzącej w skład anglo-saskiego *Ordo* koronacyjnego. Béla zrozumiał to dosłownie, jakoby mniej więcej pięcioletnie dziecko miało być jego panem.

→ Andrzej I; → Béla I; → Henryk III; → Judyta; → Morawa; → Niemcy; → Salomon (1); → Węgry

C. 93

[a-]Dux autem [b-b] erat sicut[c] sagacissimus[-d] precavens sibi ab[e] insidiis regis [f-f] cum omni familia sua[g] secessit[h] in Poloniam ad socerum suum. [i-]Quod audiens[-i] rex Andreas, timens illius machinamenta, filium suum Salomonem[j] transmisit ad imperatorem [k-k] socerum suum. Secuti sunt autem eum[l] plurimi primates Hungarie. Interea dux Bela[m] omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat, notificavit socero[n] suo duci Polonie. Dux autem Polonie auxiliatus est ei fideliter et efficaciter. Dux itaque[o] Bela[p] tribus[q] [r-]agminibus soceri sui munitus[s] reversus est in Hungariam[-t]. Rex autem Andreas prenoscens[u] eum[v] cum exercitu intrasse in Hungariam[w], ab imperatore Teutonicorum[x] [y-]duos duces[-y], videlicet[z] Villelmum[aa] et Poth in auxilium suum[ab] fecit adduci. Ducem quoque Bohemorum, qui consanguineitate eidem[ac] attinebat, mercede conduxit et confidebat in multitudine conductorum. Hungaros[ad] autem

Rozdz. 93[123]

Książę zaś, który był człowiekiem niezwykle bystrym, ustrzegając się przed zasadzkami króla, z całą swoją rodziną uszedł do Polski, do swojego teścia. Król Andrzej, usłyszawszy o tym, bojąc się jego podstępów, syna swojego Salomona wysłał do cesarza, jego teścia. Towarzyszyli mu też liczni możni węgierscy. Tymczasem książę Béla każdą krzywdę, którą wyrządził mu brat jego, król Andrzej, opowiedział księciu Polski, swemu teściowi. Książę Polski zaś pomógł mu wiernie i skutecznie; i tak książę Béla wzmocniony trzema oddziałami swego teścia powrócił na Węgry. Król Andrzej, uprzedzony o jego wejściu wraz z wojskiem na Węgry, zatroszczył się u cesarza Niemców o wsparcie dwóch książąt, mianowicie Wilhelma i Potha. Wynajął też księcia Czechów, który był z nim spokrewniony, pokładał bowiem nadzieję w dużej liczbie najemników. Nie miał jednak

non multos habebat, quamplurimi enim[ae] Salomonem[af] filium suum secuti fuerant, et[ag] ex his, qui [ah]-in regno-[ah] remanserant, plurimi ad ducem Belam[ai] confluxerant. Nunciatum [aj]-est autem-[aj] [ak]-Bele[al] duci-[am], quod rex Andreas maximam haberet multitudinem conductorum, elegitque magis mori in bello, quam sine pugna ab exercitu regis declinare. Tunc intrepidus concitatum[an]-duxit exercitum-[an] super Andream regem versus Tysciam[ao]. Villelmus[ap] vero[aq] et Poth duces Theutonicorum[ar] furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam[as] transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Sed adiuvante Deo[at] dux Bela[au] victoriam obtinuit[av], fere omnibus Teutonicis[aw] ibidem interfectis et ducibus eorum comprehensis. Porro Hungari[ax], qui erant apud [ay]-regem Andream-[ay], videntes victoriam fecisse ducem Belam[az] dimisso [ba]-rege Andrea-[ba] versi sunt ad ducem Belam[bb]. Rex autem Andreas fugit versus Teutoniam[bc], sed evadere non potuit, captus est enim ad portas Musun[bd] et negligenter detentus in silva Bocon[be] ad crucem[bf] suam, que dicitur Scirc[bg], mortuus est. Sepultus est autem in monasterio Sancti Aniani[bh] confessoris[bi], quod idem rex construxit[bj] in Tihon[bk] iuxta lacum Balaton[bl]. Sed et dux Bohemorum captus est et [bm]-sine scitu ducis[bn] Bele exoculatus-[bo]. Villelmus[bp] vero et Poth duces adducti sunt[bq] ad Belam[br] ducem[bs], qui eos liberos[bt] abire permisit [bu-bu].

SRH, s. 355 v. 29–33, s. 356 v. 1–27, s. 357 v. 1–18; CEU, ss. 178–180.

wielu Węgrów, albowiem liczni z nich podążyli za jego synem Salomonem, a z tych, którzy pozostali w królestwie, większość odpłynęła do księcia Béli. Jakkolwiek powiadomiono księcia Bélę, że król Andrzej dysponuje wielką liczbą najemników, to wolał on raczej śmierć w bitwie, aniżeli ucieczkę bez walki w obliczu armii króla. Tak więc nieustraszony poprowadził spiesznie wojsko ku Cisie naprzeciw królowi Andrzejowi. Zaś Wilhelm i Poth, książęta owładnięci szaleństwem niemieckim, wraz ze swymi oddziałami szybko przeprawili się przez Cisę; wywiązała się walka i obie strony walczyły dzielnie. Lecz z Bożą pomocą książę Béla odniósł zwycięstwo, zabiwszy tam prawie wszystkich Niemców i pojmawszy ich książąt. Następnie Węgrzy, którzy znajdowali się przy królu Andrzeju, widząc, że książę Béla odniósł zwycięstwo, opuścili króla Andrzeja i przeszli do księcia Béli. Zaś król Andrzej uciekł w kierunku Niemiec, lecz zbiec nie zdołał. Pochwycono go bowiem u wrót Moson i trzymano na jego dworze Zirc[124], w lesie Bakony, gdzie zmarł źle traktowany. Pochowany został w klasztorze świętego Aniana Wyznawcy, który sam zbudował w Tihany, nad jeziorem Balaton. Schwytany został także książę Czechów i wyłupiono mu oczy bez wiedzy księcia Béli[125]. Natomiast książęta Wilhelm i Poth zostali zabrani do księcia Béli, który pozwolił, aby odeszli wolni.

[a-d] *B, D, R, S* Cum autem esset sagacissimi [*R* satagissimus] consilii. [b-b] *A* Beela. *Ciekawostką jest to, że w tym fragmencie Kodeks Acephalus (A), podstawowy rękopis redakcji Kroniki budzińskiej, podaje tekst Kroniki obrazkowej*. [c] *V*3 ut. [e] *V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* ad. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* ab. [f-f] *A, B, D, R, S* Andree [*R* Andre] fratris sui. [g] *V5 brak*. [h] *A, B, D, R, S* recessit. [i-i] *A, B, D, R, S* Quo audito. [j] *S, V5* Salamonem. [k-k] *A, S* Theutonicorum; *B, D,*

R Teutonicorum. [l] *A brak*. [m] *A* Beela. [n] *A* soceri. [o] *V3, V4* autem. [p] *A* Beela. [q] *V3* quibus. [s] *V5* monitus. [r-t] *S brak*. [u] *V3* pernoscens. [v] *S brak*. [w] *S* Ungariam agminibus soceri sui munitus reversus est in Hungariam. [x] *S, V4* Theutonicorum; *V2* Tewtonicorum; *V3* Teutonico. [y-y] *R* duces duos. [z] *V4* scilicet; *V2 brak*. [aa] *A* Vyllelmum; *S* Uillelmum; *B, D, V3, V5* Vilhelmum; *V4* Wilhelmum; *R* Willemum. [ab] *A brak*. [ac] *V4* eiusdem. [ad] *A* Vngaros. [ae] *R brak*. [af] *S* Salamonem. [ag] *S brak*. [ah-ah] *A, B, D brak*. [ai] *A* Beelam. [aj-aj] *A* autem est. [ak-am] *V3* duci Bele. [al] *A* Beele. [am] *D brak*. [an-an] *V5* exercitum dux. [ao] *R, V3, V4* Tisciam; *V5* Ticiam. [ap] A Vyllelmus; *R* Willemus; *S* Uillelmus; *B, D, V3, V5* Vilhelmus; *V4* Wilhelmus. [aq] *A brak*. [ar] *A, B, D, S* Teutonico; *V2* Tewtonicorum; *V3, V4, V5* Teutonicorum. [as] *V2* Thysciam; *R, V4* Tisciam; *V5* Ticiam. [at] *B, D* Domino. [au] *A* Beela. [av] *V5* habuit. [aw] *S* Theutonicis; *V2* Tewtonicis; *V4* Teutunicis. [ax] *A* Vngari. [ay-ay] *B, D* Andream regem. [az] *A* Beelam. [ba-ba] *B, D* Andrea rege. [bb] *A* Beelam. [bc] *A, S* Theutoniam; *V2* Tewtoniam; *V4* Teutuniam. [bd] *S* Musum; *V4, V5* Moson. [be] *A* Bochon; *B, D, V5* Bokon; *R* Boukon; *V4* Bakon. [bf] *B, D, R* villam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Wydawcy CEU, s. 180 przyp. a słusznie naszym zdaniem przypuszczają, że chodzi o zniekształcenie wyrazu* curtem. [bg] *A* Stiryt; *B, D, R* Scirioch; *S* Sciryc; *V2* Scirt; *V3* Stire; *V4* Circz; *V5* Scire. [bh] *V3* Aviani. [bi] *V4 brak*. [bj] *A* constituit; *V3* construxerat. [bk] *A, B, D, S, V2* Tyhon; *V5* Thyhon. [bl] *A, B, D, R* Balatun; *S* Balatum; *V2* Boloton; *V5* Balathon. [bm-bo] *A, B, D, R* cecatus; *S* excecatus. [bn] *V4 brak*. [bp] *A* Vyllelmus; B, *D, V3, V5* Vilhelmus; *R, V4* Wilhelmus; *S* Uillielmus. [bq] *R brak*. [br] *A* Beelam. [bs] *V2 brak*. [bt] *B, D* libere. [bu-bu] *V2* etc.

P r z y p i s y:

123 Rozdział o wybuchu wojny między braćmi Andrzejem i Bélą, oparty na *Gesta Ungarorum*, któremu odpowiada bardzo skrótowa narracja rozdziału 58 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, ss. 136–137.

124 Chodzi o opactwo Zirc.

125 Wydarzenie nieznane innym źródłom; nic takiego nie przydarzyło się w tym czasie żadnemu Przemyślidowi.

→ Andrzej I; → Balaton; → Béla I; → Bolesław II Szczodry; → Cisa; → Czechy, Czesi; → Henryk III; → Las Bakoński; → Moson; → Niemcy; → Polacy, Polska; → Poth; → Salomon (1); → Tihany; → Węgry; → Węgrzy; → Wilhelm (2); → Wratysław II; → Zirc

C. 94. [a-]Dux Bela feliciter coronatur in regem[-a]

[b-]Dux igitur[-b] Bela[c] vocatus Benyn[d] victor cum triumpho venit in civitatem Albam, ibique [e-]regali[f] dyademate[-g] inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus. [--]

SRH, s. 358 v. 1–6; CEU, s. 180.

Rozd. 94. Książę Béla szczęśliwie koronowany na króla[126]

Przeto książę Béla, zwany Benyn, jako zwycięzca przybył triumfalnie do miasta Székesfehérváru i tam po namaszczeniu przez biskupów został szczęśliwie koronowany królewskim diademem.

[a-a] *V3* De coronatione regis Bele; *V4* De coronatione regis Bele et quod Hungari iterum paganizare; *A* De coronatione primi Beele regis filii Ladislai Calvi filii Toxun; *B* De coronatione, vita et morte regis Bele primi; *D brak*; *R* De coronatione regis Bele; *S* De coronatione Bele. [b-b] *A, B, D, R, S* Igitur dux. [c] *A* Beela. [d] *V4* Benin. [e-g] *S* diademate regali. [f] *V4* regis. [g] *V5* dyademati.

P r z y p i s y:
126 Rozdział w bardzo pozytywnym świetle opisuje rządy Béli I. Odpowiada mu rozdz. 59 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, ss. 137–138. Z całego obszernego rozdziału przytaczamy tylko pierwsze zdanie, w którym pojawia się ponownie przydomek króla. Opuszczamy resztę jako należącą do wewnętrznej historii Węgier.

→ Béla I; → Székesfehérvár; → Węgrzy; → Władysław Łysy

C. 97. [a-]De[-b] adventu imperatoris cum rege Salomone[c] genero[d] suo[-e]

Rex autem Salomon[f] audita morte [g-]Bele[h] regis[-i] accessit ad socerum suum imperatorem Teutonicorum[j], rogavitque eum, ut regnum Hungarie[k] sibi restitueret. Cuius precibus imperator libenter[l] acquievit et cum illo nobili Romane artis[m] exercitu[n] et illustri cetu imperialis glorie Salomonem[o] in Ungariam[p] reduxit. Interim Geysa[q] filius regis Bele[r], sicut erat prudens et circumspectus, cum duobus fratribus suis adolescentibus[s] assumpsit se seorsum in partes Polonie. Non enim poterat impetum Salomonis[t] [u-]et Teutonicorum[-u] tunc[v] sustinere. Rex itaque Salomon[w] [x-]cum imperatore[-x] sine difficultate intravit in Hungariam rege orbatam et securus[y] venit in civitatem regiam Albam, ibique[z] ab omni clero et populo totius Hungarie[aa] honorificentissime [ab-]susceptus est[-ab]. [--] Statim autem ut imperator discessit, Geysa[ac] illinc[ad], quo se caute contulerat, in Hungariam[ae] accessit. Rex autem Salomon, tamquam novus et necdum in regno roboratus, timens ne forte Geysa[af] cum exercitu Polonico super eum irrueret, paulisper retrocessit cum suis et in castro Musun[ag] munitissimo tuta statione resedit. Porro episcopi[ah] et alii viri [ai-ai] religiosi instanter[aj] satagebant inter eos pacem componere. Maxime[ak] autem

Rozdz. 97. O przybyciu cesarza wraz z Salomonem, jego zięciem[127]

Natomiast król Salomon usłyszawszy o śmierci króla Béli, udał się do swego teścia, cesarza Niemców, i poprosił go, aby przywrócił mu królestwo Węgier. Cesarz chętnie przychylił się do tych próśb i wraz ze szlachetną armią rzymską oraz znamienitym orszakiem cesarskiej chwały sprowadził Salomona z powrotem na Węgry. Tymczasem Gejza, syn króla Béli, jako że był roztropny i ostrożny, wraz ze swymi dwoma młodymi braćmi schronił się w Polsce. Nie był bowiem w stanie powstrzymać wówczas uderzenia Salomona i Niemców. Tymczasem król Salomon wraz z cesarzem bez żadnej trudności wkroczył na Węgry, osierocone z króla, i bezpieczny przybył do królewskiego miasta Székesfehérváru; został tam przyjęty z niezwykłymi honorami przez wszystek kler i lud całych Węgier. [--] Zaraz, jak tylko cesarz odszedł, Gejza przybył na Węgry z miejsca, w którym się tak rozsądnie schronił. Król Salomon zaś, chociaż nowicjusz i dotąd nieobyty w rządzeniu, obawiając się, aby Gejza przemocą za pomocą wojska polskiego nań nie uderzył, chwilowo wycofał się ze swoimi ludźmi i osiadł w obwarowanym, bezpiecznym ośrodku, jakim był zamek Moson. Następnie biskupi i inni poboż-

Desiderius episcopus delinitivis[al] ammonitionibus et [am-]dulcibus allocutionibus[-am] suis mitigavit animam[an] Geyse[ao] ducis, ut Salomoni quamvis iuniori[ap] regnum cum pace redderet [aq-]et ipse ducatum, quem pater eius prius[ar] habuerat, pacifice teneret[-as]. Cuius salubribus[at] persuasionibus[au] Geysa deposito rancore paruit. In festo autem Sanctorum[av] Fabiani et Sebastiani martirum[aw] rex Salomon et [ax-]Geysa dux[-ax] coram Hungaria[ay] in Geur[az] pacem [ba-ba] firmaverunt. Deinde festum Dominice[bb] Resurrectionis ambo[bc] simul [bd-]cum plena curia Quinqueecclesiis celebraverunt[be]. Ubi rex Salomon[-bf] ipso[bg] die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyse[bh] ducis honorabiliter[bi] est coronatus et in regiam Beati Petri principis apostolorum basilicam ad[bj] audiendam missam gloriose deductus. Universa [bk-]ergo congregatio[-bk] Hungarorum[bl] videntes[bm] pacem regis et ducis et[bn] mutuam inter eos dilectionem, laudaverunt[bo] Deum, pacis amatorem[bp] et facta est letitia magna in populo.

SRH, s. 361 v. 1–20, s. 362 v. 1–27, s. 363 v. 1–3; CEU, s. 186–188.

ni mężowie zaczęli energiczniej działać na rzecz zawarcia między nimi pokoju. Szczególnie zaś biskup Dezydery, który delikatnymi napomnieniami i słodkimi słowami zmiękczył duszę księcia Gejzy, by pokojowo zwrócił królestwo Salomonowi, chociaż ten był młodszy, a sam zadowolił się[128] księstwem, które posiadał wcześniej jego ojciec. Przekonany tymi zbawiennymi namowami Gejza odłożył nienawiść. Zatem w święto świętych męczenników Fabiana i Sebastiana król Salomon i książę Gejza zawarli w Győrze wobec Hungarii pokój. I tak, obaj wspólnie, wraz z całym dworem obchodzili uroczyście święto Zmartwychwstania Pańskiego w Pięciokościołach[129]. Tam, w sam dzień Paschy, król Salomon przyjął koronę z rąk księcia Gejzy w obecności panów królestwa i z całym ceremoniałem; i poprowadzony został uroczyście do królewskiej bazyliki błogosławionego Piotra, pierwszego z apostołów, aby wysłuchać mszy. Zaś całe zgromadzenie Węgrów, widzących pokój pomiędzy królem i księciem oraz wzajemny między nimi szacunek[130], chwaliło Pana, miłośnika pokoju, i wielka nastała radość wśród ludu[131].

[a-b] *V2* Sequitur de. [a-e] *A* De adwentu imperatoris quinta vice; *B* De coronatione et vita regis Salomonis; *D brak*; *R* De adventu imperatoris pro Salomone; *S* De adventu imperatoris. [c] *V3* Salamone. [d] *V5* genere. [e] *V4* suo etc. [f] *S* Salamon. [g-i] *V2* regis Bele. [h] *A* Beele. [j] *S, V2* Theutonicorum. [k] *A* Vngarie. [l] *A, B, D, R, S* gratanter. [m] *B, R* arcis; *D* artis arcis. [n] *V5* exercitum. [o] *S* Salamonem. [p] *B, D, R, S, V2, V3, V4, V5* Hungariam; *A* Vngariam. [q] *V2* Geyssa; *V3, V5* Geycha. [r] *A* Beele. [s] *S* adoloscentibus. [t] *S* Salamonis. [u] *V2* Theutonicorum. [u-u] *A, B, D, R, S brak*. [v] *R brak*. [w] *S* Salamon. [x-x] *A, B, D, R, S brak*. [y] *V4* secure. [z] *S* ubi. [aa] *A* Vngarie. [ab-ab] *V4* est susceptus. [ac] *D* Geyza; *V3* Geyse; *V4* Geysse. [ad] *R* illico; *S* illuc. [ae] *A* Vngariam. [af] *V4* Geyssa. [ag] *V4, V5* Muson. [ah] *B* enim; *D* enim episcopi. [ai-ai] *B, D* cum episcopis. [aj] *B, D brak*. [ak] *V3* maximi. [al] *V3* delinitus. [am-am] *R brak*. [an] A, S animum. [ao] *V2, V4* Geysse. [ap] *V2* in mori. *To typowa pomyłka paleograficzna*. [aq-as] *A brak*. [ar] *V5 brak*. [at] *V5* salubrius. [au] *D* suasionibus. [av] *B, D brak*. [aw] *A, B, D, R, S brak*. [ax-ax] *B, D* dux Geysa. [ay] *A* Vngaria; *B, D, R* Hungaris. [az] *B* Gyur; *D* Ghewr; *R, V5* Gewr. [ba-ba] *A, B, D, R, S* iuramento. [bb] *V4 brak*. [bc] *R* amba. [bd-bf] *V5 brak*. [be] *V3* celebrarunt. [bg] *A* ipse. [bh] *V4* Geysse. [bi] *B, D* honorifice. [bj] *A, B, D, S brak*. [bk-bk] *B, D* autem multitudo. [bl] *A* Vngarorum. [bm] *B, D* videns. [bn] *V3 brak*. [bo] *B, D* laudavit. [bp] *A, B, D, R, S* auctorem.

P r z y p i s y:
127 Rozdział opowiada o cesarskiej interwencji na Węgrzech po śmierci Béli, w wyniku której Salomon odzyskał tron, oraz o polskim poparciu dla synów Béli. Opiera się, zdaniem Eleméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 348) na kontynuacji *Gesta Ungarorum* z czasów Kolomana Uczonego. Przytaczamy z niego obszerne fragmenty. Wydarzenia te mogły również znaleźć odbicie w *Kronice węgiersko-polskiej*, zwłaszcza w opisie zawarcia pokoju polsko-węgierskiego podczas uroczystej mszy i uczty.
128 Tak tłumaczymy *pacifice teneret*, dosł. 'trzymał pokojowo'; polski termin 'zadowolić się czymś' zachowuje ów nacisk na 'spokojność' zawartą w oryginale. Zauważmy też, iż tekst kładzie nacisk na 'pokój': *cum pace redderet*, *pacifice teneret*, niżej: *pacem regis et ducis*.
129 Na tym zjeździe biskup pięciokościelski Maurus przekazał księciu Gejzie łańcuch św. Świerada, a wkrótce przystąpił do napisania *Legendy* jego i jego ucznia Benedykta, którą przytaczamy poniżej.
130 *Dilectio* to piękne słowo, a zarazem poważne: zawiera szacunek, poczucie honoru, godności i życzliwości.
131 I Macch. 4.58.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Béla I; → Dezydery (1); → Ducatus; → Gejza I; → Győr; → Henryk IV; → Lampert (2); → Moson; → Niemcy; → Pécs; → Polacy, Polska; → Rzym; → Salomon (1); → Székesfehérvár; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 99

[a-]Misit itaque[-a] rex Zolomerus[b] Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam et[c] rogavit eos, ut[d] propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos[e] ipsum adiuvarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverant[f]. Rex igitur et dux collecto exercitu iverunt in Dalmaciam et ablatam sibi restituerunt integre. Regi ducique dona[g] regalia ac pretiosa pallacia[h], aurum et argentum multum donavit. In reversione autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem, ut in constructione monasterii sui, quod in honore Sancti Iacobi [i-i] edificaverat in Zelyz[j], interessent; quod et factum est [k-k].

SRH, s. 363 v. 30–35; s. 364 v. 1–17;
CEU, s. 188–190.

Rozdz. 99[132]

Król Dalmacji, Zvonimir, będący szwagrem Gejzy, wysłał zaś posłów do króla Salomona i księcia Gejzy, prosząc ich, aby osobiście wsparli go przeciw swym własnym wrogom, tzn. Karantanom, którzy wówczas zajęli marchię[133] Dalmacji. Król i książę zatem zebrawszy wojsko, udali się do Dalmacji i przywrócili dlań całe zabrane terytorium. Podarował królowi i księciu królewskie dary, cenne szaty, wiele złota i srebra. Zaś podczas ich powrotu palatyn Otto poprosił króla i księcia, aby zaszczycili swą obecnością budowę jego klasztoru, wznoszonego ku czci świętego Jakuba w Zselicszentjakab; i tak się stało.

[a-a] *V4* misitque. [b] *V5* Zalomerus. [c] *V3 brak*. [d] *V4* ut in. [e] *V3* Carinthianos. [f] *V, V2, V5, SRH (S, V)* occupaverat. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. *CEU* occupavera<n>t. [g] *V3* bona. [h] *V4 brak*. [i-i] *V4* quod. [j] *V3* Zeliis; *V4* Zelys. [k-k] *V2* etc.

P r z y p i s y:
132 Rozdział *Kroniki obrazkowej*, pominięty w *Kronice budzińskiej* oraz *Kronice Szymona z Kézy*, oparty na *Gesta Hungarorum*, może w wersji z czasów Kolomana, jak sądził Elemér Mályusz (Thurocz, 1988, II/1, s. 348). Opowiada o pomocy udzielonej przez Węgrów władcy Chorwacji Zvonimirowi.
133 „Marchia" tu rozumiana jako 'tereny pograniczne'.

→ Atha; → Dalmacja; → Gejza I; → Karantanie, Karyntia; → Palatyn; → Salomon (1); → Zselicszentjakab; → Zvonimir

C. 101

Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim. Interim autem[a] Bohemi superbia inflati irruperunt[b] versus urbem Trenchen[c] et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapientes[d] abduxerunt. Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes cum suis exercitibus Bohemiam invaserunt et Bohemis[e] ad conflictum venire non audentibus Hungari[f] fere totam Bohemiam[g] igne ac gladio vastaverunt. Ibi Bator[h] Opus Martini filius quendam Bohemum, instar[i] gygantee[j] magnitudinis corporis habentem, in certamine singulari[k] viriliter prostravit, propter quod memoriale factum[l] semper[m] postmodum apud[n] regem et omnes optimates Hungarie[o] gloriosus emicuit. Rex itaque et dux iniuriam suorum super[p] Bohemos graviter vindicantes cum [q-q] maxima preda captivorum Bohemorum in Hungariam[r] gaudentes sunt reversi.

SRH, s. 365 v. 9–25; CEU, s. 192.

Rozdz. 101[134]

Kwitł zaś spokojny pokój między królem i księciem przez około trzynaście lat. Tymczasem Czesi, przepełnieni pychą, wtargnęli w okolice miasta Trenczyna i uprowadzili wielki łup w postaci ludzi i rozmaitych zwierząt. Uznając to za wielką krzywdę, król i książę wraz ze swymi wojskami najechali Czechy; a jako że Czesi nie odważyli się przystąpić do walki, niemal całe Czechy spustoszyli ogniem i mieczem. Tu Bátor Opos, syn Marcina, pokonał mężnie w wyjątkowym pojedynku pewnego Czecha, wielkiego niczym gigant; z powodu tego pamiętnego czynu cieszył się on później na zawsze szacunkiem u króla i wszystkich możnych Węgier. Tak oto król i książę, ciężko pomściwszy na Czechach krzywdę swoich ludzi, radośnie powrócili na Węgry z wielkim łupem w postaci pojmanych Czechów.

[a] *A, B, D, R, S brak*. [b] *A, R* irruerunt. [c] *R* Trinchin; *S* Treuchen; *V3, V4* Trinchen. [d] *A* capientes. [e] *S* Boemis. [f] *A* Vngari. [g] *S* Boemiam. [h] *A, B, D, R, S brak*. [i] *B, D* ad instar. [j] *R* gigante. [k] *S* singuli. [l] *R* factum est. [m] *V5* super. [n] *A brak*. [o] *A* Vngarie. [p] *A brak*. [q-q] *D* magna et. [r] *A* Vngariam

P r z y p i s y:
134 Rozdział oparty na dawnych *Gesta Ungarorum* opisuje najazd czeski na Węgry. Nie występuje w *Kronice Szymona z Kézy*.

→ Bátor Opos; → Czechy, Czesi; → Trenczyn; → Węgry; → Węgrzy

C. 104. [a-]De adventu Bissenorum in Hungariam[-a]

Factum est autem tertio anno post adventum[b] Cunorum[c], Bisseni[d] per Albam Bulgaricam[e] venientes transnataverunt flumen Zaua[f] in campum[g] Buzias[h], et non modicam gentem captivorum et predarum diripientes, in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux imposuerunt crimen traditionis Albe Bulgarice[i], eo quod pace defraudata voluntarie permisisset[j] latrunculos Bessorum[k] depredari Hungariam. Collectis itaque exercitibus convenerunt in Zalamkemen[l], ubi consilio deliberantes decreverunt[m] Albam traditricem[n] obsideri[o] [p-]oportere et expugnari[-p]. Inde castra moventes descenderunt circa flumen Zaua[q] in directo[r] Nandorfeirwar[s]. Exiit autem edictum a rege et duce, ut universus exercitus Hungarorum[t] quantocius[u] transiret[v] fluvium [w-w] Zauam[x] in Bulgariam[y]. Greci autem et[z] Bulgari navigantes[aa] in celonibus[ab] suis per[ac] ingenia sufflabant ignes sulphureos in naves Hungarorum[ad] et eas[ae] in ipsis aquis incendebant. Victi [af-]sunt autem[-af] ignivomi Greci ab Ungaris[ag] pre multitudine navium, quibus flumen operuerant[ah]. Fugientibus autem Grecis ac[ai] Bulgaris transierunt Hungari[aj] et terminos Bulgarorum occupaverunt.

SRH, s. 369 v. 15–23; s. 370 v. 1–13;
CEU, ss. 198–200.

Rozdz. 104. O przybyciu Pieczyngów na Węgry[135]

Zdarzyło się zaś w trzecim roku po przybyciu Kumanów[136], że Pieczyngowie przechodząc przez Białogród Bułgarski[137], przepłynęli rzekę Sawę przy polach Buziásu i, zebrawszy niemałą liczbę jeńców oraz łupów, powrócili na swoją ziemię. Król zaś i książę oskarżyli ludzi z Białogrodu Bułgarskiego, że zdradziwszy pokój, dobrowolnie pozwolili, aby bandyci Pieczyngów złupili Węgry. Zebrawszy przeto wojsko, spotkali się w Zalánkemén, gdzie po naradzie postanowili, że zdradziecki Białogród powinien zostać oblężony i zdobyty. Zwinąwszy obóz, zeszli w dół wzdłuż Sawy w kierunku na Nándorfehérvár. Wyszedł też dekret od króla i księcia, aby całe wojsko węgierskie jak najszybciej przekroczyło rzekę i wkroczyło do Bułgarii[138]. Tymczasem Grecy i Bułgarzy żeglując na swoich łódkach, przez urządzenia miotali siarkowe ognie na okręty Węgrów i podpalali je, mimo że jeszcze znajdowały się na wodzie[139]. Płujący ogniem Grecy zostali jednak pokonani przez Węgrów dzięki przewadze w liczbie okrętów, którymi operowali na rzece. Po tym jak Grecy i Bułgarzy uciekli, Węgrzy przeprawili się i zajęli pograniczne tereny Bułgarów.

[a-a] *Tak V, V2, V5, R*; *V4* De adventu Bissenorum sequitur; *S, V3* De adventu Bissenorum; *A* De expugnatione Albe Bulgarice; *B* De pugna Hungarorum cum Grecis, Bulgaris et Bessis; *D brak*. [b] *S brak*. [c] *A, S* Cumanorum. [d] *A, B, D* Besseni; *S* Biseni. [e] *V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* Bulgariam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* Bulgari<c>am. [f] *A, R, V2* Zawa; *CEU* Zava. [g] *D brak*. [h] *B, D, V3* Bozias; *V4, V5* Bozyas. [i] *V3, V5* Bulgarie. [j] *V2, V3, V4* permisissent. [k] *V3, V4* Bissenorum. [l] *A* Zalunkeben; *B, D* Zalonkemen; *R* Zalonkamen; *S* Zalunkemem; *V3* Zalenkemen. [m] *A* concreverunt. [n] *Tak A, B, D, R, S; V3, V4* tradicere; *V, V2, V5, SRH (S, V)* tradicem. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* tradi<tri>cem. [o] *V2* obsederi. [p-p] *V4* et expugnare oportere. [q] *A,*

R Zawa; *CEU* Zava. [r] *V3, V4* directe. [s] *A* Nandurfeyrwar; *B, S* Nandurfeyruar; *D* Nandorfeyruar; *R* Nandurfeirwar; *V2, V4* Nandorfeyrwar; *V3* Nandorfeyrvar; *V5* Nandorfeyerwar. [t] *A* Vngarorum. [u] *Tak CEU*; *SRH (S, V)* quantotius. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *S* quanto citius; *D, R* quanto citius posset; *B* quantotius posset. [v] *A, S* transirent; *R* transire. [w-w] *S* in. [x] *A, R* Zawa; *B, D, S, V2, V3, V4, V5* Zaua; *CEU* Zavam. [y] *V3, V4* Hungariam. [z] *V3* ac. [aa] *S* navicantes. [ab] *R* thelonibus; *V2* telonibus. [ac] *V2* pro. [ad] *A* Vngarorum. [ae] *V4* eos. [af-af] *R* autem sunt. [ag] *A, B, D, R, S, V2, V3, V4, V5* Hungaris. [ah] *R* operuerat; *V5* cooperuerant. [ai] *V2, V3, V4, V5* et. [aj] *A* Vngari.

P r z y p i s y:

135 Kolejne rozdziały opowiadają o oblężeniu bizantyńskiego wtedy Belgradu przez Węgrów. Oparte są na dawnych *Gesta Ungarorum* – zdaniem Eleméra Mályusza (Thurocz, 1988, II/1, s. 355) przeróbce z czasów Kolomana Uczonego. Tekstu rozdziałów 104–109 nie ma w *Kronice Szymona z Kézy*.

136 Chodzi o najazd Pieczyngów w 1068 r. (por. Györffy, 2014e, ss. 247–248). Trzeci rok od niego to 1071.

137 Nándorfehérvár to historyczna węgierska nazwa Belgradu (dosłownie Białogród Bułgarski, *Alba Bulgarica*); etnonim *nándor* pochodzi od terminu ‘Onogur’, czyli Bułgar naddunajski, odnosząc się do tureckich Protobułgarów (L. Kiss, 1997a, s. 190). Wówczas, w 1071 r., miasto należało do Cesarstwa.

138 „Bułgaria” znajdowała się wówczas w granicach Cesarstwa.

139 Stosunkowo dobry opis ognia greckiego, czyli broni stosowanej przez Bizantyjczyków, z którym zetknęli się już czytelnicy serii greckiej *Testimoniów* (por. Brzóstkowska & Swoboda, 1995, s. 114 i przyp. 111, s. 274 i przyp. 1 oraz wg indeksu rzeczowego, s. 563). Należy jednak podkreślić, iż miotacze ognia były umieszczane na jednym typie statku, tzw. dromonie.

→ Belgrad; → Bułgaria, Bułgarzy; → Buziás; → Gejza I; → Grecja, Grecy; → Kumanie; → Pieczyngowie; → Salomon (1); → Sawa; → Węgry; → Węgrzy; → Zalánkemén

C. 105

Rex autem et dux [a-]secunda feria[-a] transierunt Zauam[b] et mane facto ordinaverunt acies suas et plenis manipulis[c] suis[d] universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem. Greci[e] igitur[f] et Bulgari[g] timentes[h] ex[i] obsidione [j-j] periculum sibi inminere, rogaverunt Bissenos[k] per [l-]clam destinatos[-l] nuncios, ut sine pavore venirent in adiutorium ipsorum, eo quod nec rex, nec dux civitatem eorum obsedisset, sed tantum comes Vid[m] cum Bachiensibus[n] militibus eos[o] invasisset. Bessi[p] ergo[q] fraudulentibus verbis eorum seducti festinanter venerunt in adiutorium ipsorum[r] et cupiditate prede allecti, quam de comite Vyd[s] devicto sperabant se

Rozdz. 105

Król i książę przekroczyli Sawę w poniedziałek i uszykowawszy nad ranem swoje wojska, otoczyli całkowicie miasto, przy czym wszystkie oddziały przygotowały w gotowości tarcze. Tymczasem Grecy i Bułgarzy, obawiając się, by z tego oblężenia nie wyniknęło dla nich nieszczęście, poprosili Pieczyngów – przez wysłanych potajemnie posłów – aby przybyli im z pomocą, nie musząc się bać, ponieważ to ani król, ani książę nie obległ ich miasta, lecz jedynie komes Vid[140] ze swoimi zbrojnymi z Bácsu. Zwiedzeni zatem ich fałszywymi słowami Pieczyngowie pospiesznie przybyli im na pomoc, powodowani zresztą także

habere, precipites irruerunt super agmina Suproniensium[t], quorum rector erat comes Ian nomine. Hic autem insultus Bessorum[u] viriliter et fortiter cum Supruniensibus[v] superavit [w-]plurimis[x] eorum[y] [z-]ibidem[aa] in[-ab] ore[ac] gladii prostratis[ad], residuis[ae] autem eorum[af] in captivitate subactis. Princeps [ag-ag] Bissenorum[ah] nomine Kazar cum paucissimis fugiendo manus Hungarorum vix evasit. Rex igitur et dux eidem militi Ian munera regalia condignasque grates liberaliter[ai] contulerunt, [aj-]eo quod[-aj] ipse multa milia Bissenorum[ak] tamquam lapis limpidissimus[al] vasa fictilia contrivisset[am], priusquam rex et dux cum exercitu suo de gentaculis[an] capita levassent. Regi autem et ducibus Geysa et[ao] Ladizlao[ap] super rupem, que eidem civitati proxima est, residentibus ceperunt Hungari presentare captos Bissenos[aq] [ar-]et capita interfectorum et[as] equos[-at] et[au] supellectilia[av], que in[aw] quarta feria a mane usque ad inclinationem meridiei plene perficere non potuerunt. Hoc autem ideo factum est[ax], ut Greci et Bulgari qui obsidebantur, videntes Bissenos[ay], in quibus sperabant[az], tam crudeliter ab Hungaris obtruncatos, timerent[ba] et semet[bb] ipsos cum civitate regi et ducibus contraderent[bc].

SRH, s. 370 v. 14–22; s. 371 v. 1–25;
CEU, ss. 200–202.

pragnieniem łupu, który spodziewali się uzyskać po pokonaniu komesa Vida. Uderzyli też bezzwłocznie na oddziały z Sopronu, którymi dowodził komes imieniem Jan. On zaś wraz z ludźmi z Sopronu wytrzymał mężnie i dzielnie atak Pieczyngów, z których wielu tam padło od ostrza miecza, a pozostali zostali wzięci w niewolę. Przywódca Pieczyngów imieniem Kazár wraz z bardzo nieliczną grupą z trudem wymknął się z rąk Węgrów. Natomiast król i książę hojnie obarowali królewskimi darami i godnymi łaskami tegoż żołnierza Jana, ponieważ ten roztrzaskał wiele tysięcy Pieczyngów – niczym gliniane naczynie, co się rozpada od gładziutkich kamieni – zanim jeszcze król i książę wraz ze swoim wojskiem podnieśli głowy znad śniadania. Kiedy w środę król oraz książęta Gejza i Władysław zasiedli na skale położonej bardzo blisko miasta, Węgrzy rozpoczęli pokaz schwytanych Pieczyngów, głów zabitych, koni, wyposażenia; a nie byli w stanie przeprowadzić go w pełni od świtu, aż do popołudnia. A uczyniono tak dlatego, by oblężeni Grecy i Bułgarzy, widząc Pieczyngów, w których pokładali nadzieję, tak okrutnie przez Węgrów potraktowanych, czuli strach i sami poddali się wraz z miastem królowi i księciom.

[a-a] *R, V4, V5* feria secunda. [b] *A, CEU* Zavam; *R* Zawam. [c] *V, V2, SRH (S, V)* manipolis. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* manip<u>lis. [d] *A, B, D, R, S brak*. [e] *R* Grecis. [f] *A, B, D, R, S* itaque. [g] *R* Bulgaris. [h] *R* timente. [i] *R brak*. [j-j] *R* civitatis. [k] *A, B, D* Bessenos; *V2* Bissenes. [l-l] *A, B, D, R, S* clandestinos. [m] *A* Wyd; *B, D, V2* Vyd; *R* Wid; *S* Voyd. [n] *R* Wachiensibus. [o] *V3* eam. [p] *V4* Bisseni; *V5* Byssi. [q] *B, D, V4* autem. [r] *V3* eorum. [s] *A* Wyd; *R* Wid; *S* Unyd; *V4, V5* Vid. [t] *A, S* Supruniensium; *B, D, V3, V4* Soproniensium; *R* Sopronensium. [u] *A, R, S* Bissenorum; *B, D* Bessenorum; *V2* Bissorum. [v] *B, D, V3, V4, V5* Soproniensibus; *R, V2* Suproniensibus. [w-y] *V4* eorum plurimis. [x] *V3* plurimos. [z-ab] *V3* inibi. [aa] *V4* ibi. [ac] *V3, V4* more. [ad] *A* prostratus. [ae] *A* residui. [af] *B, D* ipsorum. [ag-ag] *B, D, V4* vero. [ah] *B, D, V3* Bessenorum. [ai] *A, B, D, S* regia liberalitate; *R* liberalitate. [aj-aj] *V2, V3*

eoque. [ak] *B, D* Bessenorum; *S* Bisenorum. [al] *S* liphidimus. [am] *S* confuisset. [an] *V3* ientaculis. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [ao] *V4* ac. [ap] *V2, V3, V4* Ladislao. [aq] *B, D* Bessenos. [ar-at] *V2 brak.* [as] *R, V3, V4 brak.* [at] *V3, V4* equosque. [au] *S brak.* [av] *A, D, S* superlectilia. [aw] *V3, V4* a. [ax] *B, D* fuit. [ay] *B, D* Bessenos. [az] *V4* confidebant. [ba] *V5* timuerunt. [bb] *R, V5* se. [bc] *B, D* traderent.

P r z y p i s y:
140 Vid z rodu Gutkeled wynieniony został już w dokumencie fundacyjnym klasztoru Tihany. Był najbliższym doradcą Salomona.

→ Bács; → Belgrad; → Bułgaria, Bułgarzy; → Gejza I; → Grecja, Grecy; → Jan (1); → Kazár; → Pieczyngowie; → Salomon (1); → Sawa; → Sopron; → Vid; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Żupan

C. 106

Porro rex et duces ad expugnandam civitatem conventiora[a] loca prospicientes preceperunt carpentariis, ut ibi turres ligneas octo, altitudinem murorum duplo superantes fabricarent, unde milites in medium civitatis lapides et sagittas super homines iacularent[b]. Inter turres vero totidem tormenta ad [c-]destruendum muros[-c] erexerunt, longos[d] etiam pluteos ad defendendos[e] introitus[f] turrium ceteraque instrumenta bellica composuerunt. In quibusdam itaque locis destruxerunt muros eius usque ad fundamentum, sed civitatem capere non poterant, quia eam[g] intrinsecus fortissimi bellatores defendebant. Obsederunt itaque[h] civitatem duobus mensibus, infra quos sepius[i] egressi[j] sunt cum Sarracenis de civitate egredientibus et ex[k] eis alios occiderunt, alios autem[l] fugaverunt.

SRH, s. 372 v. 1–15; CEU, s. 202.

Rozdz. 106

Następnie król i książęta, poszukując bardziej dogodnych miejsc do zdobycia miasta, nakazali cieślom, aby tu zbudowali osiem drewnianych wież dwukrotnie przewyższających wysokość murów, skąd żołnierze miotaliby kamienie i strzały w ludzi w centrum miasta. Zaś pomiędzy wieżami zbudowali też taką samą ilość machin miotających do niszczenia murów, a także przygotowali długie osłony dla ochrony wejść do wież i pozostałego sprzętu wojskowego. W niektórych miejscach udało im się zburzyć mury aż po fundamenty, lecz samego miasta zdobyć nie mogli, ponieważ bronili go wewnątrz najdzielniejsi wojownicy. Tak zatem oblegali miasto przez dwa miesiące, a w tym czasie często ścierali się z Saracenami wychodzącymi z miasta, jednych z nich zabili, innych zaś zmusili do ucieczki.

[a] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) wskazując, że poprawną formą była* conventiora; *CEU* conven<ien>tiora. [b] *V5* iactarent. [c] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i wskazuje zgodnie z wymogami łaciny klasycznej, że powinna się tu znajdować forma* ad destruendos muros. *CEU nie odnotowuje tu wątpliwości.* [d] *V5* lungos. [e] *S, V3* defendendum. [f] *V5* inticutus. [g] *S brak.* [h] *B, D brak*; *V5* ita. [i] *B, D* sepe. [j] *V4, A, B, D, R, S* congressi; *CEU* <con>gressi. [k] *R brak.* [l] *A vero.*

→ Gejza I; → Salomon (1); → Saraceni; → Władysław I Święty

C. 107

Post hec [a-a] tres Sarraceni fortissimi et audacissimi de urbe prosiliunt, iaculis, lanceis et sagittis [b-]duram plagam Hungaris[-b] propinantes. Salomon autem balistarius[c] regis unum illorum ictu baliste fulminavit, cuius cadaver Hungari nitebantur rapere, socii vero eius de[d] predictis acriter dimicantes defenderunt. Rex autem et dux videntes eorum conflictum, circumstantibus aiunt militibus[e]: "Tunc[f] sanguis et cor Machabeorum efferbesceret in militibus, qui defensarent Hungaros ab hiis Sarracenis pre[g] munitione artis[h] audacter[i] pugnantibus, ut Hungari cadaver Sarraceni raperent". Hoc audito Obus[j], Georgius et Bors milites bellicosi concitato impetu in modum fulguris[k] irruerunt super illos. Quos quidem Obus[l] nimium audacter[m] persequens, usque ad urbis portas fugavit. Pugnatores iactabant lapides et sagittas de pugnaculis civitatis, Obus[n] tamen sine lesione[o] rediit. Interea autem Georgius et Bors exortati sunt Hungaros, qui corpus Sarraceni rapuerunt et in turpitudinem[p] proiecerunt.

SRH, s. 372 v. 16–30, s. 373 v. 1–21;
CEU, ss. 202–204.

Rozdz. 107[141]

Później trzej Saraceni, bardzo mężni i odważni, wypadli z miasta, pociskami, lancami i strzałami ciężko dokuczając Węgrom. Salomon zaś, jeden z królewskich ludzi do obsługi balisty, trafił jednego z nich pociskiem z balisty; Węgrzy rzucili się by porwać jego ciało, lecz towarzysze zaciekle walczyli w jego obronie. Król i książę widząc ich walkę, odezwali się do stojących w pobliżu żołnierzy: „Ależ krew i serce Machabejczyków wzburzyła się w żołnierzach, którzy bronią Węgrów przed tymi Saracenami, co tak odważnie walczą w ochronie twierdzy, że Węgrzy nawet porwali ciało Saracena!". Słysząc to, Opos, Jerzy i Bors, waleczni żołnierze, pełni zapału, uderzyli na tamtych niczym błyskawica. Opos niezwykle zaciekle ścigał ich aż do bram miasta. Obrońcy miotali kamienie i strzały z fortyfikacji miejskich, ale Opos powrócił bez żadnej rany. Tymczasem Jerzy i Bors ponaglali Węgrów, którzy porwali ciało Saracena i je sprofanowali.

[a-a] *V3* autem. [b-b] *V3, V4* Hungaris duram plagam. [c] *V5* balistrarius. [d] *CEU* <cum> *z objaśnieniem, że w mss. jest forma* de. [e] *V3, V4, V5* milibus. [f] *V4, CEU* Utinam. *SRH (S, V) opatruje formę* tunc *kwantyfikatorem (sic), CEU objaśnia, że w większości rkp. występuje forma* tunc. [g] *V5* pro. *SRH (S, V) opatruje formę* pre *kwantyfikatorem (sic). CEU* pr<o>. [h] *V5, CEU* arcis. *SRH (S, V) opatruje formę* artis *kwantyfikatorem (sic).* [i] *V5* audaciter. [j] *V3 brak*; *V4* Opus. [k] *V4* fulgoris. [l] *V4* Opus. [m] *V5* audaciter. [n] *V4* Opus. [o] *V3* periculo. [p] *V5* turpitudine.

P r z y p i s y:
141 Rozdział tylko w *Kronice obrazkowej*.

→ Bátor Opos; → Bors (2); → Gejza I; → Jerzy (2); → Salomon (1); → Salomon (2); → Saraceni; → Węgrzy

C. 108

In tertio vero mense obsidionis [a-a] quedam puella Hungarica[b] olim illuc per captivitatem abducta in quarta feria civitatem succendit. Flabat autem[c] subsolanus vehementissime, cunctaque edificia occupaverunt incendia. Exercitus itaque Hungarorum[d] irruit in civitatem ea parte, qua muri eius per tormenta iam corruerant[e] et[f] Grecos [g-g], Sarracenos atque Bulgaros crudeliter trucidarunt[h]. Qui autem residui fuerant[i] cum Nicota[j] duce eorum fugierunt[k] in arcem. Hungari[l] ergo[m] capta civitate sequenti die postquam ignis resederat, videntes scrobes Grecorum deiscentes[n] tulerunt exinde aurum[o] multum et argentum, lapides pretiosos gemmasque prelucidas et thezaurum fere inestimabilem. [p-]In cuius partitione orta est discordia inter regem et ducem[-p]. Nullusque fuit ex Hungaris, qui ibi locupletatus[q] non fuisset.

Rozdz. 108

Tymczasem w trzecim miesiącu oblężenia, w środę, pewna węgierska dziewczyna, która wcześniej znalazła się w mieście jako jeniec, podpaliła miasto. Wiatr od wschodu wiał bardzo gwałtownie i wszystkie budynki zajęły się ogniem. Wojsko Węgrów wtargnęło wówczas do miasta od tej strony, w której mury runęły już od pocisków, i okrutnie wybiło Greków, Saracenów oraz Bułgarów. Ci, którzy przeżyli, wraz z ich duksem[142] Niketasem uciekli do twierdzy. Węgrzy zaś zająwszy miasto, w dzień po ugaszeniu ognia, widząc schowki Greków otwarte, zabrali stamtąd wiele złota i srebra, kamieni szlachetnych, jaśniejących klejnotów, słowem, niemal bezcenny skarb. Przy podziale tego wszystkiego wynikła niezgoda między królem a księciem. Nie było zaś nikogo z Węgrów, kto by wówczas nie stał się bogatym.

SRH, s. 373 v. 22–32, s. 374 v. 1–4;
CEU, s. 204.

[a-a] *D* etc. [b] *A* Vngarica; *B, D* Hungara. [c] *V4 brak*. [d] *A* Vngarorum. [e] *D* corruerunt. [f] *S brak*. [g-g] *S* et. [h] *V5* cruciarunt. [i] *B, D* remanserunt. [j] *A* Nychota; *B, D* Nichota; *R* Nicotha. [k] *A, B, D, R, S* fugerunt. [l] *A* Vngari. [m] *A, V3* autem. [n] *B, D, R, S* descendentes; *V3* discentes; *V4 brak*. [o] *V5* auri. [p-p] *A, B, D, R, S brak.* [q] *S* locuplectatus.

P r z y p i s y:
142 W tym miejscu termin *dux* tłumaczymy zgodnie z tradycją bizantyjską, gdyż Niketas był urzędnikiem cesarskim w mieście.

→ Belgrad; → Bułgaria, Bułgarzy; → Gejza I; → Grecja, Grecy; → Niketas; → Salomon (1); → Saraceni; → Węgrzy

C. 109

Porro in arce inclusi[a] rogaverunt regem et duces, ut [b-b] eis[c] vitam et libertatem donarent, arcem [d-d] et universa sibi vendicarent. Manibus itaque regis et ducum

Rozdz. 109[143]

Tymczasem ludzie zamknięci w twierdzy poprosili króla i książąt, aby darowali im życie i wolność, a zachowali dla siebie twierdzę i wszystko, co się w niej

in fidei pignus extensis, quod eos amplius[e] non lederent, omnes qui in arce erant, descenderunt. At dux Nycota[f], portans[g] argentem yconam sanctissime genitricis Dei semper Virginis Marie cum magna multitudine populi[h] veniens in potestatem ducis Geyse se[i] contulit. Sciebat enim [j-]Geysam ducem[-j] [k-k] [l-]devotum Deo[-l] et captivos seu afflictos misericordie visceribus refoventem. Ad manus autem regis Salomonis pauci venerunt, quia noverant ipsum esse austerum et pessimis consiliis Vyd[m] comitis in omnibus ascultantem. Qui Vyd[n] Deo et hominibus detestabilis erat. Cumque vidisset rex plures [o-]ad ducem ex illis[-o] confugisse, paucos autem ad se, plurimum indignatus est. [p-]Cum autem reversi essent cum thesauro inestimabili, venerunt in villam Buzias[q], in predium Vyd[r] volebatque dividere thezaurum et captivos, et illos etiam, qui ad fidem illorum de castro venerant. Dux autem [s-]regi in hoc[-s] contradicens, dividere non potuerunt[-t]. Hec ergo [u-]causa fuit[-u] malorum et seminarium discordie inter eos. [v-]Sed cum thezaurum dividerent, rex cum consilio Vyd[w] et Frank[x] episcopi et[y] Radoan[z] filii Bugar[aa] et Ilia, generis Vyd[ab], in quatuor partes divisit, et quartam partem duci[ac], de tribus partibus unam haberet, ut[ad] omnibus militibus, secundam [ae-ae] autem Vyd, tertiam autem Ilia. Unde dux valde molestatus est[-af].

SRH, s. 374 v. 5–29, s. 375 v. 1–20;
CEU, ss. 204–206.

znajdowało. I tak, po tym, jak król i książę podali ręce na znak zaufania, że już nie będą ich więcej krzywdzić, wszyscy, którzy znajdowali się w twierdzy, zeszli z niej. A duks Niketas, niosąc srebrną ikonę najświętrzej Matki Bożej, zawsze Dziewicy Marii, idąc w otoczeniu wielkiej ciżby ludzi, oddał się pod władzę księcia Gejzy. Wiedział bowiem, że książę Gejza jest oddany Bogu i we wnętrznościach odczuwa miłosierdzie względem jeńców czy zwyciężonych. Natomiast w ręce króla Salomona oddało się niewielu, ponieważ znano jego surowość i to, że we wszystkim jest powolny bardzo szkodliwym radom komesa Vida[144]. Ten zaś Vid był wstrętny w oczach Boga i ludzi. Kiedy król spostrzegł, że większość z tamtych udała się do księcia, a do niego tylko niewielu, poczuł się bardzo dotknięty. Kiedy zatem wracali wraz z bezcennym skarbem, zatrzymali się we wsi Buziás w dobrach Vida i król wyraził wolę, aby rozdzielić skarb, jeńców oraz tych, co ufnie przyszli do nich z twierdzy. Jednak nie mogli dokonać podziału, gdyż sprzeciwił się temu książę. Takie oto były przyczyny zła i nasienie niezgody pomiędzy nimi. Przeprowadzono jednak podział skarbu, gdyż król za radą Vida, biskupa Franka, Radványa, syna Bogáta, i Ilii z rodu Vida rozdzielił wszystko na cztery części: czwartą część dla księcia, a z trzech pozostałych jedną dla ogółu żołnierzy, drugą dla Vida, a trzecią dla Ilii. Z tego powodu książę był bardzo niezadowolony.

[a] *V4* reclusi. [b-b] *A, B, R, S* si; *V5* nec. [c] *A brak.* [d-d] *A, B, D, S* autem; *V4* quoque. [e] *B, D, R* ulterius. [f] *A* Nychota; *B, D, S* Nichota; *R* Nicotha; *V2, V3, V4* Nicota; *V5* Nicola. [g] *A, B, D, R, S brak.* [h] *B, D brak.* [i] *B, D, S brak.* [j-j] *R* ducem Geysam. [k-k] *A, B, D, R, S* esse. [l-l] *R* Deo devotum. [m] *A* Wyd; *R* Wid; *V3, V4* Vid. [n] *A* Wyd et; *B, D, S* Vyd et; *R* Wid; *V3, V4* Vid. [o-o] *R, V3, V4* ex illis ad ducem. [p-t] *A, B, D, R, S* et eos, qui ad fidei manus venerant, volebat dividere ad [*B, D* in] tres partes et duas

sibi tollere, tertiam vero duci. Dux autem non permisit hec fieri. [q] *V3, V4* Bozias; *V5* Bozyas. [r] *V3, V4, V5* Vid. [s-s] *V3, V5* in hoc regi. [u-u] *A, B, D, R, S* fuit causa. [v-af] *A, B, D, R, S brak.* [w] *V3, V4* Vid. [x] *V3* Franck. [y] *V4* ac. [z] *V3, V4* Radan. [aa] *V4* Bogar. [ab] *V3, V4* Vid. [ac] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic), dopatrując się opuszczenia zaimka* qui; *lecz wydaje się, że forma użyta jest prawidłowo.* [ad] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic), doszukując się formy* unam, unus ex. *CEU* haberet <cum>. [ae-ae] *V3* partem.

P r z y p i s y:
143 Tekst rozdziału częściowo różni się w obu wersjach *Kompozycji*. Podajemy tekst *Kroniki obrazkowej*, odmianki *Kroniki budzińskiej* wskazując w przypisach tekstowych.
144 W tym miejscu zaczyna się negatywna charakterystyka Vida, obarczonego przez autora tej wersji *Gesta Ungarorum* winą za rozpętanie wojny domowej między Salomonem a Gejzą.

→ Belgrad; → Bogát; → Buziás; → Franko; → Gejza I; → Ilia; → Niketas; → Radvány; → Salomon (1); → Vid; → Župan

C. 110. [a-]Discordia regis et ducum[-a]

Interea imperator Grecorum audita liberalitate ducis Geyse misit ad eum[b] nuncios ad firmandam pacem et amicitiam. Dux autem remisit ei omnes captivos et omnes, qui ab[c] arce descenderant [d-d]. Ad regem autem Salomonem rex [e-e] nequaquam misit Grecorum[f]. Unde rex Salomon super Geysam[g] ducem magis[h] invidie facibus[i] [j-j] ac magis exarsit. Comes etiam Vyd[k] pervicaciter[l] instigabat regem, ut ducem Geysam[m] expelleret et ducatum eius sibi [n-]de levi posset vendicare[-n]. Et hoc[o] facile fieri [p-p] dicebat eo, quod rex multo plures milites quam dux haberet; nec hoc differendum, sed magis accelerandum esse suggerebat. Seducebatque regem hoc proverbio, quod sicut[q] duo gladii acuti in eadem vagina contineri non possent[r], sic nec vos in eodem regno conregnare potestis. Rex ergo[s] venenosis verbis comitis Vyd[t] tragefactus odium et rancorem concepit. Exinde itaque querebat oportunitatem

Rozdz. 110. Niezgoda pomiędzy królem a książętami[145]

Tymczasem cesarz Greków[146], usłyszawszy o hojności księcia Gejzy, wysłał do niego posłów dla umocnienia pokoju i przyjaźni. Książę zaś odesłał mu wszystkich jeńców i wszystkich tych, co zeszli z twierdzy. Wszakże do króla Salomona król Greków nikogo nie wysłał. Stąd króla Salomona coraz bardziej pochłaniał płomień nienawiści do księcia Gejzy, a i komes Vid wytrwale namawiał króla, aby księcia Gejzę wypędził i opuszczone księstwo wziął dla siebie. Mówił mu, że da się to łatwo zrobić, ponieważ król ma o wiele więcej żołnierzy niż książę; sugerował, że nie należy tego odkładać, lecz przeprowadzić jak najszybciej. Zwodził też króla przysłowiem, że „tak jak dwa ostre miecze nie zmieszczą się w jednej pochwie, tak i wy dwaj nie możecie współrządzić jednym królestwem”. Król, otruty słowami komesa Vida, poczuł odrazę i nienawiść. Zaczął zatem

aut capiendi[u] ducem Geysam per insidias, aut bellandi. Dissimulabat tamen rex et simulata amicitia dimisit ducem abire in ducatum [v-v].

SRH, s. 376 v. 1–23; CEU, ss. 206–208.

szukać sposobności pojmania księcia Gejzy w zasadzce bądź wywołania wojny. Nadal jednak król zachowywał pozory i w udawanej przyjaźni odesłał księcia do jego księstwa.

[a-a] *V3, V4, D brak*; *A, B, R* De discordia regis Salomonis et ducum; *S* De Discordia regis Salomonis et ducum Gehice. [b] *V5* eos. [c] *S* de. [d-d] *A, B, D, R, S* et ad eum confugerant. [e-e] *A, B, D, R, S* Grecorum. [f] *A, B, D, R, S brak*. [g] *V5* Geyssam. [h] *A, B, D, R, S brak*. [i] *Tak A, B, S, CEU, D, R, V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* faucibus. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [j-j] *A, B, D, R, S* magis. [k] *A* Wyd; *R* Wid; *V3, V4* Vid. [l] *B, D, R, V, V5, SRH (S, V)* pernicaciter. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* pervicaciter *bez żadnego wskazania, że w V jest błędna forma* pernicaciter. [m] *V2* Geyssam. [n-n] *A, B, D, R, S* vendicaret. [o] *R brak*. [p-p] *A, R, S* posse. [q] *V3, V4* sicuti. [r] *V3, V4, V5* possint. [s] *A* vero. [t] *A brak*; *R* Wid; *V3, V4* Vid; *V5* Wyd. [u] *V3* ad capiendum. [v-v] *V2* etc.

P r z y p i s y:
145 Wiadomości oparte na dawnych *Gesta Ungarorum* znaleźć można w skróconej wersji w *Kronice Szymona z Kézy*, rozdz. 60, zob. wyżej, ss. 138–139.
146 Michał VII Dukas (1071–1078), którego darem jest tzw. *corona Graeca*, jedna z dwóch składowych korony św. Stefana.

→ Ducatus; → Gejza I; → Grecja, Grecy; → Salomon (1); → Vid; → Żupan

C. 111. [a-]De concordia eorum[-a]

Post[b] itaque misit rex ad utrumque ducem, ut ambo simul ad regem venirent et[c] cum exercitu [d-d] super[e] Nys[f] castrum Grecorum proficiscerentur. Rex enim[g] dolose intendebat eos perdere, ut si ambos improvisos capere posset, de cetero[h] securus [i-i] fuisset. Duces autem [j-]insidias regis[-j] percipientes[k] sibi caute consuluerunt[l]. [m-m] Ladizlaus[n] cum medietate exercitus in partibus Nyr remansit, Geysa vero cum rege profectus est, nec ausi sunt quidquam[o] molestie ei[p] inferre, quia Ladizlaum[q] cum[r] manu valida fratris ultorem fore non dubitabant.

SRH, s. 377 v. 1–12; CEU, s. 208.

Rozdz. 111. O zgodzie pomiędzy nimi[147]

Po tych wydarzeniach król posłał do obydwu książąt, aby obaj wspólnie przybyli do króla i wyruszyli z armią na Nisz, zamek Greków. Król bowiem planował ich podstępnie wygubić, jako że gdyby udało mu się pochwycić obu z zaskoczenia, byłby już bezpieczny. Książęta wszakże przejrzeli pułapki króla i naradzili się, zachowując środki ostrożności. Władysław pozostał z połową armii na obszarze Nyírség, zaś Gejza podążył z królem; nie ośmielono się jednak wyrządzić mu żadnej krzywdy, albowiem nie wątpiono, że Władysław pomściłby brata silną ręką.

[a-a] *V2* De concordia eorum et cetera; *A, R, S De* concordia eorundem; *B* De dolositate regis, bellisque duobus ducum contra regem et de victoria eorundem; *D, V3, V4 brak*. [b] *B, D, R, S, V5* post hec. [c] *B, D brak*. [d-d] *B, D* ut cum expeditione. [e] *R brak*. [f] *R* Nis; *V2* Vyd; *V3* Nitz; *V5* Reys. [g] *V5* cum. [h] *V3* ceteris. [i-i] *D* esset seu. [j-j] V3 regis insidias. [k] *V3* praecipientes. [l] *V, V4, SRH (S, V)* consulerunt. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfilatorem (sic). CEU* consul<u>erunt. [m-m] *V4* Dux. [n] *V2, V3* Ladislaus; *A, B, D, S* Ladizlaus igitur. [o] *Tak V2, V4; A, S, V, SRH (S, V), CEU* quicquam. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic), zaś CEU, s. 208 przyp. d wskazuje na poprawną formę* quidquam. *B, D* quid; *R, V5* quitquam. [p] *A, B, D, R, S* eidem. [q] B, D Ladislaus; *V2, V3* Ladislaum. [r] *Tak R*; *CEU* <cum>; *A, B, D, S, V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* in. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*.

P r z y p i s y:
147 Kolejne rozdziały (do 119) zostały pominięte przez *Kronikę Szymona z Kézy*. Opierają się na jednej z przeróbek *Gesta Ungarorum*.

→ Gejza I; → Grecja, Grecy; → Nisz; → Nyírség; → Salomon; → Władysław I Święty

C. 112

Interea viri de Nys[a] multam[b] [c-c] in auro et argento et pretiosis palliis regi et duci habundanter obtulerunt [d-d]. Deinde revertentes [e-]ab urbe[-e] Keue[f] rex et dux ab invicem sunt divisi. Ladizlaus[g] autem [h-]consilio fratris sui de civitate Byhor[-h] ivit in Rusciam[i], querere auxilium[j] amicorum suorum[k], ut contra machinamenta regis[l] sese premuniret[m]. Iam enim omnibus innotuerat[n] iniuria et discordia regis et ducum. Post hec[o] collectis exercitibus, nunciis[p] frequenter[q] missis tandem rex et dux venerunt [r-r] Strigonium, ibique ex conducto[s] utrique[t] eorum tantum cum octo [u-u] hominibus[v] inter episcopos et principes navigaverunt in[w] insulam civitati proximam ad colloquendum. Ubi diu[x] semetipsos incusantes et excusantes, tandem roborato federe pacis Geysa rediit in ducatum.

SRH, s. 377 v. 13–23, s. 378 v. 1–9;
CEU, s. 210.

Rozdz. 112

Tymczasem ludzie z Niszu wysłali królowi i księciu liczne dary w złocie, srebrze i cennych szatach. Następnie, wracając z miasta Keve, król i książę rozdzielili się. Natomiast Władysław za radą swego brata wyruszył z miasta Bihar na Ruś, aby szukać pomocy u swoich przyjaciół, aby wzmocnić się przeciw knowaniom króla. Wszystkim była już bowiem znajoma krzywda i niezgoda pomiędzy królem i książętami. Następnie zebrawszy wojsko i wymieniwszy po wielokroć posłańców, król i książę w końcu przybyli do Ostrzyhomia; tam zaś orszak każdego z nich składał się jedynie z ośmiu osób spośród biskupów i dostojników. I tak pożeglowali na wyspę najbliższą miastu, aby porozmawiać. Długo się tam oskarżali i przepraszali, aż w końcu, po zawarciu porozumienia pokojowego, Gejza powrócił do księstwa.

[a] *V2, V3* Nyr. [b] *R, V4* multum. [c-c] *A, B, D, S* pecuniam. [d-d] *A, B, D, R, S* et que pacis sunt optinuerunt. [e-e] *S* ad urbem. [f] *A, V2, V5* Kewe; *R* Kewe, ubi. [g] *V2, V3* Ladislaus. [h] *S, V3, V4* Bihor; *V2*

Byhar. [h-h] *B, D* de civitate Byhor consilio fratris sui. [i] *A* Ruscyam. [j] *A* consilium. [k] *V2 brak*. [l] *S brak*. [m] *A, B, D, R, S* premunirent. [n] *V4* notuerat. [o] *A, R* hoc. [p] *B, D* nunciisque. [q] *V3* frequentibus. [r-r] *B, D* in. [s] *R* ducto; *V2, V5* condicto; *V3* condictu; *V4* conductu; *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [t] *A, B, D, S* uterque; *R* utriusque. [u-u] *R* personis seu. [v] *V3* comitibus. [w] *A, V3, V4 brak*. [x] *V4 brak*.

→ Bihar; → Ducatus; → Gejza I; → Keve; → Nisz; → Ostrzyhom; → Ruś, Rusini; → Salomon (1); → Władysław I Święty

C. 113

Rex autem venit in Albam. Post hec[a] misit ad Geysam ducem rex Vyd[b] Deo detestabilem et Ernei[c] mansuetum, quos Geysa fecit caute custodiri[d] pre timore traditionis Vyd[e]. Misit etiam dux ad regem episcopum Waradiensem[f] et nequam Vatha, quos et rex [g-]fecit similiter[-g] custodiri[h]. Rex autem de villa Meger[i] ivit versus flumen Rabcha[j] in occursum trium[k] ducum Theutonicorum[l], quos in auxilium sibi contra [m-]ducem Geysam[-m] expectabat. Quia vero dux nec fratrem suum presentem habebat, nec amicorum auxilium, misit[n] Vyd[o] et Ernei[p] ad regem data treuga a festo Sancti Martini usque ad festum Sancti Georgii. Quo audito rex misit[q] Vatham et episcopum Waradiensem[r].

SRH, s. 378 v. 10–25, s. 379 v. 1–9;
CEU, s. 210.

Rozdz. 113[148]

Tymczasem król przybył do Székesfehérváru. Następnie posłał do księcia Gejzy Vida, wstrętnego w oczach Boga, i łagodnego Ernyeia, a Gejza kazał ich dyskretnie pilnować, obawiając się zdrady Vida. Książę wysłał też do króla biskupa Waradynu oraz nikczemnego Vatę, których z kolei król kazał w podobny sposób pilnować. Król zaś wyruszył ze wsi Megyer ku rzece Rábcy na spotkanie z trzema niemieckimi książętami, spodziewał się bowiem ich pomocy przeciw księciu Gejzie. Ponieważ książę nie miał przy sobie swego brata ani pomocy przyjaciół, wysłał Vida i Ernyeia do króla, zawarłszy rozejm od święta świętego Marcina do święta świętego Jerzego. Usłyszawszy o tym, król odesłał Vatę i biskupa Waradynu.

[a] *V4* hoc. [b] *V3, V4* Vid. [c] *V4* Erney. [d] *V4, V5* custodire. [e] *V3, V4* Vid. [f] *V3, V4* Varadiensem. [g-g] *V3, V4, V5* similiter fecit. [h] *V3, V4* custodire. [i] *V3* Megier; *V4* Megyer. [j] *V2* Abcha; *V3* Rapcha; *V4* Rapcza. [k] *V3 brak*. [l] *V2* Thetonicorum; *V3, V4, V5* Teutonicorum. [m-m] *V5* Geysam ducem. [n] *V4* remisit. [o] *V3, V4, V5* Vid. [p] *V4* Erney. [q] *V4* remisit. [r] *V3, V5* Varadiensem.

Przypisy:
148 Tekst przekazany tylko przez *Kronikę obrazkową*.

→ Ernyei; → Gejza I; → Megyer (1); → Niemcy; → Rábca; → Salomon (1); → Székesfehérvár; → Vata; → Vid; → Wielki Waradyn; → Władysław I Święty

C. 114

Porro eo tempore rex [a-a] Natale [b-b] celebravit[c] in loco, qui dicitur[d] Geminum Castellum. Deinde venit [e-]Zalam[f] ubi[g] Marchrat[h] dux Theutonicorum[i] et[j] Vyd[-k] instigaverunt regem, ut ducem debellaret[l]. Suggerebat enim Vyd[m] regi hoc et[n] huiuscemodi[o]: "Ecce nunc facile potes et indubitanter ducem devincere, quia destitutus est omni auxilio et si distuleris eum agredi usque ad datas inducias, erit spes evadendi". Cumque rex Salomon venisset ad Zugzard[p] et castra metatus esset super locum Kestelci[q], venit audire vesperas in monasterio[r] [s-]Sancti Salvatoris. Post [t-t] vesperas vero in monasterio[-u] Vyd[v] et alii consuluerunt regi dicentes: "Domine noveris, quod Ladizlaus[w] in Rusciam ivit et Lampertus in Poloniam, conducere exercitum fratri eorum[x], duci Geyse; sepe consuluimus tibi, et[y] nunc, veniatis super ducem, qui venatur[z] in Igfan[aa] noctis in silentio impetum faciamus super eum, capiamus eum et oculos eius eruamus. Et cum Ladizlaus[ab] et Lampertus venerint[ac] vel exercitum secum[ad] duxerint, contra nos stare non possint[ae]. Et cum hec audierint[af], etiam regnum intrare non[ag] audebunt. Et potestis facere, quia omnes consiliarii sui tibi fideles sunt. Et ducatum michi dabis et ita confirmabis[ah] coronam tuam". Rex autem hoc audito promisit se cogitaturum usque ad[ai] matutinas. Et placuit consilium ante oculos eius. Abbas autem eiusdem loci, nomine Willermus[aj] Latinus, qui erat in absconso[ak] loco clausus, quasi Deum precans in monasterio, audivit consilium quando factum est. Qui statim nuncium misit ad ducem et litteras, ut sibi de[al] rege[am] caveret. Cum autem nuncius ad ducem venisset, erant ibi iniqui consi-

Rozdz. 114[149]

W tym czasie król obchodził Boże Narodzenie w miejscu zwanym Ikervár. Następnie przybył do Zali, gdzie Markwart, książę Niemców, i Vid namawiali go, aby wypowiedział wojnę księciu. Vid sugerował to królowi w następujący sposób: „Oto teraz możesz łatwo i bez wątpliwości pokonać księcia, ponieważ pozbawiony jest wszelkiej pomocy, a jeśli poczekasz z uderzeniem aż minie czas rozejmu, będzie miał nadzieję na ucieczkę". Kiedy król Salomon dotarł do Szekszárdu i rozbił obóz w pobliżu miejsca Kesztölc, przybył też wysłuchać nieszpory w klasztorze Świętego Zbawiciela. Zaś po nieszporach nawet w klasztorze Vid i inni radzili królowi, mówiąc: „Powinieneś wiedzieć, panie, że Władysław dotarł na Ruś, a Lampert do Polski, aby zebrać wojsko dla ich brata, księcia Gejzy; jak to często Tobie mówiliśmy, tak teraz [mówimy]: wyrusz na księcia, który poluje w Igyfon; uderzymy na niego w nocnej ciszy, pojmiemy go i wyłupimy mu oczy. A kiedy przybędą Władysław i Lampert, nawet prowadząc ze sobą wojsko, nie będą w stanie się nam przeciwstawić. I gdy usłyszą o tym wszystkim, nie odważą się wręcz wkroczyć do królestwa. Możesz to uczynić, gdyż wszyscy doradcy są tobie wierni; ofiarujesz mi księstwo i tak potwierdzisz twoją koronę". Król, wysłuchawszy, obiecał, że to przemyśli do jutrzni. W jego oczach rada wyglądała dobrze. Tymczasem opat tego miejsca, Latyn imieniem Wilhelm, zamknięty w ukrytym pokoju niby modląc się do Boga, jak to w klasztorze, usłyszał cały przebieg narady. Natychmiast wysłał list i posłańca do księcia, aby ten uważał na króla. Kiedy zaś posłaniec

liarii et ipsius ducis traditores, Petrud scilicet, Zounuk[an] et Bykas[ao], qui dixerunt: "Domine dux, ne timeas, quoniam abbas ebriosus[ap] est et in ebrietate sua [aq-]ad vos nuncium[-aq] misit et nescit quid loquatur". Hoc autem dicebant, quia volebant [ar-]tradere ducem[-ar] in manus Salomonis.

przybył do księcia, znajdowali się przy nim źli doradcy i zdrajcy tegoż księcia, tzn. Petrud, Szolnok i Bikás, którzy rzekli: „Panie książę, nie obawiaj się, albowiem opat jest pijakiem i wysłał do was posłańca będąc nietrzeźwym; nie wie, co mówi". Powiedzieli to, ponieważ chcieli wydać księcia w ręce Salomona.

SRH, s. 379 v. 10–28, s. 380 v. 1–31, s. 381 v. 1-21; CEU, ss. 212–214.

[a-a] *A, B, D, R, S* celebravit. [b-b] *A, B, D, R, S, V4* Domini. [c] *A, B, D, R, S brak*. [d] *A, B, D, R, S* vocatur. [e-k] *V4 brak*. [f] *A* Zaalam. [g] *A brak*. [h] *A, B, D, S* Marchart; *R* Marhart; *V2, V5* Marchiat. [i] *A, B, D, R, V3, V5* Teutonicorum. [j] *A, B, D, R, S* cum comite. [k] *A* Wyd; *R* Wid; *S* Uyd; *V3* Vis. [l] *A, B, D, R, S* expugnaret. *Na tym kończy się tekst bieżącego rozdziału Kroniki budzińskiej*. [m] *V3, V4* Vid. [n] *V5 brak*. [o] *V5* huiusmodi. [p] *V2* Zwgzard; *V4* Zegzard. [q] *V2* Kestelcy; *V4* Keztelcz; *V5* Kezthelczy. [r] *V4* monasterium. [s-u] *V4 brak*. [t-t] *V2* vero. [v] *V3, V4* Vid. [w] *V2, V3, V5* Ladislaus. [x] *V5* eo. [y] *V3* ut. *CEU* <ut>. [z] *V5* venerat. [aa] *V3* Igfau. [ab] *V2, V3, V5* Ladislaus. [ac] *V3* venerunt. [ad] *V3* suum. [ae] *V3* possunt. [af] *V3* audierunt. [ag] *V3 brak*. [ah] *V5* coronabis. [ai] *V2 brak*. [aj] *V2, V3, V4* Villermus; *V5* Vilhelmus. [ak] *V5* abscondito. [al] *V4* a. [am] *V5* re. [an] *V2* Zunuk; *V5* Zunyogh. [ao] *V5* Voycas. [ap] *V3* ebrius. [aq-aq] *V4* nuncium ad vos. [ar-ar] *V5* ducem tradere.

P r z y p i s y:
149 Tekst przechowany w obu redakcjach *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, ale rozbudowany znacznie w *Kronice obrazkowej* (por. przyp. tekstowy l).

→ Bikás; → Ducatus; → Gejza I; → Igyfon; → Ikervár; → Kesztölc; → Lampert (2); → Markwart; → Niemcy; → Petrud; → Polacy, Polska; → Romanie; → Ruś, Rusini; → Salomon (1); → Szekszárd; → Szolnok; → Vid; → Wilhelm (3); → Władysław I Święty; → Zala; → Żupan

Kronika budzińska

C. 115

Lactatusque et emulsus rex pessimo consilio Uyd[a] perfidi movit exercitum super ducem. Dux autem[b] venabatur in Ygfam[c] auditoque adventu[d] regis super eum, misit Ladizlaum fratrem suum [e-e] in Bohemiam, qui iam nec[f] reversus erat de Ruscia, ut rogaret ducem Octonem[g], sororium eorum, ut[h] ipsis in necessitate positis auxiliaretur.

Rozdz. 115[150]

Król zwiedziony i oszukany straszną namową zdrajcy Vida, poprowadził wojsko na księcia. Ten zaś polując w Igyfon, gdy usłyszał, że król nań wyruszył, Władysława, brata swego, który jeszcze nie powrócił z Rusi, wysłał do Czech, aby poprosił Ottona, swego szwagra, aby im pomógł, gdyż znaleźli się w trudnej sytuacji.

[a] *A* Wyd; *D* Viid; *R* Wid. [b] *B, D* vero. [c] *A, B, D, R* Igfan. [d] S, *SRH (S, V)* adventum. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [e-e] *R* super. [f] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [g] *A, B, D* Ottonem. [h] *R* quod.

P r z y p i s y:
150 Obie redakcje *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.* podają tutaj różny tekst, dlatego przytaczamy osobno najpierw wersję *Kroniki budzińskiej*, później *Kroniki obrazkowej*.

→ Czechy, Czesi; → Gejza I; → Igyfon; → Otto I Piękny; → Ruś, Rusini; → Salomon (1); → Vid; → Władysław I Święty

Kronika obrazkowa

C. 115

Dux autem in[a] illis confidens ibidem, scilicet in Igfan[b] venabatur. Sed [c-]fratrem suum[-c] Ladizlaum[d] [e-]misit in Bohemiam, quia[-e] [f-]iam tunc[-f] reversus erat[g] de Ruscia sine subsidio [h-h], ut rogaret Otthonem[i] ducem Bohemorum, ut ipsis in necessitate positis auxiliaretur.

SRH, s. 381 v. 22–30, s. 382 v. 1–4;
CEU, s. 214.

Rozdz. 115

Książę im uwierzył i udał się tam, tzn. do Igyfonu, na polowanie. Jednak brata swego, Władysława, ponieważ ten właśnie powrócił z Rusi nie uzyskawszy pomocy, wysłał do Czech, aby poprosił Ottona, księcia Czechów, aby im pomógł, gdyż znaleźli się w trudnej sytuacji.

[a] *V3* et. [b] *V2* Igfam; *V3* Igfau. [c-c] *V4* frater autem suus. [d] *V2, V3, V5* Ladislaum; *V4* Ladizlaus. [e-e] *V4 brak*. [f-f] *V3* tunc iam. [g] *V4* fuerat. [h-h] *V4* et eum viceversa miserat in Bohemiam. [i] *V3, V4* Othonem; *V5* Orthonem.

→ Czechy, Czesi; → Gejza I; → Igyfon; → Otto I Piękny; → Ruś, Rusini; → Władysław I Święty

C. 116

In eodem [a-a] mane[b], quando[c] rex se cogitaturum statuerat, cum venisset ad matutinas, abbas idem abscondit se in monasterio, ut audiret consilium, eo quod fidelis erat duci, quia filius fundatoris[d] ecclesie sue fuerat[e]. Cantatis igitur matutinis cum omnes exivissent, rex et Vid[f] ibidem remanserunt et tale consilium statuerunt, sicut Vid[g] regi[h] facere laudaverat. Hoc autem predictus abbas au-

Rozdz. 116[151]

Tego ranka, w którym miał oznajmić swoją decyzję, król przyszedł na jutrznię, a ten sam opat ukrył się w klasztorze, aby podsłuchać naradę, ponieważ był wierny księciu, jako że ten był synem fundatora jego klasztoru. Po wyśpiewaniu jutrzni, gdy wszyscy już wyszli i pozostali tam tylko Vid z królem, to podjęli wówczas decyzję co do postępowania króla taką, jaką zachwalał

dierat[i], monachalem[j] statim[k] deponens [l-]habitum et laicalem[-l] induens[-m] [n-]gladiumque accingens ascendit equum et[-n] [o-]venit citissime[-o] ad ducem, quem mane dormientem invenit et excitavit eum, dicens ei: "Fuge dux, et si non fugeris[p], statim milites Salomonis ad capiendum[q] te appropinquant". Dux vero collecto exercitu suo voluit, ut citissime iret in partes Bohemie[r] pro fratre suo Ladizlao[s], sed rex [t-]obviam ei[-t] veniebat. Regebat autem Uid[u] sic regem, sicut magister discipulum, eratque sibi de iure, sine omni iure subditus, quod cavendum est omnibus hominibus[v], sed[w] maxime [x-x] regibus. [y-]Lactatusque est[-y] [z-]pessimo Vyd[aa] perfidi[-ab] consilio, movit[ac] exercitum super ducem[ad].

SRH, s. 382 v. 5–35, s. 383 v. 1–6; CEU, s. 214.

Vid. Usłyszawszy to, wspomniany opat natychmiast zrzucił habit, założył szatę świecką i przypiąwszy miecz, wsiadł na konia i bardzo szybko dotarł do księcia. Zastał go o świcie, gdy jeszcze spał, a obudziwszy go, powiedział: „Uciekaj książę, bo jeśli nie uciekniesz, zaraz dotrą tu żołnierze Salomona, by ciebie pochwycić". Książę zaś zgromadziwszy armię, zaplanował jak najszybciej dotrzeć do Czech, do brata swego Władysława, ale król przeciął mu drogę. Vid zaś rządził królem jak mistrz uczniem i wbrew wszelkim zasadom król był mu podporządkowany, jakby Vid miał do tego prawo[152]. Takiej sytuacji powinni się strzec wszyscy ludzie, a królowie szczególnie. I tak oto król, zwiedziony straszną namową zdrajcy Vida, skierował wojsko ku księciu.

[a-a] *V4* autem. [b] *V5* nave. [c] *V5* quum. [d] *V5* fundationis. [e] *V4* duxerat. [f] *V2* Vyd. [g] *V2* Vyd. [h] *V4 brak*. [i] *V4* audivit et mox. [j] *V5* monachalemque. [k] *V3* statum. [l-l] *V3* in laicalem habitum. [l-m] *V4* laicalemque induens habitum. [m] *V5* indutus. [n-n] *V4 brak*. [o] *V4* celeriter. [o-o] *V3* citissime venit. [p] *V5* fugieris. [q] *V5* captivandum. [r] *V3* Bohemorum. [s] *V2* Ladislaus; *V3, V5* Ladislao. [t-t] *V5* ei obviam. [u] *V2* Vyd; *V3, V4, V5, CEU* Vid. [v] *V3 brak*. [w] *V4 brak*. [x-x] *V4* autem. [y-y] *V3* lactatus estque. [z-ab] *V4* perfidi Vyd pessimo. [aa] *V3* Vid; *V5* Vide. [ac] *V2, V3, V4* movitque. [ad] *V2 brak*.

P r z y p i s y:

151 Rozdział zachowany tylko w *Kronice obrazkowej*.

152 Jakkolwiek w języku łacińskim mamy ten sam termin *ius*, to w ramach wyrażenia *sine omni iure* sugerowany jest moralny jego aspekt ('zasada'), zaś w *de iure* aspekt formalny; stąd rozróżnienie w tłumaczeniu.

→ Czechy, Czesi; → Gejza I; → Magister; → Salomon (1); → Vid; → Wilhelm (3); → Władysław I Święty

C. 117

[a-]Dux vero [b-]cum exercitu suo obviavit regi[-b] in Kemey[c]. Principes autem ducis[-d] ymo traditores, miserunt clamculo nuncios ad regem dicentes, quod si rex eos in dignitatibus suis[e] teneret et in gratiam

Rozdz. 117[153]

Książę wraz ze swoim wojskiem wyszedł królowi na spotkanie w Kemej. Dostojnicy zaś księcia, czy raczej zdrajcy, wysłali ukradkiem posłów do króla, mówiąc, że jeśli król zachowa

[f-f] susciperet, ipsi[g] [h-]in bello relicto duce ad regem confluerent[-h]. Rex autem certificavit eos super hoc prestito iuramento[i] et [j-]securus tunc[-j] transivit[k] Tysciam[l] glaciatam[m] super ducem. [n-]Cumque appropinquassent ad prelium, rex apud ecclesiam filii Nog[o] armavit se et coadunavit agmina sua ad dimicandum et impetum fecit super ducem[-p] ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum superavit. [q-]Principes autem Geyse, Petrud et Bykas in ipso prelio cum tribus agminibus castrorum verterunt se ad Salomonem sicut sibi promiserant[-q]. Dux vero Geysa[r], quamvis maxima parte [s-]exercitus sui[-s] esset destitutus, non tamen abhorruit uno tantum [t-t] agmine stipatus[u] contra [v-]triginta Salomonis agmina[-v] sevissimum prelium committere. [w-]Traditores autem fugientes levabant clipeos suos in signum, quod regi dederant, quemadmodum Iudas traditor, qui dederat signum, ne milites regis eis persequerentur. Exercitus autem regis ignarus proditionis signi[x] et videntes agmina ducis fugere, persecutus est ea[y] usque ad interemptionem[z], ita quod[aa] vix paucissimi ex illis traditoribus mortem evaserunt, et utinam [ab-]ex eis nullus[-ab] evasisset, qui dominum suum benefactorem sceleratissime[ac] tradiderunt[-ad]. Omnibus [ae-]autem militibus[-ae] suis pereuntibus[af] declinavit dux[ag] a bello transivitque[ah] Tysciam[ai] in Cothoyd[aj ak-]et Georgium nigrum capellanum suum [al-]ad fratrem suum[-al] Ladizlaum[-am] transmisit, ut [an-]quam citius[-an] posset[ao] ad eum festinaret[ap], Iuancam[aq] vero clericum suum litteratum misit ad Lampertum[-ar]. [as-]Cumque Geysa equitasset usque Vaciam[-as], obviavit fratri suo Ladizlao[at] et Otthoni[au] duci[av], sororio eorum, cum [aw-]auxilio valido venientibus. Cumque dux Geysa vidisset fratrem suum Ladizlaum[ax], pre

ich godności i przyjmie ich łaskawie, oni opuszczą księcia i przejdą na stronę króla w tej wojnie. Król potwierdził im przysięgą powyższe warunki i – już bezpieczny – przeszedł skutą lodem Cisę, kierując się na księcia. Bitwa była już blisko, gdy król wdział zbroję w kościele syna Nagyego, ustawił swe oddziały do walki i poprowadził atak na księcia; pokonał go, zdradziecko pozbawionego pomocy swoich ludzi. Albowiem podczas bitwy dostojnicy Gejzy, Petrud i Bikás, z trzema oddziałami przeszli na stronę Salomona, tak jak sobie obiecali. Jednak książę Gejza, mimo że utracił większą część wojska, to jednak nie wahał się przystąpić do najzacieklejszego starcia z jednym tylko oddziałem na trzydzieści Salomona. Tymczasem zdrajcy będąc w odwrocie, podnieśli swe tarcze na znak królowi – niczym zdrajca Judasz, który też dał znak – aby nie atakowali ich żołnierze królewscy. Wojsko królewskie nie było jednak świadome znaczenia znaku i widząc, że oddziały księcia cofają się, ścigało je aż do zniszczenia, tak że tylko niektórzy ze zdrajców ledwie zdołali uniknąć śmierci; zresztą, oby nie przeżył nikt z tych, co tak zbrodniczo zdradzili swego dobroczyńcę księcia. Po tym, jak stracił wszystkich swoich żołnierzy, książę wycofał się z bitwy, przeprawił się przez Cisę w Kotojdzie i wysłał swego kapelana, Czarnego Jerzego, do brata swego Władysława, żeby – tak szybko jak to możliwe – przybył do niego. Kleryka Iwankę zaś, swego sekretarza, wysłał do Lamperta. Gejza, dotarłszy konno aż do Vácu, spotkał się z bratem swoim Władysławem i księciem Ottonem, ich szwagrem, którzy prowadzili silne wsparcie. Kiedy książę

nimio dolore flebat, quia bonos et fideles suos amisisset[ay] et de traditoribus [az-az] conquerebatur. Ladizlaus[ba] autem animo[bb] fortis fratrem suum confortabat, [bc-]ne[bd] fleret[-be], sed potius omnipotentis Dei clementiam exoraret, ut victorem victis subiugaret, quemadmodum forma bellorum est[-bf].

SRH, s. 383 v. 7–29, s. 384 v. 1–31, s. 385 v. 1–26; CEU, ss. 214–218.

Gejza ujrzał brata swego Władysława, wybuchnął płaczem, wyrażając ból po stracie swoich dobrych i wiernych ludzi i wściekłość na zdrajców. Władysław zaś, silny duchem, umacniał swego brata, by nie płakał, lecz zdał się raczej na łaskę wszechmocnego Boga, gdyż on podda zwycięzcę zwyciężonym, jak to się zdarza na wojnie.

[a-d] *A, B, D, R, S* Geysa vero collecto exercitu obviam egit Salomoni in Kemei [*A, B, D, R* Kemey]. Cuius principes. [b-b] *V3, V4* obviavit regi cum exercitu suo. [c] *V3, V4* Kemei; *V5* Kemen. [e] *V5 brak*. [f-f] *A, B, D, R, S* suam. [g] *S* ipso. [h-h] *A, B, D, R, S* relicto duce in bello, omnes pariter ad regem confugerent. [i] *A, R, S* sacramento. [j-j] *A, B, D, R, B, D* tunc securus. [k] *V3* pertransivit. [l] *R, S, V2, V3* Tisciam; *V4* Tiscyam; *V5* Ticiam. [m] *A, B, D, R, S brak*. [n-p] *A, B, D, R, S brak*. [o] *V4* Nogh. [q-q] *A, B, D, R, S* Sed et de ipsis traditoribus fugam simulantibus vix pauci evaserunt, et utinam ex eis nullus evasisset, qui benefactorem dominum suum sceleratissime tradiderunt. [r] *S* Geyse. [s-s] *B, D* sui exercitus. [t-t] *S* tamen. [u] *V4* sopatus. [v-v] *V3* agmina Salamonis triginta. [w-ad] *A, B, D, R, S brak.* [x] *V5* signum. [y] *V3* eo. [z] *V3* internecionem. [aa] *V4* ut. [ab-ab] *V4* nullus ex eis. [ac] *V5* celeratissime. [ae-ae] *S* militibus autem. [af] *V4* interemptis. [ag] *A, B, D, R, S brak*. [ah] *V5* transivit quod. [ai] *R, S, V3, V4* Tisciam; *V5* Ticiam. [aj] *A* Cotoyd; *B, D, R* Chotoid; *V2, V4* Cochoyd. [ak-ar] *A, B, D, R, S brak*. [al-al] *V2 brak*. [al-am] *V5* ad Ladislaum fratrem suum. [am] *V2, V3, V5* Ladislaum. [an-an] *V3* quantocius. [ao] *V5* possit. [ap] *V5* veniret. [aq] *V3* Inaricam; *V4* Iuanam. [as] *B, S* Uaciam; *A, R, V4* Waciam; *D, V5* Bachiam. [ss-as] *A, B, D, R, S* Cumque equitasset ultra Vaciam. [at] *V3, V5* Ladislao. [au] *A, S, V2* Octoni; *B, D, R* Ottoni; *V5* Octhoni. [av] *V3* duce. [aw-bf] *A, B, D, R, S* valido auxilio ad eum venienti. [ax] *V3, V5* Ladislaum. [ay] *V5* amiserat. [az-az] *V4* suis. [ba] *V5* Ladislaus. [bb] *V2* animis. [bc-be] *V2 brak*. [bd] *V3* non.

P r z y p i s y:
153 W rozdziale poświęconym starciu króla i księcia zwracają uwagę obszerne interpolacje *Kroniki obrazkowej*.

→ Bikás; → Cisa; → Gejza I; → Iwanka; → Jerzy Czarny; → Kemej; → Kotojd; → Lampert (2); → Nagy; → Otto I Piękny; → Petrud; → Salomon (1); → Vác; → Władysław I Święty

C. 118

Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnaverunt in Kemey[a], quarta feria post Dominicam, qua cantatur[b] Exsurge[c]. In hoc autem[d] bello Opus filius Martini de genere Vecellini[e], miles gloriosus, militem ducis[f] nomine Petrum[g] audacissimum super equum[h] submirte-

Rozdz. 118

Król i książę walczyli w Kemej przed okresem czterdziestu dni Postu, w środę po Dniu Pańskim, kiedy śpiewane jest *Exsurge*. W wojnie tej Opos, syn Marcina z rodu Vecellin, sławny żołnierz, w wyjątkowej walce pokonał najdzielniejszego żołnierza księcia imieniem

um[i] ceterosque[j] precendentem, radiante[k] lorica [l-]et deaurata[-l] galea perspicuum atque ad conflictum milites provocantem[m], singulari certamine superavit. Nam de agmine Salomonis[n] ad[o] predictum militem solus Opus super gilvum[p] equum in lorica cucullata evulsus, in modum fulminis[q] ictu lancee, rupta lorica Petrum[r] per medium cor transfixit. In eodem autem[s] bello tantam stragem crebris ictibus gladii sui [t-]fecit Opus, quod pre[u] nimia reciprocatione ictuum dextra[v] eius obriguerat et [w-]capulo[x] gladii sui[-y] adheserat[-z]. Rex autem Salomon et maxime Theotonici[aa] mirabantur de potentia et audacia Opus in [ab-ab] prelio.

SRH, s. 385 v. 27–30, s. 386 v. 1–13;
CEU, s. 218.

Piotr, który na swym cisawym koniu podążał na czele, rzucając się w oczy lśniącą zbroją i pozłacanym hełmem, prowokując żołnierzy do starcia. Albowiem z wojska Salomona jedynie Opos na płowym koniu i w skórzanej zbroi z kapturem wyrwał się ku wspomnianemu żołnierzowi; uderzeniem lancy niczym piorunem przebiwszy zbroję, trafił Piotra w środek serca. W tej samej wojnie Opos siał tak wielkie zniszczenie częstymi uderzeniami swego miecza, że jego prawica zdrętwiała od ciągłych ciosów i sztywno zacisnęła się na rękojeści miecza. Król Salomon zaś, a zwłaszcza Niemcy, podziwiali siłę i odwagę Oposa w bitwie.

[a] *A, V4* Kemei; *V5* Kemen; *V3* Kemei in. [b] *B, D* canitur; *S* cantantur. [c] *S* Exurgite; *V3, V5* Exurge. [d] *R brak*. [e] *A, S, V5* Vecelini; *R* Wecellini; *V3* Vecellani; *V4* Vicellini. [f] *R, S* ducem. [g] *V3* Petrud. [h] *A* eum. [i] *A* subinirtensem; *B* submirtensem. [j] *A, R, S* ceteros. [k] *V2* radiente. [l-l] *V4 brak*. [m] *S* provocante. [n] *S* Salamonis. [o] *S brak*. [p] *R* dilvum. [q] *V5* fluminis. [r] *A, B, D, S brak*; *SRH (S, V) uznaje podanie tego imienia za cechę Kroniki obrazkowej, zaznaczając w przyp. l do s. 386, że imię to przekazuje też rkp. R Kroniki budzińskiej*. [s] *B, D, V4* etiam. [t-y] *S brak*. [u] *V2* pro. [v] *A* dextera. [w-z] *B, D brak*. [x] *V4* capillo. [z] *R* adserat; *S* adhexerat. [aa] *A, B, D, R V3, V5* Teutonici; *V4* Teutunici. [ab-ab] *S* bello sive.

→ Bátor Opos; → Gejza I; → Kemej; → Niemcy; → Piotr (3); → Salomon (1); → Vecellin

C. 119

Rex [a-a] victoria[b] potitus transivit Tysciam[c] congellatam in Thoroyd[d] et descendit [e-]in curia[-e] filii Petri ibique audivit Geysam obviasse Ladizlao[f] et Otthoni[g] ducibus cum valida multitudine pugnatorum ad se venientium. Uid[h] vero detestabilis urgebat regem hiis verbis: "Noviter exercitum eius[i] confecimus[j], nobiliores occidimus, timorem ei[k] inmisimus, et nunc servos congregavit, messores coadunavit[l] et eorum agmine

Rozdz. 119[154]

Odniósłszy zwycięstwo, król przebył skutą lodem Cisę w Kotojdzie i wstąpił na dwór syna Piotra, gdzie usłyszał, że Gejza spotkał się z książętami Władysławem i Lampertem, którzy przybyli doń z dużą liczbą żołnierzy. Zaś wstrętny Vid namawiał króla tymi słowami: „Ostatnio rozbiliśmy jego wojsko, dostojników zabiliśmy, wzbudziliśmy w nim strach, a teraz zebrał służących, dodał do nich żniwiarzy i takie skupił

se stipavit. Nichil ergo [m-]de eis debemus[-m] dubitare, quin[n] eos in momento devorabimus. Bohemicum vero agmen omnibus consodalibus meis[o] acquiescentibus[p] ego cum Bachiensibus premature mortis periculis afficiam [q-q]". [r-]Erney[s] autem semper pacis amator, cum hoc audivit, flebat. Quem cum Salomon vidisset flere, dixit: "Comes Erney[t], videtur michi[u], quod tu fidelis sis duci, tantummodo apud me simulatus manes". Cui Erney[v] respondit: "Nequaquam[w] domine, sed nollem, quod cum fratribus tuis[x] pugnares, et ut milites interficerent se ad invicem, filius patrem vel pater filium". Deinde Uid[y] comiti dixit Erney[z]: "Tu laudas domino pugnare[aa] cum fratribus et dicis, quia falcatores et furcantes coadunasset. Vide quia mille falcantes quod incidunt, decem milia furcatorum congregare non potuerunt[ab] [ac-]et absque Deo numerare[ad] non valebunt[-ae]. Nobis aptum est [af-]pro rege mori[-af], sed esset melius, ut potiori uteremur consilio[-ag]. Rex ergo in verbis Vyd[ah] confidens festinavit cum exercitu suo et in[ai] quarta[aj] feria[ak] descendit in Racus[al]. Sed et duces Geysa [am-am], Ladizlaus[an] et Ottho[ao] ac totus exercitus Hungarorum, qui [ap-ap] erat[aq] cum eis, descenderunt[ar] circa Vaciam[as]. Fuit autem ibi magna silva, et nemo in ea[at] manserat[au] preter [av-]unum heremitam[-av] nomine Wach[aw], sancte vite, ex cuius nomine dux Geysa illi civitati postea ibi[ax] constructe nomen inposuit.

wokół siebie wojsko. Nie powinniśmy zatem wątpić, że pożremy ich błyskawicznie. Jeżeli zaś zgodzicie się na wszystkie moje wskazówki, na czele ludzi z Bácsu osobiście sprowadzę przedwczesną śmierć na oddział czeski". Ernyei, zawsze zwolennik pokoju, gdy to usłyszał, zapłakał. Widząc ten płacz, Salomon rzekł: „Komesie Ernyei, wydaje mi się, że jesteś wierny księciu, a u mnie pozostajesz na pokaz". Odpowiedział mu Ernyei: „W żadnym razie, panie. Lecz nie chciałbym, byś walczył ze swymi braćmi, by żołnierze się wzajemnie zabijali, syn ojca albo ojciec syna". Potem Ernyei zwrócił się do komesa Vida: „Pochwalasz, że pan walczy z braćmi, i mówisz, że zebrali się ludzie z kosami i widłami. Pomyśl, że tego, co zetnie tysiąc kos, nie zbierze i dziesięć tysięcy wideł, a jedynie Bóg zdoła to policzyć. Stosownym jest dla nas umrzeć za króla, lecz byłoby lepiej postąpić wedle właściwszej rady". Jednak król zawierzając słowom Vida, pospieszył wraz ze swym wojskiem i w środę[155] przybył na [pole] Rákos. Natomiast książęta Gejza, Władysław i Otto, a także całe wojsko Węgrów, które było z nimi, pojawili się pod Vácem. Rósł tam zaś wielki las i nie przebywał w nim nikt poza jednym pustelnikiem imieniem Vác, świętym za życia, a imię jego nadał książę Gejza miastu, które później tutaj wybudował.

SRH, s. 386 v. 14–27, s. 387 v. 1–32, s. 388 v. 1–3; CEU, ss. 218–220.

[a-a] *B, D, V4* autem. [b] *D, V3, V4* victoriam. [c] *A, R, S, V3, V4* Tisciam; *V5* Ticiam. [d] *A* Choroyd; *B, D* Chotoid; *R* Coroyd; *S* Cothoyd; *V3, V4* Toroyd. [e-e] *R brak*. [f] *V2, V3, V5* Ladislao. [g] *A, B, D, R* Ottoni; *S* Octoni; *V2, V5* Octhoni; *V3* Othoni. [h] *A* Wyd; *B, D, S* Vyd; *R* Wid; *V2, V3, V4, V5, CEU* Vid. [i] *V3 brak*. [j] *B, D* convicimus; *V5* confestinus. [k] *V3 brak*. [l] *V5* quoadunavit. [m] *A brak*. [m-m] *V3* debemus de eis. [n] *V2* cum. [o] *V3* nostris. [p] *V3* acquiescentes. [q-q] *D* etc. [r-ag] *A, B, D, R, S*

brak. [s] *V3* Ernei. [t] *V3* Ernei. [u] *V4 brak*. [v] *V3, V4* Ernei. [w] *V3* nequam. [x] *V3 brak*. [y] *V2, V5* Vyd; *V3, V4, CEU* Vid. [z] *V3, V4* Ernei. [aa] *V3 brak*. [ab] *V5* poterunt. [ac-ae] *V4 brak*. [ad] *V3* iuvante. [af-af] *V5* mori pro rege. [ah] *V3, V4, V5* Vid; *A, B, D, R, S* eius. [ai] *S brak*. [aj] *V3* quanta. [ak] *V3 brak*. [al] *B, D* Rakos; *S* Rachus; *V2, V3, V4, V5* Rakus. [am-am] *S* et. [an] *S, V3, V5* Ladislaus. [ao] *A, B, D, R, V2* Otto; *S* Octo; *V3* Otho; *V5* Octho. [ap-ap] *V3* cum. [aq] *A, B, D, R, S, V3* erant. [ar] *A, S* descenderant; *V3* descendunt. [as] *A* Vacyam; *R, V4* Waciam. [at] *R* eo. [au] *R* remanserat. [av] *V3* unus heremita. [aw] *B, D, V3* Vach; *S* Uach. [ax] *A brak*.

P r z y p i s y:

154 Wydarzenia opisuje również w wielkim skrócie *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 60, zob. wyżej, ss. 138–139. *Kronika obrazkowa* przynosi znowu rozszerzony tekst w stosunku do *Kroniki budzińskiej*.

155 Sopko (1995, s. 46) błędnie: *vo štvrtok*. Inni tłumacze prawidłowo: *on the Wednesday* (CEU, s. 221), *szerdán* (Képes Krónika, 2004, s. 78).

→ Bács; → Cisa; → Czechy, Czesi; → Ernyei; → Gejza I; → Kotojd; → Otto I Piękny; → Piotr (3); → Rákos; → Salomon (1); → Vác; → Vid; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Żupan

C. 120

Cum igitur exercitus predictus[a] Salomonem contra se expectaret, duces quodam mane in equis [b-]causa consiliandi[-b] stabant in loco, ubi [c-]modo est[-c] capella lapidea Beati Petri apostoli, tractantes[d], qualiter sint pugnaturi. Et dum[e] ibi starent, clara[f] die vidit Beatus Ladizlaus[g] visionem de celo et ait ad Geysam ducem fratrem suum: "Vidisti aliquid?" Qui respondit: "Nichil". Tunc Beatus Ladizlaus[h] subiunxit: "Dum staremus hic[i] in consilio, ecce angelus Domini[j] descendit de celo portans coronam auream in manu sua et impressit capiti tuo, unde certus sum, quod nobis victoria[k] donabitur et Salomon exul fugiet[l] debellatus extra regnum. Regnum vero et corona tibi tradetur a Domino". Cui [m-]Geysa ait[-m]: "Si dominus Deus fuerit nobiscum et custodierit nos ab inimicis nostris et visio hec[n] fuerit adimpleta, edificabo[o] hic in loco isto ecclesiam [p-p] sacratissime [q-]Virginis Marie[-q], genitricis[r] sue".

SRH, s. 388 v. 4–20; CEU, ss. 220–222.

Rozdz. 120[156]

Podczas gdy wspomniane wojsko oczekiwało nadejścia Salomona, pewnego ranka książęta w celu naradzenia się zatrzymali się konno w miejscu, gdzie teraz stoi kamienna kapliczka błogosławionego Piotra apostoła, rozważając, jak mają walczyć. A gdy tak stali, błogosławiony Władysław doznał w świetle dnia widzenia z nieba i rzekł do księcia Gejzy, brata swego: „Widziałeś coś?" – tamten odpowiedział: „Nic". Wówczas błogosławiony Władysław dodał: „Kiedy tak tu staliśmy, naradzając się, oto 'anioł Pana zstąpił z nieba'[157], trzymając w swej ręce złotą koronę i nałożył ją na twoją głowę; stąd jestem pewny, że dane będzie nam zwycięstwo, a Salomon, pokonany wygnaniec, ucieknie z królestwa. Królestwo bowiem i korona tobie ofiarowane będą przez Pana". Rzekł doń Gejza: „Jeżeli Pan Bóg będzie z nami i strzec nas będzie od wrogów naszych, a wizja ta się wypełni, wybuduję w tym miejscu kościół pod wezwaniem Jego Matki, najświętszej Dziewicy Marii".

[a] *A* predictum. [b-b] *V3* consiliandi causa. [c-c] *A* est modo. [d] *A* tranctantes. [e] *V3* cum. [f] *R* clare. [g] *S, V2, V3, V5* Ladislaus; *R* Ladizlaus vidit. [h] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [i] *V5 brak*. [j] *S* Dei. [k] *S* victoriam. [l] *V3* fugit. [m-m] *V3* ait Geysa. [n] *S* eius. [o] *S* hedificabo. [p-p] *A, B, D* in honore; *R, S, SRH (S, V)* in honorem. [q-q] *V3* Marie Virginis; *V4* Marie Virgini. [r] *V4* genitrici.

P r z y p i s y:
156 W rozdziale tym po raz pierwszy do głosu dochodzi autor-idoneista, wskazujący na Boże wybraństwo synów Béli I.
157 Mt 28.2.

→ Gejza I; → Salomon (1); → Władysław I Święty

C. 121

Hoc dicto castra moverunt et descenderunt in allodio[a], quod dicitur Zymgota[b]. Mons autem quidam nomine[c] Monorod[d] interiacebat exercitum, et lucescente quinta feria volebant preliari[e], sed densissima obscuritas supervenientis nebule eos impedivit. Nocte[f] vero insequenti dextrarios suos per habenas[g] in manibus tenentes[h] ortum solis prestolabantur. In diluculo[i] autem sexte ferie rex ordinatis agminibus suis[j] equitavit trans verticem montis Monorod[k] et precepit salmariis[l], ut in latere eiusdem montis remanerent[m], quatenus hostes videntes turmas illorum, non [n-n] sarcinas, sed in presidio[o] [p-]constitutos esse[-p] putarent. [q-]Vyd[r] autem dicebat: "Statim ut exercitum nostrum viderint, fugient[-s]". Sed et duces summo[t] mane suas acies ordinaverunt. [u-]Cumque Ladizlaus[v] se armaret[w], in terram se prostravit et omnipotentis Dei clementiam postulavit et Beato Martino votum vovit, ut si Dominus ei victoriam concederet, in eodem loco ecclesiam in honore Beati Martini construeret. Quod et factum est. Et[x] in medio siquidem Bihoriensi[y] agmine, Ladizlaum[z] locato[aa] ex sinistra parte [ab-ab], Otthonem[ac] vero ex dextera constituerunt[ad]. Geysam[ae] vero in Nitriensi[af] ag-

Rozdz. 121[158]

Po powyższej rozmowie zwinęli obóz i zatrzymali się w posiadłości zwanej Cinkota. Pewna góra o nazwie Mogyoród rozdzielała armie, a kiedy o czwartkowym świcie zapragnęli walczyć, powstrzymała ich bardzo gęsta ciemność nadciągającej chmury. Następnej nocy, trzymając w dłoniach wodze swych rumaków, wyczekiwali świtu. O piątkowym brzasku król ustawiwszy swoje oddziały, przebył konno szczyt góry Mogyoród i nakazał ludziom z zaopatrzenia, aby pozostali po tej stronie góry, albowiem wrogowie tak długo, jak będą widzieć ich oddziały, nie będą myśleć, że to tabory, lecz wojsko gotowe do walki. Vid zaś powiedział: „Natychmiast, jak ujrzą nasze wojsko, umkną". Ale książęta bladym świtem ustawili swe oddziały. Władysław, wdziawszy zbroję, padł na ziemię i poprosił o łaskę Wszechmocnego Boga; złożył też obietnicę błogosławionemu Marcinowi, że jeśli Bóg da mu zwycięstwo, w miejscu tym wybuduje kościół pod wezwaniem błogosławionego Marcina. Tak też się stało. Władysław z centralnym oddziałem z Biharu znajdował się na lewym, zaś Otton na prawym skrzydle. Gejza z oddziałem z Nitry ustawił się w cen-

mine in medio collocaverunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservaverunt[ag]. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui[ah] inferiori loco erat, videbatur elevatior[ai] cunctis exercitibus Salomonis. Quo viso dixit Erney[aj] ad comitem Vyd[ak]: "Mirum est, si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non dimisissent; sed puto, ut ipsi proposuerunt vincere sive mori"[-al]. Dux autem Ladizlaus[am] ante exercitum suum super arduum equum [an-]residens gratia[-an] exortandi suos[ao] et animandi [ap-]in girum[-ap] flexit abenas[aq]. Cumque [ar-ar]tetigisset veprem[as] lancea[at], quedam hermelina[au] albissima mirum in modum lancee eius insedit et super ipsam discurrendo in sinum [av-]eius usque[-av] devenit. Cum autem commissum esset[aw] prelium, [ax-]comes Vyd[-ax] et Bachienses[ay] in primo ictu a Bohemis miserabiliter sunt prostrati. Ladizlaus[az] autem dux commutaverat signa [ba-]sua[bb] cum vexillo [bc-]ducis[-bd] Geyse[-be] [bf-bf] [bg-]ea intentione[bh], quod Salomon[bi] audacius invaderet[bj] illud agmen, in quo signa Geyse[-bk] gestabantur, putans esse agmen Geyse, quem nuper devicerat. Dux autem[bl] Ladizlaus[bm] affectabat custodire fratrem suum Geysam ducem[bn] ab insultu Salomonis[bo] et ideo primos impetus belli in se maluit[bp] expediri. Rex itaque cum venisset ad agmen Ladizlai[bq], ipso cognito timore eius perterritus precepit signiferis declinare agmina[br] [bs-]super agmina[-bs] [bt-]ducis Geyse[-bt]. Ladizlaus[bu] autem videns regem pre timore divertisse a se, ipse primus[bv] omnium irruit super agmina regis, cunctique[bw] milites sui impetum fecerunt super eum a tergo. Sed et ex adverso[bx] [by-]Geysa dux[-by] cum suis acriter invasit eosdem. Milites

trum. Szyk zaś po obu stronach składał się z trzech jednostek w linii, głębokich na trzy [szeregi], z czwartą linią jako rezerwą. Kiedy król zszedł z góry, wojsko Gejzy, stojące niżej, wydawało się wyższe niż całe wojsko Salomona. Widząc to, rzekł Ernyei do komesa Vida: „Zdziwię się, jeśli te oddziały umkną przed naszym obliczem, ponieważ ich tyły opierają się o Dunaj; sądzę raczej, że świadomie postanowili zwyciężyć lub umrzeć". Książę zaś Władysław, siedząc na trudnym do okiełznania koniu, popuścił wodze i wysforował się przed szereg wojska, by napełnić swoich żołnierzy odwagą i animuszem. Gdy poruszył krzak lancą – rzecz niesłychana – wyskoczył najczystszej bieli gronostaj, usiadł na lancy, a następnie pomknął i skrył się pod ubraniem. Kiedy bitwa się rozpoczęła, w pierwszym uderzeniu komes Vid i ludzie z Bácsu zostali mocno zepchnięci przez Czechów. Książę Władysław tymczasem zamienił swoje znaki ze sztandarem księcia Gejzy, aby król Salomon zaatakował śmielej jego oddział, w którym będą trzymane znaki Gejzy, sądząc, że to właśnie oddział Gejzy, którego ostatnio pokonał. Książę Władysław pragnął bowiem chronić brata swego, księcia Gejzę, przed atakiem Salomona i dlatego chciał przyjąć na siebie siłę pierwszego uderzenia. I tak, gdy król dotarł do oddziału Władysława, to rozpoznawszy go, przejęty strachem rozkazał chorążemu skierować własne oddziały na te księcia Gejzy. Władysław zaś, widząc, że król w panice oddala się od niego, jako pierwszy ze wszystkich rzucił się na oddziały królewskie, a wszyscy żołnierze podążyli jego śladem. Z drugiej strony również książę Gejza ze swoimi z zaciekło-

autem Ladizlai[bz] agmina Salamonis[ca], tamquam in cortinis [cb-]retro respicientia[-cb], terribili tinnitu[cc] gladiorum sauciata[cd] in morte concluserunt[ce] crudeli. Sed [cf-cf] ex[cg] transverso[ch] milites Geyse pocula dire mortis eisdem[ci] propinarunt[cj]. Ceduntur[ck] Theutonici[cl], fugiunt Latini, locumque[cm] fuge non inveniunt[cn] et cadunt ante Hungaros[co], ut boves in maccello [cp-cp]. Rex autem Salomon fere omnibus suis interfectis aufugit et[cq] in Zygetfeu[cr] Danubium transiens cum Opus Martini filio venit tandem in Musun[cs] ad matrem [ct-ct] et uxorem. Persecutusque est eum [cu-]et suos exercitus ducum[-cu] a[cv] mane usque ad vesperam[cw]. In prefato namque prelio[cx] non solum Teutonici[cy] aut Latini ceciderunt, sed maior pars militie regni[cz] Hungarie[da] dicitur corruisse.

SRH, s. 388 v. 21–30, s. 389 v. 1–35, s. 390 v. 1–28, s. 391 v. 1–7; CEU, ss. 222–226.

ścią uderzył. Żołnierze Władysława ze strasznym dźwiękiem mieczy wyrżnęli do krwawego szczętu oddziały Salomona niczym bydło bezradnie patrzące z zagrody. Także na skrzydle żołnierze Gejzy dali im się napić z pucharu ponurej śmierci. Ustępują Niemcy, uciekają Romanie, a nie znajdując możliwości ucieczki, padają przed Węgrami niczym woły w rzeźni. Król Salomon zaś straciwszy prawie wszystkich swoich ludzi, wymknął się i przekroczył Dunaj w Szigetfő; wraz z Oposem, synem Marcina, dotarł w końcu do matki i żony w Mosonie. Wojsko książąt ścigało go i jego ludzi od świtu do zmierzchu. Natomiast w powyższej bitwie, jak się sądzi, zginęli nie tylko Niemcy czy Romanie, ale także większa część armii króla Węgier.

[a] *S* lodio. [b] *A* Zyngota; *B, D* Zyngotha; *R* Zungotha; *S* Zingota; *V2* in Zymkotha; *V3* Zynigota; *V4* Zymkota; *V5* Zyncota. [c] *R brak*; *S* qui dicitur. [d] *B, D* Monyorod; *R* Moniorod; *V2, V4* Monyoroth; *V3* Monoroth. [e] *V3, V4* pugnare. [f] *V3* rex. [g] *R* abenas. [h] *B, D* tenebant et. [i] *A* diculo. [j] *D brak*. [k] *B, D, V2, V4, V5* Monyorod. [l] *S* salmonariis; *V3* salinariis. [m] *D* permanerent; *S* remaneret. [n-n] *V3* in. [o] *V3* predio. [p-p] *R* esse constitutos. [q-s] *A, B, D, R, S brak*. [r] *V4, V5* Vid. [s] *V2* fugierent. [t] *S* supremo. [u-al] *A, B, D, R, S brak*. [v] *V2, V3, V5* Ladislaus. [w] *V2, V3* armavit. [x] *V4 brak*. [y] *V5* Byhoriensi. [z] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic); V2, V3, V5* Ladislaum; *V4 [recte]* Ladizlao. [aa] *V4 brak*. [ab-ab] *V4* locato. [ac] *V2* Octhonem; *V3* Othonem. [ad] *V3* constituerent. [ae] *V3* Geyzam. [af] *V5* Nytriensi. [ag] *V4* constituerunt. [ah] *V5* que. [ai] *Tak V4, CEU*; *V, V2, V3, V5, SRH (S, V)* elevantior. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [aj] *V3, V4* Ernei. [ak] *V3, V4* Vid. [am] *V2, V3, V5* Ladislaus. [an-an] *R brak*. [ao] *V4* socios. [ap-ap] *V2* nigrum. [aq] *R* habenas. [ar-ar] *S* autem commissum esset prelium. Vyd comes Bachiensis in primo ictu. [as] *B, D* vepres; *S* neprem. [at] *S* lanceam. [au] *R* ermellina. [av-av] *V3* usque eius. [aw] *V4* est. [ax] *A* Wyd; *R* Wid; *B, D, S, V3, V4, V5* Vid. [ax-ax] *A* Wyd comes; *R* Wid comes; *B, D, S* Vid comes. [ay] *R* Wachyenses; *S* Bacchienses; *V5* Bacienses. [az] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [ba-bd] *V3 brak*. [bb] *B, D, R brak*. [be] *S* Geyche. [bc-be] *R* Geyse ducis. [bf-bf] *B, D* sua. [bg-bk] *S brak*. [bh] *V2* interiectione. [bi] *D* Salamon. [bj] *V5* non vaderet. [bl] *A, S* vero; *B, D* enim. [bm] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [bn] *V4 brak*. [bo] *S* Salamonis. [bp] *B, D, V4* voluit. [bq] *S, V2, V3, V5* Ladislai. [br] *A, B, D, R, S* labia. [bs-bs] *V2 brak*. [bt-bt] *A, B, D, R, S* Geyse ducis. [bu] *S, V3, V5* Ladislaus. [bv] *B, D* primitus. [bw] *V3* cumque. [bx] *S* averso. [by-by] *V5* dux Geysa. [bz] *S, V2, V3, V5* Ladislai. [ca] *A, D, CEU* Salomonis. [cb-cb] *S* retrospicientia. [cc] *V3* tumultu. [cd] *B, D brak*. [ce] *Tak B, D, CEU*; *V3* acclusit; *A, R, S, V, V2, V4, V5, SRH (S, V)* conclusit. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [cf-cf] *A, B, D, S* et. [cg] *V3* et. [ch] *B, D* adverso. [ci] *V3* eiusdem. [cj] *A* propinabant. [ck] *V5* Creduntur. [cl] *A, B, D, R, V3, V4, V5* Teutonici. [cm] *A* locum. [cn] *V4* invenerunt. [co] *A* Vngaros. [cp-cp] *D* etc. [*In rubro*]

De fuga et expulsione regis Salomonis. [cq] *R, S brak*. [cr] *A* Scyguetfeu; *B, D* Zigethfeu; *R, V2, V5* Zigethfew; *S* Sciguetfeu; *V3* Zygethfu; *V4* Zygethfw. [cs] *S* Musum; *V4* Muson. [ct-ct] *A, R, S* suam. [cu] *V2 brak*. [cu-cu] *B, D* exercitus ducum et suos. [cv] *S* ad. [cw] *V5* vesperas. [cx] *V5* predio. [cy] *S* Theutonici; *V4* Teutunici. [cz] *V4 brak*. [da] *A* Vngarie.

P r z y p i s y:
158 Treści rozdziału w skrócie znajdujemy w *Kronice Szymona z Kézy*, rozdz. 60, zob. wyżej, ss. 138–139. Znowu *Kronika obrazkowa* zawiera tu obszerną interpolację.

→ Anastazja; → Bács; → Bátor Opos; → Bihar; → Cinkota; → Czechy, Czesi; → Dunaj; → Ernyei; → Gejza I; → Judyta; → Mogyoród; → Moson; → Niemcy; → Nitra; → Otto I Piękny; → Romanie; → Salomon (1); → Szigetfő; → Vid; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Żupan

C. 122

Duces autem Geysa et Ladizlaus[a] triumpho victorie[b] divinitus sublimati super cadavera interfectorum Deo ter laudes proclamaverunt. Dux autem Ladizlaus[c], sicut erat semper[d] eximie pietatis, videns[e] tot milia interfectorum, quamvis inimici eius fuissent[f], [g-]qui occisi erant[-g], tamen commota sunt omnia viscera eius super illos[h], et flevit[i] eos[j] amare [k-]scindens sibi genas et capillos planctu magno, tanquam[-k] mater in[l] funere filiorum. [m-]Postea de spoliis eorum[n] constructa est ecclesia de Monorod[-o]. Marchart[p] vero dux Teutonicorum[q] et Sentepolug[r] dux Bohemorum[s] capti sunt, militibus suis interfectis et ipsis graviter vulneratis. [t-]Cumque Ladizlaus[u] perambularet gemens in cadaveribus mortuorum, videns cadavera[v] Erney comitis statim de equo prosiliit et ipsum amlexatus[w] est, cui flens dicebat: "Erney comes, pacis amator, doleo super te, quasi super fratrem meum, quia cor tuum [x-]et consilium tuum[-x] pace plenum erat". Quem[y] manu propria levans osculatus est eum precepitque militibus suis, ut eum Bacie[z] honorifice sepelirent. Cumque idem Ladizlaus[aa] ex alia parte ambularet, vidit cadaver Vyd[ab] et

Rozdz. 122[159]

Przeto książęta Gejza i Władysław, uniesieni w triumfie zesłanego przez Boga zwycięstwa, nad trupami zabitych trzykrotnie pochwalili Boga. Zaś książę Władysław, który zawsze przejawiał wyjątkową pobożność, widząc tyle tysięcy zabitych, chociaż byli jego wrogami, to 'poruszyły się wszystkie jego wnętrzności'[160] z ich powodu. Opłakiwał ich w wielkim żalu, dotkliwie raniąc sobie policzki i rozpuszczając włosy niczym matka na pogrzebie synów. Później z łupów po nich zbudowano kościół w Mogyoród. Pojmano zaś Markwarta, księcia Niemców, i Świętopełka, księcia Czechów, po tym, jak ich żołnierze zginęli, a oni sami zostali ciężko ranni. Gdy Władysław, wzdychając, krążył wśród ciał zabitych, ujrzał ciało żupana Ernyeia; natychmiast zeskoczył z konia, objął je i płacząc rzekł: „Żupanie Ernyeiu, miłośniku pokoju, boleję nad tobą, jakbyś był moim bratem, albowiem twoje serce i rozum były pełne pokoju". Podniósł go własnymi rękoma, całując, i nakazał swym żołnierzom, aby pochowali go z honorami w Vácu. Kiedy zaś tenże Władysław krążył w innej części pola bitwy, spostrzegł ciało Vida i rzekł:

ait: “Doleo super morte tua, quamvis nobis semper inimicus fuisses; utinam vixisses et conversus fuisses et pacem inter nos firmasses. Sed miror, quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum volebas, nec de propagine[ac], quare coronam optabas? Video nunc, quia cor, quod ad ducatum anhelabat, lancea perforatum iacet[ad], et caput, quod coronam optabat, gladio scissum[ae] est”. Sed et ipsum sepelire precepit[af]. Milites ergo Geyse et Ladizlai[ag], qui consilio Vid[ah] in bello de morte fratrum vel filiorum amaritudine conplexi fuerant, statim de equo[ai] descenderunt et pectus cultello[aj] scindentes ad oculos suos diverterunt, et terram in[ak] oculos eius[al] proicientes dixerunt: “Numquam oculi tui rebus et nobilitate satiati sunt, nunc autem oculos tuos et pectus terra satiet”[-am]. Dux autem Bohemorum[an] Ottho[ao], qui animam suam pro [ap-]eis posuerat, copiose remuneratus repatriavit[-ap].

„Boleję nad twoją śmiercią, chociaż byłeś zawsze naszym wrogiem. Wolałbym, żebyś żył, zmienił się i zawarł z nami pokój. Dziwię się jednak, że nie będąc książęcego rodu, tak pragnąłeś księstwa; nie mając szlachetnego pochodzenia, chciałeś korony. Widzę teraz, że serce, które garnęło się do księstwa, jest przebite lancą; że głowa, co chciała korony, jest przecięta mieczem”. Ale i jego polecił pochować. Żołnierze wszakże Gejzy i Władysława, złamani tym, że ich bracia czy synowie zginęli w wojnie ustawionej przez Vida, szybko zsiedli z koni, przecięli pierś sztyletem i odwrócili ją ku swym oczom, nasypali też ziemi w jego oczy, mówiąc: „Twoje oczy nigdy nie były syte godności i bogactwa, więc teraz twoimi oczyma i piersią nasyci się ziemia”. Książę Czechów Otton, który życie swoje dla nich położył na szali, bogato wynagrodzony wrócił do siebie.

SRH, s. 391 v. 8–21, s. 392 v. 1–36, s. 393 v. 1–13; CEU, ss. 226–228.

[a] *S, V2, V3* Ladislaus. [b] *V4 brak*. [c] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [d] *V4 brak*. [e] *V3* videbat. [f] *V3* essent. [g-g] *B, D brak*. [h] *V5* eos. [i] *B* deflevit. [j] *V5* illos. [k-k] *V4 brak*. [l] *V5* et. [m-o] *A brak*. [n] *B, D, R, S* illorum. [o] *S* Monarod; *B, D, V2, V4, V5* Monyorod. [p] *A* Marhack; *R* Marchard; *S* Marhart; *V2, V5* Marchat; *V3* Machart; *V4* Marcharth. [q] *S, V2* Theutonicorum; *V4* Teutunicorum. [r] *A* Zentepolug; *B, R* Zuetepolug; *D* Suetepolug; *V3* Santepolug; *V4* Sentapolug. [s] *B, D* Sclavorum. *Zamiana Czechów na Słowian [Słowaków?] w obu piętnastowiecznych przekazach [przy czym D powstał na Poważu] jest znamienna*. [t-am] *A, B, D, R, S brak*. [u] *V2, V3, V5* Ladislaus. [v] *CEU* cadaver. [w] *V3, V4* amplexus. [x-x] *V3 brak*. [y] *V5* Que. [z] *V2* Wacie; *V3, V4, V5* Bachie; *CEU* <W>acie. [aa] *V3, V5* Ladislaus; *V4* Ladizlaus dux. [ab] *V3, V4* Vid. [ac] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. *V3* propagine regum. [ad] *V4* est. [ae] *V3* abscissum. [af] *V4* fecit. [ag] *V2, V3, V5* Ladislai. [ah] *V2* Vyd; *V5* Wyd. [ai] *V4* equis. [aj] *V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* cutello. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. *CEU* cu<l>tello. [ak] *V3 brak*. [al] *V3, V4* suos. [an] *A, B, D, R, S brak*. [ao] *A, B, D, R* Otto; *S, V2* Octo. [ap-ap] *A, B, D, R, S* amicis posuerat, copiosissime remuneratos a ducibus repatriavit.

P r z y p i s y:

159 Rozdział, którego treści znajdujemy też w skrótowym przedstawieniu rozdz. 60 *Kroniki Szymona z Kézy* (por. wyżej, ss. 138–139), zawiera obok tekstu wspólnego obu redakcji *Kompozycji* obszerną interpolację *Kroniki obrazkowej*.

160 Gen. 43.30.

→ Czechy, Czesi; → Ducatus; → Ernyei; → Gejza I; → Markwart; → Mogyoród; → Niemcy; → Otto I Piękny; → Słowianie; → Świętopełk (2); → Vác; → Vid; → Władysław I Święty; → Żupan

C. 123

[a-]Cumque Salomon venisset ad Musun[b], videns mater eius, flevit super eum, sicut debet super unicum filium suum, qui [c-c] tantis bonis [d-]a Deo[-d] privatus fuerat et increpabat dicens: "Fili karissime, nunquam consilium meum audisti, nec consilium Erney[e], nec consilium aliorum fidelium tuorum, sed semper acquiescebas consilio Vyd[f] et ecce[g] destruxisti te et tuos! Nonne semper laudavi et dixi, quod sufficit[h] tibi corona Hungarie et ut dares [i-]ducatum in pace[-i] fratribus tuis. Nunc autem Vyd[j] dux esse non potuit, nec tu amplius coronaberis". Quo audito rex iratus voluit matrem suam in faciem[k] percultere, cuius manum uxor sua retinuit[-l]. Iam enim cognoverat rex Salomon, quod non auxiliaretur ei[m] Dominus in bello, et[n] in eadem nocte collegit se festinanter in Musun[o] et Poson, que castra iam pridem muniverat. Matrem quoque et uxorem suam, quando in prelium ivit, illic reliquerat: ob quam causam victus in prelio, ob timorem ducum ibi se recepit.

SRH, s. 393 v. 14–35, s. 394 v. 1–5;
CEU, ss. 228–230.

Rozdz. 123[161]

Kiedy Salomon przybył do Mosonu, matka wybuchnęła płaczem na jego widok, słusznie zresztą; nad swoim jedynym synem, który przez Boga pozbawiony został tak wielkiego dobra, i odezwała się z płaczem: „Synu najdroższy, nie słuchałeś nigdy moich rad, ani rad Ernyeia, ani rad pozostałych, wiernych tobie ludzi, ale zawsze byłeś posłuszny radom Vida i tak oto zniszczyłeś siebie i swoich ludzi. Czyż nigdy nie podkreślałam i nie mówiłam, że powinna tobie wystarczyć korona Węgier, a księstwo powinieneś dać, w imię pokoju, twoim braciom. Teraz zaś ani Vid nie zdoła być księciem, ani ty nie utrzymasz korony". Usłyszawszy to, król się rozgniewał i chciał uderzyć matkę w twarz, ale rękę powstrzymała jego żona. W tym momencie król Salomon zrozumiał, 'że Pan nie pomógł mu'[162] w wojnie i tej samej nocy wyruszył pospiesznie do Mosonu[163] i Pożonia, które to zamki wcześniej ufortyfikował. Matkę zaś i żonę pozostawił tam, gdzie wcześniej, gdy wyruszył do bitwy. Tak oto, pokonany w bitwie, ze strachu przed książętami ruszył dalej.

[a-l] *A, B, D, R, S brak*. [b] *V4, V5* Muson. [c-c] *V4* adeo. [d-d] *V4 brak*. [e] *V3, V4* Ernei. [f] *V3, V4* Vid; *V5* Wyd. [g] *V4 brak*. [h] *V5* sufficiet. [i-i] *V4* in pace ducatum. [j] *V3, V4* Vid. [k] *V3* facie. [m] *V3* sibi. [n] *V4 brak*. [o] *S* Musum; *V4, V5* Muson.

Przypisy:

161 Rozdział o ucieczce Salomona w *Kronice obrazkowej* znowu zawiera obszerną interpolację.

162 2 Kron. 26.15.

163 Powtórzenie wynikłe z kontaminacji różnych tradycji.

→ Anastazja; → Ducatus; → Ernyei; → Judyta; → Moson; → Pożoń; → Salomon (1); → Vid; → Węgry

C. 125

Eo tempore[a] Bisseni[b] [c-]unanimiter rogaverunt[-c] regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus[d] regis[e] Salomonis omnino cohercerent, ita quod nec auderet exire de Musun[f] et Poson ad temptandam[g] Hungariam[h]. Rex autem Geysa se petitioni eorum condescensurum[i] promisit, si ipsi hoc, quod promiserunt[j], adimplerent. Bisseni[k] itaque cum principe eorum Zultan[l] nomine equitaverunt super regem Salomonem. [m-m] Cum autem venissent ad conflictum, Bisseni[n] fugierunt[o] a facie Salomonis sicut fluit[p] cera a facie ignis, et multis ex eis interfectis [q-]alios[r] in stagno[-s] Ferteu[t] submersis[u], pauci cum Zultan[v] [w-]fugiendo evaserunt[-w].

SRH, s. 395 v. 9–18, s. 396 v. 21–26;
CEU, ss. 232–234

Rozdz. 125[164]

W tym czasie Pieczyngowie jednomyślnie zwrócili się do króla Gejzy z propozycją, że jeśli da im wolność, to oni zatrzymają każdy atak króla Salomona tak, że nie odważy się wyjść z Mosonu i Pożonia, by nękać Węgry. Król Gejza obiecał, że spełni ich prośbę, jeśli oni też wypełnią to, co obiecali. I tak oto Pieczyngowie ze swoim wodzem imieniem Zoltán wyruszyli na króla Salomona. Gdy doszło do walki, Pieczyngowie uciekli w obliczu Salomona niczym ‘wosk, płynący w obliczu ognia’[165]; wielu spośród nich zostało zabitych, inni utonęli w bagnie Fertő, a tylko nieliczni ocaleli, uciekając z Zoltánem.

[a] *V3* quem. [b] *B, D* Besseni. [c-c] *V3, V4* rogaverunt unanimiter. [d] *A* insultum. [e] *V4 brak.* [f] *V4, V5* Muson. [g] *S, SRH (S, V)* deprecandam. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. *A, B, D, R* depredendam. [h] *A* Vngariam. [i] *S* condensensurum. [j] *A, B, D, R, S, V4, V5* promiserant. [k] *A* Bysseni; *B, D* Besseni. [l] *A, B, D, R, S* Zolta. [m-m] *W Kronice obrazkowej następuje opowiadanie o pomocy udzielonej Salomonowi przez margrabiów niemieckich.* [n] *B, D* Besseni. [o] *A, B, D, R, S* fugerunt. [p] *R* fluit; *B, D, S, V2 brak.* [q-s] *A, B, D, R, S* et in stagnum. [r] *V4* aliis. [t] *R* Fertev; *S* Ferteus; *V2* Ferrem; *V3* Ferteo; *V4* Ferten. [u] *S* ubi versis. [v] *A, B, D, R, S* Zolta. [w-w] *V3* fugierunt. *W Kronice obrazkowej następuje tekst o tym, jak Salomon nie zapłacił margrabiom za pomoc.*

Przypisy:

164 W rozdziale o najeździe Pieczyngów, osiadłych w drugiej połowie XI w. na zachodnich Węgrzech jako strażnicy granic (*custodes confiniorum*, *ewri*) na Salomona opuszczamy interpolacje *Kroniki obrazkowej* opowiadające o poparciu Salomona przez margrabiów niemieckich, podajemy zatem wersję *Kroniki budzińskiej*.

165 Ps 67.2, Mich. 1.4.

→ Fertő; → Gejza I; → Moson; → Pieczyngowie; → Pożoń; → Salomon (1); → Węgry; → Zoltán (1)

C. 126. [a-]Adventus[b] imperatoris[-c]

Postea[d] autem [e-]rex Salomon[-e] metuens Geysam regem et ipsius fratres[f] cum rebus et[g] familia Stiriam[h] introivit

Rozdz. 126. Przybycie cesarza[166]

Następnie król Salomon, obawiając się króla Gejzy i jego braci, przybył z dobytkiem i rodziną do Styrii i, umieściw-

et in claustro Agmund[i] matre et uxore derelictis[j] in Musun[k] est reversus volens collecto exercitu invadere [l-]fratres suos[-l]. Cumque de die in diem Salomon[m] deficeret, sed illorum processus reciperet felicia incrementa [n-n], confusus ad cesarem direxit gressus suos [o-o], ut ei auxilium tribueret in Hungariam revertendi. Et licet pecuniam dedisset affluenter pro militibus solidandis. Theutonici[p] tamen[q] et Latini cum ipso ob metum non venerunt Hungarorum[r].

SRH, s. 397 v. 12–26; CEU, ss. 234–236.

szy matkę oraz żonę w klasztorze Admont, powrócił do Mosonu, zamierzając po zebraniu wojska zaatakować swoich braci. Ponieważ z dnia na dzień sytuacja Salomona się pogarszała, a działanie tamtych przynosiło szczęśliwe owoce, przygnębiony zwrócił swe kroki ku cesarzowi, jakoby ten był mu winien pomocy w powrocie na Węgry. Ale chociaż cesarz dał dużo pieniędzy, by wynająć żołnierzy, to jednak ani Niemcy, ani Romanie ze strachu przed Węgrami nie poszli z Salomonem[167].

[a-c] *V4* De recessu Salomonis in Teutoniam et de adventu imperatoris. *A, B, D, R, S brak*. [b] *V3* De adwentu. [c] *V5* imperatoris sequitur. [d] *S* Preterea. [e-e] *R* Salomon rex. [f] *A, B, D, R, S* fratrem. [g] *S brak*. [h] *A* Styriam; *S* Istriam. *Odmianka S wynika ze znajomości fałszywej tradycji, że Salomon ostatnie lata życia miał spędzić świątobliwie w Istrii. Zob. niżej, rozdz. 136, s. 330 i Kronika Szymona z Kézy, rozdz. 61, ss. 139–140*. [i] *A* Augmund. [j] *B, D* relictis. [k] *S* Musum; *V3, V5* Muson. [l-l] *A, B, R, S* ambos fratres; *D* ambos fratres suos. [m] *S* Salamoni. [n-n] *S* felicia. [o-o] *B, D* requirens eum. [p] *B, D, R, V3, V5* Teutonci; *V4* Teutunici. [q] *V5* autem. [r] *A* Vngarorum.

P r z y p i s y:

166 Z rozdziału opisującego starania Salomona o cesarskie wsparcie przytaczamy część wspólną obu redakcjom *Kompozycji*, gdzie wspomina się o schronieniu rodziny Salomona w styryjskim klasztorze Agmond, pomijamy natomiast przytoczoną tylko w *Kronice obrazkowej* argumentację Salomona, że objęcie tronu przez Gejzę narusza prawa cesarza do ustanawiania władców, pochodzącą od kronikarza – legitymisty. Do tej przemowy nawiązuje kolejny rozdział. Treści w skrócie podaje też *Kronika Szymona z Kézy*, rozdz. 61, zob. wyżej, ss. 139–140.

167 Następuje w *Kronice obrazkowej* wspomniany wyżej „legitymistyczny" fragment o prawach cesarza do Węgier.

→ Admont; → Anastazja; → Gejza I; → Henryk IV; → Istria; → Judyta; → Lampert (2); → Moson; → Niemcy; → Romanie; → Salomon (1); → Styria; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 127

[a-]Hiis igitur verbis imperator motus[-a] cum magno exercitu intravit[b] Hungariam. Alimentum vero ad usum[c] sui exercitus [d-d] habunde navigio ferebatur[e] in Danubio [f-f]. Cumque[g] venisset imperator ad flumen[h] Wag[i], Salomon acceptis tribus agminibus equitavit de Sempte[j] super Nitriam[k].

Rozdz. 127

Poruszony tymi słowami, cesarz z wielkim wojskiem wkroczył na Węgry. Flota na Dunaju zabezpieczała pod dostatkiem żywności dla jego wojska. Kiedy imperator dotarł nad rzekę Wag, Salomon z trzema oddziałami wyruszył konno z Sempte do Nitry. Wyszli mu na-

Exeuntes autem iuvenes [l-l] confligebant secum, nunc hiis nunc illis fugientibus et diu vulnere certantibus. Opus [m-m] miles electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruit super[n] portam civitatis et unum de pugnantibus fulminavit. Nitrienses[o] vero de morte socii sui turbati acriter ingemebant, in Opus iaculantes lanceas[p] dextrarium[q] eius[r] interfecerunt. Ipse autem[s] fortiter eis resistens[t] illesus evasit. Inde ergo revertentes Theutonici[u] narrabant [v-]imperatori audaciam[-v] Opus et incredibilem[w] eius potentiam in prelio. Imperator autem[x] accersito[y] eo magnis eum[z] laudibus commendavit et [aa-]verbis dulcibus[-aa] gratificavit. Quesivitque[ab] a Salomone, si apud Geysam et [ac-ac] Ladizlaum[ad] essent multi tam boni milites? Salomon autem intendens laudare Hungaros[ae] inpremeditate[af] respondit: "Multi sunt", inquiens, "etiam multo meliores". Cui imperator: "Si ita est, talibus militibus repugnantibus non recuperabis regnum".

SRH, s. 398 v. 22–28, s. 399 v. 1–16;
CEU, s. 236.

przeciw młodzieńcy, walczono ze sobą i raz jedni, raz drudzy ustępowali, ale długo nikt nie został ranny. Opos, najznakomitszy spośród żołnierzy, siedząc na swoim rumaku, ruszył na bramę miasta i zadał cios jednemu z walczących. Mieszkańcy Nitry, zszokowani śmiercią swego towarzysza, gorzko zapłakali i miotając włócznie w Oposa, zabili jego konia. On sam wszakże dzielnie im się opierając, wycofał się nietknięty. Wróciwszy stamtąd Niemcy opowiadali imperatorowi o śmiałości Oposa i jego niewiarygodnych umiejętnościach bojowych. Imperator przyjął go więc osobiście, wypowiedział doń słowa pochwały i wynagrodził uprzejmą rozmową. Zapytał się przy tym Salomona, czy u Gejzy i Władysława jest wielu tak dobrych żołnierzy? Salomon zaś, z zamiarem pochwalenia Węgrów, odezwał się bez namysłu: „Wielu jest, a nawet o wiele lepszych". Na to imperator: „Jeśli tak jest, to przy oporze takich żołnierzy nie odzyskasz królestwa".

[a-a] *A, B, D, R, S* Imperator ergo verbis Salamonis permotus. [b] *S* introivit; *B, D* intravit in. [c] *S brak*; *V2* adversum. [d-d] *D* sui. [e] *R, S* ferebantur. [f-f] *B, D* et alia necessaria copiose. [g] *B, D* Cum. [h] *V3, V4* fluvium. [i] *A, V5* Wagh; *B, S* Uag; *V3* Vag. [j] *A* Symte; *B, D* Semte; *R* Semche; *S* Sympte. [k] *S* Nitram. [l-l] *B, D* et. [m-m] *V4* autem. [n] *B, D, S* in. [o] *S* Niterenses. [p] *V4 brak*. [q] *A* textrarium. [r] *V4, V5* suum. [s] *R* vero. [t] *R* resistentes. [u] *A, B, D, R, V3, V4, V5* Teutonici. [v-v] *A* audaciam imperatori. [w] *V2, V3* incredibile. [x] *R brak*. [y] *V5* accerso. [z] *B, D brak*. [aa-aa] *V4* dulcibus verbis. [ab] *B, D* Quesivit itaque; *R* Quesivit. [ac-ac] *V4* Sanctum. [ad] *S, V2, V3, V5* Ladislaum. [ae] *A* Vngaros. [af] *A, B, D, R, S* immediate.

→ Bátor Opos; → Dunaj; → Gejza I; → Henryk IV; → Niemcy; → Nitra; → Salomon (1); → Sempte; → Wag; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 129. [a-]Fugit Salomon[-a]

At rex Salomon spe fraudatus[b] gemebundas ac mestus collegit[c] se in Poson. Confortatumque[d] est regnum in manu

Rozdz. 129. Salomon ucieka

Król Salomon, pozbawiony nadziei, zapłakany i pogrążony w smutku, udał się do Pożonia. 'Królestwo utwierdziło

[e-]Geyse regis[-e], et ex[f] eo tempore [g-]vocatus[h] est[-i j-]Magnus rex[-j]. [k-]Ducatumque dedit fratri suo Ladizlao[-k]. Dux autem Ladizlaus[l] obsedit castrum[m] Poson multis diebus. [n-]Milites vero Salomonis de castro exiebant et cum militibus Ladizlai[o] decertabant. Salomon autem et Ladizlaus[p] aliquando[q] exiebant signa sua cambientes et velut milites pugnabant. Contigit autem, ut Ladizlaus[r] in meridionali silentio ad castrum veniret. Vidit autem Salomon venientem, mutatis armis ignorabiliter exivit ad eum, sed nec eum Ladizlaus[s] agnoscebat. Milites vero[t] Salomonis super castra sedentes illos aspiciebant; putabatque Salomon illum esse servientem et propterea iverat decertare cum illo. Statimque cum ad eum venisset et faciem eius respexisset, vidit duos angelos super caput ipsius Ladizlai[u] igneo gladio volantes et inimicos eius minantes. Quo viso Salomon fugit in castrum. Cui milites sui[v] dixerunt: "Domine, quid est hoc, quod vidimus? Nunquam te a duobus vel a[w] tribus [x-x] fugere vidimus. Quid ergo nunc?" Quibus ipse dixit: "Noveritis[y], quod homines non fugissem[z], sed iste[aa] non est homo, quia protegunt eum igneo gladio". Quo audito mirabantur[ab]. Unde ipsum magis timere ceperunt[-ac].

SRH, s. 400 v. 16–25, s. 401 v. 1–35, s. 402 v. 1–8; CEU, ss. 238–240.

się w rękach'[168] króla Gejzy, zwanego odtąd królem Wielkim. Podarował on księstwo bratu swemu, Władysławowi. Ten przez wiele dni oblegał miasto Pożoń, a żołnierze Salomona wypadali z zamku i walczyli z żołnierzami Władysława. Czasami nawet Salomon i Władysław wychodzili, zmieniając swe znaki i walcząc niczym żołnierze. Pewnego razu zdarzyło się, że Władysław przybył pod zamek w ciszy południa. Zauważył go Salomon i wyszedł naprzeciw, ze względu na zmianę zbroi nieświadomy osoby, Władysław podobnie go nie rozpoznał. Żołnierze Salomona zaś, siedząc na murze zamkowym, przyglądali się im, a Salomon sądził, że jego przeciwnik jest zwykłym żołnierzem i dlatego wyszedł, by z nim walczyć. Ale jak tylko zbliżył się do niego i spojrzał w twarz, ujrzał dwa anioły nad głową Władysława unoszące się z ognistym mieczem i grożące jego wrogom. Po tym widoku Salomon uciekł do zamku. Jego żołnierze spytali go: „Panie, co to jest, co widzimy? Nigdy nie widzieliśmy, byś uciekał z powodu dwóch lub trzech, co się teraz stało?". Odpowiedział im: „Wiecie, że nie uciekłbym od ludzi, lecz on nie jest człowiekiem, gdyż chronią go ognistym mieczem". Usłyszawszy to, dziwili się i odtąd obawiali się go jeszcze bardziej[169].

[a-a] *A, B, D, R, S, V3, V4 brak. Zdaniem SRH (S, V) na marginesie w R zanotowano słowa* Doyme neuera. *Brak objaśnienia, w jakim języku jest ta glossa i co oznacza.* [b] *A, B, D, R, S* frustratus. [c] *V3* colligit. [d] *A, B, D, S* Confirmatumque. [e-e] *V3* regis Geyse. [f] *B, D brak.* [g-i] *B, D* inceptum est nomen eius vocari. [h] *V3* notatus. [j-j] *A, B, D, R, S* rex Magnus. [k] *V2, V3, V5* Ladislao. [k-k] *A, B, D, R, S brak.* [l] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [m] *A, B, D, R, S brak.* [n-ac] *A, B, D, R, S brak.* [o] *V2, V3, V5* Ladislai. [p] *V2, V3, V5* Ladislaus. [q] *V2, V3, V4* alioquin. [r] *V2, V3, V5* Ladislaus. [s] *V2, V3, V5* Ladislaus. [t] *V3* enim. [u] *V2, V3, V5* Ladislai. [v] *V4 brak.* [w] *V3, V4, V5 brak.* [x-x] *V5* te. [y] *V3* Novitis. [z] *V3* fugissent. [aa] *V3* ipse. [ab] *V3* mirabiliter.

P r z y p i s y:
168 3 Kr 3.1.
169 Podczas lektury analogie z Attylą nad rzeką Mincium (Mincio), któremu grozili święci mężowie podczas jego spotkania z papieżem Leonem u Pawła Diakona nasuwają się same, a autorem musiał być kronikarz idoneista.

→ Ducatus; → Gejza I; → Pożoń; → Salomon (1); → Władysław I Święty

C. 130

Milites vero[a] [b-]eiusdem Salomonis necessitate[-b] conpellente ad Ladizlaum[c] [d-]veniebant, ipse vero eos ducali liberalitate[e] et[-f] [g-]benignissima largitate[-g] refovebat[h] et[i] ad dominum suum [j-]reverti [k-]libere[-l] permittebat[-m]. Rex autem[n] Magnus eo tempore natale Domini in Zugzard[o] celebravit. Quo petente archiepiscopus[p] Desiderius sollempnem missam celebravit et sermone[q] lucidissimo[r] animum regis delinivit et ad bonum pacis inclinavit. Celebrataque[s] missa [t-t], omnibus[u] rite peractis[v] precepit[w] rex, ut omnes egrederentur preter episcopos et abbates. Tunc rex cum lacrimis prostratus est archiepiscopo et aliis ecclesiasticis personis seu prelatis. Dicebat se pecasse, quia[x] regnum legittime coronati regis occupaverat, promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod ipse coronam iure[y] teneret cum tertia [z-]tamen parte[-z] regni, que[aa] ducatui appropriata erat. Salomon quoque duas partes regni coronatus teneret, quas [ab-ab] [ac-]prius detinebat[-ac]. Episcopi ergo[ad] letas Deo gratias [ae-]egerunt, quia regem Spiritus Sancti gratia[-ae] [af-af] visitatione conpunctum et illustratum esse videbant. Tunc rex Magnus missis nunciis ad regem Salomonem explicavit ei per literas modum pacis pretaxatum. Intercurrentibus[ag] itaque nunciis et super hac re diversis[ah] diversa sentientibus consumptio reconciliationis

Rozdz. 130[170]

Wszakże żołnierze tegoż Salomona przyciśnięci koniecznością, przyszli do Władysława, a on ich pocieszał z książęcą łagodnością i dobroduszną hojnością; pozwolił też, by swobodnie wrócili do swego pana. Król Wielki świętował wówczas Boże Narodzenie w Szekszárdzie. Na jego prośbę abp Dezydery odprawił uroczystą mszę, duszę króla ukoił olśniewającym kazaniem i skłonił ku dobru pokoju. Gdy msza została odprawiona i wszystkie rytuały spełnione, król nakazał, aby wyszli wszyscy poza biskupami i opatami. Wówczas król padł z płaczem przed arcybiskupem, innymi ludźmi Kościoła i prałatami. Mówił, że zgrzeszył, gdyż zajął królestwo legalnie koronowanego króla, i obiecał, że zwróci królestwo Salomonowi po zawarciu pokoju w ten sposób, że on sam, zgodnie z prawem, zatrzymałby koronę z jedną trzecią częścią królestwa, odpowiadającą księstwu, zaś koronowany Salomon zatrzymałby dwie części królestwa, które już wcześniej posiadał. Na to biskupi zaczęli składać Bogu dziękczynienie, ponieważ zrozumieli, że król został dotknięty i oświecony obecnością łaski Ducha Świętego. Wówczas król Wielki wysłał posłów do króla Salomona, wyjaśniając w liście warunki zawarcia pokoju. I tak posłowie krążyli trzykrotnie, ale ze względu na odmienne poglądy w tej sprawie, nie

effectum sortiri non potuit. Interea rex Magnus in gravem egritudinem incidit et VII-o Kalendas Maii [ai-ai] viam[aj] carnis universe [ak-ak] virtutibus adornatus[al] est ingressus. Erat enim fide catholicus[am], Deo devotissimus[an] et princeps Christianissimus. Regnavit autem tribus annis et Vacie[ao] tumulatur[ap] in ecclesia Beate Virginis, quam ipse construxit[aq]. [ar-]In primo etiam anno regni sui validissima fames regnum Hungarie afflixit[-ar].

SRH, s. 402 v. 9–27, s. 403 v. 1–26;
CEU, ss. 240–242.

zdołano się porozumieć i wprowadzić pojednania w życie. Tymczasem król Wielki zapadł na ciężką chorobę i 25 kwietnia, ozdobiony cnotami, wkroczył na drogę właściwą każdej cielesności. Był on zaś wyznania katolickiego, niezwykle oddanym Bogu i bardzo chrześcijańskim księciem. Panował przez trzy lata i został pochowany w Vácu, w kościele błogosławionej Dziewicy, który sam zbudował. W pierwszym roku jego panowania bardzo okrutny głód dotknął królestwo Węgier[171].

[a] *S brak*. [b-b] *A, B, D, R, S* Salamonis, qui necessitudine. [c] *S, V3, V4, V5* Ladislaum. [d-f] *A, B, D, R, S* ducem veniebant, regali liberalitate et sua. [e] *V, V5, SRH (S, V)* libertate. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* liber<ali>tate. [g-g] *B, D* benignitate largissima. [h] *A, B, D, R, S* refovebantur. [i] *S brak*. [j-l] *V4* libere reverti. [k-m] *A, B, D, R, S* libere ire permittebantur. [l] *V2, V3* libenter. [n] *V2 brak*. [o] *A, B, D, S* Zukzard; *V4* Zegzard. [p] *R* archiepiscopis. [q] *V2* sermo. [r] *A, S* lucissimo. [s] *V5* Celebrata itaque. [t-t] *B, D* et. [u] *R* omnibusque. [v] *V3* pactis. [w] *A* precepitque. [x] *V3, V4* qui. [y] *V5* vite. *To typowa pomyłka paleograficzna*. [z-z] *S* parte tamen. [aa] *V3* qui. [ab-ab] *V3* ipse. [ac-ac] *V3* detinebat prius. [ad] *V3, V4* vero. *SRH (S, V), s. 403 przyp. g podaje dwa razy syglę V3*. [ae-ae] *R brak*. [af-af] *A, B, D, R, S* et. [ag] *Tak B, D. A, R, S, V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* Incurrentibus.*SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* In<ter>currentibus. [ah] *V3* divisis. [ai-ai] *A* anno Domini M°LXXVII. [aj] *V5* vita. [ak-ak] *A, B, D, S* vir. [al] *A brak*. [am] *V3* catholica. [an] *V5* ductissimus. [ao] *A* Wacye; *R, V4* Wacie; *S* Uacie. [ap] *V2, V3, V4* tumulatus. [aq] *V5* construxerat; *B* construxit et dotavit; *D* construxit et dotavit etc. [ar] *V2* afflixit etc. [ar-ar] *A, B, D, R, S brak.*

P r z y p i s y:
170 Wiadomości przedstawione w tym rozdziale znajdziemy również w skrótowej postaci w rozdz. 62 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, s. 140.
171 Zdanie to wykazuje cechy zapiski rocznikarskiej.

→ Dezydery (1); → Ducatus; → Gejza I; → Salomon (1); → Szekszárd; → Vác; → Węgry; → Władysław I Święty

C. 131. [a-]Sanctus Ladizlaus coronatur in regem[-a]

Audita vero[b] morte regis Magni convenit universa multitudo [c-]nobilium Hungarie[-c] ad fratrem eius Ladizlaum[d]

Rozdz. 131. Święty Władysław koronowany na króla[172]

Kiedy rozeszła się wieść o śmierci króla Wielkiego, wszyscy możni Węgier zebrali się u brata jego, Władysława. Za

et eum communi [e-e] consensu, parili[f] voto et consona voluntate ad suscipiendum regni gubernaculum concorditer elegerunt, ymo [g-]vere[h] magis[-i] affectuosissimis et instantissimis precibus conpulerunt. Omnes enim noverant ipsum esse vestitum consumatione virtutum, fide catholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum. Emicuit[j] quippe quasi stella matutina in medio nebule, fugans tedia[k] tenebrarum, et quasi luna plena lucet[l] in diebus suis[m], velut[n] etiam sol refulgens, sic[o] effulsit in populo suo; quasi adeps separatus[p] a carne. Et cum leonibus et ursis[q] lusit, quasi cum agnis ovium. Numquid non occidit[r] gygantem[s] et abstulit obprobrium ex[t] Israel? Convertit enim inimicos suos undique et exstirpavit adversarios [u-u]. Erat enim magnus, secundum nomen suum[v] maximum. Nam si ethymologie[w] nominis eius[x] alludamus, Ladizlaus[y], quasi laus divinitus data populo[z] dicitur. Laos[aa] enim populus interpretatur, dosis[ab] autem dans vel datio[ac] sive datum. Prima enim sillaba nominis eius laus est per[ad] paragogen[ae]. [af-]Et quamvis ipsum [ag-]Hungari in regem[-ag] absque voluntate sua elegerunt, nunquam tamen [ah-]in capite suo coronam[-ah] posuit, [ai-]propter quod[-ai] potius[aj] celestem coronam optabat, [ak-]quam terrenam et vivi regis coronam[-ak]. Sed usque legittime coronari et coronam habere noluit[al] in eius animo, ut si firma[am] pax[an] inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet et ipse ducatum haberet[-ao]. Postquam autem divina dispensatione regni [ap-]gubernacula suscepit[-ap], non mundanam[aq] gloriam [ar-]caducam et transitoriam, sed celestem patriam et divinam gloriam[-ar] toto cordis affectu promereri studuit. Semper

powszechną zgodą, równym głosem i wspólną wolą zgodnie wybrali go, by podjął się rządzenia królestwem; więcej nawet: przymusili go pełnymi emocji i ciągłymi prośbami. Powszechnie bowiem wiedziano, że ‘jest on odziany w doskonałość cnót’[173], wyznania katolickiego, wyjątkowej pobożności, trwałej hojności, pełnego szacunku dla innych. Lśnił ‘niczym gwiazda poranna z głębi obłoku’, unikając wstrętnych ciemności i ‘niczym księżyc w pełni jaśnieje w dniach swoich’, jak ‘świecące słońce, tak lśni’ wśród ludu swego[174], ‘niczym tłuszcz oddzielony od mięsa’; ‘bawił się z lwami i niedźwiedziami niczym z jagniętami owiec’. ‘Czyż nie zabił giganta i nie uwolnił Izraela od hańby?’ Zniszczył ‘bowiem wrogów swoich z każdej strony i wykorzenił przeciwników’. Był zaś wielkim, albowiem jego drugie imię było największe. Jeśli natomiast zbadalibyśmy etymologię jego imienia ‘Władysław’, to oznacza ono ‘sława, dana ludowi przez Boga’. ‘Laos’ tłumaczy się bowiem jako ‘lud’, ‘dosis’ jako ‘dawanie’, bądź ‘dar’. A pierwsza sylaba jego imienia to ‘laus’ z dodatkiem[175]. I chociaż Węgrzy wybrali go na swego króla wbrew jego woli, to jednak nigdy nie włożył korony na swoją głowę, ponieważ bardziej pragnął korony niebiańskiej niż ziemskiej żyjącego króla. Do tego stopnia nawet nie chciał być prawnie koronowanym i przyjąć korony, że gdyby tylko możliwy był trwały pokój między nimi, to oddałby królestwo Salomonowi, a sam zadowolił się księstwem. Kiedy zaś z Bożego zrządzenia uchwycił stery królestwa, całym sercem dążył do zasłużenia na niebiańską ojczyznę i boską chwałę, a nie na chwałę ziemską, ulotną

enim timorem Domini pre oculis habuit in omnibus iudiciis suis et maxime in causis criminalibus, ubi[as] ultio sive[at] pena sanguinis[au] [av-av] irrogatur. Divina quidem[aw] inspiratione illustratus sciebat[ax], quod rex non tam[ay] regat, quam regatur. Unde in omnibus iudiciis[az] suis mitigata[ba] legum severitate semper utebatur misericordie lenitate[bb]. Erat enim consolator afflictorum, sublevator oppressorum, pius pater [bc-bc] orphanorum. [bd-]A cunctis enim regnicolis mutato proprio nomine pius rex vocabatur[-bd]. Qui etiam victor honoratus inclitus augustus extitit, non tam nominum proprietate, quam rerum veritate[be]; adauxit enim[bf] rempublicam Hungarie.

SRH, s. 403 v. 27–30, s. 404 v. 1–27, s. 405 v. 1–25, s. 406 v. 1–4; CEU, ss. 242–246.

i przejściową. Zawsze miał przed oczyma bojaźń Bożą, przy wszystkich swoich sądowych decyzjach, a zwłaszcza w sprawach kryminalnych, gdzie wnoszona była także odpłata bądź kara krwi. Będąc oświeconym boskim natchnieniem, wiedział, że król nie tyle rządzi, co jest rządzonym. Stąd, we wszystkich swoich sądowych decyzjach zawsze łagodził surowość praw delikatnością miłosierdzia. Był pocieszycielem cierpiących, wspomożycielem gnębionych, pobożnym ojcem sierot. Wszyscy jego poddani nazywali go, zamiast imieniem własnym, ‘królem pobożnym’. Zaprawdę, był to zwycięski, szlachetny i sławny august, nie z samej nazwy, co z prawdy czynów; powiększył on bowiem rzeczpospolitą Węgrów[176].

[a-a] *V4* Sanctus Ladislaus coronatur in regem; *A* De coronatione sancti regis Ladizlai; *B* De coronatione sancti regis Ladislai fratris Geyse filique Bele primi et de vita et morte eius; *D brak*; *R* De coronatione regis Ladislai; *S* De coronatione sancti regis Ladizlai, que fuit. [b] *R brak*. [c] *A* Vngarie. [c-c] *B, D* Hungarorum nobilium. [d] *S, V5* Ladislaum. [e-e] *V5* consilio seu. [f] *B, D, R* parilique. [g-i] *S* magis vere. [h] *A* fere; *R, V2, V4* vero. [j] *V3* Eminuit. [k] *V3* tedium. [l] *A, B, D, R, S brak*. [m] *R brak*. [n] *S* valde. [o] *V3* si. [p] *S* seperatus. [q] *Tak B, D, CEU. A, R, S, V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* ursibus. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [r] *V2* accidit. [s] *V5* gigantes. [t] *V4* ab. [u-u] *B, D* populi sui. [v] *B, D brak*. [w] *A, B, D, S* ethimologia; *R* ethimologia nos. [x] *B, D, R brak*; *V4* sui. [y] *S, V2, V3, V4, V5* Ladislaus. [z] *B, D brak*. [aa] *V5* Raos. [ab] *B, D* doys; *R* dois; *V3* posis. [ac] *V3* datium. [ad] *R brak*. [ae] *S, V2, V4* peragogem. [af-ao] *A, B, D, R, S brak. Interpolacja Kroniki obrazkowej musiała wyjść spod pióra kronikarza-legitymisty*. [ag-ag] *V3, V4* in regem Hungari. [ah-ah] *V5* coronam in capite suo. [ai-ai] *V4* sed. [aj] *V2 brak*. [ak-ak] *V5 brak*. [al] *V3* voluit. [am] *V3* firmum. [an] *V3 brak*. [ap-ap] *B, D* suscepit gubernacula. [aq] *A* mundatam. [ar-ar] *V4 brak*. [as] *A, S* in quibus. [at] *R* vel. [au] *SRH (S, V)* sanguis. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Jest to błędny odczyt Wydawcy, gdyż faksymile V pokazuje w tym miejscu gramatycznie poprawną formę* sanguinis. *CEU nie odnotowuje tej pomyłki*. [av-av] *V4* non. [aw] *V3, V4* quadam. [ax] *A, S* sciebant. [ay] *V4* tantum. [az] *V5* indicibus. [ba] *A* mitigate. [bb] *S, V3, V4* levitate. [bc-bc] *A, B, D, R, S* pupillorum et protector. [bd-bd] *A, B, D, R, S brak*. [be] *A, V4, V5* varietate. [bf] *A brak*.

Przypisy:

172 Rozdział zawiera charakterystykę św. Władysława. Polskiemu Czytelnikowi dobrze uzupełnia wiedzę o tym monarsze, przekazaną mu przez Anonima tzw. Galla, który pisał (wyd. Karola Maleczyńskiego: Anonima tzw. Galla Kronika, 1952, s. 52, I 27): „Ipse [scil. Boleslaus Largus] quoque Salomonem regem de Vngaria suis viribus effugavit, et in sede Wladislauum, sicut eminentem corpore, sic affluentem pietate collocavit. Qui Wladislauus ab infancia nutritus in Polonia fuerat et quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.

Dicunt talem nunquam regem Vngariam habuisse,
Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse".

Anonim tzw. Gall (1989, ss. 53–54: „On to [Bolesław II Szczodry] również własnymi siłami wygnał z Węgier króla Salomona, a na stolicy osadził Władysława, równie rosłej postaci, jak pełnego pobożności. Ten Władysław od dzieciństwa chowany był w Polsce i pod względem obyczajów i [sposobu] życia niejako stał się Polakiem. Mówią, że takiego króla nigdy Węgry już nie miały i że pola po nim nigdy w plon tak nie obfitowały". Por. znakomitą analizę zagadnienia: Bagi, 2018, ss. 108–115, gdzie również dyskusja nad stosunkiem *Kompozycji kronikarskiej* do *Legendy św. Władysława*, w której autor opowiada się za stanowiskiem Józsefa Gericsa, że *Kronika* była starsza niż legenda, podbudowując swe stanowisko argumentacją wynikłą z lektury Anonima tzw. Galla.

173 Sir 50.11.

174 Podobnie charakteryzuje św. Stefana *Kronika węgiersko-polska* w rozdz. 7.

175 'Dodatek' to zastosowany tu grecki termin gramatyczny παραγωγή, oznaczający dodatkowy fonem, zbędny z perspektywy semantycznej. Trzeba zauważyć, iż autor poprawnie przetłumaczył oba słowa greckie, *laos* i *dosis*.

176 Jakkolwiek *rem publicam* można tłumaczyć jako 'państwo', to w tym wypadku autorowi chodziło o sens pierwotny, tzn. o podkreślenie politycznej wspólnoty Węgrów jako narodu.

→ Béla I; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Ducatus; → Gejza I; → Salomon (1); → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 132

Ipse [a-a] prius Dalmaciam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugavit. Cum enim rex Zolomerus[b] sine liberis decessisset, uxor eius, soror [c-]regis Ladizlai[-c] ab inimicis [d-]viri sui[-d] multis iniuriis pregravata[e] auxilium fratris sui, regis[f] Ladizlai[g] in nomine Iesu Christi imploravit. Cuius iniurias[h] rex graviter vindicavit et Croaciam[i] atque Dalmaciam integraliter sibi restituit. Quam[j] [k-]postea a[-k] predicta regina[l] suo subdidit[m] dominio. Quod [n-]tamen rex[-n] non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem[o] iustitiam sibi competebat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus[p] in primo gradu affinitatis eidem attinebat[q] et heredem non habuit.

SRH, s. 406 v. 8–25; CEU, s. 246.

Rozdz. 132

On to pierwszy podporządkował Dalmację oraz Chorwację swej monarchii na wieczność. Otóż kiedy król Zvonimir zmarł bezdzietnie, jego żona, siostra króla Władysława, była bardzo dręczona przez wrogów swego męża i w imię Jezusa Chrystusa błagała o pomoc brata swego, króla Władysława. Król zemścił się srogo za jej krzywdy i całościowo przywrócił jej Chorwację oraz Dalmację, które to wspomniana królowa później przekazała pod jego władzę. Król nie uczynił tego jednak z powodu pożądliwości, lecz ponieważ według zasad królewskich jemu przypadało dziedziczenie. Król Zvonimir związany był z nim bowiem pierwszym stopniem powinowactwa i nie miał dziedzica.

[a-a] *B, D* quidem. [b] *A* Zozemerus; *B, D* Zoromerus; *R* Zoromerius; *S* Zoidmerus; *V3* Solomerus. [c] *A, S, V2, V3* Ladislai; *V5* Ladizlai in nomine Iesu Christi imploravit. *Pisarz przeskoczył tu omyłkowo wers,*

co zauważa SRH (S, V), s. 406 przyp. *. [c-c] *V4* Ladizlai regis. [d-d] *V4* sui viri. [e] *V2, V3* pergravata. [f] *R brak*. [g] *S, V2, V3* Ladislai. [h] *B, D* iniuriam. [i] *S, V2, V3* Croatyam. [j] *B, D, R* Qua. [k-k] *A, B, D, R, S* propterea. [l] *B, D, R* regna. [m] *S* subdit. [n-n] *A, B, D, R, S brak*. [o] *A, B, D, R, S* legalem. [p] *A* Zozomerus; *B, D, R, S* Zoromerus. [q] *CEU* at<t>inebat.

→ Chorwaci, Chorwacja; → Dalmacja; → Helena (Lijepa); → Władysław I Święty; → Zvonimir

C. 133

Porro Salomon erat in Poson. Reverentissimi autem[a] episcopi laborabant pacificare eos. Rex autem Ladizlaus[b], quamvis sciret Salomonem nimis[c] esse[d] trucem[e] et inpacibilem, victus tamen pietate et maxime iustitia conpellente, quia ius legittimum Ladizlaus[f] non habebat contra eum, sed omnia ex facto fecit, non de iure, quarto anno regni sui pacificatus est cum Salomone, donans ei stipendia ad regales expensas sufficientia. Optimates autem regni futura pericula bellice cladis caute precaventes non patiebantur regnum partiri cum Salomone, ne[g] novissima fierent peiora prioribus[h]. Salomonis autem[i] cauteriatam conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. [j-]Cepit itaque[-j] fremebundus[k] estuanti animo machinari dolos[l] in perniciem innoxii sanguinis [m-m] Ladizlai[n]. Sed incidit in foveam, quam fecit. [o-]Eodem etiam anno crux Domini, que Albe constituta[p] fuerat, percussa est in fulgure[-q]. Rex autem[r] Ladizlaus[s] deprehenso[t] flagitio cepit Salomonem[u] et in Vyssegrad[v] retrusit[w] in carcerem. [x-]Erat autem apud Salomonem Bodus[y] filius Bokun in carcere. Hoc autem non causa timoris[z] fecit, sed pro consanguineitate regis, qui semper minabatur facere peiora prioribus[aa], et ut furor illius[ab] paululum temperaretur. Ipse enim assidue pro Salomone orabat, ut ad legem Dei converteretur. Si

Rozdz. 133[177]

Tymczasem Salomon przebywał w Pożoniu. Najwielebniejsi biskupi pracowali zaś, by ich pogodzić. Król Władysław, chociaż miał świadomość, że Salomon jest brutalny i skłonny do kłótni, wiedziony pobożnością, a zwłaszcza poczuciem sprawiedliwości, ponieważ Władysław nie mógł wykazać przeciw niemu formalnego prawa, wszystko bowiem czynił *de facto*, ale nie *de iure*, w czwartym roku swego panowania zawarł pokój z Salomonem, dając mu fundusze wystarczające na królewskie wydatki. Jednak dostojnicy królestwa, przestrzegając skrycie przed przyszłym niebezpieczeństwem wojny, nie pozwolili, aby królestwo zostało podzielone na rzecz Salomona, aby nowe niebezpieczeństwa nie okazały się gorsze od poprzednich. Wszakże gorycz wcześniejszego gniewu szarpała ‘zdegenerowany umysł’[178] Salomona. I tak gotując się w środku, zaczął knuć podstępy na zgubę niewinnej krwi Władysława. Lecz ‘wpada w dziurę ten, kto ją wykopał’[179]. W tym samym roku krzyż Pański, który został umieszczony w Székesfehérvárze, został trafiony piorunem[180]. Król Władysław, po wykryciu spisku, zatrzymał Salomona i zamknął w więzieniu w Wyszehradzie. W więzieniu siedział wraz z Salomonem Bodus, syn Bokona. Nie postąpił tak ze strachu, lecz ze względu na pokrewieństwo z królem, który

vero Salomon conversus fuisset, veraciter regnum plenarie sibi restituisset, ipse ducatum sibi elegisset. Et quamvis Salomon in carcere fuisset, Ladizlaus[ac] multo magis ei condolebat[-ad].

SRH, s. 407 v. 1–28, s. 408 v. 1–10;
CEU, s. 246–248.

zawsze sprawiał, że działy się rzeczy gorsze od poprzednich, aby zmniejszyć choć trochę jego gniew. On wszak ciągle modlił się za Salomona, aby nawrócił się ku prawu Bożemu. Gdyby bowiem Salomon się nawrócił, naprawdę odzyskałby całe królestwo, a sam Władysław wybrałby dla siebie księstwo. I chociaż Salomon siedział w więzieniu, Władysław niezmiernie ubolewał z tego powodu

[a] *D brak*. [b] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [c] *A brak*. [d] *V3 brak*. [e] *S* trocem; *V3* crudelem. [f] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [g] *S* nec; *D brak*. [h] *V3* peioribus. [i] *S brak*. [j-j] *V3* Cepitque ita. [k] *V, V2, V3, V5, SRH (S, V)* ferebundus. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* fre<me>bundus. [l] *V3* dolus. [m-m] *A, S* regis. [n] *S, V2, V3, V5* Ladislai. [o-q] *A, B, D, R, S brak*. [p] *V5* constructa. [q] *V4, V5* fulgore. [r] *A, B, D, R, S* enim. [s] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [t] *R* deprehensio. [u] *V2* Salomon. [v] *A* Wysagrad; *B, D, S* Uisegrad; *R* Wisegrad; *V2, V4, V5* Wyssegrad. [w] *V3* remisit; *V5* reclusit. [x-ad] *A, B, D, R, S brak.* [y] *V3* Redus. [z] *V3* mortis. [aa] *V3* peioribus. [ab] *V4* eius. [ac] *V2, V3, V5* Ladislaus. [ad] *V5* dolebat.

P r z y p i s y:
177 Dalsza charakterystyka Władysława i usilne próby podjęte przez kronikarza-idoneistę uzasadnienia władzy Władysława i faktu uwięzienia przez niego prawowitego monarchy, Salomona.
178 1 Tm 4.2.
179 Ps 7.16.
180 Zdanie przypomina zapiskę rocznikarską, opisuje zjawisko odnotowane przez *Rocznik pożoński (bratysławski)* pod 1081 r., ale innymi słowami.

→ Bodus; → Bokon; → Ducatus; → Pożoń; → Salomon (1); → Székesfehérvár; → Władysław I Święty; → Wyszehrad

C. 134

Sed postmodum [a-]Salomon rex[-a] dimissus [b-b] de carcere, in elevatione corporis[c] sancti[d] [e-]regis Stephani[-e] et Beati Emerici[f] confessoris [g-]astitit regi paucis diebus, et tandem[-g] fugiens adiit ducem Cunorum, qui vocabatur Kutesk[h]. Cui iuravit, quod Transiluanam[i] provinciam proprietario [j-j] sibi traderet et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius[k] super[l] Ladizlaum[m] veniret. Dux autem Kutesk[n] inani spe seductus, cum

Rozdz. 134[181]

Lecz później król Salomon został wypuszczony z więzienia z okazji kanonizacji świętego króla Stefana i błogosławionego Emeryka wyznawcy. Przez kilka dni przebywał przy królu, ale w końcu uciekł, dołączając do księcia Kumanów, zwanego Kutesk. Obiecał mu, że przekaże mu jako legalną własność prowincję Transylwanię oraz weźmie jego córkę za żonę, jeśli tamten przyjdzie mu z pomocą przeciw Włady-

magna multitudine Cunorum invadens Hungariam[o] devenit usque in provinciam castrorum Vng[p] et Borsua[q]. Quo audito rex Ladizlaus[r] irruit super eos et contriti sunt a facie eius ceciderunt que[s] in ore gladii[t] multa milia Cunorum. Rex autem Salomon cum[u] Kutesk[v] sicut anates[w] avulsis pennis ab unguibus austuris[x] fugientes evaserunt. Rex itaque Ladizlaus[y] tulit spolia eorum et in ympnis et confessionibus benedicebant Deum[z], qui dedit eis gloriosam victoriam [aa-aa] Fecit autem [ab-]construi ibidem[-ab] ecclesiam ad honorem [ac-]Dei omnipotentis, ob memoriam victorie, quam ibi[ad] adiutorio Dei obtinuerunt[-ae]. At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie[af] miserabiliter sunt percussi, e[ag] quibus [ah-]pauci valde[-ah] evaserunt.

SRH, s. 408 v. 11–26, s. 409 v. 1–17;
CEU, ss. 248–250.

sławowi. I tak książę Kutesk, skuszony próżną nadzieją, z wielką liczbą Kumanów najechał Węgry i dotarł aż na tereny zamków Ung i Borszowa. Usłyszawszy o tym, król Władysław uderzył na nich i wiele tysięcy Kumanów zmiecione zostało ‘przed jego obliczem, zginęło od ostrza miecza’. Król Salomon z Kuteskiem zdołali umknąć niczym kaczki o porozdzieranych piórach spod szponów sokoła. Król Władysław wziął po nich wiele łupów oraz w hymnach i wyznaniach błogosławił Boga, który dał im chwalebne zwycięstwo. Nakazał także zbudować w tym miejscu kościół ku czci wszechmocnego Boga, aby upamiętnić zwyciestwo z pomocą Boga tu osiągniąte. A król Salomon z bandyckimi Kumanami[182] najechał Bułgarię i pogranicza Grecji, gdzie przez wojska imperatora Grecji zostali strasznie rozbici i tylko nieliczni z nich ledwo uciekli.

[a-a] *A, B, D, R, S brak.* [b-b] *A, S* est. [c] *A, B, D, R, S* corporum; *V4 brak.* [d] *R* sanctorum. [e] *A, D, R* Stephani regis. [f] *S* Hemirici. [g-g] *A, B, D, R, S* et. [h] *A* Cutelk; *B, D, R, S* Cutesk; *V5* Kwtesk. [i] *S* Transilualnam. [j-j] *D* iure. *SRH (S, V) opatruje brak słowa po formie* proprietario *kwantyfikatorem (sic). CEU* proprietario <iure>. [k] *V4 brak.* [l] *V3, V4* contra. [m] *V2, V3, V5* Ladislaum; *A* Ladizlaum regem. [n] *A* Cutelk; *B, D, R, S* Cutesk. [o] *A* Vngariam. [p] *A, B, R* Hungh; *D* Hung; *S* Ungh. [q] *A, R, S* Bursoa; *B, D* Borsoa; *V5* Borswa. [r] *S, V3, V4* Ladislaus; *V4* Ladizlaus congregato exercitu. [s] *V3* ceciderunt quod. *V4* gladiorum. [u] *A, B, D, R, S* et. [v] *A* Cutelk; *B, R, S* Cutesk. [w] *V2* onates. [x] *S, V3, V5* asturis. [y] *S, V2, V3, V5* Ladislaus. [z] *R* Dominum; *V4* Deum gloriosum. [aa-aa] *R* et. [ab-ab] *V3, V4* ibidem construi; *A, B, D, R, S* rex construi. [ac-ae] *A, B, D, R, S* omnipotentis Dei. [ad] *V3, V4* ibidem. [af] *A brak.* [ag] *R, S* ex. [ah] *R, V5 brak.* [ah-ah] *B, D* valde pauci.

P r z y p i s y:

181 Treść rozdziału znajdziemy w skrócie również w rozdz. 63 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, s. 141.

182 Źródła bizantyńskie wymianiają, że w najeździe uczestniczyli Pieczyngowie i Uzowie (Györffy, 2014e, ss. 248–249).

→ Aleksios I Komnenos; → Borszowa; → Bułgaria, Bułgarzy; → Emeryk, św.; → Grecja, Grecy; → Kumanie; → Kutesk; → Salomon (1); → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Ungvár → Węgry; → Władysław I Święty

C. 136

Rex autem[a] Salomon fugiens [b-]cum paucis vix[c] evasit[-d] et facili cursu transivit Danubium, quia[e] glaciatus erat. Cumque venisset ad[f] quoddam nemus magnum[g] dixit suis, ut pro recreandis[h] equis paululum[i] pausarent. Ipse vero deposito scuto finxit[j] se confestim reversurum et abiit in opacas[k] partes silvarum; suis nichil tale opinantibus absentavit se ab illis, nec[l] unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot adversis visitatus [m-m] a spiritu salutari, qui[n] ex ipsis adversis non est effectus durior[o], nec contra iustissimam Dei[p] veritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordissime[q] corripientis Dei sentiens[r], in recordatione conmissorum ingemuit, et quantum iuste humanitatis arbitratu[s] pensari[t] potest, cum cordis contritione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que conpellit [u-u] ad meliora; [v-]nam revera necesse est, ut quem mundus odit, diligitur a Deo[-v]. En nobile corpus regis[w] Salomonis, regalibus deliciis educatum iacet in pulvere et cinere fatigatum, et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit celestibus. Totum enim tempus vite sue in peregrinatione et oratione, in ieiuniis et vigiliis, in laboribus et obsecrationibus consumavit. [x-x] [y-]Visus est etiam semel[z] in Hungaria[aa] tempore regis Colomani[ab], sed statim delituit[ac], nec umquam[ad] amplius conparuit[-ae]. Migravit autem [af-]ex hoc[-af] seculo ad Dominum et sepultus est Pole in civitate Istrie[ag]. Uxor autem eius[ah] et mater in Agmund[ai] requiescunt.

SRH, s. 410 v. 26–36, s. 411 v. 1–24;
CEU, ss. 250–252.

Rozdz. 136[183]

Zatem Salomon z trudem ocalał, uciekając z kilkoma ludźmi, a następnie łatwo przebył Dunaj, albowiem był skuty lodem. Kiedy przybył do pewnego rozległego lasu, rzekł do swoich, żeby zatrzymali się na trochę, by konie mogły odpocząć. Sam zaś odłożywszy tarczę, odszedł w ciemną gęstwinę leśną, mówiąc, że niedługo wróci. Nie przeczuwali zaś, że to odejście ma znaczenie, że już nigdy się nie pojawi. Złamany tyloma przeciwnościami poczuł zbawienną obecność Ducha; nie stał się okrutniejszym przez te przeciwności, ani z wolną wolą nie podjął walki z najsprawiedliwszą prawdą Boga, lecz czując nad sobą rękę miłosierdzia Bożego, zapłakał, przypomniawszy sobie, co zrobił. I na tyle sprawiedliwie, jak to jest możliwe dla ludzkiego osądu, wyznał swoje grzechy ze skruchą i pokornością serca. Zaprawdę, ‘szczęśliwa konieczność, co przymusza do lepszego; jest bowiem prawdą niewzruszoną, że kogo nienawidzi świat, tego kocha Bóg’. Ach, szlachetne ciało króla Salomona, pozbawione regaliów, leży teraz wyciągnięte w pyle i przyprószone popiołem. Ten, który kiedyś walczył o sprawy światowe, teraz podlega jedynie sprawom niebiańskim. Całe swoje pozostałe życie spędził na pielgrzymkach i modlitwach, na postach i czuwaniach, na trudach i prośbach. Raz był ponoć widziany na Węgrzech za czasów króla Kolomana, lecz natychmiast zniknął i już się nigdy więcej nie pojawił. Przeszedł zaś z tego świata do Pana i został pochowany w Puli, mieście na Istrii. Jego żona i matka spoczywają zaś w Admoncie.

[a] *A, B, D, S* ergo; *R* igitur. [b-d] *A, B, D, S* evasit cum paucis; *R* evasit igitur. [c] *V3 brak.* [e] *A* qui. [f] *A brak.* [g] *A, B, D, R, S* maximum. [h] *R* creandis. [i] *S* paulum. [j] *B, D* fixit. [k] *R* optatas. [l] *S* ne.

[m-m] *A, B, D, R, S* est. [n] *B, D, R* quia; *S* quod. [o] *V5* divitior. [p] *A brak.* [q] *B, D* misericordie. [r] *S* sciens. [s] *B, D* arbitrium; *R* arbitratui. [t] *V3* pensare. [u-u] *V4* hominem. [v-v] *A, B, D, R, S brak.* [w] *V3, V4 brak.* [x-x] *D* Visus est etiam semel in Hungaria, tempore regis Colomani, sed statim delituit. *Słowa te zostały przekreślone, potem dodano zielonym atramentem* Visio. Quadam vice veste monachali duobus solum contentus famulis Albam Regalem venit ibique de manu Ladizlai fratris sui elemosinam sumpsit. Quem cum Ladizlaus cognovisset, timuit eum et diligenter requiri faciens potuerunt eum invenire nullomodo. [y-ae] *S brak.* [z] *A brak.* [aa] *A* Vngaria. [ab] *B, R* Colomanni. [ac] *Tak A, B, D, R*; *V3* destituit; *V, V2, V4, V5, SRH (S, V)* dilituit. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* <delituit>. [ad] *R* nunquam. [af-af] *R* rex. [ag] A, B, D, S Ystrie; *R, V3* Istrie; *V, V2, V4, V5, SRH (S, V)* Istria. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* Istri<e>. [ah] *W wydaniu w SRH (S, V) słowo to jest przypasowane wyłącznie do redakcji Kroniki budzińskiej (S). Jednak znajduje się również w V.* [ai] *S* Agmund.

P r z y p i s y:

183 Rozdział opisuje ostatnie lata życia Salomona, opierając się na lokalnej tradycji istryjskiej, przypominającej tradycję o śmierci Bolesława Szczodrego w Osjaku czy Świętopełka morawskiego w eremie w ujęciu Kosmasa. Treści te znajdziemy też w 61. rozdziale *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, ss. 139–140.

→ Admont; → Anastazja; → Dunaj; → Istria; → Judyta; → Koloman Uczony; → Pula; → Salomon (1); → Székesfehérvár; → Węgry; → Władysław I Święty

C. 137

[a-]Post hec[-a] autem quidam de Cunis[b] nomine Copulch, filius Krul[c] cum valida manu intravit in Hungariam, ut debellaret. Qui Ultrasilvanum regnum depredavit et predam secum ducebat. Qui depopulata terra Transiluana[d] transiens venit ad[e] Byhor[f] et circa flumen[g] Vmsoer[h] aliquantis diebus permoratus est. Deinde transiens Tysciam[i] in Thocoyd[j] exercitum suum in tria agmina divisit. Duo agmina versus sabulum[k] vastare proposuit, unum vero circa Tysciam[l] debellare dimisit. Debellantes vero et predantes venerunt in locum, qui dicitur Bechey[m], cum multitudine predarum et ad propria redire statuerunt. [--] Rex autem Ladizlaus[n] cum suis in Sclauonia[o] fuerat. Cumque in reversione sua hec omnia [p-p] nunciassent, citius quam sciverat, reversus est et cum suis militibus

Rozdz. 137[184]

Po tych wydarzeniach pewien Kuman[185] imieniem Kapolcs, syn Krula, z wielką siłą wtargnął na Węgry, aby je podbić. Złupił królestwo Transylwanii i zabrał ze sobą zdobycz. Po spustoszeniu ziemi Transylwanii, ruszył dalej i przybył do Biharu, zatrzymując się na kilka dni nad rzeką Omsóér. Następnie, przebywszy Cisę w Kotojdzie, podzielił swoje wojsko na trzy oddziały. Dwóm oddziałom nakazał spustoszyć Homok, a jeden wysłał, by zajął ziemię nad Cisą. Podbijając i łupiąc, dotarli do miejsca zwanego Bečej, gdzie postanowili wrócić do siebie, mając już wiele łupów. [--] Zaś król Władysław wraz ze swoimi ludźmi przebywał w Sławonii. Kiedy podczas powrotu opowiedziano mu o wszystkim, wrócił tak szybko, jak tylko zdołał, i z żołnierzami prędko się

celeriter post eos equitavit. Quos circa fluvium Temes[q] invenit. [--]

na tamtych wyprawił. Znalazł ich nad rzeką Temes. [--]

SRH, s. 412 v. 1–22, 30–31, s. 413 v. 1–7; CEU, ss. 252–254.

[a-a] *V3* Post hoc; *V4* Tertium bellum contra Cunos. Post hoc. [b] *V3* Cunus. [c] *V3* Crul; *V5* Kwl. [d] *V2, V4, V5* Transsiluana; *CEU* Transilvana. [e] *V3* in. [f] *V2, V3* Bihor. [g] *V5* fluvium. [h] *V2* Vnisoer; *V3* Vnsoer. [i] *V4* Tiscyam; *V5* Ticiam. [j] *V2, V3* Tocoyd; *V4* Totoyd; *V5* Thoroid. [k] *V4* sabolum. [l] *V4* Tiscyam; *V5* Tyciam. [m] *V2* Bethey; *V3* Bechei. [n] *V2, V3, V5* Ladislaus. [o] *CEU* Sclavonia. [p-p] *V4* ei. [q] *V2, V3* Themes.

P r z y p i s y:
184 Rozdział *Kroniki obrazkowej* opowiada o najeździe Kumanów na Węgry. Z naszego punktu widzenia najważniejsze jest zdanie, że Władysław przebywał wtedy z wojskiem w Sławonii.
185 Zdaniem György Györffyego (2014e, ss. 249–250) mogło chodzić rzeczywiście o Kumanów albo o Pieczyngów.

→ Bečej; → Bihar; → Cisa; → Kapolcs; → Kotojd; → Krul; → Kumanie; → Omsóér; → Siedmiogród; → Sławonia; → Temes; → Węgry; → Władysław I Święty

C. 138. [a-]Rex vadit contra Rutenos[-a]

Post hec autem rex gloriosus invasit Rusciam, eo quod Kuni[b] per consilium eorum Hungariam intraverunt. Cumque vidissent se Ruteni male coartari, rogaverunt regis[c] clementiam et promiserunt regi[d] fidelitatem in omnibus. Quos[e] rex piissimus gratanter[f] suscepit. Deinde irruit in Poloniam. Poloni vero contra ipsum[g] venientes pugnaverunt, sed Hungari adiuvante Deo victoriam habuerunt. Exinde Hungari castrum Korokou[h] tribus mensibus obsederunt. Interim obsessi et obsidentes ceperunt egere. Rex autem et principes petierunt[i] ab omnibus Hungaris [j-]noctis [k-k] silentio, ut portaret[-l] unusquisque ocream solam[m] de terra plenam, quod et factum est. Fecerunt autem ante castrum montem magnum de terra illa, quam[n] desuper cum[o]

Rozdz. 138. Król wyrusza na Rusinów[186]

Po tych wydarzeniach król pełen chwały najechał na Ruś, ponieważ Kumanie za jej namową napadli na Węgry. Kiedy Rusini zrozumieli, w jak fatalnej sytuacji się znaleźli, poprosili króla o łaskę i obiecali mu lojalność we wszystkim. Bardzo pobożny król przyjął ich życzliwie. Następnie wkroczył do Polski. Polacy wyszli mu jednak naprzeciw i walczyli, lecz Węgrzy z pomocą Bożą odnieśli zwycięstwo. Następnie, Węgrzy przez trzy miesiące oblegali zamek Kraków, aż w końcu zarówno oblegani, jak i oblegający mieli już tego dosyć. Wówczas król i możni podczas nocnej ciszy poprosili wszystkich Węgrów, aby każdy z nich przyniósł po jednym bucie, wypełnionym ziemią, co też spełniono. Usypali więc przed

farina coperuerunt. Videntes autem obsessi, quia[p] obsidentes habundarent victualibus, et quod diu possent manere ante castrum, arcem cum universis regi reddiderunt et pacem ad voluntatem regis ordinaverunt seu conposuerunt. [q-]At inde[-q] transivit in Bohemiam et multos captivos de Bohemis duxerunt[r] inpune in Hungariam. Et sic rex victoriosissimus ad propria rediit cum gaudio.

SRH, s. 414 v. 26–33, s. 415 v. 1–32;
CEU, ss. 256–258.

zamkiem wielką górę z tej ziemi, którą później od góry przykryli mąką. Oblegani widząc, że oblegający mają pod dostatkiem żywności i w związku z tym mogą jeszcze długo pozostać pod zamkiem, poddali twierdzę i wszystkich, co się w niej znajdowali. Zawarli też pokój zgodnie z wolą i wytycznymi króla. Stamtąd przeszedł do Czech i bezkarnie poprowadzono wielu jeńców z Czech. Tak oto król, bardzo zwycięski, wrócił do siebie w chwale.

[a-a] *V2* Rex vadit contra Rutenos et cetera.; *V3, V4 brak*. [b] *V2, V3, V4, V5* Cuni. [c] *V4* regiam. [d] *V4* ei. [e] *V3* Quod. [f] *V, V2, V5, SRH (S, V)* graviter. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU za V3 i V4* gratanter. [g] *V5* eum. [h] *V2, V4* Korokon; *V3* Korakon; *V5* Karakon. [i] *V2 brak*. [j-l] *V4* ut portaret noctis silentio. [k-k] *V5* in. [m] *V5* suam. [n] *V4* quem. [o] *V3, V4* de. [p] *V3* quod. [q-q] *V3* Deinde. [r] *V4* abduxerunt; *V5 brak*.

P r z y p i s y:
186 Rozdział zachowany w *Kronice obrazkowej*. Wydarzenia obszerniej opisuje Anonim tzw. Gall, II 4 (Anonima tzw. Galla Kronika, 1952, ss. 68–71), a oblężonym grodem był nie Kraków, lecz Wrocław. Szerzej zob. Grzesik, 2009, ss. 205–215.

→ Czechy, Czesi; → Kraków; → Kumanie; → Polacy, Polska; → Ruś, Rusini; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty

C. 140

Sed ipse [sc. Ladizlaus – ed.] quod inceperat, nullo modo dimittebat, misitque nuncium ad Corrardum[a] ducem Bohemorum filium Othonis[b], et petiit ab illo ac precepit, ut secum ultra mare ire pro iniuria Iesu Christi prepararet. Ille autem libenti animo se promisit. Interim cognatus Corrardi[c] ducis nomine Sentapolug[d] noctis silentio [e-]Pragam veniens, ipsam civitatem[-e] cepit. Mane facto ab episcopo Pragensi in solio ducali sedit[f] et[g] a quibusdam honorifice susceptus[h] est. Corrardus[i] autem[j] ad gloriosum [k-]regem avunculum[-k] suum venit

Rozdz. 140[187]

Lecz on [tzn. Władysław] kończył to, co rozpoczął. Wysłał więc posła do Konrada, księcia Czechów, syna Ottona, i poprosił, a wręcz zażądał od niego, aby przygotował się do towarzyszenia mu w podróży przez morze, ze względu na krzywdę Jezusa Chrystusa. Tamten dość chętnie to obiecał. Tymczasem krewny księcia Konrada imieniem Świętopełk o ciszy nocnej wrócił do Pragi i opanował to miejsce. Rankiem został posadzony przez biskupa praskiego na tronie książęcym i przez pewnych ludzi został przywitany z honorami. Konrad

et que ei[l] acciderant, narravit [m-]et regem [n-]in auxilium sibi[n] venire in[o] propria [p-p] persona rogavit[-q]. Rex autem concedens ei ita, quod[r] de servitio Dei dux non remaneret. Et quia consanguinitatis vinculo illi iungebatur, [s-]etiam memor[-s] [t-]sue actionis[-t] ducis patris eius, qui sibi in auxilium contra Salomonem venerat, promisit se [u-]in propria[-u] persona eum[v] adiuturum[w]. Habebatque rex secum fratres suos, filios Geyse regis, Colomanum[x] et Almum. Pronosticatusque [y-y] ita erat rex de Colomano[z], quia fusor sanguinis fieret. Voluit enim Agriensem episcopum eum facere. Audiens [aa-aa] eadem nocte secessit in Poloniam, audiens[ab], quod[ac] pater eius et avus Polonie honorifice [ad-ad] suscepti essent[ae]. Secuti sunt eum de Hungaria Marcus et[af] Vgra et alii. Rex autem congregato exercitu suo cepit ire contra Bohemos propter iniuriam [ag-ag] nepotis sui. Cum autem pervenisset in confinium Bohemorum, gravis infirmitas eum invasit. Convocatisque principibus suis ad Colomanum[ah] nuncios misit, Sanctum[ai] Marcellum prepositum et Petrum comitem, ut ad Hungariam reverteretur. Beatus autem Ladizlaus[aj] sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret. Qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum[ak], preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture videbatur competere. Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue Beatus Ladizlaus[al] fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam.

SRH, s. 418 v. 7–31, s. 419 v. 1–33, s. 420 v. 1–9; CEU, s. 260–264.

przybył więc do pełnego chwały króla, swego wuja, i osobiście poprosił go, by ten przyszedł mu z pomocą. Król zaś ustąpił mu, podkreślając wszakże, iż książę nie powinien unikać służby Bogu. A ponieważ był z nim połączony więzami krwi, a także pamiętał o poczynaniach ojca księcia, który przyszedł mu z pomocą przeciw Salomonowi, to obiecał, że osobiście mu pomoże. Miał zaś król przy sobie bratanków[188], synów króla Gejzy, mianowicie Kolomana i Álmosa. Przy czym przeczuwał król, że Koloman będzie przelewał krew i zamierzał uczynić go biskupem Egeru. Ten jednak dowiedział się o tym i tej samej nocy udał się do Polski, wiedząc, że jego ojciec i dziadek zostali w Polsce godnie przyjęci. Z Węgier poszli z nim Marek, Ugra i jeszcze jacyś inni. Król zaś zebrawszy swe wojsko, wyruszył przeciw Czechom z powodu krzywdy wyrządzonej jego siostrzeńcowi. Kiedy dotarł do granicy czeskiej, dopadła go ciężka słabość. Zebrawszy swoich dostojników, wysłał do Kolomana posłów, świętego[189] Marcela prepozyta i komesa Piotra, aby wrócił na Węgry. Błogosławiony Władysław zarządził tak, by panował po nim Álmos. Ten wszakże, kierowany szczerą prostotą, uhonorował swego brata Kolomana, zamierzając przekazać mu koronę królestwa, w innym przypadku bowiem oznaczałoby to konflikt z prawem primogenitury. Jeśli ktoś chciałby dalej rozkoszować się wiedzą, ile wielkiego dobra dla swego ludu uczynił błogosławiony Władysław, znajdzie pełen opis jego czynów.

[a] *V4* Conrardum. [b] *V4* Otthonis; *V5* Octhonis. [c] *V4* Conradi; *V5* Corardi. [d] *V4* Suetapolug; *V5* Sentapologh. [e-e] *V2 brak*. [f] *V4* sedens. [g] *V4 brak*. [h] *V5* sepultus. [i] *V5* Coradus. [j] *V3 brak*. [k-k] *V3*

avunculum regem. [l] *V3 brak*. [m-q] *V5 brak*. [n-n] *V3, V4* sibi in auxilium. [o] *V3, V4 brak*. [p-p] *V3, V4* sua in. [r] *V2* itaque. [s-s] *V4* memor etiam. [t-t] *V4* actionis Otthonis. [u-u] *V4* propria in. [v] *V5 brak*. [w] *V2, V3, V4, V5* adiuvaturum. [x] *V3* Colomannum. [y-y] *V3* quod. [z] *V3* Colomanno. [aa-aa] *V4* autem hec. [ab] *V4* audierat enim. [ac] *V3* quia. [ad-ad] *V4* condam. [ae] *V4* fuissent. [af] *V3 brak*. [ag-ag] *V4* Conradi ducis. [ah] *V3* Colomannum. [ai] *V5* secundum. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU tłumaczy to określenie*: 'saintly prior'. [aj] *V2, V3, V5* Ladislaus. [ak] *V3* Colomannum. [al] *V5* Ladislaus.

P r z y p i s y:
187 Rozdział tylko w *Kronice obrazkowej*. Negatywna charakterystyka przyszłego władcy, Kolomana Uczonego pochodzi spod pióra autora przeróbki w duchu antykolomanowskim z połowy XII w. O okolicznościach pobytu Kolomana w Polsce zob. np. Font, 1993, s. 21 (praca popularno-naukowa).
188 W tłumaczeniu angielskim w CEU jest błędnie: 'his brothers'.
189 Nie ma poświadczenia oficjalnej kanonizacji Marcela, ale to nie dezawuuje faktu, iż w przekonaniu społeczności mógł być za takiego uważany ze względu na wyjątkową osobowość i sposób życia.

→ Álmos (2); → Czechy, Czesi; → Eger; → Gejza I; → Koloman Uczony; → Konrad (1); → Marceli, prepozyt i bp; → Marek; → Otto I Piękny; → Piotr (1); → Polacy, Polska; → Praga; → Salomon (1); → Świętopełk (3); → Ugra; → Węgry; → Władysław I Święty; → Żupan

C. 142. [a-]Sanctus rex Ladizlaus[b] moritur et Colomanus filius Geyse regis in regem legittime coronatur[-c]

Colomanus[d] itaque filius regis Geyse de Polonia[e] festinanter rediit et coronatus est et[f] duci [g-g] Almus ducatum plenarie concessit. In cuius etiam temporibus multa mala sunt perpetrata, ut inferius patebit.

SRH, s. 420 v. 19–25, s. 421 v. 1–5;
CEU, s. 264.

Rozdz. 142. Święty król Władysław umiera i Koloman, syn króla Gejzy, zostaje zgodnie z prawem koronowany na króla[190]

I tak Koloman, syn króla Gejzy, spiesznie powrócił z Polski, został koronowany i księciu Álmosowi darował księstwo na wszystkich prawach. W jego czasach uczyniono wiele zła, jak to zostanie przedstawione poniżej.

[a-c] *V3* De coronatione Colomanni filii Geysae regis; *V4* Colomanus filius Geyse regis coronatur. [b] *V5* Ladislaus. [d] *V3* Colomannus. [e] *V5* Polonya. [f] *V5 brak*. [g-g] *V5* autem.

P r z y p i s y:
190 Przytaczamy tylko wersję *Kroniki obrazkowej*, która wspomina o powrocie Kolomana z Polski. *Kronika budzińska* ogranicza się do skrótowego i negatywnego przedstawienia panowania Kolomana, zaś *Kronika obrazkowa* jego panowaniu poświęca kilka rozdziałów; z *Kroniką budzińską* wspólny jest tylko rozdz. 152.

→ Álmos (2); → Ducatus; → Gejza I; → Koloman Uczony; → Polacy, Polska; → Władysław I Święty

C. 145

Post hec[a] autem rex invasit Rusciam, et ducissa Rutenorum nomine Lanca[b] [c-]eiusdem regis[-c], venit obviam regi[d], pedibus provoluta obsecrabat regem cum lacrimis, ne disperderet gentem illam. Cumque regem non audientem instantissimis sollicitaret precibus, calcitravit eam rex et ammovit a se dicens: "Non oportet regalem maiestatem fletu muliebri deturpari". Illa autem gemens reversa est retrorsum et rogabat omnipotentis Dei auxilium. Plurimi autem Kuni[e] cum Mircode cum precibus venerant in auxilium Rutenorum. Qui de nocte consurgentes[f] sumpmo mane percusserunt castra regis, usque ad interemptionem dissipaverunt[g] ea crudeliter. Nobiles autem Hungarie conmunierunt[h] regem circumquaque fueruntque regi pro muro inexpugnabili. Kuni[i] vero[j] persequentes comitem Euzem de genere Almasi[k], virum fortem et alacrem, interfecerunt eum et omnes qui cum eo erant. Similiter et episcopos Cuppan[l] et Laurentium multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt[m]. Unus autem ex Kunis[n] nomine Monoch acriter persequebatur Hungaros. Quem Matheus miles regis optimus volens conprehendere, impetum[o] fecit in illum. Ille vero fugiens missa postergum[p] sagitta pedem Mathei transfixit, et nisi socii multi insertis clipeis illum protexissent, mortem non evasisset. Petrus itaque versus[q] est[r] ad Monoch; cumque ad Petrum sagittasset, sagittare non potuit, et usque dum aliam sagittam acciperet, Petrus latus Monoch perforavit, quem captivum[s] ad regem vivum perduxit. Tunc Iula[t] comes in pedibus vulneratus evasit, de quo[u] vulnere in Hungaria mortuus est. Rex itaque et omnes sui celeriter fugien-

Rozdz. 145[191]

Następnie[192] król najechał Ruś i księżniczka Rusinów imieniem Lanka [wdowa] po tamtejszym królu, wyszła na spotkanie króla, padła mu do stóp i z płaczem błagała, aby nie gubił jej ludu. Gdy ciągłymi prośbami próbowała go wzruszyć, gdyż wcale nie słuchał, uderzył ją w końcu i odepchnął, mówiąc: „Nie wypada, by królewski majestat był hańbiony przez płacz kobiety". A ona, płacząc, odwróciła się i odeszła, wzywając pomocy wszechmocnego Boga. Na prośby odpowiedziało wielu Kumanów[193] z Mirkodem, którzy przybyli na pomoc Rusinom. Podróżując nocą, o samym brzasku uderzyli na obóz królewski tak, że okrutnie go zdemolowali, niszcząc niemal całkowicie. Możni Węgier otoczyli króla, chroniąc go ściśle ze wszystkich stron, tworząc jakby mur nie do zdobycia. Kumani zaś ścigając żupana Őze z rodu Almási, męża odważnego i rzutkiego, zabili go i wszystkich, co z nim byli. Podobnie zresztą biskupów Koppánya i Wawrzyńca, a także wielu innych, dzielnych wojowników, zabili, przebijając strzałami. Pewien Kuman imieniem Monoch wyjątkowo zapalczywie ścigał Węgrów. Chciał go pojmać Mateusz, najlepszy żołnierz króla, i ruszył na niego. Ten uciekając, wypuścił strzałę zza pleców i przebił stopę Mateusza. Gdyby wówczas liczni towarzysze nie ochronili go tarczami, nie uniknąłby śmierci[194]. Teraz Piotr zwrócił się ku Monochowi. Ten, chociaż szykował się do wypuszczenia strzały w Piotra, to mu się nie powiodło, a zanim sięgnął po kolejną, Piotr przebił mu bok i pojmanego, wciąż żywego, zabrał do króla. Natomiast komes Gyula, choć ranny

do venerunt in Hungariam. Thesaurum[v] autem regis, et omnes[w] qui celeriter fugere[x] non potuerunt, Kuni[y] rapuerunt. Tanta [z-z] strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerunt. Qui autem ex Hungaris in silvis evaserant, pre necessitate famis soleas calciamentorum[aa] suorum assando comedebant. Quid plura? Tanta tunc pericula facta sunt, que dici non possunt.

SRH, s. 423 v. 31–32, s. 424 v. 1–31, s. 425 v. 1–32, s. 426 v. 1–6; CEU, ss. 268–270.

w stopę, to ocalał, ale zmarł później od tej rany na Węgrzech. Król i wszyscy jego ludzie prędko umknęli na Węgry. Niemniej skarbiec królewski i ci wszyscy, co nie byli w stanie dostatecznie prędko uciekać, zostali schwytani przez Kumanów. Miała tam przeto miejsce rzeź, jakich mało doznali dotąd Węgrzy. Ci z nich, co ukryli się w lasach, z głodu zmuszeni byli jeść podeszwy swych butów. Cóż więcej? Tyle złego się wydarzyło, że nie da się tego opisać, nie da się opowiedzieć.

[a] *V3* hoc. [b] *V3, V4* Lauca. [c-c] *CEU brak. Słuszne wydaje się przypuszczenie SRH (S, V), s. 424 przyp.* *: Fortasse supplendum est: vidua. [d] *V4* regis. [e] *V2, V4* Cuni. [f] *V3* resurgentes. [g] *V3* dispaverunt; *V5* discipaverunt. [h] *V5* convenerunt. [i] *V2, V4, V5* Cuni. [j] *V2, V4* autem. [k] *V4* Almasy. [l] *V2, V3, V4, V5* Cupan. [m] *V2* ceciderunt. [n] *V2, V3, V4, V5* Cunis. [o] *V5* impetumque. [p] *V4, V5* post tergum. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [q] *V4* reversus. [r] *V5 brak.* [s] *V4, V5* captum. [t] *V4* Gyula. [u] *V4* qua. [v] *V4* thezaurum; *V5* tezaurum. [w] *SRH (S, V)* omnis. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). W rękopisie możliwy odczyt* omnis *albo poprawny* omnes, *jak czytają wydawcy CEU.* [x] *V3 brak.* [y] *V2, V4, V5* Cuni. [z-z] *V4* siquidem. [aa] *V3* calceamentorum.

P r z y p i s y:

191 Rozdział *Kroniki obrazkowej* opisuje wyprawę Kolomana na Ruś. Mimo klęski wyprawy na Przemyśl zapoczątkowała ona aktywną politykę Węgier wobec rozbitej na dzielnice Rusi Kijowskiej.

192 Tzn. po spotkaniu Kolomana z Álmosem pod Tiszavárkony.

193 Zdaniem György Györffyego (2014e, s. 250) to pierwszy przypadek, kiedy w kronikach bezsprzecznie mówi się o Kumanach. Jednak z Kumanami spotkaliśmy się już w rozdz. 138, ss. 332–333, a z domniemanym Kumanem w rozdz. 137, s. 331.

194 Jakże piękna scena wyrafinowanej sztuki łucznictwa, właściwej koczownikom z Wielkiego Stepu, por. Brentjes, 1995–1996, ss. 179–210; Dwyer, 2003, ss. 71–82; May, 2006, ss. 617–635.

→ Almási, ród; → Gyula (4); → Koloman Uczony; → Koppány (1); → Kumanie; → Lanka; → Mateusz, rycerz; → Mirkod; → Monoch; → Piotr (4) ; → Őze; → Ruś, Rusini; → Wawrzyniec (2); → Węgry; → Węgrzy; → Żupan

C. 146

Rex autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum[a] et Stephanum anno Domini M-o CI-o. Cumque rex esset in Dalmacia, in civitate Zadur[b] et cogitaret civitatem succendere pro duritia gentis illius, dormierat in pallacio suo, quod ibi edificaverat; et ecce sanctus [Do-

Rozdz. 146[195]

Z pierwszej żony królowi urodzili się Władysław i Stefan, w roku Pańskim 1101. Kiedy król przebywał w Dalmacji, w mieście Zadar, i rozważał podpalenie miasta za upór jego mieszkańców, nocował w swym pałacu, który tu wybudował. I oto nawiedził go święty

natus][c] Zadriensis episcopus venit ad eum in horrido vultu, quem per capillos capiens traxit et cum virgis laureis valde verberavit. Quem cum dimisisset et excitatus[d] fuisset, illum non vidit, sed dolorem sentiebat et ictus virgarum super corpus [e-]suum aspiciebat[-e]. Quapropter a molestatione civitatis patienter cessavit.

[Donat], biskup Zadaru, o strasznym obliczu; chwyciwszy za włosy, wlókł i mocno uderzał gałązkami wawrzynu. W końcu go wypuścił; gdy król się obudził, nie widział go już, lecz czuł ból i dostrzegał ślady po uderzeniach gałązek na swoim ciele. Dlatego też rozsądnie ustąpił od dręczenia miasta.

SRH, s. 426 v. 7–26; CEU, ss. 270–272.

[a] *V2, V3, V5* Ladislaum. [b] *V2, V5* Zador. [c] *W V puste miejsce. Przypuszcza się, że chodzi o św. Donata, patrona Zadaru. Tak SRH (S, V), s. 426 przyp. * oraz CEU* <Donatus>. [d] *W SRH (S, V) błędna forma* exercitatus*, nie występująca w V.* [e-e] *V4* aspiciebat suum.

P r z y p i s y:
195 Rozdział zachowany tylko w *Kronice obrazkowej*.

→ Dalmacja; → Donat, św.; → Koloman Uczony; → Stefan II; → Władysław, syn Kolomana Uczonego; → Zadar

C. 147

Deinde rex volebat ire in Rusciam. Anno Domini M-o C-o VI-o reversus est dux Almus de Patauia[a], qui propter regis timorem illuc fugierat[b]. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et Hungarorum consilio et auxilio reversus est in Hungariam et cepit Nouum Castrum et intravit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare vellet, ecce dux subito equum ascendens portas castri exiens citissime equitavit solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis venisset[c], statim de equo descendens et ad pedes regis venisset[d] et[e] in ore[f] omnium se culpabilem proclamavit. Rex autem[g] [h-]nichil tale scientibus[-h] duci[i] indulsit. Nam[j] et indignationem suam ab Hungaris, qui in castro erant, per intercessionem ducis

Rozdz. 147[196]

Następnie król postanowił udać się na Ruś. W roku Pańskim 1106 książę Álmos wrócił z Pasawy, dokąd uciekł ze strachu przed królem. Król przyjął go w zgodzie. Następnie uciekł do Polski i namawiany usilnie tak przez Polaków, jak i Węgrów, po uzyskaniu pomocy[197] wrócił na Węgry, zdobył i zajął Abaújvár. Usłyszawszy o tym, król obległ zamek. Chociaż szykował się do walki w następny dzień, to nagle książę, dosiadłszy konia, wyskoczył nagle z bramy zamku i samotnie pogalopował do obozu króla. A kiedy dotarł do jego namiotu, natychmiast zsiadł z konia i przypadł do nóg króla, na oczach wszystkich wyznając swoją winę. Król wybaczył księciu bez wiedzy swoich ludzi. W wyniku interwencji księcia odsunął od siebie także niechęć, któ-

amovit. Deinde dux Iherosolimam[k] profectus est et cum prosperitate rediens, rex eum suscepit ad pacem. Delectabatur autem dux in venationibus et assiduus erat in eis, et dabat ei rex omnia ad venandum[l] necessaria.

SRH, s. 426 v. 27–34, s. 427 v. 1–27; CEU, s. 272.

rą żywił do Węgrów znajdujących się w zamku. Następnie książę wyruszył do Jerozolimy, a gdy z powodzeniem wrócił, król przyjął go w zgodzie. Książę zaś rozkoszował się polowaniami, stał się ich stałym uczestnikiem, a król zapewniał mu wszelkie rzeczy niezbędne do polowania.

[a] *V2* Pathania; *V3* Patania. [b] *V3, V4* fugerat; *V5* fuerat. [c] *V3* pervenisset. [d] *V3* pervenisset; *V4* prostratus. [e] *V4 brak*. [f] *V4* aure. [g] *V3* igitur. [h-h] *V4 brak. CEU* <suis> nichil tale <sentientibus> *z tłumaczeniem*: without the knowledge of his men. [i] *V5* dulci. [j] *V4* set. [k] *V2, V4, V5* Ierosolimam. [l] *V3* venanda.

P r z y p i s y:
196 Rozdział znany tylko z *Kroniki obrazkowej*. O obecności Álmosa w Polsce wie Anonim tzw. Gall, II 29 (Anonima tzw. Galla Kronika, 1952, s. 98).
197 Użyto tu frazy łacińskiej *consilio et auxilio* ilustrującej powinności wasala, zobowiązanego do udzielania rady oraz pomocy swojemu suzerenowi. Álmos występuje zatem jako osoba nadrzędna wobec węgierskich i polskich doradców. Zob. np. Marc Bloch (1982, s. 212, 241; 2005, s. 145, 165) oraz Péter Báling (2023, s. 77–86).

→ Abaújvár; → Álmos (2); → Jerozolima; → Koloman Uczony; → Pasawa; → Polacy, Polska; → Rus, Rusini; → Węgry; → Węgrzy

C. 149

Anno [a-a] Domini M-o C-o XII-o N.[b] filius regis Colomani[c] mortuus est, et rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in adulterio deprehensam peccantem, nec [d-d] violenta temeritate dimisit. Sciebat enim quia scriptum est: Deus quos coniunxit, homo non[e] separet. Scilicet sine lege et absque ratione. Ideo non ipse ab ea se separavit, [f-]sed lex ab ea eum separavit[-f], quam reatus acusavit, culpa[g] damnavit, maleficium[h] coartavit. Remisit ergo [i-]eam lex[-i] in terram suam. Que in [j-j] exadulterio peperit filium nomine Borith[k]. Borith[l] autem genuit Calamanum [m-m].

SRH, s. 429 v. 10–28; CEU, s. 276.

Rozdz. 149[198]

Roku Pańskiego 1112 zmarł syn króla Kolomana i król poślubił drugą żonę z Rusi; gdy została przyłapana na grzechu zdrady, odesłał ją, ale bez zbytnich emocji. Wiedział bowiem, że napisane zostało: ‘co Bóg złączył, niech człowiek nie rozdziela’[199]. To znaczy bez prawa i bez rozumu. Dlatego też on sam się od niej nie odsunął, ale prawo go od niej odsunęło, gdy ją oskarżyło, wina potępiła, zły czyn zniewolił. Tak oto prawo zwróciło ją ojczyźnie. Z tego występku urodziła syna, imieniem Borys, ten zaś spłodził Kolomana.

[a-a] *V4* vero. [b] *V3* Nicolaus. [c] *V3* Colomanni. [d-d] *V4* eam. [e] *V2 brak*. [f-f] *V3, V4 brak*. [g] *V5* clpa. [h] *V5* moleficium. [i-i] *V4* lex eam. [j-j] *V4* et. [k] *V2, V3, V4* Borich. [l] *V2, V3, V4* Borich. [m-m] *V2* Sequitur aliud.

P r z y p i s y:
198 Rozdział znany wyłącznie z *Kroniki obrazkowej*.
199 Mt 19.6, Mk 10.9.

→ Borys Kolomanowicz; → Eufemia; → Koloman, syn Borysa; → Koloman Uczony; → Ruś, Rusini; → Władysław, syn Kolomana Uczonego

C. 150. [a-]Dux Almus et filius eius exoculantur[-a]

Anno Domini M-o C-o XIII-o imperator propter ducem Almum movit exercitum ingentem et venit in confinium Hungarie, ut colloquium cum rege haberet et inter eos pacem firmaret[b]. Et quod factum est. Rex autem imperatori plurima dona misit et sic honorifice repatriavit. Post hec[c] rex reduxit[d] ducem[e] Almum ad pacem. Confirmata autem pace tandem[f] rex cepit ducem [g-]et filium eius[-g] Belam infantulum [h-]et obcecavit eos[-h]. [i-]Sed et[-i] Belam[j] infantulum preceperat castrare. Sed obcecator timens Deum et regni sterilitatem castravit catulum cuius[k] testiculos tulit regi. Et de nobilibus regni obcecavit Vros, Vatha et Paul. Nichil tamen profuit innoxi sanguinis profusio, quem divina ultione premature mortis deglutivit dira sorbitio et [l-]punivit temporalis[-l] regni destructio. Unde dictum est: Non sic impii, in omnes et cetera. Ductus [m-]est autem[-m] dux Almus in monasterium suum in Demes.

SRH, s. 429 v. 31–32, s. 430 v. 1–29;
CEU, ss. 276–278.

Rozdz. 150. Książę Álmos i jego syn zostają oślepieni[200]

W roku Pańskim 1113 imperator w sprawie księcia Álmosa wyprawił wielkie wojsko i przybył na granicę Węgier, aby rozmówić się z królem i ustanowić między nimi pokój. I tak się stało. Król wysłał zaś imperatorowi wiele darów, tak że ten powrócił w pełni uszanowany. Następnie król ponownie spotkał się z księciem Álmosem w zgodzie. Jednak po zawarciu pokoju król pojmał księcia i syna jego, malutkiego Bélę, i obu oślepił. A Bélę rozkazał dodatkowo wykastrować. Lecz człowiek od oślepień, bojąc się Boga i bezpłodności królestwa, wykastrował szczenię i jego jądra zaniósł królowi. Z dostojników królestwa oślepił Urosa, Vatę i Pawła. Jednak ten rozlew niewinniej krwi na nic mu się nie przydał, albowiem na mocy Boskiej odpłaty wypił gorzki napój przedwczesnej śmierci i cierpiał od zniszczenia swego przemijającego panowania. Jak gdzieś zostało powiedziane: "'Nie tak bezbożni'[201] we wszystkim itd". Książę Álmos został zaś zabrany do swego klasztoru w Dömös.

[a-a] *V4* De exoculatione ducis Almi et filii sui Bele. Dux Almus et filius eius exoculatur. [b] *V5* formaret. [c] *V3, V4* hoc. [d] *V2* duxit. [e] *V2 brak*. [f] *V4 brak*. [g-g] *V4 brak*. [h-h] *V4* et ambos fecit obcecare. [i-i] *V4 brak*. [j] *V4* Balamque. [k] *V5* eius. [l-l] *V3* temporalis punivit. [m-m] *V3* autem est.

P r z y p i s y:
200 Rozdział znany tylko z *Kroniki obrazkowej*. Zwraca uwagę paralelizm wydarzeń między Węgrami a Polską, gdzie w tym czasie Bolesław III Krzywousty oślepił starszego brata Zbigniewa.
201 Ps 1.4.

→ Álmos (2); → Béla II Ślepy; → Dömös; → Koloman Uczony; → Paweł (1); → Uros; → Vata; → Węgry

C. 151

[…] [a-]Rex [*Koloman – wydawcy*] autem[-a] in morte precepit filio suo et principibus, ut ipsi post mortem suam super Rusciam ulciscerentur iniuriam, quasi ipsi fecerant. [--]

Rozdz. 151[202]

[...] Król [Koloman] umierając nakazał swemu synowi i dostojnikom, aby po jego śmierci pomścili na Rusi krzywdę, którą tamci uczynili. [--]

SRH, s. 431 v. 26–30; CEU, s. 278.

[a-a] *V4* brak.

P r z y p i s y:
202 Z obszernego rozdziału *Kroniki obrazkowej* o śmierci Kolomana interesuje nas tylko jedno zdanie o przykazaniu pomszczenia na Rusi niesprawiedliwości, jakiej doznał – chodzi o (rzekomą?) zdradę, jakiej dopuścić się miała jego ruska żona.

→ Koloman Uczony; → Ruś, Rusini

C. 152

[a-]Iste Colomanus[b], [c-]sicut quidam dicunt[-c], [d-]fuit episcopus[-d] Waradiensis[e], sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo[f] dispensante regnare conpellitur. Qui ab Hungaris Cunues[g] Calman[h] appellatur, eo quod libros habebat, in quibus horas canonicas ut episcopus persolvebat[-i]. Iste Dalmacie regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergozdia[j] Hungarie[k] adiunxit. Galeas quoque Venetorum et naves solidans et allocans pecunia maxima, exercitum copiosum in Apuliam destinavit. Qui Apulia[l] spoliata per tres menses [m-]permanserunt[n] in ea[-o]. Ubi etiam [p-p] Monopolim[q] et Brundu-

Rozdz. 152[203]

Tenże Koloman, jak niektórzy mówią, był biskupem Waradynu, lecz ponieważ jego bracia umarli wcześniej, za papieską dyspensą został zmuszony do objęcia władzy królewskiej. Węgrzy nazywali go „Könyves Kálmán”, ponieważ miał książki, w których wyczytywał godziny kanoniczne niczym biskup. Po tym, jak król Dalmacji imieniem Piotr został zabity w górach Piotrowej Góry, przyłączył Dalmację do Węgier. Wyposażył i najął także od Wenecjan galery oraz statki za ogromne pieniądze, i wysłał liczne wojsko do Apulii. Spustoszywszy ją, przebywało ono tam przez trzy miesiące. Następnie zdobyto

sium[r] civitates expugnantes, Venetis[s] ad tenendum pro utilitate regis Colomani[t] reliquerunt[u]. Ipsi autem in[v] Hungariam abinde sunt reversi. Que quidem civitates per [w-]soldatos[x] Parisanorum[-y] missos per Cesarem expulsis Venetis[z] sunt rehabite. Regnavit autem [aa-aa] annis[ab] XXV[ac], mensibus VI [ad-ad] diebus V. [ae-ae] Anno Domini M-o C-o XIIII-o tertio Nonas Februarii, feria tertia [af-]migravit ex hoc seculo[-af]. Cuius corpus Albe quiescit.

SRH, s. 432 v. 24–29, s. 433 v. 1–18;
CEU, ss. 280–282.

miasta Monopoli i Brindisi, pozostawiając w nich Wenecjan do zarządzania, co było korzystne dla Kolomana. Samo zaś wojsko wróciło stamtąd na Węgry. Miasta zostały wszak utracone, gdyż żołnierze pizańscy wysłani przez cesarza wypędzili Wenecjan. Panował zaś dwadzieścia pięć lat, sześć miesięcy i pięć dni. Odszedł z tego świata w roku Pańskim 1114, trzeciego lutego, we wtorek. Jego ciało spoczywa w Székesfehérvárze.

[a-i] *A brak. W tym przekazie słowa te dołączone są do rozdz. 142 (pominiętego przez nas w wersji Kroniki budzińskiej).* [b] *V3* Colomannus. [c-c] *B, D, R, S brak.* [d-d] *B, D, S* episcopus fuit. [e] *B, S, V3* Uaradiensis; D Varadiensis. [f] *V3* eum. [g] *B, D* Kunues; *S* Cunes; *V3* Kunies; *V4* Kenywes; *V5* Kwniues. *W dzisiejszejszej ortografii Könyves, dosł. „Książkowy”.* [h] *R* Colman; *S* Calaman. *W dzisiejszej ortografii Kálmán.* [j] *A, R* Peturgozdia; *B, D* Petergazia; *V4* Petergozdya; *V5* Petergazya. [k] *A* Vngarie. [l] *A* Apulyam. [m-o] *A, R, S* in ea permanserunt; *B, D* in ea permansit. [n] *V2, V3, V4* manserunt. [p-p] *B, D* milites exercitus. [q] *A* Monopolym. [r] *S* Brunduxium; *V3* Beundusium. [s] *R* Veneciis. [t] *R* Colomanni. [u] *R, S* relinquerunt. [v] *D* ad. [w-y] *A, B, D, R, S* galiotas [*R* soliatas] Pisanorum. *Kronika budzińska zachowuje prawidłową formę toponimu* [x] *V4* soldatas. [z] *R* Venetiis; *S* Uenetiis. [aa-aa] *B* rex Colomannus; *D* rex Colomanus. [ab] *A brak.* [ac] *A, B, D, R, S* XVIII. [ad-ad] *B, D* et. [ae-ae] *A, B, D, R, S* Migravit ex hoc seculo. [af-af] *A, B, D, R, S brak.*

P r z y p i s y:
203 Zakończenie opowiadania o Kolomanie w *Kronice obrazkowej*, a zarazem jeden z dwóch rozdziałów poświęconych temu władcy w *Kronice budzińskiej* (obok pominiętego przez nas w tej wersji rozdz. 142). Odpowiada mu rozdział 64 *Kroniki Szymona z Kézy*, zob. wyżej, ss. 141–142.

→ Apulia; → Brindisi; → Dalmacja; → Koloman Uczony; → Monopoli; → Paryż; → Petrov Gvozd; Piotr (2); → Pizanie (w odmiankach); → Székesfehérvár; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry; → Węgrzy; → Wielki Waradyn

C. 153. [a-]Stephanus Colomani filius coronatur in regem[-a]

Potentiores regni Stephanum Colomani[b] filium in regem coronaverunt. Erat enim adhuc inpubes, sed spiritus eius in manibus eius. Anno autem nono[c] regni sui intravit Dalmaciam et a Dalmaciien-

Rozdz. 153. Stefan, syn Kolomana, koronowany na króla[204]

Możni królestwa koronowali na króla Stefana, syna Kolomana. Był jeszcze wówczas niedojrzały, ‘lecz duch jego był w rękach jego’[205]. W dziewiątym roku swego panowania wkroczył do Dalmacji

sibus honorifice est susceptus. Inde reversus missis exercitibus suis fines Polonicos devastavit. Placuit autem regno, ut rex Stephanus cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque venisset[d] ad confinium Hungarie prope fluvium Orsoua[e] et dux Bohemorum obviam illi venisset, fluvius tamen eos interiacebat. Erat autem Solth[f] semper inique cogitationis auctor, qui per iniquitatem suam de Hungaria fuerat expulsus, qui tunc ibi[g] cum Bohemis presens erat. Antequam vero rex cum duce colloquium haberet, misit Solt[h] nuncium ad regem clamculo dicens: "Fidelis sum domino meo et quod novi de Bohemis, sibi[i] notifico. Unde statim cum colloquium habebit[j] cum duce, dux eum capiet, quia audivit tuos venisse sine armis". At reversus idem duci dicebat: "Statim cum[k] colloquium habueris cum rege, rex te capiet. Sed potius arma tuos et ita[l] in castris sedeant". Bohemi ergo, sicut furibundi et bibuli[m], fecerunt[n] quemadmodum illis[o] Solt[p] laudaverat. Et alium nuncium misit ad regem dicens; "Mittat rex sagittarios circa castra ducis, ne cito ad castra sua equitare prevaleant". Rex autem, ut fuit[q] impetuosus, fecit sicut Solth[r] dixerat, sine suorum consilio. Bohemi videntes sagittarios venire, sine dubio sciverunt veritatem esse, quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni [s-s] atque Syculi[t] vilissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt. Rex autem hoc audiens cum paucis celeriter equitavit versus Hungariam, quia sui[u] absque armis venerant, et qui arma habebant[v], armare se non poterant[w], quia inscii regis consilii erant. Putabatque rex in consilio equalem de Salomoni, in fortitudine Samsoni, in audacia Dauid, sed illis

i przez jej mieszkańców został przyjęty z honorami. Wróciwszy stamtąd, wysłał wojsko i spustoszył polskie pogranicze. Podobało się zaś królestwu, że król Stefan miał odbyć rozmowę z księciem Czechów. Kiedy przybył na granicę Węgier w pobliżu rzeki Olšava, a książę Czechów wyszedł mu naprzeciw, to jednak rozdzielała ich rzeka. Pewien Solt, co to zawsze był źródłem problemów i został nawet z powodu swego bezprawia wygnany z Węgier, odnalazł się teraz w grupie czeskiej. Zanim rozpoczęły się rozmowy króla z księciem, Solt wysłał do króla potajemnie posłańca, mówiąc: „Jestem wierny memu panu i czego się dowiedziałem o Czechach, przekażę mu. Otóż jak tylko rozpocznie się rozmowa z księciem, ten ma pojmać króla, ponieważ usłyszał, że twoi ludzie przybyli nieuzbrojeni". A potem powiedział to samo księciu: „Natychmiast jak zaczniesz rozmowę z królem, on ciebie schwyta. Dlatego raczej uzbrój twoich ludzi i tak, niech siedzą w obozie". Czesi zatem, jako ludzie nerwowi i pijący, zrobili mniej więcej tak, jak im doradził Solt. Wówczas wysłał innego posła do króla, mówiąc: „Niech król ustawi łuczników dookoła obozu księcia, aby ludzie stamtąd nie mogli szybko konno dotrzeć do obozu królewskiego". Król, jako że był człowiekiem porywczym, zrobił tak, jak powiedział Solt, nie radząc się swoich. Czesi zaś ujrzawszy nadejście łuczników, uwierzyli, że bez wątpienia prawdą jest to, o czym usłyszeli wcześniej. Zaatakowali więc łuczników. Słabi Pieczyngowie i Szeklerzy uciekli bez szkody aż do obozu króla. Usłyszawszy to, król pogalopował z małą grupą w kierunku Węgier, albowiem jego ludzie przybyli bez broni, a ci, którzy broń po-

equalis non erat. Bohemi autem acriter devastabant[x] castrum regis. Ianus vero filius Vrosa[y], palatinus comes longe descenderat[z] de rege. Qui cum audisset[aa], silenter ac suaviter suos armavit[ab] et impetum super Bohemos, qui castra devastabant, fecit. Contrivitque Dominus eos in ore gladii Hungarorum et [ac-]dira morte[-ac] sauciavit. Misitque Ianus post regem nuncium et manifestavit illi victoriam, quam Dominus sibi dederat. Rex itaque reversus gavisus est gaudio magno. Sed valde doluit, quia Solt[ad] in eodem prelio mortuus non fuit, qui tanta mala mendaciis [ae-ae] simulabat[af].

SRH, s. 434 v. 1–15, s. 435 v. 1–36, s. 436 v. 1–26, s. 437 v. 1–10; CEU, ss. 282–284.

siadali, nie mogli jej użyć, gdyż nie znali zamiarów króla. Król sądził, że w radzie dorównuje Salomonowi, w męstwie Samsonowi, w odwadze Dawidowi, ale równy im nie był. Czesi zaś okrutnie spustoszyli obóz królewski. János, syn Urosy, palatyn dworski, zatrzymał się tymczasem w dość dużej odległości od króla. Uslyszawszy o tym wszystkim, po cichu i sprawnie uzbroił swoich i uderzył na Czechów, zajętych niszczeniem obozu. ‘I sprawił Bóg, że padli przed ostrzem miecza’[206] Węgrów, skazując ich na straszną śmierć. János wysłał potem posła za królem i powiadomił o zwycięstwie danym przez Pana. Na to król zawrócił i ‘cieszył się z wielką radością’. Żałował tylko bardzo, że Solt, który swymi kłamstwami wyrządził tyle zła, nie zginął w bitwie.

[a-a] *V3, V4* De coronatione Stephani filii Colomanni regis. [b] *V3* Colomanni. [c] *V5 brak*. [d] *V3, V4* venissent. [e] *V3, V4* Orsua. [f] *V3, V4* Solt. [g] *V5 brak*. [h] *V2, V4, V5* Solth. [i] *V4 brak*. [j] *V5* haberet. [k] *V5 brak*. [l] *V3, V4* sic. [m] *V5* bubuli. [n] *V3* fuerunt. [o] *V5* illos. [p] *V3* Soldt; *V5* Solth. [q] *V5* fugit. [r] *V3* Soldt. [s-s] *V4* quoque pessimi. [t] *V2, V3, V4, V5* Siculi. [u] *V4 brak*. [v] *V3* habebat. [w] *V3* poterat. [x] *V3* devastant. [y] *V2* Ozora. [z] *V, SRH (S, V)* descenderant. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* descenderat. [aa] *V, V2, V3, V5, SRH (S, V)* audissent. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *V4, CEU* audisset. [ab] *V, V3, V5, SRH (S, V)* armaverunt. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *V2, V4 CEU* armavit. [ac-ac] *Tak CEU. V, V2, V4, SRH (S, V)* dire morti; *V3* dira morti; *V5* dire. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) oraz sugeruje poprawną formę* dira morte. [ad] *V2, V4, V5* Solth. [ae-ae] *V2, V3* suis. [af] *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i sugeruje, że poprawną formą powinno być słowo* stimulabat. *CEU pozostawia tekst bez zmian*.

P r z y p i s y:

204 *Kronika budzińska* zawiera tylko skromną zapiskę zbliżoną do rocznikarskiej, podającą długość panowania Stefana II, datę jego śmierci i miejsce spoczynku. Natomiast wszystko, co wiemy o tym władcy, zapisała *Kronika obrazkowa*, korzystająca tu częściowo z przeróbki *Gesta Ungarorum* z połowy XII w., dokonanej w duchu nieprzyjaznym linii Kolomana Uczonego (a zatem też jego synowi i następcy).

205 Ps 118.109.

206 2 Kr 21.9, Iz 14.5, Wj 17.13.

→ Biblijna etnogeneza Węgrów; → Czechy, Czesi; → Dalmacja; → János, syn Urosy; → Koloman Uczony; → Olšava; → Palatyn; → Pieczyngowie; → Polacy, Polska; → Solt; → Stefan II; → Szeklerzy; → Urosa; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I, ks. czeski

C. 155

Venit itaque dux Teutonicorum[a] nomine Bezen[b] ad regem et conquestus [c-]ei est[-c], ut frater suus[d] eum de ducatu eiecisset, rogansque[e] regis clementiam, ut in propria persona sua ipsum adiuvaret. Rex autem Stephanus volens iniuriam patris sui, regis Colomani[f] vindicare, promisit ducem adiuturum[g] et collecto exercitu ivit in[h] Rusciam. Cumque pervenisset, primus[i] obsedit castrum. Contigit autem summo diluculo, quod predictus dux Bezen[j] ambulabat circa castrum previdendo[k] loca expugnandi munitiones, obsessi vero exiverant[l] de castro causa visitandi Hungaros. Cumque dux vidisset illos, impetum fecit super illos, qui viriliter pugnantes ducem usque ad mortem vulneraverunt. Cumque rex audisset de morte ducis, indignatus est valde et precepit omnibus Hungaris, ut castrum obpugnarent[m] et eodem die eligerent[n] [o-]munitiones possidere[-o] vel mori. Principes autem Hungarie habuerunt consilium et dixerunt: "Quid et quare morimur? Si ducatum[p] vendicabimus, quem rex ex nobis constituet ducem? Stabilitum igitur [q-]sit inter nos[-q], quod nullus [r-r] castrum obpugnet[s], et dicamus regi, quia hec omnia absque consilio suorum principum facit". Cum vero[t] principes venissent ad consilium regis, omnes in duas partes se transtulerunt. Sed Cosma[u] de genere Paznan erexit se dicens regi: "Domine quid est, quod facis? Si cum multitudine morte militum tuorum castrum capis, quem ducem constitues? Si inter principes tuos eligis[v], nullus remanet. Numquid vos vultis regno relicto habere ducatum? Nos barones castrum non obpugnabimus[w]. Si obpugnare vis, solus pugna, nos autem in Hungariam recedimus[x] et nobis regem

Rozdz. 155[207]

Przybył zaś do króla książę Rusinów[208] imieniem Bezen i pożaliwszy mu się, że brat wyrzucił go z księstwa, poprosił zarazem króla o łaskę, by ten osobiście przyszedł mu z pomocą. Król Stefan zaś, pragnąc pomścić krzywdę ojca swego, Kolomana, obiecał księciu pomoc i zebrawszy wojsko, wkroczył na Ruś. Gdy już tam dotarł, najpierw obległ zamek. Zdarzyło się zaś, że gdy bladym świtem wspomniany książę Bezen krążył wokół zamku, szukając miejsc w umocnieniach zdatnych do przełamania, to oblężeni wyszli z zamku, by szpiegować Węgrów. Kiedy książę ich spostrzegł, uderzył na nich, lecz oni, walcząc dzielnie, śmiertelnie zranili księcia. Król usłyszawszy o śmierci księcia, poczuł się bardzo zhańbiony i rozkazał wszystkim Węgrom, aby nasilili oblężenie zamku i tego dnia wybrali pomiędzy zdobyciem umocnień a śmiercią. Na to dostojnicy Węgier odbyli naradę i rzekli: „Dlaczego i po co umieramy? Jeśli odzyskamy księstwo, którego z nas król ustanowi księciem? Musimy zatem między sobą ustalić, że nikt nie będzie oblegał zamku i powiemy królowi, że wszystko to robił bez konsultacji swoich dostojników". Kiedy dostojnicy ci przybyli na naradę u króla, wszyscy podzielili się na dwie części. Oto Kosma, z rodu Pázmány, wstał i rzekł do króla: „Panie, co ty robisz? Nawet, jeśli za cenę śmierci wielu twoich wojowników zajmiesz zamek, kogo ustanowisz księciem? Jeśli wybierzesz spośród twoich dostojników, żaden tu nie pozostanie. Czyżbyś sam chciał mieć księstwo, porzuciwszy królestwo? My, baroni, nie będziemy oblegać zamku; jeśli chcesz oblegać,

eligemus". Unde ex precepto principum precones in castris clamabant, ut Hungari quam citissime in Hungariam reverterentur. Rex itaque cum vidisset se suorum auxilio iuste destitutum, reversus est in Hungariam. Post hoc tertio anno fines Polonicos missis exercitibus devastabit. Deinde misit exercitum, solummodo falangos[y] aulicorum suorum, partes[z] Bulgarie et Seruie[aa] devastavit.

SRH, s. 437 v. 20–29, s. 438 v. 1–35, s. 439 v. 1–24; CEU, ss. 286–288.

walcz sam, bo my wrócimy na Węgry i wybierzemy sobie króla". Wówczas na polecenie dostojników rozległy się w obozie okrzyki, by Węgrzy jak najszybciej wrócili na Węgry. Król zatem, gdy zrozumiał, że jego ludzie – słusznie zresztą – odmówili mu współpracy, zawrócił na Węgry. Trzy lata później spustoszył wojskiem polskie pogranicze. A następnie wysłał wojsko złożone tylko z oddziałów dworskich i spustoszył ziemie Bułgarii i Serbii[209].

[a] *V2* Theutonicorum; *V4 brak. SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic), podkreślając, że właściwą formą jest* Rutenorum. *Zauważył to już czytelnik Kroniki obrazkowej, dopisując na marginesie s. 110* Rutenorum. *CEU* <Rutenorum>. [b] *V3, V4* Besen. [c-c] *V3, V4* est ei. [d] *V3, V4* eius. [e] *V4* rogavitque. [f] *V3* Colomanni. [g] *V3* adiuvaturum; *V5* adviaturum. [h] *V3 brak.* [i] *V5* prius. [j] *V3, V4* Besen. [k] *V5* providendo. [l] *V5* exierant. [m] *V4* expugnarent. [n] *V5* elegerunt. [o-o] *V4* possidere munitiones. [p] *V5* ducabimus. [q-q] *V3* inter nos sit. [r-r] *V3* nostrorum. [s] *V4* expugnet. [t] *V5* ergo. [u] *V2, V4* Cozma. [v] *V2* elegis. [w] *V3, V4* expugnabimus; *V5* expugnamus. [x] *V3* recedemus. [y] *V2, V3* falanges. *SRH (S, V) opatruje formę* falangos *kwantyfikatorem (sic).* [z] *V4* partesque. [aa] *V2* sive.

P r z y p i s y:
207 Tekst zachowany tylko w *Kronice obrazkowej*.
208 Por. przypis tekstowy a.
209 Wówczas terytoria Cesarstwa Bizantyńskiego.

→ Bezen; → Bułgaria, Bułgarzy; → Koloman Uczony; → Kosmas, komes; → Niemcy (błędnie zamiast Rusini); → Pázmány; → Polacy, Polska; → Ruś, Rusini; → Serbia, Serbowie; → Stefan II; → Węgry; → Węgrzy

C. 156

Interea imperatrix Constantinopolitana[a], filia regis Ladizlai[b] nomine Pyrisk[c] nunciavit regi Stephano [d-d] dicens regem Hungarie esse hominem suum. Quam[e] etiam contradicentem imperator castigavit. Cum autem hoc audisset rex, pro nimia reputavit iniuria et collecto exercitu in impetu spiritus sui invasit partes Grecie atque [f-f] alias civitates Grecie igne et gladio devastavit, et cecidit timor super omnes civitates provincie illius. Time-

Rozdz. 156[210]

W międzyczasie cesarzowa z Konstantynopola, córka króla Władysława imieniem Pryska, wysłała posła do króla Stefana, mówiąc, że król Węgier jest jej człowiekiem. Sprzeciwiającą się, cesarz ukarał[211]. Gdy o tym usłyszał król, uznał to za wielką krzywdę i, zebrawszy wojsko, pełen emocji najechał ziemie Grecji, a pewne miasta Grecji spustoszył ogniem i mieczem, i 'padł strach na wszystkie'[212] miasta tej prowincji.

bantque omnes reges Stephanum regem, tamquam ictum fulminis, unde infantes vagientes comminatione[g] nomine regis Stephani quiescere[h] conpellebantur. Habebatque rex secum septingentos milites Francos[i], cum quibus Bulgariam devastabat et per eorum ingenia muros castrorum Grecie destruebat. Ea [j-j] de causa, quod imperator ad conflictum non veniebat ad[k] ipsum, misit rex nuncium ad imperatorem Grecorum et vituperavit eum dicens, quod non esset dignus vocari imperator, neque rex, sed anus et[l] vetula, [m-]quia sicut vetula[-m] semper est in otio. Quo audito imperator respondit dicens: "Indubitanter credat[n] rex, quod sua in presenti anno[o] simul cum umbilico[p] virilia incidam". Ea de causa misit imperator exercitum ingentem in Hungariam. [q-q] Venientesque[r] transiverunt[s] in Hungariam in Haram, et Hungari aliquod impedimentum facere non poterant, quia Greci per ingenia inflammabant[t] ignes sulphureos in naves Hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. [u-]Misit itaque[-u] rex omne robur regni sui contra Grecos, quibus prefecit Setephel[v]. Qui venientes pugnaverunt cum Grecis ultra rivulum Karaso[w], versus Boron. Fuitque manus Domini cum Grecis, nec potuerunt [x-]Hungari resistere[-x]. Tanta ergo strages raro[y] facta est, [z-]quanta ibi contigit[-z]. Rivulus enim Karasu[aa] humano sanguine in tantum mixtus fuerat, quod omnino sanguis esse putabatur. Iacebantque loricati homines in fluvio tamquam trunci[ab], super quos fugientes et persequentes transiebant rivulum quasi super pontem. [ac-]Mactabantur autem Hungari tamquam boves, nec erat qui redimeret eos de manibus Grecorum[-ac]. Ciz[ad] vero comes et alii boni [ae-ae] milites ibidem[af] occubuerunt. [ag-ag] Post hec im-

Wszyscy królowie bali się króla Stefana niczym uderzenia pioruna, a płaczące dzieci napominano by były cicho, strasząc jego imieniem. Dysponował zaś król siedmiuset żołnierzami frankijskimi, z którymi spustoszył Bułgarię, a ich machinami oblężniczymi niszczył miasta Grecji. Ponieważ imperator nie przybył, by z nim walczyć, król wysłał posła do imperatora Greków i obraził go, mówiąc, że nie jest godny nazywać się „imperator" czy „król", ale „stara baba", ponieważ niczym staruszka pozostaje bezczynnym. Usłyszawszy to, imperator odpowiedział: „Niech król będzie pewny poza wszelką wątpliwość, że jeszcze w tym roku odetnę mu jego męskość aż po pępek". Z tej przyczyny imperator wysłał potężne wojsko na Węgry. Przybywszy, wkroczyli na Węgry w Haram, czyli Banatskiej Palance, a Węgrzy nie mieli możliwości przeszkodzić w tej przeprawie ze względu na to, że Grecy za pośrednictwem machin miotali ogień z siarką na statki Węgrów i podpalali je nawet na wodzie[213]. Król posłał więc całą siłę swego królestwa przeciw Grekom, którymi dowodził Setefel[214]. Po dotarciu nowych oddziałów walczono z Grekami na drugim brzegu rzeczki Karas, w pobliżu Barancsu. A ręka Pana była z Grekami i Węgrzy nie mogli się utrzymać. Rzadko kiedy zdarza się rzeź, która tutaj miała miejsce. Rzeczka Karas była bowiem tak wymieszana z ludzką krwią, że właściwie wydawała się samą krwią. Ludzie w zbrojach leżeli w rzece niczym kłody, po których uciekający i ścigający przebyli rzekę jak po moście. Węgrzy byli szlachtowani niczym woły i nie było nikogo, kto by ich wydobył z rąk Greków. Komes Csíz i inni dobrzy żołnierze też tu padli. Po tym impera-

perator et rex per fideles nuncios convenerunt ad colloquendum, navigantes in insulam, que civitati Bororich[ah] proxima est. Ibi vero inter principes suos diu excusantes et incusantes, tandem [ai-ai] pace roborata redierunt[aj] ad propria.

SRH, s. 439 v. 25–28, s. 440 v. 1–34, s. 441 v. 1–31, s. 442 v. 1–12; CEU, ss. 288–290.

tor i król za pośrednictwem zaufanych posłańców spotkali się na rozmowach, żeglując na wyspę, która leży najbliżej miasta Bororics, czyli Barancs. Wśród swoich dostojników długo się tam oskarżali i przepraszali, aż w końcu, po zawarciu porozumienia pokojowego, powrócili do siebie.

[a] *V2, V4* Constantinapolitana; *V5* Constinapolina. [b] *V2, V3, V4, V5* Ladislai. [c] *V3, V4* Pirisk. *W dzisiejszej ortografii* Piroska. [d-d] *V3* imperator Mauritius maritus eius imperasset regi Stephano. *Thur., II/1, s. 438 zamiast* imperasset *ma* improperasset. [e] *V3, V4, V5* quem. [f-f] *V4* et. [g] *V2* cum minatione. [h] *V2* quiescemus. [i] *V2* Frankos. [j-j] *V4* vero. [k] *V4* contra. [l] *V4 brak*. [m-m] *V3 brak*. [n] *V3* credebat. [o] *V, V2, V3, V4, V5, SRH (S, V)* anus. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i wskazuje, że chodzi o wyraz* anno. *CEU* <anno>. [p] *V2, V4, V5* umbiculo. [q-q] *V4* Qui. [r] *V3, V4* Venientes. [s] *V4 brak*; *V5* transierunt. [t] *V2* inflammabat. [u-u] *V5* Misitque. [v] *V3, V4* Stephel; *V5* Sethephel. [w] *V3* Karasan; *V4* Caraso; *V5* Crasso. [x-x] *V3* resistere Hungari. [y] *V4 brak*. [z-z] *V4* quod. [a] *V3* Karason; *V4* Caraso; *V5* Karasso. [ab] *V4* tronci. [ac-ac] *V4 brak*. [ad] *V2* Cyz. [ae-ae] *V3* comites seu. [af] *V3* ibi. [ag-ag] *V4* Mactabantur autem Hungari tanquam boves, nec erat qui redimeret eos de manibus Grecorum. [ah] *V2* Bororych; *V3* Bororuch. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) wskazując, że właściwą nazwą miejscowości było* Boronch. *CEU pozostawia formę źródłową*. [ai-ai] *V3* revertebantur. [aj] *V3 brak*.

P r z y p i s y:

210 Tekst rozdziału zachowany tylko w *Kronice obrazkowej*.

211 Zdanie zepsute; gdyby uznać je za poprawne, to cesarz musiałby być autorem listu do króla. Przy uwzględnieniu tekstu z przypisu tekstowego d-d zdanie to miałoby następujący sens: W międzyczasie cesarzowa z Konstantynopola, córka króla Władysława imieniem Piroska, wysłała posła do króla Stefana [informując go], że cesarz Maurycy [sic!], jej mąż, władał [sic! wg korekty z Thur. II/1: urągał] królowi Stefanowi, mówiąc, że król Węgier jest jego człowiekiem.

212 Dz 19.17.

213 Kolejna wzmianka o ogniu greckim, por. wyżej, rozdz. 104, s. 292, przyp. 139.

214 W CEU tłumaczenie błędne: „placing Setephel at the head”.

→ Barancs; → Bułgaria, Bułgarzy; → Csíz; → Frankowie; → Grecja, Grecy; → Haram; → Jan II Komnenos; → Karas; → Konstantynopol; → Piroska Irena; → Setephel; → Stefan II; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław I Święty; → Żupan

C. 157

Rex itaque Stephanus multa mala faciebat, que non delebat, in impetu animi sui. Dominam Christianam conbussit et super homines cocturas[a] cum stercore equino faciebat fieri. Cereos magnos ardentes in fundamentum hominis stillare

Rozdz. 157[215]

Król Stefan wyrządził wiele zła, którego nie powinien, pod wpływem namiętności swej duszy. Spalił panią Krystynę; nakazał, by dania gotowano z łajnem końskim na ciałach ludzi, wylewał gorący wosk na dolne części ich ciał. Książę

faciebat. Dux Almus severitate [b-]regis Stephani[-b] minoris seu mediam[c] capitis diminutionem passus fuerat. Quamvis fuisset[d] obcecatus[e], tamen mortem timens de rege Stephano fugierat[f] in Greciam. Qui ab imperatore honorifice susceptus erat. Inposuit sibi nomen Constantinus: qui et ibi iam pridem edificaverat[g] civitatem Constantinam in Machedonia[h]; et multi Hungari atrocitate regis Stephani fugierant[i] ad ipsum. Quo mortuo corpus eius preceptu[j] regis Fulbertus episcopus reportavit [k-]et in Albensi ecclesia sepelivit[-k]. Bela vero filius eius[l] in Hungaria occulte tenebatur a principibus propter furorem regis. Qui omnes inito[m] consilio regi manifestaverunt, quem post excecationem mortuum credebat. Quem cum rex veraciter scivisset vivere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, gavisus est gaudio magno, quia absque dubio sciebat se heredem non habere. Statimque[n] misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legittimam uxorem Bele traduxerunt[o]. Que[p] non post multos dies procreavit Geycham. Quo audito rex gavisus est valde[q]. Disposuerat eum[r] rex vivere in Talua[s] et dabantur ei regalia stipendia.

SRH, p. 442 v. 13–30, p. 443 v. 1–30;
CEU, s. 292.

Álmos obawiał się okrucieństwa króla Stefana Młodszego, a nawet ‘zmniejszenia o głowę’[216]. Chociaż był już oślepiony, to ze strachu przed śmiercią z ręki króla Stefana uciekł do Grecji. Przez imperatora został przyjęty z honorami; przyjął imię Konstantyn, jako że wcześniej zbudował miasto Konstantynę w Macedonii, a wielu Węgrów uciekło do niego z powodu okrucieństwa króla Stefana. Kiedy zmarł, z rozkazu króla biskup Fulbert przywiózł jego ciało i pochował w kościele Székesfehérváru. Możni natomiast ukryli na Węgrzech jego syna Bélę z obawy przed szaleństwem króla. Wyjawili to wspólnie, na początku narady u króla, który sądził, że zmarł on na skutek oślepienia. Kiedy król upewnił się o życiu tamtego od biskupa Pawła i komesa Othmara, którzy znali szczegóły ukrycia, ‘ucieszył się wielką radością’, albowiem wiedział już z całą pewnością, że nie będzie miał dziedzica. Natychmiast więc wysłał posłów do Serbii i przyprowadzono córkę wielkiego żupana Urosza jako prawowitą żonę dla Béli. W niedługim czasie urodziła ona Gejzę. Usłyszawszy to, król się bardzo ucieszył. Rozkazał, by Béla żył w Tolnie i by przydzielone mu zostały królewskie fundusze.

[a] *V3* tocturas. [b-b] *V3, V5* Stephani regis. [c] *V3* medium. [d] *V3* fuisse. [e] *V3* obtentatus. [f] *V4* fugerat. [g] *V4, V5* hedificaverat. [h] *V3, V4,V5* Macedonia. [i] *V3, V4* fugierunt. [j] *V4* precepto. [k-k] *V4 brak*. [l] *V4* ipsius Almi. [m] *V2* iniquo. [n] *V3, V4* Statim. [o] *V5* traduxit. [p] *V3* Quo. [q] *V3, V4* gaudio magno. [r] *V3, V5* enim. [s] *V2, V3, V5, CEU* Talna; *V4* Tolna. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Autopsja faksymile V pokazuje wbrew CEU, że należy utrzymać odczyt SRH (S, V)*.

Przypisy:

215 Rozdział zachowany tylko w *Kronice obrazkowej* rozpoczyna fragment z negatywną charakterystyką Stefana II, zaczerpniętą z przeróbki *Gesta Ungarorum* z połowy XII w., powstałej w kręgach potomków Álmosa i Béli II Ślepego i koncentruje się na ich losach.

216 Iustiniani Institutiones, 1872, Inst. 1, 16, s. 9.

→ Álmos (2) ; → Béla II Ślepy; → Fulbert, abp; → Gejza II; → Grecja, Grecy; → Jan II Komnenos; → Konstantina; → Macedonia; → Othmar; → Paweł (2); → Serbia, Serbowie; → Stefan II; → Székesfehérvár; → Tolna; → Uroš I; → Węgry; → Węgrzy; → Żupan

C. 161

Quia vero Hungari semper fluctuant iniuria, sicut mare salsum, filii namque Leviatan[a] per nuncios invitabant Borith[b] adulterum, ut veniret et eorum adiutorio regnum sibi vendicaret[c], credentes ipsum esse filium regis Colomani[d]. Borith[e] itaque ascito Rutenorum Polonorumque auxilio venit in confinium Hungarie, [f-]in directo[-f] loco, qui dicitur Seo. Rex autem collecto exercitu ibat obviam ei. Plurimi autem ex nobilibus in partem Borithi[g] cesserant. Proceres autem Hungarie vocati sunt ad colloquendum cum rege [*sc. Béla II – ed.*]. Interrogavit autem eos[h] rex, si scirent[i] Borichium[j] adulterum[k] esse vel filium regis Colomani[l]? Fideles autem regni [m-m] responderunt, quod indubitanter scirent[n] Borithium[o] esse adulterum[p] et nullatenus dignum iam[q] esse corona regis. [r-]Infideles autem[-r] et contradictores musitabant incerta[s] et[t] titubantes in duas partes claudicantes. Rex autem et consiliari eius, quantum in ipsis erat, segregaverunt edos[u] ab agnis et firmiter statuerunt, ut ibidem interficerent proditores, ne[v] forte, si diutius different, traditores [w-]transferrent se[-w] ad Borich[x], et hoc regni[y] ne verteretur in periculum. Orta est igitur seditio, et ibidem[z] ceperunt Lampertum comitem, quem cum extraxissent a rege, frater eius germanus cum sedili [quodam][aa] scidit per medium caput eius et cerebrum[ab] [ac-]per scissum[-ac] exivit. Nicolaum comitem

Rozdz. 161[217]

Ponieważ Węgrzy zawsze burzyli się od krzywdy niczym słone morze, synowie Lewiatana przez posłańców zaprosili bastarda Borysa, aby przybył i z ich pomocą odzyskał królestwo; wierzyli bowiem, że jest synem króla Kolomana. Borys upewniwszy się co do pomocy Rusinów i Polaków, przybył na granicę Węgier w miejscu zwanym Sajó. Król zaś, zebrawszy wojsko, wyruszył naprzeciw niemu. Wielu możnych przeszło na stronę Borysa. Ważni ludzie Węgier zostali wezwani na naradę z królem. Ten zapytał ich, czy wiedzieli kim jest Borys – bastardem czy synem króla Kolomana. Lojalni odpowiedzieli królowi, że bez wątpienia wiedzieli o Borysie jako bastardzie i że w żadnym wypadku nie jest godny korony królewskiej. Nielojani i przeciwnicy coś tam mruczeli i miotali się między jedną a drugą stroną. Król zaś i jego doradcy, tak jak to tylko było w ich mocy, oddzielili 'kozły od owiec'[218] i mocno twierdzili, że tu zabiją zdrajców, gdyż, jeśli by zwlekali, zdrajcy udaliby się do Borysa, a to królestwo wpadłoby w niebezpieczeństwo. Wybuchło zamieszanie, pochwycono komesa Lamperta, a gdy odciągnięto go od króla, jego rodzony brat uderzył go w środek głowy jakimś krzesłem, aż z rany wypłynął mózg. Od razu też ucięli głowę Mikołajowi, jego synowi; zginął też Majnolt z rodu Ákos i inni. Ocaleli zdrajcy roz-

filium eius ibidem decollaverunt, Moynolth[ad] de genere Acus[ae] et alios ibidem occiderunt. Residui vero ex traditoribus secesserunt in partes et collectis[af] viribus suis volebant regem invadere. Fideles autem occurrerunt eis. Erat autem caput traditorum Tyodor[ag] de genere Symad[ah] et Folcus et Tytus et precipuus Sampson[ai]. Laudavit autem Sampson[aj], qui erat pater comitum Thomas et Turda[ak], quod iret[al] in conventum regis et ipsum coram multis vituperaret[am]. Quo audito omnes laudaverunt, et ipse Borich inani spe seductus grates ei magnas retulit, et quod inceperat, hoc adimplere non simulavit putans enim[an] de vituperatione regis regnum habere. Rex autem descenderat prope fluvium Seo[ao] et cum sederet in papilione sua cum suis principibus et militibus, ecce Sampson[ap] intravit et regi dixit: "Quid facis, vilissime canis, cum regno? Utilius[aq] est domino tuo Borich regnum habere, et tu vivas in monasterio tuo, sicut vixit pater tuus". Cum vero principes regni [ar-]subito commoti[-ar] fuissent, Iohannes filius Otthonis[as], notarius regis, Symigiensis[at] prepositus, dixit ad comitem Bud: "Quid expectamus, quare non apprehendimus[au] eum?" Cumque apprehendere voluissent, ille citissime equum[av] ascendens fugiebat. Illi autem ad presens equum non habebant, qui de circulo regis ad consilium pedes venerant. Sed tamen clamor magnus fuit [aw-aw]. Cum autem[ax] serviens comitis Bud clamorem audisset, equum sine sella ascendit et ipsum cum[ay] lancea usque Seo[az] persecutus est. Tyodor[ba] autem et alii socii eius volebant navem intrare [bb-bb], illum citissime traducere, sed [bc-]usque huc[-bc] non potuerunt. Samson[bd] vero equitans[be] cecidit in fluvium, quem persecutor in fluvio lan-

pierzchli się na wszystkie strony, a zebrawszy swoje siły, pragnęli uderzyć na króla. Przeciwstawili się im jednak ludzie lojalni. Przywódcami zdrajców byli Teodor z rodu Simánd, Folkus, Tytus, a zwłaszcza Samson. Zaproponował więc Samson, który był ojcem komesów Tomasza i Turdy, aby udać się na zebranie króla i w obliczu wszystkich mu się przeciwstawić. Wszyscy poparli to, co usłyszeli, a sam Borys, zwiedziony próżną nadzieją, bardzo im dziękował. Nie ukrywał też tego, że chce wypełnić to, co zaczął, i po zhańbieniu króla przejąć królestwo. Król zaś rozbił obóz w pobliżu rzeki Sajó i gdy siedział w swoim namiocie z dostojnikami i żołnierzami, wszedł nagle Samson i powiedział: „Nędzny psie, co robisz z królestwem? Lepiej będzie, jak twój pan Borys przejmie królestwo, a ty będziesz żył w twoim klasztorze, jak żył twój ojciec". Niezwykłe poruszenie wybuchło wśród dostojników królestwa, a Jan, syn Ottona, notariusz królewski i prepozyt Somogyváru, rzekł do komesa Buda: „Na co czekamy? Dlaczego [go] nie zatrzymamy?". Wszakże gdy próbowali go zatrzymać, błyskawicznie dosiadł konia i uciekł. Oni nie mieli jednak koni w pobliżu, gdyż przyszli pieszo na spotkanie z królem. Lecz zaczęli głośno krzyczeć. Gdy zatem sługa komesa Buda usłyszał ten krzyk, dosiadł konia bez siodła i z lancą ścigał tamtego aż po rzekę Sajó. Teodor i jego towarzysze chcieli wsiąść na statek i szybko tamtego przewieźć, lecz nie zdążyli. Samson konno wpadł do rzeki, a tam został przez ścigającego przebity lancą. Nosił zaś Samson pod tuniką kolczugę i z powodu jej ciężaru nie był w stanie pływać. Borys zaś z wielką

ceavit. Habebatque[bf] Sampson[bg] sub tunica panceriam[bh], qui pre gravamine lorice natare non potuit [bi-bi]. Borich autem cum magna multitudine Rutenorum et Polonorum [bj-bj] castra metatus est prope ad[bk] regem. Proceres autem regni Hungarie miserunt ad ducem[bl] Rutenorum et Polonorum, [bm-]qui pro[-bm] Boricho[bn] venerant, dicentes: "Non decet vos[bo] contra iustitiam querere regnum homini adulterino[bp], nos enim scimus, quod de iure regnum habere debeat Bela, et ipse regnat cum consensu totius regni". Hiis auditis duces Ruscie et Polonie destiterant amplius adiuvare[bq] Borichoni[br] et reversi sunt singuli in suas provincias. Borich autem cum [bs-bs] multitudine populorum venit pugnare contra regem. Rex autem divino fretus auxilio contrivit omne robur Borichi[bt] in prelio et fugavit illum in gladio, conclusit exercitum Polonorum [bu-]in morte[-bu] in ipsa festivitate Marie Magdalene, accipiens spolia eorum et reversus est cum magna victoria. In ipso autem prelio acriter et precipue pugnaverunt Myksa[bv], Gaab et Batur[bw] et multos ex illis ceperunt et interfecerunt eratque eorum[bx] lorica sanguine humano confecta. In hoc prelio Miksa[by] cepit Tyodorium[bz], intentorem malorum, Vosos[ca] cepit Vitalem, Gaab vero fratrem comitis de Cracovia, Polonum, Batur[cb] cepit Endre. Quos cum ad regem duxissent, grates multas[cc] retulit eis et elegantissime remuneravit eos.

SRH, p. 447 v. 27–30, p. 448 v. 1–35, p. 449 v. 1–28, p. 450 v. 1–34, p. 451 v. 1–33, p. 452 v. 1–16; CEU, ss. 298–302.

liczbą Rusinów i Polaków rozbił obóz niedaleko króla. Ważni ludzie Węgier posłali do książąt Rusinów i Polaków, którzy przybyli za Borysem, mówiąc: „Nie wypada, abyście wbrew sprawiedliwości domagali się królestwa dla człowieka z nieprawego łoża. Jesteśmy bowiem przekonani, że zgodnie z prawem królestwo będzie należeć się Béli i on sam będzie rządził za zgodą całego królestwa". Usłyszawszy to, książęta Rusi i Polski zaprzestali udzielania dalszej pomocy Borysowi, a następnie wrócili samodzielnie do swoich krajów. Borys zaś z wielką liczbą ludzi przystąpił do walki z królem. Ufny w Bożą pomoc król rozbił w bitwie wszystkie siły Borysa, jego zmusił mieczem do ucieczki, a wojsko Polaków skazał na śmierć w samo święto Marii Magdaleny. Wziął po nich wiele łupów i powrócił z wielkim zwycięstwem. W tej bitwie odznaczyli się szczególnie Miksa, Gáb i Bátor, którzy wielu wrogów schwytali i zabili, a ich kolczugi były poplamione krwią. W tej bitwie Miksa pojmał Teodora, 'twórcę zła'[219]; Vasas Witalisa; Gáb brata polskiego kasztelana[220] z Krakowa; Bátor Endrego. Gdy ich doprowadzili do króla, bardzo im podziękował i bogato wynagrodził.

[a] *V2* Leviatam. [b] *V2, V4* Borich. [c] *V2* vendicarent. [d] *V3* Colomanni. [e] *V2, V4* Borich. [f-f] *V3* directe in. [g] *V2, V3, V5* Borichi; *V4* Borich. [h] *V5 brak.* [i] *V2, V3* sciret. [j] *V3* Borochium; *V4* Borichum. [k] *V5* adulterinum. [l] *V3* Colomanni. [m-m] *V3* sui. [n] *V3* sciret. [o] *V2, V5* Borichium; *V3* Borothium; *V4* Borichum. [p] *V5* adulterinum. [q] *V3, V4* eum. [r-r] *V4* Autem infideles. [s] *V3* incerti. [t] *V4 brak.*

[u] *V3* hedos. [v] *V3* ille. [w-w] *V3* se transferrent. [x] *V3* Borith. [y] *V4* regnum. [z] *V4* ibi. [aa] *V3* quodam. *W V puste miejsce na wpisanie słowa. CEU* <quodam>. [ab] *V5* celebrum. [ac-ac] *V5* per scissuram. [ad] *V4* Moynolch. [ae] *V4, V5* Akus. [af] *V5 brak*. [ag] *V4* Thyodor. [ah] *V4* Simad. [ai] *V3, V5* Samson. [aj] *V3* Samson. [ak] *V4* Thorda. [al] *V3, V4* irent. [am] *V3, V4* vituperarent. [an] *V5* eum. [ao] *V4* Seyo; *V5* Sayo. [ap] *V3, V4* Samson. [aq] *V3* melius. [ar-ar] *V4* commoti subito. [as] *V2, V3* Othonis; *V5* Orthonis. [at] *V3, V4, V5* Simigiensis. [au] *V5* apprehendemus. [av] *V4* equos. [aw-aw] *V4* factus. [ax] *V4 brak*. [ay] *V4 brak*. [az] *V4* Seyo. [ba] *V4* Thyodor. [bb-bb] *V4* et. [bc-bc] *V4 brak*. [bd] *V2, V5* Sampson. [be] *V4* fugiens. [bf] *V2* habebat. [bg] *V3* Samson. [bh] *V4* pancerium. [bi-bi] *V4* sed in flumine submersus interiit. [bj-bj] *V5* qui pro Borichio venerant. [bk] *V4 brak*. [bl] *V4, V5* duces. [bm-bm] *V2 brak*. [bn] *V4* Borich; *V5* Borichio. [bo] *V2* nos. [bp] *V4* adultero; *V5* adulterio. [bq] *V3* iuvare. [br] *V4* Boricho. [bs-bs] *V3, V4* magna. [bt] *V3, V4, V5* Borich. [bu-bu] *V4 brak*. [bv] *V3* Myxa; *V4* Mixa. [bw] *V3* Bathur; *V4* Bathor. [bx] *V4* illorum. [by] *V2, V5* Myksa; *V3, V4* Myxa. [bz] *V4* Thyodorum; *V5* Tyodorum. [ca] *V4* Wosas; *V5* Vosus. [cb] *V3* Bator; *V4* Bathur. [cc] *V3* magnas.

P r z y p i s y:
217 Rozdział *Kroniki obrazkowej* opowiada o wystąpieniu Borysa Kolomanowicza. Polską interwencję opisuje *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska* (*Mistrza Wincentago...Kronika*, 1994, III 26, ss. 114–118).
218 Mt 25.32.
219 2Mch 4.1.
220 Tak tłumaczą autorzy CEU: ‘Polish castellan of Cracow’, zgodnie zresztą z polską praktyką, gdzie komes krakowski oznaczał kasztelana. Wydaje się jednak, że mogło tu chodzić o dowolnego możnego, komesa. Znamy z imienia palatyna Wszebora, który uczestniczył w bitwie, ale czy wzmianka dotyczy jego brata (jeśli go miał), tego nigdy wiedzieć nie będziemy.

→ Ákos; → Bátor; → Béla II Ślepy; → Bolesław III Krzywousty; → Borys Kolomanowicz; → Bud, komes; → Endre (2) ; → Folcus; → Gáb; → Hipolit, brat Lamperta (1); → Jan (2) ; → Koloman Uczony; → Kraków; → Lampert (1); → Miksa; → Majnolt; → Notariusz; → Otto (3); → Polacy, Polska; → Ruś, Rusini; → Sajó; → Samson; → Somogy; → Teodor z rodu Simánd; → Tomasz; → Turda (1); → Vasas; → Węgry; → Węgrzy; → Witalis, jeniec; → Wszebor; → Żupan

C. 166. Cesar Corrardus[a] per Hungariam vadit Iherosolimam[b]

[...] Postmodum autem rex Geycha[c] [*II – wydawcy*] referente quodam milite suo nomine Gurk[d] audivit, quod Borich, adulterus[e] regis Colomani[f] esset in comitatu regis Francie misitque ad eum [g-g] dicens: “Non est bonum reddere malum[h] pro bono, nec insidiantem vite mee vestrum erat defendere”. Hiis auditis facta est contentio inter reges[i] Francorum; querebant enim milites

Rozdz. 166. Cesarz Konrad przechodzi przez Węgry w drodze do Jerozolimy[221]

[...] Wkrótce potem, kiedy król Gejza [II] usłyszał od jednego ze swoich żołnierzy, imieniem Györk, że Borys, bastard króla Kolomana, znalazł się w otoczeniu króla Francji, posłał do niego, mówiąc: „Nie jest dobrą rzeczą, oddawać złem za dobro; ani bronić kogoś, kto nastaje na moje życie”. Kiedy oni o tym usłyszeli, nastał spór wśród królów Franków[222], gdyż zaczęli oni py-

eius, quisnam esset inter eos, qui mortem regis machinaretur, ut inventus ab hiis interficeretur. Borich autem venerat consilio quorumdam Hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro domino haberetur et relicto rege [j-]ei multi[-j] adhererent. Qui vero[k] cum talia audisset, statim ad pedes regis Francorum se prostravit vitam ab eo et[l] veniam rogaturus, ut eum absque lesione extra regnum [m-]cum eo[-m] ire permitteret. Cumque rex Geycha[n] audisset Borich [o-o] apud regem Francorum, rogavit[p] eum, ut pro amicitia sua Borichium[q] [r-]ei vinctum[-r] remitteret. Cumque hoc rex Francorum audisset, dixit: "Noverit rex, quod domus regis quasi ecclesia, pedes eius quasi altare, et quomodo possum reddere vinctum eum, qui ad domum regalem, quasi ad ecclesiam et[s] ad pedes regis[t], quasi ad altare se prostravit?" Cui nuncius ait, quoniam magistri nostri sic interpretantur, ut adulterinam progeniem[u] ecclesia non communicat. Borich autem videns sibi mortem imminere ea nocte rapuit unum dextrarium regis Lodouici[v] et aufugit. Quidam autem de agazonibus occurens ei, voluit eum tenere, quem Borich cum gladio percutiens, [w-]a vertice[-w] usque ad medium pectus eius descidit et ipse manus sequentis evasit.

SRH, p. 457 v. 25-27, 458 v. 28–33, p. 459 v. 1–38, p. 460 v. 1–10.

tać, kim jest ten, kto knuje na życie króla, aby go znaleźć i zabić. Borys przybył zaś, za radą pewnych Węgrów, sugerujących, iż jeśli zdoła wkroczyć do królestwa, to wówczas wielu uzna go za pana i porzuciwszy króla, przyłączy się do niego. Kiedy zatem Borys usłyszał o tym, co się wydarzyło, natychmiast padł do stóp króla Franków, błagając go o darowanie życia i pozwolenie, aby mógł przy nim bez szkody opuścić królestwo. Kiedy Gejza usłyszał, iż Borys jest u króla Franków, poprosił go, by w imię przyjaźni odesłał mu Borysa w więzach. Król Franków odpowiedział na to: „Król wie, że dom króla jest niczym kościół, stopy jego niczym ołtarz; to jak ja mam oddać w więzach tego, co przyszedł do królewskiego domu jak do kościoła i padł do stóp króla jak do ołtarza?". Poseł zaś rzekł mu: „Nasi mistrzowie przedstawają taką interpretację, że 'potomstwo z nieprawego łoża nie należy do wspólnoty Kościoła'". Borys widząc nadchodzącą śmierć, tej samej nocy ukradł jednego rumaka króla Ludwika i uciekł. Jeden ze stajennych wpadł na niego, próbował zatrzymać, ale Borys przeciął go mieczem od samej góry po środek piersi i tak uwolnił się z jego rąk.

[a] *V5* Conrardus. [b] *V2, V4* Ierosolimam. [c] *V2, V3, V4* Geysa. [d] *V2* Burk; *V3* Gark; *V4* Gewrk. [e] *Tak V3, CEU*; *V4* adulter; *V, V2, V5, SRH (S, V)* adulterius. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [f] *V3* Colomanni. [g-g] *V4* rex Geysa. [h] *V2* malorum. [i] *V4* milites regis. *CEU w tłumaczeniu wykorzystuje frazę V4*: the knights of the king of the Franks. [j-j] *V3, V4* multi ei. [k] *V4* Borich. [l] *V5* ut. [m-m] *V2 brak*. [n] *V2, V3, V5* Geysa; *V4* Geysa certitudinaliter. [o-o] *V4* esse. [p] *Tak V4. V, V2, V3, V5, SRH (S, V)* rogans. *SRH (S, V) opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). CEU* roga<vit>. [q] *V4* Borich. [r-r] *V4* vinctum ei. [s] *V4 brak*. [t] *V2 brak*. [u] *V2* propaginem. [v] *V5* Lovici. [w-w] *V5* ad verticem.

P r z y p i s y:
221 Rozdział *Kroniki obrazkowej* poświęcony jest przejściu przez teren Węgier II krucjaty za panowania Gejzy II, syna Béli II Ślepego. Przytaczamy fragment o obecności Borysa w obozie francuskim.
222 Ludwik VII i Konrad III.

→ Borys Kolomanowicz; → Francja, Francuzi; → Gejza II; → Györk; → Jerozolima; → Koloman Uczony; → Konrad III; → Ludwik VII; → Magister; → Węgry; → Węgrzy

C. 167

Post hec[a] autem rex Geycha[b] dedit ducales expensas fratribus suis Ladizlao et Stephano duxitque exercitum in Rusciam super Lodomerium ducem, ut vindicaret iniuriam soceri sui Minosloy[c], pro quo etiam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a Rutenis[d] et Cunis[e].

Rozdz. 167[1]

Następnie król Gejza przekazał książęce fundusze swoim braciom, Władysławowi i Stefanowi, oraz poprowadził wojsko na Ruś przeciw księciu Włodzimierzowi, aby pomścić krzywdę swego teścia, Mścisława. Już wcześniej wysłał w jego sprawie wojsko, które było jednak dręczone przez Rusinów i Kumanów.

SRH, p. 460 v. 11–20; CEU, s. 314.

[a] *V3, V4* hoc. [b] *V3, V4* Geysa. [c] *V3, V4* Mynosloi. [d] *V4* Ruthenis. [e] *V3* Cumanis.

P r z y p i s y:
223 Rozdział *Kroniki obrazkowej* o wyprawie w obronie księcia włodzimierskiego Mścisława Izjasławicza przeciwko halickim Rościsławiczom.

→ Gejza II; → Kumanie; → Mścisław (1); → Ruś, Rusini; → Stefan IV; → Władysław II; → Wołodymyrko Wołodarewycz

Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum (Kronika Jánosa Thuróczyego)

Jest to ostatnia węgierska kronika średniowieczna. Jej autor urodził się około 1435 r. w drobnoszlacheckiej rodzinie posiadającej majętność Pýr (Pér, do identyfikacji por. Lipszky de Szedlicsna, 1808, s. 502: „Pér h[ungarice], Pir g[ermanice], Pirowski s[lovacice]"), dziś stanowiącej część Šipic (Sipék) będących częścią miejscowości Hontianske Tesáre. Mimo przenosin rodziny do komitatu Hont żywa pozostawała w niej pamięć wywodzenia się jej z komitatu turczańskiego (Turec, Turóc), stąd używane przez niego nazwisko (Ioannes de Thurócz (Thwrocz), Thuróczy, po słowacku Ján z Turca)[2]. Nauki pobierał przypuszczalnie w szkole przy klasztorze premonstratensów w Šahach (Ipolyság). Nic nie wiemy o jego studiach uniwersyteckich, jego tytuł magister nie musiał oznaczać uniwersyteckiego wykształcenia, gdyż zwyczajowo tak określano osoby świeckie piastujące urzędy.

Jan w źródłach pojawia się po raz pierwszy w 1459 r. jako uczestnik sporu majątkowego. Po 1465 r. występuje jako prawny pełnomocnik klasztoru w Šahach przed urzędem notarialnym przy kapitule budzińskiej. Tu należy dodać, że w ten sposób oddajemy termin *locus credibilis*, określający specyficzny dla ustroju Węgier urząd potwierdzający prawomocność dokumentów i czynności prawnych, a zatem spełniający funkcje notarialne. Na Węgrzech były to wybrane klasztory i instytucje kościelne (kapituły). Sam Jan w latach 1470–1476 pracował jako notariusz *locus credibilis* przy konwencie w Šahach, zaś w latach 1467–1470 i ponownie 1476–1486 był notariuszem w sądzie królewskim. W 1486 r., gdy na czele sądu stanął Tomasz Drági, uczynił Jana swoim zastępcą (protonotariuszem). Ostatnie wzmianki źródłowe o Janie pochodzą z lata 1488 r., natomiast wiosną 1489 r. jego funkcję pełnił już ktoś inny. Przypuszcza się, że w tym czasie Jan Thuróczy zmarł.

Jan jest pierwszym świeckim węgierskim kronikarzem, niemającym zresztą ambicji bycia historykiem. Podjął pracę pod koniec lat siedemdziesiątych XV w., zainspirowany przez ówczesnego przełożonego Istvána Hásságyiego. Przerobił wtedy wierszowany fragment kroniki weneckiej Lorenzo da Monacisa, poświęcony wyprawie Karola II Małego na Węgry. Powstało osiem rozdziałów o panowaniu Marii, starszej córki Ludwika Wielkiego (Węgierskiego). W drugiej połowie lat osiemdziesiątych z inspiracji Tomasza Drágiego, miłośnika dawnych dziejów Węgrów, powstały dalsze rozdziały *Kroniki Jana Thuróczyego*, która ostatecznie składa się z czterech części. Pierwsza z nich opisuje dzieje Hunów i Attyli, opierając się na znanej nam *Historii huńskiej*, ale jeszcze bardziej podkreślając rolę wielkiego króla Attyli. Druga część opisuje dzieje Węgrów od ich „drugiego"

przyjścia do początków rządów Ludwika Wielkiego (Węgierskiego). Tu nasz autor oparł się na kronikach powielających tekst *Kompozycji kronikarskiej z XIV w.*, kompilując ze sobą obie wersje: *Kroniki budzińskiej* i *Kroniki obrazkowej*. Trzecia część poświęcona jest rządom króla Ludwika, do których przedstawienia wykorzystał kronikę Jana z Küküllő (w literaturze słowackiej funkcjonującego jako Ján zo Šarišských Sokoloviec), przepisując ją w całości i dzięki temu ocalając dla potomnych – jej rękopisy zaginęły. Czwarta część poświęcona okresowi po śmierci Ludwika jest samodzielnym dziełem Jana z wyjątkiem wspomnianych wyżej ośmiu rozdziałów o panowaniu Marii i wyprawie po koronę Karola II Małego. Do kompozycji wykorzystał wiele podań ustnych i anegdot, relacji świadków wydarzeń, własne wspomnienia, zaś ramy geograficzne wyznaczała mu *Kosmografia* Eneasza Sylwiusza Piccolominiego. Jan chciał doprowadzić *Kronikę* do czasów mu współczesnych, by oddać chwałę Maciejowi Korwinowi, na którego dworze pracował. Dzieło kończy się opisem zajęcia przez węgierskiego monarchę Nowego Miasta Wiedeńskiego (Wiener Neustadt) 17 sierpnia 1487 r.

Kronika ukazała się drukiem 20 marca 1488 r., a zatem dziewięć miesięcy po jej ukończeniu, co nawet dzisiaj musi budzić podziw. Jest to zarazem jedna (jeśli nie jedyna) z nielicznych kronik średniowiecznych, których rękopis jest nieznany. Dysponujemy tylko jej trzema wydaniami, które ukazały się jeszcze za życia autora. To wspomniane wydanie brneńskie, do tego doszły 3 czerwca 1488 r. dwa wydania augsburskie. Różnią się między sobą zakończeniem – nakład przeznaczony na rynek niemiecki opuszczał informacje o ostatnich sukcesach Macieja Korwina w Wiedniu i okolicach. Wydanie brneńskie zawierało też jako apendyks *Lament* Rogera, kanonika waradyńskiego i późniejszego arcybiskupa splickiego, o najeździe Tatarów na Węgry, świadectwo naocznego świadka tragicznego najazdu 1241–1242 r.

Zdaniem badaczy słowackich János Thuróczy przypuszczalnie znał język słowacki. Świadczy o tym podanie toponimów w wersji słowackiej, a nie węgierskiej (np. Rosnawa = Rożniawa zamiast Rozsnyó czy Rosenau, oraz Ternauia = Trnava zamiast Nagyszombat). Czeskich husytów – bratrzyków działających na Górnych Węgrzech – w Słowacji, określa po łacinie jako *fratres*.

Czytelnikowi polskiemu nasuwa się porównanie z Janem Długoszem piszącym swoje dzieło kilkanaście lat wcześniej. Tu widać wielką różnicę. Jan Thuróczy nie czuł się historykiem, nie prowadził zaawansowanej kwerendy archiwalnej (mimo że miał przecież dostęp do archiwum koronnego). Nie poświęcał swej uwagi zagadnieniom społecznym i kulturalnym, nie odnotował np. słynnej Corviniany – biblioteki króla Macieja, o której pisał współczesny mu włoski humanista Pietro Ransano (Petrus Ransanus). Tymczasem Jan Długosz wzniósł się na wyżyny ówczesnej sztuki uprawiania historii, tworząc na podstawie świadomie dobieranych źródeł pierwszą historyczną syntezę dziejów Europy Środkowej. Nie da się zatem

dzieł obydwu historyków postawić na jednym poziomie. Natomiast wspólne im obu jest wywarcie wpływu na kolejne pokolenia historyków. W przypadku Węgier musimy jednak pamiętać, że za czasów Macieja Korwina działali włoscy humaniści, Antonio Bonfini, autor *Rerum Hungaricarum decades* oraz wspomniany Pietro Ransano (Petrus Ransanus), autor *Epithoma rerum Hungaricarum*. *Kronika Jana Thuróczyego* obok dzieła Bonfiniego stała się podstawą pierwszej kroniki spisanej w języku węgierskim przez Gáspára Heltaia pt. *Krónika az magyaroknak dolgairól*, wydanej w Kolozsvárze (dzisiejszym Klużu) w 1575 r. (ostatnia edycja Margit i Pétera Kulcsárów – Budapest 1981).

Jak wspomniano, opowiadanie *Kroniki Jánosa Thuróczyego* o interesującym nas w niniejszej publikacji okresie jest zwykłą kompilacją *Kroniki budzińskiej* i *Kroniki obrazkowej*. Dlatego rezygnujemy z przytaczania ekscerptów. Na uwagę natomiast zasługuje ostatnie wydanie krytyczne tej *Kroniki* obejmujące tom tekstu i dwa obszerne tomy komentarzy, nieocenionych dla studiów nad *Kompozycją kronikarską z XIV w*. To swoją drogą dowód na to, że łacina w literaturze naukowej wciąż służy jako język komunikacji autorów z czytelnikami.

Wydania:

Illustrimorum Hungarie regum chronica in inclita terre Morauie civitatis Brunensi lucubratissime impressa finit felicius. Anno salutis M CCCC LXXXVIII die XX Martii – jest to wydanie brneńskie.

Serenissimorum Hungarie regum chronica bene revisa ac fideli studio emendata finit feliciter. Impressa Erhardi Ratdolt viri solertissimi eximia industria et mira imprimendi arte, qua nuper Venetiis nunc Auguste excellet nominatissimum. Impensis siquidem Theobaldi Feger concivis Budensis anno salutifere incarnationis millesimo quadringentesimo octogesimo octavo tertio Nonas Iunii – jest to wydanie augsburskie.

Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, T. 1. *Textus*, wyd. Elisabeth Galántai & Julius Kristó; T. 2. *Commentarii*, cz. 1: *Ab initiis usque ad annum 1301*; cz. 2: *Ab anno 1301 usque ad annum 1487*, opr. Elemér Mályusz przy współpracy Julio Kristó (Thurocz, 1985, 1988 a, 1988b).

Wydanie bilingwalne:

Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum. Kronika Jána z Turca*, tłum. Július Sopko (Thurocz, 2018) – książka wydana przez wydawnictwo PERFEKT zawiera faksymile wydania augsburskiego oraz słowacki przekład *Kroniki* poprzedzony studiami Richarda Marsiny, Ľubomíra Jankoviča oraz Júliusa Sopki.

Przekłady:

Thuróczi János, *Magyar Krónika*, tłum. László Geréb, sprawdzone przez László Mezeya, oprac. Tibor Kardos, (Thuróczi, 1957) – przekład węgierski tylko ostatniej części.

Thuróczy János, *A magyarok krónikája. Az 1486-ban* [sic!] *Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnyomtatvány színezett fametszeinek hasonmásával illusztrálva*, Tłum. János Horváth (Thuróczy, 1978) – przekład węgierski całości, zwraca uwagę błędna datacja inkunabułu w tytule.

János Thuróczy, *Chronicle of the Hungarians*, tłum. Frank Mantello, wstęp i komentarze Pál Engel (Thuróczy, 1991) – przekład angielski tylko ostatniej części.

Kronika Jána z Turca (Sopko, 1995, s. 113–221) – przekład słowacki ostatniej części.

Literatura:

Kopár, 2010, ss. 1429–1430; Mályusz, 1967. Ponadto por. aparat krytyczny (wstępy i komentarze) w wyżej wymienionych edycjach.

Przypisy:

1 Pierwotną siedzibą był Nedozor (Nadasér), będący dziś częścią miejscowości Rakša.

Relatio fratris Ricardi
(Relacja brata Ryszarda)

Już wkrótce po zatwierdzeniu zakonu kaznodziejskiego przez papieża Honoriusza III (1216 r.) do dominikanów wstąpił w 1220 r. Paulus Ungarus, studiujący w Bolonii prawo kanoniczne, któremu święty Dominik powierzył założenie domów zakonnych na Węgrzech. Król Andrzej II skierował dominikanów do nawracania pogańskich Czarnych Kumanów koczujących na stepach na wschód od Karpat Wschodnich. Akcja uwieńczona została nawróceniem wodza Barca (Bejbarsa) oraz utworzeniem na przełomie 1227/1228 r. misyjnego biskupstwa milkowskiego, którego stolicę utożsamia się z dzisiejszą miejscowością Crăciuna (Karácson/Kreuzburg) w południowej Mołdawii koło miejscowości Focşani. Czytelnika polskiego może zaciekawić, że w akcję zaangażowani zostali również rycerze krzyżowi Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego, czyli krzyżacy, którzy otrzymali nadania w południowo-wschodnim Siedmiogrodzie, ale wnet zostali wygnani, gdy Andrzej II zorientował się, że starają się wyłączyć nadania spod jego jurysdykcji. Krzyżacy zostali następnie zaproszeni do Polski, gdzie mieli wspomóc książąt polskich w podboju i nawracaniu Prusów...

Tymczasem sukces misji wśród Kumanów natchnął dominikanów węgierskich do rozszerzenia akcji nawracania pogan. Nie tylko wśród elit węgierskich utrzymywała się pamięć o dawnej praojczyźnie, Wielkich Węgrzech, leżących gdzieś na wschodzie. Pojawiła się myśl, by odnaleźć pobratymców i zanieść im Słowo Chrystusa. Dominikanie znaleźli zrozumienie u następcy tronu, wówczas księcia Siedmiogrodu Béli (późniejszego króla Béli IV). Pierwsze dwie dwuosobowe grupy zakonników wyruszyły w 1231 r. w okolice Kaukazu. Z wyprawy powrócił po trzech latach tylko brat Otto, który przekazał, że natrafiono na węgierskojęzycznych Szovárdów żyjących na południe od Kaukazu. Ci mieli wskazać, że Wielkie Węgry znajdują się na północy. Wiosną 1234 r. kolejnych czterech zakonników ruszyło w podróż w nieznane. Za pieniądze Béli dotarli do Konstantynopola, skąd przepłynęli Morze Czarne na Półwysep Tamański, a stamtąd ruszyli pieszo. Wobec trudów wyprawy dwóch zakonników wycofało się i wróciło na Węgry, natomiast Julian i Gerard szli dalej. Gerard wkrótce zmarł z wysiłku, natomiast samotny Julian z karawaną kupców muzułmańskich dotarł do Wielkiej Bułgarii. W emporium handlowym spotkał kobietę mówiącą po węgiersku, która skierowała go do Wielkich Węgier odległych o dwa dni drogi. Julian dotarł tam, lecz nie pobył długo. Zatrzymywany przez tamtejszych mieszkańców nie skorzystał z ich gościnności, gdyż chciał zawieść do Kotliny Karpackiej wiadomości o Wielkich Węgrzech. Przez Ruś i Polskę wrócił na Węgry, gdzie zdał relację współbraciom. Spisał ją

brat Ryszard, który nie uczestniczył w wyprawie. Relacja natychmiast wysłana została do Stolicy Apostolskiej, gdzie wzbudziła zainteresowanie, sam zaś Julian został wezwany przez oblicze papieskie. W 1237 r. ruszył z powrotem do Wielkich Węgier, szukając przy okazji współbraci wysłanych tam rok wcześniej. Niestety, na Rusi okazało się, że tereny zostały opanowane przez Tatarów. *Magna Ungaria* przestała istnieć. Julian wysłał do Stolicy Apostolskiej obszerny list z dokładnym, na ile pozwalały na to okoliczności, opisem nowego wroga i ostrzeżeniem, że wkrótce mają zaatakować Europę. Spełniło się to po czterech latach, w 1241 r.

Relacja brata Ryszarda została wpisana do *Liber censuum Sanctae Ecclesiae Romanae*, gromadzącej teksty dokumentów niezbędnych w bieżącej praktyce Stolicy Apostolskiej, a utworzonej przez papieża Grzegorza IX w 1228 r. Jej bezpośrednim odpisem jest kodeks nr 228 Biblioteki Riccardich we Florencji dokonany po 1238 r. Tekst *Relacji* mieści się na f. 328^{r}–329^{v}. W naszej edycji oznaczamy go syglą **CR**. Kopia kodeksu wykonana na bezpośrednie potrzeby kancelaryjne powstała w 1388 r. (László Veszprémy (1999, s. 787) w drugim wydaniu SRH podaje błędnie: 1338) i przechowywana jest w tej samej Bibliotece Riccardich pod sygn. 229; *Relację* wpisano na f. 355^{r}–356^{v}. Odpisem kodeksu **CR** jest tzw. Kodeks Watykański pochodzący ze zbrojowni Zamku Anioła, Miscellaneum Armarium XV, t. 1 (*Relacja* znajduje się na f. 364^{r}–365^{v}), również z XIII w. Oznaczamy go syglą **MA**. Tekst *Relacji* zawiera też młodszy, piętnastowieczny kodeks Miscellaneum Armarium XXXV, t. 18 – wpisano ją na f. 380^{v}–382^{r}.

Drugą grupę przekazów tworzy Kodeks Vaticanus Palatinus Lat. 965, sporządzony również z **CR** dla króla francuskiego Jana II Dobrego (1350–1364). Tekst *Relacji* zapisano na f. 201^{r}–203^{v}. Oznaczamy go wbrew tradycji wydawniczej syglą **Pal**. *Relację* przechowały też dwa rękopisy z XV w.: Vaticanus Lat. 1437, f. 191^{v}–193^{r} oraz kodeks paryskiej Biblioteki Narodowej (Bibliothèque nationale de France), Ms. Parisianus 4188 powstały po 1402 r.

Relacja nie była znana na średniowiecznych Węgrzech. Kodeks **Pal** został opisany w 1695 r. przez jezuitę Mártona Cselesa, a wydany w 1748 r. przez pijara Józefa Innocentego Desericiusa (Dežerickiego). Stał się podstawą edytorską licznych wydań *Relacji* w XIX w. Dopiero Augustyn Theiner za podstawę przyjął tekst źródła z **MA,** uznając go za najlepszy. Na tym manuskrypcie opierała się np. edycja Józsefa Deéra w *Scriptores Rerum Hungaricarum*. W 1956 r. wyszło nowe wydanie *Relacji* Heinricha Dörrie, które za podstawę przyjął **CR** oraz **Pal**. To ostatnie wydanie wykorzystujemy jako podstawę naszej edycji, rezygnując z przytaczania aparatu krytycznego z wyjątkiem dostrzeżonych różnic z wydaniem J. Deéra. Wydanie to zostało przygotowane według standardów edycji klasycznych, gdzie obok numeracji rozdziałów wprowadza się też numerację zdań, którą zachowujemy.

Poniżej podajemy pełny tekst *Relacji*. To literatura etnograficzna opowiadająca o mieszkańcach dzisiejszych stepów ukraińskich i rosyjskich. Utworem tym

nawiązujemy do pierwszego zeszytu *Testimoniów* serii łacińskiej oraz tomu 1 serii greckiej, które też udostępniały teksty etnograficzne. Czytelnik może porównać, jak zmieniło się od starożytności postrzeganie tych odległych rejonów Europy – *Relacja* opiera się na opowiadaniu podróżnika, który te tereny zobaczył na własne oczy. Rezygnujemy natomiast z publikacji listu Juliana do papieża o zagrożeniu tatarskim. On również trafił do adresata i nie był znany na Węgrzech. Choć pojawiają się w nim wzmianki o książętach ruskich wyczekujących pomocy z Zachodu w obliczu nieuniknionej inwazji tatarskiej, to jednak głównym tematem listu są Tatarzy i dlatego uznajemy, że pasowałby raczej do wydawnictwa im poświęconego.

Wydania i przekłady (wybór):

Relatio fratris Ricardi ("De facto Ungarie Magne a fratre Ricardo invento tempore domini Gregorii pape noni"), wyd. Iosephus Deér, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Relatio fratris Ricardi*, 1938, s. 529–542).

De facto Ungarie magne, a fratre Riccardo invento tempore domini Gregorii pape noni, wyd. Heinrich Dörrie (Dörrie, 1956, ss. 151–162).

Bericht des frater Riccardus, tłum. i komentarz Hansgerd Göckenjan (Göckenjan & Sweeney, 1985, ss. 65–91) – przekład niemiecki.

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 261–280) – przekład czeski.

Dwa teksty do historii Węgier i Tatarów w XIII wieku, tłum. Grażyna Wodzinowska-Taklińska, oprac. Lech Krzywiak (Krzywiak, 1988, ss. 281–306) – przekład polski *Relacji* i listu do papieża.

Richard Marsina, *Správy dominikána brata Juliána o starych Maďaroch a Tatároch z rokov 1237 a 1238* (Marsina, 2008, ss. 19–47; ss. 26–35 (Relacja)) – tekst łaciński oraz słowacki przekład.

Literatura:

Bendefy, 1943; Bogyay, 1978, ss. 25–30; Kristó 1974b, ss. 229–238; Mazzanti & Tanganelli, 2018, ss. 38–47; Perényi, 1976, ss. 339–376; Strzelczyk, 1993, ss. 51–55; Szovák & Veszprémy, 1999, ss. 786–789 (komentarz László Veszprémy); Vásáry, 1975, ss. 237–275; Zimonyi, 1994g, s. 309.

Poniżej zamieszczamy dwa tłumaczenia powyższej relacji, wcześniejsze Grażyny Wodzinowskiej-Taklińskiej = **GW-T** (por. wyżej *Dwa teksty do historii Węgier i Tatarów w XIII wieku*) i nowe, sporządzone na potrzeby niniejszej publikacji, Anny Kotłowskiej = **AK**. Możliwość porównania różnych tłumaczeń jest zawsze fascynującą procedurą, ilustrującą potencjał informacyjny źródła, jego klarowność i jednoznaczność (zwykle uwidocznioną identycznym słownictwem przekładów), jak i poliwalentność (uwidocznioną odmiennym słownictwem, np. w semantyce władzy). Język łaciński oryginału nie jest wyrafinowany, acz poprawny i jasny składniowo; priorytetem autora jest przekazanie rzetelnej informacji faktograficznej o charakterze geograficzno-etnograficznym (nawet jeśli nie potrafi on poprawnie zinterpretować niektórych obyczajów), nie próbuje ozdabiać tekstu metaforą z bogactwa tradycji kultury literackiej. Naturalnie poprowadzona narracja pełna egzotycznych ciekawostek sprawia, że Czytelnik może z przyjemnością i sympatią śledzić przygody dzielnych mnichów.

De facto Ungarie magne,
a fratre Riccardo [a-a] invento tempore
domini Gregorii pape noni

1.1 Inventum fuit in gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. 2 Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent[b], tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum. 3 Quam [c-]ad inhabitandum[-c] pre terris ceteris elegerunt subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem. 4 Ubi tandem per sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi, prioribus Ungaris, a quibus isti descenderant, in infidelitate permanentibus, sicut et hodie sunt pagani.

5 Fratres igitur predicatores, hiis in gestis Ungarorum inventis, compassi Ungaris a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt quattuor[d] de fratribus ad illos querendum, ubicumque eos possent iuvante Domino invenire. 6 Sciebant enim[e] per scripta antiquorum, quod ad orientem essent; ubi essent, penitus ignorabant.

7 Predicti vero fratres qui missi fuerant, multis se exponentes laboribus per mare per terras eos usque post annum tertium quesiverunt; 8 nec tamen propter multa viarum pericula poterant invenire, uno ipsorum[f] excepto sacerdote, nomine Otto, qui tantum sub mercatoris nomine processit. 9 Qui in

GW-T: O istnieniu Wielkich Węgier, odkrytych przez brata Ryszarda za czasów pana papieża Grzegorza IX
AK: O istnieniu Wielkich Węgier, odkrytych przez brata Ryszarda za czasów pana Grzegorza IX, papieża

1. GW-T: Znaleziono w dziejach chrześcijańskich Węgrów [wiadomość], że istnieją inne Wielkie Węgry, z których wyruszyło ongiś siedmiu wodzów wraz ze swoimi poddanymi, aby znaleźć miejsce do osiedlenia się, ponieważ ich kraj nie mógł pomieścić tak wielkiej liczby mieszkańców. Ci przebywszy i zniszczywszy po drodze wiele królestw, dotarli wreszcie do kraju, który obecnie nazywa się Węgrami, a który wtedy nazywano pastwiskami Rzymian. Te właśnie ziemie wybrali sobie na mieszkanie spośród [wielu] innych, podbiwszy ludy, które wtedy tam zamieszkiwały. Tam też na koniec przyjęli wiarę katolicką za sprawą świętego Stefana, swego pierwszego króla. Natomiast ich węgierscy przodkowie, od których wówczas odeszli, pozostali w pogaństwie i do dziś jeszcze trwają w fałszywej wierze.

Bracia dominikanie tedy, znalazłszy w dziejach Węgier wiadomość, że od nich pochodzą, zdjęci współczuciem dla swych węgierskich rodaków, że dotąd trwają w błędach pogaństwa, wysłali do nich czterech braci na poszukiwanie, wszędzie gdzie by ich można z Bożą pomocą odnaleźć. Wiedzieli bowiem z dawnych zapisek, że znajdują się na Wschodzie, ale gdzie są, tego zupełnie nie wiedzieli.

Wspomniani zaś bracia, których wyprawiono w drogę, szukali ich przeszło trzy lata, narażając się na wiele trudów

quodam regno paganorum quosdam de lingua illa invenit per quos certus efficiebatur, ad quas partes manerent; set illorum provinciam non intravit. 10 Immo[g] in Ungariam est reversus pro fratribus pluribus assumendis, qui cum ipso redeuntes fidem illis catholicam predicarent. 11 Set multis fractus[h] laboribus post octavum reditus sui diem, cum omnem viam illos querendi exposuisset, migravit ad Christum.

na morzu i lądzie, ale nie mogli [ich] znaleźć na skutek niebezpieczeństw na drogach.

Jeden tylko z nich, kapłan imieniem Otto, który wędrował podając się za kupca, napotkał w jakimś królestwie pogańskim kilku ludzi mówiących owym językiem, od których dowiedział się, w jakich stronach przebywają, ale nie dotarł do ich kraju. Wrócił natomiast na Węgry, aby zabrać ze sobą więcej braci i, udawszy się z nimi na powrót, głosić tam wiarę katolicką. Wyczerpany jednak wieloma trudami, w osiem dni po swoim powrocie odszedł do Chrystusa, wskazawszy przedtem dokładnie drogę, jak ich szukać.

1. AK: Znaleziono w dziejach chrześcijańskich Węgrów, że istniały inne Wielkie Węgry, z których wyruszyło siedmiu wodzów wraz ze swoimi ludźmi, aby znaleźć dla siebie miejsca do osiedlenia. Ich własna ziemia nie mogła bowiem utrzymać dużej liczby mieszkańców. Oni to, gdy już przebyli i spustoszyli wiele państw, przybyli w końcu na ziemię, która teraz nazywa się Węgrami, ale wówczas nosiła nazwę Pastwisk Rzymian. Ją to, zamiast pozostałych ziem, wybrali sobie do zamieszkania po podporządkowaniu sobie ludów, które dotąd tam mieszkały. Tam też w końcu zostali nawróceni na wiarę katolicką przez świętego Stefana, ich pierwszego króla. Natomiast węgierscy przodkowie, od których oni sami pochodzą, pozostając w niewierze, do dziś dnia są poganami. Przeto bracia dominikanie po dokonaniu tych odkryć w dziejach Węgrów, zdjęci współczuciem dla tych Węgrów, od których, jak się dowiedzieli, pochodzą, iż do tej pory pozostają w błędzie niewiary, wysłali

na ich poszukiwanie czterech braci, aby znaleźli ich z pomocą Boga, gdziekolwiek to możliwe. Wiedzieli bowiem z pism dawnych autorów, że znajdowali się na Wschodzie, ale gdzie dokładnie, zupełnie nie byli świadomi. Natomiast wspomniani bracia, których wysłano, szukali ich aż trzy lata, wystawiając się na wiele trudów na morzu i lądzie. Nie mogli jednak znaleźć ze względu na liczne niebezpieczeństwa w drodze, za wyjątkiem jednego z nich, kapłana imieniem Otto, który działał, podając się za kupca. On to w pewnym państwie pogan znalazł jakichś ludzi mówiących tym językiem, a którzy go upewnili co do miejsc, w których przebywają. Nie zaszedł on jednak do ich kraju. Przeciwnie, zawrócił do Węgier, aby zebrać więcej braci, którzy powróciwszy wraz z nim, głosiliby tamtym wiarę katolicką. Jednak wyczerpany wieloma trudami po ósmym dniu od powrotu odszedł do Chrystusa, objaśniwszy wcześniej całą drogę, gdzie tamtych szukać.

2.1 Fratres vero predicatores infidelium conversionem desiderantes, quattuor[h'] fratres ad querendam gentem predictam iterato miserunt. 2 Qui accepta fratrum suorum benedictione, habitu regulari in secularem mutato, barbis et capillis ad modum paganorum nutritis, per Bulgariam Assani et per Romaniam cum ducatu et expensis domini Bele nunc regis Ungarie usque Constantinopolim pervenerunt.

3 Ibi[i] intrantes in mare per triginta et tres[j] dies venerunt in terram que vocatur Sychia in civitate que Matrica nuncupatur[k], quorum dux et populi se christianos dicunt, habentes litteras[k'] et sacerdotes Grecos. 4 Princeps centum dicitur

2. GW-T: Bracia zaś dominikanie, pragnąc nawrócenia niewiernych, wysłali ponownie czterech braci na poszukiwanie wymienionego ludu. Ci otrzymawszy błogosławieństwo swych [współ]braci, zmienili strój zakonny na świecki, zapuścili brody i włosy na sposób pogan, po czym wędrując przez Bułgarię cara Assana i Romanię z przewodnikami oraz na koszt pana Beli, obecnego króla Węgier, dotarli aż do Konstantynopola.

Tam wypłynęli na morze i po trzydziestu trzech dniach przybyli do kraju o nazwie Sychia i do miasta, które nazywa się Matrika. Książę i ludność tego kraju uważają się za chrześcijan, mają

habere uxores. 5 Omnes viri caput omnino radunt et barbas nutriunt delicate, nobilibus exceptis, qui in signum nobilitatis super auriculam sinistram paucos relinquunt capillos, cetera parte capitis tota rasa. 6 Ubi propter societatis spem, quam expectabant, quinquaginta diebus moram fecerunt. 7 Deus autem dedit ipsis gratiam in conspectu domine, que super centum uxores regis maior erat, ita ut mirabili eos amplexaretur affectu, et in omnibus eis necessariis providebat.

8 Inde progressi consilio et adiutorio predicte[l] domini per desertum, ubi nec [m-]domos nec homines[-m] invenerunt, diebus tredecim[n] transiverunt. 9 Ibique venerunt in terram que Alania dicitur, ubi Christiani et pagani mixtim manent. 10 Quot sunt ville, tot sunt duces, quorum nullus ad alium habet subiectionis respectum. 11 Ibi continua est guerra ducis contra ducem, ville contra villam. 12 Tempore arandi omnes unius ville homines armati simul ad campum vadunt, simul et[o] omnes metunt. 13 Et contiguo terre spatio hec exercent, et quicquid extra villas sive in lignis acquirendis sive in aliis operis habent, vadunt omnes paritier et armati. 14 Nec possunt[p] ullo modo pauci per totam septimanam de villis suis quacumque de causa egredi absque periculo personarum, excepta sola die dominica a mane usque ad vesperam, 15 que in tanta devotione aput[p'] illos[q] habetur, quod tunc quilibet, quantumcumque mali fecerit vel quotcumque[r] habeat[r'] adversarios, securus potest sive nudus sive armatus, etiam inter illos quorum parentes occidit vel quibus alia mala intulit, ambulare. 16 Illi qui Christiano ibi censentur nomine, hoc observant, quod de vase illo nec bibunt nec comedunt, in quo

księgi greckie i greckich kapłanów. Książę ich podobno ma sto żon. Wszyscy mężczyźni golą całą głowę, brodę zaś pielęgnują starannie – z wyjątkiem szlachty, która na znak szlachectwa pozostawia kilka włosów nad lewym uchem, a resztę głowy goli zupełnie. Tutaj w oczekiwaniu na towarzystwo pozostali przez pięćdziesiąt dni. Bóg zaś udzielił im łaski w oczach pani, która spośród stu żon królewskich była najważniejsza, tak że otaczała ich nadzwyczajną życzliwością i zaopatrywała we wszystko, co było im potrzebne.

Stamtąd wsparci radą i pomocą wspomnianej pani podążyli przez pustynię, gdzie nie napotkali ani domów, ani ludzi. Po trzynastu dniach dotarli do kraju o nazwie Alania, gdzie zamieszkują obok siebie chrześcijanie i poganie. Wodzów tam tylu, ile wiosek, a żaden z nich nie czuje się zależnym od drugiego. Bezustanne tam wojny wodza z wodzem, a wsi ze wsią. W okresie orki wszyscy mężczyźni z jednej wsi równocześnie wychodzą uzbrojeni na pole, a także wszyscy razem pracują przy żniwach, wykonując te prace na jednym kawałku ziemi i cokolwiek mają do zrobienia poza wsią, czy to przy zwózce drzewa, czy gdzie indziej, udają się tam wszyscy naraz i zbrojnie. W małych grupkach nie mogą żadną miarą opuszczać swoich wsi przez cały tydzień z jakiejkolwiek przyczyny, nie narażając się na osobiste niebezpieczeństwo, jedynie tylko w niedzielę od rana do wieczora, bo jest ona otaczana przez nich takim szacunkiem, że wtedy każdy, cokolwiek by złego uczynił i niezależnie od tego, ilu by miał wrogów, może bezpiecznie obracać się, zbrojny czy bez broni, nawet wśród tych, któ-

murem mori contingit vel de quo canis comedit, nisi prius a suo presbytero[r”] fuerit benedictum; 17 et qui aliter facit, a christianitate efficitur alienus. 18 Et si quis eorum quocumque casu[s] hominem occidit, pro eo nec penitentiam nec benedictionem accipit; 19 immo aput[s’] eos homicidium pro nichilo reputatur. 20 Crucem in tanta habent reverentia, quod pauperes sive indigene sive advene, qui multitudinem secum habere non possunt, si crucem qualemcumque super hastam[t] cum vexillo posuerint et elevatam portaverint, tam inter Christianos quam inter paganos omni tempore secure incedunt.

21 De loco illo fratres societatem habere non poterant procedendi propter timorem Tartarorum, qui dicebantur esse vicini. 22 Propter quod duobus ex ipsis revertentibus, reliquis duobus perseverantibus in eadem terra, in penuria maxima sex mensibus sunt morati, infra quos nec panem nec potum preter aquam habebant. 23 Set unus frater[u] sacerdos coclearia et quedam alia preparavit, pro quibus aliquando parum de milio receperunt [v-v], de quo [v’-]non, nisi[-v’] tenuiter[w] nimis, poterant sustentari. 24 Unde decreverunt duos ex se vendere, quorum pretio alii ceptum iter perficerent; 25 set[v”] non invenerunt emptores, quia arare et[x] molere nesciverunt. 26 Unde necessitate coacti duo ex eis de illis partibus versus Ungariam redierunt, alii vero remanserunt ibidem, nolentes[y] desistere ab itinere inchoare[z].

rym zabił krewnych lub wyrządził inną krzywdę.

Ci, którzy uchodzą za chrześcijan, przestrzegają tego, aby nie pić i nie jeść z naczynia, w którym znaleziono martwą mysz lub z którego jadł pies – dopóki ich kapłan nie poświęci tego naczynia. A ten, kto postępuje inaczej, przestaje być chrześcijaninem. A jeśli któryś z nich w jakichkolwiek okolicznościach zabije człowieka, nie otrzymuje za to ani pokuty, ani błogosławieństwa, w ogóle mężobójstwo nie liczy się u nich za nic. Krzyż mają w wielkim poszanowaniu, tak że biedacy, czy to miejscowi, czy przybysze, którzy nie mogą mieć wokół siebie większej liczby ludzi, jeśli jakikolwiek krzyż umieszczą na włóczni nad chorągwią i niosą nad sobą ku górze, mają zawsze bezpieczne przejście zarówno wśród chrześcijan, jak też i pogan.

Od tego miejsca bracia nie mogli mieć towarzystwa w dalszej drodze z powodu strachu przed Tatarami, którzy mieli być w pobliżu. Z tego też powodu dwóch z nich zawróciło, a dwaj pozostali w tym kraju, żyjąc przez sześć miesięcy w skrajnej nędzy, bo nie mieli przez ten cały czas chleba ani nic do picia prócz wody. Lecz jeden z braci, kapłan, wyrabiał łyżki i inne takie przedmioty, za które od czasu do czasu dostawali nieco prosa – i z tego żyli nader nędznie. Dlatego postanowili sprzedać dwóch spośród siebie, by za tę cenę pozostali mogli dalej podróżować, lecz nie znaleźli kupców, gdyż nie potrafili ani orać, ani mleć. Tak więc zmuszeni koniecznością dwaj z nich powrócili stamtąd na Węgry, a drudzy dwaj pozostali na miejscu, nie chcąc poniechać podjętej podróży.

2. AK: Bracia dominikanie zatem, pragnąc nawrócenia niewiernych, ponownie wysłali czterech braci na poszukiwanie wspomnianego ludu. Po otrzymaniu błogosławieństwa swych braci, zamienieniu stroju zakonnego na świecki oraz zapuszczeniu bród i włosów na modłę pogan, przez Bułgarię Asena i Romanię, z przewodnikami i na koszt pana Béli, obecnie króla Węgier, dotarli oni aż do Konstantynopola. Tam wypłynęli w morze i po trzydziestu dniach przybyli na ziemię, zwaną Sychia; do miasta o nazwie Matrika. Tamtejszy książę i ludność uważają się za chrześcijan, mają teksty i kapłanów greckich. Książę[1] zaś ma podobno sto żon. Wszyscy mężczyźni golą całkowicie głowy i zapuszczają delikatne brody za wyjątkiem możnych, którzy na znak szlachectwa zostawiają nad lewym uchem troszkę włosów, a pozostałą część głowy mają całkiem łysą. Zatrzymali się tam na pięćdziesiąt dni, oczekując na spodziewane towarzystwo. Bóg zesłał im łaskę w oczach pani, która była najważniejsza ze stu żon władcy[2], tak że otaczała ich nadzwyczajną życzliwością i zaopatrywała we wszystko, co niezbędne. Wzmocnieni radą i pomocą wspomnianej pani, udali się stamtąd przez pustynię, gdzie nie znaleźli ani domów, ani ludzi; a podróżowali przez trzynaście dni. Przybyli wreszcie do kraju zwanego Alania, gdzie chrześcijanie i poganie mieszkają wspólnie. Ile tam wsi, tylu wodzów, a żaden z nich nie poczuwa się do słuchania innego. Trwa tam bezustanna wojna: wódz występuje przeciw wodzowi, a wieś przeciw wsi. W czasie orki wszyscy mężczyźni ze wsi, uzbrojeni, wychodzą wspólnie na pole,

wspólnie też żną. Pracują tak na wspólnej ziemi i cokolwiek mają do zrobienia poza wsiami, np. zebranie drewna czy coś innego, wyruszają wszyscy razem i uzbrojeni. W żadnym wypadku nie mogą z jakiejkolwiek przyczyny przez cały tydzień wychodzić ze swoich wsi w małych grupkach ze względu na osobiste zagrożenie, za wyjątkiem dnia Pańskiego od świtu do wieczora. Cieszy się on bowiem u nich takim szacunkiem, że wówczas każdy, cokolwiek by złego uczynił, bądź jakichkolwiek miał wrogów, może bezpiecznie poruszać się, uzbrojony bądź nie, nawet wśród tych, którym zabił rodziców bądź inne zło wyrządził. Ci, którzy uważani są tam za chrześcijan, przestrzegają tego, by dopóty nie pić i nie jeść z tego naczynia, w którym znaleziono martwą mysz lub z którego jadł pies, dopóki ich kapłan go nie poświęci; kto czyni inaczej, nie jest już chrześcijaninem. A jeśli któryś z nich w jakichkolwiek okolicznościach zabije człowieka, nie otrzymuje z tego powodu ani kary, ani błogosławieństwa; w ogóle zabójstwo u nich nic nie znaczy. Krzyż mają w takim poważaniu, że ubodzy, miejscowi bądź przybysze, których nie stać na liczny orszak, jeśli tylko jakikolwiek krzyż umieszczą na włóczni ponad sztandarem i podniosą w górę, będą poruszać się bezpiecznie cały czas, tak wśród chrześcijan, jak i pogan. Od tego miejsca bracia nie mogli już liczyć na wsparcie, z powodu strachu przed Tatarami, którzy mieli podobno być w pobliżu. Z tego powodu dwóch z nich zawróciło, a dwóch pozostałych pozostało na miejscu, przeżywszy w wielkiej biedzie sześć miesięcy, w trakcie których nie mieli ani chleba, ani żadnego

napoju prócz wody. Wszakże jeden brat kapłan sporządzał naczynia kuchenne i inne rzeczy, za które dostawali trochę prosa, dzięki któremu, jakkolwiek ledwie, mogli przetrwać. Stąd postanowili, że sprzedadzą dwóch spośród nich, aby za tę cenę pozostali mogli kontynuować podróż. Nie znaleźli jednak kupców, gdyż nie potrafili orać i mleć. Przeto zmuszeni koniecznością dwaj z nich zawrócili do Węgier, reszta wszakże pozostała na miejscu, nie chcąc rezygnować z rozpoczętej podróży.

3.1 Tandem ipsi habita quorundam paganorum societate, iter arripientes per deserti solitudinem triginta septem[aa] diebus continue[ab] iverunt; 2 infra quos viginti duobus[ac] panibus subcinericiis usi sunt adeo parvis, quod in quinque diebus potuissent et non ad satietatem totaliter comedisse. 3 Unde frater, qui sanus quidem set sine viribus fuit, cum maximo labore et dolore, libenter tamen de deserto eduxit. 4 Infirmus autem frater plus sano quam sibi compatiens illi frequenter dicebat, quod ipsum in deserto relinqueret tamquam[ac'] mortuum et truncum inutilem, ne propter[ad] occupationem ipsius negligeret[ae] opus Dei. 5 Qui nequaquam consensit, set usque ad mortem ipsius secum in itinere laboravit. 6 Pagani, comites vie ipsorum, credentes ipsos habere pecuniam, fere eos occiderant perquirendo.

7 Transito autem deserto sine omni via et semita tricesimo septimo[af] die venerunt in terram Sarracenorum que vocatur Veda[ag] in civitatem Bundaz[ah]. 8 Ubi nullo modo apud aliquem poterant hospitium obtinere, sed in campo manere oportuit in pluvia et frigore. 9 Diebus[ai] vero frater qui sanus fuit sibi et

3. GW-T: Na koniec i oni znalazłszy towarzystwo pewnej grupy pogan, udali się w drogę i szli przez trzydzieści siedem dni bez przerwy przez pustynię. Przez ten czas posilali się dwudziestoma dwoma podpłomykami tak małymi, że mogliby je w całości zjeść w ciągu pięciu dni i nie najeść się do syta. Dlatego brat, który był wprawdzie zdrowy, lecz zupełnie wycieńczony, z największym trudem i mozołem, ale ochoczo opuszczał pustynię. Natomiast brat chory, współczując bardziej zdrowemu niż sobie, mówił nieraz do niego, aby pozostawił go na pustyni jak martwego i jak bezużyteczny ciężar, i aby zajmując się nim, nie zaniedbywał służby Bożej. Ale on żadną miarą na to się nie zgodził, lecz aż do samej śmierci opiekował się nim w podróży. Towarzyszący im poganie myśląc, że oni mają pieniądze, o mało ich nie zabili, szukając [tych pieniędzy].

Po przejściu przez pustynię bez żadnej drogi ani ścieżki przybyli trzydziestego siódmego dnia do kraju Saracenów, który nazywa się Weda i do miasta Bundaz. Tam w żaden sposób nie mogli u nikogo znaleźć gościny, lecz musieli mieszkać na polu w deszczu i w zimnie.

infirmo fratri helemosynam[aj] per civitatem querebat; 10 et tam in potu quam in aliis potuit invenire, precipue a principe civitatis; 11 qui eum christianum esse intelligens libenter ei helemosynas[ak] porrigebat, quia tam princeps quam populus illius regionis publice dicunt, quod cito fieri debebant christiani et ecclesie Romane subesse. 12 Inde ad aliam civitatem processerunt, ubi predictus frater infirmus, Gerardus nomine sacerdos, in domo Sarraceni, qui eos propter Deum recepit, in Domino[al] obdormivit et est sepultus ibidem.

13 Postmodum frater Iulianus, qui solus remanserat, nesciens qualiter posset habere processum[am], factus est serviens unius Sarraceni sacerdotis et uxoris ipsius[an], qui fuit[ao] in magnam Bulgariam profecturus, quo et pariter pervenerunt. 14 Est vero magna Bulgaria regnum magnum et potens opulentas[ap] habens civitates; set omnes sunt pagani. 15 In regno illo publicus est sermo, quod cito [aq]-debeant fieri-[aq] christiani et Romane ecclesie subiugari; 16 set diem asserunt se nescire; sic[ar] enim a suis sapientibus audiverunt[as].

17 In una magna eiusdem provincie civitate de qua dicuntur egregi[at] quinquaginta milia pugnatorum, frater unam [au]-Ungaricam mulierem-[au] invenit, que de terra, quam querebat[av], ad partes illas tradita fuit viro. 18 Illa docuit fratrem vias, per quas esset iturus, asserens quod ad duas dietas ipsos posset Ungaros quos querebat[aw] procul dubio invenire; quod et factum est.

Za dnia brat, który był zdrowy, prosił po mieście o jałmużnę dla siebie i chorego brata i zdarzało mu się otrzymywać ją zarówno w postaci napoju, jak czego innego, zwłaszcza od władcy tego miasta, który dowiedziawszy się, że jest on chrześcijaninem, chętnie udzielał mu jałmużny, ponieważ władcy tego kraju na równi z ludem otwarcie przyznają, że powinni wnet zostać chrześcijanami i podlegać Kościołowi rzymskiemu. Stąd podążyli do innego miasta, gdzie w domu pewnego Saracena, który ich przyjął dla miłości Bożej, wspomniany już chory brat imieniem Gerard, kapłan, zasnął w Panu i został tam pochowany. Następnie brat Julian, który pozostał sam jeden, nie wiedząc, jak ma iść dalej, przyjął służbę u pewnego kapłana saraceńskiego i jego żony. Kapłan ten wybierał się do Wielkiej Bułgarii, dokąd też razem przybyli. Wielka Bułgaria jest to wielkie i potężne królestwo, posiadające bogate miasta, lecz wszyscy [tam] są poganami. W królestwie tym powszechnie się mówi, że w niedługim czasie mają przyjąć wiarę chrześcijańską i podlegać Kościołowi rzymskiemu. Twierdzą jednak, że nie wiedzą, kiedy – tak bowiem słyszeli od swoich mędrców.

W jednym z wielkich miast tego kraju, które ma wystawiać pięćdziesiąt tysięcy wojowników, brat napotkał pewną węgierską kobietę, którą wydano za mąż w te strony z kraju, którego on szukał. Ona to wskazała bratu drogę, którą miał się udać, zapewniając go, że w odległości dwóch dni drogi może niewątpliwie znaleźć Węgrów, których szukał. Tak się też stało.

3. AK: Wreszcie i oni, przyłączywszy się do pewnej grupy pogan[3], podjęli drogę przez pustkowie pustyni, podróżując

bez przerwy przez trzydzieści siedem dni. Posilali się wówczas dwudziestoma podpłomykami[4], tak małymi, że mogliby je zjeść w całości w pięć dni, a i tak nie najedliby się. Stąd brat, który był zdrowy, ale kompletnie bez sił, chociaż z największym trudem i cierpieniem, to jednak raźnie opuścił pustynię. Natomiast brat chory, współczując bardziej zdrowemu niż sobie, często mówił mu, by pozostawił go na pustyni, niczym martwego albo nieużyteczny pień, by z powodu zajmowania się nim nie zaniedbał dzieła Bożego. Tamten jednak ostro odmówił i opiekował się nim w podróży, aż tamten umarł. Pogańscy towarzysze drogi myśląc, że mają oni pieniądze, prawie ich zabili przy przeszukaniu. Po przejściu pustyni bez żadnej drogi i szlaku trzydziestego siódmego dnia przybyli na ziemię Saracenów, zwaną Weda, i do miasta Bundaz. Tam w żaden sposób nie mogli u nikogo znaleźć schronienia, lecz pozostało im przebywanie na polu, w deszczu i zimnie. Przeto za dnia zdrowy brat wyruszał na miasto, prosząc o wsparcie[5] dla siebie i chorego brata. Udawało mu się dostać je zarówno w postaci napoju, jak i czegoś innego, zwłaszcza od władcy miasta. Albowiem, gdy ten dowiedział się, że brat jest chrześcijaninem, chętnie udzielał mu wsparcia, ponieważ tak władca, jak i lud tego obszaru głosili publicznie, że powinni zostać niebawem chrześcijanami i podlegać Kościołowi rzymskiemu. Stamtąd wyruszyli do innego miasta, gdzie wspomniany chory brat, kapłan o imieniu Gerard, zasnął w Panu w domu Saracena, który ich przyjął w imię Boga, i tam został pochowany. Następnie brat Julian, który został sam, nie wiedząc dokąd ma podążać,

został służącym pewnego saaceńskiego kapłana i jego żony. Ten bowiem miał wyruszyć do Wielkiej Bułgarii i tam razem się udali. Wielka Bułgaria jest mianowicie wielkim i potężnym państwem, mającym bogate miasta, a wszyscy są poganami. Publicznie się mówi w tym kraju, że niebawem powinni stać się chrześcijanami i podlegać Kościołowi rzymskiemu, lecz dnia, w który to się stanie, nie znali. Oto, co słyszeli od swoich mędrców. W jednym dużym mieście tego kraju, o którym mówi się, że jest w stanie wystawić pięćdziesiąt tysięcy wojowników, brat spotkał pewną węgierską kobietę, która poślubiła mężczyznę z tych rejonów, ale sama pochodziła z kraju, którego szukał. Pouczyła ona brata, którędy ma podróżować, zapewniając, że za dwa dni drogi powinien niewątpliwie znaleźć tych Węgrów, których tak szukał. Tak też się stało.

4.1 Invenit enim eos iuxta flumen magnum Ethyl[ax]. 2 Qui eo viso et quod esset Ungarus christianus intellecto, in adventu ipsius non modicum sunt gavisi circumducentes eum per domos et villas et de rege et regno Ungarorum[ay] christianorum fratrum ipsorum fideliter perquirentes; 3 et quecumque volebat tam de fide quam de aliis eis proponere, diligentissime audiebant, quia omnino habent Ungaricum ydioma[az]; et intelligebant eum, et ipse eos.

4 Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam set nec ydola[ba] venerantur, set sicut bestie vivunt: 5 Terras non colunt, carnes equinas lupinas et huiusmodi[bb] comedunt; lac equinum et sanguinem bibunt. 6 In equis et armis habundant et strenuissimi sunt in bellis. 7 Sciunt enim per relationes antiquorum, quod

4. GW-T: Znalazł ich bowiem nad wielką rzeką Ethyl. Gdy go zobaczyli i dowiedzieli się, że jest Węgrem chrześcijaninem, niezmiernie się ucieszyli z jego przybycia i oprowadzali go po domach i wsiach, wypytując dokładnie o króla i królestwo swoich chrześcijańskich braci Węgrów. I cokolwiek chciał im opowiedzieć, czy to na temat wiary, czy o czymś innym, bacznie przysłuchiwali się, ponieważ powszechnie posługują się językiem węgierskim – rozumieli więc jego, a on ich.

Są to poganie, nic nie wiedzą o prawdziwym Bogu, lecz nie czczą również żadnych bożków, tylko żyją jak dzikie zwierzęta. Nie uprawiają roli, żywią się mięsem koni, wilków itp., piją mleko końskie i krew. Mają pod dostatkiem koni i oręża i są doskonałymi wojow-

isti Ungari ab ipsis descenderant; set ubi essent ignorabant.

8 Gens Thartarorum[bc] vicina est illis[bd], set hiidem Thartari[be] committenses[bf] cum eis, non poterant [bg-]eos in bello[-bg] devincere; immo[bh] in primo prelio devicti sunt per eos. 9 Unde ipsos sibi amicos et socios elegerunt, ita quod simul iuncti quindecim[bi] regna vastaverunt omnino. 10 In hac Ungarorum terra dictus frater invenit Thartaros et nuntium[bi'] ducis Thartarorum[bj], qui sciebat Ungaricum Ruthenicum Cumanicum Theotonicum Sarracenicum et Thartaricum[bk]. 11 Qui dixit, quod exercitus Thartarorum, qui tunc ibidem ad quinque dietas vicinus erat, contra Alemaniam[bl] vellet ire; 12 set alium exercitum[bm], quem ad destructionem Persarum miserat, expectabant. 13 Dixit etiam idem, quod ultra terram Thartarorum esset[bn] gens multa nimis omnibus hominibus altior et maior, cum capitibus adeo magnis, quod nullo modo videntur [bo-]suis corporibus[-bo] convenire, 14 et quod eadem gens de terra sua exire proponit, pugnaturi cum omnibus, qui eis resistere voluerint, et vastaturi omnia regna quecumque[bp] poterunt[bq] subiugare.

nikami. Wiedzą bowiem z opowiadań starców, że tamci Węgrzy kiedyś od nich odeszli, gdzie jednak są, tego nie wiedzieli. Sąsiaduje z nimi lud Tatarów, lecz właśnie ci Tatarzy tocząc z nimi wojny, nie mogli ich pokonać, a nawet w pierwszej bitwie doznali od nich porażki. Dlatego to wybrali ich sobie za przyjaciół i sprzymierzeńców i tak zjednoczeni spustoszyli ogółem piętnaście królestw. Na tej ziemi węgierskiej wspomniany brat spotkał Tatarów i posłańca wodza tatarskiego, który znał język węgierski, ruski, kumański, teutoński [niemiecki], saraceński i tatarski. On to powiedział, że wojsko tatarskie odległe stąd o pięć dni marszu ma zamiar wyruszyć przeciw Alemanii [przeciw Niemcom], ale że oczekują na inne wojsko, które już wysłali na podbój Persji. On to opowiedział również, że za krajem Tatarów żyje szczep bardzo liczny, którego członkowie są dużo wyżsi i więksi od wszystkich ludzi, głowy zaś mają tak wielkie, że wydają się zupełnie nieproporcjonalne do ich ciała. Lud ten zamierza opuścić swój kraj i walczyć ze wszystkimi, którzy chcieliby mu stawić opór, oraz spustoszyć wszystkie królestwa, które tylko potrafi podbić.

4. AK: Odnalazł zaś ich nad wielką rzeką Atil. Oni, gdy go dostrzegli i dowiedzieli się, że jest chrześcijańskim Węgrem, niezmiernie się ucieszyli z jego przybycia. Oprowadzili go po domach i gospodarstwach, zadając mnóstwo pytań o króla i królestwo ich braci, chrześcijańskich Węgrów. A też gdy on cokolwiek chciał im opowiedzieć, tak o wierze, jak o innych sprawach, słuchali uważnie, ponieważ powszechnie mówili językiem[6] węgierskim; rozumieli też

jego, a on ich. Są poganami, nie mając żadnej świadomości Boga, nie czczą też bożków, lecz żyją niczym zwierzęta[7]. Nie uprawiają ziemi; spożywają mięso koni, wilków itp.; piją mleko końskie i krew. Obfitują w konie i broń, a w walce są znakomici. Natomiast z opowieści starców wiedzą, że tamci Węgrzy pochodzą od nich, lecz gdzie żyją, nie wiedzą. Lud Tatarów sąsiaduje z nimi, lecz Tatarzy ci, ścierając się z nimi, nie mogli pokonać ich w walce; a nawet w pierwszym starciu sami zostali przez nich pokonani. Dlatego uznali ich za przyjaciół i sojuszników do tego stopnia, że zjednoczeni spustoszyli całkowicie piętnaście państw. Na tej ziemi Węgrów wspomniany brat spotkał Tatarów oraz posła tatarskiego wodza, który znał język węgierski, ruski, kumański, teutoński[8], saraceński[9] i tatarski. Ten powiedział, że wojsko Tatarów, znajdujące się teraz o pięć dni drogi stąd, zamierza wyruszyć przeciw Alemanii, a zarazem oczekują innego wojska wysłanego dla zniszczenia Persów. Powiedział także i to, że za krajem Tatarów żyje lud liczny, od wszystkich ludzi wyższy i postawniejszy; o głowach tak dużych, że zupełnie nieproporcjonalnych do reszty ciała; lud, który zamierza wyjść ze swoich ziem, walczyć ze wszystkimi, którzy zechcą się im przeciwstawić, i spustoszyć wszystkie kraje, które zdołają podporządkować.

5.1 Frater hiis omnibus intellectis, licet ab Ungaris invitaretur, ut maneret non[br] decrevit duplici ratione: 2 una, quia si regna paganorum et terra Ruthenorum[bs], que sunt media inter Ungaros christianos et illos, audirent, quod illi ad fidem catholicam invitarentur, dolerent et vias omnes forsitan[bt] de cetero

5. GW-T: Brat usłyszawszy to wszystko, nie skorzystał z zaproszenia Węgrów, aby u nich pozostał, a to z dwóch powodów: po pierwsze dlatego, że gdyby wszystkie królestwa pogańskie i kraj Rusinów, które leżą pomiędzy Węgrami chrześcijańskimi a tamtymi, dowiedziały się, że u nich

observarent timentes, quod si illos istis contingeret Christianitate coniungi, omnia regna intermedia subiugarent; 3 alia ratione, quoniam cogitabat, quod si eum in brevi mori aut infirmari contingeret, frustratus esset labor suus, eo quod nec ipse profecisset in illis, nec fratres Ungarie ubi esset gens eadem scire possint[bu]. 4 Cum igitur vellet reverti, docuerunt eum[bv] hiidem Ungari viam aliam[bw], per quam posset citius pervenire. 5 Incepit autem frater redire tribus diebus ante festum nativitatis beati Iohannis Baptiste, et paucis diebus in via quiescens, tam per aquas quam per terras, secundo die post nativitatem Domini Ungarie portas intravit; 6 et tamen per Ruciam[bx] et per Poloniam eques venit.

7 In redeundo de predicta Ungaria transivit [by-by] in fluvio regnum Morduanorum quindecim[bz] diebus, qui sunt pagani et adeo homines crudeles, quia[ca] pro nichilo reputatur homo ille, qui multos homines non occidit; 8 et cum aliquis in via procedit, omnium hominum capita quos occidit coram ipso portantur, 9 et quanto plura coram uno quoque portantur capita, tanto melior reputatur; 10 de capitibus vero hominum scyphos[cb] faciunt et libentius inde bibunt. 11 Uxorem ducere non permittitur, qui hominem non occidit. 12 Isti a prophetis suis accipientes quod esse debeant christiani, miserunt ad ducem magne Laudamerie[cc] que est terra Ruthenorum illis vicina, quod eis mitteret sacerdotem, qui ipsis baptismum conferret. 13 Qui respondit: "Non meum [cd-]hoc est[-cd] facere, set pape romani: prope enim est tempus, quod omnes fidem ecclesie romane debemus suscipere et eius obedientie subiugari".

SRH, t. 2, ss. 535–542; Dörrie, ss. 151–162.

głosi się wiarę katolicką, źle by to przyjęły i być może zamknęłyby na przyszłość wszystkie drogi z obawy, że gdyby jedni i drudzy zjednoczyli się w wyznaniu chrześcijańskim, mogliby podbić wszystkie królestwa, które leżą pomiędzy nimi; po drugie brał i to pod uwagę, że gdyby niebawem umarł lub zachorował, trud jego poszedłby na marne, bo i sam by nic nie dokonał w tej sprawie, i bracia na Węgrzech nie dowiedzieliby się, gdzie się znajduje ów lud. Skoro zatem postanowił wrócić, ciż sami Węgrzy wskazali mu inną drogę, którą szybciej mógł przebyć. Wyruszył tedy w drogę powrotną trzy dni przed świętem narodzin świętego Jana Chrzciciela i odpoczywając zaledwie kilka dni w podróży przez wody i lądy, stanął u bram Węgier drugiego dnia po Bożym Narodzeniu, a przecież przez Ruś i Polskę jechał [już] konno.

W drodze powrotnej ze wspomnianych Węgier płynął rzeką przez piętnaście dni przez królestwo Mordwinów. Są to poganie i to do tego stopnia okrutni, że uważają za nic takiego, który nie zabił wielu ludzi. A jeśli któryś z nich jest w drodze, niosą przy nim głowy tych wszystkich, których zabił, i przy kim niosą więcej głów, ten uchodzi za lepszego. Z głów tych sporządzają puchary, z których szczególnie chętnie piją.

Ten, kto nikogo nie zabił, nie ma prawa się żenić. Ci [Mordwinowie] skoro dowiedzieli się od swych proroków, że mają zostać chrześcijanami, wysłali do księcia Wielkiej Laudamerii (a jest to kraj Rusinów, który z nimi sąsiaduje), prosząc, by przesłał im kapłana, który by ich ochrzcił. Ten odrzekł im jednak: ja nie mogę tego zrobić, tylko papież rzymski. Nadchodzi bowiem czas, kiedy

wszyscy mamy przyjąć wiarę Kościoła rzymskiego i stać się jego podwładnymi.

5. AK: Dowiedziawszy się tego wszystkiego, brat, mimo że Węgrzy proponowali mu, by pozostał u nich, nie zgodził się na to z dwóch powodów: po pierwsze, gdyby państwa pogan i ziemia Rusów, które leżą pomiędzy Węgrami chrześcijańskimi i nimi, usłyszeli, że skłaniają się oni ku wierze katolickiej, źle by to przyjęły i prawdopodobnie zamknęliby na przyszłość wszelkie szlaki, obawiając się, że gdyby oba te ludy połączyły się umocnione chrześcijaństwem, podporządkowałyby wszystkie państwa pośrednie; po drugie zrozumiał, że gdyby niebawem zmarł lub zachorował, jego trud poszedłby na marne, ponieważ sam nic by u nich nie zdziałał, a i bracia na Węgrzech nie dowiedzieliby się, gdzie znajduje się ten lud. Skoro więc zdecydował się wrócić, Węgrzy ci wskazali mu inną drogę, którą mógłby podróżować szybciej. Brat postanowił zatem wyruszyć w drogę powrotną trzeciego dnia przed świętem narodzenia błogosławionego Jana Chrzciciela. Robiąc kilkudniowe postoje, wędrując przez wody i lądy, przekroczył bramy Węgier drugiego dnia po narodzinach Pana; a przecież przez Ruś i Polskę podróżował konno. W drodze powrotnej ze wspomnianych Węgier przez piętnaście dni przepłynął rzeką państwo Mordwinów. Są oni poganami i ludźmi do tego stopnia okrutnymi, że człowiek, który sam nie zabił wielu ludzi, nic u nich nie znaczy. Kiedy zaś podróżuje z innymi, to niesie ze sobą głowy wszystkich [zabitych], a kto ma tych głów więcej, o tyle bardziej jest szanowany. Z głów ludzkich sporządzają puchary i chętnie z nich piją. Nie po-

zwalają się ożenić temu, kto nie zabił człowieka. Oni to, gdy dowiedzieli się od swych proroków, że powinni zostać chrześcijanami, posłali do księcia wielkiej Laudamerii, sąsiadującej z ziemią Rusów, aby wysłał im kapłana, który przeprowadzi im chrzest. Ten zaś odpowiedział im: „Nie należy to do mnie, lecz do papieża rzymskiego: bliski bowiem jest czas, gdy wszyscy powinniśmy przyjąć wiarę Kościoła rzymskiego i podlegać jego władzy".

[a-a] *Pal*. ordinis fratrum predicatorum. [b] *SRH* dextruxissent. *Przypuszczalnie błąd drukarski*. [c-c] *Pal*. inhabitandam; *SRH* inhabitandum. [d] *SRH* IIII-or. [e] *SRH brak*. [f] *Pal*. eorum. [g] *SRH* ymmo. [h] *SRH* fractis. [h'] *SRH, Marsina* quatuor. [i] *SRH* ubi. [j] *Pal*. XXXIII. [k] *SRH* vocatur nuncupatur. [k'] *SRH* literas. [l] *Pal*. predicta; *SRH* dicte. *SRH, s. 537 przyp. b podaje, że Pal. zawiera formę* preclita. [m-m] *Pal*. homines nec domos. [n] *Pal*. XIII; *SRH* tresdecim. [o] *SRH brak*. [p] *SRH* postea. [p'] *SRH* aput. [q] *Pal*. eos. [r] *SRH* quocumque. [r'] *SRH* habebat. [r''] *SRH* presbitero. [s] *SRH* causa. [s'] *SRH* aput. [t] *SRH* astam. [u] *SRH* fratrum. [v-v] *Pal*. per quo, *następnie skreślone*. [v'-v'] *SRH* nonnisi. [v''] *SRH* sed. [w] *SRH* tenuerit. [x] *SRH* vel. [y] *SRH* volentes. [z] *SRH* inchoato. [aa] *Pal*. XXXVII. [ab] *Pal*. continuo. [ac] *Pal*. XXII. [ac'] *SRH* tanquam. [ad] *SRH* per. [ae] *SRH* negligentur; *Pal*. negligeretur. [af] *Pal*. XXXVII. [ag] *SRH* Vela. [ah] *SRH* Bundam. [ai] *SRH, s. 539 przyp. *:* Recte: dictus. [aj] *SRH* helemosinam. [ak] *SRH* helemosinas. [al] *Pal*. domo. [am] *Pal*. recessum. [an] *Pal*. eius. [ao] *Pal. brak*. [ap] *SRH* apolentas. [aq-aq] *Pal*. fier [*sic SRH*] debeant. [ar] *SRH* sicut. [as] *Pal*. audierunt. [at] *SRH* egredi. [au-au] *Pal*. mulierem Ungaricam. [av] *Pal*. haberet. [aw] *SRH* querebant. *Zgodnie z aparatem krytycznym forma* querebat *występuje w Pal*. [ax] *Pal*. Ethil. [ay] *Pal. brak*. [az] *SRH* idioma. [ba] *SRH* idola. [bb] *SRH* hiuismodi, *co wydaje się błędem drukarskim, lecz powtórzonym przez Marsinę*. [bc] *SRH* Tartarorum. [bd] *Pal*. eis. [be] *SRH* Tartari. [bf] *Pal., CR* committentes; *SRH* commiittentes. [bg-bg] *Pal*. in bello eos. [bh] *SRH* imo. [bi] *B* XV. [bi'] *SRH* nuncium. [bj] *SRH* Tartarorum. [bk] *SRH* Tartaricum. [bl] *Pal*. Alamaniam. [bm] *Pal. brak*. [bn] *SRH* esse; *forma* esset *w Pal*. [bo-bo] *Pal.* corporibus suis. [bp] *Pal*. potan. [bq] *CR* poterant. [br] *SRH* donec. *Formę* non *podaje Pal*. [bs] *SRH* Ruthinorum. *Formę* Ruthenorum *podaje Pal*. [bt] *Pal. brak*. [bu] *Pal*. possit. [bv] *SRH brak*. [bw] *SRH* aliquam. *Formę* aliam *podają CR i Pal*. [bx] *SRH* Rusciam; *CR* Ruciam; *Pal.* Ruchiam. [by-by] *SRH* et tamen. *Brak tych słów w CR i Pal*. [bz] *Pal.* XV. [ca] *SRH* qui; *Pal*. quod. [cb] *SRH* cifos. [cc] *Pal.* Landamerie; *potem inną ręką dopisek* Sandemerie. [cd] *Pal*. est hoc.

P r z y p i s y:

1 Terminy łacińskie *dux*, *princeps*, jeśli stosowane są w odniesieniu do ustrojów państw plemiennych Eurazji, a zwłaszcza względem społeczeństw koczowniczych, są synonimiczne. Można je tłumaczyć przez 'przywódca', 'dowódca', 'wódz', 'książę' w zależności od kontekstu (w tym przypadku państewko ludności osiadłej na północnym Kaukazie, mające tradycje antyczne, stąd najwyższy możliwy rejestr: 'książę'). Oczywiście zróżnicowanie w oryginale ma charakter wyłącznie stylistycznego decorum.

2 Ze względu na powyższe, termin *rex* można tłumaczyć jedynie jako 'władca', a nie 'król', gdyż to ostatnie pociąga za sobą określone konsekwencje formalnoprawne.

3 Dowód na realizm relacji: aż po późną nowożytność od Sahelu na Zachodzie, po Wyżynę Mongolską na Wschodzie, podróżowanie przez półpustynie i stepy odbywało się poprzez formowanie karawan

bądź dołączanie do nich na kolejnych etapach podróży. Zwiększano przez to wzajemne bezpieczeństwo zarówno od zagrożeń związanych z napadami przez grupy, które nie respektowały ładu narzuconego przez lokalne autorytety polityczne (zawsze mające interes w niezakłóconym funkcjonowaniu szlaków handlowych), jak i od braku wody czy żywności.

4 Vulgata, Gen. 18.6: „subcinericios panes".

5 Z gr. ἐλεημοσύνη, terminu powszechnego w Septuagincie i NT, ale również w etyce klasycznej, np. Diogenes Laertios, 5.17.4; 7.115.7.

6 *Ydioma*, neutrum, tutaj i poniżej domyślnie w 4. p. 10. Oddanie tego terminu przez 'dialekt' wydaje się za daleko idące, sugeruje bowiem przemyślenia autora odnośnie do relacji języków obu społeczności, co byłoby bardzo mało prawdopodobne. Raczej autor użył tego słowa synonimicznie z *lingua* ['język'] bez świadomości subtelności znaczenia, na co jednoznacznie zresztą wskazuje 4. p. 10.

7 Gradacja, która pokazuje ówczesne przekonanie o istnieniu różnic w rozwoju życia religijnego; wartość religii z tej perspektywy zależy od jej bliskości do chrześcijaństwa (tzw. religie Abrahamowe), a brak religii stanowi ekstremum, sytuację gorszą od wyznawania tradycyjnych wierzeń animistycznych czy politeistycznych. Oczywiście ta sytuacja tutaj nie zachodzi, a jedynie Julian nie dysponuje aparatem pojęciowym właściwym do opisu ich religii.

8 Niemiecki.

9 Arabski.

→ Alanowie; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Asen; → Béla IV; → Bułgaria, Bułgarzy; → Bułgaria Wielka; → Bundaz; → Ethyl; → Gerard OP; → Grecja, Grecy; → Grzegorz IX → Julian;; → Konstantynopol; → Kumanie; → Matrika; → Mordwini; → Niemcy; → Otto (1) OP; → Polacy, Polska; → Romania; → Ruś, Rusini; → Rzym; → Saraceni; → Stefan I Święty; → Sychia; → Tatarzy; → Weda; → Węgry; → Węgry Wielkie (Wschodnie); → Węgrzy; → Włodzimierz (ziemia)

II. HAGIOGRAFIA I MORALISTYKA

Libellus de institutione morum
(Książeczka nauk moralnych)

Jest to najstarszy węgierski tekst literacki powstały według zgodnej opinii badaczy ok. 1013–1015 r. Dawniejsza nauka widziała jego autora w samym królu św. Stefanie, który istotnie zainspirował jego powstanie, nie był jednak jego autorem. Twórcy doszukiwano się w św. Gerardzie (por. niżej *Legenda św. Gerarda*) – tak np. Rémig Békefi, w bawarskim mnichu Thangmarze z Hildesheimu, czynnym na dworze węgierskim pod koniec lat dwudziestych XI w. (Lajos J. Csóka) albo w arcybiskupie ostrzyhomskim Anastazym (Astryku).

Jest to krótkie i erudycyjne *speculum regis*, zwierciadło królewskie, kreślące moralny wzór dobrego władcy i utrzymane w formie napomnień królewskiego ojca dla syna – następcy tronu. Łacina dzieła pełna jest erudycyjnych odniesień do antyku, *Biblii*, zwłaszcza *Starego Testamentu*, oraz do literatury karolińskiej. Możliwe, że dzieło miało być wstępem do *Dekretów króla Stefana*, ale kodeksy prawne go nie zawierają.

Wbrew tak wczesnej datacji dzieła, poświadczonej zresztą w *Legendzie większej św. Stefana*, której autor powołuje się na nie, zachowały się tylko cztery rękopisy z późnego średniowiecza i wczesnej epoki nowożytnej (Richard Pražák), z których dwa zostały uwzględnione w najlepszej, jak dotąd, edycji krytycznej Józsefa Balogha w drugim tomie SRH. Jest to *Kodeks Thuróczyego*, OSZK Clmae 407, z końca XV w., znany nam już z tradycji rękopiśmiennej *Kroniki obrazkowej* – tekst *Książeczki* znajduje się na f. 75^{r}–79^{v}. Drugim jest napisany przez Istvána Ilosvaiego, proboszcza egerskiego i wikariusza biskupiego, w 1544 r. papierowy kodeks, w którym *Książeczka* mieści się na f. 9^{r}–12^{r}. Pierwsza edycja drukowana jest niewiele młodsza. Dokonał jej znany nam Johannes Sambucus (János Zsámboky), wydając w 1581 r. we Frankfurcie nad Menem kronikę Bonfiniego.

Spośród dziesięciu rozdziałów *Książeczki* przytaczamy fragment drugiego z nich – o działalności Kościoła oraz w całości rozdział szósty o przyjmowaniu gości. Zwłaszcza rozdział szósty w XIX w. stał się argumentem dla działaczy słowackiego odrodzenia narodowego do wysuwania roszczeń, aby uznać „Tótok", czyli Słowaków, za pełnoprawnych obywateli państwa węgierskiego.

W y d a n i e:
Libellus de institutione morum, wyd. Iosephus Balogh, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Libellus de institutione morum*, 1938, T. 2, ss. 611–627).

P r z e k ł a d y:

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 39–55) – przekład czeski.

Richard Marsina, *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov* (Marsina, 1997, ss. 21–32) – przekład słowacki.

Książeczka nauk moralnych króla świętego Stefana, tłum. Elżbieta Cygielska, w: *Testament świętego Stefana. Przestrogi i statuty*, oprac. Elżbieta Cygielska, Teresa Worowska, konsultacja historyczna Stanisław A. Sroka (Cygielska & Woronowska, 2004, ss. 25–39) – przekład polski, dokonany z przekładu węgierskiego.

Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualis – Saint Etienne de Hongrie, Petit traité d'éducation spirituelle ou exhortation morale, wyd. László Havas, Jean-Pierre Levet (Havas & Levet, 2007) – wydanie łacińsko-francuskie.

L i t e r a t u r a (obok wydań, wybór):

Békefi, 1901, ss. 922–990; Balogh, 1927, ss. 1–10; 1944, ss. 46–54; L. J. Csóka, 1967, ss. 11–96; Nemerkényi, 2004, ss. 31–71; Szovák, 1938/1999, ss. 792–794; Szűcs, 1981, ss. 245–262.

Libellus de institutione morum
(Red. I. Balogh, SRH, T. 2, ss. 611–627)

II.
De continendo ecclesiastico statu

In regali quidem palatio post fidem ecclesia secundum tenet statum, a capite nostro, scilicet Christo ecclesia primitus seminata, deinde per eius membra, utique apostolos, sanctosque patres transplantata et firmiter edificata, atque per totum orbem diffusa. Et quamvis semper novam et habeat prolem, in ceteris tamen locis quasi antiqua habetur, hic autem fili carissime in nostra monarchia adhuc quasi iuvenis et novella predicatur, atque idcirco cautioribus evidentioribusque eget custodibus, ne bonum, quod divina clementia per suam inmensam misericordiam nobis concessit inmeritis, per tuam desidiam et pigritiam atque negligentiam destruatur et annichiletur. [--].

SRH, s. 621 v. 30–34, s. 622 v. 1–8.

Książeczka nauk moralnych

II.
O zachowywaniu pozycji Kościoła

W istocie w pałacu królewskim Kościół zajmuje drugie miejsce po wierze. Kościół został najpierw rozsiany przez naszą głowę, czyli Chrystusa, następnie został przeszczepiony przez jego członki, szczególnie apostołów i świętych ojców [Kościoła], trwale zbudowany oraz rozszerzony na cały świat. I chociaż zawsze ma nowe potomstwo, to w innych miejscach uważany jest za niemalże starożytny. Tutaj jednak, najdroższy synu, w naszej monarchii po dziś dzień wspominany jest jako młody i nowy; dlatego właśnie potrzebuje skrupulatnych i pewnych strażników, aby dobro, które Boża łaska przez swoje niezmierzone miłosierdzie udzieliła nam, niegodnym, przez twoje niedbalstwo, zaniechanie oraz lenistwo nie uległo zniszczeniu i unicestwieniu. [--]

Tłumaczenie Elżbiety Cygielskiej:

O umacnianiu stanu duchownego

W pałacu królewskim na drugim miejscu po wierze znajduje się Kościół, albowiem ziarna Kościoła jako pierwszy zasiał Pan nasz, Jezus Chrystus, po nim zaś członkowie, czyli apostołowie i ojcowie Kościoła przesadzali je, rzucali głęboko i krzewili po całej kuli ziemskiej. I jakkolwiek Kościół ma wciąż nowych wyznawców, to gdzie indziej jest zgoła odwieczny, tutaj wszakże, w naszym królestwie, drogi mój synu, nawet i dziś nauka Kościoła głoszona

jest jako nauka nowa i ledwie kiełkująca, dlatego właśnie potrzebuje on czujnych i starannych stróżów, ażeby to dobro, które Bóg w swojej łaskawości i niezmierzonym miłosierdziu zesłał nam, niegodnym, nie uległo roztrwonieniu i nie przepadło wskutek twojej opieszałości, lenistwa i lekceważenia. [--]

VI.
De detentione et nutrimento hospitum

In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in loco regalis dignitatis possit haberi. Inde enim primis Romanum crevit imperium, Romanique reges sublimati fuerunt et gloriosi, quod multi nobiles et sapientes ex diversis illo confluebant partibus. Roma vero usque hodie esset ancilla, nisi Eneades fecissent illam liberam. Sicut enim ex diversis partibus et provinciis veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, que omnia regna ornant et magnificant aulam et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius lingue uniusque moris regnum inbecille et fragile est. Propterea iubeo te fili mi, ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alicubi habitent. Si enim tu destruere, quod ego edificavi, aut dissipare quod congregavi studueris, sine dubio maximum detrimentum tuum patietur regnum. Quod ne fiat, tuum quottidie auge regnum, ut tua corona ab hominibus habeatur augusta.

SRH, s. 624 v. 29–35, s. 625 v. 1–12.

VI.
O zatrzymywaniu[1] i utrzymywaniu gości

Z gości i przybyłych mężów taki występuje pożytek, że godni są, by móc ich uważać za zajmujących szóste miejsce wśród cnót królestwa[2]. Dlatego bowiem na początku rosło imperium rzymskie, a królowie rzymscy byli wywyższeni i [pełni] chwały, gdyż liczni szlachetni [mężowie] i mędrcy przybywali tam z różnych krain. Rzym zaś aż po dziś dzień pozostawałby sługą, jeśliby ludzie Eneasza nie uczynili go wolnym. Bowiem tak, jak goście przybywają z różnych stron i krain, przynoszą też ze sobą różne języki i zwyczaje, różne nauki i broń, które zdobią wszystkie królestwa, i wywyższają dwór oraz odstraszają zuchwałych obcych. Albowiem królestwo jednego języka i jednych obyczajów jest słabe i kruche. Dlatego rozkazuję ci, mój synu, abyś z dobrej woli ich utrzymywał i szlachetnie przyjmował, by chętniej u ciebie przebywali, niż mieszkali gdzie indziej. Jeśli bowiem doprowadzisz do zniszczenia [tego], co ja zbudowałem, albo do rozproszenia [tego], co ja zgromadziłem, bez wątpienia wielką szkodę poniesie twoje królestwo. Aby to się nie

stało, codziennie wzmacniaj swoje królestwo, aby twoja korona była uważana przez ludzi za pełną dostojeństwa[3].

Tłumaczenie Elżbiety Cygielskiej:

VI.
O przyjmowaniu i traktowaniu gości

Goście i przybysze z obcych krain mogą przynieść tak wielki pożytek, że zasługują na to, żeby ich umieścić na szóstym miejscu pośród klejnotów królewskiej korony. Na początku imperium rzymskie rosło w siłę, rzymscy królowie zaś stawali się wielcy i sławni dzięki temu, że pojawiali się u nich z różnych stron świata liczni szlachetni i mądrzy mężowie. Rzym bez wątpienia do dziś pozostawałby w roli sługi, gdyby go nie był wyzwolił Eneasz wraz z towarzyszami. Albowiem goście, jako że przybywają z rozmaitych okolic i krajów, przynoszą ze sobą rozmaite języki i zwyczaje, rozmaite wiadomości i siłę zbrojną, a wszystko to wzbogaca kraj, podnosi autorytet dworu i stanowi zaporę przeciwko arogancji cudzoziemców. Bo królestwo żyjące podług jednego zwyczaju i mówiące jednym językiem jest słabe i kruche. Dlatego zwracam ci uwagę, mój synu, ażebyś otoczył ich życzliwą opieką i poszanowaniem, żeby chętniej u ciebie zostawali, niżby mieli mieszkać gdzie indziej. Jeśli bowiem dążyć będziesz do tego, by zburzyć, co zbudowałem, lub rozproszyć, co zebrałem w jedno, to bez wątpienia kraj twój poniesie ogromną szkodę. Żeby do tego nie doszło, dzień po dniu wzmacniaj swój kraj, żeby ludzie chylili głowy przed majestatem twojej korony.

P r z y p i s y:
1 W tekście łacińskim użyty jest wyraz o wyraźnie negatywnym zabarwieniu: ‘zatrzymywanie siłą’, ‘więzienie’. Wydaje się, że użyte przez Elżbietę Cygielską słowo ‘przyjmowanie’, Richarda Marsinę ‘prijímanie’ czy Ágnes Kurcz ‘befogadás’ jest zbyt łagodne. Jak w rzeczywistości wyglądało takie ‘przyjmowanie’, pokazują ekscerpty z *Legendy większej św. Gerarda*, gdzie wyraźnie wyczuwalna jest przemoc ze strony władcy, by przymusić Gerarda do pozostanie na Węgrzech.
2 *Książeczka* wymienia dziesięć cnót, którym wierny powinien pozostać następca tronu. Gościnność wobec przybyszów jest szóstą spośród nich.
3 Użyty tu przymiotnik *augusta* nawiązuje do godności cesarskiej, co sugeruje, że autor *Książeczki* nadaje adresatowi większego splendoru, niż by mu się formalnie należało.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Romania; → Rzym; → Stefan I Święty

Vita sanctorum eremitarum Zoeradi Confessoris et Benedici martyris, auctore Mauro episcopo Quinqueeclesiensi (Żywot świętych pustelników [Andrzeja] Świerada wyznawcy i Benedykta męczennika autorstwa Maurusa biskupa pięciokościelskiego)

Jest to najstarszy tekst hagiograficzny powstały na Węgrzech. Poświęcony jest pustelnikowi z góry Zobor, Świeradowi, noszącemu zakonne imię Andrzej, oraz jego uczniowi Benedyktowi. Świerad przybył na Węgry z Polski. Powszechnie uważa się, że pochodził z północnych kresów ziemi sądeckiej, z terenów, gdzie Dunajec, opuszczając Kotlinę Sądecką, przedziera się przez pasmo Beskidu Wyspowego. O jego lokalnym kulcie ogniskującym się wokół Tropia wiedział Jan Długosz, ale już w 1307 r. Władysław Łokietek wystawił przywilej dla Gniewomira, syna Zbrosława, dziedzica *de sancto Sweradio*. Dzięki badaniom archeologiczno-architektonicznym wiemy, że kościół w Tropiu jest kościołem romańskim powstałym być może jeszcze w XI w. Zachowały się resztki polichromii przedstawiających chyba świętych władców węgierskich, co wskazywałoby na dawne związki Tropia z Węgrami. Nie ma żadnych podstaw hipoteza Imre Boby, że toponim *de terra Poloniensium* należy rozumieć jako istryjską Pulę, gdzie nie odnotowano śladów kultu Świerada. Zresztą wątpliwości co do polskiego pochodzenia świętego nie miał już autor *Legendy większej św. Stefana*, który z Polski niesłusznie wywodził też jego ucznia Benedykta, o czym nic nie wie nasz *Żywot*, będący jednym ze źródeł hagiografa św. Stefana.

Nie jest wiadome, kiedy Świerad udał się na południe. Przypuszcza się, że stało się to ok. 1010–1020 r. Wstąpił tam do klasztoru benedyktyńskiego na górze Zobor, górującej nad Nitrą. Tutaj przyjął imię zakonne Andrzej i uzyskał od opata Filipa prawo prowadzenia życia pustelniczego w oddalonej o pół godziny drogi od klasztoru jaskini. Musiał jednakże na sobotę i niedzielę zjawiać się w klasztorze, by uczestniczyć w służbie Bożej. Tryb ascezy pielęgnowanej przez Świerada nosi wyraźne cechy syryjskie, co dało asumpt wielu badaczom do doszukiwania się w jego formacji śladów chrześcijaństwa cyrylo-metodiańskiego, które rzekomo istniało w Małopolsce w czasie morawskiej misji Braci Sołuńskich i miało przetrwać upadek ich dzieła. Tymczasem pamiętać należy, że początek XI w. przynosi w chrześcijaństwie zachodnim dążenia do odnowy przejawiające się na przykład w życiu eremickim. Z tych dążeń w pierwszych dziesięcioleciach XI w. narodził się nowy zakon – kameduli, którzy zresztą w późniejszych stuleciach, obok benedyktynów i powstałych w XIII w. paulinów, czyli eremitów św. Pawła Pustelnika,

pielęgnowali kult św. Świerada. W ten nurt odnowy dobrze wpisuje się życie św. Świerada.

Przyczyną śmierci pustelnika, która, jak się zakłada, miała miejsce na początku lat trzydziestych XI w. (1031–1034), było najprawdopodobniej zakażenie, jakie wdało się po przebiciu otrzewnej przez gruby łańcuch, którym ciasno opasał się asceta. Pochowano go w kościele św. Emmerama w Nitrze, pełniącym od początku XII w. funkcję katedry, w którym do dzisiaj znajduje się grób Świerada i ośrodek jego kultu.

Autorem *Żywota* był biskup pięciokościelski Maurus (Mór). Na Wielkanoc 1064 r., przypadającej wtedy 11 kwietnia, przekazał księciu Gejzie, który w Pięciokościołach, czyli w Pécsu, spotkał się z królem Salomonem, połowę łańcucha. Wtedy też Gejza polecił biskupowi napisanie *Żywota*. Dzieło zostało ukończone wkrótce potem, na pewno przed śmiercią Maurusa w 1070 r., stając się najstarszym węgierskim utworem hagiograficznym. Poświęcone jest opisowi zoborskich lat świętego i dowodzeniu, że jego umartwienie pod względem etycznym było równoważne z odniesieniem męczeństwa za wiarę, więc dawało uzasadnienie jego kultowi rozwijającemu się już wówczas w Nitrze, stolicy księstwa. Formalnie Świerad i jego uczeń Benedykt zostali wyniesieni na ołtarze w trakcie pierwszej masowej kanonizacji świętych węgierskich w 1083 r. wraz ze Stefanem, Emerykiem oraz biskupem Gerardem.

Żywot jest źródłem bardzo wiarygodnym. Pisany był przez osobę, która jako młody kleryk w Pannonhalmie poznała Benedykta i od niego dużo słyszała o jego mistrzu. Benedykt niewiele później został pustelnikiem w Skalce nad Váhom koło Trenczyna, gdzie został zabity przez zbójców szukających łupów. Polskiemu czytelnikowi musi tu nasunąć się analogia z losem Pięciu Braci Męczenników zamordowanych wieczorem 10 listopada 1003 r. w napadzie rabunkowym. Maurus ok. 1030 r. został opatem Pannonhalmy, natomiast w 1036 r. św. Stefan wyznaczył go na biskupa Pięciokościołów, na którym stanowisku Maurus pozostał, jak już wiemy, aż do swojej śmierci w 1070 r.

Żywot cieszył się dość dużą popularnością, stając się podstawą czytań liturgicznych, będących najstarszymi jego przekazami. W całości zachował się w trzech rękopisach, które oznaczamy w niniejszej publikacji syglami ujednoliconymi z innymi ekscerptami. Najlepszym jest kodeks Biblioteki Królewskiej w Brukseli, nr 982, niegdyś własność klasztoru Rouge Cloître, z XV w., lecz – zdaniem badaczy – czerpiącym bezpośrednio z archetypu. Stał się podstawą wszystkich dwudziestowiecznych wydań *Żywotu*, który zamieszczony został na k. 3^{v}–4^{r}. Oznaczamy go sygląą **B2**. Kolejny rękopis przechowywany jest w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium pod sygn. 16024, wcześniej stanowił własność kolegiaty Św. Mikołaja w Pasawie. Pochodzi z końca XIV w., jest zatem starszy od B2, ale przekazuje tekst pochodzenia brewiarzowego, zmieniony dla

celów liturgicznych, wpisany na f. 30^{v}–31^{r}. Oznaczamy go sygląą **M2**. Pochodzenia brewiarzowego jest też pierwodruk zawarty w inkunabule *Legendae Sanctorum regni Hungariae in Lombardica historia non contentae* (Argentoratii [Strasburg 1484], wyd. 2 tamże 1486). Oznaczamy go sygląą **Leg**. Odpisem z tej edycji jest tekst z kodeksu paryskiego przechowywanego w Bibliothèque Mazarine pod sygn. 1733, sporządzonego 31 sierpnia 1498 r. przez kantora klasztoru w brabanckim Korssendonck, Antoniusa de Bergis supra Zoniam (Berg op Zoom). Kodeks przywieziono jako łup wojenny do Paryża w 1795 r. Wydawcy nie uwzględniają w wydaniach jego lekcji. W edycjach pozostałych legend węgierskich oznaczany jest sygląą **C** (Madzsar, 1924, ss. 72–74) i mieści się na f. 406^{r}-406^{v}.

Najstarszym przekazem brewiarzowym jest *Brewiarz zagrzebski* z drugiej połowy XIII w. (ok. 1270–1295), przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Zagrzebiu pod sygnaturą 67. Tekst czytań na f. 215^{r}–216^{r} oparty jest na naszym *Żywocie* i wykorzystywany przez wydawców. Oznaczamy go sygląą **Zagr**. Najstarszą w pełni zachowaną wersją brewiarzową legendy jest *Brewiarz budapeszteński* z początku XIV w., dziś w Bibliotece Széchényich (Országos Széchényi Könyvtár: OSZK) w Budapeszcie, Cod. Lat. 33, f. 293^{r}–300^{r}. Oznaczamy go jako **BB**. Pomijamy już inne, późniejsze brewiarze z XV w., których nie uwzględniamy również w aparacie krytycznym poniżej.

Warto też wspomnieć, że najstarszym świadectwem liturgicznego kultu śś. Andrzeja-Świerada i Benedykta jest *Sakramentarz z Hahót*, dziś przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej (dawniej Kapitulnej) w Zagrzebiu pod sygn. 126. *Sakramentarz* datowany jest przez ks. Tadeusza Milika na lata 1091/1092, kiedy opactwo św. Małgorzaty w Hahót podporządkowane zostało ufundowanemu wtedy klasztorowi św. Idziego w Somogyvárze. Po erygowaniu diecezji zagrzebskiej *Sakramentarz* został jej przekazany, przenosząc do niej m.in. kult naszych pustelników. Według nowszych badań László Veszprémyego *Sakramentarz* mógł powstać na terenie archidiecezji ostrzyhomskiej, może dla ufundowanego przez Álmosa, brata Kolomana Uczonego, ok. 1107 r., po powrocie z wyprawy do Ziemi Świętej, zgromadzenia kanoników św. Małgorzaty Antiocheńskiej w miejscowości Dömös, którzy początkowo mieli żyć jako zakonnicy według reguły św. Benedykta. *Kodeks* miał się znaleźć w Zagrzebiu w XIV w.

Wiadomo też o dwóch zaginionych rękopisach. Jeden z nich pochodzący z XV w. przechowywany był w Bibliotece Seminaryjnej w Lublinie pod sygn. 15.H.I i zaginął w 1915 r., podczas pierwszej wojny światowej. Drugi przechowywany był w Bibliotece kapituły pożońskiej (bratysławskiej) pod sygn. 89 (*Żywot* zapisano na f. 360^{v}–361^{r}), a znany jest nam z *Katalogu rękopisów Biblioteki kapituły pożońskiej* (bratysławskiej) Ferdynanda Knauza. Rękopis ten został spisany rękoma Sigfrida de Hoczenplocz (Sigfrid z Osobłogi), mistrza wrocławskiego konwentu krzyżowców z czerwoną gwiazdą w 1340 r. Tekst przekazuje wersję

śląską tradycji o św. Świeradzie, a najważniejszą zmianą jest podkreślenie jego pochodzenia z królewskiego rodu.

Żywot był wydawany wielokrotnie.

Najważniejsze edycje z ostatnich lat (łacińskie i bilingwalne):

Holinka Rudolf, *Sv. Svorad a Benedikt, světci Slovenska* (Holinka, 1934, ss. 341–346).

Legenda SS. Zoerardi et Benedicti, wyd. Emericus Madzsar, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Legenda SS. Zoerardi et Benedicti*, 1938, T. 2, ss. 347–361) – dalej cyt. **SRH**.

Kapiszewski Henryk, *Cztery źródła do żywota św. Świrada* (Kapiszewski, 1964, ss. 17–21) – tekst łaciński z polskim przekładem.

Milik Jan Tadeusz, *Święty Świerad / Saint Andrew Zoeradus* (Milik, 1966, ss. 12–16 (tekst łaciński); ss. 17–20 (przekład polski); ss. 89–90 (tekst *Sakramentarza z Hahót*); ss. 92–97 (*Brewiarz zagrzebski*)). To chyba najpełniejsze wydanie przekazów poświęconych kultowi obu świętych.

Pietrzak Stanisław, *Podstawowe źródła do żywota św. Świerada – omówienie i teksty* (Pietrzak, 2001a, s. 291–298, s. 298–305) – odpowiednio tekst łaciński i przekład polski.

The Lives of the Holy Hermits Zoerard the Confessor and Benedict the Martyr by Maurus, Bishop of Pécs, wyd. Marina Miladinov, w: *Vitae sanctorum aetatis conversionis Europae Centralis (saec. X–XI)* jako tom 6 serii „Central European Medieval Texts" (*The Lives of the Holy Hermits*, 2013, ss. 315–338) – tekst łaciński i przekład angielski; dalej cyt. **CEU**.

Przekłady:

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 56–73) – przekład czeski całego *Żywotu*.

Richard Marsina, *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov* (Marsina, 1997, ss. 33–43).

Szent András és Benedek legendája, tłum. Gáspár J. Csóka, w: *Árpád-kori legendák és intelmek* (G. Csóka, 2004. ss. 7–10) – przekład węgierski.

Literatura:

Boba, 1992, ss. 5–11; Grzesik, 1999b, ss. 461–479; Kapiszewski, 1958, ss. 45–81; 1959, ss. 17–69; 1964, ss. 5–31; 1966, ss. 65–103; Kapiszewski, Sułowski, & Gustaw, 1971a, ss. 79–93; 1971a/1995a, ss. 68–78; 1971b, ss. 112–116; 1971b/1995b, ss. 102–106; Knauz, 1870, s. 182; Kniewald, 1940, ss. 26–30; Kútnik, 1968, ss. 155–172; Milik, 1966; Orbán, 1994b, ss. 746–747; Pietrzak, 1998, ss. 81–158; 2000, ss. 49–106; 2001; Pražák, 1981, ss. 207–224; Sólymos, 1996; Swastek, 1979, ss. 5–48; 1987a, ss. 13–69; 1987b, ss. 70–83; Veszprémy, 1989, ss. 121–135.

Wszystkie współczesne wydania opierają się na kodeksie B2. Wydanie ks. Milika konfrontuje tekst z chorwackimi brewiarzami, rozszerzając aparat krytyczny w stosunku do SRH. Wydanie to powtarza ks. Pietrzak, którego edycja stała się naszą podstawą. Konfrontujemy ją z edycją ks. Milika oraz z SRH. Ta ostatnia uznana została niesłusznie przez Marinę Miladinov za jedyną naukową, lecz i CEU podaje niekiedy lekcje różniące się od przyjętych przez Imre Madzsara. Wydanie w CEU razi opustkami tekstu, wynikającymi chyba z niestarannej korekty. Z tych edycji przejmujemy aparat krytyczny. Minusem edycji ks. Jana Tadeusza Milika i ks. Stanisława Pietrzaka jest niepotrzebne przyjęcie ortografii „kla-

sycznej", której nie stosuje się do wydań źródeł średniowiecznych (chyba że – jak wyżej w przypadku *Gesta Hungarorum* Szymona z Kézy – zachowały się tylko przekazy nowożytne). W związku z tym konfrontujemy tekst z pozostałymi wydaniami, przywracając ortografię średniowieczną. Zachowujemy podział na rozdziały ks. Milika i ks. Pietrzaka, którzy wyróżniają siedem rozdziałów, podczas gdy SRH i CEU cztery.

[a-]Vita sanctorum eremitarum Zoeradi Confessoris et Benedici martyris, auctore Mauro episcopo Quinqueeclesiensi[-a]

1. [SRH, CEU 1.] Tempore, quo sub christianissimi[b] Stephani regis nutu nomen et religio deitatis[c] in Pannonia, rudis adhuc, pullulabat[d], audita fama boni rectoris, multi [e-]ex terris[-e] aliis[f] canonici et monachi ad ipsum quasi ad patrem confluebant, non quidem [g-]alicuius causa coacti necessitatis[-g], sed ut [h-]novum[i] sancte conversationis[j] gaudium[-k] ex eorum conventu adimpleretur[l]. Inter quos quidam[m], [n-]Sancti Spiritus[-n] instinctu tactus, [o-]ex rusticitate[-o] quasi rosa ex spinis ortus, nomine Zoeradus[p], hanc [q-]in patriam[-q] de terra Poloniensium[r] advenit et a Philippo abbate, cuius monasterium, Zobor[s] nominatum, in Nitriensi territorio[t] ad honorem sancti Hippolyti[u] martyris[v] situm erat, habitu accepto et[w] Andreas nominatus, heremiticam[x] vitam agere statuit. Ibique quanta contritione cordis et corporis maceratione affligeretur[y], ex relatione sui discipuli beati[z] Benedicti secum conversantis, que audivi, paucis[aa] litteris[ab] commendare[ac] decrevi. Ego quidem[ad], Maurus, nunc[ae] Deo miserante episcopus, tunc autem puer[af] scholasticus, [ag-]virum bonum[-ag] vidi, sed que [ah-]esset eius conversatio[-ah], non visu[ai], sed auditu[aj] percepi. Ad nostrum ergo[ak] monasterium, in[al] honorem beati pontificis Martini consecratum[am], cum[an] iam dictus [ao-]monachus Benedictus[-ao] sepe[ap] venisset, mihi hec, que sequuntur, [aq-]de eius[-aq] vita venerabili narravit.

SRH, s. 357 v. 1–21, s. 358 v. 1–3; Milik, ss. 12–13; Pietrzak, ss. 294–295; CEU, ss. 327–328.

Żywot świętych pustelników, Świerada Wyznawcy i Benedykta męczennika, autorstwa Maurusa, biskupa Pięciokościołów

1. W czasach, gdy pod opieką wielce chrześcijańskiego króla Stefana imię i religia Boskości rozkwitały w dotychczas surowej Panonii, wielu kanoników i mnichów z innych krajów, usłyszawszy wieść o dobrym władcy, przybywało do niego niczym do ojca. Nie czuli się przy tym zmuszeni jakąkolwiek koniecznością, lecz przekonaniem, że z ich spotkania rozbudzi się nowa radość w świętej społeczności[1]. Wśród nich pewien Świerad, dotknięty natchnieniem Ducha Świętego, zrodzony z wiejskiej prostoty niczym róża z kolców, przybył do tej ojczyzny z ziemi Polan, od opata Filipa, którego klasztor o nazwie Zobor ku czci św. Hipolita męczennika znajdował się na terytorium nitrzańskim; po przyjęciu habitu otrzymał imię Andrzej i postanowił wieść życie pustelnicze. Tam zaś do tego stopnia zamęczał się skruchą serca i udręczeniem ciała, że postanowiłem pokrótce opisać to, co usłyszałem z relacji jego ucznia, błogosławionego Benedykta, który z nim przebywał. Ja zaś, Maurus, obecnie z łaski Boga biskup, wówczas chłopiec ze szkoły[2], widziałem dobrego człowieka, lecz jak wyglądało jego życie, tego dowiedziałem się ze słyszenia, a nie z oglądu. Przeto, gdy do naszego klasztoru, poświęconego błogosławionemu biskupowi Marcinowi, często przycho-

dził wspomniany już brat Benedykt, to opowiedział mi o jego czcigodnym życiu to, co następuje.

[a] *B2, SRH, Kapiszewski, CEU* Quinecclesiastensi. *Wydawcy opatrują tę formę kwantyfikatorem (sic).* [a-a] *Tak Pietrzak*; *B2* Vita Sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro Quinecclesiastensi descripta; *M2* Legenda sanctorum Zeorardi et Benedicti martirum; *Leg.* Sanctorum Zoerardi et Benedicti; *SRH, Kapiszewski* Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quiecclesiastensi descripta; *Milik* Vita sanctorum Andreae seu Zoeradi confessoris et Benedicti martyris, eremitarum, auctore Mauro episcopo Quinqueecclesiensi; *CEU* Vitae sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quinecclesiastensi descripta. [b] *M2* christianissimo. [c] *M2* diuinitatis. [d] *M2* pullulabant. [e-e] *M2* exercitus. [f] *Leg.* alii. [g-g] *BB* causa alicuius coacte necessitatis. [h-k] *BB* conversationis sancte novum gaudium. [i] *M2* rectum. [j] *Zagr* conversionis Ungarice gentis. [l] *M2* adampliarent; *Zagr, BB* adampliaretur. *J. T. Milik uznaje brak tej formy za oryginalną cechę Żywota.* [m] *M2 brak. Wg St. Pietrzaka M2 opuszcza frazę* Interquos quidam. [n-n] *Zagr* Spiritus Sancti. [o-o] *Nawiązanie do 1. Rozdz. Żywota Hilariona św. Hieronima. Zaginiony kodeks pożoński (bratysławski) z 1340 r. podaje* de stirpe regia. [p] *B2, SRH, Kapiszewski, CEU* Zoerardus; *M2* Zeorardus; *Zagr, Milik, Pietrzak* Zoeradus *(forma uznana przez Milika za oryginalną); w różnych miejscach Zagr i BB pojawia się też forma* Zourad. [q-q] *M2* adpatriam esse. [r] *Zagr* Poloniorum, *spotyka się też formę* de Polonia; *BB* Polonensium. [s] *M2, Zagr, BB* Zobur. [t] *M2 brak*. [u] *Tak Milik, Pietrzak*; *B2*, *SRH, Kapiszewski, CEU* Ypoliti. [v] *M2, Leg., Zagr, BB brak – zdaniem Milika to oryginalna postać tekstu.* [w] *M2 brak*. [x] *B2, SRH, Kapiszewski, CEU* eremiticam. [y] *B2, SRH, Kapiszewski, CEU* affligeret; *M2, Leg., Zagr* seipsum affligeret. *Forma* affligeretur *jest koniekturą Milika przejętą przez Pietrzaka*. [z] *Zagr brak. Milik uznaje brak tej formy za oryginalną cechę Żywota*. [aa] *M2, Zagr* pauca. *Milik uznaje brak tej formy za oryginalną cechę Żywota*. [ab] *Tak tylko Milik i Pietrzak. Reszta wydawców* literis. [ac] *Tak B2, Milik, Pietrzak; SRH, Kapiszewski, CEU* commandare. [ad] *Leg.* quidam. [ae] *M2* autem. [af] *M2* pure. [ag-ag] *M2, Zagr* bonum virum. [ah-ah] *M2* eius conversatio esset; *Zagr, Leg.* eius esset conversatio. [ai] *M2* visa. [aj] *M2* audita. [ak] *M2 brak*. [al] *M2, Leg., Zagr* ad. [am] *M2* consectum. [an] *M2* tamen. [ao-ao] *M2* Benedictus monachus. [ap] *M2 brak*. [aq-aq] *M2* deinde.

P r z y p i s y:
1 Za Marsina: *spoločenstva*.
2 Milik i Pietrzak: ‘żak szkolny’, co jest pleonazmem; Miladinov: ‘a young pupil’, co jest zbyt ogólne; Marsina: ‘novic’, chyba najbliżej pierwotnego sensu.

→ Andrzej Świerad; → Benedykt, uczeń św. Andrzeja Świerada; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Filip (3) opat; → Maurus (1); → Nitra; → Panonia; → Pannonhalma; → Pécs; → Polacy, Polska; → Stefan I Święty; → Węgrzy; → Zobor

2. [SRH, CEU 2.] Postquam idem venerabilis[a] vir Andreas heremi[b] solitudinem subintravit, magna corporis defatigatione[c], spiritualis[d] autem vite corroboratione, ieiunium semper[e] observavit[f]. Tribus ebdomade[g] diebus ab omni re, que mandi

2. Po tym, jak ten czcigodny mąż Andrzej rozpoczął samotne życie na pustkowiu, nieustannie praktykował post, co skutkowało wielkim wycieńczeniem ciała i zarazem wzmocnieniem życia duchowego. Przez trzy dni w tygodniu powstrzymy-

potest[h], abstinuit pro dilectione [i-]gratie ipsius[-i], qui propter homines homo factus, quadraginta diebus ieiunavit. Cum autem [j-]quadragesimale tempus[-j] adveniret[k], ad[l] exemplum vite regularis, sub qua Zozimas abbas degebat, ubi quadraginta quinque[m] dactylis quisque[n] quadragesimam deduxit, ipse a patre Philippo, a quo habitum religionis[o] perceperat[p], quadraginta nuces accepit et eo existens[q] victu[r], contentus diem sancte resurrectionis cum gaudio exspectavit[s]. Eisdem[t] vero et aliis diebus, licet esus ad corpus refocillandum[u] non solum non[v] sufficeret, verum[w] etiam [x-]spiritum ipsum[-x] [y-]ad defectum[-y] perduceret, ipse tamen, excepto[z] tempore orationis, [aa-]nunquam a labore[-aa] cessavit, sed accepta securi, quendam[ab] laboraturus[ac] silve locum solitarium subintravit. Ubi, cum pre nimio labore et[ad] ieiunii districtione, corpore et spiritu deficiente, quadam[ae] die premortuus iaceret, quidam iuvenis, pulcherrimus[af] aspectu[ag] et visionis[ah] angelice, advenit et superpositum[ai] vehiculo ad cellam suam perduxit. At extasi, in[aj] qua erat, delapsa, postquam ad se [ak-ak] reversus, quid erga eum [al-]Dei misericordia[-al] egerit[am], agnovisset, supradicto discipulo suo Benedicto, qui mihi hec narravit, [an-]professus est eadem[-an], constringens eum [ao-ao] iuramento, ne ante [ap-]diem obitus[-ap] sui nota cuiquam faceret.

SRH, s. 358 v. 4–24, s. 359 v. 1–3; Milik, ss. 13–14; Pietrzak, ss. 295–296; CEU, ss. 328–330.

wał się od wszelkiego możliwego pożywienia z pragnienia łaski Tego, który stawszy się człowiekiem dla ludzi, pościł przez czterdzieści dni. Kiedy zatem nadchodził czas Wielkiego Postu, wedle wzorca reguły, którą kierował się opat Zosym[3], spędzając okres czterdziestu dni o czterdziestu daktylach, on sam był obdarowywany czterdziestoma pięcioma[4] orzechami przez ojca Filipa, od którego przyjął habit zakonu, i zadowalając się tym pożywieniem, oczekiwał z radością dnia świętego zmartwychwstania. Zatem w te i inne dni, mimo iż okazywało się, że jedzenie to nie tylko nie wystarczało do ożywienia ciała, lecz nawet samego ducha prowadziło do słabości, on jednak, za wyjątkiem czasu modlitwy, nigdy nie odstąpił od swego trudu, lecz chwyciwszy siekierę, szedł do pracy w jakieś leśne ostępy. Tam, gdy z powodu przepracowania i surowego postu[5], osłabienia ducha i ciała, upadł pewnego dnia jak nieżywy, pojawił się pewien młodzieniec, przepiękny i o anielskim wyglądzie, a po ułożeniu go na wozie[6] zabrał do jego siedziby[7]. Po ustąpieniu przeżytej ekstazy, gdy już wrócił do siebie i zrozumiał, co uczyniła dlań łaska Boża, zwierzył się z tego wszystkiego swemu uczniowi, wspomnianemu już Benedyktowi, który mi to opowiedział; związał go też przysięgą, by przed jego śmiercią nie uczynił żadnej wzmianki komukolwiek.

[a] *M2, Leg., Zagr* beatus. [b] *Milik, Pietrzak* eremi. [c] *M2* castigatione. [d] *M2, Zagr* spiritalis. *Milik uznaje tę formę za oryginalną*. [e] *Zagr brak. Milik uznaje brak tej formy za oryginalną cechę Żywota*. [f] *M2, Zagr, BB* obseruabat. *CEU, s. 328 przyp. c podaje błędnie formę* obseuabat. [g] *Słowo występuje tylko na marginesie Zagr, co podaje Milik (w formie* ebdomadae*) i włączone do tekstu zasadniczego tylko przez Pietrzaka. SRH, Kapiszewski i CEU nie odnotowują tej odmianki. W brewiarzu węgierskim z końca XV w. (OSZK, Cod. Lat. 132) forma* diebus in ebdomada. [h] *M2, Leg*. possunt; *Zagr, BB* pos-

set. [i-i] *M2, Zagr, BB* ipsius gracie. [j-j] *M2* tempus quadragesimale. [k] *M2* aduenit. [l] *B2, Leg. brak. SRH i CEU odnotowują tę formę w odmiankach tekstowych*. [m] *M2 brak. Liczebnika tego brakuje też w kilku późniejszych brewiarzach. Pietrzak, s. 295 przyp. 30 uznaje za Madzsarem, że słowo to mogło pojawić się przez niedbalstwo któregoś z kopistów i opuszcza je. Jednak jego obecność w B2 i Zagr (nie odnotowana przez Pietrzaka) wskazuje, że musiało się mieścić w podstawie*. [n] *M2* quibus. [o] *M2, Leg. brak*. [p] *M2* acceperat. *Odmiankę tę podaje Milik za Holinką, nie odnotowały jej SRH i CEU*. [q] *M2 brak*. [r] *M2* victo. [s] *Kapiszewski, Milik* expectavit. [t] *M2* hysdem. [u] *M2* refacilandum. [v] *M2 brak*. [w] *M2* sed. [x-x] *M2* ipsum spiritum. *Między wydaniami zachodzi tu różnica. Podajemy formy M2 za B2, SRH, Kapiszewskim i CEU. Milik (i za nim Pietrzak, nie wskazując tego w aparacie krytycznym) podają odwrotną kolejność: M2* spiritum ipsum, *zaś w tekście zasadniczym przyjmują* ipsum spiritum. *Bez dostępu do podstawy rękopiśmiennej nie jesteśmy w stanie rozsądzić, jaka kolejność tych słów widnieje w M2*. [y-y] *M2* adeffectum. [z] *M2 brak*. [y] *Milik*, *Pietrzak* numquam. [aa-aa] *M2* a labore nunquam. [ab] *Kapiszewski* quemdam. *Zastosowana spółgłoska nosowa zależy od przyjętej przez wydawcę konwencji, w rękopisach spólgłoska ta zazwyczaj zastępowana jest znakiem abrewiacji*. [ac] *M2* laborantem. [ad] *M2 brak*. [ae] *M2* quodam. [af] *M2* pulcherrimo. [ag] *Kapiszewski* asceptu – *przypuszczalny błąd druku*. [ah] *M2* similis visione. [ai] *M2* superposito. [aj] *M2 brak*. [ak-ak] *M2* est (*odmianka podana przez Milika za Holinką*). [al-al] *M2* misericordia Dei. [am] *M2, Leg*. ageret. [an-an] *M2* eadem provisus est. [a0-ao] *Leg*. cum. [ap-ap] *M2* obitum diem.

P r z y p i s y:

3 Zosym z Palestyny (ur. ok. 560 r.; Ζωσιμᾶς), por. *Słownik* w części 2 naszego wydawnictwa.

4 Por. komentarz tekstowy, przyp. m.

5 ‘Z powodu przepracowania i surowego postu’ – znakomita fraza Pietrzaka.

6 Ponieważ wcześniej nie było o nim wzmianki, trudno rozsądzić, czyj to był pojazd: anioła czy Świerada. Termin *vehiculum* jest bardzo pojemny semantycznie i nie pozwala na sprecyzowanie charakteru pojazdu.

7 Tu i poniżej oryg. *cella*, tłumaczona jest przez ‘cela’ (Pietrzak, Marsina, Miladinov). Wydaje się to troszkę nieszczęśliwe z dwóch powodów: a) pozorność tłumaczenia, będącego w rzeczywistości transliteracją, b) ‘cela’ rozumiana jest przeważnie jako zamknięte pomieszczenie w budynku zbiorowego zamieszkania (klasztor, więzienie, szpital itp.), tutaj natomiast kryje się pod nią samotnia Świerada na otwartej przestrzeni; stąd *recte* Milik: ‘pustelnia’.

→ Andrzej Świerad; → Benedykt, uczeń św. Andrzeja Świerada; → Filip (3) opat; → Zosym

3. [SRH, CEU 2.] Post laborem autem[a] diurnum[b] [c-]corpori quietem[-c] nocturnam talem adhibuit, que magis tormenti[d] et afflictionis[e], quam requiei nomen habere potuit. Planatum[f] equidem truncum quercinum sepe circumdedit, et per [g-]ipsam sepem[-g] arundines acutas ex omni parte infixit. Ipse vero, in trunco sedens, tali sessorio[h] [i-]usus est artuum [-i] recreatione[k], ut si forte corpus, sopore[l]

3. Zaś po dziennym trudzie pozwalał ciału na taki tylko odpoczynek nocny, który bardziej zasługiwał na nazwę umęczenia i udręki aniżeli spokoju. Mianowicie, często kładł ścięty pniak dębowy i wbijał weń dookoła ostre trzciny, tworząc prawdziwe ogrodzenie. Sam natomiast, siadając na pniaku, korzystał z takiego siedzenia dla odpoczynku członków, że gdy ciężkie od

gravatum, qualemcunque se[m] in partem flecteret[n], arundinum[o] acie sauciatum graviter, evigilaret. Insuper et[p] ex ligno coronam factam capiti suo circumponebat[q], ad quam quatuor in partibus [r-]quatuor lapides[-r] suspendebat, ut si caput [s-]sopitum quocumque inclinaret[-s], lapide percuteretur. O, beati[t] viri Andree[u] merces, quam [v-]beata et eterna vita[-v], corona centies[w] ornata, que in celo recompensat, quod [x-]in terra[-x] graviter emptum[y] fuerat! O, inauditum genus confessionis, quod pretiosius[z] facit regnum promissionis! Non cibus, non requies [aa-aa] auferre potuit dulcedine vana [ab-]vitam eternitatis[-ab] et nequam[ac] spiritus aditum[ad] invenire nequivit deceptionis.

SRH, s. 359 v. 3–19; Milik, s. 14; Pietrzak, s. 296; CEU, s. 330.

snu ciało osuwało się w którąś stronę, to budziło się, mocno kłute ostrzem trzcin. Oprócz tego zakładał sobie na głowę wieniec zrobiony z drewna, do którego przyczepił z czterech stron cztery kamienie, aby uderzały w głowę, gdyby ta pochylała się we śnie. Nagrodo błogosławionego męża Andrzeja! Jakże błogosławione i wieczne życie, wieńcem po stokroć zdobione, które w niebie wynagrodzi to, co na ziemi kosztowało tak wiele! Niesłychany rodzaj wiary, co tym cenniejszym czyni obiecane królestwo. Ani pożywienie, ani odpoczynek nie mogły pustą rozkoszą odebrać życia wiecznego, a nikczemny duch nie zdołał znaleźć sposobu na przeprowadzenie oszustwa.

[a] *M2 brak*. [b] *M2* diutinum. [c-c] *M2* corpore quieto. [d] *M2* tormento. [e] *Leg*. affectionis. [f] *M2* plantatum. [g-g] *B2, SRH, CEU* ipsum sepe. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Milik i Pietrzak w tekście zasadniczym podają formę M2 przytaczaną też przez SRH w aparacie krytycznym. Kapiszewski* ipsum sepem. [h] *M2* fossorium. [i-i] *M2, Leg*. artuum usus est. [k] *B2, SRH, Kapiszewski* reiteratione. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Milik, Pietrzak i CEU w tekście zasadniczym podają formę M2* recreatione. [l] *M2* sapore. [m] *M2 brak*. [n] *M2* reflecteret. *Milik uznaje tę formę za oryginalną*. [o] *SRH, Kapiszewski, CEU* harundinum. [p] *M2 brak*. [q] *Pietrzak* circumpondebat. [r-r] *M2* lapides quatuor. [s-s] *M2* sapitum quoquam inclinaretur. [t] *M2* boni. [u] *M2 brak*. [v-v] *M2 brak*. [w] *M2* coccinis. [x-x] *M2 brak*. [y] *M2* emptura. [z] *Pietrzak* pretiosus. [aa-aa] *M2* et sanctis viris. [ab-ab] *M2, Zagr* eternitatis vitam. [ac] *M2* requiem. [ad] *M2* additum.

→ Andrzej Świerad

4. [SRH, CEU 2.] Hec, que inserta[a] sunt, discipulo suo, iam dicto Benedicto, referente[b] cognovi, qui et ipse, patre suo defuncto[c], [d-]locum eundem[-d] inhabitare decrevit. Cumque[e] per tres annos exemplo magistri[f] districte vitam ageret, [g-]latrones, supervenientes[-g] et multam apud ipsum pecuniam [h-]esse[i] sperantes[-j],

4. O tym wszystkim dowiedziałem się od jego ucznia, wspomnianego już Benedykta, który sam, po śmierci swego ojca, postanowił mieszkać w tymże miejscu. Gdy tak żył przez trzy lata dokładnie wedle przykładu mistrza, pojawili się bandyci i mając nadzieję, że znajdą u niego dużo pieniędzy, za-

ductum ad ripam [k-]fluminis Wag[-k] [l-]iugulaverunt et in ipsam aquam dimerserunt[m]. Diu vero corpore ipsius quesito et non invento, per integrum annum visa est aquila in ripa fluminis Wag[-n] quasi quedam[o] observatura sedere, per quam de corpore certi effecti, quemdam aquis intromergi[p] fecerunt [q-]et sic[-q] integrum[r-r], quasi nuper obiisset, invenerunt. Positus [s-]autem est[-s] idem[t] Benedictus in basilica beati Emmerami[u] martyris[v], in eadem sepultura, in[w] qua pausabant ossa [x-]beati Andree, sancti patris[-x]. Qui mihi de [y-]eodem venerabili[-y] omnia, que scripsi iam, retulit; sed que sequuntur, Philippus abbas [z-]mihi abbati constituto[-z] enarrare consuevit.

SRH, s. 359 v. 20–30, s. 360 v. 1–4; Milik, s. 14–15; Pietrzak, s. 296–297; CEU, s. 330–332.

ciągnęli go nad brzeg rzeki Wag, udusili i zatopili w tej wodzie. Przez długi czas poszukiwano jego ciała bez skutku, zaś przez cały rok widziany był orzeł, siedzący na brzegu Wagu, jakby czegoś pilnował. Przez to upewnili się co do [położenia] ciała, wpuścili kogoś pod wodę i tak odnaleźli go nietkniętego, jakby umarł przed chwilą. Pochowany zaś został tenże Benedykt w bazylice błogosławionego Emmerama męczennika, w tym samym grobie, w którym spoczywały szczątki błogosławionego Andrzeja[8], świętego ojca. On to przekazał mi wszystko, co już napisałem o tym czcigodnym; a to, co następuje, opat Filip zwykł mi opowiadać, gdy zostałem opatem.

[a] *M2* insita uel in serta. *Milik wskazuje formę* insita *jako oryginalną*. [b] *M2* reueniente. [c] *B2, SRH* de. *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) i objaśnia, że sylaba znajduje się na końcu wersu i pisarz zapomniał dopisać resztę wyrazu*. *Kapiszewski* de[functo]. [d-d] *M2* loci eiusdem desertum; *BB, Leg.* locum eundem desertum; *Zagr* eundem locum heremi; *Kapiszewski* locum eumdem. [e] *BB, M2* ubi cum; *Leg*. cum. [f] *M2* sui magistri; *Zagr* magistri sui Andree. [g-g] *M2* superuenientibus latrones. [h-j] *BB* sperantes esse. [l] *M2 brak*. [k-k] *BB, M2* Wag fluminis. [l-n] *M2 brak*. [m] *Zagr* submerserunt; *BB* dimiserunt; *Milik, Pietrzak* demerserunt. *Formę* dimerserunt *podają za B2 wydawcy w SRH i CEU*. [o] *M2 brak*; *BB* quiddam. [p] *BB, M2* inmergi. [q-q] *M2 brak*. [r-r] *M2* uel incorruptum [s-s] *BB, M2* est autem. [t] *Tak BB, Milik, Pietrzak*; *B2, SRH, Kapiszewski, CEU* ibidem; *M2 brak*. [u] *Zagr* Emerami; *BB, Milik* Emmerami; *M2, SRH, Kapiszewski, CEU* Emerammi; *Leg*. Hyemerani. [v] *SRH, Kapiszewski, CEU* martiris; *Milik, Pietrzak* martyris. [w] *BB, M2 brak*. [x-x] *BB, M2, Leg*. sancti patris Andree venerabilis. [y-y] *M2* eadem heremitica; *Leg*. eadem beato heremita. [z-z] *M2* mihi iam ablati.

P r z y p i s y:
8 Tzn. Świerada; tak też niżej.

→ Andrzej Świerad; → Benedykt, uczeń św. Andrzeja Świerada; → Emmeram, św.; → Filip (3) opat; → Magister; → Nitra; → Wag

5. [SRH, CEU 3.] Cum igitur tempus resolutionis sui corporis immineret, indicans eis hoc, qui aderant, ne ab ullo

5. Otóż, gdy zbliżał się czas uwolnienia jego[9] ciała, nadmienił o tym obecnym i zastrzegł, aby nie zdejmowali nawet

[a-]vestimentorum suorum[-a] exueretur operimento[b], precepit, donec abbas Philippus, post[c] quem [d-d]miserat, adveniret. Qui pater, adveniens, ubi corpus [e-]venerabile iam[-e] mortuum[f] iacebat[g] lavandum[-h], [i-]cathenam eream[-i], viscera iam[j] attingentem, invenit. O[k], mira res et inaudita! Cathena[l] carnes[m] intus putrefaciens, cute[n] foris [o-]est obducta[-o]. [p-]Sed nesciri[-p] [q-]hoc genus martyrii posset[-q], nisi ad umbilicum ligati nodus[r] appareret metalli. Soluta vero cathena[s], dum[t] ex corpore trahitur, sonus costarum elisarum graviter auditur. Cuius cathene[u] partem mediam ab[v] [w-]eodem abbate[-w] impetravi[x] et usque nunc custoditam[y], petitioni ducis christianissimi Gayse[z], cum[aa] desiderio mihi pro ea instanti[ab], negare nequivi.

SRH, s. 360 v. 5–17; Milik, s. 15; Pietrzak, s. 297; CEU, s. 332–334.

skrawka jego szat, dopóki nie przyjdzie opat Filip, po którego już posłał. Gdy ojciec już przybył tam, gdzie leżało czcigodne, martwe już ciało w celu obmycia, odkrył spiżowy[10] łańcuch otaczający wnętrzności[11]. Och, co za cudowna, niesłychana rzecz! Łańcuch, który powodował gnicie ciała wewnątrz, na zewnątrz[12] obrósł skórą. Lecz ten rodzaj męczeństwa pozostałby nieznany, gdyby przy pępku nie był widoczny węzeł połączonego metalu[13]. Gdy łańcuch rozczepiono i ściągnięto z ciała, dał się słyszeć ciężki odgłos trzaskających żeber. Poprosiłem samego opata o środkową część tego łańcucha i strzegłem jej aż do teraz, gdy nie mogłem już odmówić gorącej, ponawianej prośbie najbardziej chrześcijańskiego księcia Gejzy. Po pogrzebie błogosławionego zapisałem z pamięci wszystko to, co wydawało się tego godne[14].

[a-a] *Zagr, M2* vestimentis suis. [b] *Zagr, M2 brak.* [c] *M2 brak.* [d-d] *Zagr* iam. [e-e] *M2* iam uenerabile. [e-h] *Zagr* venerandum lavandum exuit. [f] *Leg*, *Milik*. mortui. *Milik twierdzi, że według Holinki formę* mortuum *podaje tylko Surius.* [g] *M2 brak.* [h] *M2, Leg., Pietrzak* lavandum exuit. [i] *M2, Zagr* eneam. [i-i] *Milik, Pietrzak* catenam aeream. [j] *M2, CEU brak. CEU, s. 332 przyp. n sugeruje, jakoby słowo* 'iam' *było dodatkiem Imre Madzsara, tymczasem z aparatu krytycznego innych wydań wynika, że znajduje się w podstawowym korpusie przekazów; na pewno jest w B2.* [k] *M2, Zagr brak.* [l] *Tak B2, SRH, Kapiszewski, CEU; Milik i Pietrzak* Catena. [m] *M2, Zagr* carnem. [n] *M2* tuta. [o-o] *M2* abducta est; *Kapiszewski* est abducta. [p-p] *M2, Zagr* nec sciri potuisset; *Leg*. sed nesciri posset. [q-q] *M2* hoc genus martyrii; *Leg*. posset hoc genus martirii. [r] *M2* nudus. [s] *Milik, Pietrzak* catena. [t] *M2* iam. [u] *Milik, Pietrzak* catenae. [v] *M2 brak.* [w-w] *M2, Leg*. abbate eodem. [x] *M2, Leg*. impetratam. [y] *M2* custodiam. [z] *M2* heisse. [aa] *M2* omni. [ab] *M2* instantis.

P r z y p i s y:

9 Tzn. Świerada.

10 Termin *erea* (klas. *aenea*, *aerea*) odwołuje się do miedzi i jej stopów. Stąd tłumaczenia typu 'brązowy, spiżowy, miedziany' są do zaakceptowania (podobnie jak 'mosiężny' Milika), natomiast 'metalowy' (Marsina, Miladinov) jest już niepotrzebnym uogólnieniem.

11 '...łańcuch mosiężny wżerający się we wnętrzności': znakomita fraza Milika.

12 '...wewnątrz, na zewnątrz': figura słów antyteton, łac. *contrapositum*.

13 Milik i Pietrzak: 'metalowej sprzączki', co nie jest adekwatne; z kontekstu wynika, iż przez pępek przechodziło bądź prześwitywało ogniwo łańcucha; Marsina i Miladinov tłumaczą z rzetelną dosłow-

nością. Milik w komentarzu (s. 80) wskazuje na symboliczną rolę opasania się łańcuchem jako wyrazu czuwania, czujności i walki z pokusami.

14 Jakkolwiek tłumaczenie Marsiny: „a zdalo sa mi hodné pamiatky, som zapísal" jest bardzo ładne, to niestety zbyt zniekształca oryginał, w którym jest jasne rozróżnienie: „cognitu digna – memoria notavi"; *recte* Miladinov, Milik, Pietrzak.

→ Andrzej Świerad; → Filip (3); → Gejza I

6. [SRH, CEU 3.] [a-]Sepultoque [b-]beati [c-]viri[-b] corpore, que per revelationem abbatis Philippi cognita cognitu[-c] digna [d-]esse videbantur[-d], memoria notavi[-e]. Tempore quodam latrones, quorum collegia[f] maxima [g-]ex parte[-g] solitudinem[h] inhabitant, in silva congressi sunt. Quibus[i] confligentibus, unum[j] eorum multum saucia-rant[k]. Conflictu[l] dirempto[m], cum hunc[n] [o-]socii vulneratum[-o] nequaquam in silva dimittere voluissent, [p-]consilio inito[-p], ad cellam [q-]superius dicti[-q] viri Andree, cuius fama omnes[r] circumquaque attigit[s], eum deferre statuerunt. Sed cum adhuc locus [t-]longe hinc[-t] abesset, latro[u] in via defunctus[v] est. Corpore vero eius ad cellam deportato et in eadem posito, media iam nocte, cum ossa commendare vellent[w] humo, subito, spiritu reverso, iam mortuus resurgere cepit. Illis autem, qui aderant, valde perterritis[x] et pre pavore fugientibus, resuscitatus[y] ille revocabat[z] eos, dicens: "Nolite, fratres, formidare, [aa-]neque fugere, sanctus enim Zoeradus[ab] me a morte suscitavit[ac] ad vitam. Illis autem[ad], pre gaudio plorantibus et ut discederet [ae-]cum eis[-ae], rogantibus, dixit se numquam[af] ab ea cella discessurum, [ag-]sed[-ah] ibi in perpetuum Deo et sancto Zoerado[ai] serviturum[-aj]. Fecit itaque[ak], quod promisit et[al] usque ad obitum suum ibi permansit.

SRH, s. 360 v. 17–29, s. 361 v. 1–7; Milik, ss. 15–16; Pietrzak, ss. 297–298; CEU, ss. 334–336.

6. Po pochowaniu ciała błogosławionego męża spośród objawień opata Filipa zapisałem ku pamięci to wszystko, co wydawało mi się godne poznania. W jakiś czas później pewni bandyci, których kamraci w większości zamieszkiwali pustkowia, zebrali się w lesie[15]. Wybuchła bójka i jednego z nich ciężko ranili. Uspokoiwszy się, ponieważ w żadnym wypadku nie chcieli rannego towarzysza zostawić w lesie, po naradzie zdecydowali zabrać go do siedziby wspomnianego wyżej męża Andrzeja, którego sława znana była wszystkim w okolicy. Mimo, że bandyta zmarł w drodze, kiedy do tego miejsca było jeszcze daleko, to jednak zabrali jego ciało do tej siedziby i tam złożyli. Tymczasem w środku nocy, gdy zamierzali powierzyć jego szczątki ziemi, niespodziewanym powrotem ducha martwy już, zaczął wracać do życia. Gdy obecni, przerażeni, rzucili się do ucieczki, on, wskrzeszony, wołał za nimi: „Nie bójcie się, bracia, nie uciekajcie, albowiem to święty Świerad przywrócił mnie od śmierci do życia!". A kiedy oni płakali z radości i prosili go, by odszedł z nimi, powiedział im, że nigdy nie opuści tej siedziby, zostanie tutaj i będzie na zawsze służył Bogu oraz świętemu Świeradowi. I uczynił tak, jak obiecał, pozostawszy tam aż do swojej śmierci.

[a-e] *M2 brak*. [b-b] *Leg*. viri beati. [c] *Leg. brak*. [c-c] *CEU brak– przypuszczalnie błąd druku; SRH* viri corpore que per revelationem abbatis Philippi cognovi cognitu; *Kapiszewski* viri corpore que per revelationem abbatis Philippi congnovi cognitu. *Forma* congnovi *jest chyba błędem drukarskim*. [d-d] *Leg*. videbantur esse. [f] *M2* collegio. [g-g] *M2* parte ex. [h] *M2* solitudine. [l] *M2* Quibus diu. [j] *M2* unus. [k] *M2* sauciatus; *CEU, s. 334 przyp. j czyta* saciatus. [l] *M2* conflicto. [m] *M2* driapto; *Leg*. direpto. [n] *M2* hii. [o-o] *M2* vulneratum socium; *Leg*. vulneratum socii. [p-p] *M2* inito consilio. [q-q] *M2* supradicti beati. [r] *Leg*. omnis. [s] *M2* attingit. [t] *M2* hic longe. [u] *M2* latro idem. [v] *M2* mortuus. [w] *Pietrzak* vellet. [x] *M2* perterriti. [y] *M2* resuscitans. [z] *M2* reuocat. [aa-ah] *CEU brak. Powodem jest błąd druku – w miejsce właściwego tekstu wstawiono początek rozdziału 7 (wg rachuby w SRH i CEU 4), który następnie powtórzono we właściwym miejscu*. [ab] *Koniektura Milika na podstawie Zagr, przejęta przez Pietrzaka*; *M2* Zeorardus; *B2, Leg. i wydawcy* Zoerardus. *CEU w tłumaczeniu angielskim*: Zoerard. [ac] *M2* resuscitavit. [ad] *M2, Leg*. quippe. [ae-ae] *M2 brak*. [af] *SRH, Kapiszewski* nunquam; *Pietrzak* numquam se. [ag-aj] *M2 brak*. [ai] *Koniektura Milika na podstawie Zagr, przejęta przez Pietrzaka. Wszystkie rękopisy i wydania mają formę* Zoerardo. [ak] *M2* idque. [al] *M2 brak*.

P r z y p i s y:

15 W przeciwieństwie do pseudo-romantycznych wyobrażeń kultury popularnej las w realiach średniowiecza zarówno świata zachodniego, jak i bizantyńskiego, był przestrzenią mroczną i niebezpieczną (por. Kotłowska, 2012, ss. 131–144).

→ Andrzej Świerad; → Filip (3)

7. [SRH, CEU 4.] Aliud quoque eius miraculum [a-]nequaquam reticere volui-[a], quod eodem[b] [c-]Philippo abbate-[c] narrante cognovi. In civitate Nitria[d] quidam reus damnatus[e] suspensus est. Qui poena[f] solutus Dei misericordia, ad abbatem venit Philippum et qualiter per merita beati viri Andree liberatus esset, indicavit. Dixit enim, quod cum damnatus esset, semper nomen ipsius[g] implorasset et cum sublevaretur in patibulum[h], statim manibus suis[i] beatus vir Andreas eum sustentaverit[j]. At illi[k], cum eum omnes mortuum putantes, domum[l] reverterentur, ipse eum[m], manu sua solutum, abire permisit. O, qualis meriti vir ante Deum, qui[n] visibilis apparens, homines[o] solvat[p], cum invisibilis, inter angelorum choros[q] locum possideat.

[r-]Expliciunt actus sanctorum Zoerardi seu Andree confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro Quinque-

7. Nie chciałbym żadną miarą przemilczeć też innego jego cudu, o którym dowiedziałem się z opowieści ojca Filipa. Mianowicie, w mieście Nitra pewien oskarżony[16] został skazany i powieszony. Ocalony jednak łaską Boga, udał się do ojca Filipa i wyjaśnił, w jaki sposób został uwolniony przez zasługi błogosławionego męża Andrzeja. Powiedział bowiem, że po skazaniu ciągle wzywał jego imię i gdy wisiał na szubienicy, cały czas podtrzymywał go swymi rękoma błogosławiony mąż Andrzej. A gdy wszyscy wrócili już do domu, sądząc, że jest martwy, tamten własną ręką go odwiązał i pozwolił odejść. Ach, jakże zasłużony przed Bogiem mąż, będąc widocznym, ukazując się[17], ratuje ludzi, zaś niewidoczny zajmuje miejsce wśród chórów anielskich.

Wypełniły się czyny świętych Świerada bądź Andrzeja wyznawcy i Be-

ecclesiastensi episcopo breviter comprehensi[-r].

SRH, s. 361 v. 8–21; Milik, s. 16; Pietrzak, s. 298; CEU, s. 336.

nedykta męczennika, zebrane zwięźle przez błogosławionego Maurusa, biskupa Pięciokościołów.

[a-a] *Tak B2; M2* recitare nolui nequaquam. *Milik opatruje wyraz* recitare *kwantyfikatorem (sic)*. [b] *Leg.* eodem modo. [c-c] *Leg*. abbate Philippo. [d] *M2* Nyttera. [e] *M2* damnatur. [f] *Forma M2 uznana przez Milika i Pietrzaka za oryginalną. B2, Leg., SRH, Kapiszewski, CEU* post. [g] *Tak mss. i wyd; Pietrzak* eius [h] *M2* patibulo. [i] *M2 brak*. [j] *M2* suscitauit. [k] *M2 brak*. [l] *M2 brak*. [m] *M2* cum. [n] *M2* quod. [o] *M2* hominibus. [p] *M2* saluat. *Milik uznaje tę formę za oryginalną*. [q] *M2* choris. [r-r] *M2* Tu autem Omaria [sic] stella maris succure nobis miseris in hac lacrimarum ualle; *Leg. brak*.

P r z y p i s y:

16 Termin *reus* to *terminus technicus* prawa rzymskiego i oznacza osobę formalnie oskarżoną w procesie; w żadnym wypadku nie odnosi się do cech moralnych osoby, ani nie określa jej winy. Stąd ‘złoczyńca’ Milika, Pietrzaka czy Marsiny jest tłumaczeniem całkowicie niedozwolonym. Skąd pewność, że proces poprawnie wskazał winnego? A czy każdy winny musi być złoczyńcą? Kwestia ta jest zresztą kompletnie irrelewantna dla logiki narracji, dlatego bardzo dobrze Miladinov: ‘a man had been brought to trial’.

17 Ten pleonazm, może niezbyt elegancki w polszczyźnie, jest jednak zamierzony przez autora i koresponduje z retoryczną opozycją antonimów *visibilis – invisibilis*; *recte* Marsina, Miladinov, gubią to Milik i Pietrzak; antyteton, łac. *contrapositum*.

→ Andrzej Świerad; → Benedykt, uczeń św. Andrzeja Świerada; → Filip (3); → Maurus (1); → Nitra; → Pécs

Legendae sancti Stephani
(Legendy świętego Stefana)

To trzy teksty hagiograficzne powstałe na przełomie XI i XII w., poświęcone życiu pierwszego koronowanego władcy Węgier, Stefana, wyniesionego na ołtarze w 1083 r. Najstarszą jest *Legenda maior sancti Stephani* czyli *Legenda większa św. Stefana*. W nauce panuje zgoda, że powstała ona jeszcze przed kanonizacją, czyli przed 1083 r. (zapewne w przedziale lat 1077–1083), o czym świadczy brak wzmianki o tym wydarzeniu. Brakuje nawet opisu śmierci bohatera. Ten brak wyjaśnia się albo uszkodzeniem archetypu, od którego początek biorą wszystkie dziś znane rękopisy, albo, co bardziej przekonujące, wczesnym powstaniem dzieła. Przedstawia ono Stefana, pierwszego koronowanego władcę Węgier, jako pobożnego chrześcijanina zaangażowanego w nawrócenie swego kraju i udręczonego licznymi troskami i plagami (śmierć synów, choroby). Gábor Klaniczay podkreśla, że był to pierwszy w europejskiej hagiografii żywot świeckiego władcy – wyznawcy, który zakończył życie w swoim łóżku, a nie w wyniku męczeństwa za wiarę. Żywot ten zapoczątkował zatem nowy rozdział średniowiecznej literatury nabożnej.

Autor *Legendy* pozostaje nieznany. Był nim przypuszczalnie mnich benedyktyński, prawdopodobnie z Pannonhalmy albo Pécsváradu, o czym świadczy jego obeznanie z regułą św. Benedykta. Znał też prawa św. Stefana oraz pouczenia wydane w imieniu władcy dla jego syna Emeryka. Znał *Satyry* Horacego oraz *Etymologie* Izydora z Sewilli. Dyskutowany pozostaje stosunek *Legendy* do *Gesta Ungarorum*, możliwe jest korzystanie przez hagiografa z którejś z wczesnych wersji *Gesta*.

Ciekawostką może być odrzucony obecnie pogląd starszej historiografii, wypowiedziany przez Gyulę Paulera, że autor *Legendy* był Czechem, za czym mogło przemawiać wyeksponowanie roli czeskich misjonarzy w chrystianizacji Węgier. Richard Pražák podkreśla, że Stefan jako sojusznik Bizancjum zaangażowany był w zwalczanie bułgarskiego bogomilizmu. Takie same cele przyświecały św. Władysławowi, za którego czasów powstała *Legenda* i który założył biskupstwo zagrzebskie, na którego czele postawił czeskiego biskupa Ducha, aby hierarcha mówiący językiem słowiańskim mógł skuteczniej propagować katolicyzm. Czeski hungarysta w swoim wstępie do częściowego, czeskiego przekładu *Legendy* odrzuca jednak tezę o czeskim pochodzeniu autora, podobnie czyni to Július Sopko, autor słowackiego tłumaczenia fragmentów *Legendy* oraz współcześni autorzy węgierscy.

Kolejnym dziełem poświęconym życiu pierwszego koronowanego władcy Węgier jest *Legenda minor sancti Stephani* czyli *Legenda mniejsza św. Stefana*.

Powstała już w czasach Kolomana Uczonego, ok. roku 1100, choć datowano ją również na 1109 r. ze względu na związek opisu represji Stefana wobec buntowników z oślepieniem Álmosa, brata Kolomana, a ostatnio Gábor Thoroczkay datuje jej powstanie na pierwsze miesiące władzy Kolomana Uczonego, czyli na początek 1096 r. *Legenda* zmienia wizerunek swojego bohatera. To już nie złamany życiem władca, uświęcający się cierpieniem, ale polityk aktywnie wspierający Kościół, budujący kościoły i klasztory również za granicą (w Rzymie i Jerozolimie), walczący z buntami i siłą narzucający swoją wolę. Opisane są po raz pierwszy jego śmierć i podniesienie relikwii przez Władysława.

Autorem był przypuszczalnie benedyktyn z Pannonhalmy, który wiedział, że jego klasztor otrzymał dziesięciny z ziem pokonanych wrogów Stefana (Koppánya). Był większym erudytą niż jego poprzednik. Znał oczywiście *Legendę większą*, regułę św. Benedykta, *Żywot św. Benedykta* autorstwa Grzegorza Wielkiego, *Żywot św. Marcina* pióra Sulpicjusza Sewera, *Żywot I św. Wojciecha* Jana Kanapariusza, dokument fundacyjny swojego opactwa, prawa i pouczenia św. Stefana, Horacjańskie *Ody* i *Sztukę poetycką*, satyry Persjusza, a może też *Historię* Tytusa Liwiusza oraz jedno z kazań św. Augustyna. Stosował prozę rytmiczną.

Obie *Legendy* zachowały się w tych samych czterech rękopisach, i to w taki sposób, że często trudno odszukać zakończenie *Legendy większej* i początek *Legendy mniejszej*. Stąd Kornél Szovák za Emmą Bartoniek określa je mianem *legendae consociatae*. Najstarszym rękopisem jest *Kodeks Ernsta* przechowywany w Bibliotece Széchényich (Országos Széchényi Könyvtár, OSZK) pod sygnaturą Cod. Lat. 431 (**B**). Kodeks ten zawiera *Żywoty św. Marcina* autorstwa Sulpicjusza Sewera i Grzegorza z Tours, listy Sulpicjusza Sewera oraz *Legendę większą i mniejszą* św. Stefana. Powstał przypuszczalnie w trzeciej ćwierci XII w. w środowisku klasztornym. Już w XIII w. odnotowany jest jako własność klasztoru cystersów w Vyšším Brodzie (Hohenfurt, Altum Vadum) w Czechach, w którego inwentarzu widniał jeszcze w 1891 r. W bliżej nieznanych okolicznościach w 1928 r. odnalazł się w niemieckim antykwariacie, gdzie zakupił go węgierski bibliofil Lajos Ernst i udostępnił do badań (powstało wtedy faksymile tekstu *Legendy większej św. Stefana* i studium Eleméra Varjú), w 1934 r. zaś sprzedał go Bibliotece Węgierskiego Muzeum Narodowego, czyli dzisiejszej Bibliotece Széchényich (OSZK). Tekst *Legendy większej św. Stefana* znajduje się na f. 106^{v}–117^{r}, *Legendy mniejszej* na f. 117^{r}–124^{r}.

Kolejne trzy manuskrypty zachowały się w klasztornych bibliotekach w Austrii.

- Legendarz z klasztoru w Heiligenkreuz, sygn. Cod. 13, datowany na lata 1183–1200; *Legenda większa* znajduje się na f. 114^{v}–117^{r}, *Legenda mniejsza* na f. 117^{r}–118^{v} (wersja zdygitalizowana: https://manuscripta.at/diglit/AT3500-13/0236?sid=0d4d2ec0af7a524dcb247b8709340bdf, dostęp 19.10.2020) (**H**);

- Legendarz z klasztoru cysterskiego w Lilienfeld, sygn. Cod. 60, z pierwszej połowy XIII w.; *Legenda większa* znajduje się na f. 163^{v}–166^{r}, a *Legenda mniejsza* na f. 166^{r}–167^{v} (wersja zdgitalizowana: https://manuscripta.at/diglit/AT5400-60/0332/scroll?sid=8134f975b+29ac-8dab42ac4ab44da2902, dostęp 19.10.2020) (**L**);
- Legendarz opactwa benedyktyńskiego w Melku, sygn. Cod. 676, pochodzący z ok. 1470 r.; *Legenda większa* znajduje się na f. 239^{r}–243^{v}, *Legenda mniejsza* na f. 243^{v}–246^{r} (wersja zdygitalizowana: https://manuscripta.at/diglit/AT6000-101/0503?sid=8178364145949997297e7c460d4a5adb, dostęp 19.10.2020) (**M**).

Syntezą obu *Legend* jest *Legenda sancti Stephani ab episcopo Hartvico conscripta* czyli *Legenda św. Stefana* pióra biskupa Hartwika, który sam się przedstawia we wstępie do swego dzieła dedykowanego królowi Kolomanowi. Ze względu na adresata, który zmarł 3 lutego 1116 r., powstanie dzieła do niedawna powszechnie datowano na ostatnie lata panowania tego władcy, ok. 1112–1116, czyli czasowo *Legenda Hartwika* odpowiadałaby *Kronice Anonima tzw. Galla*. Wydaje się jednak, że Gábor Thoroczkay przekonująco przesunął jej powstanie na początek XII w., przed rok 1106, kiedy Koloman Uczony zrzekł się prawa do inwestytury biskupów, które w *Legendzie* jest uważane za niepodważalną prerogatywę władców węgierskich z nadania Stolicy Apostolskiej. Spory toczyły się wokół postaci autora, bo wykazy biskupów na Węgrzech nie zachowały nikogo o imieniu Hartwik, dlatego szukano takiej osoby w Niemczech, wskazując np. na biskupa ratyzbońskiego w latach 1106–1125 (tak np. František V. Sasinek) albo arcybiskupa magdeburskiego (1085 r.) zmarłego w 1090 r. (tak np. Lajos J. Csóka; polemizował z tym poglądem József Deér (1964, ss. 117–186, zwł. ss. 154–168, o samym Hartwiku, ss. 163 nn.). Na właściwy trop wpadł, jak się zdaje, Gyula Pauler, który zresztą w polemice z Jánosem Karácsonyim dowiódł, że hagiograf związany był z Kolomanem Uczonym, a nie Kolomanem, królem halickim, zmarłym w 1241 r. Był to niemiecki duchowny z kręgu przyszłego monarchy, który w 1097 r. uczestniczył obok komesa (siedmiogrodzkiego) Tomasza w poselstwie wysłanym do sycylijskiego króla Rogera I po rękę jego córki Busilli, o czym pisze sycylijski kronikarz Gaufred Malaterra[1]. Występuje tu jako „Arduin", które to imię jest romańską wersją niemieckiego imienia „Hartwik" używaną we Włoszech – tak kronikarz Thietmar określał np. antykróla północnej Italii w czasach Henryka II, występującego u niego bądź jako „Arduin z Ivrei", bądź jako „Hardwigus". Nasz hagiograf w czasie poselstwa piastował już urząd biskupa jauryńskiego (Győru), co potwierdza jeszcze modlitwa za *antistite nostro chart uirgo* w *Ordo Pontificalis* przechowywanym w Bibliotece Arcybiskupstwa Zagrzebskiego pod sygnaturą MR 165. Jak dowodzi Károly [Dragutin] Kniewald (1941, ss. 1–21, zwł. s. 4.),

pontyfikał ten powstał przed 1100 r. i pierwotnie przeznaczony był dla biskupa jauryńskiego, a dopiero później trafił do Zagrzebia.

Hagiograf stworzył obraz Stefana jako męża stanu ściśle współpracującego z Kościołem, z którego ramienia zyskał władzę apostolską nawracania pogan i budowy struktur kościelnych. Wiadomości obu wcześniejszych legend rozszerzył o opis węgierskiego poselstwa po koronę do papieża, motyw powstania arcybiskupstwa w Kalocsy, dokładnie opisuje także cuda i wydarzenia towarzyszące podniesieniu relikwii (w tym kradzieży zmumifikowanej prawicy króla przez mnicha Merkuriusza). Żywot miał na celu podkreślenie suwerenności Węgier wobec Cesarstwa poprzez opowiedzenie się po stronie Papiestwa w wielkim sporze o uniwersalia, jaki toczył się wówczas w Europie. Ponieważ połączył w sobie treść *Legendy większej* i *Legendy mniejszej*, a jego autor rozbudował swoje opowiadanie, wnet wyparł poprzedzające go żywoty. Do jego upowszechnienia przyczyniła się również decyzja papieża Innocentego III z 1201 r. nakazująca czytać w archidiecezji kalocsańskiej teksty o władzy Stefana nad Kościołem wynikłej z podwójnego prawa (dodajmy: kościelnego – prawa apostolskiego i świeckiego)[2]. Nic też dziwnego, że stał się najpopularniejszym z żywotów tego monarchy, dystansując *Legendę większą* i *Legendę mniejszą*.

Rękopisy *Legendy Hartwika* można podzielić na dwie rodziny. Pierwszą z nich, zawierającą rozszerzony tekst opisu zamachu na króla w rozdziale 17, tworzą dwa manuskrypty. Są to:

- Kodeks Austriackiej Biblioteki Narodowej, sygn. Cod. Lat. 832, z przełomu XIV i XV w., tekst *Legendy* mieści się na f. 75^{r}–90^{v} (**V1**);
- Kodeks Biblioteki Batthyányich w Białogrodzie Siedmiogrodzkim (Alba Iulia, Gyulafehérvár) sygn. I 76, z pierwszej połowy XV w. (w rękopisie widnieje rok 1429), *Legenda* mieści się na f. 397^{v}–402^{r}. Kodeks pochodzi ze Spisza, przypuszczalnie z Lewoczy. Zawiera *Złotą legendę* Jakuba de Voragine, która uzupełniona jest o żywoty świętych regionalnych, zdaniem Andora Tarnaia, polskiej proweniencji (mamy żywot św. Wojciecha, Stanisława i Jadwigi śląskiej). Na końcu dopisano świętych węgierskich. Kodeks pod koniec XVIII w. trafił do książnicy ufundowanej przez biskupa siedmiogrodzkiego Ignacego Batthyániego w Alba Iulii, gdzie do dziś jest przechowywany (**B3**).

Pozostałe rękopisy zawierają krótszy tekst. Są to:

- Kodeks Biblioteki Széchényich w Budapeszcie, sygn. Clmae. 17, to chyba najstarszy przekaz *Legendy*. Datowany jest na przełom XII i XIII w. albo na XIII w. Kodeks jest niejednorodny. W jednej oprawie pochodzącej chyba z XVI w. osadzono dwie osobne całości. Pierwszą stanowią żywoty świętych czczonych w Augsburgu, spisane bez wątpienia w XIII w. tekstura. Druga, osobna część, o czym świadczą choćby zabrudzenia, to składka

z naszą *Legendą*, zapisana na pergaminie o innej strukturze i spisana minuskułą karolińską bardzo bliską klasycznej (f. 82^{r}–101^{v}), jak się wydaje, jeszcze w XII w. Rękopis ten był podstawą dawnych wydań *Legendy*, ale ostatnia wydawczyni, Emma Bartoniek, zwróciła uwagę na to, że tekst jest w paru miejscach interpolowany przez fragmenty *Legendy większej*. Zauważyli to zresztą już średniowieczni czytelnicy *Legendy*. Stąd wydawczyni, która rękopis ten opatrzyła syglą **B1**, za podstawę wydania wybrała kodeks z klasztoru cysterskiego w Rein, Stiftsbibliothek, sygn. cod. 69, z początku XIII w. *Legenda* mieści się na f. 28^{r}–38^{r} (**R**);

- *Kodeks monachijski* to kodeks papierowy z końca XV w. pochodzący z opactwa benedyktyńskiego w Tegernsee, przechowywany w Bawarskiej Bibliotece Państwowej, sygn. Clmae 18.624. Tekst *Legendy* wpisano na f. 1^{r}–25^{v} (**M1**);
- *Kodeks wiedeński* to przechowywany w Austriackiej Bibliotece Narodowej pod sygnaturą 3662 papierowy kodeks spisany w 1458 r. w benedyktyńskim opactwie Mondsee. *Legenda* mieści się na f. 84^{r}–90^{v} (**V2**);
- *Kodeks brukselski* to znany nam już kodeks z XV w. stanowiący część kolekcji *Vitae sanctorum* z Rouge Cloître koło Brukseli, przechowywany w Bibliothèque Royale w Brukseli pod sygnaturą 982, zawierający m.in. podstawowy tekst *Legendy św. Świerada*. Tekst *Legendy Hartwika* znajduje się na f. 242^{r}–247^{r} (**B2**);
- *Kodeks paryski* pochodzący z klasztoru augustianów w Korsendonk koło Antwerpii został przepisany (zgodnie z notatką na f. 379^{v}) przez tamtejszego kantora Antoniego de Bergis supra Zoniam w roku 1498 „in profecto [*sic, recte*: professio] beati Egidii abbatis" [czyli 1 września]. Nasza *Legenda* mieści się na f. 407^{r}–417^{v}, poprzedzona przez tekst Legendy św. Świerada (**C**);
- *Inkunabuł strasburski* z 1486 r. będący wydaniem środkowoeuropejskiej hagiografii uzupełniającej *Złotą legendę* (*Legendae Sanctorum regni Hungariae in Lombardica Historia non contentae*), pochodzący z darowizny hr. Sándora Apponyiego, stąd oznaczany syglą **A**. Biblioteka Széchényich posiada kilka egzemplarzy tego starodruku, dysponujemy fotokopią tekstu z egzemplarza opatrzonego sygnaturą Inc. 463. Warto wspomnieć, że był on podstawą dla rękopisu **C**, jak dowodzi tego Imre Madzsar;
- Nieznany Emmie Bartoniek pozostawał rękopis z klasztoru kartuskiego w Seitz z drugiej połowy XIV w. o węgierskiej proweniencji. Spisano go dla paulinów z klasztoru w Lövöld, założonego przez Ludwika Wielkiego w 1364 r., którzy po przyjęciu reguły kartuskiej musieli opuścić klasztor i przenieść się do styryjskiego Seitz. Obecnie rękopis przechowywany jest w Bibliotece Uniwersyteckiej w Grazu pod sygnaturą 1239. Podaje tekst

skrócony w stosunku do dotąd znanych przekazów i dlatego może być uznany za przedstawiciela krótszej redakcji *Legendy*, z której korzystał również autor *Kroniki węgiersko-polskiej*. *Legenda* mieści się na f. 22r–25v. Opatrujemy go syglą **S**.

Poniżej publikujemy ekscerpty z *Legendy większej* oraz *Legendy Hartwika* ilustrujące udział duchownych z Czech w chrystianizacji Węgier oraz rywalizację u papieża o koronę z Polską. W przypadku *Legendy większej* podano za wydaniem 'e caudata' rękopisu B, podczas gdy pozostałe przekazy mają zwykłe 'e'. W przypadku *Legendy Hartwika* wykorzystujemy roboczą wersję przygotowywanej w Instytucie Slawistyki PAN nowej edycji legend św. Stefana, opartej o odczyt części rękopisów, w tym nieuwzględnionego przez Emmę Bartoniek rękopisu S.

Wykorzystane wydanie:

Legenda sancti Stephani regis maior et minor atque Legenda ab Hartvico episcopo conscripta, wyd. Emma Bartoniek, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Legenda sancti Stephani regis*, 1938, T. 2, ss. 363–440).

László Nagy Szelestei, *A seitzi legendárium Szent-István-legendája* (Szelestei, 1991, s. 1–19) – edycja rkp. S.

Przekłady:

Die heiligen Könige, tłum., wyd. i objaśnienia Thomas von Bogyay, János Bak i Gabriel Silagi (Bogyay et. al., 1976, ss. 26–71) – niemiecki przekład *Legendy Hartwika* i *Legendy mniejszej* autorstwa Thomasa von Bogyaya.

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 74–91 (*Legenda większa*), ss. 92–102 (*Legenda mniejsza*), ss. 103–117 (*Legenda Hartwika*)) – czeski przekład ekscerptów z trzech *Legend św. Stefana*.

Richard Marsina, *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov* (Marsina, 1997, ss. 45–59 (*Legenda większa*), ss. 61–71 (*Legenda mniejsza*), ss. 95–121 (*Legenda Hartwika*)) – słowacki przekład całości tekstów.

Hartvic, *Life of King Stephen of Hungary*, tłum. Nora Berend, w: *Medieval Hagiography: An Anthology* (Hartvic, 2000, ss. 375–398) – przekład angielski.

Szent István király legendája, tłum. Ágnes Kurcz, w: *Árpád-kori legendák és intelmek* (Kurcz, 2004, ss. 11–46) – przekład węgierski.

Saint Stephen of Hungary, w: *Sanctitas principum. Sancti reges, duces, episcopi et abbates Europae Centralis (saec. XI-XIII). The Sanctity of the Leaders. Holy Kings, Princes, Bishops, and Abbots from Central Europe (Eleventh to Thirteenth Century)*, wyd. Gábor Klaniczay i Ildikó Csepregi, (Klaniczay & Csepregi, 2023, ss. 19–175) wydanie blilingwalne łacińsko-angielskie wszystkich trzech legend.

Literatura (por. też przekłady):

Grzesik, 2016d, s. 127–145; Györffy, 1977/2000, ss. 127–132 i wg indeksu (s. v. Hartvik); 2003, ss. 159–166 i wg indeksu (s. v. Hartwik); Klaniczay, 2000, ss. 122–133, 305–308; Madas, 1992, s. 93–99; 2005, ss. 219–229; 2016, ss. 11–21; Madzsar, 1924, ss. 72–74; Pauler, 1884, s. 740; 1892, ss. 280, 282–283; Pražák, 1985, ss. 165–168; Sopko, 1982, ss. 5, 173–174 (rękopis B3);

Szovák, 1938/1999, ss. 771–776; 2016, ss. 89–99; Tarnai, 1984, s. 84 (rękopis B3); Thoroczkay, 2003, ss. 21–64; 2016, ss. 51–82; Van den Gheyn, 1905, s. 236 (opis rkp. B2); Várszegi & Tüske, 2016 (do tomu dołączone jest faksymile kodeksu B).

Przypisy:

1 *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius* auctore Gaufredo Malaterra monacho benedictino: „Colomanus autem, rex Ungarorum, audiens famam Siculorum gloriosi comitis Rogerii, legatos dirigens, filiam suam in matrimonium concedi expostulat. […] Qui, anhelus exequi, Arduinum, Joviensem episcopum, et Thomam comitem idem expostulatum mittit" (Malaterra, 1925–1928, IV 25, ss. 102–103).

2 Punkt 77: Archiepiscopo et suis Suffraganeis, et universis prelatis exemptarum ecclesiarum in provincia Colocensi constitutis, quod per suas ecclesias legere possint vitam sancti Stephani Regis Ungarie, amoto articulo quo dicitur ipsum de utroque Iure de ecclesiis disponere potuisse (Theiner, 1863, s. 57).

Legenda Sancti Stephani regis maior et minor,
atque Legenda ab Hartvico episcopo conscripta,
ed. E. Bartoniek, SRH, t. 2, s. 363–440.

Legenda maior

3. Cvmque nimium ęsset sollicitus de rebellibus domandis et ritibus sacrilegiis destruendis et episcopatibus secundum estimationem suam ad profectum sancte ecclesie statuendis, mirabili visione noctu[a] [b-]consolatur[c] eum[-d] dominus, fecit adstare sibi iuvenem delectabilem aspectu, qui dixit ei: "pax tibi Christi ęlecte, iubeo te de sollicitudine tua fore securum. Non tibi concessum est [e-e], quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia disponenda divine providentie consilio dominus commendabit. Hic unus erit de regibus electis a domino coronam vite secularis commutaturus ęterna. Verumptamen[f] virum spirituali legatione tibi transmittendum honorabiliter suscipito, susceptum honesto timore perditionis ultime perterritus et amore raptus iugiter manentis spei, que non confundit, exortationibus[g] eius non fictum cordis fidelis [h-]prebeto assensum[-h]".

s. 379 v. 17–29, s. 380 v. 1–2.

Większa i mniejsza legenda króla świętego Stefana
oraz Legenda napisana przez biskupa Hartwika

Legenda większa

3. Kiedy zbytnio się przejął buntami pokonanych i niszczeniem świętokradczych obrządków oraz ustanawianiem biskupstw według swojego uznania dla rozwoju świętego Kościoła, Pan pocieszył go w cudownym widzeniu, sprawiając, że stanął przed nim młodzieniec o rozkosznym wyglądzie, który rzekł do niego: „Pokój tobie, wybrańcze Chrystusa! Rozkazuję ci, bądź wolny od swoich trosk. Nie będzie tobie dane to, nad czym rozmyślasz, ponieważ splamiłeś ręce ludzką krwią. Od ciebie pochodzić będzie przyszły syn; jemu to Pan powierzy postanowieniem Bożej Opatrzności te wszystkie uzdolnienia. Będzie on jednym z królów wybranych przez Pana, [który] koronę życia doczesnego zamieni na wieczną. Tymczasem męża wysłanego do ciebie z duchowym poselstwem przyjmij godnie, podejmuj ze czcią, przerażony strachem przed Sądem Ostatecznym i pociągnięty miłością wiecznie trwającej nadziei, która nie oszukuje, udziel przyzwolenia na prawdziwe napomnienia jego wiernego serca!"

[a] *L* nocte. [b-d] *L* eum consolatus. [c] *H, M* consolatus. [e-e] *H, M* perficere. [f] *L, M* verumtamen; *H* veruntamen. [g] *H, M* exhortationibus. [h-h] *H, L, M* assensum prebeto.

→ Gejza (1); → Stefan I Święty

4. Expergefactus princeps visionem stuporis prius secum, post cum Christi fidelibus et suis pertractans deo gratias pavimento manibus expansis adherens humiliter egit, se principatumque cum filio nascituro custodie[a] illius, qui non dormit neque dormitat lacrimis fusis commendavit. Dum [b-]ergo miratur[-b] divinitus de viro predicto, nunciatur ei beatus[c] Adalpertus[d] Boemiensis ecclesie pontifex ad se venturus propter conversionem ipsius et fidei non ficte profectum, domino deo hostiam laudis oblaturam[e]. Oritur lętitia novis Christi militibus inenarrabilis, dux obviam tyroni Christi cum fidelibus[f] procedit, honorabiliter suscepit et, ut per visum monitus est, propter timorem et amorem dei modis omnibus obedientie filium [g-]se ei[-g] fore demonstravit. Igitur iubente principe fit ubique congregatio gentis indomite, per sanctum episcopum fiunt orationes[h] continue, convertuntur et baptizantur alumpni patrie, statuuntur multis in locis ecclesie.

s. 380 v. 3–17.

4. Po przebudzeniu się książę, oszołomiony widzeniem, rozmyślając nad nim najpierw sam ze sobą, potem ze swoimi wiernymi w Chrystusie, pokornie złożył Bogu należne dziękczynienie, padając na posadzkę, rozkładając ręce [i] wylewając łzy, powierzył siebie i księstwo wraz z mającym się narodzić synem pieczy tego, który ani nie śpi, ani nie zaśnie. Gdy więc dziwił się cudowności przemawiającego doń męża, oto doniesiono mu, że z powodu jego nawrócenia oraz głoszenia prawdziwej wiary przybędzie do niego święty Wojciech, biskup Kościoła czeskiego, aby złożyć Panu Bogu ofiarę chwały. Niewysłowiona radość wzbudziła się wśród nowych rycerzy Chrystusa; książę wraz z wiernymi wyszedł naprzeciwko żołnierza Chrystusowego, przyjął go ze czcią, i, jak został napomniany w widzeniu, z powodu strachu [przed Bogiem] i miłości Boga wszelkimi sposobami pokazywał mu, że będzie jego posłusznym synem. Wszędzie więc na rozkaz księcia miały miejsce zgromadzenia nieujarzmionego ludu, nieustannie rozbrzmiewały mowy, [wygłaszane] przez świętego biskupa, nawracali się i chrzcili opiekunowie ojczyzny, w wielu miejscach stawały kościoły.

[a] *H* custode. [b-b] *H, L, M* miratur ergo. [c] *H brak.* [d] *H, L, M* Adalbertus. [e] *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). H, L, M* oblaturus. [f] *B* cum quibus? *wykreślone. H, L, M* fidelibus quibusque. [g-g] *H, L, M* ei se. [h] *H, M* exhortationes; *L* exortationes.

→ Czechy, Czesi; → Gejza (1); → Stefan I Święty; → Wojciech (1), św.

5. Nascitur interea predictus a domino principis[a] filius, quem secundum prophetam, antequam in utero conciperetur, [b-]novit dominus[-b]. Hunc deo dilectus Adalbertus episcopus crismali baptisma-

5. Narodził się więc księciu przepowiedziany przez Pana syn, a Pan znał go, zanim ten się począł w łonie, wedle proroctwa. Umiłowany przez Boga biskup Wojciech namaścił go krzyżmem chrztu

te secundum credulitatis sue veritatem intinxit et susceptor eius fuit. Nomen sibi inpositum est Stęphanus, quod alienum a consilio dei non credimus[c], Stephanus quippe Grece, coronatus sonat latine. Ipsum quod[d] et in hoc seculo deus voluit ad regni potentiam, et in futuro corona beatitudinis semper permanentis redimere[e] decrevit ad percipiendum [f-f]iugis indeficientem gloriam. Crevit infans regali nutritus educatu, qui transvadata pueritia, postquam primum [g-]gradum adolescentie[-g] transcendit, convocatis pater suus Ungarie[h] primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium [i-]suum Stephanum[-i] post se regnaturum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exęgit. Post hec plenus dierum anno dominice incarnationis dcccc xc VII. seculi nequam erumpnas cęlesti mutavit gaudio, et eodem anno beatus Adalpertus[j] episcopus causa predicandi verbum dei Pruziam[k] ingressus est, et ibidem cum palma martyrii coronatus est.

s. 380 v. 24–28, s. 381 v. 1–14.

według cnoty Jego wiary i został jego ojcem chrzestnym. Nadał mu imię Stefan, które – jak wierzymy – nie sprzeciwiało się zamiarowi Boga, gdyż ‘Stefan’ po grecku oznacza to samo, co ‘ukoronowany’ po łacinie. Oczywiście[3] Bóg chciał, by i na tym świecie [sprawował] władzę królewską, zaś w przyszłym postanowił wynagrodzić go koroną zawsze trwającej szczęśliwości, otrzymaniem trwałej, nieskończonej chwały. Wzrastał młodzieniec pielęgnowany królewskim wychowaniem, a gdy minęły jego lata chłopięce i wkroczył w pierwszy stopień młodości, ojciec, zwoławszy swoich węgierskich dostojników w należytym porządku, postanowił za wypowiedzianą powszechnie radą, że będzie on po nim panować nad ludem, a dla jego umocnienia od każdego odebrał przysięgę. Następnie, w roku od Wcielenia Pańskiego 997, gdy wypełniły się dni jego, [Gejza] zastąpił niegodne troski tego świata niebiańską radością i tego samego roku błogosławiony biskup Wojciech w celu przepowiadania słowa Bożego wkroczył do Prus, i tam uwieńczony został palmą męczeństwa.

[a] *L brak*. [b-b] *H* dominus novit. [c] *Tak M*; *B, H, L* cedimus. [d] *H, L, M* quippe. [e] *W B inną ręką nad drugim* ‘e’ *dopisane* ‘i’ (redimire). [f-f] *H, L, M* vite. [g-g] *H, L, M* adolescentie gradum. [h] *H, M* Hungarie. [i-i] *H, M* Stephanum suum. [j] *H, L, M* Adalbertus. [k] *H* Ruziam; *L* Puziam; *M* Pyziam.

P r z y p i s y:
3 Przyjmujemy tu brzmienie odmianki z przyp. d.

→ Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Prusowie; → Stefan I Święty → Węgry; → Wojciech (1), św.

7. Dęvictis ergo [a-]Christi miles hostibus[-a] gaudio spirituali repletus, totius[b] ingenii consilium evangelici seminis decrevit fore receptaculum, elemosinis et orationibus vacans, frequenter pavi-

7. Zaś po pokonaniu wrogów rycerz Chrystusa, napełniony duchową radością, postanowił mocą całego umysłu, że będzie naczyniem dla ewangelicznego nasienia. W czasie, kiedy

mento adherens domus sancte ęcclesie[c], lacrimis fusis perfectionem propositi sui dei commisit voluntati, ut qui sine ipso nichil agere valeret, opitulante dispositionis ipsius expletione, bonum quod cogitaverat, cum inceptione virtutum ad finem perducere posset. Ad hoc igitur incipiendum et consumandum, quoniam fidelium Christi consultum habebat necessarium, nunciis et litteris in omnes partes suum diffamavit desiderium. Inde multi presbiteri et clerici [d-d], spiritus paracliti [e-e] compuncti, relictis sedibus propriis ęlegerunt peregrinari; abbates et monachi nichil proprium habere cupientes [f-f] sub tam religiosissimi principis patrocinio regulariter vivere desideraverunt. Inter quos vite religiosus Ascricus pater cum [g-]suis discipulis[-g] advenit, quorum unus, Bonifatius nomine, in loco patris [h-h] constitutus abbas[i], dum a beato rege causa predicationis in inferiores [j-]Ungarie[k] partes[-l] essęt missus, in cervice [m-]percussus gladio[-m], licet postea viveret, non est privatus [n-n] martyrio. Venerunt et alii duo de terra Polonięnsi[o], heremiticam[p] vitam causa contemplationis ęligentes, quorum unus, Andreas nomine, per confessionis meritum angelicis choris est associatus testibus miraculorum signis per ipsum a domino factis, alter, Benedictus pro Christo sanguine fuso [q-q] mirabiliter laureatus. Aescricus[r] abbas cum suis honorifice susceptus, ad radicem Montis Ferrei cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit, ubi usque hodie congregata[s] monasterialis disciplina regulari[t] pollens temporalium sustentatione[u] copiarum superhabundans[v] non est alicuius egens, nisi ut suos et aliorum pedes secundum ęvangelium lavet.

s. 382 v. 4–27, s. 383 v. 1–5.

nie był zajęty rozdawaniem jałmużny i modlitwami, często padał na posadzkę świętego kościoła i wylewając łzy, powierzał Bożej woli doskonałość swojego zamysłu, aby ten, który nie ważył się nic robić bez Niego, wspomagany przestrzeganiem Jego woli, mógł do końca doprowadzić dobro, które zamierzył, gdy podjął chwalebne dzieła. Skoro do tego więc tak rozpoczęcia, jak i ukończenia czuł potrzebę konsultacji wiernych chrześcijan, za pomocą posłów i listów rozgłosił swój zamiar po wszystkich krainach. Stąd liczni kapłani i klerycy, tknięci [tchnieniem] Ducha Pocieszyciela, po porzuceniu swoich własnych siedzib, wybierali pielgrzymkę; opaci i zakonnicy, niechcący mieć nic własnego, wyrażali życzenie, aby prowadzić życie według reguły pod pieczą tak pobożnego księcia. Wśród nich przybył, wiodący pobożne życie, ojciec Astryk wraz ze swoimi uczniami, z których jeden, imieniem Bonifacy, uczyniony został następnie opatem w miejsce ojca [Astryka]. Ten, gdy błogosławiony król posłał go do ziem dolnych Węgier[4] w celu głoszenia kazań, został ugodzony mieczem w kark, chociaż potem przeżył, nie doznawszy męczeństwa. Przybyło także dwóch innych [zakonników] z ziemi polskiej, którzy wybrali życie pustelnicze w celu kontemplacji. Jeden z nich, imieniem Andrzej, ze względu na zasługi swego wyznania [wiary] został dołączony do chórów anielskich po uczynieniu mu przez Pana cudownych znaków na ciele. Natomiast drugi, Benedykt, po przelaniu krwi dla Chrystusa został cudownie uwieńczony [męczeństwem][5]. Opat Astryk wraz ze swoimi [uczniami] został godnie przyjęty, wybudował u zbocza Żelaznej Góry klasztor pod wezwa-

niem świętego ojca Benedykta, gdzie aż do dzisiaj prowadzona jest szkoła życia zakonnego zgodnego z regułą, wzmocniona podporą nadmiarowej ilości dóbr doczesnych i nie ma tam nikogo, kto by pragnął czegoś innego jak tego, aby sobie i obcym obmywać stopy według Ewangelii.

[a-a] *H, L, M* hostibus Christi miles. [b] *H* totus. [c] *H, L, M brak*. [d-d] *H. L, M* instinctu. [e-e] *W B inną ręką nadpisane* dono. [f-f] *H, L, M* sed. [g-g] *L* discipulis suis. [h-h] *H, L, M* abbas deinde. [i] *H, L, M brak*. [j-l] *L* partes Ungarie. [k] *M* Hungarie. [m-m] *H* gladio percussus. [n-n] *L* officio – *wyraz potem skreślony*. [o] *H, L, M* poliensi. [p] *H* hereticam, *poprawione na* heremiticam. [q-q] *B* est *dopisane inną ręką*. [r] *H, L, M* Ascricus. [s] *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *H, L, M* congregatio. [t] *M* regularis. [u] *H* sustencione. [v] *L* superabundans.

P r z y p i s y:

4 Termin *inferiores Ungarie partes* możemy rozumieć dwojako: albo jako odleglejsze części (ziemie) Węgier, albo jako dolne części (ziemie) Węgier. Pierwszą możliwość wybiera autor przekładu słowackiego Marsina (1997, s. 52): „v odľahlejších končinách Uhorska", drugą Ágnes Kurcz (2004, s. 20): „Magyarország alsó részei". Termin „Dolne Węgry" (Alvidék) obejmował południowe tereny Królestwa, część komitatu Baranya/Baranja blisko ujścia Drawy do Dunaju oraz tereny dzisiejszej Wojwodiny i Banatu (por. Filep, 1977, s. 92; Kósa, 1977, s. 575). Termin ten funkcjonuje do dzisiaj, dlatego przyjmujemy go w tłumaczeniu.

5 Por. tekst *Legendy o św. Andrzeju-Świeradzie i Benedykcie* w naszym tomie.

→ Andrzej Świerad; → Astryk; → Benedykt, św.; → Benedykt, uczeń św. Andrzeja Świerada; → Bruno z Kwerfurtu (Bonifacy); → Pécsvárad; → Polacy, Polska; → Stefan I Święty; → Węgry

8. Cum his dei servus, princeps Christianissimus, aliquando[a] communiter cum omnibus, aliquando singillatim[b] cum uno quoque eorum colloquium habens provincias in decem partitus est episcopatus, Strigoniensem ęcclesiam[c] metropolim et magistram per consensum et subscriptionem[d] Romane sedis apostolici ceterarum fore constituens. Cui iam dictum venerabilem Ascricum abbatem pontificalis dignitatis infula decoratum, electione canonica prefecit, cuius consilio ceteras sedes patrum curis et provisionibus commisit. Iaciuntur ubique sacrarum fundamenta domo-

8. Sługa Boży, najbardziej chrześcijański książę, niekiedy konsultując się zbiorczo, ze wszystkimi, niekiedy indywidualnie, z pojedynczymi osobami, podzielił kraj na dziesięć biskupstw, a za zgodą i z podpisem rzymskiej Stolicy Apostolskiej Kościół ostrzyhomski ustanowił nad innymi metropolią i nauczycielką. Na jego czele postawił, po kanonicznym wyborze, wspomnianego już czcigodnego opata Astryka, ozdobionego biskupią infułą, za którego poradą powierzył inne siedziby [biskupie] trosce i zapobiegliwości ojców. Kładziono wszędzie podwaliny świętych

rum, surgunt claustra canonicorum, florescunt [e-e] cenobia regulariter conversantium [f-f] congregationum. Undique fit concursus[g] deo famulantium, quorum desiderium tam liberalis principis excitavit benigne susceptionis solatium.
[--]

domów, powstawały zamknięte klasztory kanoników, rozkwitały klasztory zgromadzeń [kanonickich] nawróconych na regułę zakonną[6]. Zewsząd zbiegali się służący Bogu, których życzenie wywoływało u tak szczodrego księcia nagrodę łaskawego przyjęcia.
[--]

s. 383 v. 6–18.

[a] *L brak*. [b] *H* sigillatim. [c] *B na marginesie inną ręką* cā; *H* eam; *L* ecclesiam; *M* cap… metropol. [d] *H* subscriptione. [e-e] *H* claustra. [f-f] *H* canonicorum. [g] *H* cursus.

P r z y p i s y:
6 Kanonicy byli zgromadzeniem księży świeckich prowadzących życie wspólne. Nie byli zakonnikami, choć żyli w podobny sposób. Czasy spisania *Legendy większej* to okres dyskusji nad kanonikatem, nie wykształciła się jeszcze instytucja kanoników regularnych reguły św. Augustyna. Ideałem hagiografa było przyjęcie przez wspólnotę kanonicką reguły zakonnej św. Benedyktyna, przez co stawali się zakonnikami posiadającymi święcenia kapłańskie (co w tym okresie nie było jeszcze regułą w odniesieniu do zakonników) (Knowles & Obolensky, ss. 149–151).

→ Astryk; → Magister; → Ostrzyhom; → Rzym; → Stefan I Święty

9. Quinto post patris obitum anno, divina sic volente[a] clementia, benedictionis apostolice litteris allatis, presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatur et unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur. [--]

9. Piątego roku po śmierci ojca, z woli Bożej łaskawości, po przybyciu listów apostolskiego błogosławieństwa, po odśpiewaniu przez kapłanów z klerem, a dostojników z ludem stosownych hymnów pochwalnych, umiłowany przez Boga Stefan został ogłoszony królem i namaszczony olejem krzyżma; szczęśliwie uwieńczony został diademem królewskiej godności. [--]

s. 384 v. 3–7.

[a] *H* voluntate.

→ Stefan I Święty; → Żupan

12. [--] Huius rei testimonium [a-]perhibet[b] in ęternum[-c] cum ipso celestis vite particeps monachus ex seculari nobilitate et heręmita, beatus Guntherus[d], qui[e] liberalitate caritativi principis illectus solebat eum sepius de terra Boęmorum[f] visitare. Quotienscunque[g] enim curiam ipsius adventus sui fulgore perlustravit, camera regis sub manu sua posita peręgrinis [h-h] egenis et indigenis, viduis et[i] orphanis, cęnobiis et ęcclesiis distributa res[j], quam continebat, in brevi fuit exinanita. Ad nutum etiam ipsius servi dei, rex deo devotus, monasterium, quod Bęli nuncupatur incipiens, omnibus bonis ditavit, ubi monachus[k] Gerardus[l] de Venetia veniens vitam contemplativam agere cepit. Qui constitutione superna[m] pontifex ęlectus, post obitum sancti regis instante disturbatione Christianitatis lapidatus est, et per donum gratie spiritualis[n] dignus effectus est consortio martyrii.

s. 388 v. 8–21.

12. [--] Świadectwo tego [*czyli pominiętej przez nas sceny, kiedy jeden z żebraków, którym Stefan rozdawał jałmużnę, wyrwał mu włos z brody*] przekazał na wieczność jego towarzysz życia kościelnego, zakonnik wywodzący się ze świeckiej szlachty i pustelnik, błogosławiony Gunter, który zwabiony szlachetną dobroczynnością księcia miał zwyczaj często go odwiedzać z ziemi Czechów. Ilekroć bowiem jego przyjazd oświecał dwór blaskiem chwały, skarbiec królewski oddany w jego ręce, w krótkim czasie wyczerpał się przez rozdanie rzeczy, które się w nim znajdowały, potrzebującym pielgrzymom i miejscowym, wdowom i sierotom, klasztorom i kościołom. Dla potrzeb zaś tegoż sługi Bożego król oddany Bogu rozpoczął [budowę] klasztoru, który nazywa się [*Bakony*] Bél, a który uposażył we wszelkie dobra. Mnich Gerard, przybywszy z Wenecji, zaczął tam prowadzić życie kontemplacyjne. Na mocy najwyższego postanowienia został on wybrany biskupem, zaś po śmierci świętego króla, w czasie narastającego niszczenia chrześcijaństwa został ukamienowany i przez dar duchowej łaski okazał się godnym towarzystwa męczenników.

[a-c] *L* in eternum perhibet. [b] *H* perhybet. [d] *H, L, M* Gutherius. [e] *H, L, M* quod. [f] *H, L* Boemorum; *M* Bohemorum. [g] *H, L, M* quotiens. [h-h] *L* et. [i] *L brak*. [j] *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*; *H, L, M* re. [k] *H, L, M* modo. [l] *H* Geradus. [m] *H, L, M* fraterna. [n] *M* spiritalis.

→ Bakonybél; → Czechy, Czesi; → Gerard, św.; → Gunter; → Stefan I Święty; → Wenecja, Wenecjanie

Legenda Sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta. Incipit vita Sancti Stephani regis Ungarorum et apostoli eorum.

2. Cumque nimium esset[a] sollicitus de [b-]rebellibus[c] domandis et[-d] ritibus sacrilegis destruendis et episcopatibus [e-]secundum estimacionem suam[-e] ad profectum [f-]sancte ecclesie[-f] statuendis, [g-]mirabili visione noctu[h] consolatus [i-i] eum dominus[-j] fecit[k] astare sibi iuuenem delectabilem aspectu, qui[l] dixit ei:

– Pax tibi Christi[m] electe[n]; Iubeo te de sollicitudine tua fore securum. Non tibi concessum est, quod[o] meditaris, [p-]quia manus pollutas humano sanguine[q] gestas[-r]. De te filius nasciturus egredietur[s], cui hec omnia disponenda[t] diuine prouidencie consilio[u] commendabit dominus. Hic erit vnus ex regibus electis a domino, coronam[v] [w-]uite secularis[-w] commutaturus eterna[x]. Verumtamen uirum speciali[y] [z-]legacione tibi[-z] transmittendum honorificabiliter[aa] suscipito[ab], susceptum uenerabiliter habeto [ac-ac], exortacionibus[ad] eius [ae-]non fictum[-ae] cordis [af-ae] fidelis assensum prebeto [af-af].

s. 404 v. 12–28, s. 405 v. 1–2.

Legenda króla świętego Stefana spisana przez biskupa Hartwika. Zaczyna się żywot świętego Stefana króla Węgrów i ich apostoła

2. Kiedy zbytnio się przejął buntami pokonanych i niszczeniem świętokradczych obrządków oraz ustanawianiem biskupstw według swojego uznania dla rozwoju świętego Kościoła, Pan pocieszył go w cudownym widzeniu, sprawiając, że stanął przed nim młodzieniec o rozkosznym wyglądzie, który rzekł do niego:

– Pokój tobie, wybrańcze Chrystusa! Rozkazuję ci, bądź wolny od swoich trosk. Nie będzie tobie dane to, nad czym rozmyślasz, ponieważ splamiłeś ręce ludzką krwią. Od ciebie pochodzić będzie przyszły syn; jemu Pan powierzy postanowieniem Bożej Opatrzności te wszystkie uzdolnienia. Będzie on jednym z królów wybranych przez Pana, [który] koronę życia doczesnego zamieni na wieczną. Tymczasem męża wysłanego do ciebie ze szczególnym [*inne rkp. jak Legenda większa*: duchowym] poselstwem przyjmij godnie, przyjętego podejmuj ze czcią, udziel przyzwolenia na prawdziwe napomnienia jego wiernego serca!”

[a] *V1* esse. [b-d] *S brak.* .[c] *R*, *SRH* rebellis. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [e-e] *S brak.* [f-f] *V1 B2*, *A*, *C* ecclesie sancte. [g-j] *V2*, *M1 brak; R, B1*, *V1*, *B3*, S *add.* mirabili uisione noctu [*S brak*] consolatus [est *dodają B1*, *B3*] eum dominus. [h] *B3*, *B2*, *A*, *C* nocte. [i-i] *B1*, *B3*, *B2*, *A*, *C* est. [k] *B1* et facit; *V2*, *M1* fecit dominus; *B2* fecit enim. [l] *V2*, *M1* et. [m] *C* Christe. [n] *V2*, *M1* dilecte. [o] *C* quid. [p-r] *S brak.* [q] *V2*, *M1* sagwine. [s] *B3*, *C* egreditur. [t] *V1* dispensanda. [u] *B3 brak.* [v] *B2*, *A*, *C* corona. [w-w] *B2* secularis vite. [x] *B2*, *A*, *C* eternam. [y] *B1*, *V1*, *B3*, *S*, *B2*, *A*, *C* spirituali. [z-z] *V2*, *M1* tibi legatione. [aa] *B1*, *B3* honorabiliter; *V2*, *M1* honorifice. [ab] *V2*, *M1 brak.* [ac-ac] *B1* timore perdicionis ultime perterritus et amore raptus iugiter manentis spei, quę non confundit; *V2*, *M1* et. [ad] *Tak B1, V2. Reszta mss.* exhortationibus. [ad] *V2*, *M1* ficti. [ae-ae] *S brak.* [ae-ae] *V2*, *M1* sed. [af-af] *V1* Tu autem. Sanctus confessor.

→ Gejza (1); → Stefan I Święty

3. Expergefactus princeps uisionem stupidus prius secum, post[a] cum Christi fidelibus [b-]et suis[-b] pertractans[c], Deo gracias [d-]pauimento manibus expansis[e] adherens[-f], humiliter egit, [g-]se principatumque suum cum filio nascituro custodie illius, qui non dormit neque dormitat lacrimis fusis commendauit. Dum miratur ergo de uiro diuinitus predicto[-g], nunciatur ei beatum Adalbertum [h-]Boemiensis[i] ecclesie[-j] pontificem ad se venturum esse[k] propter conuersionem[l] ipsius [m-]et fidei non ficte profectum, domino Deo laudis hostiam oblaturum[-m]; oritur leticia nouis Christi militibus inenarrabilis[n], dux obuiam tyroni Christi [o-]cum fidelibus quibusque[-o] procedit [p-p], honorabiliter[q] suscepit[r], et [s-]ut per uisum[t] monitus est [u-u] modis omnibus obedientie [v-]filium ei[w] se[-x] fore demonstrauit[-y]. Igitur [z-]iubente principe[-z] fit ubique congregatio gentis[aa] indomite [ab-ab] per sanctum episcopum fiunt[ac] et per suos[ad] exortaciones[ae] continue, convertuntur[af] et baptizantur alumni patrie, [ag-ag] statuuntur [ah-]multis in locis[-ah] ecclesie.

s. 405 v. 3–24.

3. Po przebudzeniu się książę oszołomiony widzeniem, rozmyślając nad nim najpierw sam ze sobą, potem ze swoimi wiernymi w Chrystusie, pokornie złożył Bogu należne dziękczynienie; padając na posadzkę, rozkładając ręce [i] wylewając łzy, powierzał siebie i swoje księstwo wraz z mającym się narodzić synem pieczy tego, który ani nie śpi, ani nie zaśnie. Gdy więc dziwił się cudowności przemawiającego doń męża, oto doniesiono mu, że z powodu jego nawrócenia oraz głoszenia prawdziwej wiary przybędzie do niego święty Wojciech, biskup Kościoła czeskiego, aby złożyć Panu Bogu ofiarę chwały. Niewysłowiona radość się wzbudziła wśród nowych rycerzy Chrystusa; książę wraz z każdym z wiernych wyszedł naprzeciwko żołnierza Chrystusowego i przyjął go ze czcią, i, jak został napomniany w widzeniu, wszelkimi sposobami pokazywał mu, że będzie jego posłusznym synem. Wszędzie więc na rozkaz księcia miały miejsce zgromadzenia ludu nieujarzmionego, nieustannie rozbrzmiewały mowy [wygłaszane] przez świętego biskupa i przez nich[7], nawracali się i chrzcili opiekunowie ojczyzny, w wielu miejscach stawały kościoły.

[a] *V2*, *M1* postmodum. [b-b] *S brak*. [c] *V1* pertrantans. [d-f] *S brak.* [e] *V2*, *M1* extensis. [g-g] *S brak.* [h-j] *S brak.* [i] *V1*, *B3*, *A*, *C* Bohemiensis; *V2*, *M1* Boemensis. [k] *B1*, *S brak.* [l] *R* conuersationem. [m-m] *S brak.* [n] *V2* inenarralis; *S brak.* [o-o] *S brak.* [p-p] *B1* et. [q] *S* honorabiliterque; *V1*, *B3* honorabiliter eum. [r] *R*, *B2*, *A*, *C* suscipit. [s-y] S *brak.* [t] *B3* missum. [u-u] *B1* propter timorem et amorem Dei. [v-x] *B2* se filium. [w] *V1* et; *B2*, *A*, *C brak.* [y] *B2*, *A*, *C* monstravit. [z] *C brak.* [z-z] *S brak.* [aa] *B2*, *A*, C *brak.* [ab-ab] *B2*, *A* et. [ac] *C* fuit. [ad] *V1*, *B3, B2, A, C* suas. [ae] *V2, M1, B2, A, C* exhortationes. [af] *V2*, *M1 brak*; *B2* conuertuntur continue. [ag-ag] *V2*, *M1* et. [ah-ah] *V1* multis locis; *B2*, *A*, *C* in multis locis.

P r z y p i s y:

7 Chodzi zapewne o ludzi biskupa, misjonarzy towarzyszących Wojciechowi.

→ Czechy, Czesi; → Gejza (1); → Stefan I Święty; → Wojciech (1), św.

4. Nascitur interea predictus [a-]a domino[-a] filius principi, quem [b-]secundum prophetam[-b] antequam in utero conciperetur[c], dominus nouit et cui antequam[d] nasceretur, [e-]per prothomartirem suum[-e] nomen indidit. Hunc Deo dilectus Adalbertus episcopus crismali[f] baptismate secundum credulitatis[g] sue ueritatem intinxit [h-h]. [i-]Nomen sibi impositum est[-i] Stephanus, quod alienum a consilio Dei [j-]fuisse non credimus[-j]. Stephanus[k] quippe[l] Grece corona[m] sonat latine. Ipsum quidem[n] et[o] in hoc seculo coronare Deus uoluit ad regni potentiam, et in futuro corona beatitudinis semper manentis redimere[p] decreuit; ad percipiendam [q-]uite iugis[-q] indeficientem[r] gloriam. Strigoniensi[s] uero oppido [t-]natiuitatis exordium[-t] habuit et puer adhuc sciencia grammatice artis ad plene[u] inbutus est. Creuit infans [v-]diligenti nutritus educatu[-v], qui transacta puericia[w-]postquam gradum adolescencie primum ascendit[-w], conuocatis pater suus Hungarie[x] primatibus [y-y] [z-]cum ordine sequenti[aa] per communis consilium colloquii filium suum Stephanum[-ab] post se regnaturum populo prefecit [ac-]et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit[-ac]. Post hec[ad] plenus dierum anno dominice incarnacionis [ae-]nongentesimo nonagesimo[af] septimo[-ag] seculi nequam erumpnas celesti[ag] mutauit gaudio, et eodem anno beatus[ah] [ai-]episcopus Adalbertus[-ai] causa predicandi [aj-]verbi[ak] Dei[-al] [am-]Prusciam[an] ingressus[-ao], ibi palma martirii coronatus est [ap-ap].

s. 406 v. 15–26, s. 407 v. 1–18.

4. Narodził się więc księciu przepowiadany przez Pana syn, a Pan znał go, zanim ten się począł w łonie, wedle proroctwa i któremu, zanim się narodził, nadał imię Szczepana, pierwszego męczennika. Umiłowany przez Boga biskup Wojciech namaścił go krzyżmem chrztu według cnoty Jego wiary. Nadał mu imię Stefan, które – jak wierzymy – nie sprzeciwiało się zamiarowi Boga, gdyż ‘Stefan’ po grecku oznacza to samo, co ‘ukoronowany’ po łacinie. Bez wątpienia Bóg chciał i na tym świecie uwieńczyć go władzą królewską, zaś w przyszłym postanowił wynagrodzić koroną zawsze trwającej szczęśliwości, trzymaniem trwałej, nieskończonej chwały. Początek urodzin miał zaś w mieście Ostrzyhomiu i chłopiec wtedy jeszcze w pełni napełniony został sztuką nauki gramatyki[8]. Wzrastał młodzieniec, pielęgnowany pilnym wychowaniem, a gdy minęły jego lata chłopięce i wkroczył w pierwszy stopień młodości, ojciec, zwoławszy swoich węgierskich dostojników w należytym porządku, postanowił za wypowiedzianą powszechnie radą, że będzie on po nim panować nad ludem, a dla jego umocnienia od każdego odebrał przysięgę. Następnie, w roku od Wcielenia Pańskiego 997, gdy wypełniły się dni jego, [Gejza] zastąpił niegodne troski tego świata niebiańską radością i tego samego roku błogosławiony biskup Wojciech w celu przepowiadania słowa Bożego wkroczył do Prus, i tam uwieńczony został palmą męczeństwa.

[a-a] *V2*, *M1 brak.* [b-b] *S brak.* [c] *R* conciperet; *V1* concipetur. *Wydawczyni obie formy opatruje kwantyfikatorem (sic).* [d] *V1* in quam. [e-e] *R* et prothomartyris sui; *B3* per sui protomartyrem. [f] *R, SRH* chrismali. [g] *M1* credulitis. [h-h] *B1* et susceptor suus ipse fuit. [i-i] *R* nomen impositum est sibi. [j-j] *V2*, *M1* non credimus fuisse. [k] *S* Stephan. [l] *S brak.* [m] *B1* coronatus; *V1* coronat. [n] *S* uero. [o] *B3 brak.*

[p] *B1*, *V2*, *M1*, *B2*, *A*, *C*, *S* redimire; *B3* reddimire. [q-q] *V2*, *M1* iugis uite. [r] *B3* indeficiendam. [s] *R*, *V2*, *M1* Strigoniensis. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic)*. [t-t] *S* exordium natiuitatis. [u] *V2*, *M1* plenum. [v-v] *V2*, *M1* diligenti educatu nutritus; *B1* diligenti et regali nutritus educatu. [w-w] *S brak.* [x] *V2*, *M1*, *C* Ungarie. [y-y] *R, SRH* et. [z-ab] *S brak.* [aa] *V2*, *M1* clericali. [ac-ac] *S brak.* [ad] *R* hoc. [ae-ag] *R* d.cccc.xc.vii.; *B1* d.cccc^{mo}.xc^{mo}.vii^{mo}.; *V1* nongentesimo septimo; *B3* nongentesimo nonagesimo vii; *S* nongentesimo XC^{o}VII°, *zapis podano za V2*, *M1*. [af] *V1 brak*. [ag] *V1* celestis. *SRH, s. 407 w przyp. v błędnie wskazano, że zapis ten jest w B3*. [ah] *B3 brak*. [ai-ai] *V1*, *B3* Adalbertus episcopus. [aj-al] *S*, *B2 brak.* [ak] *V1*, *V2*, *M1*, *A*, *C* verbum. [am-ao] *S* ingressus Prusyam. [an] *V1*, *V2*, *M1*, *B2*, *A*, *C* Prussiam; *B3* Prusiam. [ap-ap] *V1 add.* Tu autem. Iustus germinauit.

P r z y p i s y:

8 Był to pierwszy stopień niższego cyklu siedmiu sztuk wyzwolonych obejmujący naukę pisania, czytania i łaciny, a ponadto retorykę (sztukę wymowy) i dialektykę (naukę rozumowania). Na wyższy cykl składała się arytmetyka, geometria, astronomia i muzyka. Widać jasno, że *trivium* obejmowało przedmioty humanistyczne, zaś *quadrivium* ścisłe (muzyka również za taką była uznawana ze względu na sztukę rytmu). Por. ostatnio Martineau (2015).

→ Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Ostrzyhom; → Prusowie; → Stefan I Święty; → Węgry; → Wojciech (1), św.

7. Deuictis ergo[a] hostibus, Christi miles gaudio spirituali repletus[b] totius ingenii consilium evangelici [c-]seminis decreuit[-c] fore receptaculum, elemosinis[d] et orationibus uacans, frequenter pauimento sancte domus adherens, lacrimis effusis perfectionem propositi[e] sui Dei[f] [g-]commisit uoluntati[-g], ut qui sine ipso nichil agere valeret, opitulante disposicionis[h] ipsius[i] explecione bonum, quod cogitauerat[j], cum incepcione uirtutum ad finem perducere posset. Ad hoc igitur[k] incipiendum et consummandum, quoniam fidelium Christi consultum[l] [m-]habebat necessarium[-m], [n-n] [o-]nunciis et litteris[-o] in omnes partes suum divulgauit desiderium. Inde[p] multi [q-q] presbiteri et clerici spiritus paracliti uisitacione conpuncti, relictis[r] sedibus propriis, elegerunt pro domino peregrinari. Abbates et[s] monachi nichil[t] proprium habere cupientes, sub tam religiosissimi[u] principis [v-v] moderamine regulariter uiuere deliberauerunt.

7.[9] Zaś po pokonaniu wrogów rycerz Chrystusa, napełniony duchową radością, postanowił mocą całego umysłu, że będzie naczyniem dla ewangelicznego nasienia. W czasie, kiedy nie był zajęty rozdawaniem jałmużny i modlitwami, często padał na posadzkę świętego domu i wylewając łzy, powierzał Bożej woli doskonałość swojego zamysłu, aby ten, który nie ważył się nic robić bez Niego, wspomagany przestrzeganiem Jego woli, mógł do końca doprowadzić dobro, które zamierzył, gdy podjął chwalebne dzieła. Skoro do tego więc tak rozpoczęcia, jak i ukończenia czuł potrzebę konsultacji wiernych chrześcijan, za pomocą posłów i listów rozgłosił swój zamiar po wszystkich krainach. Stąd liczni kapłani i klerycy, dotknięci nawiedzeniem Ducha Pocieszyciela, po porzuceniu swoich własnych siedzib wybierali pielgrzymkę dla Pana, opaci i zakonnicy niechcący mieć nic własnego decydowali, aby prowadzić życie

Inter quos uite regularis pater Ascricus[w] cum suis discipulis aduenit, quorum vnus nomine Bonifacius in loco patris abbas deinde[x] constitutus, dum[y] a beato rege causa predicacionis [z-]in inferiores [aa-]Hungarie partes[-aa] esset[-ab] missus[-ac], in uerticem[ad] percussus gladio[ae], licet postea superuiueret, non est [af-af] [ag-]priuatus martirio[-ag].

Venerunt et alii duo de terra Poloniensi[ah] heremiticam uitam [ai-ai] causa contemplacionis eligentes, quorum vnus Andreas nomine [aj-]per confessionis[-aj] meritum angelicis choris est associatus testibus miraculorum signis per ipsum a domino factis. Alter Benedictus pro Christo sanguine[ak] fuso [al-al] misericorditer laureatus.

Ascricus[am] abbas cum suis honorifice susceptus ad Radicem Montis Ferrei [an-an] cenobium[ao] sub titulo[ap] sancti patris Benedicti construxit [aq-aq], ubi[ar] usque hodie congregacio monasterialis disciplina regulari pollens, temporalium[as] sustentacione copiarum ex[at] donatiuis sancti ducis superhabundans, non est alicuius egens[au], nisi[av] ut suos et aliorum pedes[aw] secundum Euangelium cotidianis[ax] precibus et lacrimis lauet[ay].

s. 410 v. 4–30, s. 411 v. 1–16.

według reguły pod rządami tak pobożnego księcia.

Wśród nich przybył, wiodący życie według reguły ojciec Astryk wraz ze swoimi uczniami, z których jeden, imieniem Bonifacy, uczyniony został opatem w miejsce ojca [Astryka]. Ten, gdy błogosławiony król posłał go do ziem dolnych Węgier[10] w celu głoszenia kazań, został ugodzony mieczem w czubek głowy, chociaż potem przeżył, nie doznawszy męczeństwa.

Przybyło także dwóch innych [zakonników] z ziemi polskiej, którzy wybrali życie pustelnicze w celu kontemplacji. Jeden z nich imieniem Andrzej, ze względu na zasługi swego wyznania [wiary], został dołączony do chórów anielskich po uczynieniu mu przez Pana cudownych znaków na ciele. Natomiast drugi, Benedykt, po przelaniu krwi dla Chrystusa został miłosiernie uwieńczony [męczeństwem][11].

Opat Astryk wraz ze swoimi [uczniami] został godnie przyjęty, wybudował u zbocza Żelaznej Góry klasztor pod wezwaniem świętego ojca Benedykta, gdzie aż do dzisiaj trwa zgromadzenie zakonne wedle reguły, dzięki nadaniom świętego księcia wzmocnione podporą nadmiarowej ilości dóbr doczesnych; i nie ma tam nikogo, kto by pragnął czegoś innego jak tego, aby sobie i obcym codziennie modlitwami i łzami umywać stopy według Ewangelii.

[a] *B1* uero. [b] *V2*, *M1* repletur. [c-c] *B2*, *A*, *C* decrevit seminis. [d] *R* helemosinis. [e] *B3 brak.* [f] *A*, *C* deo; *B2* dei *poprawione z* deo. [g-g] *C* commisit volenti; *A* commissitiolenti. *Wydawczyni opatruje formę A kwantyfikatorem (sic).* [h] *R* dispensacionis. [i] *V1 brak*; *B2* eius. [j] *V1* cogitauat. [k] *B3*, *B2*, *A*, *C* ergo. *W SRH, s. 410 przyp. y forma ta przypisana jest także rkp. V1, ale na fotokopii widoczna jest forma* igitur. [l] *V2*, *M1*, *B2* consilium. [m-m] *B2* necessarium habebat. [n-n] *V2*, *M1* missis. [o-o] *R* litteris et nuntiis. [p] *V2*, *M1* Unde. [q-q] *B3* clerici. [r] *B3* relicti. [s] *C brak.* [t] *B2*, *A*, *C* nil. [u] *B2*, *A*, *C* religiosi. [v-v] *B1* patrocinio et. [w] *R* Asericus, *B1* Ascricus; *V1*, *B3* Ascritus; *V2*, *M1* Assericus; *B2*, *A*, *C* Astricus. [x] *V1*, *B3 brak.* [y] *V2*, *M1 brak.* [z-ab] V2, *M1 brak.* [z-ac] *B3* in inferiores Hungarie missus partes.

[aa-aa] *V1*, *B2* partes Hungarie. [ad] *B1* ceruice; *R*, *V1*, *B3* verticem; *A*, *C* veticem. [ae] *A* glagio. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [af-af] *B3* tamen. [ag-ag] *B1* martyrio priuatus. [ah] *B2*, *C* Polonie; *A* Polonienen. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [ai-ai] *B3* ducentes. [aj-aj] *V2*, *M1* professionis. [ak] *V2* sagwine. [al-al] *V2*, *M1* est. [am] *SRH*, *V2*, *M1* Assericus; *B1*, *B3* Ascricus; *V1* Ascritus; *B2*, *A,* C Astricus. [an-an] *V1*, *B3* precepto sanctissimi ducis. [ao] *B3* cenobisum. [ap] *V2*, *A* tytulo. [aq-aq] *B2*, *A*, *C* et. [ar] *B2, A, C* ibi; *B3 brak*. [as] *V2*, *M1* temporali. [at] *C* et. [au] *B3* agens. [av] *B3* vbi. [aw] *V1*, *B3* excessus. [ax] *R, B3* cotidianis; *B1*, *V1* cottidianis. [ay] *V1 om*., *B3* diluat.

P r z y p i s y:
9 *S* opuszcza cały ten rozdział.
10 Por. wyżej, s. 416, przyp. 4.
11 Por. tekst *Legendy o św. Andrzeju-Świeradzie i Benedykcie* w naszym tomie.

→ Andrzej Świerad; → Astryk; → Benedykt, św.; → Benedykt, uczeń św. Andrzeja Świerada; → Bruno z Kwerfurtu (Bonifacy); → Pécsvárad; → Polacy, Polska; → Stefan I Święty; → Węgry;

8. Cum hiis[a] Dei servus[b] princeps christianissimus aliquando communiter cum omnibus, aliquando singillatim[c] [d-]cum unoquoque eorum[-d] colloquium habens, in tantum diuinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes milicie sue comites ad ueri[e] Dei culturam[f] conuerteret. Quos uero[g] aliene[h] [i-]vie[j] sectatores[-k] repperit[l] [m-]minis terroribusque[-m] subiugauit. Ipsosque[n] secundum ecclesiasticam doctrinam[o] instituens, iugum et legem discipline subpositis[p] ceruicibus[q] adhibuit[r], omnesque inmundicias[s] [t-]malorum prorsus destruxit.

Post hec [u-]provincias[-t] in decem[-u] partitus[v] episcopatus [w-w], Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram[x] [y-y] ceterarum [z-z] fore[aa] constituit. [ab-]Cognoscens vero prudens dux [ac-]predicti Asscrici[-ac] religionem, pontificalis ipsum[-ad] dignitatis infula[ae] decoratum[af], electione canonica sublimauit[ag], et ei[ah] [ai-]Colocensis episcopatus dignitatem obtulit[-ai].

8.[12] Sługa Boży, najbardziej chrześcijański książę, niekiedy konsultując się zbiorczo, ze wszystkimi, niekiedy indywidualnie, z pojedynczymi osobami, tak bardzo oddał się działalności godnej uznania w Bożym obliczu, że wszyscy dowódcy jego drużyny nawrócili się na wyznawanie prawdziwego Boga. Gdy odkrył zaś zwolenników innej drogi, podporządkował ich niewielkim przymusem. A pouczywszy ich zgodnie z nauką kościelną, nałożył na ich karki jarzmo oraz podległość dyscyplinie prawa, i całkowicie zniszczył wszystek brud zła.

Potem podzielił ten kraj na dziesięć biskupstw, a Kościół ostrzyhomski ustanowił nad innymi metropolią i nauczycielką. Przezorny książę, znając zaś pobożność wspomnianego Astryka, ozdobionego przez niego biskupią infułą, wywyższył go wyborem kanonicznym i przekazał mu biskupstwo w Kalocsy.

s. 411 v. 17–30, s. 412 v. 1–5.

[a] *R* [h]is; *B1* is. [b] *V1* deseruis; *V2*, *M1* suis. [c] *R, B3*, *SRH* sigillatim. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). B2* singulariter; *A*, *C* singilatim. [d-d] *B1* eorum cum unoquoque. *V1* cum quoque; *V2*, *M1* cum unoquoque. [e] *C* viri. [f] *V1* cultum; *A* cultura. [g] *M1 brak.* [h] *B3* alie. [i-k] *V2*, *M1*, *A*, *C* sectatores vie. [j] *B2 brak.* [l] *V1*, *B3*, *V2*, *M1*, *B2, C* reperit; *A* reperiit. [m-m] *B1* ministerioribusque; *V1* ministerresbusque; *V2*, *M1* nimis terroribusque. [n] *V1*, *B3* Ipsos quoque. [o] *C* doctrina. [p] *V1* superpositis. [q] *V2*, *M1* ceruilibus. [r] *C* exhibuit *poprawione na* adhibuit. [s] *B3* inundicias. [t] *B2* provinciam. [t-t] *C brak.* [u-u] *V1*, *B3* in decem prouincias. [v] *B3* partibus. [w-w] *B1* et. [x] *V1* in gratiam. [y-y] *B1 add.* per consensum et subscriptionem Romanę sedis apostolici. [z-z] *B1* ęcclesiarum. [aa] *B3*, *V2*, *M1 brak*. [ac] *V2*, *M1* Asserici; *B2*, *A*, *C* Astrici; *B3* Ascricii. [ab-ad] *B1* Predictum uero uenerabilem abbatem Ascricum pontificalis. [ac-ac] *V1* predicto ascribi. [ad] *B3* episcopum. [ae] *B3* infusa. [af] *B2*, *A*, *C* decoravit. [ag] *B1* sublimauerit. [ah] *B1* brak. [ai-ai] *B1* Colocensi episcopatui prefecit, cuius consilio ceteras sedes patrum curis et prouisionibus commisit. Iaciuntur ubique sanctarum fundamenta domorum, surgent claustra canonicorum, cenobia florescunt regulariter conuersantium congregationum. Vndique fit concursus Deo famulantium, quorum omnium desiderium tam liberalis principis excitauit benigne susceptionis solatium , Pannonia beati pontificis Martini natiuitate gloriatur, cuius etiam patrocinantibus meritis rex Christo fidelis, ut iam dictum est, de hostibus uictoriam reportauerat inito cum thęofilis consilio iuxta fundum sancti presulis in loco, qui Sacer Mons dicitur, sub tytulo ipsius monasterium construere cepit possessionibus et redditibus cunctisque sufficienciis ditauit, et ipsius suffragio domitorum decimationibus simile fecit ępiscopiis.

P r z y p i s y:
12 *S* opuszcza cały ten rozdział.

→ Astryk; → Biblijna etnogeneza Węgrów [w B1]; → Kalocsa; → Magister; → Ostrzyhom; → Pannonhalma; → Panonia; → Rzym; → Stefan I Święty; → Żupan

9. Quarto [a-a] post [b-]patris obitum[-b] anno diuina commonente clemencia eundem[c] Ascricum[d] presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est [e-e], ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti[f] [g-]Petri, principis apostolorum[-g] postularet, quo[h] nouelle christianitati exorte[i] in partibus Pannonie largam benedictionem[j] porrigeret, [k-]Strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscripcionis[l] auctoritate[m] sanciret[n], et reliquos episcopatus [o-o] sua benedictione muniret[-p]. Regio eciam [q-]dignaretur[r] ipsum[-s] diademate[-t] roborare, [u-]ut eo[v] fultus[w] honore cepta per Dei gratiam posset solidius[x] stabilire[-y].

Eodem forte tempore Mischa[z] Poloniorum[aa] dux christianam[ab] [ac-]cum suis

9. W czwartym roku po śmierci ojca [Stefan], przynaglony przez Bożą łaskę, posłał tegoż biskupa Astryka, który znany był też pod imieniem Anastazy, do grobów świętych apostołów, aby uprosił od następcy świętego Piotra, księcia apostołów, rozszerzenie szczodrego błogosławieństwa na nowe chrześcijaństwo wschodzące na terenie Panonii, potwierdzenie autorytetem jego podpisu metropolitalnego statusu Kościoła ostrzyhomskiego, umocnienie błogosławieństwem pozostałych biskupów. Wreszcie, by jego samego uczynił godnym ukoronowania królewskim diademem, a oparta na nim godność mogła być dzięki łasce Bożej bardziej umocniona.

amplexus[ad] fidem[-ae], missis ad Romane sedis antistitem nunciis, apostolica fulciri benedictione ac [af-]regio postulauerat[-af] diademate redimiri. Cuius peticioni[ag] annuens papa coronam[ah] egregii operis parari iam fecerat, quam illi cum[ai] benediccione et regni gloria mittere decreuerat. Sed quia nouit dominus, qui sunt eius, [aj-]qui duobus per apostolos in [ak-]apostolici ordinis sortem electis[-ak] Mathiam pretulit et apostolicum [al-]fecit supplere[-al] numerum, ille[am] [an-]nimirum[-ao] pocius electum suum Stephanum hac[ap] temporali[aq] statuerat [ar-]feliciter insignire[-ar] corona, ipse[as] postmodum eundem[at] felicius decoraturus[au] eterna. Prefixa itaque die, qua parata[av] iam corona predicto[aw] Poloniorum[ax] duci [ay-ay] mittenda[az] fuerat, nocte, que precedebat[ba], pape per uisum domini nuncius astitit, cui[bb] et[bc] dixit:

– Crastina die prima diei hora[bd] ignote gentis nuncios[be] ad te uenturos esse[bf] cognoueris, qui suo duci coronam a te regiam cum[bg] benediccionis apostolice munere flagitabunt. Coronam ergo[bh], quam preparari[bi] fecisti, eorum duci [bj-]prout petent[-bj] cures[bk] sine cunctacione[bl] largiri[bm]. Sibi enim eam cum regni[bn] gloria pro uite sue meritis scito deberi.

Iuxta igitur[bo] huius uisionis modum prescripta sequentis [bp-]diei hora[-bp], presul Ascricus[bq] ad papam peruenit, qui officium [br-]iniunctum sibi[-br] prudenter exequens et sancti ducis gesta referens [bs-bs] ordine, ab Apostolica Sede, que premisimus[bt] insignia[bu] postulauit, [bv-]indicans eum dignum[bw] fore[bx] tali honore et dignitate[by]; qui plures[bz] gentes per Dei adiutorium sibi subiugasset et multos infideles per suam potenciam ad dominum conuertisset[-ca]. Quibus auditis ualde gauisus [cb-cb] Romanus pontifex, cuncta prout fuerant postulata, benigne

Mniej więcej w tym samym czasie polski książę Mieszko, przyjąwszy wiarę wraz ze swoimi [poddanymi], wysłał do biskupa stolicy rzymskiej posłów, przez których gorliwie poprosił o wsparcie błogosławieństwem apostolskim oraz o uwieńczenie królewskim diademem. Zgadzając się na jego prośbę, papież sprawił, że przygotowano wspaniale wykonaną koronę, którą już polecił dekretem posłać jemu z błogosławieństwem i królewską chwałą. Lecz ponieważ Pan wie, kto należy do niego, ten, który spośród dwóch wybranych przez apostołów do grona apostolskiego za pomocą losu przedłożył Macieja i sprawił, że uzupełnił on liczbę apostołów, bez wątpienia postanowił, by raczej wybranego przez siebie świętego Stefana uwieńczyć szczęśliwie tą koroną doczesną, a potem jeszcze szczęśliwiej ozdobić go wieczną. Przeto w nocy poprzedzającej dzień, w którym wspomnianemu księciu Polaków miała zostać wysłana gotowa już korona, posłaniec Pański stanął we śnie przy papieżu, i rzekł doń:

– Jutro o godzinie pierwszej dowiesz się, że przybędą do ciebie posłowie nieznanego ludu, którzy upraszać będą u ciebie królewską koronę dla swego księcia wraz z darem apostolskiego błogosławieństwa. Koronę więc, której przygotowanie poleciłeś, ofiaruj bez zwłoki ich księciu i wiedz, że należy mu się ona wraz z królewską chwałą za zasługi jego życia.

Zatem w sposób opisany w tym widzeniu następnego dnia, o godzinie pierwszej przybył do papieża biskup Astryk, który celem roztropnego wypełnienia poleconego mu obowiązku, omawiając po kolei dzieje świętego

concessit. Crucem insuper[cc] [cd]-ante[ce] ferendam regi-[cf] uelut[cg] in[ch] signum [ci]-[ci] apostolatus misit,

– [cj]-ego – inquiens-[cj] – sum apostolicus, ille uero [ck]-merito Christi apostolus-[ck], per quem [cl]-tantum sibi-[cl] populum Christus-[cm] conuertit. Quapropter disposicioni[cn] eiusdem, prout diuina [co]-ipsum gracia-[co] instruit[cp], ecclesias Dei[cq] simul cum populis [cr]-utroque iure-[cr] [cs]-[cs] ordinandis[ct] relinquimus.

Impetratis ergo[cu] omnibus, prout petiit, presul Ascricus[cv] letus[cw] ad propria remeauit, secum ferens propter que[cx] inceptum[cy] iter prospere[cz] peregerat-[da].

s. 412 v. 6–13, s. 413 v. 1–19, s. 414 v. 1–18.

księcia, poprosił Stolicę Apostolską o insygnia, jak to wyżej powiedzieliśmy, wskazując, że jest on godny takiego zaszczytu i godności [jako] ten, który z pomocą Boga podporządkował sobie liczne ludy i przez swoją potęgę nawrócił do Pana licznych niewiernych. Usłyszawszy to, biskup rzymski uradowany wielce, łaskawie zgodził się na wszystko, o co go proszono. Ponadto wysłał królowi krzyż, który winien być noszony przed królem niczym znak apostolstwa.

– Ja – rzekł – jestem następcą apostołów, onże zaś, dzięki swym zasługom, apostołem Chrystusa, przez którego Chrystus nawrócił dla siebie tak liczny lud. Dlatego pozostawiamy jego rozstrzygnięciu, tak jak poucza go łaska Boża, zarządzanie kościołami Bożymi wraz z ludźmi na podstawie obu praw[13].

Uzyskawszy więc wszystko, o co prosił, biskup Astryk radosny wrócił do siebie, niosąc ze sobą to, z powodu czego pomyślnie kończył podjętą podróż.

[a-a] *S* igitur. [b-b] *V1* obitum patris. [c] *S brak.* [d] *B3* Astritum; *V2*, *M1* Assericum; *B2*, *A*, *C* Astricum. [e-e] *A*, *C* et. [f] *B2 brak.* [g-g] *B2* principis apostolorum Petri. [h] *B3* qui; *B2*, *A*, *C* quod. [I] *V1* exhorte. [j] *B3*, *S* benedictioni. [k-p] *S brak.* [l] *B1* subscriptioni; *V2*, *M1* susceptionis. [m] *B3* auctoritatem. [n] *V1* sanccire; *V2*, *M1* sancirret. [o-o] *V2*, *M1* in. [q-s] *B2* ipsum dignaretur. [q-t] *V1* ipsum dyademate dignaretur. [r] *C* dignaret. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [u-y] *S brak.* [v] *B3 brak.* [w] *B3* fluctus. [x] *V2*, *M1* solidus. [z] *B1* Misca; *V1*, *B3* Mysca; *S* Mescha; *B2*, *A*, *C* Myscha. [aa] *B3*, *S*, *B2*, *A*, *C* Polonorum. [ab] *A*, *C* christiani. [ac-ae] *B2*, *A*, *C* amplexus fidem cum suis. [ad] *V1*, *B3* amplexus est; *V2*, *M1* amplexatus. [af-af] *V1* regione postuuerat. [ag] *A*, *C* petitionem. [ah] *C* corona. [ai] *V2*, *M1* in; *V1* tamen. [aj-ao] *S brak.* [ak-ak] *B2*, *A*, *C* apostolatus ordinem sorte electum. [al-al] *V2*, *M1* supplere fecit. [am] *V1* illo; *B2*, *A*, *C* illa. [an-ar] *B2*, *A*, *C brak.* [ap] *V1* ac. [aq] *R* tam [*względnie*: tamen] prerabili. *Wydawczyni czyta*: tam prabili, *ale nie uwzględnia znaczka abrewiacji na* ‘prae-’ *umieszczonego nad* ‘r’, *ale odnoszącego się do poprzedzającego* ‘p’. [ar] *B3*, *V2*, *M1* insigniri. [ar-ar] *S* insignire feliciter. [as] *S brak*; *B2* ipsum decreverat; *A* iperum decoravit. *Wydawczyni opatrzyła formę* iperum *kwantyfikatorem (sic)*; *C* ipsum decoravit. [at] *C brak.* [au] *S* coronaturus. [av] *A*, *C* patrata. [aw] *B1*, *S brak.* [ax] *B3, S* Polonorum. [ay-ay] *B2*, *A*, *C* iam. [az] *V1* mittende. [ba] *V2*, *M1* precedit. [bb] *B3 brak.* [bc] *S brak.* [bd] *R* prima hora diei. *Wydawczyni przekazująca faktycznie tekst R tu podaje szyk wyrazów pozostałych rękopisów i zaznacza odmianki R.* [be] *V1* nuncies. [bf] *S brak.* [bg] *R* cui. *Wydawczyni opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).*

[bh] *V2*, *M1* quoque. [bi] *V2*, *M1 brak.* [bj] *B1* peteret; *B2*, *A*, *C* petierint. [bj-bj] *S brak.* [bk] *V2*, *M1* cicius. [bl] *A* contractione; *B2*, *C* contradictione. [bm] *V2*, *M1* largire. [bn] *B3* regia. [bo] *B2*, *A*, *C* ergo. [bp-bp] *S* hora diei. [bq] *Tak B1*, *V1*; R Asericus; *B3*, *S* Astritus; *V2*, *M1* Assericus; *B2*, *A*, *C* Astricus. [br-br] *V2*, *M1* sibi iniunctum. [bs-bs] *B3* ex. [bt] *B2*, *A*, *C* promptissimus. [bu] *S* insignis. [bv-ca] *S brak.* [bw] *V1* dignus. [bx] *V2*, *M1*, *B2*, *A*, *C brak.* [by] *A*, *C* dignitati. [bz] *B2* plurimas. [cb-cb] *V2*, *M1* est. [cc] *S* et. [cd-cf] *B1* ante regi ferendam. [ce] *R*, *SRH brak.* [cg] *V1*, *B3*, *S*, *V2*, *M1* velud. [ch] *V1*, *B3 brak.* [ci-ci] *S* velud [*sic*]. [cj-cj] *V1* inquiens ego. [cj-da] *S brak.* [ck-ck] *V1* Christi apostolus merito apostolus [*sic*]. [cl] *V1* fide. [cl-cl] *A*, *C* sibi tantum. [cl-cm] *B2* sibi Christus tantum populum. [cn] *V2*, *M1*, *B2*, *A*, *C* dispositionem. [co-co] *B2*, *A*, *C* gratia ipsum. [cp] *V1* instituit; *B3* constituit. [cq] *R*, *SRH brak.* [cr-cr] *V2*, *M1*, *B2*, *A*, *C brak.* [cs-cs] *B2* vice nostra simul. [ct] *R*, *B2*, *A*, *C* ordinandas. [cu] *V2*, *M1* igitur. [cv] *Tak R, B1, SRH; B3* Astritus; *V2*, *M1* Assericus; *B2*, *A*, *C* Astricus. [cw] *V2*, *M1 brak.* [cx] *B2*, *A*, *C* quod. [cy] *V1* ceptum. [cz] *R brak.*

P r z y p i s y:

13 Chodzi tu o wykonywanie przez władcę obowiązków wynikających zarówno z prawa świeckiego, jak i kościelnego. Kwestia stosunku obu uniwersalizmów: kościelnego i cesarskiego w XI w. miała znaleźć odbicie w *Legendzie Hartwika*, Por. Wstęp do *Legend św. Stefana* wyżej.

→ Astryk; → Mieszko I; → Ostrzyhom; → Panonia; → Polacy, Polska; → Rzym; → Stefan I Święty

11. [a-]Eo tempore[-a] in monasterio sancti Martini[-b] erat monachus quidam, Sebastianus[c] nomine, cuius probabilis uita et deuota in Dei seruicio religio habebatur. Hunc rex uenerabilis[d] miro [e-]cepit amore[-e] diligere, quia quanto quis religiosior, tanto [f-]ei erat[-f] accepcior. Illum ergo ob uite merita[g] pontificali honore dignum iudicans, regendo Strigoniensi[h] archiepiscopatui[i] eum prefecit. At, quoniam [j-]flagellat Deus[-j] omnem filium, quem recipit, predictum Sebastianum ad probandam [k-]ipsius[l] pacientiam[-m], corporalium oculorum lumine [n-n] ad tempus priuauit. Sed[o] ne nouellus[p] [q-]in fide[-q] grex[r] [s-s] absque pastoris regimine [t-]a recti tramitis proposito[-t] deuiaret, per consensum Romani pontificis sepe dictum Ascricum[u] Colocensem[v] episcopum in illius locum substituit. Euolutis deinde trium annorum circulis[w], Sebastianus ex Dei misericordia recepto[x] lumine rursum[y] per apostolici consilium sue sedi restitutus est, et Ascricus[z] ad suam

11.[14] W tym czasie w klasztorze św. Marcina[15] przebywał pewien zakonnik imieniem Sebastian, którego uważano za bogobojnego dzięki godnemu pochwały życiu oraz oddaniu służbie Bogu. Jego to czcigodny król zaczął miłować cudownym uczuciem, ponieważ im bardziej ktoś bał się Boga, tym bardziej był przez króla mile widziany. Oceniając więc, że ze względu na zasługi życia godny jest biskupiej godności, ustanowił go, by rządził arcybiskupstwem ostrzyhomskim. Lecz, ponieważ Bóg chłosta każdego syna, którego ustanawia, wspomnianego Sebastiana czasowo pozbawił światła w cielesnych oczach, by wypróbować jego wytrwałość. Lecz aby nowa w wierze trzoda bez kierownictwa pasterza nie zboczyła z prostej drogi przyrzeczenia, za zgodą biskupa rzymskiego na jego miejsce ustanowiono często wspominanego Astryka, biskupa Kalocsy. Po upływie zaś trzech lat Sebastian, z miłosierdzia

ecclesiam uidelicet Colocensem[aa] cum pallio redyt.

s. 416 v. 16–28, s. 417 v. 1–2.

Bożego odzyskawszy światło oczu, zgodnie z radą apostolską przywrócony został na swoją siedzibę, zaś Astryk wrócił z paliuszem do swojego Kościoła, to znaczy kaloczańskiego.

[a-a] *V2*, *M1* eodem; *B2*, *A*, *C* eodem tempore. [a-b] *R*, *SRH brak.* [c] *M1* Sebastinus. [d] *V2* ueneralis. [e-e] *V2*, *M1*, *A*, *C* amore cepit. [f-f] *B1*, *V1*, *B3* erat ei. [g] *B3* meritum. [h] *V1* Strigoniensem. [i] *V1*, *B3* episcopatui. [j-j] *V1*, *B3* Deus flagellat. [k-m] *V2*, *M1* pacientiam ipsius. [l] *B2* eius. [m] *C* penitentiam. [n-n] *B2*, *A* eum. [o] *R*, *SRH* Set. [p] *B3* nouellis; *R, B1*, *V1*, *B3 add.* in fide. [q-q] *V2*, *M1 brak*. [r] *R* rex. [s-s] *B3* et. [t-t] *B3* a recto tramite proponito. [u] *Tak B1, R, SRH*; *B3* Astritum; *V2*, *M1* Assericum; *B2*, *A*, *C* Astricum. [v] *B3* Collocensem. [w] *V2*, *M1* curriculis. [x] *B3* receptato. [y] *V2*, *M1* rursus. [z] *Tak B1, R, SRH*; *B3* Astritus; *V2*, *M1* Assericus; *B2*, *A*, *C* Astricus. [aa] *B3* Collocensem.

P r z y p i s y:
14 S opuszcza całość tekstu.
15 Czyli na Panońskiej Górze, w Pannonhalmie, zob. objaśnienie w części leksykalnej pracy.

→ Astryk; → Kalocsa; → Ostrzyhom; → Pannonhalma; → Rzym; → Sebastian; → Stefan I Święty

Chronica Hungaro-Polonica / Chronicon hungaro-polonicum (Kronika węgiersko-polska)

Kronika węgiersko-polska odkryta została w bibliotece Tadeusza Czackiego w Porycku (dzisiejszej Pawliwce) przez Joachima Lelewela, a opublikowana w 1823 r. w jedynym do 2003 r. wydaniu bilingwalnym przez Hipolita Kownackiego. W 1897 r. Wojciech Kętrzyński wydał inną, krótszą wersję tego dzieła.

Kronika budziła w XIX i XX w. żywą dyskusję. Opowiadała o przybyciu Węgrów ze Wschodnich Węgier do Sławonii pod wodzą króla Akwili (w redakcji krótszej – Attyli), którzy przeszli przez całą Europę, srożąc się w imieniu Boga i mszcząc grzechy nieprawych chrześcijan. Po drodze w Kolonii spotkali św. Urszulę i jej 11 000 dziewiczych towarzyszek, które wybili, spustoszyli Lombardię i Apulię. Jednak Akwila zamiast iść na Rzym, za wskazaniem Bożym udał się do Chorwacji, gdzie pomścił władcę zamordowanego przez poddanych. Potem Węgrzy osiedli na terenach między Dunajem a Cisą, pełnych dogodnych pastwisk. Tu Akwila podzielił ziemię między swych baronów i ustanowił zasadę primogenitury, czyli dziedziczenia tronu przez pierworodnego syna.

Dalej następuje opis małżeństwa jego prawnuka, Jessego (Gejzy) z Adelajdą, księżniczką krakowską i siostrą Mieszka I, która urodziła syna Stefana. Jego dzieje stanowiące główną oś narracyjną *Kroniki* podane są za *Legendą św. Stefana* pióra Hartwika, ale zostały rozszerzone o opisy zawarcia przymierza polsko-węgierskiego potwierdzonego przez papieża Leona. Po śmierci Stefana dowiadujemy się o losie jego (rzekomych) synów, którzy zostali wygnani do Polski, i czytamy o polskiej interwencji uwalniającej Węgry od niemieckiej dominacji. Całość kończy opis losów Władysława, który poślubił córkę króla halickiego Mścisława i został wybrany po śmierci swych braci królem Węgier. Natomiast krótsza redakcja – zamiast historii interwencji księcia polskiego Bolesława – przytacza za *Legendą Hartwika* opisy podniesienia relikwii św. Stefana i cudów temu towarzyszących.

W historiografii dyskutowano datę i miejsce powstania *Kroniki węgiersko-polskiej*, a także jej wiarygodność, wypowiadając się o niej zazwyczaj nadzwyczaj krytycznie. Uznawano, że jest to dzieło z przełomu XI i XII w. (tak głównie badacze dziewiętnastowieczni) albo z przełomu XII i XIII w. (takie datowanie akceptowała większość badaczy), bądź z przełomu XIII i XIV, a nawet głębi XIV w. Jeśli chodzi o miejsce powstania dzieła, większość opowiadała się za Węgrami, widząc w jej autorze węgierskiego Słowianina, może nawet z południowej części Króle-

stwa. Ci, którzy byli za powstaniem *Kroniki* w Polsce (Małopolsce), dostrzegali w nim albo polskiego zakonnika, albo Węgra-emigranta.

Nowsze badania, podjęte z inspiracji Brygidy Kürbis przez jednego z wydawców niniejszego zeszytu, zaowocowały dotąd szeregiem artykułów i monografią, która po latach jest już częściowo przestarzała. Autor skoncentrował się na węgierskich wątkach *Kroniki*, nie umiejąc dostrzec źródła wątków polskich – doszukując się ich w tradycji ustnej. Słusznie Wojciech Drelicharz w swojej monografii polskiej myśli zjednoczeniowej stwierdził, że „w dotychczasowych badaniach nad *Kroniką węgiersko-polską* przecenia się bowiem udział elementów tradycji ustnej" (Drelicharz, 2012, s. 101). Istotnie, tytuł zapisany w najstarszym rękopisie sugeruje, że dzieło jest „składanką" trzech kronik: węgierskiej, polskiej oraz *Legendy św. Stefana*.

Dwa elementy nie ulegają wątpliwości. O *Legendzie św. Stefana* pióra Hartwika już wspomnieliśmy. Dodać można, że kronikarz wykorzystał jej krótszą redakcję, znaną także z rękopisu z klasztoru kartuskiego w Seitz, dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej w Grazu. Bliższa analiza tekstu dla potrzeb przygotowywanej edycji *Legend św. Stefana* potwierdziła spostrzeżenie z monografii Ryszarda Grzesika, że tekst *Legendy* wykorzystany przez kronikarza był stosunkowo bliski archetypowi, wyjaśnia też zaobserwowane opustki (np. pominięcie losów św. Wojciecha, o których opowiada redakcja dłuższa *Legendy Hartwika*).

Nie ulega też wątpliwości wykorzystanie przez kronikarza którejś z redakcji *Gesta Ungarorum*. Czytelnik niniejszego zeszytu zauważy to, na przykład czytając o polskiej interwencji na Węgrzech i porównując z historią rozdźwięków między Andrzejem I a Bélą I w *Kompozycji kronikarskiej z XIV w*. Ostra krytyka władzy Niemców po śmierci Stefana przypomina ostre sądy o panowaniu Piotra Orseolo. Na podstawie *Gesta* scharakteryzowano również nową ojczyznę Węgrów. Tradycja ta wzbogacona została o *Legendę św. Urszuli* oraz o tradycję chorwacką dotyczącą śmierci ostatniego króla Chorwacji, w której być może – zdaniem Martina Homzy – ukrywa się dawna tradycja wielkomorawska o śmierci Świętopełka i upadku Wielkich Moraw.

Trzeci element stanowiła *Kronika Polaków*. Przypuszczalnie było to dziełko powstałe w kręgach intelektualistów krakowskich żyjących na początku XIII w., stworzone dla córki Leszka Białego, Salomei, wydawanej na mocy układu spiskiego z 1214 r. za Kolomana, syna Andrzeja II. Pokazywało historię stosunków polsko-węgierskich, podkreślając przy okazji dumę z bycia księżną krakowską, którą przecież miała być Adelajda, matka św. Stefana. Kładło też nacisk na rolę polskiego władcy, księcia Bolesława, w walkach o przywrócenie tronu węgierskim książętom. Ale w warstwie trzynastowiecznej dostrzegamy starsze pokłady sięgające czasów Bolesława Szczodrego. Dopiero przyjęcie tej hipotezy pozwala zrozumieć okoliczności zawarcia pokoju polsko-węgierskiego, które świado-

mie przesunięto na czasy św. Stefana, a w rzeczywistości przynależą do połowy XI w. Fałszerstwo jest dziełem autorów z początku XIII w., którzy musieli usunąć wszelkie skojarzenia ze skompromitowanym władcą – Bolesławem Szczodrym. Konsekwentne tytułowanie Bolesława księciem pozwala domniemywać, że hipotetyczne *Gesta Boleslai Largi* (jak można by określić to dziełko), które stały się podstawą *Kroniki Polaków*, musiały powstać przed rokiem 1076, rokiem królewskiej koronacji tego władcy, a zatem mniej więcej o czterdzieści lat poprzedzałyby *Kronikę Anonima tzw. Galla*, będąc najstarszą polską kroniką.

Zdaniem jednego z wydawców niniejszego zeszytu *Kronika węgiersko-polska* powstała po 1227, a przed 1234 r., raczej bliżej tej pierwszej daty, na co wskazuje opis sytuacji w Haliczu pokrywający się z rzeczywistymi wydarzeniami, kiedy król węgierski Andrzej II zawarł przymierze z księciem halickim Mścisławem Udałym i ożenił swego najmłodszego syna, również Andrzeja, z jego córką. W 1227 r. Andrzej młodszy wygnał teścia i sam objął władzę w księstwie.

Miejscem spisania *Kroniki węgiersko-polskiej* musiała być Sławonia, gdzie osiadła królewska para halicka, Koloman i Salomea. Innego zdania jest Martin Homza, który uznaje, że *Kronika* powstała na Spiszu, którego żupanem przed objęciem księstwa sławońskiego był również Koloman. Jej autorem miał być pierwszy proboszcz spiski Adolf, wzmiankowany w 1209 r., krewny Gertrudy merańskiej, żony Andrzeja II oraz, dodajmy, Jadwigi śląskiej, żony Henryka Brodatego. To stanowisko wydaje się mniej prawdopodobne, gdyż trudno dostrzec w tym czasie na Spiszu środowisko, w którym mogła powstać *Kronika*. Intensywny rozwój Spisza nastąpił dopiero po najeździe tatarskim w latach 1241–1242. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIII w. Spisz z intensywnie rozwijającym się saskim mieszczaństwem byłby już gotów do wydania tego typu dzieła, ale nie było to możliwe pół wieku wcześniej.

Kronika węgiersko-polska zachowała się wyłącznie w Polsce, pozostając nieznaną na średniowiecznych Węgrzech. Wyjaśnienie tego faktu wydaje się oczywiste: musiała funkcjonować w jednym egzemplarzu wywiezionym do Polski przez Salomeę, wracającą po śmierci małżonka zmarłego od ran odniesionych w pamiętnej bitwie pod Muhi 11–12 kwietnia 1241 r. W Polsce zaś jej wiadomości zainspirowały Wincentego z Kielczy, rocznikarzy i kronikarzy, którzy przejęli z niej opowiadanie o polsko-węgierskiej rywalizacji o koronę oraz informację o Adelajdzie, matce św. Stefana.

Tekst *Kroniki węgiersko-polskiej* zachował się w dwóch redakcjach. Redakcja dłuższa jest typową kroniką przedstawiająca dzieje Węgrów oraz stosunków węgiersko-polskich; stworzona została zatem z punktu widzenia pragmatyczno-politycznego. Z kolei redakcja krótsza, zwana też w literaturze *Kroniką Ossolińskich* (od rękopisu Biblioteki Ossolińskich uważanego aż do ostatnich lat za jedyny),

koncentruje się na opisie życia św. Stefana, jest zatem polską (bo zachowaną w naszym kraju) wersją *Żywota* tego świętego.

Najstarszym rękopisem redakcji dłuższej jest *Kodeks Zamoyskich* (Biblioteka Narodowa, Warszawa, sygn. BOZ Cim 28, oznaczany sygłą **Z**). Jest to kodeks pergaminowy z połowy XIV w. zawierający kolekcję historyczną znajdującą się w XV, a może jeszcze w XVI w. w posiadaniu rodziny Łaskich. Wojciech Drelicharz przychyla się do hipotezy Alicji Szymczakowej, że kodeks powstał „dla Jana z Radliczyc, absolwenta Sorbony i Montpellier, archidiakona krakowskiego (od 1381 r.), a następnie biskupa krakowskiego w latach 1382–1392, wcześniej (od 1376 r.) nadwornego lekarza Ludwika Andegaweńskiego, a w latach 1380–1382 kanclerza Królestwa Polskiego" (Drelicharz, 2003, s. 43). Kodeks znany był Sędziwojowi z Czechla oraz Janowi Długoszowi, a zawiera np. najstarszy przekaz *Kroniki Anonima tzw. Galla*, *Żywot św. Stanisława*, inc. *Tradunt* oraz *Rocznik Traski*. Kronika znajduje się na fol. 90r–96v.

F a k s y m i l e *Kroniki Anonima tzw. Galla*:
Julian Krzyżanowski, *Galli Anonymi Chronicon. Codicis saeculi Zamoscianus appellati reproductio paleographica* (Krzyżanowski, 1948).

F a k s y m i l e *Kroniki węgiersko-polskiej*:
Obrazová príloha. Faksimile Uhorsko-poľskej kroniky. Codex Varsovianus Zamoyskianus (14. storočie) (Homza, 2009, ss. I–XVI) – wkładka z osobną paginacją między ss. 112 a 113.

L i t e r a t u r a:
Drelicharz, 2003, ss. 24–43.

Prostym odpisem Z jest *Kodeks Sędziwoja z Czechla* (zm. w 1476 r.), kanonika gnieźnieńskiego i prepozyta kanoników regularnych w Kłodawie, absolwenta Akademii Krakowskiej w latach 1423–1430, studenta i wykładowcy teologii w Paryżu (1443) i w szkole katedralnej w Gnieźnie (1449–1457), eksperta królewskiego do stosunków z Mazowszem, Litwą i Zakonem Krzyżackim, wielkiego erudyty i bliskiego współpracownika Jana Długosza. Jego obszerny kodeks powstawał w latach 1434/37 – 1466/67. Jako pierwsza odpisana została kolekcja Gallowa, czyli *Kodeks Zamoyskich* wraz z *Kroniką węgiersko-polską*. Kodeks ten, ofiarowany klasztorowi kanoników regularnych w Kłodawie, w czasach nowożytnych przechodził z rąk do rąk, aż przed rokiem 1800 wypożyczył go z Akademii Zamoyskiej Tadeusz Czacki, który włączył go do swej biblioteki w Porycku. Tam w 1811 r. kodeks przeglądał i odpisu *Kroniki* dokonał Joachim Lelewel, a odpis przekazał Hipolitowi Kownackiemu. Kodeks zakupiony w 1818 r. przez ks. Adama Jerzego Czartoryskiego wraz z całą biblioteką porycką dzielił odtąd losy zbiorów Czartoryskich. Dziś przechowywany jest w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie pod sygnaturą I 1310 (sygla **S**).

Literatura:
Drelicharz, 2003, s. 44–56.

Ośmiowersowy urywek początku redakcji dłuższej przechowuje kodeks o sygn. I 818 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (przez Bélę Karácsonyiego określony jako „Kodeks wrocławski", **W**). To papierowy kodeks z początku XV w. zawierający teksty teologiczne: kazania na niedzielę, zapiski teologiczne, mowę Stanisława ze Skarbimierza o wojnie i jego kazanie z cyklu *De sapientia Dei*. Wskazuje to na powstanie kodeksu w środowisku Uniwersytetu Krakowskiego.

Literatura:
Grzesik, 1999a, s. 25.

Jako rękopis redakcji dłuższej *Kroniki* podawany był też *Kodeks Krasińskich*, nr 6 (błędnie: nr 83) zniszczony wraz z całą Biblioteką Krasińskich w październiku 1944 r. Ostatnio jednak Lesław Spychała przekonująco udowodnił, że rękopis ten zawierał tekst innej zapiski historycznej dotyczącej najdawniejszych dziejów Scytów-Hunów-Węgrów i ich związków ze Słowianami, pochodzącej chyba z XVI w., jak świadczyłaby użyta tam terminologia (np. *Scythia ulteriori seu Moscovia*). Zapiskę opublikował Hipolit Kownacki, a za nim przepisał we wstępie do wydania *Kroniki węgiersko-polskiej* w *Monumenta Poloniae historica* (t. 1, ss. 489–490) Stanisław Pilat. Rękopis ten zatem wypada z grona manuskryptów naszej *Kroniki*.

Literatura:
Spychała, 2013, ss. 103–111.

Do niedawna za jedyny rękopis redakcji krótszej uważano papierowy kodeks o sygn. II 1944 Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich z XV w., zawierający legendy składające się na *Złotą legendę* Jakuba de Voragine. W końcowej części zamieszczono legendy świętych środkowoeuropejskich, w tym św. Stefana – jest to właśnie tekst redakcji krótszej *Kroniki węgiersko-polskiej*.

Literatura:
Grzesik, 1999a, s. 26.

Ostatnio Stefan Albrecht ogłosił istnienie dwóch innych wczesnych rękopisów tej redakcji. Pierwszym z nich jest rękopis praski (**P**). Jest to kodeks pergaminowy przechowywany w Bibliotece Narodowej (Národní knihovna České Republiky) w Pradze pod sygnaturą XIV.A.7, dostępny również w wersji zdygitalizowanej on-line:

https://new.manuscriptorium.com/apis/resolver-api/en/catalog/default/detail/manuscriptorium%7CAIPDIG-NKCR__XIV_A_7_____0VR8ZV9-cs (dostęp 21.09.2024).

Według opisu z karty katalogowej w portalu Manuscriptorium w czasach nowożytnych była to własność konwentu jezuitów w Starej Boleslavi jako dar biskupa sufragana praskiego Daniela. Sam kodeks pochodzi z drugiej połowy XIV w., powstał ok. 1380 r., zdaniem S. Albrechta po 1366, ale przed rokiem 1400. Kodeks zawiera legendy świętych w porządku rocznym wg *Złotej legendy* Jakuba de Voragine z dodatkiem legend świętych środkowoeuropejskich. Podstawa, jego zdaniem, musiała powstać przed 1350 r., bo brakuje legendy *Tempore Michaelis imperatoris*. Drugim rękopisem jest letnia część *Legendarza Magdeburskiego*, przechowywana w Państwowej Bibliotece w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin) pod sygnaturą Ms. Magdeb. 138 (**M**). Kodeks pisany jest tą samą ręką jak zimowa część (Ms. Magdeb. 26) i podobnie jak ona datowany na 1459 r. Tekst redakcji krótszej zapisany jest przypuszczalnie również w uszkodzonym kodeksie Biblioteki Narodowej w Warszawie o sygn. 3316, pochodzącym z opactwa benedyktyńskiego w Sieciechowie i spisanym ok. 1435 r.

Rękopisy te wskazują, że tekst krótszej redakcji trafił wcześnie do Czech – zdaniem Stefana Albrechta stało się to za czasów Wacława II – stamtąd zaś do Brandenburgii.

Literatura:
Albrecht, 2015, ss. 111–121; 2016, ss. 119–141.

Ze względu na znaczenie *Kroniki* do badań nad tematyką stosunków słowiańsko (polsko)-węgierskich przytaczamy jej tekst w całości. W dotychczasowych edycjach opierano się przeważnie na redakcji dłuższej, wersję redakcji krótszej przenosząc do odmianek tekstowych. W naszej antologii osobno oddajemy tekst redakcji dłuższej, osobno zaś krótszej, rezygnując z porównywania (za Bélą Karácsonyim) obu wersji i odkładając to do przyszłej, nowej edycji krytycznej. W przypadku redakcji dłuższej rezygnujemy z rozbudowanych komentarzy rzeczowych, natomiast redakcję krótszą opatrujemy za Stefanem Albrechtem (odsyłamy do stron w „Studiach Źródłoznawczych") odmiankami **P** i **M**, w przypadku **P** dodatkowo konfrontujemy tekst z digitalną wersją rękopisu. Jednak nie należy tego traktować jako nowej edycji krytycznej *Kroniki*, która pozostaje postulatem badawczym podobnie jak napisanie nowej monografii uzupełniającej dotychczasowe ustalenia o polskiej podstawie *Kroniki węgiersko-polskiej*.

Wydania (wybór):
Kronika węgiersko-polska, oprac. Stanisław Pilat, w *Monumenta Poloniae historica*, t. 1 (*Kronika węgiersko-polska*, 1864, ss. 485–515) – tekst *Kroniki* na ss. 495–515.

Wojciech Kętrzyński, *O Kronice Węgiersko-Polskiej (Vita sancti Stephani, Ungaro-Polona)* (W. Kętrzyński, 1897, ss. 355–392) – tekst *Kroniki* na ss. 365–373. Jest to pierwsze wydanie redakcji krótszej.

Chronicon Hungarico-Polonicum, ed. Iosephus Deér, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Chronicon Hungarico-Polonicum*, 1938, s. 289–320) – tekst dłuższej redakcji *Kroniki* na ss. 299–320.

Chronica Hungaro-Polonica, pars. I. *(textus cum varietate lectionum)*. Ad codicum manu scriptorium fidem recensuit, praefatione notisque instruxit Béla Karácsonyi (*Chronica Hungaro-Polonica*, 1969) – wydanie podstawowe, na którym opieramy nasze odpisy. Tekst zawiera drobiazgowo zestawione w kolumnach obie wersje *Kroniki* ułatwiając zrozumienie związków między nimi.

Wydania bilingwalne:

Kronika Węgierska na początku wieku XII. Kronika Czeska na początku wieku XI. W łacińskim języku pisane: z tłomaczeniem na polski język. Tudzież Ziemopismo Bedy wieku VIII. List popa Jana wieku XIII. Z rękopismow rożnych Bibliotek, [wyd. Hipolit Kownacki] (*Kronika Węgierska*, 1823) – pierwsze wydanie *Kroniki* i jej przekład na język polski, do niedawna jedyne tłumaczenie na język nowożytny.

Martin Homza, *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy* (Homza, 2009) – tekst łaciński oparty na rękopisie Zamoyskich z odmiankami rękopisu Sędziwoja z Czechla i redakcji krótszej w aparacie krytycznym oraz tłumaczenie słowackie w przekładzie Jany Balegovej poprzedzone cennym wstępem oraz fotokopią tekstu z kodeksu **Z**.

Przekłady:

Żywot św. Stefana króla Węgier czyli Kronika węgiersko-polska, przeł., wst. i koment. opatrzył Ryszard Grzesik (Grzesik, 2003d).

Lengyel-magyar vegyes krónika (XIII. század 2. fele), wyd. Peter Tóth, w: *Krónikáink magyarul*, T. 3, Cz. 3 (P. Tóth, 2008, ss. 7–21) – tekst węgierski redakcji dłuższej, ale bez żadnych komentarzy ani wstępu krytycznego.

Literatura (wybór):

Grzesik, 1999a (tu dalsza literatura); 2016, ss. 67–76 (artykuł, chociaż wcześniej opublikowany, reprezentuje późniejszy pogląd na zagadnienie *Chronica Polonorum*); 2018a, ss. 157–162 (późniejszy pogląd na *Chronica Polonorum*) 2018b, ss. 131–141 (artykuł reprezentuje wcześniejszy pogląd autora na zagadnienie *Chronica Polonorum*); Homza, 2009 (obszerny przegląd badań słowackich).

Odpis tekstu oparty jest na wydaniu Béli Karácsonyia oraz Martina Homzy. Zgodnie z polskimi zasadami zmieniamy zapis nazw osobowych, geograficznych oraz *nomina sacra* z małych na duże litery. Ograniczamy ilość uwzględnionych odmianek tekstowych.

Uwagi do tłumaczenia: istniejący tekst przekładu polskiego stał się punktem wyjścia do zaproponowanego poniżej nowego tłumaczenia zawierającego nowe odczytanie niektórych słów czy inne, lepsze stylistycznie, oddanie treści *Kroniki węgiersko-polskiej*.

Redakcja dłuższa

[1.] [a-]Incipit Cronica Vngarorum iuncta et mixta cum cronicis Polonorum et uita sancti Stephani[-a]

[b-]Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a patre luminum. Huius patris datum optimum post passionem et gloriosam resurreccionem et ascensionem domini nostri Iesu Christi in omnes regions large proueniens, qui omnes homines uult saluos fieri, ad orientalem regionem Vngarorum usque diffusum est, quos Iesus Christus, qui est Deus omnipotens, non in propria regione, in aliena, que Sclauonia nominatur, post multos labores et erumpnas ad fidem katholicam[-b] mirabili sua prouidencia uocare dignatus est.

Cum autem rex eorum, qui Aquila proprio nomine nuncupabatur, esset locupletatus argento et auro et gemmis preciosis hominumque et animalium, uolucrum et bestiarum siluestrium maxima multitudine ita, ut delicie mundi ex omni parte ei affluerent, Exaltatum est et eleuatum cor eius, et decreuit in animo suo, ut omnia regna terrarium et omnes naciones confringeret, et suo imperio subiugaret. Exiit edictum ab ipso, ut [c-]omnes prouincie, super quas timor eius erat, [d-]ad bellum[-d] ualidum parati et armati congregarentur[-e]. Qui cum conuenissent, et innumerabiles campos operuissent, elegit C acies de uiris probissimis et ad bella promtissimis a nemine consilium disquirens, ne quis sibi ob pigriciam[f] uel amore possessionum uel dolore uxoris aut puerorum suorum disuaderet, sed cum probitate corporis sui et cordis constancia consilium iniens

[1.] Rozpoczyna się *Kronika Węgrów* połączona i zmieszana z *Kroniką Polaków* oraz z *Żywotem św. Stefana*

Wszelki datek dobry i wszelki dar doskonały bierze się z wysokości, zstępując od Ojca Światłości. Tegoż Ojca datek dobry po Męczeństwie i chwalebnym Zmartwychwstaniu oraz Wniebowstąpieniu Pana naszego, Jezusa Chrystusa – który chce, aby wszyscy ludzie byli zbawieni – rozszerzył się na wszystkie strony i rozciągnął się aż do wschodnich krain Węgrów, których Jezus Chrystus, będący Bogiem Wszechmogącym – Swą cudowną Opatrznością raczył powołać po wielu znojach i trudach do wiary katolickiej nie w [ich] własnej krainie, [lecz] w obcej, która zwie się Sławonią.

Kiedy przeto ich król, który zwał się imieniem Akwila, stał się bogaty w srebro i złoto, i w drogocenne kamienie, w obfitość ludzi i zwierząt, ptactwa i leśnych bestii do tego stopnia, że ze wszystkich stron spływały do niego bogactwa świata, podniosło się i wyniosło serce jego, i postanowił w duchu rozbić wszystkie królestwa ziemi, jak też wszystkie narody, i podporządkować je swojej władzy. Wyszło jego rozporządzenie, aby wszystkie krainy, które odczuwały bojaźń przed nim, zgromadziły się przygotowane do ciężkiej wojny i uzbrojone. Gdy już się zgromadzono i zapełniono niezliczone obozowiska, wybrał sto zastępów z ludzi dzielnych i gotowych do wojny, nie prosząc nikogo o radę, aby ktoś powodowany opieszałością, umiłowaniem własności, lub smutkiem żony albo swoich dzieci, nie odwiódł go od tego, lecz wprowa-

contra Lithuuam acies mouit, quos[g] statim oppresit, et omnem terram uastauit. [h-]Quibus subiectis[-h] Scociam, ubi sanctus Brandanus requiescit, intrauit, et sue potencie subpeditauit. Inde uero Daciam ingrediens cum ipsis conflictum habuit, quibus terga uertentibus multos occidit, reliquos sue dominacioni subdidit. Congregatis autem carinis in Dacia mare ascendit, et ubi fluuius, qui Renus dicitur, mare intrat, per Renum erectis remis Theutoniam ingressus est; ad Coloniam ciuitatem egregiam ueniens tentoria fixit. [i-]Tu autem[-i].

Chron, ss. 9–11; M. Homza, ss. 118–120.

dzając swój zamiar z umiarkowaniem ciała i stałością serca, skierował zastępy przeciwko Litwie, którą wnet pognębił i spustoszył całą ziemię. Po ich[1] ujarzmieniu wkroczył do Szkocji, gdzie spoczywa święty Brandan[2], i ofiarował ją swej potędze. Stąd zaś wkroczywszy do Dacji, stoczył z nimi walkę, a gdy uciekali, wielu z nich zabił, a pozostałych poddał swojemu panowaniu. Zgromadziwszy zaś łodzie w Dacji, przebył morze i dotarł tam, gdzie rzeka zwana Renem dochodzi do morza; wiosłując wzdłuż Renu wkroczył do Niemiec, a kiedy przybył do znamienitego miasta Kolonii, rozbił namioty. Ty zaś.

[a-a] *W* Incipit uita beati Stephani Regis Vngarorum. [b-b] *Słowa te zawiera również W*. [c-e] *M. Homza, s. 118 przyp. C rozumie ten fragment*: ex omnibus provinciis … parati et armati congregarentur. [d-d] *Z* abbellum. *Karácsonyi opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic). Stosujemy formę S, podobnie jak M. Homza, s. 118*. [f] *Za M. Homzą. Z, S, Karácsonyi* oppigriciam. [g] *M. Homza, s. 120 przyp. A zauważa, że poprawnym zaimkiem powinien być* quam. [h-h] *M. Homza, s. 120 przyp. B zauważa, że poprawną formą byłaby* Qua subiecta. *Użyte formy pokazują, że kronikarz pisząc o Litwie miał na myśli jej mieszkańców.* [i-i] *S, M. Homza brak*.

P r z y p i s y:

1 Kronikarz pisze o kraju, ale myśli o jego mieszkańcach, stąd pozorny błąd tłumaczenia – używamy zaimka „ich" zamiast nasuwającego się „jej". Podobnie jest z kolejnym podbitym krajem, Dacją (Danią). Por. też przyp. tekstowe g oraz h-h.

2 Bardziej popularna forma łacińska: Brendan. Było dwóch słynnych świętych Brendanów żeglarzy: Brendan z Birr (zm. 565) oraz Brendan z Clonfert (zm. 576). W tym przypadku najprawdopodobniej mowa o tym drugim.

→ Akwila; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Brandan, św.; → Kolonia; → Litwa, Litwini; → Niemcy; → Polacy, Polska; → Ren; → Sławonia; → Stefan I Święty; → Szkocja; → Węgry Wielkie; → Węgrzy

[2.] De occisione XI virginum milium

Mox illi contra occurrunt XI milia sanctarum uirginum uisitatis liminibus sanctorum apostolorum Petri et Pauli de Roma ueniencium, quas cum uidis-

[2.] O zabójstwie Jedenastu Tysięcy Dziewic

Wnet naprzeciw nich pojawiło się Jedenaście Tysięcy świętych Dziewic, które przybywały z Rzymu po odwiedzeniu grobów świętych apostołów

sent, perterriti sunt custodies, et celeriter nunciant regi, quia nondum eos aliquis perturbauerat, postquam Almaniam intrauerat. Rex et acies subito territi contra uirgines Christi exierunt, et eas cedere ceperunt. Cum autem fere omnes cese fuissent, et rex ipse ad uirginem Christi Vrsulam appropinquasset, et eam intuitus fuisset, et quod uirgo et non uir esset, cognouisset, dixit ad eam:"O si ad nostrum regiam magnificenciam tam tua nobilis uirginitas nuncium direxisset, et nobis tuum gloriosum aduentum significasset, nunquam nostrorum militum ferocitas tuas acies occidisset. Vnde quia hoc per ignoranciam factum est, noli de tuis collegis[a] tristari, sed magis consolare, quia michi copulaberis, et regina omnium regnorum eris". Cui respondens beata Ursula dixit: "Inique canis ferox et audax, ego regi celorum copulata sum, te autem, qui ut draco iniquus[b] uoras Christianos, ut dyabolum despicio". Quod cum uituperatum coram exercitu suo se cognouisset, rex iratus uehementer decollari eam precepit cum reliquis uirginibus suis.

Vna autem, cui nomen erat Cordula, inter funera uiua latitabat. Cum autem media nox esset, descendit Iesus Christus cum luce clara et angelis canentibus, et deportauit animam sancte Ursule et animas sanctarum uirginum ad regna celorum. Quod cum uidisset sancta Cordula, lacrimari cepit amarissime, quod sodales suas dereliquisset. Mane autem facto statim surrexit, et per funera deambulare cepit. Quod cum uidisset quidam paganus, gladio caput eius amputauit. [c-]Tu autem[-c].

Chron., ss. 12–14; M. Homza, s. 122.

Piotra i Pawła. Strażnicy, gdy je ujrzeli, mocno się wystraszyli i prędko powiadomili króla, ponieważ od kiedy wkroczyli do Niemiec, nikt ich dotychczas nie niepokoił. Nagle zatrwożeni, król i jego zastępy wyruszyli przeciwko dziewicom Chrystusa i zaczęli je zabijać. Gdy prawie wszystkie zostały już zabite, sam król przybliżył się do dziewicy Chrystusa Urszuli i przyjrzał się jej uważnie, a gdy rozpoznał, że była dziewczyną, a nie mężczyzną, rzekł do niej: „Och, gdybyś wysłała do naszego królewskiego majestatu posła twojego tak szlachetnego dziewictwa i oznajmiła nam o twoich chwalebnym przyjściu, nigdy zapalczywość naszych rycerzy nie wybiłaby twoich zastępów. Skoro więc stało się to z nieświadomości, nie smuć się więcej o swe towarzyszki, lecz raczej ciesz się, gdyż poślubisz mnie i zostaniesz królową wszystkich królestw"[3]. Odpowiadając mu święta Urszula rzekła: „Niegodziwy psie, dziki i bezczelny! Zostałam poślubiona królowi niebios, tobą zaś, który pożerasz chrześcijan niczym nikczemny smok, gardzę jak diabłem". Gdy król spostrzegł, że został poniżony przed obliczem swego wojska, ogarnięty gwałtownym gniewem nakazał ją ściąć wraz z pozostałymi dziewicami.

Tymczasem jedna, której na imię było Kordula, ukryła się żywa wśród zwłok. Gdy zaś nastała północ, zstąpił Jezus Chrystus w jaskrawej światłości i ze śpiewającymi aniołami, i przeniósł duszę świętej Urszuli i dusze świętych dziewic do królestw niebieskich. Skoro ujrzała to święta Kordula, zaczęła gorzko płakać, że opuściła swoje przyjaciółki. Gdy zaś nastał ranek, natychmiast wstała i zaczęła przechadzać się wśród grobów. Kiedy to ujrzał pewien poganin, mieczem uciął jej głowę. Ty zaś.

[a] *Z* collegijs; K*arácsonyi* collegi{j}s. [b] *Z* iniqus; *Karácsonyi* iniqu<u>s. [c-c] *S, M. Homza brak.*

P r z y p i s y:

3 „Królowa...królestw": figura retoryczna poliptoton.

→ Akwila; → Kolonia; → Kordula, św.; → Niemcy; → Rzym; → Urszula, św.

[3.] De uictoria Atyle regis

Mouit autem de Colonia tentoria sua in Austriam, et ibi pugnauit cum rege Theutonie. Quo deuicto Apuliam ingressus est, ibi cum Francigenis et Normandis pugnam habuit, et eos deuincens sue magnitudini subiugauit. Post hec montes pertransiens Lombardiam[a] planam terram inueniens ciuitatibus multis repletam, muris ornatam, turribus altissimis decoratam, terram uastauit, muros[b] dissipauit, turres confregit. Pro iniquitate autem tali plaga Dei appellatus est.

Totum autem mundum peragrare uolens et Romanum imperium sibi usurpare cupiens Romam exercitum suum mouit, et armatus feroci animo procedebat. Cui in prima stacione nocturni sui, cum in cubiculo dormitaret, per uisum angelus sanctus apparuit dicens: "Precepit tibi dominus Deus Iesus Christus, ut cum ferocitate tua ciuitatem sanctam Romam, ubi apostolorum meorum corpora requiescunt, ne introeas, nec attemptare audeas, sed reuertere, et meum electum regem Kazimirum, qui michi in[c] Sclauonie et Chrwacie partibus toto cordis ac mentis affectu fideliter in seculo seruiuit, in eis, qui ipsum tradendo turpiter occiderunt, ulciscere, quia dixerunt: «nunquam rex erit super nos, sed nos ipsi regnabimus». Generacionem autem tuam post te in humilitate

[3.] O zwycięstwie króla Attyli

Przeniósł on przeto swe namioty z Kolonii do Austrii i walczył tam z królem niemieckim. Po pokonaniu go wkroczył do Apulii i tam stoczył walkę z Frankami i Normanami, a zwyciężywszy, poddał ich swojej potędze. Potem przeszedłszy góry, osiągnął równiny Lombardii pełne licznych miast, przyozdobionych murami, zdobnych wysokimi wieżami. Ziemię spustoszył, mury rozwalił, wieże obalił[4]. Z powodu takiej niegodziwości został zatem nazwany plagą Bożą.

Chcąc przeto przejść cały świat i pragnąc przywłaszczyć sobie Cesarstwo Rzymskie, ruszył się ze swoim wojskiem na Rzym i kroczył zbrojnie z zuchwałym zamysłem. Na pierwszym noclegu, gdy spał w swej komnacie, anioł święty ukazał mu się we śnie, mówiąc: „Rozkazuje tobie Pan Bóg Jezus Chrystus, abyś w zapalczywości swojej nie wkraczał do świętego miasta Rzymu, gdzie spoczywają ciała moich apostołów, ani byś się nie ośmielił porwać na to, lecz abyś zawrócił i pomścił wybranego przeze Mnie króla Kazimierza – który w Sławonii i Chorwacji z całego serca i zapału umysłu wiernie służył Mi w sprawach świeckich – [mszcząc się] na tych, którzy zdradziecko, haniebnie go zabili, ponieważ powiedzieli: «żaden król nigdy nie będzie [panował] nad nami, lecz sami będziemy się rządzić».

Romam uisitare et coronam perpetuam habere faciam". Hiis dictis discessit angelus.

Cum autem mane factum esset, rex mouit exercitus suos in ciuitatem, que Venecia uocatur, et inde progrediens uenit supra litus maris, ibique ciuitatem nouam edificauit, eamque ad honorem nominis sui et memoriam posterorum Aquileiam nominauit, Vnde ab Aquila rege Ungarorum nomen sumpsit. Mouit autem inde se et exercitus suos, et pertransiuit Alpes Carintie, et uenit in terminos Chrvacie-Sclauonie, inter fluuios Savam et Dravam, ibique occurrerunt ei principes Chrwacie et Sclauonie, et direxerunt acies, et refulsit sol in clipeos aureos, et resplenduerunt montes ab eis, et fecerunt conflictum magnum octo diebus. Tradidit autem eos Deus in manus Aquile regis propter regem eorum Kazimirum, quem tradiderant, et turpiter occiderant; cesi sunt autem Sclaui et Chrwati, alii fugerunt, et alii in captiuitatem ducti sunt. Cum autem post uictoriam fluuium, qui Draua dicitur, pertransisset, et uidisset terram planam atque fructiferam, et post XXV annorum curriculum ab egressu terre sue orientalis Ungarie computasset, et post tantorum bellorum uictorias se debilitatum presensisset, quid agere deberet, cogitare cepit, utrum in terram propriam rediret, uel istam occupatam possideret. Vnde cum multos dies in cogitacione et tristicia duceret rex, hoc ei bonum uisum est consilium, si uxores Sclauas et Chrwatas copularent, ita terram in pace et quiete possideret. Quod cum retulisset exercitui suo, placuit omnibus hominibus consilium. Perambulabat autem terram, et delectabatur in ea, quia terra promissionis, tamquam

Ja zaś sprawię, że twój ród po tobie nawiedzi w pokorze Rzym i posiądzie koronę wieczną". To powiedziawszy, anioł odstąpił.

Zatem, gdy nastał ranek, król skierował swoje wojska ku miastu, które zwie się Wenecją i stamtąd idąc, dotarł do brzegu morza; tam też zbudował nowe miasto i nazwał je na cześć swojego imienia, jak też dla pamięci potomnych, Akwileą. Dlatego, że od Akwili, króla Węgrów wzięła swe miano. Następnie wyruszył stamtąd ze swoimi wojskami, przeszedł Alpy Karynckie i dotarł do granic Chorwacji-Sławonii, między rzekami Sawą a Drawą; tam wystąpili przeciwko niemu książęta Chorwacji i Sławonii i wysłali wojska; odbijało się słońce w tarczach złotych, rozjaśniły się od nich góry, i rozpoczęli wielką bitwę, trwającą osiem dni. Przeto wydał ich Bóg w ręce króla Akwili ze względu na ich króla Kazimierza, którego zdradzili i haniebnie zabili. Zabici przeto zostali Słowianie i Chorwaci, inni uciekli, a pozostali dostali się do niewoli. Gdy zaś [król] po zwycięstwie przeszedł rzekę, która zwie się Drawą, i zobaczył ziemię płaską oraz urodzajną, a później obliczył, że od wyjścia z ich ziemi, Wschodnich Węgier, minęło 25 lat, i uświadomił sobie, że po tak znacznych zwycięstwach jest pozbawiony sił, zaczął się zastanawiać, co powinien uczynić: czy wrócić do własnej ziemi, czy posiąść tę zajętą. Dlatego, gdy król strawił wiele dni na rozważaniach i smuceniu się, wydała mu się dobrą ta rada, że jeśli poślubią Słowianki i Chorwatki, to w ten sposób posiądą ziemię w pokoju i spokoju. Gdy oznajmił to swojemu wojsku, wszystkim ludziom spodobała się ta rada. Przewędrował więc tę zie-

terra Israelitico populo. Missis autem nunciis suis accepit a principe Sclauorum filiam de tribu eadem, et copulauit sibi eam in uxorem[d], similiter et exercitus eius de eadem tribu uxoribus copulatus est; pertransiens autem Danubium inuenit terram planam et campestrem herbisque superfluis uirentem, pastoribus et pecudibus seu iumentis et poledris indomitis plenam. Nam in terra hac solummodo pastores et aratores morabantur. Rex uero Sclauonie et Chrwacie circa mare delectabatur[e] in ciuitate, que Sipleth dicitur, quam sanctus Paulus apostolus ad fidem Christianam conuertit, et ipsam episcopalem kathedram V annis tenuit, deinde ordinato episcopo Romam peciit.

Post hec autem mouit se, et pertransiuit fluuium, qui Thisa dicitur, ibique planiciorem[f] et spaciosiorem terram inuenit, in qua magis delectare cepit. Tunc aduocato omni exercitu suo ad laudem et gloriam exercitus sui Vngariam eam appellauit. Distribuitque principibus et baronibus terram, conferens eis magnas possessiones, et decreuit hoc omnium consensu, ut si uxor eius multos pareret filios, primogenitus regnaret super[g] omnes. Post hec autem uxor eius peperit filium, cui imposuit nomen Columan, qui accepit uxorem de Chrwacia.

Cum autem senuisset Aquila famosus uictor terrarum, congregatis cunctis principibus et magnatibus terre tradidit regnum in manu filii sui Colummanni, et mortuus est. Post mortem autem patris sui uxor Columanni genuit filium, qui uocatus fuit Bela. Iste autem mortuo patre regressus est in ciuitatem suam Aquileiam, et ibi accepit uxorem Grecam de Constantinopolitano im-

mię i napawał się nią, gdyż była to ziemia obiecana, tak jak ziemia dla ludu izraelskiego. Posławszy przeto swoich posłów, otrzymał od księcia Słowian córkę tegoż pokolenia i wziął ją sobie za żonę, podobnie i wojsko jego brało żony z tegoż plemienia; przeszedłszy zaś Dunaj, znalazł ziemię płaską i równinną, zieleniejącą się obfitymi trawami, pełną pasterzy i bydła, jak i dzikich klaczy, oraz udomowionych źrebiąt. Na ziemi tej przebywali bowiem tylko pasterze i rolnicy. Król zaś Sławonii i Chorwacji nadmorskiej upodobał sobie miasto, zwane Splitem, które święty Paweł apostoł nawrócił na wiarę chrześcijańską i przez pięć lat dzierżył tamtejszą katedrę, a potem po wyświęceniu biskupa udał się do Rzymu.

Następnie [Akwila] wyruszył i przeszedł rzekę, którą zwą Cisą, i tam znalazł ziemię jeszcze bardziej równinną i przestronną, która bardzo mu się zaczęła podobać. Wtedy, przywoławszy całe swoje wojsko, nazwał ją Węgrami na cześć i chwałę swojego wojska. I rozdzielił książętom i baronom ziemię, nadawszy im wielkie posiadłości, i rozporządził za zgodą wszystkich, by – jeśliby jego żona urodziła wielu synów – władzę nad wszystkimi sprawował pierworodny. Potem zaś jego żona urodziła syna, któremu nadał imię Koloman. Pojął on żonę z Chorwacji.

Gdy zaś zestarzał się Akwila, sławny pogromca ziem, zebrawszy wszystkich książąt i dostojników ziemi, oddał królestwo w ręce swojego syna Kolomana i umarł. Zaś po śmierci jego ojca żona Kolomana urodziła syna, którego nazwano Bélą. On zaś po śmierci [swego] ojca powrócił do własnego miasta Akwilei i tam pojął za żonę Greczynkę

perio. Inde autem mouens se uenit in terram suam Sclauoniam, quam atauus[h] suus Vngariam appellauit. Ibique uxor sua concepit, et peperit filium, quem uocauit Yesse, cui accepit uxorem de regione Polonie de ciuitate Cracouia sororem Meschonis ducis nomine Athleitam; hec autem Christiana erat et litteris inbuta documentisque sanctis per Spiritum Sanctum repleta. Hec autem cepit uirum suum ad Christum conuertere et fidem Katholicam tenere et a cultura ydolorum recedere. Quem sepissime blandis et mellitis alloquens sermonibus Christum fecit cognoscere et ipsum uerum Deum credere, quoniam scriptum est, quia sanctificabitur uir per mulierem fidelem. Appropinquante[i] spiritualis fulgore karismatis cunctis Christianis ducatum suum intrare uolentibus hospitalitatis et securitatis graciam uoluit[j] exhibere[k]. Clericis et monachis potestatem concessit ante presenciam suam ueniendi et sibi loquendi. Quid plura? Adest tempus celitus dispositum, credidit ipse cum familiaribus suis et baptizatus est in nomine Iesu Christi. [l]Tu autem[l].

Chron., ss. 14–22; M. Homza, ss. 124–132.

z cesarstwa konstantynopolitańskiego. Wyruszywszy zaś stamtąd, przybył do swojej ziemi Sławonii, którą jego dziad nazwał Węgrami. I tam jego żona poczęła i urodziła syna, którego nazwał Gejzą, jemu [to] przywiódł żonę z Polski, z miasta Krakowa, siostrę Mieszka imieniem Adelajda; była zaś ona chrześcijanką, przez Ducha Świętego napełnioną znajomością pisma i świętych nauk. Ona tymczasem zaczęła nawracać swojego męża ku Chrystusowi i podtrzymywać wiarę katolicką, i odwodzić od kultu bałwanów. Przemawiając do niego często łagodnymi i miodosłodkimi[5] słowami sprawiła, że poznał on Chrystusa i uwierzył, że jest On prawdziwym Bogiem, ponieważ napisano, że uświęcony zostanie mąż przez mocną w wierze kobietę. Gdy zbliżał się blask duchowej łaski, chciał udzielić gościny i gwarancji bezpieczeństwa wszystkim chrześcijanom, pragnącym wejść do jego księstwa. Kleryków i zakonników obdarzył władzą przybywania przed swe oblicze i rozmawiania z nim. Cóż więcej? Nadszedł przygotowany czas niebiański: uwierzył on wraz z domownikami swymi i został ochrzczony w imię Jezusa Chrystusa. Ty zaś.

[a] *Tak wszystkie wydania. Rkp., Karácsonyi* Lombordiam. [b] *Od tego miejsca zaczyna się wspólny tekst obu redakcji. W O poprzedzony jest krótkim wstępem.* [c] *Słowo dodane przez wydawców.* [d] *M. Homza w dalszym ciągu przytacza tekst O* (que peperit ei filium, cui nomen imposuit Coloman). *Wzmianka o tym znajduje się w redakcji dłuższej w dalszym ciągu opowiadania, zatem wstawkę, choć wykazaną w aparacie krytycznym, uznać należy za nieuprawnioną i wprowadzającą w błąd czytelnika.* [e] *Z, S* delectabantur; *wydania poprawiają na* delectabatur. [f] *O oraz M. Homza* planiorem. [g] *W Z skreślone (przez podkreślenie punktowaną linią) słowo* terram*, opuszczone przez S, O oraz wydawców.* [h] *Z, O* attauus; *S* attaws. [i] *Od tego miejsca zaczyna się tekst zapożyczony z krótszej redakcji „Legendy Hartwika”.* [j] *Z* noluit. *Główne rękopisy Hartwika opuszczają to słowo. Poprawka M. Homzy i nasza.* [k] *Co ciekawe, zdecydowana większość rękopisów Hartwika (włącznie z rękopisem redakcji krótszej – z Seitz) ma formę pasywną* exhiberi. [l-l] *M. Homza opuszcza tę formułę brewiarzową.*

P r z y p i s y:
4 Figura synonimii.
5 Metafora miodu jako piękna wypowiadanego słowa jest bardzo popularna w starożytności i w średniowieczu (por. Kotłowska, 2013, ss. 86–89).

→ Adelajda; → Akwila; → Akwilea; → Alpy Karynckie; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Apulia; → Attyla; → Austria; → Béla (rzekomy 1); → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Cisa; → Chorwaci, Chorwacja; → Drawa; → Dunaj; → Francja, Francuzi; → Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Koloman (rzekomy 1); → Kolonia; → Konstantynopol; → Kraków; → Krešimir; → Lombardia; → Mieszko I; → Niemcy; → Normanowie; → Polacy, Polska; → Romania; → Rzym; → Sawa; → Sławonia; → Słowianie; → Split; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry; → Węgry Wielkie; → Węgrzy

[4.] De primo Christiano Yesse

Cvm nimium esset sollicitus ritibus sacrilegis[a] destruendis et episcopatibus ad profectum ecclesie statuendis, mirabili uisione consolatus est eum dominus: lucescente aurora astitit ante eum iuuenis delectabilis aspectu, qui dixit ei: „Pax tibi Yesse Christiane Deo dilecte! Iubeo te de sollicitudine tua fore securum; ubi[b] tibi concessum est, quod meditaris. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia disponenda diuine prouidencie consilio commendabit dominus. Hic erit unus ex regibus electis a domino coronam uite secularis commutaturus[c] eterna. Verumptamen uirum spirituali[d] legacione tibi transmittendum honorificabiliter[e] suscipito[f], uenerabiliter habeto, exhortacionibus eius cordis fidelius assensum prebeto.

Expergefactus princeps uisionem stupidus post[g] secum, post cum Christi fidelibus suis[h] pertractans, Deo gracias humiliter egit. Et ecce nunciatur ei beatum Adalbertum pontificem Bohemie[i] aduenturum propter conuersionem ipsius. Oritur leticia nouis Christi militibus, dux obuiam tyroni Christi procedit, honorabiliterque suscipit. Igitur fit ubique congregacio gentis indomite,

[4.] O pierwszym chrześcijaninie Gejzie

Kiedy zbytnio się przejął niszczeniem świętokradczych obrządków i ustanawianiem biskupstw dla rozwoju Kościoła, Pan pocieszył go w cudownym widzeniu: mianowicie gdy świtała jutrzenka, stanął przed nim młodzieniec o rozkosznym wyglądzie, który rzekł do niego: „Pokój tobie, Gejzo, chrześcijaninie miły Bogu! Rozkazuję ci, bądź wolny od swoich trosk, skoro zostało tobie dane to, nad czym rozmyślasz. Od ciebie pochodzić będzie syn, który się urodzi; jemu Pan postanowieniem Bożej Opatrzności powierzy te wszystkie uzdolnienia. Będzie on jednym z królów wybranych przez Pana, który koronę życia doczesnego zamieni na wieczną. Tymczasem męża wysłanego do ciebie z duchowym poselstwem przyjmij godnie, podejmuj ze czcią, udziel przyzwolenia na napomnienia jego wiernego serca!”

Po obudzeniu książę, oszołomiony widzeniem, rozmyślając nad nim najpierw z samym sobą, potem ze swoimi wiernymi w Chrystusie, pokornie złożył Bogu dziękczynienie. I oto doniesiono mu, że z powodu jego nawrócenia przybędzie święty Wojciech, biskup Czech.

per sanctum episcopum Adalbertum fiunt exhortaciones continue, conuertuntur et baptisantur alumpni patrie, statuuntur multis locis ecclesie.

Preterea uxorem eius Athleidam iam propinquantem partui tali uisione uoluit diuina gracia consolari. Apparuit namque illi beatus et prothomartir Stephanus, [j]leuitico habitu ornatus in uisionibus[j], qui eam alloqui taliter cepit: "Confide in domino mulier Athleidis, et certa esto, quia filium paries, cui [k]primo genito[k] corona debetur et regnum, meumque nomen illi inponas!" Cui cum admirans mulier responderet: "quis es domine uel quo nomine nuncuparis? – Ego sum" – inquit – „Stephanus prothomartir, qui primus pro Christi nomine martirium pertuli. Quo dicto disparuit.

Nascitur interea a Deo predictus filius principi, quem, antequam in utero conciperetur, dominus nouit, et cui, antequam nasceretur, prothomartir Stephanus nomen suum indidit. Hunc Deo dilectus Adalbertus episcopus crismali baptismate secundum credulitatis sue uirtutem intinxit, et nomen Stephanus imposuit. Creuit infans diligenti nutritus educatu, quem transacta puericia conuocatis pater suis Vngarie primatibus post se regnaturum populo prefecit.

Chron., s. 23–26; M. Homza, s. 134–136.

Radość się wzbudziła wśród nowych rycerzy Chrystusa; książę wyszedł naprzeciw żołnierza Chrystusowego i przyjął go ze czcią. Wszędzie więc miały miejsce zgromadzenia ludu nieujarzmionego, trwały nieustanne ekshortacje [wygłaszane] przez świętego biskupa Wojciecha, nawracali się i chrzcili opiekunowie ojczyzny, w wielu miejscach stawały kościoły.

Ponadto, Boża łaska zechciała pocieszyć jego żonę Adelajdę, bliską już rozwiązania, następującym widzeniem. Mianowicie, ukazał się jej w widzeniu błogosławiony i pierwszy męczennik Szczepan, odziany w szatę lewitów, który tak zaczął do niej przemawiać: „Zaufaj Panu, niewiasto Adelajdo, i bądź pewna, że urodzisz syna, któremu jako pierworodnemu należy się korona i królestwo; i nadasz mu moje imię!" Kobieta, zdziwiwszy się, odparła: „Kim jesteś, panie, a zwłaszcza jakim się zwiesz imieniem?" „Jestem – rzecze – pierwszym męczennikiem Szczepanem, jako pierwszy wycierpiałem męczeństwo w imię Chrystusa". To rzekłszy zniknął.

Narodził się więc księciu przepowiadany przez Boga syn, którego, zanim się począł w łonie, znał Pan i któremu, zanim się narodził, pierwszy męczennik Szczepan nadał swe imię. Umiłowany przez Boga biskup Wojciech namaścił go krzyżmem chrztu według cnoty Jego wiary i nadał mu imię Stefan. Wzrastał młodzieniec, pielęgnowany troskliwym wychowaniem, a gdy minęły jego lata chłopięce, ojciec, zwoławszy swoich węgierskich dostojników, postanowił, że będzie on po nim panować nad ludem.

[a] *Z, S* sacrilegiis. [b] *W Legendzie Hartwika* non. [c] *Z, S* comutaturus; *O* commutaturus. [d] *Z, S* spiritali; *wydawcy poprawiają na* spirituali. [e] *Taką formę przekazuje rękopis z Seitz Legendy Hartwika,*

a także R, V1; B1 B3 honorabiliter; *V2*, *M1* honorifice. *Objaśnienie sygli por. wstęp do ekscerptów z tej Legendy*. [f] *V2*, *M1 brak*. [g] *W Legendzie Hartwika* prius. [h] *Kodeks z Seitz opuszcza to słowo, mają je wszystkie pozostałe przekazy Hartwika*. [i] *Określenia pochodzenia Wojciecha z Czech również brakuje w kodeksie z Seitz, mają je natomiast inne przekazy Legendy*. [j-j] M. *Homza zwraca uwagę na tekst Legendy Hartwika*: levitici habitus ornatus insignibus. [k-k] *Z* primounigenito; *S* primo genito; *Kodeks z Seitz* prima in hac gente; *inne przekazy Legendy Hartwika* primo in hac gente.

→ Adelajda; → Czechy, Czesi; → Gejza (1); → Stefan I Święty; → Węgry; → Wojciech, św.

[5.] De Corona postulanda regi Vngarorum

Post hec plenus dierum anno dominice incarnacionis nongentesimo nonagesimo VIJ[o] seculi nequam erumpnas deserens celesti inuitatur gaudio. Vnde habito consilio cum episcopis et principibus terre quarto post patris obitum anno diuina commonente clemencia Astriquum presulem ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti Petri principis apostolorum domino apostolico postularet, quod nouelle Christianitati exorte in partibus Vngarie largam benediccionem porrigeret, regio eciam dignaretur ipsum dyademate coronare.

Eodem forte tempore Mescho Polonorum dux Christianam roborare cum suis amplexatus fidem missis ad Romane sedis antistitem[a] Leonem nomine nunciis apostolica fulciri benediccione ac regio postulauerat dyademate coronari. Ad quem accedens presul Lambertus ciuitatis Cracouie humiliter peticionem porrexit dicens: “Supplicat sanctitati uestre pater sancte Mescho dux Polonorum, ut eum uestra pia dextera benedicens regio dignaretur dyademate[b] coronare”. Cuius peticioni annuens papa coronam egregii operis parari iam fecerat, quam illic cum benediccione et regni gloria mittere decreuerat. Sed

[5.] O koronie wyproszonej dla króla Węgrów

Następnie, w roku od Wcielenia Pańskiego 997, gdy wypełniły się dni jego, opuszczając niegodne troski tego świata, [Gejza] zaproszony został do niebiańskiej radości. Natomiast w czwartym roku po śmierci ojca, [Stefan] odbywszy naradę z biskupami i książętami ziemi, przynaglony przez Bożą łaskę, posłał biskupa Astryka do grobów świętych apostołów, aby uprosił od następcy świętego Piotra, księcia apostołów, papieża, by rozszerzył szczodre błogosławieństwo na nowe chrześcijaństwo, wschodzące na terenie Węgier, a także jego samego uczynił godnym ukoronowania królewskim diademem.

Mniej więcej w tym samym czasie polski książę Mieszko gorliwie wraz ze swoimi [poddanymi] umacniając wiarę po jej przyjęciu, wysławszy do biskupa stolicy rzymskiej o imieniu Leon posłów, poprosił o wsparcie błogosławieństwem apostolskim oraz o koronowanie królewskim diademem. Przybywszy do niego biskup miasta Krakowa Lambert, przedłożył pokornie prośbę, mówiąc: „Książę Polaków Mieszko uprasza u Waszej Świątobliwości, Ojcze Święty, aby wasza czcigodna prawica, błogosławiąc go, uznała za godnego ukoronowania

quia nouit dominus, qui sibi sint in futurum dilecti, idcirco[c] prescius sanctum electum suum Stephanum hac temporali statuerat feliciter insignire corona postmodum felicius eum decoraturus eterna sicut auo eius Aquile per angelum sanctum suum promiserat: "quia de semine tuo egredietur, qui Romam in humilitate uisitabit".

Chron., ss. 27–29; M. Homza, ss. 138–140.

królewskim diademem". Zgadzając się na jego prośbę, papież już sprawił, że przygotowano wspaniale wykonaną koronę, którą polecił dekretem posłać jemu z błogosławieństwem i królewską chwałą. Lecz ponieważ Pan wie, kto będzie mu miły w przyszłości, dlatego z góry ustanowił, by wybranego przez siebie świętego Stefana uwieńczyć szczęśliwie tą doczesną koroną, a potem jeszcze szczęśliwiej ozdobić go wieczną, jak przyrzekł przez swojego świętego anioła jego pradziadowi Akwili: „że z twojego nasienia zrodzi się ten, który w pokorze odwiedzi Rzym".

[a] *Z, S, Karácsonyi* antitistem. *Przyjmujemy formę rkp. O stosowaną też przez innych wydawców.* [b] *Z, S, Karácsonyi* dyademete. [c] *Z, S, Karácsonyi* Idcirco.

→ Akwila; → Astryk; → Attyla; → Gejza (1); → Kraków; → Lambert, bp; → Leon, pp.; → Mieszko I; → Polacy, Polska; → Rzym; → Stefan I Święty; → Węgry; → Węgrzy

[6.] Quare et quomodo corona Polonis non fuit data

Prefixa itaque die, qua corona miro opere preparata Meschoni Polonorum mittenda erat, nocte, que precedebat, pape per uisum angelus Christi nuncius astitit, cui dixit: "Crastina die hora prima ignote gentis stirpis Orientalis Ungarie nuncios ad te uenturos esse cognoueris, qui sue gentilitatis abiecta ferocitate humiliter prostrati suo duci Stephano coronam a te regiam cum benediccionis apostolice munere flagitabunt. Coronam ergo, quam preparari fecisti Meschoni duci Polonorum, Ungarorum duci, prout petent nuncii eius, cures sine concertacione largiri, sibique eam cum regni gloria pro uite sue meri-

[6.] Dlaczego i w jaki sposób korona nie została dana Polakom

Tymczasem w nocy poprzedzającej dzień, w którym Mieszkowi, księciu Polaków, miała zostać wysłana korona wykonana w zadziwiający sposób, anioł, posłaniec Chrystusa, stanąwszy we śnie przy papieżu, rzekł doń: „Jutro o godzinie pierwszej dowiesz się, że przybędą do ciebie posłowie nieznanego ludu wywodzącego się ze Wschodnich Węgier, którzy po porzuceniu dzikości swego pogaństwa, w pokorze rzuciwszy się na ziemię, upraszać będą u ciebie królewską koronę dla swego księcia Stefana wraz z darem apostolskiego błogosławieństwa. Koronę więc, której przygotowanie poleciłeś dla księcia Po-

tis scito deberi. Illi autem, cui postulata fuerat, non erit data, quia generacio de ipso exibit, que plus delectabitur in siluis crescendis quam uineis, plus in tribulis crescendis et herbis[a] superfluis quam frugibus et frumentis speciosis, plus feras siluarum quam oues et boues camporum, plus canes quam homines, plus iniquitatem quam iusticiam, plus tradicionem quam concordiam, plus tyrannidem[b] quam caritatem. Eruntque quasi belue[c] uorantes homines et bestias et quasi genimina uiperarum rodentes cor terre sue obliuiscentes Domini Creatoris sui confidentes in stulta potencia sua et non credentes dictis propheciarum sanctarum: quia ego Dominus Deus fortis ulciscens in quartam et quintam generacionem et affligentes me affligam, nec pertransibit apud me malum inpunitum et bonum irremuneratum[d]. Post hec generacioni eorum sequenti me miserens miserebor, et eam exaltabo, et corona regni coronabo. Modo uero fac, ut dixi!" Et statim discessit angelus sanctus ab eo.

Iuxta ergo huius uisionis modum prescripta sequenti die hora I[ma] presul Strigoniensis ciuitatis Astriquus nomine ad papam peruenit, quod officium iniunctum sibi proderet exequens sancti ducis Vngarorum ordine gesta referens, ab Apostolica Sede, que supra diximus, insignia postulauit. Quibus auditis ualde gauisus Romane sedis pontifex coronam, prout fuerat postulata, benigne[e] crucem insuper ferendam[f] regi uelud in signum apostolatus misit. Benediccionis ergo apostolice litteris, que cum corona et cruce simul priuilegiate erant, excommunicacionis nodo roborauit. Mox presul Ungarorum Astriquus ut fidelis nuncius ab[g] apostolica sede accepta benediccione, a cardinalibus et

laków, Mieszka, ofiaruj bez sprzeciwu księciu Węgrów, jak proszą o to jego posłowie, i wiedz, że należy mu się ona wraz z królewską chwałą za zasługi jego życia. Tamtemu zaś, dla którego została wyproszona, nie będzie dana, ponieważ od niego wywiedzie się ród, który bardziej umiłuje leśne ostępy niż winnice; bardziej rosnące osty i obfite trawy niż owoce i bujne zboża; bardziej leśną zwierzynę niż owce i polne bydło; bardziej psy niż ludzi; bardziej nieprawość niż sprawiedliwość; bardziej zdradę niż zgodę; bardziej tyranię niż miłość[6]. I będą niczym potwory pożerające ludzi i zwierzynę oraz niczym plemię żmijowe gryzące serce swojej ziemi; odwrócą się od Pana, swojego Stwórcy, wierząc w swoją głupią potęgę, a nie w świętych proroków mówiących, że Ja, Pan Bóg potężny, ukarzę ich do czwartego i piątego pokolenia, i poniżę Mnie poniżających[7], i nie przepadnie u Mnie bezkarne zło i dobro niewynagrodzone. Potem litując się, zlituję się[8] nad następnym ich pokoleniem i je wywyższę, i ukoronuję królewską koroną. Czyń przeto tak, jak powiedziałem!" I natychmiast święty anioł odszedł od niego.

Zatem w sposób opisany przez to widzenie, następnego dnia, o godzinie pierwszej, przybył do papieża biskup miasta Ostrzyhomia imieniem Astryk, który celem wypełnienia poleconego mu obowiązku, omawiając po kolei dzieje świętego księcia Węgrów Stefana, poprosił Stolicę Apostolską o insygnia, jak to wyżej powiedzieliśmy. Usłyszawszy to, biskup rzymski uradowany wielce, łaskawie przekazał królowi koronę, jak o to proszono. Ponadto wysłał królowi krzyż, który winien być noszony niczym znak apostolstwa. Zaś przywileje z apo-

curialibus Romane curie petita licencia letus et exultans [h-h] Ungariam ueloci cursu properauit.

Crastina autem die uenit Polonorum presul Lambertus; coronam et benediccionem, duci suo Meschoni que eo die dari pollicita fuerat, humiliter se summi pontificis pedibus prouoluens memorie reduxit. Cui respondit papa dicens: "Venit nuncius cognati domini tui ducis Vngarie, et subripuit benediccionem auunculi sui". Cum autem hec presul audiret, eiulans cum clamore cepit deprecari sanctum papam dicens: "Numquid solam tamen habes benediccionem pater? domino meo, obsecro, ut benedicas". Cui respondens sanctus pater dixit: "Penitenciam agite de peccatis uestris, quia etsi dominus Iesus Christus offensus est uobis ad presens, in posterum restituet uos gracie sue pariter cum corona temporali et eterna". Hiis auditis nuncius submisso uultu in terram turbauit seipsum. Quem cum intuitus fuisset papa, et eum turbatum fuisse coniecisset, ne desperaret, sic eum consolatur: "Non dubitet tua religio de Dei misericordia, nec putet a uobis Deum omnino recessisse, et uestram Christianam gentem obliuioni dedisse, si nepotem ducis tui Stephanum in regem genti Ungarorum, que ferox et indomita est Christianitas, coronare et dyademate honorare per angelum sanctum suum michi in uisione precepit. Vobis autem ad honorem et gloriam fecit dominus, quia per matrem suam, que soror est principis Polonorum domini tui, ad fidem Christianam uirum suum ducem Ungarorum Yesse cum exercitu suo prudentissima allocucione conuertit, et filium suum sub proteccione sanctorum apostolorum Petri et Pauli posuit.

stolskim błogosławieństwem, które zostały nadane wraz z koroną i krzyżem, umocnił węzłem ekskomuniki. Wnet biskup Węgrów Astryk, jako wierny poseł, otrzymawszy błogosławieństwo od Stolicy Apostolskiej i poprosiwszy o pozwolenie kardynałów i kurialistów Kurii Rzymskiej, weseląc się i radując, szybko podążył na Węgry.

Następnego zaś dnia przybył polski biskup Lambert; upadłszy z pokorą do nóg najwyższego kapłana, przywiódł mu na pamięć koronę i błogosławieństwo dla swego księcia Mieszka, które na ten dzień były mu obiecane. Papież odpowiedział mu, mówiąc: „Przyszedł poseł księcia Węgier, krewnego twojego pana, i zabrał błogosławieństwo [przeznaczone dla] jego wuja". Gdy biskup to usłyszał, z płaczem i jękiem zaczął błagać świątobliwego papieża, mówiąc: „Czyż masz tylko jedno błogosławieństwo, ojcze? Błagam, abyś pobłogosławił mojego pana". Odpowiadając mu, Ojciec Święty powiedział: „Czyńcie pokutę za grzechy wasze, ponieważ jeśli nawet teraz Pan Jezus Chrystus jest zagniewany na was, w przyszłości przywróci was do Swojej łaski wraz z koroną doczesną i wieczną". To usłyszawszy, poseł schylił twarz ku ziemi i głęboko się zafrasował. Gdy podszedł do niego papież i poznał, że się głęboko frasuje, tak go zaczął pocieszać, by się nie zamartwiał: „Niech twoja wiara nie wątpi w miłosierdzie Boże, ani niech nie sądzi, że Bóg się całkowicie od was odwrócił i wydał wasz naród chrześcijański na potępienie, skoro przykazał mi w widzeniu przez Swojego świętego anioła, bym Stefana, siostrzeńca twojego księcia, uhonorował diademem i ukoronował na króla narodu węgierskiego, którego

Ne ergo inter auunculum et nepotem [i-i] inter exercitum Polonorum et Ungarorum inuidie et odii fomes oriretur, et Dominus Deus in causa est. Statuimus et confirmamus: excommunicacioni et indignacioni sanctorum apostolorum Petri et Pauli subdimus eos, qui primo insurrexerint, siue Poloni in Vngaros, siue Ungari in Polonos, donec in deuocione ecclesie et fide pura Christiana perstiterint".

Hoc autem confirmato et corroborato priuilegio nuncius Polonorum ad regem Ungarorum Stephanum peruenire cupiens inuenit nuncium Ungarorum in Veneciis ciuitate, que super mare posita est. Ibique miraculose conuenerunt, et congratulabantur colloquentes sibi, quia iste coronam et dyadematis gloriam, Polonorum uero nuncius pacis et amicicie confirmacionem portabat. Cum autem essent ad unum diem prope Albam ciuitatem, nuncium ante se premiserunt, et aduentum suum felicem regi nunciauerunt. Quibus rex obuiam[j] cum episcopis et clericis populisque multis congregatis obuiam exiit, eosque gloriose et honorifice suscepit. Cum uero ab oracione surrexisset, coram omni populo, quomodo Deus miraculose cum eis operatus esset, enarrauerunt ad laudem et gloriam nominis sui. Vngarorum autem nuncius dyadema regni coronamque auro et lapidibus preciosis fabricatam crucemque pro sceptro anteferendam in modum apostolatus pariterque cum confirmacione priuilegiorum optulit, Polonorum uero pacis et amicicie confirmacionem iussu apostolici porrexit. Cuius confirmacioni rex coram omnibus consenciens ad memoriam posterorum eam in scripto redigi precepit. Post hec autem sanc-

chrześcijaństwo jest surowe i nieprzyswojone. Na waszą zaś cześć i chwałę to uczynił Pan, że jego matka, która jest siostrą księcia Polaków, twojego pana, najświatlejszą przemową nawróciła na wiarę chrześcijańską swojego męża, księcia Węgrów Gejzę wraz z jego wojskiem, a syna swego oddała pod opiekę świętych apostołów Piotra i Pawła.

Niech więc nigdy między wujem a siostrzeńcem, między wojskiem Polaków a Węgrów nie zrodzi się zarzewie nienawiści i wrogości, gdyż tak chce Pan Bóg. Ustanawiamy i potwierdzamy: ekskomuniką obkładamy i niełaską świętych apostołów Piotra i Pawła obejmujemy tych, którzy pierwsi powstaną; czy to Polacy przeciwko Węgrom, czy to Węgrzy przeciwko Polakom, dopóki pozostają w oddaniu Kościołowi i w czystej wierze chrześcijańskiej".

Po zatwierdzeniu powyższego i przypieczętowaniu przywileju poseł polski, chcąc udać się do króla Węgrów Stefana, w mieście Wenecji, położonym nad morzem, spotkał posła węgierskiego. Tam też w cudowny sposób się zeszli i rozmawiając, pogratulowali sobie tego, że tamten niósł koronę i chwałę diademu, zaś poseł polski zatwierdzenie pokoju i przyjaźni. Gdy zaś byli o dzień drogi od Székesfehérváru, wysłali przed siebie posłańca i obwieścili królowi swoje szczęśliwe przybycie. Król wyszedł im naprzeciw z biskupami i klerykami oraz licznie zebranym ludem i przyjął ich z czcią i chwałą. Gdy zaś podnieśli się po modlitwie, opowiedzieli wobec całego ludu ku sławie i chwale Bożego imienia, jak Bóg cudownie przez nich zadziałał. Poseł węgierski przekazał królewski diadem, koronę, wykonaną ze złota i drogocennych kamieni, oraz

te Dei Genitricis semperque Uirginis Marie incipitur officium: "Salue sancta parens enixa puerpera regem...". Infra missam uero rex oleo sacro inungitur, et consecratur. Post missam uero osculum pacis omnibus prebet, alii uero manum sacram et anulum sacrum salutant, et benediccionem ab ipso recipiunt. Quo finito presules cum clero, milites cum populo Kyrie eleison cum laudibus congruis proclamant, Deum Omnipotentem et sanctos apostolos Petrum et Paulum benedicunt, quod sanctus Deo dilectus Stephanus exunccione sacri crismatis perunctus dyademate regalis dignitatis feliciter coronatus est. Post hec autem regiam aulam introiuit; epulis discumbunt, et sic cum gaudio et leticia letum duxerunt diem.

Chron., ss. 30–39; M. Homza, ss. 142–149.

krzyż noszony przed Stefanem na sposób apostolski, wreszcie zatwierdzenie przywilejów; polski zaś przedłożył z rozkazu apostolskiego zatwierdzenie pokoju i przyjaźni. Król, zgadzając się wobec wszystkich na to zatwierdzenie, nakazał ułożył je na piśmie ku pamięci potomnych. Potem zaś rozpoczęto oficjum ku czci świętej Bogurodzicy, zawsze Dziewicy Marii; „Witaj, Święta Rodzicielko, któraś wydała króla w purpurze...". Podczas mszy król został pomazany świętym olejem i wyświęcony. Po mszy przekazał wszystkim pocałunek pokoju, inni zaś okazywali cześć jego świętej ręce i świętemu pierścieniowi; i przyjęli od niego błogosławieństwo. Po zakończeniu biskupi z klerem, rycerstwo z ludem w należnej pochwale podjęli Kyrie elejson; sławili Boga Wszechmogącego i świętych apostołów Piotra i Pawła za to, że umiłowany przez Boga święty Stefan, po namaszczeniu sakramentem krzyżma świętego, został szczęśliwie ukoronowany diademem królewskiej godności. Potem zaś przeszedł na dwór królewski; rozpoczęto ucztę, i tak w radości i wesołości wesoło[9] spędzono dzień.

[a] *Z* herbuis; *S poprawia na* herbis. [b] *Karácsonyi, Homza dodają za O* diliget. *M. Homza nie zaznacza, że słowo występuje tylko w O. Przekazy redakcji większej słowa tego nie przekazują.* [c] *Z, S, Karácsonyi* belua. [d] *Z, Karácsonyi* irrenumeratum; *S, O, M. Homza* irremuneratum. [e] *O dodaje* concessit – *słowo to, oczywiste w tym miejscu, wypadło w Z i przepisującym go S.* [f] *Z, S* ferenda; *O* anteferendam. [g] *Z, S brak. Słowo dodane przez wydawców.* [h-h] *Karácsonyi* <in>; *M. Homza* in. *Z, S brak*. [i-i] *O, M. Homza* et. [j] T*ak Z, S. Wyraz w tym kontekście niepotrzebny, dlatego opuszczany przez wydawców: Karácsonyi* {obuiam}*; M. Homza brak bez żadnego komentarza*.

P r z y p i s y:

6 „[...] bardziej...bardziej...bardziej...bardziej...bardziej...bardziej": figura retoryczna epanafora.

7 „[...] poniżę Mnie poniżających": figura retoryczna paronomazja.

8 J.w.

9 „... i wesołości wesoło": figura retoryczna poliptoton.

→ Adelajda; → Astryk; → Gejza (1); → Lambert, bp; → Leon, pp.; → Mieszko I; → Ostrzyhom; → Polacy, Polska; → Rzym; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry; → Węgry Wielkie; → Węgrzy

[7.] De congressione regis[a] Vngarie cum Polonie rege

Post acceptum regalis excellencie signum beatissimus uir Dei Stephanus Vngarorum rex episcopales ecclesias amplians regaliter disposuit, crucibus et uasis aliisque supellectilibus ad ministerium Dei pertinentibus, secundum quod unicuique opus erat, sufficienter decorauit.

Tribus uero post coronacionis sue mensibus elapsis accedens ad ipsum Lambertus presul ciuitatis Cracouie licenciam peciit, atque de corroboracione pacis et amicicie ad memoriam reduxit. Cum quo sine mora presulem Strigonie Astriquum et principem milicie Albam nomine ad auunculum suum Meschonem ducem Polonie transmisit rogans ipsum, ut cum magnatibus suis in terminis Polonie et Ungarie conueniret. Qui congregato omni exercitu suo ad regem ante Strigonium uenit, ibique in terminis Polonie et Vngarie tentoria sua fixit. Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad ciuitatem Strigoniensem terminabantur, deinde in Agriensem ciuitatem ibant, deinde in fluuium, qui Tizia nominatur, cadentes regyrabant iuxta fluuium, qui Cepla nuncupatur, usque ad castrum Galis, ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant.

Crastina autem die orto iam sole conuenerunt simul, et osculum pacis acceperunt, simulque complexu manibus ad kathedralem ecclesiam Strigoniensem, que tunc in honore sancti martiris Adalberti Polonorum et Ungarorum apostoli nouo opere fabricabatur, peruenerunt. Summo uero pontifice ad officium misse induto cum ministris sacri altaris

[7.] O spotkaniu króla Węgier z królem Polski

Po przyjęciu znaku królewskiej godności błogosławiony mąż Boży Stefan, król Węgrów, nakazał po królewsku uposażyć katedry, jak też adekwatnie ozdobił je krzyżami, naczyniami i innymi sprzętami przeznaczonymi do służby Bożej, stosownie do tego, co każdej było potrzebne.

Zaś po upływie trzech miesięcy od jego koronacji przyszedł do niego biskup miasta Krakowa, Lambert, prosząc o pozwolenie [wyjazdu], przywodząc też na pamięć prawne zatwierdzenie pokoju i przyjaźni. [Stefan] bezzwłocznie wysłał z nim biskupa Ostrzyhomia, Astryka, i wojewodę o imieniu Alba do swego wuja, księcia Polski Mieszka, prosząc go, by wraz ze swoimi możnymi spotkał się z nim na granicy Polski i Węgier. Zebrawszy całe swoje wojsko, [Mieszko] przybył do króla pod Ostrzyhom i tutaj, na granicy Polski i Węgier, rozbił swoje namioty. Granice Polaków rozciągały się bowiem aż do brzegu Dunaju, do miasta Ostrzyhomia, potem wiodły do miasta Egeru, a dalej, kierując się ku rzece, która zwie się Cisą, wykręcały wzdłuż rzeki, zwanej Ciepłą, aż do grodu Salis i tam zbiegały się granice między Węgrami, Rusinami i Polakami.

Następnego dnia spotkali się już o wschodzie słońca i przekazali sobie znak pokoju; razem też, ująwszy się za ręce, przeszli do katedry ostrzyhomskiej, którą wtedy budowano jako nowe dzieło ku czci świętego męczennika Wojciecha, apostoła Polaków i Węgrów. Gdy zatem najwyższy kapłan ubrał się do mszy wraz ze sługami świętego ołtarza i innymi kapłanami, przyodziany-

aliisque pontificalibus cappis[b] et infulis ornatis ut stellis in celo nitentibus fulgebant regeque Stephano ornatu sacro uestito et dyademate regio coronato ut sole inter stellas prefulgenti, post sacram processionem gradienti, super omnem populum ab humero et sursum eminenti. Facta autem processione[c] uerbum Dei predicant, priuilegia sancte Romane curie aperiunt, audiente omni populo distincte legunt, utrique populo pacem et amiciciam corroboratam edicunt. Placuit omnibus, et iuramento propriis manibus confirmauerunt.

Post officium sancte Trinitatis incipitur: "Benedicta sis sancta Trinitas...". Hostia uero sancta pro rege et principe et pro cuncto populo per presulem Astriquum offertur; pace accepta, missa finita ad tentoria sua redeunt, ibique in gaudio et leticia, epulis et potibus, in cordis et organis, in tympanis et choris, in cytharis et fialis letos VIIJ duxerunt dies. Hiis itaque feliciter completis omnis Polonorum exercitus a maiore[d] usque ad minorem muneribus replentur, duci uero dona offeruntur.

Post hec separantur; dux Polonorum in Castrum Salis perrexit, rex uero Ungarorum in Albam ciuitatem suam dilectam properauit.

Erat interea rex idem fidelis in omnibus actibus suis, Deo perfecte deditus, per uotum et oblacionem semetipsum cum regno suo sub tutela perpetue Uirginis Dei Genitricis Marie precibus assiduis offerens. Cuius gloria et honor tam celebris inter Ungaros habetur. Et ut maiorem ipsius defensionis misericordiam consequi ualeret, in ipsa regalis sedis ciuitate, que Alba nuncupatur, sub laude et titulo Genitricis Dei famosam et grandem ecclesiam opere

mi w kapy i infuły, błyszczeli niczym gwiazdy jaśniejące na niebie. Gdy król Stefan przyodział się w świętą szatę i uwieńczył diademem królewskim, jaśniał niczym słońce pośród gwiazd; gdy kroczył po przejściu świętej procesji, powyżej ramion górował nad całym ludem[10]. Po odbyciu procesji wygłoszono słowo Boże; przedstawiono przywileje świętej Kurii Rzymskiej, odczytano je wyraźnie wobec całego, słuchającego ludu; ogłoszono obu ludom prawne zatwierdzenie pokoju i przyjaźni. Wszystkim się to spodobało i zatwierdzili je własnoręczną przysięgą.

Po oficjum do Trójcy Świętej zaintonowano: „Błogosławiona bądź Trójco Święta...", zaś Hostia święta została udzielona przez biskupa Astryka królowi i księciu oraz całemu ludowi. Po przyjęciu pokoju i skończeniu mszy powrócili do swoich namiotów i spędzili tam w radości i wesołości osiem wesołych dni na jadle i piciu, przy wtórze skrzypiec i organów, bębenków i chórów, lutni i czar. Po ich szczęśliwym zakończeniu całe wojsko polskie, od wyższego rangą do niższego, zostało obdarowane podarunkami, zaś księciu ofiarowano dary. Potem się rozdzielili; książę Polaków udał się do zamku Salis, zaś król Węgrów podążył do swojego ukochanego miasta, Białogrodu.

Otóż król ten był uczciwy we wszystkich swoich działaniach, całkowicie oddany Bogu, przez ślub i ofiarę oddał się wraz ze swoim królestwem pod opiekę ustawicznych próśb Bogurodzicy zawsze Dziewicy Marii, której chwała i cześć tak bardzo są szanowane wśród Węgrów. I aby w tym większym stopniu móc pozyskać miłosierdzie jej obrony, w samej stolicy królewskiej, która zwie

mirifico construere cepit. Qua perfecta in consecracione ipsius ecclesie ipsam sue regalis magnitudinis reseruauit, talique eam libertate corroborauit, ut nullus archiepiscoporum uel episcoporum in ea cuiusque iurisdicionem habebat. Deinde canonicis, qui eam ad honorem Dei Genitricis officiarent, prebendas largas statuit. Constrvxit autem in ipso inicio conuersionis sue in ciuitate Iherosolimitana cenobium monachorum, quod ad uictum cottidianum prediis et uineis locupletauit. Aliud quoque monasterium in urbe Romana prope sancti Petri ecclesiam ad honorem sancti prothomartiris Stephani construxit, ibique XII canonicos locauit, et eos prediis et uineis ditauit; domos uero hospitales pro peregrinis recipiendis edificauit, et bene murauit. Merito ergo in toto mundo famosum adeptus est nomen apostoli, quia etsi ipse ewangelizandi non assumpsit officium, predicator tamen et magister eximius populis solacium presens extitit.

Quadam uero nocte monitu diuino nemine sciente solus ad ecclesiam uenit, seque prosternens oracionem pro regno suo ad dominum fudit. Cumque ibi languentem pauperem febre depressum ingemiscere et clamare audiret, ueste, qua erat indutus, pauperem operuit, mox illi manum imponens ab infirmitate curauit. Diuinaque uirtus et gracia in uita sua demonstrari uoluit, quippe quociens alicuius hominis infirmitas auribus suis intimata fuit, missa sibi pro medicina, quam tunc in presenti poterat habere, particulam panis uel pomi redolentis, mandatum, ut sanus surgeret, transmisit, et Dei propiciacione uerbum ipsius comitante statim sospitatem recepit.

Chron., ss. 40–47; M. Homza, s. 150–156.

się Székesfehérvárem, zaczął godnym podziwu działaniem wznosić słynny i wielki kościół na cześć i pod wezwaniem Bogurodzicy. Po jego ukończeniu, w czasie poświęcenia tego kościoła przeznaczył go swojej królewskiej wysokości i umocnił go takim przywilejem, że nikt z arcybiskupów czy biskupów nie miał nad nim jakiejkolwiek władzy sądzenia. Następnie ustanowił obfite prebendy dla kanoników, którzy sprawowaliby w nim liturgię ku czci Bogurodzicy. Na samym początku swojego nawrócenia wybudował także w mieście Jerozolimie klasztor, który hojnie uposażył w majątki i winnice dla codziennego utrzymania. Zbudował także inny klasztor w mieście Rzymie, koło kościoła świętego Piotra, na cześć świętego Szczepana, pierwszego męczennika, i osadził tam dwunastu kanoników, których także uposażył majątkami i winnicami. Wybudował również hospicja dla przyjmowania pielgrzymów i dobrze je obwarował. Zasłużenie więc osiągnął słynne w całym świecie miano apostoła, ponieważ – chociaż nie przyjął on powinności głoszenia Ewangelii – stał się jednak skuteczną pociechą dla ludów jako wyśmienity kaznodzieja i nauczyciel.

Tymczasem pewnej nocy, z Bożego upomnienia, gdy nikt o tym nie wiedział, udał się sam do kościoła i upadłszy na ziemię, zanosił do Pana modlitwę za swoje królestwo. A gdy usłyszał tam płacz i wołanie chorego nędzarza, trapionego gorączką, szatą, w którą był odziany, nakrył nędzarza; wnet nałożywszy na niego ręce, uzdrowił go z niemocy. Chciał pokazywać w swoim życiu Bożą cnotę oraz łaskę, i w związku z tym, ilekroć do jego uszu docierała wieść o chorobie jakiegoś człowieka, posławszy samego siebie

jako lek, przekazywał cząstkę chleba lub wonnego owocu – co akurat wtedy mógł mieć pod ręką – z przykazaniem, aby chory podniósł się zdrowy; a jego słowo, towarzyszące łasce Bożej, natychmiast przywracało zdrowie.

[a] *Z, Karácsonyi* rege; *S, M. Homza* regis. [b] *Z* campis; *S, wydawcy* cappis. [c] *Z, Karácsonyi* processionem; *S, M. Homza* processione. [d] *Z, S, Karácsonyi* maiori; *O, M. Homza* maiore.

P r z y p i s y:
10 Podobnie charakteryzuje św. Władysława *Kompozycja* w rozdz. 131.

→ Aba Samuel; → Astryk; → Cisa; → Dunaj; → Eger; → Halicz; → Ioculatores; → Jerozolima; → Kraków; → Lambert; → Magister; → Mieszko I; → Ostrzyhom; → Polacy, Polska; → Ruś, Rusini; → Rzym; → Salis; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Topľa; → Węgry; → Węgrzy; → Wojciech, św.

[8.] De uisione quadam regis Vngarie et uictoria contra inperatorem

Qvadam igitur nocte per reuelacionem quandam expergefactus veredarium[a] quendam infra diem et noctem ad Albam Transsiluanam[b] precepit festinare et omnes in rure manentes ad iniunctas[c] ciuitates, quam citissime posset[d] congregare. Predixit[e] enim superuenturos Christianorum hostes feliciusque[f] tunc Vngaris mittebat[g] Byssos pro censu possessiones eorum depredaturos. Vix nuncius mandata regis compleuit, et ecce paganorum inopinata calamitas [h-h] incendiis et rapinis; tota deuastata est per ulcionem Dei. Vnde meritis beati uiri manifestatum est hoc, ut omnes, qui eum inuadere uellent, Deum, qui protector eius est, timerent.

Post hoc uero Cunradum imperatorem Romanum manu forti terminos Vngarie inuadere nunciant. Contra quem rex consilium habens episcoporum et principum ad tuendam patriam armatos

[8.] O pewnym widzeniu króla Węgier i o zwycięstwie nad cesarzem

Pewnej więc nocy, przebudzony jakimś objawieniem, rozkazał któremuś posłańcowi, by pospieszył dniem i nocą do Białogrodu Siedmiogrodzkiego i wszystkim pozostającym na wsi nakazał możliwie jak najszybciej zgromadzić się w umocnionych miastach. Przepowiedział on bowiem, że przybędą wrogowie chrześcijan i życzliwie powiadomił wtedy Węgrów, że Pieczyngowie dla bogactwa splądrują ich majętności. Poseł wypełnił wnet polecenie króla i oto nadeszła nieopisana chmara pogan, paląc i rabując; cała natomiast została zniszczona przez zemstę Bożą. Stąd, przez zasługi świętego męża, objawiło się to, że wszyscy, którzy chcieli go najechać, bali się Boga, będącego jego obrońcą.

Później zaś donoszą, że cesarz rzymski Konrad wkracza zbrojnie w granice Węgier. Za radą biskupów i książąt król

tocius Vngarie conuenire fecit; prius tamen recolens se nichil sine Christi suffragio posse, manus et cor leuans ad ethera domine sue perpetue Uirgini Marie suas iniurias commendans talem[i] prorupit in uocem: "Si placet tibi, domina imperatrix celi et terre, tue partem hereditatis ab inimicis deuastari et nouellam plantacionem Christianitatis abolere, committo disposicioni tue et uoluntati". Hiis dictis quasi consolatus ab ea fiducialiter contra hostem ibat ad prelium. Recordatus autem uerborum Alexandri regis, qui dixerat: "Stare pro patria, patrie titulis et honorum inuigilare decet", animum confortauit. Altera uero die Dei miserante gracia nuncius ab imperatore uenit, qui eius reditum nunciauit. Regredientibus aduersariis uir Dei se per preces beate Uirginis liberatum intelligens Christo sueque Matri gloriose flexis genibus, ad celum extensis manibus gracias egit, eamque procuratricem sui regni a domino postulauit, ibique uotum optulit. Imperator uero suorum tam repentina perterritus defeccione sciscitans ab eis, qualiter contigisset, quod perterriti omnes fuissent, et quod per proprium nuncium regressionem suam nunciassent, et permagnum pudorem sue potencie inposuissent, uoluntatem Dei et regis sanctitatem esse cognouerunt.

Idem quoque rex sanctus sollicitudine regalium disposicionum occupatus tempus diurnum colloquiis et consiliis transiens per noctis silencium uigiliis et oracionibus instare, contemplacioni uacare, lacrimas fundere, Deum alloqui non cessabat, iustique iudicis moderacionem super cottidianas iudiciorum discussiones misericorditer descendere flagitabat.

Chron., ss. 47–50; M. Homza, ss. 158–160.

sprawił, że dla obrony ojczyzny przeciwko niemu zgromadzili się zbrojni z całych Węgier; rozważywszy jednak najpierw, że nic nie zdoła uczynić bez pomocy Chrystusa, wzniósłszy ręce i serce ku niebiosom, krzywdy swoje polecając Pani swojej zawsze Dziewicy Marii, i wyrzucił z siebie te słowa: „Jeśli podoba ci się, Pani, Cesarzowo nieba i ziemi, by część Twojego dziedzictwa została zrujnowana przez nieprzyjaciół, a młoda roślinka chrześcijaństwa zniszczona, to zdaję się na Twój rozkaz i wolę". To rzekłszy, jakby przez nią pocieszony, z większą wiarą poszedł na bitwę przeciwko wrogowi. Wspomniawszy zaś słowa króla Aleksandra, który mawiał: „Godzi się stawać w obronie ojczyzny i strzec sławy oraz honoru ojczyzny", umocnił ducha. Następnego dnia, z miłosiernej łaski Boga przybył poseł od cesarza, który ogłosił jego wycofanie się. Po odwrocie przeciwników mąż Boży poznawszy, że został uwolniony dzięki prośbom błogosławionej Dziewicy, zgiąwszy kolana i wyciągnąwszy ręce do nieba, składał dzięki Chrystusowi i Jego łaskawej Matce, błagając Pana, aby została Opiekunką jego królestwa; i tam złożył ślubowanie. Cesarz zaś, przerażony tak nagłym zwątpieniem swoich ludzi, dowiedział się od nich, jakoby przydarzyło się coś, co ich wszystkich przeraziło, tak że oznajmili o swoim odwrocie za pośrednictwem jego własnego posła, co okryło jego władzę ogromnym wstydem, a w czym rozpoznali wolę Boga i świętość króla.

Tenże święty król, zajęty obowiązkami królewskiego zarządzania i spędzający czas na codziennych wiecach i naradach, w ciszy nocnej nie przestawał trwać na czuwaniach i modlitwach,

oddawać się kontemplacji, wylewać łzy i rozmawiać z Bogiem. Usilnie błagał sprawiedliwego Sędziego, by łaskawie zesłał poczucie umiaru na codzienne postępowania sądowe.

[a] *Z; Karácsonyi* ueredauum; *S* veredanum, *O brak; wydawcy, w tym M. Homza,* veredarium. [b] *Tak O*; *Z, S* transsiluana. [c] *O* munitas, *co wydaje się lepszą formą, tak też M. Homza*. [d] *Tak O, wydawcy*; *Z, S* posse. [e] *Z* Perredixit; *S, O* Predixit. [f] *Tak Z, S*; *O* quam; *wydawcy* scilicet qui; *Hartwik* videlicet qui. [g] *Tak Z, S*; *O* mittebant; *Hartwik i wydawcy* inminebant. [h-h] *O, M. Homza* venit. [i] *Z, S* tale; *wydawcy* talem.

→ Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Białogród Siedmiogrodzki; → Konrad II salicki; → Pieczyngowie; → Stefan I Święty; → Węgry; → Węgrzy

[9.] De deuotis oracionibus regis et morte filii eius Henrici

Nocte igitur quadam, cum estatis tempore in campestribus fixis tentoriis starent, ceteris sopori deditis surgens a lecto Deum deprecabatur pro sua et populi ignorancia. Quem[a] diucius oracioni insisteret, papilio super eum extensus a terra leuatus tam diu cepit pendere in aere, donec uir Dei a contemplacione spiritum relaxauit et ab oracione. Quod cuidam uiro bone uite est manifestatum. Quem rex sanctus archana sui consilii esse facti[b] per Spiritum Sanctum edoctus ad se uocauit, blandis prius sermonibus, quid uidisset, sciscitabatur, post, ne cui diceret, donec ipse uiueret, imperauit.

In beato quoque rege constat illud impletum: quoniam per multas tribulaciones oportet intrare regnum Dei. Multis modis correccioni diuine subcubuit: tribus annis in infirmitate continua laborauit; per missionem in seipso sicut in beato Iob iudicis eterni per secreti

[9.] O pobożnych modlitwach króla i śmierci jego syna Henryka

Zatem pewnej nocy, gdy latem stanęli w polu, rozbiwszy namioty, a inni pogrążyli się we śnie, [Stefan] podniósłszy się z łoża, zaczął błagać Boga o przebaczenie za grzechy swoje i swojego ludu. Gdy dłużej zanosił modlitwy, rozciągający się nad nim namiot uniósł się nad ziemią i tak długo wisiał w powietrzu, dopóki mąż Boży nie uwolnił ducha od kontemplacji i modlitwy. Zostało to objawione pewnemu cnotliwie żyjącemu mężowi. Święty król, pouczony przez Ducha Świętego, że odkryto jego tajemnice, wezwał tego męża do siebie i najpierw łagodnymi słowami pytał go, co widział, a potem przykazał, aby nikomu o tym nie mówił, dopóki on sam [Stefan] żyje.

Wiadomo, że także w błogosławionym królu wypełniło się to: „przez wiele ucisków trzeba wejść do królestwa Bożego". Mianowicie, na liczne sposoby został poddany karze Bożej: przez

consilii examinacionem in filiorum suorum obitu sensit imminere uerbera, quos in ipsis infancie[c] sue gradibus, teneros quos dedit, [d-d] abstulit. De quorum morte mesticiam obortam[e] genitor propter amorem [f-f] superstitis bone indolis pueri Henrici solacio compescuit. Quem quasi iam unicum caro diligens affectu precibus Christo commendans et eius Genitrici Uirgini perpetue commendauit. Hunc sibi superstitem, hunc regni heredem uotis omnibus desiderauit. Quem dominus Iesus Christus non in terrestri regno disposuit laborando imperare[g], sed deposita inanis corruptibilis machina corporis in celesti regno cum angelis triumphare. Mox decidens in grauem infirmitatem Henricus nobilis dux Sclauonie VIIJ diebus languit, IX[o] uero die hora IX[a] emisit spiritum, quem sancti angeli in suum consorcium susceperunt. Vxor uero eius, que inuiolata cum ipso permansit, VIJ[o h] die in die dominica migrauit ad dominum. O gloriose uirgines Christi, que uirginitatem suam Christo in tantum dedicauerunt, ut eciam in morte non separarentur!

Chron., ss. 51–54; M. Homza, ss. 162–164.

trzy lata cierpiał na przewlekłą chorobę; przez rozważenie ukrytego zamiaru Wiecznego Sędziego, w śmierci swoich synów – których delikatnych, w wieku ich młodości odebrał Ten, który ich dał – dostrzegł zesłane na niego, niczym na świętego Hioba, nadchodzące ciosy. Natomiast smutek, powstały po ich śmierci, rodzic wynagrodził sobie radością, płynącą z miłości do wyróżniającego się dobrymi cechami chłopca Henryka. Miłował go niczym jedynaka tkliwym uczuciem, powierzając go w żarliwych modlitwach Chrystusowi i Jego Rodzicielce zawsze Dziewicy. W nim widział swojego następcę, jego pragnął głosami wszystkich jako dziedzica królestwa. Pan Jezus Chrystus postanowił, że [Henryk] nie będzie władać, cierpiąc, w królestwie ziemskim, lecz porzuciwszy czczy mechanizm skłonnego do zepsucia ciała, będzie z aniołami triumfować w królestwie niebieskim. Popadłszy wkrótce w ciężką niemoc, Henryk, szlachetny książę Sławonii, chorował osiem dni, zaś dziewiątego o godzinie dziewiątej wyzionął ducha, którego święci aniołowie przyjęli do swego towarzystwa. Jego żona zaś, która wraz z nim pozostawała nieskalana, siódmego dnia [po nim][11] w niedzielę przeniosła się do Pana. O, chwalebne dziewice Chrystusa, które w takim stopniu poświęciły swoje dziewictwo Chrystusowi, że nawet w śmierci nie oddzieliły się [od Niego]!

[a] *O, Hartwik* Cumque; *wydawcy* Quum; *M. Homza* Quem. [b] *Większość wydawców poprawia na* sancti; *Karácsonyi i M. Homza* facti [*sic*]. *Hartwik*: archani sui conscium esse. [c] *Z, S, Karácsonyi* infaciem; *O* in facie; *M. Homza wzorem innych wydawców poprawia za Hartwikiem na* infancie. [d-d] *O, M. Homza* Deus. [e] *Z, S, O* abortam; *wydawcy poprawiają na* obortam. *P* obortam (*por. redakcję krótszą, przyp. u*). [f-f] *Z, C brak; O* filii. [g] *Z, S* impetrare; *O* proparare; *wydawcy zmieniają na* imperare; *P* preparare; *por. red. krótsza, przyp. y*. [h] *Z* VII; *S* VII[o], *O* septimo.

Przypisy:
11 O *add.*

→ Emeryk, św.; → Sławonia; → Stefan I Święty

[10.] De successione Albe in regnum post mortem patris

Uidens autem beatus Stephanus sine spe posteritatis solum se esse derelictum et unicum filium suum Henricum sepultum, pietatis affectu doluit super filio suo multis diebus. Vix umquam ad risum labia mouit, sed semper sic apparens, acsi ante tribunal Christi staret, in oracionibus oculis eius presenciam conspiciens Christum in ore, Christum in corde, Christum in cunctis actibus se gestare demonstrauit[a]. Tandem per misericordiam Dei dignus centuplicari retribucionis brauio expectabat consolacionem Iesu Christi, ut paruulum uideret sibi filium nasciturum. Mox uxor concepit et peperit filium, quem uocauit Leuenta; post hoc concepit et peperit alium, cui imposuit nomen Petrus; tercio uero anno concepit et peperit filium, cui nomen Bela. Transactis uero post partum filiorum sex mensibus uxor sancti Stephani regina Vngarie mortua est, qui habito consilio principum accepit uxorem de Theutonia sororem regis Almanie, cum qua intrauit minor frater nomine Henricus.

Post copulacionem uero uxoris X[o] mense in uisione apparuit [b-b] angelus in albis uestibus dicens: "Veni dilecte mi rex Stephane ad me! quia tempus est, ut post labores seculi requiescas in gaudio paradisi". Euigilans autem aduocat episcopum, et ei uisionem edicit. Eadem

[10.] O następstwie Alby na tronie po śmierci ojca

Błogosławiony Stefan widząc zatem, że pozostał sam bez nadziei na potomka, pogrzebawszy swojego jedynego syna Henryka, przez wiele dni z pobożnym sercem bolał nad swoim synem. Prawie wcale nie składał swoich ust do śmiechu, lecz zawsze pojawiając się tak, jakby stał przed trybunałem Chrystusa; oczami dostrzegając w modlitwie Jego obecność, dowodził, że nosi Chrystusa na ustach, Chrystusa w sercu, Chrystusa we wszystkich czynach[12]. Jednak w miłosierdziu Bożym on, godzien stokrotnej nagrody, oczekiwał pocieszenia od Jezusa Chrystusa, by mógł ujrzeć zrodzonego sobie synka. Wnet żona poczęła i urodziła syna, którego nazwał Lewenta, potem poczęła i urodziła drugiego, któremu nadał imię Piotr, na trzeci zaś rok poczęła i urodziła syna o imieniu Béla. Po upływie zaś sześciu miesięcy od urodzenia synów zmarła królowa Węgier, żona świętego Stefana, który po zasięgnięciu rady książąt, wziął żonę z Teutonii, siostrę króla Alemanii, z którą przybył młodszy brat imieniem Henryk.

Zaś dziesiątego miesiąca po poślubieniu żony [Stefanowi] w widzeniu ukazał się anioł w białej szacie, mówiący: „Pójdź do mnie, umiłowany mój królu Stefanie! Nastał bowiem czas, abyś po trudach doczesności wypoczął

uero die hora IX[a c] tactus febre debilitatus est, et decidit in lectum; et cum sibi transitus diem imminere cognouisset, accersitis episcopis, principibus et comitibus et primis palacii sui iuuenibus de Christi uocacione exultans indicauit eis dissolucionem sui corporis imminere. Post hec tractauit cum eis de alumpno filiorum suorum, et commisit eos in manus episcoporum et Kaul comitis sub sacramento, deinde de uxore et regno, quis post ipsum terram[d] regeret, et nouellam plantacionem non exsiccaret, sed Christianis plantaret; consencientibus omnibus Albam nomine inter se maiorem et rectorem elegerunt. Deinde paterne monuit illos catholicam fidem obseruare, quam acceperant, amare iusticiam, uincula superne caritatis diligere et caritati operam dare, humilitatis studio inuigilare, pre omnibus uero nouelle plantacioni Christianitatis custodiam adhibere. Hiis dictis manus et oculos leuans ad celum sic orabat: "Regina celi et terre imperatrix et coadiutrix! inclina tuo patrocinio: sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum cum principibus et populis sub alis tue proteccionis relinquo". Quibus dictis oleo infirmorum corpus suum inungi peciit. Post unccionem "Credo" cantat. Demum "pater noster". Quibus ultimum benedicens manibus extensis sursum dixit: "In manus tuas domine Iesu Christe commendo animam meam".

Chron., s. 54–58; M. Homza, s. 166–168.

w rajskiej radości". Przebudziwszy się, przywołał zatem biskupa i wyjawił mu widzenie. Tegoż też dnia, o godzinie dziewiątej dotknięty gorączką osłabł i padł na łoże; a gdy poznał, że nadchodzi jego dzień przejścia, zwoławszy biskupów, książąt, komesów oraz najznamienitszą młodzież swojego pałacu, z radością oznajmił im o wezwaniu Chrystusa i zbliżającym się rozkładzie swego ciała. Potem rozmawiał z nimi o wychowawcy swoich synów, a następnie przekazał ich, pod przysięgą, w ręce biskupów i komesa Kaula; po wtóre o żonie i królestwie, by ten, kto po nim będzie rządzić krajem, nie wysuszył młodej roślinki, uprawiał ją dla chrześcijan. Za zgodą wszystkich wybrali pośród siebie Albę na starszego i rządcę. Potem [Stefan] po ojcowsku napomniał ich, by przestrzegali przyjętej wiary katolickiej, kochali sprawiedliwość, miłowali więzy Najwyższego Miłosierdzia i oddawali się dziełom miłosierdzia, podtrzymywali umiłowanie pokory, przede wszystkim zaś strzegli młodej roślinki chrześcijaństwa. To rzekłszy, podniósłszy ręce i oczy, modlił się następująco: „Królowo nieba i Władczyni ziemi, sławna Orędowniczko! Twojemu patronatowi, pod skrzydłami Twojej opieki zostawiam Kościół święty z biskupami i klerem; królestwo i dzieci z możnymi i ludem". To rzekłszy, zapragnął namaszczenia swojego ciała olejem chorych. Po namaszczeniu odśpiewał Wierzę; potem Ojcze nasz. Błogosławiąc ich po raz ostatni, wzniósłszy ku górze ramiona, powiedział: „W ręce Twoje, Panie Jezu Chryste, powierzam ducha mego".

[a] *W tym miejscu kronikarz porzuca Legendę Hartwika i przedstawia fantastyczną genealogię rzekomych synów Stefana.* [b-b] *O* ei. [c] *Dalsze opowiadanie o śmierci św. Stefana częściowo oparte na Legendzie Hartwika*. [d] *Tak O*; *Z, S* certam; *wydawcy*: terram.

P r z y p i s y:
12 Figura retoryczna: anafora.

→ Aba Samuel; → Béla (rzekomy 2); → Emeryk, św.; → Henryk (3); → Kaul; → Lewenta (1); → Niemcy; → Piotr (5); → Stefan I Święty; → Węgry; → Żupan

[11.] De morte et planctu regis Stephani et miraculis.

Instabat autem sollempnitas Sancte Dei Genitricis assumpcio gloriosa, ad quam omnes solito more in Albam ciuitatem confluxerant, et tentoriis campos operuerant.

Planxerunt autem eum omnes populi Vngarie simul in unum diues et pauper; episcopi cum clero cantu lamentabili[a] animam eius commendant, atque fabricato marmoreo nouo monumento reconditur, in quo nondum quisquam positus fuerat. Quidam autem episcopus Grecorum sancte conuersacionis in ipsa transitus sui hora audiuit animam sancti Stephani in celum deferentem per angelorum choros et laudantes dominum Iesum Christum. Qui statim nuncium in Vngariam ad Albam ciuitatem transmisit, et ita, sicut audiuit et uidit sanctus episcopus, nuncius eius inuenit. Litteris autem de obitu eius a capitulo acceptis ad dominum suum in Greciam remeauit.

Sepe armonie super sepulchrum eius audiebantur angelorum, sepe lampades ardentes in aere uidebantur, multorum uero pueri, qui in infirmitate sua eius liminibus deuouebantur, mox ut perueniebant, curabantur auxiliante domi-

[11.] O śmierci i opłakiwaniu króla Stefana oraz o cudach

Zbliżało się zaś święto chwalebnego Wniebowzięcia świętej Bożej Rodzicielki, na które wszyscy, jak zwykle, napływali do miasta Székesfehérváru i zapełniali pola namiotami. Płakał zatem po nim wszystek lud Węgier, jak jeden mąż bogaty i ubogi, biskupi z klerem powierzali jego duszę [Bogu] żałobnym śpiewem i pochowali go w nowowystawionym, marmurowym grobowcu, w którym nikogo jeszcze nie złożono[13]. Pewien zaś biskup grecki, świątobliwego żywota, w godzinę przejścia świętego Stefana usłyszał jego duszę, niesioną do nieba przez chóry anielskie, wysławiające Pana Jezusa Chrystusa. Natychmiast wysłał on posła na Węgry, do miasta Białogrodu, i poseł jego zastał to, co święty biskup usłyszał i zobaczył. Po otrzymaniu zatem od kapituły dokumentów o jego [Stefana] śmierci, powrócił on do swojego pana, do Grecji.

Na jego grobie często dały się słyszeć harmonie[14] anielskie, często widywano w powietrzu światła gorejące; zaś dzieci licznych [osób], które w swej chorobie udawały się na jego grób, wkrótce po przybyciu zdrowiały z pomocą Pana naszego, Jezusa Chry-

no nostro Iesu Christo[b]. Sex mensibus uero post obitum sancti uiri expletis Alba regnum Vngarie regere cepit.

stusa. Zaś po upływie sześciu miesięcy od śmierci świętego męża, Alba zaczął władać Królestwem Węgier.

Chron., ss. 58–60; M. Homza, s. 170.

[a] *Z* lamentali; *S, O* lamentabili. [b] *W tym miejscu redakcja dłuższa Kroniki węgiersko-polskiej definitywnie porzuca Legendę Hartwika*.

P r z y p i s y:
13 Ewidentne nawiązanie do osoby Jezusa. Por. J. 19,41.
14 Termin *harmonia* ma pochodzenie greckie i oznacza dźwięki, odzwierciedlające ład we wszechświecie. Jak pokazuje przejęcie tego słowa przez łacinę i inne języki europejskie, jest ono nieprzetłumaczalne.

→ Aba Samuel; → Grecja, Grecy; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Węgry

[12.] De fraude regine contra Albam regem maritum suum

Elapso autem regiminis sui anno regina inuidie et odii fomitem contra principem Albam, quod ipse regimine dignior esset, quam dux Henricus germanus regine, contraxit. Que ut uipera repleta ueneno malicie dolere cepit, quod nullum puerum parere potuit; cogitare cepit et secum uoluere, quomodo fratri suo duci Henrico[a] regnum Vngarie perpetuo possidendum traderet, et sue potencie usurparet, filios regis Stephani, quos Kaul princeps fouebat, in flumen proiceret, et uitam eorum morti daret, et memoriam eorum deleret. Aduocato autem fratre suo edixit ei in secreto loco cogitacionem, et disposicionem utrum consentiret, interrogauit. Quo annuente consuluit ei, ut Almaniam intraret, et cum exercitu ualido rediret, et ualida manu Ungariam intraret, et suo imperio subiugaret. Quod permittente diuina uoluntate intrauit dux Henricus manu

[12.] O niegodziwości królowej wobec jej małżonka, króla Alby[15]

Zaś po upływie roku jego panowania królowa zawiniła, zapaławszy nienawiścią i wrogością przeciw księciu Albie dlatego, że był on godniejszy by władać niż książę Henryk, rodzony brat królowej. Jak żmija wypełniona złośliwym jadem zaczęła ona boleć nad tym, że nie zdołała urodzić ani jednego syna. Zaczęła przemyśliwać i rozważać, w jaki sposób wydać swemu bratu, księciu Henrykowi, Królestwo Węgier na wieczystą własność i poddać je jego władzy; synów króla Stefana natomiast, którymi opiekował się książę Kaul, planowała wrzucić do rzeki, ich życie wydać śmierci, a pamięć ich zniszczyć. Wezwawszy więc swojego brata, wyjawiła mu potajemnie zamysł i zapytała, czy zgodziłby się na taki układ. Gdy przychylił się do tego, poradziła mu, aby poszedł do Alemanii i powrócił stamtąd z silnym wojskiem; uzbrojony wkroczył na Węgry oraz pod-

forti Vngariam, et obuiauit ei Alba rex ex ista parte ciuitatis Strigoniensis, et bellum magnum ortum est, et ceciderunt uulnerati multi, et uictoriam optinuit dux Henricus, et rex Alba et Kaul terga uerterunt, et acceptis filiis regis tribus – Leuenta, Bela et Petro – fugerunt[b] in Poloniam ad auiam suam ducissam magnam tocius Polonie nomine Damboroucam, nam ipsa eciam tunc in uiduitate permanendo filium suum Bolezlauum fouebat, qui XVIIJ annorum erat adolescens robustissimus atque ad pugnandum fortissimus et promptissimus, qui orphanos nobiles et teneros caro diligens affectu et eorum alumpnos nobiles Albam et Kaul deliciose seruabat, et ut in nullo molestarentur, sed omnia ad libitum eorum preberentur, precipiebat. Morati sunt autem filii regis Vngarie in hospitalitate in Polonia XVJ^{m} annis.

Henricus uero regnabat in Vngaria, et eos opprimebat, et omnia bona eorum uastabat, alia calumpniose auferebat, rodebatque terram cum perfidis Vngaris, qui eius collaterales erant, nobilem uero genealogiam Vngarorum depredabatur, et ad nichilum redigebat, episcopos cum clero despectui habebat.

Chron., ss. 60–63; M. Homza, ss. 172–174.

porządkował je swojej władzy. Za przyzwoleniem woli Bożej wkroczył książę Henryk z potężnym wojskiem na Węgry i przeciwstawił mu się król Alba z tamtej strony miasta Ostrzyhomia; zaczęła się wielka bitwa i poległo wielu rannych, a zwycięstwo odniósł książę Henryk. Król Alba i Kaul uciekli, a wziąwszy trzech synów królewskich – Lewentę, Bélę i Piotra – uszli do Polski, do ich babki, wielkiej księżnej całej Polski imieniem Dąbrówka. Ona bowiem właśnie wówczas, pozostając we wdowieństwie, piastowała swego syna Bolesława, który wtedy był młodzieńcem osiemnastoletnim, najmocniejszym, a do walki najsilniejszym i najzdatniejszym; który drogim uczuciem umiłował szlachetne sieroty i młodzieńców i z upodobaniem służył ich szlachetnym wychowawcom, Albie i Kaulowi; przykazał też, by w niczym ich nie obciążano, lecz dostarczano im wszystko, czego zażądają. Przebywali więc synowie króla Węgier w gościnie w Polsce szesnaście lat.

Henryk zaś rządził na Węgrzech, uciskał je i pustoszył ich wszystkie dobra, inne oszczerczo odbierał; dręczył kraj z wiarołomnymi Węgrami, którzy byli jego zausznikami, szlachetne zaś rody węgierskie niszczył i niweczył, a biskupów i kler miał w pogardzie.

[a] *Z, S* Henrici; *wydawcy* Henrico. [b] *Z, S* fugierunt; *wydawcy* fugerunt.

P r z y p i s y:

15 Tytuł rozdziału nadany przez rubrykatora nie zgadza się z treścią *Kroniki*, wg której królowa była wdową po św. Stefanie, a Alba miał być wyznaczonym przez niego zarządcą państwa po jego śmierci. Tekst dwóch ostatnich rozdziałów zachował się tylko w redakcji dłuższej. Redakcja krótsza podąża wiernie za *Legendą Hartwika*.

→ Aba Samuel; → Béla (rzekomy 2); → Bolesław; → Dąbrówka; → Henryk (3); → Kaul; → Lewenta (1); → Niemcy; → Ostrzyhom; → Piotr (5); → Polacy, Polska; → Stefan I Święty; → Węgry; → Węgrzy

[13.] Quomodo reuersi sunt ueri heredes [a-a] Vngariam scilicet fratres supradicti

Hac tyrannide percepta Alba et Kaul alumpni puerorum, qui iam adolescentes erant, habito consilio et Dei inspirante gracia pariterque cum pueris, ubi ducissa cum filio suo Bolezlauo baronibusque Sececho cum fratribus colloquentibus et de ipsorum[b] pupillitate tractantibus sedebant, ad ipsos introeunt, et genu flexo ante ducem et matrem eius ceperunt deprecari, ut potencia sua et auxilio eos ad terram suam Vngariam reduceret, et in suo regno locaret, ut per hoc factum apud Deum meritum inueniret, et famosum nomen uictorie apud iacentes terras acquireret. Quorum peticioni consenciens dux ingemuit. Commota sunt quippe omnia uiscera eius super cognatis suis, motusque pietate dixit: "Accingimini, et estote uiri fortes, constantes et robusti, quoniam melius est nobis mori in bello iusto, quam uidere exhereditatos cognatos nostros!". Et consenserunt omnes huic sermoni. Filii regis uero cum alumpnis inclinato capite ad staciones suas perrexerunt. Dux autem cum palatino suo Sechecho nomine aduocatis ministerialibus suis bellum ingens indixit.

Cum autem fuisset congregatus exercitus ingens et fortis, tacite procedebant pedites et sagittarii in ante, filii uero regis cum duce Bolezlauo accepta ab auia sua licencia cum magno eiulatu osculo pacis tradito post exercitum procedunt. Cum autem essent prope ciuitatem, que dicitur Petsth, ibi occurrit ei dux Henricus, et congressi sunt, et ceciderunt uulnerati multi, et Alba interfectus est iuxta paludem, que est

[13.] W jaki sposób powrócili na Węgry prawdziwi dziedzice, czyli wspomniani wyżej bracia

Usłyszawszy o tej tyranii, Alba i Kaul, wychowawcy dorosłych już chłopców, po odbyciu narady i natchnieni łaską Bożą, wraz z chłopcami weszli tam, gdzie siedzieli księżna ze swoim synem Bolesławem i baronami oraz z Sieciechem, i rozmawiali o braciach, jak też obradowali nad ich sieroctwem; [Węgrzy] podeszli do nich i zgiąwszy kolana przed księciem i jego matką, zaczęli błagać, aby swą potęgą i pomocą wrócił ich do ojczyzny, na Węgry, i osadził w ich królestwie, a przez ten uczynek zdobyłby nagrodę u Boga i wśród okolicznych krajów pozyskał słynny tytuł zwycięstwa. Przystając na ich prośbę, książę zapłakał. Zapewne wzburzyły się wszystkie jego trzewia nad [losem] krewnych i zdjęty życzliwością powiedział: „Gotujcie się i bądźcie ludźmi silnymi, stałymi i mocnymi, ponieważ lepiej jest dla nas polec na wojnie sprawiedliwej niż patrzeć na naszych wydziedziczonych krewnych!". I wszyscy przystali na te słowa. Zaś synowie królewscy z wychowawcami, skłoniwszy głowy, udali się na swe pokoje. Książę zaś, ze swoim palatynem imieniem Sieciech, przywoławszy swe sługi, ogłosił ogromną wojnę.

Gdy zatem zebrało się ogromne i potężne wojsko, w ciszy, na przedzie podążali piesi i łucznicy, zaś synowie królewscy wraz z księciem Bolesławem podążali za wojskiem, po otrzymaniu pozwolenia od swojej babki i przekazawszy sobie z wielkim łkaniem pocałunek pokoju. Gdy zaś znaleźli się niedaleko miasta, które zwie się Peszt,

in medio camporum prope Petsth, unde usque in hodiernum diem appellatur Palus Albe regis. Crastina autem die Henricus rex Vngarorum mouit exercitus suos contra Bolezlauum et filios regis, et terga uertit, et persecuti sunt eum, et inuestigatus est inter montes prope ciuitatem Strigoniensem, et interfectus est. Regina uero audita [c-c] morte fratris pre nimia tristicia subitanea morte mortua est.

Post conflictum uero congregatis dux Bolezlauus episcopis et magnatibus Vngarie descendit in ciuitatem regiam Albam, et coronauit filium regis Stephani Leuentam regio dyademate, Petrum uero et Belam duces constituit. Hiis ita peractis secessit in terminos suos in Castrum Salis, et ibi delectabatur in uenacionibus. Post sex menses nunciant sibi regem Leuentam iam mortuum. Hiis auditis cepit lacrimari amarissime, et ueloci cursu ciuitatem Albam peruenit, et congregatis episcopis et magnatibus terre uoluit[d] coronare Belam maiorem fratrem, sed ipse contra omnium uoluntatem elegit Petrum iuniorem fratrem in regem, quia miro eum diligebat affectu. Quo coronato dux recessit in Karinthiam, et ibi metas posuit. Erat enim timor eius super omnia montana Karinthie et Almanie et Austrie, quia per Austriam cum uictoria [e-e] Poloniam reuersus est in ciuitatem Cracouiam. Post duos autem annos nunciatur ei mors Petri regis Vngarie; qui ueloci cursu uenit in Strigonium, et accepto Bela in Albam ciuitatem perueniunt, et ei regium dyadema inposuit orantes Dominum cum lacrimis, ut eum faciat regnare in annos plurimos, et ornetur a Deo filiis et filiabus; cui accepit[f] uxorem de Ro-

ukazał im się książę Henryk i starli się; i poległo wielu rannych, i Alba został zabity w pobliżu bagna, które leży pośrodku pola pod Pesztem. Odtąd, aż do dnia dzisiejszego, zwane jest ono bagnem króla Alby[16]. Nazajutrz zaś Henryk, król Węgrów, skierował swe wojsko przeciwko Bolesławowi i synom królewskim; i uciekł, i ścigano go, i wyśledzono w górach koło miasta Ostrzyhomia, tam też go zabito. Królowa zaś, usłyszawszy o śmierci brata, z nadmiernego smutku umarła nagłą śmiercią.

Zaś po starciu książę Bolesław, zebrawszy biskupów i możnych Węgier, przybył do miasta Székesfehérváru i królewską koroną ukoronował syna króla Stefana, Lewentę; zaś Piotra i Bélę ustanowił książętami. To uczyniwszy, wycofał się w obręb swoich granic do zamku Salis i tam zabawiał się polowaniem. Po sześciu miesiącach oznajmiono mu, że król Lewenta już zmarł. To usłyszawszy, rozpłakał się rzewnie i szybko podążył do miasta Székesfehérváru. Zebrawszy biskupów i możnych ziemi, chciał[17] koronować starszego brata, Bélę, lecz ten wbrew woli wszystkich wybrał na króla młodszego brata, Piotra, ponieważ miłował go szczególnym uczuciem. Po jego koronacji książę wycofał się do Karyntii i tam ustanowił granice. Strach przed nim padł bowiem na wszystkie góry Karyntii, Alemanii i Austrii, ponieważ przez Austrię zwycięsko wracał do Polski, do miasta Krakowa. Zaś po dwóch latach oznajmiono mu śmierć Piotra, króla Węgier; szybko przybył on do Ostrzyhomia i zabrawszy Bélę, podążyli do miasta Székesfehérváru i nałożył mu [Béli] diadem królewski, modląc się z płaczem do Pana, aby pozwolił

mano imperio; post nupcias uero dux per Rusiam Poloniam ingressus est.

Post discessum uero principis Polonie de Vngaria uxor regis Bele peperit filium, cui imposuit nomen Albertus. Alium quoque genuit, quem uocauit nomine Yesse. Tercium uero peperit, et uocauit eum Columman. Quartum uero peperit, et imposuit ei nomen Salomon. Quintum uero peperit, et uocauit eum Ladyslaum. Hic autem Deo dedicatus erat. Hunc autem dux Rusie Mistizlaus de Ciuitate Galicz in adoptiuum[g] filium accepit, et ei cum filia sua, eo quod unicam haberet, et filio careret, Galicie regnum perpetuo possidendum tradidit, et iuramento corroborauit. Hiis ita, sicut Deus disposuit, peractis nupciis Ladyslay pater rex Bela decidit in lectum, et mortuus est. Post hec eligitur Albertus senior filius in regem, et coronatur, quo regnante duo fratres Columman et Yesse mortui sunt, ipse uero quinto anno sine liberis mortuus est.

Remansit autem dux Ladyslaus in Galicia, Salomon uero frater eius Sclauoniam regebat. Habito uero consilio episcopi cum principibus Dei disponente clemencia [h-h] Rusie ciuitatem Galiciam properauerunt, et beatum principem Ladyslaum in regem Vngarie acceperunt, atque in Albam ciuitatem regiam properauerunt, et in regem coronauerunt Salomone fratre eius in eum consenciente; diuinum officium sonoris organis decorauerunt, et sic in Dei laudibus totum diem deduxerunt. Quem sanctus rex per uisum uisitauit, et sua uestigia eum sequi precepit. Erat enim rex piissimus, in consilio prouidus, in commisso sibi grege prouidus et fidelis, in interuentu strenuus[i], in vniuersa morum honestate preclarus. Hunc milites

mu panować przez wiele lat, i by został ozdobiony przez Boga synami i córkami. [Bolesław] przywiódł dla niego żonę z Cesarstwa Rzymskiego; zaś po zaślubinach książę przez Ruś wkroczył do Polski.

Po odejściu zatem księcia Polski z Węgier żona króla Béli urodziła syna, któremu ten nadał imię Albert. Urodziła także drugiego, którego nazwał imieniem Gejza. Zaprawdę, urodziła trzeciego, i nazwał go Kolomanem; urodziła też czwartego, i nadał mu imię Salomon. Urodziła nawet piątego, i nazwał go Władysławem. Ten zaś został poświęcony Bogu, a książę Rusi Mścisław z miasta Halicza przyjął go jako przybranego syna i jemu oraz swojej córce, jako że miał ją jedną i nie miał syna, przekazał Królestwo Halickie w wieczyste posiadanie i potwierdził to przysięgą. Gdy odbyły się zaślubiny, tak jak Bóg przykazał, ojciec Władysława, król Béla, padł na łoże i skonał. Potem wybrano na króla i koronowano najstarszego syna, Alberta. Za jego panowania zmarło dwóch braci, Koloman i Gejza, sam zaś [Albert] zmarł bezdzietnie piątego roku.

Pozostawał zaś książę Władysław w ziemi halickiej, a jego brat Salomon panował w Sławonii. Biskupi zatem, odbywszy naradę z możnymi, uskrzydleni Bożą łaskawością, pospieszyli do miasta ruskiego, Halicza, i uznali błogosławionego księcia Władysława za króla Węgier. Poszli też do Székesfehérváru i ukoronowali go na króla za zgodą jego brata Salomona; służbę Bożą uświetnili dźwiękiem organów i tak przeżyli cały dzień na chwałę Bożą. Przez widzenie nawiedził go [*Władysława*] święty król [Stefan] i przykazał mu podążać swo-

acsi patrem uenerabantur, hunc karissimo diligebant affectu. AMEN.

Chron., ss. 63–69; M. Homza, s. 176–182.

imi śladami. Był on [*Władysław*] bowiem królem bardzo pobożnym, przewidującym w radzie, troszczącym się o powierzoną sobie trzodę i wiernym, gorliwym w orędownictwie; jaśniejącym szlachetnością wszelkich obyczajów. Rycerze czcili go niczym ojca, miłowali gorącym uczuciem. AMEN

[a-a] *Karácsonyi* <in>; *M. Homza* in. *W Z, S brak spójnika*. [b] *Z* iporum; *S, wydawcy* ipsorum. [c-c] *Z* uero audita; *S brak*. [d] *Tak Z, S. Wydawcy zmieniają na* noluit, *ale wg B. Karácsonyiego, Tanulmányok, s. 54 powinna tu być forma* uoluit, *która odnosi się do Bolesława, zaś dalsza część zdania do Béli*. [e-e] *Wydawcy* in. [f] *Z* acceptit; *S, wydawcy* accepit. [g] *Z* adoptimum; *S, wydawcy* adoptivum. [h-h] *Wydawcy* in. [i] *Z* strennuus; *S* stennuus; *wydawcy* strenuus.

P r z y p i s y:

16 Chodzi o dzisiejszy Abasár.

17 Możliwa jest też inna interpretacja, jeśli podążymy za widniejącym w rękopisach słowem *noluit*, który jest zaprzeczeniem wybranego przez nas słowa *voluit* (w średniowieczu często zapisywanego jako *uoluit*; por. przyp. tekstowy d). W tym przypadku to Bolesław nie chciałby wybrać Béli i wbrew woli wszystkich wybrał Piotra. W średniowiecznej grafii litery ‘n’ oraz ‘u’ są często trudne do odróżnienia.

→ Aba Samuel; → Abasár; → Albert (3); → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Austria; → Béla (rzekomy 2); → Bolesław; → Ducatus; → Gejza (3); → Halicz; → Henryk (3); → Karantanie, Karyntia; → Kaul; → Koloman (rzekomy 2); → Kraków; → Lewenta (1); → Mścisław (2); → Niemcy; → Ostrzyhom; → Palatyn; → Pest; → Piotr (5); → Polacy, Polska; → Romania; → Ruś, Rusini; → Salis; → Salomon (3); → Sieciech; → Sławonia; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Węgry; → Węgrzy; → Władysław rzekomy syn Béli (rzekomego 2)

Redakcja krótsza

Przyjęty podział na rozdziały nie występuje w redakcji krótszej. Dla lepszej czytelności tekstu powtarzamy tu numerację rozdziałów z redakcji dłuższej.

Vita sancti Stephani regis Vngarie

[3.] Cvm senuisset rex Atyla famosus victor terrarum Scocie, Dacie, Austrie, vndecimque virginum milibus in Colonia cesis, Francigenis quoque et Normanis[a] sue magnitudini[b] subiugatis terraque Lambardie[c] vastata muros eius dissipauit, turres confregit. Pro iniquitate autem tali plaga [d-d] Dei appellatus est; [e-]totum vero[-e] mundum peragrare volens et Romanum imperium sibi vsurpare cupiens contra Romam suum exercitum mouit. Cui in cubili suo dormienti sanctus angelus apparuit[f] dicens: "Precepit tibi Dominus Deus Iesus Christus, ut ciuitatem sanctam Romanam[g], Vbi apostolorum sanctorum meorum corpora requiescunt, ne introeas, nec attemptare audeas; generacionem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam habere faciam". Hiis dictis angelus Dei discessit[h].

Cum autem mane factum esset, rex in ciuitatem, que Venecia vocatur, exercitus suos mouit, et inde progrediens venit super litus[i] maris, ibique ciuitatem nouam edificauit, et eam ad honorem nominis sui Aquileyam nominauit. [j-]Dehinc pertransiuit Alpes Tyrancie[k] et venit in terminos Dacie et Slauonie[l] et [m-m] conflictum magnum octo diebus[-n], quos tradidit[o] Deus in manus Atyle propter regem eorum Trezimirum, quem tradiderant, et turpiter occiderant.

Missis[p] tandem nunciis[q] suis accepit a principe Sclauorum filiam et copulauit

[3.] Król Attyla, sławny zwycięzca Szkocji, Dacji i Austrii, gdy się zestarzał, po zabójstwie Jedenastu Tysięcy Dziewic w Kolonii i po podporządkowaniu swojej potędze Franków i Normanów oraz spustoszeniu ziemi Lombardii, mury rozwalił, wieże obalił. Z powodu takiej niegodziwości został zatem nazwany plagą Bożą. Chcąc przeto przejść cały świat i pragnąc przywłaszczyć sobie Cesarstwo Rzymskie, wyruszył ze swoim wojskiem na Rzym. Gdy spał w swej komnacie, anioł święty ukazał mu się we śnie, mówiąc: „Rozkazuje tobie Pan Bóg Jezus Chrystus, abyś nie wkraczał do świętego miasta Rzymu, gdzie spoczywają ciała moich apostołów, ani byś się nie ośmielił porwać na to. Ja zaś sprawię, że twój ród po tobie nawiedzi w pokorze Rzym i posiądzie koronę". To powiedziawszy, anioł odstąpił.

Gdy zatem nastał ranek, król skierował swoje wojska ku miastu, które zwie się Wenecją, i stamtąd idąc, dotarł do brzegu morza; tam też zbudował nowe miasto i nazwał je na cześć swojego imienia, Akwileą. Stąd przeszedł Alpy Karynckie i dotarł do granic Dacji – Sławonii, i doszło do wielkiej bitwy trwającej osiem dni. Wydał ich Bóg w ręce Attyli z powodu ich króla Trezimira, którego zdradzili i haniebnie zabili.

Posławszy przeto swoich posłów, otrzymał od księcia Słowian córkę tegoż

eam sibi in[r] vxorem, que peperit ei filium, cui nomen imposuit[s] Coloman.

Post hoc autem mouit se, et pertransiuit[t] fluuium, qui vocatur Craa[u], ibique planiorem et spaciosiorem[v] terram invenit, in qua multum delectare[w] cepit. Et advocato omni exercitu suo ad laudem et gloriam exercitus sui Vngariam eam appellauit. Distribuitque principibus et baronibus terram et decreuit hoc omnium consensu, ut si vxor eius multos pareret[x] filios, primogenitus regnaret super omnes. [y-]Congregatis quoque cunctis principibus[-y] et magnatibus terre tradidit regnum in manu filii sui Colomani[z] et mortuus est. [aa-]Post mortem autem patris sui vxor Coloman genuit filium, qui vocatus est Bela[-aa]. Hic autem mortuo patre regressus est in ciuitatem suam Aquileyam et ibi accepit vxorem Grecam de Constantinopolitano imperio. [ab-]Inde autem mouens se venit in terram Slauoniam, quam attauus suus Vngariam appellauit[-ab]. Ibique vxor sua concepit et peperit filium, quem vocauit nomine Yesse, cui accepit vxorem de regione[ac] Polonie ciuitate regis Cracouie sororem regis Mezkonis[ad] nomine Adylheydam[ae]. Hec autem Christiana erat et litteris inbuta documentisque sanctis per Sanctum Spiritum repleta; [af-]hec cepit virum suum ad Christum convertere et fidem catholicam tenere et a cultura ydolorum recedere[-af]. Quem sepissime blandis et mellitis alloquens sermonibus Christum fecit cognoscere et ipsum verum Deum credere.

Quid plura? [ag-]Idem tempus celitus depositum[-ag], credidit ipse cum familiaribus suis, et baptizatus est in nomine Iesu Christi.

Chron., ss. 14–22.

i wziął ją sobie za żonę, a ona urodziła mu syna, któremu nadał imię Koloman.

Potem zaś wyruszył i przeszedł rzekę, którą zwą Cisą, i tam znalazł ziemię jeszcze bardziej równinną i przestronną, która bardzo mu się zaczęła podobać. Wtedy, przywoławszy całe swoje wojsko, nazwał ją Węgrami na cześć i chwałę swojego wojska. I rozdzielił książętom i baronom ziemię, nadawszy im wielkie posiadłości, i rozporządził za zgodą wszystkich, by – jeśliby jego żona urodziła wielu synów – władzę nad wszystkimi sprawował pierworodny. Zebrawszy wszystkich książąt i dostojników ziemi, oddał królestwo w ręce swojego syna Kolomana, i umarł.

Zaś po śmierci jego ojca żona Kolomana urodziła syna, którego nazwano Bélą. On zaś po śmierci [swego] ojca powrócił do swojego miasta Akwilei i tam pojął za żonę Greczynkę z cesarstwa konstantynopolitańskiego. Wyruszywszy zaś stamtąd, przybył do swojej ziemi Sławonii, którą jego dziad nazwał Węgrami. I tam jego żona poczęła i urodziła syna, którego nazwał Gejzą, jemu [to] przywiódł żonę z Polski, z miasta Krakowa, siostrę Mieszka imieniem Adelajda; była zaś ona chrześcijanką, przez Ducha Świętego napełnioną znajomością pisma i świętych nauk. Ona tymczasem zaczęła nawracać swojego męża ku Chrystusowi i podtrzymywać wiarę katolicką, i odwodzić od kultu bałwanów. Przemawiając do niego często łagodnymi i miodosłodkimi słowami, sprawiła, że poznał on Chrystusa i uwierzył, że jest On prawdziwym Bogiem.

Cóż więcej? Nadszedł przygotowany czas niebiański; uwierzył on wraz z domownikami swymi i został ochrzczony w imię Jezusa Chrystusa.

[a] *O* Iormanis. [b] *P* magnitudine. [c] *P* Lampardie. [d-d] *M* et flagellum (*Albrecht, s. 116*). [e-e] *P, M* uero totum (*Albrecht, s. 115*). [f] *P* aparuit. [g] *Z, P* Romam. [h] *Tak Z, S, P, M* (*Albrecht, s. 115*). *O* descendit. *Karácsonyi opatruje tę formę kwantyfikatorem [sic!] i zauważa, że Kętrzyński poprawił słowo na* discedit. [i] *O* littus. [j-n] *M* Demum pertransiuit Alpes et in terminus Cruwatie et Sclavonie ubi conflictum magnum 8[o] diebus habuerunt (*Albrecht, s. 116*). [k] *O, P* tyrancie (*Albrecht, s. 116 błędnie* tyranice). [l] *P* Sclauonie. [m-m] *Karácsonyi dodaje za Z, S* fecerunt; *O, P, M brak*. [o] *P* credidit. *Na marginesie dopisek innym, cieńszym piórem* tradidit, *jednak bez skreślenia nieprawidłowego słowa*. [p] *Tak Z, S, P*; *O* Missus. [q] *P* nuncciis. [r] *O brak*. [s] *P* inposuit. [t] *O* pertransiit. [u] *P, M* traa (*Albrecht, s. 115*). [v] *Na marginesie P dopisek cieńszym piórem* spaciosiorem. *Zapis tego wyrazu w tekście mógł wzbudzić wątpliwości, jak należy go odczytać*. [w] *P* delectari. [x] *Tak Z, S, P*; *O* pareres. [y-y] *M* igitur congregatis cunctis principibus. *Albrecht, s. 116, gdzie jednak błędnie zacytowana forma O i P jako* congregatis cunctisque principibus. [z] *Forma za P*; *O* Coloman. [aa-aa] *M* Post mortem patris uxor Coloman genuit filium nomine Bela (*Albrecht, s. 116*). [ab-ab] *M* post venit in terram Sclauoniam, quam attauus suus Ungariam vocavit (*Albrecht, s. 116*). [ac] *M* regno (*Albrecht, s. 116*). [ad] *P* Mezchonis. [ae] *Forma podana za P*; *O* Adylherdam; *Z, S* Athleitam. *Zapis w P łatwo mógł być odczytany, jak w O*. [af-af] *M* Hec cepit Yesse ad Christum convertere et fidem katholicam instruere et a cultura ydolorum secernere (*Albrecht, s. 116*). [ag-ag] *M brak* (*Albrecht, s. 116*).

→ Adelajda; → Akwilea; → Alpy Karynckie; → Antyk w wyobraźni węgierskiego średniowiecza; → Attyla; → Austria; → Béla (rzekomy 1); → Craa; → Dąbrówka; → Francja, Francuzi; → Gejza (1); → Grecja, Grecy; → Koloman (rzekomy 1); → Kolonia; → Konstantynopol; → Kraków; → Krešimir; → Lombardia; → Mieszko I; → Normanowie; → Polacy, Polska; → Romanie; → Rzym; → Sławonia; → Słowianie; → Szkocja; → Urszula, św.; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgry

[4.] Cumque nimium esset sollicitus de ritibus sacrilegis destruendis, mirabili visione consolatus est eum [a-a] Deus: lucescente[b] enim aurora astitit ante eum iuuenis delectabilis aspectu, qui dixit ei: "pax tibi Yesse Christiane Dei dilecte! Iube[c] te de sollicitudine[d] tua fore securum, vbi[e] [f-]tibi concessum est, quod[g] meditaris. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia disponenda diuine providencie consilio commendabit[h] Dominus[-i]. Hic erit vnus ex regibus electis[j] a Domino coronam vite secularis commutaturus in eternam. [k-]Verumtamen[l] virum spirituali[m] legacione tibi transmittendum, honorificabiliter suscipito[n], venerabiliter habeto, exhortacionibus eius cordis fidelem[o] assensum prebeto-[p]!".

Et ecce nunciatur ei beatum Adalbertum pontificem ad se venturum propter

[4.] Kiedy zbytnio się przejął niszczeniem świętokradczych obrządków, Pan pocieszył go w cudownym widzeniu: mianowicie gdy świtała jutrzenka, stanął przed nim młodzieniec o rozkosznym wyglądzie, który rzekł do niego: „Pokój tobie, Gejzo, chrześcijaninie miły Bogu! Rozkazuję ci, bądź wolny od swoich trosk, skoro zostało tobie dane to, nad czym rozmyślasz. Od ciebie pochodzić będzie syn, który się urodzi; jemu Pan powierzy postanowieniem Bożej Opatrzności te wszystkie uzdolnienia. Będzie on jednym z królów wybranych przez Pana, [który] koronę życia doczesnego zamieni na wieczną. Tymczasem męża wysłanego do ciebie z duchowym poselstwem przyjmij godnie, podejmuj ze czcią, udziel przyzwolenia na napomnienia jego wiernego serca!".

conversionem ipsius. Oritur leticia nouis Christi[q] militibus, dux obviam tyroni[r] Christi procedit, honorabiliterque suscepit. Igitur fit vbique congregacio gentis indomite, per sanctum episcopum fiunt exhortaciones continue, convertuntur et baptizantur alumpni patrie, statuuntur in multis locis ecclesie.

Preterea vxorem eius iam propinquam partui tali voluit visione diuina gracia consolari. Apparuit namque illi beatus leuita et prothomartir Stephanus, [s-]qui eam alloqui taliter cepit[-s]: "Confide in Domino[t] mulier et certa esto, quia filium paries, cui corona debetur et regnum; meum nomen illi imponas[u]!". Cui cum[v] admirans mulier responderet: "quis es domine uel[w] quo nomine nuncuparis?" – "Ego sum" – inquit – "Stephanus prothomartir, qui pro Christi nomine martirium pertuli". Quo dicto disparuit.

Nascitur interea predictus a Deo filius principi, quem antequam in vtero conciperetur, Dominus nouit et cui, antequam nasceretur, prothomartir Stephanus nomen indidit. Hunc Deo dilectus episcopus Adalbertus crismali baptismate intinxit. Creuit infans diligenter maternis vberibus educatus, quem transacta puericia convocatis pater suis primatibus Vngarie[x] post se regnaturum populo prefecit.

Chron., s. 23–26.

I oto doniesiono mu, że z powodu jego nawrócenia przybędzie święty Wojciech. Radość się wzbudziła wśród nowych rycerzy Chrystusa; książę wyszedł naprzeciw żołnierza Chrystusowego i przyjął go ze czcią. Wszędzie więc miały miejsce zgromadzenia ludu nieujarzmionego, trwały nieustanne ekshortacje [wygłaszane] przez świętego biskupa Wojciecha, nawracali się i chrzcili opiekunowie ojczyzny, w wielu miejscach stawały kościoły.

Ponadto Boża łaska zechciała pocieszyć jego żonę Adelajdę, już bliską rozwiązania, następującym widzeniem. Mianowicie ukazał się jej w widzeniu błogosławiony i pierwszy męczennik Szczepan, który tak zaczął do niej przemawiać: „Zaufaj Panu, niewiasto Adelajdo, i bądź pewna, że urodzisz syna, któremu jako pierworodnemu należy się korona i królestwo; i nadasz mu moje imię!". Kobieta, zdziwiwszy się, odparła: „Kim jesteś, panie, a zwłaszcza jakim się zwiesz imieniem?" –„Jestem – rzecze – pierwszym męczennikiem Szczepanem, jako pierwszy wycierpiałem męczeństwo w imię Chrystusa". To rzekłszy zniknął.

Narodził się więc księciu przepowiadany przez Boga syn, którego, zanim się począł w łonie, znał Pan i któremu, zanim się narodził, pierwszy męczennik Szczepan nadał swe imię. Umiłowany przez Boga biskup Wojciech namaścił go krzyżmem chrztu. Wzrastał młodzieniec, pielęgnowany troskliwie matczynym wychowaniem, a gdy minęły jego lata chłopięce, ojciec, zwoławszy swoich węgierskich dostojników postanowił, że będzie on po nim panować nad ludem.

[a-a] *O* dicens. [b] *O* llucescente. [c] *Tak P, M, Z, S* (*Albrecht, s. 115*); *O* iube. [d] *P, M* sollitudine (*Albrecht, s. 115*). [e] *Tak Z, S, P*; *O, M brak* (*Albrecht, s. 116*). [f-i] *M brak* (*Albrecht, s. 116*). [g] *Tak Z, S, P*; *O* quem. [h] *Tak Z, S, P*; *O* commendabat. [j] *Tak Z, S, P*; *O* electus. [k-p] *M* Verumptamen virum spirituale legacione tibi transmittendum honorifice suscipere et apertis cordibus eiusque exhortacionibus assensum prebeto (*Albrecht, s. 116*). [l] *P* Verum per cum. [m] *Z, S, P, O* spiritali. *Wydawcy poprawiają na* spirituali. [n] *P* suscipitur. [o] *Z, S* fidelius; *P* fidelium. [q] *P* Cristi. [r] *O* tyro. [s-s] *M* alloquens eam dicens (*Albrecht, s. 116*). [t] *P* Dominum. [u] *P* inponas. [v] *M brak* (*Albrecht, s. 116*). *S. Albrecht, s. 116 i przyp. 14 odczytuje zapis P jako* tamen*, przekonując, że jest to lepsza forma niż* cum. *Jednak zapis jest jednoznaczny i naszym zdaniem wskazuje na formę* cum. [w] *M* et (*Albrecht, s. 116*). [x] *O* Vngare.

→ Adelajda; → Gejza (1); → Stefan I Święty; → Węgry; → Wojciech (1), św.

[5.] Post hec plenus dierum anno dominice incarnacionis nongentesimo[a] XXVIJ[o] de seculi nequam erumpnis celesti[b] invitatur gaudio. Inde habito consilio cum episcopis et principibus terre quarto post obitum patris anno diuina commonente[c] clemencia Astritum presulem ad limina sanctorum apostolorum[d] Petri et Pauli misit, ut a successore sancti Petri principis apostolorum domino apostolico postularet, quod nouelle Christianitati exorte in partibus Vngarie largam benediccionem porrigeret, regio eciam dignaretur ipsum dyademate coronare.

Eodem eciam tempore Mesko[e] dux Polonorum Christianam nolens[f] reprobare religionem cum suis amplexus fide misit[g] ad Romane sedis antistitem Leonem nomine nunciis[h] apostolica fulciri benediccione ac regio postulauerat dyademate coronari. Ad quem accedens presul Lampertus ciuitatis Cracouie humiliter peticionem porrexit dicens: "Supplicat sanctitati uestre pater sancte Mesko[i] [j-]dux Polonorum[-j], ut vestra pia dextera benedicens regio dignaretur[k] dyademate coronare. Cuius peticioni annuens dominus papa coronam egregii accione[l] operis parari iam fecerat,

[5.] Następnie, w roku od Wcielenia Pańskiego 927[18], opuszczając ten świat, [Gejza] został zaproszony do niebiańskiej radości. Natomiast w czwartym roku po śmierci ojca, [Stefan] odbywszy naradę z biskupami i książętami ziemi, przynaglony przez Bożą łaskę, posłał biskupa Astryka do grobów świętych apostołów Piotra i Pawła, aby uprosił od następcy świętego Piotra, księcia apostołów, by rozszerzył szczodre błogosławieństwo na nowe chrześcijaństwo wschodzące na terenie Węgier, a także jego samego uczynił godnym ukoronowania królewskim diademem.

Mniej więcej w tym samym czasie polski książę Mieszko gorliwie wraz ze swoimi [poddanymi] umacniając wiarę po jej przyjęciu, wysławszy do biskupa stolicy rzymskiej o imieniu Leon posłów, poprosił o wsparcie błogosławieństwem apostolskim oraz o koronowanie królewskim diademem. Przybywszy do niego, biskup miasta Krakowa Lambert przedłożył mu pokornie prośbę, mówiąc: „Książę Polaków Mieszko uprasza u Waszej Świątobliwości, Ojcze Święty, aby wasza czcigodna prawica, błogosławiąc, uznała go za godnego ukoronowania królew-

quam illi cum benediccione et regni gloria [m-]mittere iam[-m] decreuerat; sed quia nouit Dominus, qui sibi sunt in futurum dilecti, idcirco presciuit sanctum [n-]electum suum[-n] Stephanum ac temporali statuerat feliciter insigniri corona, qui postmodum felicius est coronatus eterna sicut proauo eius Atyle per angelum sanctum suum promiserat: "quia de semine tuo egredietur, qui Romam in humilitate uisitabit[o]".

Chron., ss. 27 =–29.

skim diademem". Zgadzając się na jego prośbę, papież sprawił, że przygotowano wspaniale wykonaną koronę, którą już polecił dekretem posłać jemu z błogosławieństwem i królewską chwałą. Lecz ponieważ Pan wie, kto będzie Mu miły w przyszłości, dlatego z góry ustanowił, by wybranego przez Siebie świętego Stefana uwieńczyć szczęśliwie tą koroną doczesną, a potem jeszcze szczęśliwiej ozdobić go wieczną, jak przyrzekł przez swojego świętego anioła jego pradziadowi Attyli: „że z twojego nasienia zrodzi się ten, który w pokorze odwiedzi Rzym".

[a] *O* nomengentessimo. [b] *O* celeste. [c] *P* commouente; *S* comouente. [d] *O brak*. [e] *P* Mezcho. [f] *P* volens. [g] *P* missis. [h] *O* neccessariis. *Z, S, M* nunciis (*Albrecht, s. 115*); *P* nuncciis. [i] *P, M* Mezko (*Albecht, s. 115*). [j-j] *S. Albrecht, s. 115 podaje w tym miejscu (Chron., s. 28 w. 26) jako odmiankę O* duci polonorum; *P, M* polonorum duci. *Jednak we wskazanym miejscu w O (za Chron.) oraz w P mamy formę* dux polonorum. [k] *O* dignaret. [l] *P* occione. [m-m] *P, M* iam mittere (*Albrecht, s. 115*). [n-n] *P* suum electum. [o] *Tak P, Z*; *O* visitabat.

P r z y p i s y:
18 Błędna data zamiast 997 wzięła się z pomyłki paleograficznej. Data ta występuje w O i P.

→ Astryk; → Attyla; → Gejza (1); → Kraków; → Lambert, bp; → Leon, pp.; → Mieszko I; → Polacy, Polska; → Rzym; → Stefan I Święty; → Węgry

[6.] Prefixa itaque die, qua corona Mezkoni [a-]duci Polonorum[-a] mittenda erat, nocte, que precedebat, domino pape per visum angelus Christi nuncius[b] astitit, cui et dixit: "Crastina die hora prima ignote gentis stirpis orientalis Vngarie nuncios[c] ad te venturos cognosceris, qui sue gentilitatis abiecta ferocitate humiliter prostrati suo duci Stephano coronam a te regiam[d] cum benediccionis apostolice munere flagitabunt. Coronam ergo, [e-e] preparari fecisti Mezkoni duci Polonorum, Vngarorum duci, prout petent nuncii[f] eius[g], cures sine certa-

[6.] Tymczasem w nocy poprzedzającej dzień, w którym w którym Mieszkowi, księciu Polaków, miała zostać wysłana korona, anioł, posłaniec Chrystusa, stanąwszy we śnie przy papieżu, rzekł doń: „Jutro o godzinie pierwszej dowiesz się, że przybędą do ciebie posłowie nieznanego ludu, wywodzącego się ze Wschodnich Węgier, którzy po porzuceniu dzikości swego pogaństwa, w pokorze rzuciwszy się na ziemię, upraszać będą u ciebie królewską koronę dla swego księcia Stefana wraz z darem apostolskiego błogosławieństwa. Koro-

cione[h] largiri, sibique eam cum regni gloria pro vite sue meritis cito[i] deberi. [j-]Illi autem, cui postulata fuerat, non erit data, quia generacio de ipso exibit, que plus delectabitur in siluis quam in vineis, plus in tribulis et[k] herbis superfluis quam frugibus et frumentis speciosis[-l], plus feras siluarum quam oues et boues camporum, plus canes quam homines, plus iniquitatem quam iusticiam, plus tradicionem quam concordiam, plus tyrannidem diliget[m] quam caritatem [n-n]. Eruntque quasi belua vorantes homines et bestias et quasi genimina vipperarum rodentes cor terre sue obliuiscentes Domini Creatoris sui confidentes[o] in stulta potencia sua et non credentes: quia ego Dominus Deus fortis ulciscens in quartam et in quintam generacionem, et non pertransibit apud[p] me malum impunitum[q] et bonum irremuneratum. Post hec generacioni eorum sequenti me miserans miserebor, et eam exaltabo, et corona regni coronabo. Modo vero fac, ut dixi!". Et statim discessit angelus sanctus ab eo.

Iuxta igitur visionis modum prescripta sequenti die hora prima presul Strigoniensis[r] ciuitatis Astrictus[s] nomine ad dominum papam pervenit et ab Apostolica Sede, que supra diximus, insignia[t] postulauit. Quibus auditis valde gauisus [u-]Romane sedis pontifex[-u] coronam, prout fuerat postulata, benigne concessit, Crucem insuper anteferendam regi velut[v] in signum apostolatus misit.

Crastina[w] autem die venit Polonorum presul Lampertus; coronam et benediccionem duci scilicet[x] Meszkoni[y] que eo die dari pollicita fuerat, humiliter se summi pontificis pedibus provoluens memorie reduxit. Cui respondit

nę więc, której przygotowanie poleciłeś dla księcia Polaków, Mieszka, ofiaruj bez sprzeciwu księciu Węgrów, jak proszą o to jego posłowie, i wiedz, że należy mu się ona wraz z królewską chwałą za zasługi jego życia. Tamtemu zaś, dla którego została wyproszona, nie będzie dana, ponieważ od niego wywiedzie się ród, który bardziej umiłuje leśne ostępy niż winnice; bardziej rosnące osty i obfite trawy niż owoce i bujne zboża; bardziej leśną zwierzynę niż owce i polne bydło; bardziej psy niż ludzi; bardziej nieprawość niż sprawiedliwość; bardziej zdradę niż zgodę; bardziej tyranię niż miłość. I będą niczym potwory pożerające ludzi i zwierzynę oraz niczym plemię żmijowe gryzące serce swojej ziemi, odwrócą się od Pana, swojego Stwórcy, wierząc w swoją głupią potęgę, a nie w świętych proroków mówiących, że Ja, Pan Bóg potężny, ukarzę [ich] do czwartego i piątego pokolenia, i nie przepadnie u Mnie bezkarne zło i dobro niewynagrodzone. Potem litując się, zlituję się nad następnym ich pokoleniem i je wywyższę, i ukoronuję królewską koroną. Czyń przeto tak, jak powiedziałem!". I natychmiast odszedł od niego święty anioł.

Zatem w sposób opisany przez to widzenie następnego dnia, o godzinie pierwszej, przybył do papieża biskup miasta Ostrzyhomia imieniem Astryk, który poprosił Stolicę Apostolską o insygnia, jak to wyżej powiedzieliśmy. Usłyszawszy to, biskup rzymski uradowany wielce, łaskawie przekazał królowi koronę, jak o to proszono. Ponadto wysłał królowi krzyż, który winien być noszony niczym znak apostolstwa.

Następnego zaś dnia przybył polski biskup Lambert; upadłszy z pokorą do

papa dicens: “Venit nuncius[z] cognati domini tui ducis Vngarie, et subripuit benediccionem awnculi sui”. Cum autem hec presul [aa-]audiret, eiulans[-aa] cum clamore cepit deprecari sanctum papam dicens: “Numquid solam tamen benediccionem habes pater? domino meo, obsecro, eciam benedicas”. Cui respondens sanctus pater dixit: “Penitenciam agite de peccatis vestris, quia etsi Dominus Iesus Christus offensus est vobis ad presens, in posterum restituet vos gracie sue pariter cum corona temporali et eterna”. Hiis auditis nuncius[ab] submisso wltu in terram turbauit seipsum. Quem cum intuitus fuisset papa et [ac-]eum turbatum[-ac] fuisse coniecisset, ne desperaret, sic eum consolatur: “Non dubitet tua religio de Dei misericordia, nec putet a uobis Deum omnino recessisse, et vestram Christianam gentem obliuioni dedisse, si nepotem ducis tui Stephani in regem genti Vngarie, que ferox est et indomita [ad-ad] Christianitas, coronare et dyademate honorare per angelum sanctum suum michi in visione precepit.

Ne ergo inter awnculum et nepotem et inter exercitum Polonorum et Vngarorum inuidie et odii fomes oreretur, et Dominus in causa est. Statuimus et confirmamus: excommunicacioni et indignacioni sanctorum apostolorum Petri et Pauli subdimus eos, qui primo insurrexerint, [ae-]siue Poloni in Vngaros, siue Vngari in Polonos[-ae], donec in devocione ecclesie et fide pura Christiana perstiterint”. Vngarorumque nuncius[af] dyadema regni coronamque auro et lapidibus preciosis fabricatam crucemque pro Stephano anteferendam in modum apostolatus pariterque cum confirmacione plurimorum[ag] optulit[ah], Polono-

nóg najwyższego kapłana, przywiódł mu na pamięć koronę i błogosławieństwo dla swego księcia Mieszka, które na ten dzień były mu obiecane. Papież odpowiedział mu, mówiąc: „Przyszedł poseł księcia Węgier, krewnego twojego pana, i zabrał błogosławieństwo [przeznaczone dla] jego wuja”. Gdy zatem biskup to usłyszał, z płaczem i jękiem zaczął błagać świątobliwego papieża, mówiąc: „Czyż masz tylko jedno błogosławieństwo, ojcze? Błagam, abyś pobłogosławił mojego pana”. Odpowiadając mu, Ojciec Święty powiedział: „Czyńcie pokutę za grzechy wasze, ponieważ jeśli nawet teraz Pan Jezus Chrystus jest zagniewany na was, w przyszłości przywróci was do Swojej łaski wraz z koroną doczesną i wieczną”. To usłyszawszy, poseł schylił twarz ku ziemi i głęboko się zafrasował. Gdy podszedł do niego papież i poznał, że się głęboko frasuje, tak go zaczął pocieszać, by się nie zamartwiał: „Niech twoja wiara nie wątpi w miłosierdzie Boże, ani niech nie sądzi, że Bóg się całkowicie od was odwrócił i wydał wasz naród chrześcijański na potępienie, skoro przykazał mi w widzeniu przez Swojego świętego anioła, bym Stefana, siostrzeńca twojego księcia, uhonorował diademem i ukoronował na króla narodu węgierskiego, którego chrześcijaństwo jest surowe i nieprzyswojone.

Niech więc nigdy między wujem a siostrzeńcem, między wojskiem Polaków a Węgrów nie zrodzi się zarzewie nienawiści i wrogości, gdyż tak chce Pan Bóg. Ustanawiamy i potwierdzamy: ekskomuniką obkładamy i niełaską świętych apostołów Piotra i Pawła obejmujemy tych, którzy pierwsi powstaną; czy to Polacy przeciwko Węgrom, czy to Węgrzy

rum vero pacis et iusticie confirmacionem iussu apostolici porrexit. Cuius confirmacioni rex Stephanus coram omnibus consenciens ad memoriam posteriorum eam in scripto redigi precepit. [ai-]Post hec autem sancte Dei Genitricis semperque Virginis Marie incipitur officium: "Salue sancta parens". Iuxta missam [aj-]vero rex[-aj] oleo sacro invngitur, et consecratur. Post missam vero osculum pacis omnibus prebet, alii vero manum sacram anulum sacrum salutant, et benediccionem ab eo recipiunt. Quo finito presules cum clero, comites cum populo Kyrieleyson[ak] cum congruis laudibus proclamant, Deum omnipotentem et sanctos apostolos Petrum et Paulum benedicunt, quod sanctus Deo dilectus Stephanus exvnccione sacri crismatis perunctus dyademate regalis dignitatis feliciter [al-]est coronatus[-al].

Chron., ss. 30–39.

przeciwko Polakom, dopóki pozostają w oddaniu Kościołowi i w czystej wierze chrześcijańskiej". Poseł węgierski przekazał [swojemu władcy] królewski diadem, koronę, wykonaną ze złota i drogocennych kamieni, oraz krzyż noszony przed Stefanem na sposób apostolski, wreszcie zatwierdzenie przywilejów; polski zaś przedłożył z rozkazu apostolskiego zatwierdzenie pokoju i sprawiedliwości. Król, zgadzając się wobec wszystkich na to zatwierdzenie, nakazał ułożyć je na piśmie ku pamięci potomnych. Potem zaś rozpoczęto oficjum ku czci świętej Bogurodzicy, zawsze Dziewicy Marii: „Witaj, Święta Rodzicielko, któraś". Podczas mszy król został pomazany świętym olejem i wyświęcony. Po mszy przekazał wszystkim pocałunek pokoju, inni zaś okazywali cześć jego świętej ręce i świętemu pierścieniowi; i przyjęli od niego błogosławieństwo. Po zakończeniu biskupi z klerem, rycerstwo z ludem, w należnej pochwale podjęli Kyrie elejson; sławili Boga Wszechmogącego i świętych apostołów Piotra i Pawła za to, że umiłowany przez Boga święty Stefan, po namaszczeniu sakramentem krzyżma świętego, został szczęśliwie ukoronowany diademem królewskiej godności.

[a-a] *P* Polonorum duci. [b] *P* nunccius. [c] *P* nunccios. [d] *P* regnia. *Możliwy też odczyt* regina. [e-e] *Z, S* quam; *P, O brak*. [f] *P* nunccii. [g] *Tak Z, S, P*; *O* eis. [h] *M* dilatione (*Albrecht, s. 116*). [i] *Z, S, M* scito (*Albrecht, s. 119*). [j-l] *W P na lewym marginesie ten fragment tekstu został zaznaczony rysunkiem ręki z palcem wskazującym zwróconym na początek zdania*. [k] *Tak P*; *O* quam in. [m] *Z, S, P brak*. [n-n] *P* diliget. [o] *O* confitentes. [p] *P* aput. [q] *P brak*. [r] *P* Strigouiensis. [s] *P* Astritus. [t] *O* in signis. [u-u] *M* papa (*Albrecht, s. 116*). [v] *Z, S, P* uelud. [w] *P* Crastino. [x] *P* suum. [y] *P, M* Mezkoni (*Albrecht, s. 115*). [z] *P* nunccius. [aa-aa] *Tak Z, S, P*; *O* audisset, evilans. [ab] *P* nunccius. [ac-ac] *Tak Z, S, O*; *P, M* turbatum eum (*Albrecht, s. 115*). [ad-ad] *P* est. [ae-ae] *M* Siue Poloni in Vngaros siue contrarium (*Albrecht, s. 116*). [af] *P* nunccius. [ag] *Z, S, M* priuilegiorum (*Albrecht, s. 119*). [ah] *P* obtulit. [ai-al] *M* Post hec infra missarum solempnia rex stephanus oleo sacro inungitur et dyademate regalis dignitatis feliciter est coronatus (*Albrecht, s. 117*). [aj-aj] *P* rex uero. [ak] *Tak P*; *O* kyrie (eleis)on. [np.-np.] *P* coronatus est. *Przed słowem* coronatus *nadpisane cienkim piórkiem* est.

→ Astryk; → Lambert, bp; → Leon, pp.; → Mieszko I; → Ostrzyhom; → Polacy, Polska; → Rzym; → Stefan I Święty; → Węgry; → Węgry Wielkie; → Węgrzy; → Żupan

[7.] [a-]Post acceptum regalis excellencie lignum[b] tam episcopales ecclesias amplians regaliter disposuit, quam crucibus et vasis aliis[c] suppellectilibus[d] ad ministerium Dei pertinentibus secundum quod vnicuique opus erat, sufficienter decorauit.

Post officium Sancte Trinitatis incipitur "Benedicta sit Sancta Trinitas". Officia[e] vero sancta pro rege et principe Mezkone et pro cuncto populo per presulem Astrictum[f] offeruntur; pace accepta et missa finita, ad tentoria sua redeunt, vbique[g] in gaudio et leticia, epulis et potibus, in cordis et organis, et tympanis et choris, et[h] cytharis et fialis[i] awnculus et nepos letos octo duxerunt dies, omnisque Polonorum exercitus a maiore vsque ad minorem muneribus replentur, duci vero multa bona per nepotem[j] offeruntur[-k].

Erat interea rex idem[l] fidelis in omnibus actibus suis, Deo perfecte deditus, per votum et oblacionem semetipsum cum regno suo sub tutela perpetue Virginis Dei Genitricis Marie precibus assiduis offerens et ut maiorem ipsius defensionis misericordiam consequi valeret, [m-]in ipsa regalis[n] sedis ciuitate[o], que Alba nuncupatur[p], sub laude et tytulo Genitricis Dei famosam et grandem ecclesiam opere mirifico construere cepit[-q]. Qua perfecta [r-]in consecracione[-r] ipsius ecclesie ipsam sue regali magnitudini[s] reseruauit, talique eam libertate corroborauit, ut nullus archiepiscoporum uel episcoporum in ea cuiusque interdicionem habeat[t].

[7.] Po przyjęciu znaku królewskiej godności, nakazał po królewsku uposażyć katedry, jak też adekwatnie ozdobił je krzyżami, naczyniami i innymi sprzętami, przeznaczonymi do służby Bożej, stosownie do tego, co każdej było potrzebne.

Po oficjum do Trójcy Świętej zaintonowano: „Błogosławiona bądź Trójco Święta...", zaś Hostia święta została udzielona przez biskupa Astryka królowi i księciu oraz całemu ludowi. Po przyjęciu pokoju i skończeniu mszy wuj i siostrzeniec powrócili do swoich namiotów i spędzili tam w radości i wesołości osiem wesołych dni na jadle i piciu, przy wtórze skrzypiec i organów, bębenków i chórów, lutni i czar. Po ich szczęśliwym zakończeniu całe wojsko polskie, od wyższego [rangą] do niższego, zostało obdarowane podarunkami, zaś siostrzeńcowi ofiarowano dary.

Otóż król ten był uczciwy we wszystkich swoich działaniach, całkowicie oddany Bogu, przez ślub i ofiarę oddał się wraz ze swoim królestwem pod opiekę ustawicznych próśb Bogurodzicy zawsze Dziewicy Marii. I aby w tym większym stopniu móc pozyskać miłosierdzie jej obrony, w samej stolicy królewskiej, która zwie się Székesfehérvárem, zaczął godnym podziwu działaniem wznosić słynny i wielki kościół na cześć i pod wezwaniem Bogurodzicy. Po jego ukończeniu, w czasie poświęcenia tego kościoła przeznaczył go swojej królewskiej wysokości i umocnił go takim przywilejem, że

Deinde canonicis, qui eam ad honorem Dei Genitricis officiarent[u], prebendas largas statuit. Construxit eciam in ciuitate Iherosolimitana[v] cenobium monachorum, quod ad victum cottidianum prediis et vineis locupletauit. Aliud quoque monasterium in vrbe Romana prope sancti Petri ecclesiam ad honorem sancti [w-]prothomartiris Stephani[-w] construxit, ibique XIJ canonicos locauit, et eos prediis et vineis ditauit. Domos vero hospitalis pro peregrinis recipiendis edificauit, et bene murauit, ac laute dotauit. Merito ergo in toto mundo famosum adeptus est nomen apostoli, quia etsi ipse ewangelizandi non assumpsit officium, predicator tamen et magister eximius populis solacium prebens extitit[x].

Quadam vero nocte nemine sciente solus ad ecclesiam venit, seque prosternens oracionem pro grege[y] suo ad Dominum fudit. Cumque ibi languentem[z] pauperem febre [aa-]depressum ingemiscere et clamare audiret[-aa], veste, qua indutus erat, pauperem operuit[ab]. Moxque illi manum imponens[ac] ab infirmitate [ad-ad] curauit. Diuina quoque virtus et gracia in vita sua demonstrare voluit, quippe quociens alicuius hominis infirmitas auribus suis intimata fuit, missa sibi pro medicina, quam tunc in presenti [ae-]poterat habere[-ae], particulam panis uel pomi redolentis, mandatum, ut sanus surgeret, transmisit[af], et Dei propiciacione verbum ipsius commitante statim sospitatem recepit.

Chron., ss. 40, 43–47.

nikt z arcybiskupów czy biskupów nie miał nad nim jakiejkolwiek władzy sądzenia. Następnie ustanowił obfite prebendy dla kanoników, którzy sprawowaliby w nim liturgię ku czci Bogurodzicy. Na samym początku swojego nawrócenia wybudował także w mieście Jerozolimie klasztor, który hojnie uposażył w majątki i winnice dla codziennego utrzymania. Zbudował także inny klasztor w mieście Rzymie, koło kościoła świętego Piotra, na cześć świętego Szczepana, pierwszego męczennika, i osadził tam dwunastu kanoników, których także uposażył majątkami i winnicami. Wybudował również hospicja dla przyjmowania pielgrzymów i dobrze je obwarował. Zasłużenie więc osiągnął słynne w całym świecie miano apostoła, ponieważ – chociaż nie przyjął on powinności głoszenia Ewangelii – stał się jednak skuteczną pociechą dla ludów, jako wyśmienity kaznodzieja i nauczyciel.

Tymczasem pewnej nocy, gdy nikt o tym nie wiedział, udał się sam do kościoła i upadłszy na ziemię, zanosił do Pana modlitwę za swoje królestwo. A gdy usłyszał tam płacz i wołanie chorego nędzarza trapionego gorączką, szatą, w którą był odziany, nakrył nędzarza; wnet nałożywszy na niego ręce, uzdrowił go z niemocy. Chciał pokazywać w swoim życiu Bożą cnotę oraz łaskę, i w związku z tym, ilekroć do jego uszu docierała wieść o chorobie jakiegoś człowieka, posławszy samego siebie jako lek, przekazywał cząstkę chleba lub wonnego owocu – co akurat wtedy mógł mieć pod ręką – z przykazaniem, aby chory podniósł się zdrowy, i jego słowo towarzyszące łasce Bożej natychmiast przywracało zdrowie.

[a-k] *M* Post acceptam regalis excellencie dignitatem tam episcopales et ecclesias quantum alias regaliter amplians disposuit cum crucibus et uasis aliisque suppellectibus ad ministerium Dei pertinentibus secundum quod unicuique opus erat sufficienter decorauit. Post haec officium de Sancta Trinitate incipitur scilicet benedicta etc. pro rege et principe Mezkone et pro cuncto populo pro formanda pace, qua missa finite ad tentoria sua redeunt ubi in gaudio et Leticia epulis et potibus ac musicis variis instrumentis avunculus et nepos letos 8 duxerunt dies omnisque Polonorum exercitus a maiore ad minorem muneribus replentur duci uero multa bona per avunculum offeruntur (*Albrecht, s. 117*). [b] *Z, S* signum; *P* dignum, *zapewne* dignitatem; *tak Albrecht, s. 117*. [c] *Karácsonyi*. alijs<que>. [d] *P* suppellectibus. [e] *Karácsonyi bez kropki i innych znaków przestankowych* officia. *Podajemy wersję P*. [f] *P* Astritum. [g] *P* Vbique, *przy czym* -que *dopisane zostało cienkim piórkiem w trakcie korekty*. [h] *P brak*. [i] *P* phyalis. [j] *P, M* avunculum (*Albrecht, s. 115*). [l] *Tak P*; *O* inde. [m-q] *M* in ipsa regalis sedis ciuitate Witzeborch, que Alba dicitur, sub laude et titulo Marie Virginis famosam ecclesiam opera mirifico construere fecit (*Albrecht, s. 118*). [n] *P* regalia (*nie zauważa tego Albrecht, s. 118*). *Być może jest to zapis nieintencjonalny, gdyż końcowe* 's' *i* 'a' *zapisywane były bardzo podobnie*. [o] *P* ciuitatis (*nie zauważa tego Albrecht, s. 118*). [p] *P* nuncupabatur (*nie zauważa tego Albrecht, s. 118*). [r-r] *Tak Z, S, P*; *O* et consecracionem. [s] *P* magnitudine. [t] *P* habebat *(jak Z, S), ale druga litera* 'b' *jest wykropkowana jako niepotrzebna*. [u] *O* officiarentur. [v] *O* Ierosolimitana. [w-w] *Tak Z, S, P*; *O* Stephani prothomartiris. [x] *P* exstitit. [y] *Z, S, M* regno (*Albrecht, s. 119*). [z] *P* langwentem. [aa-aa] *Tak Z, S, P*; *M* ingemiscere clamare audiuit; *O brak* (*Albrecht, s. 115*). [ab] *O* opperuit. [ac] *P* inponens. [ad-ad] *O* eum; *Z, S, P brak*. [ae-ae] *Tak Z, S, P*; *O* habere poterat. [af] *O* transiuit.

→ Astryk; → Jerozolima; → Mieszko I; → Polacy, Polska; → Rzym; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár

[8.] [a-]Quadam igitur nocte per revelacionem quandam[b] infra diem et noctem ad Albam Transsiluanam precepit festinare et[c] omnes in rure manentes ad munitas ciuitates, quam citissime posset, congregare[-d]. Predixit enim super futuros Christianorum hostes, quam tunc Vngaris mittebant, Byssos pro censu possessiones eorum depredaturos. Vix nuncius[e] mandatum regis compleuit, et ecce paganorum inopinata calamitas venit, incendiis et rapinis [f-]terram totam[-f] devastauit [g-g].

Idem quoque rex sanctus sollicitudine et regis regalium disposicionum occupatus tempus diurnum colloquiis et consiliis transiens per noctis silencium vigiliis et oracionibus instare, contemplacioni vacare, lacrimas fundere, Deum alloqui non cessabat.

Chron., ss. 47–48, 50.

[8.] Pewnej więc nocy, przebudzony jakimś objawieniem rozkazał pospieszyć dniem i nocą do Białogrodu Siedmiogrodzkiego i wszystkim pozostającym na wsi nakazał możliwie jak najszybciej zgromadzić się w umocnionych miastach. Przepowiedział on bowiem, że przybędą wrogowie chrześcijan, i życzliwie powiadomił wtedy Węgrów, że Pieczyngowie dla bogactwa splądrują ich majętności. Poseł wnet wypełnił polecenie króla i oto nadeszła nieopisana chmara pogan, co podpaleniami i rabunkami spustoszyła całą ziemię.

Tenże święty król, zajęty obowiązkami królewskiego zarządzania i spędzający czas na codziennych wiecach i naradach, w ciszy nocnej nie przestawał trwać na czuwaniach i modlitwach, oddawać się kontemplacji, wylewać łzy i rozmawiać z Bogiem.

[a-d] *M* Quadam igitur nocte per revelacionem quandam precepit ut omnes in rure manentes ad munitas ciuitates quam citissime possent festinarent (*Albrecht, s. 118*). [b] *O* quadam; *P* quandam; *Wydawcy* qua<n>dam. [c] *P* ut. *S. Albrecht, s. 118 nie odnotowuje tej odmianki*. [e] *P* nunccius. [f-f] *P* totam terram; *M* totam terram Transsiluanam (*Albrecht, s. 115, 118*). [g-g] *M* albe civitate devastate (*Albrecht, s. 118*).

→ Białogród Siedmiogrodzki; → Pieczyngowie; → Stefan I Święty; → Węgrzy

[9.] Nocte igitur quadam, cum estatis tempore in campestribus fixis tentoriis starent, ceteris sopore deditis surgens a lecto Deum deprecabatur pro sua et populi ignorancia. Cumque diucius oracioni insisteret, papilio super eum extensus a terra leuatus[a] tam diu[b] cepit pendere in aere, donec vir Dei a contemplacione [c-]spiritum relaxauit[-c]. Quod cuidam viro[d] bone vite est manifestatum, quem rex sanctus per Spiritum Sanctum edoctus ad se vocauit, blandisque prius sermonibus, [e-]quid vidisset[-e], sciscitabatur, post ne cui[f] [g-]diceret, donec ipse viveret, imperauit[-g].

In beato quoque rege [h-]constat, quod[i] illud impletum est[-j]: quoniam per multas tribulaciones oportet intrare [k-]in regnum celorum[-k]. Multis enim modis correccioni[l] diuine succubuit[m]. [n-]Nam tribus annis in[o] infirmitate continua[-p] laborauit; per missionem in seipso ut in beato Iob iudicis eterni per secreti consilii examinacionem in filiorum suorum [q-q] sensit imminere uerbera[r], quos in ipsis in facie[s] sue gradibus, teneros quos dedit[t], Deus abstulit, de quorum morte mesticiam obortam[u] genitor[v] propter amorem filii superstitis bone indolis pueri Hemerici[w] solacio compescuit, quem quasi iam vnicum caro diligens affectu precibus Christo commendans et eius Genitrici Virgini Marie perpetue commendauit. Hunc sibi superstitem, hunc regem heredem votis, omnibus[x]

[9.] Zatem pewnej nocy, gdy latem stanęli w polu, rozbiwszy namioty, a inni pogrążyli się we śnie, [Stefan] podniósłszy się z łoża, zaczął błagać Boga o przebaczenie za grzechy swoje i swojego ludu. Gdy dłużej zanosił modlitwy, rozciągający się nad nim namiot uniósł się nad ziemią i tak długo wisiał w powietrzu, dopóki mąż Boży nie uwolnił ducha od kontemplacji i modlitwy. Zostało to objawione pewnemu cnotliwie żyjącemu mężowi. Święty król, pouczony przez Ducha Świętego, że odkryto jego tajemnice, wezwał tego męża do siebie i najpierw łagodnymi słowami pytał go, co widział, a potem przykazał, aby nikomu [o tym] nie mówił, dopóki on sam [Stefan] żyje.

Wiadomo, że także w błogosławionym królu to się wypełniło: ‘przez wiele ucisków trzeba wejść do królestwa Bożego’. Mianowicie, na liczne sposoby został poddany karze Bożej: przez trzy lata cierpiał na przewlekłą chorobę; przez rozważenie ukrytego zamiaru Wiecznego Sędziego, w śmierci swoich synów – których delikatnych, w wieku ich młodości odebrał Ten, który ich dał – dostrzegł zesłane na niego, niczym na świętego Hioba, nadchodzące ciosy. Natomiast smutek powstały po ich śmierci rodzic wynagrodził sobie radością, płynącą z miłości do wyróżniającego się dobrymi cechami chłopca Emeryka. Miłował go niczym jedynaka tkliwym

desiderauit, quem dominus Iesus Christus non in terrestri regno disposuit laborando preparare[y], sed deposita in annis[z] corruptibili machina corporis in celesti regno[aa] cum angelis triumphare. Mox incidens in grauem infirmitatem Hemericus[ab] nobilis dux Sclauonie octo[ac] diebus languit, Nono[ad] vero die hora nona emisit spiritum, quem sancti angeli in suum conscorcium receperunt. Vxor vero eius inviolata cum ipso permansit, septimo die post ipsum in die dominica migrauit ad Dominum. O gloriose virgines Christi, que[ae] virginitatem suam Christo in tantum dedicauerunt[af], ut eciam in morte[ag] non separarentur!

Chron., ss. 51–54.

uczuciem, powierzając go w żarliwych modlitwach Chrystusowi, i Jego Rodzicielce zawsze Dziewicy. W nim widział swojego następcę, jego pragnął głosami wszystkich jako dziedzica królestwa. Pan Jezus Chrystus postanowił, że [Emeryk] nie będzie władać, cierpiąc w królestwie ziemskim, lecz porzuciwszy czczy mechanizm skłonnego do zepsucia ciała, będzie z aniołami triumfować w królestwie niebieskim. Popadłszy wkrótce w ciężką niemoc, Henryk, szlachetny książę Sławonii, chorował osiem dni, zaś dziewiątego o godzinie dziewiątej wyzionął ducha, którego święci aniołowie przyjęli do swego towarzystwa. Jego żona zaś, która wraz z nim pozostawała nieskalana, siódmego dnia po nim w niedzielę przeniosła się do Pana. O, chwalebne dziewice Chrystusa, które w takim stopniu poświęciły swoje dziewictwo Chrystusowi, że nawet w śmierci nie oddzieliły się [od Niego]!

[a] *P* eleuatus. [b] *O* tamdiu. [c-c] *P* relaxauit spiritum. [d] *P* vno. [e-e] *M* si quem vidisset (*Albrecht, s. 118*). [f] *P* alicui. [g-g] *M* tum omnia visa retulit (*Albrecht, s. 118, ale odwołanie do tekstu O niejasne. Jego zdaniem w Chron. 52, 5-7 brak tych słów, podczas gdy w rzeczywistości jest to tekst oznaczony niniejszym przypisem tekstowym*). [h-j] *M* errat impletum, quod actis apostolorum (*Albrecht, s. 118*). [i] *P brak. S. Albrecht, s. 118 nie odnotowuje tej odmianki*. [j] *P brak. S. Albrecht, s. 118 nie odnotowuje tej odmianki*. [k-k] *M* etc. (*Albrecht, s. 118*). [l] *O* correcioni. [m] *P* subcubuit. [n-p] *M* per triennium infirmitate continua (*Albrecht, s. 118*). [o] *W P wyraz nadpisany tym samym charakterem pisma, co tekst zasadniczy. Nie zauważył tego S. Albrecht, s. 118 pisząc*: in om. P = BHL 7921. [q-q] *Z, S* obitu; *Karácsonyi dopisuje* <obitu>. [r] *Tak Z, S, P*; *O* verba. [s] *Z, S* infaciem; *P, O* in facie; *recte*: infancie; *por. red. dłuższą, rozdz. 9 przyp. c*. [t] *P brak*. [u] *Tak P*; *Z, S, O* abortam; *wydawcy poprawiają na* obortam. *M* exortam (*Albrecht, s. 118*). [v] *M* pater (*Albrecht, s. 118*). [w] *P* Heinrici. [x] *Tak Z, S, P*; *O* oracionibus. [y] *Tak P*; *O* proparare; *Z, S* impetrare, *recte*: imperare. *Wydaje się, że poprawna jest forma przekazana przez P*. [z] *Z, S* inanis. [aa] *W P wyraz opuszczony, lecz dodany na marginesie przez korektora piszącego cienkim piórem*. [ab] *P* Heinricus; *M* Hindericus. *S. Albrecht, s. 118 ze zwróceniem uwagi na dwa miejsca w tekście, gdzie pojawia się to imię, ale podaje formę w mianowniku. W przyp. 13 wyjaśnienie, że forma* (H)emericus *jest typowa dla źródeł węgierskich, natomiast* Heinricus/Hindericus *wskazuje na północno-niemieckie pochodzenie pisarza rękopisu*. [ac] *P* VIII. [ad] *P* IX°. [ae] *P* qui. [af] *Tak Z. S, P*; *O* dedicauerant. [ag] *P* mortem, *ale końcowe* m *zostało wykropkowane jako błędne*.

→ Emeryk, św.; → Sławonia; → Stefan I Święty

[10.] Videns autem beatus Stephanus sine spe posteritatis solum se esse derelictum et vnicum filium suum Hemericum[a] sepultum, pietatis affectu doluit super filio suo multis diebus; [b-]vix vnquam[-b] ad risum labia mouit, sed semper sic apparens, ac si ante tribunal Christi staret, in oracionibus oculis eius presenciam conspiciens Christum in ore, Christum in corde, Christum in [c-]cunctis actibus[-c] se gestare demonstrauit[d]. Tandem per misericordiam Dei dignus centuplicari retribucionis brauio expectabat[e] consolacionem [f-]Iesu Christi[-f], ut paruulum videret sibi filium nasciturum. Mox vxor concepit et peperit alium[g] filium, cui imposuit[h] nomen Abel. Tercio vero anno concepit et peperit filium, cui indidit nomen Bela. Transactis vero post partum filiorum sex mensibus vxor sancti Stephani regina Vngarie mortua est, qui habito consilio principum accepit de Theutonia[i] sororem regis Almanie[j].

Post copulacionem vero vxoris decimo mense in visione apparuit ei angelus in albis vestibus dicens: "Veni dilecte mi rex Stephane! quia tempus est, ut post labores seculi requiescas in gaudio paradisi". Evigilans autem aduocat[k] episcopum, et ei visionem edidit. Eadem vero die hora nona tactus febre debilitatus est et decidit in lectum, et cum sibi[l] transitus diem imminere cognouisset, accersitis episcopis, principibus et comitibus et primis palacii sui iuuenibus de Christi vocacione exultans indicauit eis dissolucionem sui corporis imminere. Post hec[m] tractauit cum eis de regno, quis post ipsum terram regeret et nouellam plantacionem [n-]non exularet, sed Christianos[o] plantaret[-p]. Deinde paterne monuit illos[q] catholi-

[10.] Błogosławiony Stefan widząc zatem, że pozostał sam bez nadziei na potomka, pogrzebawszy swojego jedynego syna Emeryka, przez wiele dni z pobożnym sercem bolał nad swoim synem. Prawie wcale nie składał swoich ust do śmiechu, lecz zawsze pojawiając się tak, jakby stał przed trybunałem Chrystusa, oczami dostrzegając w modlitwie Jego obecność, dowodził, że nosi Chrystusa na ustach, Chrystusa w sercu, Chrystusa we wszystkich czynach. Jednak w miłosierdziu Bożym on, godzien stokrotnej nagrody, oczekiwał pocieszenia od Jezusa Chrystusa, by mógł ujrzeć zrodzonego sobie synka. Wnet żona poczęła i urodziła syna, którego nazwał Abel. Na trzeci zaś rok poczęła i urodziła syna o imieniu Béla. Po upływie zaś sześciu miesięcy od urodzenia synów zmarła królowa Węgier, żona świętego Stefana, który po zasięgnięciu rady książąt wziął żonę z Teutonii, siostrę króla Alemanii.

Zaś dziesiątego miesiąca po poślubieniu żony [Stefanowi] w widzeniu ukazał się anioł w białej szacie, mówiący: „Pójdź do mnie, umiłowany mój królu Stefanie! Nastał bowiem czas, abyś po trudach doczesności wypoczął w rajskiej radości". Przebudziwszy się, przywołał zatem biskupa i wyjawił mu widzenie. Tegoż też dnia, o godzinie dziewiątej dotknięty gorączką osłabł i padł na łoże; a gdy poznał, że nadchodzi jego dzień przejścia [do Królestwa Niebieskiego], zwoławszy biskupów, książąt, komesów oraz najznamienitszą młodzież swojego pałacu, z radością oznajmił im o wezwaniu Chrystusa i zbliżającym się rozkładzie swego ciała. Potem rozmawiał z nimi o królestwie, by ten, kto po nim będzie rządzić

cam[r] fidem obseruare, quam acceperant, amare iusticiam, vincula superne caritatis diligere et caritati operam dare, humilitatis studio vigilare, pre omnibus vero nouelle Christianitatis[s] custodiam adhibere. Hiis dictis manus et oculos leuans ad celum sic orabat: "Regina celi et terre imperatrix et coadiutrix inclita! tuo patrocinio sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum et liberos cum primatibus et populis sub alis tue proteccionis relinquo". Quibus dictis oleo infirmorum corpus suum invngi peciit. Post invnccionem[t] "credo" cantat. Demum[u] "pater noster". [v-]Quibus vltimum benedicens[-v] manibus sursum extensis dixit: "In manus tuas domine [w-]Iesu Christe[-w] commendo spiritum meum". Et sic tradidit spiritum.

Chron., ss. 54–58.

krajem, nie wysuszył młodej roślinki, uprawiał ją dla chrześcijan. Po wtóre po ojcowsku napomniał ich, by przestrzegali przyjętej wiary katolickiej, kochali sprawiedliwość, miłowali więzy Najwyższego Miłosierdzia i oddawali się dziełom miłosierdzia, podtrzymywali umiłowanie pokory, przede wszystkim zaś strzegli młodej roślinki chrześcijaństwa. To rzekłszy, podniósłszy ręce i oczy, modlił się następująco: „Królowo nieba i Władczyni ziemi, sławna Orędowniczko! Twojemu patronatowi, pod skrzydłami Twojej opieki zostawiam Kościół święty z biskupami i klerem; królestwo i dzieci z możnymi i ludem". To rzekłszy, zapragnął namaszczenia swojego ciała olejem chorych. Po namaszczeniu odśpiewał Wierzę; potem Ojcze nasz. Błogosławiąc ich po raz ostatni, wzniósłszy ku górze ramiona, powiedział: „W ręce Twoje, Panie Jezu Chryste, powierzam ducha mego". I tak oddał ducha.

[a] *P* Heynricum. [b-b] *M* vix ut numquam (*Albrecht, s. 118*). [c-c] *P* actibus cunctis. [d] *Tak Z, S, P*; *O* monstrauit. *Por. też rozdz. 10 red. dłuższej, przyp. tekstowy a*. [e] *P* exspectabat. [f-f] P Ihesu Cristi. [g] *Tak P*; *O brak*. [h] *P* inposuit. [i] *P* Thetunia. [j] *Tak Z, S, P*; *O* Alamanie. [k] *Tak Z, S, P*; *O* advocauit. [l] *Tak Z, S, P*; *O* sui. [m] *P* hoc. [n-p] *M brak* (*Albrecht, s. 118*). [o] *P* Christianis. [q] *Tak Z, S, P*; *O* eos. [r] *P* katholicam. [s] *Tak Z, S, P*; *O* Christianitati. [t] *Tak P*; *O* invccionem; *Z, S, M* unccionem (*Albrecht, s. 118, 119*). [u] *P* Deinde. [v-v] *M* quibus expletis omnes benedicans (*Albrecht, s. 118*). [w-w] *M brak* (*Albrecht, s. 118*).

→ Abel; → Béla (rzekomy 2); → Emeryk, św.; → Niemcy; → Stefan I Święty; → Węgry; → Żupan

[11.] Planxerunt autem eum omnes populi Vngarie simul in vnum diues et pauper; episcopi cum clero cantu[a] lamentabili animam eius Domino[b] commendant, atque fabricato marmoreo nouo monumento[c] reconditur, in quo nondum quisquam positus fuerat[d].

[11.] Płakał zatem po nim wszystek lud Węgier, jak jeden mąż bogaty i ubogi, biskupi z klerem powierzali jego duszę [Bogu] żałobnym śpiewem; i pochowali go w nowowystawionym, marmurowym grobowcu, w którym nikogo jeszcze nie złożono. Pewien zaś biskup

Quidam autem episcopus Grecorum sancte conversacionis in ipsa transitus sui hora audiuit animam sancti Stephani deferentem per angelorum choros [e-]et laudantes[-e] dominum Iesum Christum. Qui statim nuncium[f] in Vngariam ad Albam ciuitatem transmisit et ita, sicut audiuit et vidit sanctus[g] episcopus, nuncius[h] eius inuenit. Litteris autem de obitu eius a capitulo acceptis ad dominum suum in Greciam remeauit.

Sepe armonie [i-i] super sepulchrum eius audiebantur angelorum. Sepe lampades ardentes in aere videbantur. Multorum vero pueri, qui in infirmitate sua eius[j] liminibus deuouebantur, curabantur.

grecki, świątobliwego żywota, w godzinę przejścia świętego Stefana usłyszał jego duszę, niesioną do nieba przez chóry anielskie, wysławiające Pana Jezusa Chrystusa. Natychmiast wysłał on posła na Węgry, do miasta Székesfehérváru, i poseł jego zastał to, co święty biskup usłyszał i zobaczył. Po otrzymaniu zatem od kapituły dokumentów o jego [Stefana] śmierci powrócił on do swojego pana, do Grecji.

Na jego grobie często dały się słyszeć harmonie anielskie, często widywano w powietrzu światła gorejące; zaś dzieci licznych [osób], które w swej chorobie udawały się na jego grób, zdrowiały.

Chron., ss. 58–60.

[a] *M* planctu (*Albrecht, s. 118*). [b] *P* Deo. *S. Albrecht, s. 115 błędnie przyporządkował formy*: *O* deo; *P, M* domino. [c] *M* sepulcro (*Albrecht, s. 118*). [d] *P* erat. [e-e] *M* laudans (*Albrecht, s. 118*). [f] *P* nunccium. [g] M *brak* (*Albrecht, s. 118*). [h] *P* nunccius. [i-i] *M* et voces (*Albrecht, s. 118*). [j] *P* eius *dopisane na marginesie*.

→ Grecja, Grecy; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Węgry

[Zakończenie redakcji krótszej][19]

Interiectis itaque [a-]quadraginta quinque[-a] annis, cum ad prestanda[b] beneficia sancti sui vellet Deus iam merita beati Stephani declarare[c], ex Romane sedis institucione sancitum[d] est et[e] corpora sancti Stephani et Emerici[f] eius filii in choro eleuari deberent, qui in Vngarie partibus semina verbi Christi seminauerunt, et sua predicacione populum ad Deum converterunt. Adveniente tempore declaracionis beati Stephani regis Wladislaus, qui tunc Vngariam regebat, awum suum, cum eius corpus triduano indicto ieiunio, habito consilio cum episcopis et primatibus Vngarie eleuare

Przeto po upływie czterdziestu pięciu lat, kiedy Bóg dla umocnienia dobrodziejstw swojego świętego zechciał już ogłosić zasługi błogosławionego Stefana, postanowione zostało przez urząd biskupstwa rzymskiego, że należy podnieść w chórze ciała świętego Stefana i jego syna Emeryka, którzy na Węgrzech siali ziarna słowa Chrystusowego i swoim nauczaniem nawrócili lud do Boga[20]. Władysław, który wtedy władał Węgrami, gdy nadszedł czas ogłoszenia świętym błogosławionego króla Stefana, jego dziadka[21], po ogłoszeniu trzydniowego postu i zasię-

sathageret, nulla[g] racione de loco suo mouere potuit ob causam, quia fratrem suum Salomonem captum in carcere tenebat. Nocte autem[h] media, cum post oracionem sopor eum depressisset, mox illi per angelum nunciatur: "Wladislae[i] Dei dilecte[j]! Tamdiu dominus [k-k] Iesus Christus sanctum corpus te leuare non permittit, quoadvsque germanum[l] tuum Salomonem in carcere vinctum tenebis[m], sed time Deum, et sui miserere!". Hiis dictis angelus Dei[n] disparuit. Mane autem facto precepit fratrem suum Salomonem de carcere produci et suo conspectui[o] presentari. Qui cum ante eius presenciam astaret, surgens rex de cathedra sua veniam ab ipso peciit et ut sui misereretur[p] [q-]et stabat[-q]. Cui ignoscens salutauit ipsum [r-]salutacione pacifica[-r]. Post edicunt triduanum ieiunium, et cum ad transferendas reliquias sacras tercia die venissent, lapis ingens superpositus[s] sepulcro[t] per seipsum leuatus est. Completo itaque [u-]tercie diei[-u] vespertinali officio cunctis diuine miseracionis beneficia prestolantibus per beati viri merita subito plebem suam Christo annuente[v] sanare ab infirmitatibus fecit. [w-w]

Iuvenis quidam omnibus membris dissolutis annis XII paralisim[x] passus [y-]manibus et pedibus carebat[-y]; recepta tocius corporis sospitate signorum fecit inicium. Alius quoque puer septennis[z] a natiuitate contractis genibus et manibus reptabat. Quem parentes[aa] fide pleni beati viri suffragio conferentes[ab], mox contraccionem neruorum in filio distentam mirabantur, et consolidatis genibus et plantis omnes eum incedentem videntes nomen Domini in beati viri meritis laudabili clamore glorificarunt[ac].

gnięciu rady biskupów oraz możnych Węgier, że to wystarczy do podniesienia jego ciała, w żaden sposób nie mógł go ruszyć z miejsca z tej przyczyny, że swego brata Salomona[22] trzymał zamkniętego w więzieniu. Zaś o północy, gdy po modlitwie znużył go sen, wnet zostało mu ogłoszone przez anioła: „Umiłowany przez Boga Władysławie! Pan Jezus Chrystus tak długo nie zezwoli ci unieść świętego ciała, dopóki trzymać będziesz w więzieniu pokonanego brata twego, Salomona; lecz bój się Boga, a nad nim się zmiłuj!". To powiedziawszy, anioł Boży zniknął. Gdy zatem nastał ranek, [Władysław] nakazał wydobyć z więzienia swojego brata Salomona i przyprowadzić go przed swe oblicze. Gdy ten stanął przed nim, król, podnosząc się z tronu, poprosił go o przebaczenie i nalegał, by się nad nim zmiłował. Ten, przebaczając, pozdrowił go znakiem pokoju. Potem zarządzono trzydniowy post, a kiedy trzeciego dnia przybyli dla przeniesienia świętych relikwii, przez samego [Władysława] został uniesiony ogromny głaz, spoczywający na grobie. Przeto trzeciego dnia po zakończeniu nieszporów, gdy wszyscy czekali na dobrodziejstwa Bożego miłosierdzia dzięki zasługom błogosławionego męża, nagle za przyzwoleniem Chrystusa zaczął [on] uzdrawiać swój lud z dolegliwości.

Pewien młodzieniec, z połamanymi wszystkimi członkami, tknięty paraliżem przez dwanaście lat, funkcjonował bez rąk i nóg; po odzyskaniu zdrowia całego ciała zwiastował początek cudów. Inny zaś chłopiec, siedmioletni, od urodzenia pełzał na przykurczonych kolanach i rękach. Jego to pełni wiary rodzice powierzyli pomocy świętego

Cum autem eleuacionis vndique cepisset fama crebrescere, variis obsessis[ad] langworibus ex omnibus Vngarie finibus ad sanctum eius sepulcrum[ae] conveniunt, et quotquot tangebant, curabantur. [af-]Vnde ad permansuram sancti regis memoriam, quamplures per eum sanati sunt infirmi, [ag-ag] itineris loco magnos aceruos lapidum composuerunt propter signum testimonii, ut pretereuntes in via compungerentur, et Deum collaudarent[-ah]. Mulier quedam, cum vnicus filius eius exalasset spiritum, [ai-ai] exanime corpus eius iuxta [aj-]sancti regis sepulcrum[-aj] de [ak-]Dei misericordia[-ak] confidens deposuit, nec ab ipso tumulo sancti regis recedere voluit, donec filium, quem defunctum collocauerat, viuentem accepit[al].

Comitissa quedam nobilitatis eximia[am] matrona nomine Melchildis[an] tribus continuis annis viscerum dolore grauata iam morti proxima fuit, que a suis fidelibus in feretro delata[ao] mox ipsa die, qua sancti viri tumulum attigit, se paulatim melioratam sensit, ac in breui vite prioris sospitate recepta magnalia Dei per famuli Dei[ap] merita in se remunerata diwlgauit.

Subvenit quibusdam beatus rex Stephanus in necessitate positis, liberauit oppressos a iugo captiuitatis, vestes et hospitalitatem prebuit peregrinis, viduarum et orphanorum miserias et indigencias suas esse computauit, cenam et mandatum Domini in lauandis egenorum pedibus cottidie revocabat, elemosinas non de rapina uel de aliorum dampno, sed de proprii sumptus saculis effluere fecit; ut domus[aq] Dei diuites efficeret, sibi voluntatem habenti[ar] subtraxit, fitque[as] cunctis ad nutum diuinitatis proficiens carnem suam cum viciis et[at]

męża i wnet dziwili się, że podkurczone mięśnie syna rozciągnęły się, a wszyscy widząc, że chodzi on dzięki wzmocnionym kolanom i stopom, sławili pochwalnym wołaniem imię Pańskie w zasługach świętego męża.

Gdy zatem wieść o podniesieniu zaczęła się wszędzie rozszerzać, przybywali do jego świętego grobu ze wszystkich krańców Węgier ludzie dręczeni przez rozmaite choroby; i ilu tylko dotykało [grobowca], zdrowiało. Stąd dla zachowania w przyszłości pamięci o świętym królu, o tym, jak liczni chorzy zostali przez niego uzdrowieni, układali oni przy drodze wielkie stosy kamieni na znak świadectwa, by przechodzący drogą wyrażali skruchę i wysławiali Boga. Pewna kobieta, gdy jej jedyny syn wyzionął ducha, jego zmarłe ciało położyła na grobie świętego króla, wierząc w miłosierdzie Boże; i tak długo nie chciała odejść od samego grobu świętego króla, dopóki syna, którego położyła martwym, nie otrzymała żywego.

Pewna pani, nadzwyczaj szlachetna dama imieniem Melchildis, którą przez trzy lata nieprzerwanie dręczył ból trzewi, tak że była już bliska śmierci, przyniesiona przez swoich zaufanych na marach, nagle tego samego dnia, gdy dotknęła grobu świętego męża, stopniowo czuła się coraz lepiej i wkrótce po otrzymaniu zdrowia, jakim cieszyła się wcześniej, rozgłaszała cudowne dzieła Boże, podarowane jej przez zasługi sługi Bożego.

Błogosławiony król Stefan pomagał znajdującym się w potrzebie, uwalniał uciśnionych z jarzma niewoli, ofiarowywał pielgrzymom szatę i gościnę. Za swoje uznał biedę i potrzeby wdów

concupiscenciis crucifixit. Inde sibi est corporis delectabilis et miranda veneracio, inde dulcis et felix eterne vite retribucio, inde desiderabilis supernorum ciuium cohabitacio, vbi ipsum irradiat semper lucens et indeficiens [au-au] splendor vnius summeque diuinitatis Patris et Filii et Spiritus Sancti per infinita secula seculorum. Amen[av].

Chron., ss. 70–74; M. Homza, ss. 182–184.

i sierot, codziennie przywoływał scenę Uczty[23] i przykazanie Pana o myciu nóg ubogim, wydawał jałmużny nie z łupów czy karnych opłat innych ludzi, ale z własnej sakiewki. Odsuwał od siebie chęć posiadania, aby dom Boży uczynić bogatym. Tak postępując we wszystkim według woli Bożej, ukrzyżował swe ciało wraz z namiętnościami i pożądaniami. Stąd bierze się piękna i osobliwa cześć dla jego ciała; stąd słodka i szczęśliwa zapłata wiecznego żywota; stąd upragnione współzamieszkiwanie z obywatelami Nieba[24], gdzie jego samego oświetla zawsze świecąca i trwająca chwała jednej, najwyższej Boskości Ojca, i Syna, i Ducha Świętego przez nieskończone wieki wieków. Amen.

[a-a] *P* XL[a]V. [b] *Tak P*, *M* (*Albrecht, s. 115*), *Hartwik oraz wydawcy: W. Kętrzyński i M. Homza*; *O* preparanda. [c] *P* declarari. [d] *P* santificatum. *Hartwik, O i wydawcy* sancitum. [e] *Tak P*; *O brak. Wydawcy przyjmują emendację W. Kętrzyńskiego za Hartwikiem*: ut. [f] *P* Heinrici. [g] *P* ulla. [h] *P brak*. [i] *P* Ladislae. [j] *P* electe. [k-k] *P* noster. [l] *M* fratrem (*Albrecht, s. 118 z błędnym określeniem miejsca w wydaniu Karácsonyiego: 70, 3f – w rzeczywistości 70, 37f.*). [m] *P* detinebis. [n] *P* Christi. [o] *Tak P i wydawcy*; *O* conspectu. [p] *Tak P i wydawcy*; *O* miseretur. [q-q] *Tak P i O*; *M i wydawcy* instabat (*Albrecht, s. 118*); *M. Homza* et instabat. [r-r] *Tak P*; *O* Saluatorem pacifica salutacione. *Słowo* Saluatorem *zostało następnie wykreślone*; *wydawcy* pacifica salutacione. [s] *Tak P i wydawcy*; *O* suppositus. [t] P sepulchro. [u-u] *P* tercia die. [v] *M* fauente (*Albrecht, s. 118*). [w-w] *W P minią zapis* Hic incipiunt miracula. [x] *P* paralysim. [y-y] *Hartwik* manuum et pedum carebat officio. *Słowa* officio *brakuje w rękopisie z Seitz, reprezentującym krótszą wersję Legendy, będącą podstawą Kroniki*. [z] *P* septenis. [aa] *Tak P i wydawcy* parentes; *O* per gentes. *S. Albrecht, s. 115 błędnie lokalizuje tę odmiankę w Chron. 72, 38f., w rzeczywistości s. 71, w. 39*. [ab] *Tak P i wydawcy*; *O* confringentes; *M* rogantes (*Albrecht, s. 118 z błędnym wskazaniem lokalizacji: 73, 1, w rzeczywistości 72, 1n.*). [ac] *Tak P i wydawcy*; *O* glorificarent. [ad] *Tak P i O*; *M i wydawcy* obsessi (*Albrecht, s. 118*). [ae] *P* sepulchrum. [af-ah] *M brak* (*Albrecht, s. 118*). [ag-ag] *Wydawcy za W. Kętrzyńskim wstawiają tutaj* in, *ale w podstawie tej części Kroniki, w Legendzie Hartwika, brak tego spójnika.* [ai-ai] *W P następuje słowo* eius, *wykropkowane jako błędne*. [aj-aj] *P* sepulchrum sancti regis. [ak-ak] *P* misericordia Dei. [al] *M* accepit quod et factum est (*Albrecht, s. 118*). [am] *Hartwik, wydawcy* eximie. [an] *P* Mechthildis. [ao] *P* sublata. [ap] *W P wyraz niewyraźnie zapisany, można odczytać albo jako* domini, albo jako tamen. [aq] *P* domos. [ar] *Hartwik, wydawcy* habendi. [as] *Hartwik, wydawcy* sicque. [at] *O brak*; *P, Hartwik i wydawcy* et. [au-au] *O* vnius, *wyraz skreślony*. [av] *Tak P; O, wydawcy brak*.

P r z y p i s y:

19 Tekst zakończenia redakcji krótszej publikuje również M. Homza (2009, ss. 182–184).

20 Chodzi o procedurę elewacji, czyli przeniesienia relikwii świętych z grobu na ołtarz, będącą częścią uroczystości kanonizacji. Chór w ówczesnym rozumieniu to prezbiterium, czyli część kościoła przeznaczona dla kapłanów.
21 Możliwa też interpretacja: przodka.
22 Z lektury ekscerptów z kronik węgierskich zamieszczonych wyżej pamiętamy, że Władysław i Salomon byli w rzeczywistości kuzynami. Jednak w świetle dłuższej redakcji *Kroniki węgiersko-polskiej* mieli być rodzonymi braćmi. Jest to jeden z argumentów za uznaniem, że redakcja krótsza *Kroniki węgiersko-polskiej* podaje pierwotne zakończenie całego dzieła, podobnie jak uznanie św. Stefana za dziadka św. Władysława (przy przyjęciu rozumienia słowa *avus* jako ‘dziadek’).
23 Chodzi o Ostatnią Wieczerzę.
24 „Stąd...stąd...stąd”: figura retorycza anafora.

→ Emeryk, św.; → Melchilda; → Rzym; → Salomon (1); → Stefan I Święty; → Węgry; → Władysław I Święty; → Żupan

Legendae sancti Gerhardi episcopi
(Legendy św. Gerarda biskupa)

Św. Gerard urodził się po 977 r. w weneckiej rodzinie Morosinich. Gdy miał pięć lat, ciężko zachorował. Rodzice ślubowali, że jeśli wyzdrowieje, oddadzą go do klasztoru św. Jerzego w Wenecji. I tak się stało, w 982 r. Gerard stał się oblatem klasztoru San Giorgio Maggiore. Przypomina to, swoją drogą, losy św. Wojciecha, który w identycznej sytuacji został przeznaczony do stanu duchownego. Na nauki udał się Gerard do Burgundii, choć jego *Legenda większa* podaje anachronicznie, że do Bolonii. Przypuszczalnie przebywał w Cluny. Po śmierci opata rodzimego klasztoru, mimo swego sprzeciwu, został jego następcą. Po 1018 r. zrzekł się stanowiska i udał się w okolice Puli, gdzie wiódł życie eremickie. Podjął wyprawę do Jerozolimy śladami św. Hieronima, zatrzymując się w diecezji pięciokościelskiej. Tamtejszy biskup Maurus (znany nam już autor *Legendy o św. Świeradzie i św. Benedykcie*) oraz opat pécsváradzki Anastazy przekonali go do udania się z nimi na doroczne obchody święta Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białogrodzie Królewskim, gdzie z pomocą tłumacza, proboszcza tamtejszej bazyliki NMP, w obecności króla Stefana wygłosił kazania o Maryi obleczonej w światłość. Król zmusił go do porzucenia planów wyjazdu do Ziemi Świętej i uczynił wychowawcą swego syna Emeryka. Po przybyciu na dwór węgierski wygnanej z Wenecji rodziny Orseolo (Ottona, jego żony, siostry św. Stefana, i syna, Piotra, przyszłego króla Węgier) Gerard usunął się do klasztoru Bakonybél, gdzie wiódł życie pustelnicze i oddawał się pracy literackiej (kazania i homilie, niezachowane do dzisiaj; być może współuczestniczył w przygotowywaniu *Liber de institutione morum*). W 1030 r. został przez Stefana powołany na biskupa Csanádu, diecezji obejmującej tereny pokonanego Ajtonya, gdzie rozkwitało chrześcijaństwo rytu greckiego. Dokonał latynizacji tych terenów i propagował kult Najświętszej Maryi Panny. Wtedy powstał jego jedyny zachowany do dziś traktat, *Deliberatio super hymnum trium puerorum*, najstarsze znane dzieło filozoficzne powstałe na Węgrzech. Po śmierci św. Stefana Gerard był przeciwny władzy Piotra Orseolo i Aby Samuela. Sprzeciwiając się restytucji rządów Piotra po śmierci Samuela, w obliczu powstania pogańskiego zaprosił na Węgry Andrzeja i Lewentę, dwóch spośród trzech synów Wazula. Gdy podążał na ich spotkanie, 29 sierpnia 1046 r. został pochwycony przez powstańców, zamordowany na górze wznoszącej się naprzeciwko Pesztu nad Dunajem, zaś ciało jego zostało z niej zrzucone. Góra ta, zwana wcześniej Kelen, od tego czasu nosi jego imię, będąc dziś jedną z turystycznych atrakcji węgierskiej stolicy. W polskiej nomenklaturze przyjęło się używać nazwy Góra Gellerta od węgierskiej formy imienia Gerard.

Znamy dwie legendy św. Gerarda. Pierwsza z nich, *Legenda mniejsza* (*Legenda minor sancti Gerardi*) zachowała się w dwóch rękopisach: rękopisie Biblioteki Narodowej św. Marka (Biblioteca Nazionale di San Marco) w Wenecji, pochodzącym z XIII w. (może z okresu po 1180 r.), o sygn. Cod. Lat. 28 cl. IX, f. 192^{r}–200^{r}, oraz ze znanego nam z tradycji rękopiśmiennej *Legendy św. Stefana* pióra Hartwika kodeksu korsendońskiego, przechowywanego w paryskiej Bibliothèque Mazarine pod sygn. cod. 1733, f. 417^{r}–418^{r}. Druga z nich to *Legenda większa* (*Legenda maior sancti Gerardi*) zachowana w dwóch rękopisach znanych nam z *Legendy Hartwika*: *Kodeksie z Mondsee* Austriackiej Biblioteki Narodowej (Österreichische Nationalbibliothek), o sygn. Cod. 3662, f. 95^{v}–102^{v} (w wydaniu *Legendy Hartwika* oznaczony był syglą V2) oraz w przepisującym ten manuskrypt *Kodeksie z Tegernsee* Bawarskiej Biblioteki Państwowej (Bayerische Staatsbibliothek) Clmae 18.624 (sygla M1). W wydaniu w SRH nie wykorzystano kodeksu Biblioteki Uniwersytetu w Padwie (Biblioteca Universitaria di Padova) o sygn. Cod. Lat. 1622, f. 121va–126va.

Dyskusję wzbudził stosunek obu legend do siebie, jak i możliwość istnienia wcześniejszej biografii świętego. Wydaje się, że bardziej przekonuje stanowisko wysunięte np. przez Frigyesa Müllera, że u podstaw obu żywotów leżała starsza legenda powstała jeszcze przed kanonizacją w 1083 r., napisana być może przez naocznego świadka. Wskazano nawet osobę Waltera, nauczyciela śpiewu w szkole katedralnej w Csanádzie, często wspominanego na kartach *Legendy większej*. *Legenda mniejsza* byłaby wyciągiem z niej, sporządzonym w XII w. do celów liturgicznych. Natomiast *Legenda większa* w ostatnim rozdziale opisującym cuda Gerarda odwołuje się do świadectwa Elżbiety (Łokietkówny), wdowy po królu Karolu, która po wyzdrowieniu ufundowała nowy klasztor i przeniosła do niego relikwie. Na końcu czytamy, że zmarła w 1381 r. i została pochowana w klasztorze sióstr klarysek w Starej Budzie, który również ufundowała. Na tej podstawie uznano *Legendę* za dzieło z przełomu XIV i XV w., napisane może dla potrzeb ponownej elewacji relikwii Gerarda.

Jednak *Legenda* ta zawiera sporo faktów i szczegółów z historii Węgier pierwszej połowy XI w., które noszą znamiona wiarygodności i mogły przetrwać kilku wieków w tradycji ustnej. To – oprócz szczegółów życia Gerarda – informacja o klasztorze w Pécsváradzie, jego opacie Anastazym i mnichu Bonifacym, w którym bez trudu rozpoznajemy Brunona z Kwerfurtu, a także wiadomości o chrześcijaństwie rytu bizantyńskiego, rozkwitającym w Banacie pod władzą Ajtonya. Można zatem sądzić, że również ta *Legenda* wykorzystuje zaginioną wczesną biografię powstałą przed kanonizacją w 1083 r. Przypuszcza się też, że z tego jedenastowiecznego dzieła korzystał autor jednej z wersji *Gesta Ungarorum*.

Poniżej przedstawiamy ekscerpty z Legendy większej dotyczące pobytu Gerarda w Dalmacji i diecezji pięciokościelskiej, jego spotkania ze św. Stefanem, jak

też chrześcijaństwa greckiego w ziemi Ajtonya oraz synów Wazula. Ze względu na jego piękno podajemy też fragment o kobiecie śpiewającej podczas pracy, choć nie odnosi się bezpośrednio do Słowian, ale daje wgląd w kulturę duchową i życie gospodarcze wieloetnicznego państwa pierwszych Arpadów. Ponieważ wydanie, z którego korzystamy, oparte jest tylko na dwóch rękopisach, z których M1 jest prostym odpisem V2, rezygnujemy z podawania odmianek rękopiśmiennych.

Wykorzystane wydanie:

Legenda sancti Gerhardi episcopi, wyd. Emericus Madzsar, w: *Scriptores rerum Hungaricarum* (*Legenda sancti Gerhardi episcopi*, 1938, T. 2, ss. 461–506).

Przekłady:

Die heiligen Könige, tłum., wyd. i objaśnienia Thomas von Bogyay, János Bak i Gabriel Silagi (Bogyay et. al., 1976, ss. 73–119) – niemiecki przekład obu *Legend* autorstwa Gabriela Silagiego.

Legendy a kroniky koruny uherské, wyd. Richard Pražák, tłum. Jana Nechutová, Dagmar Bartoňková (Pražák, 1988, ss. 118–131) – czeski przekład *Legendy mniejszej*.

Richard Marsina, *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov* (Marsina, 1997, ss. 85–94) – słowacki przekład *Legendy mniejszej*.

Szent Gellért püspök legendái, tłum. Flóris Szabó, w: *Árpád-kori legendák és intelmek* (F. Szabó, 2004, ss. 63–88) – przekład węgierski obu *Legend*.

De sancto Gerhardo episcopo Morosenensi martyre Regni Ungariae (Legenda maior) / On Saint Gerard Bishop of Marosvár and Martyr of the Kingdom of Hungary (Major Legend), w: *Sanctitas principium. Sancti reges, duces, episcopi et abbates Europae Centralis (saec. XI–XIII)* (*De sancto Gerhardo*, 2023, ss. 221–237 (wstęp, zwł. o *Legendzie większej* ss. 232–237), 267–335) – tekst łaciński z angielskim przekładem; edycja ukazała się, gdy tekst ekscerptów był już przygotowany.

Literatura:

Balogh, 1926; Csóka L. J., 1967, ss. 133–154; Domanovszky, 1905, Cz. 1, ss. 397–419; Cz. 2, ss. 518–547; Horváth, 1960a, ss. 185–219, 1960b, ss. 439–454; R. Kaindl & F. Kaindl, 1893–1902; Karácsonyi, 1887, 1892, ss. 131–138; Macartney, 1938, ss. 456–490; I. Madzsar, 1913, ss. 502–517, 1915, s. 572–574; Marsina, 1992, ss. 409–421; Mátyás, 1894, ss. 396–408; Müller, 1913, Cz. 1, ss. 355–374, Cz. 2, ss. 419–446; Nemerkényi, 2004, ss. 73–156, zwł. ss. 73–77; Szegfű, 1994c, s. 231; Szovák, 1938/1999, ss. 779–782.

De Sancto Gerhardo episcopo Morosensi et martyre regni Ungarie (tzw. Legenda maior)

3. Defuncto itaque patre monasterii [San Giorgio Maggiore in Venetia – wydawcy], magister Gerhardus eligitur in abbatem, quod suscipere renitentem fratres conventus tanquam inobedientem increpabant, per quos tandem pater monasterii, licet invitus, ordinatus est. Tempore autem, quo prefatum monasterium regebat, se ipsum divina gratia in exemplum cunctis fratribus exhibebat, omnia videlicet, que docebat discipulis esse contraria, in suis indicabat operibus non agenda.

Post aliquot autem annos, quibus preerat prefato monasterio, volens proficisci ad monasterium beati Ieronimi in Betlehem visitareque sanctum locum, quem Christus glorificavit sua presentia, officium, quod susceperat, temptabat resignare. Quod statim dum fratribus innotuisset, quibusdam placuit, quibusdam vero discessus patris merorem gravissimum et anxietatem spritus incussit.

Unde assumpto itinere navem Zadriensium mercatorum ingressus cum suis comitibus navigationem inchoaverunt. Exorta est autem eis magna difficultas remigandi in mari propter contrarium ventum et marinam tempestatem. Unde applicuerunt cuidam monasterio, in quo contigit dominum Rasinam abbatem monasterii sancti Martini olim amicum suum peculiarem adesse. Factum est autem, ut propter tempestatem progredi non valentes, compulsi sunt tota quadragesima ibidem demorari, quod dominus Gerhardus graviter tulit. Cuius mesticiam Rasina considerans ait: “Ne

O świętym Gerardzie biskupie moriseńskim i męczenniku [z] Królestwa Węgier (tzw. Legenda większa)

3. Przeto po śmierci ojca klasztoru [*San Giorgio Maggiore w Wenecji – wydawcy*] mistrz Gerard został wybrany na opata, a gdy opierał się przed przyjęciem [tej godności], bracia konwentu niby zganili go za nieposłuszeństwo, jednak został przez nich ustanowiony ojcem klasztoru, chociaż wbrew swojej woli. Zatem w czasie, gdy zarządzał wspomnianym klasztorem, Boża łaska wskazywała go samego jako przykład dla każdego z braci, mianowicie nic, co sprzeciwiałoby się temu, czego nauczał uczniów, nie pojawiało się w jego czynach.

Zaś po kilku latach, w czasie których stał na czele wspomnianego klasztoru, chcąc udać się do klasztoru świętego Hieronima w Betlejem i odwiedzić święte miejsce, które Chrystus rozsławił Swoją obecnością, spróbował zdać urząd, który wziął na swoje barki. Gdy stało się to wiadome braciom, niektórym to się spodobało, zaś u innych odejście ojca wywołało wielki smutek i niepokój ducha.

Po rozpoczęciu podróży wsiadłszy wraz ze swoimi towarzyszami na statek kupców zadarskich rozpoczęli żeglugę. Zaczęły się zatem dla nich wielkie trudy wiosłowania przez morze wbrew przeciwnym wiatrom i morskim sztormom. Tak oto przybyli do pewnego klasztoru, w którym [Gerard] spotkał przebywającego tam pana Rasinę, opata klasztoru świętego Marcina, niegdyś swego przyjaciela. Zdarzyło się zaś, że z powodu sztormu nie byli zdolni do dalszej podróży i musieli spędzić tam

causeris domine Gerharde de discrimine vie tue. Voluntas enim Dei est, ut ita fiat. Quamdiu vero mecum eris, tibi et tuis comitibus libenter victui necessaria ministrabo. Sed interrogo te, ut iuxta intellectum scientie tue respondeas michi. Tu cum sis magister in Ytalia et abbas tuus Gwillerinus pro eo te miserit ad studium, ut doctor fratrum fores sew fieres, unde rediens divina prouidentia abbas effectus es omnibusque placuisti a pueritia, nunc vero tam sollempnem locum deserens et fratres pleno merore relinquens ad gentem ignotam pergere festinas. Fuitne aliquis tecum in hoc consilio?" Cui ille: "Nemo". Et dixit: "Si nemo, ergo minime prodest. Si autem aliquis, credere possem aliquatinus ad profectum. Nunquam enim legimus aliquem monachum claustralem pro huiusmodi negotio Ierosolimam quesivisse, exceptis dumtaxat gyrovagis. Laicis enim hec via constituta est pro terra sancta ratione preliandi, monachis vero alia, quam caritas vestra non ignorat. Ibi enim cruciferi pugnare tenentur. Ibi vituperabunt Iudei genitricem Salvatoris nostri te presente, quod tibi nequaquam utile erit audire. Ne putes, ut te velim reprehendere, sed ideo tecum confero, ut animadvertas et mente pertractes, utrum bene egeris, an non". Qui erubescens ait: "Sicud fuerit voluntas in celo, sic fiat, memorans dictum illud evangelicum: Capillus de capite vestro non peribit".

Transactis tandem diebus quadragesime ait abbas Rasina: "Domine Gerharde, quid cogitasti? Certe de itinere tuo non erubescas michique cordis tui propositum aperias. Scio enim, quod bonum desideras et non malum et quod humanum propositum in articulo

cały Wielki Post, co pan Gerard ciężko zniósł. Przypatrując się jego smutkowi, Rasina rzekł:

– Nie skarż się, panie Gerardzie, na szkodę, jakiej doznałeś na swej drodze. Jest to bowiem wolą Boga, że tak się stało. Zaś jak długo będziesz ze mną, chętnie będę służył tobie i twoim towarzyszom w życiowych potrzebach. Lecz pytam cię, abyś mi odpowiedział według rozeznania swojej wiedzy. Ty, skoro jesteś mistrzem w Italii i twój opat Wilhelm wysłał cię na studia po to, abyś był, ewentualnie stał się, nauczycielem braci, powróciwszy stamtąd, stałeś się dzięki Opatrzności Bożej opatem i od dzieciństwa wszystkim się podobałeś, teraz zaś opuszczając tak wybitne miejsce i zostawiając w pełnym smutku braci, pospiesznie udajesz się do nieznanych ludów. Czy ktoś był przy tobie w tej radzie?

Odpowiedział mu: – Nikt. I odrzekł [Rasina]: – Skoro nikt, więc jest mało przydatna. Jeśli by zaś ktoś [ci poradził tę podróż], mógłbym wierzyć w jakimś stopniu, że przyniesie ona korzyści. Nigdzie bowiem nie czytaliśmy, aby jakikolwiek mnich z klasztoru w tym celu szukał Jerozolimy, z wyjątkiem tylko włóczęgów. Bowiem dla laików stworzona została ta droga dla walki w Ziemi Świętej, zaś dla mnichów jest inna, której Wasza Miłość nie może nie znać. Tam bowiem przebywają krzyżowcy, by walczyć. Tam Żydzi będą obrażać Rodzicielkę naszego Zbawiciela w twojej obecności, czego nie będziesz słuchać z pożytkiem. Nie sądź, że chcę cię powstrzymać, lecz tak długo będę z tobą wymieniał poglądy, aż spostrzeżesz i rozważysz w myśli, czy lepiej jest chorować, czy też nie. Ze wstydem

positum ad diversa machinatur. Respondit ille: “Omnia, que dixisti usque modo et maxime versiculus, quem in fine protulisti, quia verissimus est et noveris in veritate, quia cor meum divisum est”. Cui ait Rasina: “Si divisum, ergo infirmum. Quamobrem infirmis sanitas est summa medicina. Crede, domine Gerharde, me fidelem socium tuum esse, unde recognosce, si veritatem dixero”. At ille ait: “Libenter”. Et ait abbas Rasina: “Ecce pergis Ierosolimam ad predicandum Sarracenis et Iudeis. Quomodo te recipient, qui apostolos non receperunt. In mari vero si naufragium tibi evenerit, una cum scientia tua in profundum submergeris, neque enim es Ionas propheta, ut possis in ventre ceti tribus diebus permanere. Igitur placeat tibi consilium meum, ut convertas mentes infidelium, ad liberandum animas a demonibus possessas, sanctorum apostolorum imitando exempla. Quod hac vice plebs Ungarorum maxime requirit. Neque in mundo ad lucrandas animas Domino locum ad presens invenire poteris aptiorem. Ego autem paratus sum caritatem tuam in omnibus adiuvare”. Unde subridens dominus Gerhardus mirabatur in verbis suis, quia nunquam tale quid ascenderat in cor eius in predicatione et conversione Ungarorum, pro quibus ipse Rasina tam sollicite laborare nitebatur. Diffinivit ergo apud se dominus Gerhardus acquiescere consiliis abbatis Rasine.

s. 483 v. 18–35, s. 484 v. 1–32, s. 485 v. 1–20.

odpowiedział [Gerard]: – Gdyby była wola nieba, tak by się stało, pamiętając o tym ewangelicznym powiedzeniu: „Włos z waszej głowy nie spadnie”.

Po upłynięciu zatem dni Wielkiego Postu rzekł opat Rasina: – Panie Gerardzie, co myślisz? Oczywiście nie wstydź się swojej podróży i otwórz przede mną zamiary swego serca. Wiem bowiem, że zamierzasz czynić dobro, a nie zło i że zamiary człowieka wyrażone słowem zmierzają w różnych kierunkach. Ówże odpowiedział: – Wszystko zamierzam, coś dotąd powiedział, a szczególnie myśl, którą podałeś na końcu, ponieważ jest najprawdziwsza i wiesz w prawdzie, że moje serce jest rozdarte. Odpowiedział mu Rasina: – Jeśli rozdarte, zatem chore. Z tego powodu wyzdrowienie jest największym lekarstwem dla chorych. Uwierz, panie Gerardzie, mnie, wiernemu twojemu towarzyszowi, i na tej podstawie rozpoznaj, czy będę mówił prawdę. Zaś tamten rzekł: – Chętnie.

I powiedział opat Rasina: – Oto zmierzasz do Jerozolimy, aby głosić kazania Saracenom i Żydom. W jaki sposób cię przyjmą ci, którzy nie przyjęli apostołów? Jeśli na morzu przytrafi ci się katastrofa, utoniesz w głębiach wraz ze swoją wiedzą, a nie jesteś prorokiem Jonaszem, by spędzić trzy dni we wnętrzu morskiego potwora. Dlatego niech spodoba ci się moja rada, abyś nawrócił dusze niewiernych, posiadł dla wolności dusze od demonów, naśladując przykład świętych apostołów. Tego w największym stopniu oczekuje lud węgierski. Nigdzie na świecie nie znajdziesz obecnie stosowniejszego miejsca do pozyskania dusz dla Pana. Ja zaś jestem gotów wspomagać Waszą Miłość we wszystkim.

Uśmiechając się na to, pan Gerard dziwił się słowom tamtego, albowiem nikt tak nie dotarł do jego serca w sprawie nauczania i nawracania Węgrów, dla których sam pan Rasina usiłował tak starannie pracować. Rozstrzygnął zatem pan Gerard ze sobą, aby zgodzić się z radami opata Rasiny.

→ Betlejem; → Biblijna etnogeneza Węgrów;→ Gerard, św.; → Jerozolima; → Magister; → Rasina, opat; → Saraceni; → Wenecja, Wenecjanie; → Węgrzy; → Wilhelm (4); → Włochy; → Zadar; → Żydzi

4. Ascendentes ergo simul navem venerumt [sic – wydawcy] Zadriam, ubi ordinatis victui necessariis librisque asinis suis impositis, assumpto secum quodam ductore Crato nomine, qui vias ac semitas illarum partium noverat, quos ad preceptum domini sui usque in Engat sine offensione conduxit. Indeque appretiato conductore alio ordinato, dictus Crato tendebat versus orientem ingredi. Tandem Quinqueecclesias ad dominum Maurum episcopum pervenerunt.

Cumque ibi moram facerent, episcopo eos retinente, accidit dominum Anastasium Waradiensem abbatem illis diebus Quinqueecclesias pervenire, qui ab eodem episcopo susceptus est. Cumque idem abbas Anastasius tam egregium clericum religiosum cognovisset episcopo narrante de Ytalia advenisse, venit ad eum festinans, ubi habitabat in quadam domo separatim. Cumque mutuo loquerentur, cognovit eum tam in verbis discrete prolatis, quam in habitu corporis hominem Deum metuentem esse.

His peractis die sequenti Maurus episcopus una cum domino abbate venientes ad domum, ubi hospitabatur, prebuerunt ei consolationem fraterne

4. Wstąpiwszy zatem wspólnie na statek, wpłynęli do Zadaru, gdzie po załadowaniu na swoje osły pozyskanej niezbędnej żywności i książek dobrali sobie do towarzystwa pewnego przewodnika imieniem Krato, który znał drogi oraz ścieżki tamtych krain, i na polecenie swego pana bez żadnych kłopotów powiódł ich aż do Engatu. Stamtąd za radą ustanowionego innego przewodnika wspomniany Krato postanowił skierować się na wschód. W końcu dotarli do Pécsu, do pana biskupa Maurusa.

Gdy tam zwlekali, zatrzymani przez biskupa, zdarzyło się, że w tych dniach do Pécsu przybył pan Anastazy, opat Pécsvárádu, który przyjęty został przez tegoż biskupa. Gdy zatem opat Anastazy dowiedział się z opowieści biskupa, że z Italii przybył tak wybitny i pobożny kleryk, przybył pospiesznie do niego, gdzie mieszkał oddzielnie w pewnym domu. Gdy razem rozmawiali, poznał ze słów dokładnie wypowiadanych i z zachowania ciała, że jest on [*Gerard*] człowiekiem bogobojnym.

Po tym wszystkim następnego dnia biskup Maurus wraz z panem opatem poszli do domu, gdzie był goszczony

caritatis. Inter mutua autem colloquia ait Anastasius abbas: “Auctore, inquam, Deo tempore huius venerabilis regis nos venientes in hoc regnum primi predicavimus populo verbum Dei. Et nunc, licet immeriti, facti simus tu episcopus, ego vero abbas. Dominum autem Gerhardum eadem devotione estimo advenisse. Ponentes ergo eum in nostro vehiculo, ducamus ad regem, quem a nobis pro magno munere acceptabit, qui nobis precepit omnes venientes recipere et quos idoneos cognoverimus, pro persona sua specialiter reservare”. Ad hoc vero respondit episcopus, dicens: “Tu, inquit, abba, nosti a diebus, quibus Sanctus Adalbertus magister noster intravit regnum Ungarie, qui hunc regem adhuc cum parvulus esset, erudivit et nunc in iuvenili etate constitutum scimus cunctis cum eo habitantibus benefacientem. Sed et labor noster vacuus non fuit. Nam quos ante vidimus idolis servire, modo videmus Ihesu Christo ferventer adherere. Non enim sine nutu Dei credimus fore factum, ut dominus Gerhardus in hanc provinciam per tanta discrimina advenerit, quem Dominus Ihesus usque ad nos perduxit, ut non solum temporalis regis gratiam inveniat, sed et sempiterni”. Ad quod Gerhardus submisso vultu humiliter respondit, dicens: “Benefaciat vobis Deus omnipotens, reverendi patres mei et domini, pro cuius amore laboratis me ignotum amore fraterno diligentes. Sed quia caritas in necessitatis articulo elucescit, nolo vos latere, ob quam causam devenerim in hanc regionem. Inerat michi voluntas servire Creatori meo in patria, in qua ipse pro salute cunctorum se subdidit servituti, disposueram enim mare transire, ut locum Dominicum

i przekazali mu znak braterskiej miłości. Zaś podczas wzajemnej rozmowy rzekł opat Anastazy: – Za sprawą Boga, mówię, za czasów tego czcigodnego króla przybywszy jako pierwsi do tego królestwa, głosimy ludowi słowo Boże. I teraz, chociaż bez zasługi, zostaliśmy: ty biskupem, ja zaś opatem. Uznaję, że pan Gerard przybył także kierowany tą pobożnością. Wsadziwszy go zatem do naszego wozu, zawieziemy do króla, który otrzyma od nas wielki dar; polecił nam bowiem przyjmować wszystkich przybyszów i tych, których uznamy za godnych, zatrzymywać specjalnie dla jego osoby.

Na to zaś odpowiedział biskup, mówiąc: – Ty – rzecze – opacie, znałeś [króla] od czasów, kiedy św. Wojciech, nasz mistrz, przybył do Królestwa Węgierskiego i wychowywał tegoż króla, gdy był jeszcze chłopcem, a teraz wiemy, że jest dobroczyńcą wszystkich z nim żyjących, odkąd osiągnął wiek młodości. Lecz i nasza praca nie poszła na marne. Bowiem kogo niegdyś widzieliśmy, że służył bożkom, obecnie widzimy, że jest gorliwym stronnikiem Jezusa Chrystusa. Wierzymy, że nie stało się to bez woli Boga, iż pan Gerard przybył do tej ziemi mimo takich niebezpieczeństw; którego Pan Jezus przywiódł aż do nas, aby znalazł łaskę nie tylko króla doczesnego, lecz i wiecznego.

Gerard pokornie opuszczając lico odpowiedział im, mówiąc: – Niech was błogosławi Bóg Wszechmogący, czcigodni ojcowie moi i panowie, dla którego miłości trudzicie się, aby umiłować mnie, nieznajomego, braterską miłością. Lecz ponieważ miłość jaśnieje w obliczu konieczności, nie chcę przed wami ukrywać, z jakiego powodu przybyłem

visitarem. Sed vento contrario prohibente votum, quod conceperam, non potui adimplere. Unde admonente domino Rasina ad Danubium converti iter meum illicque disposui mediante vestro auxilio posse pervenire". Cui responderunt: "Cessa Gerharde ab hoc proposito et noli distrahi per huiusmodi cogitationes. Voluntas enim Dei te adduxit huc, ubi enim voluntas Dei, ibi omnia bona. Nam libris beati Ieronimi, qui Ierosolimis sunt scripti, totus mundus particeps effectus est. Tu vero scribe, doce, predica, converte in Ungaria, donec tempus est laborandi".

Maurus autem episcopus dominum Gerhardum a die inventionis sancte crucis usque ad diem apostolorum Petri et Pauli apud se retinuit, in quo festo dominus Gerhardus fecit sermonem ad populum super verbo: "Hii sunt viri misericordie". Abbasque Waradiensis vocatus per episcopum huic festivitati intererat. Qua peracta assumpsit secum Gerhardum tenuitque eum usque ad festum Sancti Benedicti in Waradino, in quo fecit sermonem ad populum super verbo: "Iustus germinabit, sicud lilium etc." Cui Maurus episcopus similiter intererat. Cognovit autem episcopus Gerhardum esse ducem verbi et dicebat, quia a die, in qua cepit verbum Dei disseminari in Ungaria, talis clericus non fuisset visus in eadem provincia. Ipse tamen semper intendebat Ierosolimam.

s. 485 v. 21–32, s. 486 v. 1–42, s. 487 v. 1–11.

do tego regionu. Jest we mnie chęć służenia mojemu Stwórcy w ojczyźnie, w której poddał się służbie dla zbawienia wszystkich; postanowiłem bowiem przepłynąć morze, aby odwiedzić miejsce Pańskie. Ale z powodu przeciwnego wiatru nie mogłem wypełnić ślubu, który złożyłem. Stąd, napomniany przez pana Rasinę zwróciłem drogę swą ku Dunajowi, a tam mogę dotrzeć za pośrednictwem waszej pomocy.

Odpowiedzieli mu: – Zrezygnuj Gerardzie z tego zamiaru i nie rozpraszaj się na tego typu myśli. Bowiem wola Boga doprowadziła cię tutaj, albowiem gdzie wola Boga, tam wszystko jest dobrze. To dzięki księgom św. Hieronima, które napisane zostały w Jerozolimie, cały świat okazał się uczestnikiem [Zbawienia]. Ty zaś pisz, nauczaj, wygłaszaj kazania i nawracaj na Węgrzech, dopóki jest czas pracy.

Tak oto biskup Maurus przetrzymał u siebie pana Gerarda od dnia znalezienia Krzyża św. aż po dzień apostołów Piotra i Pawła[1], w które to święto pan Gerard wygłosił kazanie do ludu na temat słów „Oto są mężowie miłosierdzia"[2]. Również opat pécsváradyński wezwany przez biskupa obecny był na tej uroczystości. Po jej zakończeniu wziął ze sobą Gerarda i trzymał go w Pécsváradzie aż do święta św. Benedykta[3], w czasie którego [Gerard] wygłosił kazanie do ludu na temat słów „Sprawiedliwy wyda owoce niczym lilia itd."[4]. Podobnie był przy tym biskup Maurus. Poznał zaś biskup, że Gerard jest księciem słowa, i mówił, że od dnia, w którym zaczął siać słowo Boże na Węgrzech, nie był widziany taki kleryk w tej ziemi. Sam [Gerard] jednak zawsze chciał [udać się] do Jerozolimy.

P r z y p i s y:
1 Czyli od 3 maja do 29 czerwca.
2 Syrach 44,10, antyfona na święto św. Piotra i Pawła ap.
3 Czyli 11 lipca.
4 Por. Oz. 14,6.

→ Anastazy; → Biblijna etnogeneza Węgrów; → Dunaj; → Engat; → Gerard, św.; → Jerozolima; → Krato (2); → Magister; → Maurus (1); → Pécs; → Pécsvárad; → Rasina; → Stefan I Święty; → Węgry; → Włochy; → Wojciech (1), św.; → Zadar

5. Factum est autem cum beatus rex Stephanus pro celebrando festo Beate Virginis annuali Albam venisset, tunc mos erat convocare abbates et episcopos, ut huic sacre sollempnitati simul interessent. Quapropter Maurus episcopus et Anastasius abbas, domino Gerhardo secum assumpto, ad ipsum diem festum ad regem Albam venerunt. Captata autem oportuna hora salutavit regem. Cumque vidisset rex Gerhardum, ait clam ad episcopum: "Unde venit iste ad nos? Apparet enim michi homo esse timoratus". Cui episcopus respondit, dicens: "De civitate Venetiensi Ierosolimam accelerat properare. Egregius enim est clericus". Cui rex ait: "Numquid, si hic nobiscum permanserit, Dei clericus erit? Et nos servi Dei sumus. Quomodo potest hec[a] terra invenire ad serviendum Domino meliorem? Non permittatis eum abire. Expectet adhuc modicum, donec iuvante Domino debellabo Achtum inimicum meum et dabo illi civitatem Morisenam, ut in ipsa episcopus ordinetur". In crastino autem convocans eum rex ad se, ait illi: "Bene veneris, inquit, bone vir. Faciat tibi Deus bene hic et in futuro". At ille flexis genibus cum resalutaret regem, ait: "Ad vestre regie maiestatis dignationem veni, peregrinus enim sum, Ierosolimam profi-

5. Było zatem tak, że gdy błogosławiony król Stefan przybywał do Székesfehérváru na obchody dorocznego święta Najświętszej Dziewicy[5], było zwyczajem zwoływać opatów i biskupów, aby razem byli obecni na tej świętej uroczystości. Dlatego biskup Maurus i opat Anastazy, wziąwszy ze sobą pana Gerarda, na ten dzień udali się do króla do Székesfehérváru. Gdy nastała odpowiednia godzina, [Maurus] pozdrowił króla. Gdy król ujrzał Gerarda, skrycie rzekł do biskupa: – Skądże on przybył do nas? Wydaje mi się bowiem, że to człowiek bojący się [Boga]. Odpowiedział mu biskup, mówiąc: – Pospiesznie podąża z miasta Wenecji do Jerozolimy, a poza tym jest wyśmienitym klerykiem. Rzekł do niego król: – Czy naprawdę, jeśli pozostanie z nami, będzie klerykiem Boga? I my jesteśmy sługami Bożymi. W jaki sposób może on znaleźć lepszą ziemię dla służby Panu? Nie pozwólcie mu odejść. Niech poczeka przez krótki czas, dopóki z pomocą Pana nie zwyciężę nad Ajtonyem, moim nieprzyjacielem, a dam mu miasto Morisenę, aby w niej został ustanowiony biskupem.

Następnego dnia zaś król, przywołując go do siebie, rzekł mu: – Witaj – rzecze – dobry mężu. Niech ci Bóg błogo-

cisci cupio. Socios enim habeo, qui descendunt mecum in Danubio". Cui rex: "Desine, inquit, bone vir, ab hac intentione tua et permane nobiscum, ut[b] bene tibi sit, magis predica hic populo meo, credentes confirma, infideles converte, neophicam[c] plantationem irriga et dabo tibi in regno meo ubique potestatem predicandi, daboque tibi conductores, qui tibi serviant die ac nocte, tu tantummodo aperi os tuum et semina in corde populi huius semen vite. Iherosolimam ire noli, neque enim te permittam. Ecce dedi tibi hodie episcopatum urbis Morisene". Quo audito, rursus ipsum salutavit et deinceps vocatus est Gerhardus electus. Quo facto, scissum est cor eius et vinculum consilii eius ruptum est et quod a multis facere statuerat diebus, hoc postposuerat in momento.

Igitur adveniente festo Beate Virginis, Gerhardus indutus assumpto interprete, videlicet Conrado Albense preposito, ascendit pulpitum, id est ambonem, super verbo: 'Mulier amicta sole' sermonem ad populum inchoavit. Non fuit scriptura, de qua non proposuisset exemplum, rege populoque spectantibus ac mirantibus omnibus Christianis de tanta divini verbi consolatione, propter quod ipsum rex nimis diligebat.

Consumato festo, cum unusquisque remeasset ad propria, rex Gerhardum retinuit apud se, adhibens ei custodiam et solatia in pallatio sibi congruenti. Fecitque eum filii sui Hemerici ducis magistrum diebus multis.

s. 487 v. 12–33, s. 488 v. 1–21.

sławi teraz i w przyszłości. Zaś [Gerard], zgiąwszy kolana, gdy pozdrowił króla, powiedział: – Przybyłem do Waszej Królewskiej Mości dla oddania czci, bowiem jestem pielgrzymem i chcę dotrzeć do Jerozolimy. Mam bowiem towarzyszy, którzy ze mną żeglują po Dunaju. Na to król: – Odstąp – rzecze – mężu dobry, od tego twojego zamiaru i zamieszkaj z nami, aby było tobie dobrze; raczej nauczaj ten mój lud, umacniaj wierzących, nawracaj niewiernych, nawadniaj nowo nawróconą roślinkę[6], a dam tobie wszędzie w moim królestwie władzę wygłaszania kazań, dam także przewodników, którzy będą ci służyli dniem i nocą, ty zaś tylko otwórz usta swoje i zasiewaj w sercu tego ludu nasienie życia. Nie chciej iść do Jerozolimy, bowiem tobie tego zabraniam. Oto daję tobie dzisiaj biskupstwo miasta Moriseny. Po wysłuchaniu tego Gerard ponownie go [*króla*] pozdrowił i następnie został ogłoszony wybranym [na biskupa]. Gdy to się stało, otworzyło się jego serce i rozerwały się kajdany jego zamiaru; w jednej chwili porzucił to, czego wykonaniu poświęcił wiele dni.

Zatem gdy zbliżało się święto Najświętszej Dziewicy, Gerard ubrawszy się i przybrawszy sobie tłumacza, mianowicie prepozyta székesfehérvárskiego Konrada, wstąpił na pulpit, czyli ambonę i zaczął mowę do ludu na temat słów: „Niewiasta obleczona w słońce"[7]. Nie było pisma, z którego nie przywoływany byłby przykład, podczas, gdy król i lud oglądali i wszyscy chrześcijanie podziwiali tak wielką pociechę płynącą ze słowa Bożego, dzięki czemu król bardzo go umiłował.

Po zakończeniu święta, gdy każdy wracał do siebie, król zatrzymał Gerar-

da przy sobie, przydając mu służbę i stosowne utrzymanie w swoim pałacu. Uczynił go też na wiele dni nauczycielem swego syna księcia Emeryka.

[a] *Recte*: hac, *SRH, p. 487 v. 23. I. Madzsar opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic).* [b] *M1* et. [c] *SRH opatruje tę formę kwantyfikatorem (sic) wskazując, że w wydaniu Legendy Arnolda Wiona z 1597 r. znajduje się forma* Neophiticam.

P r z y p i s y:
5 Por. Oz. 14,6.
6 Fraza ta przypomina napomnienia udzielane na łożu śmierci przez Stefana w *Legendzie Hartwika*, gdzie mowa o trosce o nową roślinę chrześcijaństwa („pre omnibus vero novelle christianitatis plantationi custodiam adhibere", rozdz. 22, SRH, t. 2, s. 431 w. 8–9 – fragmentu tego nie zamieszczamy w naszym tomie.
7 Apokalipsa 12,1.

→ Ajtony; → Anastazy; → Csanád; → Dunaj; → Emeryk, św.; → Gerard, św.; → Jerozolima; → Konrad (3); → Magister; → Maurus (1) ; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Wenecja, Wenecjanie

8. In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena, nomine Acthum, potens valde, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus. Qui nimium gloriabatur in virtute et in potentia sua. Habebat autem septem uxores, pro eo, quod in religione Christiana perfectus non erat. Regi autem Stephano honorem minime impendebat, confidens in multitudine militum et nobilium, super quos dominium exercebat. Equorum etiam indomitorum multitudinem habebat innumerabilem, exceptis hiis, quos pastores in domibus sub custodia servabant. Erant ei et pecora infinita, que omnia habebant pastores suos deputatos, insuper allodia et curias et usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes conclusitque omnia sub tribu-

8.[8] W tych dniach w mieście Morisenie przebywał pewien książę imieniem Ajtony, bardzo potężny, który został ochrzczony według rytu greckiego w mieście Bodony[9]. Był on mocno wysławiany za swoje cnoty i potęgę. Miał także siedem żon dlatego, że nie był doskonałym chrześcijaninem. W jak najmniejszym stopniu oddawał cześć królowi Stefanowi, wierząc w wielkość rycerzy i szlachetnie urodzonych, nad którymi sprawował władzę. Miał także nieprzebraną rzeszę nieudomowionych koni, z wyjątkiem tych, które pasterze strzegli w swych siedzibach. Posiadał także nieskończoną ilość bydła, którym opiekowali się wyznaczeni przez niego pasterze, ponadto posiadłości, dwory i przywłaszczył sobie władzę nad królewską solą spławianą Maruszą, ustanawiając w portach nad tą rzeką poborców podatków i strażników; dręczył

to. Accepit autem potestatem a Grecis et construxit in prefata urbe Morisena monasterium in honore beati Iohannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis Grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum. Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin ac Zoren, que omnia sub sua concluserat potestate. Unde procedebat in multitudine armatorum, regem autem minime reputabat.

Et erat quidam miles valde honoratus, nomine Chanadinus, qui ceteros dignitate precellebat, quibus ipsum dominum preposuerat. Hic accusatus est apud dominum suum ardua accusatione, pro qua ipsum dominus interficere cogitabat. Cumque observaret tempus, quo eum perderet, loquens secum in dolo, quod ipsum Chanadinum non latuit. Unde fugiens occulte venit ad regem. Quem rex ad Christum convertendo baptizavit. Volens autem fidem ipsius experiri, explorando secreta domini sui, intellexit, quod non dolose ad ipsum confugisset. Unde cognita eius fidelitate et perseverantia, ait ad optimates suos: "Preparamini contra Achtum adversarium meum in prelium et preocupemus regnum eius". In quo sermone adhuc examinabat Chanadinum, quatenus eius fidelitas amplius probaretur. Cumque hoc audisset Chanadinus, gavissus est valde. Addidit quoque rex dicens: "Eligite e vobis talem virum, qui sit princeps vester in prelio". Qui respondentes dixerunt: "Et quis aptior inveniri potest Chanadino?" Quem eis in principem constituerunt. Respondit Chanadinus: "Sicud enim domino meo regi placet, sic Christianis. Novus Christianus sum, noviter baptizatus novum subire volo prelium,

też wszystkich podatkami. Przyjął także władzę od Greków i we wspomnianym mieście Morisenie wybudował klasztor ku czci błogosławionego Jana Chrzciciela, ustanawiając w nim opata z mnichami greckimi, według ich porządku i obrządku. Służyła więc temuż mężowi ziemia od rzeki Keresz aż do granic Siedmiogrodu i aż do Widynia i Szörény, które wszystkie poddał swojej władzy. Dlatego występował w towarzystwie wielu zbrojnych, natomiast mało poważał króla.

I był pewien rycerz, bardzo poważany, imieniem Csanád, który przewyższał pod względem godności tych, których [Ajtony] uczynił panami. Został on oskarżony przed swym panem strasznym oskarżeniem, w wyniku którego jego pan zamyślał go zabić. I gdy oczekiwał czasu, aby go stracić, ubolewał w duchu, że jego zamiar nie ukrył się przed Csanádem. Stąd [Csanád] uciekając po kryjomu, dotarł do króla. Nawracając go ku Chrystusowi, król ochrzcił [go]. Chcąc zatem doświadczyć jego wiary i wypytując o tajemnice jego pana, pojął, że za ucieczką [Csanáda] nie krył się żaden podstęp. Stąd poznawszy jego wierność i stałość, powiedział do swych możnych: – Szykujcie się do bitwy przeciwko Ajtonyowi, mojemu wrogowi, i zajmijmy jego królestwo. W tej przemowie nadal badał Csanáda, ażeby lepiej wypróbować jego wierność. A gdy to usłyszał Csanád, bardzo się ucieszył. Dodał bowiem król, mówiąc: – Wybierzcie spośród siebie tego męża, który byłby waszym wodzem w bitwie. Odpowiadając mu, rzekli: – A kogóż odpowiedniejszego można znaleźć niż Csanáda?. Ustanowili go swoim dowódcą.

Odpowiedział Csanád: – Podobnie bowiem, jak podoba się mojemu panu

paratus sum mori et vivere vobiscum. Egredimini igitur et preliemur contra hostes domini mei regis". Bonusque visus est sermo in oculis omnium.

Congregantes autem exercitum, egressi sunt in prelium. Cumque transissent Ticiam, inierunt certamen contra Achtum et exercitum eius. Factusque est fragor et sonitus magnus et duravit bellum usque ad meridiem et ceciderunt vulnerati multi hinc et inde ex utraque parte. Unde exercitus Chanadini fugam iniens latuit in vepribus Kwkyner et in Zewreg et in omni Canysa usque ad Tyciam.

Chanadinus autem eadem nocte castrametatus est ad quendam montem, quem postea Orozlanus nuncupavit. Achtum autem posuit castra sua in campo nomine Nageuz. Exploratores autem utriusque partis vigilantes hinc et inde discurrebant. Igitur Chanadinus noctem illam ducens insompnem, orabat ad Sanctum Georgium martirem, ut sibi a Domino celi auxilium impetraret. Votumque vovit, ut si adversarii victor existeret, in loco orationis, quo genua flexeret in terra, in honore eius monasterium edificaret. Cumque pre nimio labore et fatigatione ipsum sopor invasisset, apparuit ei in sompnis forma leonis, stans ad pedes eius dicensque ei: "O homo, quid dormis? Surge velociter, cane tuba, egredere in prelium et superabis tuum inimicum". Cumque evigilasset, videbatur sibi, ac si duorum virorum vires recepisset. Unde convocato exercitu sompnium, quod viderat, enarravit eis, dicens: "Post orationem, quam prostratus coram Domino et Sancto Georgio martire effudi in hac nocte, invasit me sopor vidique ad pedes meos quasi leonem stantem trahen-

królowi, tak i chrześcijanom. Jestem nowym chrześcijaninem, dopiero co ochrzczony chcę iść do nowej bitwy, jestem gotów z wami umrzeć i żyć. Wyruszcie zatem i walczmy przeciwko wrogom pana mojego króla.

I dobrą wydała się mowa w oczach wszystkich.

Zebrawszy zatem wojsko, wyruszyli do bitwy. Gdy przeprawiali się przez Cisę, rozpoczęli walkę przeciwko Ajtonyowi i jego wojsku. Rozległ się trzask i wielki szczęk oręża, i trwała bitwa aż do południa, padali liczni ranni zewsząd po obu stronach. Dlatego wojsko Csanáda rozpocząwszy ucieczkę, schroniło się wśród zarośli Kökényér i w Szőreg, i w całej Kanizsy aż do Cisy.

Zaś Csanád tej nocy rozbił obóz pod pewną górą, którą później nazwano Oroszlámos. Ajtony zaś rozłożył swe obozowiska na polu zwanym Nagyősz. Strażnicy z obydwóch stron czuwając, błąkali się tu i ówdzie. Zatem Csanád tej nocy złożony bezsennością modlił się do świętego Jerzego męczennika, aby uprosił mu u Pana niebiańską pomoc. Złożył także ślub, że jeśli okaże się zwycięzcą przeciwników, w miejscu modlitwy, gdzie ukląkł na ziemi, wybuduje klasztor na jego cześć. I gdy ze względu na tak wielką pracę i troski zmorzył go sen, ukazał mu się we śnie ktoś w postaci lwa, stojący u jego stóp i mówiący do niego: – O człowieku, dlaczego śpisz? Szybko powstań, zatrąb w trąbę, ruszaj do boju, a będziesz górować nad swoim wrogiem.

Gdy się przebudził, poczuł się tak, jakby nabył siły dwóch mężów. Dlatego zwoławszy wojsko opowiedział im sen, który zobaczył, mówiąc: – Po modlitwie, której tej nocy oddałem się, leżąc przed

temque me ungulis et dicentem: Surge homo, quid dormis? Congrega exercitum tuum, egredere in hostem tuum, qui nunc dormit et vinces eum". Quo audito laudaverunt Deum, dicentes: "Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, Pater noster".

Egressi sunt ergo in prelium sine mora, expectantes per merita beati Georgii martiris auxilium de celo, qui eos in forma leonis dignatus fuerat visitare. Et eadem nocte mox exercitus Achtum, qui iacebat in campo, alter ad alterum irruerunt. Qui terga vertens, iniit fugam. Achtum vero interfectus est in loco prelii ab exercitu Chanadini. Cuius caput auferentes miserunt regi et acceperunt in die illa spolia multa repletique sunt gaudio magno eo, quod inimicus regis cecidisset. Corpora vero Christianorum, qui ceciderant in prelio, tollentes duxerunt in Moroswar et sepelierunt in cimiterio Sancti Iohannis Baptiste in monasterio Grecorum, quia in eadem provincia aliud monasterium illis temporibus non erat. Monachis autem ipsius loci eiusdem urbis tertia pars deserviebat, quos Chanadinus non repulit, sed in eodem statu, in quo inventi sunt, manere permisit.

Quo facto, Chanadinus assumens abbatem dicti monasterii cum aliquibus fratribus, venit ad locum, in quo ei leo apparuerat, ubi fecit signum, quatenus votum, quod Sancto Georgio voverat, adimpleret. In ipso quoque die societati sue convivum magnum preparavit. Deinde transeuntes Tyciam venerunt ad regem. Iam vero caput Achtum appensum erat super turrim porte civitatis. Videns autem rex Chanadinum, gavisus est gaudio magno, sed Gyulam socium eius super omnes extollebat. Quo audi-

Panem oraz świętym męczennikiem Jerzym, naszedł mnie sen i ujrzałem kogoś niby lwa stojącego u moich stóp i wyciągającego do mnie pazury oraz mówiącego: Wstań, człowieku, dlaczego śpisz? Zbieraj wojsko swoje, ruszaj na twego wroga, który teraz śpi, i pokonaj go. To usłyszawszy, wysławiali Pana, mówiąc: – Kyrie elejson, Christe elejson, Kyrie elejson. Ojcze nasz.

Bez zwłoki zatem ruszyli do boju, oczekując pomocy z nieba dzięki zasługom błogosławionego męczennika Jerzego, który zaszczycił ich nawiedzeniem w postaci lwa. I tej nocy żołnierze Ajtonya, który spoczywał w obozie, zaczęli też walczyć ze sobą, a podawszy tyły, rozpoczęli ucieczkę. Ajtony zaś zabity został na polu bitwy przez wojsko Csanáda. Zabrawszy jego głowę, posłali ją królowi, nabrali tego dnia liczne łupy, i napełnieni zostali wielką radością z tego powodu, że zginął nieprzyjaciel króla. Zaś ciała chrześcijan, którzy polegli w bitwie, podniósłszy, przewieźli do Marosváru i pochowali na cmentarzu św. Jana Chrzciciela w klasztorze greckim, ponieważ w tej krainie w tych czasach nie było innego klasztoru. Zaś trzecia część tego miasta konsekwentnie służyła mnichom tegoż miejsca, których Csanád nie wygnał, ale pozwolił im pozostać w takim stanie, w jakim ich zastano.

To uczyniwszy, Csanád, przybrawszy sobie do towarzystwa opata wspomnianego klasztoru z kilkoma braćmi, udał się do miejsca, w którym ukazał mu się lew, gdzie uczynił znak, aby wypełnić ślubowanie, które złożył św. Jerzemu. Także w ten sam dzień wyprawił wielką ucztę swoim towarzyszom. Potem przekroczywszy Cisę, podążyli

to Chanadinus subridens ait: "Si caput regi attulit, cur etiam ligwam [sic] non apportavit, qui regis inimicum interfecit?" Mentitus est enim Gyula, presentato capite asserens se regis adversarium occidisse. Cumque ad visum regis caput fuisset submissum et ore aperto ligwa [sic] non fuisset reperta, Gyula propter mendacium de curia domini regis eiectus est. Chanadinus vero ligwam [sic] de bursa exponens, a rege sublimatur. Quem constituit principem domus regis et domus Achtum. Ait enim rex: "Ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina. Pro eo, quod inimicum meum interfecisti de medio eius, comes illius provincie eris ipsamque sub tytulo nominis tui tytulabis, provincia Chanadiensis vocetur usque in generationem". Post hec veniens Chanadinus ad locum, ubi leonem in sompnis viderat, in honore beati Georgii martiris monasterium edificavit introducens illuc memoratos Grecos monachos de monasterio beati Iohannis Baptiste una cum abbate.

s. 489 v. 17–28, s. 490 v. 1–35, s. 491 v. 1–33, s. 492 v. 1–29.

do króla. Tymczasem głowa Ajtonya zawieszona już była na wieży bramy miejskiej. Król, widząc zaś Csanáda, ucieszył się wielką radością, lecz ponad wszystko wychwalał jego towarzysza Gyulę. To usłyszawszy Csanád, uśmiechając się, rzekł: – Jeśli przyniósł głowę królowi, dlaczego zatem nie dostarczył języka ten, który zabił nieprzyjaciela króla?

Wspomniany tu bowiem został Gyula, który przedstawiając głowę, dowodził, że to on zabił nieprzyjaciela króla. Gdy na widoku króla głowa została zdjęta i po otwarciu ust język nie został znaleziony, Gyula z powodu kłamstwa został wygnany z dworu pana króla. Csanád zaś, wyjąwszy z torby język, uniósł go przed królem. Król uczynił go głową domu królewskiego oraz domu Ajtonya. Rzekł bowiem król: – Od tego dnia miasto to nie będzie zwać się Marosvárem, lecz miastem Csanáda. Za to, żeś zabił mojego nieprzyjaciela, będziesz żupanem jego prowincji i będziesz ją nazywał od swojego imienia, będzie zwana komitatem csanádzkim aż po pokolenia.

Następnie Csanád, udając się do miejsca, gdzie we śnie widział lwa, wybudował klasztor ku czci błogosławionego męczennika Jerzego, sprowadzając do niego wspomnianych mnichów greckich z klasztoru błogosławionego Jana Chrzciciela wraz z opatem.

Przypisy:

8 O Ajtonyu wspomniał także Anonim w rozdz. 11 swego dzieła (por. wyżej).

9 Chodzi o naddunajski Widyń.

→ Ajtony; → Bodony→ Cisa; → Csanád; → Csanád, wódz; → Gerard, św.; → Grecja, Grecy; → Gyula (3) młodszy; → Kanizsa; → Körös; → Kökényér; → Marusza; → Nagyősz; → Oroszlámos; → Siedmiogród; → Stefan I Święty; → Szőreg; → Szörény; → Żupan

9. [--] Igitur ad imperium regis congregati sunt monachi de diversis regni monasteriis: de Waradino duo, Stephanus et Anshelmus, de Zaladino duo, Conradus et Albertus, de Beel duo, Crato et Thazlo, de monte Pannonie 4^{or}, Philippus, Henricus, Leonhardus et Concius. Hi decem presbiteri erant et viri literati, quos Chanadinus comes in currum suum ponens et in diocesim Chanadiensem ducens et primo quidem in Orozlanos, ubi monasterium in honore beati Georgii martiris edificabat. Sanctificato autem eodem loco, magnum convivium fecit episcopo cum fratribus, quos etiam plurimis donariis remuneravit. Inde proficiscentes venerunt in urbem Morisenam, ubi erant monachi Greci, qui divina secundum ritum et consuetudinem suam celebrabant. Episcopus autem, inito consilio cum comite Chanadino, eundem Grecum abbatem cum monachis suis transtulit in Orozlanos, monasterium vero ipsorum episcopo cum fratribus suis assignavit, qui in eodem habitaverunt, donec monasterium beati Georgii martiris perficeretur.

Confluebant autem ad eum nobiles et ignobiles, divites et pauperes, postulantes in nomine Trinitatis Deifice baptizari. Quos ipse tanquam filios suos suscipiens ad mensam suam reficiendi gratia invitabat. Ducebantur etiam multi per comites, quos constituerat rex et baptizabatur in monasterio Sancti Iohannis Baptiste. Stabat enim multitudo populi ad ianuam in cimiterio, habentes secum victualia, nec erat requies his, qui eos baptizabant, preter in nocte et erat eis grandis labor, tamen pro Christi nomine, in cuius opere persistere desiderabant, ipsum laborem equanimiter et voluntarie tollerabant. Episcopus autem

9. [--] Zatem na rozkaz króla zebrali się mnisi z różnych klasztorów królestwa: dwóch z Pécsváradu, Stefan i Anzelm; dwóch z Zalaváru, Konrad i Albert; dwóch z Bakonybél, Krato i Thazlo; czterech z Panońskiej Góry: Filip, Henryk, Leonard i Koncjusz. Tych dziesięciu było kapłanami i ludźmi wykształconymi, których żupan Csanád posadził na swój wóz i zawiózł do dziecezji csanádzkiej, a najpierw właśnie do Oroszlámos, gdzie wybudował klasztor ku czci błogosławionego męczennika Jerzego. Po poświęceniu zaś tego miejsca wyprawił wielką ucztę biskupowi i braciom, których także obdarował licznymi darami. Stąd podążając, zmierzali do miasta Marosváru, gdzie byli mnisi Grecy, którzy odprawiali [rzeczy] Boże według swojego obrządku i zwyczajów. Zatem biskup, naradziwszy się z żupanem Csanádem, przeniósł tegoż opata greckiego z jego mnichami do Oroszlámos, zaś ich klasztor przekazał biskupowi z jego braćmi. [Grecy] mieszkali w nim, dopóki nie ukończono klasztoru błogosławionego męczennika Jerzego.

Zbiegali się zaś do niego [*Gerarda*] szlachetnie i nieszlachetnie urodzeni, bogaci i ubodzy, prosząc pobożnie o chrzest w imię Trójcy. On sam, przyjmując ich niczym swoich synów, zapraszał ich łaskawie do stołu, by się pokrzepili. Skierowani też zostali liczni ludzie przez żupanów, których ustanowił król, i zostali ochrzczeni w klasztorze Świętego Jana Chrzciciela. Albowiem rzesza ludzi stała przy bramie wiodącej na cmentarz, mających ze sobą wyżywienie, i nie było odpoczynku dla tych, którzy ich chrzcili, z wyjątkiem w nocy, i mieli dużo pracy; jednak wytrzymywali ten trud jednomyślnie i dobrowol-

verbum Dei his, qui fuerant baptizati, continue predicabat.

Inter prefatos vero monachos erant septem viri literati et Ungarica ligwa [sic] interpretes expediti, videlicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Thazlo et Stephanus, qui etiam per se populo verbum Dei predicabant. Per ipsos enim tota Chanadina provincia sacri eloquii exstitit irrigata. Qui archidiaconatus habentes edificabant ecclesias in urbibus et villis. Populus autem, licet adhuc nove plantationis existeret, tamen verbum Dei ferventi spiritu audiebat, meditando in lege Domini die ac nocte.

s. 493 v. 13–31, s. 494 v. 1–17.

nie dla imienia Chrystusa, w dziele, na rzecz którego pragnęli wytrwać. Biskup zaś ciągle przepowiadał słowo Boże dla tych, którzy zostali ochrzczeni.

Zaś między wspomnianymi zakonnikami było siedmiu mężów wykształconych i przysposobionych jako tłumacze języka węgierskiego, mianowicie Albert, Filip, Henryk, Konrad, Krato, Thazlo i Stefan, którzy także od siebie przepowiadali ludowi słowo Boże. Bowiem przez nich cała kraina csanádzka została nawodniona istniejącym świętym słowem. Posiadając archidiakonat, wybudowali kościoły w miastach i wsiach. Lud zaś, chociaż ciągle jeszcze istniał jako nowa roślina, to jednak słuchał słowa Bożego gorliwym duchem, rozważając nad prawem pańskim dniem i nocą.

→ Albert (1); → Anzelm, mnich; → Bakonybél; → Csanád; → Csanád, wódz; → Filip (4), zakonnik z Pannonhalmy; → Gerard, św.; → Grecja, Grecy; → Henryk (1), mnich; → Koncjusz, mnich; → Konrad (3), mnich; → Krato (1); → Leonard, mnich; → Oroszlámos; → Pannonhalma; → Pécsvárad; → Stefan I Święty; → Stefan (4), mnich; → Thazlo; → Węgrzy; → Zalavár; → Żupan

11. [--] Episcopus autem erat in magna sollicitudine ex parte pauperum scolarium ac monachorum et hospitum, ad cuius domum ducebantur parvuli et tradebantur ad scolas, qui tam sollicite informabantur, ut noctes pro diebus computarentur. Illi vero scolares triginta primi iam in lectura et cantu erant docti, quos dominus episcopus ad sacros ordines promovens canonicos faciebat. Mittebat etiam nuntios ultra Danubium et congregabat scolares. Quibus congregatis, ipsos presbyteros ordinabat eosque ecclesiarum rectores in parrochiis faciebat. Concurrebantque ad eum

11. [--] Biskup zaś bardzo się troszczył zarówno o ubogich uczniów, jak i o mnichów i gości. Do jego domu byli kierowani i przekazywani do szkół mali chłopcy, którzy byli kształceni tak gorliwie, że noce poczytywali za dnie. Tych zatem trzydziestu jeden uczniów, których już nauczono czytania i śpiewu, pan biskup wyniósł do stanu kapłańskiego i uczynił ~~[ich]~~ kanonikami. Posłał także posłów za Dunaj i zebrał uczniów. Po ich zwołaniu, wyniósł ich do [godności] kapłanów i uczynił zarządcami kościołów w parafiach. I zbiegali się do niego Niemcy, Czesi, Polacy,

Thewtonici, Bohemi, Poloni, Gallici et ceteri, quibus ordinatis parrochias sue dyocesis conferebat.

Magister vero Waltherus videns supercrescere numerum scolarium, labores onere pressus, dixit ad episcopum: "Non sufficio huic, inquit, multitudini in utroque preesse officio, cantus videlicet et lecture, mitte et adduc magistrum, sive lectorem, vel cantorem"[a]. Misit ergo episcopus fratrem Maurum ad salutandum regem, precipiens ei, ut etiam scolas ingrederetur, que tunc in Alba sollempnes erant, ut ipsis scolaribus doctorem sew informatorem inveniret et adduceret. Qui veniens Albam, peracto apud regem negocio, intravit scolas, ubi erat quidam Thewtonicus nomine Henricus, qui erat puerorum vicemagister, quem cum allocutus fuisset, ille assensum prebens, acceptis libris suis venit cum eo ad episcopum. Quem episcopus gratanter suscepit et constituit eum scolaribus in lectorem. Waltherus autem preerat illis in cantura.

s. 495 v. 18–38, s. 496 v. 1–4.

Gallowie i inni, którym po wyświęceniu nadawał parafie w swojej diecezji.

Zaś mistrz Walter widząc wzrastającą liczbę uczniów, przytłoczony jarzmem prac, powiedział do biskupa: – Nie nadążam za tą – rzecze – rzeszą ludzi, stojąc na czele dwóch urzędów, mianowicie śpiewu i czytania, poślij i sprowadź mistrza, czy to lektora, czy kantora.

Posłał więc biskup brata Maurusa, by spotkał się z królem, zarazem przykazując mu, aby zaszedł także do szkół, które wtedy zwyczajowo znajdowały się w Székesfehérvárze, i wśród tamtejszych uczniów znalazł i przywiódł nauczyciela albo wychowawcę. [Maurus] udał się do Székesfehérváru, a po załatwieniu spraw u króla poszedł do szkół, gdzie przebywał pewien Niemiec imieniem Henryk, który był zastępcą mistrza chłopców. Gdy [Maurus] z nim porozmawiał, tamten wyraził zgodę, i wziąwszy swoje książki, udał się z nim do biskupa. Biskup przyjął go z wdzięcznością i ustanowił go dla uczniów nauczycielem czytania. Walter zaś kierował nimi w kwestii śpiewu.

[a] *W edycji opuszczone zamknięcie cudzysłowu.*

→ Czechy, Czesi; → Dunaj; → Francja, Francuzi; → Gerard, św.; → Henryk (2); → Magister; → Maurus (2); → Niemcy; → Polacy, Polska; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Walter

12. [--] Accidit autem quodam tempore, ut pro defensione cuiusdam ad regem properaret et in eiusdem regionis parte silvosa, que usui porcorum erat apta, sita erat quedam villa, in qua meridie hospitatus est. Ubi circa mediam noctem audit strepitum lapidum molarium,

12. [--] Zdarzyło się zatem pewnego razu[10], że gdy [Gerard] dla obrony kogoś pospieszał do króla[11], a w lesistej części pewnej krainy, która przystosowana była do użytkowania przez świnie[12], leżała pewna wieś, w której został ugoszczony. Usłyszał tam około północy

quod ipse alias non viderat. Mirabatur, quidnam hoc esset. Continuoque mulier, que molam trahebat, cantare cepit. Admirans autem episcopus, dixit ad Waltherum: "Walthere, audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat?". Riseruntque ambo de carmine isto. Cumque mola solius manu traheretur mulieris et cantus cresceret in altum, episcopus autem lecto interim iaceret, adhuc subridens ait: "Walthere, edissere michi, quis istius melodie cantus sit, qui meam cantoria sua cessare compellit lectionem". At ille: "Ista modulatio carminis est, inquit, mulier, que cantat, ancilla est huius hospitis, apud quem hospitamur, que molit triticum domini sui, tempore quo alia molendina in regione ista reperiri omnino non possunt". Cui episcopus: "Arte, inquit, currit, an labore?" Ait Waltherus: "Arte et labore non quolibet trahendo iumento, sed manu propria circumferente". "O miranda res, ait episcopus, qualiter se pascit humana generatio. Nisi enim esset ars, laborem quis posset tollerare? Felix, inquit, mulier, que sub alterius potestate posita, sic dulciter debitum servitium absque murmuratione leta impendit". Cui [sic] etiam non modicum pondus pecunie ei portari precepit. [--]

s. 497 v. 24–27; s. 498 v. 1–18.

hałas kamiennego żarna, którego zresztą nie widział. Zaciekawił się, co to było. A wkrótce kobieta, która obracała żarnami, zaczęła śpiewać. Zadziwiony zatem biskup rzekł do Waltera: – Walterze, słyszysz muzykę Węgrów, jak brzmi? I obaj śmiali się z tej pieśni. A gdy żarna były obracane tylko ręką kobiety, i śpiew narastał do nieba, biskup, który tymczasem położył się do łóżka, wciąż uśmiechając się, rzekł: – Walterze, wyjaśnij mi, czym jest śpiew tej melodii, której wykonawczyni zmusza mnie do porzucenia mojego łoża. Na to on: – Ta harmonia pieśni – rzekł – pochodzi od kobiety, która śpiewa. Jest to bowiem służąca gospodarza, u którego gościmy, która miele pszenicę swojego pana w czasie, kiedy nie można znaleźć w tej okolicy innych młynów. [Odpowiedział] mu biskup: – Czy obraca żarnami za pomocą mechanizmu czy własnoręcznie? Odrzekł Walter: – Nie[13] każdemu są dane zwierzęta do pracy mechanicznej, lecz obraca żarnami własnymi rękami. – O, cudowna rzecz – rzecze biskup – jak się utrzymuje ród ludzki. Gdyby bowiem nie było mechanizmu, któż mógłby wykonać pracę? Szczęśliwa – mówi – kobieta, która chociaż podlega wyższej władzy, podejmuje wesoła i bez narzekania wypełnianie tak słodkiego obowiązku.

Także niezwłocznie nakazał jej przekazać znaczną sumę pieniędzy.

Przypisy:

10 Ekscerpt ten pokazuje zarówno kulturę życia codziennego na Węgrzech, jak i daje wgląd w gospodarkę kraju.

11 Wyżej jest mowa o tym, że biskup Gerard bronił skruszonych winowajców przed gniewem króla Stefana.

12 W średniowieczu półdzikie świnie wypasano wolno w lasach, zwłaszcza dębowych.

13 Flóris Szabó OSB, autor węgierskiego przekładu *Legendy*, odpowiedź Waltera zaczyna: „Zarówno za pomocą urządzenia, jak i pracy ręcznej" [Géppel is, kézi munkával is], co nie wydaje się uzasadnione (F. Szabó, 2004, s. 81).

→ Gerard, św.; → Stefan I Święty; → Walter; → Węgrzy

15. Cum ergo maxima discordia orta fuisset inter Petrum regem et Ungaros, Ungari miserunt sollempnes nuntios post filios Wazul: Endre, Bela et Leventhe, qui erant de genere sancti regis Stephani, petentes eos, ut de Polonia ad Ungariam venirent. Sicque Bela ibidem remanente, Endre et Leventhe ad Ungariam venerunt. Confluxitque ad eos universa multitudo Ungarorum in civitate Pest. Qui instinctu dyabolico inflammati, supplicaverunt, ut permitterent universum populum ritu paganorum vivere, episcopos et clericos occidere, ecclesias devastare, fidem Christianam abicere et ydola colere. Qui permiserunt eos, secundum desideria cordis eorum, ut irent et perirent in adinventionibus antiquorum patrum suorum. Aliter enim contra Petrum regem non pugnabant. Primus enim inter renatos nomine Bacha dedicavit demoniis rasitque caput suum ritu paganorum. Sicque omnes fecerunt et demonibus libaverunt et ceperunt comedere equinas carnes et omnia pessima et enormia opera facere et exercere, clericos et omnes Christianos interficere, ecclesias destruere et precones proclamare edictum Endre et Leventhe, ut episcopi cum clericis et monachis et Christianis interficiantur et memoria eorum pereat in eternum et ritus patrum nostrorum reassumatur.

Quo audito Sanctus Gerhardus, Beztridus, Budi, Beneta et Zonug comes, qui convenerant ad Albam Regalem

15. Gdy więc powstała wielka niezgoda między królem Piotrem a Węgrami, Węgrzy wysłali formalnych posłów po synów Wazula: Endrego, Bélę i Lewentę, którzy byli z rodu św. Stefana, prosząc ich, by przybyli z Polski na Węgry. I tak, podczas gdy Béla tam pozostał, Endre i Lewenta przybyli na Węgry. Zbiegła do nich wielka rzesza wszystkich Węgrów w mieście Peszt. Natchnieni diabelską podnietą prosili, aby [książęta] pozwolili całemu ludowi żyć według obrządku pogańskiego, zabić biskupów i kleryków, spustoszyć kościoły, wyrzec się wiary chrześcijańskiej i czcić bożki. Książęta pozwolili im według próśb ich serc, aby podążali i umierali zgodnie z ustanowieniami ich starożytnych ojców. Inaczej bowiem nie walczyli przeciwko królowi Piotrowi. Pierwszy bowiem między nowonarodzonymi[14], imieniem Vata, poświęcił się demonom i ogolił swoją głowę według obrządku pogańskiego. I tak uczynili wszyscy, i składali ofiarę demonom, i zaczęli jeść mięso końskie oraz czynić i podejmować wszystkie najgorsze i nienormalne czyny, zabijać kleryków i wszystkich chrześcijan, niszczyć kościoły, a heroldowie ogłaszali edykt Endrego i Lewenty, aby biskupi i mnisi, i chrześcijanie zostali zabici, pamięć o nich została wymazana na wieki, a obrządek naszych ojców został przywrócony.

To usłyszawszy św. Gerard, Beszteréd, Budi, Benéta i żupan Szónok, któ-

cum multitudine Christianorum, egressi sunt de Alba versus Budam, ut Endre et Levente honorifice susciperent. [--]

Dux autem Endre in Alba coronatus est, precipiens universe genti sue sub pena capitalis sententie, ut deposito paganorum ritu ad fidem Christi converterentur et secundum statuta sancti regis Stephani viverent. Quod et ita factum est. Ipse enim rex, pietate valde Christianus, duo monasteria construxit, Tychonium et iuxta Visegrad.

s. 501 v. 7–30, s. 503 v. 23–28.

rzy z wieloma chrześcijanami zebrali się w Székesfehérvárze, wyruszyli z Székesfehérváru w kierunku Budy, aby uroczyście przyjąć Endrego i Lewentę. [--]

Zatem książę Endre został koronowany w Székesfehérvárze, przykazując całemu swojemu rodowi pod karą śmierci, aby wyrzekłszy się obrządku pogańskiego, nawrócili się na wiarę chrześcijańską i żyli zgodnie ze statutami króla św. Stefana. I tak się stało. Sam zaś król, chrześcijanin mocnej pobożności, zbudował dwa klasztory, Tihany i koło Wyszehradu.

Przypisy:

14 Termin ten normalnie używany był dla określenia nowo ochrzczonych, tu jednak wyraźnie widać, że chodzi o apostatów, na nowo wracających do dawnych wierzeń. Taką interpretację proponują wydawcy ostatniej łacińsko-angielskiej edycji, zob. De Sancto Gerhardo / On Saint Gerard 2023, s. 319: apostate.

→ Andrzej I; → Béla I; → Benéta; → Beszteréd; → Budi; → Gerard, św.; → Lewenta (2); → Óbuda; → Pest; → Piotr Orseolo; → Polacy, Polska; → Stefan I Święty; → Székesfehérvár; → Szónok, komes; → Tihany; → Vata; → Wazul; → Węgry; → Węgrzy; → Wyszehrad; → Żupan

28. Post hec anno Domini 1361. Deo devotissima domina regina Elizabeth, relicta Karoli regis, Ungarie illustris domini, ex quo de quadam infirmitate sua per merita Sancti Gerhardi convaluerat, ideo eadem domina ex devotione, quadam ad ipsum Sanctum Gerhardum habebat, monasterium ipsius viri Dei in edificiis extendit et pluribus ornamentis pretiosis et calicibus decoravit. Insuper sepulchrum de argento et auro mirifici operi reliquiis eiusdem sancti relevandis parari fecit. Tumbam vero simul cum altari in corpore eiusdem monasterii construxit, in quibus in predicto anno beati martiris reliquias sic locavit, quod maiora ossa ipsius poni fecit ad

28.[15] Następnie, w roku Pańskim 1361. Najbardziej oddana Bogu pani królowa Elżbieta, wdowa po królu Karolu, jaśnie oświeconym panu Węgier, z racji tego, że przez zasługi św. Gerarda została wyleczona z pewnej choroby, przeto ta pani z nabożeństwa, jakie miała do tego św. Gerarda, klasztor tego męża Bożego w budowie powiększyła i ozdobiła licznymi kosztownościami[16] i kielichami. Ponadto zleciła wykonanie cudownym działaniem grobu ze srebra i złota dla okazania relikwii tegoż świętego. Grób zaś wraz z ołtarzem wystawiono wewnątrz tegoż klasztoru, w których we wspomnianym roku umieszczono relikwie błogosławionego męczennika

sepulchrum argenteum cum aliquibus reliquiis sanctorum. Item minora ossa cum cilicio, flagella et cappa, in qua martirizatus est, locari fecit ad tumbam marmoream. Cuius memoria in benedictione est. Qua etiam domina in anno Domini 1381. migravit ad Dominum et sepulta est in Veteri Buda in claustro monialium, quod ipsa fundaverat.

s. 506 v. 21–36.

w ten sposób, że jego większe kości włożono do srebrnego grobowca z innymi relikwiami świętych. Natomiast mniejsze kości z włosienicą, biczami i płaszczem z kapturem, w którym został umęczony, kazała umieścić w marmurowym grobie. Jej pamięć jest błogosławiona. Także ta pani w roku Pańskim 1381 udała się do Pana i pochowana została w Starej Budzie w klasztorze mniszek, który sama ufundowała.

P r z y p i s y:

15 Rozdział ten pochodzi od autora ostatecznej redakcji *Legendy większej* piszącego na przełomie XIV i XV w. Przytaczamy go, mimo że opisuje wydarzenia z okresu, którego nasz tom z zasady już nie obejmuje. Sądzimy jednak, że dla Czytelnika ciekawa będzie wzmianka o Elżbiecie Łokietkównie, która jako królowa Węgier zasłynęła licznymi fundacjami kościelnymi.

16 Tak Flóris Szabó (2004, s. 88): ékesség. Możliwe jest też tłumaczenie: szatami [liturgicznymi]. De Sancto Gerhardo / On Saint Gerard, 2023, s. 335: ornaments.

→ Elżbieta Łokietkówna; → Gerard, św.; → Karol Robert; → Óbuda; → Węgry

Halotti beszéd és könyörgés
(Mowa pogrzebowa i błaganie)

Jak w przypadku innych języków Europy Środkowej (np. polskiego czy słoweńskiego) najstarszy węgierski tekst ciągły należy do gatunku źródeł liturgicznych. Chodzi tu o słynne dzieło *Halotti beszéd* (*Mowa pogrzebowa*), które znajduje się na stronie 136[r] znanego nam już *Kodeksu Praya*[1]. Ten tekst, który najprawdopodobniej został napisany w trakcie powstawania kodeksu, tj. w latach 1192–1195, składa się z dwóch części. Pierwszą, najdłuższą (26 wersów, 227 słów) stanowi kazanie pogrzebowe, podczas gdy druga część (6 wersów, 47 słów), znana pod nazwą *könyörgés*, jest modlitwą pogrzebową. Na końcu węgierskiego tekstu zaczyna się jego łacińska podstawa, która obejmuje dolną część strony 136[r] oraz stronę 136[v].

Cały tekst zawiera 274 słowa, ale z powodu istnienia licznych powtórzeń, liczba odrębnych słów wynosi ok. 190. Wśród nich można znaleźć słowa obcego pochodzenia. Znaczną część stanowią zgermanizowane łacińskie terminy religijne (*archengelt*, *Michael angel*, *Peter*), chociaż można też natrafić na łaciński wyraz *paradisum.* Należy podkreślić, że tekst *Halotti beszéd* zawiera również kilka słów słowiańskiego pochodzenia, mianowicie *milostben* (od *milost*; w dzisiejszym języku węgierskim *malaszt* ‘łaska’)[2], *szent*[3] (od *svętъ* ‘święty’), *zoboducha* (w dzisiejszym języku węgierskim znajdujemy czasownik *szabadítani* oraz przymotnik *szabad* ‘wolny’, ‘swobodny’ – to ostatnie słowo pochodzi oczywiście od prasłowiańskiego **sveboda*, s*vĕboda*, starocerkiewnosłowiańskiego *svobьstvo* ‘osoba’, stąd *svobъ* ‘swój’)[4], *bratým* (od *brat*; w dzisiejszym języku węgierskim słowo *barát* znaczy ‘przyjaciel’ oraz rzadziej ‘mnich’, ‘zakonnik’)[5], *pokol* ‘piekło’[6] i *timnucebelevl* (od *temnica*; we współczesnym języku węgierskim słowo *tömlöc* znaczy jeszcze tyle co ‘ciemnica’, ‘więzienie’)[7].

Wykorzystane wydanie:
Emil Jakubovich, Dezső Pais, *Ó-magyar olvasókönyv* (Jakubovich & Pais, 1929, ss. 69–70).

Transkrypcja z zastosowaniem współczesnej ortografii oraz tłumaczenie na współczesny język węgierski:
Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor, red. Edit Madas (Madas, 1992b, ss. 317–318);
Loránd Benkő, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei* (L. Benkő, 1980, ss. 47–49, 55–57; http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=312_320_Halotti_beszed (dostęp 10.01. 2021)).

Literatura
L. Benkő, 1980; Lajos Erdélyi, 1915; F. Molnár, 2005; J. Molnár & Simon, 1976.

P r z y p i s y:

1 O tym rękopisie por. też wyżej *Annales Posonienses.* Wersja zdygitalizowana: http://mek.oszk.hu/12800/12855/html/index.html, fot. 334 (dostęp 26.01.2022).

2 Tótfalusi, [2001] (s. v. malaszt), https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok--magyar-etimologiai-szotar-F14D3/m-F2FC3/malaszt-F301F/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfRjE0RDMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJtYWxhc3p0In0 (dostęp 10.01.2021).

3 Vasmer, 1955, ss. 597–598 (s. v. святой); Tótfalusi, [2001] (s. v. szent), https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/sz-F3D93/szent-F3E81/#Lexikonok%5ESzT-ETIM-szent (dostęp 10.01.2021).

4 Vasmer, 1955, 2, s. 596 (s. v. свобода); Tótfalusi, [2001] (s. v. szabad), https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/sz-F3D93/szabad-F3D95/; dostęp 10.01.2021); Skok, 1973, s. 296 (s. v. sloboda).

5 Tótfalusi, [2001] (s. v. barát: przypuszcza, że Węgrzy przejęli to słowo od Chorwatów albo Słowaków), https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar--F14D3/b-F1794/barat-F180D/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfRjE0RDMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJiYXJcdTAwZTF0In0. dostęp 10.01.2021). Skok, 1971, ss. 200–201 (s. v. brat: sądzi, że Węgrzy przejęli to słowo od Słowian panońskich, co bardziej przekonuje).

6 Tótfalusi, [2001] (s. v. pokol), https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/p-F3534/pokol-F37E3/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfRjE0RDMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJwb2tvbCJ9 (dostęp 10.01.2021).

7 Tótfalusi, [2001] (s. v. tömlöc), https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/t-F4015/tomloc-F420A/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfRjE0RDMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJ0XHUwMGY2bWxcdTAwZjZjIn0 (dostęp 10.01.2021).

Oryginał

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuç. ýſa pur eſ chomuv uogmuc. **M**enýi miloſtben terumteve eleve mív iſemucut adamut. eſ odutta vola neki paradiſumut hazóá. **E**ſ mend paradiſumben uolov gimilcíctul munda nekí elnie. **H**eon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. **G**e mundoa nekí meret nu(m) eneÿc. ÿſa kí nopun emdul oz gimilſ twl. halalnec halaláál holz. **H**adlaua choltat terumteve iſten tvl. ge feledeve. **E**ngede urdung intetvinec. eſ evec oz tiluvt gimilſtwl. eſ oz gimilſben halalut evec. **E**ſ oz gimilſnec wl keſeruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola. **N**um heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec. **H**orogu vec iſten. eſ veteve wt ez muncaſ vilagbele. eſ levn halalnec eſ puculnec feze. eſ mend w nemenec. **K**ic ozvc. miv vogmuc. **H**ug eſ tiv latiatuc ſzumtuchel. iſa eſ num igg ember mulchotia ez vermut. yſa mend ozchuz iarov vogmuc. **W**imagguc uromc iſten kegilmet ez lelic ert. hug iorgoſſun w neki. eſ kegiggen. eſ bulſcaſſa mend w bunet. **E**ſ vimagguc ſzen achſcin mariat. eſ bovdug michael archangelt. eſ mend angelcut. hug uimaggonoc erette. **E**ſ uimagguc ſzent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. eſ ketnie. hug ovga mend w bunet. **E**ſ vimagguc mend ſzentucut. hug legenec neki ſeged uromc ſcine eleut. hug iſten ív ui- madſagucmia bulſaſſa w bunet. **E**ſ zoboducha wt urdung ildetuitvl. eſ pucul kinzotviatwl. eſ vezeſſe wt paradiſu(m) nugulmabeli. eſ oggun neki munhi uruzagbele utot. eſ mend iovben rezet. **E**ſ keaſſatuc uromchuz charmul. ***K**irl* [Kyrieleyson].

Transkrypcja z zastosowaniem współczesnej ortografii

Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk: isá, por ës homou vogymuk. Mënyi milosztben terömtevé elevé miü isëmüköt Ádámot, ës adutta valá neki paradicsumot hazoá. Ës mënd paradicsumben valou gyimilcsëktűl mondá neki élnië. Hëon tilutoá űt igy fá gyimilcsétűl. Gye mondoá neki, mérët nüm ënëik: isa, ki napon ëmdöl az gyimilcstűl, halálnek haláláal holsz. Hadlavá holtát terömtevé Istentűl, gye feledevé. Engedé ürdüng intetüinek, ës évék az tilvot gyimilcstűl. Ës az gyimilcsben halálut evék. Ës az gyimilcsnek úl keseröü valá vizë, hugy turkokat migé szakasztja valá. Nüm hëon mogánek, gye mëndű fajánek halálut évék. Haraguvék Isten, ës vetevé űt ez munkás világ belé: ës lëün halálnek ës pukulnek fëszë, ës mëndű nemének. Kik azok? Miü vogymuk. Hugy ës tiü látjátuk szümtükhel: isa, ës nüm igy embër múlhatja ez vermöt, isa mënd azhuz járou vogymuk. Vimádjuk Uromk Isten këgyilmét ez lélekért, hugy jorgassonű neki, ës kegyigy-gyën, ës bulcsássa mëndű bűnét! Ës vimádjok szen[t] ahszin Máriát ës boudog Miháël arhangyëlt ës mënd angyëlkot, hugy vimádjanak érëttë! Ës vimádjok szent Pétër urat, kinek adot hatalm oudania ës këtnië, hugy oudja mënd ű bűnét! Ës vimádjok mënd szentököt, hugy lëgyenek neki segéd Uromk színë eleüt, hugy Isten iü vimádságok miá bulcsássa ű bűnét! Ës szobadohha űt ürdüng ildetüitűl ës pukul kínzatujátúl, ës vezessë űt paradicsum nyugalma belí, ës adjon neki münyi uruszág belé utat ës mënd jouben részët! Ës kiássátuk Uromkhuz hármúl: kyrie eleison!

Scerelmeſ bratým uimagguc[a] ez ſcegin ember lilki ert. kit vr ez nopun ez homuſ vilag timnucebelevl mente. kinec ez nopun teſtet tumetívc. hug ur uvt kegilmehel abraam. ÿſaac. iacob. kebeleben helhezie. hug birſagnop ívtua mend w ſzentíí eſ unuttei cuzicun iov felevl iochtotnia ilezie wt. **E**ſ tiv bennetuc. *clamate III.* ***K***. [Kyrieleyson].

Szerelmes brátim! vimádjomuk ez szëgín embër lilkíért, kit Úr ez napon ez hamus világ timnücë belől menté, kinek ez napon testét tömetjök; hugy Úr űt këgyilméhel Ábraám, Izsák, Jakob kebelében helhezjë; hugy bírságnap jutvá mënd ű szentëi ës ünüttei küzëkön jou felől johtatnia íleszjë űt! Ës tiü bennetük. Clamate ter: kyrie eleison!

a Nad literami gguc *widać w mniejszym rozmiarze litery* omuc*, które stanowią zapewne poprawkę.*

Przekład na współczesny język węgierski

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk: íme, por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban teremté kezdetben [Úr] mi ősünket, Ádámot, és adta vala neki paradicsomot házzá. És mind[en] paradicsomban való gyümölcsöktől monda neki élnie. Csupán tiltá őt egy fa gyümölcsétől. De mondá neki, mért ne ennék: „Bizony, [a]ki napon eendel az[on] gyümölcstől, halálnak halálával halsz”. Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. Engede ördög intetének, és evék az[on] tiltott gyümölcstől, és az[on] gyümölcsben halált evék. És az[on] gyümölcsnek oly keserű vala leve, hogy torkát megszakasztja vala. Nem csupán magának, de mind[en] ő fajának halált evék. Haraguvék Isten, és veté őt ez munkás világba: és lőn halálnak és pokolnak martaléka, és mind[en] ő nemének. Kik azok? mi vagyunk. [A]hogy is ti látjátok szemetekkel: Bizony, egy ember sem kerülheti el ez vermet, bizony, mind ahhoz járó vagyunk. Imádjuk Urunk Isten kegyelmét e lélekért,

Przekład na język polski

Widzicie, moi bliźni, swoimi oczami, czym jesteśmy: otóż prochem i pyłem jesteśmy. W jakiej łasce stworzył na początku [Pan] naszego przodka Adama i dał mu raj za dom. I zaiste powiedział mu, by w całym raju żył z owoców. I tylko zabronił mu [korzystania z] owocu jednego drzewa. Lecz powiedział mu, dlaczego ma nie jeść. „[Jest to] pewne, że w dniu, kiedy zjesz ten owoc, umrzesz śmiercią umarłych”. Usłyszał [Adam] od Boga Stwórcy, że umrze, lecz zapomniał [o tym]. Posłuchał podszeptów diabelskich i zjadł z tego [drzewa] zakazanego owocu i w tym owocu zjadł śmierć. I ten owoc miał tak gorzki sok, że rozerwał mu gardło. Nie tylko on sam, lecz cały jego ród zjadł śmierć. Rozgniewał się Bóg i wygnał go na znojny świat; i stał się ofiarą śmierci i piekła, i wszystek jego ród. Kim oni są? To my jesteśmy. Jak i wy widzicie to własnymi oczami. [Jest to] pewne, że żaden człowiek nie może uniknąć tego dołu; [jest to] pewne, [że] wszyscy idziemy, zmierzając

hogy irgalmazzon őneki, és kegyelmezzen, és bocsássa mind[en] ő bűnét! És imádjuk Szent Asszony Máriát és Boldog Mihály arkangyalt és mind[en] angyalokat, hogy imádjanak érte! És imádjuk Szent Péter urat, akinek ad[at] ott hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind[en] ő bűnét. És imádjuk mind[en] szenteket, hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe előtt, hogy Isten ő imádságuk miá bocsássa ő bűnét! És szabadítsa őt ördög üldözésétől és pokol kínzásától, és vezesse őt paradicsom nyugalmába, és adjon neki mennyországba utat, és mind[en] jóban részt! És kiáltsátok Urunkhoz háromszor: kyrie eleison.

Szerelmes Testvéreim! imádjunk e szegény ember lelkéért, [a]kit Úr e napon e hamis világ tömlöcéből mente, [a] kinek e napon testét temetjük, hogy Úr őt kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákob kebelében helyezze, hogy bírságnap jutva mind[en] ő szentei és kiválasztottai között jobb felől iktatnia élessze fel őt! És tibennetek. Clamate ter: kyrie elejson!

tam. Módlmy się do Pana Boga o Jego łaskę dla duszy, aby zmiłował się nad nią i udzielił jej Swej łaski, i wybaczył jej wszystkie grzechy! I módlmy się do Najświętszej Maryi Panny i do Błogosławionego Archanioła Michała i do wszystkich aniołów, aby modlili się za nią! I módlmy się do Pana Świętego Piotra, któremu została nadana władza rozwiązywania i związywania, aby rozwiązał wszystkie jej grzechy. I módlmy się do wszystkich świętych, aby pozostawali do jej pomocy przed obliczem Pana, aby Bóg za ich wstawiennictwem przebaczył jej grzechy! I wybawił ją od ucisku diabelskiego i katusz piekielnych, i wziął ją do rajskiego spoczynku, i dal jej drogę do Nieba i część [udziału] we wszelkim dobru. I wykrzyczcie do naszego Pana po trzykroć: Kyrie eleison.

Ukochane siostry i bracia! Módlmy się za duszę biednego człowieka, którego dzisiaj Pan wyzwolił z więzienia tego fałszywego świata, [a] którego ciało dzisiaj chowamy, aby Pan w Swojej łasce umieścił go na łonie Abrahama, Izaaka i Jakuba, aby w nadchodzący dzień Sądu Ostatecznego wskrzesił go po Swojej prawicy wśród wszystkich Swoich świętych i wybranych. I was. Wykrzyczcie po trzykroć: Kyrie elejson!

Wykaz skrótów

AKMTF = Gy. Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. T. 1–4 (Györffy, 1963, 1987a, 1987b, 1998).

An. = Anonimowego notariusza króla Béli *Gesta Hungarorum*.

An. ang. = *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum* / *Anonymus, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians*, wyd. i tłum. M. Rady & L. Veszprémy; *Magistri Rogerii Epistola in miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta* / *Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, wyd. i tłum. J. M. Bak & M. Rady (Anonymus & Master Roger, 2010).

An. čs. = *Legendy a kroniky koruny uherské* (Pražák, 1988).

An. niem. = *Die „Gesta Hungarorum" des anonymen Notars* (Silagi & Veszprémy, 1991).

An. pol. = *Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum*, tłum. A. Kulbicka, K. Pawłowski, G. Wodzinowska-Taklińska, opr. R. Grzesik (*Anonimowego notariusza króla Béli Gesta*, 2006).

An. Pos. = *Annales Posonienses* / *Rocznik pożoński* (bratysławski).

An. słc. = *Kronika anonymného notára kráľa Bela. Gesta Hungarorum* (Múcska, 2000).

Bunyitay = *Statuta Capituli Varadiensis saeculi XIV*. (Bunyitay, 1886, ss. 6–14).

CDSl. = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, T. 1 (Marsina, 1971).

CEU = *Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV.* / *Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex*, tłum. i wyd. J. M. Bak & L. Veszprémy (*Chronica de Gestis Hungarorum*, 2018).

Chron. Zagr. et Varad. = *Chronicon Zagrabiense* et *Chronicon Varadiense* / *Kronika zagrzebska* i *Kronika waradyńska*.

Cs. = D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. T. 1–3, 5; T. 4: A. Fekete Nagy, *Trencsén vármegye* (Csánki, 1890, 1894, 1897, 1913; Fekete Nagy, 1941).

DHA = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia, vol. 1 ab anno 1000 usque ad annum 1131*, wyd. Gy. Györffy (*Diplomata Hungariae antiquissima*, 1992).

Hartw. = *Legenda św. Stefana* pióra biskupa Hartwika.

Jan z Goricy = *Kronika Jana z Goricy* w przekazie Baltazara A. Krčelicia.

Kéza = Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum* / Simon of Kéza, *The Deeds of the Hungarians*, wyd. L. Veszprémy & F. Schaer (Simonis de Kéza, 1999).

Kézai = Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum* / *Dzieje Węgrów* Szymona z Kézy.

KMTL = *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* (Kristó, Engel, & Makk, 1994).

Komp. = *Kompozycja kronikarska z XIV w.*

Kosmas = Cosmae Pragensis *Chronica Bohemorum* / *Kronika Czechów* Kosmasa

KWgP, red. dłuższa = *Kronika węgiersko-polska*, redakcja dłuższa.

KWgP, red. krótsza = *Kronika węgiersko-polska*, redakcja krótsza.

LdMA = *Lexikon des Mittelalters*, T. 1–9. München–Zürich 1977–1998.

Leg. mai. S. Steph. = *Legenda większa św. Stefana*.

Leg. św. Świerada = *Żywot św. Andrzeja-Świerada i Benedykta*.

Leg. S. Gerh. = *Legenda większa św. Gerarda.*

Libellus = *Libellus de institutione morum* / *Książeczka nauk moralnych*.

Najstaršie = *Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku...* (Štulrajterová, 1994).

Relacja = *Relacja brata Ryszarda o podróży mnicha Juliana do Wielkich Węgier*.

RGA = *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Berlin 1973–2008, wyd. 2.

SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, wyd. E. Szentpétery. T. 1–2 (Szentpétery, 1937, 1938).

SSS = *Słownik starożytności słowiańskich* (T. 1–8). Wrocław–Warszawa–Kraków 1961–1991.

Testimonia = *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian.* Seria grecka: Z. 2. *Pisarze z V–X wieku* (Brzóstkowska & Swoboda, 1989); Z. 3. *Pisarze z VII–X wieku* (Brzóstkowska & Swoboda, 1995); Z. 4. *Pisarze z VIII–XII wieku* (Brzóstkowska & Swoboda, 1997); Z. 5. *Pisarze z X wieku* (Brzóstkowska, 2009); Z. 6. *Pisarze wieku XI* (A. Kotłowska & Brzóstkowska, 2013). Seria łacińska: T. 1. *Starożytność. Pisarze najdawniejsi* (Kotłowska & Grzesik, 2016).

Thur. II/1 = Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum.* T. 2. *Commentarii*: Cz. 1. *Ab initiis usque ad annum 1301*, opr. E. Mályusz przy współpracy I. Kristó (Thurocz, 1988a).

Tkalčić = *Statuta Capituli Zagrabiensis saeculi XIV*, wyd. I. K. Tkalčić (Tkalčić, 1874).

Wykaz bpów zagrzebskich = *Statuta Capituli Zagrabiensis saeculi XIV*, wyd. I. K. Tkalčić (Tkalčić, 1874, ss. 5–7).

Bibliografia

Abaev, V. A. (1935). Alanica. *Izvestiia AN SSSR: Otdelenie Obshchestvennykh Nauk*, *1935*, 881–894.

Aigner, T. (2001). Das Herzogtum Meranien: Geschichte, Bedeutung, Lokalisierung. W A. Eržen & T. Aigner (Red.), *Die Andechs-Meranier: Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter* (ss. 39–54). Kamnik.

Albrecht, S. (2015). Drei neue Handschriften des sog. Chronicon hungarico-polonicum. *Studia Źródłoznawcze*, *53*, 111–121. https://doi.org/10.12775/SZ.2015.05

Albrecht, S. (2016). Three new manuscripts of the so called Chronicon hungaro-polonicum. W D. Bagi, G. Barabás, & Z. Máté, *Hungaro-Polonica: Young scholars on medieval Polish-Hungarian relations* (ss. 119–141). Pécs.

Alemany, A. (2000). *Sources on the Alans: A critical compilation*. Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004491212

Alimov, D. E. (2017). Gotitsizm v Khorvatii: Ot srednevekov′ia k novomu vremeni. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*, *4*(22), 25–34.

Almási, T. (1994a). Bán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 78). Budapest.

Almási, T. (1994b). Bár-Kalán nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 83). Budapest.

Almási, T. (1994c). Gömör. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 238–239). Budapest.

Almási, T. (1994d). IV. Béla. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 92–93). Budapest.

Almási, T. (1994e). Kézai Simon. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 348). Budapest.

Almási, T. (1994f). Pray kódex. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 557–558). Budapest.

Almási, T. (1994g). Szalók nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 616). Budapest.

Almási, T. (1994h). Szente-Mágocs nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 631). Budapest.

Almási, T. (1994i). Tatárjárás. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 664–665). Budapest.

Almási, T. (1994j). Tomaj nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 679). Budapest.

Almási, T. (1994k). Zovárd nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 748). Budapest.

Almási, T., Bóna, I., & Marosi, E. (1994). Nagyvárad. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 480–481). Budapest.

Almási, T., Engel, P., Feld, I., & Sebők, F. (1994). Komárom. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 365). Budapest.

Almási, T., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Váradi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 712–713). Budapest.

Almási, T., &Trogmayer, O. (1994). Szer. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 637–638). Budapest.

Althoff, G. (2006). *Heinrich IV*. Darmstadt.

Althoff, G. (2009). *Heinrich IV*. Ostfildern.

Altmann, J., Horváth, I., Buzás G., Biczó, P., Kovác, A., Siklósi Gy., & Végh, A. (1996). *Medium Regni: Középkori magyar királyi székhelyek.* Budapest.

Ament, H., & Werner, M. (1996). Thüringen, Thüringer. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(4), szp. 747–757). München–Zürich.

Ament, H., Wolters, R., & Zimmer, S. (2003). Rhein. W *Reallexikon der germanischen Altertumskundei* (T. 24, ss. 524–532; 2. wyd.). Berlin.

Andenna, G. (1997). Vercelli. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(7), szp. 1495–1496). München–Zürich.

Annales Altahenses maiores (W. de Giesebrecht & E. L. B. ab Oefele, Wyd.). (1891). W *Monumena Germaniae historica: Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* (T. 4; 2. wyd.). Hannover.

Annales Hildesheimenses (G. Waitz, Wyd.). (1878). W *Monumenta Germaniae historica: Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (T. 8). Hannover.

Annales Posonienses (E. Madzsar, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 119–127). Budapest.

Annales Quedlinburgenses (M. Giese, Wyd.). (2004). W *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi: ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi* (T. 7). Hannover.

Annales Stadenses auctore Alberto. (1859). W *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores* (T. 16, ss. 271–379). Hannover.

Anonim tzw. Gall. (1989). *Kronika polska* (R. Grodecki, Tłum., M. Plezia, Red.; 6. wyd.). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Anonima tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich (K. Maleczyński, Wyd.). (1952). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 2). Kraków.

Anonimowego notariusza króla Béli Gesta Hungarorum (A. Kulbicka, K. Pawłowski, & G. Wodzinowska-Taklińska, Tłum.; R. Grzesik, Wyd.). (2006). Kraków.

Anonymus (L. Veszprémy, Tłum.). (1995). W Gy. Kristó, T. Olajos, I. H. Tóth, & I. Zimonyi (Red.), *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged.

Anonymus & Master Roger. (2010). *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum / Anonymus, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians* (M. Rady & L. Ve-

szprémy); *Magistri Rogerii Epistola in miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta / Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars* (J. M. Bak & M. Rady). Budapest – New York.

Antoljak, S. (2004). *Hrvatska historiografija* (2. wyd.). Zagreb.

Arnaldi, G., & Marazzi, F. (1995). Rom. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(5), szp. 967–978). München–Zürich.

Arzhantseva, I. A. (2007). The Alans: Neighbors of the Khazars in the Caucasus. W P. B. Golden, H. Ben-Shammai, & A. Róna-Tas (Red.), *The world of the Khazars* (ss. 59–73). Leiden–Boston.

Baán, I. (1999). The Metropolitanate of Tourkia: The organization of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages. W G. Prinzing & M. Salamon (Red.), *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453: Beiträge zu einer Table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996* (ss. 45–53). Wiesbaden.

Bachrach, B. S. (1973). *A History of the Alans in the West.* Minneapolis.

Bácsatyai, D. (2015). A burgundiai magyar kalandozások és forrásaik. *Hadtörténelmi közlemények*, *128*, 105–119.

Bácsatyai, D. (2017). A 13. századi francia-magyar kapcsolatok néhány kérdése. *Századok*, *151*, 237–278.

Bácsatyai, D. (Wyd.). (2019). *A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei.* Székesfehérvàr.

Bagi, D. (2005). *Gallus Anonymus és Magyarország: A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történetszemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében*. Budapest.

Bagi, D. (2007). Problematik der ältesten Schichten der ungarischen Chronikkomposition des 14. Jahrhunderts im Lichte der ungarischen Geschichtsforschung der letzten Jahrzehnte. Einige ausgewählte Problemstellen. *Quaestiones medii aevi novae*, *12*, 105–127.

Bagi, D. (2008). *Królowie węgierscy w Kronice Galla Anonima*. Kraków.

Bagi, D. (2011). Papieskie przysłanie korony dla św. Stefana w Legendzie św. Stefana pióra biskupa Hartwika. W J. Dobosz, M. Matla, & L. Wetesko (Red.), *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty* (ss. 175–186). Gniezno.

Bagi, D. (2017). *Divisio regni: Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században*. Pécs.

Bagi, D. (2020). Pomorze i Polska w Kronice węgierskiej. W S. Rosik (Red.), *Polska – Pomorze – sąsiedzi (X–XII w.): W kręgu studiów nad początkami średniowiecznej cywilizacji europejskiej* (ss. 173–183). Wrocław.

Bak, J. M. (1994). Plattensee. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 15). München–Zürich.

Bak, J. M. (1995). Salomon. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(6), szp. 1315–1316). München–Zürich.

Bak, J. M. (1996a). Stephan (István) I der Heilige. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(1), szp. 112–114). München–Zürich.

Bak, J. M. (1996b). Stephan (István) II. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(1), szp. 114–115). München–Zürich.

Bak, J. M. (1996c). Stephan (István) III. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(1), szp. 114). München–Zürich.

Bak, J. M. (1996d). Stephan (István) V. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(1), szp. 114–115). München–Zürich.

Bak, J. M. (1996e). Stuhlweißenburg. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(2), szp. 258). München–Zürich.

Bak, J. M. (1997a). Veszprém. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(8), szp. 1604). München–Zürich.

Bak, J. M. (1997b). Visegrad. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(8), szp. 1728). München–Zürich

Bak, J. M. (2019). Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae / The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. W *All complete monographs* (T. 4.). https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4. (Oryginalna praca opublikowana 1999).

Bak, J. M., Bónis, Gy., & Sweeney, J. R. (Wyd.). (1999). *Decreta Regni mediaevalis Hungariae: T. 1. 1000–1300* (L. S. Domonkos, Współpraca, A. Csizmadia, Wstęp; 2. wyd.). Idyllwild, CA.

Bak, J. M., & Veszprémy, L. (Red.). (2018). *Studies on the Illuminated Chronicle*. Budapest. https://doi.org/10.1515/9789633862650

Balard, M. (1995). Schwarzes Meer. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(8), szp. 1621–1624). München–Zürich.

Balassa, I. (1994). *Sárospatak történeti helyrajza* (*XVI–XX. század*). Miskolc–Sárospatak.

Bali, T. (2014). *Slavonski meandar: Prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću*. Zagreb.

Báling, P. (2023). The institution of consilium – obligation or right? *Specimina Nova: Pars Prima, Sectio Mediaevalis*, *12*, 77–86.

Balog, J. K. (Red.). (1989). *Szekszárd város történeti monográfiája*. Szekszárd.

Balog, Z. (2004). Građa za toponomastiku i hagiografiju kalničkog kraja. *Cris*, *6*(1), 59–72.

Balogh, J. (1926). *Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum”*. Budapest.

Balogh, J. (1927). Nemzet és nemzetköziség Szent István Intelmeiben. *Irodalom-történeti közlemények*, *37*, 1–10.

Balogh, J. (1944). „… unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est”: Riflessioni sugli ammonimenti di Santo Stefano, primo re d’Ungheria. *Corvina: series nova*, *7*, 46–54.

Balzer, O. (1895). *Genealogia Piastów*. Kraków.

Balzer, O. (2005). *Genealogia Piastów* (2. wyd.). Kraków.

Banaszkiewicz, J. (1979). *Kronika Dzierzwy: XIV-wieczne kompendium historii ojczystej*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

Banaszkiewicz, J. (2012). Czarna i biała legenda Bolesława Śmiałego. W J. Banaszkiewicz, *Takie sobie średniowieczne bajeczki* (M. Tomaszek, Wprowadzenie; ss. 27–100). Kraków. (Oryginalna praca opublikowana 1981).

Banić, J. (2020). The mystery of Merania: A new solution to old problems (Holy Roman Empire and the Kingdom of Croatia-Dalmatia during the investiture controversy). *Zgodovinski časopis/Historical Review*, *74*(3–4), 296–327.

Barada, M. (1932). Dinastičko pitanje u Hrvatskoj u XI. stoljeću. *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku*, *50 (za lata 1928–1929)*, 166–170.

Bárány, A. (2017). La Hongrie et les Normands de l'Italie du Sud à la fin du XIe et dans la première moitié du XIIe siècle. W A. Györkös & G. A. Kiss (Red.), *M'en anei en Ongria: Relations Franco-hongroises au Moyen Age* (T. 2, ss. 25–72). Debrecen.

Bárth, D. (2007). Tiszaalpár. *Arcanum*. Pobrano 22 września 2023, z https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/tiszaalpar-10E24/

Baturac, J., & Šidak, J. (1960). Ivan arhiđakon gorički. W *Enciklopedija Jugoslavije* (T. 4, ss. 400–401). Zagreb.

Baum, W. (2002). Rosazzo. W U. Faust & W. Krassnig (Red.), *Die benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol* (T. 3, ss. 152–182). St. Ottilien.

Bäuml, F. H., & Birnbaum, M. D. (Red.). (1993). *Attila: The man and his image*. Budapest.

Bautz, F. W. (1990). Gregor IX. W *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (kol. 17–320). Hamm.

Becher, M. (2003a). Heinrich III. W B. Schneidmüller & S. Weinfurter (Red.), *Die deutschen Herrscher des Mittelalters: Historische Porträts von Heinrich I. bis Maximilian I* (ss. 136–153). München.

Becher, M. (2003b). Heinrich IV. W B. Schneidmüller & S. Weinfurter (Red.), *Die deutschen Herrscher des Mittelalters: Historische Porträts von Heinrich I. bis Maximilian I* (ss. 154–180). München.

Bednarczuk, L. (1988). Języki celtyckie. *Języki indoeuropejskie*, *2*, 645–731.

Bednarczuk, L., & Wędzki, A. (1977). Wag. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 290). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Békefi, R. (1901). Szent István király Intelmei. *Századok*, *35*, 922–990.

Bely, A. (2013). *Khronika Belaĭ Rusi: Imagologiia Belarusi XII–XVIII stst*. Smalensk.

Bendefy, L. (1936). *Az ismeretlen Juliánusz: A legelső magyar ázsiakutató életrajza és kritikai méltatása*. Budapest.

Bendefy, L. (1937). *Fontes authentici itinera (1235–1238) fr Iuliani illustrantes*. Budapest.

Bendefy, L. (1943). *Magna Hungaria és a Liber Censuum: Kéziratos kútfők Fr. Julianus utazásáról: Richardus beszámolója és Juliánusz levelei*. Budapest.

Benka, P., Homza, M., & Žigo, P. (Red.). (2018). *Monumenta linguae Slovacae: T. 1. Documenta Iuridico-Administratoria Formulae Iuramentorum saeculi XVI–XVIII*. Bratislava.

Benkő, E. (1994a). Erdély. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 188–192). Budapest.

Benkő, E. (1994b). Gyulafehérvár. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 245–247). Budapest.

Benkő, E. (1994c). Maros. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 445). Budapest.

Benkő, E. (1994d). Meszes. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 454). Budapest.

Benkő, E. (1994e). Orsova. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 510–511). Budapest.

Benkő, E., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Erdélyi püspökség. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 192–193). Budapest.

Benkő, E., & Kordé, Z. (1994a). Bihar. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* (KMTL) (s. 103). Budapest.

Benkő, E., & Kordé, Z. (1994b). Szászok. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 618–619). Budapest.

Beňko, J. (1994). Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta. W K. Štulrajterová (Red.), *Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej vo spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.–6. októbra 1993 v Častej-Papierničke* (ss. 81–87). Bmw.

Benkő, L. (1980). *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest.

Benkő, L. (1995). Anonymus élő nyelvi forrásai. W Gy Kristó, T. Olajos, I. H. Tóth, & I. Zimonyi (Red.), *A honfoglalás korának írott forrásai* (ss. 221–247). Szeged.

Bergamini, G. (Red.). (2006). *L'abbazia di Rosazzo in Monumenti storici del Friuli*. Udine.

Berghaus, P. (1992). Meranien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(3), s. 532). München–Zürich.

Bernacki, Z. (Red.). (1947). *Św. Wojciech 997–1947: Księga pamiątkowa*. Gniezno.

Berta, Á. (1994a). Baskírok. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 85–86). Budapest.

Berta, Á. (1994b). Kipcsakok. W *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 352). Budapest.

Bilderchronik: Chronicon Pictum: Chronica de Gestis Hungarorum: Wiener Bilderchronik (D. Dercsényi, Wyd.; F. Gottschlig, Tłum.; T. 1–2). (1968). Budapest.

Bilkei, I., Káli, C., & Petánovics, K. (2007). Zalavár. *Száz magyar falu könyvesháza*. Pobrano 23 sierpnia 2024, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Zalavar/index.htm

Binding, G. (1980). Benedikt v. Nursia. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 867–1868). München–Zürich.

Birnbaum, M. D. (1993). Attila's Renaissance in the fifteenth and sixteenth centuries. W F. H. Bäuml & M. D. Birnbaum (Red.), *Attila: The man and his image* (ss. 82–96). Budapest.

Black-Veldtrup, M. (1995). *Kaiserin Agnes (1043–1077), quellenkritische Studien*. Köln.

Blagec, O. (2010). Župani Križevačke županije u 13. i 14. stoljeću. *Cris*, *12*(1), 111–120.

Blagojević, M. (1997). Vlachen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(8), szp. 1789). München–Zürich.

Bláhová, M., Frolík, J., & Profantová, N. (1999). *Velké dějiny zemí Koruny České: T. 1. Do roku 1197*. Praha.

Blaschke, K. (1992). Meißen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(3), szp. 476–479). München–Zürich.

Blazovich, L. (1985). *A Körös-Tisza-Maros köz középkori településrendje*. Békéscsaba–Szeged.

Blazovich, L. (1994a). Balaton. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 77–78). Budapest.

Blazovich, L. (1994b). Bega. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 89). Budapest.

Blazovich, L. (1994c). Csanád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 147). Budapest.
Blazovich, L. (1994d). Cserhát. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 152). Budapest.
Blazovich, L. (1994e). Dráva. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 173). Budapest.
Blazovich, L. (1994f). Duna. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 175). Budapest.
Blazovich, L. (1994g). Fertő. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 219). Budapest.
Blazovich, L. (1994h). Garam. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 229). Budapest.
Blazovich, L. (1994i). Havasok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 258–260). Budapest.
Blazovich, L. (1994j). Hernád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 262). Budapest.
Blazovich, L. (1994k). Igyfon. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 280–281). Budapest.
Blazovich, L. (1994l). Ipoly. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 285). Budapest.
Blazovich, L. (1994m). Kárpátok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 332). Budapest.
Blazovich, L. (1994n). Laborc. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 391). Budapest.
Blazovich, L. (1994o). Lapincs. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 394). Budapest.
Blazovich, L. (1994p). Mátra. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 447). Budapest.
Blazovich, L. (1994q). Nyitra (1). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 498). Budapest.
Blazovich, L. (1994r). Rába. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 565). Budapest.
Blazovich, L. (1994s). Répce. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 575). Budapest.
Blazovich, L. (1994t). Sajó. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 590). Budapest.
Blazovich, L. (1994u). Sárrét. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 595). Budapest.
Blazovich, L. (1994w). Sárvíz. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 596). Budapest.
Blazovich, L. (1994x). Szamos. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 616–617). Budapest.
Blazovich, L. (1994y). Temes. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 669). Budapest.

Blazovich, L. (1994z). Tisza. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 676–677). Budapest.

Blazovich, L. (1994za). Vág. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 706). Budapest.

Blazovich, L. (1994zb). Vértes. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 725). Budapest.

Blazovich, L. (1994zc). Zagyva. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 740). Budapest.

Blazovich, L. (1994zd). Zsitva. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 752). Budapest.

Blazovich, L., Bóna, I., Almási, T., & Benkő, E. (1994). Krassó. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 380). Budapest.

Bleichsteiner, R. (1918). *Das Volk der Alanen*. Wien.

Bloch, M. (1982). *La société féodale*. Paris.

Bloch, M. (2005). *La société féodale* (P. Palpant, Red.) [wersja elektroniczna]. Paris.

Blok, D. P. (1988). Friesen, Friesland. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(5), szp. 970–972). München–Zürich.

Boba, I. (1992). Szent András-Zoerard: Lengyel volt-e vagy isztriai. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, *4*, 5–11.

Boba, I. (1995). Vlachs in the history of Central Europe. A „Problemstellung". W L. Koszta (Red.), *Kelet és nyugat között: Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére* (ss. 95–102). Szeged.

Bodó, B. (2010). A pécsváradi bencés monostor építéstörténete az újabb kutatások tükrében. W E. Benkő & Gy. Kovács (Red.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon* (ss. 349–386). Budapest.

Bodor, G. (1976). Egy krónikás adat helyes értelmezése. *Magyar Nyelv*, *72*, 268–271.

Bognár, K., & Szögi, L. (1994). Tárnokmesterek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 662–663). Budapest.

Bogyay, T. (1960). Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum: Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. *Südostforschungen*, *19*, 52–70.

Bogyay, T. (1977). Aba. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(1), szp. 7). München–Zürich.

Bogyay, T. (1978). Das Schicksal der östlichen Ungarn des Julianus im Lichte moderner Forschung. *Ural-Altaisch Jahrbücher*, *50*, 25–30.

Bogyay, T. (1979a). Andreas II. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(4), szp. 602). München–Zürich.

Bogyay, T. (1979b). Andreas III. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(4), szp. 603). München–Zürich.

Bogyay, T. (1980). Béla IV. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1833–1834). München–Zürich.

Bogyay, T. (1988a). Géza II. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(7), szp. 1435). München–Zürich.

Bogyay, T. (1988b). Gisela. Königin von Ungarn. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(7), szp. 1465–1466). München–Zürich.

Bogyay, T., Bak, J., & Silagi, G. (Red. & Tłum.). (1976). *Die heiligen Könige.* Graz–Wien–Köln.

Bollók, J. (1979). A Thonuzoba-legenda történelmi hitele. *Századok*, *1979*(113), 97–107.

Bollók, J. (2013). A Thonuzoba-legenda történelmi hitele. W T. Mészáros (Red.), *Philologia Nostra: Bollók János összegyűjtött tanulmányai* (ss. 71–83). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1979).

Bóna, I. (1990). Hunnen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(1), ss. 222–224). München–Zürich.

Bóna, I., & Kristó, Gy. (1994). Haram. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 254). Budapest.

Bónis, G. (1957). A somogyvári formuláskönyv. W A. Bodor (Red.), *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (ss. 117–133). Kolozsvár–Bukarest.

Bordes, F. (Red.). (2006). *Toulouse: Parcelles de mémoire. 2000 ans d'histoire urbaine au regard de 8 siècles d'archives municipales* (J. Coppolani, Wstęp). Toulouse.

Borkowska, M. G. (1966). Kult liturgiczny św. Urszuli do XVI w. *Roczniki Humanistyczne*, *14*(2), 109–198.

Börner, J. (1994). Prußen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(2), szp. 292–294). München–Zürich.

Borst, A. (1958–1959). *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker* (T. 2, Cz. 1–2). Stuttgart.

Boryś, W., & Wędzki, A. (1975). Split. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 362–366) Wrocław–Warszawa–Kraków.

Boryś, W., & Wędzki, A. (1982). Zadar. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 26–37) Wrocław–Warszawa–Kraków.

Borzsák, I. (1984). A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon. W *Akadémiai székfoglaló 1983. január 24.* (ss. 15–21). Budapest.

Bourgain, P., & Heinzelmann, M. (1996). „Courbe-toi, fier Sicambre, adore ce que tu as brûlé": À propos de Grégoire de Tours, Hist., II, 31. *Bibliothèque de l'École des chartes*, *154*(2), 591–606. https://doi.org/10.3406/bec.1996.450833

Bozhilov, I. (1994). *Familiiata na Asenevtzi (1186–1460): Genealogiia i prosopografiia* (2. wyd.). Sofiia.

Bratož, R. (1986). Razvoj organizacije zgodnjekrščanske Cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja. *Zgodovinski časopis*, *40*(4), 363–395.

Brentjes, B. (1995–1996). Waffen der Steppenvölker (II). *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, *28*, 179–210.

Brezováková, B. (2010). Zvolen. W M. Štefánik & J. Lukačka (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 564–576). Bratislava.

Bright, J. (1994). *Historia Izraela*. Warszawa.

Brković, M. (2015). Ludovik I. Veliki (1342.–1382.) u srednjovjekovnim ispravama bosansko-humskih vladara. *Hercegovina*, *1*(26), 115–134. https://doi.org/10.47960/2712-1844.2015.1.115

Brückner, A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.

Brüggemann, K. (1997). Vladimir(ko) Volodarevič. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1804). München–Zürich.

Brunhölzl, F. (1981). Bibel: Allgemeine Sprachgebrauch. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(1), szp. 40–41). München–Zürich.

Brzóstkowska, A., & Swoboda, W. (Red.). (1989). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria grecka: Z. 2. Pisarze z V–X wieku.* Wrocław–Warszawa–Kraków.

Brzóstkowska, A., & Swoboda, W. (Red.). (1995). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria grecka: Z. 3. Pisarze z VII–X wieku.* Wrocław–Warszawa–Kraków.

Brzóstkowska, A., & Swoboda, W. (Red.). (1997). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria grecka: Z. 4. Pisarze z VIII–XII wieku.* Wrocław–Warszawa–Kraków.

Bugan, B. (2007). *Svätý Bystrík.* Bratislava.

Bunyitay, V. (1886). *A váradi káptalan legrégibb statutumai*, Nagyvárad.

Bur, M. (1994). Reims. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(3), szp. 657–663). München–Zürich.

Buttlar-Ebelberg, G. (1993). *Wiener Neustadt: Geschichte, Kunst, Kultur, Wirtschaft*. (2. wyd.). Wien. (Oryginalna praca opublikowana 1978).

Cain, A. J. (2010). Josephus Titus Flavius. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 2, ss. 948–949). Leiden–Boston.

Calabi, D. (2020). *Rialto, l'isola del mercato a Venezia: Una passeggiata tra arte e storia*. Werona.

Čaplovič, D., Čičaj, V., Kováč, D., Lipták, Ľ., & Lukačka, J. (2000). *Dejiny Slovenska* (T. 1). Bratislava.

Cammarosano, P. (1996). Triest. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 1003–1004). München–Zürich.

Capitani, O. (2002). Gregorio IX. W M. Caravale (Red.), *Dizionario biografico degli Italiani* (T. 59, ss. 146–160). Roma.

Cerchiai, L. (Red.). (2004). *Die Griechen in Süditalien: Auf Spurensuche zwischen Neapel und Syrakus*. Stuttgart.

Chaloupecký, V. (1927). *Radla-Anastasius, druh Vojtěchův, organisátor uherské církve: Několik kritických poznámek*. Bratislava.

Christlein, R., & Fried P. (1980). Bayern. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(8), szp. 1696; T. 1(9), szp. 1697–1710). München–Zürich.

Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV. / Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex (J. M. Bak & L. Veszprémy, Tłum. & Wyd.; N. Kersken, Wstęp). (2018). Budapest – New York.

Chronica Hungaro-Polonica: Cz. 1. (textus cum varietate lectionum) (B. Karácsonyi, Wyd.). (1969). Szeged.

Chronica Hungarorum (M. Florianus, Wyd.). (1883). W *Historiae Hungaricae fonts domestici: Cz. 1. Scriptores* (T. 2). Quinqueecclesiae.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV (A. Domanovszky, Wyd.). (1937). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [SRH] (T. 1, ss. 217–505). Budapest.

Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano Cronicisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum (M. Florianus, Wyd.). (1884). W *Historiae Hungaricae fonts domestici: Cz. 1. Scriptores* (T. 3, ss. 1–204). Quinqueecclesiae.

Chronicon Hungarico-Polonicum (I. Deér). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum* (T. 2, ss. 289–320). Budapest.

Chronicon monasterii Andaginensis (b.d.). W *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters.* Pobrano 5 września 2023, z https://www.geschichtsquellen.de/werk/993.

Chronicon Sancti Huberti Andaginensis (L. C. Bethmann & W. Wattenbach, Wyd.). (1846). W *Monumenta Germaniae historica: Scriptores in folio* (T. 8). Berlin.

Chronicon Zagrabiense cum textu Chronici Varadiensis collatum (E. Szentpétery, Wyd.). (1937). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 1, ss. 195–215). Budapest.

Chropovský, B. (1993). Nitra. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(6), szp. 1200–1201). München–Zürich.

Colizzi, R. (2009). *La Terra di Bari al tempo dei Longobardi*. Bari.

Contamine, P. (1996). Trojanerabstammung. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 1041). München–Zürich.

Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum / Cosmas of Prague The Chronicle of the Czechs (J. M. Bak, P. Rychterová, P. Mutlová, M. Rady, L. Švanda, J. Hasil, & I. van Rensvoude). (2020). Budapest – New York.

Crnac polje. (2021). W *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Pobrano 14 sierpnia 2023, z http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=71135

Csákó, J. (2014). A Magyar-lengyel krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. *Századok*, *148*(2), 287–334.

Csánki, D. (1890). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (T. 1). Budapest.

Csánki, D. (1893). *Körös megye a XV-ik században*. Budapest.

Csánki, D. (1894). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (T. 2). Budapest.

Csánki, D. (1897). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (T. 3). Budapest.

Csánki, D. (1913). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (T. 5). Budapest.

Csapodi, C. (1957). A legrégibb magyar könyvtár belső rendje (Pannonhalma a XI. században). *Magyar Könyvszemle*, *73*, 14–24.

Csapodi, C. (1978). *Az Anonymus-kerdés története*. Budapest.

Csendes, P. (1998a). Wien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(1), szp. 81–85). München–Zürich.

Csendes, P. (1998b). Wiener Neustadt. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(1), szp. 89–90). München–Zürich.

Csendes, P., & Oppl, F. (Red.). (2001). *Wien: Geschichte einer Stadt: T. 1. Von den Anfängen bis zur ersten Wiener Türkenbelagerung (1529).* Böhlau. https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205127727

Csóka, G. (1994a). Bakonybél. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 77). Budapest.

Csóka, G. (1994b). Tihanyi alapítólevél. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 676). Budapest.

Csóka, G. (1994c). Zselicszentjakab. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 749). Budapest.

Csóka, G. (Tłum. & Wyd.). (2004). Szent András és Benedek legendája. W G. Érszegi (Red.), *Árpád-kori legendák és intelmek: Szentek a magyar középkorból* (ss. 7–10). Budapest.

Csóka, G., & Koszta, L. (1994). Tihany. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 675–676). Budapest.

Csóka, G., & Marosi, E. (1994). Pannonhalma. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 525–526). Budapest.

Csóka, L. J. (1967). *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest.

Csoma, Z. (2007). A középkori francia-vallon hatás a magyarországi szőlő-borkultúrára. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyvei*, *46*, 578–586.

Csucskovits, E. (1994a). Erzsébet (3). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 198). Budapest.

Csucskovits, E. (1994b). Jeruzsálemi-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 303–304). Budapest.

Curschmann, M. (1988). Eddic poetry and continental heroic legend: The case of the third lay of Guðrún (Guðrúnarqviða). W D. G. Calder & T. C. Christy (Red.), *Germania: Comparative studies in the old Germanic languages and literatures* (ss. 143–160). Wolfeboro.

Curtius, E. R. (1997). *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze* (A. Borowski, Tłum.; 2. wyd.). Kraków. (Oryginalna praca opublikowana 1948, polskie tłumaczenie 1954).

Czamańska, I. (2010). Chronicon Dubnicense. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, ss. 326–327). Leiden–Boston.

Czapliński, W., Galos, A., & Korta, W. (1981). *Historia Niemiec*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

Ćirković, S. (1982a). Bosnien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(3), szp. 472–477). München–Zürich.

Ćirković, S. (1982b). Braničevo. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(3), szp. 572). München–Zürich.

Ćirković, S. (1995a). Sasi. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(7), szp. 1387). München–Zürich.

Ćirković, S. (1995b). Serbien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(8), szp. 1777–1781). München–Zürich.

Ćirković, S. (1996). Stefan Vojislav. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(1), szp. 85). München–Zürich.

Ćošković, P. (2013). Ladislav. W *Hrvatski biografski leksikon*. Pobrano 4 września 2023, z https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10935

Daniélou, J., & Marrou, H. I. (1986). *Historia Kościoła: T. 1. Od początków do roku 600* (R. Aubert, Wprowadzenie; M. Tarnowska, Tłum.). Warszawa.

Dankó, I. (1981–1983). Bátor Opos-Vid és Beowulf: Angolszász-magyar mondapárhuzam az Ecsedi-láp sárkányának mondájában. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, *24–26*, 23–32.

Das Nibelungenlied (G. Kramer, Wyd.). (1985). Berlin.

Dąbek, T. M. (2004). *Św. Benedykt z Nursji*. Kraków.

Dąbrowska, E. (1977). Węgiersko-słowiańskie stosunki. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 390–392). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Dąbrowski, D. (2008). *Genealogia Mścisławowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*. Kraków.

Dąbrowski, J. (1914). *Elżbieta Łokietkówna 1305–1380*. Kraków.

Dąbrowski, J. (2009). *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego (1370–1382)*. Kraków. (Oryginalna praca opublikowana 1918).

De Cristofaro, R., Pierri, R., & Iannuzzi, G. (2020). *Curteri, la storia di un piccolo villaggio della carta del Mercato*. Montecorvino Rovella.

De Juliis, E. M. (1985). I popoli della Puglia prima dei Greci. W G. P. Carratelli (Red.), *Magna Grecia: Prolegomeni* (ss. 145–188). Milano.

De Leo, P. (1979). Apulien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(5), szp. 820-823). München–Zürich.

De Leo, P. (1982). Brindisi. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(4), szp. 693–694). München–Zürich.

De Mérindol, C. (1988). Entre la France, la Hongrie et Naples: Les Anjou. W *Staaten, Wappen, Dynastien: XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988* (ss. 145–170). Innsbruck.

De sancto Gerhardo episcopo Morosenensi martyre Regni Ungariae (Legenda maior) / On Saint Gerard Bishop of Marosvár and martyr of the Kingdom of Hungary (Major legend). (2023). W G. Klaniczay & I. Csepregi (Red.), *Sanctitas principium: Sancti reges, duces, episcopi et abbates Europae Centralis (saec. XI–XIII) / The Sanctity of the leaders: Holy kings, princes, bishops, and abbots from Central Europe (eleventh to thirteenth centuries)* (ss. 221–237, 267–335). Budapest – New York – Vienna.

De Vajay, S. (1962). Großfürst Geysa von Ungarn: Familie und Verwandschaft. *Südost--Forschungen*, *21*, 45–101.

De Vajay, S. (1967). L'héraldique, image de la psychologie sociale: Quelques problèmes de l'héraldique royale des Angevins hongrois. *Atti dell'Academia Pontoniana: Serie 2*, *16*, 5–19.

De Vregille, B. P. (1992). L'empereur, l'archevêque et la ville de Besançon 1040–1180. W *De l'autonomie des villes Besançon 1290–1990: Actes du colloque organisé par l'Association du Septième Centenaire des Franchises de Besançon. Besançon, septembre 1990* (ss. 17–21). Besançon.

Deér, J. (1930). Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban. *Magyar Könyvszemle*, *37*, 243–263.

Deér, J. (1931). A magyar-horvát államközösség kezdetei. W M. Asztalos (Red.), *Jancsó Benedek Emlékkönyv* (ss. 97–131). Budapest.

Deér, J. (1937). Quis fuerit fons primigenius Gestorum Chronicorumque Hungaricorum medii aevii ex saeculo XI-o oriundus at post quem deperditus. W E. Szentpétery (Wyd.),

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum (T. 1, ss. 3–11). Budapest.

Deér, J. (1964). Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. *Archivum Historiae Pontificiae*, *2*, 117–186.

Delestowicz, N. (2016). *Bolesław II Szczodry: Tragiczne losy wielkiego wojownika 1040/1042 – 2/3 IV 1081 albo 1082*. Kraków.

Delogu, P. (1995). Lombard and Carolingian Italy. W R. McKitterick (Red.), *The new Cambridge medieval history* (T. 2, ss. 700–900). Cambridge. https://doi.org/10.1017/CHOL9780521362924.015

Demeter, Z., & Lukács, L. (2007). Zámoly. *Száz magyar falu könyvesháza*. Pobrano 24 sierpnia 2024, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Zamoly/index.htm

Demouy, P. (Red.). (2017). *La cathédrale de Reims: Actes du colloque international du Huitième centenaire de la cathédrale de Reims, 1211–2011*. Paris.

Derwich, M. (1992). *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*. Warszawa–Wrocław.

Desounges, J. (1978). *Recherches sur l'activité des Méditerranéens aux confins de l'Afrique (VIe siècle avant J.-C. – IVe siècle après J.-C.)*. Rome.

Desportes, P. (Red.). (1983). *Histoire de Reims*. Toulouse.

Die Chronik des Böhmen des Cosmas von Prag (B. Bretholz & W. Weinberger, Wyd.). (1923). W *Monumenta Germaniae historica, series nova* (T. 2). Berlin. (Przedruk: München 1980).

Dienst, H. (1971). *Die Schlacht an der Leitha 1246.* Wien.

Dierkens, A. (2010). Cantatorium Sancti Huberti. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, s. 243). Leiden–Boston.

Dilcher, H. (1985). Gregor IX., Papst (1227–1241). W *Theologische Realenzyklopädie* (T. 4, ss. 152–155). Berlin. https://doi.org/10.1515/9783110867961-021

Dimitrov, Kh. (1998). *Bŭlgaro-ungarski otnosheniia prez srednovekovieto*. Sofiia.

Diplomata Hungariae antiquissima: Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia: T. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1131 (Gy. Györffy, Wyd.). (1992). Budapest.

Domanovszky, S. (1905). A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. *Századok*, *39*(1–2), 397–419, 518–547.

Dömötör, S. (Red.). (1961). *Abádszalók: Földje, népe, kultúrája*. Szolnok.

Dopsch, H. (1980). Die steirischen Otakare. W G. Pferschy (Red.), *Das Werden der Steiermark: Die Zeit der Traungauer: Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum* (ss. 75–139). Graz.

Dopsch, H. (1985). Donau. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(6), szp. 1241–1244). München–Zürich.

Dopsch, H. (1990). Kärnten. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 1002–1008). München–Zürich.

Dopsch, H. (1993). Noricum. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(6), szp. 1239–1241). München–Zürich.

Dörrie, H. (1956). Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: Philologisch-Historische Klasse, 1956*(6), 151–162.

Dowiat, J. (1965). Bela I węgierski w Polsce (1031/32–1048). *Przegląd Historyczny*, *56*, 1–23.

Drăganu, N. (1933). *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*. Bucureşti.

Dralle, L., & Ribbe, W. (1982). Brandenburg, Mark. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(3), szp. 554–563). München–Zürich.

Draskóczy, I. (1994a). Aba nem, W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 27). Budapest.

Draskóczy, I. (1994b). Udvarnok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 696). Budapest.

Draskóczy, I. (1994c). Udvarnoknemzetség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 696). Budapest.

Drelicharz, W. (2003). *Annalistyka małopolska XIII–XV wieku: Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*. Kraków.

Drelicharz, W. (2012). *Idea zjednoczenia królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*. Kraków.

Druga, M. (2022). *Benediktínske kláštory a ich donátori v arpádovskom Uhorsku*. Bratislava.

Dubielzig, U., & Schmid, A. (1994). Regensburg. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(3), szp. 563–569). München–Zürich.

Dubielzig, U., Stohlmann, J., Jung, M.-R., Mehl, D., Lienert, E., & Lavagnini, R. (1996). Trojadichtung. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 1034–1041). München–Zürich.

Dudek, J. (1999). „*Cała ziemia dyrracheńska" pod panowaniem bizantyńskim w latach 1005–1205*. Zielona Góra.

Dudek, J. (2016). *Chazarowie: Polityka, kultura, religia VII–XI wiek*. Warszawa.

Duh. (2021). W *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Pobrano 4 września 2023, z http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16509

Dujčev, I. (1982). Bulgarien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(5), szp. 914–928). München–Zürich.

Dujmović, D. (2018). Zenthamas, Zabathina i Mendzent – posjedi Vlatka Vukoslavova u današnjoj istočnoj Moslavini. *Radovi Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, *50*(2), 103–122. https://doi.org/10.17234/RadoviZHP.50.12

Dvořáková, D. (2010). Beckov. W M. Štefánik & J. Lukačka (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 99–104). Bratislava.

Dwyer, B. (2003). Scythian-style bows discovered in Xinjang. *Journal of the Society of Archer-Antiquaries*, *46*, 71–82.

Ebner, H. (1996). Steiermark. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(1), szp. 95–97). München–Zürich.

Edda poetycka (A. Załuska-Strömberg, Wyd.). (1986). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Ehlers, J., Häßler, H.–J., & Blaschke, K. (1995). Sachsen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(6), szp. 1223–1235). München–Zürich.

Ekkehardi Uraugiensis Chronica (G. Waitz, Wyd.). (1844). W *Monumeta Germaniae historica: Scriptores* (T. 6). Hannover.

Endroiu, N. (1978). Alba Iulia. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(2), szp. 273). München–Zürich.

Engel, P. (1994a). Bogát-Radvány nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 116). Budapest.

Engel, P. (1994b). I Károly. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 330–331). Budapest.

Engel, P. (1994c). I (Nagy) Lajos. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 392–393). Budapest.

Engel, P. (1994d). Magister. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 422). Budapest.

Engel, P. (1994e). Miskolc nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 458). Budapest.

Engel, P. (1994f). Ung. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 699–700). Budapest.

Engel, P. (1996). *Magyarország világi archontológiája 1307–1457* (T. 1–2), Budapest.

Engel, P. (2001a). *Magyarország világi archontológiája 1307–1457* [Płyta CD]. Budapest.

Engel, P. (2001b). *The realm of St Stephen: A history of medieval Hungary, 895–1526* (T. Pálosfalvi, Tłum.). London–New York. https://doi.org/10.5040/9780755699926

Engel, P., & Feld, I. (1994a). Medve. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 448). Budapest.

Engel, P., & Feld, I. (1994b). Szekcső. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 623). Budapest.

Engel, P., & Feld, I., & Kristó, Gy. (1994a). Bolondóc. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 119–120). Budapest.

Engel, P., & Feld, I., & Kristó, Gy. (1994b). Sáros. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 594–595). Budapest.

Engel, P., & Feld, I., & Kristó, Gy. (1994c). Trencsén. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 689–690). Budapest.

Engel, P., & Feld, I., & Takács, M. (1994a). Becse. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 88). Budapest.

Engel, P., & Feld, I., & Takács, M. (1994b). Munkács. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 469). Budapest.

Engel, P., & Koszta, L. (1994a). Egri püspökei. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 180). Budapest.

Engel, P., & Koszta, L. (1994b). Erdélyi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 193). Budapest.

Engel, P., & Koszta, L. (1994c). Kalocsai érsekei. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 318–319). Budapest.

Engel, P., & Róna-Tas, A. (1994). Ispán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 290). Budapest.

Engels, O. (1991). Konrad III. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6, szp. 1339–1340). München–Zürich.

Entz, G. (1994). Ákos (Acîş). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 33). Budapest.

Erdélyi, L[ajos]. (Red.). (1903). *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* (T. 8). Budapest.

Erdélyi, L[ajos]. (1915). *A Halotti beszéd mint nyelvjárási emlék: Adatok nyelvemlékeink és nyelvjárásaink ismeretéhez.* Budapest.

Erdélyi, L[ászló]. (1941). *Ötven historikus Szentistváni emlékművei: Sok tisztázott alapvető probléma*. Budapest.

Erkens, F.-R. (1986). Ludwigs des Frommen Urkunde vom 28. Juni 823 für Passau (BM2 778). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, *42*, 86–117.

Erkens, F.-R. (1994). Rudolf I (von Habsburg). W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(5), szp. 1072–1075). München–Zürich.

Érszegi, G. (1994a). Ausztria. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 69–70). Budapest.

Érszegi, G. (1994b). Kancellár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 320–321). Budapest.

Érszegi, G. (1994c). Kancellária. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 321). Budapest.

Érszegi, G. (1994d). Karantán-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 327–328). Budapest.

Érszegi, G. (1994e). Karintia. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 328). Budapest.

Érszegi, G. (1994f). Stájer-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 609). Budapest.

Érszegi, G. (1994g). Stájerország. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 609–610). Budapest.

Fałkowski, W., & Tyszka, P. (Red.). (2022). *Władztwo Władysława Łokietka: 700-lecie koronacji królewskiej.* Warszawa.

Favier, J. (1993). Paris: Stadt. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(8), szp. 1705–1711). München–Zürich.

Fehér, G. (1921–1925). Beiträge zur Erklärung der auf Skythien bezüglichen geographischen Angaben der ungarischen Chroniken. *Kőrösi Csoma Archivum*, *1*, 40–58.

Fehértói, K. (2001). Csanád apja Doboka: A Gesta Hungarorum egy vitatott kérdése. *Magyar Nyelv*, *97*(3), 15–28.

Fejérpataky, L. (1882–1893). A Gutkeled-Biblia. *Magyar Könyvszemle, Új folyam*, *1*, 5–22.

Fekete Nagy, A. (1941). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában: T. 4. Trencsén vármegye*. Budapest.

Felczak, W. (1983). *Historia Węgier* (2. wyd.). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Feld, I. (2015). Királyi várak az Árpád-kori Medium Regni területén. W E. Benkő & K. Orosz (Red.), *In medio regni Hungariae: Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”* (ss. 677–704). Budapest.

Feld, I., & Koszta, L. (1994). Diósgyőr. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 168). Budapest.

Feld, I., Koszta, L., & Kristó, Gy. (1994). Pozsega. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 552–553). Budapest.

Feld, I., & Kristó, Gy.(1994). Zólyom. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 747). Budapest.

Feld, I., Sebők, F., & Kristó, Gy. (1994a). Galgóc. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 229). Budapest.

Feld, I., Sebők, F., & Kristó, Gy. (1994b). Nógrád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 494). Budapest.

Feld, I., Sebők, F., & Kristó, Gy. (1994c). Sempte. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 599). Budapest.

Ferincz, I, Balogh, L., & Kovács, S. (Red.). (2015). *Régmúlt idők elbeszélése: A Kijevi Rusz első krónikája*. Budapest.

Ferluga, J. (1985). Drau. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(7), szp. 1368–1369). München–Zürich.

Ferluga, J., & Manselli, R. (1977). Adria. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(1), szp. 166). München–Zürich.

Ferluga, J., & Rapanič, Ž. (1984). Dalmatien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(2), szp. 444–448; T. 3(3), szp. 449–457). München–Zürich.

Fernàndez-Komlósi, C. (Tłum. & Red.). (2008). *Gesta Hvngarorvm: Els actes dels Hongaresos*. http://mek.oszk.hu/05800/05885/05885.pdf

Filep, A. (1977). Alvidék. W G. Ortutay (Red.), *Magyar Néprajzi Lexikon: T. 1. A–E* (s. 92). Budapest.

Fink, W. (1966). Gunther, Graf von Käfernburg. W *Neue Deutsche Biographie* (T. 7, ss. 324–325). Berlin.

Finley, M. I. (1968). *A History of Sicily: T. 1. Ancient Sicily to the Arab Conquest*. London.

Finley, M. I., & Mack Smith, D. (1968). *A History of Sicily: T. 2. Medieval Sicily 800–1713*. London.

Fischer-Wollpert, R. (1996). *Leksykon papieży*. Kraków.

Fodor, I. (1982). *Die große Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien*. Budapest.

Fodor, I. (1994). A magyar őstörténet vázlata: An Outline of Hungarian Prehistory. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *32*, 105–124.

Fodor, Z. V. (Red.). (1993). *Gizella és kora*. Veszprém.

Font, M. (1993). *Így élt Könyves Kálmán*. Debrecen–Budapest.

Font, M. (1994). Kijev. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 350–351). Budapest.

Font, M. (1997). Poniatie Ruthenia/Ruscia, Galicia, Lodomeria v khronike vengerskogo khronista Anonimusa. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, *42*(3–4), 259–269.

Font, M. (2003). Kyevo-Halych-Suzdal′: Protsess razdrobleniia Rusi v zerkale politicheskikh otnosheniĭ mezhdu Vengrieĭ i Rus′iu. W M. Agoshton (Red.). *Vengriia i Rossiia v istoricheskom proshlom: Materialy mezhdistsiplinarnogo seminara 26 ianvara 2002 g.* (ss. 45–51). Sombatkheĭ.

Font, M. (2008). *Im Spannungsfeld der christlichen Großmächte: Mittel- und Osteuropa im 10.–12. Jahrhundert*. Herne.

Font, M. (2015). A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. században elején (Szent Istvántól Kálmánig). W I. Ferincz, L. Balogh, & S. Kovács (Red.), *Régmúlt idők elbeszélése: A Kijevi Rusz első krónikája* (ss. 312–315). Budapest.

Fraknói, V. (1879). *A szekszárdi apátság története*. Budapest.

Frančić, V. (1961a). Beograd. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 106). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Frančić, V. (1961b). Chorwaci. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 247–249). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Frančić, V., Kowalenko, W., & Molè, W. (1961). Chorwacja. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 250–254). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Frančić, V., & Molè, W. (1961). Bosna. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 153–155). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Friedman, Y. (2007). Gestures of conciliation: Peacemaking endeavors in the Latin East. W I. Shagrir, R. Ellenblum, & J. Riley-Smith (Red.), *In Laudem Hierosolymitani: Studies in crusades and medieval culture in honour of Benjamin Z. Kedar* (ss. 31–48). Aldershot.

Fügedi, E. (1959). Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, *13*, 7–56.

Fügedi, E. (1982). Buda und Pest. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(5), szp. 898–902). München–Zürich.

Fügedi, E. (1988). Fünfkirchen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(5), szp. 1026–1027). München–Zürich.

Fügedi, E. (1990a). Iobagie. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(3), szp. 491). München–Zürich.

Fügedi, E. (1990b). Karl I (Karl Robert). W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 987–988). München–Zürich.

Fügedi, E. (1991). Komitat. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6), szp. 1277). München–Zürich.

Fügedi, E., & Szovák, K (1994). Esztergomi érsekség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 202). Budapest.

Füzes, M. (Red.). (2001). *Pécsvárad*. Pécsvárad.

Gaál, A. (1994). Szekszárd. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 629). Budapest.

Gabuev, T. A. (1999). *Rannaia istoriia alan (po dannym pis'mennykh istochnikov).* Vladikavkaz.

Gádor, J. (1982). Sály-Lator. W M. L. Wolf & K. Simán (Red.), A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1980–1982. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyv*, *21*, 121–123.

Gádor, J. (1987). Észrevételek az égett sáncok kérdéséhez a sály-latori vörös sánc ásatási eredményei alapján. *Soproni Szemle*, *41*(3), 246–249.

Gádor, J., & Nováki, G. (1976). Ásatás az abaújvári földvárban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *15*, 37–50.

Gádor, J., & Petrovics, I. (1994). Borsod. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 121). Budapest.

Gaffuri, L., & Verger, J. (1993). Padua. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6/8, szp. 1617–1623). München–Zürich.

Gál, J. (2015). Az Árpádházi királyok és hercegek ünnepélyes bevonulásai a dalmáciai városokba. W J. Gál, I. Kádas, M. Rózsa, & E. Tarján (Red.), *Micae mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról* (ss. 59–75). Budapest. https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.5-6.59

Gams, P. B. (1957). *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*. Graz.

Gander, M. (2015). Asia, Ionia, Maeonia und Luwiya? Bemerkungen zu den neuen Toponymen aus Kom el-Hettan (Theben-West) mit Exkursen zu Westkleinasien in der Spätbronzezeit. *Klio*, *145*(97/2), 443–502. https://doi.org/10.1515/klio-2015-0034

Gauthier, N., Beaujard, B., Prévot, F., Bonnet, C., & Santschi, C. (2007). *Topographie chretienne des cities de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle: T. 15. Province ecclesiastique de Besançon (Maxima Sequanorum)*. Paris.

Gawlas, S. (1991). Ludwig I d. Große. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2190–2191). München–Zürich.

Gawlas, S. (1998). Władysław I Łokietek. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(2), szp. 285–286). München–Zürich.

Gawlik, A., Schuler, P.-J., & Autrand, F. (1993). Notar, Notariat: Deutschland, Frankreich. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(6), szp. 1271–1275). München–Zürich.

Gawłowska, W. (1990). Polskie przekłady powieści o Aleksandrze Wielkim w XVI w. *Studia Źródłoznawcze*, *32–33*, 143–152.

Gąsiorowski, A. (1975). Służebne osady. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 309–312). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gąsiorowski, A. (1977a). Władysław I. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 516–517). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gąsiorowski, A. (1977b). Wratysław II. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 598–600). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gąsiorowski, A. (Red.). (1990). *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku*: *Spisy*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gedai, I. (1998). Pénztörténet. W I. Bertényi (Red.), *A történelem segédtudományai* (ss. 233–250). Budapest.

Gentry, F. G., McConnell, W., Müller, U., & Wunderlich, W. (Red.). (2002). *The Nibelungen tradition: An encyclopedia.* New York–Abingdon. https://doi.org/10.4324/9780203820438

Gerát, I. (2000–2001). Tézy k otázke funkcií obrazových cyklov zo života tzv. dynastických svätcov na území neskorostredovekého Slovenska. *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia*, *3–4*, ss. 317–325.

Gerics, J. (1961). *Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest.

Gerics, J. (1966). A Tátony nemzetségről: Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. *Történelmi Szemle*, *9*, 1–24.

Gerics, J. (1967). Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. *Irodalomtörténeti Közlemények*, *71*, 583–598.

Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters. (b.d.). Pobrano 27 stycznia 2023, z https://www.geschichtsquellen.de/werk/86

Gesta principum Polonorum / *The Deeds of the Princes of the Poles.* (2003). (P. W. Knoll & F. Schaer, Wyd.; Th. N. Bisson, Wstęp). Budapest – New York.

Gieysztor, A. (1967). Mojżesz Węgrzyn. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, s. 278). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Gieysztor, A. (1981). Bolesław II Śmialy. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(2), szp. 364–365). München–Zürich.

Gieysztor, A. (1994). Polen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 52–58). München–Zürich.

Gilles, H. (1996). Toulouse. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 908 –916). München–Zürich.

Gillespie, G. T. (1973). *Catalogue of persons named in German heroic literature, 700–1600: Including named animals and objects and ethnic names*. Oxford.

Giuzelew, W. (1986). Bułgarskie średniowiecze. W I. Dymitrow (Red.), *Bułgaria: Zarys dziejów*. Warszawa.

Gjuzelev, V. (1995). Sofia. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(10), szp. 2024–2025). München–Zürich.

Gjuzelev, V. (1997). Vidin. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(8), szp. 1637). München–Zürich.

Gładkiewicz, R., Homza, M., Pułaski, M., & Slivka, M. (Red.). (2003). *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša / Stan badań nad dziejami Spiszu*. Levoča–Wrocław.

Gnarra, N., & Parente, G. (1994). *Duomo e borgo antico di Casertavecchia*. Roma.

Göckenjan, H. (1978a). Almos. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(3), szp. 450). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1978b). Anastasius-Ascherich (Astric). W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(3), szp. 573). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1979). Anonymus, ungarischer. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(4), szp. 675). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1993). Pečenegen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(9), szp. 1845–1846). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1995a). Siebenbürgen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 1840–1842). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1995b). Skythen, Skythien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 1999–2000). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1996a). Székler. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(2), szp. 388–389). München–Zürich.

Göckenjan, H. (1996b). Tataren. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(3), szp. 487–488). München–Zürich.

Göckenjan, H., & Sweeney, J. R. (Red.). (1985). *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250*. Graz–Wien–Köln.

Goetz, H.-W. (1991). Lothar I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2123–2124). München–Zürich.

Goldstein, I. (1991). Kroatien, Kroaten, W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(7), szp. 1538–1540). München–Zürich.

Goldstein, I. (1995a). *Hrvatski srednji vijek*. Zagreb.

Goldstein, I. (1995b). Slavonien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 2004–2005). München–Zürich.

Goldstein, I. (Red.). (1997). *Zvonimir, kralj hrvatski: Zbornik radova*. Zagreb.

Gombocz, Z. (1923). A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (II). *Nyelvtudományi Közlemények*, *46*(1), 1–33.

Gombos, A. F. (1911). Történetünk első századaiból. Észrevételek az „Ostarrichi" 976-iki keleti határvonalához, az 1030-ik német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához, második és befejező közlemény. *Századok*, *45*, 497–512, 569–585.

Gombos, A. F. (1937). *Catalogus fontium historiae Hungaricae*... (T. 2). Budapestini.

Gračanin, H. (2011*). Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb.

Grafenauer, B., Perović, D., & Šidak, J. (Red.). (1953). *Historija naroda Jugoslavije* (T. 1). Zagreb.

Grant, M. (1991). *Dzieje dawnego Izraela*. Warszawa.

Graus, F. (1981). Böhmen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(2), szp. 335–344). München–Zürich.

Gresser, P. (2021). *Vivre en Franche-Comté au Moyen Âge: Les cadres de la vie XIe–XVe siècle*. Besançon.

Gribomont, J., Bernt, G., Hödl, L., & Riedlinger, H. (1981). Bibel in der christlichen Theologie, Lateinischer Westen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(1), szp. 41–65). München–Zürich.

Grófová, M. (2008). Hlohovec a rod Ilockých. *Forum Historiae*, *2*, 1–10.

Grossi, T., & Jori, F. (2010). *Storia di Padova*. Pordenone.

Gruber, J., Labib, S. Y., & Claramunt, S. (1977). Afrika. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(1), szp. 197–200). München–Zürich.

Gruber, J., & Schmidinger, H. (1979). Aquileia. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(5), szp. 827–828). München–Zürich.

Gruber, J., Szilágyi, J., & Fügedi, E. (1982). Buda und Pest. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(5), szp. 898–902). München–Zürich.

Gruber, J., Weiß, G., & Kreiser, K. (1977). Adrianopel. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(1), szp. 167–168). München–Zürich.

Grucza, F., & Poppe, A. (1970). Ruś. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 587–597). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Grudziński, T. (1953). *Bolesław Szczodry: Zarys dziejów panowania* (T. 1). Toruń.

Grudziński, T. (1959). *Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej (1073–1080).* Toruń.

Grzesik, R. (1990). Miasto i wieś w hagiografii św. Wojciecha. *Ciechanowskie Studia Muzealne*, *2*, 9–21.

Grzesik, R. (1991). Judyta Maria. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. 341–343). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Grzesik, R. (1995). Książę węgierski żonaty z córką Mścisława halickiego: Przyczynek do czasu i miejsca powstania Kroniki węgiersko-polskiej. *Kwartalnik Historyczny*, *102*(3–4), 23–35.

Grzesik, R. (1997). Tempore illo – dwunastowieczny polski żywot św. Wojciecha. *Rocznik Gdański*, *57*(1), 57–74.

Grzesik, R. (1998a). Odkiaľ pochádzali Izák a Matúš, zavraždení roku 1003 vo veľkopoľskej pustovni? (M. Homza & S. Závarský, Tłum.). *Historický časopis*, *46*(3), 456–469.

Grzesik, R. (1998b). Przebieg granicy polsko-węgierskiej we wczesnym średniowieczu w świetle Kroniki węgiersko-polskiej. *Studia Historyczne*, *41*(2), 147–166.

Grzesik, R. (1999a). *Kronika węgiersko-polska: Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*. Poznań.

Grzesik, R. (1999b). Polski święty na Słowacji – Andrzej Świerad. *Nasza Przeszłość*, *92*, 461–479.

Grzesik, R. (2001a). Węgierski etap misji św. Wojciecha. W Ks. S. Pietrzak (Red.), *Święty Świerad i jego czasy: Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu 10–11 lipca 1998* (ss. 136–157). Nowy Sącz. https://doi.org/10.52204/np.1999.92.461-479

Grzesik, R. (2001b). Węgierskie księżne panie na polskim dworze – rozkwit nowej duchowości w XIII w. W *Studia archaeologica slovaca mediaevalia: T. 3–4. Korene európskej civilizácie* (ss. 219–230). Bratislava.

Grzesik, R. (2002). Święty Wojciech w środkowoeuropejskiej tradycji hagiograficznej i historycznej. *Studia Źródłoznawcze*, *40*, 43–56.

Grzesik, R. (2003a). *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku).* Warszawa.

Grzesik, R. (2003b). Sources of a story about the murdered Croatian king in the Hungarian--Polish Chronicle. *Povijesni Prilozi*, *22*(24), 97–104.

Grzesik, R. (2003c). Węgierska i polska tradycja o najeździe tatarskim w 1241 roku. *Roczniki Historyczne*, *69*, 79–90.

Grzesik, R. (Wyd.). (2003d). *Żywot św. Stefana króla Węgier czyli Kronika węgiersko-polska* (R. Grzesik, Tłum.). Warszawa.

Grzesik, R. (2006). Niekoľko slov o pápežskej listine z roku 1235. W M. Števík (Red.), *K dejinám Podolínca a novovekého Spiša* (ss. 150–158). Stará Ľubovňa.

Grzesik, R. (2007). *Materiały do bibliografii do łacińskiej serii Testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian*. Warszawa.

Grzesik, R. (2009). The Hungarian expedition to Poland in 1093 in the Hungarian and Polish chronicles. *The Medieval Chronicle*, *6*, 205–215. https://doi.org/10.1163/9789042026759_012

Grzesik, R. (2010a). O pewnej dyskusji dotyczącej średniowiecznego Spiszu. *Slavia Antiqua*, *51*, 281–287.

Grzesik, R. (2010b). Panonia Ziemią Obiecaną? Biblijna legitymizacja władzy nad Panonią w kronikach węgierskich. W Z. Abramowicz & J. Ławski (Red.), *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich, seria II: Wokół kultur śródziemnomorskich: T. 2. Historia, język, kultura* (ss. 325–333). Białystok.

Grzesik, R. (2011). Chrystianizacja Bułgarii i Wielkich Moraw – paralelizm intencji. *Balcanica Posnaniensia*, *2011*(18), 55–65.

Grzesik, R. (2013). Great Moravia as the basis of the Central European medieval historical tradition. W M. Homza, J. Lukačka, & N. Budak (Red.), *Slovensko a Chorvátsko: Historické paralely a vzťahy (do roku 1780) / Slovaćka i Hrvatska: Povijesne paralele i veze (do godine 1780.)* (ss. 66–71). Bratislava.

Grzesik, R. (2014a). Chrystianizacja Bułgarii i Wielkich Moraw – paralelizm intencji. W R. Grzesik, *Hungaria – Slavia – Europa Centralis. Studia z dziejów kultury środkowoeuropejskiej we wczesnym średniowieczu* (ss. 33–42). Warszawa. (Oryginalna praca opublikowana 2011).

Grzesik, R. (2014b). *Hungaria – Slavia – Europa Centralis: Studia z dziejów kultury środkowoeuropejskiej we wczesnym średniowieczu*. Warszawa.

Grzesik, R. (2016a). Blasi and Pastores Romanorum in the Gesta Hungarorum by an Anonymous Notary. *Res Historica*, *41*, 25–34. https://doi.org/10.17951/rh.2016.0.25

Grzesik, R. (2016b). Jedna lub dwie zaginione kroniki polskie z wczesnego średniowiecza. W M. Dorna, M. Matla, M. Sosnowski, & E. Syska (Red.), *Stilo et animo: Prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin* (ss. 67–76). Poznań.

Grzesik, R. (2016c). Mittelalterliche Chronistik in Ostmitteleuropa: Ungarn. W G. Wolf & N. H. Ott (Red.), *Handbuch: Chroniken des Mittelalters* (ss. 794–804). Berlin–Boston. https://doi.org/10.1515/9783110341713-023

Grzesik, R. (2016d). Tradycja tekstowa i rękopiśmienna Legend św. Stefana. *Nasza Przeszłość*, *125*, 127–145. https://doi.org/10.52204/np.2016.125.127-145

Grzesik, R. (2018a). Chronica Polonorum as one of the basic sources of the Hungarian-Polish Chronicle. W K. Mária (Red.), *Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére* (ss. 157–162). Budapest.

Grzesik, R. (2018b). Jeszcze jedna nieznana kronika polska z pierwszej połowy XIII w. W D. Dąbrowski, A. Jusupović, & T. Maresz (Red.), *Polska, Ruś i Węgry: X–XIV wiek* (ss. 131–141). Kraków.

Grzesik, R. (2019). Chorwacja i Węgry w Kronice węgiersko-polskiej. *Balcanica Posnaniensia*, *26*, 73–81. https://doi.org/10.14746/bp.2019.26.4

Grzesik, R. (2020). Biblická Babylonská veža a antickí ľudia: Hľadanie vlastných predkov v stredoveku. *Slavia Antiqua*, *61*, 15–22. https://doi.org/10.14746/sa.2020.61.2

Grzesik, R. (2021a). Ewangelia w wątłych dłoniach, czyli jaką świętą była Adelajda z Kroniki węgiersko-polskiej? W M. Delimata-Proch, A. Krawiec, & J. Kujawiński (Red.), *Totius mundi philohistor: Studia Georgio Strzelczyk octuagenario oblata* (ss. 307–314). Poznań.

Grzesik, R. (2021b). Wołosi na Węgrzech. *Balcanica Posnaniensia*, *28*(1), 93–131. https://doi.org/10.14746/bp.2021.28.5

Grzesik, R. (2022a). Kronika węgiersko-polska – fałszerstwo doskonałe? W R. Čapaitė (Red.), *Surasti tiesą: Pabalginiai istorijos mokslai falsifikatų tyrime: Mokslinių straipsnių rinkinys* (ss. 31–56). Vilnius.

Grzesik, R. (2022b). Władysław Łokietek a Węgry – kontynuacja długiej tradycji. W W. Fałkowski & P. Tyszka (Red.), *Władztwo Władysława Łokietka: 700-lecie koronacji królewskiej* (ss. 229–248). Warszawa.

Grzesik, R. (2023). Lost Polish chronicle(s) in the Hungarian-Polish Chronicle. W S. Levelt & G. Dunphy (Red.), Essays in honour of Erik Kooper. *The Medieval Chronicle*, *15*, 125–135. https://doi.org/10.1163/9789004547124_012

Guillou, A. (1982). Byzantinisches Reich. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(6), szp. 1227–1266). München–Zürich.

Günther, K.-H. (2010). Albert of Stade. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, s. 25). Leiden–Boston.

Gyóni, M. (1949). Les Volochs des Annales primitives de Kiev. *Études Slaves et Roumaines*, *2*(1), 83–92.

Györffy, Gy. (1939). Besenyők és magyarok. *Körösi Csoma Archívum*, *1*, 397–500.

Györffy, Gy. (1942). A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez. *A Magyar Történettudományi Intézet. évi Évkönyve*, *1942*, 757–777.

Györffy G. (1948a). A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. *Antiquitas Hungarica*, *2*, 158–176.

Györffy, Gy. (1948b). *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest.

Györffy, Gy. (1953). A magyarországi kun társadalom a XIII-XIV. században (a kunok feudalizálódása). W G. Székely (Red.), *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* (ss. 248–275). Budapest.

Györffy, Gy. (1959). *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest.

Györffy, Gy. (1963). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (T. 1). Budapest.

Györffy, Gy. (1965). Formation d'états au IX siècle suivant les „Gesta Hungarorum" du Notaire Anonyme. W S. Balogh & E. Molnár (Red.), *Nouvelles études historiques* (T. 1, ss. 27–53). Budapest.

Györffy, Gy. (1966). Egy krónikahely magyarázatához. *Történelmi Szemle*, *9*, 25–35.

Györffy, Gy. (1969a). A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *A Maguar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, *1969*(2–3), 199–225.

Györffy, Gy. (1969b). Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischen Ergebnisse. *Archivum Historiae Pontificiae*, *7*, 79–113.

Györffy, Gy. (1971a). A besenyők európai honfoglalásának kérdésében. *Történelmi Szemle*, *1971*(14), 281–287.

Györffy, Gy. (1971b). Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. *Levéltári Közlemények*, *41*(2), 223–240.

Györffy, Gy. (1974). A Nagykunság és Karcag a középkorban. W *Karcagi várostörténeti tanulmányok* (ss. 3–16). Karcag.

Györffy, Gy. (1979a). Andreas I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(4), szp. 601–602). München–Zürich.

Györffy, Gy. (1979b). Árpád. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(5), szp. 1022). München–Zürich.

Györffy, Gy. (1979c). Arpaden. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(5), szp. 1022–1024). München–Zürich.

Györffy, Gy. (1980a). Bela I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1831–1832). München–Zürich.

Györffy, Gy. (1980b). Bela II. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1832). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1980c). Bela III. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1832–1833). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1984a). Csaba. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(2), szp. 362–363). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1984b). Csák. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(2), szp. 363). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1984c). Csanád. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(2), szp. 364). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1984d). Csepel. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(2), szp. 364). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1985a). Doboka. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(6), szp. 1149). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1985b). Dömös. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3/6, szp. 1226). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1985c). Ducatus. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(7), szp. 1436). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1987a). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (T. 2). Budapest.
Györffy, Gy. (1987b). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (T. 3). Budapest.
Györffy, Gy. (1988a). Géza I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(7), szp. 1434). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1988b). Géza. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(7), szp. 1434). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1988c). Szent István történeti kutatásunkban. W F. Glatz & J. Kárdos (Red.), *Szent István és kora* (ss. 18–31). Budapest.
Györffy, Gy. (1989a). Gran. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(8), szp. 1647–1648). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1989b). Gyula I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(9), szp. 1811–1812). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1989c). Gyula. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(9), szp. 1812). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1991). Koloman d. Buchkundige. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6), szp. 1269–1270). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1992). Martinsberg. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(2), szp. 349). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1993). *Krónikáink és a magyar őstörténet: Régi kérdések – új válaszok* (2. wyd. uzupełnione). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1948).
Györffy, Gy. (1994). Raab. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(2), szp. 379). München–Zürich.
Györffy, Gy. (1996a). Anonymus Gesta Hungarorum. W L. Kovács & L. Veszprémy (Red.), *A honfoglaláskor írott forrásai* (ss. 193–213). Budapest.
Györffy, Gy. (1996b). Taksony. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(2), szp. 438). München–Zürich.

Györffy, Gy. (1997). Udvarnok. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(6), szp. 1179). München–Zürich.

Györffy, Gy. (1998). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (T. 4). Budapest.

Györffy, Gy. (2000). *István király és műve* (3. wyd.). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1977).

Györffy, Gy. (2003). *Święty Stefan I: Król Węgier i jego dzieło* (T. Kapturkiewicz, Tłum.). Warszawa.

Györffy, Gy. (2014a). A besenyők európai honfoglalásának kérdésében. W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 224–233). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1971).

György, G. (2014b). A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez. W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 258–282). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1942).

Györffy, Gy. (2014c). A kipcsaki kun társadalom a Codex Cumanicus alapján. W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 283–320). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1951).

Györffy, Gy. (2014d). A kun és kománon népnév eredetének kérdéséhez. W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 234–257). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1948).

Györffy, Gy. (2014e). *A magyarság keleti elemei*. Budapest.

Györffy, Gy. (2014f). A Magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században (a kunok feudalizálódása). W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 321–359). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1953).

Györffy, Gy. (2014g). A Nagykunság és Karcag a középkorban. W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 360–368). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1974).

Györffy, Gy. (2014h). Besenyők és magyarok. W Gy. Györffy, *A magyarság keleti elemei* (ss. 110–223). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1939).

Györffy, Gy., & Russocki, S. (1993). Palatin. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(8), szp. 1633–1634). München–Zürich.

Habermann, J. (Red.). (2018). *KaiserHeinrich III.: Regierung, Reich und Rezeption*. Bielefeld.

Hadrovics, L. (1955). *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban*. Budapest.

Hadrovics, L. (1960). A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, *16*, 235–293.

Hajdú, I. (2006). Vita sancti Ladislai confessoris regis Hungariae (†1095) (accredit appendix sermonem Leonardi Praxatoris de sancto Ladislao continens). *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*, *77*, 3–83.

Hajdú, P. (1971). *Narody i języki uralskie*. Warszawa.

Hajdú, Z. (2011). Rijeka Drava kao administrativna i politička granica. *Ekonomska i ekohistorija: Časopis za gospodarsku* Kovács *povijest i povijest okoliša*, *7*, 64–79.

Halaga, O. R. (1962). Soľné hrady v Potisí a ranofeudálne pohraničie. *Nové Obzory*, *4*, 77–107.

Halaga, O. R. (1965). Porta Poloniae: W kwestii szlaków karpackich we wczesnym średniowieczu. *Acta Archaeologica Carpatica*, *7*, 5–34.

Halaga, O. R. (1970). Slovensko-ruské styky pred národným obrodením (Cz. 2). *Historica Carpatica*, *2*, 5–27.

Halm, H. (1990). Ismaeliten, W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5/4, szp. 698–699). München–Zürich.

Hanuliak, V. (1993). Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene. *Archaeologia historica*, *18*, 161–166.

Haraszti Szabó, P., & Kelényi, B. (2019). *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526 / Students from Hungary at the universities of France, England, Italy and Germany in the Middle Ages 1100–1526*. Budapest.

Harmatta, J. (1994). Kálizok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 314). Budapest.

Hartvic. (2000). Life of King Stephen of Hungary (N. Berend, Tłum.). W T. Head (Red.). *Medieval Hagiography: An Anthology* (ss. 375–398). New York – London.

Haubrichs, W. (1991). Ludwig v. Anjou. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2202–2204). München–Zürich.

Havas, L., & Levet, J.-P. (Wyd.). (2007). *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualis –Saint Etienne de Hongrie, Petit traité d'éducation spirituelle ou exhortation morale*. Debrecen.

Havlík, L. E. (1996). Svatopluk. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(2), szp. 341). München–Zürich.

Haymes, E. R., & Samples, S. T. (1996). *Heroic legends of the North: An introduction to the Nibelung and Dietrich cycles.* New York.

Heckenast, G. (1968). *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban: A honfoglalástól a XIII. század közepéig*. Budapest.

Hellmann, M. (1991). Litauen, Litauer, W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(9), szp. 2011–2016). München–Zürich.

Hennig, J. (1982). Brendan. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(3), szp. 606). München–Zürich.

Henning, R. (1944–1953). *Terrae incognitae* (T. 1–3). Leiden. https://doi.org/10.1163/9789004615458

Herde, P. (1990). Karl I. v. Anjou. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 983–985). München–Zürich.

Hervay, F. L., & Wehli, T. W. (1994). Zirc. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 746). Budapest.

Hilczer-Kurnatowska, Z. (1977). Vukovar. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 640) Wrocław–Warszawa–Kraków.

Hilczer-Kurnatowska, Z. (1991). Dăbîca. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. 296–297). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Historia Królestwa Słowian czyli Latopis popa Duklanina (J. Leśny, Wyd.). (1988). Warszawa.

Hlaváček, I. (1994). Prag. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 159–164). München–Zürich.

Hlaváčková, M. (2010). Komárno. W M. Štefánik, J. Lukačka i in. (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 183–193). Bratislava.

Hodál, J. (1946). Pôvod, sidla a hodnosť predkov rodu Hont-Pázmány. *Historický sborník Matice Slovenskej*, *4*, 136–164.

Hödl, G. (1993). Pettau. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(9), szp. 1989–1990). München–Zürich.

Hoffmann, I. (2019). Ómagyar kori helynévmintázatok a Zsitva völgyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, *15*, 49–88. https://doi.org/10.35528/Helynevtort/15/03

Hoffmann, I., Tóth, V., & Schwing, J. (b.d.). *Magyar Digitális Helynévtár.* Pobrano 24 września 2023, z https://mdh.unideb.hu/nevtar.php

Holinka, R. (1934). Sv. Svorad a Benedikt, světci Slovenska. *Bratislava, 8*, 341–346.

Holzapfel, O. (Wyd.). (1974). *Die dänischen Nibelungenballaden: Texte und Kommentare,* Göppingen.

Hóman, B. (1925). *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest.

Hóman, B. (1938). A magyar hún hagyomány és húnmonda. W *Hóman Bálint munkái* (T. 1). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1925).

Hóman, B. (1940). *Geschichte des ungarischen Mittelalters* (T. 1, ss. 408–413). Berlin.

Homza, M. (2002). *Mulieres suadentes: Presviedčajúce ženy*: *Štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a vo východnej Európe v 10.–13. storočí*. Bratislava.

Homza, M. (2009). *Uhorsko-poľská kronika: Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy.* Bratislava.

Homza, M. (Red.). (2013). *Svätopluk v európskom písomníctve: Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*. Bratislava.

Homza, M., Lukačka, J., & Budak, N. (Red.). (2013). *Slovensko a Chorvátsko: Historické paralely a vzťahy (do roku 1780) / Slovaćka i Hrvatska. Povijesne paralele i veze (do godine 1780.).* Bratislava.

Homza, M., & Rácová, N. (2010). *K vývinu slovenskej myšlienky do polovice 18. storočia: Kapitoly k základom slovenskej historiografie.* Bratislava.

Homza, M., & Sroka, S. A. (Red.). (2009). *Historia Scepusii: T. 1. Dejiny Spiša.* Bratislava–Kraków.

Horváth, I., & Kordé, Z. (1994). Esztergom. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 199–202). Budapest.

Horváth, J. (1960a). Die Entstehungszeit der grossen Legende des Bischofs Gerhard. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, *8*, 185–219.

Horváth, J. (1960b). Quellenzusammenhänge der beiden Gerhard-Legenden. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, *8*, 439–454.

Horváth, J. (1966). P. mester és műve. *Irodalomtörténeti Közlemények*, *70*(3–4), 261–282.

Horváth, L. (2007). Gyöngyöspata. *Száz magyar falu könyvesháza*. Pobrano 14 stycznia 2022, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Gyongyospata/index.htm

Horváth, M. (1878). *A kereszténység első százada Magyarországon*. Budapest.

Hösch, E. (1991). Kiev. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6), szp. 1121–1131). München–Zürich.

Hrastovica. (2021). W *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Pobrano 4 września 2023, z http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26321

Hudáček, P. (2018). Štefan I. a Boleslav Chrabrý: Obsadenie časti Uhorska podľa Galla Anonyma a Uhorsko-poľskej kroniky (Cz. 1). *Historia Slavorum Occidentis*, *19*(4), 27–75. https://doi.org/10.15804/hso180402

Hudáček, P. (2019). Štefan I. a Boleslav Chrabrý: Obsadenie časti Uhorska podľa Galla Anonyma a Uhorsko-poľskej kroniky (Cz. 2). *Historia Slavorum Occidentis*, *20*(1), 53–95. https://doi.org/10.15804/hso190102

IAnakieva, S. (2009). *Trakiĭskata khidronimiia*. Sofiia.

Irásné Melis, K. (1983). *Adatok a pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez*. Budapest.

Iustiniani Institutiones (P. Krueger, Wyd.). (1872). W P. Krueger & Th. Mommsen (Wyd.), *Corpus iuris civilis, editio stereotypa: T. 1. Institutiones*, *Digesta*. Berolini.

Ivetić, E. (2021). *Adriatyk: Morze i jego cywilizacja*. Kraków.

Ivšić, D. (2012). O oromimima u antičkim vrelima (Critice iz Hrvatske predslavenske toponimije). *Folia Onomastica Croatica*, *21*, 97–119.

Istoriia na Bŭlgariia: T. 2. Pŭrva bŭlgarska dŭrzhava. (1981). Sofiia.

Jakovljević, G. (2007). Bjelovar prije Bjelovara. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, *1*, 55–70.

Jakovljević, G. (2008). Bjelovar u srednjovjekovnim vrelima. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, *2*, 187–198.

Jakubovich, E., & Pais, D. (1929). *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs.

Jankovich, B. D., & Almási, T. (1994). Békés. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 89–90). Budapest.

Jánosi, M. (1994). Zsidó törvények. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 750). Budapest.

Jarnut, J. (1982). *Geschichte der Langobarden*. Stuttgart.

Jaroszyński, A., & Kotłowska, A. (2013). Eparchikon biblion V, 2: Is Thalassai the same as Byssos? *Studia Ceranaea*, *3*, 39–46. https://doi.org/10.18778/2084-140X.03.03

Jasiński, K. (1976). Mikołaj I (ok. 1256–1318). W *Polski słownik biograficzny* (T. 21, s. 76). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Jasiński, K. (1992). *Rodowód pierwszych Pistów*. Warszawa–Wrocław.

Jasiński, K. (2004). *Rodowód pierwszych Piastów* (2. wyd.). Poznań. (Oryginalna praca opublikowana 1992).

Jasiński, T. (2018). Handel miedzią węgierską a restytucja rządów Władysława Łokietka w Polsce (1304–1312). *Roczniki Historyczne*, *84*, 93–138. https://doi.org/10.12775/RH.2018.04

Jasiński, T. (2021). *Wokół początków Warszawy*. Poznań.

Jasiński, W. (2020). *Legenda Krystiana – autentyk czy mistyfikacja? Żywot i męczeństwo św. Wacława i św. Ludmiły w świetle analizy historycznej i filologicznej: Studium źródłoznawcze.* Poznań.

Jauk-Pinhak, M., Kiss, C. G., & Nyomárkay, I. (Red.). (2002). *Croato-Hungarica: Uz 900. godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza / A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900. éve alkalmából*. Zagreb/Zágráb.

Jónás, I. Sz. (1994). Erzsébet, Szent. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 197–198). Budapest.

Juhász, L. (1932). *P. magistri quondam Bele regis Hungarie notarii Gesta Hungarorum.* Budapest.

Jurek, T. (2009). „Ad Mestris locum". Gdzie znajdował się klasztor założony przez św. Wojciecha? *Roczniki Historyczne*, *75*, 7–23.

Jurek, T. (2018). *Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich* (T. 1). Poznań.

Jurek, T. (Red.). (2010–2022). *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu* [Edycja elektroniczna]. [Warszawa]. http://www.slownik.ihpan.edu.pl/index.php

Kaczmarczyk, Z. (1976). *Miasta dalmatyńskie do początku XV wieku: Przegląd i obraz urbanistyczny*. Warszawa–Poznań.

Kaindl, R., & Kaindl, F. (1893–1902). *Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte*. Wien.

Kaiser, R. (1980). Besançon. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(10), szp. 2052–2055). München–Zürich.

Kalić, J. (1971). Zemun u XII veka. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, *13*, 27–56.

Kalić, J. (1980). Belgrad. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1841–1842). München–Zürich.

Kalić, J. (1984). Niš u srednjem veku. *Istorijski Časopis*, *31*, 1–40.

Kalić, J. (1993). Niš. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(6), szp. 1199). München–Zürich.

Kalić, J. (1995). Srem. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(10), szp. 2151). München–Zürich.

Kalić, J. (1997). Uroś I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(7), szp. 1326). München–Zürich.

Kalić, J. (1998). Zemun. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(3), szp. 536). München–Zürich.

Kalić, J. (2003). Beograd u XII veku. Tvrćava – grad – polis. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, *40*, 91–96. https://doi.org/10.2298/ZRVI0340091K

Kalić-Mijušković, J. (1967). *Beograd u srednjem veku*. Beograd.

Kapiszewski, H. (1957). Droga św. Wojciecha z Saksonii do Polski wiodła przez Panonię. *Nasza Przeszłość*, *6*, 289–299. https://doi.org/10.52204/np.1957.6.289-299

Kapiszewski, H. (1958). Tysiąclecie eremity polskiego: Świrad nad Dunajcem. *Nasza Przeszłość*, *8*, 45–81.

Kapiszewski, H. (1959). Eremita Świrad w Panonii (ze stosunków polsko-panońskich na przełomie X i XI wieku). *Nasza Przeszłość*, *10*, 17–69. https://doi.org/10.52204/np.1959.10.17-69

Kapiszewski, H. (1964). Cztery źródła do żywota św. Świrada. *Nasza Przeszłość*, *19*, 5–31. https://doi.org/10.52204/np.1964.19.5-31

Kapiszewski, H. (1966). Eremita Świrad na ziemi rodzimej. *Nasza Przeszłość*, *23*, 65–103. https://doi.org/10.52204/np.1966.23.65-103

Kapiszewski, H., Sułowski, Z., & Gustaw, R. (1971a). Andrzej Świerad. W R. Gustaw (Red.), *Hagiografia polska: Słownik bio-bibliograficzny* (T. 1, ss. 79–93). Poznań–Warszawa–Lublin.

Kapiszewski, H., Sułowski, Z., & Gustaw, R. (1971b). Benedykt. W R. Gustaw (Red.), *Hagiografia polska: Słownik bio-bibliograficzny* (T. 1, ss. 112–116). Poznań.

Kapiszewski, H., Sułowski, Z., & Gustaw, R. (1995a). Andrzej Świerad. W A. Witkowska (Red.), *Nasi święci: Polski słownik hagiograficzny* (ss. 68–78). Poznań. (Oryginalna praca opublikowana 1971).

Kapiszewski, H., Sułowski, Z., & Gustaw, R. (1995b). Benedykt. W A. Witkowska (Red.), *Nasi święci: Polski słownik hagiograficzny* (ss. 102–106). Poznań. (Oryginalna praca opublikowana 1971).

Kapitánffy, I. (1994). Vardarióták. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 713). Budapest.

Karácsonyi, J. (1887). *Szent Gellért csanádi püspök élete és művei*. Budapest.

Karácsonyi, J. (1892). Kik voltak az első érsekek? (Cz. 2). *Századok*, *26*, 131–138.

Karácsonyi, J. (1896). *Békés vármegye története* (T. 1–3). Gyula.

Karácsonyi, J. (1897). Péter király és az ó-budai prépotság. *Századok*, *31*, 291–297.

Karácsonyi, J. (1900). *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* (T. 1). Budapest.

Karácsonyi, J. (1901a). *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* (T. 2). Budapest.

Karácsonyi, J. (1901b). *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* (T. 3). Budapest.

Karácsonyi, J. (1901c). Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határairól. *Századok*, *35*, 1039–1058.

Karácsonyi, J. (1925). *A magyar nemzet honalapitása 896–997-ig*. Oradea – Nagy Várad.

Karácsonyi, J. (1928–1929). A megvakított Álmos herceg krónikása. *Századok*, *61–62*, 588–592.

Karbić, D. (2007). A brebiri Subicsok az örökös báni cím elvesztéséig (1322). W S. Bene & G. Hausner (Red.), *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában* (ss. 15–38). Budapest.

Karwasińska, J. (Red.). (1966). *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego* (K. Abgarowicz, Tłum.). Warszawa.

Karwasińska, J. (1972). Świadek czasów Chrobrego – Brunon z Kwerfurtu. W J. Dowiat (Red.), *Polska w świecie: Szkice z dziejów kultury polskiej* (ss. 91–106). Warszawa.

Kecskes, A. L. (2007). *Dömös*. Pobrano 14 siepnia 2024, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Domos/index.htm

Kelemen, K., Lukács, L., & Vitek, G. (2007). Csákvár. *Helynévtörténeti Tanulmányok*. Pobrano 14 sierpnia 2024, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Csakvar/index.htm

Keller, H. (1966). Zum Sturz Karls III.: Über die Rolle Liutwards von Vercelli und Liutberts von Mainz, Arnulfs von Kärnten und der ostfränkischen Großen bei der Absetzung des Kaisers. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, *22*, 333–384.

Képes krónika (K. Szovák & L.Veszprémy, Red.; J. Bollók, Tłum.). (2004). Budapest.

Kerny, T. (Red.). (2007). *Szent Imre 1000 éve: Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából.* Székesfehérvár.

Kersken, N. (1995). *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes": Nationalgeschichtliche Gesammtdarstellungen im Mittelalter*. Köln–Wien–Weimar.

Kersken, N., & Wiszewski, P. (2023). *Polska-Niemcy: Wspólna historia: T. 1. Nowi sąsiedzi w środku Europy: Polska i Rzesza w średniowieczu.* Wrocław.

Kertész, B. (2016). A 14. századi magyarországi krónika-szerkesztmények utóélete a késő középkorban. *Századok*, *150*(2), 473–499.

Kertész, B. (2018). The afterlife of the fourteenth-century Chronicle-Composition. W J. M. Bak & L. Veszprémy (Red.), *Studies on the Illuminated Chronicle* (ss. 181–198). Budapest.

Kertész, B. (2022). *A székesfehérvári káptalan archontológiája és oklevéladó tevékenysége az Árpád-korban.* Székesfehérvár.

Kętrzyński, S. (1961). *Polska X–XI wieku* (A. Gieysztor, Red.). Warszawa.

Kętrzyński, W. (1894). Granice Polski w X wieku. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, *30*, 1–30.

Kętrzyński, W. (1897). O Kronice Węgiersko-Polskiej (Vita sancti Stephani, Ungaro-Polona). *Rozprawy Akademii Umiejętności: Wydział Historyczno-Filozoficzny*, *34*, 355–392.

Khomza, M. (2021). Imeet li IX glava Letopisi Popa Duklianina moravsko-panonskoe proiskhozhdenie? *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, *2*(30), 79–104. https://doi.org/10.21638/spbu19.2021.206

Kijas, A. (1977). Włodzimierz (Władymirko). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 535–536). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kislinger, E., Wirth, G., Noth, A., Cuozzo, E., Houben, H., & Fodale, S. (1995). Sizilien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 1950–1965). München–Zürich.

Kiss, G. A. (1999). La fondation d'une abbaye bénédictine de Somogyvár. W S. Csernus & K. Korompay (Red.), *Les Hongrois et l'Europe: Conquête et intégration* (ss. 327–341). Paris–Szeged.

Kiss, G. A. (2001). A somogyvári apátság és francia kapcsolatai. W J. Balogh, D. Dienes, & C. Fazekas (Red.), *Egyháztörténeti Szemle* (T. 2, cz. 1, ss. 43–61). Sárospatak.

Kiss, G. A. (2009). 11. századi pécsi püspökök (Bonipert, Mór és István). W T. Fedeles, Z. Kovacs, & J. Sümegi (Red.), *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyében* (ss. 9–20). Pécs.

Kiss, L. (1997a). *Földrajzi nevek etimológiai szótára: T. 1. A–K*. Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1978).

Kiss, L. (1997b). *Földrajzi nevek etimológiai szótára: T. 2. L–Zs*. Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1978).

Klaić, N. (1971). *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb.

Klaić, N. (1985). Baltazar A. Krčelić (1715–1778) autor tzv. Odlomka Ljetopisa iz 11. stoljeća. *Croatica Christiana Periodica: Časopis Instituta za Crkvenu Povijest Katoličkog Bogoslovnog Fakulteta u Zagrebu*, *9*(16), 1–46.

Klaić, V. (1874). Ocjena odlomka iz „kronologije ili ljetopisa" Ivana arciđakona. *Izvjestje o Kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu 1873/1874*, *1874*, 1–22.

Klaić, V. (1882). *Slavonija od X. do XIII stoljeća*. Zagreb.

Klaniczay, G. (2000). *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest.

Klaniczay, G., & Csepregi, I. (Red.). (2023). *Sanctitas principium: Sancti reges, duces, episcopi et abbates Europae Centralis (saec. XI–XIII) / The sanctity of the leaders: Holy kings, princes, bishops, and abbots from Central Europe (eleventh to thirteenth centuries)*. Budapest–New York–Vienna.

Klebel, E. (1959). Emmeram, heilig. W *Neue Deutsche Biographie* (T. 4, s. 482). Berlin.

Klein, R. (1997). Valens. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(7), szp. 1386). München–Zürich.

Klempin, R. (Red.). (1868). *Pommersches Urkundenbuch: T 1. Regesten, Berichtungen und Ergänzungen zu Hasselbach's und Kosegarten's Codex Pomeraniae diplomaticus.* Stettin.

Klima, L. (1993). Fehér és fekete: Duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *30–31*(2), 115–126.

Klinkenberg, J. (1892). Studien zur Geschichte der Kölner Märterinnen (Cz. 2.). *Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande*, *93*, 150–163.

Knauz, N. (1870). *A pozsonyi káptalannak kéziratai: Codices manuscripti bibliothecae capituli Posoniensis.* Esztergom.

Kniewald, D. (1940). *Zagrebački liturgijski kodeksi XI.–XV. stoljeća: Codices liturgici manuscripti Zagrebiensis a saeculo XI. usque ad finem s. XV*. Zagreb.

Kniewald, K. (1941). Hartwick győri püspök Agenda Pontificalis-a. *Magyar Könyvszemle*, *65*(1), 1–21.

Knowles, M. D., & Obolensky, D. (1988). *Historia Kościoła: T. 2. 600–1500* (R. Turzyński, Tłum). Warszawa.

Kobal′, Ĭ. V. (2013). Uzhhorod. W *Entsyklopediia istoriï Ukraïny* (T. 10, ss. 212–215). Kyïv.

Köblös, J. (1994). Margit-sziget. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 443–444). Budapest.

Köblös, J., Szőke, B. M., & Kristó, Gy. (1994). Nyitra (2, 3). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 498–499). Budapest.

Koller, J. (1782). *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum: T. 1. Complectitur res gestas ab anno M. ad MCCXIX et Appendices IV. diversi argumenti*. Posonii.

Koló-Szujó, E. (1994). Erdélyi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 192–193). Budapest.

Komáromy, J. (1963). A diósgyőri vár rondellájában 1958–1959-ben végzett kutatás. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *3*, 151–181.

Komáromy, J. (1966). Miskolc kezdeti településtörténetének néhány vizsgálati kérdése. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *6*, 389–401.

Kopár, L. (2010). Thuróczy, János. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 2, ss. 1429–1430). Leiden–Boston.

Köpeczi, B. (1990). *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Budapest.

Korać, V., & Steindorff, L. (1994). Pula. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(2), szp. 322–323). München–Zürich.

Kordé, Z. (1994a). Bogát. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 116). Budapest.

Kordé, Z. (1994b). Bulcsú. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 132–133). Budapest.

Kordé, Z. (1994c). Csaba. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 143). Budapest.

Kordé, Z. (1994d). Csaba magyarja. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 143). Budapest.

Kordé, Z. (1994e). Csodaszarvas-monda. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 153). Budapest.

Kordé, Z. (1994f). Elődd. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 186). Budapest.
Kordé, Z. (1994g). Emese. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 187). Budapest.
Kordé, Z. (1994h). Eneth. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 187–188). Budapest.
Kordé, Z. (1994i). Eunedubelianus. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 205). Budapest.
Kordé, Z. (1994j). Galád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 229). Budapest.
Kordé, Z. (1994k). Hétmagyar. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 262). Budapest.
Kordé, Z. (1994l). Hunor és Magyar. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 275). Budapest.
Kordé, Z. (1994m). Keán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 338). Budapest.
Kordé, Z. (1994n). Körösszeg. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 374). Budapest.
Kordé, Z. (1994o). Kürt- (Lél-) monda. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 390). Budapest.
Kordé, Z. (1994p). Lél. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 402). Budapest.
Kordé, Z. (1994r). Salán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 591). Budapest.
Kordé, Z. (1994s). Székelyek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 623–625). Budapest.
Kordé, Z. (1994t). Taksony. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 659). Budapest.
Kordé, Z. (1994u). Tas. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 663). Budapest.
Kordé, Z. (1994v). Tétény. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 673). Budapest.
Kordé, Z. (1994w). Tétény. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 673). Budapest.
Kordé, Z. (1994x). Tétény nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 673). Budapest.
Kordé, Z. (1994y). Turul-monda. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 693). Budapest.
Kordé, Z. (1994z). Zombor. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 747–748). Budapest.
Kordé, Z. (1994za). Zuard. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 748). Budapest.
Kordé, Z. (1996). Néhány gondolat a Csaba-problémáról. *Acta Historica Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*, *103*, 57–65.

Kordé, Z. (2009). Über die Herkunft der Szekler. W H. Roth (Red.), *Die Szekler in Siebenbürgen: Von der privilegierten Sondergemeinschaft zur ethnischen Gruppe* (ss. 90–107). Köln–Weimar–Wien.

Kordé, Z., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Nyitrai püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 499–500). Budapest.

Kordé, Z., Németh, P., & Kristó, Gy. (1994) Szabolcs. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 613–614). Budapest.

Körmendi, T. (2003). Martyrius. W M. Beke (Red.), *Esztergomi érsekek 1001–2003* (ss. 55–58). Budapest.

Körmendy, A. (1994). Lengyelek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 403–404). Budapest.

Kórógyi. (2021). W *Hrvatska enciklopedija*, *mrežno izdanje*. Pobrano 29 sierpnia 2023, z http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33230

Koroliuk, V. D. (1985). Slaviane, vlakhi, rimliane i rimskie pastukhi vengerskogo „Anonima". W *Slaviane i vostochnye romantsy v ėpokhu rannego srednevekov'ia* (ss. 197–204). Moskva. (Oryginalna praca opublikowana 1972).

Korompay, K. (1994). Nagy Sándor mondakör. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 477–478). Budapest.

Korompay, K. (2007). Onomastique littéraire: Le Roman de Tristan et la Hongrie médiévale. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *46*, 564–577.

Korta, W. (Red.). (1994). *Bitwa Legnicka – historia i tradycja.* Wrocław.

Kos, M. (1955). *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana.

Kósa, L. (1977). Délvidék. W G. Ortutay (Red.), *Magyar Néprajzi Lexikon: T. 1. A–E* (s. 575). Budapest.

Kostrenčić, M., Stipišić, J., & Šamšalović, M. (Wyd.). (1967). *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (T. 1). Zagreb.

Koszta, L. (1994a). Bonipert. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 120). Budapest.

Koszta, L. (1994b). Dömös. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 172–173). Budapest.

Koszta, L. (1994c). Garáb. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 229). Budapest.

Koszta, L. (1994d). Keve. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 347–348). Budapest.

Koszta, L. (1994e). Kökényes. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 372). Budapest.

Koszta, L. (1994f). Lodomér. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 414). Budapest.

Koszta, L. (1994g). Pécs. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 535–537). Budapest.

Koszta, L. (1994h). Pécsi egyetem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 538). Budapest.

Koszta, L. (1994i). Pécsvárad. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 539–540). Budapest.

Koszta, L. (2001). A váci püspökség alapítása. *Századok*, *135*(2), 363–375.

Koszta, L. (2013). *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs.

Koszta, L., & Benkő, E. (1994). Doboka. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 169). Budapest.

Koszta, L., & Engel, P. (1994). Pécsi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 538–539). Budapest.

Koszta, L., & Kordé, Z. (1994). Zobor. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 746). Budapest.

Koszta, L., & Kristó, Gy. (1994a). Tolna. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 679). Budapest.

Koszta, L., & Kristó, Gy. (1994b). Visegrád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 731–732). Budapest.

Koszta, L., & Marosi, E. (1994). Somogyvár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 605–606). Budapest.

Kotliar, M. F. (1998). *Halyts'ko-Volyns'ka Rus'*. Kyïv.

Kotłowska, A. (2009). *Obraz dziejów w Chronici canones Euzebiusza z Cezarei*. Poznań.

Kotłowska, A. (2012). Las w literaturze bizantyńskiej. *Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej*, *11*, 131–144.

Kotłowska, A. (2013). *Zwierzęta w kulturze literackiej Bizantyńczyków*. Poznań.

Kotłowska, A., & Brzóstkowska, A. (Red.). (2013). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria grecka: Z. 6. Pisarze wieku XI.* Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kotłowska, A., & Grzesik, R. (2024). Attila nutritus in Engadi or the Knowledge of Late Antique Historical Geography in Medieval Hungarian Chronicles. *Balcanica Posnaniensia*, *31*, 7–17.

Kotłowska, A., Grzesik, R., & Grunwald-Hajdasz, B. (Red.). (2016). *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: Seria łacińska: T. 1. Starożytność: Pisarze najdawniejsi* (A. Kotłowska & R. Grzesik, Tłum.). Poznań–Warszawa.

Kovács, A. (2013). A kazár kaganátus egy népe: A burtászok, Belvedere Meridionale. *Történelem és Társadalomtudományok*, *25*(4), 6–16. https://doi.org/10.14232/belv.2013.4.1

Kovács, A. (2020). A kazár kaganátus két katonai segédnépe: A burtászok és a magyarok. *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*, *2020*, 313–328. https://doi.org/10.53644/MKIE.2020.313

Kovács, B. (1994a). Abasár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 27). Budapest.

Kovács, B. (1994b). Eger. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 179). Budapest.

Kovács, B., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Egri püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 180). Budapest.

Kovács, L. (1989). Régészeti jegyzetek I. László király érméinek sorrendjéhez. *Numizmatikai Közlöny*, *88*, 63–76.

Kovács, L. (1990). Régészeti jegyzetek I. László király érméinek sorrendjéhez. *Numizmatikai Közlöny*, *89*, 63–76

Kovács, L., Szegfű, L., & Takács, M. (1994). Oroszlámos. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 508). Budapest.

Kovács, L., & Veszprémy, L. (Red.). (1996). *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest.

Kowalenko, W. (1961a). Braničevo. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 160–161). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1961b). Centena. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 230). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1961c). Dniepr. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 349). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1961d). Drina. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 381). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1966a). Istria. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, ss. 294–297). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1966b). Koper. W *Słownik starożytnoci słowiańskich* [SSS] (T. 2, ss. 470–471). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1966c). Kvarner. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, ss. 572–574). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W. (1967). Organizacja Kościoła (Chorwacja). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 500–505). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W., & Molè W. (1967). Nin. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 400–402). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kowalenko, W., Molè W., & Żurowski, K. (1966). Knin. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, ss. 431–432). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kozák, K. (1968). Adatok Kács történetéhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *7*, 231–266.

Kozłowska-Budkowa, Z. (1983). W dziewięćsetlecie śmierci Bolesława Szczodrego: Zapiski z nekrologów i grób królewski. *Studia Źródłoznawcze*, *28*, 183–185.

Kralovánszky, A. (1994a). Székesfehérvári királysírok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 629). Budapest.

Kralovánszky, A. (1994b). Veszprém. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 726–727). Budapest.

Krause, A. P. (1977). Admont. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(1), szp. 156–157). München–Zürich.

[Krčelić, B. A.]. (1770). *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares. Periodus IV. distinctae* [...] *studio, labore ac impensis nobilis honorabilisque viri Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia*... Zagrabia.

Kristó, Gy. (1974a). *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest.

Kristó, Gy. (1974b). Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól (Riccardus és Albericus tanúsága). W J. Horváth & G. Székely (Red.), *Középkori kútfőink kritikus kérdései* (ss. 229–238). Budapest.

Kristó, Gy. (1978). Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. *Századok*, *112*(4), 623–661.

Kristó, Gy. (1979). Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. *Filológiai Közlönyek*, *16*, 106–115.

Kristó, Gy. (1983). *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

Kristó, Gy. (1988). *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest.
Kristó, Gy. (1993a). *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged.
Kristó, Gy. (1993b). Keán, Szent István király ellenfele. *Acta Historica Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*, *98*, 15–28.
Kristó, Gy. (1994a). *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest.
Kristó, Gy. (1994b). Álmos. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 39–40). Budapest.
Kristó, Gy. (1994c). I. András. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 42–43). Budapest.
Kristó, Gy. (1994d). II. András. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 43). Budapest.
Kristó, Gy. (1994e). Árpád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 59–60). Budapest.
Kristó, Gy. (1994f). Árpád-kor. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 60). Budapest.
Kristó, Gy. (1994g). Árpádok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 60–66). Budapest.
Kristó, Gy. (1994h). Bakony. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 77). Budapest.
Kristó, Gy. (1994i). Bánya. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 890). Budapest.
Kristó, Gy. (1994j). Csák nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 143). Budapest.
Kristó, Gy. (1994k). Csepel-sziget. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 152). Budapest.
Kristó, Gy. (1994l). Gorica. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 237). Budapest.
Kristó, Gy. (1994m). Gyepű. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 242). Budapest.
Kristó, Gy. (1994n). V. István. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 294). Budapest.
Kristó, Gy. (1994o). Kemej. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon* (*9–14. század*) [KMTL] (s. 340). Budapest.
Kristó, Gy. (1994p). Kettős honfoglalás. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 346–347). Budapest.
Kristó, Gy. (1994q). IV. (Kun) László. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 396). Budapest.
Kristó, Gy. (1994r). Megye. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 449). Budapest.
Kristó, Gy. (1994s). Örs. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 520). Budapest.
Kristó, Gy. (1994t). Pata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 533). Budapest.

Kristó, Gy. (1994u). Patak. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 533). Budapest.
Kristó, Gy. (1994v). Pozsonyi Évkönyv. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 556). Budapest.
Kristó, Gy. (1994w). Somogy. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 605). Budapest.
Kristó, Gy. (1994x). Szatmár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 619). Budapest.
Kristó, Gy. (1994y). Szeghalom. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 622). Budapest.
Kristó, Gy. (1994z). Szepes(ség). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 636–637). Budapest.
Kristó, Gy. (1994za). Szerém. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 642). Budapest.
Kristó, Gy. (1994zb). Szigetfő. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 644). Budapest.
Kristó, Gy. (1994zc). Tiszaalpár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 677). Budapest.
Kristó, Gy. (1994zd). Ugocsa. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon* [KMTL] (s. 696). Budapest.
Kristó, Gy. (1994ze). Valkó. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 708). Budapest.
Kristó, Gy. (1994zf). Vas. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 720). Budapest.
Kristó, Gy. (1996). *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged.
Kristó, Gy. (2000). Szent István pécsváradi oklevéléről. W F. Piti & G. Szabados (Red.), *Magyarok eleiről: Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére* (ss. 307–321). Szeged.
Kristó, Gy. (2002). *Magyar historiográfia: T. 1. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest.
Kristó, Gy. (2003a). *Fejezetek az Alföld középkori történetéből.* Szeged.
Kristó, Gy. (2003b). *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged.
Kristó, Gy. (2008). *Nichtungarische Völker im mittelalterlichen Ungarn*. Herne.
Kristó, Gy., & Almási, T. (1994). Csanád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 145–146). Budapest.
Kristó, Gy., Engel, P., & Makk, F. (1994). *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest.
Kristó, Gy., & Jánosi, M. (1994). I. István. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 291–292). Budapest.
Kristó, Gy., & Makk, F. (1996). *Az Árpád-ház uralkodói*. Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1988).
Kristó, Gy., & Márton, A. (1994). Kunok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 384). Budapest.

Kristó, Gy., Olajos, T., Tóth, I. H., & Zimonyi, I. (Red.). (1995). *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szeged.

Kristó, Gy., & Szegfű, L. (1994). Magyarország. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 429–435). Budapest.

Kristó, Gy., & Takács, M. (1994). Szerémség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 642–643). Budapest.

Kristó, Gy., Takács, M., & Petrovics, I. (1994). Borsova. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 121–122). Budapest.

Kristó, Gy., & Wehli, T. (1994). Cseh-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 149–151). Budapest.

Kronika Thietmara (M. Z. Jedlicki, Tłum. & Wyd.). (1953). Poznań.

Kronika uhorských kraľov zvaná Dubnická (J. Sopko, Wyd.). (2004). Budmerice.

Kronika Węgierska na początku wieku XII: Kronika Czeska na początku wieku XI: W łacińskim języku pisane z tłomaczeniem na polski język: Tudzież Ziemopismo Bedy wieku VIII: List popa Jana wieku XIII: Z rękopismow rożnych Bibliotek ([H. Kownacki], Wyd.). (1823). Warszawa.

Kronika węgiersko-polska (S. Pilat, Wyd.). (1864). W *Monumenta Poloniae historica* (T. 1). Lwów.

Kronika wielkopolska (K. Abgarowicz, Tłum.; B. Kürbis, Wyd.). (1965). Warszawa.

Kropilák, M., & Hudák, J. (Red.). (1977a). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (T. 1). Bratislava.

Kropilák, M., & Hudák, J. (Red.). (1977b). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (T.2). Bratislava.

Kropilák, M., & Hudák, J. (Red.). (1978).*Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (T. 3). Bratislava.

Krzemieńska, B. (1979). *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041)*. Praha.

Krzemieńska, B. (1999). *Břetislav I: Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století*. Praha.

Krzywiak, L. (Red.). (1988). Dwa teksty do historii Węgier i Tatarów w XIII wieku (G. Wodzinowska-Taklińska, Tłum.). *Studia Historyczne*, *31*(2(121)), 281–306.

Krzyżanowski, J. (Wyd.). (1948). *Galli Anonymi Chronicon: Codicis saeculi Zamoscianus appellati reproductio paleographica*. Warszawa.

Księga bracka i nekrolog opactwa Panny Marii w Lubiniu (Z. Perzanowski, Wyd.). (1976). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 9(2)). Warszawa.

Kubiak, W. (1961). Bułgarzy kamscy. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 202–203). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kubinyi, A. (1994a). Budafelhévíz. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 131). Budapest.

Kubinyi, A. (1994b). Óbuda. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 501–502). Budapest.

Kubinyi, A. (1994c). Pest. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 543). Budapest.

Kubinyi, A. (1994d). Vác. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 705). Budapest.

Kubinyi, A. (1996). Tarnackmeister. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(3), szp. 478). München–Zürich.

Kubinyi, A., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Váci püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 705–706). Budapest.

Kubinyi, A., & Wehli, T. (1994). Bajor-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 76). Budapest.

Kubiś, A. (2013). Betlejem – pomiędzy teologią, historią i archeologią. *Resovia Sacra*, *18–20*, 9–29.

Kulakovskiĭ, IU. A. (1899). *Alany po svedeniiam klassicheskikh i vizantiĭskikh pisateleĭ*. Kiev.

Kumorovitz, B. L. (1964). A zselicjakabi alapítólevél 1061-ből: „Pest" legkorabbi említése. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, *16*, 43–83.

Kuraszkiewicz, W., & Wędzki, A. (1975). Suzdal. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, s. 487). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kürbis, B. (1978). Pogranicze Wielkopolski i Kujaw w X–XII wieku. W C. Łuczak (Red.), *Studia z dziejów ziemi mogileńskiej* (ss. 101–104, 107). Poznań.

Kürbis, B. (1983). Asceza chrześcijańska i jej interpretacje hagiograficzne: Polski model ascezy chrześcijańskiej w XIII i XIV wieku. W *Zakony franciszkańskie w Polsce: T. 1. Franciszkanie w Polsce średniowiecznej: Cz. 1. Franciszkanie na ziemiach polskich* (ss. 159–181). Lublin.

Kürbis, B. (1994a). Asceza chrześcijańska i jej interpretacje hagiograficzne: Polski model ascezy chrześcijańskiej w XIII i XIV wieku. W B. Kürbis, *Na progach historii: Prace wybrane* (ss. 277–298). Poznań. (Oryginalna praca opublikowana 1983).

Kürbis, B. (1994b). Pogranicze Wielkopolski i Kujaw w X–XII wieku. W B. Kürbis, *Na progach historii. Prace wybrane* (ss. 239–249). Poznań. (Oryginalna praca opublikowana w 1978).

Kurcz, Á. (Wyd.). (2004). Szent László király legendája. W G. Érszegi (Red.), *Árpád-kori legendák és intelmek: Szentek a magyar középkorból* (ss. 89–96). Budapest.

Kurnatowska, Z. (2001). Tworzenie się państwa gnieźnieńskiego w kontekście europejskim. W S. Skibiński (Red.), *Polska na przełomie I i II tysiąclecia: Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 2000* (ss. 89–102). Poznań.

Kurnatowska, Z. (2002). *Początki Polski*. Poznań.

Kurnatowska, Z. (2008). Lubiń. W A. Wędzki (Red.), *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* (T. 1, ss. 303–304). Warszawa.

Kurnatowska, Z., & Kara, M. (2005). Na tropie Poznana – eponima naszego miasta. W Z. Kurnatowska & T. Jurek (Red.), *Civitas Posnaniensis: Studia z dziejów średniowiecznego Poznania* (ss. 9–26). Poznań.

Kurtok, A. (2019). *Kulturalne i literackie konteksty relacji chorwacko-węgierskich w XIX i XX wieku*. Katowice.

Kurtyka, J. (1995–1996). Sieciech. W *Polski słownik biograficzny* (T. 36, ss. 495–509). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kuryłowicz, J., & Kowalenko, W. (1966). Karyntia. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, ss. 381–384). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Kútnik, J. (1968). O pôvode pätikostolského Maura. Spiš. *Vlastivedný časopis*, *2*, 155–172.

Kútnik, J. (1993). K otázke pôvodu rodnych bratov Izáka a Matúša umučených v Poľsku roku 1003. *Historica Carpatica*, *23–24*, 15–27.

Labib, S. Y. (1979). Araber. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(5), szp. 834–848). München–Zürich.

Labuda, G. (1961a). Bożena. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 156). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1961b). Brzetysław. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 168). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1969). Droga biskupa praskiego Wojciecha do Prus. *Zapiski Historyczne*, *34*, 361–380.

Labuda, G. (1970a). Prokuj. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 359–360). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1970b). Ratyzbona. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 474–475). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1977a). Wieleci. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 431). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1977b). Wratysław I. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 598). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1982). Bruno z Querfurtu. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 535–536). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Labuda, G. (1983). *Zaginiona kronika w Rocznikach Jana Długosza: Próba rekonstrukcji*. Poznań.

Labuda, G. (1986). Elisabeth Kgn. v. Ungarn. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(9), szp. 1835). München–Zürich.

Labuda, G. (1988a), Granice południowe Polski w X i XI wieku czyli Castrum Trecen w dokumentach biskupstwa wrocławskiego (1155, 1245). W G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego* (T. 2, ss. 212–239). Poznań.

Labuda, G. (1988b). *Studia nad początkami państwa polskiego* (T. 2). Poznań.

Labuda, G. (1992). *Mieszko II król Polski (1025–1034): Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*. Kraków.

Labuda, G. (Red.). (1997). *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*. Warszawa.

Labuda, G. (2000). *Święty Wojciech, biskup-męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*. Wrocław.

Landowski, Z. (2008). *Świat arabski: Leksykon.* Warszawa.

Lang, D. M. (1983). *Bułgarzy.* Warszawa.

Lang, G. (1941). Gunther der Eremit in Geschichte, Sage und Kult. *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*, *59*(1), 1–88.

Laudage, J. (1999). Heinrich III. (1017–1056): Ein Lebensbild. W J. Rathofer (Red.), *Das salische Kaiser-Evangeliar: Kommentar* (T. 1, ss. 87–145). Madrid.

Łączak, J. (1977). Węgiersko-słowiańskie stosunki językowe. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 392–393). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lechner, K. (1953). Adalbert, Markgraf von Österreich. W *Neue Deutsche Biographie* (T. 1, ss. 45). Berlin.

Lechner, K. (1969). Heinrich II. Jasomirgott. W *Neue Deutsche Biographie* (T. 8, ss. 375–377). Berlin.

Leciejewicz, L. (1994). Pomoranen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 86–88). München–Zürich.

Legenda Sancti Emerici ducis (E. Bartoniek, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 441–460). Budapest.

Legenda sancti Gerhardi episcopi (E. Madzsar, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 461–506). Budapest.

Legenda Sancti Ladizlai regis (E. Bartoniek, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 507–527). Budapest.

Legenda sancti Stephani regis (E. Bartoniek, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 363–440). Budapest.

Legenda SS. Zoerardi et Benedicti (E. Madzsar, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 347–361). Budapest.

Leguay, J.-P. (1988). Frankreich. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(4), szp. 747–799). München–Zürich.

Lehr-Spławiński, T. (1961). Bułgarzy, W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 202). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lehr-Spławiński, T., & Kowalenko, W. (1961). Czarne Morze. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 282–283). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lehr-Spławiński, T., & Labuda, G. (1961). Cisa. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 271). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lemaire, A. (2002). *Dzieje biblijnego Izraela* (2. wyd.). Poznań.

Leszczycki, S. (1962). Rozwój myśli geograficznej. W A. Malicki (Red.), *Geografia powszechna: T. 1. Ziemia – środowisko naturalne człowieka* (ss. 20–56). Warszawa.

Leśny, J. (1977a). Beloš. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 434–435). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1977b). Uroš I. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 272). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1977c). Vrlika Stara. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 603–604). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1982a). Belgrad. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 429–433). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1982b). Zvonimir. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 176–177). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1984). Umocnienia polowe zachodniego pogranicza Polski w X–XIII wieku na tle analogicznych urządzeń obronnych Słowiańszczyzny. W L. Leciejewicz (Red.), *Obronność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów* (ss. 111–124). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1989). *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów (połowa XI – koniec XII wieku).* Wrocław–Warszawa–Kraków.

Leśny, J. (1991). Duch. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, s. 93). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Levison, W. (1927). Das Werden der Ursula-Legende. *Bonner Jahrbücher*, *132*, 140–157.

Lewicki, T. (1961a). Bułgaria Wielka czyli Stara. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 199). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lewicki, T. (1961b). Bułgarzy panońscy. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 204). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lewicki, T. (1961c). Chorezm. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 246). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lewicki, T. (1961d). Chwalisowie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, s. 264). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lewicki, T. (1961e). Dulo. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 403–404). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lewicki, T. (1966). Kłobucy Czarni. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, s. 427). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Lewicki, T. (1977). Torkowie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 114–115). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Libellus de institutione morum (I. Balogh, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 611–627). Budapest.

Lienert, E. (Red.). (2008). *Dietrich-Testimonien des 6. bis 16. Jahrhunderts*. Berlin. https://doi.org/10.1515/9783110973532

Lienert, E. (2015). *Mittelhochdeutsche Heldenepik*. Berlin.

Lilie, R.-J., Ludwig, C., Zielke, B., & Pratsch, T. (2013). *Konstantinos Diogenes*. Pobrano 13 sierpnia 2023, z https://www.degruyter.com/database/PMBZ/entry/PMBZ26199/html

Liman, K. (1975). *Dialog Herborda: Ze studiów historycznoliterackich nad biografią łacińską XII wieku.* Poznań.

Lipszky de Szedlicsna, J. (1898). *Repertorium locorum obiectorumque in XII tabulis Mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni cum Principatus Transylvaniae occurentium.* Buda.

Liverani, M. (2011). *Nie tylko Biblia: Historia starożytnego Izraela*. Warszawa. https://doi.org/10.31338/uw.9788323531395

Lochner von Hüttenbach, F. (2008). Zur Namengut des Frühmittelalter in der Steiermark. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, *99*, 23–69.

Lorentz, F. (1964). *Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorze Zachodnie)*. Berlin. https://doi.org/10.1515/9783112554906

Lőrinc (+1116). (b.d.). W *Magyar Katolikus Lexikon*. Pobrano 24 września 2023, z http://lexikon.katolikus.hu/L/L%C5%91rinc.html

Lőrinczy, G. (Red.). (1993a). *Az Alföld a 9. században. (Az 1992. november 30 – december 1-én elhangzott előadások írott változatai)*. Szeged.

Lőrinczy, G. (1993b). Megjegyzések a korai csongrádi vár topográfiájáról. W G. Lőrinczy (Red.), *Az Alföld a 9. században. (Az 1992. november 30 – december 1-én elhangzott előadások írott változatai)* (ss. 187–196). Szeged.

Lőrinczy, G., & Petrovics, I. (1994). Csongrád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 154). Budapest.

Lošek, F. (Wyd.). (1997). *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Hannover.

Lotter, F. (1982). Brun v. Querfurt. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(4), szp. 755–756). München–Zürich.

Lovász, E., & Miskolczi, M. (2018). Újabb régészeti kutatások a Diósgyőri várban és környezetében (2002–2016). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *57*, 9–34.

Lubich, G., & Jäckel, D. (Red.). (2018). *Heinrich III: Dynastie – Region – Europa*. Köln.

Lübke, C. (1992a). Mieszko I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(3), szp. 616–617). München–Zürich.

Lübke, C. (1992b). Mieszko II Lambert. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(3), szp. 616–617). München–Zürich.

Lucioni, A. (2018). Re Arduino il contesto religioso: monachesimo e vescovi fra inimicizie e protezioni. W G. Sergi (Red.), *Arduino fra storia e mito* (ss. 25–84). Bologna.

Ludat, H. (1980). Beleknegini. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1838). München–Zürich.

Ludwig, D. (1983). Chazaren. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(8), szp. 1783–1787). München–Zürich.

Lukáč, R. (2015). Genius loci Župného domu. W R. Niczová (Red.), *50 rokov Nitrianskej galérie: 50 Years of the Nitra Gallery* (ss. 23–24). Nitra.

Lukačka, J. (1990). Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia. *Historický časopis*, *38*(1), 3–14.

Lukačka, J. (1994). Najstaršie nitrianske šľachtické rody. W K. Štulrajterová (Red.), *Najstaršie rody na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.–6. októbra 1993 v Častej-Papierničke* (ss. 102–110). Bmw.

Lukačka, J. (2002). *Formovanie vyššej šlachty na západnom Slovensku*. Bratislava.

Lukačka, J. (2010a). Hlohovec. W M. Štefánik & J. Lukačka (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 164–170). Bratislava.

Lukačka, J. (2010b). Nitra. W M. Štefánik & J. Lukačka (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 283–293). Bratislava.

Lukačka, J. (2010c). Starý Tekov. W M. Štefánik & J. Lukačka (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 488–494). Bratislava.

Lukniš, M. (Red.). (1972). *Slovensko: Príroda*. Bratislava.
Luzzati, M. (1993). Pisa. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(10), szp. 2177–2182). München–Zürich.
Lysá, Ž. (2010). Bratislava. W M. Štefánik & J. Lukačka (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava.
Lysý, M., Múcska V., & Rošková, D. (Wyd.). (2024). *Varadínsky register alebo obrad skúmania pravdy*. Bratislava
Łowmiański, H. (1962). Dynastia Piastów. W K. Tymieniecki, H. Łowmiański, & G. Labuda (Red.), *Początki państwa polskiego: Księga Tysiąclecia* (T. 1, ss. 111–162). Poznań.
Łowmiański, H. (1963–1985). *Początki Polski* (T. 1–6). Warszawa.
Łowmiański, H. (1975). Sarmacja. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 62–71). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Macartney, C. A. (1938). Studies on the earliest Hungarian historical sources: Cz. 1. The Lives of St Gerard. W *Archivum Europae Centro-Orientalis* (T. 18, ss. 456–490). Budapest.
Macartney, C. A. (1940). *Studies on the earliest Hungarian historical sources* (Cz. 3). Budapest.
Macartney, C. A. (1953). *The medieval Hungarian historians: A critical and analytical guide.* Cambridge.
Mácelová, M. (1993). K počiatkom osídlenia Zvolena v stredoveku. *Archaeologia historica*, *18*, 69–74.
Madas, E. (1992a). A legenda aurea a középkori Magyarországon (Kódexek és ősnyomtatványok, kiegészítések, a legenda aurea mint forrás). *Magyar Könyvszemle*, *108*(2), 93–99.
Madas, E. (Red.). (1992b). *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor.* Budapest.
Madas, E. (2005). Die heiligen ungarischen Könige in zisterziensischen Legendarien am Ende des 12. bis Angang des 13. Jahrhunderts. W A. Schwob & K. Kranich-Hofbauer (Red.), *Zisterziensisches Schreiben im Mittelalter – Das Skriptorium der Reiner Mönche: Beiträge der Internationalen Tagung im Zisterzienserstift Rein, Mai 2003* (ss. 219–229). Bern.
Madas, E. (2016). Az Ernst-kódex leírása. W A. Várszegi & L. Tüske (Red.), *Ernst–kódex (Oszk, Cod. Lat. 431): Tanulmánykötet* (ss. 11–21). Budapest–Pannonhalma.
Madas, E., & Monok, I. (2003). *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig.* Budapest.
Madgearu, A. (1996). „Gesta Hungarorum" despre prima pătrundere a Ungurilor în Banat. *Revista istorică*, *7*(1–2), 5–22.
Madgearu, A. (2005). *The Romanians in the anonymous Gesta Hungarorum: Truth and fiction*. Cluj–Napoca.
Madgearu, A. (2017). *The Asanids: The political and military history of the second Bulgarian Empire (1185–1280)*. Leiden–Boston. https://doi.org/10.1163/9789004333192
Madzsar, I. (1913). Szent Gellért nagyobb legendájáról. *Századok*, *47*, 502–517.
Madzsar, I. (1915). A Gellért-legenda kérdéséhez. *Századok*, *49*, 572–574.
Madzsar, I. (1922). A hún krónika szerzője*, Történelmi Szemle, 11.*
Madzsar, I. (1924). A korssendoncki legenda-kézirat. *Magyar Könyvszemle*, *31*, 72–74.

Magnani, E. (2004). Réseaux monastiques et réseaux de pouvoir: Saint-Gilles-du-Gard: du Languedoc à la Hongrie (IXe-début XIIIe siècles). *Provence historique*, *54*(215), 3–26.

Magyar, E. (2014). Visegrád. *Száz magyar falu könyvesháza*. Pobrano 23 sierpnia 2024, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Visegrad/index.htm

Magyar, K. (1994). Sárvár 2. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 595–596). Budapest.

Magyar, K. (2007). Des Français et des Wallons dans le Sud de la région de Dunántúl du XIe au XIVe siècle. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *46*, 549–563.

Majtán, M. (1998). *Názvy obcí Slovenskej republiky: Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava.

Makk, F. (1981). A XII. századi főúri csoportharcok értékeléséhez. *Acta Historica Universitatis Szegedensis*, *71*, 29–35.

Makk, F. (1982). III. Béla és Bizánc. *Századok*, *116*, 33–61.

Makk, F. (1987). Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. *Acta Antiqua et Archaeologica Universitatis Szegedensis de Attila József nominantae. Supplementum*, *6*, 61–65.

Makk, F. (1991). Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. *Acta Historica Universitatis Szegedensis de Attila József nominatae*, *92*, 3–15.

Makk, F. (1994a) Almus. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 40). Budapest.

Makk, F. (1994b). I. Béla W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 90). Budapest.

Makk, F. (1994c). II. Béla W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 90–91). Budapest.

Makk, F. (1994d). III. Béla. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 91–92). Budapest.

Makk, F. (1994e). Bizánci nyelvű források. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 113–114). Budapest.

Makk, F. (1994f). Bizánci-magyar perszonális unió. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 113). Budapest.

Makk, F. (1994g). Borisz. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 61–65). Budapest.

Makk, F. (1994h). Dömösi összeírás. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 173). Budapest.

Makk, F. (1994i). Géza. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 236). Budapest.

Makk, F. (1994j). I. Géza. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 235–236). Budapest.

Makk, F. (1994k). II. Géza. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 236). Budapest.

Makk, F. (1994l). Hercegség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 261). Budapest.

Makk, F. (1994m). Imre. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 282–283). Budapest.

Makk, F. (1994n). II. István. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 292–293). Budapest.

Makk, F. (1994o). III. István. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 293). Budapest.

Makk, F. (1994p). IV. István. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 293–294). Budapest.

Makk, F. (1994q). Kerlési csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 345). Budapest.

Makk, F. (1994r). Lampert (1). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 393). Budapest.

Makk, F. (1994s). Lampert (2). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 393). Budapest.

Makk, F. (1994t). II. László. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 396). Budapest.

Makk, F. (1994u). Mogyoródi csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 461). Budapest.

Makk, F. (1994w). Olšavai csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 505). Budapest.

Makk, F. (1994x). Piroska. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 546). Budapest.

Makk, F. (1994y). Sajó menti csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 590–591). Budapest.

Makk, F. (1994z). Salamon. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 591). Budapest.

Makk, F. (1994za). Székesfehérvári csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 628). Budapest.

Makk, F. (1994zb). Vid. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 729). Budapest.

Makk, F. (2003). II. Géza. W Gy. Kristó & F. Makk (Red.), *Az Árpádok – fejedelmek és királyok* (ss. 189–204), Szeged.

Makk, F. (2006). *Pozsonyi évkönyv.* W F. Makk & G. Thoroczkay (Red.), *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged.

Makk, F., & Jánosi, M. (1994a). I (Könyves) Kálmán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 314–316). Budapest.

Makk, F., & Jánosi, M. (1994b). I. László. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 394–396). Budapest.

Makk, F., & Szádeczky-Kardoss, S. (1994). Bizánci-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 111–113). Budapest.

Maksimović, L. (1978). Alexios I Komnenos. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(2), szp. 384–386). München–Zürich.

Maleczyński, K. (1975). *Bolesław III Krzywousty*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

Malaterra, G. (1925–1928). De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius auctore Gaufredo Malaterra, monacho benedictino a cura di Ernesto Pontieri. W *Rerum Italicarum scriptores: Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento* (L. A. Muratori, Wyd.; T. 5, Cz. 1; wyd. poprawione). Bologna.

Mályusz, E. (1967). *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest.

Mańczak, W. (1988). Języki romańskie. W L. Bednarczuk (Red.), *Języki indoeuropejskie* (T. 2, ss. 571–644). Kraków.

Marchandisse, A. (1991). *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe-XVe siècles)*. Bruxelles.

Marci Chronica de Gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum M.CCC.XXX. producta (F. Toldy). (1867). Pest.

Marczali, H. (1882). *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden*. Berlin.

Marek z Káltu. (2016). *Viedenská maľovaná kronika* (J. Sopko & T. Lengyelová, Tłum.; J. Lukačka, Red.). Bratislava.

Margaroli, P. (1991). Lombarden. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2094–2097). München–Zürich.

Margetić, L. (1993). Neka pitanja tzv. Zagrebačke kronike i popisa biskupa. *Croatica Christiana Periodica: Časopis Instituta za Crkvenu Povijest Katoličkog Bogoslovnog Fakulteta u Zagrebu*, *17*(32), 1–16.

Margetić, L. (1994). Pitanja iž najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije. *Croatica Christiana Periodica*, *18*(34), 1–50.

Marinow, K. (2019). Osadnicy, twierdze, temy: Bizantyńskie działania w celu wzmocnienia granicy z wczesnośredniowieczną Bułgaria, VII–X w. *Balcanica Posnaniensia*, *26*, 5–31. https://doi.org/10.14746/bp.2019.26.1

Márosi, E. (1994). Lehel kürtje. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 401). Budapest.

Márosi, E., Takács, M., & Koszta, L. (1994). Bács. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 73–75). Budapest.

Marsina, R. (Wyd.). (1971). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae: T. 1. Inde ab a. DCCCV usque ad a. MCCXXXV* [CDSl.]. Bratislava.

Marsina, R. (1984a). Medieval Hungarian narrative sources and Slovak historiography. W V. Kopčan (Red.), *Chapters from the Slovak historiography till 1918* (ss. 29–51). Bratislava. (=*Studia historica Slovaca*, *13*).

Marsina, R. (1984b). Štruktúra šľachty na Slovensku (v Uhorsku) do začiatku 16. stor. W J. Čierny (Red.), *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. stol.* (ss. 134–153). Praha.

Marsina, R. (1992). Kristianizácia Maďarov a Uhorska medzi východom a západom. *Historický časopis*, *40*, 409–421.

Marsina, R. (1994a). Preßburg. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 191–193). München–Zürich.

Marsina, R. (1994b). Štruktúra šľachty na Slovensku v 9.–13. storočí. W K. Štulrajterová (Red.), *Najstaršie rody na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť*

pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.–6. októbra 1993 v Častej-Papierničke (ss. 35–43). bmw.

Marsina, R. (1996). Trentschin. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 973–974). München–Zürich.

Marsina, R. (1997). *Legendy stredovekého Slovenska: Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov.* Budmerice.

Marsina, R. (1998). Zips. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(3), szp. 626). München–Zürich.

Marsina, R. (2003). Obnovenie Nitrianskeho biskupstva na prelome 11 a 12 storočia. W M. Kohútová (Red.), *Kresťanstvo v dejinách Slovenska* (ss. 17–26). Bratislava.

Marsina, R. (2008). Správy dominikána brata Juliána o starych Maďaroch a Tatároch z rokov 1237 a 1238. W R. Marsina & M. Marek, *Tatársky vpád: Historické rozprávanie o strašných udalostiach, ktoré priniesli obyvateľom Uhorského kráľovstva veľa utrpenia a celú krajinu priviedli na pokraj skazy* (ss. 19–47). Budmerice.

Marsina, R. (2010). Trenčín. W M. Štefánik, J. Lukačka i in. (Red.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku* (ss. 511–522). Bratislava.

Martineau, J. (Red.). (2015). *Kvadrivium Čtyři svobodná umění: Aritmetika, geometrie, hudba a astronomie.* Praha.

Martino da Canal. (1972). *Les estoires de Venise*, *cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275* (A. Limentani, Wyd.). Firenze.

Márton, A. (1994a). Dentümogyer. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 166). Budapest.

Márton, A. (1994b). Horka. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 269). Budapest.

Márton, A. (1994c). Izmaeliták. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 298). Budapest.

Márton, A. (1994d). Oguzok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 503). Budapest.

Márton, A. (1994e). Szakrális kettős fejedelemség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 614–615). Budapest.

Marzec, A. (2017). *Pod rządami nieobecnego monarchy: Królestwo polskie 1370–1382*. Kraków.

Matthew, D. (1992). *The Norman Kingdom of Sicily: Normanni in Italia*. Cambridge.

Mátyás, F. (1894). Magyar történeti problémák (Cz. 2). *Századok*, *28*, 396–408.

May, T. (2006). The training of an Inner Asian nomad army in the pre-modern period. *Journal of Military History*, *70*(3), 617–635. https://doi.org/10.1353/jmh.2006.0179

Mazzanti, F., & Tanganelli, M. L. (2018). *Catalogo dei manoscritti della Biblioteca Riccardiana di Firenze* (F. S. Stacchetti, Wstęp). Roma.

Mc Carthy, D. C. (2008). *The Irish annals: Their genesis, evolution and history*. Dublin.

Melich, J. (1912). A jász népnévről. *Magyar Nyelv*, *8*, 193–199.

Melich, J. (1925). *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest.

Mendola, L. (2015). *The Kingdom of Sicily 1130–1860*. New York.

Menis, G. C. (2002). *Storia del Friuli: Dalle origini alla caduta dello Stato patriarcale (1420) con cenni fino al XX secolo.* Udine.

Mesterházy, K. (1994). Örsúrvára. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 520–521). Budapest.

Mezey, L. (Red.). (1980). *Athleta Patriae: Tanulmányok Szent László történetéhez*. Budapest.

Mika, N. (2008). *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*. Racibórz.

Mika, N. (2016). «Krest′noe tselovanie» – geneza i praktyka stosowania przez władców ruskich, polskich i węgierskich (do końca XII wieku). W V. Nagirnyy (Red.), *Colloquia Russica: T. 6(1). Rus' and Countries of the Latin Culture (10th–16th C.). Publication from the 6th International Scientific Conference, Kraków, 26th–28th November, 2015* (ss. 111–129). Kraków.

Miklós, Z. (1994a). Poroszló. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 552). Budapest.

Miklós, Z. (1994b). Várad. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 711–712). Budapest.

Miklós, Z., Kristó, Gy., & Sebők, F. (1994). Bars. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 84). Budapest.

Milik, J. T. (1966). *Święty Świerad: Saint Andrew Zoeradus*. Roma.

Millet, V. (2008). *Germanische Heldendichtung im Mittelalter*. Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110970760

Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek). (1992). *Kronika polska* (B. Kürbis, Tłum.; B. Kürbis & D. Zydorek, Wyd.). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska (M. Plezia, Wyd.). (1994). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 11). Kraków.

Mitáček, J. (2016). Fenomén „Lucké Pole" nad otázkami a odpověďmi věčné záhady morawsko-slovenského pomezí. *Studia Comeniana et Historica*, *46*(95–96), 236–278.

Mizser, L. (2004). Helynévmagyarázatok – 1248. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *43*, 555–562.

Modestus. (b.d.). W *Magyar Katolikus Lexikon*. Pobrano 24 września 2023, z https://lexikon.katolikus.hu/M/Modestus.html

Modzelewski, K. (2000). *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek* (2. wyd.). Poznań.

Moĭzhes, V. V. (2018). Arkheologichni doslidzhennia Horians′koĭ rotondy. *Naukovyĭ visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia Istoriia*, *2*(39), 150–173.

Mokány, S., Sándor, K., & Farkas, V. (1994). Magyar nyelv. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 425–428). Budapest.

Molè, W. (1961). Akwileja. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 9–10). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Molè, W., & Kowalenko, W. (1961). Dalmacja. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 314–325). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Mollat, M. (1995). Seine. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, s. 1720). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Mollay, K. (1994). Német-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 486–487). Budapest.

Molnár, F. (2005). *A legkorábbi magyar szövegemlékek: Olvasat, értelmezés, magyarázatok*. Debrecen.

Molnár, J., & Simon, G. (1976). *Magyar Nyelvemlékek*. Budapest.

Moravcsik, Gy. (Red.). (1988). *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai / Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium*, Budapest.

Much, R. (1973). Alba. W *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 1, ss. 129–130; 2. wyd.). Berlin.

Múcska, V. (1994). Anonymovo dielo ako genealogický prameň. W K. Štulrajterová (Red.), *Najstaršie rody na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.–6. októbra 1993 v Častej-Papierničke* (ss. 44–53). bmw.

Múcska, V. (Wyd.). (2000). *Kronika anonymného notára kráľa Bela: Gesta Hungarorum*. Budmerice.

Müller, F. (1913). A Nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése. *Századok*, *47*, 355–375, 419–446.

Müller, F. (1915). A nagyobb Gellértlegenda keletkezése és forrásai. *Századok*, *49*, 387–411.

Munić, D. (1995). Skradin. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 1990–1991). München–Zürich.

Munić, D. (1998). Zengg. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(3), szp. 526–527). München–Zürich.

Mutafchiev, P. (1937). Stariĭ drum prez „Traianovi vrata": Spisanie na Bŭlgarskata akademiia na naukite. *Klon Istoriko-filologichen i Filosofsko-obshtestven*, *55*, 19–148.

Mutafchiev, P. (1943). *Istoriia na b"lgarski narod": Pt. 1. P"rvo b"lgarsko tsarstvo* (V. I. Duĭchev, Red.). Sofiia.

Nagy, I. (Red.). (1889). *Sopron vármegye története: Oklevéltár: Első kötet: 1156–1411*. Sopron.

Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz (Z. Kozłowska-Budkowa, Wyd.). (1978). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 5). Warszawa.

Nalepa, J. (1961). Bălgrad nad Maroszą. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 70–71). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Nalepa, J. (2003). Etymologia nazwy „Spisz" (nazwa góry, grodu i krainy). W R. Gładkiewicz, M. Homza, M. Pułaski, & M. Slivka (Red.), *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša / Stan badań nad dziejami Spisza* (ss. 235–240). Levoča–Wrocław.

Namysławski, W. (1961). Ban. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 84–85). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Naschenweng, H. P. (2000a). Admont. W U. Faust & W. Krassnig (Red.), *Die Benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol* (ss. 71–188). St. Ottilien.

Naschenweng, H. P. (2000b). Admont: Frauenkloster. W U. Faust & W. Krassnig (Red.), *Die Benediktinischen Mönchs- und Nonnenklöster in Österreich und Südtirol* (ss. 189–212). St. Ottilien.

Natella, P. (2008). *I Sanseverino di Marsico: Una terra, un regno. (I Il Gastaldato di Rota).* Salerno(

Nazarenko, A. (1994). Rus'. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(5), szp. 1112–1114). München–Zürich.

Nekić, A. (2020). In defense of their see: The bishops of Zagreb (1272–1301). W I. Josipović & M. Jurković (Red.), *Aspice hunc opus mirum: Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Nikole Jakšića / Festschrift on the occasion of Nikola Jakšić's 70th birthday* (ss. 372–378). Zagreb.

Nemerkényi, E. (2004). *Latin classics in medieval Hungary: Eleventh century*. Debrecen–Budapest. https://doi.org/10.1515/9786155211195

Nemet, D. (2006). Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest u Zagrebu*, *38*, 73–91.

Németh, G. (Red.). (1940). *Attila és hunjai*. Budapest.

Németh, J. (1959). *Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen*. Berlin.

Németh, P. (Red.). (2007). Szabolcs. *Száz magyar falu könyvesháza*. Pobrano 15 stycznia 2022, z https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Szabolcs/index.htm]

Neumann, G., Sjölin, B., Bremmer Jr., R. H., Timmermann, U., Ahlsson, L.–E., Düwel, K., Nielsen, H. F., Taayke, E., Knol, E., Kühn, H. J., Schmid, P., Schäferdiek, K., & Friesen, R. (1998). Friesen. W *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 10, ss. 2–69; 2. wyd.). Berlin.

Nicetae Choniatae Historia (I. Bekker, Wyd.). (1935). Bonn.

Niederhauser, E. (1995). *A történetírás története Kelet-Európában*. Budapest.

Niedner, F. (Wyd.). (1924). *Die Geschichte Thidreks von Bern*. Jena.

Niewęgłowski, W. A. (2006). *Leksykon świętych*. Warszawa.

Nitsch, K. (Red.). (1953). *Słownik staropolski* (T. 1(2)). Warszawa.

Nitsch, K. (Red.). (1954). *Słownik staropolski* (T. 1(3)). Warszawa.

Noelke, P., Groten, M., & Seibert, H. (1991). Köln. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6), szp. 1254–1268). München–Zürich.

Nonn, U. (1990). Karl Martell. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 954–956). München–Zürich.

Noth, A. (1978). Amīr al-mu'minīn. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(3), szp. 535). München–Zürich.

Novák, J. (1994). Genealógia ako historická veda. W K. Štulrajterová (Red.), *Najstaršie rody na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.–6. októbra 1993 v Častej-Papierničke* (ss. 4–13). Bmw.

Novak, V. (1959). *Zadarski Kartular Samostana Svete Marije*. Zagreb.

Nový, R., & Sláma, J. (Red.). (1987). *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha.
Oexle, O. G. (1988). Gerhard. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(6), szp. 1308). München–Zürich.
Opll, F. (1985). Marchegg. W F. Czeike & R. Banik-Schweitzer (Red.), *Österreichischer Städteatlas*. Wien. https://www.arcanum.com/de/online-kiadvanyok/Osterreichischer-Stadtatlas-osterreichischer-stadteatlas-1/marchegg-30FE/
Orbán, I. (1994a). Lengyel-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 404–405). Budapest.
Orbán, I. (1994b). Zoerard-András és Benedek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 746–747). Budapest.
Orlandi, G. (1992). Navigatio sancti Brendani. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(5), szp. 1063–1066). München–Zürich.
Ortalli, G., & Hocquet, J.-C. (1997). Venedig. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(7), szp. 1459–1471). München–Zürich.
Ostrogorski, G. (2008). *Dzieje Bizancjum*. Warszawa.
P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum (Ae. Jakubovich & D. Pais, Wyd.). (1937). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum* (T. 1, ss. 13–117). Budapest.
Pais, D. (1926). *Magyar Anonymus: Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Budapest.
Pais, D. (1948). Az Anonymus-féle "portus greci" és rokonsága. *Magyar Nyelv*, *49*, 107–113.
Palko, J. (2022). *Kráľovič Belo (1249–1269): Dux tocius Sclavoniae, Dalmaciae et Croacie*. Bratislava.
Pálóczi Horváth, A. (1994a). Kun nemzetségek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 404–405). Budapest.
Pálóczi Horváth, A. (1994b). Kunország. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 384–385). Budapest.
Pálóczi Horváth, A. (1994c). Kunság. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 385). Budapest.
Pálosfalvi, T. (2014). *The noble elite in the county of Körös (Križevci) 1400–1526.* Budapest.
Panic, I. (1995). *Początki Węgier: Polityczne aspekty formowania się państwa i społeczeństwa węgierskiego w końcu IX w. i w pierwszej połowie X wieku*. Cieszyn.
Panic, I. (2000). *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Katowice.
Parádi, N. (1982). A kacsi középkori lakótorony. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *21*, 7–30.
Parádi, N. (1994). Kács. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 312). Budapest.
Parisse, M. (1989). Gozelo. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(8), szp. 1616). München–Zürich.
Parisse, M. (1991). Lotharingien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2128–2131). München–Zürich.
Parisse, M. (2005). *Histoire de la Lorraine*. Rennes.

Parroni, P. (2007). La Spagna di Pomponio Mela. W G. C. Andreotti, P. Le Rouxy, & P. Moret (Red.), *La invención de una geografía de la Península Ibérica: T. 2. La época imperial* (str. 81–93). Madrid.

Pascu, Ş. (1971). *Voievodatul Transilvaniei* (T. 1). Cluj.

Pasztor, E. (1979). Andreas v. Ungarn. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(4), szp. 601). München–Zürich.

Pateryk Kijowsko-Pieczerski, czyli opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych (L. Nodzyńska, Tłum. & Red.). (1993). Wrocław.

Patze, H. (1978). Albert von Stade. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(2), szp. 290). München–Zürich.

Patze, H. (1985). Eisenach. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(8), szp. 1754). München–Zürich.

Pauler, Gy. (1884). A Hartvic-legenda és pesti codexe. *Századok*, *18*, 739–749.

Pauler, Gy. (1892). A Hartvik Legendáról. *Századok*, *26*, 279–295.

Pauler, Gy. (1899). *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (T. 1–2; 2. wyd.). Budapest.

Pauler, R. (1991). Liutward, Bf. v. Vercelli. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2042). München–Zürich.

Pauli historia Langobardorum (L. Bethmann & G. Waitz, Wyd.). (1878). W *Monumenta Germaniae historica: Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum* (T. 1). Hannover.

Pavličić, M. (2009). Srednjovjekovni gradovi na prostoru Požeske Kotline. *Vjesnik Gradskog muzeja Požega*, *6*, 13–15.

Peduto, P. (1988). Dalla città di Rota al Castello dei Sanseverino. *Rassegna Storica Salernitana*, 155–160.

Perényi, J. (1976). Das Problem der im Osten verbliebenen Ungarn: Meščeren, Močaren, Možaren und Možerjanen. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, *22*, 339–376.

Petrovics, I. (1994a). Ákos nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 33). Budapest.

Petrovics, I. (1994b). Megyeri rév. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 713). Budapest.

Petrovics, I. (1994c). Nádor. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 473). Budapest.

Petrovics, I. (1994d). Nádori közgyűlés. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 473–474). Budapest.

Petrovics, I. (1994e). Örsúr nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 520). Budapest.

Petrovics, I. (1994f). Szörényvár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 657). Budapest.

Petrovics, I. (1994g). Tárnok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 662). Budapest.

Petrovics, I. (1994h). Tárnokmester. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 662). Budapest.

Peyer, H. C. (1978). Alpenpässe. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(3), szp. 453–455). München–Zürich.

Pickhan, G. (1997). Vladimir in Volhynien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1802–1803). München–Zürich.

Pickl, O. (Red.). (1992). *800 Jahre Steiermark und Österreich 1192–1992: Der Beitrag der Steiermark zu Österreichs Größe.* Graz.

Pietrzak, S. (1998). „Świrad zwany też Zorardem" – znad Adriatyku czy Dunajca? (Cz. 1). *Slavia Antiqua*, *1*(39), 81–158.

Pietrzak, S. (2000). „Świrad zwany też Zorardem" – znad Adriatyku czy Dunajca? (Cz. 2). *Slavia Antiqua*, *2*(41), 49–106.

Pietrzak, S. (2001a) Podstawowe źródła do żywota św. Świerada – omówienie i teksty. W S. Pietrzak (Red.), *Święty Świerad i jego czasy*: *Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu 10–11 lipca 1998* (ss. 291–305). Nowy Sącz.

Pietrzak, S. (Red.). (2001b). *Święty Świerad i jego czasy*: *Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu 10–11 lipca 1998*. Nowy Sącz.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. (1971). (2. wyd. zmienione). Poznań–Warszawa.

Plaček, M., & Bóna, M. (2007). *Encyklopédia slovenských hradov*. Praha–Bratislava.

Plezia, M. (Red.). (1987). *Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski* (J. Pleziowa, Tłum.). Warszawa.

Polek, K. (1994). *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*. Kraków.

Polevoĭ, L. L. (1979). *Ocherki istoricheskoĭ geografii Moldavii XIII–XV vv.* Kishinev.

Popović, M., & Ivanišević, V. (1988). Grad Braničevo u srednjem veku. *Starinar*, *39*, 125–176.

Poppe, A. (1985). Dnepr. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(6), szp. 1146–1147). München–Zürich.

Poppe, A. (1989). Halič – Volhynien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(9), szp. 1874–1875). München–Zürich.

Poppe, A. (1967a). Mścisław Gabriel Harald. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 326). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Poppe, A. (1967b). Mścisław Udały. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 326). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Poppe, A. (1970). Rostowska ziemia. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 547–552). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Poppe, A. (1977). Włodzimiersko-halickie księstwo. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 529–531). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Poppe, A. (1992). Mstislav Vladimirovič. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(4), szp. 883). München–Zürich.

Poso, C. D. (1988). *Il Salento normanno: Territorio, istituzioni, società*. Congedo–Galatina.

Povest' vremennykh let (Cz. 1–2; D. S. Likhachev, Wyd.; V. P. Adrianova-Perets, Red.). (1950). Moskva–Leningrad.

Powieść minionych lat (F. Sielicki, Tłum.). (1968). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Pražák, R. (1981). Nejstarší uherská Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti w širších historických a kulturních souvislostech své doby. *Sborník prací Filozofické fakulty Brňenské univerzity: Řáda C*, *28*, 207–224.

Pražák, R. (1985). The Legends of King Stephen. *Hungarian Studies*, *1*(2), 165–168.

Pražák, R. (Red.). (1988). *Legendy a kroniky koruny uherské* (J. Nechutová & D. Bartoňková, Tłum.). Praha.

Pritsak, O. (1991a). Tmutorokan. W A. Kazhdan (Red.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (s. 2090). Oxford – New York.

Pritsak, O. (1991b). Zichia. W A. Kazhdan (Red.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ss. 2226–2227). Oxford – New York.

Püspöki Nagy, P. (1994). Olšava. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 505). Budapest.

Pusztai, T. (2013). A tapolcai bencés apátság építéstörténete. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *52*, 149–170.

Quéret-Podesta, A. (2009). The annals of the formulary book of Somogyvár. W A. Bárány & A. Györkös (Red.), *Matthias and his legacy* (ss. 187–193). Debrecen.

Quéret-Podesta, A. (2008). The historical conscience in the Annales Posonienses and in the Historical Notes of the Pray Codex and their place in the Hungarian medieval historiography. W R. Wójcik (Red.), *Culture of memory in East Central Europe in the Late Middle Ages and the Early Modern Period: Conference proceedings Ciążeń, March 12–14, 2008* (ss. 149–159). Poznań.

Quéret-Podesta, A. (2010). *Polonais, Hongrois, deux frères: La représentation des plus anciennes relations polono-hongroises dans l'historigraphie du Moyen Âge à nos jours et la question des origines médiévales du mythe de l'amitié polono-hongroise* [Rozprawa doktorska]. Uniwersytet Blaise Pascala w Clermont-Ferrand. https://halshs.archives-ouvertes.fr/tel-00785359

Quéret-Podesta, A. (2014). The didactical and intellectual work of Bonipertus, first bishop of Pécs (1009–1036). *Biuletyn Historii Wychowania*, *31*, 7–15. https://doi.org/10.14746/bhw.2014.31.1

Quéret-Podesta, A. (2017). Les plus anciens contacts entre les souverains hongrois et les établissements monastiques français. W A. Györkös & G. Kiss (Red.), *M'en anei en Ongria. Relations Franco-hongroises au Moyen Age II* (ss. 73–79). Debrecen.

Quinn, J. (2015). Scenes of vindication: Three Icelandic heroic poems in relation to the continental traditions of Þiðreks saga af Bern and the Nibelungenlied. W E. Mundal (Red.), *Medieval Nordic literature in its European context* (ss. 78–125). Oslo.

Raccagni, G. (2010). *The Lombard League, 1167–1225*. Oxford. https://doi.org/10.5871/bacad/9780197264713.001.0001

Rački, F. (1865). *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjeg vieka*. Zagreb.

Rački, F. (Wyd.). (1877a). *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam*. Zagrabia.

Rački, F. (Wyd.). (1877b). *Monumenta spectantia historia Slavorum meridionalium* (T. 7). Zagrabia.

Rački, F. (1880). Scriptores rerum chroaticarum pred XII. stoljećem. *Rad Jugoslavenskej Akademije Znanosti i Umjetnosti*, *51*, 140–207.

Radla. (b.d.). W *Magyar Katolikus Lexikon*. Pobrano 24 września 2023, z http://lexikon.katolikus.hu/R/Radla.html

Rapanić, Ž. (1991). Knin. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6), szp. 1235). München–Zürich.

Rapanić, Ž. (1995a). Šibenik. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 1830–1831). München–Zürich.

Rapanić, Ž. (1995b). Split. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(10), szp. 2127–2128). München–Zürich.

Rapanić, Ž. (1996). Trogir. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 1032). München–Zürich.

Rapanić, Ž., Steindorff, L., & Raukar, T. (1998). Zadar. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(2), szp. 438–440). München–Zürich.

Reczek, J. (1986). Języki irańskie i dardyjskie: Jezyki staro- i średnioirańskie. W L. Bednarczuk (Red.), *Języki indoeuropejskie* (T. 1, ss. 121–159). Warszawa.

Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi (F. Kurze, Wyd.). (1890). W *Monumenta Germaniae historica: Scriptores rerum Germanicarum ad usum scholarum* (T. 50). Hannover.

Reidinger, E. (2023). 1268: Gründung von Marchegg, Verknüpfte Stadt- und Kirchenplanung. *Österreich: Geschichte, Literatur, Geographie*, *4*, 24–41.

Reindel, K. (1959). Eberhard (Herzog von Bayern). W *Neue Deutsche Biographie* (T. 4, s. 227). Berlin.

Relatio fratris Ricardi („De facto Ungarie Magne a fratre Ricardo invento tempore domini Gregorii pape noni") (I. Deér, Wyd.). (1938). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 2, ss. 529–542). Budapest.

Riley-Smith, J. (1980). Bethlehem. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(10), szp. 2084–2085). München–Zürich.

Ringer, I. (2011). Beszámoló a sátoraljaújhelyi vár régészeti feltárásának első éveiről (2007–2011). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *50*, 193–201.

Ritoók, A. (1998). Zalavár. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(3), szp. 471). München–Zürich.

Rocznik świętokrzyski (A. Rutkowska-Płachcińska, Wyd.). (1996). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 12). Kraków.

Rodríguez Neila, J. F. (1980). *El municipio romano de Gades*. Cádiz.

Rokay, P. (1990). *Salamon és Póla*. Újvidék.

Rokay, P. (1994a). Bosnyák-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 122–123). Budapest.

Rokay, P. (1994b). Horvát nemzetségek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 270). Budapest.

Rokay, P. (1994c). Horvát-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 269–270). Budapest.

Rokay, P. (1994d). Kulpa. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 383). Budapest.

Rokay, P. (1994e). Száva. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 619). Budapest.

Rokay, P., Engel P., & Koszta L. (1994). Zágrábi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 739–740). Budapest.

Rokay, P., & Takács, M. (1994a). Barancs. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 82). Budapest.

Rokay, P., & Takács M. (1994b). Bosznia. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 123–124). Budapest.

Rokay, P., & Takács M. (1994c). Horvátok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 270–273). Budapest.

Rokay, P., & Takács M. (1994d). Szerbek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 638–640). Budapest.

Rokay, P., & Takács M. (1994e). Szlavónia. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 650–652). Budapest.

Rokay, P., & Takács M. (1994f). Titel. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 677). Budapest.

Rokay, P., Takács, M., & Wehli T. (1994). Szerb-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 640–641). Budapest.

Rokay, P., Takács M., Wehli T., & Kristó G. (1994). Zágráb. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 738–739). Budapest.

Romsics, I. (2018). *Historia Węgier*. Poznań.

Róna-Tas, A. (1994). Mongol népek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 465). Budapest.

Rosik, S. (Red.). (2020a). *Europa sięga nad Bałtyk: Polska i Pomorze w kształtowaniu cywilizacji europejskiej (X–XII wiek).* Wrocław.

Rosik, S. (Red.). (2020b). *Polska – Pomorze – sąsiedzi (X–XII w.): W kręgu studiów nad początkami średniowiecznej cywilizacji europejskiej*. Wrocław.

Rouche, M. (2011). *Attyla i Hunowie: Ekspansja barbarzyńskich nomadów IV–V wiek* (J. Jedliński, Tłum.). Warszawa.

Rousseau, F. (1930). La Meuse et le pays mosan en Belgique. Leur importance historique avant le XIIIe siècle. *Annales de la Société Archéologique de Namur*, *39*.

Royt, J. (1993). *Der hl. Günther, Eremit*. München.

Rüegg, W., Binding, G., & Wessel, K. (1979). Antikenrezeption. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(4), szp. 710–715). München–Zürich.

Runciman, S. (2000). *The Sicilian Vespers*. Cambridge.

Rüß, H. (1996a). Suzdaľ. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(2), szp. 338–340). München–Zürich.

Rüß, H. (1996b). Vladimir. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1797–1800). München–Zürich.

Rutkowska, G. (1991). Jarosław (Jarosławiec) Jan. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. 248–249). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Rychlík, J., & Penczew, W. (2020). *Historia Czech* (M. Czyżniewski & A. Kawecka, Tłum.; R. Gładkiewicz, Red.). Wrocław.

Rychlík, J., Pokorný, M., Zelenková, A., & Gbúr, A. (2024). *Dějiny Slovenska.* Praha.

Rymut, K. (1987). *Nazwy miast Polski* (2. wyd. uzupełnione). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sabaté, F. (2020). Segon debat La nació i la visió dels altres. W F. Sabaté (Red.), *La nacio a l'edad mitjana* (ss. 284–285). Lleida.

Sasinek, F. V. (1869). *Dejiny Kráľovstva Uhorského* (Cz. 1). Banská Bystrica.

Sasse, B. (2005). Spanien und Portugal. W *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 29, ss. 285–321; 2. wyd.). Berlin.

Sayna. (b.d.). W *Magyar Katolikus Lexikon*. Pobrano 24 września 2023, z http://lexikon.katolikus.hu/S/Sayna.html.

Scheibelreiter, G. (1988). Friedrich II d. Streitbare. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(5), szp. 953–954). München–Zürich.

Scheibelreiter, G. (1993). Österreich. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(7), szp. 1520–1525). München–Zürich.

Schein, S. (1990). Jerusalem. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(2), szp. 351–356). München–Zürich.

Schieffer, R. (1980). Benedikt VIII. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(9), szp. 1859). München–Zürich.

Schieffer, R. (1984). Heinrich III. 1039–1056. W H. Beumann (Red.), *Kaisergestalten des Mittelalters* (ss. 98–115). München.

Schieffer, R. (1985). Liutward. W *Neue Deutsche Biographie* (T. 14, ss. 724–725). Berlin.

Schieffer, R. (1988). Franken, Frankreich. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(4), szp. 689–723). München–Zürich.

Schmidt, R. (1994). Pommern. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 84–86). München–Zürich.

Schmitt, J. K. (1993). Peter Orseolo. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(9), szp. 1031–1032). München–Zürich.

Schneidmüller, B. (1990). Karl III. der Dicke. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 968–969). München–Zürich.

Schneidmüller, B. (1991). Ludwig VII. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(10), szp. 2183–2184). München–Zürich.

Schneidmüller, B. (1998). Die Andechs-Meranier – Rang und Erinnerung im hohen Mittelalter. W B. U. Hucker (Red.), *Die Andechs-Meranier in Franken: Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter* (ss. 55–68). Mainz.

Schnith, K. (1993). Normannen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(6), szp. 1249–1251). München–Zürich.

Schreiner, P. (1982). Byzantius. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(6), szp. 1327–1328). München–Zürich.

Schreiner, P. (1990). Johannes II. Komnenos. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(3), szp. 532–533). München–Zürich.

Schünemann, K. (1926). Die „Römer" des anonymen Notars. *Ungarische Jahrbücher*, *6*, 448–457.

Schwarcz, A. (1993). Pannonien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(8), szp. 1655–1657). München–Zürich.

Schweitzer J. (1994). Zsidók. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 749–750). Budapest.

Schwind, F. (1988). Frankfurt am Main. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(4), szp. 735–740). München–Zürich.

Sebestyén, Z. (2020). *Kárpátalja helységnevei*. Nyíregyháza.

Sebők F. (1994a). Boszna. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 123). Budapest.

Sebők, F. (1994b). Drina. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 174).

Sebők F. (1994c). Gvozd. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 240). Budapest.

Sebők F. (1994d). Kaplony nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 324–325). Budapest.

Sebők F. (1994e). Kökényes-Radnót nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 372–373). Budapest.

Sebők F. (1994f). Mosoni csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 469). Budapest.

Sebők F. (1994g). Tokaj. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 679). Budapest.

Sebők F. (1994h). Vértesi csata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 725). Budapest.

Sedlák, V. (1967). K otázke vzníku a pôvodu inštitúcie Szolgagyőr. *Historické štúdie*, *12*, 155–185.

Šedivý, J., & Štefanovičová, T. (2012). *Dejiny Bratislavy: Cz. 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia: Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava.

Sedlmayer, H. (2015). Tulln an der Donau – Comagenis. Kastell – vicus. W V. Gassner & A. Pülz (Red.), *Der römische Limes in Österreich: Führer zu den archäologischen Denkmälern* (ss. 229–233). Wien. https://doi.org/10.2307/j.ctt1vw0q15.49

Selmeczi, L. (1988). A kunok nomadizmusának kérdéséhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *25–26*, 177–188.

Serwański, M., & Dobosz, J. (Red.). (2002). *Słownik władców Europy średniowiecznej*. Poznań.

Shanks, H. (2007). *Starożytny Izrael: Od Abrahama do zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Rzymian*. Warszawa.

Shaw, R., & Owen, W. (Red.). (2012). *The book of saints: A day-by-day illustrated encyclopedia*. Richmond.

Sieklicki, J. (1975a). Świętopełk I. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 583–584). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sieklicki, J. (1975b). Świętopełk (II). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 584–585). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Siklósi G. (1994). Székesfehérvár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 626–628). Budapest.

Sikorski, D. A. (2011). *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego: Rozważania nad granicami poznania historycznego.* Poznań.

Silagi, G., & Veszprémy, L. (Wyd.). (1991). *Die „Gesta Hungarorum" des anonymen Notars.* Sigmaringen.

Simioni, A. (1968). *Storia di Padova: Dalle origini alla fine del secolo 18°*. Padova.

Simon de Kéza (1999). *Gesta Hungarorum / The Deeds of the Hungarians* (L. Veszprémy & F. Schaer, Wyd.). Budapest.

Simonis de Keza Gesta Hungarorum (A. Domanovszky, Wyd.). (1937). W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (T. 1, ss. 129–194). Budapest.

Sirko, M. (1999). *Zarys historii kartografii*. Lublin.

Šišić, F. (1925). *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb.

Sitzmann, A. (2005). Taurisker. W *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 30, s. 312; 2. wyd.). Berlin.

Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (T. 1). Zagreb.

Skok, P. (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (M. Deanović & L. Jónké, Red.; T. 3). Zagreb.

Sławski, F., Kowalenko, W., & Sobociński, W. (1966). Kraina. W *Słownik starożytności słowiańskich* (T. 2, ss. 501–503). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sławski, F., & Wasilewski, T. (1970). Požega. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, s. 279). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sławski, F., & Wędzki, A. (1975). Šibenik. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, s. 529). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sławski, F., & Wędzki, A. (1977). Triest. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 156). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Smičiklas, T. (Wyd.). (1905). *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (T. 3). Zagreb.

Smyth, A. P. (1989). *Warlords and holy men: Scotland AD 80–1000*. Edinburgh.

Snorri Sturluson. (2015). *Heimskringla: T. 3. Magnús Óláfsson to Magnús Erlingsson* (A. Finlay & A. Faulkes, Wyd.). London.

Snorri Sturluson. (2019). *Heimskringla* (T. 3 ; A. Waśko & J. Morawiec, Wyd.). Kraków.

Snyder, C. (2011). *Exploring the world of King Arthur*. London. https://doi.org/10.1093/obo/9780195396584-0095

Šokčević, D. (2016). *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb.

Sokcsevits, D. (2011). *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest.

Sokol, V. (2008). Petar Svačić i mjesto njegove pogibije. W M. Menđušić & D. Marguš (Red.), *Miljevački sabor: Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Miljevci u prošlosti (s pogledom na budućnost). Visovac – Drinovci, 15.–16. lipnja 2007* (ss. 105–116). Visovac – Drinovci.

Soldi Rondinini G. (1993). Pavia. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(9), szp. 1831–1836). München–Zürich.

Sólymos, S. (1996). *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon.* Budapest.

Solymosi, L. (1992). Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. *Levéltári Közlemények*, *63*, 137–145.

Solymosi, L., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Veszprémi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 727–729). Budapest.

Somorjai, Á. (Red.). (1994). *Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech--Béla).* Budapest.

Sopko, J. (1982). *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku*. [Martin].

Sopko, J. (1995). *Kroniky stredovekégo Slovenska: Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Bratislava.

Sós, Á. Cs. (1994a). Zalavár. W L. Kovács (Red.), *Honfoglalás és régészet* (ss. 85–90). Budapest.

Sós, Á. Cs. (1994b). Zalavár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 741). Budapest.

Sosnowski, M. (2012). Anonimowa Passio s. Adalperti martiris (BHL 40) oraz Wiperta Historia de predicatione episcopi Brunonis (BHL 1471b) – komentarz, edycja, przekład. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, *43*, 5–74.

Soustal, P. (1993). Philippopel. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(10), szp. 2083–2084). München–Zürich.

Spież, J. A. (Red.). (1997). *W kręgu żywotów świętego Wojciecha.* Kraków.

Spinei, V. (2009). *The Romanians and the Turkic nomads North of the Danube Delta from the tenth to the mid-thirteenth century*. Leiden. https://doi.org/10.1163/ej.9789004175365.i-482

Sprenger, U. (1999). Gudrunlieder. W *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 16, ss. 149–153; 2. wyd.). Berlin.

Spuler, B. (1980). Baschkirien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(8), szp. 1505). München–Zürich.

Spychała, L. (2010a). Annales Posonienses. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, ss. 80). Leiden–Boston.

Spychała, L. (2010b). Anonymus Minorita. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, ss. 103–104). Leiden–Boston.

Spychała, L. (2010c). Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (T. 1, s. 348). Leiden – Boston.

Spychała, L. (2010d). Chronicon Budense. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (T. 1, ss. 313–314). Leiden – Boston.

Spychała, L. (2011). *Studia nad legendą dynastyczną Arpadów: Między pulpitem średniowiecznego skryby a „warsztatem" współczesnego badacza*. Wrocław.

Spychała, L. (2013). Korekta do tradycji rękopiśmiennej Kroniki węgiersko-polskiej: domniemany przekaz Kodeksu Krasińskich 6. *Studia Źródłoznawcze*, *52*, 103–111.

Spychała L. (2020). Węgrzy jako pars aliqua gentis Massagetum: Ślady późnoantycznej i wczesnośredniowiecznej uczoności w dziele Tomasza archidiakona Splitu: Cz. 1. Postrzeganie Węgrów we wczesnym średniowieczu z perspektywy zastosowanych w źródłach określeń. *Samai*, *5*, 155–195.

Spychała L. (2021). Węgrzy jako pars aliqua gentis Massagetum: Ślady późnoantycznej i wczesnośredniowiecznej uczoności w dziele Tomasza archidiakona Splitu: Cz. 2. Postrzeganie Massagetów: Kontekst „scytyjski". *Samai*, *6*, 174–238.

Sroka, S. A. (1999a). Elżbieta. W *Piastowie. Leksykon biograficzny* (ss. 227–232). Kraków.

Sroka, S. (1999b). *Genealogia Andegawenów węgierskich*. Kraków.

Sroka, S. A. (2015). *Początki państw: Węgry*. Poznań.

Stanislav, J. (1948). *Slovenský júh v stredoveku* (T. 2). Turčiansky Svätý Martin.

Stanislav, J. (1999). *Slovenský júh v stredoveku* (T. 1). Bratislava. (Oryginalna praca opublikowana 1943).

Steindorff, E. (1874). *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III* (T. 1). Leipzig.

Steindorff, E. (1881). *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III* (T. 2). Darmstadt.

Steindorff, E. (1963). *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III* (T.1–2). Darmstadt.

Steindorff, L. (1984). *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert: Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*. Köln–Wien.

Steindorff, L. (1993). Nin. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(6), szp. 1196–1197). München–Zürich.

Steindorff, L. (1997). Vukovar. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1879). München–Zürich.

Steindorff, L. (1998). Zagreb. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(2), szp. 442–443). München–Zürich.

Steindorff, L., & Restle, M. (1994). Poreč. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(1), szp. 103–104). München–Zürich.

Steinhübel, J. (2004). *Nitrianske kniežatstvo: Počiatky stredovekého Slovenska: Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava.

Števík, M. (2022). *Putovanie dejinami Spiša: Cz. 2. K pôvodu sídliskových a prírodných názvov stredovekého Spiša*. Spišská Nová Ves.

Števík, M. (2023). Nemci na Spiši od 12. storočia do roku 1526. W M. Furmanik, M. Števík, M. Kučerová, & M. Staňová Michalková, *Dejiny Nemcov na Spiši*. Spišská Nová Ves.

Stiennon, J. (1961). La Pologne et le pays mosan au moyen âge: A propos d'un ouvrage sur la porte de Gniezno. *Cahiers de civilisation médiévale*, *4*(16), 462–464.

Stojkovski, B. (2008). Bački župan Vid. *Spomenica Istorijskog Arhiva „Srem"*, *7*, 62–71.

Stojkovski, B. (2020). Southern Hungary and Serbia in al-Idrisi's geography. W B. Stojkovski (Red.), *Voyages and travel accounts in historiography and literature: T. 1. Voyages and travelguides from Antiquity to the late Middle Ages* (ss. 113–140). Budapest.

Storia di Pavia: T. 1. L'età antica. (1984). Pavia.

Storia di Pavia: T. 2. L'alto medioevo. (1987). Milano.

Storia di Pavia: T. 3. Dal libero comune alla fine del Principato indipendente: 1024–1535 (Cz. 1–3). (1990–1996). Milano.

Štulrajterová, K. (Red.). (1994). *Najstaršie rody na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku, ktoré usporiadala Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej v spolupráci so Sekciou archívnictva*

a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a so Štátnym okresným archívom Bratislava-vidiek pod záštitou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 4.–6. októbra 1993 v Častej-Papierničke. Bmw.

Struve, T. (1989a). Gunther Eremith. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(9), szp. 1793–1794). München–Zürich.

Struve, T. (1989b). Heinrich III. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(10), szp. 2039–2041). München–Zürich.

Struve, T. (1989c). Heinrich IV. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(10), szp. 2041–2043). München–Zürich.

Struve, T. (1991). Konrad II. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(6), szp. 1338–1339). München–Zürich.

Struve, T. (1993). Otto I der Große. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(7), szp. 1563–1567). München–Zürich.

Strzelczyk, J. (1982). Bawarowie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 413–416). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Strzelczyk, J. (1991). Lambert (II) Suła. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(8), szp. 1624). München–Zürich.

Strzelczyk, J. (Red.). (1993). *Spotkanie dwóch światów: Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku: Relacje powstałe w związku z misją Jana di Plano Carpiniego do Mongołów.* Poznań.

Strzelczyk, J. (1995). Sieciech. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(9), szp. 1844). München–Zürich.

Strzelczyk, J. (1999). *Bolesław Chrobry*. Poznań.

Strzelczyk, J. (2018). *Otton I Wielki*. Poznań.

Suchan, M. (1997). *Königsherrschaft im Streit: Konfliktaustragung in der Regierungszeit Heinrichs IV. zwischen Gewalt, Gespräch und Schriftlichkeit*. Hiersemann.

Sudár, B. (Red.). (2017–2022). *Dentumoger: Tanulmányok a korai magyar történelemről* (T. 1–2). Budapest.

Šufflay, M. (1904). János Gercsei főesperes krónikája töredékéről. *Századok*, *38*, 511–525.

Sugár, I. (1984). *Az egri püspökök története*. Budapest.

Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Red.). (1880). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (T. 1). Warszawa.

Sulimirski, T. (1970). *The Sarmatians*. London.

Švab, M. (1982). Prilog kritici odlomka Kronologije, djela pripisivanog arhiđakonu Goričkom Ivanu. *Historijski zbornik*, *35*, 119–160.

Švab, M. (1998). Kritički pregled historiografije o kralju Petru na kraju XI. stolječa. *Povijesni Prilozi*, *17*(17), 223–232.

Švab, M. (2002). Godemir (Godimir). W *Hrvatski biografski leksikon*. Pobrano 13 sierpnia 2023, z https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7020

Swastek, J. (1979). Święty Andrzej Pražák Świerad i jego kult w Tropiu. *Nasza Przeszłość*, *52*, 5–48. https://doi.org/10.52204/np.1979.52.5-48

Swastek, J. (1987a). Św. Andrzej Świerad. W J. R. Bar (Red.), *Polscy święci* (T. 8, ss. 13–69). Warszawa.
Swastek, J. (1987b). Św. Benedykt, męczennik. W J. R. Bar (Red.), *Polscy święci* (T. 8, ss. 70–83). Warszawa.
Swoboda, W. (1961). Bułgarzy naddunajscy. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 203–204). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1966a). Keanus. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, s. 401). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1966b). Kumani. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, s. 566). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1967a). Marosz. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, s. 181). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1967b). Nichita (= Niketas). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, s. 373). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1967c). Organizacja Kościoła (Słowenia). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 524–528). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970a). Panonia (Cz. 4–7). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 22–25). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970b). Pieczyngowie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 85–86). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970c). Płowdiw. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 158–160). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970d). Połowcy. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 217–219). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970e). Poreč. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 231). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970f). Pula. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 420–421). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970g). Rab. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 433–434). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1970h). Raba. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, s. 435). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1975a). Salanus. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, s. 24). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1975b). Salzburg. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, s. 27). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1975c). Samuel. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 41–42). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1975d). Sawa. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 78–80). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1975e). Senj. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, s. 134). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Swoboda, W. (1975f). Siedmiogród. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 159–164). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1975g). Sofia. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 328–331). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1975h). Symeon. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 504–506). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1977a). Tmutorokań. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 91–96). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1977b). Widin. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 421–422). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1982a). Adrianopol. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 338–340). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1982b). Akwileja. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 343–346). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1982c). Alba Iulia. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 346–348). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1982d). Anonymus notarius Belae regis Hungariae. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 365–367). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1982e). Bułgaria Wielka. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 554–556). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1982f). Cenad. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 572–573). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1986). Anonymus notarius Belae regis Hungariae. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, z. 2, ss. 365–367). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1991a). *Asenowie*. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. *265–266*). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1991b). Dux. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, s. 306). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1991c). Glad. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, s. 151). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1991d). Jerzy Węgrzyn. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. 255–256). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (1991e). Ohtum. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. 488–489). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W. (2008a). Asenowie. W A. Wędzki (Red.), *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* (T. 1, ss. 21–22). Warszawa.

Swoboda, W. (2008b). Mścisław (Fiodor–Harald) Władymirowicz. W A. Wędzki (Red.), *Wczesna Słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* (T. 1, s. 354). Warszawa.

Swoboda, W., & Molè W. (1961). Bułgaria. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 1, ss. 191–199). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W., & Molè W. (1967). Macedonia W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 140–145). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Swoboda, W., & Wędzki, A. (1977). Wołosi. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 576–583). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Szabados, G. (1994). Szlavón bánok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 649–650). Budapest.

Szabics, I. (1994). Vallonok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 709–710). Budapest.

Szabics, I. (2007). Influences wallonnes et lotharingiennes sur les toponymes et le lexique hongrois. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *46*, 535–542.

Szabó, F. (Wyd.). (2004). Szent Gellért püspök legendái. W G. Érszegi (Red.), *Árpád-kori legendák és intelmek: Szentek a magyar középkorból* (ss. 63–88). Budapest.

Szabó, I. (1937). *Ugocsa megye*. Budapest.

Szabó, J. B., & Sudár, B. (2021). *Az Árpád-ház nyomában*. Budapest.

Szabó, L. (2006). Árpád-kori templom és temető Mezőcsát határában. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *45*, 25–90.

Szádeczky-Kardoss, S. (1994a). Maeotis. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 422). Budapest.

Szádeczky-Kardoss, S. (1994b). Onog(und)urok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 506–507). Budapest.

Szádeczky-Kardoss, S. (1994c). Sabartoi asphaloi. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 590). Budapest.

Szádeczky-Kardoss, S. (1994d). Szkítia. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 645). Budapest.

Szádeczky-Kardoss, S. (1996). A 9. századi bolgár történetre vonatkozó görög források a magyar honfoglalás szempontjából. W L. Kovács, & L. Veszprémy (Red.), *A honfoglaláskor írott forrásai* (ss. 77–89). Budapest.

Szatmári, S. B. (1994). Tata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 663–664). Budapest.

Szaflarski Józef. (1965). Węgry. W A. Wrzosek, F. Uhorczak, & L. Ratajski (Red.), *Geografia powszechna: T. 3. Europa (bez ZSRR)* (ss. 486–504). Warszawa.

Szegfű, L. (1974). A Thonuzoba monda. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, *1974*, 275–288.

Szegfű, L. (1980). Vata népe. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, *67*, 11–19.

Szegfű, L. (1994a). Ajtony. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 32–33). Budapest.

Szegfű, L. (1994b). Csanád 1. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 145). Budapest.

Szegfű, L. (1994c). Gellért, Szent. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 231). Budapest.

Szegfű, L. (1994d). Janus. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 300). Budapest.

Szegfű, L. (1994e). Koppány. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 368). Budapest.

Szegfű, L. (1994f). Magyarok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 428–429). Budapest.

Szegfű, L. (1994g). Péter 1. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 544). Budapest.
Szegfű, L. (1994h). Pogánylázadás. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 550–551). Budapest.
Szegfű, L. (1994i). Regős. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 573–574). Budapest.
Szegfű, L. (1994j). Sámuel (Aba). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 592–593). Budapest.
Szegfű, L. (1994k). Sarolt. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 594). Budapest.
Szegfű, L. (1994l). Tonuzoba. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 679). Budapest.
Szegfű, L. (1994m). Vata. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 721). Budapest.
Székely, Gy. (1972). A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. W A. Kralovánszky (Red.), *Székesfehérvár évszázadai: T. 2. Középkor*. Székesfehérvár.
Székely, Gy. & Bartha, A. (Red.). (1984). *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest.
Szelestei, L. N. (1991). A seitzi legendárium Szent-István-legendája. *Magyar Könyvszemle, 107*(1–2), 1–19.
Szende K., & Kristó Gy. (1994). Sopron. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 607–609). Budapest.
Szentpétery, E. (Wyd.). (1937). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [SRH] (T. 1). Budapest.
Szentpétery, E. (Wyd.). (1938). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [SRH] (T. 2). Budapest.
Szentpétery, I. (1934). A Zágrábi és a Váradi Krónika egymáshoz való viszonya. *Századok*, *68*, 410–425.
Szilágyi, L. (1938). De aetate ac persona P. Magistri, Anonymi Belae regis notarii. W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [SRH] (T. 2, ss. 629–634). Budapest.
Szőke, B. M. (1993). A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. W G. Lőrinczy (Red.), *Az Alföld a 9. Században: Az 1992. november 30 – december 1-én elhangzott előadások írott változatai* (ss. 33–43). Szeged.
Szőke, B. M. (1994a). Ortahu. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 513). Budapest.
Szőke, B. M. (1994b). Szvatopluk. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 658). Budapest.
Szőke, B. M. (1994c). Szvatopluk II. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 658). Budapest.
Szőke, B. M. (2014). *The Carolingian Age in the Carpathian Basin*. Budapest.
Szőke, B. M. (2019). *A Karoling Kor Pannóniában*. Budapest.
Szőni, G. E. (1997). Ungarische Sprache und Literatur. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(6), szp. 1222–1224). München–Zürich.

Szovák, K. (1993). „Die Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. *Művészettörténeti Értesítő*, *40*.

Szovák, K. (1994a). Ákos mester. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 33). Budapest.

Szovák, K. (1994b). Cerbanus. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 137). Budapest.

Szovák, K. (1994c). Esztergomi érsekei. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 203). Budapest.

Szovák, K. (1994d). Nádorok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 474–475). Budapest.

Szovák, K. (2004). Utószó. W *Képes krónika* (K. Szovák & L.Veszprémy, Red.; J. Bollók, Tłum.; ss. 260–261). Budapest.

Szovák, K. (2016). A kódex szövegének helye az István-legendák hagyományozódás-történetében. W A. Várszegi & L. Tüske (Red.), *Ernst–kódex (Oszk, Cod. Lat. 431): Tamulmánykötet* (ss. 89–99). Budapest–Pannonhalma.

Szovák, K., Engel P., & Koszta L. (1994). Győri püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 244). Budapest.

Szovák, K., & Veszprémy, L. (1999). Utószó. W E. Szentpétery (Wyd.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [SRH] (T. 2, ss. 783–785; 2. wyd.). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1938).

Szűcs, J. (1973). Társadalomelmélet, politikai teória és történetszemlelét Kézai Simon Gesta Hungarorumában. *Századok*, *107*, 569–643, 823–878.

Szűcs, J. (1975). *Theoretical elements in Master Simon of Kéza's Gesta Hungarorum (1282–1285)*. Budapest. https://doi.org/10.7829/j.ctv280b7m4.7

Szűcs J. (1981). König Stephans „Institutionen“ – König Stephans Staat. W J. Szűcs, *Nation und Geschichte* (ss. 245–262). Budapest.

Szűcs, J. (1999). Theoretical elements in Master Simon of Kéza's Gesta Hungarorum (1282–1285). W Simonis de Kéza, *Gesta Hungarorum / The Deeds of the Hungarians* (L. Veszprémy & F. Schaer, Wyd.; ss. XXIX–CIV). Budapest. (Oryginalna praca opublikowana 1975).

Szymański, J. (2001). *Nauki pomocnicze historii* (2. wyd.). Warszawa.

Szymański, W. (1977). Włodzimierz Zaleski. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 538–542). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Śliwiński, B. (2014). *Bezprym, pierworodny syn pierwszego króla Polski (986-zima / wiosna 1032).* Kraków.

Śmigiel, K. (Red.). (1992). *Św. Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej*. Gniezno.

Św. Wojciecha biskupa i męczennika Żywot pierwszy (J. Karwasińska, Wyd.). (1962). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 4(1)). Warszawa.

Św. Wojciecha biskupa i męczennika Żywot drugi napisany przez Brunona z Kwerfurtu (J. Karwasińska, Wyd.). (1969). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 4(2)). Warszawa.

Taillefer, M. (Red.). (2002). *Nouvelle histoire de Toulouse*. Toulouse.

Takács, I. (Red.). (1966). *Mons Sacer 996–1996 (Pannonhalma 1000 éve)* (T. 1–3). Pannonhalma.

Takács, M. (1993). Pécsvárad. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(9), szp. 1849). München–Zürich.

Takács M. (1994a). Belgrád. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 93–94). Budapest.

Takács, M. (1994b). Ungvár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 700). Budapest.

Takács, M. (1994c). Valkóvár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 708). Budapest.

Takács, M. (1994d). Zimony. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 745–746). Budapest.

Takács, M., & Bak, J. M. (1997). Ungarn. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8/6, szp. 1224–1234). München–Zürich.

Takács M., & Koszta L. (1994). Bodrog. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 115–116). Budapest.

Takács M., & Kristó, Gy. (1994). Zemplén. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 743–744). Budapest.

Tamás, L. (1935). *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest.

Tangheroni, M. (Red.). (2003). *Pisa e il Mediterraneo: Uomini, merci, idee dagli Etruschi ai Medici*. Milano.

Tapolcai, L. (2010). *Lengyelország történeti és mitikus kezdetei: A tér alakulása*. Budapest.

Tarnai, A. (1984). *„A magyar nyelvet írni kezdik": Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest.

Taszycki, W. (Red.). (1965). *Słownik staropolskich nazw osobowych* (T. 1). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Taszycki, W. (Red.). (1977). *Słownik staropolskich nazw osobowych* (T. 5). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Teke, Z. (1994a). Dalmácia. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 159–160). Budapest.

Teke, Z., (1994b). Martell Károly. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 330). Budapest.

Teke, Z. (1994c). Olaszok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 505). Budapest.

Teke, Z. (1994d). Sebenico. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 596–597). Budapest.

Teke, Z. (1994e). Spalato. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 609). Budapest.

Teke, Z. (1994f). Szicíliai királyok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 644). Budapest.

Teke, Z. (1994g). Trau. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 689). Budapest.

Teke, Z. (1994h). Zára. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 741). Budapest.

Teke, Z. (1994i). Zengg. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 745). Budapest.

Teke, Z., & Wehli, T. (1994a). András, magyar herceg. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 44). Budapest.

Teke, Z., & Wehli, T. (1994b). Dalmát–magyar kapcsolatok. I W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 161–162). Budapest.

Teke, Z., & Wehli, T. (1994c). Velencei-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 723–724). Budapest.

Tescione, G. (1994). *Caserta medievale e i suoi conti e signori*. Caserta. (Oryginalna praca opublikowana 1961).

The Hungarian Illuminated Chronicle / Chronica de gestis Hungarorum (D. Dercsényi, Wyd.; A. West, Tłum.) [Faksymile]. (1979). New York.

The Lives of the Holy Hermits Zoerard the Confessor and Benedict the Martyr by Maurus, Bishop of Pécs (M. Miladinov, Wyd.). (2013). W G. Klaniczay (Red.), *Vitae sanctorum aetatis conversionis Europae Centralis (saec. X–XI) / Saints of the Christianization Age of Central Europe (Tenth-Eleventh Centuries)* (ss. 315–338). Budapest – New York.

Theiner, A. (Red.). (1863). *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium.* Roma.

Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split (O. Perić, D. Karbić, M. Matijević Sokol, & J. Ross Sweeney). (2006). Budapest – New York.

Thorau, P. (1995). Sarazenen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(7), szp. 1376–1377). München–Zürich.

Thoroczkay, G. (2001). Anmerkungen zur Frage der Entstehungszeit der Hartvik-Legende des Stephan des Heiligen. *Specimina Nova: Pars Prima: Sectio Mediaevalis*, *1*, 89–108.

Thoroczkay, G. (2003). A Hartvik-Legenda a XIX–XX. századi történetírásban. *Fons*, *1*, 21–64.

Thoroczkay, G. (2016). Szent István legendái a 19–20. századi tudományos kutatások fényében. W A. Várszegi & L. Tüske (Red.), *Ernst–kódex (Oszk, Cod. Lat. 431): Tamulmánykötet* (ss. 51–82). Budapest–Pannonhalma.

Thurocz, J. de. (1985). *Chronica Hungarorum: T. 1. Textus* (E. Galántai & J. Kristó, Wyd.). Budapest.

Thurocz, J. de. (1988a). *Chronica Hungarorum: T. 2. Commentarii: Cz. 1. Ab initiis usque ad annum 1301* (E. Mályusz & J. Kristó, Red.). Budapest.

Thurocz, J. de. (1988b). *Chronica Hungarorum: T. 2. Commentarii: Cz. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487* (E. Mályusz & J. Kristó, Red.). Budapest.

Thurocz, J. de. (2018). *Chronica Hungarorum: Kronika Jána z Turca* (J. Sopko, Tłum.). Bratislava.

Thuróczi J. (1957). *Magyar Krónika* (L. Geréb, Tłum.; T. Kardoss & L. Mezey, Red.). Budapest.

Thuróczy, J. (1978). *A magyarok krónikája: Az 1486-ban* [sic!] *Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnyomtatvány színezett fametszeinek hasonmásával illusztrálva* (J. Horváth, Tłum.). [Budapest].

Thuróczy, J. (1991). *Chronicle of the Hungarians* (F. Mantello, Tłum., P. Engel, Red.). Bloomington, IA.

Tikhomirov, M. N. (1946). Imennik bolgarskikh kniazeĭ. *Vestnik drevneĭ istorii*, *3*(17), 81–90.

Tkalčec, T. (1999). Kratak pregled arheoloških nalazišta križevačkog kraja. *Cris*, *1*(1), 17–21.

Tkalčić, I. K. (Wyd.). (1874). *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije*. Zagreb.

Tkalčić, I. K. (1886). Ivan Krstitelj, Ivan arciđakon gorički domaći pisac u XIV. vieku. *Rad Jugoslavenskej Akademije Znanosti i Umjetnosti*, *79*, 71–134.

Tolcsvai Nagy, G. (1994). Történeti és etnikai kapcsolatok a magyar nyelv iráni, török és mongol jövevényszavainak tükrében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *32*, 125–137.

Toldy, F. (1873). Anonymus és Colonnai Gvido. W F. Toldy, *Irodalmi arcképek és szakaszok: Összegyűjtött munkái* (T. 7, ss. 249–261). Budapest.

Tolochko, O. P., & Tolochko, P. P. (1998). *Kiïvs'ka Rus'*. Kyïv.

Tomičić, A. (2014). Povijest medvedgradske utvrde: Essehist. *Časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, *6*(6), 37–47.

Tomka, P. (1994). Győr. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 243–244). Budapest.

Tomka, P., & Kordé, Z. (1994). Moson. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 468–469). Budapest.

Török, J. (2007). Les Débuts de l'Eglise Latine en Hongrie. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *46*, 530–534.

Tótfalusi, I. ([2001]). *Magyar etimológiai szótár*. Budapest. https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3

Tóth, E. (1994). Szombathely. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 655–656). Budapest.

Tóth, E. (2021). *The Hungarian Holy Crown and the coronation regalia with essays by A. Horváth, G. Pálffy and A. Zsoldos*. Budapest.

Tóth, I. H. (1994a). Bulgária. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 133–134). Budapest.

Tóth, I. H. (1994b). Dunai bolgár-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 175–176). Budapest.

Tóth, I. H., Püspöki Nagy, P. (1994). Csehek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 147–149). Budapest.

Tóth, N. C. (2019). *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Budapest.

Tóth, N. C. (2020). *A pozsonyi társkáptalan archontológiája 1204–1462 / Archontológia Prešpurskej kolegiátnej kapituly 1204–1462*. Budapest.

Tóth, P. (2007). A vallonok legkorábbi betelepülése Magyarországra. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *46*, 543–548.

Tóth P. (Wyd.). (2008). Lengyel-magyar vegyes krónika (XIII. század 2. fele). W P. Kulcsár (Red.), *Krónikáink magyarul* (T. 3(3), ss. 7–21). Budapest.

Tóth, S. L. (1994a). Besenyő-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 100–101). Budapest.

Tóth, S. L. (1994b). Gyula 1. i 2. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 245). Budapest.

Tóth, S. L. (1994c). Kabarok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 311–312). Budapest.

Tóth, S. L. (1994d). Kabar törzsek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 312). Budapest.

Tóth, S. L. (1994e). Kurszán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 386). Budapest.

Tóth, S. L. (1994f). Levente. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 408). Budapest.

Tóth, S. L. (1994g). Zaltas. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 741). Budapest.

Tóth, S. L., & Zimony I. (1994). Jelekh. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 302–303). Budapest.

Tóth, Z. (1988). A Botond-monda eredete s az anonymusi Botond-hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények*, *35*(3), 467–483.

Tramontana, S. (1998a). Wilhelm II „der Gute". W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(1), szp. 132–134). München–Zürich.

Tramontana, S. (1998b). Wilhelm I „Il Malo". W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(1), szp. 131–132). München–Zürich.

Trawkowski, S. (1981). Bolesław III Krzywousty. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(2), szp. 365–367). München–Zürich.

Trawkowski, S. (1985). Dobrawa. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(6), szp. 1149). München–Zürich.

Turek, R. (1982). Břetislav I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(3), szp. 631–632). München–Zürich.

Ubl, H. (1977). Der spätrömische Burgus von Zeiselmauer: Grabung und Restaurierung. W *Studien zu den Militärgrenzen Roms: Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior* (ss. 251–262). Köln.

Ubl, H. (1997). Zeiselmauer–Cannabiaca? Kastell und Vicus. W H. Friesinger & F. Krinzinger (Red.), *Der römische Limes in Österreich: Führer zu archäologischen Denkmälern* (ss. 231–234). Wien.

Udina Martorell, F. (1990). Katalonien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 1059–1060). München–Zürich.

Udolph, J. (2003–2004). Alteuropa in Kroatien: Der Name de Sava/Save. *Folia Onomastica Croatica*, *12–13*, 523–548.

Udvardy, J. (1994). Kalocsai érsekség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 317–318). Budapest.

Udvardy, J., Lotz, A., Engel, P., & Koszta, L. (1994). Csanádi püspökség. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 146–147). Budapest.

Uecker, H. (1972). *Germanische Heldensage*. Stuttgart. https://doi.org/10.1007/978-3-476-99151-5

Uličný, F. (1990). *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice.

Uličný, F. (1995). *Dejiny osidlenia užskej župy*. Prešov.

Uličný, F. (2001). *Dejiny osidlenia zemplínskej župy*. Michalovce.

Uličný, F., & Magdoško, D. (Red.). (2012). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín: Zborník štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie*, *ktorú v dňoch 22.-23. marca 2012 zorganizovali v Košiciach Katedra histórie FF UPJŠ, Kultúrne centrum Abova, Historický ústav SAV a Slovenská historická spoločnosť pri SAV pri príležitosti 700. výročia bitky pri Rozhanovciach*. Košice.

Urbańczyk, S. (1970). Pomorze. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, s. 224). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Urbańczyk, S., & Kowalenko, W. (1967). Ljubljana. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 83–85). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Urbańczyk, S., & Wędzki, A. (1967). Nitra. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 403–407). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Váczy, P. (1927). A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. *Századok*, *61*, 351–414.

Váczy, P. (1940–1941). A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben: Forráskritikai tanulmány. *Levéltári Közlemények*, *18–19*, 304–338.

Váczy, P. (1974). Anonymus és kora. W J. Horváth & G. Székely (Red.), *Középkori kútfőink kritikus kérdései* (ss. 13–37). Budapest.

Vallašek, A. (1988). K opevneniu Zvolenského zámku. *Archaeologia historica*, *13*, 263–273.

Valter, I. (1994a). Pásztó. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 533). Budapest.

Valter, I. (1994b). Vasvár. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 721). Budapest.

Vályi, K., & Zombori, I. (2000). *Ópusztaszer*. Budapest.

Van den Gheyn, J. (1905). *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique: T. 5. Histoire – Hagiographie: Cz. 7. Histoire*. Bruxelles.

Van Esbroeck, M., & Thorau P. (1996). Syrien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(2), szp. 382–385). München–Zürich.

Van Houtte, J. A. (1994). Rhein. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(4), szp. 782–783). München–Zürich.

Van Kerrebrouk, P. (2000). *Les Capétiens 987–1328: Lettre-préface de Monsieugneur le duc d'Anjou, Préface de Hervé Pinoteau.* Villeneuve d'Ascq.

Vaníček, V. (2000). *Velké dějiny Koruny České: T. 2. 1197–1250*. Praha–Litomyšl.

Vaníček, V. (2002). *Velké dějiny Koruny České: T. 3. 1250–1310*. Praha–Litomyšl.

Vardy, S. B. (1976). *Modern Hungarian historiography*. New York – Guildford.

Várkonyi, T. (2012). *Családtörténet határok nélkül* (Cz. 2). Budapest.

Varsik, B. (1990). *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku i ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí (Príspevok k etnogenéze Slovákov).* Bratislava.

Várszegi, A., & Tüske, L. (Red.). (2016). *Ernst-kódex (OSZK, Cod. Lat. 431): Tamulmánykötet*. Budapest – Pannonhalma.

Vásáry, I. (1975). The Hungarians or Možars and the Meščers/Mižers of the Middle Volga Region. *Archivum Europae Medii Aevi*, *1*, 237–275.

Vasmer, M. (1955). *Russisches etymologisches Wörterbuch* (T. 2). Heidelberg.

Végh, A. (2006). *Buda város középkori helyrajza* (T. 1–2). Budapest.

Verhulst, A. (1987). Flandern. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 4(3), szp. 514–532). München–Zürich.

Veszprémy, L. (1989). Legkorábbi hazai sacramentariumaink. W L. N. Szelestei (Red.), *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról: Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai* (ss. 121–135). Budapest.

Veszprémy, L. (1994a). Anasztáz. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 42). Budapest.

Veszprémy, L. (1994b). Asztrik. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 68). Budapest.

Veszprémy, L. (1994c). Domokos. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 170). Budapest.

Veszprémy, L. (1994d). Gizella. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 236–237). Budapest.

Veszprémy, L. (1994e). Hont. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 267). Budapest.

Veszprémy, L. (1994f). Hont-Pázmány nem. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 269). Budapest.

Veszprémy, L. (1994g). Imre I., Szent. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 281–282). Budapest.

Veszprémy, L. (1994h). Német uralkodók. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 488). Budapest.

Veszprémy, L. (1994i). Pannonia. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 526). Budapest.

Veszprémy, L. (1994j). Sebestyén. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 597). Budapest.

Veszprémy, L. (1994k). Vecelin. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 722). Budapest.

Veszprémy, L. (1994l). Zoltán. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 747). Budapest.

Veszprémy, L. (1995). La tradizione unno-magiara nella Cronaca Universale di Fra' Paolono da Venezia. W S. Graciotti & C. Vasoli (Red.), *Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo* (ss. 355–371). Firenze.

Veszprémy, L. (1999). Der heilige Adalbert im wissenschaftlichen Gespräch ungarischer Historiker. *Bohemia*, *40*(1), 87–102.

Veszprémy, L. (2010a). Chronicon pictum. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, s. 391). Leiden – Boston.

Veszprémy, L. (2010b). Chronicon Zagrabiense [Chronicon Varadiense]. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 1, s. 452). Leiden–Boston.

Veszprémy, L. (2010c). Simon of Kéza. W G. Dunphy (Red.), *Encyclopedia of the medieval chronicle* (T. 2, ss. 1362–1363). Leiden–Boston.

Veszprémy, L. (2013). A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. *Acta Historica Universitatis Szegedensis de Attila József nominatae*, *135*, 25–44.

Veszprémy, L. (2018). King St Ladislas, chronicles, legends and miracles. *Saeculum Christianum*, *25*, 140–163. https://doi.org/10.21697/sc.2018.25.12

Vitolo, G. (1994). Robert von Anjou. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(4), szp. 888–889). München–Zürich.

Voigt, H. G. (1898). *Adalbert von Prag: Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche und des Mönchtums im zehnten Jahrhundert*. Berlin.

Voigt, H. G. (1907). *Brun von Querfurt: Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer.* Stuttgart.

Voĭnov, M. (Red.). (1965). *Latinski izvori za bŭlgarskata istoriia* (T. 3). Sofiia.

Voĭtovych, L. (2000). *Kniazivs'ki dynastiï Skhydnoï IEvropy (kinets' IX – pochatok XVI st.): Sklad, suspil'na i politychna rol': Istopiko-henealogichne doslidzhennia*. Lviv. Pobrano 12 września 2023, z http://litopys.org.ua/dynasty/dyn26.htm

Voĭtovych, L. (2009). Persha halyts´ka dynastiia. *Henealoichni zapysky*, *7* (=*1*), 6–9.

Voĭtovych, L. (2010). Prykarpatia v druhiĭ polovyni I tysyacholittia n.e.: Naĭdavnishi kniazivstva. *Visnyk Lvivs'koho Universytetu. Seriya istoriia*, *45*, 13–54.

Voloshchuk, M. (2014). *„Rus" v Uhorshkomu Korolivstvi (XI – druha polovyna XIV st.): Suspil'no-politychna rol', maĭnovi stosunky, migratsiï.* Ivano-Frankivsk.

Vones, L. (1990). Hispania. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(1), szp. 38–40). München–Zürich.

Voorwinden, N. (2007). Dietrich von Bern: Germanic hero or medieval king? On the sources of Dietrichs Flucht and Rabenschlacht. *Neophilologus*, *91*(2), 243–259. https://doi.org/10.1007/s11061-006-9010-3

Vortman, D. IA. (2010). Mukacheve. W *Entsyklopediia istoriï Ukraïny* (T. 7, ss. 123–125). Kiïv.

Vultaggio, C. (1993). Caserta nel medioevo. W F. Corvese & G. Tescione (Red.), *Per una storia di Caserta dal medioevo all'età contemporanea* (ss. 24–114). Napoli.

Wasilewski, T. (1967). Niš. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 402–403). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wasilewski, T. (1970). Piotr II. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 109). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wasilewski, T. (1971). Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zeta et Byzance au milieu du XIe siècle. *Zbornik radova Vizantiološkog Instituta*, *13*, 109–126.

Wasilewski, T. (1972). *Bizancjum i Słowianie w IX wieku: Studium z dziejów politycznych i kulturalnych.* Warszawa.

Wasilewski, T. (1975). Stefan Vojslav. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 416–417). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wasilewski, T. (1977a). Wenecja a Słowianie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 370–372). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wasilewski, T. (1977b). Wszebor. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 636–637). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wasilewski, T. (1988a). Dwa utracone dawne roczniki: Rocznik biskupów dworu polskiego i Rocznik tyniecki (starszy). *Roczniki Historyczne*, *54*, 1–61.

Wasilewski, T. (1988b). *Historia Bułgarii*. Wrocław.

Wehli, T. (1994). Boldva, W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 117). Budapest.

Weiszhár, A., & Weiszhár, B. (1998). *Német királyok, római császárok*. Budapest.

Weltin, M. (1996). Tulln. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(5), szp. 1091–1092). München–Zürich.

Wenskus, R. (1956). *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*. Münster–Köln.

Wenskus, R., & Ozols, J. A. (1973). Alanen. W *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 1, ss. 122–126; 2. wyd.). Berlin.

Wenzel, G. (Wyd.). (1867). *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (T. 6) [CDAC]. Pest. Pobrano 30 lipca 2020, z https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_ArpadkoriOkmanytar_06/?pg=492&layout=s

Wenzel, G. (Wyd.). (1869). *Árpádkori új okmánytár: Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (T. 7) [CDAC]. Pest.

Wenzel, G. (Wyd.). (1871). *Árpádkori új okmánytár: Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (T. 9) [CDAC]. Pest.

Werner, K. F., Richard, J., Blockmans, W. P., & Kaiser, R. (1982). Burgund. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 2(5), szp. 1062–1092). München–Zürich.

Werner, K. F., Struve, T., Engels, O., & Moraw, P. (1984). Deutschland: Cz. A–E. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 3(4), szp. 781–869). München–Zürich.

Wertner, M. (1892a). *Az Árpádok családi története*. Nagy Becskerek.

Wertner, M. (1982b). Lambert herczeg. W M. Wertner, *Az Árpádok családi története* (ss. 174–176). Nagy Becskerek.

Węcowski, P. (2014). *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza*. Kraków.

Wędzki, A. (1966a). Franko. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, ss. 66–67). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1966b). Halicz. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 2, s. 184). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1967a). Lambert (I). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, s. 13). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1967b). Lambert (II). W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 3, ss. 13–14). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1975). Skradin. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 233–234). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1977a). Trecen. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 152). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1977b). Trenczyn. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, s. 153–154). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1977c). Trogir. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 158–162). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1977d). Włodzimierz Wołyński. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 6, ss. 537–538). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1982a). Zagrzeb. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 46–48). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1982b). Zemplín. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 7, ss. 115–117). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (1991). Győr. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 8, ss. 191–192). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wędzki, A. (2008a). Bułgaria. W A. Wędzki (Red.), *Wczesna Słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* (T. 1, ss. 73–77). Warszawa.

Wędzki, A. (2008b). Macedonia. W A. Wędzki (Red.), *Wczesna Słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu* (T. 1, s. 325). Warszawa.

Widajewicz, J. (1938). *Kraków i Poważe w dokumencie biskupstwa praskiego z roku 1086*. Poznań.

Widajewicz, J. (1953). Rodowód Piastówny Adelajdy. *Przegląd Zachodni*, *9*(3), 57–63.

Wielowiejski, J. (1975). Swebowie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, s. 496). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wimmer, E. (1997). Ursula. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(6), szp. 1332–1333). München–Zürich.

Wirth, G. (1978). Alanen. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(2), szp. 266–267). München–Zürich.

Wirth, G. (1979). Attila. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(6), szp. 1179–1180). München–Zürich.

Wiszewski, P. (2008). *Domus Bolezlai: W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku).* Wrocław.

Włodarski, B. (1966). *Polska i Ruś 1194–1340*. Warszawa.

Wolf, M. (2001). Északkelet-Magyarország ispáni várai. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, *40*, 179–198.

Wolff, A. (1957). Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku. *Studia Źródłoznawcze*, 1, 155–181.

Wyss, R., Callies, H., & Büttner, H. (1973). Alpenpässe. W *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* [RGA] (T. 1, ss. 191–198; 2. wyd.). Berlin.

Yuzbashyan, K. N., Riley-Smith, J. (1979). Armenien. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 1(5), szp. 974–976). München–Zürich.

Zabłocka, J. (1982). *Historia Bliskiego Wschodu w starożytności (od początków osadnictwa do podboju perskiego)*. Wrocław–Warszawa–Kraków.

Zach, C. (1990). Karpaten. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 5(5), szp. 1016–1017). München–Zürich.

Zakrzewski, S. (1925). *Bolesław Chrobry Wielki*. Lwów–Warszawa–Kraków.
Zakrzewski, S. (2000). *Bolesław Chrobry Wielki*. Kraków. (Oryginalna praca opublikowana 1925).
Zemek, M. (1972). *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století*. Brno.
Žemlička, J. (1992a). Mähren. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(1), szp. 106–111). München–Zürich.
Žemlička, J. (1992b). Otakar II Přemysl. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(7), szp. 1553–1554). München–Zürich.
Žemlička, J. (1993). Otto I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(8), szp. 1577). München–Zürich.
Žemlička, J. (1997a). Vladislav I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1804). München–Zürich.
Žemlička, J. (1997b). Vratislav I. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1873). München–Zürich.
Žemlička, J. (1997c). Vratislav II. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 8(9), szp. 1873–1874). München–Zürich.
Zierhoffer, A. (1965). Eurazja. W A. Wrzosek, F. Uhorczak, & L. Ratajski (Red.), *Geografia powszechna: T. 3. Europa (bez ZSRR)* (s. 9). Warszawa.
Zierhoffer, A. (Red.). (1967). *Geografia powszechna* (T. 4). Warszawa.
Zierhoffer, K., & Gąsiorowski, A. (1975). Sieciech. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 5, ss. 155–156). Wrocław–Warszawa–Kraków.
Zimonyi, I. (1994a). Baskír-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 84–85). Budapest.
Zimonyi, I. (1994b). Besenyők. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 99–100). Budapest.
Zimonyi, I. (1994c). Bulgar. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 133). Budapest.
Zimonyi, I. (1994d). Eszkilek. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 199). Budapest.
Zimonyi, I. (1994e). Etelköz. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 203–204). Budapest.
Zimonyi, I. (1994f). Etil. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 204). Budapest.
Zimonyi, I. (1994g). Julianus. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 309). Budapest.
Zimonyi, I. (1994h). Kazár birodalom. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 335–336). Budapest.
Zimonyi, I. (1994i). Kazár-magyar kapcsolatok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (s. 336). Budapest.
Zimonyi, I. (1994j). Kazárok. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 336–338). Budapest.
Zimonyi, I. (1994k). Magna Hungaria. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 422–423). Budapest.

Zimonyi, I. (1994l). Magyar őstörténet. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 435–439). Budapest.

Zimonyi, I. (1998). Wolgabulgaren. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 9(2), szp. 315–317). München–Zürich.

Zimonyi, I. (2006). *Muslimische Quellen über die Ungarn vor der Landnahme: Das ungarische Kapitel der Ǧaihānī-Tradition.* Herne.

Zimonyi, I. (2014). *A magyarság korai történetének sarokpontjai*. Budapest.

Zotz, T. (1995). Schwaben, Herzogtum. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 7(8), szp. 1598–1602). München–Zürich.

Zsoldos, A. (1994a). III. András. W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 43–44). Budapest.

Zsoldos, A. (1994b). Itélőmester (protonotarius). W Gy. Kristó, P. Engel, & F. Makk (Red.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [KMTL] (ss. 297–298). Budapest.

Zsoldos, A. (1998). Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića. *Povijesne prilozi*, *17*, 287–296.

Zsoldos, A. (2007a). *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. Budapest.

Zsoldos, A. (2007b). Szent Imre herceg. W T. Kerny (Red.), *Szent Imre 1000 éve: Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából.* Székesfehérvár.

Zsoldos, A. (2011). *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest.

Zurstraßen, A. (1993). Passau. W *Lexikon des Mittelalters* [LdMA] (T. 6(8), szp. 1756–1759). München–Zürich.

Żaki, A. (1970). Pocisie. W *Słownik starożytności słowiańskich* [SSS] (T. 4, ss. 162–165). Wrocław–Warszawa–Kraków.

Żegluga św. Brendana opata (Navigatio sancti Brendani abbatis) (I. Lewandowski, Tłum; J. Strzelczyk, Red.). (1992). Poznań.

Żywot pięciu braci męczenników [albo] Żywot i męczeństwo Benedykta, Jana i ich towarzyszy napisany przez Brunona z Kwerfurtu: List Brunon do króla Henryka (J. Karwasińska, Wyd.). (1973). W *Monumenta Poloniae historica, series nova* (T. 4(3)). Warszawa.

Żmudzki, P. (2000). *Studium podzielonego Królestwa: Książę Leszek Czarny*. Warszawa.

Indeks nazw geograficznych

Indeks obejmuje wyłącznie nazwy topograficzne występujące w ekscerptach. Nie uwzględniamy wstępów do ekscerptów ani *Słownika* z komentarzami rzeczowymi.

Abád (*Obad*), bród 99
Abasár (*Palus Albe regis*) 131 (bez nazwania), 163 (bez nazwania), 270 (błędnie jako *Sarus* = Szarysz), 466
Abaújvár (*Aba Uywar*; *Novum Castrum*) 278, 338
Admont (*Agmund*) 139–140, 319, 330
Adrianopol (*Idropolis*; *Ydropolis*) 122, 255
Adriatyckie Morze (*Mare Adriaticum*) 139, 229
Afryka (*Affrica*) 197
Akwilea (*Aquileia*) 120, 135, 229–230, 232–233, 253, 442–443, 469–470
Alamania → Niemcy
Alba Iulia → Białogród Siedmiogrodzki
Aleksandria (*Alexandria*) 194
Almás (*Almas*), rzeka 60
Alpár (*Olpar*), puszta 45, 48, 63, 73, 76
Alpy (*Alpes*) 240, 471 (Kronika węgiersko-polska, redakcja krótsza, rkp. M)
Alpy Karynckie (*Alpes Carintie*; *Alpes Tyrancie*) 442, 469. Zob. też Alpy
Alpy Rusińskie (*Ruthenorum Alpes*) → Karpaty
Amanus (*Amanus*), góry 197
Antiochia (forma przymiotnikowa *Antyochenus*) 200
Apróhalom ([ad] *Parvos Montes*) 62
Apulia (*Apulia*) 141–142, 229, 249, 251, 341, 441
Aquae Calidae Superiores → Budafelhévíz
Arabia (forma genetywna *Arabie*) 243
Austria (*Austria*; *Haustria*; *Ostersich*, *Ostervizza*) 105, 128, 130, 138, 143–144, 146, 179–180, 216, 267–268, 270, 280, 441, 446, 469
Azja (*Asya*) 197, 204, 206

Babilon (*Babilon*) 200
Babót (*Bobut*), bród 130
Bács (*Bache*; forma przymiotnikowa *Bachiensis*, dziś pol. Baczka, serb. Bačka) 293, 310, 313. Zob. też Kalocsa
Baczka → Bács
Bakonybél (*Beel*; *Bęli*) 135, 418, 507
Balaton (*Balatun*; *Bolatin*; *Bolotim*; *Boloton*; *Bolotun*) 89, 119, 163 (w odmiankach rkp.), 249, 282, 286–287 (w odmiankach rkp.)
Balatonkenese → Knez
Bana (*Bana*), gród 71
Banatska Palanka → Haram
Banatsko Aranđelovo → Oroszlámos
Bánhida (*Banhida*; *Pons Bani iuxta Tatam*) 236–238 (w odmiankach rkp.)
Barancs (*Boron*; *Borons*; *Bororich*; *Bronz*), dzis. Braniczewo, gród 83, 105, 347–348
Baranyavár (*Borona*), dziś Branjin Vrh 87. Zob też Borona
Bars (*Castrum Borsu*), gród 67–68
Barsatia → Baszkiria
Barsatia, fikcyjne królestwo (*Barsatia*) 205
Baszkiria (*Barsatia*; *Bascardia*) 207
Bawaria (*Bauaria*; *Bavaria*) 127, 266, 268
Beckov (*Blundus*) → Bolondóc
Bečej (*Bechey*) 331
Begej (*Beguey*), rzeka 81
Békés → Belus
Belgrad (*Alba Bulgarica*; *Alba Bulgarie*; *Civitas Bulgarorum*; *Nandorfeirwar*) 75, 77, 103 (jako Miasto Bułgarów), 292–299
Belica (*Belica*) 179–180
Belovar (*Belovar*) 179–180

Belus (*Belus*), zamek, może Békés 278
Belvider (*Belvider*) 227, przyp. a-c
Besançon (*Bizantia*) 129
Betlejem (*Betlehem*) 494
Białogród Siedmiogrodzki (*Alba Transsiluana*), , węg. Gyulafehérvár, dziś Alba Iulia 247 (bez nazwania), 456, 480
Bihar (*Biarch*; *Bichar*; *Bihor*; *Bycor*; *Byhor*) 51–54, 91–94, 301, 312, 331
Blundus → Bolondóc
Bobut → Babót
Bőd (*portum Beuldu*), bród 76, 91
Bodajk (*Bodoct*; *Bodoctu*), góra 90, 136
Bodony (*Budin*; *Budum*; *Bundyn*; *Budyn*, dziś pol. Widyń, bułg. Видин) 40, 144, 502–503
Bodrog (*Brudrug*; *Budrug*), rzeka 43–44, 46–47, 50, 76–77
Bodrog, komitat i gród (*castrum Budrug*) 76–77, 80
Bodva (*Buldua*; *Buldva*), rzeka 51, 106
Bolhád (*mons Bulhadu*), dziś Cserhát, góry 66
Bolondóc (*Blundus*), gród 71
Boron, Borons, Bororich → Barancs
Borona (*Borona*) 71, 87
Borsséd-Zólyom (*Borssed-Zouolvn*, słc. Boršod-Zvolen) 68
Borsod (*Borsod*) 50–51, 64
Boršod-Zvolen → Borsséd-Zólyom
Borszowa (*Borsoa*; *Borsua*) 43, 329
Borżawa → Borszowa
Bośnia (*Bozna*; *Rama*) 150
Botva (*Botua*), bagno 76
Brakta (*Bracta*) 237
Brama Wasyla (*porta Wacil*; *porta Wazil*), przełęcz 78, 84, 97
Braniczewo → Barancs
Branjin Vrh → Baranyavár
Bratysława → Pożoń
Brindisi (*Brundusium*) 142, 342
Bruck an der Leitha → Most Güncila
Buda (*castrum Budense*) 167. Zob. też Óbuda
Budafelhévíz (*usque ad Aquas Calidas Superiores*; *super Calidas Aquas*) 24, 85
Budavár → Óbuda
Budin, Bundyn, Budyn → Bodony
Bułgaria (*Bulgaria*; *terra Bular*) 39, 42, 44, 73, 78, 82, 104, 121–122, 253–255, 292, 329, 346–347, 366, 369
Bułgaria Nadkamska, Bułgaria Wielka (Bular, Magna Bulgaria) 98, 372, 374
Bułgaria Wielka → Bułgaria Nadkamska
Bundaz (*Bundam*; *Bundaz*) 371, 373
Burgundia (forma genetywna *Burgundiae*) 129
Buziás (*Bozias*; *Buzias*), pole 292, 298

Calidae Aquae → Budafelhévíz
Campistria, Caputistria → Koper
Carniola → Kraina
Caserta (*Castria*) 251
Castrum Ferreum → Vasvár
Cetina (*Zetina*; *Zettina*) 180
Cezumaur, Cezunmaur → Zeiselmauer
Chiraleş → Kerlés
Chorezm (*Corosmina*) 204, 207
Chorwacja (*Chroacia*; *Chroatia*; *Chrwacia*; *Croacia*; *Croatia*; *Crouatia*) 78, 168–169, 178–181, 326, 441–443
Cinkota (*Zymgota*) 312
Cisa (*Thisa*; *Thiscia*; *Thyscia*; *Ticia*; *Tiscia*; *Tizia*; *Tyscia*), rzeka 36, 39, 43–44, 48, 50, 52–56, 62–65, 73, 75–76, 81, 83, 91, 98, 131, 180, 214, 216, 219, 270, 286, 307, 309, 331, 443, 453, 470, 504–505
Civitas Atthile regis → Óbuda
Cleopatra → Kleopatra
Copus → Kapos
Craa (*Craa*), rzeka 470
Csákány (*Chakan*) 150
Csákvár (*Chakuara*; *Chakwara*) 117, 246. Zob. też w indeksie nazw osobowych i etnicznych Csák
Csanád (*castrum iuxta Morisium*; *Chenad*; *Morisena*; *Moroswar*; *Sunad*; *urbs Chanadina*; forma przymiotnikowa *Chenadiensis*; *Chonadensis*; *Sunadensis*) 40, 130, 133, 135, 277, 501, 505, 507–508
Csepel (*Insula Magna*; *Sepel*), wyspa 80–81, 90, 93
Csesztreg (*Sezturg*), rzeka 81
Csiglamező (*campum Chiglamezei*) 234
Csongrád (*Surungrad*; *nigrum castrum*) 76
Cylicja (*Sycilia*) 197–198. Zob. też Sycylia
Czarne Morze (forma akuzatywna *ad Nigrum Pontum*, *Nigrum Mare*) 23, 83
Czechy (*Boemia*; *Bohemia*) 66, 97, 105, 120, 124, 132, 143, 149, 167, 252, 263, 273,

291, 304–305, 333–334, 413, 418, 420, 445, 447
Czernytz (*Czernycz*; *Czernytz*), bagno 178

Dăbîca → Doboka
Dacja (Dacia) 439, 469
Dalmacja (*Dalmatia*) 141–142, 168–169, 214–215, 226, 228 (w odmiankach rkp.), 229 (w odmiankach rkp.), 231 (w odmiankach rkp.), 251, 290, 326, 337, 341–342
Dentümogyer (*Dempti*; *Dencia et Mogeria*; *Denti*), ziemia 23, 28, 45, 205, 207
Diósd (*Gyoyg*) 86
Diósgyőr (*Geuru*) 64
Dniepr (*Deneper*), rzeka 33
Dömös (*Demes*) 340
Don (*Don*; *Etul*; *Etyl*; *Thanais*; *Thanay*), rzeka 24, 32, 45, 197 (błędnie *Hyster* = Dunaj), 200, 204, 206–207, 209 (w odmiankach rkp.), 219, 226, 228 (w odmiankach rkp.). Zob. też Ethyl
Drawa (*Drava*; *Dravum*; *Droua*), rzeka 87, 178, 442
Drina (*Drinus*), rzeka 179
Dunaj (*Danubius*; *Hyster*), rzeka 24, 36, 39, 44–46, 48, 66–67, 69, 73, 76–77, 79–81, 83, 85, 87, 90, 116–117, 128, 138, 197 (błędnie Don), 214, 216, 226, 242–244, 268–269, 313–314, 319, 330, 443, 453, 499, 501, 508
Durrës (*Duracium*; *Durasu*) 84, 169

Eger (*Agria*; *Egur*) 65, 334, 453
Egipt (*Egiptus*; *Mezarim*) 194, 198, 199 (w odmiankach rkp.)
Eisenach (*Ysmacum*) 226
Eiulath (*Cuila*; *Eiulath*; *Epilath*; *Euilath*), ziemia 194–195 (w odmiankach rkp.)
Emőd (*Emeud*), wieś 64
Engaddi (*Engadi*), miasto biblijne 219
Engat (*Engat*) 497
Érd (*Erd*), miejscowość zob. Érd w indeksie nazw osobowych i etnicznych
Esküllő (*Esculeu*) 61
Ethyl (*Ethil*; *Ethyl*), rzeka wschodnioeuropejska 374. Zob. też Don
Etiopia (*Aethiopia*; *Ethiopia*; *Etyopia*) 198, 204, 207
Etul, Etyl → Don
Etzelburg → Óbuda
Europa (*Europa*) 197, 204, 206–207

Fehéregyháza (*ecclesia, que vocatur Alba*) 95
Ferlorum Payer → Vésznémet
Fertő (*Ferteu*; *harmu ferteu*; *stagnum Ferteu*), jezioro 90, 318
Filipopol (*castrum Philippi regis*, dziś Płowdiw) 84
Flandria (*Flandria*) 226, 227 (w odmiankach rkp.)
Florum Paiur → Vésznémet
Forum Thosu → Nyírtass
Fövény (*Vadum Arenarum*, dziś Foeni) 81
Francja (*Francia*) 113, 115, 136, 198, 226–227 (w odmiankach rkp.), 240, 353
Frankfurt (forma przymiotnikowa *Francuurtensi*) 144, 147 (w odmiankach rkp.)
Friul (*Forum Iulii*) 96, 121, 254
Frygia (forma genetywna *Frigiae*; *Frigie*; forma akuzatywna *Frigiam*; *Frygiam*) 214–215 (w odmiankach rkp.), 228

Gadyra (*Gades*, dziś Kadyks) 197
Galga (*Caliga*), rzeka 66
Galgóc (*Colgoucy*; *Golgata*; *Golgocha*; *Golguz*; forma przymiotnikowa *Golgociensis*, słc. Hlohovec) 71, 119, 248
Gemelsen → Gyümölcsény
Gemer (*Gumur*, węg. Gömör) 66
Geréc (*portus Grecorum*; forma akuzatywna *in portu Greci*), bród 75, 79
Góra Noego (*Mons Noe*) 244
Gorica (*Gvercse*) 178
Gozd → Petrov Gvozd
Grecja (*Graecia*; *Grecia*) 62, 73, 82–84, 105, 115, 122, 197–198, 234, 260, 329, 346–347, 349, 462, 485
Grecki Bród (*Portus Grecorum*) → Geréc
Gyepű → Przesieka
Gyöngyöspata → Pata
Győr (*Geur*; forma przymiotnikowa *Jauarensis*, *Jeuriensis*) 180 (jako *Arabona*), 289. Zob. też Rába
Gyulafehérvár → Białogród Siedmiogrodzki
Gyümölcsény (*Gemelsen*), las 75

Halicz (*Galicia*; *Ciuitas Galicz*; *Galis*; *terra Galicie*), ziemia i miasto 36, 38–39, 41, 453 (bez nazwania), 467
Hangony (*Hongun*; *Hongvn*), rzeka 66
Haram (*Castrum Horom, Haram*) 81, 347
Havilah → Eiulath
Hejő (*Heuyou*), rzeka 64
Hímesudvar (*Hymusuduor*) 50. Zob. też Kotojd, Tarcal
Hiszpania (*Ispania*; *Yspania*) 224–225, 250
Hlohovec → Galgóc
Hornád (*Honrad*; *Honrat*), rzeka 56, 64
Horom → Haram
Houos, Howos → Karpaty
Hrastovica (*Hrazthouicha*) 172
Hron, rzeka (*Goron*; *Gron*) 67–69, 149
Humusouer → Omsó-ér
Hyrkania (*Yrcania*), morze 204, 207

Igyfon (*Igfan*; *Igfon*; *Ygfam*; *Ygfon*, dziś Munţii Plopişului), góry 39, 92, 303–305
Ikervár (*Geminum Castellum*) 303
India Mniejsza (*India Minor*) 204, 207, 209 (w odmiankach rkp.)
Ipola (*Ypul*), rzeka 66–67
Istria (*Istria*; *Ystria*) 319 (w odmiankach rkp.), 330–331 (w odmiankach rkp.)
Izrael (*Israel*) 54, 198, 324, 443

Jerozolima (*Ierosolima*; *Iherosolima*) 339, 353, 455, 479, 495–496, 499–501
Jószás (*Iouzas*), rzeka 92

Kács (*Casu*) 65
Kalocsa (przymiotnikowo: *Colocensis*; *Colociensis*) 105, 172, 424, 428
Kanaan (*Chanaan*) 198
Kanizsa (*Canysa*; *Kenesna*) 81, 504
Kapos (*Copus*), dziś rum. Căpuş, rzeka 61
Karas (*Karaso*; *Karasu*, rum. Caraş), serb. Karaš, Карaш 347–348 (w odmiankach rkp.)
Karpaty (*Ruthenorum Alpes*; *silva Houos*; *Howos* = Havaserdő), Śnieżny Las 36, 41, 116
Karyntia (*Carinthia*; *Karinthia*) 81, 120, 128, 229, 253, 268, 466 → Karantanie, Karyntia
Katalaunijskie Pola → Katalonia
Katalonia (*Cathalannia*; *Chatalaunia*; *Katalaunia*) 224–225, 229
Kemej (*Kemei*; *Kemey*; *Kemen*) 98, 306
Keresz → Körös
Kerlés (*mons Kyrioleis*, węg. Kerlés, niem. Kirieleis, rum. Chiraleş), góra 141
Kesztölc (*Castelic*; *Kestelci*) 303
Ketelpataka (*Ketelpotaca*), rzeka 46–47
Keve (*Keue*; *Keuee*; *Keuehaza*; *Keva*; *Kewe Oza*, dziś Kovin) 82–83 (w odmiankach rkp.), 216, 301
Keveaszó, Keveháza (*Kewe Oza*) → Keve
Keweszeg (*Keweszeg*), Körösszeg, dzisiaj Cheresig, 167
Kijów (*Hyeu*; *Kyeu*; *Kyo*) 33–35, 37–38, 115, 240
Kleopatra (forma akuzatywna *ad Cleopatram civitatem*) 84
Knin (*Tenen*) 141
Kökényér (*Kwkyner*), rzeka 504
Kolonia (*Colonia*) 128, 226, 269, 439–441, 469
Komarno (*Camarum*, węg. Komárom, słc. Komárno) 46–47
Konstantina (*Constantina*) 349
Konstantynopol (*Constantinopolis*; forma przymiotnikowa *Constantinopolitanus*) 53, 79, 122, 255, 346, 366, 369, 444, 470
Koper (*Campistyria*; *Caputstria*; *Caput Ystriam*) 230
Kórógy (*Couroug*), rzeka 91
Körös (*Comitatus Crisiensis*), komitat 180
Körös (*Cris*; *Crisius*; *Grisius*; *Keres*, pol. Keresz, rum. Criş), rzeka 39, 56, 62, 91, 503
Körtvélytó (*Curtueltou*), jezioro 75–76
Kotojd (*Cothoyd*; *Thocoyd*; *Thoroyd*), niezidentyfikowany toponim 307, 309, 331
Kovin → Keve
Kraina (*Carniola*; *Corniola*), region we Wschodnich Alpach 120–121 (w odmiankach rkp.), 253 (w odmiankach rkp.), 253
Kraków (*Cracouia*; *Cracovia*; *Korokou*) 332, 352, 444, 447, 453, 466c, 470, 473
Križevci → Körös, komitat
Kupa (*Culpa*), rzeka 79, 178
Kwarner (*Carnerius*), archipelag 169
Kyrioleis, mons → Kerlés

Laborc (*Loborcy*), rzeka i zamek 43
Ladány (forma ablatywna *Ladeo*), bród 53

Laibach (Leopah), dziś Lublana 120, 253
Lapincs (*Loponsu*), rzeka 88–89
Las Bakoński (*Bochon*; *silva Bocon*), góry 286
Laudameria → Włodzimierz (ziemia)
Litwa (*Lithua*; *Litua*; *Lytua*) 226, 439
Lombardia (*Lombardia*; *marchia Lambardie*) 81, 96, 121, 254, 441, 469
Lotaryngia (*Lotaringia*; *Loteringia*) 129, 269
Lublana (*Leopah*) → Laibach

Macedonia (*Machedonia*) 82–83, 214, 228–229 (w odmiankach rkp.), 349
Magor → Scytia
Małe Wzgórza → Apróhalom
Marchegg (*Marhec*) 145
Maros → Marusza
Marosvár → Csanád
Marót (*villa Moroth*), wieś 282
Marusza (*fluvium Morisensis*; *Morisius*; *Morosius*; *Morus*) 39–40, 81, 502
Matra (*silva Matra*), góry 65
Matrika (*Matrica*), miasto 366
Mazecab (*Mazecap*; *Mazekap*; *Masetab*) 198
Medve (*castrum Medua*, węg. Medvevár, dziś Medvedgrad) 169
Megyer (1) (*Meger*; *Moger*), miejscowość 302
Megyer (2) (*portus Moger*), bród 84–85
Memphis (*Ymphis*) 194–195 (w odmiankach tekstowych)
Ménfő (*Menfeu*) 131
Meotyda (*Meotida*) 113–114 (w odmiankach rkp.), 201–203 (w odmiankach rkp.), 205, 207, 209 (w odmiankach rkp.)
Merania (forma genetywna *Meraniae*; *Meranie*) 120–121 (w odmiankach rkp.), 253
Meszes (forma akuzatywna *ad portam Mezesynam*; *ad portas Mezesinas*; forma ablatywna *porta Mezesina*, węg. Meszesi kapu), przełęcz 51, 55–56, 60
Miskolc (*Miscoucy*) 64
Miśnia (*de Mesnensi regione*) 150
Moger, bród → Megyer
Mogyoród (*Monorod*; *Munorod*) 138, 312, 315
Mongolia (*Mangalia*) 204, 207
Monopolis (locativus *Monopolim*; *Monopolym*) 141–142, 341–342
Morawa (*Morua*; *Moroua*), rzeka 69, 71, 97, 145, 284
Morawy (*Moravia*) 120–121 (w odmiankach rkp.), 150, 252–253 (w odmiankach rkp.)
Morisena → Csanád
Morosius, Morisius → Marusza
Morus → Marusza
Morze Azowskie → Meotyda
Moson (*Musun*) 97, 134, 138–139, 280, 286–287 (w odmiankach rkp.), 288, 314, 317–318–319
Most Güncila (*pons Guncil*, dziś Bruck an der Leitha) 97
Mukaczewo → Munkács
Munkács (*Muncas*, pol. Mukaczewo, čs., słc. Mukačevo, ukr. Мукачеве) 41

Nagyősz (*Nageuz*), pole 504
Nagyvárad → Wielki Waradyn
Nándorfehérvár → Belgrad
Naragy → Nyárád
Neopatras → Kleopatra
Nezyderskie Jezioro → Fertő
Niemcy (*Alamannia*; *Almania*; *Germania*; *terra Theotonicorum*; *Teutonia*; *Theutonia*), ziemia 88, 105. 113, 115, 128, 144, 148, 240, 375, 379 (w odmiankach rkp.), 439–441, 460, 463, 466, 483
Nin (*Nona*) 230
Nisz (*Nis*; *Nys*) 105, 300–301
Nitra (*Nitra*; *Nitria*; *Nytra*) 66, 69–72, 119, 124, 138, 262, 312, 319–320, 394, 399 (bez nazwania), 402–403 (w odmiankach rkp.)
Nitra (*Nitra*), rzeka 69–70
Nógrád (*Nougrad*) 66
Noricum (*Noricum*) 130, 136, 270
Nubia (forma akuzatywna *Nubiam*) 194
Nyárád (*Naragy*), rzeka 65
Nyírség (*confinium Nir*; *Nyr*; *Nys*) 51, 55–56, 118, 248, 300
Nyírtass (*Forum Thosu*) 55

Óbuda (*Buda*; *Budauar*; *Budauara*; *Budawara*; *Eciburgu*, *Ecilburgu*; *Eccylburg*; *Elciburgu*; *Ovbuda*; *urbs Atyle*; *urbs Ethelae*; *Vetus Buda*) 24, 26, 86, 89, 95, 226, 260–261, 512–513
Ocean (*mare occeanum*) 160–161 (w odmiankach rkp.), 200–201 (w odmiankach rkp.). Zob. też Okrągłe Morze, Północne Morze

Okrągłe Morze (*Rotundum Mare*) 204, 207, 209 (w odmiankach rkp.)
Olšava (*Orsoua*), rzeka 343–344 (w odmiankach rkp.)
Omsó-ér (*Humusouer*; *Umusouer*; *Vmsoer*), rzeka 56, 62, 331
Ópuszaszer → Szer
Oradea Mare → Wielki Waradyn
Oroszlámos (*Orozlanos*; *Orozlanus*) 504, 506 (bez nazwania), 507
Oroszvár ([*Zulta*] *dedit castrum construere Ruthenis*, dziś Rusovce) 97 (bez nazwania)
Orszowa (*Orsoua*; *Urscia*; *Ursoua*; *Vrscia*) 40, 82. Zob. też Olšava
Ostersich → Austria
Ostervizza → Austria
Ostoros (*Ystoros*), rzeka 65
Ostrzyhom (*Strigonium*) 143, 301, 416, 421, 424–425, 428, 449, 453, 464, 466, 475

Padwa (*Padua*) 96, 254
Pákozd (*Pacoztu*) 87–88
Pamfilia (*Pamphilia*) 214, 228–229 (w odmiankach rkp.)
Pannonhalma (*Mons Pannonie*; *Mons sancti Martini*; *mons supra Pannoniam situm*; *Sacer Mons*) 90, 394 (bez nazwania), 425 (w odmiankach rkp.), 428 (jako klasztor św. Marcina), 494 (być może jako klasztor św. Marcina), 507
Panóca (*Ponoucea*, serb. Ponjavica) 82
Panonia (*Pannonia*) 24, 27, 29–30, 36–37, 39, 41, 46, 81, 85–86, 88–90, 92, 97, 103, 115, 117, 120–123, 135, 151, 160–161 (w odmiankach rkp.), 178, 180, 193 (w odmiankach rkp.), 197, 211, 214–215 (w odmiankach rkp.), 216, 218 (w odmiankach rkp.), 219, 225–227 (w odmiankach rkp.), 228–231 (w odmiankach rkp.), 232, 234–235 (w odmiankach rkp.), 236–238 (w odmiankach rkp.), 240–241 (w odmiankach rkp.), 242–245 (w odmiankach rkp.), 247, 250–251 (w odmiankach rkp.), 252–253 (w odmiankach rkp.), 254–255 (w odmiankach rkp.), 256 (w odmiankach rkp.), 394, 425
Parvae Montes → Apróhalom
Paryż (*Paris*) 198, 342 (błędnie)
Pasawa (*Patauia*) 338
Pásztó (*Paztuh*) 66
Pata (*Pota*), gród 65
Patur Gozdia → Petrov Gvozd
Pavia (forma genetywna *Papie*; *Papye*) 232–233
Pécs (*Quinqueecclesie*) 134, 163, 178–180, 280, 289, 394–395 (w odmiankach rkp.), 402–403, 497
Pécsvárad (*cenobium ad Radicem Montis Ferrei*; *ad radicem Montis Ferri*; *Waradinum*; forma przymiotnikowa *Waradiensis*) 415–416, 423, 497, 499, 507
Persja (*regio Persida*) 194, 375
Pest (*Pest*; *Pesth*; *Petsth*) 98, 116, 133, 135, 167, 465–466, 511
Pét (*Peytu*), pole 87–88
Petergazia, Petergozdia → Petrov Gvozd
Petovia → Ptuj
Petrov Gvozd (*Gozd*; *Patur Gozdia*; *Petergazia*; *Petergozdia*; *Peturgoz*), góry 79, 141, 341
Peturgoz → Petrov Gvozd
Peytu → Pét
Pincio (forma lokatywna *in Pincis*), wzgórze w Rzymie 167
Pitten → Ptuj
Płowdiw → Filipopol
Pola → Pula
Polska (*Polonia*; *Pononia*; *terra Poloniensi*; *terra Polonorum*) 39, 50, 97, 132, 172, 180, 236–237, 250, 273–275, 281–282, 285, 288, 303, 325–326, 332, 334–335, 338, 343, 346, 352, 377–378, 394–395 (w odmiankach rkp.), 415–416 (w odmiankach rkp.), 423–424 (w odmiankach rkp.), 444, 453, 464, 466–467, 470, 511
Północne Morze (*Oceanus in septemptrione*; *Pons Aquilonalis*; *mare Aquilonis*) 160, 204–208
Pomorze (*Pomoramia* [!]) 133 (w odmiankach rkp.), 274 (w odmiankach rkp.)
Ponjavica → Panóca
Poreč (*Parentia*) 230–231 (w odmiankach rkp.)
Poroszló (*Purozlou*) 65
Portus Greci → Geréc
Potenciana (*Potenciana*; *Potentia*) 214–215 (w odmiankach rkp.), 216

Pozsony → Pożoń
Požega (*Posaga*, węg. Pozsega, chorw. Požega) 79
Pożoń (*Poson*; *Posonium*, węg. Pozsony, niem. Pressburg, historyczna nazwy pol. Pożoń i Preszburg, historyczna nazwa słc. Prešporok, dziś Bratysława) 103, 105, 138, 283–284 (w odmiankach rkp.), 317–318, 320–321, 327
Praga (*Praga*) 148, 249–250 (w odmiankach rkp.), 333
Prusy (*Pruscia*) 414, 421–422 (w odmiankach rkp.)
Przesieka (*confinium regni*) 56, 68
Ptuj (*Petovia*) 128–129 (w odmiankach rkp.), 268
Pula (*Pola*) 139, 164, 230–231 (w odmiankach rkp.), 330
Pusztaszer → Szer

Rab (*Arbum*), wyspa 158
Rába (*Arabona*; *Raba*), rzeka 90, 180. Zob. też Győr
Rábca (*Rabucea*; *Rabcha*), rzeka 90, 302
Rákos (*Racus*), rzeka 85, 236 (w odmiankach rkp.), 238 (w odmiankach rkp.) (chyba inna rzeka), 310–311 (w odmiankach rkp.)
Rama → Bośnia
Raszka → Serbia
Ratyzbona (*Ratispona*) 73, 132
Reims (*Remensis civitas*) 225
Ren (*Renus*), rzeka 226, 439
Répce (*Rebcha*; *Rebche*), rzeka 131, 143–144
Rialto (*Realt*), bagnista wyspa 230–231 (w odmiankach rkp.)
Rifejskie Góry (*Montes Rifeae*; *Montes Riphee*) 204, 206, 209 (w odmiankach rkp.)
Romania (*Romania*; *Romanorum imperium*; *Romanum imperium*), terytorium 148, 366, 386–387, 441, 466–467, 469
Rosazzo (*Rosacensi abbatia*) 135
Ruś (*Rucia*; *Ruscia*; *Rusia*; *Rutenia*; *Ruthenia*) 32–33, 132, 215 (w odmiankach rkp.), 234–235 (w odmiankach rkp.), 275, 277, 281, 301–302 (w odmiankach rkp.), 303–305, 332, 336, 338–339, 341, 345, 352, 355, 377–379 (w odmiankach rkp.), 467
Rusovce → Oroszvár
Rzym (*urbs Romana*; *imperator Romanus*, *ecclesia Romana*) 145, 152, 211, 259–260, 372, 377, 386–387, 416, 425 (w odmiankach rkp.), 426–428, 439, 441–442, 447, 449–450, 454–455, 469, 473, 475, 479, 485

Sabaria (*Sabaria*) 90, 214, 232–233
Sajó (*Louiou*; *Seo*; *Seyo*; *Soio*; *Souiuo*; *Souyou*), rzeka 45, 48–49, 56, 64, 66, 118, 143, 249, 350–351
Salis (*Castrum Salis*) 49, 453–454c, 466
Salona 229
Samosz → Szamos
San Severino (forma genetywna *Sancti Severini*) 249
Sár (*Saru*) 87
Sardona → Skradin
Sárvár (*Saruuar*) 55, 71–72
Sátorhalom (*Saturholmu*) 46
Sawa (*Sava*; *Savum*; *Zaua*; *Zoua*; *Zova*), rzeka 77, 79, 178, 292–293, 442
Scardona → Skradin
Scenia → Senj
Scereducy → Szeredec
Scerii → Szer
Scytia (*Magor*; *Scithia*; *Scitia*; *terra Scithia*; *terra Scithica*; *terra Scythica*) 22–29, 32, 45, 51, 74, 113–114 (w odmiankach rkp.), 116–117, 135, 160, 197, 199 (w odmiankach rkp.), 201–202 (w odmiankach rkp.), 203–209 (w odmiankach rkp.), 210 (w odmiankach rkp.), 211–213 (w odmiankach rkp.), 214–215 (w odmiankach rkp.), 239, 241 (w odmiankach rkp.), 244–245 (w odmiankach rkp.), 256 (w odmiankach rkp.)
Sebenicum → Szybenik
Sekwana (*Sakana*), rzeka 197–198
Sempte (*Stumtey*, słc. Šintava) 71, 319
Senj (*Scenia*; *Sena*) 230
Serbia (*Seruia*; *terra Rachy*; *terra Racy*) 78, 84, 97, 346, 349
Sibinicum → Szybenik
Sicambria (*Sicambria*; *Syccambria*) 197, 199 (w odmiankach rkp.), 216–217 (w odmiankach rkp.), 227 (w odmiankach rkp.), 228 (w odmiankach rkp.), 231 (w odmiankach rkp.)
Siedmiogród (*Erdeelew*; *Erdeelu*; *Erdelw*; *Erdeuelu*; *Erdevelu*, dzis. węg. Erdély, *Septem*

Castra; *Simburg*, dzis. niem. Siebenbürgen, *terra Transiluana*; *Ultra Silua*; *terra Ultrasilvana*; *Ultrasilvanum regnum*; *VII Castra*; forma przymiotnikowa *Transiluanus*; *Ultrasylvanus*) 39, 57–61, 118, 123, 141, 234–235 (w odmiankach rkp.), 236–238 (w odmiankach rkp), 240–242, 245 (w odmiankach rkp.), 247, 257–259 (w odmiankach rkp.), 328–329 (w odmiankach rkp.), 331–332 (w odmiankach rkp.), 503
Silva Houos → Karpaty
Šintava → Sempte
Sirmium (*Syrmium*) 178
Skradin (*Sardona*) 230
Slankamen → Zalánkamen
Sławonia (*Sclauonia*; *Sclavonia*; *Slauonia*) 158, 168, 171, 178–180, 331, 438, 441–444, 459, 467, 469–470, 482
Sofia → Szeredec
Solin → Salona
Somogy (forma przymiotnikowa: *Semegiensi*; *Semigiensi*; *Sumich*; *Sumuginensi*) 351
Sopron (*Supronium*) 130, 294
Soroksár (*Surcusar*) 85
Sóskút (*Puteum Salsum*) 90
Spisz (*silva Zepus*) 65
Split (*Civitas Spalatensis*; *Salona*; *Sipleth*; *Spaletum*) 78, 97, 229, 443
Srem → Sirmium
Stara Buda → Óbuda
Starý Tekov → Bars
Stilfrid (*Stilfrid*) 145
Styria (*Stiria*) 120, 139, 146–147 (w odmiankach rkp.), 164 (w odmiankach rkp.), 229, 231 (w odmiankach rkp.), 253, 318–319 (w odmiankach rkp.)
Surungrad → Csongrád
Suzdal (*Susdalia*; *Susudal*) 32, 37, 205, 208, 240
Sycaan (*Sican*; *Sicaan*; *Sycaan*), góra 197, 199 (w odmiankach rkp.)
Sychia (*Sychia*), terytorium 366, 369
Sycylia (*Sicilia*; *Sycilia*) 142, 167–168, 197, 199 (w odmiankach rkp. – może Cylicja?)
Syria (forma genetywna *Sirie*; *Syrie*; *Syrye*) 197
Szamos (*Zomus*), rzeka 39, 51, 53, 55, 61–62
Szarvashalom (*Cervinus Mons*) 91
Szarysz (*Sarus*) 270–271 (w odmiankach rkp.) (błędnie, chodzi o Abasár)
Szatmár (*Zotmar*) 55
Százhalombatta (*Centum Montes*; *Zazholm*) 86–87, 214
Szeghalom (*Zeguholmu*) 62
Szekcső (*Zecuseu*) 87
Székesfehérvár (*Alba*; *Alba Regalis*; *Albensis civitas*; *Feheruuar*) 117, 123, 125, 132–134, 136, 139, 141–142, 147, 162, 166, 168, 171, 244, 258–259, 272, 280, 287–288, 302, 327, 331 (w odmiankach rkp.), 342, 349, 451, 454–455, 462, 466–467, 478, 485, 500–501, 509, 512
Szekszárd (*monasterium Saxardiense*; *Sceugzard*; *Zaczard*; *Zugzard*) 137–138, 165, 303–304 (w odmiankach rkp.), 322–323 (w odmiankach rkp.)
Széplak (*Ciploc*) 105
Szer (*Scerii*, dziś Ópusztaszer) 76
Szeredec (*Scereducy*, dziś Sofia) 84
Szerencs (*Zeremsu*; *Zerenche*; *Zerensze*) 49–50 (w odmiankach rkp.), 56, 64
Szerep, bagno (*lutum Zerep*) 62
Szigetfő (*Scigetfeu*; *Scigetfev*; *Szigetfő*; *Zygetfeu*), bród 138, 314–315 (w odmiankach rkp.)
Szihalom (*Zenuholmu*) 65
Szinhalom → Szihalom
Szkocja (*Scocia*) 439, 469
Szob (*Zub*) 116
Szőreg (*Zewreg*) 504
Szörény (*Zoren*) 503
Szwabia (*Svevia*) 115, 149, 240
Szybenik (*Sebenicum*; *Sibinicum*) 230–231 (w odmiankach rkp.)

Takta (*Tocota*), rzeka 49
Tanais, Thanais → Don
Tapolca (*Topulucea*), rzeka 64
Taraš → Tarhos
Tarcal (*Tursol*; *Turzol*), góra 47–49
Tarhos (*Torhus*, serb. Taraš) 83
Tárnokvölgy (*Tarnukuolg*; *Tawarnucweg*) 216
Tars (*Tarsia*; *Tharsus*), miejsce urodzenia św. Pawła 198
Tartaria (*Tartaria*) 167
Tata (forma akuzatywna *Tatam*), miejscowość 236–237, 249–250

Tatry (*Turtur*), góry 50–51, 97
Taurus (forma ablatywna [*a*] *Tauro*), góry 197
Tekerő (*Tekereu*), rzeka 91
Tekov → Bars
Tekovský Hrádok → Várad
Temes (*Temes*, *Temus*), rzeka 39, 81, 332
Tenen → Knin
Terrestrina → Triest
Tetétlen (*Teteuetlen*), góra 73
Teutonia → Niemcy
Ticino (*Tycinum*) 232–233
Tihany (*Thyhon*; *Thyon*; *Tichon*; *Tychonium*; *Tyhon*) 89, 137, 163, 282, 286, 512
Tiszadorogma (*Drugma*) 62–63
Tiszaalpár → Alpár
Tiszalúc (*Lucy*) 52
Titel (*Tetel*; forma przymiotnikowa *Tytulensi*) 51, 73–74, 76, 172
Togata (*Togora*; *Thogata*), rzeka w Scytii 204, 207, 209 (w odmiankach rkp.)
Togora → Togata
Tolcsva (*Tulsuoa*), rzeka 46
Tolna (*Talua*; *Thelena*) 349
Topľa (*Cepla*), rzeka 453
Torbágy (*silva Turobag*), las 89
Torhus → Tarhos
Tormoš (*Turmas*), rzeka 69
Traisen (*Traysama*; *Tremse*), rzeka 128, 268
Traugura → Trogir
Trebež (*Trebes*) 178
Trenczyn (*Treinchen*; *Trenchen*; *Trusun*) 71, 291
Triest (*Terrestrina*; *Triestina*) 230–231 (w odmiankach rkp.)
Trogir (*Tragura*) 230–231 (w odmiankach rkp.)
Troja (*Troia*; *Troya*) 22
Tulln (*Tulna*) 216, 218 (w odmiankach rkp. jako Tolna), 268
Tuluza (forma przymiotnikowa *Tholosanus*) 167, 225
Túr (*Turu*), rzeka 62
Turczok (*Tursoc*), las 69, 72
Turyngia (*Turingia*) 226–227 (w odmiankach rkp.)
Tyras (*Tyras*) 198

Ugocsa (*Vgosa*) 43
Uh → Ung
Umusouer → Omsó-ér
Ung (*confinium Hung*; *partes Hung*), komitat 41, 239, 329
Ung (*in fluvio Hung vocato*; *Ungli*) 115, 236–237
Ungli → Uh
Ungvár (*Hunguar*; *Hunguuar*; *castrum Hungu*; *castrum Hung*, dziś Użhorod) 27–28 (w odmiankach rkp.), 42–44, 49, 74, 115, 329
Użhorod → Ungvár

Vác (*Bacia*; *Vacia*; *Wacia*) 138, 140, 165, 307–308 (w odmiankach rkp.), 310–311 (w odmiankach rkp.), 315, 323
Vajas (*Uoyos*; *Voyos*), rzeka 77
Valkóvár (*Vlcou*, chorw. Vukovar) 79
Várad (*Uarod*; *Warod*, słc. Tekovský Hradok) 68–69
Vári → Borszowa
Vasvár (*Castrum Ferreum*) 87–89
Vercelli (forma przymiotnikowa *Uercelensis*; *Vercelline*; *Wercellenae*) 96–97 (w odmiankach rkp.), 121, 254
Verlorene Bayern (*Florum Paiur*) → Vésznémet
Verőce (*Wereuecca*), rzeka 66
Vértes (*Uertus*), góry 90
Vésznémet (*Westnempti*; *Weznemut*) 131, 271
Veszprém (*Besprem*; *Bezprem*; *Bezpren*) 87–89, 95, 238
Vukovar → Valkóvar

Wag (*Vag*; *Vvac*; *Vvaga*), rzeka 39, 46, 69, 71, 319–320 (w odmiankach rkp.), 399
Wary → Borszowa
Weda (*Veda*), ziemia 371, 373
Wenecja (*Venecia*; *Wenecia*) 125, 141–142, 167, 230, 418, 442, 451, 469, 494, 500
Węgry (*Hungaria*; *Ungaria*; *Vngaria*) 22–25, 36–37, 43–44, 47, 52, 61, 77–78, 85–86, 95, 97–99 (w odmiankach rkp.), 105, 123–130, 133, 136, 141–147, 149–151, 158–159 (w odmiankach rkp.), 160–161 (w odmiankach rkp.), 162, 167–168, 170, 173, 178–180, 205, 209 (w odmiankach rkp.), 223 (w odmiankach rkp.), 240, 242, 245 (w odmiankach rkp.), 251–252 (w od-

miankach rkp.), 256 (w odmiankach rkp.), 257, 262, 264–266, 268–270, 272–273, 276–279, 282–283, 285, 287 (w odmiankach rkp.), 288–289, 291–292, 314, 317–319, 321, 323, 325, 329–334, 336–338, 340–343, 345–347, 349–350, 352–353, 364–366, 368–369, 371, 377–378, 414–416 (w odmiankach rkp.), 421, 423–424 (w odmiankach rkp.), 443–444, 446–447, 450, 453, 456–457, 460, 462–464–467, 470, 472–473, 476, 483–487, 494, 498–499, 511–512
Węgry Wielkie (Wschodnie) (*Ungaria maior*; *Ungaria orientalis*) 364–365, 372, 374–378, 438, 442, 448, 474
Widyń → Bodony
Wiedeń (*Vienna*) 144–145, 216, 218 (w odmiankach rkp.)
Wielki Waradyn (*Uarad*; *Varad*; *Warad*; *Warod*; błędna forma przymiotnikowa *episcopus Orosiensis*, węg. Nagyvárad, rum. Oradea) 141, 159 (w odmiankach rkp.), 166, 173, 302, 341–342 (w odmiankach rkp.)
Wiener Neustadt (*Civitas Nova*) 143
Włochy (*Italia*; *Ytalia*) 113, 115, 122, 214–215 (w odmiankach rkp.), 233, 240, 495, 497
Włodzimierz nad Klaźmą (Lodomer), ziemia 377, 379
Włodzimierz Wołyński (*civitas Lodomeria*; *Lodomer*), miasto i księstwo 38, 132, 275
Wyspa Małgorzaty (*Insula Budensi*; *Insula vocata Beatae Virginis*, dziś Margitsziget) 144, 167
Wyszehrad (*Vyssegrad*) 327, 512

Zaczard → Szekszárd
Zadar (*Iadra*; *Yadria*; *Zader*; *Zadria*; *Zadur*) 104, 226, 228 (w odmiankach rkp.), 230–231 (w odmiankach rkp.), 337–338, 494, 497
Zagrzeb (*Zabrag*; *Zagrab*, węg. Zágráb, chorw. Zagreb) 79, 158, 170, 172
Zagyva (*Zogea*), rzeka 63–65, 73
Zala (*Zala*), rzeka i komitat 119, 303
Zalánkemén (*Zalamkemen*; *Zoloncaman*, serb. Slankamen) 76, 292
Zalavár (*de monasterio Zaladino*) 507
Zalău → Zilah
Zámoly (*Zamur*), wieś 280
Zaránd (*Zarand*) 95
Zeiselmauer (*Cezumaur*; *Cezunmaur*) 217–218 (w odmiankach rkp.)
Zemplín (*castrum Zemlin*; *Zemlum*) 43–44
Zemun (*Zemin*), dziś dzielnica Belgradu 142
Zenuholmu → Szihalom
Zeremsu → Szerencs
Zilah (*Zyloc*, dziś Zălau) 56
Zimony → Zemun
Zirc (*Scirc*) 286
Žitava → Zsitva
Zobor (*Mons Zubur*; *Zubor*; *Zubur*) 69–71, 394
Zogea → Zagyva
Zomus → Samosz
Zselicszentjakab (*Zelyz*) 290
Zsitva (*Sytua*; *Sytuua*, słc. Žitava, węg. Zsitva), rzeka 69, 72
Zvolen → Boséd–Zólyom
Zwoleński Las (*Silva Zouolvn*; *Zovolun*), góry 68
Zymgota → Cinkota
Zyloc → Zilah

Żytawa → Zsitva

Indeks nazw osobowych i etnicznych

Indeks obejmuje wyłącznie nazwy osobowe, etniczne oraz godności występujące w ekscerptach. Nie uwzględniamy wstępów do ekscerptów ani *Słownika* z komentarzami rzeczowymi. Zastosowano skróty: abp = arcybiskup; bp = biskup; pp. = papież.

Aba Samuel (*Aba*; *Abba*; *Samuel ... Oba*, *Samuel*; *Dux Oba dictus*) 65, 103, 127–131, 137, 163, 179, 266–270
Abel (*Abel*) 483
Abiram (*Abiron*; *Abyron*), postać bibl. 278
Achtum → Ajtony
Adalbertus → Béla I
Adelajda (*Adylheyda*; *Athleita*) 444, 446, 451 (bez nazwania); 470, 472, 476
Agmánd (*Ogmand*) 58
Ajtony (*Achtum*; *Acthum*; *Ohtum*) 40, 81, 500, 502–506
Ákos (*Acus*), ród 350–351
Akwila (*Aquila*) 438–443, 448. Zob. też Attyla
Alanowie (forma genetywna *Alanorum*…) 202–204, 207, 367, 369
Alaptolma (*Oluptulma*; *Tulma*) 33, 37, 45–47
Alba, rzekomy palatyn 453, 461, 463–466. Zob. też Aba Samuel
Albert (1), mnich z Zalaváru (*Albertus*) 507–508
Albert (2), opat Stade (*Albertus abbas stadensis*) 178
Albert (3), syn Béli (rzekomego 2.) (*Albertus*) 467
Aldaryk (forma genetywna *Aldarici*) 113
Aleksander Wielki (*Magnus Alexander*; *Macedonicus*) 24–26, 34, 194, 197, 204, 457
Aleksios I Komnenos 329 (bez wymienienia imienia)
Almási, ród (*Almasi*) 336–337 (w odmiankach rkp.)
Álmos (1) (*Almus*) 22, 24, 27–39, 41–43, 51, 53–54, 66, 97, 116, 160, 239, 241 (w odmiankach rkp.), 242, 244 (w odmiankach rkp.), 245 (w odmiankach rkp.)
Álmos (2), syn Gejzy I, brat Kolomana (*Almus*) 104, 107, 165, 334–335, 338, 340, 349
Alpidzuri (*Alpzuri*; *Alplozuri*) 203, 206, 209 (w odmiankach rkp.)
Amīr al-mu'nimīn (*Miramammona*; *Miranniamona*) 224–225
Amoryci, lud biblijny (forma genetywna *Ammoreorum*; *Amoireorum*; *Amoreorum*; *Amoricorum*; *Amorreorum*) 244–245 (w odmiankach rkp.)
Anastazja, żona Andrzeja I (jej imię podaje Długosz, więc jest tylko ugruntowaną hipotezą) (wszędzie bez wymienienia imienia) 282, 314, 317, 319, 330
Anastazy (*Anastasius*) 425, 497–498, 500. Zob. też Astryk
Andrzej Andegaweński, syn Karola Roberta (*Andreas*) 168
Andrzej Básztély (*Andreas de genere Bastech*) 146
Andrzej (*Andreas*) (1) Bátori, bp waradyński 159 (w odmiankach rkp.)
Andrzej I (*Andrea*; *Andreas*; *Endre*) 47, 103, 124, 132, 134–135 (bez nazwania), 136–137, 160, 163, 179–180, 246, 263, 273, 275–282, 284–286, 511–512
Andrzej II (*Andreas*) 143, 158, 167
Andrzej III (*Andreas*) 167
Andrzej Świerad (*Andreas*; *Zoeradus*) 394–403, 415, 423
Antoni bp. zagrzebski (*Anthonius*) 171
Antoninus Durus (forma ablatywna *Antonino Duro*) 115, 240–241 (w odmiankach rkp.)
Anzelm (*Anshelmus*), mnich z Pécsváradu 507
Apafarkas (*Opaforcos*) 58
Archelaus (*Archelaus*), król 232–233

Armeńczycy → Ormianie
Arpad (*Arpad*) 29–32, 43–46, 48–57, 59, 62–68, 70, 72–87, 89–95, 116–117, 160, 234 (w odmiankach rkp.), 239, 241 (w odmiankach rkp.), 242–244
Asen (*Assanus*), car buług. 366, 369
Assenech, postać biblijna (*Assenech*) 198–199 (w odmiankach rkp.)
Astryk (*Aescricus*; *Ascricus*; *Asscricus*; *Astrictus*; *Astricus*; *Astriquus*; *Astritus*) 415–416, 423–429, 447, 449–450, 453–454, 473, 475, 478. Zob. też Anastazy
Aszkenaz → Assenech
Atha, palatyn (*Atha*) 290
Attyla (*Aquila*; *Athila*; *Atila*; *Atyla*; *Atthyla*; *Ethela*) 24, 30, 33, 36, 39, 42, 44, 51–53, 66, 69, 73, 85–86, 90–91, 95, 211 (jako Ethele), 213 (w odmiankach rkp.), 219–222 (w odmiankach rkp.), 224–227 (w odmiankach rkp.), 228 (w odmiankach rkp.), 229–231 (w odmiankach rkp.), 234, 236–238 (w odmiankach rkp.), 239–240, 242, 441, 469, 474. Zob. też Akwila
Austriacy (*Australes*, *Norici*) 136, 138, 144, 281

Bacha → Vata
Baks (*Bocsu*) 98
Ban (godność) (*Banus*) 178–180
Baracska (*Brucsa*; *Brugsa*), ród 37, 82, 87
Bár-Kalán, ród 31
Básztély (*Bastech*), ród 146
Bátor (*Batur*), wódz 352–353 (w odmiankach tekstowych)
Bátor Opos (*Bator Opus*; *Obus*; *Opus*) 291, 296, 308–309, 314, 320
Bawarzy (*Bavari*; *Bojoari*) 131, 179, 181, 270
Begon→ Béla I
Béla (rzekomy 1) (*Bela*) 443, 470–471 (w odmiankach rkp.)
Béla (rzekomy 2) (*Bela*) 460, 464, 466–468 (w odmiankach rkp.), 483
Béla I (*Adalbertus*; *Bela*; *Beela*; *Benyn Bela*; *Bela dictus Begon*; *Bella*; *Belyn*; *Benin*) 103, 124, 132, 137–138, 160, 164–166 (w odmiankach rkp.), 179–180 (jako Adalbertus), 246, 250, 263–264 (w odmiankach rkp.), 273–277 (w odmiankach rkp.), 278, 281–282, 284–289 (w odmiankach rkp.), 325 (w odmiankach rkp.), 511, przyp. a-a
Béla II Ślepy (*Bela*) 104, 165, 340, 349–350 (bez nazwania), 352
Béla III (*Bela*) 22, 105
Béla IV (*Bela*) 143, 150, 158–159 (w odmiankach rkp.), 167, 366, 369
Belar (*Belar*) 203 (przyp. ap)
Beliud (*Beliud*) 247
Belyn → Béla I
Bendekus (*Bendeguz*; *Bendegwz*; *Bendekus*; *Bendegkuz*; *Bendekwz*) 211, 213 (w odmiankach rkp.), 219, 222 (w odmiankach rkp.)
Benedykt VIII (*Benedictus papa*), pp. 103, 259
Benedykt (*S. Benedictus*), św. 103, 416, 423, 499
Benedykt, uczeń św. Świerada (*Benedictus*) 394–399, 402–403, 415, 423
Benéta (*Beneta*) 511
Benyn Bela →Béla I
Bereka → Belar
Beszteréd (*Beztridus*) 511
Bezen (*Bezen*) 345
Bikás (*Bykas*), rycerz 304, 307
Billa (*Bylla*) 98
Bizant (*bizantius*), moneta 137
Bodus (*Bodus*) 327
Bogát (*Bagath*; *Bogar*; *Bogat*; *Bugar*) 74–75 (w odmiankach rkp.), 77, 96, 149, 298–299 (w odmiankach rkp.)
Bokon (*Bokun*), postać biblijna 286–287, 327
Bolesław II Szczodry 285 (bez nazwania)
Bolesław III Krzywousty 352 (bez nazwania)
Bolesław (*Bolezlauus*), książę polski w KWgP 464–467
Bolya (*Biuia*; *Bivia*; *Bua*) 58, 61, 276–277 (w odmiankach rkp.)
Bompert (*Bompertus*), bp Pécsu 103
Böngér (*Buger*; *Bumger*; *Bunger*; forma datywna Bungernec) 33, 37, 50, 64, 68, 97
Boniak → Monoch
Bonifacy → Bruno z Kwerfurtu
Bonusław (*Bonuzlo*), syn Władysława Łysego 160
Bonyha (*Buhna*; *Bucna*) 58, 61, 276–277 (w odmiankach rkp.)
Bors (1) (*Borsu*) 37, 50–51, 64, 67–69, 97
Bors (2) (*Bors*), rycerz z XI w. 296

Borys Kolomanowicz (*Borich*; *Borith*) 339, 350–354
Botond (*Bonton*; *Botond*) 77–79, 96–97 (w odmiankach rkp.)
Boyta → Vajta
Braktanowie (*Bractani*) 226. Por. Brytowie
Brandan (*Brandanus*), św. 439
Brandenburczycy (forma ablatywna [cum] *Brandburgensibus*) 144
Bruno z Kwerfurtu (Bonifacy) (*Bonifacius*; *Bonifatius*) 415, 423
Brytowie 227 (w odmiankach rkp.). Por. Braktanowie
Brzetysław I (*Baratzlaus*; *Ratizlaus*) 128, 180, 269
Bua → Bolya
Bucna → Bonyha
Bud (*Bud*), komes 351
Buda (1) (*Buda*), rzekomy brat Attyli 211, 213 (w odmiankach rkp.), 219, 226–228 (w odmiankach rkp.)
Buda (2) (*Buda*), kapłan 105
Buda (3) (*Buda*), syn Egirutha 262–263, 266, 276–277 (w odmiankach rkp.)
Budi (*Budi*), komes Leg. S. Gerh., c. 15
Budi (*Budi*) 511
Bugar → Bogát
Bulcsu → Vérbulcsú
Bułgarzy (*Bulgari*) 36, 39, 44–45, 72–75, 77–78, 81, 83–84, 93, 103–104, 123, 144, 166, 237, 258, 260, 292–294, 297
Bulsuu → Szabolcs

Celestyn I (forma ablatywna *Celesteni*; *Celestini*), 211
Cham (*Cam*), postać biblijna 193, 197–199 (w odmiankach rkp.), 200, 201 (w odmiankach rkp.)
Chazarowie (*Cozar*) 39–40 (w odmiankach rkp.)
Chorwaci (*Chrwati*) 179 (bez nazwania), 442
Comes palatinus → Palatyn
Csaba (*Chaba*) 234
Csák (*Chak*; *Sac*; *Saac*), ród 31, 53, 90, 117, 246
Csanád (*Chanadinus*; *Sunad*), wódz 40, 81
Csele (*Chele*), wodz 211, 213 (w odmiankach rkp.)
Csíz (*Ciz*), komes 347
Cumperdinus (*Cumperdinus*), komes An. Pos., s. a. 1186
Cusee → Őse
Cyrus (*Cirus*; *Cyrus*) 25–26, 34
Czesi (*Boemi*; *Bohemi*; *Bohemici*) 68–71, 72 (bez nazwania), 119, 128, 130, 136, 138, 144–146, 151, 180, 248, 251, 269–270, 281, 285–286, 291, 305–306, 310, 313, 315–316, 333–334, 343, 418, 508

Dąbrówka (*Damborouca*) 464–465 (bez nazwania)
Dakowie (*super Dacos*) 226. Por. też Duńczycy
Dalmatyńczycy (*Dalmatici*) 251, 342–343
Daniel (*Daniel*), prezbiter 106
Dares Phryges 22
Dariusz (*Darius*) 25–26, 34
Datan (*Datan*; *Datham*; *Dathan*), postać biblijna 278
Dawid (*David*), postać biblijna 344
Dawid (*David*), syn Andrzeja I 137, 282
Dentümogyer (*Dempti*; *Dencia et Mogeria*; *Denti*), lud 24, 29
Deodatus (*Deodatus*) 249–250
Devecser (*Deuecher*) 276
Dezydery (1) (*Desiderius*), abp 289, 322
Dezydery (2) (*Desiderius*), opat 105
Diogenes (forma datywna *Diogeni*) 178
Doboka (*Dobuca*) 40
Donat (*Donatus*), św. 337–338 (imię rekonstruowane przez edytorów)
Ducatus (*ducatus*) 282, 289, 299–301, 303, 316–317, 321–322, 324, 328, 335, 466
Duch (*Duh*) 170
Dula (forma datywna *Dulae*; *Dule*) 202–203 (w odmiankach rkp.)
Duńczycy (*Dani*) 219, 222 (w odmiankach rkp). Por też Dakowie
Dymitr (*Demetrius*), bp waradyński 159 (w odmiankach rkp.)
Dymitr (*Demetrius*), św. 159 (w odmiankach rkp.)
Dytryk z Werony (*Detricus*; *Ditricus*; forma akuzatywna *Detricum de Verona*; *Ditricum Veronensem*) 214–215 (w odmiankach rkp.), 216–218 (w odmiankach rkp.)

Eberhard (*Eberhardus*; *Eburhardus*), ks. karyncki 120–121 (w odmiankach rkp.), 253
Ed (forma datywna *Edunec*) 33, 37, 50, 65
Edömén (*Edum*, *Edumen*; forma datywna *Edumenec*, *Edumernec*) 33, 35 (w odmiankach rkp.), 37, 50, 65
Egiruth (*Egeruth*; *Egirud*; *Egiruh*; *Egiruth*; *Egyruth*) 262–263 (w odmiankach rkp.)
Ekölcs (*Eculsu*) 54–55
Elisza (*Elyza*), postać biblijna 198–199 (w odmiankach rkp.)
Előd (*Elad*; *Eleud*) 31, 53, 90, 116, 239, 242
Elżbieta Łokietkówna (*Elizabeth*; *Elyzabeth*) 172, 512
Elżbieta (*Elizabet*; *Elyzabeth*), św. 158
Emeryk (*Henricus*), syn Béli III 159 (w odmiankach rkp.)
Emeryk (*Emericus*; *Emiricus*; *Emricus*; *Hemericus*; *Henricus*), św. 103, 123–124, 145, 147 (w odmiankach rkp.), 162, 171, 178–180, 256, 260–262, 328, 459, 481–483, 485, 501–502
Emese (*Emesu*) 28
Emmeram (forma genetywna *Emmerami*), św., patron katedry w Nitrze 399
Endre (1) (*Andreas*), komes 283
Endre (2) (*Endre*), jeniec 352
Enech (*Enee*, *Eneth*), matka Hunora i Mogora 194–195 (w odmiankach rkp.), 200–201 (w odmiankach rkp.)
Eolowie (*Eolides*) 198–199 (w odmiankach rkp.)
Érd (*Erd*), rzekomy ród 211, 213 (w odmiankach rkp.)
Ernyei (*Ernei*) 302, 310–311 (w odmiankach rkp.), 313, 315, 317
Ete (*Ethe*) 31, 45–46, 76, 87, 179
Etej, ród (*Ethey*) 98
Etiopczycy (*Etyopes*) 198
Etu (*Etu*) 33, 37, 63
Eufemia, córka Włodzimierza Monomacha 339 (bez nazwania)
Eunedubelianus → Önedbelia
Eunodbilia → Önedbelia
Eusee → Őse
Euzem → Őze

Filimer (*Filimer*) 113
Filip (1) (*Philippus*; *Phylippus*) 25, 34
Filip (2) (*Philippus*), z rodu Keled 150
Filip (3) (*Philippus*), opat zoborski 394, 396, 399–402
Filip (4) (*Philippus*), zakonnik z Pannonhalmy 507–508
Filip Andegaweński (*Philippus*), brat Karola Martella 167
Flamandowie (forma ablatywna omyłkowo zamiast falangibus *Flandris*; *Flandribus*; błędnie *Flagrinbus*) 270, 271 (w odmiankach rkp.)
Folcus 351
Francio, Franco (forma ablatywna *a Francione*), eponim Francuzów 197–198, 199 (w odmiankach rkp.)
Francuzi (*Franci*; *Francingene*; *Gallici*; *Gallici, qui sunt Francingene*) 197, 354, 441, 469, 509
Franko (*Frank*), 298–299 (w odmiankach rkp.)
Frankowie (*Franci*), w sensie: zachodni Europejczycy 347, 353
Fryderyk II Bitny (forma akuzatywna *Fridericum de Austria*) 143
Fryzowie (*Frisones*; *Frissones*) 226–227 (w odmiankach rkp.)
Fulbert (*Fulbertus*), abp 349

Gáb (*Gaab*) 352
Galaci (*Galathe*) 197, 199 (w odmiankach rkp.)
Galád (*Glad*) 40, 81–82
Gallowie (*Gallici*) → Francuzi
Gejza (1) (*Geicha*; *Geycha*; *Geysa*; *Yesse*) 98, 103, 122, 148–149, 151–152, 160–161, 212–213 (w odmiankach rkp.), 221, 247, 251 (błędnie jako król), 255, 412 (bez nazwania), 413 (bez nazwania), 414, 419 (bez nazwania), 420 (bez nazwania), 421, 444–445, 446 (bez nazwania), 447, 451, 470–471, 473
Gejza (2) (*Geyza*), syn Gejzy II 105
Gejza (3) (*Yesse*) 467
Gejza I (*Geicha*; *Geycha*; *Geyza*; *Magnus*) 104, 137–138, 140–141, 152–153, 164–166, 173 (błędnie jako Gejza II), 180–181, 251, 275, 282, 288–290, 292 (bez nazwania), 293 (bez nazwania), 294, 295 (bez nazwania), 296 (bez nazwania), 297 (bez

nazwania), 298–303, 304 (bez nazwania), 305 (bez nazwania), 306 (bez nazwania), 307–316, 318, 320–321, 322 (bez nazwania), 323 (bez nazwania), 334–335, 400
Gejza II (*Geyza*) 105 (błędnie zamiast Gejzy I); 349, 353–355
Gelou → Gyalu
Gentil (*Gentil*) → Getulowie
Gerard (*Gerardus*) OP 372–373
Gerard (*Gerardus*; *Gerhardus*), św. 103–104, 130, 135, 418, 494–513
Getulowie (*Gentil*) 198–199 (w odmiankach rkp.)
Gizela (*Gesla*; *Gizela*; *Kysla*; *Resla*) 124–125, 163, 259, 260 (bez nazwania), 263
Glad → Galád
Goci (*Gotti*) 113, 219, 222 (w odmiankach rkp.), 233
Godimir (*Godimir*), ban 178
Gog i Magog (*Gog et Magog*), lud oraz mityczny władca 24, 28–29, 32, 198, 200–201 (w odmiankach rkp.)
Gomer (*Gomer*), syn Jafeta 197–198
Gotfryd (1) (*Gotfridus*), ks. Meranii 120, 253
Gotfryd (2) (*Gothfridus*), ks. lotaryński 269
Gotfryd (3) (*Gottfridus*), margrabia austr. 128–129 (w odmiankach rkp.), 268
Gotfryd (4) (*Gotfridus*), rycerz miśnieński 150
Gozillo (forma genetywna *Gozzilonis*), ks. lotaryński 269
Grecy (*Greci*) 22, 42, 44, 72–75, 77, 84, 97, 103–104, 151, 198, 236–237, 251, 255, 292–294, 297, 299–300, 347–348 (w odmiankach rkp.), 366–367, 369, 414, 421, 443, 462, 470, 485, 502–503, 505–507
Gruzini (*Ioriani*; *Iuriani*) 204, 207, 209 (w odmiankach rkp.)
Grzegorz (*Gregorius*), patriarcha Akwilei 253
Grzegorz IX (forma genetywna *Gregorii pape noni*), pp 364
Grzegorz z rodu Keled (forma genetywna *Gregorii*) 150
Gunter, św. (Guntherus) 418
Gyalu (*Geleou*; *Gelou*; *Gelu*) 57, 59–61
Györk (*Gurk*), rycerz 353
Gyula (1) (*Gyula*; *Iula*) 117, 247
Gyula (2) (*Geula*; *Gyula*; *Gyla*; *Gyyla*) 31, 53, 61, 247, 256
Gyula (3) młodszy (*Iula*, potomek Gyuli siedmiogrodzkiego) 58, 61, 123 (bez nazwania), 247, 257, 259, 505–506
Gyula (4) (*Iula*; *Jula*), komes 336–337

Helena (Lijepa), siostra Władysława I, św. 326 (bez nazwania)
Henryk (1) (*Henricus*), mnich 507–508
Henryk (2), mnich 509
Henryk (3) (*Henricus*), rzekomy książę niemiecki 460, 463–464, 466. Zob. też Henryk III, cesarz; Henryk IV, cesarz
Henryk III (*Henricus*; *Herricus*), cesarz 103, 127–132, 136, 179–180, 266–273 (określany jako cesarz), 276 (bez nazwania), 283 (bez nazwania), 284, 285 (bez nazwania)
Henryk IV (*Henricus*), cesarz 288 (bez nazwania), 318 (bez nazwania), 319 (bez nazwania), 320 (bez nazwania)
Herzog (*Herzog*), wódz niem. 105
Hétmagyar (*Hetumoger*) 22, 26, 30, 32, 38, 41, 70, 85. Zob. też Węgrzy
Hetény (*Heten*), rycerz 98
Hetumoger → Hétmagyar
Hieronim (*Ieronimus*), św 197–199 (w odmiankach rkp.), 200–201 (w odmiankach rkp.), 395 (w odmiankach rkp.), 494, 499
Hipolit (*Hippolitus*; *Ypolitus*), św. 394
Hipolit, brat komesa Lamperta 350 (bez nazwania)
Hismahelite → Saraceni
Hiszpanie (Hispani, *Hyspani*) 198, 251
Hont (*Hunt*) 149
Horka (*Horca*) 31, 53, 56–57, 61
Huba (*Huba*) 31, 66–67, 69–72
Hülek (*Hulec*) 32, 66–67
Hunor (*Hunor*) 194, 200–203 (w odmiankach rkp.), 205, 207–208 (w odmiankach rkp.)
Hunowie (*Huni*; *Hunni*) 115, 194, 196 (w odmiankach rkp.), 201–202, 211–213 (w odmiankach rkp.), 214–215 (w odmiankach rkp.), 216–218 (w odmiankach rkp.), 219–222 (w odmiankach rkp.), 223 (w odmiankach rkp.), 224–228 (w odmiankach rkp.), 231 (w odmiankach rkp.), 232–234, 236 (jako synowie króla Attyli), 237–238 (w odmiankach rkp.), 240
Hunt → Hont

Ilia (*Ilia*) 298
Ioculator (*ioculatores*) 22, 58, 78, 85, 454
Ioriani → Gruzini
Ismaeilici → Saraceni
Iwanka (forma akuzatywna *Inaricam*; *Iuanam*; *Iuancam*) 307–308 (w odmiankach rkp.)
Izmaelici (*Hismahelite*) → Saraceni

Jafet (*Iaphet*; *Yaphet*), postać biblijna 197–199 (w odmiankach rkp.), 200–201 (w odmiankach rkp.)
Jakub Csákány (forma ablatywna [cum] *Iacobo* [de Chakan]) 150
Jan (1) (*Ian*), komes soproński 294
Jan (2) (*Iohannes*), notariusz 351
Jan Andegaweński (*Iohannes*) 167
Jan Babonić (*Johannes Babonigh*) 172
Jan II Komnenos 346–349 (bez nazwania)
Jan XXII (forma genetywna *sumpmi pontificis Johannis*), pp. 172
Jan Thuróczy (*Turods János*) 196 (w odmiankach rkp.)
Jan z Goricy (forma genetywna *Joannis de Gvercse*, *Joannis Archidiaconi*) 178, 181
János (*Ianus*) Vata 278
János, syn Urosy (*Ianus filius Vrosa*) 344
Jawan (*Iavan*) 198
Jerzy Czarny (forma akuzatywna *Georgium nigrum*), kapelan Gejzy I 307
Jerzy (1) (forma akuzatywna *Georgium*), nieprawy syn Andrzeja I 282
Jerzy (2) (*Georgius*), rycerz 296
Jobagionowie (*iobagiones*, *yobagyones*) 56, 94
Józef Flawiusz (*Iosephus*; *Yosephus*) 193–195 (w odmiankach rkp.), 197
Judyta (błędnie Zofia, *Sophia*), żona Salomona 136, 139–140, 180 (bez nazwania), 284, 314 (bez nazwania), 317 (bez nazwania), 318–319 (bez nazwania), 330 (bez nazwania)
Julian OP 372–373

Kabarowie → Chazarowie
Kádár (*Cadar*; *Kadar*) 211–213 (w odmiankach rkp.)
Kadocsa (*Cadica*; *Caducha*; *Cadusa*; *Kadicha*) 298
Kalán (*Calan*) → Bár-Kalán
Kalizowie → Saraceni
Kananejczycy (*Channan*; *Chananei*) 198
Kapadocyjczycy (*Capadoces*) 198
Kaplony (*Cupan*; *Cupian*) 118, 248
Kapolcs (*Copulch*) 331
Karantanie (*Carentini*; *Carinthini*) 90, 92, 96, 179, 290
Karol Gruby (*Carolus minor*; *Carulus*) 96, 121, 254
Karol I Andegaweński (*Magnus Karolus*) 167–168 (w odmiankach rkp.)
Karol II Kulawy → Karol I Andegaweński
Karol (Martel) (*Karolus*) 167–168
Karol Robert (*Karolus*) 168, 172, 512
Karold (*Caroldu*) 61
Katalończycy (*Catalauni*) 224–225, 227, 231 (w odmiankach rkp.)
Kaul (*Kaul*), komes 461, 463–465
Kazár (*Kazar*), wódz pieczyński 294
Kazimierz → Krešimir
Kean (*Keanus*) 39, 42, 123, 247, 258, 260
Keled (*Kelad*) 150
Kenezy (*kenezy*) 82
Ketel (*Ketel*) 33, 37, 45–48
Keve rzekomy wódz 211, 213 (w odmiankach rkp.), 216–217
Kijowianie (*Kyeuyensi*) 38
Klemens VI (forma akuzatywna *Clementem papam VI*), pp. 172
Kökényes (*Kyquinus*) 250
Kölcsey (*Colsoy*), ród 31
Koloman (*Coloman*; *Columan*; *Colummann*), rzekomy 1, syn Akwili/Attyli w KWgP 443, 470
Koloman (*Columman*), rzekomy 2, syn Béli w KWgP 467
Koloman Uczony (*Calamanus*; *Colomagnus*; *Columbanus*; *Colomannus*; *Cunues Calman*; *Kalomannus*; *Kewmues Kalman*; *Qunwes Kalman*, dziś Könyves Kálmán) 104, 141, 152–153 (w odmiankach rkp.), 165–166, 173, 251, 330–331 (w odmiankach rkp.), 334–335, 336–337 (bez nazwania), 338 (bez nazwania), 339, 341–342, 345, 350, 353
Koloman, syn Borysa (*Calamanus*) 339
Kölpény (*Culpun*) 77, 96
Komes → Župan

Komitat (*comitatus*) 46–47, 64, 66, 95, 180–181 (w odmiankach rkp.), 506
Koncjusz (*Concius*), mnich z Pannonhalmy 507
Konrad (1) (*Corrardus*), rzekomy syn Ottona I 333–334
Konrad (2) (*Conradus*), mnich z Zalaváru 507–508
Konrad (3) (*Conradus*), prepozyt białogrodzki 501
Konrad II salicki (*Counradus*; *Cunradus*), cesarz 178, 456
Konrad III (*Corrardus*), cesarz 353
Konstantyn III (*Constantinus imperator tertius*) 239–240
Koppány (1) (*Cupanus*; *Cuppan*), bp 104, 336
Koppány (2) (*Cuppan*), ks. 123
Kordula (*Cordula*), św. 440
Kosmas (*Cosma*), komes z rodu Pázmány 345
Kozarowie (*Cozar*) → Chazarowie
Krato (1) (*Crato*) 507–508
Krato (2) (*Crato*) 497
Krešimir (*Cresimirus*; forma akuzatywna *Trezimirum*; błędnie w akuzatywie *Kazimirum*), jeden z władców chorw. 178, 180, 441–442 (jako Kazimierz); 469 (jako Trezimir)
Krimhilda (*Crumhelt*; forma przymiotnikowa *Crimildina*; *Crumheldina*) 119, 234, 237–238 (w odmiankach rkp.)
Krul (*Krul*) 331–332 (w odmiankach rkp.)
Kulan (*Kulan*) 247
Kumanie (*Chuni*; *Comani*; *Cumani*; *Cuni*; *Kuni*) 33–35, 37–38, 40–41, 45–46, 59, 62, 80–82, 98, 104, 132, 146, 152, 167, 251, 275, 292, 328–329, 331–332, 336–337, 355, 375–376
Kumanie Biali (*Cumani Albi*) 115, 205, 208, 214, 240
Kumanie Czarni (*Nigri Cumani*) 214
Künd (*Cund*; *Cundu*; forma datywna *Cundunec*) 31, 86, 118, 242, 248
Kurszán (*Curzan*) 31, 86
Küsid (*Cusid*; *Kusid*; *Kusyd*) 118, 242, 245 (w odmiankach rkp.), 248
Kusz (*Chus*) 198, 200
Kutesk (*Kutesk*) 328–329
Kytani (forma genetywna *Kytanorum*) 207
Laborc (*Loborcy*), wódz 42–43
Lambert (*Lambertus*), bp 447, 450, 453, 473, 475
Lampert (1) (*Lambertus*; *Lampertus*), komes z rodu Hont-Pázmány 350
Lampert (2) (*Lampertus*), syn Béli I 104, 282, 288 (bez nazwania), 303, 307, 309
Latini → Romanie
Lanka (*Lanca*) 336
Lél (*Leel*; *Lel*; *Lelu*) 31, 53, 53, 74, 77–79, 96, 119c, 248
Leon (forma akuzatywna *Leonem*), pp. 447–451, 473–477
Leonard (*Leonhardus*), mnich z Pannonhalmy 507
Lewenta (1) (*Leuenta*), rzekomy syn św. Stefana 460, 464, 466
Lewenta (2) (*Leuenta*; *Leuente*; *Leventa*; *Leventhe*; *Lewenta*; *Luenta*) 124, 132–133 (w odmiankach rkp.), 160, 246, 263, 273, 276–278, 280–281 (bez nazwania), 511–512
Lewiatan (*Leviatan*), potwór biblijny 350
Libijczycy (błędnie *Sibies*; *Sybies*) 198–199 (w odmiankach rkp.)
Litwini (*Lithuani*; *Lituani*; *Lytuani*) 226
Liutward, bp Vercelli (*Linthar*; *Luitard*) 96, 121, 254
Longobardowie (*Longobardi*) 214, 230, 232–233. Zob. też Lombardia
Lotar (*Lothar*) 115, 240–241 (w odmiankach rkp.)
Ludány (*Lodan*), ród 150
Ludwik II (*Lodowicus*), król Francji 115, 240
Ludwik VII (*Lodouicus*), król Francji 354
Ludwik Wielki (Węgierski) (*Lodouicus*) 168–169
Ludwik (*Sanctus Lodouicus*), św. 167

Macedończycy (*Macedoni*) 83–84, 208
Maciej (*Mathias*), św. 426
Macrinus (*Macrinus*), tetrarcha 214–215 (w odmiankach rkp.), 216–218 (w odmiankach rkp.)
Madaj (*Maday*), postać biblijna 198–199 (w odmiankach rkp.)
Magister (*magister*) 22, 80–81, 172, 197, 260, 306, 354, 398, 416, 424, 455, 479, 494–495, 498, 501–502, 509

Maglód (*Moglout*), ród 31, 53
Magnus → Gejza I
Magog → Gog i Magog
Magor (Mogor) → Hunor
Majnolt (*Moynolth de genere Acus*), z rodu Ákos 350–351
Małgorzata (*Margaretha*), rzekoma żona Béli I 250
Marcin (*Martinus*), komes 283
Marcin (forma genetywna *Martini*), ojciec Oposa Bátora 291, 308, 314
Marcin (*Martinus*), św. 302, 312, 394, 428, 494
Marek (*Marcus*), stronnik Kolomana Uczonego 334
Maria (*Maria*), żona Karola I Andegaweńskiego 167
Marót (*Morot*; *Moroth*; *Morout*) 39, 116, 236–238
Markwart (*Marchart*; *Marchrat*), wódz niemiecki 303, 315
Martyriusz (forma ablatywna *Martyrio*), (a)bp 105
Mateusz (*Mathias*), rycerz 336
Maurus (1) (*Maurus*), bp 103, 394, 403, 497, 499–500
Maurus (2) (*Maurus*), mnich 509
Medowie (*Medi*) 198, 219, 221–222 (w odmiankach rkp.)
Melchilda (*Melchildis*) 487
Ménmarót (*Menumorout*) 39, 51–53, 55–56, 62, 91–95
Ménrót → Nemrot
Mesoch (*Mesoch*; *Mosoch*; *Mosok*), postać biblijna 198
Mezarim (*Mezarim*), eponim Egiptu 198–199 (w odmiankach rkp.)
Michał (*Michael*; *Mihal*), brat Gejzy (1) 122, 160, 255–256 (w odmiankach rkp.)
Mieszko I (*Mescho*; *Mesko*; *Mezko*; *Mischa*) 426, 444, 447–451, 453 (bez nazwania), 454 (bez nazwania), 470–471 (w odmiankach rkp.), 474–477
Mieszko II (*Misca*; *Miska*) 132, 273–274
Mikołaj (*Nicolaus*), syn Lamperta z rodu Hont-Pázmány 350
Mikołaj I (*Nicolaus*), ks. opawski 146
Miksa (*Miksa*) 352
Milota (*Milot*) 146. Zob. też Wojciech (2), komes
Miranniamona → Amīr al-mu'nimīn
Mirkod (forma ablatywna *cum Mircode*), wódz kumański 336
Miśnieńczycy (*Misnenses*) 251
Modest (*Modestus*), bp 103
Moger, Mogeri →Węgrzy
Mogor (*Magor*) 194–195 (w odmiankach rkp.), 196 (w odmiankach rkp.), 200–203 (w odmiankach rkp.), 205, 207, 209 (w odmiankach rkp.), 219, 222 (w odmiankach rkp.), 240–241 (w odmiankach rkp.). Zob. też Hunor
Mojżesz (*Moyses*) 54, 244
Mongołowie → Tatarzy
Monoch (*Monoch*), wódz kumański 336
Morawianie (*Moraviensi*, *Moroanensi*; błędnie *Messiani*) 90, 92, 119, 146–147
Mordwini (*Morduani*) 377–378
Mścisław (1) (*Minosloy*) 355
Mścisław (2) (*Mistizlaus*), ks. ruski 467
Myrk Csákány (*Myurk de Chakan*) 150
Myzowie (*Messiani*) 237, 248. Zob. też Morawianie

Nadreńczycy (*Renenses*) 251
Nagy (*Nog*), fundator kościoła 307
Nemrot (*Nemprot*; *Menrot*) 193–195 (w odmiankach rkp.), 196 (w odmiankach rkp.), 200–201, 222 (w odmiankach rkp.)
Niemcy (*Alamanni*; *Germanici*; *Teutonici*; *Theotonici*; *Theutonici*; *Thevtonici*; *Thewtonici*) 24, 47 (błędnie zamiast Rusinów), 88, 90, 97, 105, 119, 125–126, 128, 131, 133, 136, 138–139, 146, 149, 163, 197, 214–215 (w odmiankach rkp.), 218 (w odmiankach rkp.), 226, 228 (w odmiankach rkp.), 236–238 (w odmiankach rkp.), 241, 264–267 (w odmiankach rkp.), 269–271 (w odmiankach rkp.), 272–273, 276–277, 279–280, 283–284 (w odmiankach rkp.), 285–287 (w odmiankach rkp.), 288–289 (w odmiankach rkp.), 302–304 (w odmiankach rkp.), 309, 314–316 (w odmiankach rkp.), 319–320, 345 (błędnie zamiast Rusinów), 508–509
Niketas (*Nicota*) 297–298

Noe (*Noe*), postać biblijna 193, 197, 199 (w odmiankach rkp.), 200, 201 (w odmiankach rkp.)
Normanowie (*Noruani*) 226–227 (w odmiankach rkp.), 441, 469
Norwegowie (*Norvagi*) 227 (w odmiankach rkp.)
Notariusz (*notarius*) 22, 351

Ochtum → Ajtony
Ocsád (*Ousad*; forma datywna *Ousadunec*) 33, 37, 65
Öd (*Eudu*; forma datywna *Eudunec*) 87
Ohat (*Huhot*) 62
Ohtum → Ajtony
Olimpias (forma genetywna *Olympiadis*), matka Aleksandra Wielkiego 25, 34
Oliwer (*Oliuerius*), komes Caserty 251
Ond (*Ound*; *Oundu*; forma datywna *Oundunec*) 31, 45–48, 76
Önedbelia (*Eunedubelianus*; *Eunodbilia*) 28, 239, 241 (w odmiankach rkp.)
Örkénd (*Vrcund*) 98–99
Örkény (*Urcun*) 88, 90
Ormianie (*Armeni*) 151, 251
Orozjusz (*Orosius*) 113
Örsúr, Örs (*Ursuur*; *Vrs*; *Vrsuuru*) 33, 37, 65, 118, 249
Ösbő (*Usubu*; *Vsubuu*) 51–53, 87–95
Őse (*Cusee*; *Eusee*) 87–90
Otacarus → Przemysł Otokar II
Othmar (forma ablatywna [*a*] *Othmaro comite*), żupan 349
Otto I (*Otho*), cesarz 113, 115, 240–241 (w odmiankach rkp.)
Otto I Piękny (Octo; *Ottho*; *Otto*), ks. morawski 304–305, 307–308 (w odmiankach rkp.), 310–311 (w odmiankach rkp.), 312, 314 (w odmiankach rkp.), 316, 333–334 (w odmiankach rkp.), 335 (w odmiankach rkp.)
Otto (1) OP (*Otto*) 364–366
Otto (2), palatyn → Atha
Otto (3) (forma genetywna *Otthonis*), ojciec notariusza Jana 351
Őze (forma akuzatywna *Euzem*) 336

Palatyn (*comes palatinus*) 153, 179–180, 290, 344, 465
Parys (forma genetywna *Paridis*) 197
Pasterze Rzymian (*pastores Romanorum*) 36, 39, 229 (pasterze Hunów), 443 (z pominięciem określenia *Romanorum*), 502 (z pominięciem określenia *Romanorum*)
Pata (*Pota*), budowniczy grodu 65
Pavijczycy (*Papienses*) 232
Paweł (1) (*Paul*), stronnik Álmosa, syna Gejzy I 340
Paweł (2) (forma ablatywna *a Paulo episcopo*), bp 349
Paweł Apostoł (*Paulus*) 198, 260, 439–440, 443, 451–452, 473, 476–477, 499
Pázmány (*Pazman*; *Paznan*; *Poznan*) 149, 345
Pecsili (*Pezli*) 267
Persowie (*Persae*) 25, 34, 375
Petrud (*Petrud*), stronnik Salomona 304, 307, 309 (w odmiankach rkp.)
Phut (*Phtu*; *Phtut*; *Phus*; *Phut*), postać biblijna 198–199 (w odmiankach rkp.)
Pieczyngowie (*Besseni*; *Bessi*, *Bisseni*; *Bissi*; *Byssi*; *Picenati*) 59, 97–98, 104, 115, 141, 151, 205, 208, 214, 240, 251, 292–294, 318, 343, 456, 480
Piotr Orseolo (*Petrus*; *Petrus Venetus*) 47, 103, 125–129, 131–134, 137, 163, 178–179, 264–267, 269, 272, 276, 278–280, 283, 511
Piotr (1) (forma akuzatywna *Petrum comitem*), komes 334
Piotr (2) (forma akuzatywna *regem Petrum*), król Chorwacji 141, 341–342 (w odmiankach rkp.)
Piotr (3) (forma akuzatywna *Petrum*), rycerz Gejzy I 308–309
Piotr (4) (forma genetywna *Petri*), rycerz Władysława I św. 336
Piotr (5) (*Petrus*), rzekomy syn św. Stefana 460, 464, 466
Piroska Irena (*Pyrisk*) 346, 348 (w odmiankach rkp.)
Pizanie (*Pisani*) 142, 342 (w odmiankach rkp.)
Polacy (*Poloni*; *Poloniensi*; *Polonus*; *Polony*) 39, 50, 68, 97, 132, 136, 146–147, 151, 251, 273–274, 281, 288, 325–326, 332, 338, 343, 346, 350, 352, 394–395 (w odmiankach rkp.), 425–427 (w odmiankach rkp.), 438, 447–448, 450–454, 473–478, 480 (w odmiankach rkp.), 508–509

Połowcy → Kumanie
Pomorzanie (*Pomorani*) 273–274
Poth (*Poth*), rycerz niem. 285–286
Praska (*Prasca*), ban 179
Priam (forma genetywna *Priami*; *Priamidis*) 197, 199 (w odmiankach rkp.)
Prokuj → Gyula (3) młodszy
Prusowie (*Pruteni*) 203, 206, 209 (w odmiankach rkp.), 226–227 (w odmiankach rkp.)
Przemysł Otokar II (*Otacarus*) 143–144 (w odmiankach rkp.), 145–147 (w odmiankach rkp.), 167

Radnót (*Renaldus*) 250
Rado (*Radus*), palatyn 179–180
Radvány (*Rodoan*) 149, 298–299 (w odmiankach rkp.)
Rasdi (*Rasdi*), kapłanka 278
Rasina (*Rasina*), opat 494–497, 499
Ratold (*Ratoldus*) 251
Rejnold (*Renoldus*), syn Rejnolda z rodu Básztély 146
Renaldus → Radnót
Robert (*Robertus*), król Sycylii 167
Romanie (*Latini*) 126, 133–134, 136, 148, 216, 233, 251, 264, 279, 303, 314, 319
Rudolf Habsburg (*Rudolphus*) 144–147 (w odmiankach rkp.)
Rusini (*Ruteni*; *Rutheni*) 32–39, 41–42, 45, 47, 97, 116, 214–215 (w odmiankach rkp.), 282, 332–333 (w odmiankach rkp.), 336, 345 (błędnie: Niemcy), 346 (w odmiankach rkp.), 350, 352, 355, 375–379, 453
Rzymianie (*Romane artis exercitum*; *Romani*) 24–25, 36, 39, 85, 88–89, 92, 146, 204, 208, 210 (w odmiankach rkp.), 214–215 (w odmiankach rkp.), 216–218 (w odmiankach rkp.), 219, 221 (w odmiankach rkp.), 239, 247, 288, 364, 386–387, 441, 456, 469. Zob. też Rzym w indeksie nazw geograficznych

Saba (*Saba*), postać biblijna 198
Sabatenowie (*Sabateni*), lud 198–199 (w odmiankach rkp.)
Sabata (*Sabatha*), syn Kusza 198–199 (w odmiankach rkp.)
Sabejczycy (*Sabei*) 198–199 (w odmiankach rkp.)
Salan (*Salanus*) 39, 42, 44–45, 48–49, 51–52, 63–64, 67, 72–75, 77–78
Salomon (1) (*Salamon*; *Solomon*; błędnie *Samson*) 103–104, 136–140, 163–164, 179–181, 282, 284–287 (w odmiankach rkp.), 288–290, 292 (bez nazwania), 293 (bez nazwania), 294 (bez nazwania), 295 (bez nazwania), 296 (bez nazwania), 297 (bez nazwania), 298–300 (w odmiankach rkp.), 301 (bez nazwania), 302 (bez nazwania), 303–304, 305 (bez nazwania), 306–308 (w odmiankach rkp.), 309–311, 312 (bez nazwania), 313–314 (w odmiankach rkp.), 315 (w odmiankach rkp.), 317–322, 324, 327–330, 334, 486
Salomon (2) (*Salomon*), balistariusz 296
Salomon (3) (*Salomon*), rzekomy syn Béli 467
Salomon (4) (forma ablatywna *Salomoni*), postać biblijna 343–344
Salomon Básztély (*Salomon Bastech*) 146
Samson (*Sampson*; *Samson*) 351–353 (w odmiankach rkp.)
Samson (forma datywna *Samsoni*), postać biblijna 343–344
Saraceni (*Hismahelite*; *Saraceni*; *Sarraceni*) 98, 251–252 (w odmiankach rkp.), 295–297, 371–373, 375–376, 496
Sarolt (*Saroltu*) 61, 247, 255–256
Sasi (*Saxones*) 194, 251
Scytowie (*gens Scithica*; *Scithici*; *Scitici*; *Scyte*; *Scythi*; *gens Scythica*; *Scytici*; *Sithici*) 22, 24–27, 29, 33–35, 45, 160, 198–199 (w odmiankach rkp.), 207–208, 210 (w odmiankach rkp.), 216, 218 (w odmiankach rkp.), 220, 223 (w odmiankach rkp.), 230–231 (w odmiankach rkp.), 237–238 (w odmiankach rkp.), 244
Sebastian (*Sebastianus*), OSB 428
Sebus (*Sebus*), komes 124, 127, 263, 266
Sem (*Sem*), postać biblijna 193, 197
Serbowie (*Servi*) 179
Setephel (*Setephel*; *Sethephel*; *Stephel*) 347
Sieciech (*Secechus*) 465
Sigilbert (*Sigilbertus*), św. bp Antiochii 200
Simánd (*Symad*), ród 351
Słowianie (*Sclaui*; *Sclavi*) 27, 36, 39–40 (w odmiankach rkp.), 41–42, 59, 67, 69–72 (w odmiankach rkp.), 76, 90–91 (w od-

miankach rkp.), 123, 158, 168, 170, 236–237, 258, 260, 316 (w odmiankach rkp.), 442–443, 469
Sobamogera (*Sobamogera*) 84
Solt (*Solth*) 343–344
Sophia → Judyta
Stefan I Święty (*Stephanus*) 40, 58, 61, 99, 103–104, 122–123, 125, 127, 136, 145, 148–149, 152–153, 158, 160–163 (bez nazwania), 171, 178–180, 244, 247, 249–251, 255–263, 266, 272, 276, 328, 364–365, 385–387, 394, 412–429, 438, 446–463, 466–467, 472–488, 498 (bez nazwania), 500–507, 509 (bez nazwania), 511–512
Stefan II (*Stephanus*) An. Pos., s. a. 1117, 1127; Chron. Zagr. et Varad., c. 10; Komp., c. 146, 153, 155–157
Stefan III (*Stephanus*) 105, 150
Stefan IV (*Stephanus*) 105, 142, 355
Stefan V (*Stephanus*) 143, 166–167
Stefan Wojslaw (*Stephanus Volosclavus*) 179
Stefan (1) (*Stephanus*), abp Kalocsy 105
Stefan (2) (*Stephanus*), bp zagrzebski 172
Stefan (3) (*Stephanus*), brat komesa Waldona 96
Stefan (4) (*Stephanus*), mnich z Pécsváradu 507–508
Stefan (5) (*Stephanus*), syn Karola Roberta 168
Styryjczycy (forma ablatywna *Stiriensibus*) 144
Suzdalczycy (*Susdali*) 214
Sybiowie → Libijczycy
Szabolcs (*Zobole*; *Zoboleh*; *Zobolei*; *Zoboley*; *Zobolsu*) 31, 53–57, 62–63, 90, 117, 246
Szalók (*Zolocu*; *Zoloucu*) 51, 87–88, 95
Szár László → Władysław Łysy
Szeklerzy (*Secul*; *Sicli*; *Sicu*; *Syculi*; *Zaculi*; *Zeculi*; *Zekel*; *Zekul*) 91–93, 234, 343
Szemény (*Zemein*; *Zemem*), ród 211. Zob. też Szemere
Szemere (*Zemera*), ród 31, 67. Zob. też Szemény
Szolnok (*Zounuk*), doradca Gejzy I 304
Szónok (*Zonug*), komes 511
Szovárd (*Zuard*; *Zuardu*) 32, 66–67, 69–72, 81–84, 119, 248
Szwabi (forma ablatywna *Svevo*) 115
Świerad → Andrzej Świerad
Świętopełk (1) (*Zuataplug*; *Zuatapollug*; *Zvataplug*; *Zvatapolug*) 236–238 (w odmiankach rkp.), 242, 244–245 (w odmiankach rkp.), 252
Świętopełk (2) (*Sentepolug*), ks. morawski 315–316 (w odmiankach rkp.)
Świętopełk (3) (*Sentapolug*), ks. ołomuniecki 333–334 (w odmiankach rkp.)

Taksony (*Thocsun*; *Thoxon*; *Tocsun*; *Toxun*) 98–99, 122, 160–161, 212–213 (w odmiankach rkp.), 221, 223 (w odmiankach rkp.), 239, 241 (w odmiankach rkp.), 252, 255
Tana (*Thana*), postać mityczna 193
Tarcal (*Tursol*; *Turzol*), wódz 45–48, 50
Tarszisz (*Tarsis*), postać biblijna 198
Tas (*Thosu*; *Tosu*; *Tuso*; forma datywna *Tosunec*) 31, 53, 55–57, 62–63, 74, 77, 96
Tata (*Tata*), ród 249–250
Tatarzy (*gens Thartarorum*; *Mongli sive Tartari*; *Thartari*) 143, 158, 167, 368, 370, 375–376
Tátony (*Tatun*), ród 135, 281
Teodor (*Tyodor*) z rodu Simánd 351–352
Teodor (*Theodorus*), ojciec Antoniusza Srogiego 115, 240
Tétény (*Tuhutum*) 31, 53, 56–61, 63
Thazlo (*Thazlo*), zakonnik z Bakonybél 507–508
Thosu → Tas
Tojszló → Toyzlau
Tomaj (*Thomoy*), ród 98
Tomasz (*Thomas*), syn Samsona 351
Tonuzoba (*Thonuzoba*) 98–99
Torda → Turda
Tosu → Tas
Toyzlau (*Toyzlau*, dziś Tojszló, czyżby Stojsław?) 267
Trakowie (*Traces*) 198–199 (w odmiankach rkp.)
Trezimir → Krešimir
Trojanie (*Troiani*; *Troyani*) 198, 232–233
Tryballowie (forma akuzatywna *Trivallos*) 179. Zob. też Serbia, Serbowie
Tubal (*Thubal*; *Tubal*), postać biblijna 198–199 (w odmiankach rkp.)
Turda (*Thurda*; *Turda*), komes 351

Turda (*Torda*), rzekomy bp. i ród 51, 212–213 (w odmiankach rkp.)
Turul (*turul*), mityczny ptak, eponim Arpadów 28 (bez wymienienie nazwy), 116, 148, 223 (w odmiankach rkp.), 239 (bez wymienienia nazwy)
Turyngowie (*Turingi*) 194, 251
Tymoteusz (forma akuzatywna *Thymotheum*), bp zagrzebski 158, 171
Tytus (*Tytus*) 351

Udvornici (*udvornici*) 151–153
Ugra (*Vgra*), stronnik Kolomana Uczonego 334
Ügyek (*Ugeg*; *Ugek*; *Vgek*; *Vger*) 24, 27–30, 32–33, 116, 239, 242
Uros (*Vros*), stronnik Álmosa (2) 340
Uroš (*Uros*), wielki żupan serb. 349
Urosa (*Urosa*), rycerz 283, 344
Urszula (*Ursula*), św. 226, 440, 469 (bez nazwania)
Usubuu → Ösbő

Vác (*Wach*), eremita 310
Vajta (*Boyta*; *Voyta*) 33, 37, 63–64, 82–83, 87
Vasas (*Vosos*) 352
Vata (*Bacha*; *Vatha*) – różne osoby z tego samego rodu 105 (błędnie), 278–279 (w odmiankach rkp.), 302, 340 (może tożsamy z osobą wymienioną na ss. 105 i 302), 511
Vecellin (forma genetywna *Vecelini*; *Vecellani*; *Vecellini*; *Vicellini*; *Wecellani*), założyciel rodu 308–309 (w odmiankach rkp.)
Velek (*Ueluc*; *Velec*; *Veluc*) 51–53, 91–95
Vérbulcsú (*Bulsuu*; *Bulsuu vir sanguinis*; *Werbulchu*) 63 (błędnie, recte: Szabolcs), 74, 77–79, 96, 119, 249
Vid (*Uyd*; *Vid*; *Vitus*; *Vyd*) 293–294, 298–300 (w odmiankach rkp.), 302–306, 309–311 (w odmiankach rkp.), 312–314 (w odmiankach rkp.), 315–317
Viska (*Visca*; *Wisca*) 267, 276

Wacław Csakány (*Venceslaus de Chakan*) 150
Walens (*Valens*, *Valentinus*), cesarz 211
Walter (*Waltherus*), magister 509–510
Wawrzyniec (1) (*Laurencius*), abp 104
Wawrzyniec (2) (*Laurencius*), 104, 336
Wawrzyniec (3) (*Laurencius*), komes 105
Wazul (*Vazul*) 122–123 (w odmiankach rkp.), 124, 127, 135, 160, 163–164, 255–256 (w odmiankach rkp.), 261–264 (w odmiankach rkp.), 266–267 (w odmiankach rkp.), 281, 511
Węgrzy (*Hungari*; *Hungarii*; *Hunguari*; *Moger*; *Mogeri*; *Mogerii*; *Pannoni*; *Ungari*) 22–23 (w odmiankach rkp.), 24, 27–29, 32, 39, 43–45 (w odmiankach rkp.), 53, 59–60, 62, 67, 70–76, 78–80, 82–83, 88, 91–93, 95–99, 103–104, 113–115, 120–122, 124–133, 135–137, 139, 141–143, 146–147 (w odmiankach rkp.), 148, 151, 153, 160, 163 (w odmiankach rkp.), 164, 173, 178–181, 193–194, 196–197, 200–202, 204–205, 207–208, 211–213 (w odmiankach rkp.), 219, 221–222 (w odmiankach rkp.), 223 (w odmiankach rkp.), 226, 234, 236–241 (w odmiankach rkp.), 243–245 (w odmiankach rkp.), 246–247, 251–254 (w odmiankach rkp.), 255–256 (w odmiankach rkp.), 257–258 (w odmiankach rkp.), 262, 265–266, 269–270, 272–273, 275, 277–282 (w odmiankach rkp.), 283, 286, 289, 291–293 (w odmiankach rkp.), 294, 296–297, 310, 314, 319–320, 324–325 (w odmiankach rkp.), 332, 336–339, 341, 344–348 (w odmiankach rkp.), 349–350, 354, 364–365, 372, 374–378, 395 (w odmiankach rkp.), 419, 438, 442, 447–451, 453–454, 456, 464–466, 474–477, 480, 496–497, 508, 510–511
Wela (*Bela*) 211, 213 (w odmiankach rkp.), 217–218 (w odmiankach rkp.)
Wenecjanie (*Veneti*) 125, 141–142, 232–233, 341–342
Wilhelm (1) (*Guillelmus*), król Sycylii 142
Wilhelm (2) (*Villelmus*), margrabia saski 285–287 (w odmiankach rkp.)
Wilhelm (3), opat kl. Zbawiciela w Kesztölcu 303–304 (w odmiankach rkp.), 305 (bez nazwania), 306 (bez nazwania)
Wilhelm (4) (*Gwillerinus*), opat, przełożony Gerarda we Włoszech 495
Witalis (forma akuzatywna *Vitalem*), jeniec 352
Władysław Básztély (*Ladislaus* [*de genere*] *Bastech*) 146

Władysław de Kobol (*Ladizlaus de Kobol*) 172
Władysław I, ks. czeski 343–344 (bez wymienienia imienia)
Władysław I Święty (*Ladislaus*; *Ladizlaus*; *Ladyslaus*; *Latisclauus*; *Wladislaus*) 104, 137–139, 158, 160, 164–165, 170, 173, 180–181, 260, 275, 282, 288 (bez nazwania), 294–295 (bez nazwania), 300–302 (bez nazwania), 303–316, 319 (bez nazwania), 320–325 (w odmiankach rkp.), 326–329, 331, 332 (bez nazwania), 333–335, 346, 485–486
Władysław II (*Ladizlaus*) 105, 141–142, 355
Władysław IV (*Ladislaus tertius* [sic]) 144–146, 167
Władysław Łokietek (*Ladizlaus rex Polonie*) 172
Władysław Łysy (*Calvus Ladizlaus*; *Zar Ladislaus*; *Zaar Ladizlaus*; węg. Szár László) 47, 122, 124, 132–133, 135, 160, 246, 250, 255, 263, 281, 287 (w odmiankach rkp.)
Władysław z rodu Keled (forma genetywna *Ladislai*) 150
Władysław (*Ladizlaus*), rzekomy ojciec Gyuli (1) 247
Władysław (*Ladyslaus*), syn Béli w Kronice węgiersko-polskiej 467–468. Zob. też Władysław, św.
Władysław (*Ladizlaus*), syn Kolomana Uczonego 337, 339 (przypuszczalnie jako N.)
Włodzimierz (*Lodomerius*), bp waradyński 159 (w odmiankach rkp.)
Wojciech (1) (*Adalbertus*; *Adalpertus*), św. 103, 148, 249, 413–414, 420–422 (w odmiankach rkp.), 445–446, 453, 471–472, 498
Wojciech (2) (*Woitech; Woytech*), komes 283–284 (w odmiankach rkp.)
Wołodymyrko Wołodarewycz (forma akuzatywna *Lodomerium*) 355
Wołosi (Własi, *Blachii*; *Blacki*; *Blacus*; *Blasii*; *Vlachi*; *Vllachi*) 36, 57, 59–60, 81, 229, 234–235 (w odmiankach rkp.), 236–238 (w odmiankach rkp.)
Wratysław I (*Vratizlaus*; *Waratizlaus*) 120, 252
Wratysław II 285–286 (bez nazwania)
Wszebor, palatyn (błędnie kasztelan) krakowski 352 (bez nazwania)
Wylungard (*Vylungard*) 283

Zachariasz (forma genetywna *Zacharie*), pp. 239–240
Zean (forma akuzatywna *Zeanum*), rzekomy król chorw. 179
Zofia → Judyta
Zolta (*Zoltan*; *Zulta*; *Zultus*) 91, 93–98, 239, 241 (w odmiankach rkp.)
Zoltán (1) (*Zolta*; *Zultan*), wódz pieczyński 318
Zoltán siedmiogrodzki (2) (*Erdeelui Zoltan*) 258–259 (w odmiankach rkp.)
Zombor (*Zubor*; *Zumbor*) 31, 53, 61
Zosym (*Zozimas*) 396
Zotmund (*Zothmund*) 283–284 (w odmiankach rkp.)
Zvonimir (*Svinimir*; *Zolomerus*) 180, 290, 326

Żupan (*comes*, *span*) 42, 51, 72, 96, 105, 124, 127, 144, 146, 148, 179, 224–225, 249, 251, 266, 293–294, 298–299, 302 (w odmiankach rkp.), 304 (w odmiankach rkp.), 310, 313–314 (w odmiankach rkp.), 315, 334, 336, 344, 347, 349–352, 417, 424, 461, 477, 483, 487, 506–507, 511
Żydzi (*Iudei*) 495–496

Tom 157 serii „Prace Slawistyczne. Slavica”

Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria łacińska.
Tom 3: Średniowiecze, zeszyt 1a: Narracyjne źródła węgierskie.
Pisarze z wieku XI–XIV (kroniki, rocznik, hagiografia)

Tom wydali:

mgr Barbara Grunwald-Hajdasz, em.
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska

prof. dr hab. Ryszard Grzesik
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7887-6895
e-mail: ryszard.grzesik@ispan.edu.pl

dr hab. Anna Kotłowska, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6547-806X
e-mail: anna.kot@amu.edu.pl

dr Wojciech Mądry
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5078-9714
e-mail: wojciech.madry@ispan.edu.pl

dr Adrien Quéret-Podesta
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8878-2638
e-mail: adrien.queret-podesta@ispan.edu.pl

Wydawcy deklarują brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Niniejsza praca jest kolejną częścią serii wydawniczej *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian* przygotowywanej od blisko pięćdziesięciu lat w Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Tym razem przedstawiamy informacje o Słowianach zawarte w średniowiecznych źródłach węgierskich. Ze względu na wagę stosunków polsko-węgierskich i tradycyjne nici sympatii, jakie łączą po dziś dzień oba społeczeństwa, zdecydowaliśmy się rozszerzyć nasz kwestionariusz badawczy. Obok wiadomości o Słowianach pokazuje-

my także wyobrażenie średniowiecznych Węgrów o ich przeszłości, obszerne fragmenty dotyczące nie tylko wojen domowych o władzę toczących się na Węgrzech po śmierci pierwszego koronowanego władcy tego kraju, Stefana I Świętego, w których wzięli udział słowiańscy sąsiedzi Królestwa, lecz również węgierskich interwencji w krajach dziś określanych jako słowiańskie. Materiał źródłowy podawany w formie ekscerptów w wersji oryginalnej z równoległym tłumaczeniem polskim dzielimy na dwie części: dziejopisarstwo oraz hagiografię. Nowością jest zamieszczenie *Kroniki węgiersko-polskiej* w obu jej redakcjach w dziale hagiograficznym, co być może pozwoli na zobaczenie tego dzieła w nowym, nieoczywistym kontekście. Tom źródłowy kończy pierwsze polskie tłumaczenie pierwszego ciągłego tekstu węgierskiego – *Halotti beszéd* és *könyörgés* [Mowy pogrzebowej i błagania]. W osobnym tomie zamieszczamy komentarze w postaci leksykonu, w którym objaśniamy postaci, miejsca i inne nazwy topograficzne oraz wybrane terminy ustrojowe z dziejów Węgier, nawiązując tym samym do badawczych tradycji zespołu, który przygotował niniejszy tom – tradycji *Słownika starożytności słowiańskich*.

Słowa kluczowe: węgierskie dziejopisarstwo średniowieczne; hagiografia węgierskich świętych; historia Królestwa Węgierskiego w średniowieczu; stosunki węgiersko-słowiańskie w średniowieczu; węgierska mitologia początku

Volume 157 of the series *Prace Slawistyczne. Slavica*
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

Testimonia of the Earliest History of the Slavs: Latin Series: Vol. 3. Middle Ages. Issue 1a. Narrative Hungarian Sources: Authors of 11th – 14th Centuries (Chronicles, Annals, Hagiography)

Editors of the volume:

mgr Barbara Grunwald-Hajdasz, em.
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

prof. dr hab. Ryszard Grzesik
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7887-6895
e-mail: ryszard.grzesik@ispan.edu.pl

dr hab. Anna Kotłowska, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, Polska
[Adam Mickiewicz University in Poznań, Poznań, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6547-806X
e-mail: anna.kot@amu.edu.pl

dr Wojciech Mądry
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5078-9714
e-mail: wojciech.madry@ispan.edu.pl

dr Adrien Quéret-Podesta
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8878-2638
e-mail: adrien.queret-podesta@ispan.edu.pl

Competing interests: The editors declare that they have no competing interests.

Abstract

This work is part of the series *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian* [Testimonies of the Earliest History of the Slavs], an editorial project pursued at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences for almost fifty years. This instalment presents information about the Slavs contained in medieval Hungarian sources. Considering the importance of Polish-Hungarian relations and the tradition of friendship between the two countries and their peoples, which is alive to this day, we decided to expand the scope of our research. Apart from records about the Slavs, we also present the idea of medieval Hungarians about their past, as well as extensive passages concerning not only the civil wars in Hungary after the death of the first crowned ruler of the country, Stephen I (St Stephen), in which the Slavic neighbours were involved, but also the Hungarian interventions in countries referred to as Slavic today. The excerpts from sources appear in the original version with a parallel Polish translation and come in two sections: historiography and hagiography. One novelty is that the Hungarian-Polish Chronicle (in both redactions) appears in the hagiography section, which may allow us to see it in a new, and unobvious, context. The final item in the volume of sources is the first Polish translation of the oldest continuous text in Hungarian: *Halotti beszéd* és *könyörgés* [Funeral Sermon and Prayer]. A separate volume contains a commentary to the excerpted sources: a lexicon which provides information about historical figures, place names and other toponyms as well as selected political terms from the history of Hungary. In this way, we draw on the research traditions of the team that prepared this work – the traditions of *Słownik starożytności słowiańskich* [Lexicon of Slavic Antiquities].

Keywords: Hungarian medieval historiography; hagiography of Hungarian saints; history of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages; Hungarian-Slavic relations in the Middle Ages; Hungarian mythology of origin